

I FƏSİL CİNAYƏT HÜQUQUNUN ANLAYIŞI, FUNKSIYALARI, SİSTEMİ VƏ VƏZİFƏLƏRİ. CİNAYƏT HÜQUQ ELMİ

§ 1. Cinayət hüququnun anlayışı, funksiyaları, predmeti və metodu

Cinayət hüququ ingilis dilində *criminal law*, latın dilində *crimen* sözündən olub, *cinayətdən ibarət* etimoloji mənanı versə də, əslində bu anlayış *cinayət haqqında hüquq* kimi müstəqim məna altında işlədilir.

Bəzi ölkələrdə *Cinayət hüququ* əvəzinə *Cəza hüququ* – *Penal law* ifadəsi işlədilir. *Cəza* sözü latın mənşəli *poena* sözündəndir. İkinci formada qeyd olunan anlayış *Cəza hüququ* kimi işlədilsə də, əslində *Cəza haqqında hüquq* kimi anlanılır.

Müasir roman-german hüquq sisteminə daxil olan dövlətlərin hər birinin hüquq sisteminə, hüququn başqa sahələri ilə yanaşı, cinayət hüququ da daxildir. Cinayət hüququna hüququn başqa sahələri üçün xarakterik olan normativlik, normaların icrasının məcburiliyi və s. xüsusiyyətlərlə yanaşı, həm də məhz bu hüquq sahəsi üçün xarakterik olan spesifik xüsusiyyətlər də xasdır.

Cinayət hüququ hüququn müstəqil sahəsi kimi bircinsli normaların məcmusundan ibarətdir. Normaların bircinsliliyi onun məzmunu ilə bağlıdır. Bu normaların köməyi ilə bir tərəfdən ölkədə cinayət sayılan əməllərin dairəsi müəyyən edilir, digər tərəfdən bu normaların tələbləri əsasında qanunu tətbiq edən orqanlar törədilən əmələ cinayət-hüquqi qiymət verirlər. Cinayət hüquq normalarının bircinsliliyi həm də onların vahid

funksional təsir istiqamətilə – cəmiyyəti kriminal qəsdlərdən qorumaq kimi funksiya ilə bağlıdır.

Cinayət hüquq normaları öz xarakterinə görə ümumməcburedici xüsusiyyətə malikdir. Cinayət törədən bütün şəxslər cinayət hüququnun məcburedici təsirinə məruz qalır.

Cinayət hüququnun hüququn sistemində sistemaltı element kimi çıxış etməsi onun müstəqil qurum kimi mövcudluğuna ziyan gətirmir.

Cinayət hüququnun muxtar durumu əməllərin kriminallığının müəyyən edilməsi, onların xarakterinə görə məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi, bunun üçün sanksiyaların qurulması, habelə qanunun tətbiqi ilə bağlı əsasların müəyyən edilməsi kimi məsələlərin uğurlu həllinə imkan verir.

Beləliklə, cinayət hüququ vahid hüquq sisteminin müstəqil sahəsi kimi cinayət məsuliyyətinin prinsiplərini və əsaslarını, cinayət sayılan əməllərin dairəsini, cinayətə görə tətbiq edilən cəzanın növlərini və həddini, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmənin şərtlərini müəyyən edən, dövlət hakimiyyətinin ali orqanı – Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilən hüquq normalarının məcmusudur.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi, CM-in 1-ci maddəsinin göstərişinə görə, ancaq Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsindən ibarətdir.

Cinayət məsuliyyəti müəyyən edən yeni cinayət hüquq normaları hökmən CM-ə daxil edilməlidir. Milli Məclis tərəfindən qəbul edilən və cinayət hüquq norması nəzərdə tutan qanunların dərhal qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin sisteminə daxil edilməsinin, kodifikasiyasının məcburi tələb kimi müəyyən edilməsi ölkədə qanunçuluq rejiminin tələbləri ilə bağlıdır. Respublikada baş verən cinayətlərə görə məsuliyyət məsələsi

ancaq qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi ilə həll edilir. Cinayət Məcəlləsi ilə paralel qüvvədə olan və tətbiq edilən ayrıca cinayət qanunları mövcud deyildir.

Cinayət hüququ, hüququn sahəsi, sistemaltı element kimi cinayət qanunvericiliyindən (Cinayət Məcəlləsindən) daha geniş anlayışa malikdir. Cinayət hüququ cinayət qanunvericiliyini, cinayət hüquq yaradıcılığını və qanunun tətbiqi təcrübəsilə bağlı cinayət hüquq münasibətlərini də əhatə edir. Cinayət hüquq münasibətləri cinayət qanunu rəsmi qüvvəyə minən andan cəza hədəsi ilə cəmiyyətin qeyri-sabit üzvlərinə cinayətdən çəkindirici sosial-psixoloji təsir göstərir.

Elmi ədəbiyyatda hüququn funksiyasına hüququn ictimai münasibətlərə təsirinin əsas istiqaməti kimi anlayış verilir¹.

Funksiya sözü latınca *functio* sözündən olub *icra etmək* mənasını ifadə edir. Bu mənada cinayət hüquq nəzəriyyəsində cinayət hüququnun *mühafizəedici, tənзимedici, tərbiyəedici* və *xəbərdaredici funksiyaları* fərqləndirilir².

Bəşəriyyətin əsrlər boyu yaratdığı sosial dəyərlər cəmiyyətdə bir çox vasitələrlə, eləcə də cinayət hüququ ilə qorunur. Dövlət qanunla cinayət sayılan əməllərin dairəsini və belə əməllərə görə tətbiq ediləcək cəzaları müəyyən etməklə faktiki cəza tətbiq etmək hədəsi ilə potensial cinayətkarları kriminal əməllərdən çəkindirmək məqsədi güdür. Bu yolla cəmiyyətdə insanların davranışını arzu olunan istiqamətə yönəltməyə, tənзим etməyə səy edilir.

Cinayət hüququ bununla özünün pozitiv, sosial dəyər xüsusiyyətləri ilə cəmiyyətin qanuna hörmət edən vicdanlı üzvlərini

---

¹ Алексеев С.С. Общая теория права. Курс в 2-х томах. Т. 1. М., 1981. С. 191.

² Илдырымзадя Й. Азярбайъан Республикасы ёнайт щцгугунун функцийалары. Баки, Азярняшр, 1995. С.16-28.

öz orbitinə alır, onları şəxsiyyətin və cəmiyyətin inkişafı üçün zəruri olan mühafizəedici mexanizmə qoşur. Bu orbitə nə qədər çox insan qoşularsa, cinayətkarlıqla mübarizədə cinayət hüququnun sosial dayaqları da bir o qədər möhkəm olar. Beləliklə, cinayət hüququnun mühafizəedici funksiyasının başlıca qayəsi kriminal psixologiya, kriminal dünya və kriminal həyat tərzini ilə mübarizə aparmaqdır.

Cinayət qanunlarının dərc edilməsi, cəmiyyət üzvlərinə çatdırılması, onun izah və təbliğ edilməsi ilə cinayət hüququnun *mühafizəedici funksiyası realizə edilir*.

Cinayət hüququnun *mühafizəedici funksiyasının* həyata keçirilməsi cinayət hüququnun ümumçəkəndirici (ümumxəbərdaredici) təsiri ilə müşayiət edilir.

Cinayət hüququnun xəbərdaredici təsirindən yayınan, cinayət törədən şəxslər barəsində tənbehlə bağlı məcburi təsir tətbiqləri (cəza) tətbiq edilir. Bu yolla yayınan davranış — kriminal əməl «mühasirəyə alınır», edilən kriminal əməldən törəyən neqativ münasibətlər dağıdılır. Bu vəzifəni (işini) cinayət hüququnun *tənziməedici funksiyası* həyata keçirir.

Cinayətin törədilmə faktına qarşı dərhal reaksiya verməklə cinayət hüququ insanların, bütövlükdə cəmiyyətin mənafeyini daha artıq dağıdıcı zərərdən qoruyur. Cinayət törədənləri məddi, mənəvi, psixi məhrumiyyətlərlə bağlı tənbeh etməklə – hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmaqla pozulan ictimai münasibətlər, sosial ədalət bərqərar edilir. Burada kriminal əməlin törədilməsilə yaranan cinayət hüquq münasibətlərini tənzim etməklə, eyni zamanda cinayət hüququnun bu funksiyası transformasiyaya məruz qalır, mühafizəedici forma alır.

Cinayət hüququnun tənziməedici funksiyası hər bir halda cinayət törədən şəxsi müəyyən məhrumiyyətlərlə bağlı tənbehə məruz qoymaqla, eyni zamanda ümumi və xüsusi xəbərdaredi-

ci təsir göstərməklə kənar şəxsləri, habelə cinayətkarları yenidən cinayət törətməkdən çəkindirir.

Cinayət hüququnun mühafizəedici və tənziomedici funksiyalarının müntəzəm həyata keçirilməsi eyni zamanda insanlara tərbiyəvi təsir göstərir. Cinayət hüququnun tərbiyəedici funksiyası onun mühafizəedici və tənziomedici, ümumi və xüsusi xəbərdaredici funksiyalarından doğur və onlardan ayrılmazdır.

Cinayət hüququ hüququn başqa sahələrindən özünün predmetinə – tənzim etdiyi ictimai münasibətlərin xarakterinə görə fərqlənir. Doğrudur, ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsinin mövqeyinə görə cinayət hüququ özünün müstəqil tənziometmə predmetinə malik deyildir. Guya dövlət hüququ, inzibati hüquq, mülki hüquq və başqa hüquq sahələrinin tənzim etdiyi ictimai münasibətləri cinayət hüququ ancaq qoruyur. Tənziometmə ancaq dövlət hüququ, inzibati hüquq, mülki hüquq və bu kimi hüquq sahələri üçün xarakterikdir¹. Təkcə nəzəriyyə sahəsinin mütəxəssisləri deyil, həm də bəzi kriminalistlər də belə mövqedə dururlar².

Cinayət hüququnun hüququn müstəqil sahəsi olması heç də onun hüququn digər sahələri ilə əlaqəsini inkar etmir. Cinayət hüququ hüququn bir sıra başqa sahələrinə aid olan normaları özündə nəzərdə tutur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 33-cü maddəsində vətəndaşların mənzil toxunulmazlığı hüququ təsbit edilir. Eyni zamanda CM-in 157-ci maddəsində də mənzil toxunulmazlığı hüququnun pozulmasına görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilir.

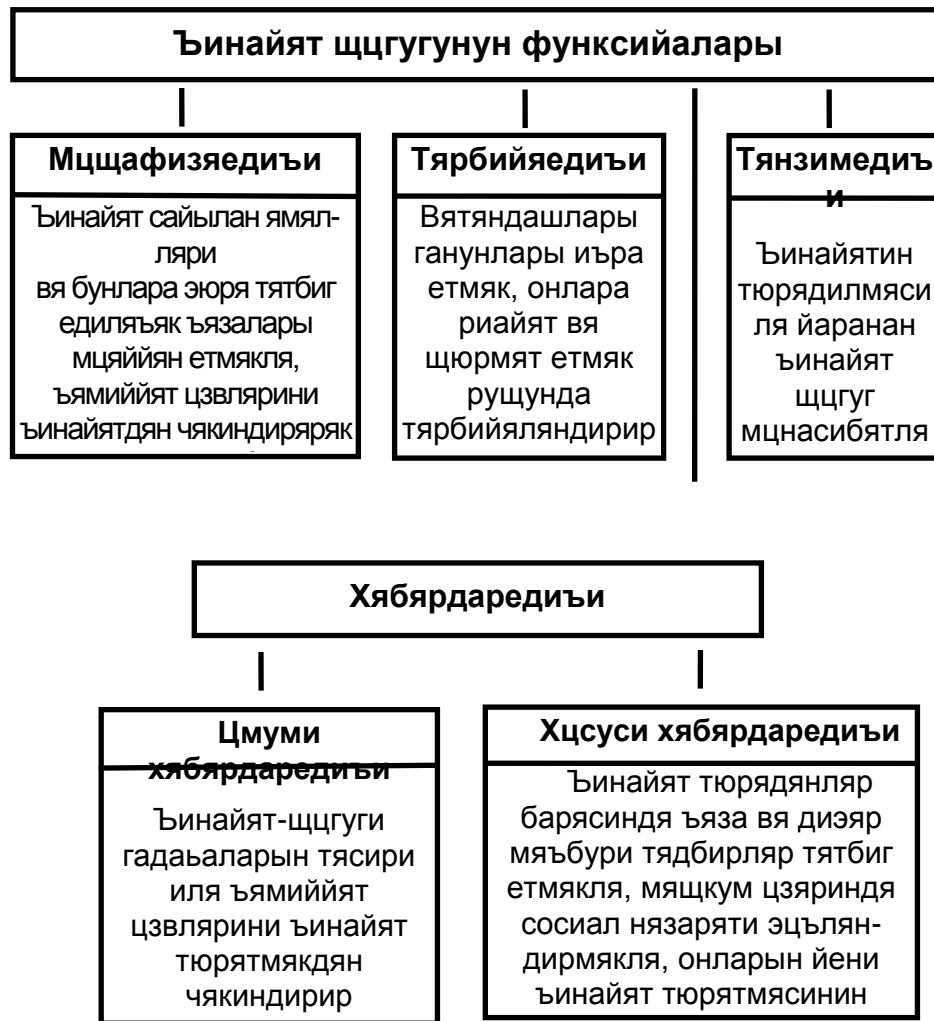
İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 155-ci maddəsində nəqliyyat vasitələrinin istismar qaydalarının pozulmasına görə inzibati

---

¹ Теория государства и права. Курс лекций. Под ред. проф. М.Н.Марченко. М., Зерцало, 1996. С. 391.

² Курс советского уголовного права. В 6-ти томах. Т. 1. М., Наука, 1970. С. 12.

məsuliyyət müəyyən edilir. Qüvvədə olan CM-in 265-ci maddəsində isə nəqliyyat vasitələrinin texniki cəhətdən nasaz vəziyyətdə işə buraxılmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur.

Göründüyü kimi, nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması ilə bağlı yaranan təhlükəlilikdən asılı olaraq bir halda inzibati məsuliyyət, başqa halda cinayət məsuliyyəti yaranır.

Cinayət hüququnda, bundan əlavə, hüququn başqa sahələri-

nə, məsələn, mülki, ailə, əmək, maliyyə, torpaq hüququna və s. aid olan normalar da nəzərdə tutulur. Lakin hüququn başqa sahələrilə olan bütün bu əlaqələr cinayət hüququnun hüququn müstəqil sahəsi kimi yaşamasına mane olmur. Bununla belə, cinayət hüququ hüququn başqa sahələrinin normalarını heç də təkrar etmir. Hüququn başqa sahələrindən asılı olmayaraq cinayət hüququnda qeyri-hüquqilik cinayət qanunu ilə müəyyən edilir.

Cinayət hüquq münasibətlərinin məzmunu və hansı vaxtdan başlaması ətrafında mübahisələr mövcuddur. Müəlliflərin bir qismi cinayət hüquq münasibətlərinin yaranmasını qanunun qəbul edilməsilə, digər müəlliflər cinayətin törədildiyi vaxtla, üçüncü qrup müəlliflər isə törədilən cinayətə görə hökmün qüvvəyə minməsilə əlaqələndirirlər¹.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatda cinayət hüququ ilə tənzim olunan və cinayət hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin üç növü fərqləndirilir².

Birinci növ ictimai münasibətlər tənzimedicisi və qoruyucusu cinayət hüquq münasibətlərinə aid edilir. Belə münasibətlər cinayətin törədilməsilə yaranır. Tənzimedicisi və qoruyucusu münasibətlər cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslə dövlət arasında, dövlətin simasında müstəntiq, prokuror və hakim arasında yaranır. Bu münasibətdə tərəflərin (cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslə dövlətin) hüquq və vəzifələri yaranmış cinayət hüquq münasibətlərinin məzmununu təşkil edir. Təqsirkarın törətdiyi cinayətə görə onun barəsində qanunun tətbiqindən irəli gələn bir sıra məhrumiyyətlərə məruz qalmaq öhdəçiliyi (vəzifəsi) yaranır. Digər tərəfin (dövlətin), onun adından çıxış edən orqanın (məsələn, məhkəmənin) qanunu tətbiq etmək, təqsir-

---

¹ Петрова Г.О. Уголовно-правовые отношения. М., 1985. С. 85.

² Учебник уголовного права. Общая часть. М., Спарк, 1996. С.5.

karı cəzalandırmaq hüququ yaranır. Bununla belə, yaranmış cinayət hüquq münasibətləri çərçivəsində cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsin hüququ və dövləti təmsil edən məhkəmənin (müstəntiqin, prokurorun) müəyyən vəzifəsi vardır.

Şəxsin törətdiyi əməli nəzərdə tutan qanunla məsuliyyətə alınmasını tələb etmək hüququ vardır. İstintaq orqanlarının və məhkəmənin vəzifəsi törədilən cinayətdə şəxsin təqsirinin olduğunu aydınlaşdırmaq, əməli dürüst nəzərdə tutan qanunla onun məsuliyyətinin həll edilməsinə təminat verməkdir.

Cinayət hüququnun predmetinə daxil olan *ikinci növ ictimai münasibətlər* cinayət hüquq normalarının müəyyən etdiyi cəza sanksiyasının hədəsilə cəmiyyət üzvlərinin müəyyən hissəsinin cinayət törətməkdən çəkindirilməsilə bağlıdır. Buna *mühafizə-edici cinayət hüquq münasibətləri* deyilir.

Cinayət hüquq normalarının cəza sanksiyaları hədəsilə şəxsləri cinayət törətməkdən çəkindirmə imkanına malik olması sosioloji tədqiqatlarla dəfələrlə təsdiq edilmişdir.

Qanunverici orqan müəyyən növ əməlləri kriminallaşdıran və buna görə cəza nəzərdə tutan cinayət qanununu qəbul etməklə ölkənin vətəndaşlarını belə əməlləri törətməkdən çəkinməyə dair sadəcə çağırış etmir, həm də bununla cinayət törətməkdən çəkinməyə dair cəmiyyət üzvləri üçün öhdəçilik müəyyən etmiş olur. Bu, sadəcə mənəvi qaydada müəyyən edilən öhdəçilik deyildir, dövlət məcburiyyətinə söykənən və cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulan vəzifə öhdəçiliyidir. Bu yolla cinayət hüququ pozitiv ictimai münasibətlərin yaranmasına və möhkəmlənməsinə kömək edir.

Cinayət hüququnun predmetinə daxil olan *üçüncü növ ictimai münasibətlər* cinayət qanunu ilə müəyyən edilən *zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması, cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina etmə* və s. bu kimi institutlar-

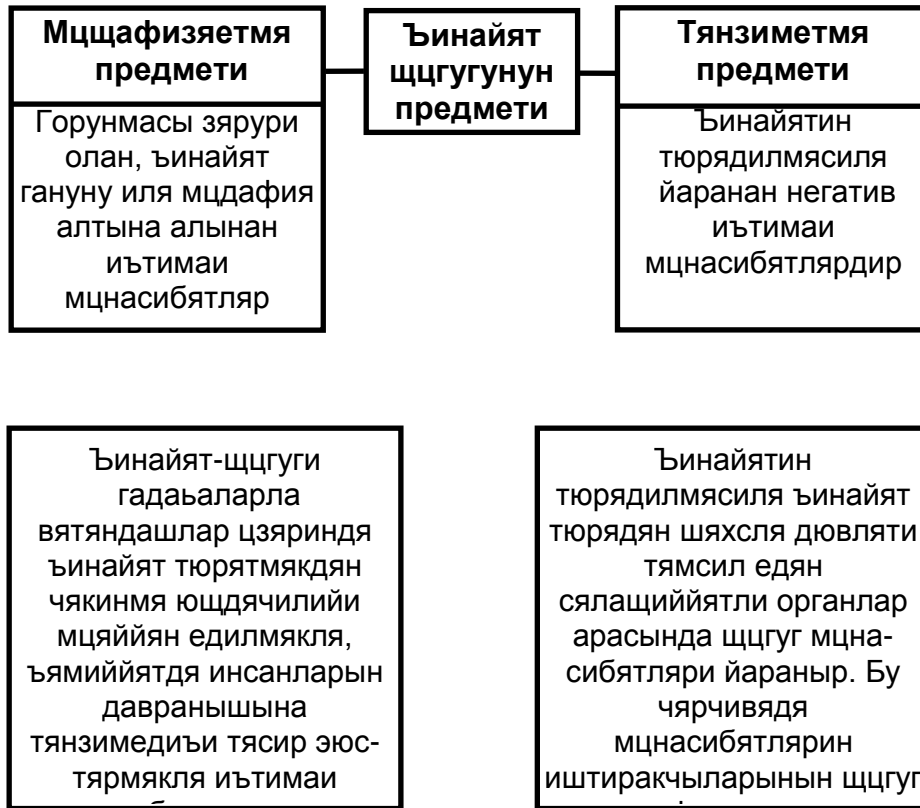
dan istifadə edilməsilə bağlı yaranır.

Cinayət qanunvericiliyi vətəndaşlara zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarı yaxalama və s. bu kimi institutlar vasitəsilə qəsd edənlərə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsddən qorunmaq hüququ verir. Burada, məsələn, bir tərəfdən, zəruri müdafiə hüququnu həyata keçirən şəxslə qəsd edən şəxs arasında, digər tərəfdən, müdafiə hərəkətlərinin hüquqi olub-olmamasına qiymət verən məhkəmə arasında hüquq münasibətləri baş verir.

Qəsd edən şəxs cinayət qanununun cəza hədəsilə vətəndaşlar üçün cinayətdən çəkinmə öhdəçiliyini yerinə yetirmir. Buradan da, qanunla vətəndaşların ictimai təhlükəli qəsddən müdafiə hüququ yaranır. Müdafiə hüququndan istifadə edərkən şəxsin zəruri müdafiənin şərtlərinə riayət edib-etməməsinə rəsmi dövlət adından istintaq orqanı, prokuror, məhkəmə qiymət verir. Beləliklə, ictimai təhlükəli qəsddən qorunarkən zəruri müdafiə hüququndan istifadə edən şəxs, dövlət adından çıxış edən istintaq apararı şəxslə, prokurorla və ya məhkəmə ilə hüquq münasibətlərinə girir. Ədəbiyyatda belə münasibətlərə *tanzimedici cinayət hüquq münasibəti* adı verilmişdir¹.

---

¹ Учебник уголовного права. Общая часть. М., Спарк, 1996. С. 7.

Cinayətə görə tətbiq edilən cəza dövlət məcburiyyət tədbirinin ən kəskin forması sayılır. Cinayət hüququnun müəyyən etdiyi qadağanın pozulmasından doğan sərt hüquqi nəticə hüququn heç bir başqa sahəsi üçün xarakterik deyildir. Buna görə də cinayət-hüquqi sanksiyanın tətbiqi hər bir halda ciddi hüquqi tənzim tələb edir. Təsadüfi deyildir ki, əməlin cinayət və cəzalanmalı olması cinayət qanunundan kənar heç bir hüquqi aktla müəyyən edilə bilməz.

Cinayət hüququnun tənziyyətə predmetinin xüsusiyyəti eyni zamanda cinayət-hüquqi tənziyyətin metodunun xüsusiyyətini müəyyən edir. Cinayət ictimai təhlükəli əməl olub sosial də-

yərlərə, *cəmiyyətin, şəxsiyyətin və dövlətin* mənafeyinə mühüm ziyan yetirdiyi üçün belə əməlləri törətməyə *qadağa qoyma metodundan istifadə* etməklə cinayət hüququ öz qoruyucu funksiyasını yerinə yetirmiş olur.

Ümumiyyətlə, hüquq nəzəriyyəsi hüquqi tənzimin üç növ – *yol vermə, tələb qoyma və qadağa qoyma* kimi metodlarının mövcud olduğunu qeyd edir. Yol vermə mülki hüquq münasibətləri ilə əlaqələndirilir. Yol vermənin başlıca istiqaməti səlahiyyət verən normanın birinciliyini ifadə etməkdir. Tələb qoyma inzibati hüquqi tənzimetmə tipi üçün xarakterikdir.

İnzibati hüquq əsasən tələb qoyma xarakteri daşıyır, hüquqi öhdəçilik (vəzifə) təsbit edir. Qadağa qoyma isə hüquqi tənzimetmə metodu kimi cinayət hüququ ilə əlaqələndirilir.

Hüquqi tənzimetmə tiplərinin qeyd edilən təsnifindən heç də belə nəticə çıxarmaq olmaz ki, guya yol vermə ancaq mülki hüquq üçün, tələb qoyma inzibati hüquq üçün, qadağa qoyma isə cinayət hüququ üçün xarakterik metodlardır. Qeyd olunan hər üç tənzimetmə metodu başqa hüquq sahələrində də müşahidə edilə bilər. Hüququn bir sahəsində yol vermə, başqasında tələb qoyma, üçüncüsündə isə qadağa qoyma aparıcı metod kimi çıxış edərsə, bu, heç də digər metodların konkret hüquq sahəsində istifadə edilməsini istisna etmir. Cinayət hüququnun elə institutları vardır ki, orada müəyyən hallarda yol vermə metodu ön plana keçir. Məsələn, zəruri müdafiə, son zərurət və s. bu kimi institutlar səlahiyyətverici normalardır və cinayət hüququ burada faktiki yol vermə metodunu nəzərdə tutur.

Beləliklə, bir sıra hallarda müxtəlif hüquq sahələri eyni tənzimetmə metodundan istifadə etsə də, cinayət-hüquqi özünün predmeti üzrə, habelə hüquqi tənzimetmə metoduna görə digər hüquq sahələrindən, xüsusən özünə daha yaxın olan inzibati hüquqdan, cinayət-prosessual hüququndan, habelə cəza-icra hüququndan fərqlənir.

İnzibati hüquq dövlət idarəçiliyi sahəsində idarəçilik xarakterli ictimai münasibətləri tənzim edir. Xüsusən hansı əməllərin inzibati xəta olmasını müəyyən edən və buna görə tənbeh nəzərdə tutan inzibati hüquq normaları daha çox cinayət hüquq normalarına bənzəyir. Bəzən inzibati xəta «inkişaf edərək» cinayətə çevrilə bilər. Məsələn, inzibati xəta sayılan qaçaqmalçılıq, xırda oğurluq, xırda xuliqanlıq kimi əməllər eyni adlı cinayət əməllərinə bənzəyir. Bununla belə, inzibati sərəhədi aydınlaşdıran vacib meyar cinayət üçün xarakterik olan ictimai təhlükəlilik xüsusiyyətinin mövcudluğudur. İctimai təhlükəlilik inzibati xəta üçün xarakterik deyildir.

Cinayət hüququ ilə cinayət-prosessual hüququ arasında da xeyli yaxınlıq vardır. Cinayət-prosessual hüququ cinayət təqibi (iş) üzrə icraatda təhqiqat orqanlarının, müstəntiqin və məhkəmənin fəaliyyətinin qaydalarını və formalarını müəyyən edir, bu yolla qanunçuluğun və vətəndaşların hüquqlarının qorunması təmin olunur.

Cinayət hüququ ilə cinayət-prosessual hüququn yaxın əlaqəsi, həm də onunla bağlıdır ki, ibtidai araşdırma zamanı xeyli dərəcədə sübutetmə predmeti cinayət hüquq normaları ilə müəyyən edilir. Cinayət-prosessual hüququ da, öz növbəsində cinayət-hüquqi qiymətvermənin əsası kimi çıxış edən, aşkar edilən faktların rəsmi tanınma qaydalarını təsbit edir. Bu mənada müstəntiq və hakim tərəfindən müəyyən edilən bütün halların deyil, ancaq cinayət-prosessual hüquq normalarına uyğun olaraq müəyyən edilən halların cinayət-hüquqi əhəmiyyəti vardır. Cinayət-prosessual hüquq cinayət hüququnun tətbiqi formasıdır. Cinayət hüququ və cinayət hüquq münasibətləri cinayət-prosessual hüququ və cinayət-prosessual hüquq münasibətləri vasitəsilə realizə edilir.

Cinayət hüququ ilə yaxın əlaqədə olan hüquq sahələrindən biri də cəza-icra hüququdur. Cəza-icra hüququ cinayət hüqu-

qunun azadlıqdan məhrum etmə, islah işləri və digər cəza növlərinin təyin edilməsi qaydalarını, hədlərini və şərtlərini tənzim edən normalarına əsaslanır. Bununla belə, cinayətə görə təyin edilən cəzaların icrasının qayda və şərtləri cəza-icra hüquq normaları ilə tənzim edilir. Cinayət hüququ ilə müəyyən edilən cəzanın məqsədi özünün sonrakı realizəsini cəza-icra hüququnda tapır.

§ 2. Cinayət hüququnun sistemi və vəzifələri

Cinayət hüququ (onun normaları) uzun tarixi dövr ərzində təkamül etmiş, qoruduğu dəyərlərə görə ayrı-ayrı normalardan ibarət elementlər çoxluğu əsasında onun müəyyən sistemi formalaşmışdır. Cinayət hüququnun sisteminə, onun norma və institutlarına iyerarxik quruluş xarakterikdir. Cinayət hüququ *Ümumi* və *Xüsusi* hissələrdən ibarətdir. Belə bölgünün zəruriliyi və məqsədəuyğunluğu müasir dövrdə heç bir mübahisə doğurmur. Bununla belə XVIII əsrə qədər tarixdə ayrı-ayrı cinayət növlərini və bunlara görə sanksiyalar nəzərdə tutan konkret cinayət qanunlarının praktikada qəbuluna da rast olunurdu¹.

Cinayət hüququnun Ümumi hissəsi cinayət hüququnun vəzifə və prinsiplərini, cinayət məsuliyyətinin əsaslarını, cinayət qanununun məkana və zamana görə, şəxslərin dairəsinə görə qüvvəsini, cinayətin anlayışını, təqsir və onun formalarını, anlaqlılıq və anlaqsızlığı, cinayətin mərhələlərini, cinayətdə iştirakçılığı, əməlin ictimai təhlükəliliyini istisna edən halları, cinayətlərin çoxluğunu nəzərdə tutan normalardan ibarətdir.

Cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin sisteminə həm də cəzanın anlayışını və sistemini, cəza təyin etmə qaydalarını, cəzadan və məsuliyyətdən azad etməni və s. nəzərdə tutan nor-

---

¹ Уголовное право. Общая часть. М., 1997. С. 6.

malar da daxildir.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu ildə qəbul edilmiş və hazırda qüvvədə olan cinayət qanununun Ümumi hissəsi altı bölmədən, on beş fəsildən, 99 maddədən ibarətdir. Cinayət qanununun Ümumi hissəsi aşağıdakı bölmələri nəzərdə tutur: «Cinayət qanunu» (I bölmə), «Cinayət haqqında» (II bölmə), «Cəza haqqında» (III bölmə), «Cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə» (IV bölmə), «Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti» (V bölmə), «Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər» (VI bölmə).

Cinayət qanununun Ümumi hissəsinin normalarında cinayət hüququnun əsas anlayışlarına aid ən mühüm məsələlər – «cinayət qanunu», «cinayət», «cəza», «cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə» kimi mühüm məsələlər təsbit olunmuşdur.

Cinayət hüququnun Xüsusi hissəsinin normalarında ayrı-ayrı cinayət növlərini xarakterizə edən konkret cinayət tərkibləri və belə əməlləri törətməyə görə tətbiq edilən sanksiyalar nəzərdə tutulur.

Cinayət hüququnun Ümumi və Xüsusi hissələri üzvi surətdə bir-birilə bağlıdır və onlar vəhdətdə cinayət hüquq normalarının sistemi kimi cinayət hüququnu yaradır.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 2-ci maddəsində cinayət hüququnun vəzifələri müəyyən edilmişdir. Belə vəzifələr sülhün və insanlığın təhlükəsizliyini təmin etməkdən, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya quruluşunu cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdan, habelə cinayətlərin qarşısını almaqdan ibarətdir.

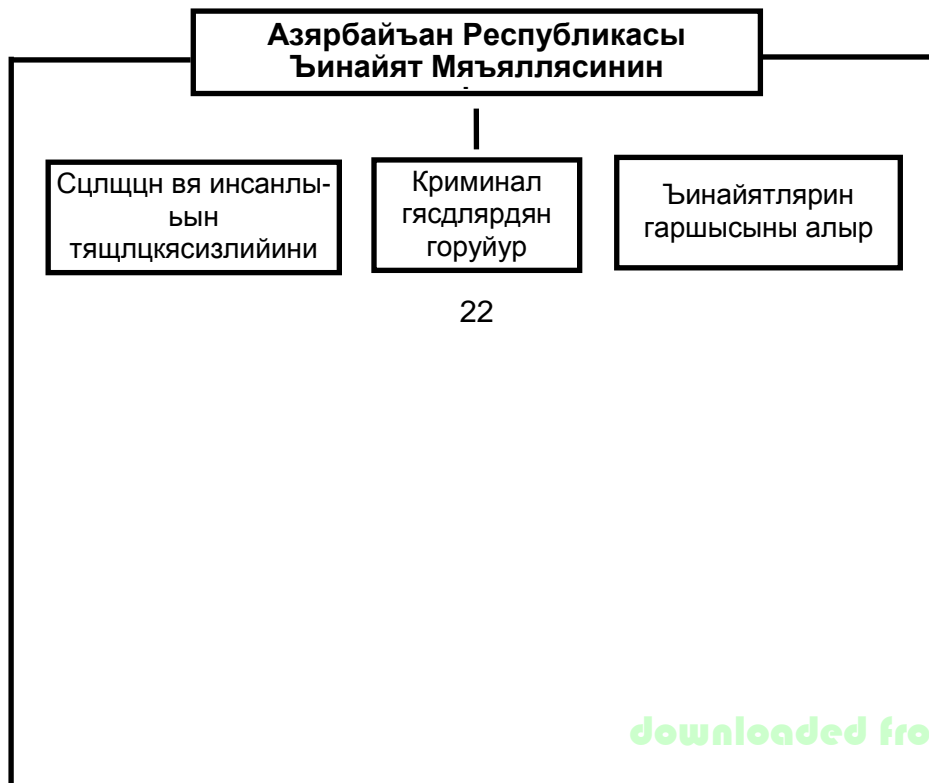
Bu vəzifələri həyata keçirmək üçün Cinayət Məcəlləsi cina-

yət məsuliyyətinin əsaslarını və prinsiplərini təsdiq edir, hansı əməllərin cinayət olduğunu və belə əməlləri törədənlər barəsində hansı cəzaların tətbiq edildiyini müəyyən edir. Beləliklə, cinayət hüququnun əsas vəzifəsi Azərbaycan Respublikasında həyatın bütün sahələrində formalaşmış və inkişafda olan ictimai münasibətlərini qorumaqdır. Cinayət hüququ sadalanan vəzifələri həyata keçirmək üçün cinayət qanunvericiliyinin ümumi və xüsusi xəbərdaredici təsirindən vasitə kimi istifadə edir.

Cinayətkarlıqla mübarizədə cinayət qanununun ümumi və xüsusi xəbərdaredici təsirinin rolunu qeyd etməklə, digər tərəfdən onu şışirtmək və cinayət hüququnun imkanlarına olduğundan artıq ümid bağlamaq da düzgün olmazdı.

Cinayət qanunvericiliyinin əməllərin kримinallığıнын hüdudlarını müəyyən etməsi ilə ölkədə cinayətkarlığın vəziyyəti və dinamikası arasında, şübhəsiz, müəyyən asılılıq əlaqəsi vardır. Lakin belə asılılıq ölkənin sosial-iqtisadi, siyasi, mənəvi-psixoloji və s. bu kimi amilləri ilə əlaqədə korrelyasiya asılılıq əlaqəsini nəzərdə tutur.

Məlumdur ki, cəza artıq törədilmiş, baş vermiş cinayətə görə tətbiq edilir. Cəzanın çəkindirici təsiri insana qarşı yönəldilir. Cinayətlərin səbəbləri isə insanla bağlı deyildir. Cinayətə görə tətbiq edilən cəza yumşaqlığından, yaxud da sərtliyindən asılı olmayaraq cinayətlərin səbəblərini neytrallaşdırma bilməz. Buna görə də ölkədə cinayətkarlığın səviyyəsinin aşağı düşməsinə yönəldilən mübarizənin başlıca istiqaməti ümumsosial istiqamət sayılmalıdır.

§ 3. Cinayət hüquq elmi

Cinayət hüquq elmi cinayət və cəza haqqında cinayət-hüquqi baxışların, ideyaların, təsəvvürlərin sistemidir.

Cinayət hüquq elmi hüquq elminin müstəqil sahəsi kimi cinayət hüquq normalarını, ayrı-ayrı şəxslərin cinayət törətməsi ilə yaranan cinayət hüquq münasibətlərini, cinayət hüquq normalarının sosial zərurətlə bağlılığını, cinayət hüquq normalarının tətbiqinin effektivliyini tədqiq edir və öyrənir¹.

Cinayət hüquq elmində məsuliyyətin əsasları, cinayət tərki-

¹ Шишов О.Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР. М., 1981. С. 5.

bi, təqsir kimi məsələlərin araşdırılmasına üstün yer verilir.

Cinayət hüquq elmi ilkin kriminal fəaliyyət, cinayətdə iştirakçılıq, cinayətlərin çoxluğu kimi institutları da tədqiq edir. Qeyd edilən institutlar üzrə məsuliyyətin həllində mövcud olan spesifikliyin izahını verir və əsaslandırır.

Cinayət hüquq elminin predmetinə həm də sosial-hüquqi anlayış kimi cəza daxildir. Burada cəzanın anlayışı, məzmunu, məqsədi, cəzanın sistemi, cəzanın tətbiqi, cinayətkarlıqla mübarizədə cəzanın rolu və yeri məsələləri nəzəri cəhətdən araşdırılır.

Cinayət hüquq elmində son illər əməllərin kriminallaşdırılması, cinayətlərin kateqoriyalar üzrə bölgüsü, məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi, sanksiyaların qurulması kimi məsələlərin tədqiqinə üstün yer verilir.

Cinayət hüquq elminin predmetinə həm də cinayət qanunvericiliyinin praktikada tətbiqi məsələsi daxildir. Cinayət hüquq sahəsində irəli sürülən müddəaların düzgünlüyü təkcə cinayət hüquq yaradıcılığı sahəsində deyil, həm də hüququn tətbiqi praktikasında yoxlanılır, sınaqdan çıxarılır. Cinayət hüquq elmi qanunun tətbiqi praktikasını dərinlən təhlil etmədən səmərəli inkişaf edə bilməz. Eyni zamanda cinayət hüquq elmi cinayət qanunlarının düzgün tətbiq edilməsinə dair işləyib hazırladığı elmi təklifləri ilə qanunun tətbiqi praktikasına da əhəmiyyətli təsir göstərir.

Cinayət hüquq elminin praktika ilə əlaqəsi çoxistiqamətlidir. Bu, kriminalist alimlərin qanunvericilik aktları layihələrinin hazırlanmasında, cinayət qanunvericiliyinin müxtəlif məsələləri üzrə tətbiqi praktikasının öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsində iştirak etmədə, cinayət hüququnun müxtəlif məsələlərinə həsr edilmiş konfranslarda, elmi seminarlarda iştirakda, cinayət qanunvericiliyinin tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi

nəticəsində elmi-praktik kommentariyaların yazılmasında və s. ifadə olunur.

Cinayət qanunvericiliyi və onun tətbiqi praktikasını tarixi inkişafda öyrənilir. Buna görə də cinayət hüquq elminin predmetinə cinayət hüququnun inkişaf tarixi, cinayət qanunvericiliyinin müxtəlif dövrlərdə təkmilləşdirilməsi meylləri və onun tətbiqi təcrübəsinin öyrənilməsi də daxildir.

Cinayət hüquq elminin predmetinə daxil olan məsələlərin öyrənilməsində tədqiqatın obyektivliyinə təminat verən tarixilik, hadisələrin inkişafda götürülməsi, komplekslik kimi elmi prinsiplərin tələblərinə riayət edilməlidir.

Cinayət hüquq elminin predmetinə daxil olan məsələlərin tədqiqində və idrakında «hüquq», «qanunçuluq», «hüquq münasibətləri», «hüquq yaradıcılığı», «hüquq tətbiqi» və s. hüquqi anlayışlarla yanaşı, «mahdiyyət», «forma», «məzmun», «struktur», «funksiya», «sistem», «element», «komponent» və s. kimi bir sıra fəlsəfi kateqoriyalardan da istifadə edilir.

Qeyd edilən hüquqi və fəlsəfi kateqoriyalardan istifadədən çəkinmək lazım deyildir. Belə ki, fəlsəfədə işlənilən anlayış və kateqoriyalar, varlığın hadisələrinin adekvat inikası ilə bağlıdır. Belə elmi kateqoriyalara söykənməklə cinayət-hüquqi hadisələrin idrakında şüur daha ümumilik səviyyəsinə yüksələrək qanunauyğunluğun aşkar edilməsinə, məchulluqdan aydınlığa doğru hərəkət etmiş olur.

Əməllərin kriminallığını müəyyən edən normaların, qurulan sanksiyaların səmərəliliyi kimi məsələlərin araşdırılmasında, şübhəsiz, cinayət hüquq elmi praktikaya, praktikada toplanan ilkin informasiya ilə bağlı empirik materialların geniş təhlilinə, ümumiləşdirilməsinə, müqayisəsinə istinad etməlidir. Belə təhlil əsasında cinayət qanunvericiliyinin, onun tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsinə yönələn elmi zəmanətlər hazırlanır və

irəli sürülür.

Cinayət hüquq elminin predmetinə daxil olan məsələlərin öyrənilməsində *ümumi metodlardan* – təhlil və sintez, mücərrədləşdirmə, sistemli və struktur yanaşma, induksiya dan deduksiyaya keçid, ümumidən konkretə doğru idrak metodlarından və s. istifadə edilir. Bundan başqa, cinayət hüquq elmi xüsusi metodlara, habelə sahəvi metodlara istinad edir.

Xüsusi metodlar başqa elm sahələri tərəfindən hazırlanır və hüquq elminin sahələri üzrə araşdırılan məsələlərin düzgün idrakına kömək edir. Xüsusi metodlara riyazi, statistik, psixoloji, kibernetik, konkret, sosioloji və s. metodlar daxildir.

Bu metodların tətbiqi cinayət hüquq elminin araşdırdığı məsələlər ətrafında daha əhatəli təsəvvürün yaranmasına kömək edir.

Sahəvi metodlar, bir qayda olaraq, hüquq elminin konkret sahəsi üzrə tətbiq edilir. Məsələn, cinayət hüquq elminə müqayisəli hüquq metodu, formal məntiqi metod, hüquq normalarının təfsiri kimi doqmatik metod və s. xarakterikdir.

Sahəvi metodlar içərisində müqayisəli hüquq metodu cinayət hüquq elmində geniş tətbiq edilir. Bu metodun tətbiqi ilə, məsələn, bir ölkənin cinayət hüququnun norma və institutları başqa ölkənin cinayət hüququnun uyğun norma və institutları ilə müqayisə edilir. Bu yolla müqayisə edilən ölkələrin qanunvericiliklərinin uyğun institut və normalarının müsbət və mənfə cəhətləri aşkar edilir, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə yönələn təkliflərin hazırlanmasına imkan yaranır.

Cinayət hüquq elmində müqayisəli tədqiqat metodundan istifadə etməklə, xüsusən, müxtəlif ölkələrin qanunvericilikləri üzrə cəzanın sistemi, onun tətbiqi praktikasının göstəriciləri müqayisə edilir, ölkənin qanunvericiliyi üzrə cəza sisteminin

daha da təkmilləşdirilməsi üçün tətbiq edilən cəzanın təsirli olmasına yönələn yollar və vasitələr axtarılır.

Cinayət-hüquqi məsələlərin müqayisəli tədqiqi, hüququ milli məhdudluqdan, məhəlliçilikdən azad edir, onun dünyəviliklə əlaqəsini gücləndirir, dünyada gedən güclü inteqrasiya proseslərinin inkişafı, xüsusən hüquqi məsələləri də əlaqədə araşdırmağı günün vacib məsələsi kimi ön plana çıxarır.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının yeni Cinayət Məcəlləsinin layihəsi hazırlanarkən bir sıra ölkələrin, xüsusən Rusiyanın, Fransanın və Avropanın digər ölkələrinin qüvvədə olan cinayət məəcəllələrinin quruluşu, institut və normaları müqayisəli tədqiq edilmişdir.

Cinayət hüquq elmində tətbiq edilən sahəvi metodlardan biri də doqmatik (məntiqi-semantik və qrammatik) methoddur.

Doqma yunan mənşəli **dogma** sözündən olub, **fikir, təlim, qərar** mənasını ifadə edir¹. Doqmatik methodla öyrənmə hüquq elminin inkişafında bir istiqamətdir. Qüvvədə olan qanunvericiliyin normalarının öyrənilməsi onun şərhı, sistemə salınması və kommentariyası ilə bağlıdır.

Doqmatik metod cinayət hüquq elmində müntəzəm tətbiq edilən methoddur. Doqmatik metod cinayət hüquq normalarının məna və məzmununun aydınlaşdırılmasında, sistemə salınmasında, kommentariyasında, cinayət-hüquqi anlayışların müəyyənləşdirilməsində formal məntiqdən, semantikadan, qrammatik qaydalardan istifadə edilməsini nəzərdə tutur.

Semantika yunanca **semantikos** sözündən olub, **ifadə edən** mənasında işlədilir. Semantika əsas etibarilə dildəki söz vahidlərinin mənasını öyrənən bilik sahəsidir.

Cinayət hüquq elmində doqmatik methodun növü kimi mən-

---

¹ Советский энциклопедический словарь. М., 1987. С. 402.

tiqi-semantik yanaşmaya müntəzəm istinad edilir.

Cinayət hüquq yaradıcısının şüurunda psixi formada model-ləşdirilən qadağalar yazılı rəmzlər vasitəsilə qeyri-psixi olana çevrilir, yəni qanun şəklinə salınır, formulə edilir¹. Burada qo-yulan qadağanın cəmiyyət üzvləri tərəfindən birmənalı qəbul edilməsi və yozulması qanunda işlədilən sözlərin, terminlərin dəqiqliyindən, dilin qanunlarına düzgün riayət edilməsindən asılıdır.

Cinayət qanununda işlədilən hər bir termin bir mənanı ifadə etməli, eyni informasiya «yükünü» daşımalıdır. Qanunda işlə-dilən eyni bir terminə müxtəlif məna verildikdə qanunun düz-gün anlanılması xeyli mürəkkəbləşir, onun praktikada bir qay-dada tətbiqi işində çətinliklər yaranır.

Cinayət hüququnun dilinin yaxşılaşdırılması üçün hüquqi terminlər **sözlüyünün** yaradılmasına ehtiyac vardır. Hüququn sahələri üzrə avtomatlaşdırılmış informasiya–arayış sistemləri-nin yaradılması, ilk növbədə yüksək məntiqi-semantik biliklərə sahib olmağı, onların qanunlarına yaxından bələd olmağı nə-zərdə tutur. Bunsuz cinayət qanunlarını riyazi dilə çevirmək, alqoritmlər hazırlamaq, cinayət hüquq sahəsinə avtomatik ida-rəetmə sistemlərini tətbiq etmək mümkün olmaz.

Cinayət hüquq elminin tədqiq etdiyi cinayət və cəza məsələ-ləri mürəkkəb xarakterlidir. Buna görə də cinayət hüquq elmi ancaq sahəvi metodları tətbiq etməklə öz idrak funksiyasını yerinə yetirə bilməz. Bunun üçün xüsusən, əməllərin kriminal-laşdırılması zamanı yaradılacaq qanunların sosial zərurətlə bağlılığının öyrənilməsində, cinayət qanununun tətbiqinin, sə-mərəliliyinin tədqiqində cinayət hüquq elmi həm də ümumi və xüsusi metodların tətbiqinə geniş yer verir.

---

¹ *Сямьяндяров Ф.Й.* Щцгуги щцур вя ъинайят щцгуг йарадыгъылыьы. Бакы, Ганун, 1996. С.118-119.

ӘДӘБИYYAT

Kovalev M.I. Sovetskoe uqolovnoe pravo. Kurs leküiy. Vür. I. Vvedenie v uqolovnoe pravo. Sverdlovsk, 1978.

Kurs sovetskoqo uqolovnoqo prava. V 6-ti tomax. T.1. M., 1970.

Kurs uqolovnoqo prava. Obhaә çastğ. V 5-ti tomax. T. 1. M., Zerüalo, 1999.

İldırımzadә Y. Azәрbaycan Respublikası cinayәt hüququnun funksiyaları. Bakı, Azәrnәşr, 1995.

Naumov A.V. Cinayәt hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Razqilğdiev B.T. Zadaçi uqolovnoqo prava Rossiyskoy Federatüii i ix realizaüiә. Saratov, 1993.

Uçebnik uqolovnoqo prava. Obhaә çastğ. M., Spark, 1996.

Tobolkin P.S. Soüialğnaә obuslovlennostğ uqolovno-pravovix norm. Sverdlovsk, 1993.

II FƏSİL CİNAYƏT HÜQUQUNUN PRİNSİPLƏRİ

§ 1. Hüquqi prinsiplərin anlayışı

Fəlsəfədə prinsipə davranış qaydalarının əsasları haqqında ilkin rəhbər ideyalar kimi anlayış verilir.

Prinsiplərə riayət etmək, onlara uyğun mövqe seçmək insanların həyat mövqeyinin, baxışlarının sabit olmasına dəlalət edir.

Hüququn prinsipləri hüquq normalarında təsbit olunan, cinayət hüququnun və onun institutlarının təbiətini müəyyən edən, cinayətkarlıqla mübarizədə hüquq yaradıcılığının və hüququn tətbiqi ilə bağlı fəaliyyətin əsas istiqamətləridir.

Cinayət hüququnun xeyli prinsipləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuşdur. Konstitusiyanın 25-ci maddəsində vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi, 63-cü maddəsində təqsirsizlik prezumpsiyası, məsuliyyətin fərdi xarakter daşması, 71-ci maddəsində qanunçuluq və s. bu kimi prinsiplər təsbit olunmuşdur.

Cinayət hüquq prinsiplərinin cinayət hüquq siyasətinin həyata keçirilməsi üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Qanunverici orqan qanun yaradıcılığında onları rəhbər tutur, hüquq mühafizə orqanlarının qanunların tətbiqi praktikasını üzrə fəaliyyəti ona söykənir.

Öncə qüvvədə olan CM-də cinayət hüququnun prinsiplərinin adı çəkilməsə də, hüquq yaradıcılığı və qanunların tətbiqi praktikasında onlar rəhbər tutulurdu, lakin qanunun özündə bu prinsiplərin sistemi və anlayışı nəzərdə tutulmurdu. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində ilk dəfə cinayət hüququnun prinsiplərini və onların anlayışını nə-

zərdə tutan müstəqil normalar müəyyən edilmişdir.

Cinayət hüququnun prinsipləri üçün sabitlik xarakterik cəhətdir. Bununla belə, cəmiyyətin irəliyə doğru tərəqqisi bu prinsiplərin məzmununu dərinləşdirir, cinayət hüququnda özünün daha əhatəli əksini tapmış olur.

Cinayət hüququnun prinsipləri probleminə elmdə son illərdə diqqət xeyli artırılmışdır. Bu istiqamətdə həlledici addımlar atılmış, müəyyən işlər görülmüşdür¹.

Cinayət hüququnun prinsipləri ətrafında intensiv tədqiqatlar aparılsa da, prinsiplərin təsnifi, onların dairəsi ətrafında hələ də fikir ayrılıqları vardır.

Nəzəri tədqiqatlarda cinayət hüququnun prinsipləri ümumi, sahələrarası və xüsusi prinsiplərə ayrılır. Əksər müəlliflər cinayət hüququnun prinsiplərini ümumi və xüsusi prinsiplərə, habelə ayrı-ayrı institutların prinsiplərinə görə bölgüsünü aparır. Son illərdə isə ümumiyyətlə prinsiplərin belə bölgüsü aparılmır².

Cinayət hüququnun prinsiplərini ümumi prinsiplərə (belə prinsiplər hüququn bütün sahələrinə aid edilir) və xüsusi prinsiplərə (yəni ancaq cinayət hüququ üçün xarakterik olan prinsiplər) bölməyi daha düzgün hesab edirik. Bundan başqa, cinayət hüququnun ayrı-ayrı institutlarına aid edilən prinsiplər də fərqləndirilə bilər. Məsələn, qanunçuluq prinsipi hüququn bü-

---

¹ Мясляян, сон джурдя В.Н.Кудрявцев, С.Г.Келина вя П.Й.Фефеловун ъинайят щцгугунун принципляриня щяср олунмуш тядгигат ишляри чап едилмишдир (Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. М., Наука, 1988; Фефелов П.Ю. Понятие и система принципов советского уголовного права. Свердловск, 1970).

² Мясляян, Русийа Федерасийасынын «Ъинайят щцгугу. Цмуми щисся» цзря 1996, 1997 вя 1999-ъу иллярдя бурахылан дярсликляриндя ъинайят щцгугунун принципляринин цмуми вя хцсуси яламяти цзря бюлэцц апарылмыр (Учебник уголовного права. Общая часть. М., Спарк, 1996. С. 21-33; Уголовное право. Общая часть. М., Инфра·М-Норма. 1997. С. 19-21; Курс уголовного права. Общая часть. В 6-и томах. Т. 1. М., Зерцало, 1999. С. 65-68).

tün sahələri üçün ümumi prinsip olduğu halda, cinayət hüquq normalarında həm də cinayət hüquq sahəsinin prinsipi kimi təsbit edilmişdir.

Cinayət-hüquqi təsir tədbirlərinə qənaət prinsipi sahəvi prinsip olub, ancaq cinayət hüququ üçün xarakterik prinsipdir. Nəhayət, cinayət qanununun məkana və zamana görə qüvvəsi prinsipi ancaq cinayət qanunu institutu üçün, cəzanın fərdiləşdirilməsi prinsipi isə ancaq cəza təyinetmə institutu üçün xarakterik olan prinsiplərdir.

Cinayət hüququnun prinsiplərinə üç səviyyədə baxılması, onlara daxili əlaqədə olan sistem kimi baxmağa, onların hər birinin sistem daxilində əlaqəsini, yerini və əhəmiyyətini düzgün araşdırmağa imkan verir.

Cinayət hüququ sahəsinə aid olan prinsiplər barəsində elmi ədəbiyyatda müxtəlif fikirlərə rast olunur. Bəzi müəlliflər cinayətkarlığın qarşısının alınması, cəmiyyətin ictimai-iqtisadi və ictimai-siyasi sisteminin və s. qorunması kimi cinayət hüququnun vəzifələrini onun prinsipləri ilə eyniləşdirir.

Cinayət hüququna aid edilən prinsiplərin dairəsi haqqında da fikir ayrılığı mövcuddur. Bəzən cinayət hüququna ancaq məsuliyyətin labüdlüyü və cəzanın fərdiləşdirilməsi kimi iki prinsip şamil edilir. Digər müəlliflər məsuliyyətin yeganə hüquqi əsası kimi cinayət tərkibini, məsuliyyətin şəxsi xarakter daşmasını, məsuliyyətin fərdiləşdirilməsini, cəzanın cinayətin ağırlığına uyğunluğu prinsipini də cinayət hüququnun xüsusi prinsipləri sırasına aid edir.

Beləliklə, cinayət hüququnun **ümumi prinsiplərinə** qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, ədalətlik, humanizm prinsipləri; **xüsusi prinsiplərinə** məsuliyyətin labüdlüyü, məsuliyyətin şəxsi xarakter daşması, məsuliyyətin və cəzanın fərdiləşdirilməsi, dövlət məcburiyyət tədbirlərinə qənaət prinsipləri

aid edilə bilər.

Qeyd edilən prinsiplərin yaranmasının və formalaşmasının qədim tarixi vardır.

Cinayət hüququ tarix səhnəsindən «köçmüş» nəsillərin qanun yaradıcılığı və tətbiqi təcrübəsinə, mənəvi-etik baxışlarına söykənən prinsipləri rəhbər tutmaqla özünün sosial-mənəvi, təşkilati-hüquqi missiyasını yerinə yetirə bilər.

§ 2. Cinayət-hüquqi tənзимin prinsipləri

Qanunçuluq prinsipi. Qanunçuluq haqqında ideyalar milliklər ərzində tədricən inkişaf etsə də, bu ideyanın prinsip kimi formulə edilməsində XVIII əsrin Monteskye, Bentam, Volter, Bekkaria və s. bu kimi görkəmli mütəfəkkirlərinin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Qanunçuluq prinsipi ilk dəfə 1789-cu ildə Fransa burjua inqilabı ilə doğulan «*İnsan və vətəndaş hüquqları bəyannaməsi*» adı ilə qəbul edilən aktın prinsiplərindən biri olmuşdur. Sonradan Fransanın 1791-ci ildə qəbul edilən Cinayət Məcəlləsində bu prinsip təsbit edilmişdir. Məcəllədə deyilirdi: «Şəxs ancaq cinayət edənə qədər elan edilmiş və qüvvəyə minmiş qanunla, qanunun müəyyən etdiyi qayda üzrə məsuliyyətə alına bilər». İndi dünyanın əksər sivil ölkələrinin cinayət məəcəllələrində bu prinsip təsbit edilmişdir. Təsədüfi deyildir ki, BMT-nin «İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməsi»ndə bu prinsip nəzərdə tutulur. Bəyannamədə cinayət törətməkdə təqsiri ancaq qanun əsasında sübut edilən şəxsin məhkəmə qaydasında (məhkəmə hökmü ilə) məsuliyyətə alınmasına yol verildiyi qeyd edilir.

Qanunla cinayət sayılmayan əməllərə görə insanların mühakimə edilməsi insan hüquqlarının kobud surətdə pozulmasıdır.

Belə halların təzahürləri ədalət hissinə zidd olur, ictimai əxlaqa ziyan yetirir, cinayət hüququnun çəkindirici təsirini neytrallaşdırır, qanunu hörmətdən salır.

Çox təəssüf ki, Azərbaycan Respublikasının 1922-ci və 1927-ci illərdə qəbul edilmiş cinayət məəcəllələrində qanunçuluq prinsipi təsbit edilməmişdi. Buna görə də sovetlər dönəmində Azərbaycan Respublikasında əməlin qanunda cinayət kimi nəzərdə tutulmadığı hallarda belə siyasi mülahizələr əsasında vətəndaşlar siyasi baxışlarına və «kriminal mühitlə» əlaqəsinə görə məsuliyyətə alınmış və mühakimə edilmişdilər. Bütün belə qanunsuzluqlara «analogiya» institutunun köməyi ilə haqq qazandırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan sayca dördüncü Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsində deyilir: «Yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır».

Cinayət Məcəlləsinin bu müddəası ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin 4-cü və 8-ci bəndlərinin göstərişi arasında birbaşa bağlılıq vardır. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin 4-cü bəndində deyilir: «Heç bir halda heç kəs din, vicdan, fikir və əqidəsini açıqlamağa məcbur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz».

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin 8-ci bəndinin göstərişi «İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə»nin müddəaları ilə birbaşa bağlıdır. Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin 8-ci bəndində deyilir: «Heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır». Respublikanın qüvvədə olan CM-in 3-cü maddəsinin mövqeyi qeyd edilən müddəaya söykənir və onda özünün real təminatını tapır.

Beləliklə, cinayət hüququnda qanunçuluq prinsipi aşağıdakı yollarla təmin edilir:

a) cinayət qanununun tətbiqi ilə bağlı hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyəti ancaq qanuna əsaslanır və qanun əsasında həyata keçirilir;

b) əməlin cinayət sayılması, belə əməli törədən şəxsin təqsirli hesab edilməsi və onun barəsində cəzanın tətbiqinə ancaq qanun əsasında (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin müddəaları, CM-in 3-cü, 14-cü, 20-ci, 21-ci, 25-ci, 26-cı və s. maddələri) yol verilir;

c) şəxsin cinayət tərkibi yaradan ictimai təhlükəli əməli törətməsi onun cinayət məsuliyyətinin əsasını yaratmış olur. Əməlin cinayət və cəzalanmalı olması ancaq cinayət qanunu ilə müəyyən edilir;

ç) şəxsin törətdiyi əməl cinayətdirsə, belə əməli törətməkdə şəxsin təqsirli olduğu sübut edilərsə, ona ancaq törədilən cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən maddənin sanksiyası hüdudunda cəza təyin edilir;

d) cinayət törədən şəxsə başqa cinayət-hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiqinə, onun məsuliyyətdən və cəzadan azad edilməsinə ancaq cinayət qanununda nəzərdə tutulan hallarda yol verilir.

Qanun qarşısında bərabərlik prinsipi. Vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyinin mühüm siyasi əhəmiyyəti vardır. Belə bərabərlik onların demokratik cəmiyyətdə hüquqi statusunun təməlini yaradır.

Vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Cinayət Məcəlləsinin 6-cı maddəsində vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi aşağıdakı məzmununda formulə edilmişdir: «Cinayət törətmiş şəxslər qanun qarşısında

bərabərdirlər və irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən və digər hallardan asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar».

Nəzəriyyədə vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyinin formal (hüquqi) və faktiki (sosial) növləri fərqləndirilir.

Vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyinin cinayət hüququ prinsipi vətəndaşların ancaq formal hüquqi bərabərliyini nəzərdə tutur.

Məsələnin hüquqi istiqamətinin mahiyyəti törədilən cinayətə görə qanunla müəyyən edilən cəzanın növü və həddi-hüdudunda şəxslərin bərabər cavabdehliyini təmin etməkdən ibarətdir. Eyni cinayəti törədən bütün şəxslər üçün qanunun eyni norması ilə məsuliyyət yaranır.

Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin göstərişinə uyğun olaraq qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası CM-in 154-cü maddəsində bərabərlik hüququnu pozmaya görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir. Bundan əlavə, CM-in 283-cü maddəsində milli, irqi və dini düşmənçiliyin salınmasına görə, 167-ci maddəsində dini ayinləri icra etməyə mane olma və s. əməllərə görə məsuliyyət müəyyən edən normalar formulə edilərkən cinayət hüququnda təsbit olunmuş qanun qarşısında bərabərlik prinsipinin tələbləri nəzərə alınmışdır. Lakin Məcəllədə bu prinsipin tələbləri ilə bağlı rəhbər tutulan mövqeyə həmişə ardıcılıqla riayət edilməmişdir.

Cinayət hüququnun qanun qarşısında bərabərlik prinsipinin tələblərindən irəli gələn ən vacib məsələlərdən biri məsuliyyətin yalnız şəxsin ictimai təhlükəli əməlinə görə müəyyən edilməsidir. Cinayət tərkibləri əməlin obyektiv və subyektiv ünsürlərinə görə formulə edilir. Qüvvədə olan CM-də cinayət

tərkiblərinin qurulmasında bəzən cinayəti törədənin şəxsiyyətinin təhlükəliliyi meyarından da istifadə edilmişdir. Belə normalara «Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər»ə görə məsuliyyət müəyyən edən fəsildə, habelə «Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlər» fəslində rast gəlinir. Bu fəsillərdə «əvvəlki məhkumluq» əlaməti cinayət törədənin şəxsiyyətinin təhlükəliliyini xarakterizə edən göstərici kimi bir sıra tərkiblərə daxil edilmiş, məhz bu əlamətə əsasən məsuliyyət 4-5 dəfə sərtləşdirilmişdir. Belə hallar məhkumların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipinin tələbləri ilə uyuşmur, bu tələblərə qarşı durur.

Əlbəttə, cinayət törədənlərin keçmişdə məhkumluğunun olub-olmamasından asılı olaraq onların şəxsiyyətinin təhlükəliliyi də müxtəlifdir. Şübhəsiz, keçmişdə məhkumluğu olan və məhkumluğu ödənilməyən və ya götürülməyən şəxslərin təhlükəliliyi məsuliyyətin həllində nəzərə alınmalıdır. Qüvvədə olan CM bu halı sanksiya daxilində cəza təyin edilərkən nəzərə almağı 65-ci maddənin 1-ci və 2-ci hissələrində təsbit etmişdir. Lakin şəxsiyyətin təhlükəliliyini səciyyələndirən məhkumluq əlamətinin meyar kimi tərkiblərə daxil edilməsini və onu məsuliyyətin diferensiasiyasının əsaslarından biri kimi qəbul edilməsini məqbul saymaq olmaz. Təəssüf ki, Məcəllə belə normalardan tam azad deyildir.

Cinayət-hüquqi mənada bərabərlik vətəndaşların sosial bərabərliyi ilə bağlı deyildir.

Vətəndaşların cinayət qanunu qarşısında bərabərliyi öncə cinayət tərkibinin məsuliyyətin hüquqi əsası kimi qəbul edilməsilə təmin edilir. Belə müddəa, öz növbəsində qanunvericilik və qanunun tətbiqi sahəsində fəaliyyətə qarşı bir sıra tələblər irəli sürür.

Vətəndaşların qanun qarşısında bərabərlik prinsipinə təmi-

nat vermək, qanunu vahid miqyasda tətbiq etmək üçün cinayət-in əlamətləri qanunda əhatəli və aydın formulə edilməli, cinayət-in ancaq obyektiv və subyektiv əlamətləri cinayət qanununa daxil edilməlidir. Qanunverici cinayət əməlinin (konkret əməlin) fərdi xüsusiyyətlərindən, habelə əməli törədənin şəxsiyyətini səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən sərfnəzər etməklə, qanun qarşısında insanların bərabərliyi prinsipinin tələblərini təmin etmiş olur.

Azərbaycanda sovetlər dönəmində vətəndaşların cinayət qanunu qarşısında bərabərliyinin pozulması adi hal olmuşdur. Xüsusən Kommunist Partiyasının siyasəti ilə həmrəy olmayan şəxslər siyasi baxışlarına görə cinayət törətməkdə təqsirləndirilir, əsassız olaraq cinayət-hüquqi təqiblərə məruz qalırdı.

Bundan əlavə, sovetlər dönəmində partiya və dövlət aparatında yüksək vəzifə tutan şəxslər çox halda törətdikləri cinayətlərə görə məsuliyyətdən kənar qalırdı. Belə qəbildən olan şəxslərin məsuliyyətə alınması üçün xüsusi icazə tələb olunurdu.

Yeni şəraitdə məsuliyyətə alınmağa dair icazə verən nomenklatur qaydalar ləğv edilmiş olsa da, məsuliyyətin labüdlüyü prinsipinə riayət etmək hələ də hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətində gündəlik həyat normasına çevrilməmişdir. Buna maneçilik törədən getdikcə artmaqda olan korrupsiya təzahürləridir.

Ədalətlik prinsipi. Cinayət hüququnda ədalətlik prinsipi ilə bağlı aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ədalətlik çox qədim tarixə malikdir. O, öncə ideya kimi, sonradan isə prinsip kimi formalaşaraq mövcud olmuşdur. Ədalətlik haqqında ideyalar hələ ibtidai icma cəmiyyəti üfüqlərində doğulmuş, bəşəriyyətin ilk sosial tənzim vasitəsi olan talion qaydaları məhz ədalətliy-in tənləşdirici tələblərinə söykənmişdir.

Ədalətliliyin elmi idrakının sonrakı mərhələsində onun tək-cə tənləşdirici deyil, həm də fərdiləşdirici ölçüyə malik tələblərlə bağlı olduğu aydınlaşmışdır. Buna görə də elmi ədəbiyyatda vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipinin ədalətlik prinsipi ilə bağlı olduğu haqlı olaraq qeyd edilir¹.

Hüquq sahəsində ədalətlik prinsipi dövrün inkişaf səviyyəsinə adekvat olan, dəyişən sosial şəraitin düzgün idrakından irəli gələn, bu zəmində əqli fəaliyyətə əsaslanan hüquq yaradıcılığına və qanunun tətbiqi praktikasına hüquqi şüurla haqq qazandırılan istiqamətdir.

İnsanlarda mənimsədikləri keçmiş tarixi təcrübə ilə, yaşadıkları sosial mühitdən müntəzəm qidalandıqları sosial informasiyalarla xeyir və şər, yaxşı və pis, haqlılıq və haqsızlıq, xeyrixahlıq və bədxahlıq, hüquqilik və qeyri-hüquqilik, cinayət və cəza və s. sosial-psixoloji, əxlaqi və hüquqi dəyərlər haqqında biliklər zəminində ədalətlik və ədalətsizliklə bağlı baxışlar və sabit yönəlişlər formalaşır.

Təxəyyüldə formalaşan belə baxışlar əsasında cinayət hüquq yaradıcılığı həyata keçirilir, qəbul edilən qanunların praktikada ədalətli tətbiqinə nail olunur. Cəmiyyət üzvləri ədalətlik haqqında hüquqi şüur əsasında yaşadığı mühitə, onun hadisələrinə və qanunlarına, dəyişən şəraitə qiymət verir, münasibətini bildirir.

Beləliklə, ədalətlik prinsipi cinayət hüquq yaradıcılığında, məsuliyyətin və cəzanın fərdiləşdirilməsində rəhbər tutulur².

Əməllərin kriminallaşdırılmasında ədalətlik prinsipi, bir tərəfdən, ziyan yetirən əməlin bağlı olduğu sosial proseslərin

---

¹ *Коган В.М.* Социальный механизм уголовно-правового воздействия. М., Наука, 1983. С. 117.

² *Келина С.Г., Кудрявцев В.Н.* Принципы советского уголовного права. М., Наука, 1988. С. 135.

təhlilini, digər tərəfdən, belə əməlin obyektiv xüsusiyyətlərini, əhatənin, sosial qrupların həmrəy olduğu dəyərləri, normaları nəzərə almaqla zərər yetirən əmələ qiymət verməyi tələb edir. Burada ədalətliyin qneseoloji əsası kimi həqiqət, obyektiv qərar qəbul etməyin, bu və ya başqa şəraiti qiymətləndirməyin zəruri şərti kimi çıxış edir.

Ədalətlik prinsipi zəminində yaranmayan cinayət hüquq norması real həyatdan uzaq düşür, özünün qoruyucu funksiyasını yerinə yetirə bilmir.

Ədalətlik prinsipinə görə məsuliyyətin diferensiasiyası, cinayətlərin xarakterinə görə dəyərləndirilməsi baş verir. Cinayət qanunu müxtəlif xarakterli ictimai münasibətləri cəmiyyətin həyatında oynadığı roluna görə müxtəlif dərəcədə dəyərləndirir. Bundan asılı olaraq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normaların daxil olduqları fəsilərin CM-in sistemindəki yeri, bu normaların funksional fəaliyyətinə sosial ədalət baxımından verilən qiymətlə müəyyən edilir.

Cinayət hüququnun prinsipi kimi təsbit edilən ədalətlik özünün fərdiləşdirici meyarı ilə cinayət sayılan əməllə başqa hüquq pozuntuları arasında «sərhədi» müəyyən edir. Digər tərəfdən, cinayət sayılan əmələ görə qanun qarşısında vətəndaşların istisnasız məsuliyyətini müəyyən etməklə cinayət məsuliyyətini tənləşdirir. Cinayət növlərinə görə cəza nəzərdə tutan sanksiyalar qurularkən ədalət prinsipinin eyni vaxtda həm tənləşdirici, həm də fərdiləşdirici ölçüləri rəhbər tutulur.

Sanksiyaya daxil edilən cəza növləri və onların həddi cinayətlərin kateqoriyasına görə həll edilməlidir. Bundan əvvəl qüvvədə olmuş cinayət qanununda ayrı-ayrı cinayət növləri daxilində məsuliyyətin ardıcıl və ədalətli diferensiasiyasına nail olunmamışdı. Ədalətliyin tənləşdirici prinsipinin tələbləri pozulmuş, fiziki şəxslərin cinayət qanunu qarşısında bərabərliyi

bütün hallarda təmin edilməmişdi.

Ədalətlik prinsipi ayrı-ayrı konkret cinayətlər üzrə əməllərin və cinayətkarın şəxsiyyətinin dəyişən təhlükəliliyinə uyğun olaraq cəza təyin etmənin prinsiplərinin hər birinin təsirinin «xüsusi çəkisini» nəzərə almağa, sanksiya çərçivəsində konkret cəza növünün həddini müəyyən etmək üçün bu prinsiplərin tələblərini vahid «fokus» nöqtəsinə gətirməyə imkan verir.

Ədalətlik prinsipinin müəyyən etdiyi tələb homeostaz prinsipi üzrə hərəkət edən sistemin daxili funksiyasına bənzəyir. **Homeostaz prinsipi** (*homeostaz* sözü yunanca *homios* – oxşar, eyni, *stasis* – dayanma, tərpənməzlik, hərəkətsizlik sözlərindən yaranmışdır) sistemin öz vəziyyətini mühafizə etməsi üçün onun müvazinətini pozmağa yönələn daxili və xarici amillərin təsirini müntəzəm neytrallaşdırmasını nəzərdə tutur.

Tərədilən cinayətlərin ağırlığına uyğun həddə cəzaların tətbiqi cəmiyyətdə ədalətlik prinsipinin tələblərinin daşıyıcısı olan peşəkar və kollektiv hüquqi şüurun təsiri altında baş verir. Burada ədalətlik prinsipinin tələbləri müəyyən mənada sanki cəzanın tətbiqi ilə cinayətlərin özünütənzimində yaratdığı neqativ tərəddüdləri neytrallaşdıran homeostaz prinsipinin funksiyalarını yerinə yetirmiş olur.

Məsuliyyətin diferensiasiyasının və cəza təyini prinsiplərinin dərinəndən idrakı, onların tələblərinə riayət edilməsi ədalətlik haqqında hüquqi şüurun inkişafına müntəzəm təsir göstərir, vətəndaşları özünə və cəmiyyətə qarşı tələbkar edir, cəzanın tətbiqində yol verilən ədalətsizliyə qarşı barışmazlıq ruhu təbiiyə etməyə imkan verir. Yalnız bu yolla cəmiyyətdə onu yüksək pilləyə doğru inkişafa yönəldən qabaqcıl dünyəvi hüquq qaydaları təsdiq edilə bilər.

Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi. Təqsirə görə məsuliyyət prinsipinə görə şəxs yol verdiyi hərəkətə (hərəkətsizliyə) və

baş verən nəticəyə görə təqsirli olduqda, onun barəsində cinayət məsuliyyəti yaranır. Cinayət hüququ obyektiv təqsirləndirməni, başqa sözlə, şüurla əhatə olunmayan, təqsirlə bağlı olmayan ziyan yetirən əmələ görə cinayət məsuliyyətini rədd edir.

Müasir insana bütün bunlar adi, normal şey kimi görünür. Lakin qədim dövrlərdə, hətta orta əsrlərdə belə məsuliyyətin yaranması üçün başlıca şərt şəxsin zərər yetirən hərəkəti (hərəkətsizliyi) törətməsi qəbul edilirdi. Məsələn, qədim dövrdə zərər yetirən əmələ görə tətbiq edilən talion qaydalarına təqsir bəlli deyildi. Orta əsrlərdə, xüsusən inkvizisiya məhkəmələri zərər yetirən əmələ yol verilməsini ilahi qarşısında edilən günah kimi qiymətləndirirdi. Belə əməlin şəxs tərəfindən niyyətli törədilib-törədilməməsinə əhəmiyyət verilmirdi.

Ədalət mühakiməsi sahəsində şəxsin fərdi məsuliyyəti ilə yanaşı onun qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi, humanizm və ədalətlik və s. bu kimi tələblər Fransa burjua inqilabı zamanı irəli sürülmüşdür.

Feodal özbaşınalığına qarşı mübarizədə demokratik nailiyyət kimi fərdi məsuliyyət prinsipinin irəli sürülməsinin böyük siyasi əhəmiyyəti var idi. Belə prinsip kriminal əmələ görə kütləvi təqibləri rədd edir. Bu prinsip SSRİ-də 1920-1940-cı illərdə kobud surətdə pozulmuşdur. Qeyd edilən dövrdə təqsirə görə məsuliyyət prinsipinin tələblərinə riayət edilmirdi. Belə ki, göstərilən illərdə siyasi cinayətlər üstündə mühakimə edilən şəxslərin ailəsi də sürgün olunur, digər təqiblərə məruz qalırdı.

Cinayəti törədən şəxsin fərdi məsuliyyəti altında tək-cə fiziki fərd nəzərdə tutulmur, həm də psixi fərd ehtiva edilir. Başqa sözlə, şəxsin törətdiyi əmələ görə o halda məsuliyyət yaranır ki, belə əməl tək-cə onun fiziki varlığının məhsulu olmasın, həm də belə əməl onun şüur və iradəsinin məhsulu olsun.

Təqsirə görə cinayət məsuliyyəti prinsipi qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 7-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Orada deyilir: «Yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırıla bilər. Şəxs təqsirsiz olaraq vurduğu zərərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz».

Təqsiri olmayan vətəndaşların məsuliyyətə alınmasına yol verməmək üçün Respublikanın Konstitusiyası özündə təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipini təsbit etmişdir. Konstitusiyanın 63-cü maddəsində deyilir: «Hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır... Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir».

Humanizm prinsipi. *Humanizm* – (latınca **humanus** sözündən olub, *insan, bəşəri* mənasını ifadə edir) şəxsiyyət kimi insanın dəyərini, onun azadlığını, xoşbəxtliyini, inkişafını, bacarığını aşkara çıxarmaq hüququnu müəyyən edir. *Humanizm* insanın rifahını sosial institutların qiymət meyarı, bərabərlik, ədalət kimi bəşəri prinsipləri isə insan münasibətlərinin norması sayır. Humanizm prinsipi insana məhəbbət və ehtiram göstərilməsini nəzərdə tutur.

Humanizm feodalizm və orta əsrlər teoloji baxışlarına qarşı mübarizədə mütərəqqi baxışlar kimi doğulmuşdur.

Humanist ideyaların hüquq sistemi üçün əhəmiyyəti çoxcəhətli və böyükdür. Humanizm hüquqla tənzim olunan və qorunan ictimai münasibətlərin əsasında durur, hüququn tənzimi metoduna təsir göstərir.

Təbii sual meydana çıxır: humanizmin cinayət hüququ sahə-

sinə təsiri necədir? Humanizm prinsipinin tələbləri cinayət hüququnda hansı dairədən olan subyektlər barəsində tətbiq edilir? Cinayət qanununun gücü ilə qorunan cəmiyyətə münasibətdə humanizm tətbiq edilirmi? Cinayəti törətməkdə təqsirli olan şəxsə, cinayətdən zərərçəkmiş şəxsə münasibətdə humanizm prinsipinin tələbləri nəzərə alınır mı?

Cinayət hüququ həyatı, sağlamlığı, şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini, mülkiyyəti, konstitusiya quruluşunu və ictimai quruluşu, hüquq qaydalarını kriminal qəsdlərdən qoruyur. Cinayət hüququ eyni zamanda cinayət törətməkdə təqsirli şəxsin də qanuni mənafelərini qoruyur.

Cinayət törədən şəxs yaşadığı cəmiyyətə onlarla tellərlə bağlıdır. O, cinayət etməklə belə tellərdən birini qırır. Şəxsin cinayət etməsi onu vətəndaşlıq vəzifələrini və s. yerinə yetirməkdən, şərəf və ləyaqətini, digər mülki, siyasi hüquqlarını qorumaqdan məhrum etmir.

Buna görə də cinayət hüquq münasibətlərinin iştirakçılarının bir qismi barəsində, məsələn, zərər çəkən, şahid barəsində humanist prinsiplərin tələblərindən irəli gələn qayğı göstərilirsə, digərləri barəsində, məsələn, cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslər barəsində belə münasibət rədd edilə bilməz. Odur ki, cinayət qanunlarının tətbiqində başlıca məqsədlərdən biri cəmiyyəti kriminal qəsdlərdən qorumaq olsa da, qanun elə həddə və elə metodlarla tətbiq edilməlidir ki, burada cinayət hüququnun humanizm prinsipinin tələblərinə riayət edilmiş olsun. Hələ vaxtilə cinayət hüququnun klassik məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən olan C.Bekkaria bu münasibətlə yazırdı ki, cinayətlərlə mübarizədə elə cəzalar tətbiq edilməlidir ki, belə cəzalar məhkuma maksimum az əzab verməklə kənar şəxslərdə güclü təəssürat yaratsın.

Cinayət hüququnda humanizm prinsipi müəyyən mənada

ziddiyyətli dir. Cinayət hüququ şəxsiyyəti, zərərçəkənin hüquqlarını, cəmiyyətin mənafeyini qorumaqla eyni zamanda öz əməli ilə sadalanan dəyərlərə qəsd edən təqsirkar barəsində də humanist mövqedə durmalıdır.

Başlıca vəzifə insanın, onun şərəf və ləyaqətinin, əmlakının təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Göründüyü kimi, burada humanizm öncə insana qayğı göstərməkdə ifadə olunur. Bununla belə, təhlükəsizliyin hansı metodlarla təmin edilməsi məsələsinə münasibətdə cəmiyyət biganə deyildir.

Sosioloji tədqiqatlarla inandırıcı surətdə sübut edilmişdir ki, cinayətə görə əvəzçixma, vahimə yaratma, psixi zorakılıq özlüyündə cinayətçilik aradan qaldıra bilməz. Residiv cinayətlərin profilaktikası bunu bir daha sübut edir. Residivistlər tərəfindən törədilən cinayətlər onların kriminal meyilləri, baxışları və maraqları ilə bağlıdır, cəmiyyətin əksər üzvlərinin haqq qazandırdığı, müdafiə etdiyi cəmiyyətin normativ sistemi ilə bağlı deyildirsə, belə vəziyyətdə təqsirkarın islah edilməsi yeni cinayətlərin qarşısının alınmasının ən səmərəli vasitəsi olacaqdır¹.

Residiv cinayətlərlə mübarizə ədliyyə sisteminin yeganə funksiyası deyildir. Həm də ilk dəfə cinayət törədənlərə qarşı mübarizədə hüquqi metodla (məcburiyyətlə) tərbiyəvi təsirin (inandırmanın) yaxın əlaqəsini yaratmaq qarşıya çıxır ki, bu da birbaşa humanizm prinsipinin tələblərilə bağlıdır.

Humanizmin geniş mənada anlamı əməlin kriminallaşdırılmasında və məsuliyyətin diferensiasiyasında ədalət prinsipinin tələblərinin gözlənilməsini, cinayət tərkibinin məsuliyyətin yeganə hüquqi əsası hesab edilməsini, məsuliyyətin təqsir dərəcəsi üçün əsaslı olaraq fərdiləşdirilməsini, cinayət-hüquqi təsir tədbirlərinə qənaət edilməsini, böyük ictimai təhlükə törətmə-

---

¹ Учебник уголовного права. Общая часть. М., Спарк, 1996. С. 32.

yən əməlləri edən şəxslərin qanunla müəyyən edilən əsaslar olduqda məsuliyyətdən və cəzadan azad edilməsini və s. halları da nəzərdə tutur.

Cinayət hüququnda humanizm nisbətən məhdud mənada – cinayət törədən şəxslərə cəza təyini zamanı, eləcə də müxtəlif növ cəzalardan şərti və ya şərtsiz azad etmə institutlarının tətbiqində xeyirxahlıq münasibətini ifadə edir. Məsələn, cəzanın tətbiqi zamanı məhkumun şəxsi ləyaqətinin alçaldılmasına yol verilmir, törədilən cinayətə görə təyin edilən cəza məhkuma əzab, işgəncə vermək məqsədi güdmür.

Qanun humanizm prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə törədilməsinin, yəni belə şəxslərin əqli inkişaf xüsusiyyətlərinin tam formalaşmamasının, onların kifayət qədər həyat təcrübəsinə malik olmamasının cəza təyin edilərkən, habelə cəzadan və ya məsuliyyətdən azad etmə institutları tətbiq edilərkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar kimi nəzərə alınmasını müəyyən edir.

Ölkədə cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsində humanizm prinsipinin həyata keçirilməsi getdikcə azadlıqdan məhrum etmə qismində daha sərt cəzaların tətbiqinin azaldılmasını, daha yüngül cəzaların tətbiqini nəzərdə tutur. Belə ümumi humanist xətt şübhəsiz ki, xüsusilə ağır cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslərə, təhlükəli residivistlərə şamil edilmir.

Cəza təyini praktikasının təhlili göstərir ki, ifrat sərt cəzaların təyin edilməsi humanizm, ədalətlilik kimi prinsiplərin tələblərini pozur, cəmiyyət üzvlərinin hüquqi şüurunun düzgün formalaşdırılması işinə mənfi təsir göstərir. İfrat sərt cəzaların tətbiqi ilə, bir tərəfdən, əhalidə məhkumun iztirablarına həmrəylik hissləri yaranır, digər tərəfdən, sərt cəzaların müntəzəm tətbiqi əhalinin mənəviyyatını sərtləşdirmiş olur.

Məsuliyyətin labüdlüyü prinsipi. Cinayət hüququnun prin-

sipi kimi məsuliyyətin labüdlüyü prinsipinə görə cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxs məsuliyyətə alınmalı və cəzalandırılmalıdır.

Məsuliyyətin labüdlüyü prinsipi ilk dəfə Ç.Bekkaria tərəfindən formulə edilmişdir. Onun fikrincə, cinayətkarlıqla mübarizəyə qanunun sərtliyi deyil, məsuliyyətin labüdlüyü kömək edə bilər.

Məsuliyyətin labüdlüyü prinsipi Cinayət Məcəlləsində təsbit edilməmişdir.

Cinayət törədən şəxslərin cəmiyyətdəki mövqeyi, tutduqları vəzifələri, xidmətləri və s. heç bir üstünlük yaratmamalı, törədikləri əmələ görə onların cinayət məsuliyyəti məsələsi qanun əsasında həll edilməlidir.

Cinayət törədən şəxslərin məsuliyyətdən yayınması «kriminal mühitdə məsuliyyətdən yayınmaqla cinayət törətmək olar» fikrini aşılıyır, onların cinayət törətmək qətiyyətini möhkəmləndirir.

Belə halların təzahürlərinin artması ədliyyə orqanlarının cinayətkarlıqla mübarizə işini cəmiyyət üzvlərinin gözündə xeyli etibardan salır, cinayət qanunu hörmətdən düşür.

Cinayət qanunvericiliyində böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayəti törətmiş şəxslərin məsuliyyətdən azad edilməsi imkanının nəzərdə tutulması məsuliyyətin labüdlüyü prinsipinə zidd deyildir. Belə hallarda ya törədilən əməl özünün sosial təhlükəliliyini əsasən itirir, yaxud da cinayəti törədənin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar şəxsin məsuliyyətə alınmasını, yaxud da onun barəsində cəzanın tətbiqini mənasız edir.

ƏDƏBİYYAT

Kovalev M.İ. Sovetskoe uqolovnoe pravo. Kurs leküiy.

Үір.1. Vvedenie v uqolovnoe pravo. Sverdlovsk, 1971.

Kudrəvüev V.N., Kelina S.Q. Prinüipi sovetskoqo uqolovnoqo prava. M., 1988.

Kurbanov Q.S. Teoreticeskie problemı reformı uqolovnoqo zakonodatelğstva Azerbaydjanskoy Respubliki. M., BEK, 1997.

Kurs uqolovnoqo prava. Obhaə çastğ. V 5-i tomax. T.1. M., Zerüalo, 1999.

Uçebnik uqolovnoqo prava. Obhaə çastğ. M., Spark, 1996.

Fefelov P.A. Ponətie i sistema prinüipov sovetskoqo uqolovnoqo prava. Sverdlovsk, 1970.

Pudovoçkin Ö.E., Privaqidov S.S. Ponətie, prinüipi i istoçniki uqolovnoqo prava (sravnitelğno-pravovoy analiz). SPb., Öridiceskiy üentr Press, 2003.

III FƏSİL CİNAYƏT QANUNU

§ 1. Cinayət qanununun anlayışı və əhəmiyyəti. Cinayət hüquq norması

Cinayət qanunu Respublikanın ali qanunverici orqanı - Milli Məclis tərəfindən qəbul edilən, cinayət məsuliyyətinin prinsiplərini və əsaslarını, hansı əməllərin cinayət olduğunu və belə əməlləri törətməkdə təqsiri olan şəxslər barəsində tətbiq ediləcək cəzaları, məsuliyyətdən və cəzadan azad etmənin şərtlərini müəyyən edən hüquq normalarından ibarət aktdır.

Öz məzmununa görə cinayət qanununun normalarının iki növünü fərqləndirmək olar. *Birinci növə* cinayət hüququnun vəzifələrini və prinsiplərini, məsuliyyətin əsaslarını, cəzanın sistemini və növlərini, tətbiqi şərtlərini və digər ümumi müddəaları müəyyən edən normalar daxildir. Bunlar cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin normalarıdır.

İkinci növ normalar hansı ictimai təhlükəli əməllərin cinayət sayıldığını və belə əməlləri törətməkdə təqsiri olan şəxslərə tətbiq ediləcək cəzaları nəzərdə tutur. Belə normalar cinayət qanunvericiliyinin Xüsusi hissəsinin normalarını təşkil edir.

Cinayət qanunu cinayət hüquq normalarını nəzərdə tutan aktdır.

Cinayət hüquq norması məlum ictimai münasibətlərin iştirakçılarına hüquq verən və vəzifə müəyyən edən davranış qaydasıdır. Belə normaların pozulması, yaxud da onlara riayət edilməməsi dövlət məcburiyyət tədbirlərinin – cəzaların tətbiqinə səbəb olur.

Cinayət hüquq norması CM-in maddəsində əks olunur. CM-

in maddəsi cinayət hüquq normasının yazılı formada ifadəsidir.

Cinayət hüquq norması ilə Cinayət Məcəlləsinin maddəsi üst-üstə düşməyə də bilər. Cinayət hüquq norması ilə CM-in maddəsi arasında mövcud nisbətdən asılı olaraq onların bəzi variantlarını fərqləndirmək olar:

1. Bir cinayət hüquq norması CM-in bir maddəsində nəzərdə tutula bilər: məsələn, ehtiyatsızlıqdan adam öldürməyə görə məsuliyyət müəyyən edən CM-in 124-cü maddəsində bir norma nəzərdə tutulur.

2. Cinayət hüquq norması CM-in iki və daha artıq maddəsinin formulə edilməsinə əsas ola bilər: məsələn, qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət müəyyən edən cinayət hüquq norması CM-in beş maddəsinin formulə edilməsini zəruri etmişdir.

3. İki və ya daha artıq cinayət hüquq norması CM-in bir maddəsilə əhatə oluna bilər: məsələn, istehlakçıları aldatma və ya pis keyfiyyətli məhsul istehsal etmə və ya satma (CM-in 200-cü maddəsi). Burada məsuliyyət müəyyən edən iki cinayət hüquq norması CM-in bir maddəsində təsbit olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə, cinayət qanunlarını qəbul etmək və qanuna dəyişikliklər etmək Milli Məclisin səlahiyyətinə aiddir (Konstitusiyanın 93-cü və 94-cü maddələri). Azərbaycan Respublikası cinayət qanunlarının məcəllələşdirilməsi aparılmış və əsas cinayət qanunu – Cinayət Məcəlləsi yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi 1999-cü il dekabrın 30-da qəbul edilmiş və 2000-ci il sentyabrın 1-də qüvvəyə minmişdir. Keçən dövr ərzində qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinə xeyli dəyişiklik edilmişdir. Cinayət qanunvericiliyinə edilən cari dəyişikliklər Azərbaycan Respub-

likası Cinayət Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu formasında aparılır.

Bəzi ölkələrin təcrübəsində Cinayət Məcəlləsilə yanaşı, müəyyən növ cinayətlərlə mübarizəyə yönələn ayrı-ayrı cinayət qanunları qəbul edilir və onlar məəcəlləyə daxil edilmədən müstəqil tətbiq edilir. Məsələn, AFR-də Cinayət Məcəlləsilə yanaşı, ekologiya, iqtisadiyyat, nəqliyyat əleyhinə edilən cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutan qanunlar qəbul edilmişdir. Bu qanunlar Cinayət Məcəlləsinə daxil edilməmişdir.

Keçmiş SSRİ-də də belə təcrübədən istifadə edilmişdir. Məsələn, SSRİ-də «Dövlət müəssisələri, kolxoz və kooperasiya əmlakını mühafizə etmək və ictimai mülkiyyəti möhkəmləndirmək haqqında» 7 avqust 1932-ci il tarixli qanun, habelə «Dövlət əmlakını və ictimai əmlakı oğurlamaq üstündə cinayət məsuliyyəti haqqında» 4 iyun 1947-ci il tarixli qanun da qəbul ediləndən sonra CM-də uyğun kodifikasiya aparılmamış, adı çəkilən qanunlar müstəqil tətbiq edilmişdir. Lakin 1960-cı illərdən başlayaraq belə praktikadan imtina edilmişdir.

Cinayət hüququ nəzəriyyəsində cinayət hüququnun maddi və formal mənbələri fərqləndirilir. Bəzi müəlliflər dövlət hakimiyyətini, hüquqi şüuru, adətləri və Konstitusiyanı cinayət hüququnun maddi mənbəyinə aid edirlər¹. Belə mövqe ilə razılaşmaq olmaz.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və siyasi əsasları, hakim əxlaq zəminində bu ölkədə formalaşan maddi həyat şəraiti *cinayət hüququnun maddi mənbəyi* hesab edilməlidir.

Cinayət qanunlarının qəbulu sosial zərurətlə bağlıdır. Cinayət qanunlarının hazırlanmasını və qəbulunu zəruri edən hallar

¹ Уголовное право. Общая часть. Учебник. М., 1997. С. 24-28.

cəmiyyətin maddi həyat şəraiti, ölkənin iqtisadi və ictimai-siyasi varlığı, hakim hüquqi şüur zəminində formalaşan ictimai münasibətləri qorumaq zərurətilə bağlı olur.

Hakim hüquqi şüurun köməyi ilə mövcud ictimai münasibətlər üçün təhlükəli olan davranış aktlarının idrakı ilə, belə ziyan yetirən əməlləri kriminallaşdırmaq yolu ilə hakim ictimai münasibətləri qorumağın və göstərilən əməllərlə uğurlu mübarizə aparmağın mümkünlüyü qət edilir və daxilən qəbul edilən belə qərar cinayət-hüquqi aktda təsbit edilir, qanun formasını alır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, ilk növbədə, respublikada siyasi və iqtisadi sahədə əldə edilən nailiyyətlərin yekununu əks etdirir və buna görə də cinayət hüququnun maddi mənbəyinə aid edilir. Beynəlxalq aktlarda təsbit olunmuş cinayət hüququ ilə bağlı normalar nə qədər ki, milli cinayət qanununa daxil edilməyib, cinayət hüquq münasibətləri yaratmır və onların tətbiqi mümkün deyildir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə (AR Konstitusiyasının 148-ci və 151-ci maddələri), respublikanın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilən normaların bir qismi həm də cinayət qanunvericiliyinə daxil edilir. Qeyd edilən normaların zəruri hüquqi qüvvəyə malik olması üçün onlar hökmən milli cinayət qanunvericiliyinə daxil edilməlidir. Həm də beynəlxalq konvensiyalarla müəyyən edilən cinayət hüquq normaları sanksiyaya malik olmur. Belə normalar milli cinayət qanunvericiliyinə daxil edildikdən sonra daxili qanunla, onlar üçün həm də zəruri sanksiya müəyyən edilir.

Bundan əlavə, 1991-ci ildə BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən qəbul edilən «Sülhün və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər haqqında» Məcəllədə təcavüz, soyqırım, aparteid, deportasiya, beynəlxalq terrorçuluq, kütləvi qırğın silahlarının istehsalı və s. tərkiblər müəyyən

edilmişdir. Sadalanan cinayətlər ayrıca götürülən bir ölkənin xalqı üçün deyil, bütün xalqların dinc yaşamasına, varlığına təhlükə törədir. Qeyd edilən Məcəlləyə bütün dövlətlər tərəfdar çıxmalı və orada göstərilən cinayət tərkibləri bütün milli dövlətlərin cinayət məəcəllələrinə daxil edilməlidir. Buna görə də, beynəlxalq hüquqi aktlarla müəyyən edilən cinayət hüquq normaları milli cinayət qanunverciliyinə daxil edildikdən sonra onun maddi mənbələrindən birinə çevrilir.

Hazırda respublikanın qüvvədə olan CM-in Xüsusi hissəsinin sistemində «Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər» bölməsi birinci yerdə durur. Bu bölmə 2 fəsildən, 21 maddədən ibarətdir.

Cinayət hüququ nəzəriyyəsi məhkəmə presedentini hüququn mənbəyi kimi qəbul etmir. Zənn edirik, belə mövqe mübahisə doğurmamalıdır. Respublika Ali Məhkəməsi Plenumunun müəyyən növ cinayətlərə dair işlər üzrə verdiyi tövsiyələr qanunu tətbiq edən orqanlar üçün məcburi xarakter daşımır və cinayət hüququnun mənbəyi hesab edilmir. Plenumun qərarı ilə cinayət qanunları izah edilir. Ali Məhkəmə Plenumunun verdiyi izahlar cinayət hüquq norması yaratmır, cinayət hüquq normasının tətbiqi dairəsini məhdudlaşdırmır və ya genişləndirmir, yalnız qanunun tətbiqində yaranan ziddiyyətləri, yol verilən səhvləri aradan qaldırmağa xidmət edir.

Şərh edilənlər əsasında cinayət qanunu üçün aşağıda göstərilən xarakterik cəhətlər qeyd edilə bilər:

– cinayət qanunvericiliyi maddi və formal (hüquqi) mənbəyə malikdir.

– Azərbaycan Respublikasının maddi həyat şəraiti, Respublikanın Konstitusiyası və beynəlxalq aktlarla müəyyən edilən, milli cinayət qanununa daxil olan cinayət hüquq normaları (belə normalar bəşəriyyətin həyat şəraitindən doğduğu üçün) cina-

yət qanunvericiliyinin maddi mənbələrini, cinayət hüquq norması müəyyən edən qanunlar isə cinayət qanunvericiliyinin formal mənbəyini təşkil edir;

– cinayət qanunu Azərbaycan Respublikası dövlət hakimiyyətinin ali nümayəndəli orqanının normativ hüquqi aktıdır;

– cinayət qanunu Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcələsinin maddələri vasitəsilə yaşayır, öz funksional təsirini göstərir;

– cinayət hüququnun sosial təyinatı onun vəzifə və funksiyaları – tənзимedicі, mühafizəedicі, ümumi və xüsusi xəbərdaredicі, habelə tərbiyəedicі təsirləri cinayət qanunu vasitəsilə həyata keçirilir;

– əməlin cinayət və cəzalanmalı olması ancaq cinayət qanunu ilə müəyyən edilir;

– cinayət qanununu pozmaqda təqsirli olan şəxslərə dövlət məcburiyyət tədbirinin xüsusi növü – cinayət hüququnda nəzərdə tutulan cəzalar tətbiq edilir;

– cinayət-hüquqi təsir tədbiri kimi cəza ancaq cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsə, həm onun yenidən törədə biləcəyi cinayətin qarşısını almaq, həm də kənar şəxsləri cinayət törətməkdən çəkindirmək məqsədilə tətbiq edilir;

– cinayət qanunu ilə müəyyən edilən cəzanın tətbiqi cəza çəkən şəxs barəsində məhkumluq adlanan xüsusi hüquqi nəticə doğurur;

– qəbul edilən cari cinayət qanunları müstəqil tətbiq edilmir, cinayət qanunvericiliyinin sisteminə daxil edilir.

Cinayət qanunu dövlətin əksər vətəndaşlarının iradəsini ifadə etdiyindən, onda ölkənin siyasi, hüquqi və hakim mənəvi baxışları əks olunur. Buna görə də ölkənin əksər vətəndaşları cinayət qanunlarının tələblərinə cəza tətbiq ediləcəyi hədəsinə görə deyil, cinayət qanunları ilə müəyyən edilən davranış qay-

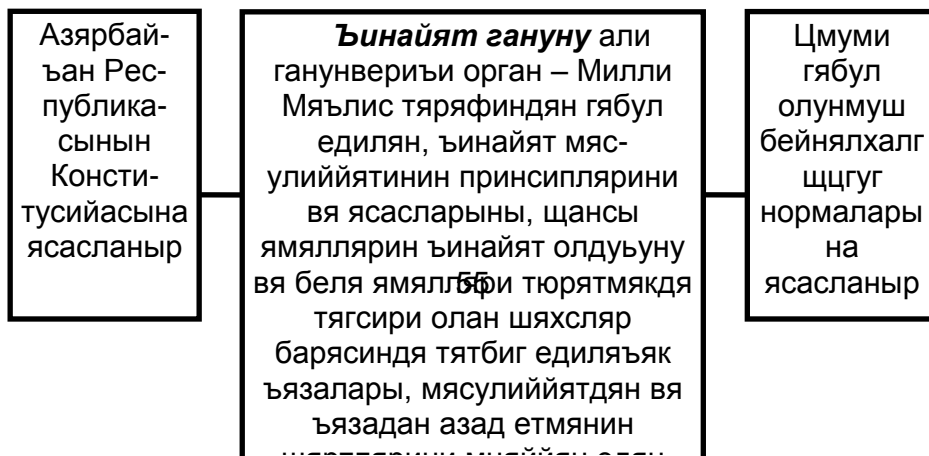
daları ilə həmrəy olduqlarından könüllü riayət edirlər.

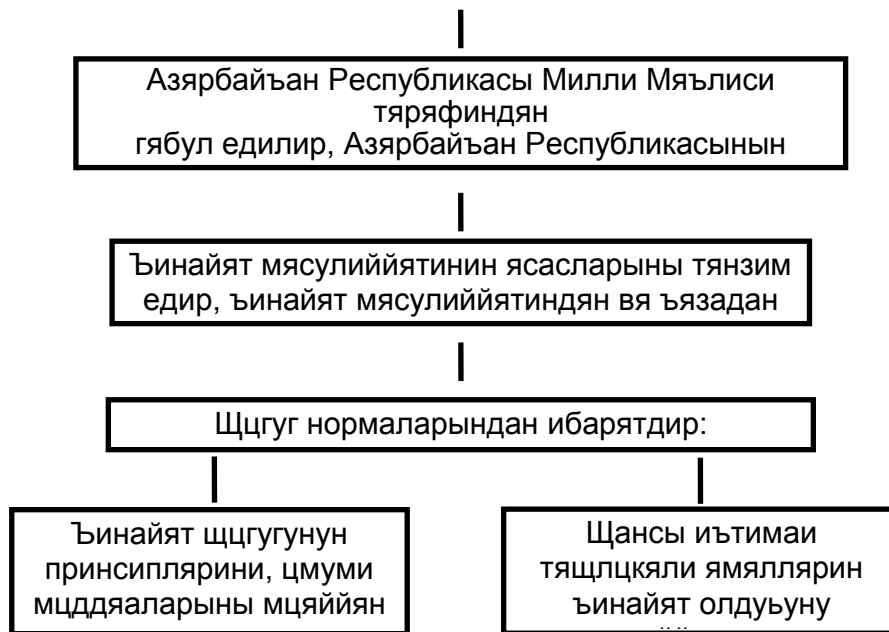
Bir tərəfdən, cinayət qanunlarının qəbulu və dərc edilməsilə, qanunçuluğa riayət edilməsilə cinayət törədənlər ətrafında dö-zümsüzlük mühiti yaradılması ilə cinayət etməyə meylli olan şəxslərə xəbərdaredici təsir göstərilir, onlar kriminal əməldən çəkindirilir. Digər tərəfdən, törədilən cinayətə görə qanunla nəzərdə tutulan cəzaların labüd tətbiqi ilə cəmiyyətdə sosial ədalət bərqərar edilir, məhkumlara islahedici təsir göstərilir.

Cinayət hüquq norması. Cinayət hüquq norması qanunla müəyyən edilir, ümumməcburi davranış qaydası nəzərdə tutur. Davranış qaydalarına riayət edilməsi qanunla müəyyən edilən əsaslara uyğun dövlət məcburiyyətilə təmin edilir.

Cinayət hüquq normaları qarşılıqlı əlaqədə olan normaların məcmusu kimi cinayət hüququnun tərkib hissəsidir. Normanın və hüququn bir-birinə münasibəti hissənin tama olan münasibəti kimidir. Hüquq normasız təsəvvür edilə bilməz. Hüquq normativ tələblər çoxluğunu tam kimi müəyyən edir. Normaların çoxluğu daxili inteqrasiya əsasında hüququ yaradır. Bir hüquq sahəsi çərçivəsində birləşən normalar heç də normaların sadə məcmusunu yaratmır. Belə birləşmə normativ tələblərin tam sistemini yaradır. Buna görə də, burada sistemlilik normaların təşkili quruluşunda, məntiqi əlaqə və əsaslılığında təzahür edir.

Cinayət qanununun anlayışı

Qanunverici orqan öncə cinayət hüququna ümumi anlayışlar daxil edir. Belə anlayışlar eyni vaxtda CM-in Ümumi hissəsinin məzmununu yaradır, onlardan irəli gələn müddəalar CM-in Xüsusi hissəsinin bütün normalarına şamil edilir. Daha sonra Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində ictimai təhlükəli əməlləri nəzərdə tutan normalar və həmin normalarda belə əməllərdən çəkinməyə dair qadağalar təsbit edilir. Cinayət hüququnun Ümumi və Xüsusi hissələrinin normaları adı altında aparılan

bölgü şərtidir. Cinayət Məcəlləsinin hər bir normasının digər normalarla əlaqəsi təcrid edildikdə onların mənası itir. CM-in bir hissəsinin norması digər hissədəki normanın tətbiqinin zəruri şərti kimi müəyyən edilmişdir. Məcəllənin ayrıca bir hissəsinə daxil edilən norma, şərti olaraq norma adlandırılrsa da, ancaq vəhdətdə götürüldükdə onların yaratdığı tələblər vahid cinayət hüquq normasının anlayışını meydana gətirir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində *cinayət hüquq normalarının qadağanedici, öhdəlik müəyyənedicisi, səlahiyyətverici, stimullaşdırıcı növləri* fərqləndirilir¹.

Qanunda göstərilən hərəkəti törətməyi cəza hədəsilə qadağan etməklə ictimai münasibətlərə və insanların davranışına təsir göstərən normalara *qadağanedici cinayət hüquq normaları* deyilir.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin əksər normaları qadağanedici məzmununda formulə edilmişdir. Məsələn, Məcəllədə adam öldürmə, sağlamlığa zərər vurma, zorlama, başqalarının mülkiyyətində olan əmlakı oğurlama, təhqir etmə, böhtan atma və s. qadağan edilir. Qanunun qadağanedici normaları şəxsləri, adətən neqativ məzmunlu hərəkətlərin törədilməsindən çəkindirməyə istiqamətləndirir.

Cəza hədəsi ilə şəxslər üzərinə müəyyən müsbət hərəkətləri etmək öhdəliyi qoyan normalar cinayət hüququnda *öhdəlik (vəzifə) müəyyənedicisi normaları* adlanır.

Cinayət hüququnun həm Ümumi, həm də Xüsusi hissələrində öhdəlik müəyyən edən xeyli normalar vardır. Belə normalar şəxsləri müəyyən hərəkətləri etməyə vadar etməklə cinayət törətməkdən çəkindirir. Məsələn, CM-in 321-ci maddə-

¹ Аликперов Х.Д. Преступность и компромисс. Баку, Элм, 1992. С. 49; Ораздурдыев А.М. Проблемы общей части науки уголовного права. Ашхабад, 1991. С. 10-25.

si həqiqi hərbi qulluğa növbəti çağırışa gəlmək, 142-ci maddəsi həkimin xəstəyə kömək göstərmək, 269-cu maddəsi gəmi kapitanının fəlakətə uğrayanlara kömək göstərmək, 176-cı maddəsi uşaqlara və ya valideynlərə kömək göstərmək kimi öhdəliklər müəyyən edir.

Öhdəlik müəyyən edən normalar Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsində də mövcuddur. Məsələn, Məcəllənin 57-ci maddəsi hakimlərə, cəza təyin edərkən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə və qadınlara ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını təyin etməkdən çəkinmə öhdəliyi müəyyən edir. Əks halda hakimlərin CM-in 295-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yarana bilər.

Cinayət hüququnun bir qisim normaları *səlahiyyətverici normalar* adlanır. Belə normalar əsasən Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsində təsbit olunmuşdur. Bu qəbildən olan normalara ən əvvəl zəruri müdafiə (CM-in 36-cı maddəsi), son zərurət (CM-in 38-ci maddəsi) institutlarını nəzərdə tutan normalar daxildir. Məcəllənin 36-cı maddəsində qanunla vətəndaşlara ictimai təhlükəli qəsdlərdən müdafiə hüququ verilir. CM-in 36-cı maddəsinin göstərişindən belə məna hasil olur ki, hər bir vətəndaş başqa şəxsin təhlükəli qəsdinə məruz qaldıqda, bu hüquqdan istifadə etməklə, qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə cinayət qanunu ilə mühafizə altına alınan ictimai münasibətləri qoruya bilər, yaxud da qanunla ona verilən belə hüquqdan istifadə etməyə bilər. Bu davranış variantlarından hansını seçmək şəxsin özündən asılıdır. Əgər şəxs zəruri müdafiə hüququndan istifadə etmək variantını seçirsə və hücum edənə zərər vurmaq yolu ilə təhlükəli qəsd aradan qaldırırsa, həm də onun əməlinə digər cinayət tərkibi yoxdursa, səlahiyyət verən normaya görə onun barəsində cinayət məsuliyyəti yaranmır.

CM-in Ümumi hissəsinin səlahiyyətverici normalarının xeyli-

si cinayət hüquq münasibətlərində tərəf olan, dövləti təmsil edən subyektlərə aiddir. Məsələn, CM-in 59.2-ci maddəsinin «məhkəmə cəza təyin edərkən, həmin maddədə göstərilməyən yüngülləşdirici halları nəzərə ala bilər» göstərişi də səlahiyyət verən norma növünə aiddir.

CM-in şərti məhkum etmə (CM-in 70-ci maddəsi), hökmün icrasını təxirə salma (CM-in 80-ci maddəsi), cinayət məsuliyyətindən azad etmə (CM-in 72-75-ci maddələri) institutlarını müəyyən edən normalar səlahiyyətverici normalar sayılır.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin bir qisim normaları da öz məzmununa görə *stimullaşdırıcı normalar* adı altında qruplaşdırılır¹. Stimullaşdırıcı normaların başlıca funksiyası şəxslərdə maraq yaratmaqla onların davranışını arzu olunan istiqamətə yönəltməkdən ibarətdir. Stimullaşdırıcı cinayət hüquq normalarının təsiri altında şəxs başlamış olduğu cinayəti başa çatdırmaqdan imtina edə bilər, cinayətin zərərli nəticələrinin qarşısını ala bilər, vurulmuş ziyanı könüllü surətdə ödəyə bilər, vurulmuş zərəri aradan qaldıra bilər. Stimullaşdırıcı normalar şəxsi cinayət məsuliyyətindən, yaxud da cəzadan azad etməyi, cəzanı yüngülləşdirməyi və s. vəd edir.

Belə normalara cinayətdən könüllü imtina etmə (CM-in 30-cu maddəsi), məsuliyyəti yüngülləşdirən halların bir qismi (CM-in 59-cu maddəsi), CM-in Xüsusi hissəsinin normalarından 213, 214, 229, 237-ci və s. maddələrin qeydlərindəki göstərişlər də aiddir. CM-in 59-cu maddəsində ancaq cəzanı yüngülləşdirən hallar sadalanır. Yuxarıda sadalanan digər normalar cinayət törədən şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad edir.

¹ Марогулова М.Л. Юридическая природа поощрительных уголовно-правовых норм // Правоведение, 1992, № 4. С. 95-100.

Синайят хукуу нормаларинин anlayиши вѐ нѐвлѐри

Сѐзадан шѐрти азад етмѐ (СМ-ин 76-с1 вѐ 77-с1 маддѐлѐри), шѐрти мѐhkум етмѐ вѐ hѐкмѐн ичасын1 тѐхирѐ салма hallарында, сынақ мѐддѐти дѐврѐндѐ, yaxud hѐкмѐн ичасын1н тѐхирѐ салындыгы дѐврдѐ шѐхсин yenidѐн cинайят тѐрѐтмѐкдѐн ѐкинмѐси, habelѐ onun ислаh olunma yolu илѐ getmѐси, hѐкмлѐ тѐyin edilѐn сѐзан1н yenidѐн ичраяа yѐнѐлдилмѐмѐсинин baщлыca стимуллащдырыы шѐрти olur. Bu сѐбѐbdѐn dѐ СМ-ин 70, 76, 77-с1 вѐ s. maddѐлѐри hѐm dѐ стимуллащдырыы нормалар с1расына aid edilѐ bilѐr.

Ўмумиyyѐtlѐ, Синайят Мѐцѐллѐсинин нормаларын1 ики qrupa бѐlmѐк olар:

- 1) cинайят тѐрѐдѐn вѐ ya тѐрѐтмѐyѐn вѐтѐндащлара ѐнванланан cинайят hѐquq нормалары;
- 2) cинайят hѐquq нормаларын1н тѐtбиq етмѐк вѐ иcтимаи qayдалары qорумаq вѐзифѐси olan орqанлара ѐнванланан cинайят hѐquq

normaları.

Birinci grup cinayət hüquq normalarına (qadağanedicı, öhdəlik müəyyənedicı, səlahiyyətvericı, stimullaşdırıcı) – cinayət qanunvericiliyinin Xüsusi hissəsinin normaları, habelə Ümumi hissəsinin cinayətə hazırlıq və cəhdi (CM-in 28-29-cu maddələri), cinayətdə iştirakçılığı (CM-in 31-34-cü maddələri), zəruri müdafiəni və son zərurəti (CM-in 36-cı və 38-ci maddələri), habelə cinayətdən könüllü imtinanı (CM-in 30-cu maddəsi) və s. müəyyən edən normaları aid edilir.

İkinci grup normalar – CM-in 1-9; 10-13; 14-30; 41-72-ci və s. maddələri cinayət qanunlarının düzgün tətbiq edilməsi üçün səlahiyyətli orqanlar qarşısında qoyulan tələblərə aydınlıq gətirir.

Cinayət hüquq münasibətlərində dövləti təmsil edən subyektlərə, əsasən səlahiyyətvericı normalar ünvanlanır. Bununla belə, onlar da öz növbəsində qadağanedicı və öhdəlik yaradan cinayət hüquq normalarının tələblərinə riayət etməyə borcludurlar.

§ 2. Cinayət qanununun quruluşu

Qəbul edilən yeni qanunların Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində (Cinayət Məcəlləsində) tam məcəllələşdirilməsi aparıldığı üçün cinayət qanununun quruluşuna cinayət məcəlləsinin və onun maddələrinin quruluşu kimi baxılır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi Ümumi və Xüsusi hissələrdən ibarətdir. Hər iki hissə Cinayət Məcəlləsinin müəyyən ardıcılıqla nömrələnmiş maddələrini birləşdirən fəsilərə və bölmələrə ayrılır. Ümumi hissənin maddələri cinayət qa-

nununa, cinayət məsuliyyətinin əsaslarına, cinayət və cəzaya, cəzadan və məsuliyyətdən azad etməyə aid olan prinsipləri və ümumi müddəaları müəyyən edir.

Xüsusi hissənin normalarında isə konkret növdən olan cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutulur. Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin quruluşu onun Ümumi hissəsinin quruluşundan fərqlənir. Belə ki, Ümumi hissənin normalarının dispozisiyaya və sanksiyaya bölgüsü aparılmır. Belə bölgü ancaq Xüsusi hissənin normaları üçün xarakterikdir.

Dispozisiya müəyyən növ cinayətin əlamətlərini nəzərdə tutan normanın hissəsinə deyilir. Dispozisiyanın sadə, təsviri, göndərici və blanket növləri fərqləndirilir.

Sadə dispozisiya nəzərdə tutan maddələrdə cinayətin adı çəkilir, lakin bu növ cinayət üçün xarakterik olan əlamətlər göstərilmir. Məsələn, sadə dispozisiyaya nümunə olaraq rüşvət verməyə (CM-in 312-ci maddəsi), əxlaqsızlıq yuvaları saxlamağa görə (CM-in 244-cü maddəsi) məsuliyyət müəyyən edən maddələrin dispozisiyalarını göstərmək olar.

Qanunverici orqan belə dispozisiya müəyyən edərkən, öncə dispozisiyada adı çəkilən cinayətin cəmiyyət üzvləri üçün anlaşılı olduğunu güman edir. Lakin cinayətin əlamətləri göstərilmədiyi üçün sadə dispozisiyaya malik maddələrin tətbiqi təcrübədə xeyli çətinliklərə səbəb olur. Buna görə də sadə dispozisiya yaradarkən qanunverici orqanın rəhbər tutduğu mülahizə heç də həmişə özünü doğrultmur.

Təsviri dispozisiyada sadə dispozisiyadan fərqli olaraq müəyyən növ cinayət üçün xarakterik olan əlamətlər göstərilir. Başqa sözlə, belə quruluşa malik olan normaların dispozisiyasında müəyyən növ cinayətlərin tərfi verilir.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin əksər normaları təsviri dispozisiya qaydasında formulə edilmişdir.

Cinayət Məcəlləsinin 147-ci maddəsinin dispozisiyasının quruluşunu təsviri dispozisiya növünə misal göstərmək olar. Orada deyilir: «Böhtan, yəni yalan olduğunu bilə-bilə, hər hansı şəxsin şərəf və ləyaqətini ləkələyən və ya onu nüfuzdan salan məlumatları ... yayma». Təsviri dispozisiyada nəzərdə tutulan əlamətlərin köməyi ilə müəyyən növ cinayətlər barəsində kifayət qədər aydınlıq yaradılır ki, bu da onların praktikada düzgün tətbiqi işinə kömək etmiş olur.

Göndərici dispozisiya təsviri dispozisiyadan fərqli olaraq müəyyən növ cinayəti xarakterizə edən əlamətləri nəzərdə tutmur, lakin əməl ətrafında aydınlıq yaratmaq üçün cinayət qanununun özündə başqa normanın dispozisiyasına «göndərir». Məsələn, CM-in 127-ci maddəsinin dispozisiyası «göndərici» quruluşa malikdir. Orada deyilir: «...bu Məcəllənin 126-cı maddəsində nəzərdə tutulan nəticələrə səbəb olmayan, lakin sağlamlığın uzun müddətə pozulmasına səbəb olmuş və ümumi əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə itirilməsilə nəticələnən qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma». Başqa sözlə, CM-in 127-ci maddəsilə məsuliyyəti həll etmək üçün, 126-cı maddədə sadalanan nəticələrin heç biri mövcud olmamalıdır.

Blanket dispozisiya. *Blanket* alman sözü olub, səlahiyyət verən mənasını ifadə edir. **Blanket norma** dövlət orqanına, vəzifəli şəxsə müstəqil davranış qaydaları, qadağalar müəyyən etmək səlahiyyəti verən hüquq normasına deyilir. Cinayət hüququnda blanket dispozisiya elə dispozisiyadır ki, belə növ dispozisiyada müəyyən növ cinayətin əlamətləri ya qismən göstərilir, yaxud da göstərilən əlamətlərin məzmunu açılır. Belə dispozisiya cinayətin əlamətlərini aydınlaşdırmaq, yaxud da onun məzmununu açmaq üçün başqa qanunlara, yaxud da başqa hüquq sahəsinin normativ aktlarına «göndərir».

Blanket quruluşlu dispozisiyaya nümunə olaraq qüvvədə olan CM-in casusluğa görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən 276-cı maddəsinin dispozisiyasını göstərmək olar.

CM-in 276-cı maddəsində dövlət sirri və ya hərbi sirr olan məlumatları xarici dövlətə, xarici təşkilata və ya onların nümayəndələrinə vermə, habelə vermək məqsədilə oğurlama və ya toplama və s. bu kimi hərəkətlərin casusluq olduğu elan edilir. Lakin 276-cı maddənin dispozisiyasında hansı məlumatların dövlət sirri və ya hərbi sirr olan məlumatlar olduğu göstərilmir. Buna görə də, CM-in 276-cı maddəsi ilə məsuliyyətin həlli zamanı məlumatların dövlət və ya hərbi sirr olub-olmaması aydınlaşdırılarkən Milli Məclisin 2004-cü il sentyabrın 7-də qəbul etdiyi «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa istinad edilir.

Dövlət sirrinə aid edilən məlumatlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 iyun 2005-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Dövlət sirrinə aid edilən məlumatların siyahısı» ilə müəyyən edilir. Əgər məlumatlar bu siyahıya daxil edilən məlumatlar qrupuna aid deyildirsə, CM-in 276-cı maddəsi ilə məsuliyyət yarana bilməz.

Blanket dispozisiyalara daxil edilən əlamətlər, bir qayda olaraq, cinayətin obyektiv cəhəti ilə bağlı olur. Lakin belə dispozisiyaların izah edilən əlamətləri bəzən cinayətin obyektinə və cinayətin subyektinə də aid olur.

Dispozisiyanın blanket növü dünyada cinayət hüquq yaradıcılığı praktikasının gərəkli nailiyyətlərindən sayılır. Blanket formada dispozisiyanın mövcudluğunun iki əsas üstünlüyə malik olduğu qeyd edilməlidir. **Birincisi**, belə dispozisiya növünün köməyi ilə cinayət qanunlarının müəyyən sabitliyinə nail olunur. Məsələn, CM-in 263-cü maddəsi blanket xarakterli dispozisiyaya malikdir. Burada «hərəkət qaydaları» və ya «nəq-

liyyatın istismar qaydaları»nın adı çəkilir. «Hərəkət qaydaları» «Yol hərəkəti təhlükəsizliyi qaydaları» ilə müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikasının 3 iyul 1998-ci il tarixli «Yol hərəkəti haqqında» qanununda göstərilən qaydaların miqyası genişdir və zaman-zaman onların dairəsi genişlənə və ya məhdudlaşa bilər. Lakin belə vəziyyət heç də hər bir halda Cinayət Məcəlləsinin 263-cü maddəsinin dispozisiyasında dəyişiklik etməyi zəruri etmir. *İkincisi*, əgər Cinayət Məcəlləsi blanket dispozisiyadan imtina etmiş olsaydı, başqa hüquq sahələrinin normativ aktlarının nəzərdə tutduğu qaydaların hamısını Cinayət Məcəlləsinə daxil etmək lazım gələrdi. Bu halda Cinayət Məcəlləsi «böyüyərək» başqa normativ aktların «külliyyatına» çevrilərdi¹.

Qeyd edilən üstün cəhətlərlə yanaşı, blanket dispozisiyalı normaların tətbiqinin çətinlikləri də vardır. Belə ki, cinayət qanunlarının blanket dispozisiyalarının istinad etdiyi normativ aktların dairəsi olduqca genişdir. Buna görə də, blanket dispozisiyaya malik olan normalara istinad etməklə məsuliyyətin həlli zamanı ayrı-ayrı nazirliklərin və s. orqanların olduqca geniş miqyaslı normativ aktlarına yaxından bələd olmaq tələb olunur. Kifayət qədər peşə hazırlığı olmayan şəxslər üçün belə normaları axtarıb tapmaq heç də asan olmur.

Sanksiya müəyyən növ cinayətə görə cəzanın növünü və həddini nəzərdə tutan normanın hissəsinə deyilir.

Sanksiya qanunla qadağan edilən kriminal əməlin xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə verilən qiyməti ifadə edir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində sanksiyanın *mütləq müəyyən, nisbi müəyyən, alternativ* və *göndərici* növləri fərqləndirilir. Lakin qüvvədə olan qanunvericilikdə yalnız *nisbi müəy-*

¹ *Илдырымзадя Й.* Азярбайъан Республикасы Ынайт щцгугунун функци-йалары. Багы, Азярняшр, 1995. С. 119.

yən və *alternativ sanksiya* növləri nəzərdə tutulur.

Mütləq müəyyən sanksiya elə sanksiya növüdür ki, belə sanksiyalarda müəyyən növ cinayətə görə cəzanın növü və həddi qəti müəyyən edilir. Belə sanksiya məhkəmələrə işin hallarını və təqsirkarın şəxsiyyətini nəzərə almaqla cəzanı fərdiləşdirməyə imkan vermir. Azərbaycan Respublikasının 1922-ci və 1927-ci illərdə qəbul edilən Cinayət Məcəllələrində belə sanksiyalara təsadüf edilirdi. Hazırda qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində mütləq müəyyən sanksiya növü nəzərdə tutulmur.

Nisbi müəyyən sanksiya müəyyən növ cinayətə görə cəzanın aşağı, aşağı və yuxarı, yaxud da ancaq yuxarı həddini nəzərdə tutan sanksiya növüdür. Göründüyü kimi, nisbi müəyyən sanksiyaların üç növü fərqləndirilir:

a) cəzanın yüksək həddini müəyyən edən nisbi müəyyən sanksiya. Belə sanksiyaya misal olaraq CM-in 121.1-ci, 123-cü və 124.1-ci maddələrinin sanksiyalarını göstərmək olar. Bu sanksiyalarda ancaq cəzanın yuxarı həddi göstərilir. Qeyd edilən sanksiyalar üçün CM-in 55-ci maddəsində göstərilən müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddi kimi üç ay müddət, eyni zamanda, bu maddələr üzrə azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddi olacaqdır.

b) cəzanın aşağı həddini müəyyən edən nisbi müəyyən sanksiya. Belə sanksiyalar qurularkən sanksiyada cəzanın yalnız aşağı həddi müəyyən edilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının 1922-ci il CM-in 142-ci maddəsində qan intiqamı zəminində törədilən qətl cinayətinə görə səkkiz ildən az olmaqla azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilirdi. Belə sanksiya əsasında təyin ediləcək cəzanın yuxarı həddinə sanksiya ilə məhdudiyət qoyulmur. Məhdudiyət yalnız tətbiq ediləcək cəzanın aşağı həddinə dair müəyyən edilən göstərişlə

bağlı olurdu.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində nisbi müəyyən sanksiyanın bu növü, zəruri hallarda daha yüngül cəza tətbiq etməyə imkan vermədiyindən, nəzərdə tutulmur.

c) cəzanın aşağı və yuxarı hədlərini nəzərdə tutan nisbi müəyyən sanksiya. Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin əksər maddələrində sanksiyanın bu növü müəyyən edilmişdir.

Belə növdən olan nisbi müəyyən sanksiya cəzanın ədalətli surətdə fərdiləşdirilməsinə imkan verir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bəzən qanunda cəzanın aşağı və yuxarı hədləri arasındakı interval ifrat dərəcədə geniş olur. Belə quruluşa malik sanksiyalar cəzanın ədalətli surətdə fərdiləşdirilməsini təmin etmir, cəza təyində məhkəmənin lüzumsuz müstəqilliyinə gətirib çıxarır. CM-in casusluğa görə məsuliyyət müəyyən edən 276-cı maddəsinin yeddi ildən on beş ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə müəyyən edən sanksiyasını buna misal göstərmək olar. Burada cəzanın aşağı və yuxarı hədləri arasında böyük «məsafə» vardır. Bu da arzuolunmazdır.

Zənn edirik ki, sanksiyada cəzaların aşağı və yuxarı hədləri müəyyən edilərkən konkret maddə ilə barəsində məsuliyyət müəyyən edilən cinayətin ağırlığına görə hansı kateqoriya cinayətlər qrupuna aid olduğu nəzərə alınmalıdır. Belə ki, fikrimizcə, əgər əməl ağır cinayətlər qrupuna aiddirsə, sanksiyanın aşağı və yuxarı hədləri yeddi illə on iki il arasında, əgər əməl xüsusilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aiddirsə, sanksiyaların aşağı və yuxarı hədləri on iki illə on beş il arasında müəyyən edilməlidir.

Alternativ sanksiya. Alternativ sanksiya əlavə cəza müəyyən edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq eyni «hüquqlu» iki və ya daha artıq əsas cəzanı nəzərdə tutur ki, məhkəmə cəza

təyin edərkən bunlardan birini seçir. Məsələn, CM-in 122.1-ci maddəsi qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət müəyyən edir. Bu maddənin sanksiyasında dörd ilədək azadlıqdan məhrum etmə və ya üç ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzaları müəyyən edilir. Bu cəzalar eyni hüquqlu alternativ cəzalardır. Məhkəmə 122-ci maddə üzrə məsuliyyəti həll edərək bu cəza növlərindən birini seçir və cəzanı fərdiləşdirir.

Qanunda nəzərdə tutulan alternativ sanksiyaların əksəriyyəti nisbi müəyyən və kumulyativ xarakterlidir. Həm əsas, həm də əlavə cəzaların nəzərdə tutulduğu sanksiyalar *kumulyativ sanksiyalar* adlanır.

Göndərici sanksiya elə sanksiya növüdür ki, belə sanksiyalarda müəyyən növ cinayətə görə cəzanın növü və həddi birbaşa həmin maddədə deyil, başqa maddənin sanksiyasında göstərilir. Azərbaycan Respublikasının 1922-ci və 1927-ci illərdə qəbul edilən Cinayət Məcəllələrində belə sanksiyalar mövcud idi, lakin qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində göndərici sanksiya növü nəzərdə tutulmur.

§ 3. Cinayət qanununun məkana görə qüvvəsi

Cinayət qanunu həmişə müəyyən ərazidə qüvvədə olur. Cinayət qanununun məkana görə qüvvəsi aşağıdakı prinsiplərə söykənir.

1. Ərazi prinsipi. 2. Vətəndaşlıq prinsipi. 3. Real prinsip. 4. Universal prinsip. 5. Cinayətkarın verilməsi prinsipi.

Cinayət qanununun məkana görə qüvvəsinin əsas prinsipi ərazi prinsipi sayılır. Azərbaycan Respublikası CM-in 11-ci maddəsinə görə, Respublikanın ərazisində cinayət etmiş şəxslər – Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, xarici ölkə vətəndaşları, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi üzrə məsuliyyət daşıyırlar. Sadalanan şəxslər barəsində cinayət məsuliyyəti, onların cinayət sayılan əməlləri Azərbaycan Respublikasının ərazisində törədildikdə yaranır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində edilən cinayətlər dedikdə, respublikanın ərazisində başlayan və bu ərazidə başa çatan, respublikanın ərazisində başlayan, lakin qarşısı alındığından başa çatmayan, habelə kənarında başlayan, lakin bu ərazidə qurtaran cinayətlər anlanılır.

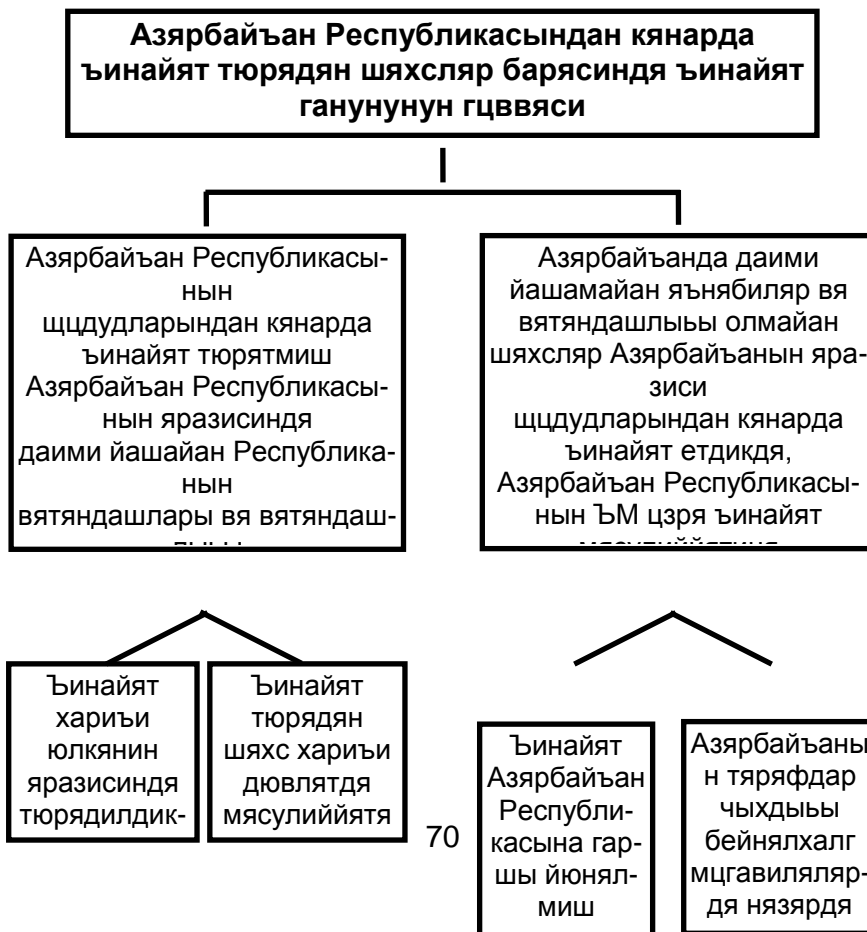
Azərbaycan Respublikasının ərazisi aşağıdakı ünsürlərdən ibarətdir: 1) Respublikanın sərhədləri hüdudunda olan quru materik hissə; 2) daxili sular; 3) sərhəd çayları və gölləri; 4) respublika sərhədi daxilində olan yer səthi və yer üzərində olan fəza; 5) Azərbaycan Respublikasının sərhədi daxilində olan yer səthi və su ilə örtülü səth altında olan sahə; 6) Azərbaycan Respublikası bayrağı altında açıq dənizlərdə, beynəlxalq sular da üzən mülki gəmilər; belə səth üzərində fəzada uçan mülki hava gəmiləri; 7) Azərbaycan Respublikasının hərbi təyyarələri və hərbi gəmiləri.

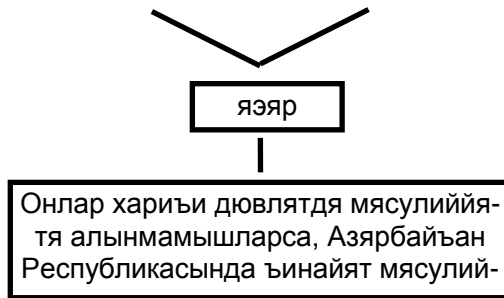
Azərbaycan Respublikasının ərazi anlayışı Azərbaycan Respublikasının 9 dekabr 1991-ci il tarixli «Dövlət sərhədi haqqında» Qanunu, 13 fevral 1998-ci il tarixli «Yerin təkisi haqqında» qanunu ilə, habelə digər aktlarla müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının «Dövlət sərhədi haqqında» qanunun 1-ci maddəsində deyilir: «Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi Azərbaycan Respublikasının dövlət ərazisinin (quru və su ərazisinin, yerin təkisinin, dəniz və hava fəzasının) hüdudlarını müəyyən edən xətt və bu xətt üzrə keçən şaquli səthdir. Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyinin ərazi hüdududur».

**Синаёт қанунунун мəkана гөрə қүввəsi:
вətəндаşлық принципи**

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının dövlət ərazisinin anlayışı verilərkən «Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanununun 1-7-ci maddələrinin və «Yerin təki haqqında» qanununun 1-ci maddəsinin göstərişləri, digər normativ aktların, habelə Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun beynəlxalq aktların müddəaları rəhbər tutulur.

«Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi haqqında» Qanunun 5-ci maddəsində respublikanın ərazi sularının anlayışı verilir. Orada deyilir: «Azərbaycan Respublikasının ərazi sularına aşağıdakılar aiddir: 1) Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikası ilə həmsərhəd dövlətlərin sərhədləri arasındakı suları; 2) sərhədboyu çayın və başqa sututarların Azərbaycan Respublikasındakı sahilindən həmsərhəd dövlətlə dövlət sərhədinə qədər olan suları». Qanunun 6-cı maddəsində respublikanın daxili sularının izahı verilir.

Çaylar və göllər həmsərhəd olan iki dövlətin tam, yaxud da qismən sərhədini müəyyən edirsə, belə vəziyyətdə sərhəddən keçən çay və gölün mərkəzinə qədər olan sahə həmsərhəd olan

dövlətlərin ərazisinə daxil olur.

Məsələn, Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikasının sərhədinin bir hissəsi Araz çayı ilə müəyyən edilir. Araz çayının sərhədlə əlaqədə keçdiyi bütün yerlərdə çayın mərkəzinə qədər olan sahə Azərbaycan Respublikasının ərazisi sayılır. Beynəlxalq aktlara görə çayın mənsəbinin dəyişməsi ərazinin söykəndiyi sərhəd xəttini dəyişdirmir.

Xəzər dəniz sayılmadığından beynəlxalq dəniz rejiminə dair hüquqlar ona şamil edilmir. Buna görə də, məhəlli sular, qitə şelfi kimi ərazi anlayışlarından Xəzəryanı dövlətlər istifadə etmir. Ümumiyyətlə, Xəzəryanı dövlətlər arasında Xəzərin hüquqi rejiminə dair hələ həmrəy mövqe yaranmamışdır. Lakin Azərbaycan Respublikası bu sahədə 70 ildən artıq dövr ərzində rəhbər tutulan və yaxın illərə qədər mübahisə doğurmayan Xəzərin sektor bölgüsünə tərəfdar çıxır. Bu səbəbdən Azərbaycan Respublikası Xəzərin ona aid olan sektorunu respublikanın ərazisi sayır və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11-ci maddəsinə əsasən dövlət suverenliyinin ərazi hüduduna daxil edir.

Azərbaycan Respublikasının fəzadan olan ərazisinin anlayışı «Aviasiya haqqında» Azərbaycan Respublikasının 24 iyun 2005-ci il tarixli Qanununda verilir. Qanunun 1.0.21-ci maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasının ərazisi, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına məxsus sektoru və daxili suları üzərində hava sahəsi ***Azərbaycan Respublikasının hava məkanıdır.***

Beynəlxalq adət və praktikaya görə kosmik fəza 100-110 km yüksəklikdən başlayır. Deməli, bu yüksəkliyə qədər olan fəza məkanı respublikanın fəzadan ərazisi sayılır.

Azərbaycan Respublikasının üzən və uçan mülki gəmiləri respublikadan kənarında ancaq beynəlxalq sulara üzduyü və be-

lə sular üzərindəki səmada uçduğu dövrdə onlar Azərbaycan Respublikasının ərazisinin bir parçası sayılır. Respublikanın hava və su limanlarında qeydiyyatda olan hərbi hava və hərbi su gəmiləri respublikadan kənar və dünyanın hansı yerində olmasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisinin parçası hesab edilir və belə gəmilərə qarşı, eləcə də, belə gəmilərin özündə törədilən cinayətlərə görə Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunları tətbiq edilir.

Məsələnin bu qaydada həlli hamılıqla qəbul edilən beynəlxalq hüquq normalarına və əhəmələrinə əsaslanır.

Ərazi prinsipinə görə, cinayət məsuliyyəti müəyyən edən Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 11-ci maddəsində bir istisnaya yol verilir. Bu da Azərbaycan Respublikası ərazisində olan xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələri ilə bağlıdır.

CM-in 11-ci maddəsində deyilir: «Azərbaycan Respublikası ərazisində cinayət törətmiş xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələrinin və toxunulmazlıq hüququna malik olan digər şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında məsələ beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq həll edilir». Belə şəxslər *persona non grata* (arzuolunmaz şəxs) elan edilir və ölkədən kənara çıxarılır. Lakin Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət edən və toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslərin məsuliyyət məsələsi onların təmsil etdikləri dövlət tərəfindən həll edilə bilər. Bundan əlavə, 1961-ci il «Diplomatik əlaqələr haqqında» Vyana Konvensiyasının 23-cü maddəsinə əsasən, belə şəxsi təyin edən dövlət onun toxunulmazlığı hüququndan imtina edə bilər. Qeyd edilən halda şəxs cinayət törətdiyi ölkənin qanunu ilə məsuliyyətə alına bilər.

Diplomatik toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən şəxslərin dairəsi Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 2001-ci il tarixli

«Diplomatik xidmət haqqında» Qanunu ilə müəyyən edilmiŐdir. Bu sıraya daxildir:

- F vq lad  v  səlahiyyətli səfir;
- Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq t Őkilatlardakı daimi nümayəndəsi;
- baŐ konsul;
- m Őavir-elçi;
- daimi nümayəndənin müavini;
- m Őavir, konsul; birinci katib; vitse-konsul; ikinci katib;  c nc  katib; attaŐe.

Diplomatik xidmət orqanlarının inzibati texniki xidmətini həyata keçirən Ő xsl r diplomatik xidmət  m kdaŐlarına aid deyillər (adı əkilən Qanunun 6.2-ci maddəsi).

Yuxarıda sadalanan Ő xsl rin iŐledikləri v  yaŐadıqları binalar, habelə onların istifadə etdiyi və təmsil etdikləri dövlətin bayrağı altında hərəkət edən nəqliyyat vasitələri toxunulmazdır.

Toxunulmazlıq hüququndan, həm də xarici ölkələrin dövlət və hökumət baŐçıları, parlament üzvləri, BMT-nin rəsmi Ő xsl ri, onun beynəlxalq t Őkilatlarının hökumətlərarası qurumlarının vəzifəli Ő xsl ri də istifadə edirl r¹.

Cinayət hüququnda ərazi prinsipinin mahiyyətinə görə, törədilən cinayətə belə əməlin baŐ verdiyi yerin qanunu tətbiq edilməlidir. Bu məsələ ilə bağılı xeyli mübahisələr mövcud olsa da, cinayət qanununda cinayətin edilmə yerinin anlayıŐı konkretl Ődirilm miŐdir. Bununla bərabər, cinayətin edilmə yerinin dəqiq müəyyən edilməsinin təkcə nəzəri deyil, həm də mühüm praktiki əhəmiyyəti vardır. BaŐqa sözlə, törədilən cinayətə g -

---

¹ Дипломатик иммунитет щцгундан истифадя едян шяхслярин даиряси Азярбайъан Республикасы Ёинайт-Просессуал Мяъяллясинин 437-ъи маддясиндя дягиг мцяййян едилмишдир.

rə hansı dövlətin qanununun seçilməsi və nəticə etibarilə cinayət törədənin məsuliyyətinin həlli məsələsi, cinayətin törədilmə yerinin qanunvericilik qaydasında həllindən asılıdır. Təəssüf ki, cinayət hüququ nəzəriyyəsində bu məsələ birmənalı şəkildə öz həllini tapmamışdır.

Azərbaycan Respublikası CM-in 11.1-ci maddəsinin mətninin göstərişinə görə: «Azərbaycan Respublikası ərazisində başlamış, yaxud davam etmiş və ya başa çatmış cinayət, Azərbaycan Respublikası ərazisində törədilmiş cinayət sayılır».

Azərbaycan Respublikası ərazisində başlamış cinayət anlayışı cinayətə hazırlığı, cinayətə təşəbbüsü (cəhdi), yaxud da cinayətin başa çatıb-çatmamasından asılı olmayaraq ictimai təhlükəli hərəkətlərin (hərəkətsizliyin) edilməsini nəzərdə tutur.

Davam edən cinayət anlayışı uzanan, davam edən kriminal əməllərin törədilməsini, müxtəlif kriminal dəstə formalarının cinayətin edilməsilə bağlı davam edən fəaliyyətini və s. nəzərdə tutur.

Cinayətin «başla çatması» anlayışı hərəkət və ya hərəkətsizlikdən ibarət olan ictimai təhlükəli əməlin (formal cinayət tərkibləri üzrə) edilməsini, yaxud da hərəkətdən, hərəkətsizlikdən doğan ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsini nəzərdə tutur. Cinayətin başla çatmasının məntiqi yozumundan belə məna hasil olur ki, xarici ölkədə başlayan (hazırlıq və ya cəhd), Azərbaycan Respublikasının ərazisində davam edən, yaxud da başla çatan cinayət də Azərbaycan Respublikasının ərazisində törədilən əməl sayılır.

Hazırda quruluşundan asılı olaraq maddi cinayət tərkiblərinin nəzərdə tutduğu cinayətlərin edilmə yeri haqqında fikirlər müxtəlifdir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi formal tərkibli quruluşa malik normaların nəzərdə tutduğu cinayətlərin törədildiyi yer hansı

dövlətin ərazisinə daxildirsə, o dövlətin də cinayət qanunu tətbiq edilir. Formal tərkibli quruluşa malik normaların nəzərdə tutduğu cinayətlər üzrə kriminal nəticənin baş verməsi tələb edilmədiyindən və belə əməllər ancaq ictimai təhlükəli hərəkətlə və ya hərəkətsizliklə bağlı olduğundan, burada cinayətlərin törədildiyi yerin müəyyən edilməsi elə ciddi çətinliklə bağlı olmur.

Göründüyü kimi, cinayətin edilmə yeri ilə bağlı yuxarıda verdiyimiz şərhə aydınlıq gətirilməyən bir məqam vardır. Bu da respublikanın ərazisində başlayan, lakin xarici ölkədə başa çatan cinayətlərə görə hansı dövlətin cinayət qanununun tətbiqi ilə əlaqədar olan məsələdir. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olmuş cinayət qanunlarında bu məsələyə dair qəti göstəriş yox idi. Sovet dövrünün məhkəmə təcrübəsində və qanunların doktrinal şərhində kriminal hərəkət və ya hərəkətsizliyin edildiyi yer deyil, *cinayətin nəticəsinin baş verdiyi ərazi* sayılırdı. Qeyd edilən məsələ ilə bağlı, yəni bir dövlətin ərazisində başlayan, lakin başqa dövlətin ərazisində başa çatan cinayətlərə görə məsuliyyətin həllində ciddi çətinliklər meydana çıxırdı.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-in 10.2-ci maddəsində bu məsələnin uğurlu həlli verilmişdir. Həmin maddədə deyilir: «İctimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilmə vaxtı, onun nəticələrinin baş verdiyi andan asılı olmayaraq, cinayətin törədildiyi vaxt sayılır».

Qeyd edilən göstərişdən eyni zamanda belə bir məntiqi nəticə çıxır ki, əməlin ictimai təhlükəli nəticəsinin harada baş verməsindən asılı olmayaraq, belə nəticəni doğuran hərəkət və ya hərəkətsizliyin törədildiyi yer Azərbaycan Respublikasının ərazisinə aiddirsə, məsuliyyət Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu ilə həll ediləcəkdir.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında uzanan cinayətlərin də törədil-

mə yerinin müəyyən edilməsi ətrafında fikir ayrılığı mövcud olmuşdur. Bəzi müəlliflərin fikrincə, uzanan cinayətlərin edildiyi yer belə əməlin qarşısının alındığı yer sayılmalıdır. Zənn edirik, belə mövqeyə haqq qazandıрмаq olmaz. Fərz edək ki, Azərbaycan Respublikasında həbs yerindən qaçan məhbus Rusiyada yaxalanarsa və yuxarıdakı mülahizə rəhbər tutularsa, onun cinayətinə Rusiya Federasiyasında son qoyulduğu üçün o, Rusiyada məsuliyyətə alınmalı və mühakimə edilməlidir. Göründüyü kimi, belə qayda məntiqsizlik yaradır və onu nəzəri cəhətdən də əsaslandırmaq olmaz. Tutulan məhbusun Azərbaycan Respublikasına qaytarılması və mühakiməsi daha məntiqi olardı. Çünki uzanan cinayət Azərbaycanda edilən ilk kriminal hərəkətlə başlayır, Rusiyanın ərazisində şəxs belə əmələ yol verməsə də, qanunla üzərinə qoyulan öhdəçiliyi yerinə yetirmir. Buna görə də qeyd edilən əməl respublikanın ərazisində törədilən əməl sayılmalıdır.

Davam edən cinayətlərdə bütün sonrakı hərəkət aktları ilə (vahid niyyətlə bağlı olduğu üçün) birinci hərəkət aktı arasında bağlılıq vardır. Buna görə də məsuliyyət məsələsi, sonrakı hərəkət aktlarının harada baş verməsindən asılı olmayaraq birinci hərəkət aktının (eləcə də nəticələrin) baş verdiyi ərazidə qüvvədə olan qanunla həll edilir. Məsələn, Azərbaycanın və Gürcüstanın ərazisində yaşayan iki qardaşın öldürülməsi planlaşdırılırsa, əvvəlcədən Gürcüstanda yaşayan qardaş qətlə yetirilirsə və sonra təqsirkar dərhal Azərbaycan ərazisinə keçərək sərhədə yaxın kənddə yaşayan digər qardaşı qətlə yetirirsə, burada davam edən cinayətə görə məsuliyyət yaranır, həm də məsuliyyət Azərbaycan ərazisində qanunda təsbit edilən (CM-in 11.1-ci maddəsi) başa çatmış əməlin əlamətinə əsasən həll ediləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının, eləcə də, və-

təndaşlığı olmayan şəxslərin, habelə ayrı-ayrı hallarda xarici vətəndaşların törətdikləri cinayətlərə görə bütün hallarda məsuliyyət məsələsini ərazi prinsipinə görə həll etmək olmur. Buna görə də CM-in 12-ci maddəsində nəzərdə tutulan *vətəndaşlıq, real* və *universal* prinsiplər bir növ ərazi prinsipini tamamlayır.

Vətəndaşlıq anlayışı «Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında» 30 sentyabr 1998-ci il tarixli qanunla müəyyən edilmişdir¹.

CM-in 12.1-ci maddəsində cinayət qanununun vətəndaşlıq prinsipi təsbit edilmişdir. Bu prinsipə görə, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı harada olmasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının qanunlarına tabedir. Onlar xarici dövlətdə törətdikləri cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunu ilə məsuliyyət daşıyırlar. Lakin Azərbaycan Respublikasının 1 sentyabr 2000-ci il tarixə qədər qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyindən fərqli olaraq, yeni CM-də bu prinsip Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının, eləcə də vətəndaşlığı olmayan, lakin Azərbaycan ərazisində daimi yaşayan şəxslərin xarici ölkədə törətdikləri cinayətə görə cinayət məsuliyyətinin həddini məhdudlaşdıran prinsip kimi formulə edilmişdir. Belə məhdudiyətə görə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunu üzrə göstərilən şəxslərin məsuliyyəti aşağıda göstərilən hallarda yarana bilər: 1) xarici ölkələrin ərazisində törədilən əməl həmin dövlətin qanunu ilə cinayət sayılarsa; 2) xarici dövlətdə törətdikləri əmələ görə bu şəxslər mühakimə edilməmişlərsə; 3) bu əməl həm də Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən cinayət sayılırsa.

---

¹ Азярбайъан Республикасынын Ганунлар куллийаты. I ъилд. Бакы, Щцгуг ядябийаты, 2001. С. 290.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-də vətəndaşlıq prinsipi ilə əlaqədar edilən yeniliyə görə xaricdə cinayət etmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, yaxud da vətəndaşlığı olmayan, lakin Azərbaycanda daimi yaşayan şəxslər Azərbaycanda mühakimə edildikdə, respublikanın məhkəmələri cinayətin edildiyi xarici dövlətin həmin əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən normasının nəzərdə tutduğu sanksiyasını nəzərə alır. Məhkəmənin təyin etdiyi cəza bu əmələ görə xarici dövlətin cinayət qanununun uyğun normasının sanksiyasında göstərilən cəzanın yüksək həddini aşmamalıdır.

Cinayət qanununun məkana görə qüvvəsinin *real prinsipinə* əsasən xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasından kənarında cinayət törətdikdə, aşağıda göstərilən hallarda Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunları ilə məsuliyyət daşıyırlar: a) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına və Azərbaycan Respublikasının maraqlarına qəsd edən cinayətlərə görə; b) əgər göstərilən şəxslər ərazisində cinayət törətdikləri dövlətin qanunları ilə məhkum edilməmişlərsə. Göstərilən şəxslər qeyd edilən hallarda Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu ilə cinayət məsuliyyətinə alınırlar.

Cinayət qanununun məkana görə qüvvəsinin *universal prinsipinin* tələblərinə riayət etmək Azərbaycan Respublikasının cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərindən irəli gəlir. Məcəllənin 12.3-cü maddəsinin göstərişinə görə, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Məcəllənin 13-cü maddəsində sadalanan cinayətlərə və cinayət olması beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilən əməllərə görə məsuliyyət məsələsi Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu ilə həll edilir, bu şərtlə ki, göstərilən şəxslər xarici dövlətdə məsuliyyətə alın-

mamış olsunlar.

Universal prinsipin mahiyyətinə görə, şəxsin hansı ölkənin vətəndaşı olmasından və cinayəti hansı ölkənin ərazisində törətməsindən asılı olmayaraq, onu istənilən dövlətin özünün milli qanunvericiliyi ilə cinayət məsuliyyətinə almaq səlahiyyəti vardır.

Universal prinsipin tələbi dövlətin iştirak etdiyi beynəlxalq konvensiyalardan irəli gələn beynəlxalq cinayətlərlə və bir sıra beynəlxalq xarakterli cinayətlərlə mübarizə aparmaq zərurəti ilə bağlıdır.

Beynəlxalq cinayətlərə sülhün və insanlığın təhlükəsizliyinə qəsd edən cinayətlər: soyqırım, əhalini məhv etmə, deportasiya, ekosid, biosid, aparteid, terrorçuluq, köləlik, hərbi cinayətlər (müharibə qanunlarını və adətlərini pozma) və s. aiddir. Beynəlxalq xarakterli cinayətlərə hava gəmisini qaçırma, girov götürmə, beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə qarşı edilən cinayətlər, dəniz quldurluğu, qaçaqmalçılıq, narkomanlığı yayma və narkotik vasitələrlə ticarət etmə, pulları və qiymətli kağızları saxtalaşdırma, ətraf mühiti çirkləndirmə və s. əməllər aiddir.

Universal prinsipdən irəli gələn tələblər aşağıdakı şərtlərlə reallaşdırıla bilər:

- cinayət törədən şəxs Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamayan xarici dövlətin vətəndaşıdır, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxsdir;
- cinayət Azərbaycanın ərazi hüdüdlərindən kənarında törədilir;
- törədilən əməl beynəlxalq cinayətlərə, yaxud beynəlxalq xarakterli cinayətlərə aid edilir;
- belə şəxslər hansısa səbəb üzündən Azərbaycan Respublikasının ərazisində olduqda yaxalanır və məsuliyyətə cəlb edilir.

lir.

Azərbaycanın ərazi hüduqlarından kənar da yerləşən Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinə mənsub hərbi hissələrin hərbi qulluqçularının törətdikləri cinayətlərə görə məsuliyyət, əgər beynəlxalq müqavilə ilə başqa hallar nəzərdə tutulmursa, Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunları ilə həll edilir.

İstisna hal kimi Azərbaycan Respublikasının ərazi hüduqlarından kənar da, başqa ölkənin ərazisində olan Azərbaycanın sülhməramlı hərbi hissələrinin qulluqçuları tərəfindən törədilən cinayətlərə görə ikitərəfli, yaxud da çəxtərəfli müqavilələrlə müəyyən edilən hallarda məsuliyyət əməlin baş verdiyi yerin qanunu ilə – hərbi hissənin yerləşdiyi dövlətin qanunu ilə həll edilə bilər.

§ 4. Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi

Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsilə bağlı aşağıdakı məsələlərə aydınlıq gətirilməlidir:

- 1) qanunun qüvvəyə minməsi;
- 2) əvvəlki qanunun hüquqi qüvvəsinin tipləri;
- 3) zamana görə qanunun qüvvəsini itirməsi;
- 4) zamana görə qanunun qüvvəsinin tipləri;
- 5) cinayətin törədildiyi vaxt;
- 6) cinayət qanununun geri şamil edilməsi.

Cinayət qanununun qüvvəyə minməsi Respublika Konstitusiyasının 97-ci, 98-ci və 110-cu maddələri ilə, habelə Azərbaycan Respublikasının «Normativ hüquqi aktlar haqqında» 26 noyabr 1999-cu il tarixli Qanununun 38-ci və 41-ci maddələri ilə tənzim edilir.

Cinayət qanunlarını qəbul etmək Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyətinə aiddir (Konstitusiyanın 94-cü maddəsi). Milli Məclis tərəfindən qəbul edilən qanun 14 gün müddətinə, təcili elan edilməli olan cinayət qanunu isə 24 saat müddətinə imzalanmaq üçün Respublika Prezidentinə təqdim edilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qanunları ona təqdim olunmuş gündən başlayaraq, 56 gün müddətinə imzalayır.

Cinayət qanunu, Milli Məclisin qərarının özündə başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir. Qəbul edilən cinayət qanunu rəsmi nəşrlər sayılan «Azərbaycan» qəzetində və «Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu»nda dərc edilir («Normativ hüquqi aktlar haqqında» AR-in 26 noyabr 1999-cu il tarixli Qanununun 38-ci maddəsi).

Beləliklə, hazırlanan cinayət qanunu qəbul etmə, imzalanma və dərc etmə mərhələlərindən keçir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində ancaq rəsmi dərc edilən cinayət qanunları tətbiq edilir. Cinayət qanunları dərc edildiyi gündən (həmin gün gecə saat 24-dən sonra) Respublikanın bütün ərazisində bir vaxtda qüvvəyə minir.

Cinayət qanununun qüvvədən düşməsi nəticəsində kriminal əməlin törədilməsi ilə yaranan müəyyən ictimai münasibətlərin cinayət qanunu ilə tənziyi dayandırılır.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində cinayət qanununun hüquqi qüvvəsini itirməsinin iki əsası fərqləndirilir: qanunun ləğv edilməsi və qanunun dəyişdirilməsi (əvəz edilməsi).

Cinayət qanununun ləğv edilməsi (qüvvədən salınması) səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən - Milli Məclis tərəfindən qanunun qüvvədən salınmasıdır və bu da qanunvericilik aktlarında aşağıdakı formalarda öz əksini tapır:

a) cinayət qanununu qüvvədən salan digər müstəqil qanun qəbul edilir;

b) qəbul edilən cinayət qanununda qüvvədən salınan cinayət qanunlarının siyahısı verilir;

c) köhnə qanunu əvəz edən yeni cinayət qanununda onun qüvvədən salındığı elan edilir;

ç) yeni qəbul edilən cinayət qanununun qüvvəyə minməsi qaydası haqqında aktda köhnə qanunun qüvvədən salınmasına dair göstəriş olur.

Məsələn, Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsinin qüvvədən düşməsinə və yeni qəbul edilən 1999-cu il Cinayət Məcəlləsinin 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvəyə minməsinə dair Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 30 dekabr 1999-cu il tarixli Qanununda göstəriş təsbit edilmişdir.

Cari qanunvericilik fəaliyyətində qəbul edilən yeni cinayət qanunları qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində qismən dəyişiklik etməklə müəyyən cinayət hüquq normalarını qüvvədən salaraq, başqa normalarla əvəz edə bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının «Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə və digər məəcəllələrinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» 7 aprel 1998-ci il tarixli Qanunu ilə 1960-cı il CM-in «Dövlət mülkiyyəti və ictimai mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər»ə görə məsuliyyət müəyyən edən II fəslindəki və «Xüsusi mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər»ə görə məsuliyyət müəyyən edən V fəslindəki normaları qüvvədən salınmışdır¹. Hər iki fəsildəki normaları bir fəsildə birləşdirən yeni cinayət qanunu qəbul edilmişdir. Yeni qanunun mətni «Mülkiyyət əleyhinə olan ci-

---

¹ «Азярбайъан» гязети, 17 май 1998-ъи ил, № 112.

nayətlər» adlandırılmış və «İkinci – A» fəslə kimi 1960-cı il CM-nə əlavə edilmişdir.

1960-cı il CM-in II və V fəsillərində təsbit edilən maddələrin qanundan çıxarılması heç də bu normaların nəzərdə tutduğu əməllərin kriminallığının rədd edilməsi deyildir. Qəbul edilən cinayət qanunu qeyd edilən fəsillərdəki normaları əvəz edən yeni cinayət hüquq normaları müəyyən etdiyindən, CM-in II və V fəsillərindəki normaları qüvvədən salmışdır. Bu fəsillərdəki cinayət hüquq normalarının qüvvədən salınması haqqında 7 aprel 1998-ci tarixli cinayət qanununda birbaşa göstəriş vardır.

Müəyyən hallarda qəbul edilən yeni cinayət qanununda, əgər belə qanun CM-in bu və ya başqa normalarında dəyişiklik edirsə, bəzən «fəaliyyəti» dayandırılan cinayət hüquq normasının qüvvədən salınmasına dair göstəriş olmur, qəbul edilən yeni qanunun mətnindən köhnə qanunun qüvvədən düşdüyü aydın olur. Ancaq son illərdə cinayət qanunvericiliyində belə təcrübədən istifadə edilmir.

Qəbul edilən cinayət qanununda onun qüvvədə olacağı dövrə dair qanunun özündə göstəriş varsa, müddət tamamlanan andan belə qanun qüvvəsini itirmiş olur. Bəzən qəbul edilən cinayət qanunu müəyyən fəvqəladə vəziyyətlə (məsələn, müharibə vəziyyəti), yaxud da ictimai fəlakətlə (zəlzələ, vulkan, kütləvi epidemiya və s.) bağlı ola bilər. Belə vəziyyətin aradan qalxması, şəraitin dəyişməsi ilə qanun da avtomatik öz qüvvəsini itirmiş olur.

Zamana görə qüvvədə olan qanunların tipləri. Cinayət hüquq nəzəriyyəsi belə qanunların üç növünü fərqləndirir: ***dərhal «işləməyə» yönəldilən cinayət qanunları, ultraaktiv cinayət qanunları (qanunun yenidən yaşaması), retroaktiv cinayət qanunları, yaxud geriyə şamil edilən qanunlar.***

Dərhal «işləməyə» yönəldilən cinayət qanunları elə qanunlardır ki, bunlar ancaq qüvvəyə mindikdən sonra baş verən kriminal əməllərə şamil edilir. Adətən, belə qanunlar yeni növ əməlləri ilk dəfə kriminallaşdırdığı üçün onların geriyyə şamil edilməsi zərurəti meydana çıxır.

Ultraaktiv cinayət qanunları faktiki qüvvədə olmayan qanunlardır. Bəzən belə qanunların keçmişdə baş verən, yəni keçmişdə bu qanunun qüvvədə olduğu dövrdə baş verən hadisələrə görə yenidən tətbiq edilməsinə zərurət yaranır. Qüvvədə olan CM-in 10-cu maddəsinin I hissəsində deyilir: «Əməlin cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza, bu əməlin törədildiyi zaman qüvvədə olan cinayət qanunu ilə müəyyən edilir». Qanunun bu göstərişinə görə əgər cinayət köhnə qanun qüvvədə olan dövrdə törədilmişdirsə, iş üzrə istintaqın getdiyi dövrdə cinayət qanunu öz qüvvəsini itirmiş olsa da belə, köhnə qanun tətbiq edilir, bu şərtlə ki, köhnə cinayət qanunu ilə müqayisədə yeni cinayət qanunu məlum növdən olan əmələ görə məsuliyyəti yüngülləşdirməmiş olsun. Törədildiyi zaman cinayət sayılmayan əmələ görə heç kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna və cəzalandırıla bilməz.

Ultraaktiv cinayət qanunlarından bəhs edərkən «ara qanunlar» adlanan qanunlara münasibət bildirmədən ondan yan keçmək olmaz. «Ara qanunlar» cinayət törədilərkən və hökm çıxarılarəkən qüvvədə olmayan qanunlardır¹. Zənn edirik, Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasını ləğv edən və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza növünü qanuna gətirən 10 fevral 1998-ci il tarixli qanun «ara qanundur». Çünki bu qanun 2000-ci il sentyabrın 1-də Cinayət Məcəlləsinin qüvvəyə minməsilə qüvvəsini itirmişdir. 10 fevral 1998-ci il tarixli qa-

¹ Курс советского уголовного права. В. 4-х томах. Т.1. Общая часть. Л., Изд-во ЛГУ, 1968. С. 18.

nunun göstərişinə görə, 1998-ci ilə qədər barəsində ölüm cəzası tətbiq edilən məhkumların cəzası ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilməli idi, lakin bu qanun tətbiq edilmədi, problem həll edilməmiş qanun qüvvəsini itirdi.

Respublikada ölüm cəzasına məhkum edilənlərin cəzasının dəyişdirilməsinin hansı qanuna əsasən həll edilməli olması sualı hələ də cavabsız qalmışdır. Əksər praktiki işçilər, eləcə də respublikanın yuxarı instansiya məhkəmələri respublikada ölüm cəzasının ləğvinə qədər (1998-ci ilə qədər) təyin edilən ölüm cəzalarının artıq 1998-ci il 10 fevral tarixli qanunla həll edilməli olmasını qətiyyət və əminliklə bildirirlər. Bu hüquqşünaslar, fikrimizcə, 1960-cı il CM-in 6-cı maddəsinin «əməlin cinayət olması və həmin əmələ görə cəza, bu əməlin törədildiyi zaman qüvvədə olan cinayət qanunu ilə müəyyən edilir» - prinsiplial mövqeyini unudurlar. Nəzərə almaq lazımdır ki, 1998-ci il 10 fevral tarixli qanun 2000-ci il sentyabrın 1-də qüvvəsini itirdiyindən o, artıq «ara qanuna» çevrilmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, «ara qanunlar» geriyyə şamil edilmir.

Qeyd edilən əsaslar üzrə 10 fevral 1998-ci il tarixə qədər təyin edilən ölüm cəzaları fikrimizcə, Respublikanın 1960-cı il CM-in 6-cı maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq (ultraaktiv qanun kimi) müddətli - 15 il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilməlidir.

Retroaktiv cinayət qanunları, yaxud da geriyyə şamil edilən cinayət qanunları, elə qanunlardır ki, onlar qüvvəyə minənə qədər törədilən cinayətlərə görə tətbiq edilir. Qüvvədə olan CM-in 10.3-cü maddəsində deyilir ki, əməlin cinayət və cəzalanmalı olmasını aradan qaldıran, cəzanı yüngülləşdirən, yaxud cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanunun geriyyə qüvvəsi vardır.

Qanunun göstərişindən bəlli olur ki, ancaq cəzanı yüngülləş-

dirən və ya əməlin kriminallığını aradan qaldıran cinayət qanunlarının geriyə qüvvəsi vardır. Belə qanunlara aşağıdakılar aiddir:

1. Bu və ya başqa əməlin kriminallığını aradan qaldıran qanunlar.

2. Əsas cəzanın yuxarı, yaxud da aşağı həddini azaldan, əlavə cəzanı yumşaldan, əlavə cəzanı ləğv edən, sanksiyadakı alternativ cəzalardan birini daha da yumşaldan və s. qanunlar (cəzanı yüngülləşdirən qanunlar).

3. Cəzanın çəkilmə rejimini yumşaldan, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmənin dairəsini genişləndirən, məhkumluğun ödənilmə və ya götürülmə müddətlərini azaldan, cinayətlərin və ya hökmlərin məcmusuna görə daha yumşaq cəza təyin etməyə imkan verən və s. qanunlar (cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdıran qanunlar).

Geriyə şamil edilən qanunların iki növü fərqləndirilir: *sadə* və *təftişedici*.

Geriyə şamil edilən sadə qanunlar o kateqoriya cinayətlərə görə məsuliyyəti yüngülləşdirir ki, belə cinayətlərə görə hələ hökm qanuni qüvvəyə minməmiş olsun. Qeyd edilən hallarda əgər qanun əməlin kriminallığını aradan qaldırırsa, törədilən əmələ görə başlanan cinayət işi xitam edilir.

Yeni qanun cəzanı yüngülləşdirirsə, yaxud cinayət etmiş şəxsin vəziyyətini başqa cür yaxşılaşdırırsa, ibtidai araşdırma orqanları və ya məhkəmə törədilən əmələ yeni qanunla hüquqi qiymət verir.

**Cinayət qanununun zamana görə qüvvəsi
və onun geriyə şamil edilməsi**

Ынайт ганунунун эерийя гцввяси

götürülməmişdirsə, belə hallarda cinayət işinə yenidən baxılmalı, çıxarılan hökm isə yenidən «təftiş» edilməlidir.

Əgər əvvəllər qüvvədə olan qanun əsasında məhkuma təyin edilən cəza çəkilməmişdirsə, həm də hökmlə təyin edilən cəzanın yüksək həddi qəbul edilən yeni qanunda bu növ əmələ görə müəyyən edilən sanksiyanın yüksək həddindən sərtdirsə, belə hallarda yeni qanun geriyə şamil edilir və şəxsə təyin edilən cəza yeni qanunun müəyyən etdiyi sanksiyanın yüksək həddinə qədər yumşaldılır (azaldılır).

Əməlin cinayət və cəzalanmalı olmasını aradan qaldıran yeni qanun qüvvəyə minənə qədər törədilən cinayətə görə çıxarılan hökm icraya yönəldilmişdirsə, belə şəxs cəzanı çəkməkdən azad edilir və göstərilən qanun qüvvəyə minən andan şəxs artıq məhkum olmayan şəxs sayılır.

§ 5. Cinayət qanununun təfsiri

Cinayət hüquq normasının məzmununun müəyyən edilməsinə, məna və məqsədlərinin, qanunvericinin istifadə etdiyi istilahlardan aydınlaşdırılmasına onun təfsiri (izahı) deyilir.

Hər bir təfsir iki elementi nəzərdə tutur: qanunun (onun normasının) mənasının izahını və onun hüquqi tətbiq edən orqanlar üçün təfsirini.

Cinayət qanununun izahı bir tərəfdən, hüququn idrakı metodu kimi, digər tərəfdən isə, hüquqi fəaliyyətin növü kimi özünü büruzə verir. Cinayət qanununun təfsirinin zəruriliyi onun normalarının ümumi xarakteri ilə və cinayət hüquq normalarının yaradılmasında xüsusi hüquqi texnikadan (blanket dispoziyaların, qiymətləndirilən əlamətlərin olması və s.) istifadə edilməsi ilə, habelə cinayət hüquq normalarının sistemli xarak-

teri ilə və onun başqa hüquq sahələrinin normalarının qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlıdır. Təfsir hüquq normalarının bir qaydada tətbiq edilməsini təmin edir, qanunda mövcud olan çatışmayan cəhətləri aradan qaldırmağa imkan verir.

Hüquq ədəbiyyatında qanunun subyektə görə, həcmə və üsula görə şərhinin təsnifi aparılır.

Subyektə görə şərhin *rəsmi* və *qeyri-rəsmi* növləri fərqləndirilir.

Rəsmi şərh xüsusi səlahiyyəti olan dövlət orqanı tərəfindən verilir və belə şərhin nəticələri hüququ tətbiq edən bütün subyektlər üçün məcburi sayılır. Rəsmi şərhin də iki növü fərqləndirilir:

1. *Autentik şərh*;
2. *Məhkəmə şərh*.

Autentik şərh qanunu qəbul edən orqan tərəfindən verilən şərhdir. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunlarına Respublikanın Milli Məclisi şərh verə bilər¹.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin IV hissəsinin göstərişinə görə, respublikanın Əsas Qanununu – Konstitusiyasını və respublikanın digər qanunlarını izah etmək səlahiyyəti vardır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin respublikanın ali qanunverici orqanı olan Milli Məclisin qəbul etdiyi qanunlara, eləcə də cinayət qanunlarına dair verdiyi izah *legal izah* sayılır və izahdan irəli gələn nəticələri nəzərə almaq bütün səlahiyyətli orqanlar üçün məcburidir.

Konkret cinayət işlərinə baxılarkən cinayət qanununun normasının tətbiqi ilə bağlı məhkəmələr tərəfindən verilən şərhə *məhkəmə təfsiri* deyilir. Hökm qüvvəyə mindikdən sonra məh-

---

¹ Тҗяссцф ки, Азәрбайҗан Республїкасы Констїтусїясынын 94 вҗ 95-җи маддҗяри бу маҗсялҗя айдынлҗг әятїрмїр.

kəmənin hökmdə təsbit olunan izahı bu iş üçün məcburi xarakter daşıyır.

Yuxarı məhkəmə instansiyalarının, xüsusən Ali Məhkəmənin konkret işlər üzrə çıxardığı qərarları, eyni zamanda qanunun tətbiqi ilə bağlı izahı ifadə edir. Ali Məhkəmənin qərarları inandırıcılığına və peşəkarlıq nümunəsi olmasına görə fərqlənir və mühüm praktik əhəmiyyət kəsb edir. Respublikada dərc edilən «Qanunçuluq» və «Hüquqi dövlət və qanun» jurnallarında belə materialların müntəzəm xülasəsi verilir.

Yuxarı instansiya məhkəmələrinin konkret cinayət işləri üzrə çıxardıqları hökmlər (qərarlar) sonradan eyni xarakterli cinayət işlərinə hüquqi qiymət verilməsinin nümunəsi (precedent) kimi çıxış edə bilər. Təəssüf ki, sovet dövründə məhkəmə precedentlərinin əhəmiyyəti rədd edilirdi.

Doğrudur, bir tərəfdən, məhkəmələr cinayət işlərinə yuxarı instansiya məhkəmələrinin konkret iş üzrə qərarına görə deyil, qüvvədə olan cinayət qanununa əsasən qiymət verirlər, digər tərəfdən, məhkəmələr adətən Ali Məhkəmənin konkret iş üzrə verdiyi qərara etalon kimi baxır və eyni xarakterli işlərin həllində (işdə belə precedentlərə istinad edilməsə də) onlardan nümunə kimi istifadə edirlər. Əlbəttə, buna normal hal kimi baxılmalıdır. Burada yuxarı instansiya məhkəməsinin konkret iş üzrə çıxardığı qərar, sonradan eyni xarakterli işlərə hüquqi qiymət verərkən, seçilən qanunun norması faktiki konkretləşdirilmiş olur.

Prinsip etibarilə, məhkəmə precedenti olmadan müəyyən kateqoriya cinayətlərin düzgün tövsifi mümkün deyildir. Cinayətlərin tövsifində qanunun hərfi mənasının yaratdığı anlayış rəhbər tutulmalıdır. Lakin xeyli hallarda belə anlayışların predmet məzmununa konkret işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi aydınlıq gətirir. Məlum tərkib üzrə hər bir məhkəmə qərarı, qanunun

bu normasının cinayət-hüquqi məzmununu genişləndirir, yaxud da məhdudlaşdırır. Bu yolla normanın təsiri altına düşən əməllərin dairəsi xeyli konkretləşdirilir. Qüvvədə olan cinayət qanununun xeyli normalarında nəzərdə tutulan qiymətləndirilən əlamətlərin məzmununa dair nə autentik təfsir, nə də ki, Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları ilə izah verilməmişdir. Belə tərkiblər Cinayət Məcəlləsində olduqca çoxdur. Məsələn, qüvvədə olan Məcəllənin 144-cü, 146-cı, 221-ci, 222-ci, 226-cı və s. maddələrində əməlin «... digər ağır nəticələrə səbəb olması» əlamətinin, 221-ci maddəsində «silah qismində istifadə edilən əşyalar», 259-cu maddəsində (qanunsuz ağac kəsmə) nəzərdə tutulan «xeyli miqdarda ziyan vurma»; 261-ci maddəsində (təbiət obyektlərinin mühafizə rejimini pozma) nəzərdə tutulan «əhəmiyyətli zərər vurmağa səbəb olduqda» və s. bu kimi qiymətləndirilən əlamətlərin izahına ehtiyac vardır. Qeyd edilən əlamətlər barəsində normativ xarakterli rəsmi təfsir yoxdur. Sadalanan tərkiblərlə bağlı Ali Məhkəmənin təcrübəsində konkret işlər üzrə çıxarılan qərarlar zəminində göstərilən maddələrin dispozişiyasında nəzərdə tutulan qiymətləndirilən əlamətlərin məzmunu ətrafında təsəvvür formalaşır və belə prezidentlər yerli məhkəmələrin, istintaq işçilərinin fəaliyyətində konkret cinayət işlərində əmələ hüquqi qiymət verilməsində rəhbər tutulur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 131-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi məhkəmə təcrübəsinə aid məsələlər üzrə izahat verir. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi əsasında müəyyən növ cinayətlərə görə qanunvericiliyin tətbiqinə dair verdiyi izahatların məhkəmə təfsiri sistemində xüsusi yeri vardır. Cinayət qanununun bu və ya başqa normasına dair Ali Məhkəmə Plenumunun qərarı ilə

verilən izahat bütün məhkəmə orqanları üçün, habelə fəaliyyəti cinayət qanununun tətbiqi ilə bağlı olan istintaq, təhqiqat və prokurorluq orqanları üçün tövsiyə xarakteri daşıyır.

Cinayət işlərinə hüquqi qiymət verilərkən aşağı instansiya məhkəmələr, habelə istintaq və təhqiqat orqanları Respublikanın Ali Məhkəməsi Plenumunun bu və ya başqa cinayət qanununun tətbiqinə dair verdiyi qərara birbaşa istinad edə bilməzlər.

Subyektə görə təfsirin bir növü də *doktrinal təfsirdir*.

Doktrinal (elmi) təfsir dərsləklərdə, məqalələrdə, monoqrafiyalarda, elmi-praktik kommentariyalarda cinayət hüquq normalarına dair verilən izaha deyilir. Belə təfsir qanunun məzmununa aydınlıq gətirsə də, məhkəmələr, istintaq və təhqiqat orqanları üçün məcburi xarakter daşımır. Buna görə də doktrinal izah qeyri-rəsmi təfsir növü sayılır. Bununla belə doktrinal izahın böyük idrak əhəmiyyəti danılmazdır.

Yanaşma üsuluna görə təfsirin aşağıdakı növləri fərqləndirilir: 1) qrammatik; 2) sistematik; 3) tarixi.

Qrammatik təfsir zamanı qanunun sözlərindən ibarət mətni qrammatik qaydaların (ayrı-ayrı sözlərin semantik mənasının, anlayışların, istilahların, bunlar arasında əlaqənin və s.) köməyi ilə aydınlaşdırılır. Məsələn, CM-in 121-ci maddəsi ananın yeni doğduğu uşağı doğuş vaxtı və ya doğuşdan dərhal sonra qəsdən öldürməsinə görə cinayət məsuliyyəti nərdə tutur. Bu maddənin dispozisiyasında bərəsində cinayət məsuliyyəti müəyyən edilən subyekt dünyaya uşaq gətirən anadır. Ananın o halda məsuliyyəti yaranır ki, əvvəla, doğuş vaxtı uşağı öldürmüş olsun. Doğuş vaxtı – hansı vaxtdır? Doğuş vaxtının semantik mənası doğum prosesinin başladığı andan uşağın ana bətnindən ayrıldığı vaxta qədər keçən müddəti əhatə edir. «... doğuşdan dərhal sonra ... öldürmə» ifadəsi uşağın ana bətnin-

dən ayrıldıqdan sonra onun qətlə yetirilməsini nəzərdə tutur. Burada qəsd niyyəti həm doğum prosesində öldürməni, həm də doğumdan sonra törədilən öldürməni əhatə edir. Əgər doğum prosesində ananın təcrübəsizliyi üzündən uşaq boğulub ölərsə, burada qəsd niyyəti olmadığından ananın məsuliyyəti yoxdur. Əgər ana uşağı doğuşdan dərhal sonra deyil, bir müddət sonra öldürərsə, məsuliyyət ananın yeni doğduğu uşağı öldürməsinə görə deyil, qəsdən adam öldürməyə görə yaranacaqdır.

Sistematik təfsirlə cinayət hüquq normasının qüvvədə olan qanunvericiliyin ümumi sistemində yerini müəyyən etməklə, habelə normanı başqa hüquq normaları ilə müqayisə etməklə cinayət hüquq normasının mənası izah edilir.

CM-in Xüsusi hissəsinin sistemi elmi cəhətdən əsaslandırılmış mükəmməl meyarlar zəminində qurulmuşdur. Onun normaları kriminal qəsdin obyektə meyarı əsasında qurulan fəsilər altında qruplaşdırılır. Qanunun belə quruluşu onun təcrübədə tətbiqini xeyli asanlaşdırır. Əməlin qəsd etdiyi obyektə aydınlaşdırmaqla belə əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən qanunun normasını asanlıqla seçmək mümkün olur. Seçilən normanın dispozisiyasının hansı növə – sadə, təsviri, göndərici, yaxud da blanket növə mənsub olması aydınlaşdırılır. İdrak müqayisənin növbəti pilləsinə yüksəlir.

Tarixi təfsir cinayət-hüquqi aktın verilməsini zəruri edən səbəb və şəraiti öyrənməklə, yeni qəbul edilən qanunla köhnə qanunu müqayisə etməklə cinayət qanununun izah edilməsini nəzərdə tutur. Bunun üçün həm qanunun qəbul edildiyi, həm də onun tətbiq edildiyi zaman ölkədə yaranan sosial-siyasi şərait nəzərə alınır. Cinayət qanununun tarixi təfsiri zamanı həm də cinayət-hüquqi aktın qəbuluna qədər Milli Məclisdə onun layihəsinin və layihə ətrafında gedən müzakirə materiallarının diqqətlə öyrənilməsi faydalı olur.

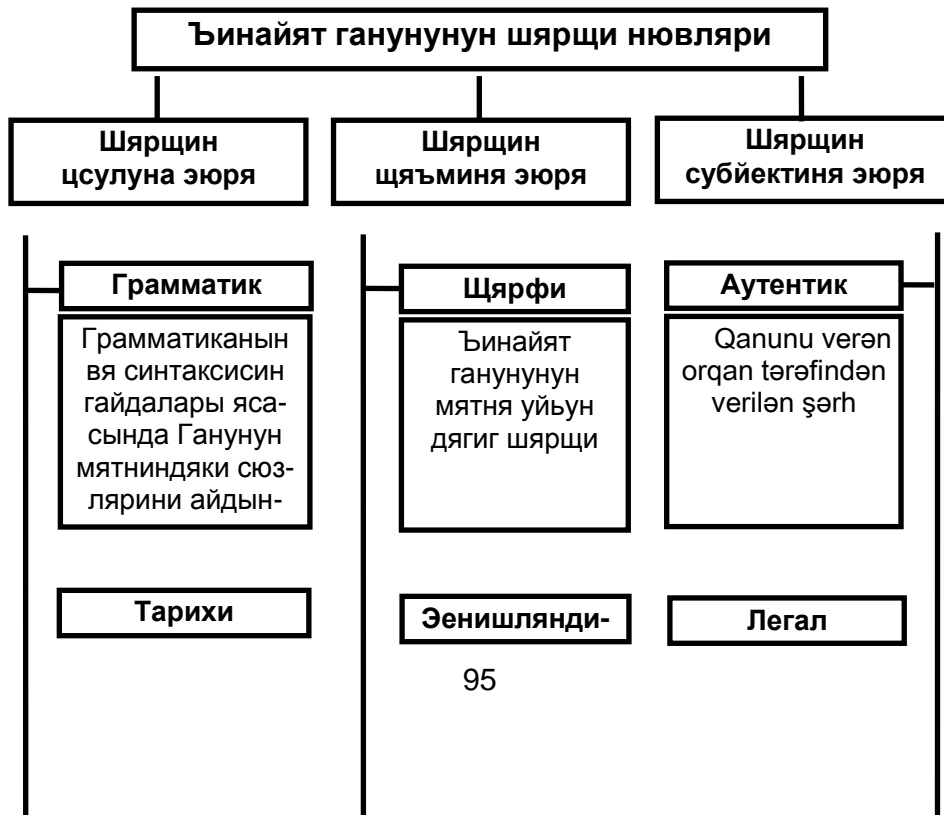

Elmi ədəbiyyatda bəzən məntiqi *təfsir növü* də fərqləndirilir. Lakin cinayət qanununun hər növ təfsirində hökmən məntiqi təfsir iştirak edir. Buna görə də təfsirin müstəqil növü kimi məntiq təfsiri ayırmaq lüzumsuzdur.

Cinayət hüquq normasının qüvvəsinin aid edildiyi əməllərin dairəsindən asılı olaraq *həcmə görə təfsirin hərfi, genişləndirici və məhdudlaşdırıcı növləri* fərqləndirilir.

Hərfi təfsir cinayət qanununun mətninə dəqiq uyğun gələn (hərfi) təfsiridir. Burada qanunun mətnindən nə geniş, nə də ki, məhdud mənada yozmaya yol verilir. Məsələn, CM-in 307-ci maddəsində «xəbər verməmə»nin anlayışı elə dəqiq və aydın verilmişdir ki, burada mətndə ifadə edilən mənanı ancaq hərfi təfsir etmək olar. Onu nə məhdudlaşdırmaq, nə də ki, genişləndirmək mümkün deyildir.

Cinayət qanununun şərh qanunun məzmun və mənasının izah edilməsidir.

Синайет һуқуқ нормаларынын там әксәрийәтинин мәнә вә мәзмунунун айдынлығы вә тاملығы еләдир ки, онлары yalnız һәрфи тәфсир етмәк олар.

Мәһдудлашдырғы тәфсир қанунун мәтнинин ифадә етдији һәрфи мәнәсіндән фәрқли оларақ онун даһа мәһдуд чәрчівәдә һадисәләрә шамил едilmәсини нәзәрдә tutur. Мәсәлән, СМ-ин 29-су мaddәсіндә «синайет етмәйә сәһдін» anlayышы verilir. Maddәnin bu hissәсіндә verilән мәтнин мәнәсина гөрә, синайетә сәһд қәсдән тәрәдилән бүтүн синайетләрдә мүмкүндүр. Lakin Azәр-baycan Respublikası Ali Mәhkәмәsi Plenumunun «Qәсдән

adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarında deyilir ki, cinayətə cəhd yalnız birbaşa qəsdlə həyata keçirilə bilər¹.

Başqa misal. «Mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər», habelə «narkotik vasitələrin ... qanunsuz dövriyyəsilə əlaqədar cinayətlər» fəsilərində nəzərdə tutulan normaların əksəriyyətində «əmlak müsadirəsi» növündə cəzanın tətbiqi nəzərdə tutulur. Lakin Məcəllənin 51-ci maddəsində verilən anlayışa görə, qanunda sadalanan maddələrin sanksiyalarında heç də məhkumun mülkiyyətində olan əmlakın deyil, ancaq cinayət yolu ilə əldə edilən əmlakın, cinayətin alət və vasitəsinin müsadirəsi nəzərdə tutulur.

Beləliklə, qanunverici orqan tərəfindən müəyyən anlayışlar formulə edilərkən hüquqi-texniki vasitələr uğurlu seçilmədiyindən, belə anlayışların məzmunu qanunda olduğundan (hərfi mənasından) nisətən geniş mənani ifadə etmiş olur. Buna görə də, məhdudlaşdırıcı təfsir yolu ilə qanunun ifadə etməli olduğu mənaya konkretləşdirilmiş olur.

Genişləndirici təfsir vasitəsilə qanunun mətnində birbaşa ifadə edilə bilməyən, lakin ehtiva edilən mənaya aydınlaşır və nəticədə o, daha geniş çərçivədə hadisələrə şamil edilir. Məsələn, CM-in 171-ci maddəsi yetkinlik yaşına çatmayanları fahişəliyə və ya əxlaqsız əməllərə cəlb etməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutsa da, qanun təkcə 14 yaşından 18 yaşına qədər olan zərərçəkənləri deyil, həm də yaşı 14-dən aşağı olan zərərçəkənləri nəzərdə tutur. Məcəllənin 171-ci maddəsi formulə edilərkən qanunun əsas ideyasını ifadə edən əlamət, texniki üsullardan yetərincə istifadə edilmədiyinə görə dəqiq göstərilmədiyindən, bu çatışmazlıq yalnız genişləndirici təfsir

¹ Азярбайъан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун гярарлар мяъмуяси (1962-2003). Бакы, Щцгуг ядябийяаты, 2003. С. 293.

rin köməyi ilə aradan qaldırıla bilər. Belə genişləndirici təfsir normanın əsas ideyasını qorunması zəruri sayılan zərərçəkənlərin dairəsini düzgün ifadə etdiyindən onu analogiya ilə eyniləşdirmək olmaz.

§ 6. Cinayət törədən şəxsin verilməsi

Cinayət törədən şəxsin verilməsi cinayət qanununun məkana və zamana görə qüvvəsilə bağlı məsələ deyildir. Lakin Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində cinayət törədən şəxsin verilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edən 13-cü maddə «Cinayət qanunu» bölməsində nəzərdə tutulduğu üçün cinayətkarın verilməsi məsələsini bu bölmədə şərh etmək məqbul sayılmışdır.

Cinayətkarın verilməsi məsələsi (ekstradisiya) təkcə milli qanunvericiliyin deyil, həm də beynəlxalq hüququn problem məsələlərindəndir.

Ekstradisiya cinayət törədən şəxsin ərazisində olduğu dövlətdən (cinayətkarı verməli olan dövlət) ərazisində cinayətin törədildiyi dövlətə, yaxud da cinayətkarın vətəndaşı olduğu dövlətə (tələb edən dövlətə) verilməsidir.

Beynəlxalq hüquqda cinayətkarın – cinayət məsuliyyətinə alınması üçün və qüvvəyə minən hökm üzrə cəzanın icrası üçün – qaytarılmasına yol verilir.

Cinayətkarın qaytarılması üçün dövlətlər arasında ikitərəfli, yaxud da çoxtərəfli müqavilələr bağlanıla bilər. Çoxtərəfli müqavilələr ayrı-ayrı növdən olan cinayətlərlə mübarizə məqsədilə, habelə cinayət işləri üzrə hüquqi yardım göstərmək məqsədilə bağlana bilər. Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan dövlətlər arasında Kişinyov şəhərində bağlanan «*Mülki, ailə və ci-*

nayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında» 2004-cü il 13 yanvar tarixli Konvensiyanı buna misal östərmək olar. Bu Konvensiyanın 66-cı maddəsinə görə, razılığa gələn tərəflər Konvensiyada göstərilən şərtlərə uyğun olaraq onların ərazilərində olan şəxsləri cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün, yaxud da onlar barəsində olan hökmün icrasını təmin etmək üçün sorğu əsasında bir-birinə verməyi öz öhdələrinə götürürlər.

Cinayəti törədən şəxs bir dövlətdən digər dövlətə müqavilə əsasında verildikdə, ekstradisiya haqqında qanun tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 53-cü maddəsinə uyğun olaraq vətəndaşların hüquqi təminatı kimi respublikanın vətəndaşı heç bir halda xarici dövlətə verilə bilməz. Respublikanın qüvvədə olan CM-in 13-cü maddəsi Konstitusiyanın qeyd edilən müddəasına əsaslanır. «*Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında*» Azərbaycan Respublikasının qanunu 2001-ci il mayın 15-də qəbul edilmişdir.

Ekstradisiyanın şərtlərinə görə, xarici dövlət tərəfindən verilməsi sorğu edilən şəxs yalnız onun törətdiyi əməl Azərbaycan Respublikasının və sorğu edilən dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq cinayət sayıldıqda və həmin əməlin törədilməsinə görə azı bir il azadlıqdan məhrum etmə cəzası, yaxud daha ağır cəza növü nəzərdə tutulduqda verilə bilər.

Şəxs törətdiyi cinayətə görə xarici dövlətin məhkəməsi tərəfindən təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə cəzasının icrası üçün verilə bilər. Bu halda azadlıqdan məhrum etmə cəzasının çəkilməmiş müddəti altı aydan az ola bilməz.

Cinayət törətmiş şəxs ekstradisiya haqqında qanuna əsasən aşağıda sadalanan hallarda başqa dövlətə (tələb edən dövlətə) verilə bilməz:

- barəsində sorğu edilən şəxs onun verilməsi haqqında mə-

sələ həll edildiyi zaman Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olduqda;

– verilməsi haqqında sorğu edilən şəxsə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada siyasi sığınacaq verildikdə;

– verilməsi haqqında sorğu edilən şəxsin törətdiyi və verilməyə əsas olan əməl Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi xarakterli cinayət sayıldıqda;

– verilməyə əsas olan cinayət Azərbaycan Respublikasının ərazisində törədildikdə;

– şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni qüvvəyə minmiş hökm çıxarıldıqda;

– Azərbaycan Respublikasının və ya sorğu edən xarici dövlətin cinayət qanunvericiliyinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə, yaxud ittiham hökmünün icrası müddətləri keçdikdə;

– şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə sorğu edən xarici dövlətin qanunvericiliyi ilə ölüm cəzası nəzərdə tutulduqda;

– sorğu edilən şəxsin sorğu edən dövlətdə işgəncələrə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara, yaxud cəzaya məruz qalacağını güman etməyə kifayət qədər əsas olduqda;

– sorğu edilən şəxsin irqinə, milliyyətinə, dilinə, dininə, vətəndaşlığına, siyasi baxışlarına və ya cinsinə görə təqibə məruz qalmasını güman etməyə kifayət qədər əsas olduqda;

– şəxsin verilməsinin Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə, təhlükəsizliyinə və ya başqa mühüm maraqlarına ziyan vuracağını güman etməyə kifayət qədər əsas olduqda.

Cinayəti törədən şəxsin verilməsi mexanizmi «Cinayət

törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında» Qanunun 3-cü fəslində nəzərdə tutulan normalarla tənzim olunur. Qanunla bu məsələnin praktiki həlli Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

Alekperov X.D. Prestupnostğ i kompromiss. Baku, Glm, 1992.

Axmedov M.B. Kriterii istini v proüesse poznaniə uqolovnoqo zakona. Baku, 1994.

Blum M.İ. Deystviə sovetskoqo uqolovnoqo zakona v prost-ranstve. Riqa, 1974.

Durmanov N.D. Sovetskiy uqolovniy zakon. M., 1967.

Kurbanov Q.S. Teoreticeskie problemı uqolovnoqo zakonodatelğstva Azerbaydjanskoy Respubliki. M., BEK, 1997.

Kurs uqolovnoqo prava. Obhaə çastğ. V 5-i tomax. T. 1. M., Zerüalo, 1999.

Lukatun İ.İ., Naumov A.V. Vıdaça obvinəemıx i osujdenıx v mejdunarodnom uqolovnom prave. M., 1998.

Şləpoçnikov A.S. Tolkovanie uqolovnoqo zakona. M., 1960.

Uçebnik uqolovnoqo prava. Obhaə çastğ. M., Spark, 1996.

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. M., İnfra· M-Norma, 1997.

Filimonov V.D. Norma uqolovnoqo prava. SPb., Öridiceskiy üentr Press, 2004.

Qadjiev X.İ. Tolkovanie prava i zakona. M., 2000.

Qadjiev X. İ. Tolkovanie norm konstituüii i zakona konstituüionnımi sudami. Baku, 2002.

Safarov N. Problemı obespeçeniə sovместimosti rimskoqo statuta mejdunarodnoqo uqolovnoqo suda i naüionalğnıx pra-

Ъинайят щцгугу. Цмуми щисся

---

vovix sistem. Baku, 2002.

IV FƏSİL CİNAYƏT ANLAYIŞI

§ 1. Cinayətin əlamətləri

Cinayətin klassik formal tərifı Fransanın 1791-ci ildə və az sonra - 1810-cu ildə qəbul edilən Cinayət Məcəllələrində verilmişdir. Bu tərif az dəyişiklə bu gün də cinayət qanununda saxlanılır. Varislik prinsipinin tələblərini qoruyaraq Fransanın 1992-ci il Cinayət Məcəlləsində də sosial təhlükəlilik dərəcəsinə görə və əməlin yetirdiyi ziyanın ağırlıq dərəcəsindən asılı olaraq cinayətlərin kriminal əməl, kriminal xəta və kriminal pozuntu kimi növləri fərqləndirilir. Kriminal əməl, barəsində rüsvayedicı cəzalar tətbiq edilən əməl kimi, kriminal xəta, barəsində islahedicı cəza tətbiq edilən davranış kimi, kriminal pozuntu isə törədilməsinə görə cəza tətbiq edilən əməl kimi xarakterizə edilir. Belə tərif məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyətini qanuni çərçivəyə yönəltmə də, cinayətin sosial təbiətini açmadığına görə formal xarakterə malikdir.

İtalyan hüquqşünası Çezare Bekkariya hələ 1764-cü ildə özünün «Cinayətlər və cəzalar» adlı məşhur əsərində yazırdı: «Cinayətlərin həqiqi ölçüsünü onun cəmiyyətə yetirdiyi ziyan müəyyən edir». Ç.Bekkaria əməlin ictimai təhlükəliliyinə hakim mövqedən qiymət verilməsini tənqid edirdi. Onun fikrincə, silki (sinfi) mənsubiyyətə görə oğurluğa və qətlə görə tənqiblərin müxtəlifliyi və tətbiq edilən cəzaların qeyri-bərabərliyi ədalətlilik və borc haqqında olan anlayışları dağıdır, əvəzində təsəvvürlərdə hakim və məhkum təbəqə üçün eyni dərəcədə təhlükəli olan əməllər ətrafında belə «güclünün hüququ» kimi baxış yaradır.

Beləliklə, cinayətin maddi tərifi verilməsinə ilk cəhd Çezare Bekkaria tərəfindən edilmişdir.

İnqilabdan sonra rus kriminalistləri arasında cinayətin qanununda veriləcək anlayışı ətrafında qızğın mübahisə olmuşdur. Mübahisə öncə cinayətə maddi, yaxud formal, ya da qarışıq, yəni maddi və formal anlayışları ehtiva edən anlayışın verilməsi ilə bağlı olmuşdur. Müəlliflər belə yekdil fikrə gəlmişlər ki, cinayətə, cinayət qanununda maddi tərif verilməlidir¹.

Xeyli dərəcədə ideologiya ilə bağlı olsa da, cinayətin daha uğurlu maddi tərifi sovet cinayət hüququnda verilmişdir.

9 iyul 1920-ci ildə qəbul edilmiş «Azərbaycan SSR-in Cinayət hüququnun əsas müddəaları»nın 4-cü maddəsində deyilirdi ki, cinayət hakim ictimai münasibətlər sistemi üçün sosial təhlükəli olan hərəkət və ya hərəkətsizlikdir. Bu ideya sonradan Azərbaycan Respublikasının 1922-ci il Cinayət Məcəlləsində təsbit edildi. Lakin həmin Məcəllədə cinayətə verilən maddi tərif tam siyasi məzmunla malik idi. Məcəllənin 6-cı maddəsində deyilirdi: «Kommunizmə keçid dövründə fəhləkəndli hakimiyyəti tərəfindən müəyyən edilən Sovet quruluşunun əsaslarını və hüquq qaydalarını təhlükə altına alan hər hansı ictimai təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizlik cinayət sayılır».

Burada cinayətin sosial təbiətini açmaq, onun ictimai münasibətlər üçün, mövcud ictimai qaydalar üçün təhlükəli olmasını göstərmək tərifin müsbət cəhəti kimi qeyd edilməlidir. Tərifdə cinayətin sosial mahiyyətinin qeyd edilməsi cinayətin yeni maddi anlayışını yaradırdı.

Lakin qeyd olunan müsbət cəhətlərlə yanaşı, cinayətin tərifində tənqidi mülahizə doğuran cəhətlər də var idi. Bunlara

---

¹ Курс уголовного права. В. 5-и томах. Т.1. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 130.

аşağıdakılar aid edilə билər:

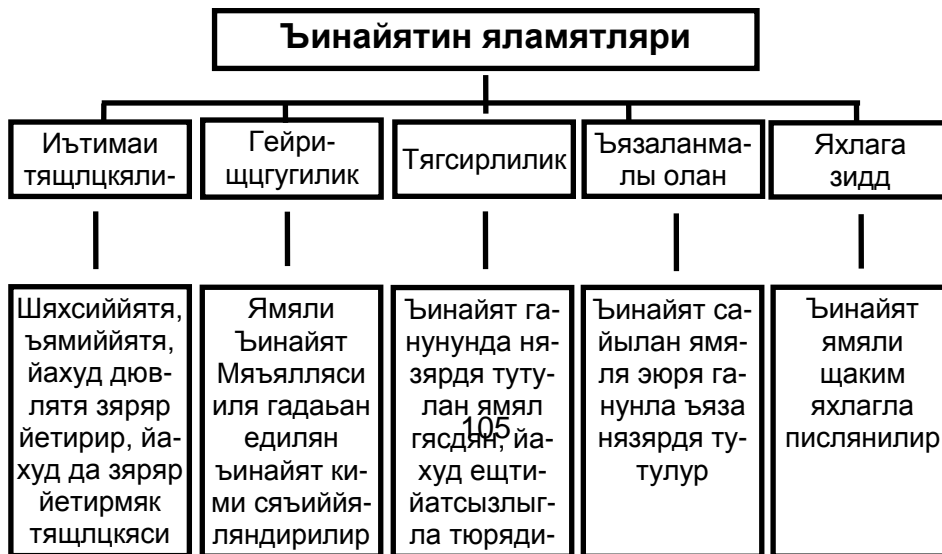
a) anlayışa cinayətin qeyri-hüquqilik əlaməti daxil edilmirdi; cinayət sayılan əməllərin qanunda qəti olaraq göstərilməsi məsələsi açıq qalırdı;

b) cinayət qanununda hüquq mühafizə orqanlarına qanunu öz mülahizəsinə uyğun tətbiq etməkdə sərbəstlik verən analogiya institutu müəyyən edilmişdi;

c) cinayətdən ziyan çəkən ictimai münasibətlərin dairəsi konkretləşdirilmirdi;

ç) o zaman, kommunizmə keçid dövründə yalnız fəhləkəndli hakimiyyətinin mənafeyinə uyğun münasibətlərin qorunduğunun tərifi daxil edilməsi elmi təfəkkürdən daha çox siyasi mülahizələrlə bağlı idi.

Beləliklə, ilk Cinayət Məcəlləsində cinayətin sinfi təbiəti xüsusilə vurğulanırdı. Xüsusilə 1930-cu illərdən başlayaraq «SSRİ-də sosializm qələbə çaldıqca sinfi ziddiyyətlər kəskinləşir» kimi yanlış müddəanın irəli sürülməsi, bu illərdə qəbul edilən cinayət qanunlarını xüsusilə sərtləşdirmiş, bəzi kateqoriyadan olan cinayətləri törədən şəxslərin «xalq düşməni» elan edilməsi kimi mövqeyin cinayət qanununda təsbit edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu da cinayətin anlayışına sinfi mövqedən qiymət verməkdən başqa bir şey deyildir.

Аз ящямий- йятли олду- ьундан иътимаи тящлцкяли олмаيان, зяряр йе- тирмайян, йахуд беля тящлцкя йа- ратмаيان ямял	Щцгуга зидд яла- мят анало- эийаны арадан гал- дырыр. Га- нунда эюс- тярилмайян ямял ъинайят дейилдир	Тягсир олмадан йетирилян зийан ъинайят дейилдир	Ъинайят ямялиня эю- ря нязярдя тутулан ъязя ганун- ла йол вери- лян щаллар- да тятбиг едилмайя дя бияр	Яхлагла пислянилмя- йян, йахуд зяиф писля- нилян ямя- лин ъинайят кими мцяй- йян едилмя- си сямяряли олмур
--	---	--	---	--

Sonradan, 1926-1935-ci illərdə müttəfiq respublikalarda qəbul edilən cinayət məəcəllələrində bu tərif çox cüzi dəyişikliklə saxlandı.

Tezliklə aydın oldu ki, cinayətin anlayışında keçid dövrünü göstərmək, cinayətin ancaq keçid dövründə mövcud olacağını qəti şəkildə təsdiq etmək elmi-məntiqi əsası olmayan yanlış mövqe idi. Təsadüfi deyildir ki, 1958-ci ildə qəbul edilən «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları» cinayətin cəmiyyət üçün sosial təhlükəli əməl olması kimi əlaməti saxlamaqla, qeyd edilən «keçid dövrü» və «sinfilik» kimi əlamətlərdən imtina etdi.

Bununla belə, 1958-ci il «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları»nda cinayətin qəsd

etdiyi obyektə sinfi mövqedən qiymət verilirdi. Əməlin ictimai təhlükəliliyi onun SSRİ-nin ictimai quruluşuna, siyasi və iqtisadi sisteminə, sosialist mülkiyyətinə, şəxsiyyətə, vətəndaşların siyasi, əmək, əmlak və başqa hüquq və azadlıqlarına, sosialist hüquq qaydalarına etdiyi qəsdlə əlaqələndirilirdi. Belə analoji tərif Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsinin 7-ci maddəsində verilirdi. Burada da əməlin ictimai təhlükəliliyi onun qəsd etdiyi obyektlərə görə müəyyən edilirdi.

Həm Əsaslarda, həm də Əsasları rəhbər tutmaqla hazırlanan respublikanın 1960-cı il Cinayət Məcəlləsində cinayətə «ictimai təhlükəlilik» və «qeyri-hüquqilik» əlaməti əsasında tərif verilirdi.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il dekabrın 30-da qəbul edilən yeni Cinayət Məcəlləsi cinayətin anlayışına dair 1960-cı il CM-in müddəalarını daha da inkişaf etdirmişdir. Əgər öncə qüvvədə olan CM-in 7-ci maddəsində cinayətin «ictimai təhlükəlilik» və «qeyri-hüquqilik» kimi iki əlaməti birbaşa göstərilirdisə, qüvvədə olan CM-in cinayətin anlayışını müəyyən edən 14-cü maddəsində cinayətin: ictimai təhlükəli olan; təqsirli törədilən; Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan; cəza hədəsi ilə qadağan edilən dörd əlaməti təsbit edilmişdir. Yeni cinayət qanununda həm də qorunan ictimai münasibətlərin dairəsi bir daha konkretləşdirilir.

Yaşadığımız dövrdə ictimai şüurda dərin dəyişikliklər baş verir, dəyərlərə yenidən qiymət verilir, ümumbəşəri dəyərlərin mühafizəsi ön plana çəkilir. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikası CM-in 2-ci maddəsində qorunan dəyərlərə verilən əhəmiyyətdən asılı olaraq onların siyahısı dəyişmişdir.

Əvvəla, qanunla mühafizə olunan dəyərlər cinayətin anlayışından çıxarılmış «Azərbaycan Respublikasının Cinayət

Məcəlləsinin vəzifələri» adlı ikinci maddənin mətninə daxil edilmişdir. Bu maddədə şəxsiyyətin, onun hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi ön plana çəkilmişdir. Ətraf mühitin təhlükəsizliyini, eləcə də, sülhün və insanlığın təhlükəsizliyini təmin edən münasibətlərin cinayət qanunu ilə müdafiə altına alınması ilk dəfə qanunvericilik yolu ilə təsbit edilmişdir.

Beləliklə, cinayət hüququ üzrə cinayət *ictimai təhlükəli, qeyri-hüquqi, təqsirli, cəzalanmalı olan* və *qeyri-əxlaqi* əməldir.

Bu əlamətlərin hər birinin qısa xarakterizəsi üzərində dayanaq.

İctimai təhlükəlilik əməlin ictimai münasibətlərə ziyan yetirən xüsusiyyətidir. Bu əlamət cinayətin sosial mahiyyətini ifadə edir, bu və ya başqa əməlin nə üçün cinayət hesab edilməsi sualına cavab verir. İctimai təhlükəlilik obyektiv xüsusiyyətdir, qanunvericinin şüurundan və iradəsindən asılı olmayaraq cəmiyyətin həyatına ziyan yetirir. Məhz bu əlamətə əsasən qanunverici orqan əməlin cinayətlər qrupuna daxil edilməsilə bağlı qərar qəbul edir.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 7-ci maddəsi yuxarıda qeyd edildiyi kimi cinayətin anlayışına subyektiv əlamətləri – təqsir, motiv və məqsədi daxil etmirdi. Belə mülahizə mövcud idi ki, *cinayətin ictimai təhlükəliliyini* obyektiv və subyektiv ünsürlər vəhdətdə müəyyən edir. Lakin bununla belə Məcəllənin 3-cü maddəsinin «... ictimai təhlükəli əməli qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan etmiş olan şəxs»in cinayət məsuliyyətinin yaranmasına dair göstərişinin qanunçuluq baxımından müstəsna dərəcədə əhəmiyyəti olsa da, həm də ziddiyyət yarırdı. Əvvəla, təqsirdən kənar da ictimai təhlükəli olan əməlin mövcudluğu qeyd edilirdi. İkinci, təqsir və ictimai təhlükəlilik kimi elementlər müstəqil olaraq cinayətin subyektiv və obyektiv

tiv xüsusiyyəti kimi müəyyən edilirdi.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-in 14-cü maddəsində cinayətin müəyyən edilən anlayışında təqsir və ictimai təhlükəlilik cinayətin müstəqil subyektiv və obyektiv xüsusiyyəti kimi nəzərdə tutulur. Bir halda qanunvericilik ictimai təhlükəliliyi obyektiv ziyan yetirən hərəkət (hərəkətsizlik) kimi xarakterizə edir, başqa halda daha ümumi obyektiv-subyektiv kateqoriya kimi müəyyən edir (CM-in 15-ci, 74-cü maddələri).

Cinayətin ictimai təhlükəliliyini ilk növbədə əməlin qəsd etdiyi obyektə görə araşdırmaq olar. CM-in 2-ci maddəsində qəsdə məruz qalan obyektlər sadalanmaqla cinayətin ictimai təhlükəliliyi göstərilir. Belə obyektlərə sülhün və insanlığın təhlükəsizliyi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları, mülkiyyət, iqtisadi fəaliyyət, ictimai qayda və ictimai təhlükəsizlik, ətraf mühit, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası quruluşu daxildir. Lakin qəsd edilən obyektləri göstərməklə cinayətin ictimai təhlükəliliyini açmaq, xarakterizə etmək kifayət deyildir.

İctimai təhlükəlilik, ilk növbədə edilən cinayətin yetirdiyi ziyanla müəyyən edilir. Bir qrup əməllər zərərli nəticənin baş verməsindən asılı olmayaraq hərəkət və ya hərəkətsizlik törətdiyi andan ictimai təhlükəli olur. Başqa qrup əməllərin ictimai təhlükəliliyi isə qanunda göstərilən zərərli nəticələr faktiki baş verdikdə yaranır. Əməlin ictimai təhlükəli əməllər sırasına daxil edilməsinə əsas verən nəticənin xarakteri qanunvericiliklə müxtəlif cür müəyyən edilə bilər.

Nəticənin xarakterindən asılı olaraq qanunda və həyatda təhlükəlilik dərəcəsi müxtəlif olan sağlamlığa ağır, az ağır, yüngül zərər yetirən cinayətin növləri (CM-in 126, 127, 128-ci maddələri) fərqləndirilir. Eləcə də mülkiyyət əleyhinə edilən

oğurluq cinayətlərində əməlin ictimai təhlükəliliyi həm də mülkiyyətə yetirilən ziyanın miqyasından asılı olaraq bir halda əsas tərkiblə, başqa halda isə məsuliyyəti ağırlaşdıran halı nəzərdə tutan hissə ilə: məsələn, «külli miqdar» ziyana görə (CM-in 177.3.2-ci maddəsi ilə) həll edilir.

İctimai təhlükəlilik əməlin baş verdiyi zamandan, məkandan, əməlin üsulundan, şəraitdən də asılı ola bilər. Məsələn, qüvvədə olan qanunvericilik üzrə, qadınların ana olmaq hüququ vardır. Əgər qadın hamilədirsə, öz istəyinə görə ana olmaq istəmirsə, o, süni (tibbi) yolla abort etdirməklə hamiləlikdən xilas ola bilər. Lakin qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi tibb müəssisələrindən kənarında, habelə xüsusi ali tibb təhsili olmayan şəxs tərəfindən edilən abortu, qadının həyatı üçün xüsusi təhlükə törətdiyindən, cinayət sayır (CM-in 141-ci maddəsi).

Başqa misal, sülh dövründə əmri icra etməmə (CM-in 328-ci maddəsi) böyük ictimai təhlükə törətməyən əməl sayılır. Lakin, müharibə dövründə törədilən belə əməl ağır cinayət sayılır. Burada hansı məkanda və hansı zamanda edilməsindən asılı olaraq əməlin ictimai təhlükəliliyinin dəyişməsinə müşahidə etmək olar.

Cinayətin ictimai təhlükəliliyi həm də motiv və məqsəd kimi əlamətlərdən də asılıdır. Belə ki, təqsiri olmayan şəxsin peşə səhvi üzündən məsuliyyətə alınması cinayət sayılır, lakin şəxsin bilə-bilə tamah məqsədilə və ya şəxsi niyyətlərlə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi kriminal əməl hesab edilir (CM-in 290-cı maddəsi).

Cinayət qanunvericiliyi ictimai təhlükəliliyin keyfiyyət və kəmiyyət tərəfini fərqləndirir. CM-in cəza təyininin ümumi prinsiplərini nəzərdə tutan 58.3-cü maddəsində deyilir ki, məhkəmə cəza təyin edərkən «...cinayətin xarakterini və ictimai təhlükəlilik dərəcəsini nəzərə alır...» Burada cinayətin

xarakteri əməlin təhlükəliliyinin keyfiyyət, təhlükəlilik dərəcəsi isə onun kəmiyyət göstəricisi hesab edilir.

İctimai təhlükəliliyin keyfiyyət tərəfini qəsdən ziyan çəkən ictimai münasibətlərin xarakteri müəyyən edir. Eyni obyektə qəsd edən müxtəlif cinayətlər eyni tipli ictimai təhlükəliliyə malikdirlər. Sağlamlığa qəsd edən cinayətlərə bir tip sosial təhlükəlilik, mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlərə isə başqa tip ictimai təhlükəlilik xarakterikdir.

Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi yetirilən ziyanın dərəcəsindən, qəsdin xüsusiyyətindən (cinayətə hazırlıq, cinayətə cəhd, cinayətin təkbaşına, yaxud da iştirakçılıqla törədilməsi, cinayətin subyektinin xüsusiyyəti) və s. asılıdır.

Xarakterinə görə müxtəlif olan, məsələn, qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma (CM-in 127-ci maddəsi) və səhlənkarlıq (CM-in 314-cü maddəsi) kimi cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, eləcə də eyni xarakterli, lakin müxtəlif növdən olan, məsələn, oğurluq (CM-in 177-ci maddəsi) və soyğunçuluq (CM-in 180-ci maddəsi) kimi cinayətlərin təhlükəlilik dərəcəsini, bu cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normaların sanksiyalarını müqayisə etməklə fərqləndirmək olar. Qeyd edilən hallarda, qanunverici orqan tərəfindən uyğun sanksiyaların köməyi ilə cinayətlərin xarakterinə və ictimai təhlükəliliyinə qiymət verilmişdir.

Eyni növə daxil olan cinayətlərin sosial təhlükəliliyi isə hər bir halda məhkəmə tərəfindən qiymətləndirilir. Məsələn, əmlak bir halda otuz manatdan artıq, başqa halda beş yüz manata qədər, üçüncü bir halda isə min manata qədər dəyərdə oğurlana bilər. Beləliklə, eyni növdən olan bu cinayətlərin hər üçü müxtəlif təhlükəlilik dərəcəsinə malikdir. Lakin hər üç halda məsuliyyət CM-in 177.1-ci maddəsilə həll edilir. Bunların təhlükəlilik dərəcəsi müxtəlif olduğu üçün məhkəmə bu əməllərə

görə müxtəlif cəza təyin edir. Cinayətin ictimai təhlükəlilik xüsusiyyətini müəyyən edən və ya ona təsir göstərən hallardan bəhs edərkən cinayətin subyektinin; əməlin nisbətən geniş yayılması halının; habelə cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran halların əməlin ictimai təhlükəliliyinə təsir göstərən-göstərməməsi kimi suallara da cavab vermək zərurəti meydana çıxır.

Əksər tədqiqatçıların fikrincə, cinayətin subyektivi əməlin ictimai təhlükəliliyini müəyyən edən hallar sırasına daxil deyildir. Biz belə mövqeyi məqbul hesab edirik. Cinayətin subyektivi əməlin ictimai təhlükəlilik sisteminə sistemaltı ünsür kimi daxil olmur. Cinayətin subyektivi əməlin ictimai təhlükəlilik xüsusiyyətinə münasibətdə neytral hal hesab edilir. Cinayətin subyektivi yaş həddi, habelə anlaqlılıq kimi göstəriciləri ifadə edir. Buna görə də cinayətin subyektivi ilə cinayət törədənin şəxsiyyətini eyniləşdirmək olmaz. Bunlar sinonim anlayışlar deyildir.

Cinayət də başqa əməl kimi insanın özünü ifadə aktıdır. Hər bir hərəkət (hərəkətsizlik) aktının, eləcə də ictimai təhlükəli əməlin müəllifi insandır.

Ayrıca götürülən bir hərəkət aktı, eləcə də konkret cinayət bütövlükdə insanın yeganə «qiymət» ölçüsü sayıla bilməz. Doğrudur, insana əməlinə görə qiymət verilir. Eləcə də konkret cinayətin ictimai təhlükəliliyi xeyli dərəcədə bu əməli törədənin şəxsiyyətinin təhlükəliliyinin göstəricisi olur. Bununla belə, ayrıca götürülən hər hansı hərəkət aktı kimi konkret cinayət əməli insanı bütövlükdə xarakterizə etmir. Bu səbəbdən də cəza təyin etmənin ümumi əsasları (CM-in 58.3-cü maddəsi) cəza təyin edilən zaman cinayətkarın şəxsiyyətinin nəzərə alınmasını tələb edir. Lakin cinayəti törədənin şəxsiyyətinin nəzərə alınması heç də barəsində cəza təyin edilən cinayətin sosial təhlükəliliyinə təsir etmir. Burada şəxsiyyət öyrənilməklə fakti-

ki olaraq şəxsiyyətin təhlükəlilik dərəcəsi konkretləşdirilir. Cinayət törədənin cəza təyini zamanı şəxsiyyətinin öyrənilməsi, onun gələcək davranışını proqnoz etməyə, cəzanın növünü və həddini düzgün seçməyə kömək edir.

Subyektədən bəhs edərkən xüsusi subyekt məsələsindən yan keçmək olmaz. Xüsusi subyekt bir sıra kateqoriya əməllərin kiminallaşdırılması ilə sıx bağlı olan məsələdir. Hərbçilərin, vəzifəli şəxslərin və s. xüsusi subyektlərin törətdiyi təhlükəli əməlləri başqa şəxslərin törətmək imkanı olmur. Xəstəyə kömək göstərməyən həkimin, hakimiyyətdən sui-istifadə edən vəzifəli şəxsin, fərarilik edən əsgərin və s. əməllərinin ictimai təhlükəliliyi məhz xüsusi subyektlə bağlıdır. Xüsusi subyekt tərəfindən törədilən cinayətlərdə şəxs həm cinayətin «müəllifidir», həm də əməlin ictimai təhlükəliliyini müəyyən edən sistemli elementlərdən biridir.

Müəyyən kateqoriya neqativ əməlin nisbətən geniş yayılması bütün hallarda əməlin kiminallaşdırılmasının əsası sayıla bilməz. Əməl geniş yayılmışdırsa, bu, o deməkdir ki, ictimai rəyin belə əmələ münasibəti qəti inkari xarakter daşımır. İctimai rəy tərəfindən qəti pislənilməyən əməllər kiminallaşdırılarsa, cəmiyyətdə belə əməllərə qarşı duran qüvvələrin sosial bazası zəif olduğundan, onlarla aparılacaq cinayət-hüquqi mübarizə uğurlu ola bilməz.

Az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlər geniş yayılmasından asılı olmayaraq, kifayət qədər təhlükəli olduğundan onların kiminallığı müəyyən edilir.

Bu və ya digər növdən olan cinayətlərin geniş yayılması, belə əməllərin konkret halda sosial təhlükəliliyini artırmır. Qeyd edilən cəhət cəza təyində cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini artıran əlavə göstərici kimi nəzərə alın bilməz.

Cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar cinayətin ictimai

mai təhlükəliliyinə təsir göstərirmi? Bəzi müəlliflərin fikrincə, əgər qeyd edilən hallar ancaq CM-in Xüsusi hissəsində tərkibə daxil edilsə, onlar əməlin ictimai təhlükəliliyinə təsir göstərir. Əksinə, tərkibə daxil edilməyən hallar cəza təyininə müstəqil nəzərə alınır və əməlin ictimai təhlükəliliyinə təsir göstərmir¹.

Biz belə mövqelə qismən razılaşıırıq. Əvvəla, cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar cinayətin obyektinə, obyektiv cəhətinə, xüsusi subyektə və subyektiv cəhətə aiddirsə, onlar tərkibə daxil edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq cinayətin ictimai təhlükəliliyinə təsir göstəriirlər. Əgər obyektə, obyektiv cəhətə, xüsusi subyektə və subyektiv cəhətə aid olan hallardan hər hansı biri müəyyən növ konkret cinayətin törədilməsilə əlaqədar mövcuddursa, lakin qanunverici orqan belə halı həmin əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən tərkibdə nəzərdə tutmursa, bu, o deməkdir ki, qanunda cinayətin ağırlığının adekvat qiymətləndirilməsinə nail olunmamışdır.

Cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar tərkibdə əlamət kimi müəyyən edilmirsə, belə halların cinayətin təhlükəliliyinə təsirini məhkəmə ancaq sanksiya hüdudunda nəzərə ala bilər.

Beləliklə, əməlin ictimai təhlükəlilik əlaməti ilə bağlı aşağıdakı cəhətləri qeyd etmək olar: 1) əməlin ictimai təhlükəliliyi qanunda ona qiymət verilməsindən asılı olmayaraq öz təbiətinə görə cinayətin obyektiv xüsusiyyətidir; 2) ictimai təhlükəliliyi cinayət tərkibinin bütün elementləri müəyyən etdiyindən öz məzmununa görə o, obyektiv-subyektiv xarakterli kateqoriya-dır; 3) Məcəllədə «ictimai təhlükəlilik» anlayışı iki mənada: həm obyektiv, həm də obyektiv-subyektiv cəhətdən ziyanverən mənasında işlədilir; 4) ictimai təhlükəlilik xüsusiyyəti əməlin

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 138.

kriminallaşdırılmasının əsası olur; 5) əməlin ictimai təhlükəliyi şəxsin cinayət məsuliyyətinə alınmasının əsası olur; 6) əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsi cinayətin kateqoriyalara ayrılmasının əsası olur; 7) ictimai təhlükəlilik cəzanın fərdiləşdirilməsinin əsas meyarından sayılır; 8) əməlin ictimai təhlükəlilik xüsusiyyəti cinayət sayılan əməllə cinayət sayılmayan əməl arasında fərq qoymağa əsas olur.

Cinayətin qeyri-hüquqilik əlaməti əməlin qanununda göstərilməsini, yaxud qanunvericilik tərəfindən əməlin kriminallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Qeyri-hüquqilik ancaq cinayət qanununda göstərilən əməlin cinayət sayıldığını müəyyən edir. Cinayət sayılan əməllərin qanunda göstərilməsi eyni zamanda vətəndaşlara belə əməlləri törətməyi qadağan edir. İlk dəfə 1958-ci ildə qəbul edilən cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarında qanunda göstərməyən əməl cinayət deyildir prinsipi təsbit edilmişdir.

Elmi təfəkkürün, hüquqi düşüncənin çoxəsrlik inkişafının nəticəsi olaraq bu prinsip formalaşmış və ilk dəfə 1789-cu ildə Fransada qəbul edilən «İnsan və vətəndaş hüquqları bəyannaməsi»ndə təsbit edilmiş, az sonra, 1791-ci ildə qəbul edilən Fransanın ilk Cinayət Məcəlləsinin vacib prinsipi kimi müəyyən edilmişdir.

Rusiyada 1917-ci ildə baş verən Oktyabr inqilabından sonra, 1922-ci ilə qədər bu məsələ meydana çıxmırdı. Belə ki, əməlin cinayət hesab edilməsi inqilabi vicdana və hüquq düşüncəsinə əsasən həll edilə bilərdi. Müttəfiq respublikaların 1922-ci ildə, eləcə də 1926-35-ci illərdə qəbul edilən cinayət məəcəllələrində «analogiya» adlanan institut nəzərdə tutulduğundan, cinayətin qeyri-hüquqilik əlaməti cinayətin anlayışına daxil edilməmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1922-ci il Cinayət Məcəlləsi-

nin 10-cu maddəsinə görə, bu və ya başqa əməlin qanunda cinayət olmasına dair birbaşa göstəriş olmadıqda, lakin belə əmələ görə cəza, yaxud ictimai müdafiə tədbirlərinin tətbiqi zəruri hesab edildikdə, qanunun oxşar cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən normalarına əsasən Məcəllənin ümumi hissəsinin müddəalarını rəhbər tutmaqla, belə əmələ görə cinayət məsuliyyətinin həllinə yol verilirdi.

Analogiya (oxşayış) institutu mövcud olduğu ilk illərdə cinayət qanununda mövcud olan boşluğu tamamlamaq işinə xidmət etmişdir. Lakin 1930-cu illərdən başlayaraq qanunun analogiyası təəssüf ki, qanunçuluğun pozulmasının vasitəsinə çevrilirdi.

Cinayətin qeyri-hüquqiliyi, onun ictimai təhlükəliliyindən asılı olaraq müəyyən edilir. Qeyri-hüquqilik ictimai təhlükəliliyin qanunda ifadə olunan hüquqi formasıdır.

Cinayət *təqsirli* əməldir. *Təqsir* şəxsin törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ qəsd və ehtiyatsızlıq formasında olan psixi münasibətdir. Təqsir mövcud olmayan yerdə cinayətdən danışmaq olmaz. Əməl sosial təhlükəli ola bilər, lakin təqsir yoxdursa, əməl cinayət sayıla bilməz.

Təqsirin elmi anlayışı psixologiya elminin, idrak təliminin inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Minilliklər ərzində məsuliyyətin həlli üçün həlledici amil ziyan yetirən əməlin törədilməsi sayılmış, təqsirin aydınlaşdırılmasına əhəmiyyət verilməmişdir¹. Xüsusən orta əsrlərdə cinayət hüququ dini ideyaların təsiri altında olmuş, cinayət törədən şəxsin təqsiri deyil, günahı «aydınlaşdırılmışdır». Yalnız klassik hüquq məktəbinin nümayəndələri tərəfindən təqsir məsuliyyətin vacib şərti kimi irəli sürülmüşdür.

---

¹ Косарев А.И. Римское право. М., Юридическая литература, 1986. С. 38.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində təqsir institutu ilə bağlı xüsusi olaraq 5-ci fəsil ayrılmışdır. Məcəllənin 24-cü maddəsində deyilir ki, əməli yalnız qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədən şəxs cinayət törətməkdə təqsirli sayılır. Şəxsin törətdiyi ictimai təhlükəli hərəkətə (və ya hərəkətsizliyə) və ya baş verən ictimai təhlükəli nəticəyə görə təqsiri müəyyən edildikdə, onun barəsində cinayət məsuliyyəti yaranır.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə görə, aşağıda sadalanan hallarda şəxs yol verdiyi əmələ görə (əməl ictimai təhlükəli olsa da) təqsirli sayılmır: 1) şəxs işin vəziyyətinə görə öz hərəkətinin (hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmir və ya dərk etmək imkanına malik olmur; 2) şəxs hərəkəti ilə bağlı ictimai təhlükəli nəticənin baş verəcəyi imkanını dərk etmir, həm də işin vəziyyətinə görə belə nəticənin baş verəcəyini dərk etməli deyildir və dərk edə bilməzdi; 3) şəxs öz hərəkət və hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli nəticə doğuracağını dərk etsə də, ekstremal şəraitin tələblərinin, yaxud əsəb-psixikada informasiya yükünün artıq olmasının psixofiziki xüsusiyyətinə uyğun gəlməməsi üzündən belə nəticələrin qarşısını ala bilmir.

Respublikanın qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericiliyinə görə, məhkəmənin iş üzrə ittiham hökmü çıxarması şəxsin cinayətin törədilməsində təqsirli bilinməsinə əsaslanır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 351.1-ci maddəsində işlədilən «şəxsin cinayətin törədilməsində təqsirli bilinməsi» anlayışı əslində şəxsin əməlində cinayət tərkibinin olması mənasını ifadə edir. Zənn edirik ki, CPM-in 351.1-ci maddəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsində təsbit edilən «təqsirsizlik prezumpsiyası»nın ruhuna uyğun olaraq formulə edilmişdir. Konstitusiyanın 63-cü maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir: «Cinayətin törədil-

məsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır».

Cinayətin subyektiv cəhətin müstəqil elementi kimi motiv və məqsədinin təqsirə münasibəti necədir? İnsanın azad davranış variantı seçməsi motivdən doğan və məqsədə xidmət edən hərəkətlə bağlıdır.

Motiv əməli törətməyə qətiyyət yaradan dərk olunan tələbatdır. Məqsəd isə əməlin törədilməsinə nail olunacaq şey barəsində şəxsə öncə yaranan təsəvvürdür. Motiv və məqsəd cinayətin subyektiv səbəbi, yaxud cinayətin determinantı sayılır. Motiv zəminində şəxs azad davranış variantı seçmək imkanını həyata keçirir və nəticədə cinayət sayılan ictimai təhlükəli əməli törətmiş olur. Motiv və məqsəd öncə təqsirkarın təxəyyülündə baş verən psixi prosesdir və cinayətin subyektiv cəhətinin elementi kimi əmələ və onun nəticəsinə qəsd formasında psixi münasibətin formalaşmasında iştirak edir.

Beləliklə, təqsir cinayətin subyektiv cəhətinin zəruri ünsürüdür. Öz məzmununa görə təqsir şəxsin ictimai təhlükəli əməlinə və əməlinin ictimai təhlükəli nəticəsinə qəsd və ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətini ifadə edir. Təqsirsiz cinayət yoxdur. Cinayətin subyektiv cəhəti cinayətin obyektiv əlamətlərinin şəxsin şüurunda subyektiv obrazı və buna münasibəti olduğundan, cinayətin obyektiv cəhəti kimi cinayətin subyektiv cəhəti də əməlin ictimai təhlükəliliyini müəyyən edən eyni hüquqlu sistemaltı elementdir.

Cinayət cəzalanmalı olan əməldir. Bu əlamət qanunla cinayət sayılan hər bir əmələ görə cəza müəyyən edildiyini nəzərdə tutur. Törədilən hər bir cinayətə görə cəzanın tətbiqi ehtiva edilir. Lakin yuxarıda qeyd edildiyi kimi müəyyən hallarda tö-

rədilən cinayətə görə cəza tətbiq edilməyə də bilər. Belə vəziyyət aşağıdakı hallarda yaranır: birinci, cinayət baş versə də, onu açmaq, təqsirkarı aşkar etmək mümkün olmadıqda; ikinci, törədilən cinayət açılırsa, təqsirkar bəlli olsa da, məhkəmə şəxsə cəza təyin etməyi lazım bilmədikdə. Məsələn, CM-in 88.1-ci maddəsində göstərilir ki, on səkkiz yaşınadək olan şəxs ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət əməli törətdikdə məhkəmə şəxsin cinayət cəzası tətbiq edilmədən tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri tətbiq etməklə islah olunacağını mümkün sayırsa, belə şəxs haqqında cinayət cəzası sayılmayan tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

Hər bir halda törədilən cinayət cəzanın tətbiqi ilə müşayiət edilmirsə, bu cinayətin cəzalanmalı olan əlamətə malik olması müddəası ilə zahirən ziddiyyətə girir. Əslində hər törədilən cinayətə görə qanunun uyğun normasında cəza nəzərdə tutan sanksiya vardır və əməl cəza tətbiq etmək hədəsilə müşayiət olunur. Barəsində cəzanın tətbiqi zəruri sayılan əməllər cinayət hesab edilir. Cinayət-hüquqi qaydada barəsində cəza tətbiq edilməyən əməl cinayət hesab edilə bilməz.

Cinayət qeyri-əxlaqi əməldir. Əməlin kiminallığını müəyyən edən cinayət hüquq norması hakim mənəvi təsəvvürlərə uyğun gəlməlidir. Başqa sözlə, cinayət sayılan əməl geniş kütlə tərəfindən mənəvi baxımdan pislənməlidir. Cinayət hüquq normasının qadağanedici tələbləri ilə hakim mənəviyyat həmrəy olduqda, belə qanunların sosial bazası möhkəm olur, onun tələblərinə asanlıqla riayət edilir.

Cinayət əməli nə qədər ictimai əxlaqla rədd edilirsə, cinayət hüquq norması bir o qədər də mənəvi məzmun kəsb edir və belə vəziyyətdə mənəvi amil cinayət-hüquqi təsirin ünsürünə çevrilir.

§ 2. Cinayətlərin təsnifi

Təsnif öyrənilən hadisələrin hər hansı ümumi əlamət əsasda siniflərə elə bölgüsüdür ki, burada hər sinfin başqasına münasibətdə yeri dəqiq müəyyən olunur.

Cinayətlərin təsnifi cinayətin anlayışı ətrafında idrakı daha yüksək pilləyə qaldırır, elmi təsəvvürlər dərinləşdirir. Beləliklə, cinayətlərin təsnifi bütün cinayət əməllərinin hər hansı ümumi əlamətə əsasən cinayət törətmiş şəxslər barəsində yaradığı hüquqi nəticələri göstərməklə qanunvericilik yolu ilə təsbit edilən bölgüsüdür.

Cinayətlərin təsnifi müxtəlif əsaslarla (meyarlarla) aparıla bilər. Cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə təsnifi daha aktual hesab edilir. Belə təsnifat, *birincisi*, cinayətkarlığın aşağı və yuxarı sərhədlərini müəyyən edir, *ikincisi*, məhkəmə təcrübəsinin vahid qaydada aparılmasını təmin edir, cinayət statistikasının və kriminologiyanın empirik materiallarla təchiz edilməsinə kömək edir.

Qeyd edilən praktiki əhəmiyyətinə görə Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsində, sonradan 1980-ci illərin sonunda hazırlanan «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyi Əsasları»nın layihəsində, habelə SSRİ dağıldıqdan sonra 1992-ci ildə MDB dövlətləri üçün hazırlanmış Cinayət Məcəlləsinin modeli layihəsində cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Adını çəkdiyimiz mənbələrdə cinayətlərin kateqoriyalara ayrılması ilə bağlı məsələnin necə həll edildiyini bir daha yada salmaq:

a) Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi üzrə cinayətlərin təsnifi

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il Cinayət Məcəlləsində cinayətlərin təsnifini təsbit edən müstəqil norma nəzərdə tutulmurdu. Lakin cinayət qanunvericiliyində istifadə edilən terminlərə əsasən cinayətlərin dörd kateqoriyası fərqləndirilirdi:

- 1) xüsusilə ağır cinayətlər (CM-in 22-ci və 23-cü maddələri);
- 2) ağır cinayətlər (CM-in 7-1-ci, 23-cü, 33-cü maddələri);
- 3) az ağır cinayətlər (CM-in 23-cü maddəsi);
- 4) böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər (CM-in 10-cu, 46-49-cu maddələri).

Cinayətlərin yuxarıda fərqləndirilən kateqoriyalarının bəziləri qanunvericiliklə müəyyən dərəcədə konkretləşdirilir və cinayətlərin ümumi yığımından real olaraq ayrılır və praktiki təsnifat vahidi rolunu oynayır. Belə kateqoriya cinayətlər qrupuna xüsusilə ağır cinayətlər aid edilirdi. CM-in 22-ci və 23-cü maddələrinin mətninə əsasən xüsusilə ağır cinayətlər elə cinayətlər qrupu idi ki, cinayət qanunu ilə belə əməllərə görə on ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə, yaxud da ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilirdi¹.

Ağır cinayətlərin anlayışı cinayət qanununda verilmişdi. Belə anlayış ilk dəfə cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarına «ağır cinayət anlayışı» adı altında xüsusi maddə (CM-in 7-1-ci maddəsi) ilə daxil edilmişdi². Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinə «ağır cinayət anlayışı» nəzərdə tutan 7-1-ci maddə Respublika Ali Soveti Rəyasət Heyəti tərəfindən qəbul edilən 29 avqust 1972-ci il tarixli qanunla əlavə edilmişdir. Göstəri-

¹ İlk redaksiyada ölüm cəzası nəzərdə tutulurdu.

² SSRİ Ali Sovetinin Məlumatları, 1972, № 22, maddə 176.

lən maddədə ağır cinayətlərin siyahısı dəqiq müəyyən edilirdi və bu cinayətlərin dairəsinin genişləndirilməsinə, yaxud məhdudlaşdırılmasına yol verilmirdi.

Qanunla ağır cinayətlərin siyahısının verilməsi qanunvericiliyin tətbiqi ilə bağlı bir sıra məsələlərin, məsələn, islah-əmək koloniya və tərbiyə-əmək koloniya rejimi növünün müəyyən edilməsi, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza müddətinin hamısının, yaxud müəyyən hissəsinin həbsxanada saxlanma növündə təyin edilməsi, inzibati nəzarətin müəyyən edilməsi, hərbi rütbədən və ya xüsusi addan, fəxri adlardan məhrum etmə cəzalarının tətbiqi və s. məsələlərin düzgün həllinə imkan verirdi.

Ağır cinayətlər siyahısına daxil edilən cinayətlər ancaq təqsirin qəsd formasında törədilirdi. Lakin qəsdən törədilən cinayətlərin heç də hamısı ağır cinayətlər sayılmırdı. Qanunverici orqan sosial təhlükəliliklə xarakterizə olunan, yaxud ağır nəticə ilə, habelə məsuliyyəti ağırlaşdıran hallarla bağlı olan qəsdən törədilən cinayətləri bu siyahıya daxil etmişdi. Ehtiyatsızlıqdan edilən cinayətlər, onlar üçün nəzərdə tutulan cəzanın ağırlığından asılı olmayaraq ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilmirdi.

CM-in 7-1-ci maddəsi «Ağır cinayət anlayışı» adlansa da, bu maddəyə həm də xüsusilə ağır cinayətlər daxil edilmişdi. Hesab edirik ki, o dövrdə ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin formal kriteriya əsasında fərqləndirilməsi daha düzgün olardı.

1960-cı il Məcəlləsində az ağır cinayətlərin anlayışı verilmirdi. Ancaq CM-in 7-1-ci maddəsini, 23-cü maddəsinin dördüncü hissəsinin üçüncü və dördüncü abzasını, habelə 46-cı maddəsinin dördüncü hissəsini müqayisə etməklə az ağır cinayətlərin dairəsi müəyyən edilirdi.

Az ağır cinayətlərin natamam siyahısı CM-in 23-cü maddə-

sinin dördüncü hissəsinin üçüncü abzasında verilirdi. Lakin burada formal kriteriyadan da istifadə edilmişdir. Bu maddənin dördüncü hissəsinin üçüncü abzasında sadalanan, qəsdən törədilən bir ildən az (CM-in 46-cı maddəsinin dördüncü hissəsi) və beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilən cinayətlər, habelə 7-1-ci maddədə göstərilməyən qəsdən törədilən, bir ildən az və beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə təyin edilən əməllər, habelə ehtiyatsızlıqdan törədilən və buna görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilən cinayətlər az ağır cinayətlər qrupuna daxil edilirdi.

Az ağır cinayətlər qrupunun müəyyən edilməsinin bu cinayətlərə görə məsuliyyətin və cəzanın düzgün fərdiləşdirilməsi üçün, habelə qəsdən törədilən cinayətlərə görə cəzaçəkmə yeri olan koloniya məntəqələrində cəzanın çəkilməsini müəyyən etmək üçün əhəmiyyəti vardır.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə dair göstəriş CM-in 46-cı maddəsinin 4-cü hissəsində təsbit edilmişdi. Orada deyilirdi: «İnzibati məsuliyyətə cəlb etməklə cinayət məsuliyyətindən azad edilməyə yalnız o cinayətlər barəsindəki işlər üzrə yol verilir ki, bu cinayətlərə görə qanunda azadlıqdan məhrum etmə növündə ən çoxu bir il müddətinə cəza verilməsi, yaxud digər daha yüngül cəza verilməsi nəzərdə tutulsun».

Keçmiş qanunun bu göstərişinin bütün böyük ictimai təhlükə törətməyən əməlləri əhatə edib-etməməsi kifayət qədər aydın olmurdu. Buna baxmayaraq CM-in 46-cı maddəsinin 4-cü hissəsinin göstərişi cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etməyə dair bəzi institutların tətbiq edilməsində (CM-in 10-cu maddəsinin üçüncü hissəsi, 46-49-cu maddələri) rəhbər tutulurdu.

Cinayətlərin kateqoriyalara ayrılması məsələsinin daha eti-

barlı həlli 1989-cu ildən layihə şəklində müzakirə edilən «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyi Əsasları»nda verilmişdir.

b) 1991-ci il tarixli «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları» üzrə cinayətlərin təsnifi

1991-ci il iyulun 2-də «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları» qəbul edildi. Lakin SSRİ-nin dağılması ilə qeyd edilən «Əsaslar» da hazırlanması planlaşdırılan müttəfiq respublikaların yeni Cinayət Məcəllələri üçün hüquqi baza rolunu oynaya bilmədi.

Adını çəkdiyimiz 1991-ci il «Əsaslar»ında cinayətlər xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə görə dörd kateqoriyaya bölünürdü:

1) ***böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər.*** Bu cinayətlərə qəsdən törədilən və barəsində iki ilə qədər, ehtiyatsızlıqdan törədilən və barəsində beş ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan və barəsində azadlıqdan məhrum etməyə nisbətən daha yüngül cəzalar nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməllər aid edilirdi;

2) ***az ağır cinayətlər.*** Az ağır cinayətlərə qəsdən törədilən və barəsində beş ilə qədər, ehtiyatsızlıqla törədilən və barəsində beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməllər aid edilirdi;

3) ***ağır cinayətlər.*** Ağır cinayətlərə qəsdən törədilən və barəsində beş ildən on ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan cinayətlər aid edilirdi;

4) ***xüsusilə ağır cinayətlər.*** Xüsusilə ağır cinayətlərə qəsdən törədilən, barəsində on ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya ölüm cəzası nəzərdə tutulan cinayətlər

aid edilirdi.

1991-ci il cinayət qanunvericiliyinin Əsasları üzrə cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünə haqq qazandırılırdı. Biz də Əsasların cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünü daha dəqiq hesab edirik. Təəssüf ki, qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünə dair 1991-ci il Əsaslarının mövqeyini qəbul etmədi.

1992-ci ildə MDB dövlətləri üçün Cinayət Məcəlləsinin model layihəsi hazırlanarkən cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü ilə bağlı başqa təkliflər də səslənmişdir. Məsələn, bəzi müəlliflər cinayətləri iki qrupa – kriminal (cinayət) xətalara və cinayətlərə ayırmağı təklif edirdilər. Qeyd edilirdi ki, «böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər» kriminal xətalər termini ilə əvəz edilsin.

Bundan əlavə elmi-texniki inqilablar dövründə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər artım meylinə malik olduğu üçün təklif edilirdi ki, qanunda «ehtiyatsızlıqla törədilən ağır cinayətlər» kateqoriyası ayrılınsın¹. Lakin qeyd edilən təkliflər öz ətrafında kifayət qədər tərəfdar toplaya bilmədiyindən qəbul edilmədi.

c) Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il Cinayət Məcəlləsi üzrə cinayətlərin kateqoriyaları

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il Cinayət Məcəlləsi cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü haqqında məsələni Rusiya Federasiyasının 1997-ci il Cinayət Məcəlləsinin mövqeyindən həll etmişdir. Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü 15-ci maddədə veril-

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть. М., Зерцало. С. 155-156.

мишdir. Мәцәлләнин 15-ци мaddәси cinayәtlәrin xarakterinә vә ictimai tәhlükәlilik dәрәcәsinә гөрә cinayәtlәri böyük ictimai tәhlükә törәtmәyән, az ağır, ağır vә xüsusilә ağır cinayәtlәrә bölür.

Cinayətlərin qeyd edilən kateqoriyaları müəyyən edilərkən ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə fərqləndirilərək təqsirin qəsd və ehtiyatsızlıq formasından, sanksiyalara daxil edilən cəzaların növü və həddi əlamətlərindən mühüm konkretləşdirici meyar kimi istifadə edilmişdir.

Məcəllədə (CM-in 15-ci maddəsi) formal meyar əsasında cinayətlərin ağırlıq dərəcəsinə görə məlum bölgüsü aşağıdakı qaydada aparılmışdır:

1) *böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə* qanunla barəsində iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə, yaxud daha yüngül olan başqa cəzalar nəzərdə tutulan qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər aiddir;

2) *az ağır cinayətlərə* qanunla barəsində yeddi ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər aiddir;

3) *ağır cinayətlərə* qanunla barəsində on iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan qəsdən və ya ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlər aiddir;

4) *xüsusilə ağır cinayətlərə* qanunla qəsdən törədilməsinə görə barəsində on iki ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzası və ya daha ağır cəza nəzərdə tutulan cinayətlər aiddir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi üzrə cinayətlərin ağırlığına görə kateqoriyalara bölgüsünü 1 sayılı cədvəldəki göstəricilər xarakterizə edir.

CM-in 15-ci maddəsində cinayətlərin müəyyən edilən təsnifatı mühüm elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir. Bununla belə, ağır cinayətlər kateqoriyasına ehtiyatsızlıqdan törə-

dilən cinayətlərin daxil edilməsi tənqidi mülahizə doğurur. Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin doğurduğu nəticələrin ağırlığından asılı olmayaraq onların ağır cinayətlər sırasına daxil edilməsi ədalətsizlik duyğusu yaradır, peşəkar hüquqi şüur belə mövqe ilə razılaşmır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 2001-ci il iyulun 2-də qəbul etdiyi qanunla qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin bir sıra maddələrində dəyişiklik və əlavələr etmişdir¹. Dəyişiklik və əlavələrə məruz qalan maddələrdən biri də cinayətlərin təsnifatını müəyyən edən CM-in 15-ci maddəsilə bağlıdır. Adı çəkilən qanunla CM-in 15.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan «az ağır» cinayətlərin anlayışına qismən dəyişiklik edilmişdir. Həmin dəyişikliyə görə qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən və barəsində *yeddi ildən* artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan əməllər *az ağır cinayətlər* sayılır.

**Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il
Cinayət Məcəlləsinin ilk redaksiyası üzrə cinayətlərin
kateqoriyalara bölgüsünün vəziyyəti**

Cədvəl 1

1999-cu il CM-in bölmələri		Cinayət tərkiblərinin sayı	Cinayətlərin kateqoriyaları			
№	Bölmələrin adları		I	II	III	IV
1	2	3	4	5	6	7
VII	Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər Mütləq rəqəmlərlə	31	1	3	14	13

¹ «Азярбайъан» гязети, 20 ийул 2001-ъи ил.

	faizlə	100	3,2	9,8	45,5	42,3
VIII	Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər					
	Mütləq rəqəmlərlə	115	51	38	17	9
	faizlə	100	44,4	33	14,8	7,8
IX	İqtisadi sahədə olan cinayətlər					
	Mütləq rəqəmlərlə	88	40	18	20	10
	faizlə	100	38	48	34	16
X	İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər	136	38	48	34	16
	Mütləq rəqəmlərlə					
	faizlə	100	28	35,5	25	11,8
XI	Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər	103	32	35	22	14
	Mütləq rəqəmlərlə					
	faizlə	100	31	34	21,3	13,6
XII	Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər					
	Mütləq rəqəmlərlə	62	15	21	24	2
	faizlə	100	24,2	33,6	38,9	3,2
Cəmi:	Mütləq rəqəmlərlə	535	177	163	131	64
	faizlə	100	33	30,5	24,5	12

2 iyul 2001-ci il tarixli qanunla CM-in 15.4-cü maddəsində də dəyişiklik edilmişdir. Bu dəyişikliklə ağır cinayətlərin dairəsi qismən genişləndirilmiş və cəza sərtləşdirilmişdir. Belə ki, CM-in 15.4-cü maddəsinin ilkin redaksiyasında qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən əməllərə görə barəsində on ilə qədər müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan cinayətlər ağır cinayətlər sırasına daxil edildiyi halda, 2 iyul 2001-ci il tarixli qanunla edilən dəyişiklikdən sonra hazırda qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən və barəsində on iki ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulan əməllər ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil edilmişdir.

Göründüyü kimi, 2 iyul 2001-ci il tarixli qanunla CM-in 15-ci maddəsinə edilən dəyişikliklər faktiki az ağır cinayətlərin dairəsini ağır cinayətlərin hesabına, ağır cinayətlərin dairəsini isə xüsusilə ağır cinayətlərin hesabına genişləndirmişdir. Hər iki kateqoriya cinayətlərə görə cəza sərtləşdirilmişdir. Zənn edirik ki, qeyd edilən əlavə və dəyişiklik uğurlu sayıla bilməz. **Əvvəla**, ona görə ki, ağır cinayətlər kateqoriyasının müəyyən hissəsinin süni olaraq az ağır cinayətlər qrupuna daxil edilməsi, xüsusilə ağır cinayətlər hesabına ağır cinayətlərin dairəsinin genişləndirilməsi Respublikada cinayətkarlığın quruluşunun mənzərəsini düzgün müəyyən etməyə imkan verməyəcəkdir.

İkinci, ağır cinayətlərin hesabına az ağır cinayətlərin dairəsinin genişləndirilməsi ilə ağır cinayətlər üzrə statistik göstəricilərin vəziyyətini düzgün əks etdirmək mümkün olmayacaq və bu cinayətlərin vəziyyətində süni azalma meyli müşahidə ediləcəkdir.

CM-in 15-ci maddəsində 2 iyul 2001-ci il tarixli qanunla edilən dəyişiklikdən sonra, hazırda az ağır, ağır və xüsusilə

ađır cinayətlərin cinayət qanunu ilə müəyyən edilən nisbətində xeyli dəyişiklik baş vermişdir (Cədvəl 2).

1 və 2 saylı cədvəllərin müqayisəsi göstərir ki, 2 iyul 2001-ci il tarixli qanun qəbul edildikdən sonra Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin sayı, demək olar ki, dəyişməmiş (müvafiq olaraq 33% və 32,8%), az ağır cinayətlərin sayı 30,5%-dən 39,6%-ə qalxmış, ağır cinayətlərin sayı 24,5%-dən 20,2%-ə, xüsusilə ağır cinayətlərin sayı 12%-dən 7,4%-ə enmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il Cinayət Məcəlləsində 2 iyul 2001-ci il tarixli qanunla edilən dəyişiklikdən sonra cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsünün vəziyyəti

Cədvəl 2

1999-cu il CM-in bölmələri		Cinayət tərkiblərinin sayı	Cinayətlərin kateqoriyaları			
№	Məcəllənin Xüsusi hissəsinin bölmələrinin adları		I	II	III	IV
VII	Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər	32	1	3	15	13
	Mütləq rəqəmlərlə faizlə					
VIII	Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər	115	51	43	17	4
	Mütləq rəqəmlərlə faizlə					
IX	İqtisadi sahədə olan cinayətlər	88	40	30	14	4
	Mütləq rəqəmlərlə faizlə					
X	İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər	139	38	60	33	8
	Mütləq rəqəmlərlə faizlə					

XI	Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər	103	32	48	13	10
	Mütləq rəqəmlərlə faizlə	100	31	46,6	12,6	9,7
XII	Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər	62	15	29	17	1
	Mütləq rəqəmlərlə faizlə	100	24,2	46,7	27,4	1,6
Cəmi:	Mütləq rəqəmlərlə	539	177	213	109	40
	faizlə	100	32,8	39,6	20,2	7,4

§ 3. Cinayət və başqa hüquq pozuntuları

Cinayət hüquq pozuntusunun növüdür, lakin cinayət özünün xarakterinə və sosial təhlükəliliyinə görə mülki, inzibati, intizam və s. hüquq pozuntularından fərqlənir. Cinayət ictimai münasibətlərə maddi, siyasi və mənəvi ziyan yetirir. Cinayət, sözün geniş mənasında, dövlətin varlığı üçün təhlükə yaradır.

Ümumiyyətlə, cinayət əməli digər hüquq pozuntularından üç meyarla: 1) obyektə; 2) ictimai təhlükəliliyə; 3) qeyri-hüquqiliyə görə fərqləndirilir.

Cinayətin obyektləri qüvvədə olan CM-in 2-ci maddəsində ümumi formada sadalanır. Məcəllənin 2-ci maddəsində sadalanan obyektlər içərisində elə obyektlər vardır ki, onlar yalnız cinayət hüququ ilə qorunur. Məsələn, sülhün və insanlığın təhlükəsizliyi, respublikanın konstitusiyaya quruluşu, şəxsiyyətin həyatının və sağlamlığının təhlükəsizliyi və s. obyektlər və bu obyektlərlə bağlı ictimai münasibətlər ancaq cinayət qanunve-

riciliyi ilə qorunur. Qeyd edilən obyektlər hüququn heç bir başqa sahəsilə qorunmur. Lakin CM-də sadalanan digər obyektlər: məsələn, mülkiyyət, iqtisadi fəaliyyət, ətraf mühitin təhlükəsizliyi, əhalinin sağlamlığı, yol hərəkətinin təhlükəsizliyi, ictimai qayda, ictimai təhlükəsizlik, idarəçilik qaydaları və s. obyektlərə təkcə cinayətlə deyil, başqa hüquq pozuntuları ilə də ziyan yetirilə bilər. Buna görə də yuxarıda sadalanan obyektlərə ziyan yetirən əməlin hansı halda cinayət, hansı hallarda başqa növ hüquq pozuntusu olduğu müəyyən edilərkən obyektə yetirilən ziyanın ictimai təhlükəli olub-olmaması aydınlaşdırılır. Sadalanan obyektlərə yetirilən ziyan ictimai təhlükəli olduqda, belə əməl cinayət əməli kimi qiymətləndirilir, çünki ictimai təhlükəli xarakterdə ziyan yetirmək xüsusiyyəti ancaq cinayət əməli üçün xarakterikdir¹.

Başqa növ hüquq pozuntularından fərqli olaraq, cinayətin yetirdiyi ziyanın ictimai təhlükəliliyi əməlin bir sıra obyektiv və subyektiv xüsusiyyətlərində təzahür edir ki, bu da qanunda qurulan cinayət tərkiblərində adekvat olaraq təsbit edilir.

Biz, CM-in 14.2-ci maddəsinin digər hüquq pozuntularının şəxsiyyətə, cəmiyyətə və ya dövlətə ziyan yetirməməsinə və ya ziyan yetirmək təhlükəsi yaratmamasına dair dolaylı göstərişi ilə razılaşmırıq. Bütün digər hüquq pozuntuları mövcud ictimai münasibətlərə ya ziyan yetirir (məsələn, İXM-in 69-cu maddəsinə əsasən xırda talamadan ibarət inzibati xəta otuz manata qədər məbləğdə ziyan yetirə bilər), ya da ziyan yetirmək təhlükəsi yaradır. Lakin belə ziyan və ya yaranan təhlükə az əhəmiyyətli olduğundan ictimai təhlükəli olmur və buna gö-

---

¹ Тясадцфи дейилдир ки, Инзибати Хяталар Мяъяллясинин 12-ъи маддясиндя инзибати хятайа верилян анлайыша «иътимаи тящлцкялилик» яламяти дахил едилмямишдир. Лакин щцгуг ядыбиййатында бу мясяля ятрафында ващид фикир йохдур (Советское уголовное право. Общая часть. М., Изд-во МГУ, 1988. С. 52-56; Уголовное право. Общая часть. М., 1992. С. 70)

rə də cinayət sayılmır.

İnzibati xətlərin cinayət əməllərinə zahiri bənzəyişi vardır. Məsələn, müəyyən edilən sürətdən artıq sürətlə nəqliyyat vasitələrini idarə etmə, düzgün olmayan ötmə, manevr etmə, svetoforun və ya nizamlayıcının qadağanedici işarəsinə baxmayaraq hərəkəti davam etdirmə və s. bu qəbildən olan əməllər inzibati xəta hesab edilir və belə hərəkətlərə görə Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 151-ci maddəsilə sürücü barəsində inzibati məsuliyyət yaranır.

Qeyd edilən inzibati xətlər müəyyən hallarda cinayətə çevrilə bilər. Məsələn, fərz edək ki, sürücü düzgün olmayan ötmə əməliyyatı ilə qəzaya yol verir. Qəzadan bir nəfər piyadanın sağlamlığına ağır zərər yetirilir. Burada inzibati xəta cinayətə çevrilir. Sürücünün barəsində inzibati məsuliyyət deyil, cinayət məsuliyyəti yaranır. Qüvvədə olan CM-in 263-cü maddəsi belə əməli cinayət sayır, çünki inzibati xətdən törəyən nəticənin vurduğu ziyan ictimai təhlükəlidir. Belə nəticə əməli cinayətə çevirir. Eləcə də əmək mühafizəsi qaydalarını pozmağa görə, işin konkret vəziyyətindən, nəticənin baş verib-verməməsindən asılı olaraq bir halda intizam məsuliyyəti, başqa halda cinayət məsuliyyəti yarana bilər. Belə hallarda qanunvericilikdə cinayəti başqa hüquq pozuntularından fərqləndirərkən, qanunla qorunan obyektə əməlin vurduğu ziyandan asılı olaraq ziyanı xarakterizə edən «mühüm ziyan», «xeyli miqdarda ziyan», «külli miqdarda ziyan», «ağır nəticə», «ağır zərər», «yüngül zərər» və s. bu kimi obyektiv əlamətlərin köməyindən istifadə edilir.

Cinayətin başqa hüquq pozuntularından fərqləndirilməsində müəyyən hallarda əmələ qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında olan psixi münasibət, əməl törədilərkən rəhbər tutulan motiv və izlənilən məqsəd də nəzərə alınır. Subyektiv əlamətlərdən

asılı olaraq əməl bir halda cinayət, başqa halda digər hüquq pozuntusu sayıla bilər. Məsələn, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə tamah və ya sair şəxsi maraqlarla bağlı olduqda cinayət sayılır (CM-in 308-ci maddəsi). Belə motiv və ya niyyət olmadıqda vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə intizam xətası hesab ediləcəkdir.

Cinayətin başqa hüquq pozuntularından fərqləndirilməsində digər əlamət qeyri-hüquqiliyin növü və bununla bağlı sanksiyalardır. Cinayət əməli həmişə cinayət qanunu ilə cəza hədəsinin təsiri altında qadağan edilir. Şəxs törətdiyi cinayətə görə cəza çəkdikdən sonra qanunla müəyyən edilən qaydada məhkum olunmuş şəxs sayılır.

Cinayət sayılmayan digər hüquq pozuntuları ailə, əmək, mülki, inzibati və s. qanunvericiliklə və ya qanun qüvvəli aktlarla tənzim edilir. İnzibati, intizam, mülki-hüquqi sanksiyalar cinayət cəzası ilə müqayisədə xeyli dərəcədə yumşaq tənbeh növləridir. Azərbaycan Respublikası İXM-də inzibati xətalara görə fiziki şəxslər barəsində tətbiq edilən cərimənin aşağı həddi üç manat, yuxarı həddi isə min manat (fiziki şəxs vəzifəli şəxs olaraq inzibati məsuliyyətə cəlb edildikdə isə beş min manat) müəyyən edildiyi halda, cinayətə görə tətbiq edilən cərimənin aşağı həddi yüz manat, yuxarı həddi isə on min manata qədər məbləğdə müəyyən edilir.

Cinayətin oxşar hüquq pozuntularından fərqləndirilməsində CM-in 14-cü maddəsinin 2-ci hissəsinin göstərişinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Orada deyilir: «Cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş hər hansı əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) əlamətləri formal cəhətdən mövcud olsa da, lakin az əhəmiyyətli olduğuna görə ictimai təhlükəli sayılmayan, yəni şəxsiyyətə, cəmiyyətə və yaxud dövlətə zərər yetirməyən və ya zərər yetirmək təhlükəsi yaratmayan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik)

cinayət hesab edilmir». Bu müddəa cinayətin anlayışını konkretləşdirir, cinayətə bənzəyən, lakin cinayət hesab edilməyən hüquq pozuntularını cinayət əməlindən fərqləndirməyə imkan verir.

Burada qanun əməlin az əhəmiyyətli olmasının *iki ölçüsünü* müəyyən edir:

1) törədilən əməlin əlamətlərinin CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin dispozisiyasında nəzərdə tutulan cinayət əməlinin əlamətlərinə bənzəri olur. Lakin araşdırıldıqda dispozisiyada göstərilən bu və ya digər əlamət törədilən əməldə olmur. Törədilən əməl formal olaraq qanunun cinayət hesab etdiyi əmələ uyğun gəlir. Məsələn, şəxs başqasının mülkiyyətində olan əmlakı otuz manatdan artıq olmayan məbləğdə gizli yolla və ya dələduzluqla, yaxud mənimsəməklə ələ keçirir. İlk baxışda şəxsin CM-in 177.1-ci və ya 178.1-ci, ya da 179.1-ci maddələrində nəzərdə tutulan əməli törətməsi haqqında fikir yaranır. Lakin İXM-in 69-cu maddəsi və bu maddənin sonunda təsbit edilən qeyddən aydın olur ki, törədilən talama əməli vurduğu ziyanın miqyasına görə ictimai təhlükəli olmadığından cinayət deyil, inzibati xətdir.

2) başqa növ hüquq pozuntuları qanunla qorunan obyektlərə son dərəcə az ziyan vurur və buna görə də az əhəmiyyətli olduğundan əməl ictimai təhlükəli sayılmır. Məsələn, şəxs qonşusunun həyətinə keçir, həyətdə xeyli taxıl olduğunu və ev sahibinin də evdə olmadığını görüb vəziyyətdən istifadə edir və öz toyuqları üçün həyətdəki taxıldan bir vedrə götürür. Başqa misal: şəxs çörək mağazasında zənbilinə iki çörəyi qoyduğu halda, satıcıyı aldaraq bir çörəyin pulunu verir.

Birinci halda, törədilən əməlin əlamətləri CM-in 177.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin əlamətlərinə, ikinci halda isə CM-in 178.1-ci maddəsində göstərilən əməlin əlamətlə-

rinə uyğun gəlir. Hər iki əməl mülkiyyətə ziyan vursa da, belə ziyan az əhəmiyyətliyədir və buna görə də həmin əməllər ictimai təhlükəli deyildir. İctimai təhlükəli olmayan əməl isə CM-in 14.2-ci maddəsinə əsasən cinayət sayılmır.

Qəsdən törədilən əməl o halda az əhəmiyyətli sayılır ki, həm də təqsirkarın niyyəti məhz az əhəmiyyətli əməlin edilməsinə yönəlmiş olsun. Əgər avtobusda şəxs başqasının pulunu oğurlamaq məqsədilə onun cibinə əl salırsa və hesab edək ki, təqsirkar bir manata qədər pul götürməyə müvəffəq olursa, belə halda zərərçəkənə cüzi ziyan vurulduğunu zənn edib, əməli az əhəmiyyətli hesab etmək olmaz. Burada baş verən əməl cinayət hesab edilir, çünki cəsarət edib başqasının cibinə əl salan şəxsin niyyəti adətən, «xeyli miqdar» və ya «külli miqdar» məbləğdə pulu götürməyə yönəlir.

Törədilən əməl CM-in 14.2-ci maddəsinə uyğun gəldikdə, belə əmələ görə cinayət işi başlanmır, başlanmış cinayət işi isə cinayət tərkibi olmadığı üçün xitam edilir.

ӘДӘБИYYAT

1. *Alikperov X.D., Rasulov R.İ.* Ponәtie i priçini latentnoy prestupnosti. Baku, 1989.
2. *Kovalev M.İ.* Ponәtie prestupleniә v sovetskom uqolovnom prave. Sverdlovsk, 1987.
3. *Kuzneïova N.F.* Prestuplenie i prestupnostğ. M., 1969.
4. Kurs sovetskoqo uqolovnoqo prava. V 4-x tomax. T. 1. Çastğ Obhaә. L., 1968.
5. Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 1. Obhaә çastğ. M., Zerüalo, 1999.
6. *Lәpunov Ö.İ.* Obhestvennaә opasnostğ deәniә kak univertsalğnaә kateqoriә sovetskoqo uqolovnoqo prava. M., 1989.
7. Osnovaniә uqolovno-pravovoqo zapreta. M., 1982.
8. *Naumov A.V.* Cinayәt hüququ. Bakı, Qanun, 1998.
9. *Proxorov V.S.* Prestuplenie i otvetstvennostğ. L., 1984.
10. Uqolovnoe pravo. Obhaә çastğ. M., 1997.
11. Uçebnik uqolovnoqo prava. Obhaә çastğ. M., Spark, 1996.
12. Cinayәt hüququ. Ümumi hissә. *T.M. Qafarov vә F.Y. Sәmәndәrovun* redaktәsi ilә. Bakı, Bakı Universiteti nәşriyyatı, 1995.

V FƏSİL CINAYƏT MƏSULİYYƏTİ VƏ CINAYƏT TƏRKİBİ

§ 1. Cinayət məsuliyyətinin anlayışı

Cinayət məsuliyyəti hüquqi məsuliyyətin bir növü olub, cinayət qanunu ilə dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Cinayət məsuliyyəti cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsin dövlət adından mühakimə edilməsini və onun barəsində cəzanın tətbiqini nəzərdə tutur.

Cinayət məsuliyyəti institutu cinayətkarlıqla mübarizədə, ictimai münasibətlərin qorunmasında, məhkumlar üzərində tənbeh və islahedici təsirin həyata keçirilməsində, cinayətlərin qarşısının alınmasında, cəmiyyət üzvlərinə çəkindirici təsirin göstərilməsində mühüm vasitə rolunu oynayır.

Cinayət qanununun bir çox normalarında adı çəkilsə də, cinayət qanunverciliyində cinayət məsuliyyətinin anlayışı verilmir. Belə anlayışı cinayət hüquq nəzəriyyəsi işləyib hazırlayır. Lakin elmi ədəbiyyatda cinayət məsuliyyətinin anlayışı ətrafında fikir ayrılığı mövcuddur¹.

Cinayət məsuliyyəti cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsin etdiyi cinayətə görə dövlət qarşısında yaranan öhdəçiliyi olub, dövlət tərəfindən onun əməlinin və şəxsiyyətinin pislənilməsində, belə şəxsə cəza və digər dövlət məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqində və şəxs barəsində məhkumluğun yaranmasında ifadə olunur.

---

¹ Бея fikir айрылыыы ынайт мясулийятинин анлайышы, онун башлама вя гуртарма анлары, ынайт мясулийяти вя ызанын нисбяти, ынайт мясулийяти вя ынайт щцгуг мцнасибятляри вя с. мясялялярля баьлыдыр (Уголовное право. Общая часть. Учебник. М., Инфра· М-Норма, 1997. С. 58-76).

Beləliklə, cinayət məsuliyyətinin anlayışı aşağıdakı elementləri əhatə edir: 1) şəxsin törətdiyi cinayətə görə dövlət qarşısında onun cavabdeh olmaq öhdəliyi yaranır; 2) cinayət törədən şəxsə və onun əməlinə dövlətin mənfi münasibətini (pislənilməsini) ifadə edən qiymət verilir; 3) cinayət məsuliyyəti özündə təqsirkar şəxsə cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərin tətbiqini nəzərdə tutur; 4) törədilən cinayətə görə mühakimənin hüquqi nəticəsi kimi məhkumluq yaranır.

Cinayət məsuliyyəti cinayət hüquq münasibətləri ilə sıx əlaqədədir və cinayət hüquq münasibətləri çərçivəsində mövcud olur.

Cinayət hüquq münasibətləri *ictimai təhlükəli* əməl törədən şəxslə dövlət arasında yaranan və cinayət hüquq normaları ilə tənzim edilən ictimai münasibətlərdir.

Cinayət məsuliyyətinin yaranmasının zəruri şərtlərindən biri onun hüquqi faktla - ictimai təhlükəli, təqsirli əməlin törədilməsilə bağlılığıdır. Cinayət məsuliyyəti qanunda cəza hədəsi ilə qadağan edilən ictimai təhlükəli əməlin törədildiyi andan başlayır. Bu andan törədilən əmələ görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin axımı başlayır (CM-in 75-ci maddəsi).

Törədilən cinayətin hüquqi nəticələrinin aradan qalxması ilə, cəza ilə bağlı dövlət məcburiyyət tədbirinin icrası, məhkumluğun ödənilməsi və götürülməsi ilə cinayət hüquq münasibətinə son qoyulur.

Qanun və təcrübə cinayət məsuliyyətinin aşağıdakı növlərini fərqləndirir:

a) cəza təyin etmədən mühakimə etməklə, yaxud bunsuz cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə;

b) mühakimə etməklə və cəza təyin etməklə, yaxud cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər tətbiq etməklə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə;

Birinci halda şəxs törətdiyi cinayətə görə təqsirləndirilir, onun əməli dövlət adından pislənilir, lakin şəxs barəsində cəza tətbiq edilmir. Məsələn, əgər şəraitin dəyişməsilə məsuliyyətdən azad etmənin əsasları məhkəmədə işə baxılarkən meydana çıxarsa, məhkəmə *dəyişən şəraitin* əməlin kriminal xarakterini, yaxud da şəxsin ictimai təhlükəliliyini aradan qaldırılmasına dair məsələyə aydınlıq gətirərək cinayət işinə xitam verir və şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad edir.

Tərbiyəvi və tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi cinayət məsuliyyətinin məzmununa daxil deyildir.

Dövlətin cinayət məsuliyyətinə cəlb etməkdən imtina etməsi iki əsaslə – ümumi və xüsusi əsasla həyata keçirilir.

Cinayət məsuliyyətindən azad etmənin ümumi əsasları CM-in 72, 73, 74, 75, 81-ci maddələrində, cinayət məsuliyyətindən azad etmənin xüsusi əsasları isə CM-in 144, 214, 234, 274, 312-ci və s. maddələrində təsbit edilmişdir.

§ 2. Cinayət məsuliyyətinin sosial, psixoloji və hüquqi əsasları

Cinayət məsuliyyəti və insanın iradə azadlığı problemi böyük nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Cinayət hüququnda məsuliyyət məsələsi insanın davranışının determinoloji əlaqəsi haqda, iradə azadlığı və zərurət haqqında materialist fəlsəfi təlim mövqeyindən izah edilmişdir.

İradə azadlığı, insanın anlaqlılığı, zərurətlə azadlığın nisbəti barədə məsələlər hüquq və mənəviyyatla bağlı olan məsələlərdir. İctimai münasibətləri hüquqla tənzim etmək, insanı ictimai təhlükəli əmələ görə mühakimə etmək ancaq iradə azadlığı şəraitində mümkündür. İnsan tam iradə azadlığına malik olduğu

vəziyyətdə yol verdiyi davranışına görə məsuliyyət daşıya bilərlər.

«İnsan heyvandan idrakına görə, quldan azadlığına görə fərqlənir». İnsanın bütün fəaliyyətinin əsasında onun iradə azadlığı durur. Yalnız iradə azadlığına malik olan insandan onun davranışına görə hesabat tələb etmək olar.

İradənin gücü insanı davranış aktı seçməyə sövq edə bilər, yaxud bundan çəkindirə bilər. Bu da insana təsir edən obyektiv və subyektiv amillərdən asılıdır.

Şüur, iradə və insanın davranışı bir çox ictimai, təbii amillərlə, xarici aləmin təsiri ilə səbəbli əlaqədə olur. İnsanın mikromühiti onun fikirlərinin, psixi vəziyyətinin, söylərinin, motivlərinin bilavasitə mənbəyini təşkil edir. Nə qədər qərribə olsa da, insan ancaq cəmiyyətdə müstəqillik qazanır. Onun azadlıq dərəcəsi cəmiyyətin ona verdiyi müstəqilliyin həddindən asılıdır. Bu münasibətlə Aristotel hələ vaxtilə belə demişdir: «Cəmiyyətə ehtiyacı olmayan insan, adam deyil, o ya heyvandır, yaxud da Allahdır».

Digər tərəfdən də, bununla biz insan iradəsinin heç bir şeydən asılı olmadığını iddia edən idealist fəlsəfənin müddəalarını, eləcə də insan davranışının determinoloji əlaqədə olması – insanın şüur və iradəsinin aktiv rolunu labüd inkar edən mexaniki materializmin müddəalarını qəbul etmirik. İnsan davranışının obyektiv amillərlə səbəbli əlaqədə olması heç də insanın şüur və iradəsinin belə amillərdən labüd asılılığı deyildir.

İradə azadlığına insanın konkret vəziyyəti bilərək qərar qəbul etmək qabiliyyəti kimi baxan idrak nəzəriyyəsi insan şüurunun və iradəsinin ətraf mühitə fəal təsir göstərdiyini qeyd edir.

İnsan şüurunun və iradəsinin aktiv rolu, konkret şəraitdə onun müxtəlif davranış variantı seçmək imkanına və qabiliyyə-

tinə malik olması, işi bilərək müstəqil qərar qəbul etməsi insanın cəmiyyət və dövlət qarşısında qanunla qadağan edilən ictimai təhlükəli əməli qəsdən, yaxud ehtiyatsızlıqdan törətmək üstündə məsuliyyətini şərtləndirmiş olur.

Törədilən hər bir cinayət öncə başqa insanların mənafeyinə ziyan yetirir. İ.Kanta görə, dünyada başqalarının hüquqlarından müqəddəs olan kənar bir şey yoxdur. Onlar toxunulmaz və pozulmazdır. Deməli, əsl həqiqətdə azad adam o şəxsdir ki, öz azadlığını həyata keçirərkən başqalarının azadlığını pozmur. İ.Kantın qəti imperativ nəzəriyyəsinə görə, «...barəmizdə necə davranmağı başqalarından tələb etdiyimiz kimi, biz də başqalarının barəsində elə hərəkət etməliyik».

Kriminal sayılmayan davranış aktı seçməyə imkan olduğunu dərk edən insan nə üçün cinayət sayılan davranış variantına üstünlük verir? İnsanın davranış aktı seçmək imkanları məhdudlaşdırıla bilərmi?

Əlbəttə, insanlar bu və ya başqa şəraitdə azad davranış aktını seçərkən əksər hallarda öz mənafeələrinə üstünlük verirlər. Cəmiyyətdə fərdi mənafe ilə ictimai mənafe, habelə dövlət mənafeyi arasında, adətən, uyuşmayan cəhətlər mövcud olur və bu, açıq, yaxud örtülü formada mübarizə doğurur. Belə ziddiyyəti müəyyən müddətə, yaxud da uzun müddətə barışdırmaq üçün subyektlər arasında qarşılıqlı mənafe və məqsəd birliyi yaradılmalıdır. Belə məqsəd və mənafe birliyi nə qədər yüksəkdirsə, insanların kriminal davranış aktına yol vermə ehtimalı bir o qədər də azalır. Buna görə də cinayət hüquq normaları ilə qoyulan tələblər, digər ümumsosial normalarla müəyyən edilən tələblərlə düzgün əlaqələndirilməlidir.

Cinayət qanununun müəyyən etdiyi tələbdən doğan təsirin uğuru hüquqla müəyyən edilən tələbin cəmiyyət üzvünün şüuruna daxil olmasının vəziyyətindən, daxili mənəvi duyğunun

onu necə «qarşılamasından» və dəstəkləməsindən asılıdır. Yalnız varlıqla sıx bağlı olan, onu adekvat əks etdirən cinayət qanunları ətrafında hörmət yarana bilər, onun tələbləri ilə həmrəy münasibət formalaşa bilər.

Tarixi inkişafın bütün gedişi sübut edir ki, qanun, eləcə də cinayət qanunu istehsal münasibətlərini, cəmiyyətin iqtisadi münasibətlərini qabaqlaya bilməz. Başqa sözlə, cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinin imkanları daxilində cəmiyyət üzvlərinin subyektiv hüquqlarına mənəvi, iqtisadi, təşkilati amillərin üzvi birliyi əsasında təminat verilməlidir.

Əgər cinayət qanunlarının qoyduğu tələblərlə yanaşı insanın subyektiv hüquqlarına iqtisadi, siyasi və s. təminat verilmirsə, vətəndaşlarda müdafiəsizlik hissi aşılır, ictimai əxlaqın qoruyucu dəyəri zəifləyir, hüquqda hüdudsuzluq başlayır.

Belə vəziyyətdə şəxslərin azad davranış variantı seçmək imkanları məhdudlaşır, kriminal əməllərin törədilməsi ehtimalı artır, cəmiyyət üzvlərinin məsuliyyət hissi kütləşir, törədilən kriminal əmələ daxilən haqq qazandırılmağa səy edilir. Sosial mühitdə azad davranış variantının seçilməsi imkanı nə qədər məhdudlaşsa da, əgər bu şərait insanın iradi hərəkətini aradan qaldırmırsa, belə davranış üçün insanın labüd cavabdehliyi yaranır.

Konkret şəraitdə mühitin neqativ obyektiv amillərinin fərdə göstərdiyi təsir mexaniki olaraq onu kriminal davranışa vadar etmir. Obyektiv amillərin təsirinə insan şüurunda qiymət verilir. Başqa sözlə, obyektiv amillər insan iradəsinə fatal təzyiq göstərmədiyi üçün, real sosial varlıqda şəxsdən davranış aktı seçərkən subyektiv amilləri düzgün qiymətləndirmək tələb olunur.

Şəxs obyektiv sosial şəraitdə pozitiv davranış variantı seçməyə imkan olduğunu dərk etsə də, buna baxmayaraq, krimi-

nal davranış variantı seçməyə üstünlük verirsə, bununla onun cavabdehliyi yaranır. Məhz şəxsin öz iradəsinə görə seçdiyi kriminal davranış aktı — cinayət qanunu ilə qadağan edilən ictimai təhlükəli əməl törətməsi onun məsuliyyətinin yeganə əsası olur.

Beləliklə, qüvvədə olan CM-in 3-cü maddəsinə uyğun olaraq:

1) cinayət məsuliyyəti insanın fikrinə, əqidəsinə, psixi vəziyyətinə görə deyil, ancaq ictimai təhlükəli əməlinə görə, başqa sözlə, insanın zahiri aləmdə təzahür edən iradi davranış aktına görə yaranır;

2) ictimai təhlükəli əməli törətməkdə təqsirli olan şəxs cinayət məsuliyyətinə alınır, cəzalandırılır. Respublikanın cinayət qanunvericiliyi obyektiv təqsirləndirməyə, yəni təqsir olmadan cinayət məsuliyyətinə almağa yol vermir. Təqsirin olmaması məsuliyyəti aradan qaldırır. Lakin buradan təqsirin ayrılıqda məsuliyyətin əsası olması nəticəsini çıxarmaq düzgün olmazdı. Bununla belə, şübhəsiz, törədilən əməldə təqsirin olması şəxsin cinayət məsuliyyətinə alınmasının vacib şərtlərindən sayılır;

3) cinayət məsuliyyəti insanın yalnız cinayət qanununda nəzərdə tutulan əməli törətməsinə görə yaranır;

4) törədilən cinayətə görə şəxsin əməlinin, habelə şəxsiyyətinin mühakimə edilməsi və cəzanın tətbiqi yalnız dövlət adından məhkəmənin hökmü ilə təsbit edilir.

§ 3. Cinayət tərkibinin anlayışı və əhəmiyyəti

Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 3-cü maddəsində deyilir: «Yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti ya-

radır».

Göründüyü kimi, qanun cəmiyyətin mənafeyi ilə bağlı sosial dəyərlərə ziyan yetirən insanın müəyyən ictimai təhlükəli əməlini – kriminal aktı cinayət məsuliyyətinin əsası hesab edir. Respublikanın Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində cinayət hesab edilən əməllərin qəti siyahısı verilmişdir. Lakin cinayət qanunu cinayət sayılan əməllərin adını qeyd etməklə kifayətlənmir, həm də hər növə daxil olan cinayət əməlləri üçün xarakterik olan tipik əlamətləri göstərir. Bu və ya başqa şəxsin cinayət məsuliyyətinə alınması və təqsirləndirilməsi üçün onun törətdiyi əməldə cinayət hüquq normasında göstərilən müəyyən növə daxil olan cinayətin əlamətləri aşkar edilməlidir. Başqa sözlə, bu əlamətlərin köməyi ilə törədilən əməlin cinayət hüquq normasında göstərilən cinayətlər sinfinə mənsub olub-olmaması aydınlaşdırılır. Cinayət hüquq elmində belə əlamətlərin cəminə *cinayət tərkibi* adı verilmişdir. Lakin 1960-cı il CM-in 3-cü maddəsinin mətnində «cinayət tərkibi» ifadəsinə rast gəlinmirdi. Bu da həm cinayət hüquq elmində, həm də məhkəmə təcrübəsində cinayət məsuliyyətinin əsasları ətrafında anlaşılmaqlıq yaratmış və mübahisə doğurmuşdur. Əksər kriminalist alimlər uzun müddət cinayət tərkibini cinayət məsuliyyətinin yeganə əsası hesab etmişlər. Cinayət tərkibi ilə yanaşı, törədilən əməlin sosial təhlükəliliyinin, səbəbli əlaqənin, təqsirin, anlaqlılığın, qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmanın (cinayət tərkibindən kənar) cinayət məsuliyyətinin əsaslarına aid edilməsi kimi mövqelər də mövcud olmuşdur¹.

Xeyli müəllif tərəfindən cinayət məsuliyyətinin iki növ – obyektiv (əməl) və subyektiv (təqsir, motiv və məqsəd) əsasla-

---

¹ *Трайнин А.Н. Учение о составе преступления. М., 1976. С. 67.*

rı olduđu da qeyd edilmişdir¹.

Professor B.A.Kurinovun fikrincə, cinayət məsuliyyətinin hüquqi əsaslarını cinayət tərkibi, maddi əsaslarını cinayətin özü təşkil edir².

Cinayət əməlini cinayət məsuliyyətinin yeganə əsası hesab edən müəlliflər də vardır. Şübhəsiz, cinayət-hüquqi fakt rolunu oynayır. Hüquqi fakt baş verməzsə, məsuliyyət yarana bilməz. Bu mənada professor İ.İsmayılov haqlı olaraq göstərir: «...cinayət məsuliyyətinin əsası yalnız cinayət ola bilər...»³. Qeyd etməliyik ki, əməlin cinayət olub-olmaması da, öz növbəsində, cinayət tərkibinə əsasən həll edilir. Buna görə də qüvvədə olan CM-in 3-cü maddəsi həqiqətən də cinayət məsuliyyətinin ikili əsasını müəyyən edir.

Beləliklə, qanunda cinayət məsuliyyətinin iki: faktiki – ictimai təhlükəli əməl (insanın davranış aktı) və hüquqi – insanın belə sosial təhlükəli əməlində cinayət tərkibinin olması əsasları nəzərdə tutulur.

Şəxsin ictimai təhlükəli əməli reallıqda baş verən hadisə olduğu halda, cinayət tərkibi müəyyən növə daxil olan cinayətlərin qanunda verilən hüquqi anlayışıdır. Qanunda cinayət hesab edilən bütün əməllərin tərkib əlamətləri nəzərdə tutulur. Məsələn, qəsdən adam öldürmə, qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma cinayətlərinin tərkib əlamətləri CM-in 120 və 126-cı maddələrində nəzərdə tutulur. Nə qədər ki, real həyatda bu əməllər törədilməyib, göstərilən normalarla cinayət məsuliyyəti həll edi-

---

¹ Курс советского уголовного права. В 6-и томах. Т. 2. М., Наука, 1970. С. 88-89; Карпушин М.П., Курляндский В.И. Уголовная ответственность и состав преступления. М., 1974. С. 183-200.

² Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М., 1984. С. 34.

³ Азярбайъан ССР Ёнайт Мяъяллысинин елми-практики комментарийасы. Цмуми щисся. Бакы, Азярняшр, 1978. С. 8.

l  bilməz.

Cinayət məsuliyyətini insanın cinayət tərkibi yaradan davranıŖı doęurur. Ayrılıqda qanunda anlayıŖ kimi müəyyən edilmiŖ cinayət tərkibləri deyil, insanın yalnız konkret cinayət tərkibi yaradan ictimai təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizliyi cinayət məsuliyyətinin əsası kimi  ıxıŖ edə bilər.

Ŗ rh edilənlərdən aydın olur ki, hər bir halda məsuliyyətin həllində törədilən ictimai təhlükəli əməldə cinayət tərkibinin cəhətləri araŖdırılır. Əgər əməldə belə əlamətlər tapılarsa, cinayət məsuliyyəti məsələsi həll edilir, əgər tapılmazsa, cinayət tərkibi olmadıęına görə cinayət məsuliyyəti məsələsi rədd edilir. Göründüyü kimi, ədalətlilik v  qanunçuluq baxımından cinayət əməllərinin əlamətlərinin əməldə araŖdırılması v  müəyyən edilməsi cinayət məsuliyyətinin düzgün həlli   n mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Cinayətin tövsifi ilə baęlı fəaliyyətin qanuniliyi v  obyektivliyi cinayət tərkibi haqda dərin təsəvvürün olmasını tələb edir.

İlk növbədə, cinayətlərin tərkib əlamətlərinin qanunun hansı hissəsində nəzərdə tutulduęunu aydınlaŖdırmaq lazımdır.

Cinayət tərkibinin əlamətləri öncə CM-in X susı hissəsinin maddələrinin dispozisiyalarında göstərilir. Dispozisiyalarda müəyyən n v  daxil olan cinayətlərin zahiri cəhəti – ictimai təhlükəli hərəkəti (hərəkətsizliyi) xarakterizə edən əlamətlər h miŖ  nəzərdə tutulur. Belə əlamətlər spesifik əlamətlər hesab edilir, qanunverici orqan müxtəlif növ cinayətləri çox halda bu əlamətlərin köməyi ilə fərqləndirir. Oęurluq cinayətində «gizli talama» (CM-in 177.1-ci maddəsi), böhtan cinayətində «...Ŗ xi ləkələyən uydurmalar yayma» (CM-in 147.1-ci maddəsi), xuliqanlıqda «... ictimai qaydanı kobud surətdə pozan v  cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən, v t ndaŖlar üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, ha-

belə əmlakın məhv edilməsi, yaxud da zədələnməsi ilə müşayiət edilən hərəkətlər...» (CM-in 221.1-ci maddəsi) və s. bu kimi kriminal hərəkətlər dispozişiyalara daxil edilən tərkib əlamətləridir. Dispozişiyalara həm də zəruri hallarda cinayətin subyektini (xüsusi subyektini), obyektini, təqsiri, motiv və məqsədi xarakterizə edən əlamətlər daxil edilir. Lakin belə əlamətlər həmişə və bütün hallarda dispozişiyalarda nəzərdə tutulmur. ***Cinayət tərkibinin digər əlamətləri, adətən, dispozişiyaya deyil, cinayət qanununun Ümumi hissəsinin maddələrinə daxil edilir (CM-in 2, 3, 14, 20, 25, 26, 31-ci maddələri).*** Belə əlamətlər konkret tərkiblər üçün ümumi olan əlamətlərdir. Bunların həmişə dispozişiyaya daxil edilməsi lüzumsuz təkrarlıq yaradardı və qanunun həcmi sünü surətdə genişləndirərdi. Məsələn, cinayət tərkibinin zəruri əlamətlərindən biri subyektlə bağlıdır. Bütün hallarda cinayətin subyektini olmaq üçün qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmaq, anlaqlı olmaq tələbi qoyulur. Lakin cinayət qanununun Xüsusi hissəsinin heç bir dispozişiyasında subyektlə bağlı bu əlamət nəzərdə tutulmur. Bütün konkret tərkiblər üçün bu əlamət ümumi olduğundan cinayət qanununun Ümumi hissəsinin 20-ci maddəsinə daxil edilmişdir. Əks halda, cinayət qanununun Xüsusi hissəsinin dispozişiyalarında «...bu cinayətin subyektini 16 yaşına çatmış fiziki anlaqlı şəxslər ola bilər» ifadəsini lüzumsuz təkrar etmək lazım gələrdi.

Daha sonra, məlum olduğu kimi, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin normaları başa çatmış cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edir. Lakin cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərə ilkin kriminal fəaliyyətlə də (cinayətə hazırlıq hərəkətləri, cinayətə cəhd) qəsdlər edilir. Eləcə də xeyli cinayətlər iştirakçılıqla törədilir. Başa çatmayan cinayətləri, eləcə də iştirakçılıqla törədilən cinayətləri xarakterizə edən bəzi tə-

kib əlamətləri dispozisiyaya daxil edilmir. Göstərilən hallarda da, yəni cinayətə hazırlığa, cinayətə cəhdə və iştirakçılıqla edilən cinayətlərə görə məsuliyyət həll edilərkən cinayət qanununun Ümumi hissəsinin 27-35-ci maddələrinə istinad etmək lazım gəlir.

Beləliklə, *cinayət tərkibi ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən, qanunda göstərilən obyektiv və subyektiv əlamətlərin cəminə deyilir.*

Cinayət tərkibinin görkəmli tədqiqatçılarından sayılan professor A.N.Traynin cinayət tərkibinin elementləri ilə cinayət tərkibinin əlamətləri arasında bərabərlik işarəsi qoyur və onlara sinonim anlayış kimi baxırdı¹. Buna görə də o, «Cinayət tərkibi haqqında təlim» adlı əsərinin 6-cı fəslində cinayətin obyektini, obyektiv cəhətini, subyektini və subyektiv cəhətini səciyyələndirən tərkib əlamətlərindən deyil, elementlərdən bəhs edir².

Digər görkəmli kriminalist alim A.A.Piontkovski 60-cı illərdə yazırdı: «Hüquqşünaslar cinayət tərkibi anlayışından cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən cinayəti xarakterizə edən əlamətlərin cəmini ifadə etmək, digər tərəfdən, bu əlamətlərə uyğun gələn konkret əməli ifadə etmək üçün istifadə edirlər»³.

Qeyd edilən məsələ ətrafında V.N.Kudryavtsev də öz münasibətini bildirmişdir. Müəllifin fikrincə «... qanunverici cinayət tərkibi deyil, cinayət hüquq norması yaradır. Bu normada az-çox cinayət tərkibi əlamətlərinin şərhı verilir. Qeyd edilən əlamətlər obyektiv xarakterlidir, insanların idrakından asılı olmayaraq, həqiqətən də, məlum konkret cinayət üçün xarakterik olur. Qanunvericinin vəzifəsi belə əlamətləri aşkar edərək bü-

---

¹ Трайнин А. Учение о составе преступления. М., 1946. С.42.

² Иеня орада. С. 71.

³ Пионтковский А.А. Учение о преступлении. М., 1961. С. 120.

tün dəqiqliyi ilə qanunda təsbit etməkdən ibarətdir»¹. K.Marks vaxtilə bu münasibətlə yazırdı: «Qanunverici qanun yaratmır, onları kəşf etmir, ancaq formulə edir, qanunverici mənəvi münasibətlərin daxili qanuna uyğunluqlarını şüurlu müsbət qanunlarda ifadə edir»².

Beləliklə, *cinayət tərkibi* əməlin obyektiv və subyektiv elementlərinin zəruri cəmi olub, onun (əməlin) ictimai təhlükəliliyini ifadə edən dörd sistemaltı ünsürdən ibarətdir.

Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin dispozisiyalarında və Məcəllənin Ümumi hissəsində təsbit edilən əlamətlər isə qeyd edilən sistemaltı elementləri nəzərdə tutur. Tərkib bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan sistemaltı elementlərdən ibarətdir. Bu sistemaltı ünsürlərdən və ya cinayət tərkibi elementlərindən birinin olmaması sistemin dağılmasına, bütövlükdə cinayət tərkibinin yaranmamasına gətirib çıxarır³.

Cinayət tərkibinin elementləri cinayətin komponentləridir, cinayət tərkibinin ilkin sistemidir. Cinayət tərkibinin sistemaltı elementləri obyektədən, obyektiv cəhətdən, subyektədən və subyektiv cəhətdən ibarətdir.

Cinayət tərkibinin «əlamətləri» cinayət tərkibinin elementlərinin göstəriciləridir, sözlə ifadəsidir. Cinayət tərkibi elementlərinin əlamətlərlə təsviri CM-in Ümumi və Xüsusi hissələrində verilir. CM-in Ümumi hissəsində tərkib elementlərinin elə əlamətləri təsbit edilir ki, bu əlamətlər bütün tərkiblər üçün eyni olur.

İstintaq və məhkəmə təcrübəsində cinayət işlərinin istintaqında cinayət tərkibi əlamətlərinə uyğun gələn cinayət tərkibinin faktiki dörd elementi axtarılır. Əgər sistemaltı dörd ele-

---

¹ Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., 1960. С. 46-47.

² Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 1. М., С.162.

³ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть. М., 1999. С.176.

menti müəyyən etmək mümkün olursa, deməli bütövlükdə sistem – cinayət tərkibi mövcud olur və şəxsin məsuliyyətə alınmasının faktiki və həm də hüquqi əsasları tapılmış olur.

Beləliklə, cinayət tərkibi: a) cinayət məsuliyyətinin əsası kimi çıxış edir; b) cinayətin düzgün tövsifini, məhkəmə tərəfindən cəzanın növünün və həddinin seçilməsini təmin edir; c) vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasına xidmət edir; ç) qanunçuluğun möhkəmlənməsinə və ona riayət edilməsinə kömək edir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində konkret cinayət tərkibi ilə yanaşı Xüsusi və Ümumi cinayət tərkibi anlayışı da fərqləndirilir. Konkret cinayət tərkibləri cinayətin dörd unsuruna uyğun qurulur.

Konkret cinayət tərkiblərində ümumi tərəf vardır. Ümumi konkretlərdə konkretlər vasitəsilə yaşayır. Konkretlərdə nəzərdə tutulan ümumi əlamətlər, əslində konkret cinayət tərkiblərinə daxil olan əlamətlərdir.

Konkret cinayət tərkiblərinə daxil olan əlamətləri ümumiləşdirməklə ümumi cinayət tərkibi anlayışı yaradılır. Konkret cinayət tərkibi müəyyən növ cinayətlər haqqında hüquqi anlayış olduğu halda, ümumi cinayət tərkibi bütün konkret cinayət tərkibləri haqqında anlayışdır. Konkret cinayət tərkibi əlamətlərinin müəyyən edilməsilə, ilk növbədə cinayətin baş vermə faktı təsdiq edildiyi halda, ümumi cinayət tərkibi konkret cinayət tərkiblərinin idrakı üçün vasitə kimi xidmət edir, onun məzmununun açılmasının nəzəri əsası olur.

Konkret və ümumi cinayət tərkiblərilə yanaşı, xüsusi cinayət tərkibləri də fərqləndirilir. Xüsusi cinayət tərkibi cinayət qanunu ilə müəyyən edilən eyni qrupa daxil olan cinayətləri xarakterizə edən ümumi hüquqi əlamətlərin məcmusudur. Belə ki, xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin, vəzifə və hərbi cina-

yətlərin obyektlərinin, obyektiv cəhətlərinin, subyekt və subyektiv cəhətlərinin ümumi əlamətlərinin olması, onlara konkret cinayət tərkiblərindən kənarında baxmağa imkan verir. Xüsusi cinayət tərkibi bütün konkret cinayət tərkiblərinin deyil, yalnız müəyyən qrup cinayət tərkiblərinin elmi idrakı üçün bir pillədir.

§ 4. Cinayət və cinayət tərkibi

Cinayət ictimai həyatda ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən törədilən ictimai təhlükəli, qeyri-hüquqi, təqsirli və cəzalanmalı olan, qeyri-əxlaqi əməldir.

Cinayət sosial-hüquqi hadisədir. Cinayət təqsirkarın şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri ilə ictimai mühitin ziddiyyətlərinin qarşılıqlı əlaqəsindən doğur. Buna görə də o, sosial təbiətə maldır. Eyni zamanda belə əməllərin qanunda anlayışı verildiyindən onlar hüquqi hadisə kimi mövcud olur.

Cinayət konkret, əlahiddə hadisədir, müəyyən məkanda, zamanda və konkret şəxs tərəfindən törədilir.

Cinayət tərkibi ictimai təhlükəli əməli cinayət kimi xarakterizə edən, cinayət qanununda göstərilən obyektiv və subyektiv əlamətlərin məcmusudur.

Cinayət tərkibi konkret bir cinayətin deyil, müəyyən növə daxil olan cinayətlərin normativ-hüquqi anlayışıdır.

Əmələ cinayət kimi hüquqi qiymət verilməsi, konkret hüquq normasına belə əməllərin zəruri tipik əlamətlərini daxil etmək yolu ilə həyata keçirilir. Məsələn, qanunverici orqan oğurluqda təqsirin növünü (qəsd), əməlin edilmə üsulunu (gizli, açıq və s.), hərəkətin xarakterini (talan) xarakterizə edən, daima rast olunan əlamətləri tipik əlamət kimi normaya (CM-in 177.1-ci

maddəsi) daxil etmişdir. Bununla belə, oğurluq cinayətlərinin bir sıra çoxsaylı fərdi əlamətləri, məsələn, cinayətin edilmə yeri (mağaza, müəssisə, mənzil və s.), vaxtı (gündüz, axşam, gecə, bayram günü və s.), qanunsuz götürülən əmlakın növləri (pul, əşya, alət və s.), cinayəti törədənin fərdi xüsusiyyətləri (kişi, qadın, cavan, yaşlı, təhsilli, savadsız və s.) müəyyən növ və daxil olan bütün konkret cinayətlər üçün ümumi (tipik) olmadığından cinayət hüquq normasına daxil edilmir.

Beləliklə, cinayət tərkibi konkret bir cinayətin deyil, müəyyən növə (sinfə) daxil olan cinayətlərin tipik, konkretlərdə təkrar olunan əlamətlərini nəzərdə tutur. Bu mənada cinayət tərkibinin hər bir əlaməti konkret cinayətin əlamətilə müqayisədə yüksək ümumilik xüsusiyyətinə malik olur¹.

Ədəbiyyatda cinayət tərkibinin əlamətləri ilə yanaşı, cinayət tərkibinin elementləri ifadəsi də tez-tez işlədilir².

Cinayət tərkibinin elementi tərkibin struktur hissəsi olub, qanunla cinayət sayılan əməlin müxtəlif tərəflərinə (obyektə, obyektiv cəhətə, subyektə, subyektiv cəhətə) uyğun gələn qrup ünsürləridir. Cinayət tərkibinin əlamətləri eyni zamanda cinayət tərkibinin elementlərini ifadə edir. Lakin sonuncu cinayətin cəhətlərinə görə sistemə salınmış tərkib ünsürləridir. Konkret cinayətin elementləri (ünsürləri) ilə cinayət tərkibinin elementlərini də eyniləşdirmək olmaz. Birinci idrak və praktiki əhəmiyyətinə görə fikrən parçalanan konkret cinayətin obyektindən, obyektiv cəhətindən, subyektindən və subyektiv cəhətindən ibarət hissələridir. İkinci müəyyən qayda əsasında düzülüşə malik olan tərkib əlamətlərinin nəzərdə tutduğu elementləridir.

Konkret cinayətlərin fikrən ayrılan elementləri əsasında ci-

---

¹ Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972. С.74.

² Уголовное право. Общая часть. М., 1992. С. 80.

cinayət tərkiби elementlərinin ümumiləşdirilmiş anlayışı yaranır. Cinayət tərkiбinin elementləri konkret cinayətlərin elementlərinin ümumi tərəfidir. Ümumi konkrətlərdə konkrətlər vasitəsilə yaşayır. Buna görə də konkret cinayət işlərinin istintaqı fəaliyyətində cinayət tərkiбinin elementləri konkret hadisənin tərəflərində (elementlərində) axtarılır.

Şərh edilənlərdən görünür ki, cinayət tərkiби cinayət məsuliyyətinin vacib şərtlərindən biridir. Tərədilən əməldə tərkiб əlamətlərinin nəzərdə tutduğu elementlər tapıldıqda məsuliyyətin həlli üçün əsas yaranır. Buna görə də cinayət tərkiби əlamətləri ətrafında dərin və geniş təsəvvürə malik olmadan cinayət qanununu düzgün tətbiq etmək olmaz.

Cinayət tərkiби əlamətləri bütövlükdə müəyyən növ cinayəti xarakterizə edir, onu nəzərdə tutur. Cinayət qanunu müəyyən növ cinayətin ünsürlərini xarakterizə edən əlamətləri özündə təsbit etməklə buna nail olur. Başqa sözlə, cinayətləri fikrən dörd ünsürə parçalamaqla cinayətin obyektivi, obyektiv cəhəti, subyektivi və subyektiv cəhəti kimi hissələri fərqləndirilir.

Cinayəti elementlərə (ünsürlərə) parçalamaqla belə analitik təhlilin aparılması cinayət tərkiби ilə cinayət arasında əlaqəni düzgün dərk etməyə imkan verir. Buna görə cinayət hüquq elmi cinayət tərkiби əlamətlərini dörd qrupa ayırır: a) cinayətin obyektivi xarakterizə edən əlamətlər; b) cinayətin obyektiv cəhətini xarakterizə edən əlamətlər; c) cinayətin subyektivi xarakterizə edən əlamətlər; ç) cinayətin subyektiv cəhətini xarakterizə edən əlamətlər.

Birinci iki qrup əlamətləri cinayətin obyektiv əlamətləri, ikinci iki qrup əlamətləri isə subyektiv əlamətlər adlandırmaq qəbul edilmişdir. Cinayət tərkiби əlamətləri sadalanan ünsürlərin ümumiləşdirilmiş anlayışını nəzərdə tutur və bunların da (ünsürlərin) cəmi konkret cinayət tərkiбini yaradır.

Cinayətin obyektı kriminal qəsdlərdən qorunan ictimai münasibətlərdir. Cinayətin obyektinin cinayətin tövsifi üçün, cinayətin xarakterinin və təhlükəlilik dərəcəsinin müəyyən edilməsi üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Cinayət hüquq elmi cinayətin obyektinin üç növünü – ümumi obyekt, xüsusi obyekt və bilavasitə obyekt müəyyən edir, eləcə də cinayətin predmetini fərqləndirir. Cinayətdən obyekt, qorunan ictimai münasibətlər ziyan çəkir.

Sadalanən obyektlər içərisində bilavasitə obyekt xarakterizə edən əlamət cinayət tərkibinə həmişə daxil edilir, cinayət tərkibinin elementi kimi nəzərdə tutulur. Buna görə də məsuliyyətin həllində hökmən əməldən ziyan çəkən obyekt aydınlaşdırılır.

Cinayətin obyektiv cəhəti müəyyən üsulla obyektə ziyan yetirən və ya ziyan yetirmək təhlükəsi yaradan ictimai təhlükəli əməlin – hərəkət və ya hərəkətsizliyin zahiri tərəfidir. Cinayətin obyektiv cəhəti cinayətin müşahidə edilən, görünən tərəfidir. İctimai təhlükəli əməlin qəsd obyektinə yetirdiyi ziyanı cinayətin nəticəsi adlandırmaq qəbul olunmuşdur. Edilən əməllə – hərəkətlə (hərəkətsizliklə) baş verən nəticə arasında səbəbli əlaqənin olub-olmaması aydınlaşdırılır.

Cinayətin obyektiv cəhətinin ünsürlərinin hamısı cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulmur. Obyektiv cəhəti nəzərdə tutan əlamətlər müxtəlif konkret tərkiblərə müxtəlif «yığımda» daxil olur.

Obyektiv cəhətin hərəkət və ya hərəkətsizlik kimi ünsürləri bütün cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulur. Buna görə də məsuliyyətin həllində cinayətin obyektiv cəhətinin hərəkət, yaxud da hərəkətsizlikdən ibarət olan ünsürü hər bir halda araşdırılır və müəyyən edilir.

Cinayətin subyektiv cəhəti cinayətin obyektiv əlamətlərinin subyektin şüurunda inikasına və bunlara olan psixi münasibətə

deyilir. Cinayətin subyektiv cəhəti obyektiv cəhətin subyektin psixikasına köçən özünəməxsus «modelidir». Müxtəlif cinayətlərin subyektiv cəhəti eyni olmayan «predmet məzmununa» və müxtəlif formalara malik ola bilər.

Cinayətin subyektiv cəhəti ictimai təhlükəli əmələ qəsd və ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətdir. Subyektiv cəhətə motiv və məqsəd kimi ünsürlər də daxildir. Cinayətin subyektiv cəhətinin ünsürlərindən qəsd və ya ehtiyatsızlığı xarakterizə edən əlamətlər bütün cinayət tərkiblərinə daxil edilir. Bu səbəbdən də cinayət məsuliyyətinin həllində təqsir, onun bu və ya başqa forması labüd aydınlaşdırılır.

Cinayətin subyekt qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmış, fiziki, anlaqlı şəxs ola bilər.

Subyektin «fiziki şəxs» əlamətinə görə cinayəti ancaq insan törədə bilər. Hüquqi şəxslər (idarə və müəssisələr, kollektiv, insan birlikləri və s.), əşyalar, heyvanlar cinayətin subyektinə ola bilməz.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin 20-ci maddəsinə əsasən respublikanın 16 yaşına çatmış vətəndaşları, respublikanın ərazisində yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə əcnəbilər cinayətin subyektinə ola bilərlər.

Bəzi cinayətlərə, xüsusən məişət zəminində baş verən cinayətlərə görə məsuliyyət 14 yaşdan yaranır. CM-in 20.2-ci maddəsində törədilməsinə görə 14 yaşdan məsuliyyət yaradan cinayətlərin qəti siyahısı verilmişdir.

Cinayətin subyektinə həm də xüsusi subyekt ünsürü daxildir. Xüsusi subyekt təqsirkarın qulluq mövqeyi, peşəsi və başqa xüsusiyyətləri ilə bağlı olur. Qanunvericilik bəzi hallarda məsuliyyət daşıyan subyektlərin dairəsini xüsusi subyekt əlamətinin köməyi ilə konkretləşdirir.

Cinayətin subyektinin digər əlaməti cinayəti törədən şəxsin

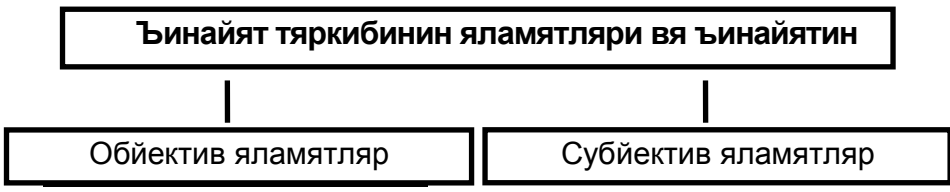
anlaqlı olmasıdır. Anlaqlılıq şəxsin yol verdiyi əməlin kriminal xarakterini dərk etməsini və öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik olmasını nəzərdə tutur.

Cinayətin subyekti cinayətin vacib ünsürüdür və buna görə də bütün cinayət tərkiblərinə bu ünsürü nəzərdə tutan əlamət daxil edilmişdir. Cinayət tərkibinin elementi kimi, məsuliyyətin həllində cinayətin subyekti hər bir halda müəyyən edilir.

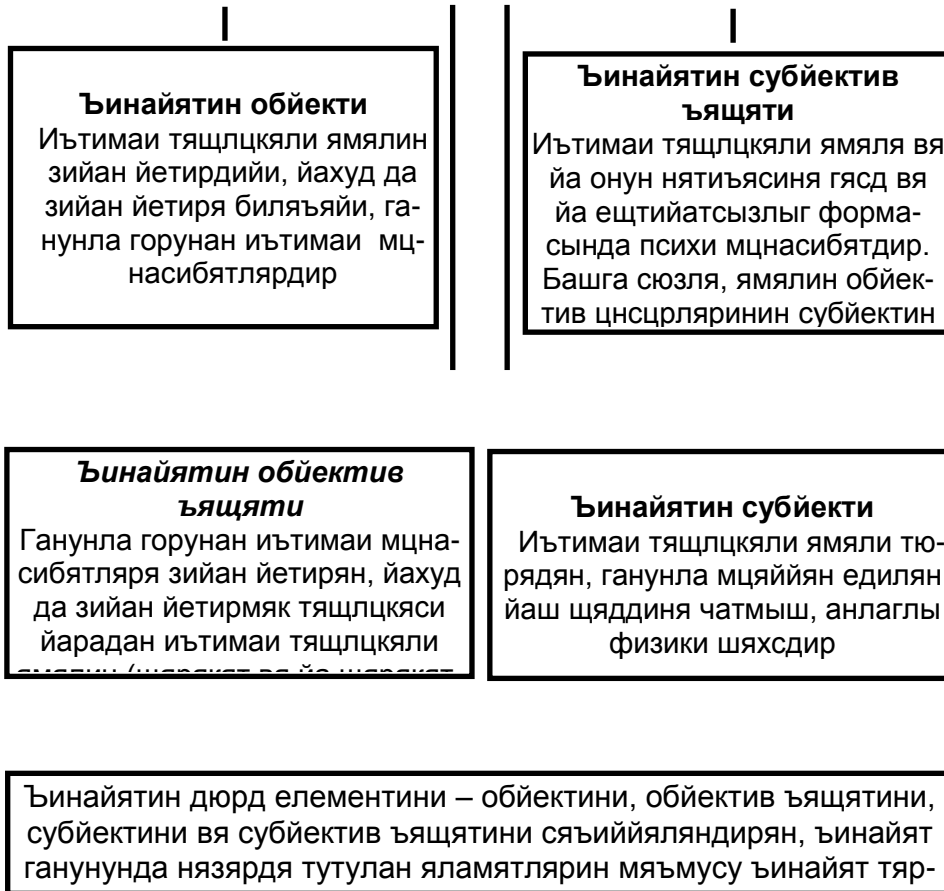
Beləliklə, hər bir cinayət insanın davranış aktı kimi öz təbiətinə görə vahidliyə malik olduğundan cinayət tərkibinin də obyektiv və subyektiv əlamətləri üzvü birliyə malikdir və bu vahidliyə əsaslanır. Cinayətin hər bir elementi ancaq nəzəri araşdırmada müstəqil əhəmiyyət kəsb edir. Qanunvericiliklə konkret tərkiblərə daxil edilən əlamətlər müxtəlifliyindən və çoxsaylı olmasından asılı olmayaraq bunlar cinayət tərkibinin uyğun elementlərinə aid edilir.

Cinayət tərkibi ilə cinayətin ictimai təhlükəliliyinin nisbəti məsələsi ətrafında da kriminalist müəlliflər arasında fikir ayrılığı vardır. Bəzi müəlliflərin fikrincə «ictimai təhlükəlilik və qeyri-hüquqilik... cinayətin və cinayət tərkibinin ümumi xüsusiyyətidir», «ictimai təhlükəlilik tərkibin ayrılmaz hissəsidir, tərkibin zəruri əlamətidir»¹.

**Ёинайят тяркиби иътимаи тящлцкяли ямяли конкрет ёинайят кими
характеризя едян, ёинайят ганунунда эюстярилян обйектив вя**

¹ Курс советского уголовного права. В 4-х томах. Т. 1. Часть Общая. Л., Изд-во ЛГУ, 1968. С. 258.

Cinayət tərkibi ictimai təhlükəli əməl haqqında hüquqi anlayışdır. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, cinayət tərkibi ictimai təhlükəlilik xüsusiyyətinə malikdir. Təhlükəli olan cinayət tərkibi (anlayış) yox, cinayətdir (hadisədir). Lakin cinayət tərkibi nə qədər ki, cinayəti xarakterizə edir, eyni zamanda ictimai təhlükəliliyi də xarakterizə etməlidir.

İctimai təhlükəlilik cinayət tərkibinin deyil, cinayətin xüsusiyyətidir. Cinayət tərkibi bu xüsusiyyəti əks etdirir, lakin bu xüsusiyyətə malik deyildir.

Eləcə də ictimai təhlükəliliyin cinayətin hər hansı elementi-nə xas olması fikri ilə də razılaşmaq olmaz. İctimai təhlükəlilik bütövlükdə cinayət üçün xarakterik əlamətdir. Qeyri-hüquqilik də ictimai təhlükəlilik kimi cinayətin əlamətidir.

İctimai təhlükəlilik qeyri-hüquqiliyin maddi məzmununu yaradır. Qeyri-hüquqilik isə ictimai təhlükəliliyin hüquqi ifadəsidir. Qeyri-hüquqilik şəxs tərəfindən cinayət hüquq normasının tələblərini pozmağı nəzərdə tutur. Beləliklə, cinayət tərkibi eyni zamanda əməlin qeyri-hüquqiliyinin göstəricisi rolunu oynayır.

§ 5. Cinayət tərkibinin məcburi və fakultativ əlamətləri

Bilavasitə cinayət tərkiblərinin əlamətlərini təhlil edərkən qanunun Xüsusi hissəsinin dispozisiyalarına daxil edilən bu əlamətlərin «yığımının» müxtəlif olduğu bəlli olur. Bir halda qanunvericilik ictimai təhlükəli əməli ətraflı xarakterizə edir və bunun üçün kifayət qədər sayda əlamətlərdən istifadə edir (məsələn, CM-in 274-cü maddəsi). Başqa halda isə minimum sayda əlamətlərdən istifadə etməklə buna nail olunur (CM-in 177.1-ci maddəsi).

Cinayət hüquq elmi konkret cinayət tərkiblərinin əlamətlərini ümumiləşdirməklə cinayət tərkibi haqqında ümumi təlim yaratmışdır. Cinayət tərkibinin ümumi tərfi ancaq qəsdli kriminal əməl kimi xarakterizə edən əlamətlərin köməyi ilə verilə bilər. Belə əlamətlər də tərkibin zəruri və fakultativ əlamətlərindən ibarətdir. Ədəbiyyatda bu əlamətləri əsas və əlavə əlamətlər kimi adlandırmağın əlverişli olduğu təklif edilir¹. Əsas

---

¹ Уголовное право. Общая часть. М., 1992. С. 88.

əlamətlər bütün konkret cinayət tərkiblərinə daxil olan zəruri əlamətlərdir. Əlavə əlamətlər isə zəruri əlamətləri konkretləşdirir, ayrı-ayrı cinayət növlərinin xüsusiyyətlərini xarakterizə edir.

Zəruri əlamətlər bütün konkret cinayət tərkiblərinə daxil olan əlamətlərdir. Zəruri əlamətlər cinayət tərkibi əlamətlərinin ümumi «yığını» içərisindən seçilir və qanunvericilik istənilən tərkibin qurulmasında ondan istifadə edir. Bu və ya digər konkret tərkibin xüsusiyyətini müəyyən edən əlamətlər belə «yığım» əlamətlərdən (məcburi əlamətlərdən) kənar qalır. Başqa sözlə, konkret tərkiblərdən spesifik əlamətləri təcrid etdikdə, yerdə qalan əlamətlər məcburi əlamətlər sayılır. Tərkibin məcburi əlamətləri həm CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin dispozisiyasında, həm də Ümumi hissəsinin normalarında (CM-in 3, 14, 20, 25, 26, 28, 29, 31, 32-ci və s. maddələri) nəzərdə tutulur. Belə əlamətlər cinayət tərkibinin elementlərinə uyğun yığımdan ibarət olur.

Beləliklə, *cinayət tərkibinin zəruri əlamətləri əsas obyekt (bilavasitə obyekt), ictimai təhlükəli hərəkəti və ya hərəkətsizliyi, qəsd və ya ehtiyatsızlığı, habelə subyekt xarakterizə edir.*

Fakultativ əlamətlər bütün cinayət tərkiblərinə daxil edilmir. Qanunvericilik ayrı-ayrı konkret tərkiblərin qurulmasında fakultativ əlamətlərdən istifadə edir. Fakultativ əlamətlər bütün cinayət tərkibləri üçün xarakterik deyildir, yalnız ayrıca tərkiblərin elementlərini xarakterizə edir. Belə əlamətlər tərkibin zəruri əlamətlərinə əlavə edilir və məlum növ cinayətin spesifik xüsusiyyətini nəzərdə tutur.

Fakultativ əlamətlər cinayətin obyektində – əlavə obyekt, cinayətin predmetini; cinayətin obyektiv cəhətində – cinayətin üsulunu, cinayətin baş verdiyi məkanı və zamanı, cinayət

tin edilmə şəraitini; cinayətin subyektiv cəhətində – cinayətin motiv və məqsədini, emosional vəziyyəti; cinayətin subyektində – xüsusi subyektə səciyyələndirir.

Törədilən cinayətlər qorunan ictimai münasibətlərə birbaşa, yaxud da əlavə obyekt vasitəsilə ziyan yetirə bilər. Məsələn, CM-in 263-cü maddəsi ilə müdafiə altına alınan ictimai münasibətlər – hərəkət və ya nəqliyyatın istismarı qaydaları (əsas obyekt), əlavə obyektə (mülkiyyətə, səhhətin və ya həyatın təhlükəsizliyinə) yetirilən ziyanla konkretləşir.

Buna görə də əlavə obyektə səciyyələndirən əlavə tərkib əlaməti CM-in 263-cü maddəsinin dispozisiyasına daxil edilmişdir.

Müəyyən hallarda qanunla qorunan ictimai münasibətlərə cinayətin predmetinə təsir göstərməklə ziyan yetirilir. Buna misal olaraq, CM-in 204-cü maddəsində təsvir edilən cinayəti göstərmək olar. CM-in 204-cü maddəsində cinayətin predmetini səciyyələndirən dövlət xəzinə biletləri, dövlət bank biletləri, metal sikkələr, qiymətli kağızlar və xarici valyuta kimi əlavə əlamətlər nəzərdə tutulur. Cinayətin predmetini səciyyələndirən bu əlavə əlamətlərin köməyi ilə qanunvericilik qəsd obyektini konkretləşdirir.

Bəzən hərəkət və ya hərəkətsizlik kimi elementləri nəzərdə tutan əlamətlərlə yanaşı, cinayətin obyektiv cəhətinin digər elementlərini – məkan, zaman, cinayətin edilmə üsulunu, cinayətin baş verdiyi şəraiti də xarakterizə edən əlamətlər cinayət tərkiblərinə daxil edilir. Göstərilən elementlər cinayətin sosial təhlükəliliyinə mühüm dərəcədə təsir göstərdikdə, qanunverici orqan bu və ya başqa tərkiblərin qurulmasında onlardan istifadə edir, onları səciyyələndirən əlamətləri qanuna daxil edir. Məsələn, səfərbərlik üzrə çağırışdan boyun qaçırma müharibə dövründə baş verirsə, qanunla buna görə daha sərt mə-

suliyət müəyyən edilir (CM-in 321.2-ci maddəsi). Eləcə də dinc dövrdə hərbi hissəni özbaşına buraxıb getməyə görə CM-in 333-cü maddəsilə nisbətən yüngül məsuliyyət yarandığı halda, eyni hərəkətlərə döyüş şəraitində yol verildikdə qanunla üç ildən səkkiz ilə qədər müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilir (CM-in 333.6-cı maddəsi).

Müharibə şəraitində çağırışdan boyun qaçırma, habelə döyüş şəraitində hərbi hissəni özbaşına tərk etmə ordunun komplektləşdirilməsinə ziyan vurur, döyüşən ordunun mütəşəkkilliyini və nizam-intizamını pozur, bütövlükdə ordunun döyüş qabiliyyətinin zəifləməsinə səbəb olur. Buna görə də «müharibə vaxtı» və «döyüş şəraiti» kimi əlavə əlamətləri CM-in 321-ci və 333.6-cı maddələrinin dispozisiyalarına daxil etməklə qanunverici orqan məsuliyyəti ağırlaşdıran halları olan cinayət tərkibləri müəyyən etmişdir.

Qanunverici orqan müəyyən hallarda cinayətin baş verdiyi yeri xarakterizə edən əlamətlərin köməyi ilə əməlin kriminallığını müəyyən edir, başqa hallarda tərkibə daxil edilən belə əlamətlərin köməyi ilə oxşar cinayətlər bir-birindən fərqləndirilir.

Cinayətin obyektiv cəhətinin unsurlərindən olan cinayətin edilmə üsulunu xarakterizə edən əlamətlər bəzi əsas tərkiblərin, eləcə də məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblərin qurulmasında istifadə edilir. Məsələn, özünü öldürmə həddinə çatdırma zərərçəkən barəsində yol verilən «amansız rəftar» və ya «şəxsi ləyaqətin mütəmadi olaraq alçaldılması...» üsulları ilə bağlı olduqda cinayət məsuliyyəti yarana bilər (CM-in 125-ci maddəsi). Zərərçəkən özünü öldürsə belə, əgər şəxs zərərçəkənə qarşı belə üsullarla təsir göstərməmişdirsə, cinayət məsuliyyəti yaranmayacaqdır. Burada, göstərilən əsas cinayət tərkibinin yaradılmasında cinayətin edilmə üsulunu xarakterizə edən əlavə əlamətin köməyindən istifadə edilmişdir.

Cinayətin edilmə üsulu cinayətin sosial təhlükəliliyinə ciddi təsir göstərən hallarda qanunvericilik əməlin üsulunu xarakterizə edən əlavə əlamətləri dispozisiyaya daxil etməklə məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblər müəyyən edir. Məsələn, özgənin əmlakının yandırma yolu ilə və ya sair ümumtəhlükəli üsulla məhv edilməsi əmlakın bütün başqa hallarda məhv edilməsindən daha təhlükəlidir (CM-in 186.2.2-ci maddəsi); xüsusi amansızlıqla adam öldürmə, başqa üsulla edilən qətl cinayətlərindən daha yüksək təhlükəliliklə xarakterizə olunur (CM-in 120.2.4-cü maddəsi).

Qanunverici orqan cinayətin edilmə üsulunu xarakterizə edən əlavə əlamətləri göstərilən maddələrin dispozisiyasına daxil etməklə sosial təhlükəliliyinə görə seçilən cinayətin yeni növünə uyğun məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkib müəyyən etmiş və məsuliyyətin daha ədalətli differensiasiyasına nail olmuşdur.

Qəsd və ya ehtiyatsızlıq məcburi tərkib əlaməti kimi bütün konkret cinayət tərkiblərinə daxil edilmişdir. Lakin bəzən bu kifayət etmir. Qanunverici orqan motiv və məqsəd kimi cinayətin subyektiv cəhətinin elementlərini xarakterizə edən əlamətlərdən istifadə etməklə bəzi tərkibləri qurur.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində cinayətin motiv və məqsədini səciyyələndirən əlamətlərdən həm bəzi əsas tərkiblərin, həm də bir qisim məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblərin qurulmasında istifadə edilmişdir. Məsələn, CM-in 174, 308, 313, 319-cu və s. maddələrində cinayətin motivini və məqsədini xarakterizə edən əlamətlər əsas tərkiblərə daxil edilmişdir. Cinayətin motiv və məqsədini nəzərdə tutan əlamətlər əsasında həm də CM-in 120.2, 127.2.3, 144.2.6-cı və s. maddələrində göstərilən məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblər müəyyən edilmişdir.

Elə cinayət növləri də vardır ki, belə cinayətlərin subyekti olmaq üçün şəxsin fiziki, anlaqlı olması, qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatması kifayət deyildir. Bunun üçün subyekt həm də müəyyən əlavə xüsusiyyətlərə malik olmalıdır. Cinayət hüququnda cinayətin subyekti üçün zəruri olan əlamətlərlə yanaşı, əlavə əlamətlərlə xarakterizə olunan subyektə *xüsusi subyekt* deyilir.

Ayrı-ayrı növdən olan cinayətləri xarakterizə edərkən qanunvericilik subyektlərin dairəsini konkretləşdirmək məqsədilə əlavə – xüsusi subyekt əlamətindən də istifadə edir.

Xüsusi subyekt üçün xarakterik olan belə əlamət vəzifə mövqeyi ilə, işdə onun üçün müəyyən edilən səlahiyyət dairəsi ilə, hərbi mükəlləfiyyət və ya hərbi qulluqla, peşə ilə və s. bu kimi xüsusiyyətlərlə bağlı ola bilər. Məsələn, vəzifə cinayətlərinin subyekti ancaq vəzifəli şəxs ola bilər, hərbi cinayətlərin subyekti ancaq hərbi qulluqçu, yaxud da müddətli hərbi xidmətdə olan şəxs olur.

Xüsusi subyekt əlamətindən həm əsas cinayət tərkiblərinin, həm də bəzən məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblərin (CM-in 179.2.3, 154.2, 156.2, 157.3-cü və s. maddələri) qurulmasında istifadə edilir.

Yuxarıda şərh edilənlər əsasında cinayət tərkibinin fakultativ əlamətlərinin üç cür cinayət-hüquqi əhəmiyyəti qeyd edilə bilər:

1. Fakultativ əlamət əsas tərkiblərin əlaməti kimi nəzərdə tutulduqda hallarda belə əməllər konkret cinayət tərkibləri üçün zəruri əlamət sayılır və cinayətin tövsifində iştirak edir. Eyni zamanda fakultativ əlamət əsas tərkibə daxil olduğu üçün bu tərkiblə məsuliyyətin həllində barəsində məsuliyyət müəyyən edilən cinayət cinayət sayılmayan əməldən fərqləndirilir.

2. Fakultativ əlamətlər məsuliyyəti ağırlaşdıran halı nəzərdə

tutan tərkibə daxil olur və konkret tərkib  c n məcburi  lam t  çevrilir, cinayətin tövsifində iştirak edir. Belə tərkib əlamətinin köməyi ilə barəsində məsuliyyət müəyyən edilən cinayətin ađır n v n  onun sadə növündən fərqləndirmək mümkün olur.

3. T r dil n bəzi əməllərdə məsuliyyəti yüngülləşdirən v  ađırлаşdır n hal olsa da, belə halları xarakterizə edən fakultativ əlamət cinayət tərkibinə daxil edilmir. Lakin qanun onları cəzanı ađırлаşdır n və ya yüngülləşdirən hal kimi nəzərdə tutduđundan (CM-in 59 və 61-ci maddələri) cəza təyini zamanı məhkəmə onlara əhəmiyyət verir.

  6. Cinayət tərkibinin növləri

Cinayət hüquq elmində cinayət tərkiblərinin müxtəlif əlamətlər üzrə təsnifi aparılır. Lakin cinayət tərkibinin, konkret tərkiblərdə nəzərdə tutulan cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcələrinə görə, cinayət tərkibi əlamətlərinin səciyyəsinə görə, habelə cinayətin obyektiv cəhətini nəzərdə tutan tərkib əlamətlərinin quruluşuna görə təsnifinə daha çox rast gəlinir.

Cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə qurulan tərkiblərin dörd n v  fərqləndirilir: *a)  sas tərkiblər, b) məsuliyyəti yüngülləşdirən halı nəzərdə tutan tərkiblər; c) məsuliyyəti ađırлаşdır n halı nəzərdə tutan tərkiblər;  ) məsuliyyəti xüsusilə ađırлаşdır n halı nəzərdə tutan tərkiblər.*

 sas tərkiblər elə tərkiblərdir ki, belə tərkiblərdə məsuliyyəti ađırлаşdır n, yaxud da məsuliyyəti yüngülləşdirən halları xarakterizə edən tərkib əlamətləri nəzərdə tutulmur.  mlakı ođurlamanı (CM-in 177.1-ci maddəsi), habelə qəsdən adam  ld rm ni (CM-in 120.1-ci maddəsi) nəzərdə tutan tərkibləri əsas tərkiblərə misal olaraq göstərmək olar.

Ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsinə (CM-in 121-ci maddəsi), qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürməni (CM-in 122-ci maddəsi), zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürməni (CM-in 123-cü maddəsi) nəzərdə tutan tərkiblər məsuliyyəti yüngülləşdirən halı olan tərkiblərdir. Bu tərkiblərin hər birinin əsasında qəsdən adam öldürmənin tərkib əlamətləri (CM-in 120.1-ci maddəsi) – əsas tərkib durur. Qanunverici orqan birinci halda cinayətin subyektinin xüsusiyyətlərini (təqsirkarın ana olmasını), ikinci halda əməlin qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində törədildiyini, üçüncü halda isə əməlin zəruri müdafiə həddini aşmaqla edilməsi halını səciyyələndirən əlamətləri əsas tərkibə daxil etməklə belə cinayət tərkibləri yaratmağa nail olur. Qətl cinayətləri göstərilən hallarla bağlı olduqda onların sosial təhlükəliliyi xeyli azalır. Məsələn, qanunvericilik qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində adam öldürmənin törədilməsini xeyli dərəcədə zərərçəkənin «təqsiri» ilə əlaqələndirir və belə cinayət tərkibləri yaratmaqla məsuliyyəti yüngülləşdirir.

Məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblər də əsas tərkiblərin köməyi ilə yaradılır. Məsələn, qəsdən adam öldürmə cinayət tərkibinə – əsas tərkibə məsuliyyəti ağırlaşdıran bir sıra halları xarakterizə edən əlamətləri daxil etməklə CM-in 120.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblər müəyyən edilmişdir.

Cinayətin elementlərini səciyyələndirmə üsuluna görə, yaxud tərkib əlamətləri quruluşunun xarakterinə görə cinayət hüquq elmi cinayət tərkiblərinin üç növünü fərqləndirir: a) sadə, b) mürəkkəb, c) alternativ.

Sadə cinayət tərkibləri təqsirin bu və ya başqa forması ilə bağlı olan, bir nəticə doğuran, bir obyektə qəsd edən konkret

cinayət əməllərini səciyyələndirir. Əmlak ziyanı vurmanı (CM-in 184-cü maddəsi), qəsdən adam öldürməni (CM-in 120.1-ci maddəsi) və s. bu kimi tərkibləri sadə tərkiblərə misal olaraq göstərmək olar.

Mürəkkəb cinayət tərkibləri daha çox informasiya «yükü» daşıyan əlamətləri nəzərdə tutur. Belə əlamətlərin köməyi ilə mürəkkəb cinayət tərkibləri, adətən, iki obyekt, iki və ya daha artıq hərəkəti, bir-birilə bağlı olan nəticəni, təqsirin qarışıq formasını nəzərdə tutur. İki obyektə nəzərdə tutan tərkiblərə əmlakı ələ keçirmək məqsədilə edilən quldurluq cinayətinə görə məsuliyyət müəyyən edən normaları (CM-in 181-ci maddəsi) göstərmək olar. Quldurluq eyni vaxtda həm mülkiyyətə, həm də şəxsiyyətin həyat və ya səhhətinin təhlükəsizliyi ilə bağlı münasibətlərə qəsd edir.

Bir sıra mürəkkəb tərkiblər bir-birindən doğan iki təhlükəli nəticəni nəzərdə tutur. Məsələn, CM-in 126.3-cü maddəsində və 141.4-cü maddəsində belə tərkiblər göstərilir.

Qeyd edilən mürəkkəb tərkiblərdə, həm də təqsirin hər iki forması müəyyən edilir. Məsələn, ölümə səbəb olan qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmaya görə məsuliyyət müəyyən edən CM-in 126.3-cü maddəsi sağlamlığa ağır zərər vurmaya psixi münasibətin qəsd, ölümdən ibarət ikinci nəticəyə psixi münasibətin isə ehtiyatsızlıq formasını nəzərdə tutur.

İki hərəkəti nəzərdə tutan mürəkkəb tərkiblər obyektiv cəhəti müəyyən mürəkkəbliliklərlə səciyyələnən cinayətlərlə bağlıdır. Belə cinayətlərin bitməsi üçün hər iki hərəkətin törədilməsi tələb olunur. Məsələn, zorlama cinayətinin törədilməsi, adətən, iki qrup hərəkətlə – zərərçəkənin müqavimətini qırmaq üçün zor tətbiq edilməsilə, habelə zərərçəkənlə cinsi əlaqədə olma ilə bağlıdır.

Mürəkkəb cinayət tərkiblərinin bir növü də *alternativ tərkib*

kiblərdir. Alternativ cinayət tərkiblərini nəzərdə tutan normaların dispozişiyalarında eyni hüquqlu iki və ya daha artıq kriminal hərəkət göstərilir. Dispozişiyada göstərilən hərəkətlərdən birinin törədilməsi məsuliyyətin yaranması üçün əsas olur. Məsələn, CM-in 274-cü maddəsi dövlətə xəyanətə görə məsuliyyət müəyyən edir. Bu maddənin dispozişiyasında sadalanan hərəkətlər (hərəkətsizlik) alternativ xarakterlidir. Dövlətə xəyanətə görə məsuliyyətin yaranması üçün tərkibin başqa əlamətləri ilə yanaşı, dispozişiyada göstərilən hərəkətlərdən birinin törədilməsi kifayət edir.

Cinayətin obyektiv cəhətini xarakterizə edən, tərkibə daxil edilən əlamətlərin quruluşuna (kombinasiyasına) görə cinayət tərkiblərinin üç növü fərqləndirilir: a) maddi tərkiblər; b) formal tərkiblər; c) kəsik tərkiblər. Qeyd etmək lazımdır ki, belə adlar altında bölgü şərti xarakter daşıyır. Cinayətin əvvəlki bölmədə verilən anlayışından bəlli olur ki, respublikanın cinayət hüququ cinayətin ancaq maddi anlayışını qəbul edir. Başqa sözlə, əməllərin kriminallaşdırılması ilk növbədə onların ictimai təhlükəlilik əlamətinə əsaslanır. Buna görə də cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən tərkiblər hansı quruluşa (maddi, formal və s.) malik olmasından asılı olmayaraq, onların əsasında cinayətlərin maddi anlayışı durur.

Maddi tərkiblər elə tərkiblərdir ki, belə tərkiblərə cinayətin obyektiv cəhətinin elementlərindən hərəkətlə (hərəkətsizliklə) yanaşı, ictimai təhlükəli nəticəni də xarakterizə edən əlamət daxil olur. Başqa sözlə, hərəkətlə (hərəkətsizliklə) bərabər ictimai təhlükəli nəticə də zəruri əlamət kimi belə tərkiblərdə nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı cinayətin obyektiv cəhətinin digər elementlərini, məsələn, zamanı, məkanı, cinayətin edilmə üsulunu, cinayətin baş verdiyi şəraiti xarakterizə edən əlamətlər də maddi tərkiblərə daxil edilə bilər.

Cinayət qanununun Xüsusi hissəsində xeyli dispozisiya maddi quruluşa malikdir. Maddi quruluşa malik olan tərkiblər üzrə məsuliyyətin həllində hərəkətlə (hərəkətsizliklə) ictimai təhlükəli nəticə arasında səbəbli əlaqənin olub-olmaması aydınlaşdırılır. Buna görə də hərəkət (hərəkətsizlik) edilsə də, əgər nəticə baş verməmişdirsə, yaxud da nəticə baş versə də, hərəkətlə nəticə arasında səbəbli əlaqə yoxdursa, məsuliyyət yaranmır.

CM-in maddi tərkibli quruluşa malik olan 263-cü maddəsinin dispozisiyası nəqliyyatın hərəkəti və ya istismarı qaydalarının pozulmasına görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edir. Tərkibin quruluşuna görə bu maddə ilə məsuliyyətin yaranması üçün hərəkət qaydaları, yaxud da istismar qaydaları pozulmalı, bununla yanaşı 263-cü maddədə göstərilən nəticələrdən biri baş verməli, habelə pozulmuş təhlükəsizlik qaydaları ilə baş vermiş təhlükəli nəticə arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilməlidir. CM-in 263-cü maddəsinin dispozisiyasında «səbəb olmuşsa» ifadəsi pozulmuş hərəkət təhlükəsizliyi, yaxud da istismar qaydaları ilə baş verən ictimai təhlükəli nəticə (sağlamlığa az ağır, ağır zərər, şəxsin ölümü, bir neçə şəxsin ölümü) arasında səbəbli əlaqənin müəyyən edilməsini nəzərdə tutan tərkib əlamətidir.

Formal tərkiblər. Belə tərkiblərə cinayətin obyektiv cəhətinin elementlərindən ancaq hərəkəti, yaxud da hərəkətsizliyi xarakterizə edən əlamətlər daxil edilir. Formal tərkibi nəzərdə tutan normaya misal olaraq CM-in 321.1-ci maddəsi göstərmək olar. Bu normanın dispozisiyasında deyilir: «Qanuni əsas olmadan hərbi xidmətdən yayınmaq üçün növbəti hərbi çağırışdan və ya səfərbərlik üzrə çağırışdan boyun qaçırma». Göründüyü kimi, qanunverici orqan ancaq «boyun qaçırma» formasında hərəkətsizliyi dispozisiyaya daxil edərək onun krimi-

nallığını müəyyən edir. Belə tərkiblərə əsasən məsuliyyətin həllində ancaq dispozisiyada göstərilən hərəkət, yaxud da hərəkətsizlik müəyyən edilir, nəticə tərkibdən kənar qaldığı üçün onun müəyyən edilməsi lüzumu aradan qalxır.

Kəsik tərkiblər. Qanunvericilik bir sıra cinayətlərin yüksək sosial təhlükəliliyini nəzərə alaraq onların bitmə anını cinayətə cəhd mərhələsinə çəkir. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində belə quruluşlu tərkiblərə kəsik tərkiblər adı verilmişdir. Kəsik tərkiblərə misal olaraq banditizm (CM-in 217-ci maddəsi), quldurluq (CM-in 181-ci maddəsi) cinayət tərkiblərini göstərmək olar.

§ 7. Cinayət tərkibi və cinayətin tövsifi

Tövsif ərəb mənşəli *tövsiyə* sözündən olub, *necə hərəkət etmək, bir işi necə görmək haqqında təklif, məsləhət, tapşırıq vermək* mənasını ifadə edir. Cinayət hüququnda tövsif baş vermiş cinayətə görə məsuliyyətin həllində qanunun bu və ya digər normasını seçməyə dair fəaliyyət mənasında işlədilir.

Cinayətin tövsifində törədilən cinayətə faktiki hüquqi qiymət verilir. Tövsif dəqiq olmalı, törədilən əməli tam əhatə etməlidir. Belə fəaliyyət qərəzli niyyətlə bağlı olmamalı, cinayət qanununun ruhundan irəli gəlməyən genişləndirici təfsirə yol verilməməlidir.

Cinayətin tövsifi dedikdə, «...törədilən konkret əməlin cəhətləri ilə cinayət hüquq normasında nəzərdə tutulan tərkib əlamətləri arasında eyniliyi (uyğunluğu –F.S.) müəyyən etməklə, müvafiq hüquqi sənəddə öz əksini tapan və cinayət-hüquqi nəticələrə səbəb olan əmələ verilən cinayət-hüquqi

qiymət başa düşülür»¹.

Cinayətin düzgün tövsifinin mühüm sosial-siyasi və hüquqi əhəmiyyəti vardır. Düzgün olmayan tövsif təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasına, yaxud da cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxsin məsuliyyətdən kənar qalmasına, cəzanın düzgün olmayan tətbiqinə səbəb ola bilər. Məhkəmələr hökm çıxararkən əməldə cinayət tərkibinin olmasını və təqsirkar tərəfindən törədilən cinayətin qanunun məhz hansı maddəsilə nəzərdə tutulduğunu aydınlaşdırmalıdırlar (CPM-in 353-cü maddəsi).

Tövsif qanunu tətbiq etməyə səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin bütün mərhələlərində həyata keçirilən məntiqi proses olub, onun yekununda konkret sosial hadisəyə – cəmiyyət üçün təhlükəli olan insan davranışı aktına hüquqi qiymət verilir. Cinayətin tövsifi, işin faktiki hallarının öyrənilməsi ilə, cinayət hüquq normasının seçilməsi ilə, onun məzmununun izah edilməsilə bağlı mürəkkəb işdir. Tövsif prosesi üç mərhələni əhatə edir:

1) işin faktiki hallarının müəyyən edilməsi və cinayət-hüquqi əhəmiyyət kəsb edən əlamətlərin ön plana çıxarılması. Tövsifin bu mərhələsində faktiki baş vermiş kriminal əməlin obyektivi, obyektiv cəhəti, subyektivi və subyektiv cəhəti araşdırılır, bu yolla baş verən cinayət hadisəsinin mənzərəsi yaradılır. Belə mənzərə nə qədər aydın və əhatəli olarsa, ona bir o qədər də asanlıqla düzgün hüquqi qiymət verilə bilər;

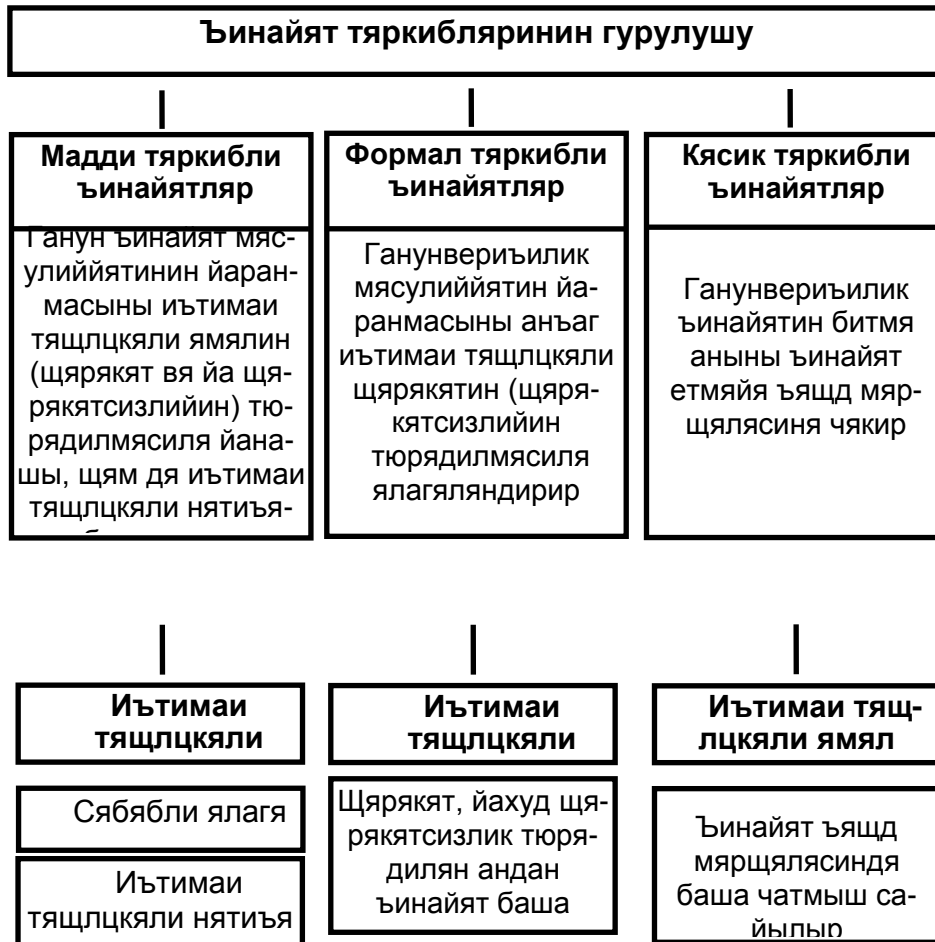
2) baş verən əməli nəzərdə tutan cinayət hüquq normasının seçilməsi və normanın məzmununun şərh edilməsi.

Normanın şərhini onun məzmununu aydınlaşdırmağa, bu normanın təsiri altına düşən kriminal hadisələrin miqyasını müəy-

¹ *Гарайев Т., Шямсизада Р.* Ёинайятин твовсифинин нязяри яаслары. Бакы, БДУ няшрийаты, 1989. С. 22.

yən etməyə imkan verir. Cinayət hüquq norması izah edilərkən təfsirin bütün növlərindən, ilk növbədə leqal, məhkəmə, doktrinal şərhlərdən istifadə edilir. Cinayət hüquq norması məzmununun aydınlaşdırılması baş verən cinayət hadisəsinin əlamətləri ilə cinayət hüquq normasının əlamətlərini müqayisə etməyə imkan verir;

3) seçilən hüquq normasında nəzərdə tutulan tərkib əlamətləri ilə araşdırılan ictimai təhlükəli əməlin faktiki əlamətləri müqayisə edilir və bunların uyğun olub-olmaması hüquqi akt-da təsbit edilir.

Cinayət hüquq normasının əlamətləri ilə ictimai təhlükəli əməlin əlamətlərinin müqayisəsi insanın idrakında gedir. Müqayisənin yekunu olaraq əlamətlərin uyğun gəlib-gəlməməsi barəsində qərar çıxarılır. Əgər əməlin faktiki halları düzgün inikas edilmişdirsə və cinayət hüquq normasının məzmunu obyektiv şərh edilmişdirsə, idrakda əlamətlərin müqayisəsi və əməldə cinayət tərkibinin olub-olmaması haqda qərar düzgün qəbul edilir¹.

Tövsiflə bağlı fərqləndirilən mərhələlər şərti xarakter daşıyır. Baş vermiş ictimai təhlükəli əməlin elementlərinin araşdırılması, cinayət hüquq normasının seçilməsi, normanın əlamətlərinin şərh, əməlin əlamətləri ilə tərkib əlamətlərinin müqayisəsi – bütün bunlar əslində vahid məntiqi idrak fəaliyyətinin ünsürləridir və belə bölgüyə təcrübi əhəmiyyətinə görə fikrən yol verilir.

ƏDƏBİYYAT

Astemirov Z.A. Problemi teorii uqolovnoy otvetstvennosti i nakazaniə. Məxaçkala, 1994.

Axmedov M.B. Kriterii istini v proüesse poznanie uqolovnoqo zakona. Baku, 1994.

Braynin Ə.M. Uqolovnaə otvetstvennostğ i ee osnovanie v covetskom uqolovnom prave. M., 1963.

Qarayev T., Şəmsizadə R. Cinayətin tövsifinin nəzəri əsasla-

---

¹ Проблемля баьлы даща ятрафлы мялуматы ашаьыдакы мянбялярдян алмаг олар: *Кудряцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений. М., 1972; *Куринов Б.А.* Научные основы квалификации преступлений. М., 1984; *Тарарухин С.А.* Теория и практика квалификации преступлений. Киев, 1978.

г1. Bakı, 1989.

Differenüiaüiä otvetstvennosti v uqolovnom prave i proüesse. (Sbornik nauçnix trudov). Öroslavlğ, 1994.

Kazaçenko İ.Ö. Uqolovnaä otvetstvennostğ: mera i forma vırajenia. Sverdlovsk, 1987.

Karpuşin M.P., Kurländskiy V.İ. Uqolovnaä otvetstvennostğ i sostav prestuplenia. M., 1974.

Kudrävüev V.N. Obhaä teoriä kvalifikaüii prestupleniy. M., 1972.

Kurinov B.A. Nauçnie osnovı kvalifikaüii prestupleniy. M., 1987.

Kurs uqolovnoqo prava. Uçebnik. V 5-i tomax. T. 1. Obhaä çastğ. M., Zerüalo, 1999.

Naumov A.V. Cinayät hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Şişov O.F. Problemi uqolovnoy otvetstvennosti v istorii sovetскоqo uqolovnoqo prava. M., 1982.

Tarbaqaev A.N. Otvetstvennostğ v uqolovnom prave. Krasnoærsk, 1994.

Traynin A.N. Obhee uçenie o sostave prestuplenia. M., 1957.

Uqolovnoe pravo. Obhaä çastğ. M., 1997.

Uqolovnoe pravo Rossii. Obhaä çastğ. Uçebnik. SPb., 2006.

VI FƏSİL CİNAYƏTİN OBYEKTİ

§ 1. Cinayətin obyektinin anlayışı

Əməl qanunla qorunan obyektə ziyan yetirdikdə sosial təhlükəli xarakter alır və cinayətə çevrilir.

Cinayətin obyekt cinayət hüquq normaları ilə kriminal qəsdlərdən qorunan ictimai münasibətlərdir.

Cinayət hüququ bir tərəfdən ictimai münasibətləri tənzim etmə funksiyasını həyata keçirir, digər tərəfdən isə belə münasibətləri qoruyur. Cinayət hüququ xüsusi xarakterli münasibətləri – dövlətlə cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxs arasında kriminal əməlin törədilməsilə bağlı yaranan münasibətləri tənzim edir.

Azərbaycanın hələ 1922-ci il dekabrın 8-də qəbul edilən ilk Cinayət Məcəlləsində cinayətə verilən anlayışda cinayətin obyektinin ictimai münasibətlər olması aydın ifadə edilmişdir. Məcəllənin 6-cı maddəsində fəhlə-kəndli hakimiyyəti tərəfindən müəyyən edilən Sovet quruluşunun əsasları və hüquq qaydaları cinayətin obyektini kimi müəyyən edilirdi. Sonrakı dövrlərdə qəbul edilən normativ aktlarla qorunması zəruri olan ictimai münasibətlər konkretləşdirilmişdir. Məsələn, 1938-ci ildə ölkədə məhkəmə quruluşuna dair qəbul edilən qanunvericiliyin Əsaslarında¹ cinayətin obyektini aşağıdakı qaydada müəyyən edilirdi:

a) konstitusiyaya ilə müəyyən edilən ictimai və dövlət quruluşu, təsərrüfat sistemi və mülkiyyət;

b) vətəndaşların konstitusiyaya ilə qorunan siyasi, əmək, mən-

---

¹ Ведомости Верховного Совета СССР. 1938, № 11.

zil və digər şəxsi hüquqları;

c) dövlət müəssisələrinin, təşkilatların, vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların qanunla qorunan mənafeləri və hüquqları.

Qanunvericiliyin inkişafının sonrakı dövründə də cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərin konkretləşdirilməsi davam etdirilmişdir. 1958-ci il dekabrın 25-də qəbul edilən SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsaslarının 1 və 7-ci maddələrində dövlətin ictimai quruluşu, onun siyasi və iqtisadi sistemi, mülkiyyət, şəxsiyyət, vətəndaşların siyasi, əmək, əmlak və başqa hüquqları, habelə hüquq qaydaları cinayətin obyektini kimi müəyyən edilirdi.

Ətraf mühitin getdikcə artan çirklənməsinin qarşısının alınması sahəsində, xalqların dinc yanaşı yaşaması, sülh və əmin-amanlığın bərqərar olunması istiqamətində dövlətlərin səyləri getdikcə cinayət qanunu ilə mühafizə olunan ictimai münasibətlərin dairəsinin genişləndirilməsini zəruri etmişdir. Bu da ilk növbədə, qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 2-ci maddəsində cinayətin obyektlərinin müəyyən edilməsində öz əksini tapmışdır.

CM-in 2-ci maddəsinə əsasən sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyini təmin etmək, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya quruluşunu qorumaq zəruri obyektlər sırasına daxil edilmişdir.

Cəmiyyətin və onun üzvlərinin mənafeyini ifadə edən ictimai münasibətlər qanunla müdafiə altına alınır. Cinayətin obyektini kimi ictimai münasibətin mühüm xüsusiyyəti bu münasibətin iştirakçılarının müəyyən qaydada davranma öhdəliklərinin olması ilə bağlıdır. Bunsuz, yəni müəyyən vəziyyətdə, müəyyən qaydada davranma öhdəçiliyi yoxdursa və belə hallarda

davranış reallaşdırılmırsa, arzu olunan ictimai münasibət yaranma bilməz. İctimai münasibətlər subyektlərin sosial əhəmiyyətli davranışlarında ifadə olunur.

Qanunla qorunan ictimai münasibətlər həmişə normativ xarakterdə olur və ictimai münasibətlərin iştirakçılarının hüquq və vəzifələri formasında ifadə olunur. Məsələn, mülkiyyət münasibətləri mülkiyyətçinin əmlakı üzərində istədiyi kimi sərəncam vermək hüququnu və bütün digər şəxslərin isə bu hüququ pozmamaları vəzifəsini müəyyən edir.

Cinayətin obyektini ictimai münasibətlər olsa da, insanlar arasında yaranan bütün ictimai münasibətlər heç də cinayət qanunu ilə qorunmur. Cinayətə görə tətbiq edilən cəza dövlət məcburiyyət tədbirinin kəskin formasıdır və buna görə də ondan daha mühüm ictimai münasibətlərin qorunmasında istifadə edilir. Dövlət digər ictimai münasibətləri intizam, inzibati-hüquqi və s. təsir vasitələrinin köməyi ilə müdafiə edir.

Eyni xarakterli münasibətlər həm cinayət hüququ ilə, həm də hüququn başqa sahələrinin köməyi ilə qoruna bilər. Məsələn, əməyin təhlükəsizliyi qaydaları həm intizam qaydaları ilə, həm də cinayət hüququ ilə qorunur. Texniki təhlükəsizlik və ya istehsal-sanitariya qaydalarının, habelə əməyin təhlükəsizliyinin sair qaydalarının pozulması istehsal prosesində insanların səhhətinə və ya həyatına zərər yetirdikdə, yaxud da zərər yetirmək üçün real təhlükə yaratdıqda bu münasibətlər cinayət hüququ ilə qorunmağa başlayır. Eləcə də nəqliyyatın hərəkət təhlükəsizliyi qaydaları inzibati hüququn normaları ilə qorunur. Lakin belə təhlükəsizlik qaydalarının pozulması sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər yetirməklə, habelə insanların tələfatı ilə bağlı olduqda, qəsdə məruz qalan belə münasibətlər cinayət hüququ ilə müdafiə altına alınır.

Cinayət hüququ ilə qorunan ictimai münasibətlərin dairəsi

zaman keçdikə dəyişə bilər. Bir dövrdə cinayət hüququ ilə qorunan ictimai münasibətlər başqa dövrdə qorunmaya da bilər. Məsələn, 1990-cı illərdən başlayaraq cəmiyyətin ictimai-iqtisadi quruluşunda baş verən köklü dəyişikliklər, sosializmin iqtisadi sistemindən imtina edilməsi, ölkənin həyatında tədricən azad bazar iqtisadiyyatı ilə bağlı münasibətlərin inkişafı nəticəsində bəzi əməllər yeni şəraitdə özünün sosial təhlükəliliyini itirdi. Belə əməllərə xüsusi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olma (1960-cı il CM-in 152-ci maddəsi); alver (həmin CM-in 153-cü maddəsi); ticarət vasitəçiliyi (həmin CM-in 152-1-ci maddəsi) və s. aid edilə bilər.

Başqa misal. Təbii sərvətlərdən intensiv və qaydasız istifadə edilməsi ətraf mühitin sürətlə çirkləndirilməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusən havanın, dənizin, çayların və başqa sularların sənaye, kənd təsərrüfatı, kommunal müəssisələrin və başqa idarələrin və təşkilatların təmizlənməmiş və zərərsizləşdirilməmiş çirkli suları ilə və başqa tullantılarla çirkləndirilməsi getdikcə artmış və yaşadığımız zamanda insanların həyatı və səhhəti üçün təhlükəli olan amilə çevrilmiş, suyun canlı sərvətlərinin qırılmasına və ya tələf olmasına gətirib çıxarmışdır. Ətraf mühiti, xüsusilə havanı, suyu çirkləndirən əməllərlə inzibati-hüquqi mübarizə bütün hallarda artıq səmərə vermirdi. Odu ki, daha təhlükəli hallar üçün suyu (su mənbələrini) çirkləndirmə (CM-in 250-ci maddəsi), atmosferi (havanı) çirkləndirmə (CM-in 251-ci maddəsi), dəniz mühitini çirkləndirmə (CM-in 252-ci maddəsi) üstündə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, konstitusiyaya hüququ, mülki hüquq, əmək hüququ, inzibati və s. hüquq sahələri ilə qorunan ictimai münasibətlər eyni vaxtda cinayət hüququ ilə də qoruna bilər. Göstərilən hüquq sahələri ilə qorunan ictimai münasibətlər daha təhlükəli

olan qəsdlərə məruz qaldıqda qoruyuculuq funksiyası cinayət hüququna keçir.

Cinayət hüququ ictimai münasibətləri daha təhlükəli qəsdlərdən qoruyur. İctimai təhlükəlilik dərəcəsi qəsdin formasından, xarakterindən, ziyanın ölçüsündən, əməlin yayılma dərəcəsiindən, habelə təqsirkarın şəxsiyyətindən asılıdır. Məsələn, borc götürülən pul vəsaiti vaxtında kreditora qaytarılmırsa, pozulmuş münasibətlər mülki hüquq normaları ilə nizama salınır. Əgər xüsusi mülkiyyətdə, yaxud da dövlət mülkiyyətində olan əmlak gizli yolla götürülürsə, bununla əmlakı xüsusi mülkiyyətə keçirmək, ona qanunsuz sahiblik etmək məqsədi güdülsə, əməl mülkiyyət münasibətləri üçün yüksək təhlükə təşkil etdiyindən, belə münasibətlər cinayət hüquq norması ilə qorunur və ona qarşı yönələn qəsdlər cinayət hesab edilir (CM-in 177-ci maddəsi).

Cinayət hüququ dövlətlə cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslər arasında yaranan münasibətlərlə yanaşı, digər münasibətləri də tənzim edir. Belə ki, beynəlxalq müqavilələrə əsasən Respublikanın Cinayət Məcəlləsinə bu müqavilələrdə göstərilən əməllərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən normalar daxil edilmişdir. Azərbaycan Respublikası CM-in 204, 269, 270, 214-cü və s. maddələrində nəzərdə tutulan normalar bu qəbildən olan normalardır. Belə normalar təkcə respublikanın vətəndaşlarının əməllərinə görə deyil, həm də əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin əməllərinə görə də cinayət məsuliyyəti müəyyən edir.

Qanunla qorunan ictimai münasibətlər hər bir halda cinayətdən ziyan çəkir. Obyektə yetirilən ziyanın mexanizmini anlamaq üçün, ilk növbədə onun məzmununu araşdırmaq, daxili ünsürləri ilə tanış olmaq lazımdır.

Cinayətin obyektə olan ictimai münasibətlərin aşağıdakı *tər-*

kib ünsürləri (elementləri) fərqləndirilir:

a) **ictimai münasibətlərin predmeti**. İctimai münasibətlərin predmeti elə dəyərlərdir ki (əmlak, maddi aləmin müxtəlif sər-vətləri, mənəvi sərvtələr və s.), bununla bağlı subyektlər ara-sında əlaqə və münasibətlər yaranır;

b) **münasibətlərin subyektləri** predmetlə bağlı münasibətə girən tərəflərdir (hüquqi və fiziki şəxslər);

c) **ictimai münasibətin məzmunu**. Predmetlə bağlı subyektlərin qarşılıqlı əlaqələri (hüquq və vəzifələr) ictimai münasibətin məzmununu müəyyən edir¹.

İctimai münasibətin ünsürünə təsir göstərməklə, onun vəziy-yətini dəyişməklə ictimai münasibətə qəsd edilir. Əməldən obyektin ünsürləri (elementləri) ziyan çəkə də, yaxud çəkməyə də bilər. Lakin ictimai münasibət həmişə ziyan çəkir. Ədəbiy-yatda cinayətin qorunan obyektə ziyan yetirməsi, yaxud da ziyan yetirmək təhlükəsi yaratması ümumi qəbul olunmuş möv-qe hesab edilir². Zənn edirik ki, hər bir cinayət müəyyən obyektə ziyan yetirir. Müəyyən cinayətlərin ziyan yetirməməsi, ancaq ziyan yetirmək təhlükəsi yaratması mövqeyi, fikrimizcə, formal tərkiblər üzrə məsuliyyət yaradan cinayətlərlə bağlıdır. Belə cinayətlərin qəsd obyektində yaratdığı zərərli dəyişikliyi obyektin xüsusiyyətinə görə qeydə almaq, müşahidə etmək mümkün olmur. Məsələn, böhtan cinayəti (CM-in 147-ci maddəsi) törədilərkən şərəf və ya ləyaqəti qoruyan qaydalar pozulur, bunun nəticəsi olaraq zərərçəkən iztirab keçirir, mənəvi sarsıntıya məruz qalır. Başqa misal, partlayış təhlükəli obyektlərdə təhlükəsizlik qaydalarını pozma (CM-in 223-cü maddəsi)

---

¹ Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений. Л., 1979. С. 31-58.

² Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 202.

insan ölümünə və ya ağır nəticələrə səbəb olmasa da, qanunla cinayət sayılır. Burada faktiki müəyyən edilən məcburi qaydalar pozulur. Pozulan məcburi qaydalar qorunan obyektə ilkin dəyişiklik yaradır. Səbəbli əlaqə zəncirində başlayan neqativ proses təsadüflər üzündən «inkişafdan» qalır. Müəyyən mikro-mühitdə insanlar həyəcan içərisində yaşamış olur və s.

Qeyd edilən mülahizə baxımından, zənn edirik ki, hər bir cinayət qanunla qorunan obyektə az-çox ziyan yetirir. İctimai münasibətlərin ünsürləri ayrılıqda cinayətin obyektini olmur. Buna görə də ədəbiyyatda bəzi kriminalistlərin cinayətin obyektinin həm də maddi şeylərin, fiziki şəxslərin, səhhətin, həyatın, alət və vasitələrin ola bilməsi mövqeyi ilə razılaşmaq olmaz¹. Şey nə qədər ki, insanların fəaliyyət sahəsinə daxil olmayıb, maraqdan kənar qalır və buna görə də mühafizə olunmur. İnsanlar maddi şeylə bağlı münasibətlərə girdikdə, şey diqqət mərkəzində durur, ona münasibət dəyişir. Beləliklə, əşya yox, ictimai münasibətlərin elementi kimi əşya hüquqla mühafizə olunur və belə əşyaya yönələn qəsd, bu əşya ilə əlaqədar olan ictimai münasibətə yetirilən qəsd olur.

Zahiri görünüşünə görə eyni xarakterli ziyana görə əmələ müxtəlif hüquqi qiymət verilə bilər. Məsələn, avtomobilin zədələnməsi nəticəsində ziyan çəkən ictimai münasibətlərin xarakterindən asılı olaraq əmələ görə məsuliyyət CM-in 187-ci maddəsilə həll edilə bilər.

Beləliklə, maddi qiymətli şeylə bağlı törədilən cinayətlərdə qəsdin obyektini şey deyil, şeylə bağlı ictimai münasibətlərdir. Eləcə də cinayətin obyektinin bəzən ictimai münasibətlər deyil, ictimai münasibətin subyektinin, insan həyatının, səhhətinin, şərəf və ləyaqətinin olması fikri ilə razılaşmaq olmaz. Əl-

---

¹ Кудряев В.Н. К вопросу о соотношении объекта и предмета преступления // Советское государство и право, 1951, № 8. С. 59.

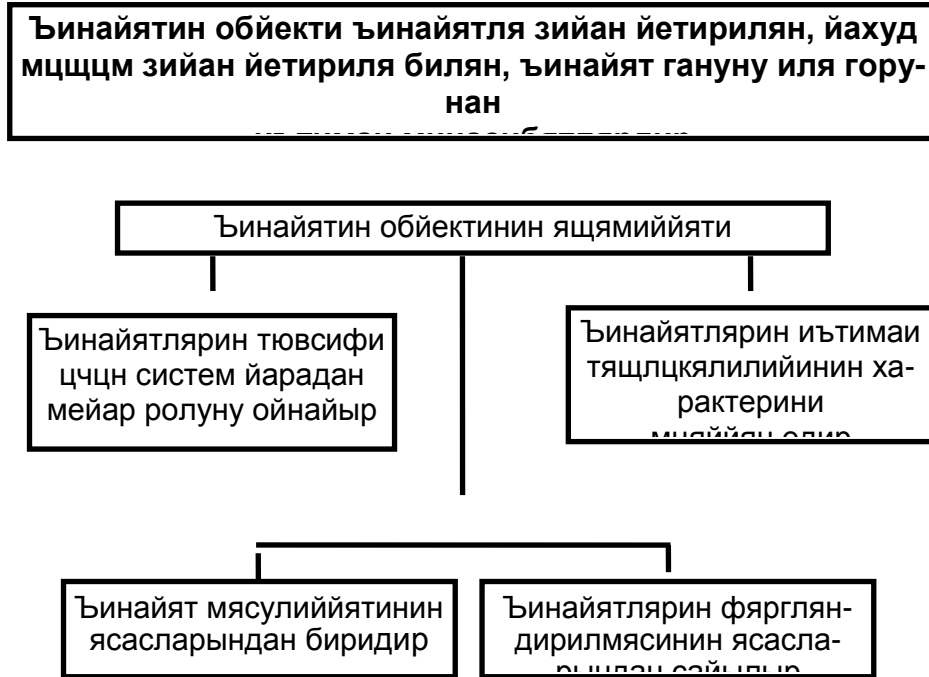
bəttə, əgər subyekt altında şəxsiyyət təsəvvür edilirsə, həyat, səhhət, şərəf və ləyaqət altında həyatın, səhhətin, şərəf və ya ləyaqətin təhlükəsizliyini təmin edən münasibətlər anlanılırsa, belə vəziyyətdə obyektə bağlı yuxarıdakı fikirlə razılaşımaq olar.

İnsan və şəxsiyyət anlayışı birmənalı anlayış deyildir. Cinayətin obyektini bioloji anlama malik olan insan deyil, sosial mahiyyətə malik olan şəxsiyyət ola bilər. Bunu ölümlə bağlı cinayətlərin nəticələrini təhlil etməklə bir daha görmək olar. İnsanın həyatdan məhrum edilməsinə bir halda qəsdən adam öldürmə (CM-in 120-ci, 123-cü maddələri), başqa halda banditizm (CM-in 217-ci maddəsi), yaxud terror aktı kimi (CM-in 277-ci maddəsi) qiymət verilməsi bir daha göstərir ki, bütün bu hallarda cinayətin tövsifi ölümdən ibarət nəticəyə görə deyil, qəsdə məruz qalan ictimai münasibətin xarakterinə görə həll edilir.

Zəruri müdafiə vəziyyətində qəsd edəninin həyatdan məhrum edilməsi, yaxud onun sağlamlığına müxtəlif dərəcədə zərər yetirilməsi mümkündür. Belə vəziyyətdə məhz ictimai münasibət ziyan çəkmədiyi üçün cinayət məsuliyyəti aradan qalxır. Şərh edilənlərdən bir daha aydın olur ki, cinayət hüquq norması ilə fiziki mənada insan deyil, ictimai münasibətlərin məcmusu kimi şəxsiyyət müdafiə altına alınır.

1990-cı illərdən başlayaraq ədəbiyyatda cinayətin obyektini ətrafında mövcud olan və hamı tərəfindən qəbul edilən müddəalara yenidən nəzər salmağa, mövcud elmi fikirləri yenidən təftiş etməyə təşəbbüslər göstərilir. Məsələn, professor A.V.Naumov tərəfindən yazılan mühazirələr kursunda və cinayət hüququ üzrə ümumi hissəyə dair dərslərin müvafiq fəslində qeyd edilir ki, cinayətin obyektinin ictimai münasibətlər hesab edilməsi yeni dövrdə «işləmir» və həmişə obyektə dair univer-

sal nəzəriyyə sayıla bilməz¹.

Bundan əlavə, müəlliflərdən İ.Y.Kazaçenkonun redaktorluğu altında hazırlanmış «Cinayət hüququ. Ümumi hissə» dərsliyində də cinayətin obyektinə ilə baęlı qeyd edilir ki, cinayət qanunu ilə qorunan ayrı-ayrı şəxslər, maddi və qeyri-maddi dəyərlər, başqa sözlə, cinayətin təsirinə məruz qalan və nəticədə ziyan çəkən, yaxud da ziyan çəkmək təhlükəsi altında qalan nə varsa, hamısı cinayətin obyektinə hesab edilir. Zənn edirik ki, obyekt barəsində belə mövqə obyektlə cinayətin predmetinin yerini dəyişməkdən başqa bir şey deyildir.

Cinayət hüququnda obyekt probleminin tədqiqatçılarında

¹ Наумов А.В. Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М., 1996. С. 147; Российское уголовное право. Общая часть. Учебник. Саратов, 1997. С. 142-149.

olan Q.P.Novoselovun fikrincə, cinayətin obyektı, ictimai münasibətlərin özü deyil, ancaq onun bir tərəfidir. İctimai münasibətin tərəfi, müəllifin fikrincə, həmişə insandır, dəyərə malik insandır. Kriminal əməllə dəyərə təsir göstərilir. Nəticədə ictimai münasibətin subyektinə ziyan yetirilir, yaxud da ziyan yetirilmək təhlükəsi yaranır¹.

Cinayətin obyektinin qanunla qorunan ictimai münasibətin tərəfinə müncər edilməsi fikri yanlışdır. Çünki belə mövqe cinayətin obyektinə vahid sistemdə olan elementlər məcmusu ilə baxmağa imkan vermir.

İkincisi, müəllif şəxsin cinayətin obyektı olmasını şəxsin sosial funksiyasından asılı edir. Funksiya dəyişən anlayışdır. ***Bununla müəllif şəxsin obyekt olmasını qiymətləndirilən dəyər-dən asılı edir.*** Belə mövqe ilə razılaşmaq olmaz. Əslində «adam öldürmədə cinayətin obyektı hər bir insanın həyatını qoruyan və təmin edən ictimai münasibətlərdir»².

Şərh edilənlər əsasında aşağıdakıları qeyd edirik:

1) cinayətin obyektı ictimai təhlükəli əməllə ziyan yetirilən, yaxud da ziyan yetirilmək təhlükəsi yaranan, cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərdir;

2) cinayətin obyektı tarixən dəyişən kateqoriyadır;

3) ictimai təhlükəli əməllə ictimai münasibətin struktur elementlərinin ən azı birinə təsir göstərməklə cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətə ziyan yetirilir;

4) qəsd obyektinə ziyan həm ictimai münasibətin daxili subyektlərindən biri, yaxud da ictimai münasibətdən kənar subyekt tərəfindən yetirilə bilər.

---

¹ Новоселов Г.П. Объект преступления. Уголовное право. Общая часть. М., 1997. С. 133.

² Уголовное право России. Общая часть. СПб., 2006. С. 392.

§ 2. Cinayətin obyektinin növləri

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində cinayətlərin obyektinin **iki əsas** görə təsnifatı aparılır: 1) cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərin ümumilik dərəcəsinə görə; 2) cinayətlərin tövsifi üçün obyektin kəsb etdiyi əhəmiyyətinə görə.

Birinci təsnifat «şaquli istiqamət», **ikinci təsnifat** isə «üfiqi istiqamət» üzrə aparılır.

Qorunan ictimai münasibətin ümumilik dərəcəsi asılı olaraq «şaquli istiqamətdə» aparılan təsnifat üzrə obyektin **dörd növü** fərqləndirilir: ümumi obyekt, cinsi obyekt, növ obyekt və bilavasitə obyekt. Belə bölgü qüvvədə olan cinayət qanununun Xüsusi hissəsinin qurulmasına uyğun gəlir. Cinayət qanununun Xüsusi hissəsi bölmələrə, bölmələr fəsilərə, fəsilələr isə maddələrə bölünür.

Cinayətin **ümumi obyekt** cinayət qanunu ilə qorunan bütün ictimai münasibətlərin məcmusudur. Ümumi obyektin fərqləndirilməsi göstərir ki, cinayət hüququ cəmiyyətdə mövcud olan bütün ictimai münasibətləri deyil, ancaq ictimai təhlükəli əməllə ziyan yetirilən ən dəyərli ictimai münasibətlər qorunur. Ümumi obyekt cinayət qanunu ilə müdafiə altına alınan ictimai münasibətlərin hüdudlarını müəyyən edir. Cinayətin ümumi obyekt anlayışı konkret obyektlərin tipik əlamətlərini ayıraraq ümumiləşdirməklə yaradılır. Hər bir ümumi konkretlər vasitəsilə yaşayır, konkretlərdə ümumi cəhət vardır. Bu mənada ümumi obyekt bütün konkret cinayətlər üçün vahid obyektidir.

Cinayətin ümumi obyekt cinayət hüququnun təbiətini və sosial-siyasi məzmununu açmağa imkan verir. Cinayətin obyektinin düzgün öyrənilməsinin böyük praktiki əhəmiyyəti vardır. Cinayətin obyekt cinayətin başqa hüquq pozuntularından fərqləndirilməsinin əsas kriteriyalarını, cinayətin maddi

anlayışını işləyib hazırlamağa imkan verir.

Cinsi obyekt iqtisadi və sosial-siyasi məzmununa görə bir-cinsli ictimai münasibətlər olub, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə kompleks cinayət hüquq normaları ilə müdafiə altına alınır. Şəxsiyyəti, iqtisadi dəyərləri, ictimai təhlükəsizliyi və ictimai qaydanı və s. dəyərləri qoruyan ictimai münasibətlər cinsi obyektə bağlıdır.

Növ obyekt bu cinsi obyekt daxilində ictimai münasibətlərin məcmusu olub, bu tip münasibətlərlə iştirakçıların mənafeyi və maraqları müdafiə altına alınır.

Növ obyekt cinsi obyektə rəbitədə olur. Bunlar arasında olan münasibət konkretlə ümumi arasında olan əlaqələrlə bağlıdır. Qüvvədə olan CM-in Xüsusi hissəsi növ obyektə zəminində fəsilərə bölgü müəyyən etmişdir.

Cinsi obyekt zəminində CM-nin Xüsusi hissəsi bölmələrə ayrılmışdır. Qüvvədə olan CM-in 2.1-ci maddəsində **cinsi obyektə** daxil olan ictimai münasibətlərin dairəsi əsasən konkretləşdirilmişdir.

Cinayət hüquq normalarının qruplaşdırılması kimi məsələnin həllində cinsi və növ obyektinin ilk növbədə qanunvericilik üçün əhəmiyyəti vardır. Bu o deməkdir ki, CM-in yaradılmasında qanunverici orqan sadəcə olaraq cinayətlərin xronoloji siyahısını vermir, bütün normalar CM-də müəyyən bölmə və fəsilələr üzrə qruplaşdırılır. Yeni qəbul edilən cinayət qanunları və onların CM-ə daxil edilməsi cinsi və növ obyektinin əsasında həll edilir. **Cinayətin xarakteri onun keyfiyyət tərəfinin göstəricisidir və bu da cinsi və növ obyektinə görə müəyyən edilir.**

Hər fəsildə göstərilən cinayət hüquq normaları ilə özündən sonrakı fəsilə daxil olan normalarla müqayisədə daha mühüm sayılan ictimai münasibətlər müdafiə altına alınır. Məsələn, xa-

rakterinə görə «Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər» fəslində nəzərdə tutulan əməllər mülkiyyətlə bağlı münasibətlərə qəsd kriminal əməllərdən daha təhlükəlidir. Cinayət tərkiblərinin cinsi və növ obyektinə görə fəsillərə bölgüsü və bu fəsillərin düzülüşü əbədi və dəyişməz deyildir, istər fəsillərə daxil olan normalar, istərsə də fəsillərin düzülüşü müəyyən tarixi dövrdən, cəmiyyətin quruluşundan asılıdır.

Növ obyektinin həm də praktiki əhəmiyyəti vardır. Cinayətin tövsifi zamanı hər bir konkret halda bu əməlin ziyan yetirdiyi müəyyən qrup ictimai münasibətlər aydınlaşdırılır və bundan sonra cinayətin bilavasitə obyektini müəyyən edilir.

Cinayətin bilavasitə obyektini cinayətin qəsd etdiyi və cinayət hüquq norması ilə müdafiə altına alınan konkret ictimai münasibətlərdir. Məsələn, CM-in 18-ci fəslində **növ obyektini** tərkibində həyata qəsd edən bütün cinayətlərin – qəsdən adam öldürmənin bütün növlərinin (CM-in 120-123-cü maddələri), ehtiyatsızlıqdan adam öldürmənin (CM-in 124-cü maddəsi), özünü öldürmə həddinə çatdırmanın (CM-in 125-ci maddəsi), ölümə səbəb olan qəsdən sağlamlığa zərər vurmanın (CM-in 126.3-cü maddəsi) törədilməsini qadağan edən normalarla müdafiə altına alınan münasibətlərdir.

Bilavasitə obyekt dedikdə, burada heç də Həsənin, Qəfərin və s. həyatı deyil, həyatın təhlükəsizliyini təmin edən münasibətlər nəzərdə tutulur. Əməl bu münasibətlərə qəsd etməklə eyni zamanda insan həyatına qəsd edir.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında bilavasitə obyektin digər növləri də fərqləndirilir. Bilavasitə obyektə bağlı aparılan təsnifat cinayət hüquq elmində obyektin **üfiqi istiqamətdə təsnifi** adlandırılır.

Bilavasitə obyektin əsas obyekt, əlavə zəruri obyekt, əlavə fakultativ obyekt kimi növləri də fərqləndirilir.

Әsas obyekt bilavasitә obyektin hissәsi olan ictimai münasibәtdir. Cinayәtdән ictimai münasibәtin әsasән bu hissәsi ziyan çәkir. Odur ki, növ obyektinin hissәsi kimi **әsas bilavasitә obyektә** görә cinayәtlәр Xüsusi hissәnin bu və ya digәр fәslinә daxil edilir. Mәsәlән, quldurluq cinayәtindә mülkiyyәtlә yanaşı шәxsiyyәt дә ziyan çәksә дә, әsas bilavasitә obyekt (növ obyektinin hissәsi kimi) mülkiyyәt münasibәtlәri olduğundan mәlum norma шәxsiyyәt әleyhinә olan cinayәtlәр fәslinә deyil, mülkiyyәt әleyhinә olan cinayәtlәр fәslinә daxil edilmişdir.

Әlavә bilavasitә obyekt әsas bilavasitә obyektлә yanaşı cinayәtdән ziyan çәkән ictimai münasibәtdir. Әlavә obyekt әsas bilavasitә obyektлә birlikdә ziyan çәkir, әsas obyektлә birlikdә cinayәtin mahiyyәtini müәyyән edir.

Әlavә obyekt zәruri və fakultativ xarakterdә ola bilәр. Zә-

ruri əlavə obyekt əsas bilavasitə obyektlə yanaşı həmişə mövcud olur. Məsuliyyətin həllində əsas bilavasitə obyektlə yanaşı əlavə zəruri obyekt də müəyyən edilməlidir. Məlum olduğu kimi, bəzi nəqliyyat cinayətlərindən eyni vaxtda şəxsiyyət və mülkiyyət ziyan çəksə də, nəqliyyatın hərəkət təhlükəsizliyi və istismarı qaydalarını pozan əməllərə görə məsuliyyət müəyyən edən 263-cü maddə CM-in 29-cu fəslində yerləşdirilərkən növ obyektinin hissəsi – hərəkət təhlükəsizliyini və nəqliyyatın istismar qaydalarını pozma əsas bilavasitə obyekt, başlıca meyar kimi götürülmüşdür. Burada şəxsiyyətin həyatı, sağlamlığı əlavə obyekt olsa da, CM-in 263-cü maddəsində məsuliyyətin həllində əsas bilavasitə obyektlə yanaşı, cinayətdən ziyan çəkən əlavə zəruri obyekt (ziyan çəkən həyatın və ya sağlamlığın təhlükəsizliyi münasibətləri) də müəyyən edilir. Quldurluq (CM-in 181-ci maddəsi), banditizm (CM-in 217-cü maddəsi) və s. cinayətlərdə də bir vaxtda iki obyekt ziyan çəkir. Beləliklə, müəyyən ictimai münasibətə (bilavasitə əsas obyektə) qarşı kriminal qəsdin edilməsi faktiki başqa qrup ictimai münasibətlərə (zəruri əlavə obyekt) ancaq ziyan vurmaqla mümkün olur¹. Bu səbəbdən də zəruri əlavə obyekt, əsas bilavasitə obyektlə yanaşı, qanuna konkret cinayət tərkibinin ünsürü kimi daxil edilir.

Zəruri əlavə obyektədən fərqli olaraq, cinayət məsuliyyətinin həllində əlavə fakultativ obyektin müəyyən edilməsi tələb olunmur. Məsələn, CM-in 263.1-ci maddəsi ilə məsuliyyətin yaranması üçün mexaniki nəqliyyat vasitələrinin hərəkət təhlükəsizliyi və ya istismarı qaydalarını pozmada bilavasitə əsas obyektlə yanaşı, həm də zəruri əlavə obyektə – sağlamlığa ağır və ya az ağır zərərin vurulması tələb olunur. Bununla belə

---

¹ *Велиев И.В.* Уголовно-правовая оценка объекта посягательства при квалификации преступлений. Баку, 1992. С. 37.

zərərçəkmiş şəxsə həm də maddi ziyan yetirilə bilər. Əgər mülkiyyətə yetirilən ziyan xeyli miqdar təşkil etmirsə (CM-in 187-ci maddəsi), fakultativ obyektə (əmlaka) yetirilən ziyan əlavə tövsifə ehtiyac yaratmır. Belə ziyan ola da bilər, olmaya da bilər.

Əlavə zəruri obyekt (bilavasitə obyektlə yanaşı) cinayətin tövsifinə təsir göstərdiyi halda, əlavə fakultativ obyekt tövsif üçün əhəmiyyət kəsb etmir, ancaq cəza təyininə nəzərə alın bilər.

Cinayətin bilavasitə obyektinə əksər hallarda nəzəri təhlil yolu ilə, cinayət hüquq normasının təfsiri ilə müəyyən edilir. Cinayətin bilavasitə obyektinə cinayət tərkibinin zəruri ünsürü kimi hər bir halda müəyyən edilməlidir. Ziyan çəkən bilavasitə obyektin düzgün müəyyən edilməməsi cinayətin tövsifində səhvlərə gətirib çıxara bilər.

§ 3. Cinayətin predmeti

Cinayətin predmeti qəsdin yönəldiyi obyektin elementidir. Obyektin elementlərindən birinə, yaxud da bir neçəsinə təsir göstərməklə şəxs qanunla qorunan ictimai münasibətləri pozur. Cinayətin predmeti ilə ictimai münasibətləri (cinayətin obyektini) eyniləşdirmək olmaz. İctimai münasibətə bir tam kimi baxılırsa, element ancaq tamın hissəsi ola bilər. İctimai münasibətlər zəruri tərkib hissələri kimi elementlərdən kənar mövcud ola bilməz.

Maddi şeylər (dəyərlər) və ya hərəkətlərlə bağlı şəxslər arasında baş verən münasibətlər ictimai münasibətlərdir. Münasibətlərin subyektləri, onların fəaliyyəti, dəyərlər ictimai münasibətlərin elementləri hesab edilir. Onlar qəsdin predmeti kimi çıxış edir. Belə ki, ictimai münasibətin subyektini kimi fiziki

şəxsə təsir göstərməklə hakimiyyət orqanlarının normal fəaliyyəti (CM-in 315-ci maddəsi), təşkilatlara təsir göstərməklə dövlət idarəçiliyinin əsasları (CM-in 217-ci maddəsi) pozula bilər.

Şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərdə insan, daha dəqiq deyilsə, maddi aləmin predmeti hesab edilmədiyindən, predmet fərqləndirilmir. İctimai münasibətin elementi kimi şəxsə cinayətlə fiziki, əmlak və mənəvi xarakterli zərər yetirildikdə cinayətin predmeti ifadəsi işlədilmir, sadəcə olaraq şəxs cinayətdən zərər çəkən kimi tanınır. Buna görə şəxsiyyətə edilən qəsd (adam öldürmə, sağlamlığa zərər vurma, zorlama və s.) zamanı cinayətin predmeti əvəzinə zərər çəkən haqqında danışılır.

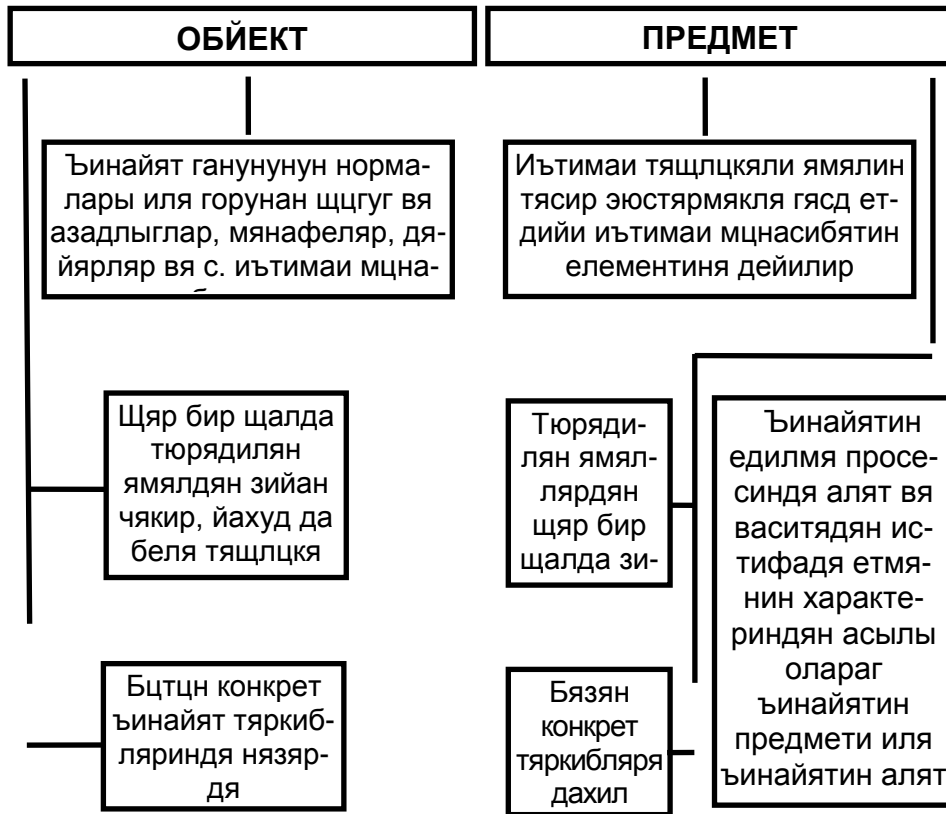
Cinayətin predmeti müxtəlif maddi şeylər ola bilər. Məsələn, mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərdə (CM-in 177-189-cu maddələri), saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satmada (CM-in 204-cü maddəsi), qaçaqmalçılıqda (CM-in 206-cı maddəsi) və s. bu kimi əməllərdə cinayətin predmeti əmlak olur.

Cinayətin predmeti həm də ictimai münasibətlərin subyektlərinin fəaliyyəti ola bilər. Belə hallarda cinayətkar tərəfindən, yaxud da cinayətkarın arzusu ilə başqa şəxslər tərəfindən hərəkətin növünü dəyişməklə ictimai münasibətə ziyan yetirilir. Məsələn, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadədə (CM-in 308-ci maddəsi), yetkinlik yaşına çatmayanları cinayət fəaliyyətinə cəlb etmədə (CM-in 170-ci maddəsi) ictimai münasibətlər ancaq onun hərəkətlə bağlı elementinə təsir göstəlməklə pozula bilər. Buradan da belə nəticə çıxır ki, predmetsiz cinayət yoxdur. Lakin qanunvericilik bütün hallarda cinayətin predmetini cinayət tərkibinə daxil etmir.

Cinayətdən ictimai münasibət həmişə ziyan çəkir. Lakin ci-

науəтин предмети зиян чəкмəуə дə билəр. Оғурланан əмлак тəсəррүфат тəуинатина ууғун истифадə edilir. Qанунсуз овланан ба-
лиq satılır, istehlak edilir. Müəyyən hallarda obyektlə yanaşı
предмет дə зиян чəкир. Мəсələn, əмлак мəһв edilir, yandırılır,
insanlar və heyvanlar zəhərlənib öldürülür və s.

Синауəтин обьектинин синауəтин предметиндən фəрқи

Синауəтин предметинин вə onun əламəтинин müəyyən edilmə-
si praktiki əhəmiyyəti olan bəzi məsələləri həll etməyə imkan
verir. **Birincisi**, qəsdin предметində baş verən dəyişiklik törə-

dilən cinayət haqqında mühakimə yürütməyə imkan verir. Baş verən hər cinayətdən sonra qəsdin predmetinin zahiri cəhətində müəyyən dəyişiklik baş verir (əmlak sahiblikdən çıxır, şəxsə xəsarət yetirilir, zərərçəkənin əmlakı məhv edilir və s.). **İkin-cisi**, qəsdin predmetinin xarakteri cinayət əməlini cinayət sayılmayan əməldən fərqləndirməyə imkan verir (odlu silahı qa-nunsuz gəzdirmə və ya saxlama cinayət sayıldığı halda, soyuq silahı saxlama cinayət sayılır).

Qəsdin predmetlərinin müxtəlifliyi yaxın cinayət tərkiblərini bir-birindən fərqləndirməyə imkan verir. Dövlət sirrini yayma CM-in 284-cü maddəsilə, təhqiqat və ya ibtidai istintaq məlu-matlarının yayılması isə CM-in 300-cü maddəsilə məsuliyyət yaradır.

Qəsdin predmeti bir halda isə əsas tərkibin, başqa halda isə məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkibin əlaməti kimi nəzərdə tutulur. Məsələn, rəsmi sənədləri, möhürləri, ştampları, blankları oğurlama və ya məhv etmə CM-in 326.1-ci maddəsin-də əsas tərkibin əlaməti kimi, mühüm sənədlərin oğurlanması və ya məhv edilməsi isə CM-in 326.2-ci maddəsində məsuliyyəti ağırlaşdıran halın tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulur.

Cinayətin predmetini ona təsir göstərən cinayətin edilmə va-sitəsindən fərqləndirmək lazımdır. Cinayətin edilmə vasitəsi maddi şeylər (adam öldürmədə işlədilən silah) və cinayətkarın hərəkətləri (zor tətbiq etməklə əmlakı alma – CM-in 182-ci maddəsi) ola bilər. Eyni bir şey bir halda törədilən cinayətin predmeti, başqa halda cinayətin edilməsi vasitəsi olur. Məsə-lən, oğurlanan odlu silah cinayətin predmeti, adam öldürmədə tətbiq edilən silah isə cinayətin edilmə vasitəsi olur.

Predmetdən fərqli olaraq cinayətin edilməsində istifadə edi-lən alət və vasitənin obyekt sayılan ictimai münasibətlə heç bir əlaqəsi olmur.

ƏDƏBİYYAT

Qlistin V.K. Problema uqolovno-pravovoy oxranı obhestvennix otnoşeniy. L., 1979.

Veliev İ. Obcekt posəqatelğstva i kvalifikaüiə prestupleniy. Baku, Glm, 1993.

Korjanskiy N.İ. Obcekt i predmet uqolovno-pravovoy oxranı. M., 1980.

Naumov A.V. Cinayət hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Nikiforov B.S. Obcekt prestupleniə po sovetskomu uqolovnomu pravu. M., 1960.

Novoselov Q.P. Uçenie ob obğekte prestupleniə. Metodoloqiçeskie aspektı. M., 2001.

Taiüiy V.Ə. Obcekt i predmet prestupleniə v sovetskom uqolovnom prave. Xarğkov, 1988.

Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, 1999.

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. M., 1997.

Uçebnik uqolovnoqo prava. Obhaə çastğ. M., Spark, 1996.

VII FƏSİL CİNAYƏTİN OBYEKTİV CƏHƏTİ

§ 1. Cinayətin obyektiv cəhətinin anlayışı və əhəmiyyəti

Cinayətin obyektiv cəhəti müəyyən zamanda və məkanda, müəyyən şəraitdə baş verən, mövcud ictimai münasibətlərə ziyan vuran ictimai təhlükəli qəsdin zahiri cəhətidir.

Cinayətin obyektiv cəhəti cinayəti konkretləşdirən əlamətlərdən biridir. Obyektiv cəhət subyektin ictimai təhlükəli əməlini, yetirdiyi zərəri xarakterizə edir.

Kriminal davranışın zahiri tərəfi əməlin daxili mahiyyətini xarakterizə etmir. Zahirən eyni olan əməllər müxtəlif daxili mahiyyətə malik ola bilər. Belə ki, zahiri əlamətlərinə görə eyni olan adam öldürmədə müxtəlif psixi münasibətlər mövcud ola bilər: qatil bir halda qəsdən, başqa halda isə ehtiyatsızlıqdan belə əməli törədə bilər.

Buna baxmayaraq, insan davranışının zahiri cəhəti onun daxili mahiyyətilə, əməlin edilməsində şəxsin keçirdiyi psixi proseslərlə sıx əlaqədardır. Anlaqlı olan şəxsin davranışı psixi-fiziki vəhdətdən ibarətdir.

Cinayət hüququnda kriminal davranış onun mahiyyətindən, daxili tərəfindən şərti olaraq təcrid edilir. Bu ona görə edilir ki, insanın ictimai təhlükəli davranışının zahiri cəhətinin ünsürlərinin hərtərəfli öyrənilməsi mümkün olsun.

İctimai təhlükəli davranışı ifadə etmək üçün müxtəlif ünsürlərin yığımından ibarət olan «əməl» anlayışından istifadə edilir. Azərbaycan Respublikası CM-in 14-cü maddəsində ci-

найәтин anlayышында бу мәһһумдан istifadә edilmişdir¹.

Cinayәtin obyektiv cәһәtinin daha qabarıq nәzәрә çarpan xarici әlamәtlәrindән qanuna bütүн hallarda ancaq «hәрәkәt» vә «hәрәkәtsizlik» мәһһumları daxil edilmişdir. Hәрәkәt insan davranıшынын fәal, hәрәkәtsizlik isә onun passiv formasıdır.

Cinayәtin obyektiv cәһәtini һәм dә ictimai tәһlүkәli nәticә, әmәllә nәticә arasında sәbәbli әlaqә, zaman, mәkan, cinayәtin baş verdiyi şərait, habelә cinayәtin edilmә üsulu әhatә edir.

Sadalanan ünsürlәр һәyatda baş verән һәр bir cinayәtin obyektiv cәһәti ilә üzvü surәtdә baғlıdır. İnsanın һәр bir әmәli kimi, onun tәһlүkәli әmәli dә müәyyән zaman vә mәkan daxilində baş verir, әmәl müәyyән üsulla törәdilir, mövcud ictimai münasibәtlәrә ziyan yetirir (nәticә).

Belәliklә, cinayәtin obyektiv cәһәtinin varlıғını aşağıdakı ünsürlәр müәyyән edir:

- müәyyән obyektә qәsd edән hәрәkәt vә ya hәрәkәtsizlik;
- ictimai tәһlүkәli nәticә;
- hәрәkәtlә (hәрәkәtsizliklә) nәticә arasında sәbәbli әlaqә;
- әmәlin törәdildiği üsul;
- әmәlin törәdildiği zaman, mәkan;
- әmәlin törәdildiği şərait;
- әmәlin törәdilmәsində istifadә edilән alәt vә vasitәlәр.

Müәyyән növdән olan cinayәtin obyektiv cәһәtini cinayәt

---

¹ Гцввядя олан ЪМ-ин 14-ъц маддясиндя «ямял» сюзцндян сонра «щярякят (щярякятсизлик)» ифадяляринин ишлядилмясила Ъинайят анлайышында гисмян гцсура йол верилмишдир. Чцнки «ямял» анлайышы бир щалда Ъинайят сайылан щярякяти (щярякятсизлийи), башга щалда ися щярякятля (щярякятсизликля) йанашы, щям дя тящлцкяли **нятиъяни** дя нязярдя тутур. Беяликля, гцввядя олан ЪМ-ин 14.1-ъи маддясиндя «ямял» сюзцндян сонра «щярякят (щярякятсизлик)» ифадяляринин ишлядилмяси **нятиъя** цнсцрцнц «ямял» анлайышынын щцдудларындан кянарда гойур, «ямял»ин мязмунуну сци сурятдя мящдудлащдырыр. Зянн едирик ки, гейд едиян гцсурун арадан галдырылмасына ещтийаъ вардыр.

hüquq nəzəriyyəsinin xüsusi hissəsi öyrənir. Bütün cinayət tərkibləri üçün ümumi olan obyektiv əlamətlər cinayət hüquq nəzəriyyəsinin ümumi hissəsində cinayətin obyektiv cəhəti haqqında təlim bölməsində öyrənilir.

Yuxarıda cinayətin obyektiv cəhətinin sadalanan ünsürləri həyatda növündən və xarakterindən asılı olmayaraq baş verən hər bir cinayətin varlığını təşkil edir. Lakin cinayət sayılan əməllərə görə qanunda formulə edilən cinayət tərkiblərinə cinayətin obyektiv cəhətinə aid olan ünsürlər (elementlər) müxtəlif həddə «yığımla» daxil edilir. Cinayətin obyektiv cəhətinin bir qisim ünsürləri cinayət qanunu ilə formulə edilən bütün tərkiblərə daxil edilir. Belə ünsürlərə ictimai təhlükəli «hərəkət» və ya «hərəkətsizlik» daxildir.

İctimai təhlükəli «hərəkət» və ya «hərəkətsizlik» cinayət qanununda nəzərdə tutulan bütün tərkiblərə daxil edildiyindən, belə əlamətlər cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin *zəruri əlamətləri* sayılır. Cinayətin obyektiv cəhətinin digər ünsürləri bütün cinayət tərkiblərinə deyil, ayrı-ayrı tərkiblərə daxil edildiyindən onlar cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin *fakultativ əlamətləri* hesab edilir¹. Bəzi müəlliflər isə «nəticəni» və «səbəbli əlaqəni» tərkiblərə daxil olan məcburi əlamətlər hesab edirlər². Moskva Dövlət Universiteti hüquq fakültəsinin əməkdaşları tərəfindən buraxılmış «Cinayət hüququ kursu»nda (1999) da nəticə və səbəbli əlaqə cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin zəruri əlaməti hesab edilir. Sonuncu müəlliflər nəti-

---

¹ Ядзябийятда ёинайятин нятиёясинин вя сябябли ялагянин ёинайят таркибинин объектив ёящятинин зярури яламятляри сырасына аид олуб-олмамасы мясяляси ятрафында йекдил фикир йохдур. Бязи мцяллияр «нятиёяни» вя «сябябли ялагяни» факултатив яламятляр сырасына дахил едир (Уголовное право. Общая часть. М., Манускрипт, 1992. С. 117).

² Курс советского уголовного права. В 4-х томах. Т. 1. Часть Общая. Л., 1968. С. 314.

cəni və səbəbli əlaqəni zəruri əlamətlər sırasına daxil edərkən belə bir mülahizəni rəhbər tuturlar ki, həyatda törədilən bütün cinayətlər qanunla qorunan ictimai münasibətlərə ziyan yetirir. Tərkiblər formal, yaxud da maddi quruluşa malik olmalarından asılı olmayaraq, onlarda nəzərdə tutulan cinayətlər törədilərkən hökmən qəsd obyektində zərərli dəyişiklik yaranır.

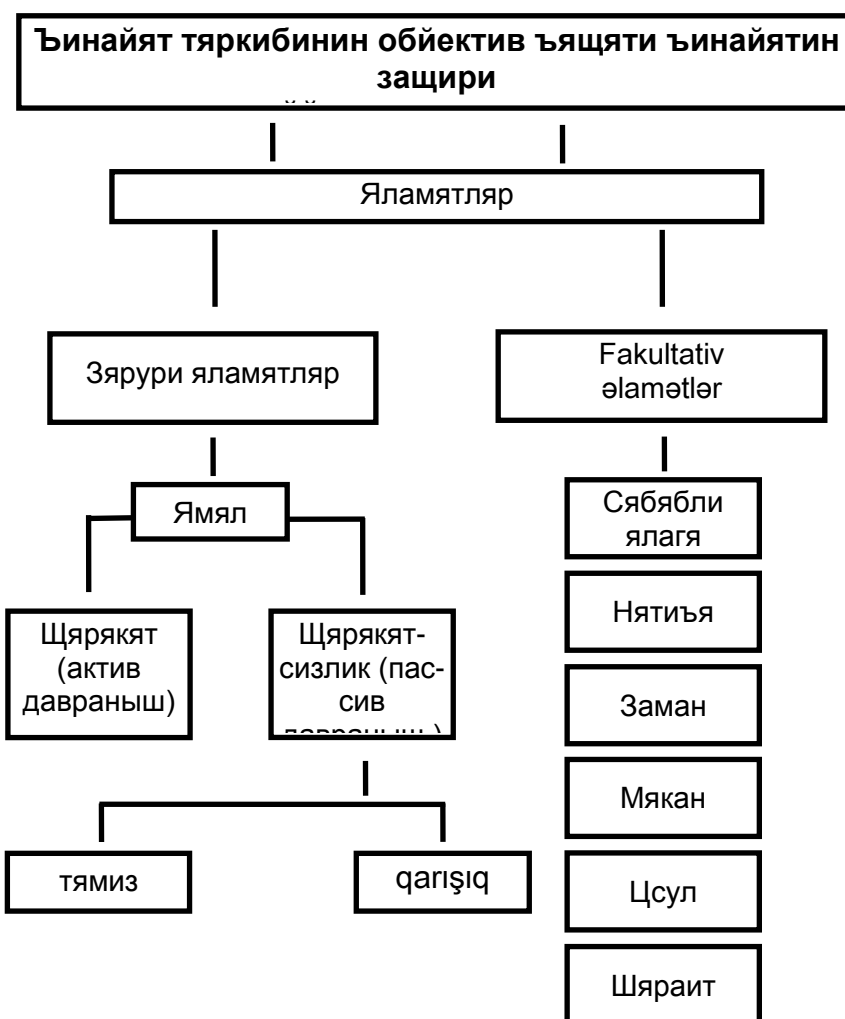
Məsələyə qeyd edilən mövqedən yanaşırsa, cinayətin edilmə üsulu, cinayətin edildiyi zaman, məkan və s. ünsürlər də qanunda nəzərdə tutulmayan hallarda da belə cinayət tərkiblərində ehtiva edilən zəruri əlamətlər sırasına daxil edilməlidir. Çünki bu ünsürlər də hər bir cinayətin edilməsində «iştirak» edir.

Lakin cinayət tərkiblərinin obyektiv cəhətlərinin «zəruri» və «fakultativ» əlamətlər üzrə bölgüsü obyektiv cəhətin ünsürlərindən hansının bütün tərkiblərə daxil edilib-edilməməsi meyarına görə həll edilir. Məsələnin həllinə qeyd edilən meyar mövqeyindən yanaşdıqda, «nəticə» və «səbəbli əlaqə» bütün cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulmadığından, onlar cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin fakultativ əlamətləri sırasına daxil edilməlidir.

Beləliklə, formal quruluşa malik olan tərkiblərdən kənar qalan fakultativ əlamətlərə əməllə nəticə arasında səbəbli əlaqəni, ictimai təhlükəli nəticəni, habelə zamanı, məkanı, cinayətin edilmə üsulunu, cinayətin edilmə şəraitini xarakterizə edən əlamətlər daxildir. Bu əlamətlər cinayət tərkiblərinə daxil edilməyən hallarda şərti olaraq fakultativ əlamətə çevrilirlər.

Maddi cinayət tərkiblərində hərəkətlə (hərəkətsizliklə) yanaşı, ictimai təhlükəli nəticə və tərkiblərə daxil edildiyindən, burada nəticə, habelə hərəkətlə (hərəkətsizliklə) nəticə arasında səbəbli əlaqə də tərkiblərin zəruri ünsürü olur. Qanunvericilik bəzən müəyyən növ əməlin ictimai təhlükəliliyini fakultativ

әламәтлери диспозисияга daxil etmәklә konkretләşdirir. Belә hallarda hәрәкәт vә ya hәрәкәtsizliklә yanaşı, диспозисияда göstәrilән digәr әламәтләр dә mәlum tәrkib үçүн zәruri әламәтә çevrilir.

Синаёт tәrkibinin obyektiv cәhәtinin әламәтлери СМ-in Хүсуси hissәsinin диспозисиясында үç formada göstәrilir. **Bir grup**

dispozisiyalarda ancaq ictimai təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizlik nəzərdə tutulur: məsələn, böhtan (CM-in 147-ci maddəsi), banditizm (CM-in 217-ci maddəsi), qanunsuz olaraq xaricə getmə və ya qanunsuz olaraq Azərbaycan Respublikasına gəlmə (CM-in 318-ci maddəsi), hərbi xidmət keçməkdən boyun qaçırma (CM-in 321-ci maddəsi) və s. **İkinci qrup dispozisiyalarda** ancaq ictimai təhlükəli nəticəyə dair göstəriş olur: məsələn, qəsdən adam öldürmə (CM-in 120-ci maddəsi), qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma (CM-in 126-cı maddəsi), qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma (CM-in 127-ci maddəsi), qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma (CM-in 128-ci maddəsi) və s. Belə dispozisiyalarda göstərilən nəticələri doğuran ictimai təhlükəli əməl sadəcə olaraq ehtiva edilir. **Üçüncü qrup dispozisiyalarda** hərəkət və hərəkətsizliklə yanaşı, həm də ictimai təhlükəli nəticə göstərilir: məsələn, yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarını pozma (CM-in 263-cü maddəsi), nəqliyyat vasitələrini keyfiyyətsiz təmir etmə və ya onları texniki cəhətdən nasaz vəziyyətdə iş buraxma (CM-in 265-ci maddəsi), vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə (CM-in 308-ci maddəsi), vəzifə səlahiyyətini aşma (CM-in 309-cü maddəsi), səhlənkarlıq (CM-in 314-cü maddəsi) və s.

Əməl cinayətin nəticəsi anlayışından daha geniş anlayışdır. Əgər zaman, məkan və cinayətin edildiyi şərait cinayətin obyektiv cəhətinin müstəqil elementləri olmasaydılar, onlar heç də qanunda obyektiv əlamət kimi göstərilməzdilər. Bir də ki, cinayətin obyektiv cəhəti ilə cinayət tərkibinin obyektiv cəhəti arasındakı nisbətdən məlum olur ki, hər obyektiv ünsür tərkibin əlaməti olmur, lakin cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin hər bir əlaməti eyni zamanda cinayətin obyektiv cəhətinin ünsürünü nəzərdə tutur.

Beləliklə, *cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinə ictimai-təh-*

lükəli əməli, onun nəticəsini, ictimai təhlükəli əməllə nəticə arasındakı səbəbli əlaqəni, habelə zamanı, məkanı və cinayətin edilmə üsulunu, cinayətin törədildiyi şəraiti xarakterizə edən əlamətlər daxil olur.

Cinayət məsuliyyətinin həllində hər bir halda cinayət tərkibi əlamətlərinin nəzərdə tutduğu cinayətin bütün elementləri, eləcə də cinayətin obyektiv cəhəti araşdırılır, müəyyən edilir. Obyektiv cəhət cinayətin müşahidə edilən, qeydə alınması mümkün olan tərəfidir. Təsadüfi deyildir ki, Xüsusi hissənin disposisiyalarında digər elementlərdən fərqli olaraq, cinayətin obyektiv cəhəti həmişə göstərilir. Cinayətin obyektiv cəhətini səciyyələndirən əlamətlər spesifik əlamətlər sayılır.

Cinayətin obyektiv cəhətinin ətraflı öyrənilməsi cinayətin digər unsurlərini – obyektivi və subyektivi düzgün müəyyən etməyə kömək edir. Xüsusən cinayətin edilmə üsulu nəinki qəsdin yönəldiyi obyekt haqda, həm də təqsirin forması haqda düzgün mühakimə yürütməyə imkan verir.

Xüsusən eyni obyektə qəsd edən və təqsirin bir forması ilə törədilən müxtəlif cinayətlər yalnız obyektiv cəhətin köməyi ilə fərqləndirilir. Məsələn, qüvvədə olan qanunda əmlakın oğurlanmasının beş forması müəyyən edilir. Bunların hamısı mülkiyyət münasibətlərinə qəsd edir, təqsirin qəsd forması ilə törədilir. Ancaq obyektiv əlamətlərinə görə bunlar bir-birindən fərqlənir. Cinayətin obyektiv cəhəti çərçivəsində xüsusən baş vermiş təhlükəli nəticəyə görə oxşar cinayətlər daha çox fərqləndirilir. Məsələn, qəsdən sağlamlığa zərər vurulduqda nəticədən – zərərin dərəcələrindən asılı olaraq məsuliyyət CM-in müxtəlif normalarına əsasən həll edilir.

Beləliklə, əvvəla, cinayətin obyektiv cəhəti cinayətin tərkibinin unsürü olduğu üçün cinayət məsuliyyətinin əsaslarından hesab olunur, ikincisi, cinayətin tövsifinin hüquqi əsası kimi

çıxış edir.

§ 2. İctimai təhlükəli əməl: anlayışı və formaları

Cinayət hüququ əməl altında ictimai təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizliyi müəyyən edir. Azərbaycan Respublikası CM-in 14-cü maddəsində deyilir ki, bu Məcəllə ilə cəza hədəsi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi cinayət sayılır. Məcəllənin 3-cü maddəsində isə deyilir: «Yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin bütün əlamətlərinin mövcud olduğu əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) törədilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır». Əməl həmişə konkret olur, konkret şəxs tərəfindən müəyyən şəraitdə, zamanda və məkanda edilməklə, müəyyən formada təzahür edir. Əməlin müəyyən cinsdən olan fərdi əlamətləri CM-in Xüsusi hissəsində, bütün konkret tərkiblər üçün ümumi olan obyektiv cəhətin əlamətləri isə cinayət tərkibi haqqında təlimdə, cinayət hüququnun Ümumi hissəsində öyrənilir.

İnsanın əməli mürəkkəb hadisə olduğundan ona müxtəlif istiqamətdə yanaşmaq olar. Cinayət hüququnu isə bunlardan ikisi – psixo-fiziki və ictimai cəhətlər maraqlandırır. Həm də burada birinci cəhətə – əməlin insan davranışı aktı olmasına – onun ictimai sifətlərini qiymətləndirmək üçün əhəmiyyət verilir. Məhz buna görə də cinayət hüquq nəzəriyyəsində psixo-fiziki və sosioloji əlamət əsasında cinayət əməlinə anlayış verilir.

Cinayət əməli insanın xarici aləmdə təzahür edən, mövcud ictimai münasibətlərə ziyan vuran, ictimai təhlükəli, qeyri-

*hüquqi, şüurlu, iradəvi, fəal (hərəkət) və ya passiv (hərəkətsizlik) formada davranışdır*¹.

Hər bir cinayət əməli obyektiv olaraq ictimai təhlükəliliyə malikdir. Onun ictimai təhlükəliliyi ictimai münasibətlərə ziyan vurması ilə, mənəvi inkişafa zidd olması ilə izah edilir. Əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi vurulan ziyanın böyüklüyü ilə, habelə bunların qəsd etdiyi obyektin xarakteri ilə müəyyən edilir. Əməlin ictimai təhlükəliliyi o mənada obyektivdir ki, bu əlamət əməlin qeyri-hüquqiliyindən və cəzalanmalı olmasından asılı deyildir. Əməl ona görə cəzalanmalı olan hesab edilir ki, o, cəmiyyət üçün təhlükəlidir. Əməlin cəzalanmalı olmasının elan edilməsi, onun heç də ictimai təhlükəliliyini yaratmır.

Lakin buradan əməlin ictimai təhlükəliliyi ilə cinayətin ictimai təhlükəliliyinin eyni anlayış olması nəticəsini çıxarmaq da düzgün olmazdı. Əməlin əhatədə təzahür edən ictimai təhlükəliliyi cinayət hüququnda ictimai təhlükəliliyin başlanğıc anı sayılır. Cinayətin ictimai təhlükəliliyi cinayətin bütün obyektiv və subyektiv əlamətlərinin – subyektin və subyektiv cəhətin, obyektin və obyektiv cəhətin xüsusiyyətidir. Cinayətin bütün göstərilən elementləri bütövlükdə onun ictimai təhlükəliliyini xarakterizə edir. Belə ki, cinayətin subyektiv cəhəti əməlin məzmununu xarakterizə edir, bu yolla da cinayətin ictimai təhlükəliliyinə təsir edir. Məsələn, zahiri obyektiv əlamətlərinə görə eyni olan iki əməl subyektiv cəhətdən müxtəlif məzmununda olduqda, onların ictimai təhlükəlilik dərəcələri də müxtəlif olur. Adam öldürmədə obyekt və obyektiv cəhət eyni olsa da,

---

¹ Иътимаи тящлцкяли ямял анлайышы мцяййян щалларда щярякятля (щярякятсизликля) йанашы, иътимаи тящлцкяли нятиъя иля дя баълы олур. Бурада ямялин анъаг иътимаи тящлцкяли щярякят вя йа щярякятсизлик формасы щярщ едиляъяқдир.

subyektiv cəhət müxtəlif olan hallarda əməlin ictimai təhlükəliliyi də müxtəlif olur. Şəxs bir halda qəsdən adam öldürür, başqa halda isə ehtiyatsızlıqdan belə əmələ yol verir. Hər iki halda ziyan yetirilən obyekt, obyektiv cəhət və bunlarla bağlı olan nəticə eynidir. Lakin əmələ olan psixi münasibətin müxtəlifliyi, bu əməlləri müxtəlif dərəcədə ictimai təhlükəli edir. Qeyd olunan bu cəhətləri xüsusi subyekt barəsində də söyləmək olar.

Əməl həmişə insan davranışının xarici aləmdə təzahür edən cəhətidir. İnsanın niyyəti, düşüncəsi nə qədər təhlükəli olursa olsun, əgər bu, onun əməlində ifadə olunmamışdırsa, buna görə o, cinayət məsuliyyəti daşıya bilməz. Respublikanın cinayət qanunu təhlükəli fikirlər və niyyətlər üçün məsuliyyət müəyyən etmir. Cinayət məsuliyyəti ictimai təhlükəli əmələ əsaslanır, cinayətkarın cəmiyyətə zidd xüsusiyyətlərinə əsaslanmır.

İctimai təhlükəli olan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) həmişə cinayət qanununun tələblərini pozur. Hərəkət və ya hərəkətsizlik cəmiyyət üçün təhlükəli olduğu kimi, həm də qeyri-hüquqi olur.

Cinayət-hüquqi xarakterli hərəkət (və ya hərəkətsizlik) üçün zəruri əlamətlərdən biri də belə əməlin şüurla əhatə olunması, dərk edilməsidir. Əməlin ictimai təhlükəliliyi dərk edilmirsə, yaxud da şəxs dərk etmək imkanına malik deyildirsə, cinayət-hüquqi xarakterli hərəkət (hərəkətsizlik) mövcud olmur.

Əməl həmişə insanın **şüurlu davranışından** doğan aktdır. Əməlin zahiri (fiziki) tərəfi və onun daxili (psixi) tərəfi ayrılmaz vəhdət təşkil edir. Düşünülmüş əməl onun məqsədəuyğunluğunu müəyyən edir. Buna görə də, şüurla əhatə olunmayan, yaxud da əhatə olunsada, şüurla idarə olunmayan insanın hər cür əməli cinayət hesab edilə bilməz.

Beləliklə, insanın davranışı onun iradəsindən törəmirsə, o,

iradəsi əleyhinə olaraq, belə əmələ vadar edilirsə, məsuliyyət yaranmır. İnsanın iradəsi əleyhinə davranışa yönələn belə hallardan biri qarşısızalmaz qüvvənin təsiridir.

Qarşısızalmaz qüvvə təbiət qüvvələrinin, mexanizmlərin, insanların, heyvanların, habelə digər obyektiv amillərin elə təsiridir ki, bunun nəticəsində şəxs başqa cür davranmaq imkanından məhrum olur. Məsələn, qəflətən dağdan gələn güclü sel körpünü uçurmuş, nəqliyyatın normal hərəkətini pozmuşsa və nəticədə həqiqi hərbi qulluğa çağırılan şəxs müəyyən edilən vaxtda toplanış yerinə gəlib çıxmamışsa, belə vəziyyətdə hərbi xidmət keçməkdən boyun qaçırma cinayət tərkibi mövcud olmayacaqdır. Lakin bu məsələni düzgün həll etmək üçün məlum şəxsin qabiliyyətini və imkanlarını, habelə konkret şəraitdə ona qarşı qoyulan tələbləri nəzərə almaq lazımdır.

Müəyyən hallarda insan fiziki məcburiyyət yolu ilə də iradəsi ziddinə kriminal əmələ vadar edilə bilər. *Fiziki məcburiyyət* ictimai təhlükəli əməl törətməyə vadar etmək məqsədi ilə şəxsi döyməklə, ona əzab və işgəncə verməklə, onun əl-ayağını sarımaqla və s. üsullarla ona fiziki təsir göstərməkdir. Fiziki məcburiyyət insanı iradəsindən tamamilə döndərdikdə cinayət məsuliyyəti aradan qalxır. Məsələn, anbar keşikçisinin əl-ayağı sarınmışsa, onu cinayətkarlara müqavimət göstərməməkdə, yəni kriminal hərəkətsizlikdə təqsirləndirmək olmaz.

Fiziki məcburiyyət təsiri altında xüsusi təhlükəli dövləti cinayət törətmək (məsələn, dövlət sirrini və hərbi sirri vermək), yaxud da başqa ağır cinayət etmək (məsələn, qəsdən adam öldürmək) cinayət məsuliyyətini aradan qaldırmır. Qeyd olunan hallarla obyektin mühümlüyyəinə görə son zərurət vəziyyətinin olmasına istinad etməyə yol verilir. Əgər məsuliyyət aradan qalxmırsa, fiziki məcburiyyətin olması faktı cəza təyin edilərkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

Psixi məcburiyyət başqasını öldürməklə, bədəninə xəsarət yetirməklə, əmlakını məhv etməklə, barəsində rüsvayedicə məlumatları yaymaqla hədələmədə ifadə olunur. Adətən, psixi məcburiyyət altında kriminal əmələ yol verən şəxsin məsuliyyəti aradan qalxmır. Lakin qanun cinayətin psixoloji məcburiyyət təsiri altında törədilməsini məsuliyyəti yüngülləşdirən hal sayır.

Psixi məcburiyyət təsiri altında törədilən kriminal əmələ, daha mühüm hesab edilən obyektə müdafiə etmək məqsədilə son zərurət vəziyyətində yol verildikdə məsuliyyət aradan qalxır (məsələn, yaxın məsafədən üzərinə odlu silah tuşlanan və dərhal öldürülməklə hədələnen xəzinədarın hərəkətsizliyi).

Əməl zahiri cəhətdən iki formada – *hərəkət və hərəkətsizlik* formasında təzahür edir.

Hərəkət insan davranışının fəal təzahür formasıdır. Hər bir hərəkətin əsasında insan tərəfindən müəyyən məqsədə yönəldilən bədən hərəkəti durur. Cinayət hüququnda hərəkət anlayışına ardıcıl edilən bir sıra hərəkətlərin elementlərini özündə birləşdirən mürəkkəb anlayış kimi baxılır. Məsələn, oğurluqda hərəkət müəyyən binaya, anbara, mənzilə girməni, aparmanı və s. bu kimi hərəkətlər sistemini əhatə edir. Bəzən qanunvericilik ictimai təhlükəli hərəkət əvəzinə «peşə», «fəaliyyət», «mütəmadi», «dəfələrlə» kimi terminlərdən istifadə edir. Belə olduqda hərəkət cinayət-hüquqi mənada daha mürəkkəb xarakter kəsb etmiş olur. Lakin bununla belə konkret bir hərəkətin cinayətin obyektiv cəhətini təşkil etmə halı da istisna edilmir (məsələn, döymədə əl hərəkəti, partlayış üçün onu yaranan mexanizmin düyməsini basma və s.).

Psixologiyada hərəkətə düşünülmüş, məqsədəuyğun bədən hərəkəti kimi anlayış verilir. Lakin görüldüyü kimi, cinayət-hüquqi mənada bədən hərəkəti psixoloji mənada bədən hərəkəti

tindən daha mürəkkəbdir. Buradan da belə nəticə çıxır ki, hər cür cinayət-hüquqi hərəkəti onun elementar əsası ilə eyniləşdirmək olmaz.

Cinayət-hüquqi mənada hərəkət bir hərəkətdən, yaxud da bir sıra hərəkətlərdən ibarət ola bilər. Sonuncu halda yol verilən hərəkətlərin ardınca müəyyən qüvvələr, yaxud da xarici aləmin qanunauyğunluqları da hərəkətə gətirilə bilər (məsələn, qatarın altına itələmə, silahın tətiiyini çəkmə və s.). Bu misallar insanın hərəkəti ilə qüvvələrin və qanunauyğunluqların arasında mövcud olan əlaqələri xarakterizə edir. Göstərilən misallardakı qüvvələrin hərəkət mexanizmi cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən hərəkətdən kənar qalır.

İnsanın təbiətin gücündən və qanunauyğunluqlarından, mexanizmlərin hərəkətindən və s. istifadə etməsi, əslində insanın ətraf mühitə təsir üsuludur. Burada üsulu hərəkətdən təcrid etmək mümkün deyildir. İnsan istifadə etdiyi qanunauyğunluqlar üzərində nə qədər hakimdirsə, onlara nə qədər nəzarət edirsə, bir o qədər də onun cinayət-hüquqi hərəkəti (hərəkətin sərhədi) haqqında danışmaq olar.

İnsan davranışının mürəkkəb xarakterdə olması üzündən burada daxil olan elementar hərəkətlər xarici aləmin qüvvə və qanunauyğunluqları ilə qırılmaz əlaqədə olur. İnsan hərəkətləri xarici aləmin qanunauyğunluqlarını nəinki hərəkətə gətirir, hətta çox vaxt onlar insan fəaliyyətini əvəz etmiş olur. İnsan tərəfindən istifadə edilən xarici aləmin qüvvə və qanunauyğunluqları onun hərəkətinin tərkib hissəsinə çevrilir. Belə olduqda da bədən hərəkətinin sonu cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən hərəkətin sonu hesab ediləcəkdir. Beləliklə, insanın hərəkəti ilə onun hərəkətinin məbədi olan başqa sistemli hərəkətlərin sərhədini müəyyən etmək olar. Məsələn, şəxs rəqibini itələyir və gedən maşının altına salır. Burada «itələmədən» ibarət

hərəkət, zərərçəkənin «yıxılması», sonra isə «maşının onun üstündən keçməsi» və s. bir zəncirin müxtəlif həlqələri olduğundan bu hərəkətlərin sərhədini müəyyən etmək çətin olmur. Lakin hərəkət mürəkkəbləşəndə bu sərhəd aradan qalxır. Məsələn, sürücü tərəfindən zərərçəkənin maşınla vurulub öldürülməsi, maşınla, yaxud başqa texniki vasitələrlə özbaşına sərhəddən qanunsuz keçən şəxsin hərəkətləri. Göstərilən halda cinayət əməlini şəxsin bədən hərəkəti qismində fərqləndirmək olmaz. Burada yol verilən hərəkətlər sistemi bir-birilə üzvi surətdə daxilən bağlıdır və bütövlükdə cinayət-hüquqi mənada əməli yaratmış olur.

Müəyyən hallarda ictimai təhlükəli hərəkət yazılı, yaxud da şifahi formada sözlə ifadə olunan informasiyanın verilməsilə törədilə bilər. Məsələn, öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə (CM-in 134-cü maddəsi), hədə-qorxu ilə tələb etmə (CM-in 182-ci maddəsi), zor göstərmək və ya rüsvayedicə məlumatları yaymaq hədəsilə zərərçəkənin əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu tələb etmə hərəkətləri sözlə təsir göstərməklə icra edilir. Bəzən bu, bədənin simvolik hərəkətləri ilə, müəyyən jestlərlə başqasını təhqir etmədə ifadə oluna bilər. Ümumiyyətlə, yazı ilə, sözlə, mimika ilə göstərilən təsirlər də hərəkət növü sayılır.

Hərəkət ictimai təhlükəli əməlin ən çox yayılmış formalarından sayılır. Aparılan hesablamalara görə qüvvədə olan cinayət qanununda nəzərə tutulan cinayətlərin üçdə ikisi fəal hərəkətlərlə törədilir.

Hərəkətsizlik davranışın passiv formasıdır. Bu da şəxsin edə bilməli və etməli olduğu hərəkəti etməməsində ifadə olunur. Hərəkətsizlik öz ictimai və hüquqi xüsusiyyətlərinə görə hərəkətlə eynidir, bircinslidir. Hərəkətsizlik yalnız fiziki (zahiri) cəhətinə görə, bədən hərəkətinin olmamasına görə fərqlənir.

Hərəkətsizliyin sosioloji və hüquqi təbiətini ancaq o vaxt düzgün müəyyən etmək olar ki, ictimai münasibətlər sistemində şəxsin əlaqələrinin əhəmiyyəti və rolu düzgün müəyyən edilmiş olsun. Hərəkətsizliyə təcrid olunmuş halda baxdıqda, o, özlüyündə heç bir şeydir. Buna ictimai münasibətlər sistemində obyektiv vəziyyət baxımından yanaşdıqda hərəkətsizlik insan davranışının konkret aktı kimi təzahür edir. Şəxs müəyyən ictimai münasibətlərin iştirakçısı olduğu halda konkret şəraitdə hərəkətsizlik göstərməklə ictimai münasibətləri pozur. Buna görə də müəyyən hadisənin inkişafı gedişinə müdaxilə etmədən hər hansı şəxsin hərəkətsizliyi deyil, ancaq obyektiv surətdə gedən proseslərlə əlaqədar olan şəxsin hərəkətsizliyi cinayət-hüquqi əməl kimi mövcud olur. Beləliklə, **kriminal hərəkətsizlik** ictimai zəruri hərəkətin edilməməsindən ibarətdir.

Ümumi formada hərəkət etmək öhdəçiliyinin faktiki əsasları subyektin ictimai münasibətlər sistemində vəziyyəti ilə şərtlənən obyektiv zərurət kimi müəyyən edilə bilər. Bu da öz növbəsində cəmiyyətdə subyektin icra etdiyi funksiya ilə, yaxud da hərəkətsizliyindən əvvəl müəyyən ictimai obyektə, sərvəti təhlükə altına alan hərəkətilə əlaqədar olur.

Hərəkət etmək öhdəçiliyinin konkret faktiki əsasları müxtəlifdir. Əlbəttə, bunların hamısı həmişə qanundan və ya normativ aktların tələbindən irəli gəlir. Hərəkətsizliyin daha təhlükəli növləri üçün cinayət məsuliyyəti müəyyən edərək qanunvericilik icra edilməyən öhdəçiliyin ictimai əhəmiyyətini rəhbər tutur. Cinayət-hüquqi əhəmiyyəti olan hərəkət etmək öhdəçiliyinin konkret faktiki əsasları şəxsin sosial prosesdəki mövqeyindən asılıdır (vəzifəli şəxsin texniki təhlükəsizlik və istehsalat-sanitariya qaydalarını təmin edən tədbirlər görməməsi, həkimin təcili tibbi yardım göstərilməsi zəruri olan şəxsə yar-

dım göstərməməsi, təmir işləri aparmaq üçün montyorun elektrik qovşağından dövrüyyəni ayırmaması, suda batanlara gəmi kapitanının kömək göstərməməsi və s.).

Yuxarıda sadalanan hallarda hərəkətsizliyə görə məsuliyyət müqavilələrdən irəli gəlir, yaxud da şəxsin peşəsilə bağlı olur.

Bəzi kateqoriya şəxslərin müəyyən vəziyyətdə hərəkət etmək öhdəçiliyi **qanunla və qanun qüvvəli aktlarla** nəzərdə tutulur. Məsələn, Respublikanın Konstitusiyasına görə 18 yaş tamamilə olmuş kişi cinsindən olan respublikanın hər bir vətəndaşı ordu sırasında xidmət etməlidir. Əgər hərbi komissarlıq tərəfindən şəxs həqiqi hərbi qulluğa çağırılmışsa, lakin o, bu öhdəçiliyi yerinə yetirməmişdirsə, müəyyən edilən vaxtda məlum yerə gəlməmişdirsə, şəxsin belə hərəkətsizliyi onun barəsində CM-in 321-ci maddəsilə cinayət məsuliyyəti yaradır; Respublikanın Ailə Məcəlləsinə görə valideyn zəruri hallarda aliment verməli olduğu halda, bu haqda məhkəmə qətnaməsinin və ya hakimin qərarının olmasına baxmayaraq, o yenə də aliment verməkdən boyun qaçırırsa, belə hərəkətsizliyə görə CM-in 176-cı maddəsilə məsuliyyət yaranır.

Müəyyən hallarda hərəkətsizliyə görə məsuliyyət şəxsin yol verdiyi əməldən doğan öhdəliyin yerinə yetirilməməsilə bağlı ola bilər. Məsələn, şəxs öz hərəkətilə başqasını həyat üçün təhlükəli olan vəziyyətə salır, lakin onu xilas etmək üçün zəruri hərəkətləri etmir. Avtonəqliyyat qəzasına yol verən şəxs qəzadan ziyan çəkən və təcili tibbi yardıma ehtiyacı olan şəxsi hadisə yerində qoyub qaçırırsa, belə hərəkətsizliyə görə CM-in 264-cü maddəsilə məsuliyyət yaranır.

Beləliklə, şəxsin müəyyən şəraitdə yerinə yetirməli olduğu hərəkətlər hüquqi cəhətdən təsbit edilən öhdəliklərlə bağlı olmalıdır. Bunlar aşağıdakı hallarda yarana bilər:

- 1) şəxs üçün öhdəlik qanunla, yaxud qanun qüvvəli aktla

müəyyən edilə bilər;

2) müəyyən öhdəçiliyin yerinə yetirilməsi peşənin xarakteri ilə bağlı ola bilər (məsələn, həkimin xəstəyə kömək göstərməməsi, dənizdə batanlara gəmi kapitanının kömək göstərməməsi və s.);

3) müqavilə əsasında yaranan öhdəliyin yerinə yetirilməməsi (məsələn, tibb müəssisələrində uşağın mühafizəsi və ya ona qayğı göstərilməsi vəzifəsini daşıyan tibb bacısının bu sahədə öhdəliyini yerinə yetirməməsi ilə tamah, yaxud da sair motivlə özgəsinin uşağının dəyişdirilməsinə yol verməsi (CM-in 172-ci maddəsi);

4) şəxsin öz davranışı ilə özü üçün öhdəlik yaratması, lakin belə öhdəliyi yerinə yetirməməsi.

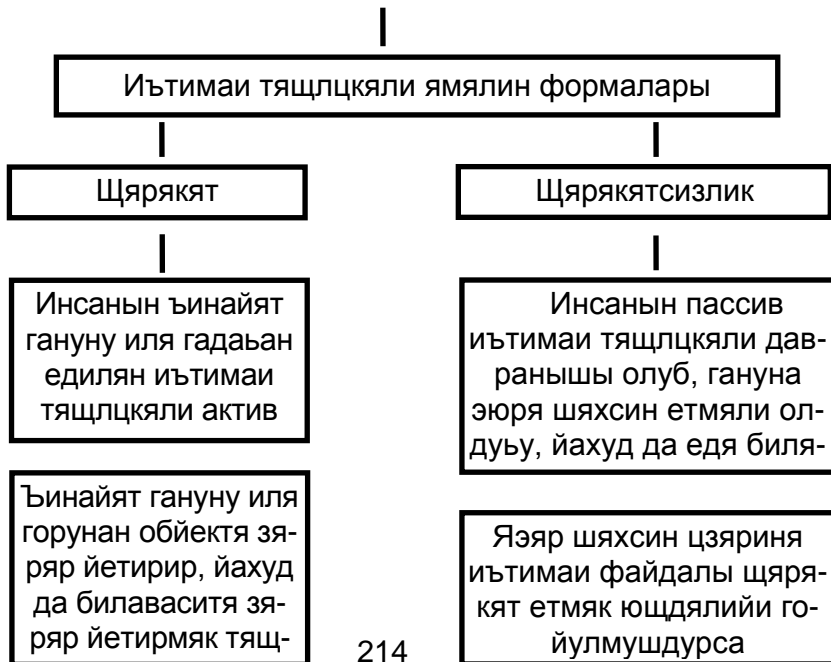
Hərəkətsizlik cinayət qanununda nəzərdə tutulduqda (qadağan edildikdə) cinayət-hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Kriminal hərəkətsizlik cinayət hüquq normalarında *iki formada* müəyyən edilir: ya müəyyən hərəkətsizliyin göstərilməsi birbaşa kriminal əməl kimi elan edilir (məsələn, cinayət haqqında xəbər verməmə, çağırış məntəqəsinə gəlməmə və s.); ya da hərəkətsizliyin kriminallığı ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsindən asılı edilir. Məsələn, nəqliyyat vasitələrini idarə edən şəxs nəqliyyatın istismarı qaydalarını, yaxud da hərəkət təhlükəsizliyi qaydalarını hərəkətsizliklə də poza bilər. Ancaq belə hərəkətsizlik CM-in 263-cü maddəsində göstərilən nəticələrdən birini doğurduqda cinayət-hüquqi baxımından qeyri-hüquqi hesab edilir. Başqa misal, yeni doğulmuş körpəyə ana süd verməməklə onun ölümünə bəis olur. Süd verməmək – belə hərəkətsizlik yalnız körpənin ölümünə səbəb olduqda qeyri-hüquqi hesab edilir. Cinayət hüquq ədəbiyyatında hərəkətsizliyin birinci formasına onun «təmiz», ikinci formasına isə hərəkətsizliyin «qarışıq» forması adı verilmişdir.

Нәрәкәтсизлийин қеури-һүқуқи һесаһ едильмәсиндә қанунвериллийин истифадә етдийи биринци үсул, адәтән формал тәркибли синауәтләрин оьектив сәһәтинин қурулмасинда, икинци үсул исә мадди тәркибли синауәтләрин диспозисийасынын қурулмасинда истифадә едильир.

Иътимаи тящлцкяли ямял инсанын дярк едилян иради давранышы олуб, защри ъящятиня әуря щяркятдя, йахуд да мцййян щярайтдя конкрет щяркятдя чякинмядя

Яэяр шяхс беля
щярякят етмяк цчцн ре-
ал имкана малиқдирся

Нэрэкетсизлиьэ гэрэ мэсулиьэт о вaxт мейдана гэлir ки, шэxs мүэььэн шэraitдэ нэинки нэрэкет етмэли олдугу halда нэрэкет етмиr, хэм дэ нэрэкет едэ билмэли олдугу halда нэрэкетсизлик гостэрir. Шэxsин нэрэкет етмэк имкани олдугу halда нэрэкет етмэмэси субъектив олчу эсасинда мүэььэн едилir. Башqa сөзлэ, хэмин шэraitдэ нэрэкет етмэмэсинин сэбэблэри аьднлашдирларкэн мэлум шэxsин имканларн, конкрет шэrait нэзэрэ алнараq onun cinayэт мэсулиьэти хэлл едилir.

Бэзэн дэ белэ олur ки, шэxs qануна гэрэ мүэььэн шэraitдэ нэрэкет етмэли олдугу halда, башqa зэрурн өхдэлиьи yerинэ yetирдиьинэ гэрэ нэрэкетсизлик гостэрir. Белэ halда шэxsин нэрэкетсизлиьэ гэрэ мэсулиьэти son зэрурэт хаqда qайда үзрэ хэлл едилir.

CM-ин Xүсуси hissэсинин нормаларннн тэhlili гостэрir ки, cinayэтнн объектив сэхэтн тэркнблэрдэ мүхтэлиф qайдaда гостэрилir. Белэ ки, диспозисияларннн бир qисминэ анqаq актив нэрэкет (мэсэлэн, бандитизм, saxта pul вэ ya qiьмэтли kağızлар hazırlama вэ ya satma вэ s.), башqa qисминэ исэ yalnız нэрэкетсизлик (мэсэлэн, хэстэьэ kómэк гостэрмэмэ, cinayэт хаqқнда хэбэр vermэмэ вэ s.) daxil едилмишдир. Elэ диспозисиялар да vardır ки, orada нэрэкетнн конкрет формаларн гостэрилмиr. Белэ диспозисияларда объектив сэхэтэ aid olan эламэтлэр daha үмүмиликлэ сэciььэлэнir вэ нэрэкетнн нэр iki formasını эhatэ едилir.

Mүрэккэб, uzanan вэ davam едэн cinayэтлэрдэ дэ нэрэкет вэ нэрэкетсизлик мүэььэн xүсусиььэтлэр kэsb едилir (Bax: «Cina-

yətlərin çoxluğu» bölməsi).

§ 3. İctimai təhlükəli nəticə

Kriminal nəticə törədilən əməlin qanunla qorunan obyektə yaratdığı təhlükəli dəyişiklikdir. Cinayətin nəticəsi ilə cinayətin obyektini arasında ayrılmaz daxili əlaqə vardır.

Qüvvədə olan CM-də öncə qüvvədə olan Məcəllədən fərqli olaraq, əksər cinayət tərkiblərinə ictimai təhlükəli nəticə daxil edilmiş və məsuliyyətin daha ədalətli differensiasiyasına nail olunmuşdur. Yeni CM 1960-cı il CM-dən fərqli olaraq, cinayət tərkiblərinə çox mənə daşıyan nəticələrin daxil edilməsindən xeyli yan keçmişdir. Tərkiblərə daxil edilən əksər nəticələrin formal meyarlar vasitəsilə izahı verilmişdir. Məsələn, CM-in 177, 190, 200, 206, 208, 213, 256-cı və s. maddələrində nəzərdə tutulan, lakin müxtəlif məzmunu malik olan, eyni adda nəticəni ifadə edən «xeyli miqdar», «külli miqdar» kimi əlamətlərə qanunun yuxarıda sadalanan maddələrinin qeydində uyğun şərhlər verilmişdir.

Cinayət hüquq elminə görə cinayətin obyektini qanunla qorunan ictimai münasibətlərdir. Cinayətin obyektini aşağıda qeyd edilən üsürlərdən ibarətdir: a) ictimai münasibətlərin iştirakçıları, yaxud subyektləri; b) ictimai münasibətlərin subyektlərinin fəaliyyəti; c) ictimai münasibətlərin yaranması ilə bağlı olan predmetlər, şeylər, dəyərlər. Bu üsürlərin hər hansı birinə yetirilən təsirlə obyektə qəsd edilir. Obyektin hər hansı üsürünə yetirilən ziyan ictimai təhlükəli nəticə olub, bütövlükdə konkret ictimai münasibətə yetirilən ziyandır. Məsələn, şəxsiyyətə qəsd edildikdə ziyan mücərrəd ictimai münasibətə deyil, ictimai münasibətin konkret üsürünə, şəxsiyyətin həyatına,

səhhətinə, azadlığına, şərəf və ya ləyaqətinə və s. yetirilir.

Beləliklə, ictimai münasibətlərin ünsürlərinin toxunulmazlığının təmin edilməsi, eyni zamanda ictimai münasibətlərin qorunmasıdır.

Cinayətin obyektini yaradan ünsürlər bir-birilə ayrılmaz surətdə bağlıdır. Buna görə də, cinayətin nəticəsini düzgün qiymətləndirmək üçün ziyan yetirilən ünsürə ictimai münasibətin digər ünsürlərilə birlikdə baxılmalıdır. Cinayət sayılan hər bir əməldən obyekt ziyan çəkir. Qanunla qorunan ictimai münasibətə – obyektə ziyan yetirməyən əməlin kriminallığından danışmaq olmaz. Cinayətin hansı mərhələdə – hazırlıq, cəhd, başa çatma mərhələsində olmasından asılı olmayaraq, cinayətdən qanunla qorunan obyekt ziyan çəkir. Buna görə də bütün cinayətlər qəsd obyektində dəyişiklik yaratdığı üçün nəticə doğurur.

Əməlin obyektə yaratdığı belə dəyişiklik cüzi, xeyli, xeyli ciddi, mühüm xarakterdə ola bilər, yaxud da ictimai münasibətə dağıdıcı təsir göstərə bilər. Nəticəsiz cinayət yoxdur. Lakin nəticəni nəzərdə tutmayan cinayət tərkibləri vardır.

Kriminal nəticə maddi və qeyri-maddi (məsələn, əmlakı məhv etmə, şərəf və ləyaqəti alçaltma, dövlət hakimiyyətinin nüfuzu, dövlət və ya ictimai aparatın işi və s.), fiziki zərər yetirmə (məsələn, öldürmə, sağlamlığa zərər vurma və s.) formasında ifadə oluna bilər.

Kriminal nəticə aşağıdakı *spesifik əlamətlərlə* xarakterizə olunur:

a) kriminal nəticə cinayətin obyektinə, ictimai münasibətlərə yetirilən zərərdir, qəsd obyektində baş verən dəyişiklikdir;

b) kriminal nəticə mühüm ziyanla bağlı olur. Kriminal nəticə qəsdə məruz qalan obyektə baş verən hər cür dəyişikliyi nəzərdə tutur ki, belə dəyişiklik törədilən əmələ cinayət xarak-

teri verir;

c) kriminal nəticə ictimai münasibətlərə yetirilən ziyan olub, cinayət qanununda nəzərdə tutulur. Bu əlamət nəticənin cinayət-hüquqi xarakterini, başqa sözlə, onun qanunla qadağan olunmasını aşkarlayır, bundan əlavə, bu əlamət cinayətin nəticəsini başqa hüquq normaları ilə müdafiə altına alınan obyektlərə yetirilən ziyanlardan fərqləndirir. Kriminal əməl bir neçə obyektə ziyan vura bilər. Lakin cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin əlaməti kimi qanunvericilik bütün nəticələri deyil, bunlardan birini, obyektə mühüm dəyişiklik yaradan nəticəni qanunda göstərir.

Beləliklə, *kriminal nəticə cinayət hüquq normasında cinayətin obyektiv cəhətinin əlaməti kimi nəzərdə tutulan, cinayət qanunu ilə qorunan obyektə yetirilən mühüm ziyandır.*

Kriminal nəticə quruluşuna görə **sadə** və **mürəkkəb** ola bilər. Cinayətin obyektinin hər hansı bir ünsürünə yetirilən ziyanla əlaqədar baş verən nəticə **sadə nəticə** sayılır. Məsələn, qəsdən sağlamlığa zərər vurmada, ictimai münasibətlərin iştirakçısının səhhətinə ziyan yetirməklə ictimai münasibətə qəsd edilir.

Bir vaxtda obyektin iki və ya daha artıq ünsürünə ziyan yetirməklə törədilən cinayətlərdə kriminal nəticə mürəkkəb olur. Məsələn, soyğunçuluq cinayətində nəticə həm maddi ziyanla, həm də ictimai münasibətlərin iştirakçısına – subyektə yetirilən fiziki ziyanla bağlı olur. Eləcə də quldurluqda həm mülkiyyət münasibətləri, həm də həyat və ya sağlamlığın təhlükəsizliyini təmin edən münasibətlər ziyan çəkir.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında cinayətin nəticəsi haqqında belə bir mülahizə mövcuddur ki, cinayətin nəticəsi qəsd obyektinə ya ziyan yetirir, yaxud da təhlükəli ziyan yetirmək imkanı yaradır. Həm də cinayət hüquq elmi «ziyan yetirmək im-

kanına» ətraf mühitdə baş verən, gerçəkliyin müəyyən vəziyyəti ifadə edən obyektiv kateqoriya kimi baxır. İmkan reallıqda hələ həyata keçməyən, lakin reallığın məlum istiqamətdə inkişafını müəyyən edə bilən obyektiv şəraitin yarandığını göstərir. «İmkan», «gerçəklik» olmadığı kimi «baş verməsi ehtimal olunan nəticə» də obyektiv reallıqda baş verən nəticə deyildir. Zərərli nəticə ilə zərərli nəticənin baş verməsi üçün real təhlükənin yaranması arasında mühüm fərq vardır. Kriminal nəticənin baş verməsinə imkanın yaranması kriminal əməlin inkişafında qanunauyğun meylidir, hərəkətin (hərəkətsizliyin) kriminal nəticəyə doğru inkişafında bir pillədir.

«Ziyanın baş vermə imkanı» obyektiv kateqoriya kimi cinayət qanunu ilə qadağan edilən, xarici aləmdə baş verən elə dəyişikliyi nəzərdə tutur ki, əməl özünün sonrakı inkişafında maneəyə rast gəlmədikdə qanunauyğun olaraq kriminal nəticəni şərtləndirir. «Ziyanın baş vermə imkanı» abstrakt imkana deyil, real imkana əsaslanır. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin 248.1 və 223-cü maddələri kriminal nəticələri şərtləndirə bilən real təhlükəni doğuran əmələ görə məsuliyyət müəyyən edir.

İstintaq orqanları və məhkəmə məlum zaman və məkan şəraitində zərərli nəticənin baş verməsi üçün real imkanın mövcud olub-olmamasını müəyyən etməlidir.

Zəruri şərait hazırlanmamışsa, heç bir «imkan» «gerçəkliyə» çevrilə bilməz. Əlverişli şərait olmadığından imkanın reallaşması gecikir, yaxud da tamamilə aradan qalxır. Odur ki, kriminal nəticənin baş verməsinin real imkanları o halda yaranır ki, konkret əhatədə onun reallaşması üçün bütünlüklə zəruri şərait mövcud olur. Lakin «real imkan» təhlükəli nəticəyə nisbətən uzaq, yaxın və hətta çox yaxın ola bilər. Təhlükəli nəticənin baş vermə ehtimalının yaxın və uzaq olması, cinayət məsuliyyəti

yətinin həllində və cəzanın fərdiləşdirilməsində əhəmiyyət kəsb edə bilər. Məsuliyyətin həllində real imkan olsa da, kriminal nəticənin baş verməməsinin səbəbləri müəyyən edilməlidir.

Təqsirkar ictimai təhlükəli nəticənin qarşısını almış olsa da, qanunun bəzi normaları zərərli nəticənin baş verməsinə real təhlükə yaradan əməli bitmiş cinayət kimi nəzərdə tutduğundan məsuliyyət aradan qalxmır. Belə vəziyyətdə təqsirkarın zərərli nəticəyə aparan zəruri şəraitin yaranmasına imkan tapıb mane olmasına məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi əhəmiyyət verilir.

Nəticənin real baş vermə imkanı hələ cinayət-hüquqi mənada nəticə deyildir. İnsanın davranışı reallıqda xeyli dəyişikliklər yarada bilər, lakin bunların heç də hamısı cinayətin nəticəsi sayıla bilməz.

Cinayət hüquq elmində və təcrübədə, ümumiyyətlə, nəticəyə deyil, yalnız qəsd obyektinə ziyan yetirən və cinayət qanununda göstərilən nəticəyə əhəmiyyət verilir. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində kriminal nəticələr cinayət tərkiblərinə müxtəlif formalarda və məzmununda daxil edilmişdir. Məsələn, «Ekoloji cinayətlər» fəslindəki tərkiblərə diqqət yetirək. Bu fəsilədəki 247.1-ci maddədə işlərin yerinə yetirilməsi zamanı ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulmasının «radioaktiv fonun əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinə səbəb olması», 248.1-ci maddədə ekoloji cəhətdən təhlükəli maddələrin və tullantıların dövriyyəsi qaydalarını pozmanın «...ətraf mühitə **əhəmiyyətli ziyan vurma** təhlükəsi yaratması»; 249.1-ci maddədə baytarlıq qaydalarının pozulmasının «**ağır nəticələrə səbəb olması**», 250.1-ci maddədə suyun çirkləndirilməsinin «**əhəmiyyətli zərərin vurulmasına səbəb olması**», 259-cu maddədə ağacların və ya kolların qanunsuz kəsilməsinin

«...xepli miqdarda ziyan vurmasy» vё s. nёticёler tёsbit edilmişdir.

«Korrupsiya cinayёtleri vё dёvlёt hakimiyёti, dёvlёt qulluęu mёnafeyi, yerli ёzёnёidarё orqanlarında, habelё kommersiya vё ya qeyri-kommersiya tёşkilatlarında qulluq mёnafeyi аleyhinё olan cinayёtlер» fёslindё vёzifё sёlahiyyёtindёn suiistifadёnin «...mёhёm zёrер vurmasy» (SM-in 308.1-ci maddёsi), 308.2-ci maddёdё qeyd edilёn hёrёkёtlерin «... aęir nёticёлerё sёbёb olmasы...», vёzifё sёlahiyyёtlерinin аşılmasının qanunla qорunan mёnafeyё «...mёhёm zёrер vurmasy» (SM-in 309.1-ci maddёsi); 309.2-ci maddёdё qeyd edilёn hёrёkёtlерin «...aęir nёticёлerё sёbёb olmasы», vёzifёli şexsin sёlahiyyёtlерinin mёnimсёnilmёsinin fiziki vё ya hёquqi şexslерin hёquqlarının vё qanuni mёnafelерinin «...аhёmiyyёtli dёrёcadё pozulmasına sёbёb olmasы» (SM-in 310-cu maddёsi) vё s. nёticёлer tёsbit olunmuşdur. Lakin bёtёn bunlar cinayёt qanunun normalarında gёstёrilёn nёticёлерin heę dё tam siyahısı deyildir.

Sadalanan nёticёлeri nёzёrdё tutan ёlamёtlерin qanunda mёzmunu аçılmır. Elёcё dё onların barёsindё leqal tёfsirё az hallarda rast olunur. Cinayёt hёquq normaları barёsindё ёn ёox izah mёhkёmё tёfsiri vasitёsilё verilir¹. Lakin araşdırdıęımız nёticёлeri nёzёrdё tutan tёрkib ёlamёtlерinin mёhkёmё qёrarında bu vё ya başqa formada mёxtёsёр mёzmunu аçılса dа, onla-

¹ Республикада Конститусийа Мящкямсяи фяалиййята башлайандан сонра Али Мящкямсянин ёинайят вя мцлки ишляр цзря ганунларын тятбиги практикасында мейдана эялян, ейни ёцр щялл едилмяйян мясяляляр цзря изащ вермяк сащясиндя фяалиййяти хейли зяифлямищдир. Республиканын Конститусийа Мящкямсясинин фяалиййяти гцввядя олан ганунларын легал изащы иля баьлыдыр. Онун фяалиййяти щеч дя Али Мящкямсянин Пленумунун мящкямя тяърцбясинин цмумияшдирилмясиндян иряли эялян, ганунларын ейни ёцр анланылмасы вя ейни ёцр тятбиг едилмяси иля баьлы тювсийяляр вермяк сялащиййятини рядд етмир.

rın qəti izahı verilmir. Belə tərkib əlamətlərinə nəzəriyyədə və təcrübədə «qiymətləndirilən əlamətlər» adı verilmişdir.

Cinayətin baş verdiyi konkret şəraitdən, qəsdə məruz qalan obyektin xarakterindən asılı olaraq belə əlamətin məzmunu hər bir konkret halda məhkəmə tərəfindən açılır, cinayətin doğruduğu nəticəyə qiymət verilir.

Qanunun təcrübədə uzun müddət tətbiqi nəticəsində belə əlamətin məzmununa dair şərti «meyar»lar formalaşır və məhkəmə təcrübəsində ölçü kimi rəhbər tutulur. Lakin nəticə əlamətinin məzmununa dair belə meyarların sabitliyi nisbi olur. Ölkənin həyatında baş verən ciddi ictimai-siyasi və iqtisadi dəyişikliklər nəticəsində belə «qiymətləndirilən» əlamətlər ətrafında formalaşan meyarlar da dağılır, təkamülə məruz qalır. Məsələn, CM-in 177.3-cü maddəsində «külli miqdarda ziyan vuran oğurluğa» görə məsuliyyət müəyyən edilir. 1960-cı illərdən bəri keçən dövr ərzində məhkəmə təcrübəsində oğurlanan əmlakın dəyəri pərakəndə satış qiyməti ilə 2500 manat və bundan artıq məbləğdə olduqda məsuliyyət «külli miqdarda edilən oğurluq» əlaməti üzrə həll edilirdi. Lakin hazırda azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində belə meyarlar qanunun tətbiqində rəhbər tutula bilməz. Buna görə də qüvvədə olan CM-də 177-ci maddənin qeydində «külli miqdarda» edilən oğurluğa yeddi min manatdan artıq məbləğdə edilən oğurluq kimi qiymət verilmişdir.

Eyni adda nəticənin daxil olduğu müxtəlif normaların məhkəmə təcrübəsində tətbiqi də xeyli çətinlik törədir. Məsələn, CM-in «Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər» fəslinin 284-cü maddəsində dövlət sirrini yaymanın «ağır nəticələrə səbəb olması», 285-ci maddəsində məzmununda dövlət sirri olan sənədləri itirmənin «ağır nəticələrə səbəb olması» əlamətləri göstərilir. Vəzifə cinayətləri fəslinin də 308.2, habelə 309.2-ci

və digər maddələrində vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadənin, səlahiyyət həddini aşmanın «ağır nəticələrə səbəb olması» kimi nəticə nəzərdə tutulur. Eləcə də «İctimai təhlükəsizlik əleyhinə edilən cinayətlər» fəslində 223.2, 225.2 və 226.2-ci maddələrdə eyni adda ağır nəticələr nəzərdə tutulur. Qeyd edilən əlamətlər eyni adda «ağır nəticələr» ifadəsi altında getsə də, onlar müxtəlif məzmununa malikdirlər. Başqa sözlə, bu nəticələrin hər biri müxtəlif xarakterli obyektlərə vurulan ziyanla bağlı olduğu üçün onların məzmununa da müxtəlif meyarlarla qiymət verilir.

Obyektə yetirilən ziyanın xarakterinə görə maddi və qeyri-maddi kriminal nəticələr fərqləndirilir.

Cinayətin maddi xarakterli nəticələrinə aiddir: a) idarə və təşkilatlara və vətəndaşlara yetirilən əmlak ziyanı; b) şəxslərə yetirilən fiziki ziyan.

Qeyri-maddi xarakterli ziyan mənəvi, siyasi, təşkilati və s. qeyri-əmlak xarakterli ziyan olub, cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərin subyektlərinə yetirilir.

Əmlakla bağlı yetirilən ziyanın da iki növü fərqləndirilir: bilavasitə (birbaşa) yetirilən maddi ziyan və gözlənilən qazancın əldən çıxması.

Qanunsuz olaraq əmlakın götürülməsilə, yaxud da məhv edilməsilə və ya zədələnməsilə bilavasitə maddi ziyan yetirilir, əmlakın mülkiyyətçisi, yaxud da əmlaka sahib olan şəxs əmlakın hamısını, yaxud da müəyyən hissəsini itirmiş olur. Belə ki, oğurluq zamanı zərərçəkən, yəni mülkiyyətçi əşya, pul və s. sərvətlər üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarını həyata keçirə bilmir. Əgər cinayət törədilməklə əmlak məhv edilirsə (CM-in 186-cı maddəsi), əmlakla bağlı ictimai münasibətlərə xitam verilir.

Cinayətlə birbaşa vurulan ziyan hər bir halda oğurlanan, ya-

xud da məhv edilən əmlakın dəyəri ilə müəyyən edilir və əmələ bu əsasda hüquqi qiymət verilir. Cinayət törədildikdən sonra vurulmuş ziyanın tam və ya qismən ödənilməsi əmələ verilən cinayət-hüquqi qiyməti dəyişdirmir. Belə hallar yalnız məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

Birbaşa maddi ziyan yetirən əməllərə hüquqi qiymət faktiki yetirilən ziyanın pulla ifadə edilən dəyərində görə verilir. Məsələn, hazırda mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən CM-in 177-ci maddəsinin qeydində göstərilir ki, əməlin yetirdiyi ziyan otuz manatdan artıq olduqda belə əməl cinayətə çevrilir. Daha sonra qanunda «xeyli miqdar», «külli miqdar» ziyan anlayışlarının kəmiyyət kriteriyaları müəyyən edilir.

Talanmış əmlakın qiyməti müəyyən edilərkən, cinayət törədilən vaxt həmin əmlakın faktiki dəyəri əsas götürülməlidir. Talanmış əmlakın qiyməti barədə məlumat olmadıqda talanmış əmlakın qiyməti ekspert rəyi ilə müəyyən edilə bilər¹.

Gözlənilən qazancın itirilməsindən ibarət kriminal nəticənin baş verməsi ilə zərərçəkən şəxs qanuna və müqaviləyə əsasən əldə etməli olduğu əşyanı, pulu və s. sərvəti itirir. Məsələn, hava, dəmir yolu, su və ya avtomobil nəqliyyatında sərnişinlərin biletsiz aparılması ilə dövlətə, müəyyən təşkilata və ya müəssisəyə ziyan yetirilir, idarə və təşkilatın, müəssisənin xammalı və ya inşaat materialı hesabına müəyyən işlərin icrasına görə idarə və təşkilatın hesabına keçməli olan pul vəsaiti mənimlənilir və s. Ancaq cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulan hallarda gözlənilən qazancın itirilməsi formasında kriminal nəticəyə görə təqsirləndirməyə yol verilə bilər.

Fiziki ziyan insanın həyat və ya səhhətinə yetirilən zərər

---

¹ Азярбайъан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун гярарлар мяъмуяси (2003–2006). Бакы, Щцгуг ядябийяаты, 2006. С. 67.

formasında özünü göstэрir. Zэрэрчэкэнин öldürülməsilə əlaqədar yetirilən ziyan ən ağır fiziki ziyan sayılır. Cinayət qanununun 243.3, 215.3, 277, 279.3-cü və s. maddələrində də belə ağır fiziki ziyan tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulur.

Sağlamlığa yetirilən ziyan müxtəlif ağırlıqlı zərərdə (ağır, az ağır, yüngül), habelə sağlamlığa yetirilən digər zərərli nəticələr formasında özünü göstэрir.

Qeyri-maddi nəticə insana və ya xarici aləmin əşya və predmetlərinə fiziki təsir göstərmədən cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərin iştirakçılarının mənafelərinin pozulmasında ifadə olunan, obyektə yetirilən qəsddir. Qeyri-maddi nəticənin **iki növü** fərqləndirilir:

a) şəxsiyyətin mənafeyinə yetirilən ziyan (cinayət qanunu ilə qorunan mənəvi, siyasi, əmək və sair qeyri-əmlak xarakterli hüquq və azadlıqlar); b) dövlət və ya ictimai təşkilatların fəaliyyət sahəsinə yetirilən ziyan (mənəvi, siyasi, təşkilati və qeyri-əmlak xarakterli ziyan).

Qeyri-maddi xarakterli nəticələrin təhlükəliliyi müstəsna dərəcədə böyük ola bilər. Təhqir, böhtan, yalan xəbərçilik etmə, əsassız cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə kimi törədilən əməllər zərərçəkənə ağır mənəvi «yara» yetirə bilər. Zərərçəkənə yetirilən iztirab onun psixi xəstəliyə tutulmasına, ölümünə səbəb ola bilər. İnsanlara belə mənəvi yara yetirən şəxslərin əməlləri haqda çox halda tədbir görülmür. Belə əməllərə görə məsuliyyətdən kənar qalma halları qanuna, hakimiyyətə hörmət hissəsinə dağıdıcı təsir göstэрir, qanunları hörmətdən salır, ədalətlik haqqında hüquq düşüncəsinin formalaşmasına ziyan yetirir.

Cinayət hüquq elmində və məhkəmə təcrübəsində qeyri-maddi nəticənin müəyyən edilməsinin obyektiv meyarları hələ işlənib hazırlanmamışdır. Hüquqşünas kriminalistlər arasında qeyri-maddi nəticənin ölçüyə gəlməməsi haqda mülahizə möv-

cuddur.

Bir sıra cinayət hüquq normalarına daxil edilən əlamətlər həm maddi, həm də qeyri-maddi xarakterli nəticələri nəzərdə tutur. Belə normalara CM-in 284.2-ci maddəsi, 308.2-ci maddəsi, 322-ci maddəsi və s. aid edilə bilər.

Məsələn, hakimiyyətdən və ya qulluq mövqeyindən sui-istifadə dövlət mənafeyinə, ictimai mənafeyə, yaxud vətəndaşların mənafeyinə mühüm ziyan yetirdikdə cinayətə çevrilir. Burada göstərilən «mühüm ziyan» anlayışı həm maddi, həm də qeyri-maddi ola bilər. Tərədilən əməlin «mühüm ziyan» doğurub-doğurmaması isə işin konkret vəziyyətindən asılı olaraq müəyyən edilir. Belə ki, əgər müəssisə yay mövsümündə sanatoriyalara yüzlərlə göndəriş alırsa, bunlardan bir neçəsinin müəssisə rəhbərinin sərəncamı ilə şəxsi münasibətinə görə kənar adamlara satılması vəzifəli şəxs barəsində intizam məsuliyyəti yarada bilər. Başqa halda, alınan belə göndərişlərin sayı son dərəcə azdırsa və müəssisənin yüzlərlə fəhlə və qulluqçusu onu almaq ümidi ilə yaşayırsa, lakin vəzifəli şəxs göndərişləri müəssisə ilə heç bir əlaqəsi olmayan qohumlara, «yaxın» adamlara verirsə, belə vəziyyətdə vəzifəli şəxsin əməli müəssisənin fəhlə və qulluqçularının mənafeyinə mühüm zərər vuran qulluq mövqeyindən sui-istifadə kimi qiymətləndirilə bilər.

Cinayət hüquq elmində qeyri-maddi nəticələr haqqında obyektiv meyarlar işlənib hazırlanmasa da, ümumiyyətlə, demək olmaz ki, belə nəticələr heç bir halda «ölçü»yə gəlmir. **Dövlət sirrini yayma** bir halda dövlətin beynəlxalq aləmdə nüfuzuna ziyan gətirə bilər, dövlətin barəsində müəyyən sanksiyalar tətbiq edilə bilər, başqa halda müəyyən hərbi hissələrin yerinin dəyişdirilməsini, yeni müdafiə və təlim obyektlərinin tikilməsini tələb edə bilər. Bütün bu hallarda, şübhəsiz ki, dövlət sirrini yayma «ağır nəticələrə səbəb olan» əməl kimi qiymətləndi-

riləcəkdir.

Lakin dövlət sirrinin yayılması belə nəticələrlə əlaqədar olmaya da bilər. Əməlin faktiki hallarından, habelə konkret normanın tətbiqi ilə bağlı püxtələşən məhkəmə təcrübəsinin mövqeyindən asılı olaraq hər bir konkret halda qeyri-maddi nəticənin mövcud olub-olmaması aydınlaşdırılır.

Bəzi müəlliflər qanunda nəzərdə tutulan, qeyri-maddi nəticə ilə bağlı olan tərkib əlamətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi üçün formal meyarların müəyyən edilməsini təklif edir¹. Belə mövqe ilə razılaşmaq olmaz. Fikrimizcə, sadalanan nəticələrin məzmunu ilə əlaqədar əvvəlcədən qanuna formal meyarlar daxil etmək qanunun eyni cür tətbiq edilməsinə kömək etsə də, faktiki məhkəmə təcrübəsində xeyli çətinliklər yaradar və müəyyən hallarda ədalətsizliyə gətirib çıxarardı. Zənn edirik ki, qeyd edilən xarakterdə olan nəticələr hər bir halda işin konkret vəziyyətindən asılı olaraq qiymətləndirilməlidir.

§ 4. Kriminal nəticənin cinayət-hüquqi əhəmiyyəti

Cinayətin nəticəsi cinayət tərkiblərinə əsas tərkib əlaməti kimi, habelə məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblərə məsuliyyəti ağırlaşdıran əlamət kimi daxil edilir. Qanunverici orqan nəticəni normaya tərkib əlaməti kimi daxil etməklə müəyyən növ əməllərə görə məsuliyyəti və cəzanı fərdiləşdirir. Nəticə cinayət tərkibinə zəruri əlamət kimi daxil olan hallarda məhkəmə cəza təyin edərkən, ona yenidən cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymət verə bilməz.

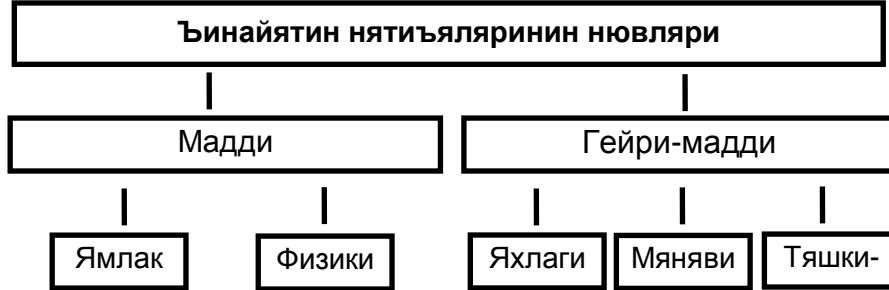
¹ *Тимейко Г.В.* Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов-на-Дону, 1997. С. 94-95.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində tərkiblərin əsasən iki formada quruluşuna rast olunur: a) cinayətin obyektiv cəhətinin ünsürlərindən yalnız hərəkət və ya hərəkətsizliyi nəzərdə tutan tərkiblər; b) cinayətin obyektiv cəhətinin ünsürlərindən hərəkət və ya hərəkətsizliklə yanaşı nəticəni nəzərdə tutan tərkiblər. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində və məhkəmə təcrübəsində birinci qəbildən olan tərkibləri *formal tərkiblər*; ikinci qəbildən olan tərkibləri isə *maddi tərkiblər* adlandırmaq qəbul olunmuşdur. Belə bölgünün mühüm praktiki əhəmiyyəti vardır. Belə ki, formal quruluşa malik olan cinayət tərkiblərinə əsasən məsuliyyətin həllində obyekt və subyektiv əlamətlərlə yanaşı, obyektiv cəhətin ünsürlərindən ancaq kriminal hərəkət və ya hərəkətsizliyi müəyyən etmək lazım gəlir. Bundan fərqli olaraq maddi quruluşa malik tərkiblər üzrə məsuliyyətin həllində isə hərəkətlə (hərəkətsizliklə) yanaşı, həm də nəticə də müəyyən edilməlidir. Hərəkətlə (hərəkətsizliklə) nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması da tələb edilir.

Beləliklə, formal və maddi cinayət tərkiblərinin fərqləndirilməsi bir sıra cinayət-hüquqi məsələlərin uğurla həllinə kömək edir:

a) konkret cinayətlərin bitmə anı onları əhatə edən tərkiblərin quruluşundan (maddi və ya formal olmasından) asılıdır; b) formal quruluşa malik cinayət tərkiblərinə əsasən məsuliyyətin həllində səbəbli əlaqənin müəyyən edilməsi zərurəti yaranmır; c) maddi cinayət tərkiblərinə əsasən məsuliyyətin həllində təqsir həm hərəkətə (hərəkətsizliyə), həm də nəticəyə münasibətdə müəyyən edildiyi halda, formal cinayət tərkiblərində ancaq hərəkətə (hərəkətsizliyə) görə müəyyən edilir.

**Иътимаи тящлцкяли нятиъя иътимаи-тящлцкяли
ямялин (щярякят вя йа щярякятсизлийин) едилмяси
иля ъинайят щцгугу иля горунан обйектя зяряр йе-**

Qanuna əsas tərkib əlaməti kimi daxil edilmiş nəticənin köməyi ilə bir sıra hallarda kriminal əməl başqa hüquq pozuntularından fərqləndirilir. Belə ki, cinayət qanununun 223, 224, 225, 226, 230, 231-ci maddələri ilə məsuliyyətin həlli üçün bu maddələrdə göstərilən nəticələrin baş verməsi tələb olunur. Bu normalarda göstərilən nəticələrin baş verməməsi, yaxud normada göstərilən nəticədən az ağır nəticənin baş verməsi əməlin kriminallığını və cəzalanmalı olmasını aradan qaldırır.

Cinayətin nəticəsi əsas tərkiblərə və məsuliyyəti ağırlaşdıran halları olan tərkiblərə əlamət kimi daxil edilən hallarda nəticə, cinayətlərin düzgün tövsifi üçün, habelə əsas tərkiblərin təsiri altına düşən cinayətləri məsuliyyəti ağırlaşdıran halları olan tərkiblərin təsiri altına düşən cinayətlərdən fərqləndirmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilən hallarda qanunverici orqan nəticə ünsürünü səciyyələndirən əlaməti tərkibə daxil etməklə məsuliyyətin və cəzanın fərdiləşdirilməsində ondan vasitə kimi istifadə edir.

Cinayətin nəticəsinin cəzanın fərdiləşdirilməsi üçün də mühüm əhəmiyyəti vardır. CM-in 59-cu maddəsinə görə törədilmiş cinayət nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi zərərin kö-nüllü olaraq ödənilməsi və ya aradan qaldırılması məsuliyyəti

yüngülləşdirən hal hesab edilir. Eləcə də cinayət qanununun 61-ci maddəsi «cinayətin ağır nəticələrə səbəb olması»nı cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərdə tutur. Cəza təyin etmənin ümumi prinsiplərinə əsasən (CM-in 58-ci maddəsi) məhkəmə cəzanı fərdiləşdirərkən cinayətin nəticəsini də cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alır.

Əsas tərkibin və məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkibin əlaməti kimi nəzərdə tutulan nəticənin minimum həddindən yüksək olan ziyanın məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınması fikr ilə razılaşmaq olmaz¹. Əgər nəticə cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulursa, nəticənin nə qədər ağır ziyanla əlaqədar olmasından asılı olmayaraq ona eyni zamanda həm də cəzanı ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verilə bilməz. Bu hal ancaq cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə təsir edir və məhkəmə CM-in 58-ci maddəsinə əsasən cəza təyininə bunu nəzərə alır.

Maddi və formal cinayət tərkiblərinin fərqləndirilməsinin cinayətə hazırlığın və cəhdin sərhədlərinin müəyyən edilməsi, törədilməsinə başlanılan cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtinanın mümkünlüyü, cinayətdə iştirakçılığa görə və s. məsələlər üzrə məsuliyyətin həlli üçün əhəmiyyəti vardır.

§ 5. Səbəbli əlaqə cinayət məsuliyyətinin zəruri şərti kimi

Cinayət-hüquq nəzəriyyəsində səbəbiyyətlə bağlı əsasən bir-birinə qarşı duran materialist və idealist baxışlar vardır. Materialist mövqedən, səbəbiyyət təbiət və ya cəmiyyət hadisələri ara-

---

¹ *Тимейко Г.В.* Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов-на-Дону, 1997. С. 108.

sında obyektiv əlaqədir. İdealizm mövqeyindən səbəbiyyət obyektiv olaraq bizim şüurumuzdan kənar gerçəkliyin hadisələri arasında yaşamır. Səbəbiyyət hadisələr arasında şüurumuzun yaratdığı şərti əlaqədir.

Burjua cinayət hüquq elminin meydana gəlməsi və inkişafı ilə səbəbli əlaqənin öyrənilməsi, tədqiqi müstəqil əhəmiyyət kəsb edən məsələyə çevrilir. Orta əsrlərin təlimi adam öldürməyə və bədənə xəsarət yetirməyə görə məsuliyyətin əsaslandırılmasında səbəbli əlaqəyə xüsusi məsələ kimi yanaşmır, səbəbli əlaqə hadisəsini tədqiq etmirdi. Həyat və səhhət əleyhinə törədilən cinayətlərdə bədənə yara yetirən alətin xüsusiyyətlərinə, zərərçəkənin orqanizminin vəziyyətinə, bədənə yetirilən xəsarətlə baş verən ölüm arasında olan müddətə və s. diqqət yetirilirdi. Maddi hüququn məsələləri prosessual hüquq məsələlərindən qəti təcrid olunmamışdı.

XIX əsrdən başlayaraq burjua kriminalistləri, xüsusən həyat və səhhət əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyətin kazual formada həllinə dair orta əsr təliminə qarşı qəti çıxış edirdilər. Onlar cinayət hüququnda səbəbli əlaqənin anlayışının işlənməsinə və onun müsbət həllinə tələb yarandığını əsaslandırırdılar¹.

Burjua ölkələrində səbəbli əlaqə probleminin nəzəri tədqiqinə maraq müxtəlif olmuşdur. Məsələn, fransız kriminalistləri səbəbli əlaqə haqqında təlimə geniş nəzəri təhlil vermir, bu məsələnin həllini məhkəmə təcrübəsinin səlahiyyətinə aid edirdi. İngiltərə və Amerika kriminalistləri müxtəlif kateqoriya kriminal əməllərə, xüsusən qəsdən adam öldürməyə tətbiq edilə bilən mövcud nəzəri ümumiləşdirmələri nəzərə almadan, sə-

---

¹ *Церетели Т.В.* Причинная связь в уголовном праве. М., 1960. С. 73.

bəbli əlaqə haqqında məsələnin şərhinə səy edirdilər¹.

XX əsrin əvvəllərində isə, alman hüquq ədəbiyyatında səbəbli əlaqə məsələsinə böyük maraq göstərilmişdir. Bu mövzuda monoqrafiyalar, çoxlu məqalələr yazılmışdır. Lakin problemin elmi cəhətdən əsaslandırılmasına, onun aydın həllinə nail olunmamışdır.

Mübahisə doğuran köklü metodoloji problemlərdən biri cinayət hüquq elmində səbəbiyyətin fəlsəfi anlayışından istifadə olunması məsələsi idi. Bu məsələ ilə məşğul olan əksər burjua kriminalistləri səbəbiyyətin fəlsəfi anlayışının cinayət-hüquqi məqsədlər üçün yararsız olduğu mövqeyində dururdular. Səbəbiyyətin fəlsəfi anlayışından imtina edilməsi əsasən *iki istiqamətdə* özünü büruzə verirdi.

Bir qrup alimlərin fikrincə, cinayət hüququ üçün insanın müəyyən hərəkətinin (hərəkətsizliyin) baş verən nəticə üçün zəruri şərtlərdən biri olmasını aydınlaşdırmaq vacib vəzifə hesab edilirdi. *Ekvivalent nəzəriyyə* bu yolla formalaşırdı. Səbəbiyyətin fəlsəfi anlayışı ilə hüquqi anlayışı arasında fərq qoyulmurdu. Digər qrup kriminalistlərin fikrincə, səbəbiyyətin cinayət-hüquqi anlayışı fəlsəfi zəminə malik olmalıdır. Onlar fəlsəfi əsasları, cinayət məsuliyyətini əsaslandırmağa yararlı olan səbəbiyyətin xüsusi cinayət-hüquqi anlayışını yaratmağı zəruri sayırdılar. Səbəbiyyətin xüsusi hüquqi anlayışının yaradılmasının zəruriliyi, həm də qanunda xüsusi hüquqi mənə kəsb edən anlayışlardan istifadə edilməsilə, bunların fəlsəfi mənası ilə hüquqi mənasının bəzən uyuşmaması ilə izah edilirdi.

Səbəbiyyətin fəlsəfi anlayışından imtina edən bəzi burjua kriminalistləri qeyd edirlər ki, cinayət hüququ insanın hərəkəti

---

¹ Йеня орада. С. 74.

ilə reallıqda baş verən nəticə arasında səbəbli əlaqənin olub-olmamasını müəyyən edə bilməz. Çünki səbəbli əlaqə təbiət hadisələri arasındakı qanunauyğunluq sahəsinə aiddir. Belə ki, cinayət hüququnda normativ əsasda qiymətləndirilən hadisələr araşdırılır. Cinayət qanunu insan davranışına normativ qiymət vermə yolu ilə yaradılır. Burada obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi xeyli müşkül məsələyə çevrilir. Səbəbiyyət reallıqdan yayınan hadisələr arasında müəyyən edilə bilməz.

a) ekvivalent nəzəriyyə

Ekvivalent nəzəriyyəyə görə, səbəbiyyət əlaqəsi hadisənin meydana gəlmə prosesidir. Hadisənin səbəbinin müəyyən edilməsi bu hadisənin doğrulmasını reallığa çevirən bütün halların müəyyən edilməsi tələbini qoyur. Bu nəzəriyyəyə görə bir hal (şərait) yalnız başqa hallarla (şəraitlərlə) əlaqədə nəticəni şərtləndirdiyindən (doğurduğundan) onlar həm cəmdə, həm də ayrılıqda zəruri şərait sayılır. Belə ki, şəraitin birinin olmaması digər bütün başqa şəraitlərin «hərəkət» təsirini «dondurur», nəticəni inkişafdan qoyur.

Beləliklə, ekvivalent nəzəriyyə insanın hərəkəti (hərəkətsizliyi) ilə baş verən nəticə arasında səbəbli əlaqənin olduğunu o halda qəbul edir ki, insanın hərəkəti belə nəticədən əzəl gəlsin və zəruri şərait rolunu oynamış olsun.

Ekvivalent nəzəriyyə nümayəndələrinin mövqeyinə görə, şəraitin baş verən nəticədən əzəl gəlməsi və onun zəruri şərait olduğunun müəyyən edilməsi fikrən təcrid etmə metoduna əsaslanmalıdır. Bu metodun mahiyyətinə görə, nəticədən öncə gələn şəraitlərdən (hallardan) biri bütün digər şəraitlərdən təcrid edilir. Fikrən təcrid edilən şərait olmadan məlum nəticə baş verə bilməzsə, ancaq belə vəziyyətdə araşdırılan şərait (hal) zəruri şərait kimi qiymətləndirilir. Qeyd edilən halda cinayət

məsuliyyətinin obyektiv müqəddəm şərti həll edilmiş sayılır.

Əgər kriminal nəticənin doğuluşu fikrən təcrid edilən davranışın olub-olmamasından asılı olmazsa, belə hərəkəti (hərəkətsizliyi) baş verən nəticənin səbəbi – *conditio sine quo non* saymaq olmaz.

Ekvivalent nəzəriyyəyə görə məsuliyyətin həllində hərəkətlə (hərəkətsizliklə) nəticə arasında zəruri əlaqənin olması ilə yanaşı, həm də belə nəticənin əməldən (hərəkətdən) doğmasına qəsd, yaxud da ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətin olması tələb olunur.

Səbəbiyyətə dair ekvivalent nəzəriyyənin əsasında duran tezislər (müddəalar) təkzibedilməz məntiqə əsaslanır. Hələ vaxtilə qocaman kriminalistlərdən A.N.Traynin qeyd edirdi ki, ekvivalent səbəbiyyətə dair müddəalar səbəbiyyətin bu və ya başqa təbiətinə dair anlayışlarla bağlı deyil, səbəbiyyətin öz anlayışı ilə bağlıdır.

Kriminalist müəlliflərdən İ.Lekşas məsələni bir daha dərinləndirərək qeyd edirdi ki, *conditio sine quo non* tezisi ancaq hərəkətlə nəticə arasında əlaqə məsələsinə toxunur. Onun fikrincə, səbəbiyyətə dair bu nəzəriyyənin nə idealizmlə, nə də ki, materializmlə heç bir əlaqəsi yoxdur¹.

Araşdırdığımız nəzəriyyənin möhkəm təmələ malik olması səbəb kimi çıxış edən halların (şəraitlərin) bərabər dəyəərə malik olması – bunların ekvivalent olması müddəasına əsaslanır. Bütün zəruri hallar (şəraitlər) eyni dəyəərə malik olduğundan bu nəzəriyyə nəticə etibarilə ekvivalent nəzəriyyə adlandırılmışdır. Qeyd edilən nəzəriyyəyə görə, bütün zəruri halların nəticə üçün eyni (bərabər qiymətli) kauzal əhəmiyyəti vardır. Nəzəriyyənin nümayəndələri qeyd edilən müddəanı nəticənin bö-

---

¹ Уголовное право. История юридической науки. М., Наука, 1978. С. 63.

lünmæzliyi ilæ ælaqælendirlær. Onların fikrincæ, nætice bølünmædiyi üçün, nætice ilæ bađlı olan halları ayırmaq væ onları axıra qædær, yæni nætice bađ verænæ qædær izlæmək mümkün deyildir. Buna göræ dæ nætice nin hissæsi deyil, bütövlükdæ nætice, hær bir konkret zæruri halla (şæraitlæ) ælaqædardır, bunlar arasında bunların næticeyæ tæsiri dæracæsine göræ færq qoymaq olmaz.

Nætice nin bađ vermæsində nætice ilæ ælaqædar olan zæruri halların eyni dæyæræ malik olmasđ bu næzæriyyænin æsas mahiyyætini ifadæ edir. Nætice ni dođuran halların eyni dæyæræ malik olmasđ müddæsi cinayætdæ iştirakçıların növlærinin obyektiv ælamætæ göræ færlændirilmæsine imkan verir.

Tælimin qeyd olunan müddæsi ilæ hæmræyik, hæm dæ ona göræ ki, *birincisi*, halların eyni dæyæræ malik olmasđ ictimai tæhlükæli nætice nin bütün iştirakçılar üçün ümumi olmasđnı æsaslandırmađa imkan verir; *ikincisi*, şæraitlærin eyni dæyæræ malik olmasđ bunların heç dæ næticeyæ bærabær sæviyyædæ tæsir göstærmæsi demæk deyildir.

Halların bærabær dæyærliliyi onların hær birinin nætice üçün zæzuriliyini næzærdæ tutur. Buna göræ dæ iştirakçılıđa göræ mæsuliyæt væ cæza tæyini mæsælælæri tækcæ subyektiv ælamætæ göræ deyil, hæm dæ obyektiv ælamætæ göræ hæll edilir.

b) adekvat sæbæbli ælaqæ næzæriyyæsi

Næzæriyyæ XIX æsrin sonunda meydana gælmışdir. Adekvat næzæriyyæ Almaniyada, İsveçrædæ geniř yayılmışdır. Bu tælimæ æsasæn, mælum halın (şæraitin) konkret væziyyætdæ müæyyæn nætice ni dođurmaq imkanına malik olub-olmamasına qiymæt verilir. Bæzi halların müæyyæn şæraitdæ bađ veræn nætice nin *conditio sine quo non* olmasđ, mæsuliyætin hælli üçün kifayæt deyildir. Bundan bařqa, belæ halın bu qæbildæn olan nætice læri dođurmađa yararlılıđı, næticeyæ aparın inkiřaf meyllærinæ ma-

lik olması aydınlaşdırılır. Beləliklə, əgər A nəticəsi B-dən törəmişdirsə, B. səbəbini A-ya adekvat olan səbəb saymaq olar.

Belə qiymətləndirmə biliyə və həyat təcrübəsinə istinad edir. İctimai bilik və təcrübə əsasında şəraitin belə növ hadisəni doğurmağa qabil olması, buna yararlı olması müəyyən edilir. Adi həyat təcrübəsinə görə, əgər şərait nəticəyə mütənasib deyildirsə, belə şərait nəticədən əzəl gələn zəruri şəraitlər zümərəsindən olsa da, o, adekvat şərait sayıla bilməz. Bu nəzəriyyə təcrübədən doğan bilik zəminində şəraitin (bu və ya başqa halın) nəticəni doğurmaq imkanına malik olub-olmamasını müəyyən edir. Beləliklə, materialist mövqedə duran kriminalistlərin fikrincə, cinayət məsuliyyəti obyektiv meyara deyil, subyektiv meyara görə həll edilir.

Belə mövqe məntiqdən daha çox hakim ideoloji mülahizələlərə əsaslanırdı. Hakimlərin həyat təcrübəsinin, bilik və təsəvvürlərinin müxtəlif olması, onlara obyektiv həqiqəti aşkar etməyə imkan verməyən fikirləri heç bir inandırıcı dəlillə əsaslandırılmırdı.

Hakimlərin təcrübəsinin və biliyinin müxtəlifliyi onların obyektiv həqiqəti aşkar etməsinə mane olmur. Belə olmasaydı müxtəlif həyat təcrübəsinə və biliyə malik olan hakimlər eyni bir iş üzrə müxtəlif qərarlar çıxarardı. Lakin həyatda belə olmur. Əslində ekvivalent nəzəriyyə kriminal nəticəni şərtləndirən hallar içərisində nəticəyə ekvivalent olan halı nəticənin səbəbi kimi qəbul edir. Ekvivalent nəzəriyyə hadisəni (nəticəni) şərtləndirən halı (səbəbi) nəticəyə təsir göstərən, lakin ayrılıqda onu doğura bilməyən hallardan (şəraitdən) fərqləndirməyi vacib sayır.

Odur ki, biz məşhur alman kriminalist alimi İon Lekşasın yuxarıda adları çəkilən nəzəriyyələrin nə materializmlə, nə də ki, idealizmlə əlaqədar olmaması mövqeyinə haqq qazandırdı-

тц.

Səbəbiyyətə dair burada adı çəkilən, hüquq ədəbiyyatında qəbul edilən bu nəzəriyyələr vaxtilə sovet hüquq ədəbiyyatında rədd edilmişdir. Kriminalist alimlərdən A.A.Piontkovski ilk dövrlərdə *conditio sine quo non* təlimini sözdə tənqid etsə də, əslində onu olduğu kimi qəbul edirdi. Müəllif sovet hüquq ədəbiyyatında səbəbli əlaqə nəzəriyyəsini əsaslandırmaq üçün materialist fəlsəfənin səbəb və nəticə, imkan və gerçəklik, təsadüf və zərurət kimi kateqoriyalarına istinad edirdi. O, səbəbiyyətdən bəhs edərkən qeyd edirdi ki, insanın kriminal nəticəni zərurət kimi şərtləndirən təqsirli davranışına görə cinayət məsuliyyəti yaranır. Təsadüfi səbəbiyyətdən fərqli olaraq, zəruri səbəbiyyətdə, reallıqdan baş verən nəticənin törədilən təqsirli hərəkətdən doğan yeganə real mümkün nəticə olması təsdiq edilməlidir. Hərəkətlə baş verən nəticə arasında əlaqə o zaman yaranır ki, məlum hərəkət imkan şəklində olan nəticəni gerçəkliyə çevirir. Müəyyən nəticənin baş verməsinin real imkanını törədilən hərəkətin təsiri altında hadisənin inkişafının təmin edilməsini nəzərdə tutur. Zəruri nəticə elə nəticədir ki, bu, konkret şəraitdə məlum hərəkətə daxilən xarakterik xüsusiyyət verir. Təsadüfi nəticə isə hərəkətin daxili inkişaf qanunauyğunluğundan irəli gəlir, müxtəlif hadisələrin kəsişməsindən baş verir¹. Bu təlim sonralar ədəbiyyatda zəruri səbəbiyyət nəzəriyyəsi adı ilə bir sıra müəlliflər tərəfindən müdafiə edilmişdir².

N.D.Durmanov zəruri səbəbiyyət haqqında təlimi qəbul etsə də, onun bəzi müddəalarında dəqiqləşdirmələr aparmışdır. Müəllif məlum nəticəni doğuran hərəkətləri iki yerə – səbəb sayılan hərəkətlərə və şərait sayılan hərəkətlərə bölməyi təklif et-

---

¹ Пюнтковский А.А. Учение о преступлении. М., 1961. С. 216.

² Уголовное право. История юридической науки. М., 1978. С. 66.

mişdir. Onun fikrincə, yalnız səbəb sayılan hərəkətlər nəticəni doğura bilər. Eyni vaxtda belə hərəkətə və hərəkətdən doğan nəticəyə görə şəxs təqsirli olduqda cinayət məsuliyyəti yaranır. Şəxsin hərəkəti nəticə üçün şərait rolunu oynamışdırsa, belə halda səbəbli əlaqə yaranmır və təqsirə dair məsələ də qoyula bilməz¹.

Problemin əsas tədqiqatçılarından olan T.V.Sereteli göstərir ki, o hərəkət ictimai təhlükəli nəticənin səbəbi sayıla bilər ki, bu nəticənin baş verməsinin tək zəruri şəraiti olmaqda qalmasın, həm də nəticəyə münasibətdə fəal və törədici xarakterə malik olsun. Məhz hərəkətin fəal, törədici xüsusiyyətini nəzərə almaqla səbəb sayılan hərəkəti şərait yaranan hərəkətdən fərqləndirmək olar. Lakin cinayət məsuliyyəti səbəbli əlaqəyə görə həll edilə bilməz. Burada həm də törədilən nəticə ictimai təhlükəli xarakterdə olmalı və baş verən belə nəticəyə münasibətdə şəxsin təqsiri müəyyən edilməlidir².

50-ci illərdə sovet hüquq ədəbiyyatında zəruri səbəbiyyət nəzəriyyəsi kəskin tənqid edilirdi. Professor V.N.Kudryavtsev bu nəzəriyyəni tənqid edərək göstərirdi ki, cinayət məsuliyyəti ictimai təhlükəli nəticə ilə hərəkət (hərəkətsizlik) arasında əlaqənin zəruri və təsadüfi olmasından asılı deyildir. Müəllifin fikrincə, zəruri səbəbli əlaqə ilə bağlı olan nəticə şüurla asanlıqla əhatə olunur və şəxsin qəsd formasında təqsirini şərtləndirir, bununla da belə əlaqə məsuliyyəti gücləndirir. Nəticə təsadüfi səbəblə bağlı olduqda belə əlaqənin idrakı xeyli çətin olur. Odur ki, təsadüfi əlaqə ilə bağlı olan nəticəyə və onun sosial təhlükəliliyinə psixi münasibət yanakı qəsd, yaxud da ehtiyatsızlıq formasında təzahür edir.

---

¹ Советское уголовное право. Общая часть. Под ред. проф. В.Д.Меншагина и др. М., 1969. С. 145-152.

² Серетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве, М., 1963. С. 193.

Professor V.N.Kudryavtsevin zəruri səbəbiyyət nəzəriyyəsinin tərəfdarlarına əsas iradı ondan ibarət idi ki, müəlliflər cinayət məsuliyyəti yaradan zəruri səbəbiyyəti, məsuliyyət yaratmayan təsadüfi səbəbiyyətdən fərqləndirən meyar göstərmirdilər¹. Məhkəmələrin isə konkret işlərin həlli üçün belə meyara ehtiyacları var idi.

V.N.Kudryavtsev qeyd edirdi ki, cinayət tərkibinin elementi kimi səbəbli əlaqə əlavə hüquqi əlamətə malik olmalıdır. Yəni nəticəni törədən səbəblərdən biri kimi hərəkət törədilən anda obyektiv məzmununa görə qanunla qorunan obyekt üçün təhlükəli olmalıdır. Əgər hərəkət (hərəkətsizlik) zərərli nəticənin baş verməsi üçün real imkan yaratmırsa, belə hərəkətin (hərəkətsizliyin) nəticə ilə əlaqəsi uzaq olur və o, məsuliyyət yarada bilməz².

Cinayət hüququnda səbəbiyyət probleminin tanınmış tədqiqatçısı sayılan T.V.Sereteli də səbəbiyyətə dair öz təlimində ziddiyyətə yol verirdi. Belə ki, müəllif bir tərəfdən ancaq zəruri səbəbiyyətdən doğan nəticəyə görə məsuliyyətə yol verir, digər tərəfdən isə qeyd edir ki, təsadüfi səbəblə bağlı baş verən nəticəyə görə də məsuliyyət yarana bilər³. Onun fikrincə, yetirilən ziyan (nəticə) təhlükəli və təqsirli xarakterdə olduqda məsuliyyət yarana bilər. Müəllif qeyd edir ki, nəticənin baş verməsinə eyni dərəcədə təsir göstərən hərəkətlər, digər tərkib hissələrinin təsiri ilə əməlin bir halda ictimai təhlükəli olmasını müəyyən edir, başqa halda isə əməli sosial təhlükəli əməl saymağa əsas vermir.

Buna görə də əməlin ictimai təhlükəliliyi sərhədlərinin idrakı insanın hadisənin faktiki inkişafı gedişinə müdaxilə etməsi-

---

¹ Советское государство и право. 1950, № 1. С. 44.

² Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М., 1960. С. 208.

³ Серетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. М., 1963. С. 193.

nə real imkan verir.

A.N.Traynin tərəfindən səbəbiyyətə dair inkişaf etdirilən digər təlim nəticənin törədilməsi dərəcəsi nəzəriyyəsidir. Onun fikrincə, məlum nəticəni doğuran bütün hərəkətlər bir-birindən nəticəni doğurmaq dərəcəsinə görə fərqlənirlər. Bu baxışa görə, bir hərəkət səbəbiyyətdə həlledici baş səbəb rolunu oynayır, digərinin isə nəticəyə təsiri son dərəcə kiçik və mikroskopik ola bilər. Az əhəmiyyətli səbəblər nəzərə alınmamalıdır. Lakin müəllif hansı hərəkətlərin baş, yəni əsas, digərlərinin isə qeyri-əsas, yəni əhəmiyyətsiz olmasını fərqləndirən əlamətləri göstərmirdi¹.

Kriminalist müəlliflərdən Y.M.Braynin də «zəruri səbəbiyyət» təlimi mövqeyində durur. Onun fikrincə, şəxs törətdiyi hərəkətə (hərəkətsizliyə) görə təqsirli olmasa da (məsələn, zəruri müdafiədə), onun davranışı nəticə ilə səbəbli əlaqədə ola bilər. Buradan da məlum olur ki, cinayət hüququnda səbəbli əlaqə anlayışına görə insanın hərəkəti (hərəkətsizliyi) ilə nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması heç də hər bir halda şəxsin nəticəyə görə hökmən təqsirli olmasını nəzərdə tutmur.

Vaxtilə Leningrad Dövlət Universitetinin Cinayət hüququ kafedrasının əməkdaşları tərəfindən hazırlanmış «Cinayət hüququ kursu»nun 1-ci hissəsində səbəbli əlaqə məsələsinə xeyli yer verilir. Bu bölmənin müəllifi V.S.Proxorov zəruri səbəbiyyət nəzəriyyəsi haqqında təlimi tənqid edərək göstərir ki, cinayət hüququ üçün hərəkətlə (hərəkətsizliklə) nəticə arasında səbəbli əlaqənin zəruri, yaxud da təsadüfi olmasının əhəmiyyəti yoxdur. Bununla belə, müəllif məsələnin müsbət həllinin yollarını da göstərmirdi².

---

¹ *Трайнин А.Н.* Общее учение о составе преступления. М., 1957. С. 154-171.

² Курс советского уголовного права. В 4-х томах. Т. 1. Часть Общая. Л., 1968. С. 346.

Nəzəriyyə və təcrübə üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də hərəkətsizliklə bağlı törədilən cinayətlərdə səbəbli əlaqə məsələsidir. Əksər kriminalistlərin fikrincə, kriminal xarakterli nəticə hərəkətsizlikdən də doğa bilər. Lakin bəzi kriminalistlər belə mövqə ilə razılaşmır. Məsələn, professor M.D.Şarqorodski ümumi qəbul olunmuş mövqeyə qarşı çıxaraq qeyd edirdi ki, hərəkətsizliklə nəticə arasında səbəbli əlaqə axtarmaq lüzumsuzdur. Müəllifin fikrincə, belə hallarda hərəkətsizlik nəticənin səbəbi kimi araşdırılmamalı, subyektin belə hərəkətsizliyə görə hansı hallarda cavabdehliyinin yarandığı aydınlaşdırılmalıdır.

M.D.Şarqorodskinin mövqeyi əksər müəlliflər tərəfindən tənqid edilmişdir¹. Qanunla yalnız hərəkətsizlik aktına görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilirsə, belə hallarda məsuliyyətin həllində səbəbli əlaqə axtarmaq lüzumu aradan qalxır.

Qüvvədə olan qanun əksər hallarda cinayət məsuliyyətini «təmiz» hərəkətsizliyə görə deyil, hərəkətsizliklə bağlı olan nəticə ilə əlaqələndirir və buna görə də səbəbli əlaqənin olub-olmamasını müəyyən etmək zərurəti yaranır. Belə hallarda əgər ictimai təhlükəli nəticə baş vermirsə, sadəcə, subyektin yol verdiyi hərəkətsizliyə görə məsuliyyət yarana bilməz.

Göründüyü kimi, hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərdə səbəbli əlaqənin olmasını inkar edən müəlliflərin mövqələrinə öncə məntiqi baxımdan haqq qazandırmaq olmur.

Hərəkətsizliklə bağlı törədilən cinayətlərdə səbəbli əlaqənin olmasını inkar edən müəlliflərin mövqeyini tənqid edərək V.N.Kudryavtsev qeyd edir ki, əvvəla, hərəkətsizlik aktında fəal cəhət inkar edilir; ikincisi, səbəbiyyət əhatədə fəal dəyişiklik etmək xüsusiyyətilə əlaqələndirilir. Bu qeyri-dəqiqlik də

---

¹ Уголовное право. История юридической науки. М., Наука, 1978. С. 72.

səbəbiyyətin fəlsəfi və fiziki anlayışlarının eyniləşdirilməsindən irəli gəlir. Səbəbiyyətin fəlsəfi anlayışı «fəallıq» kimi əlavə əlaməti nəzərdə tutmur. Müəllif fikrinə davam edərək göstərir ki, «bütün sistemlər» həm «daxildən», həm də «xaricdən» fəal hərəkətlərlə dağıdıla bilər. Lakin passiv vəziyyət (sistemdə müəyyən komponentin funksiyasının itməsi) «daxildən» yarandıqda, yəni bu sistemə mənsub element hərəkət etməli olduğu halda, hərəkətsizlik göstərdikdə sistem üçün təhlükə yaranır¹.

Prinsip etibarilə hərəkətsizliklə bağlı olan sosial təhlükəli nəticəyə görə cinayət məsuliyyəti o halda müəyyən edilə bilər ki, şəxs müəyyən sistemlə bağlı olduğu halda bu sistemin normal fəaliyyəti üçün zəruri olan funksiyanı yerinə yetirməsin və beləliklə, sistem bundan ziyan çəkmiş olsun.

Şərh edilənləri və problem ətrafında mövcud olan tənqidi mülahizələri ümumiləşdirərək, hesab edirik ki, məsuliyyətin həllində səbəbiyyətlə bağlı **aşağıdakı qaydalar** rəhbər tutulmalıdır:

1. Hadisələr arasındakı əlaqə obyektiv xarakterlidir və dərk ediləndir. İnsan belə əlaqələri öz təxəyyülü ilə uydurmur, aşkar edir; buna görə də obyektiv əlaqələrin araşdırılması burada psixi münasibətdən, təqsirdən təcrid olunmuş formada həyata keçirilir. Öncə hərəkətlə (hərəkətsizliklə) nəticə arasında obyektiv əlaqənin olduğu təsdiq edilir. Bundan sonra hərəkətə (hərəkətsizliyə) və nəticəyə münasibətdə qəsd, yaxud ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətin olub-olmaması – təqsir müəyyən edilir.

2. Sosial hadisələrin səbəbləri insan tərəfindən fikrən təcrid etmə yolu ilə dərk edilir.

Səbəb (hərəkət və hərəkətsizlik) və nəticə (kriminal nəticə)

---

¹ *Кудрявцев В.Н.* Противоправное бездействие и причинная связь // Советское государство и право. 1967, № 5. С. 29.

digər əlaqələrdən fikrən təcrid edilməlidir. Təbiət hadisələri arasında olduğu kimi, cəmiyyət hadisələri arasında da ümumi universal əlaqə olduğu üçün səbəb və nəticə anlayışı ümumi əlaqə «zəncirinin» elə həlqəsindən təcrid etməyi tələb edir ki, burada həlqənin bir tərəfində səbəb, digər tərəfində isə nəticə müstəqil hadisə kimi təzahür etmiş olsun. Belə qaydanı tətbiq etməklə təhlükəli əməllə sosial təhlükəli nəticəni fərqləndirmək mümkündür.

Cinayət hüququnda ancaq cinayət subyektinin hərəkət və ya hərəkətsizliyi baş verən nəticənin səbəbi, yaxud da onun baş verməsinə kömək edən şərait rolunu oynayır. Nə təbii şərait, nə mexanizmlərin təsiri, nə anlaşıqız şəxslərin fəaliyyəti kriminal nəticənin səbəbi ola bilməz. Bu baxımdan, kriminal nəticəni doğuran səbəbiyyətlə, belə cinayət işi üzrə aparılan ekspertizanın müəyyən etdiyi səbəbli əlaqə də fərqlənir. Məsələn, qətl cinayətində məhkəmə-tibb ekspertizası ölümün ancaq bioloji səbəblərini müəyyən edir. Qətl cinayəti üzrə ekspert rəy verə bilər ki, kəsici-deşici alətlə yetirilən zərbə zərər çəkən şəxsin güclü qan itirməsinə, onun ürəyinin dayanmasına və ölümünə səbəb olmuşdur.

Müstəntiqin, yaxud hakimin müəyyən etdiyi səbəbiyyət ictimai hadisələr sahəsinə aiddir. Təqsirkarın hərəkəti, yaxud hərəkətsizliyi nəticənin səbəbi, yaxud da şəraiti rolunda hökmən müəyyən motivlə və məqsədlə bağlı olur, iradi xarakter daşıyır. Hərəkətin (hərəkətsizliyin) müəllifi cinayətin subyektli olmaq üçün zəruri əlamətlərə – anlaşıqlılığa, qanunla müəyyən edilən yaş həddinə malik olmalıdır.

Hərəkət (hərəkətsizlik) antisosial, yəni neqativ sayılan xarakterdir. Əgər şəxsin hərəkəti və ya hərəkətsizliyi sosial faydalı, yaxud da sosial neytral xarakterdədirsə, belə hərəkət (hərəkətsizlik) ictimai təhlükəli nəticənin səbəbi ola bilməz.

3. Səbəb (hərəkət, yaxud hərəkətsizlik) zaman etibarilə nəticədən əzəl gəlməlidir. Bəzən əməl əzəli gəlsə də, nəticə doğurmur, nəticə başqa səbəblərlə bağlı olur. Buna görə hadisələrin zaman etibarilə zahiri ardıcılığı əsl səbəbin aydınlaşdırılmasından diqqəti yayındırmamalıdır.

A. dalaşma prosesində B.-yə bədənin daxilinə keçən xəsarət yetirmişdir. Xəstəxanada tibb əməliyyatı zaman B-nin qanına infeksiya keçmiş, nəticədə B. infeksiyadan ölmüşdür. Burada A.-nin əməli ölüm hadisəsindən əvvəl gəlsə də, ölümdən ibarət nəticənin səbəbi sayıla bilməz.

4. Səbəb «Conditio sine quo non» – elə şəraitdir ki, bunsuz nəticə baş verə bilməz. Müəyyən hallarda səbəbiyyət prosesinə müxtəlif hallar müdaxilə edir. Bunların içərisindən ancaq nəticəni real doğurmaq imkanına malik olan, onu imkandan gərçəkliyə çevirə bilən hal, yaxud hallar nəticənin səbəbi hesab edilə bilər:

a) əməllə nəticə arasındakı əlaqə zəruri əlaqə olmalı, əməl nəticəni labüd doğurmalıdır. Zəruri əlaqə ilə bağlı olan səbəbiyyətdə nəticə hadisənin bir istiqamətli daxili inkişafından doğur. Adətən, təcrübədə belə əlaqə bilavasitə, birbaşa səbəbli əlaqə adlandırılır;

b) nəticə ilə zəruri səbəbli əlaqə nisbətən uzaq, vasitəli əlaqə də ola bilər. Belə hallarda əməl başqa adamların hərəkətləri ilə, mexanizmlərlə, qanunauyğunluqlarla rəbitəyə girərək nəticəni doğurur. Həkim xəstənin blankını səhv salmış, A-ya yazılmalı olan müalicəni B-yə təyin etmişdir. Tibb bacısı həkim təyinatı üzrə B-yə iynə vurmuş və bundan B. ölmüşdür;

c) iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə baş verən nəticə birgə fəaliyyətin zəruri nəticəsi olur. Burada təşkilatçılıqla, təhrikçiliklə və köməkçiliklə bağlı olan hərəkətlər icraçının hərəkətləri ilə qovuşaraq birgə fəaliyyət yaradır. Kriminal nəticə bir nəfə-

rin hərəkətindən deyil, birgə fəaliyyətdən doęur. Hər bir iřti-
rak ının hərəkəti yalnız bařqa iřtirak ıların h r k tl ril  əlaqə-
də nəticəni doęurduęundan bu hərəkətlər həm cəmdə, həm də
ayrılıqda zəruri ř rait (səbəb) sayılırlar.  unki bunlardan biri-
nin olmaması nəticəni inkiřafdan qoyur. Buna görə də, təsadüfi
deyildir ki, cinayətin iřtirak ılarının məsuliyyətinin həllində
həm də hər bir iřtirak ının hərəkəti ilə bař vermiř nəticə ara-
sında zəruri səbəbli əlaqəni aydınlařdırmaq tələb olunur.

Zəruri səbəbli əlaqə ilə yanařı təsadüfi səbəbli əlaqə də fərqləndirilir. Təsadüfi səbəbli əlaqə müxtəlif hadisələrin k siřm sind n doęur. Zəruri səbəbli əlaqədən fərqli olaraq, təsadüfi səbəbli əlaqədə əməl nəticənin bař verməsi u un real imkan yaratmır və onun bař verməsini labüd etmir. A. piyada yol ge-
dən B.-ni idarə etdiyi y kl  dolu olan mařına g t rm řd r. Mařında s rniřinl r u un oturacaq yerləri, zəruri řitl r olma-
mıřdır. Bir qədər yol getdikdən sonra A.-nin idarə etdiyi mařın k rpd n keçərkən k rpd  u muř, mařın çaya d řm řd r. B. mařının altında qalaraq  lm řd r. Burada A.-nin B.-ni yük mařına g t rm sind n ibarət hərəkət təhlükəsizliyini pozan əməl ilə bař verən ölüm hadisəsi arasında olan əlaqə təsadüfi əlaqədir. Buna görə də B.-nin  l m n  görə A.-nin məsuliyyəti yaranmır.

Təsadüfi səbəb ( m l) bař verən nəticədən nisbətən uzaq olur, lakin nəticəyə daha yaxın olan və onu doęuran səbəbin inkiřafına ř rait yaradır. Cinayət-hüquqi mənada belə əlaqə nəticəni doęurmaq x susiy tin  malik olmadıęından cinayət-hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir. Buna görə də təsadüfi səbəbli əlaqədə cinayətin obyektiv cəhəti yaranmadıęından cinayət tərkibi də mövcud olmur.

§ 6. Cinayətin obyektiv cəhətinin digər elementləri

Cinayətin edilmə üsulu. İctimai təhlükəli əməli törədərkən təqsirkarın istifadə etdiyi yanaşma qaydalarına və metodlarına cinayətin törədilməsi üsulu deyilir. Cinayətin edilmə üsulu onun təzahür formasıdır. Əməlin törədilməsində seçilən üsul onun məzmununu konkretləşdirməyə imkan verir.

Cinayətin edilmə üsulunu çox halda cinayətin törədilməsində istifadə edilən alət və vasitələrə görə müəyyən etmək mümkün olur. Məsələn, əməlin edilməsində odlu, yaxud soyuq silahdan istifadə edilməsi cinayətin zor işlətməklə törədilməsinə dəlalət edir.

Əməl törədilərkən istifadə edilən üsul bəzən cinayətin sosial təhlükəliliyinə təsir göstərir. Məsələn, əmlakın gizli talanması (CM-in 177-ci maddəsi) ilə müqayisədə onun açıq talanması (CM-in 180-ci maddəsi), habelə açıq talama ilə müqayisədə həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə törədilən talama (CM-in 181-ci maddəsi) daha təhlükəlidir.

Buna görə də cinayətin obyektiv cəhətinin bu elementini xarakterizə edən əlamətlər qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinin xeyli tərkiblərinə daxil edilmişdir. Qanunverici orqan müəyyən hallarda cinayətin edilmə üsulunu xarakterizə edən əlamətləri tərkibə daxil etməklə cinayət sayılan əməlləri cinayət sayılmayan əməllərdən, eləcə də oxşar cinayətləri bir-birindən fərqləndirir, habelə müəyyən növ əməllərə görə məsuliyyətin daha ədalətli differensiasiyasına nail olur.

Qüvvədə olan qanunvericiliyin təhlili göstərir ki, xeyli hallarda cinayətin edilmə üsulunu xarakterizə edən əlamətlərdən həm əsas tərkiblərin, həm də məsuliyyəti ağırlaşdıran halları olan tərkiblərin qurulmasında istifadə edilmişdir.

Üsul əməli sosial təhlükəli əmələ – cinayətə çevirən hallarda

криминалашдырманнн башлыца мейарларнндан бери олур. Белѣ халларда ѣмѣлин едилмѣ ѱsulуну нѣзѣрдѣ тутан ѣламѣт ѣсас тѣркнбѣ дахил едилр.

Синайѣтин тѣрѣдилмѣси ѱsulуну нѣзѣрдѣ тутан ѣламѣтлѣр qуввѣдѣ олан qанунун 149, 150, 151, 170, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184-сѱ вѣ с. маддѣлѣриндѣ гѣстѣрилѣн ѣсас тѣркнблѣрѣ дахил едилмншдыр. Синайѣт qанунунун 120.2.4, 126.2.3, 127.2.2, 137.2, 144.2.4, 145.2.5, 150.2.4, 185.2.3, 186.2.2, 215.2.3, 219.2.2-си маддѣлѣриндѣ вѣ дигѣр фѣснллѣрнн хейли нормаларннда синайѣтин едилмѣ ѱsulу сѣзанн агнрлашдыран тѣркнб ѣламѣти кнми нѣзѣрдѣ тутулур. Qeyd едилѣн халларда ѣмѣлин едилмѣ ѱsulу синайѣтин социал тѣхлѣкѣлиийини ciddi сурѣтдѣ yюксѣлтдиийнндѣн, qанунверичи орqан ѣсас тѣркнблѣ мѱqайисѣдѣ фѣрqli мѣsulийѣт мѱѣyyѣн етмѣк мѣсбурнйѣтнндѣ qалмншдыр.

ѣмѣлин едилмѣ ѱsulу синайѣт тѣркнблѣринѣ дахил едилнб-едилмѣмѣснндѣн асылн олмайараq, хѣр бир конкрет иш ѱзрѣ арашдырилмалыдыр. Синайѣткарнн шѣхсиyyѣтиннн социал тѣхлѣкѣлиийнннн qиймѣтлѣндирнлмѣси ѱсѱн, синайѣт мѣsulийѣтинннн вѣ сѣзаннн фѣрди-лѣшдырилмѣси ѱсѱн бунун ѣхѣмиyyѣти варадыр.

Синайѣтин тѣрѣдилдиийи шѣраит. ѣмѣлин баш вердиийи шѣраит синайѣтин тѣрѣдилдиийи социал мѱхити нѣзѣрдѣ tutur. Социал мѱхит мѱѣyyѣн халларда синайѣтин тѣхлѣкѣлиийини хѣм артнра, хѣм дѣ азалда билѣр. Buna гѣрѣ дѣ qуввѣдѣ олан qанунверичилик синайѣтин баш вердиийи шѣраити сѣциyyѣлѣндирѣн ѣламѣтлѣри бѣзѣн конкрет синайѣт тѣркнблѣринѣ дахил едилр. Белѣ ки, qуввѣдѣ олан qанунверичилийннн «Хѣрби синайѣтлѣр» фѣслнндѣ хейли нормаларда «мѱхарнбѣ вاختн вѣ ya дѣyюш шѣраити» сѣзанн агнрлашдыран тѣркнб ѣламѣти кнми нѣзѣрдѣ тутулур (мѣсѣлѣн, СМ-ин 328.4, 329.3, 330.3, 333.6, 334.3-сѱ вѣ с. маддѣлѣри).

Qанун еynи заманда синайѣтин иктимай фѣлакѣт шѣраитнндѣн истифадѣ олунараq едилмѣсини сѣзанн агнрлашдыран халлар снраснна

daxil etmişdir. Belə şərait zəlzələ, vulkan püskürməsi, daşqın, kütləvi epidemiya və s. bu kimi hadisələrlə bağlı ola bilər.

Cinayətin törədildiyi şərait cinayətin sosial təhlükəliliyini azalda bilər və beləliklə, məsuliyyət yüngülləşə bilər. CM-in 59.1.5-ci maddəsindəki «cinayətin ağır həyat şəraiti nəticəsində və ya mərhəmətlilik niyyəti ilə törədilməsi», 59.1.6-cı maddəsindəki «cinayətin fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında, yaxud maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılılıq nəticəsində törədilməsi», 59.1.8-ci maddəsindəki «cinayətin zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində törədilməsi», eləcə də cinayətin «cinayətin zəruri müdafiənin, ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxsin tutulmasının, son zərurətin, əsaslı riskin, əmrin və ya sərəncamın icra edilməsinin qanunla müəyyən edilmiş şərtlərini pozmaqla törədilməsi» cəzanı yüngülləşdirən hallar sırasına daxil edilmişdir. Sadalanan hallar qanuna cəzanı yüngülləşdirən hallar sırasına daxil edilərkən cinayətin xeyli dərəcədə şəraitin təsiri altında törədildiyi nəzərə alınmışdır.

Cinayətin törədildiyi yer. Əməlin törədildiyi yer dedikdə cinayətin baş verdiyi məkan nəzərdə tutulur. Cinayət hüququnda cinayətin edilmə yeri, ilk növbədə, coğrafi anlayışlarla bağlıdır. Məsələn, qanunda bir sıra normalar vardır ki, cinayətin edilmə yeri dəniz və su yolu (CM-in 269-cu maddəsi), qitə şelfi (CM-in 253-cü maddəsi), su mənbələri (CM-in 250-ci maddəsi), atmosfer (CM-in 251-ci maddəsi); dəniz mühiti (CM-in 252-ci maddəsi) və s. bu kimi coğrafi anlayışlarla konkretləşdirilir. Qanun göstərilən hallarda əməlin sosial təhlükəliliyini, ilk növbədə, əməlin baş verdiyi məkanla bağlayır. Məsələn, CM-in 141-ci maddəsi xəstəxanalardan kənarında abortun edilməsini cinayət hesab edir. Bu təsadüfi deyildir. Çünki hamilə-

liyin süni surətdə pozulması qadının həyatı üçün ciddi təhlükə törədir. Belə əməliyyat tibb müəssisəsindən kənar da baş verdikdə daha təhlükəli olur. Buna görə də qanun tibb müəssisəsindən kənar yerdə baş verən abortu kriminal abort kimi qiymətləndirir.

Zaman. Zaman – saniyə, dəqiqə, gün və s. hər hansı hadisənin törənmə prosesinin və ya mövcudluğunun davam etməsi və uzanması miqyasını müəyyən edən ölçüdür. Zaman cinayət hüququnda ictimai təhlükəli əməlin baş verdiyi və davam etdiyi müddətdir. İstintaq və təhqiqat orqanlarının nümayəndələri tərəfindən konkret cinayətin əlamətləri xarakterizə edilərkən ictimai təhlükəli əməlin nə vaxt törədildiyi, onun nə qədər müddətə davam etdiyi, ictimai təhlükəli nəticənin nə vaxt baş verdiyi həmişə göstərilir. Lakin bunların cinayət-hüquqi əhəmiyyəti olmur.

Qüvvədə olan cinayət qanununun az normalarında zamanı nəzərdə tutan əlamət cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinə daxil edilmişdir. Xüsusən CM-in 321.2-ci maddəsində və CM-in 328, 333 və 334-cü maddələrində «müharibə vaxtı» müstəqil əlamət kimi cinayət tərkibinə daxil edilmişdir. Zamanı nəzərdə tutan tərkiblərin əksəriyyəti hərbi cinayətlər fəslində yerləşdirilmişdir.

Zaman həm də qüvvədə olan CM-in 61.1.11-ci maddəsinə cəzanı ağırlaşdıran hal kimi daxil edilmişdir. Bu bənddə cinayətin fəvqəladə vəziyyət, habelə kütləvi iğtişaşlar zamanı törədilməsi cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilmişdir. Cinayətin obyektiv cəhətinin şərh etdiyimiz əlamətləri cinayət tərkibinə daxil edilən hallarda onlar məcburi əlamətə çevrilir. Başqa sözlə, məlum tərkiblərlə məsuliyyətin həllində belə əlamətlər hökmən müəyyən edilməlidir.

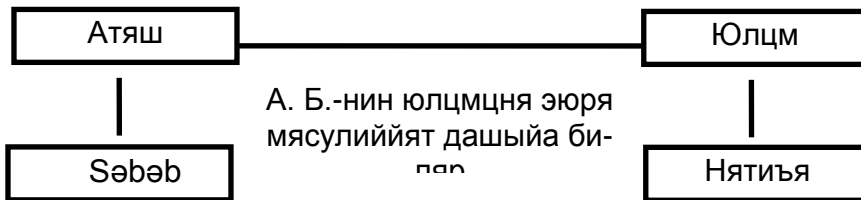
Əgər şərh etdiyimiz əlamətlər cinayət tərkibinin obyektiv

сәһәтинин әләмәтидирсә, еynи vaxtda гөстәрилән hallar CM-in 59-cu və ya 61-ci maddələrində nəzərdə tutulursa, onlara tәkrar mäsuliyyәti yüngüllәşdirән, yaxud da аğırlaşdıran hal kimi әһәмиyyәt verilә bilmәz.

Сябябли ялагя ямялля нятиъя арасында еля ялагядир ки, бурада нятиъя билаваситя мялум ямялдян доьур

Шяхсин иътимаи тящлцкяли нятиъяяя әоря ъавабдешлийи о заман йараныр ки, онун тюрятдийи ямял баш верян нятиъянин сябяби

P.-nin atəři ilə S.-nin ölümi arasında səbəbli əlaqə yoxdur.
P. bədənə yüngül xəsarət yetirməyə görə, yaxud qəsdən adam öldürməyə cəhdə görə məsuliyyət daşımalıdır.

ƏDƏBİYYAT

Kovalev M.İ. Problemi uçeniə ob obcektivnoy storone sosta-va prestupleniə. Krasnoərsk, 1991.

Mixlin A.S. Posledstviə prestupleniə. M., 1969.

Malğüev V.V. Problema uqolovno-pravovoy öuenki obhest-venno-opasnıx posledstviy. Saratov, 1989.

Panov N.İ. Sposob soverşeniə prestupleniə i uqolovnaə ot-vetstvennostğ. Xarğkov, 1982.

Naumov A.V. Cinayət hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Timeyko Q.V. Obhee uçenie ob obcektivnoy storone pres-tupleniə. Rostov-na-Donu, 1977.

Üereteli T.V. Priçinnaə svəzğ v uqolovnom prave. M., 1963.

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. M., 1997.

Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, BDU nəşriyyatı, 1995.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax.T. 1. Obhaə çastğ. M., Zerüalo, 1999.

VIII FƏSİL CINAYƏTİN SUBYEKTİV CƏHƏTİ

§ 1. Cinayətin subyektiv cəhətinin anlayışı

Cinayətin subyektiv cəhəti cinayətin bilavasitə törədilməsi ilə əlaqədar şəxsin psixi fəaliyyətidir. Cinayətin subyektiv cəhəti ictimai təhlükəli əməli etməyə qətiyyət yaradan, dərk edilən tələbatı, əməlin obyektiv əlamətlərinin şüurda inikasını (yaxud inikas imkanını) və bunlara münasibəti ifadə edir.

Yalnız idrak nəzəriyyəsi mövqeyindən insanın psixi münasibəti kimi təqsiri, cinayətin motiv və məqsədini düzgün anlamaq olar. Cinayətin subyektiv cəhəti psixi proses və psixi münasibət kimi kriminal əməlin törədilməsi ilə bağlı olur, onun ünsürü kimi meydana gəlir, mövcud olur. Kriminal əmələ qədər əmələ vadar edən daxili tələbatlar, əməlin motiv və məqsədi formalaşır, faktiki törədiləcək əməlin subyektiv elementləri şüurda inikas edilir, ona seçici, fəal, müsbət, yaxud da mənfi psixoloji münasibət ifadə olunur. Burada psixoloji inikas həm də psixoloji münasibəti ifadə etdiyi üçün, təqsir də subyektiv qəsd edilən sosial sərvətlərə münasibətini ifadə etmiş olur.

Cinayətin subyektiv cəhəti – təqsir (qəsd və ehtiyatsızlıq), motiv, məqsəd və emosiya baş verən cinayətin elementləri kimi, habelə müəyyən növ cinayətin subyektiv cəhətini xarakterizə edən tərkib əlamətləri kimi fərqləndirilir. Cinayətin subyektiv cəhətini xarakterizə edən tərkib əlamətləri qanunda göstərilir, təqsiri (qəsd və ehtiyatsızlığı), cinayətin motiv və məqsədini nəzərdə tutur, ictimai təhlükəli əməldə bunların olub-olmamasını araşdırıb müəyyən etməyi, törədilən konkret əməldə şəxsin təqsirinin olub-olmamasını aydınlaşdırmağı tələb edir.

Təqsir, motiv və məqsəd, habelə bunları müşayiət edən emosional vəziyyət cinayətin subyektiv cəhətini yaradan elementlərdir. Bunlar müstəqil psixoloji hadisələrdir və adətən, biri digərini tərkib hissəsi kimi əhatə etmir.

Cinayətin subyektiv cəhətinin ünsürləri haqqında məsələ ətrafında hüquq ədəbiyyatında fikir ayrılığı vardır. Bəzi müəlliflər cinayətin motiv və məqsədini təqsirin məzmununa daxil edir və cinayətin subyektiv cəhəti ilə təqsirin eyni mənalı anlayış olduğunu göstərir¹. Başqa qrup müəlliflər hesab edir ki, təqsir cinayətin subyektiv cəhətinin mühüm hissəsidir, lakin subyektiv cəhətin məzmununu tam əhatə etmir. Cinayətin subyektiv cəhətinə təqsirlə yanaşı, həm də motiv, məqsəd və emosiyalar müstəqil ünsür kimi daxil olur².

İkinci qrup müəllifləri haqlı hesab edirik. Cinayətin motiv və məqsədi təqsirlə əlaqədar psixi fəaliyyətdən zaman etibarilə əzəli başlayır və təqsirlə bağlı psixi fəaliyyətlə qovuşur, onu müşayiət edir. Məsələn, motiv kriminal davranışın subyektiv səbəbi kimi cinayət əməlidən əvvəl yaranır, şəxsi əmələ vadar edir, törədilən əməldə maddiləşir. Təqsirin, motiv və məqsədin fərqli psixoloji funksiyaları vardır. Buna görə də motiv və məqsədi qəsd və ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətin məzmununa müncər etmək düzgün olmazdı.

Motiv və məqsəd təqsirin məzmunu ilə əhatə edilərsə, deməli, onlar hər bir cinayət üzrə təqsirlə bərabər müəyyən edilə bilər. Bu isə mümkün deyil və əks halda məhkəmə təcrübəsi ciddi çətinlik qarşısında qalardı. Məlumdur ki, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə ancaq davranışın motiv və məqsədi ay-

---

¹ Дагель П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. С. 41; Кригер Г.А. Понятие и содержание вины в советском уголовном праве // Вестн. Моск. Уни-та. Сер. Право, 1983, № 5.

² Советское уголовное право. Часть Общая. М., 1982. С. 127; Советское уголовное право. Общая часть. М., 1981. С. 177.

dınlaşdırıla bilər. Buna görə də motiv və məqsədi səciyyələndirən əlamətlər ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən tərkiblərə daxil edilmir. Eləcə də qəsdən törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normaların əksəriyyətində motiv və məqsəd tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmur. Bu da təsadüfi deyildir. Bir tərəfdən, qanunverici orqan müəyyən növ cinayətlərin və cinayəti törədənlərin şəxsiyyətinin təhlükəliliyini onların əməlinin motiv və məqsədini aydınlaşdırmadan da qiymətləndirməyi mümkün hesab edir. Digər tərəfdən, motiv və məqsədin aydınlaşdırılması bəzən müəyyən çətinliklərlə bağlı olur. Məsələn, təqsirkar bəzən törətdiyi cinayətin faktiki hallarını, onun ictimai təhlükəliliyini dərk etsə də, cinayətin motivini dərk etmir, əməli törədərkən hansı hisslərin təsiri altında olduğunu özü üçün aydınlaşdırma bilmir¹. İstintaq təcrübəsində də belə kriminal əməllərin motivini aydınlaşdırmaq xeyli çətin olur, yaxud da mümkün olmur.

Təqsir haqqında bunları demək olmaz. Törədilən əməldə şəxsin təqsirinin olub-olmaması hər bir halda müəyyən edilməlidir.

Beləliklə, cinayətin motiv və məqsədi subyektiv cəhətin müstəqil ünsürü kimi yaranma momentinə, məzmununa görə, habelə psixoloji hərəkət mexanizminə və funksiyasına görə təqsirdən fərqlənir. Təqsir cinayətin subyektiv cəhətində mərkəzi məsələdir. Təqsiri xarakterizə edən əlamətlər bütün cinayət tərkiblərinə daxil edildiyi üçün o, cinayət tərkibinin zəruri əlamətlərindən sayılır.

Motiv və məqsədi səciyyələndirən əlamətlər təqsirdən fərqli olaraq, bütün cinayət tərkiblərinə daxil edilmir və buna görə də bu əlamətlər cinayətin subyektiv cəhətinin fakultativ tərkib

---

¹ Криминальная мотивация. М., Наука, 1966. С. 168-169.

əlamətlərinə aid edilir.

Subyektiv cəhətdə cinayəti törədən şəxsin keçirdiyi iztirab, onun emosiyası xüsusi yer tutur. Cinayətin hazırlanması və törədilməsi prosesində şəxsin emosiyası onun motiv və məqsədinin formalaşmasına ciddi təsir göstərmişsə, yaxud da onların formalaşmasında həlledici rol oynamışsa, belə hallarda emosiya hüquqi əhəmiyyət verilir.

Cinayətə vadar edən motivin yaranmasında rolundan asılı olaraq qanunverici orqan bir halda emosional vəziyyəti səciyələndirən əlaməti tərkibə daxil edərək, bundan asılı olaraq məsuliyyətin differensiasiyasına nail olur (məsələn, CM-in 122 və 129-cu maddələri), başqa halda isə ona cəzanı yüngülləşdirən hal kimi əhəmiyyət verir (CM-in 59.1.8-ci maddəsi).

Cinayətin subyektiv cəhəti mühüm hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Subyektiv cəhətin köməyi ilə bir sıra praktiki əhəmiyyət kəsb edən hüquqi məsələlərin uğurlu həllinə nail olunur. Cinayət məsuliyyətinin əsaslarının tərkib hissəsi kimi subyektiv cəhətin köməyi ilə cinayət sayılan əməllər cinayətə bənzəyən, lakin cinayət hesab edilməyən əməllərdən fərqləndirilir. Belə ki, təqsirlə əhatə olunmayan ictimai təhlükəli nəticə ilə bağlı əməllərin edilməsi, habelə ancaq qəsdən törədilməsi kriminal sayılan əməllərin ehtiyatsızlıqdan törədilməsi, eləcə də qanunla kriminallığı müəyyən məqsədlə, motivlə, yaxud da şəxsi niyyətlə əlaqələndirilən əməllərin belə motiv, məqsəd və niyyət olmadan törədilməsi cinayət sayılmır.

Obyektiv cəhətinə görə oxşar olan bir sıra cinayətlər subyektiv cəhətin köməyi ilə bir-birindən fərqləndirilir. Məsələn, CM-in 120 və 124-cü, 126 və 131-ci, eləcə də 277 və 120.2.3-cü maddəsində və s. normalarda nəzərdə tutulan cinayətlər. Belə hallarda cinayətin subyektiv cəhəti daha diqqətlə araşdırılmalıdır. Çünki əmələ düzgün hüquqi qiymətin verilməsi baş-

qa ünsürlərlə yanaşı, daha çox subyektiv cəhətdən asılı olur.

Nəhayət, kriminal əməlin xarakteri (niyyətin hansı ictimai münasibətlərə zərər yetirməsinə yönəlməsi) subyektiv cəhətin köməyi ilə müəyyən edilir. Eləcə də cinayətin ictimai təhlükəliliyi, təqsirkarın şəxsiyyətinin təhlükəliliyi xeyli dərəcədə təqsirin məzmunundan, təqsir dərəcəsindən asılı olur.

§ 2. Təqsirin anlayışı

Cinayət hüququnda mövcud olan təqsir anlayışı 1950-ci illərdə təqsir problemi ətrafında gedən qızğın müzakirədən sonra yaranmışdır. Müzakirənin gedişində burjua cinayət hüququnda geniş yayılmış təqsirə dair qiymətləndirmə nəzəriyyəsi adlı təlim tənqid edilmişdir. Bu nəzəriyyə təqsiri şəxsin ictimai təhlükəli əmələ qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında mövcud olan real psixi münasibəti kimi deyil, cinayətlə, habelə cinayəti törədənin şəxsiyyətilə bağlı obyektiv və subyektiv hallara məhkəmə tərəfindən verilən qiymət kimi müəyyən edirdi. Belə mövqə məhkəmə təcrübəsinə ancaq zərərli təsir göstərirdi və onu düzgün istiqamətdən yayındıraraq qanunçuluğun kobud surətdə pozulmasına gətirib çıxarırdı.

Ölkəmizdə ədalət mühakiməsi təqsirləndirilən şəxs üçün təqsir uydurmur, törədilən ictimai təhlükəli əməldə şəxsin təqsiri varsa, məhkəmədə işin araşdırılması prosesində o, dərk edilir, aydınlaşdırılır. Məhkəmənin ehtimalına əsasən deyil, iş materialları ilə şəxsin təqsirinin obyektiv mövcud olduğu sübut edildikdə məhkəmə ittiham hökmü çıxarır. Yalnız məhkəmə baxışı prosesində iş üzrə dəqiq müəyyən edilən faktlar əsasında həqiqətən törədilən cinayətdə şəxsin təqsirinin olduğunu sübut edən hökm ədalət mühakiməsinin məqsəd və vəzifələrinə

uyğun ola bilər. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı Qərarında məhkəmələrə şəxsin təqsirli olub-olmaması haqda qərar çıxarılmasına əsas verən motivin və məqsədin aydınlaşdırılması tövsiyə edilmişdir¹.

Ölkəmizin kriminalist alimlərinin sonrakı illərdə apardıqları tədqiqatlar üzrə təqsirə elmi cəhətdən əsaslandırılmış anlayış verilmişdir. Bu anlayış cinayət qanunvericiliyinin ruhuna uyğun gəlir, cinayət hüquq nəzəriyyəsində və məhkəmə təcrübəsində ona istinad edilir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 24.1-ci maddəsində deyilir: «Əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) yalnız qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törətmiş şəxs cinayət törətməkdə təqsirli sayılır».

Beləliklə, təqsir qanunda nəzərdə tutulan və məhkəmələrin dövlət adından pislədiyi, şəxsin törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ və onun nəticəsinə qəsd və ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətdir. Bu anlayış cinayət hüququnda təqsirin psixoloji məzmununu, eləcə də sosial-siyasi mahiyyətini açmağa imkan verir.

Təqsirin məzmunu, forması və mahiyyəti fərqli anlayışlardır. Məzmun kateqoriyası hadisə və prosesin bütün əsas elementlərini və əlamətlərini əhatə edir. Təqsir ictimai təhlükəli əmələ qəsd və ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibəti ifadə etdiyi üçün onun məzmununu psixi elementlərin məcmusu təş-

---

¹ Азярбайҗан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун гярарлар мяъмуяси (1961-2003). Багы, Щцгуг ядябийяаты, 2003. С. 304.

kil edir. Belə elementlərə şüur, iradə və emosiya aiddir¹.

Göstərilən psixoloji elementlər ictimai təhlükəli əməlin obyektiv əlamətlərini (obyekti və obyektiv cəhəti) əks etdirdikdə və ona münasibəti ifadə etdikdə təqsirin məzmununu yaradır.

Kriminal əməl törədilərkən onun xeyli faktiki halları şəxsin şüuru ilə əhatə olunur. Lakin bunların içərisində yalnız əməlin cəzalanmalı olmasını müəyyən edən, habelə məsuliyyətə təsir edən halların şüurda inikası təqsirin məzmununa daxil olur.

Təqsirin məzmunu yalnız konkret əməlin obyektiv əlamətlərindən deyil, eləcə də qanunla müəyyən edilən tərkibin quruluşundan asılıdır. Cinayətin xeyli ünsürləri cinayət tərkibindən kənar qaldığı üçün cinayətin tövsifində, cinayətin xarakterinin müəyyən edilməsində, cinayətin başqa hüquq pozuntularından fərqləndirilməsində iştirak etmir. Lakin cinayət tərkibinə daxil olmasa da, cinayətin faktiki əlamətləri əgər məsuliyyətə təsir edirsə (məsələn, cəzanı yüngülləşdirirsə, yaxud da ağırlaşdırırsa), belə halların psixoloji inikası təqsirin məzmununa daxil olur və təqsir dərəcəsinə təsir göstərir². Qəsd və ehtiyatsızlıqdan əhatə olunmayan ağırlaşdırıcı hala görə təqsirləndirməyə yol verilmir. Əks halda təqsirə görə məsuliyyət prinsipi pozulardı, obyektiv təqsirləndirməyə yol verilmiş olardı.

Beləliklə, təqsirin məzmununu şüurun (əqlin), iradə və emosiyanın predmet məzmunu müəyyən edir.

Hər bir psixoloji akt müxtəlif nisbətdə *üç növ* – əqli, iradi və emosional ünsürü nəzərdə tutur. Real həyatda bu ünsürlər

---

¹ Бязи мцяллияфлярь ъинайятин мотив вя мягсядини дя тягсирин мязмунуну мцяййян едян элементляр сырасына дахил едир (*Дагель П.С., Котов Д.П.* Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. С. 58).

² *Дагель П.С., Котов Д.П.* Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. С. 59.

bir-birilə sıx əlaqədə və asılılıqda olur, vahid psixi prosesin müxtəlif tərəflərini yaradır. Ancaq nəzəri araşdırmalarda onları fikrən parçalamaq və ayrılıqda tədqiq etmək olar.

Əqli moment. İnsan öz şüurunun köməyi ilə keçmiş sosial təcrübə və bilik zəminində düşdüyü konkret şəraitin faktiki əlamətlərini dərk etməklə məhdudlaşmır, bu əməlin sosial mənasını, onun cəmiyyət üçün əhəmiyyətini, siyasi, mənəvi və hüquqi tələblərə uyğun gəlib-gəlməməsini də dərk edir. Belə məzmununda idrak fəaliyyəti təqsirin qəsd forması üçün xarakterikdir.

Şəraitin, yaxud törədilən əməlin və onun nəticəsinin dərk konkretlik, müəyyənlik və özünün həqiqilik dərəcəsinə görə də müxtəlif ola bilər. Başqa sözlə, idrak obyekt ətrafında əldə edilən bilik, etibarlılıq dərəcəsinə görə gerçəkliyin adekvat inikası ilə bağlı həqiqi bilikdən, onun yanlış inikası ilə əlaqədar səhv, əsl olmayan məlumat arasında tərəddüd edə bilər.

İnsan düşdüyü şəraitdə dərk etmək imkanı olduğu halda, bəzən müəyyən şəraiti və halları dərk edə bilmir. Belə vəziyyətdə obyektiv şərait subyektə müəyyən informasiya verir, subyektin belə informasiyanı qavramasına və dərk etməsinə qarşı duran maneə olmur. Müvafiq halın, prosesin dərk edilməməsi konkret psixi vəziyyətlə, şəxsiyyətin sosial mövqeyilə müəyyən edilir. Belə ki, şüurun fəallığı subyektin ona təsir göstərən qıcıqlara verdiyi əhəmiyyətlə bağlıdır. Psixikanın gecikmə funksiyasının təsiri altında dərk etməmə, heç də şüurun olmaması deyil, bu insanın həyatında antaqonist qüvvələrin toqquşması ilə əlaqədar fəal prosesin ifadəsidir¹.

Sadalanan müddələrin ehtiyatsızlığın psixoloji və sosial-siyasi mahiyyətinin idrakı üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. İnsan

---

¹ Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. М., 1957. С. 279.

həm sosial mühitdən, həm də öz daxili aləmindən böyük sayda informasiyalar qəbul edir. Lakin obyektiv məzmun və subyektiv əhəmiyyətindən asılı olaraq şəxsin informasiyalara münasibəti müxtəlif olur. Burada seçmə şəxsin informasiyalara verdiyi əhəmiyyətdən asılı olaraq baş verir.

Müvafiq şüurun fəallığı şəxsə təsir edən xarici stimullara olan münasibət, eləcə də davranışın şəxs üçün kəsb etdiyi əhəmiyyət ilə bağlı olur. Stimullar (qıcıqlar) şəxsin tələblərinə, marağına və inamına cavab verdikdə, yaxud da bunlara qarşı çıxdıqda əhəmiyyət kəsb edən stimula kimi çıxış edir.

İradi moment. İradə şüurun praktiki tərəfi olub, şəxsin praktiki fəaliyyətini tənzim edir. Davranışın iradi tənzimi müəyyən məqsədə nail olmaq, yaxud da fəallıqdan çəkinmək üçün əqli və fiziki səylərin istiqamətləndirilməsidir. İnsan iradi səyinə sayəsində öz davranışına nəzarət və hərəkətinə rəhbərlik edir, hərəkətlərini sosial normaların tələblərinə uyğunlaşdırır, bu normalara zidd olan hərəkətlərdən isə özünü çəkindirə bilir.

Xarici (sosial amillər) və daxili (şəxsiyyətin xüsusiyyətləri) amillərin şəxsə göstərdiyi təsir, onu davranışa, eləcə də kriminal əmələ vadar edir. Lakin əməlin obyektiv və subyektiv amillərin təsiri altında törədilməsi şəxsin heç də iradə azadlığını aradan qaldırmır. Əxlaqi və hüquqi baxımdan cəmiyyət üçün təhlükəli olmayan davranış növünü seçmək imkanı olduğu halda, şəxs cəmiyyət üçün təhlükəli olan davranış variantı seçdiyi üçün məsuliyyət daşımalı olur.

Cinayət qismən qeyri-iradi də törədilə bilər¹. Məsələn, güclü fiziki affekt vəziyyətində, eləcə də tam sərxoşluqla bağlı törədilən cinayətlərdə şüur iradənin nəzarəti altında olmaya da bilər. Lakin bütün belə hallarda subyekt müvafiq iradi akt imka-

---

¹ Даггелъ П.С., Котое Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. С. 51.

nına malik olur və şəxsin öz hərəkətini tənzim etmək qabiliyyəti kimi iradə azadlığını itirmir¹.

Cinayət qanunvericiliyində təqsirin iradi momenti əməlin, yaxud da onun nəticəsinin baş verməsini arzu etmək, şüurlu surətdə bunlara yol vermək, ictimai təhlükəli nəticənin qarşısını almağa ümid bağlamaq kimi əlamətləri göstərmək yolu ilə müəyyən edilir.

Beləliklə, iradi münasibətin predmeti bütün hallarda ictimai təhlükəli hərəkət (hərəkətsizlik), yaxud da ictimai təhlükəli nəticə olur. Təqsirin müxtəlif forması nəticəyə müxtəlif variantda iradi münasibətlə bağlıdır.

Emosional moment. Emosional moment insanın hər bir əməlinin, eləcə də cinayət əməlinin zəruri elementlərindən biridir. Cinayət qanunvericiliyində emosional hissləri xarakterizə edən əlamət nəzərdə tutulmur və buna görə də təqsirin forması ondan asılı olmayaraq müəyyən edilir. Lakin emosiya cinayətin motivinin formalaşmasında iştirak edir, təqsirdən ibarət olan psixi münasibəti müşayiət edir.

Hər bir halda emosiya hadisə və şəraitin həyati mənasına verilən əhəmiyyətindən asılı olaraq şəxs az və ya çox dərəcədə iztirab keçirmiş olur. Belə iztirab dərinliyinə görə şəxsi affekt vəziyyətinə sala bilər. Buna görə də cinayətin törədilməsində emosiyanın rolu müxtəlif olur. Emosiya törədilən cinayətdə motiv səviyyəsində rol oynaya bilər. Məsələn, əməl nifrət, yaxud da qorxu hissinin təsiri altında baş verə bilər. Digər tərəfdən, emosiya əqli və iradi proses üçün fon yaratmaqla, əqli və iradi prosesə təsir göstərməklə cinayəti doğuran halların psixoloji mexanizminə daxil ola bilər.

Təqsirin mahiyyəti. Mahiyyət hadisə və prosesin dərin, sa-

---

¹ Yene orada. S. 51.

bit xüsusiyyəti olub, hadisənin, prosesin mənşəyini, inkişafının xarakterini və istiqamətini müəyyən edir. Təqsirin mahiyyəti, bütün başqa hüquq institutları və anlayışları kimi sosial-siyasi xarakterə malikdir və bu institutun sosial təyinatı ilə sıx bağlıdır.

Subyektin psixi münasibətinin xarakterinin dövlət və xalq adından pislənməsi yolu ilə təqsirin mahiyyətinin müəyyən edilməsi nisbətən geniş yayılmışdır. Şübhəsiz, şəxsin təqsirli hesab edilməsilə onun əməlinə mənfi qiymət verilir və o, mühakimə edilir. Lakin bu halda əmələ mənfi qiymət vermək və şəxsi mühakimə etmək momenti təqsirin sosial mahiyyətindən doğru və birinci planda deyil, ikinci planda mövcud olur.

Əlbəttə, cinayətin mahiyyəti anlanılmadan onun subyektiv cəhətinin mahiyyəti müəyyən edilə bilməz. Lakin bununla bərabər, cinayətin mahiyyətilə təqsirin mahiyyətini eyni mənalı anlayış hesab etmək olmaz.

Təqsirin mahiyyətinin açılması bütövlükdə onun sosial-əxlaqi mahiyyətinin aydınlaşdırılması ilə bağlıdır. Bu da, bir tərəfdən, şəxsin, ümumiyyətlə, münasibətinin, digər tərəfdən isə, təqsirdən ibarət psixoloji münasibətinin xüsusiyyətlərini təhlil etməyi tələb edir.

Təqsir özünü cinayətdə obyektiv olaraq ifadə edir, lakin onunla eyniləşmir, cinayətkarın şəxsiyyətinin «xarakterinin xüsusiyyəti» kimi obyektiv olaraq yaşayır¹. Bu da konkret cəzanın nə üçün törədilən əmələ görə təqsirkara ancaq məhrumiyyətlə bağlı təzyiq göstərmək məqsədilə deyil, həm də onu islah etmək məqsədilə tətbiq edildiyini anlamağa imkan verir.

Cinayət hüququnda təqsirin sosial mahiyyətinə cinayət qanunu ilə qorunan obyektlərə cəmiyyətin mənafeyinə ziyan ye-

---

¹ Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. Л., Изд-во ЛГУ, 1982. С. 30.

tirən şəxsin ictimai təhlükəli əməlində ifadə olunan *mənfi münasibəti* kimi tərifi verilməsini düzgün sayırıq. «Cəmiyyətin mənafeyinə mənfi münasibət» anlayışı nisbətən geniş miqyaslı mənanı ifadə edir. Bu, cəmiyyətin quruluşuna düşmən münasibəti ifadə edən cinayətlərdən Respublikanın Konstitusiyaya quruluşunun əsaslarına qəsd edən, onun mənafeyinə laqeydlik və diqqətsizliyi ifadə edən ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə də özünü göstərə bilər. Belə mənfi münasibəti ifadə edən kriminal əməl bir halda subyektin cəmiyyətə qatı zidd baxışları ilə, başqa halda mürəkkəb şəraitlə, yaxud da münaqişəli şəraitlə bağlı ola bilər. Şəxsin mövqeyini ifadə edən kriminal əməl, bir halda həyat üçün mühüm olan ictimai münasibətlərə, başqa halda ayrı-ayrı fərdlərin bu və ya başqa mənafeyinə ziyan yetirə bilər. Buna görə də şəxsin törətdiyi ictimai təhlükəli əməlinə görə yaranan cinayət məsuliyyəti öz növbəsində dövlətin və xalqın cinayətə və cinayətkarın şəxsiyyətinə mənfi qiymət verməsindən ibarət cavab reaksiyasıdır.

Xarici aləmin insana təsiri onun şüurundan keçərək iradi münasibət formalaşdırır. İnsanın davranışına onu əhatə edən sosial mühitin təsirinə şəxsin sadəcə reaksiyası kimi qiymət vermək olmaz. Konkret şərait insan şüurundan, onun maraqları, baxışları, vərdişləri, digər psixi xüsusiyyətləri süzgəcindən keçərək iradi aktı şərtləndirir. Hər bir anlaşıqlı şəxsin davranışı öncə şüurla əhatə olunur, iradi akt kimi təzahür edir. İnsanın özünün və xarici aləmin qanunları üzərində hakim olmaq qabiliyyəti onun ictimai təbiəti ilə və təcrübəsilə bağlıdır.

İradə azadlığı əxlaqi və hüquqi tələbləri nəzərə almaqla varlığın obyektiv xüsusiyyətlərinin dərki əsasında insanın azad davranış variantı seçmək, öz hərəkətlərinin nəticəsini görmək və qiymətləndirmək qabiliyyətinə malik olmasıdır. Buna görə də insanın davranışına görə məsuliyyəti ancaq hüquqla müha-

fizə olunan obyektə öz hərəkəti ilə ictimai təhlükəli ziyan vurduğuna görə deyil, həm də belə davranış və onun doğuracağı nəticə öncə müxtəlif digər mümkün davranış variantları ilə müqayisə edilərək, şüurdan keçərək iradi xarakter aldığına, onun subyektiv arzu və marağı kimi təzahür etdiyinə görə yaranır.

Beləliklə, təqsir şəxsiyyətin ictimai təhlükəliliyi ilə bağlıdır, onun cəmiyyətə yad olan baxışlarını, vərdişlərini, meyllərini ifadə edir. Təqsirin mahiyyəti təqsiri, bir tərəfdən, onu doğuran mənbə ilə (cinayətkarın şəxsiyyətilə), digər tərəfdən, cinayətin hüquqi nəticəsi kimi subyektin məsuliyyətilə əlaqələndirilir.

Təqsir şəxsin kriminal əməli ilə cəmiyyətin mənafeyinə mənfi münasibətini ifadə edirsə, eyni vaxtda nə üçün təqsir şəxsin əməlinə və əməlinin nəticəsinə psixi münasibət kimi müəyyən edilir?

Əməl və əməlin nəticəsinə münasibət elə formadır ki, ancaq bu forma daxilində şəxs cəmiyyətə mənfi münasibətini ifadə edir və həm də bu forma daxilində şəxsin ifadə etdiyi münasibətini dərk etmək mümkün olur. Buna görə də əmələ və əməlin nəticəsinə olan mənfi münasibət elə çərçivədir ki, bu çərçivə daxilində şəxsi, cəmiyyətin mənafeyinə ifadə etdiyi mənfi münasibəti – təqsirin mahiyyətini və subyektin məsuliyyətini şərtləndirir.

Qəsd və ehtiyatsızlığı təqsirin forması kimi müəyyən edən qanunvericilik, eyni zamanda şəxsin cəmiyyətə mənfi münasibətinin ancaq bunlarda ifadə olunduğunu göstərir. Buna görə də şəxsin təqsirli olduğunu müəyyən etmək üçün cinayət tərkibinin başqa ünsürlərilə yanaşı, onun təqsirinin məzmun və formasını müəyyən etmək kifayət edir.

Cinayətin subyektiv cəhəti cinayət əməlinin daxili tərəfi olub, əməlin törədildiyi anda şəxsin əməllə bağlı psixi fəaliyyəti

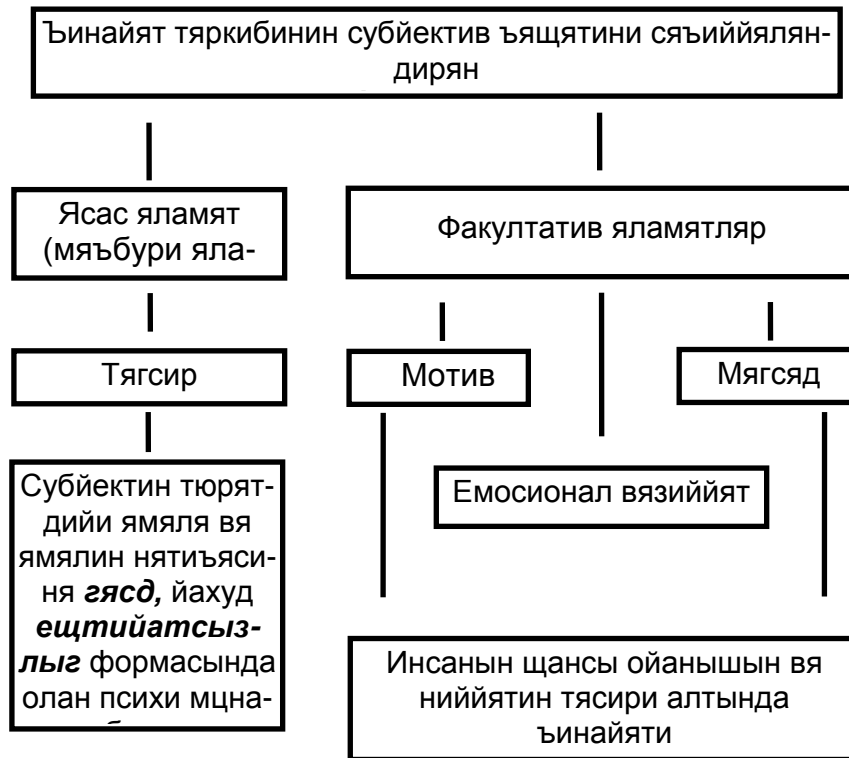
уётини мюёуён едир.

§ 3. Qəsd və onun növləri

а) birbaşa qəsd

Qəsd təqsirin geniş yayılmış formasıdır. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulan cinayətlərin təqribən 90%-i qəsdən törədilir.

Yeni CM-ə ilk dəfə qəsdin «birbaşa» və ya «dolayı» qəsd növlərinə dair göstəriş daxil edilmişdir. Öncə qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində qəsdin növlərinin anlayışı verilsə də onların qanunda adları çəkilmirdi.

Факултатив яламятляр бцтцн щалларда ъинайят тяркибля-
риня
дахил едилмир. Мцяййан щалларда ъинайятлярин мащий-
йятиня айдынлыг эятирилмясиндя, ъинайятлярин характе-
риня вя тящлцкялилик дяряъясиня гиймят верилмясиндя
факултатив яламятлярдян истифадя едилир. Беля щаллар-

Hazırda CM-in 25.1-ci maddəsində qəsdin **birbaşa** və **dolay**ı növlərinin adı çəkilir. CM-in 25.2-ci maddəsində birbaşa qəsdin, 25.3-cü maddəsində isə dolaylı qəsdin anlayışı verilir, onların əqli və iradi ünsürləri göstərilir.

Qüvvədə olan CM-nin 25.2-ci maddəsində birbaşa qəsdin (yaxud düzünə qəsdin) aşağıdakı məzmununda anlayışı verilir: «Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş və bunları arzu etmişdirsə, bu halda cinayət birbaşa qəsdlə törədilmiş hesab olunur».

Qanunda birbaşa qəsdə verilən anlayışda onun aşağıdakı əqli və iradi ünsürləri göstərilmişdir:

- 1) şəxs öz hərəkətinin (hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəliliyini dərk edir;
- 2) yol verdiyi hərəkətin (hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağını dərk edir;
- 3) şəxs həm cinayət sayılan hərəkəti (hərəkətsizliyi) törətməyi, həm də yol verdiyi hərəkətdən (hərəkətsizlikdən) doğacaq ictimai təhlükəli nəticəni arzu edir.

Burada göstərilən birinci iki hal birbaşa qəsdin əqli, üçüncü hal isə iradi ünsürləridir.

Rusiya Federasiyasının qüvvədə olan CM-də birbaşa və dolaylı qəsdin əqli ünsürləri nisbətən fərqli formulə edilmişdir

(maddə 25). RF-in qanununa görə, birbaşa qəsddə şəxs öz hərəkətinin (hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu, onun ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağına mümkünliyünü və ya labüdlüyünü dərk edir. Dolayı qəsddə isə şəxs yol verdiyi hərəkətin (hərəkətsizliyin) təhlükəliliyini, baş verəcək ictimai təhlükəli nəticənin mümkünliyünü dərk edir. Göründüyü kimi, verilən anlayışda birbaşa qəsdin əqli ünsürləri ilə dolayı qəsdin əqli ünsürləri arasında predmet məzmununa görə fərq vardır. Yəni birbaşa qəsddə həm ehtimal olunan, həm də labüd baş verəcək ictimai təhlükəli nəticə dərk edildiyi halda, dolayı qəsddə yalnız yol verilən ictimai təhlükəli hərəkətin (hərəkətsizliyin) doğuracağı nəticənin ehtimalı xarakteri dərk edilir. Beləliklə, öncə qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində qəsdə verilən anlayışda düzünə qəsdlə yanakı qəsdin əqli momentləri arasında fərq qoyulmadığı halda, Rusiya Federasiyasının hazırda qüvvədə olan CM-də birbaşa (düzünə) və dolayı (yanakı) qəsdə verilən anlayışlarda (maddə 25) bunların əqli ünsürləri arasında fərq qoyulur.

Burada birbaşa qəsddə nəticənin başvermə ehtimalının idrakının predmet məzmunu ilə, dolayı qəsddə nəticənin baş vermə ehtimalının idrakının predmet məzmunu arasında fərq yoxdur. Məsələn, birbaşa qəsdlə təqsirkar başqasını qətlə yetirməyi qət edir. O, müəyyən məsafədən zərərçəkənə atəş açır. Güllə bir halda zərərçəkənə dəyməyə bilər, başqa halda dəysə də, onu öldürməyə bilər, üçüncü halda isə zərərçəkənə ona dəyən güllədən ölə bilər. Burada müəyyən məsafədən zərərçəkəni öldürmək üçün ona atəş açan şəxs ölümdən ibarət nəticənin baş vermə ehtimalını dərk edir. Bununla belə şəxs zərər çəkənə atəş açmaqla onun ölümünü arzu edir. Bu səbəbdən də birbaşa qəsddə nəticənin baş verməsinə yönəldilən hərəkət (hərəkətsizlik) nəticəni doğurmadıqda belə cinayətə cəhdə görə məsuliyyət

yət yaranır.

Dolayı qəsdə də eyni mənzərə təkrar olunur. Fərz edək ki, şəxs qonşusundan intiqam almaq üçün onun evini yandıрмаğı qət edir. Ailənin evdə olmadığını bilən təqsirkar qonşunun evini yandırır. Lakin təqsirkar yanan evdə iflic olmuş qadının olduğunu da bilir. O, qadının ölümünü arzu etməsə də, ölümdən ibarət nəticənin baş vermə ehtimalını da dərk edir. Çünki yanan evdən qadın sürünüb çıxıb bilər, başqa halda kimsə onu xilas edə bilər, yaxud da qadın yanan evdə həlak ola bilər. Burada evin yandırılması birbaşa qəsdə törədilsə də, qadının evdə həlak olmasına psixi münasibət dolayı qəsdə bağlı olur. Qadın öldükdə onun həm də dolayı qəsdə adam öldürmə üstündə məsuliyyəti yaranır. Əgər ev yansa da, qadın xilas edilmiş olarsa, təqsirkar ancaq başqasının əmlakını qəsdən məhv etmə üstündə məsuliyyət daşıyacaqdır. İflic olmuş qadının həyatı üçün yaranan təhlükəyə görə şəxs zərərçəkənin ölümündən ibarət nəticəni arzu etmədiyindən onun adam öldürməyə cəhdə görə məsuliyyəti yarana bilməz.

Biz Rusiya Federasiyasının Cinayət Məcəlləsinin birbaşa qəsdə dolayı qəsdin əqli ünsürlərinə münasibətdə mövqeyini daha düzgün hesab edirik.

Törədilən əməlin faktiki hallarının dərk edilməsi, ilk növbədə cinayət tərkibinə daxil edilən cinayətin obyektiv elementlərinin – obyektin və obyektiv cəhətin ünsürlərinin şüurla əhatə edilməsini nəzərdə tutur. Təqsirkarın şüuru ilə əhatə olunan obyektə və obyektiv cəhətə aid faktiki halların həcmi onun qəsdinin predmet məzmununu müəyyən edir.

Təqsirkarın şüuru ilə əhatə olunan qəsdin predmet məzmunu cinayət tərkibinin formal, yaxud da maddi quruluşa malik olmasından asılı olaraq fərqləndirilir.

Qəsdən törədilən və formal tərkiblərdə nəzərdə tutulan cina-

yətlərdə (məsələn, həqiqi hərbi qulluğa növbəti çağırışdan boyun qaçırma, öldürməklə hədələmə, uşaqlara və ya valideynlərə kömək göstərməkdən qəsdən boyun qaçırma və s.) hərəkət və ya hərəkətsizliyin ictimai təhlükəli xarakteri təqsirkarın şüuru ilə əhatə olunur. Məsələn, həqiqi hərbi qulluğa növbəti çağırışdan boyun qaçıran şəxs ölkənin silahlı qüvvələrinin kompleksləşdirilməsi qaydalarını pozmaqda ifadə olunan hərəkətsizliyin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir, bununla yanaşı, orduda xidmət etmək istəmir, boyun qaçırmaq arzusunda olur və buna nail olmaq üçün səy edir. Qəsdən törədilən və maddi cinayət tərkiblərinə uyğun gələn əməllərdə (məsələn, qəsdən adam öldürmə, qəsdən sağlamlığa zərər vurma, oğurluq, soyğunçuluq, dələduzluq və s.) təqsirkar təkcə hərəkət və hərəkətsizliyin ictimai təhlükəli xarakterini deyil, həm də onun ictimai təhlükəli nəticələrini əvvəlcədən görür.

Əvvəlcədən görmə dərkətmənin növü kimi əməlin inkişafından doğacaq konkret nəticələrə dair şüurun proqnozədicisi xüsusiyyətilə bağlıdır. Şəxsin öz hərəkət və hərəkətsizliyindən doğan ictimai təhlükəli nəticələri əvvəlcədən görməsi həm birbaşa, həm də dolayı qəsdlə törədilən cinayətlər üçün xarakterikdir. Həm birbaşa qəsdə, həm də dolayı qəsdə ictimai təhlükəli nəticənin bir halda labüd baş verəcəyi, başqa halda isə belə nəticənin baş verəcəyi imkanı dərk edilir. Məsələn, yatan şəxsin baş nahiyəsindən balta ilə güclü zərbələr endirərkən təqsirkar ölümdən ibarət nəticənin labüd baş verəcəyini görür. Başqa vəziyyətdə müəyyən məsafədən zərərçəkənə öldürmək məqsədilə atılan güllə zərər çəkəni öldürməyə də bilər. Burada ölümdən ibarət nəticənin baş verməsinin real imkanı dərk edi-

lir¹.

Qəsdən törədilən bəzi əməllər doğurduğu nəticələrin ağırlığına görə fərqlənir, buna münasibətdə maddi cinayət tərkibləri qurulur və uyğun sanksiyalar müəyyən edilir (məsələn, qəsdən sağlamlığa ağır, az ağır və ya yüngül zərər vurma və s.).

Törədilən əməlin şüurla əhatə olunan nəticəsinin ağırlığı ilə faktiki baş verən nəticənin ağırlığı uyğun olmadıqda məsuliyyət qəsdin istiqamətindən asılı olaraq şüurla əhatə olan nəticəyə görə həll edilir.

Əgər şəxsin niyyəti xeyli miqdarda, külli miqdarda əmlakın oğurlanmasına yönəlmişdirsə, lakin təqsirkar öz iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən buna nail ola bilməmişdirsə, oğurlanan əmlakın faktiki miqdarından asılı olmayaraq əməl xeyli miqdarda, külli miqdarda əmlakın oğurlanmasına cəhd kimi tövsif edilməlidir.

Maddi cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulan əməllərin ictimai təhlükəli nəticələrinin dərk edilməsinin zəruri elementlərindən biri də əməllə nəticə arasında mövcud səbəbli əlaqənin şüurla əhatə olunmasıdır. Səbəbli əlaqəni görmək gerçəklikdə baş verən dəyişikliyin xarakterinin, yəni şəxsin hərəkət və ya hərəkətsizliyi ilə baş verən nəticə arasında zəruri əlaqənin dərk edilməsidir.

Əməllə, ictimai təhlükəli nəticə ilə yanaşı, cinayətin edilmə üsulu, zaman, məkan, habelə şəxsiyyəti xarakterizə edən əlamətlər (məsələn, residiv) cinayət tərkibinə əsas əlamət kimi, yaxud da tərkibə cəzanı ağırlaşdıran hal kimi daxil edilmişdirsə, belə tərkiblər üzrə məsuliyyəti həll etmək üçün təqsirkardan kriminal əməli törədərkən sadalanan elementləri dərk etmək tələb olunur. Məsələn, soyğunçuluq cinayətini törədən

---

¹ Дагелъ П.С., Котов Д.П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж, 1974. С. 108.

şəxs mülkiyyətdə olan əmlakı onu mühafizə edənin, yaxud da onun mülkiyyətçisinin gözü qarşısında, ya da əhatədəki kənar şəxslərin müşahidə etdiyi şəraitdə qanunsuz ələ keçirmək məqsədilə götürdüyünü dərk edir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı Qərarında deyilir ki, qəsdən adam öldürməni bir çox adamların həyatı üçün təhlükəli olan üsulla öldürmə kimi tövsif etmək üçün, təqsirkarın müəyyən şəxsi öldürmək niyyətinin həyata keçirilməsində tətbiq etdiyi üsulun təkcə zərərçəkənin həyatı üçün deyil, başqalarının da həyatı üçün təhlükəli olduğunu dərk etməsi müəyyən edilməlidir¹.

Cinayətin obyektinin və predmetinin göstərildiyi tərkiblər üzrə məsuliyyətin həlli üçün təqsirkar əməli törədərkən bu elementləri dərk etməsi tələb olunur. Məsələn, güclü təsir edən və zəhərli maddələri qanunsuz hazırlamağa, əldə etməyə görə cinayət məsuliyyətinin meydana gəlməsi üçün təqsirkar hazırladığı, əldə etdiyi, saxladığı və satdığı maddələrin güclü təsir edən və ya zəhərləyici olduğunu əvvəlcədən bilməlidir.

Müəyyən hallarda cinayət qanunvericiliyi zərərçəkənin demoqrafik əlamətini, yaxud da şəxsiyyətilə bağlı əlamət tərkibə daxil edir. Belə tərkiblər üzrə məsuliyyətin həllində cinayətin başqa faktiki halları ilə yanaşı, zərərçəkənlə əlaqədar tərkibə daxil edilən əlamət də dərk edilməlidir. Məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanları cinayətkar fəaliyyətə cəlb etməyə görə məsuliyyət o halda yarana bilər ki, təqsirkar cinayətkar fəaliyyətə cəlb etdiyi şəxsin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs olmasını yəqinliklə bilmiş olsun.

---

¹ Азярбайџан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун гярарлар мяъмуяси (1961-2003). Багы, Щцгуг ядябийяаты, 2003. С. 298.

Qəsdən törədilən cinayətlərin cəzanı ağırlaşdıran hallarına olan psixi münasibət müxtəlif ola bilər. Məsələn, qəsdən adam öldürmədə ağırlaşdırıcı hallara (CM-in 120-ci maddəsi) psixi münasibət təqsirin qəsd formasını nəzərdə tutduğu halda, əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə cinayətinin cəzanı ağırlaşdıran hallarına psixi münasibət ehtiyatsızlıq formasında da ola bilər. Əmlakın qəsdən məhv edilməsi və ya zədələnməsi adamların ölümü və ya şikəst olması ilə müşayiət oluna bilər. CM-in 186.2.2-ci maddəsində müəyyən edilən «ağır nəticələr» əlaməti belə nəticələri nəzərdə tutur. Burada əmlakı məhv etməyə psixi münasibət qəsd formasında, baş verən ölümə və şikəstliyə psixi münasibət ehtiyatsızlıq formasında olur.

Qəsdən törədilən cinayətdən bəzi zərərçəkənlərin yaş xüsusiyyətinə olan psixi münasibət ehtiyatsızlıq formasında da ola bilər. Məsələn, zorlama cinayətində zərər çəkən yetkinlik yaşına çatmadığı halda təqsirkar yanıla bilər, zərər çəkəni səhvən yetkinlik yaşına çatmış hesab edib zorlaya bilər (CM-in 149.2-ci maddəsi). Belə halda zorlamaya psixi münasibət qəsd formasında, zərərçəkənin yaşına psixi münasibət ehtiyatsızlıq formasında olur.

Birbaşa qəsdlə dolayı qəsd iradi cəhətlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Birbaşa qəsdə təqsirkar ictimai təhlükəli nəticəni arzu edir, dolayı qəsdə isə arzu etmir, lakin ona şüurlu surətdə yol verir.

Birbaşa qəsdin ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsini arzu etməkdə ifadə olunan iradi cəhəti əməli müəyyən obyektə doğru istiqamətləndirir, təqsirkarın konkret məqsədə doğru yönəldilmiş fəaliyyətini nəzərdə tutur.

İctimai təhlükəli nəticənin baş verməsi təqsirkarın əməlinin son, yaxud da ara məqsədini təşkil edərsə, əməl birbaşa qəsdlə törədilən əməl kimi mövcud olur. Nəticə təqsirkarın kriminal

fəaliyyətinin son məqsədi ola bilər (məsələn, intiqam, yaxud da qısqançlıq hissilə qəsdən adam öldürmə, intiqam hissi ilə zərərçəkənin əmlakını məhv etmə və s.). Kriminal fəaliyyətdə ara məqsəd başqa, nisbətən daha uzaq məqsədə nail olmaqda vasitə kimi çıxış edə bilər (məsələn, zərərçəkənin əmlakını ələ keçirmək məqsədilə onun evini yandırma və s.).

Motiv və məqsəd cinayət tərkiblərinə zəruri əlamət kimi daxil edilmişdirsə, belə tərkiblərin nəzərdə tutduğu cinayətlər birbaşa qəsdlə törədilir.

Birbaşa qəsdlə həm də o əməllər törədilir ki, qanunun belə əməllərə görə məsuliyyət müəyyən edən normalarında təqsirkarın əməli «bilə-bilə» törətməsinə dair göstəriş vardır (məsələn, CM-in 198, 290, 295, 296, 297-ci və s. maddələri), ya da belə göstəriş olmasa da, cinayət tərkibinə daxil edilən əlamətlərin məzmunu barəsində məsuliyyət müəyyən edilən cinayətlərin ancaq birbaşa qəsdlə edilməsi haqda nəticə çıxarmağa əsas verir. Əmlakın talanmasına görə məsuliyyət müəyyən edən normaları belə cinayət tərkiblərinə misal göstərmək olar. CM-in 177, 178, 179, 180, 181 və s. maddələrində cinayətin motiv və məqsədinə dair göstəriş yoxdur. Lakin bu tərkiblərə daxil olan əlamətlərin xarakteri talama cinayətinin ancaq birbaşa qəsdlə törədilməsi haqda nəticə çıxarmağa imkan verir.

Məhkəmə təcrübəsində rast olunan cinayətlərin tam əksəriyyəti birbaşa qəsdlə törədilir, lakin bununla bərabər, həyatda dolayı qəsdlə də cinayətlər törədilir.

b) dolayı qəsd

Qüvvədə olan CM-in 25.3-cü maddəsində dolayı qəsdin anlayışı verilir. Orada deyilir: «Şəxs öz hərəkətinin (hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk etmiş, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görmüş, lakin bunları arzu et-

məmiş və belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol vermişdirsə, bu halda cinayət dolayı qəsdlə törədilmiş hesab olunur».

Beləliklə, dolayı qəsdlə törədilən cinayətlər aşağıda göstərilən *əqli* və *iradi* ünsürlərə malikdir:

1) şəxs öz hərəkət və ya hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir;

2) belə hərəkətin (hərəkətsizliyin) doğuracağı ictimai təhlükəli nəticələri əvvəlcədən görür (dərk edir);

3) arzu etməsə də, belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir.

Burada birinci iki hal dolayı qəsdin əqli, üçüncü isə onun iradi ünsürünə aiddir.

Dolayı qəsdlə törədilən əməlin ictimai təhlükəliliyinin dərk edilməsi mahiyyət etibarilə birbaşa qəsdin uyğun elementinin dərk edilməsindən fərqlənmir. İradi cəhətə gəldikdə isə bunlar bir-birindən fərqlənirlər. Birbaşa qəsdlə törədilən cinayətlərdə şəxs ictimai təhlükəli nəticəni arzu etdiyi halda, dolayı qəsd ilə buna şüurlu surətdə yol verir.

Dolayı qəsdin mahiyyəti onunla bağlıdır ki, şəxs öz hərəkətinin ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağını real olaraq əvvəlcədən görür, lakin belə nəticə ona nə son, nə də ara məqsəd kimi lazım deyildir. Bununla belə, şəxs dövlət mənafeyinə, ictimai mənafeyə, yaxud da vətəndaşların mənafeyinə biganəlik göstərərək əməli törədir. Əgər şəxs yol verdiyi əməlin ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağı imkanını görmürsə, belə imkan real deyildirsə, mücərrəddirsə, yaxud da yol verdiyi əməlin labüd ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağını əvvəlcədən görmürsə, belə halda dolayı qəsd mövcud olmur.

Dolayı qəsdlə törədilən cinayətin ictimai təhlükəliliyi əksər hallarda birbaşa qəsdlə törədilən cinayətin ictimai təhlükəlili-

yindən fərqlənir. Buna görə də qanunvericilik xüsusi hissədə tərkiblərin qurulmasını və məsuliyyətin fərdiləşdirilməsini qəsdin növlərindən asılı etmir, habelə dolayı qəsdlə törədilən cinayətlərə görə məsuliyyəti yüngülləşdirmir.

Törədilən cinayətlər qəsdin növündən asılı olmayaraq onu nəzərdə tutan tərkiblə tövsif edilir. Dolayı qəsdlə törədilən cinayətlərdə şəxsin nə hərəkəti və ya hərəkətsizliyi, nə də niyyəti konkret nəticənin baş verməsinə doğru istiqamətləndirilmir. Cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd isə müəyyən əmələ, yaxud da nəticəyə doğru istiqamətlənmiş niyyəti və fəaliyyəti nəzərdə tutur. Buna görə də cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd yalnız birbaşa qəsdlə törədilə bilər.

Dolayı qəsdlə törədilən cinayətlərə həyatda nadir hallarda rast olunur. Formal tərkiblərdə nəzərdə tutulan cinayətlər isə dolayı qəsdlə törədilə bilməz.

Birbaşa və dolayı qəsdlə yanaşı, cinayət hüquq nəzəriyyəsi və məhkəmə təcrübəsi qəsdin aşağıdakı növlərini də fərqləndirir: 1) əvvəlcədən düşünülmüş qəsd; 2) qəflətən baş verən qəsd; 3) affektlə bağlı olan qəsd; 3) alternativ qəsd; 5) müəyyən (konkretləşdirilmiş) qəsd; 6) qeyri-müəyyən (konkretləşdirilməmiş) qəsd və s.

Əvvəlcədən düşünülmüş qəsdə kriminal niyyətin yaranması ilə onun realizəsi arasında xeyli zaman intervalı olur. Bu vaxt ərzində subyektdə cinayət törətmə niyyəti möhkəmlənir, cinayət törətmək üçün plan cızılır, üsul seçilir, mümkün maneələrin aradan qaldırılması üçün vasitələr müəyyən edilir. Törədiləcək cinayət əməlinin bütün ünsürləri dəqiq düşünülür, ölçülüb-biçilir. Belə hallarda yaranmış kriminal niyyətin dərhal realizə edilməməsinin səbəbləri aydınlaşdırılmalıdır. Əgər bu, hələ də şəxsə daxili qətiyyətin möhkəm olmaması ilə, onun tərəddüd etməsi ilə, cinayətə mənfi emosional münasibəti ilə

əlaqədar olmuşdursa, belə cinayəti qəflətən yaranan qəsdlə törədilən cinayətdən təhlükəli saymaq olmaz. Əksər hallarda yaranmış kriminal niyyətlə onun həyata keçirilməsi arasında olan xeyli zaman fasiləsi subyektin kriminal məqsədə nail olmaq yolunda möhkəm qətiyyətinə, hiyləgərliyinə dəlalət edir. Cinayətin törədilməsində daha mürəkkəb üsullardan istifadə edilir ki, bu da cinayətə mütəşəkkillik verir, onun izinə düşmə işini, açılması ilə əlaqədar fəaliyyəti xeyli çətinləşdirir. Bütün belə hallarda əvvəlcədən düşünülmüş qəsd subyektin şəxsiyyətinin yüksək təhlükəli olması ilə xarakterizə edilir.

Qəflətən yaranan qəsd. Bu qəbildən olan qəsdə şəxsə yaranan kriminal niyyət onu ya dərhal cinayət əməlinə vadar edir, ya da qəsdin yaranmasından az sonra əməlin realizəsinə başlanır. Adətən, belə kriminal niyyəti bu və ya başqa cinayətin baş verməsinə kömək edən kriminogen şərait yaradır (məsələn, oğurluq cinayətində əmlakın mühafizəsiz qalması, şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərdə zərərçəkənin münaqişə yaradan hərəkətləri və s.).

Qəflətən yaranan qəsdlə törədilən cinayətlərdə təqsirkar müəyyən mənada münaqişəli şəraitin «qurbanı» olur. Buna görə də qəsdin bu növü ilə törədilən cinayətlər əvvəlcədən düşünülmüş qəsdlə törədilən cinayətlərdən, adətən, az təhlükəli olur.

Müəyyən (konkretləşdirilmiş) qəsd. Qəsdin bu növündə şəxs əməlinin törədəcəyi zərərli nəticələrin kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri haqda konkret təsəvvürə malik olur. Burada fərdən müəyyən nəticə bütün konkretliyi ilə əvvəlcədən dərk edilir.

A. aralarındakı ədavətə görə B.-ni öldürməyi qət edir. Yay axşamlarından birində A. B.-nin yaşadığı evə yaxınlaşır, barıya yaxın ağaca qalxır və B.-ni pəncərəsi açıq olan otaqda masa arxasında oturan görür. A. əlindəki ov tüfəngini qaldırır, B.-ni

nişan alır və öldürmək məqsədilə ona atəş açır. Atəş sərrast olmur, B. ancaq yüngül dərəcəli xəsarət alır¹.

A. yaxalanır və qəsdən adam öldürməyə sui-qəsdə görə məsuliyyətə alınır. Biz belə tövsifi düzgün sayırıq, çünki əməli törərkən təqsirkar başqasını həyatdan məhrum etmə kimi konkret məqsəd güdmüşdür. Buna görə də belə hallarda tövsif əməlin faktiki nəticəsinə (yüngül xəsarətə) görə deyil, qəsdin konkret məzmununa görə həll edilir.

Qeyri-müəyyən (konkretləşdirilməmiş) qəsd. Qeyri-müəyyən qəsdlə edilən əməllərdə təqsirkar əməlinin doğura biləcəyi nəticələri ümumi formada görür, lakin konkret hansı nəticənin baş verəcəyini əvvəlcədən müəyyən edə bilmir. Məsələn, dalaşan şəxs qarşı tərəfə ağacla zərbələr vurursa, o, bu əməli sağlamlığa yüngül, az ağır, ağır dərəcədə zərər yetirəcəyini əvvəlcədən görür, lakin məhz hansı konkret nəticənin baş verəcəyini əvvəlcədən görmür.

Şərh edilən hallarda qəsdin məzmunu qeyri-müəyyən olduğu üçün cinayətin tövsifi məsələsi əməlin faktiki nəticəsinə görə həll edilməlidir.

§ 4. Ehtiyatsızlıq və onun növləri

Cinayət hüququnda qəsdən törədilən cinayətlərlə müqayisədə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər nisbətən az təhlükəli əməllər sayılır. Lakin ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərlə mübarizədə bu əməllərin sosial təhlükəliliyini lazımınca qiymətləndirməmək səhv olardı. Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin xüsusi çəkisinin artması, bu cinayətlərin cəmiyyətə gətirdiyi ziyan bəzən qəsdən törədilən cinayətlərin vurduğu ziyandan

---

¹ Bakı şəhəri Ленин район халг мящкямясинин архиви. Иш № 1-83, 1984.

çox olur.

Təcrübə göstərir ki, bütövlükdə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin vurduğu ziyanın əsas kütləsi səhlənkarlıq, əmlakı məhv etmə, tikintidə, sənayedə, dağ-mədən sahəsində müəyyən edilən müxtəlif təhlükəsizlik qaydalarını pozma və s. ağır nəticələrə səbəb olan bu kimi əməllərlə bağlı olur. Məsələn, ölkə miqyasında baş verən yanğınlar hər il cəmiyyətə nəhəng miqyasda ziyan gətirir.

Elmi-texniki inqilablar dövründə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərlə mübarizənin əhəmiyyəti daha da artır. Bu dövrdə yeni-yeni yüksək təhlükə mənbələri meydana gəlir ki, bu da təhlükəsizlik qaydalarına daha ciddi riayət edilməsinə böyük diqqət tələb edir. Hazırda texnika ilə bağlı ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin xüsusi çəkisi artır. Ehtimal etmək olar ki, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərlə müqayisədə qəsdən törədilən cinayətləri doğuran halların aradan qaldırılmasına daha çox nail olunacaqdır¹.

Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin özünəməxsus psixoloji və sosial-siyasi kökləri vardır. Həm də ehtiyatsızlıq psixoloji mexanizminə, antisosial və cəmiyyət əleyhinə olan əlaqəsinə görə də qəsdən törədilən cinayətlərdən fərqlənir.

Sözün geniş mənasında, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər də təqsirkarın cəmiyyətə zidd yönəlişləri ilə bağlıdır. Lakin əksər hallarda bu əlaqə aydınlıqla nəzərə çarpmır və bu qəbildən cinayətlərin edilməsində şəxsin psixoloji xüsusiyyətləri və xüsusən psixi vəziyyəti həlledici rol oynayır.

Qanunla qorunan mənafeyə ziyan yetirən ehtiyatsızlıqdan edilən əməllər, adətən, təqsirkarın yüngülfikirliliyi və ya diq-

---

¹ *Серебрякова В.А.* Об использовании социологических методов при изучении преступлений, совершенных по неосторожности / Вопросы социологии и права. Вып. 1. Вильнюс, 1970. С.143.

qətsizliyi ilə baęlı olur. Qanunla qorunan belə mənafe təqsirkar üçün şəxsi planda əhəmiyyətli olmadığından, təqsirkarın belə sərəvətə laqeyd münasibəti yaranır, diqqəti kütləşir, onu səfərbər edən stimol olmur. Beləliklə, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin baęlı olduğu yüngülfikirliliyin, diqqətsizliyin kökləri qanunla qorunan mənafeyə laqeyd münasibətlə baęlı olur.

Qəsdən törədilən cinayətlərdə baş verən kriminal nəticənin aęırlığı ilə «kinli iradə»nin, niyyətin xarakteri və istiqaməti arasında mütənasib bir əlaqə olur. Ehtiyatsızlıqda belə mütənasibliyi izləmək mümkün olmur. Belə ki, müəyyən şəraitdə, xüsusən texnikadan istifadə sahəsində cüzi ehtiyatsızlıq, unutma, yaddan çıxarma insan tələfatına, böyük maddi ziyana gətirib çıxara bilər. Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə təqsirkarın diqqətsizliyinə çox halda onun yorğunluğu, səhhətinin vəziyyəti, ailədə olan psixoloji iqlim və başqa psixi vəziyyəti təsir göstərir.

Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən cinayət tərkiblərinin sayı müqayisədə qəsdən törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan tərkiblərdən xeyli azdır. Ölkə üzrə cinayətkarlığın quruluşunda ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin faizi aşağıdır.

Yeni Cinayət Məcəllələrinin layihəsinin hazırlandığı dövrdə hüquq ədəbiyyatının səhifələrində ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərlə mübarizədə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin dairəsinin genişləndirilməsinin, yaxud da ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə sanksiyaların sərtləşdirilməsinin lüzumlu olub-olmaması kimi alternativ istiqamətlərdən hansının seçiləcəyi ətrafında ciddi mübahisələr olmuşdur. Şübhəsiz, cəmiyyətin irəliyə doğru tərəqqisi, elmi-texniki inkişafın getdikcə dərinləşməsi, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin dairəsini durmadan genişləndirəcəkdir. Təsadüfi deyildir ki, yeni ci-

nayət qanunvericiliyində ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin dairəsi xeyli genişləndirilmişdir. Digər tərəfdən, yeni cinayət qanunvericiliyində ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən sanksiyalar nəinki sərtləşdirilməmiş, əksinə yumşaldılmışdır. Zənn edirik ki, qanunvericilikdə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərlə mübarizədə belə istiqamət seçilməsi məqbul sayılmalıdır, çünki ötən yarım əsrin məhkəmə təcrübəsi göstərmişdir ki, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə təyin edilən cəzalar əksər hallarda sanksiyanın orta həddindən yüksək olmamışdır. Çox halarda təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın real icrasından imtina edilmiş, tez-tez şərti məhkum etmə, cəzanın icrasını təxirə salma və s. bu kimi institutlar tətbiq edilmişdir. Başqa sözlə, peşəkar hüquqi şüur ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə sanksiyaların sərtləşdirilməsinə və ağır cəzaların təyin edilməsinə haqq qazandırmamışdır. Yeni Cinayət Məcəlləsi hazırlanarkən ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə sanksiyaların qurulmasında bu cəhət nəzərə alınmışdır.

CM-in 26.1-ci maddəsində deyilir: «Cinayətkarcasına özünəgüvənmə və ya cinayətkarcasına etinasızlıq nəticəsində törədilmiş əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayət sayılır». Göründüyü kimi, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi ehtiyatsızlığın iki növünü – özünəgüvənməni (yüngülfikirliliyi) və etinasızlığı fərqləndirir.

CM-in 26.2-ci maddəsində *cinayətkarcasına özünəgüvənməyə* aşağıdakı məzmununda anlayış verilir: «Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli nəticələr və rə biləcəyi imkanını qabaqcadan görmüş, lakin kifayət qədər əsas olmadan onların qarşısını alacağını güman etmişdirsə, bu əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayətkarcasına özünəgüvənmə nəticəsində törədilmiş cinayət hesab olunur». Lakin qa-

nunda özünəgüvənməyə verilən anlayış natamamdır. Formal tərkiblərdə nəzərdə tutulan cinayətlər cinayətkarcasına özünəgüvənmə növündə ehtiyatsızlıqdan törədilmir. Cinayətkarcasına özünəgüvənmədə şəxs törətdiyi hərəkət və ya hərəkətsizliklə bağlı baş verməsi ehtimal olunan nəticənin qarşısını almağı güman etsə də, lakin belə nəticə baş verir. Qanunda verilən anlayışda (CM-in 26.2-ci maddəsi) «bu əməl...» sözlərindən sonra «hərəkət və ya hərəkətsizlik» ifadəsi işlədildiyindən baş verən (lakin arzu olunmayan) «nəticə» «əməl» ifadəsi ilə əhatə olunmamışdır. Buna görə də qanunda verilən anlayışdan (CM-in 26.2-ci maddəsi) belə yanlış məna hasil olur ki, törədilən əməl, yəni hərəkət və ya hərəkətsizlik cinayətkarcasına özünəgüvənməklə törədilən cinayət sayılır.

Biz cinayətkarcasına özünəgüvənmənin qanunda verilən anlayışında yol verilən qeyri-dəqiqliyin aradan qaldırılması üçün ona aşağıdakı məzmununda anlayış verilməsini məqbul sayırıq:

«26.2. Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görmüş, lakin kifayət qədər əsas olmadan onların qarşısını alacağını güman etsə də, belə nəticələrin baş verməsinin qarşısını ala bilməmişsə, bu əməl cinayətkarcasına özünəgüvənməklə törədilən cinayət hesab edilir».

Verilən anlayışa əsasən cinayətkarcasına özünəgüvənmə *aşağıdakı ünsürlərdən* ibarətdir:

1) şəxsin öz hərəkətinin (hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görməsi (dərk etməsi);

2) kifayət qədər əsas olmadan baş verə biləcək nəticənin qarşısını alacağını güman etməsi.

Burada göstərilən birinci hal cinayətkarcasına özünəgüvənmənin əqli ünsürünü, ikinci hal isə özünəgüvənmənin iradi ün-

sürünü təşkil edir. Qanuna görə şəxs özünəgüvənmədə öz əməlinin ancaq ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağı imkanını görür. Özünəgüvənmədə yol verilən hərəkət və ya hərəkətsizlik faktiki kriminal xarakterli olmur. Belə əməl nə cinayətə hazırlıq, nə də cəhd yarada bilər. Lakin özünəgüvənmədə hərəkət və hərəkətsizlik kriminal xarakterdə olmasa da, adətən, müəyyən yayınan hərəkətlərdə, hüquq pozuntularında, təhlükəsizlik qaydalarını pozmada ifadə olur. Belə təhlükəsizlik qaydalarını pozma başqa hallarla qarşılıqlı əlaqəyə girib, ictimai təhlükəli nəticəni doğurmağa istiqamətlənə bilər. Başqa sözlə, belə əməl ictimai təhlükəli nəticə doğurma imkanını yaradır. Şəxs hərəkət və ya hərəkətsizliyin belə kriminal xarakterli nəticə doğuracağı imkanını dərk edir və onun qarşısını alacağına yüngülfikirliliklə ümid bağlayır.

Subyekt ictimai təhlükəli nəticənin qarşısını alacağı imkanını bir sıra obyektiv və subyektiv amillərin hərəkəti zəminində dərk edir. Şəxs ictimai təhlükəli nəticənin qarşısının alınmasında hesaba alınan subyektiv amillərə – təcrübəsinə, bacarığına, çevikliyinə, biliyinə, habelə obyektiv amillərə – əməlin baş verdiyi şəraitə, başqa adamların köməyinə, maşın və başqa avadanlığın sazlığına, təbiət qüvvələrinə (küləyə, yağışa, selə və s.) ümid bağlayır. Məsələn, subyekt bir halda meşədə yandırdığı ocağı söndürmür, başlayan yağışın güclənəcəyinə ümid bağlayır, başqa halda, yağışdan xarab ola biləcək əmlakın üstünü örtür, ümid edir ki, yağış yağmayacaq.

Cinayətkarcasına özünəgüvənmənin iradi ünsürü – ictimai təhlükəli nəticənin qarşısını alacağına yüngülfikirliliklə ümid bağlamada ifadə olunur.

Cinayətkarcasına özünəgüvənmə ilə dolayı qəsd arasında əqli və iradi ünsürlərinə görə bir-birinə oxşayan cəhətlər vardır. Bu səbəbdən də onları müqayisə etmək zərurəti yaranır.

Qüvvədə olan CM-in 25.2-ci maddəsində dolayı qəsdə verilən anlayışda dolayı qəsdin əqli ünsürü – şəxsin ictimai təhlükəli nəticəni qabaqcadan görməsi (dərək etməsi) kimi formulə edilmişdir. Lakin əslində dolayı qəsdə şəxs yol verdiyi hərəkət və ya hərəkətsizliyin ictimai təhlükəli nəticə doğuracağıının mümkünlüyünü (ehtimalını) dərək edir. Bu baxımdan, dolayı qəsdin əqli ünsürü Rusiya Federasiyasının CM-in uyğun maddəsində daha dəqiq formulə edilmişdir.

Belə vəziyyətdə dolayı qəsdin əqli ünsürü ilə cinayətkarcasına özünəgüvənmənin əqli ünsürü arasında bir bənzəyişin olduğu təsəvvürü yaranır. Belə ki, dolayı qəsdə də, özünəgüvənmədə də nəticənin baş vermə ehtimalı dərək edilir. Lakin dolayı qəsdə, *əvvəla*, belə ehtimalı nəticə ictimai təhlükəli hərəkətlə (hərəkətsizliklə) bağlı olduğu halda, cinayətkarcasına özünəgüvənmədə baş verməsi ehtimal edilən nəticə ictimai təhlükəli əməllə bağlı olmur; *ikinci*, dolayı qəsdə baş verməsi ehtimal edilən nəticə real ehtimala əsaslandığı halda, cinayətkarcasına özünəgüvənmədə baş verməsi ehtimal edilən nəticə mücərrəd ehtimala söykənir.

Nə dolayı qəsdlə, nə də ki, özünəgüvənmə ilə törədilən cinayətlərdə ictimai təhlükəli nəticə arzu olunmur. Bu cəhət dolayı qəsdlə özünəgüvənmənin iradi ünsürlərinin «eyniliyi» haqda da yanlış təsəvvür yaradır. Belə ki, dolayı qəsdlə törədilən əməllərdə ictimai təhlükəli nəticənin qarşısını alacaq konkret şəraitin obyektiv amilləri hesaba alınmır. Subyekt ictimai təhlükəli nəticəni arzu etməsə də, ona şüurlu surətdə yol verir, yaxud da belə nəticənin baş verməsinə laqeyd münasibət bəsləyir. Nəticəyə şüurlu surətdə yol vermə, yaxud da ona biganə münasibət bəsləmə nəticənin baş vermə ehtimalını yüksəldir, onu xeyli real edir və təqsirkarın onun qarşısını almağa yönələn söylərini nəzərdə tutmadığını göstərir. Burada ictimai təh-

lükəli nəticənin baş verməsinə mane ola bilən obyektiv amillər olmaya da bilər. Lakin cinayətkarcasına özünəgüvənmədə baş verməsi ehtimal edilən nəticənin qarşısını almağa imkan verən obyektiv və subyektiv amillərin köməyinə ümid edilir. Nəticəyə qarşı dura bilən belə amillər uydurulmur, faktiki mövcud olur. Lakin şəxs nəticəyə doğru aparən inkişaf etməkdə olan səbəbli əlaqəni neytrallaşdırma bilən amilləri düzgün hesaba ala bilmir.

Ehtiyatsızlığın ikinci növü etinasızlıqdır. Cinayətkarcasına etinasızlıqda şəxs öz hərəkətinin (hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağı imkanını görmür, lakin lazımcaca diqqətli və kifayət qədər ehtiyatlı olduqda belə nəticənin baş verəcəyi imkanını görməli idi və görə bilərdi.

Qüvvədə olan CM-in 26.3-cü maddəsində cinayətkarcasına etinasızlığa verilən anlayış qüsurludur. Biz onun mətninin aşağıdakı redaksiyada verilməsini məqbul sayırıq: «26.3. Şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını lazımi diqqət və ehtiyatsızlıq göstərmədiyindən qabaqcadan görməli olduğu və görə biləcəyi halda onları (nəticələri) görməmişdirsə, bu əməl cinayətkarcasına etinasızlıqla törədilən cinayət hesab olunur».

Ehtiyatsızlığın növü kimi etinasızlıq üç əlamətlə xarakterizə olunur: *1) şəxs öz hərəkət və hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli nəticə doğuracağı imkanını dərk etmir; 2) belə nəticələri görmək şəxsin vəzifəsi sayılır; 3) şəxsin kriminal nəticələri görmək və qarşısını almaq imkanı olur.*

Cinayətkarcasına etinasızlıq təqsirkarın ictimai mənafeyə diqqətsiz, laqeyd münasibətinin, xidməti və peşə vəzifələrini yerinə yetirərkən kifayət qədər ehtiyatlı olmamasının, bu və ya başqa fəaliyyət sahəsini tənzim edən xüsusi qaydalara, birgə yaşayış qaydalarına riayət etməməsinin nəticəsi kimi mövcud

olur.

Şəfqət bacısı M. şəhər xəstəxanasında xəstə D.-yə təyin olunmuş brom əvəzinə, ona səhvən dikain məhlulunu vurmuş, nəticədə D. ölmüşdür. M. brom məhlulunun şkafda onun qoyulduğu yerdə olduğunu güman etmiş, bunun üçün qabın üstündəki qeydiyyatı oxumamış (etməli olduğu hərəkəti etməmişdir), qabda olan şəffaf dikain məhlulunun brom məhlulu olduğunu zənn etmişdir. M. ehtiyatsızlıq üzündən adam öldürmə üstündə məsuliyyətə alınmışdır.

Cinayətkarcasına etinasızlığa görə cinayət məsuliyyətinin subyektiv tərəfi iki şərtə əsaslanır: *a) şəxsin ictimai təhlükəli nəticənin baş verəcəyi imkanını görməli olması; b) şəxsin belə nəticəni görmək imkanının olması.*

Cinayətkarcasına diqqətsizliklə şəxsin öz hərəkət və ya hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağı imkanını dərk etmək vəzifəsi qanunun tələblərindən, bu və ya başqa sahədə şəxsin xidməti və peşə vəzifələrini tənzim edən xüsusi qaydaların, eləcə də birgə yaşayış qaydalarının tələblərindən irəli gəlir. Konkret şəraiti və şəxsin fərdi xüsusiyyətini nəzərə almaqla, başqa sözlə, obyektiv və subyektiv meyarlar zəminində şəxsin təhlükəsizlik qaydasını pozma faktını dərk edə bilməsi və bununla əlaqədar baş verəcək ictimai təhlükəli nəticəni əvvəlcədən görmək imkanının olub-olmaması məsələsi aydınlaşdırılır.

Konkret məlum vəziyyətdə şəxs öz əməlinin ictimai təhlükəli nəticəsini görməli olduğu və şəxsi keyfiyyətinə görə görmək imkanına malik olduğu halda, bunları görmədikdə cinayətkarcasına etinasızlığa görə cinayət məsuliyyəti yaranır.

Təqsirin for-	Əqli ünsürün	İradi ünsürün
----------------------	---------------------	----------------------

maları və növləri	məzmunu	məzmunu
QƏSD:		
<i>birbaşa qəsd</i>	Şəxs öz hərəkətinin və ya hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli olduğunu, onun ictimai təhlükəli nəticələrini əvvəlcədən görür	İctimai təhlükəli olan belə hərəkəti (hərəkətsizliyi) törətməyi və ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsini arzu edir
<i>dolayı qəsd</i>	Şəxs öz hərəkətinin və ya hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli olduğunu, onun ictimai təhlükəli nəticələrini əvvəlcədən görür	Şüurlu surətdə yol verir: a) ictimai təhlükəli nəticəni arzu etmir, lakin baş verərsə, onu qəbul etməyə daxilən hazır olur; b) baş verəcək belə nəticələrə biganə münasibət bəsləyir.
EHTİYATSIZLIQ:		
<i>cinayətkarcasına özünəgüvənmə</i>	Şəxs öz hərəkətinin və ya hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli nəticələr verə biləcəyi imkanını əvvəlcədən görür	Onların qarşısının alınmasına yüngülfikirliliklə ümid bağlayır
<i>cinayətkarcasına etinasızlıq</i>	Şəxs öz hərəkətinin və ya hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli	Şəxs cinayət qanunu ilə müdafiə altına alınan mənafelərin qo-

	nəticələr doğuracağını qabaqcadan görə bilməli və görməli olduğu halda onları görmür	runması və ictimai təhlükəli nəticənin qarşısının alınması üçün kifayət qədər diqqət və qayğı, habelə sayıqlıq göstərməyə tam imkanı olduğu halda bunu göstərmir
--	--	--

Cinayətkarcasına etinasızlıq müəyyən edilərkən şəxs konkret vəziyyətdə necə davranmalı olması *obyektiv meyardan* istifadə edilərək aydınlaşdırılır. Konkret şəraitdə şəxs öz əməlinin ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağını dərk etmək imkanına malik olması isə ancaq *subyektiv meyar* əsasında müəyyən edilir. Buna görə də subyektiv xarakterizə edən halların aydınlaşdırılmasının (yaş, təhsil, peşə və bu peşə üzrə hazırlıq səviyyəsi, ümumi və xüsusi təhlükəsizlik qaydaları barədə bilik, bacarıq və məişət təcrübəsi, səhhətin vəziyyəti və s.) şəxsin yol verdiyi əməlin ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağını əvvəlcədən görmək imkanına malik olub-olmamasını müəyyən etmək üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Cinayət qanunu öz əməlinin ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağını dərk etməyi o şəxslərə vəzifə hesab edir ki, onlar belə nəticələrin baş verəcəyini görmək imkanına malik olur.

Cinayətkarcasına etinasızlığı təsadüfi hadisədən (kazusdan) fərqləndirmək lazımdır. Konkret şəraitdə şəxs yol verdiyi hərəkət və ya hərəkətsizlikdən doğan ictimai təhlükəli nəticəni dərk etmək imkanına malik olmamışsa, həm də mövcud vəziyyətdə onu dərk etməli deyildirsə, əməldən doğan belə ictimai təhlükəli nəticə təsadüfi hadisə (kazus) sayılır. Belə təsadüfi

hadisələr şüurla əhatə olunmur, şəxsin baş vermiş ictimai təhlükəli nəticəyə hər hansı səviyyədə psixi münasibətini ifadə etmir. Cinayət tərkibi yaratmadığı üçün belə hadisə məsuliyyət doğurmur.

İki traktorla bir-birinə yaxın olan sahələrdə gecə vaxtı şum işi aparılmışdır. Sahələrin birində şumlama işi aparən traktorçunun köməkçisi D. qonşu sahəyə keçərək otluq sahədə uzanmış və yuxuya getmişdir. Bu sahəni şumlayan traktorçu Q. ot hündür olduğu üçün D.-ni görməmiş və nəticədə D. traktorun altında qalıb həlak olmuşdur. Q. hərəkətindən belə nəticə doğacağını görməmiş, həm də konkret vəziyyətdə bunu görməli deyildir. Məhkəmə Q.-nin təqsirinin olmadığını qeyd etmiş və D.-nin ölümünü təsadüfi hadisə kimi qiymətləndirmişdir.

§ 5. Təqsirin qarışıq forması

Respublikanın Cinayət Məcəlləsi təqsirin qarışıq formasını birbaşa nəzərdə tutmur. CM-in 24.1-ci maddəsində təqsirin qəsd və ehtiyatsızlıq formasının adı çəkilir. Buna müvafiq olaraq, CM-in 25 və 26-cı maddələrində qəsdin və ehtiyatsızlığın anlayışı verilir. Lakin qəsd və ehtiyatsızlığın sərhədində subyektin əməlinə və onun nəticəsinə psixi münasibətin elə variantları ola bilər ki, bunlar qəsd və ehtiyatsızlığın qanunvericilikdə nəzərdə tutulan anlayışları ilə uyuşmaya da bilər.

Təqsirin qarışıq formasına görə müəyyən qrup kriminal əməllərdə qəsd və ehtiyatsızlıq arasında yaranan qarşılıqlı əlaqə təqsirin hər hansı forması çərçivəsinə sığmır. Əmələ qəsd, ondan doğan nəticəyə isə eyni vaxtda ehtiyatsızlıq formasında

psixi münasibət yaranır¹. Bir qrup kriminalistlər belə mövqe ilə razılaşırlar.

Təqsirin qarışıq formasının əleyhdarları aşağıdakı dəlilləri irəli sürürlər:

– təqsirin qarışıq formasının mövcudluğunu qəbul etmək, guya, təqsirin bu və ya başqa formasının məzmununu təşkil edən vahid psixi prosesin iki yerə parçalanmasına gətirib çıxarır². Bununla belə, həmin müəlliflər nəzərə almır ki, təqsirin məzmununu təşkil edən vahid psixi proses əmələ və əməlin nəticəsinə münasibətdə yekcins olmaya da bilər. Onlar göstərirlər ki, təqsirin forması təqsirkarın ancaq ictimai təhlükəli nəticəyə olan psixi münasibətilə müəyyən edilir. Buna görə də təqsirin qarışıq formasından danışmaq yersizdir³.

Belə mövqe də qüvvədə olan cinayət qanununun (CM-in 3-cü və 8-ci maddələrinin) ruhuna uyğun deyildir. Təqsir həm şəxsin əməlinə, həm də əməlinin nəticəsinə psixi münasibəti ifadə edir. Buna görə də təqsirin forması müəyyən edilərkən həm əməlin özünə, həm də nəticəyə olan psixi münasibət aydınlaşdırılmalıdır. Məsələn, CM-in 263-cü maddəsinin hər hansı hissəsilə məsuliyyətin həllində yalnız baş vermiş nəticəyə psixi münasibəti aydınlaşdırmaqla kifayətlənmək olmaz. Əks halda obyektiv təqsirləndirməyə yol verilmiş olardı. Belə ki, ictimai təhlükəli nəticə baş versə də, sürücü hərəkət təhlü-

---

¹ Тягсирин гарышыг формасы иля баьлы мцбащися XIX ясрдян башламышдыр. Илк дяфя тягсирин гарышыг формасыны тягсирин мцстягил формасы кими фяргляндирмяк XIX ясрдя мяшщур алман криминалисти Фейербах тяряфиндя иряли сцрцлмщдцр. Бу мцбащися сонралар ингилабдан яввял рус криминалистляри арасында да давам етмишдир (*Таганцев Н.С.* Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая. В 2-х томах. Т. 1. М., Наука, 1994. С. 260-265).

² *Сахаров А.Б.* Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву. М., 1956. С. 111-114.

³ *Волков Б.С.* Проблема воли и уголовная ответственность. Казань, 1965. С. 41.

kəsizliyi, yaxud da nəqliyyatın istismar qaydalarını pozmaqda təqsirli olmaya da bilər. Belə halda məsuliyyət yaranmayacaqdır;

– bəzi müəlliflər təqsirin qarışıq formasının tərəfdarlarına irad tutaraq qeyd edirlər ki, guya onlar qəsdlə əhatə olunan hərəkətlərlə şüurla əhatə olunan hərəkətləri qarışdırırlar. Bununla da süni surətdə təqsirin qarışıq formasının yaradılması üçün zəmin hazırlamış olurlar. Əlbəttə, şüurla əhatə olunan hərəkətlərlə qəsdlə əhatə olunan hərəkətlər arasında fərq qoymaq lazımdır. Lakin şüurlu surətdə yol verilən hərəkətdə özünəgüvənmə və cinayətkarcasına etinasızlıq kimi psixi münasibət də ifadə oluna bilər. Qəsdən törədilən hərəkətlər təkcə şüurla əhatə edilmir, həm də onun ictimai təhlükəliliyi dərk edilir. Deməli, nəticəyə ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibət zamanı törədilən əməlin ictimai təhlükəliliyinin dərk edilməsi təqsirin qarışıq formasının tanınmasına əsas verir;

– təqsirin qarışıq formasını rədd edən müəlliflər qeyd edirlər ki, psixoloji baxımdan da təqsirin qarışıq formasının fərqləndirilməsi mümkün deyildir. Belə ki, eyni vaxtda əməlin ictimai təhlükəli xarakterini dərk etmək və dərk etməmək, nəticəni əvvəlcədən görmək və görməmək bu mümkün olan şey deyildir. Əlbəttə, belə mövqe ilə razılaşmaq olmaz. Təcrübə göstərir ki, şəxs bir halda əməlinin faktiki tərəflərinin bəzi cəhətlərini dərk edə bilər, başqa halda isə əksinə, bir nəticəni əvvəlcədən görə bilər, başqasını isə dərk etməyə də bilər. Başqa sözlə, müxtəlif obyektiv əlamətlərə psixi münasibət eyni olmaya da bilər. Həm də belə psixi münasibətin bir elementi qəsdlə, başqa elementi isə ehtiyatsızlıqla bağlı ola bilər. Təqsirin qarışıq formasının mövcudluğu da buna əsaslanır.

Beləliklə, təqsirin qarışıq formasının əleyhdarlarının mövqeyi onun cinayət hüququnda mövcudluğunu rədd etmir. Təqsi-

rin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərdə əmələ psixi münasibət qəsd (əməl kriminal xarakterdə ola da bilər, olmaya da bilər), nəticəyə psixi münasibət ehtiyatsızlıq formasında mövcud olur.

Məhkəmə təcrübəsində rast gəlinən təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətləri **iki qrupa** ayırmaq olar:

– **birinci qrupa** daxil edilən cinayətlər ictimai təhlükəli nəticə doğuran xüsusi təhlükəsizlik qaydalarının pozulması ilə bağlı əməllərdir. Burada təhlükəsizlik qaydalarının pozulması nəticədən ayrılıqda götürüldükdə kriminal əməl sayılmır. Buna baxmayaraq, belə əməllərə görə məsuliyyətin həllində nəticəyə psixi münasibəti (ehtiyatsızlığı) aydınlaşdırmaq kifayət deyildir, həm də təhlükəsizlik qaydalarının pozulması ilə bağlı olan əməllərə münasibət müəyyən edilməlidir. Burada təhlükəsizlik qaydalarını pozmaya qəsd (yaxud ehtiyatsızlıq) formasında psixi münasibət aydınlaşdırılmalıdır. Əks halda obyektiv təqsirləndirməyə yol verilə bilər. Cinayət Məcəlləsinin 222, 223, 224, 225, 263-cü və s. maddələrində göstərilən cinayətlər bu qrupa daxil olan əməllərdir;

– **ikinci qrupa** bir-birindən ağırlığına görə və bunları xarakterizə edən psixi münasibətin formasına görə fərqlənən iki və daha artıq ictimai təhlükəli nəticə ilə bağlı olan əməllər daxildir¹.

Təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərin bu növü özünəməxsus spesifik quruluşa malikdir. Burada baş verən hər iki nəticə bir əməllə bağlıdır, nəticələr arasında müəyyən zaman fasiləsi olur, belə zaman fasiləsi onların əməllə əlaqəsini

---

¹ Русийа Федерасийасынын гцввядя олан ЫМ-дя анъаг 2-ъи групдан олан ямяллярин тягсирин гарышыг формасы иля тюрядилдийи гябул едилир. Буна зюря дя Русийа Федерасийасынын гцввядя олан ЫМ-ин 27-ъи маддясиндя тягсирин ики формасы иля тюрядилян ъинайятлярин анлайышы верилир.

qırmır, nəticələrdən birinin baş verməsi digərinin törəməsi üçün real imkan yaradır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası CM-in 126.3-cü, 141.3-cü və 141.4-cü maddələrində və s. bu qəbildən olan normalarda göstərilən cinayətlər araşdırdığımız qrupa daxil olan əməllərdəndir. Birinci qrupa daxil olan əməllərdən fərqli olaraq bu qrupda qəsdlə əhatə olunan əməllər nəticədən asılı olmayaraq kriminal xarakterli olur. Məsələn, ölümə səbəb olan qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmada əmələ – sağlamlığa qəsdən ağır zərər vurmaya psixi münasibət həmişə qəsd, ölümdən ibarət ikinci nəticəyə psixi münasibət isə ehtiyatsızlıq formasında olur.

Yuxarıda şərh edilənlər əsasında təqsirin qarışıq forması ilə əlaqədar aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

– əgər qəsdən pozulan təhlükəsizlik qaydası ehtiyatsızlıqla əlaqədar ictimai təhlükəli nəticə doğurarsa və qanunvericilik cinayət məsuliyyətini ancaq belə nəticə ilə əlaqələndirərsə, belə əməllər bütövlükdə ehtiyatsızlıqdan törədilən əməllər hesab edilir;

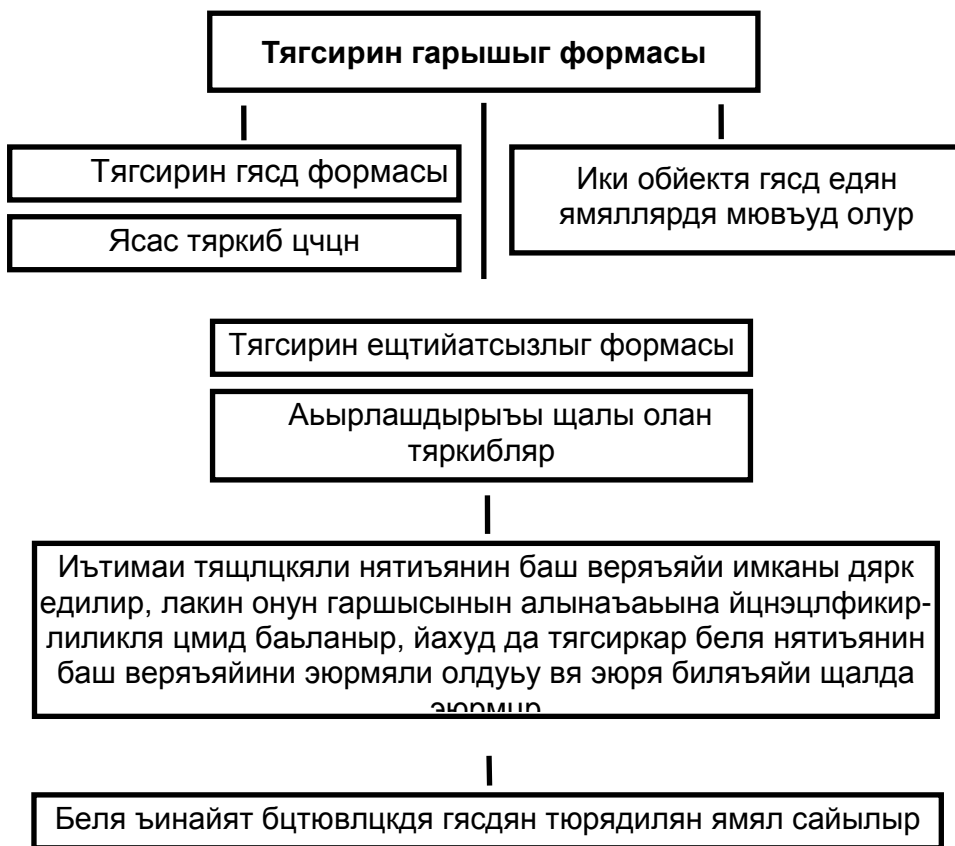
– əgər qəsdən törədilən əməldən doğan ictimai təhlükəli nəticəyə psixi münasibət ehtiyatsızlıqla əlaqədardırsa və əməlin özü ilə müqayisədə baş verən nəticə onun daha ağır növünə görə məsuliyyət yaradırsa, belə əməl bütövlükdə qəsdən törədilən əməl sayılır (məsələn, CM-in 126.3-cü, 141.4-cü maddələri və s.).

Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən xeyli mürəkkəb cinayət tərkibləri mövcuddur. Lakin nədənsə qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsində təqsirin qarışıq forması ilə törədilən cinayətlərin anlayışını müəyyən edən norma nəzərdə tutulmur.

Тёқсирин қарышқ формасы

Тягсирин мцряккяб (гарышыг) формасы конкрет щалда тюрядилян ямяля гясд вя ямялин нятиёясиня ещтийатсызлыг формасында олан психи мцнасибятдир

Йени Ёнайт Мяёяллясиндя беля анлайышы мцяййян едян маддя нязярдя тутулмур

Rusiya Federasiyası CM-in 27-ci maddəsində belə anlayış müəyyən edilmişdir. Orada deyilir: «Qəsdən edilən cinayətdən törəyən, lakin qəsdlə əhatə olunmayan, qanunla barəsində daha

sərt cəza müəyyən edilən baş verən ağır nəticəyə görə o halda cinayət məsuliyyəti yaranır ki, şəxs belə nəticənin baş verəcəyi ehtimalını dərk edir, lakin kifayət qədər əsas olmadan onun qarşısını alacağını güman edir, yaxud da belə nəticənin baş verəcəyini görməli olduğu və görə biləcəyi halda görmür. Bütövlükdə belə cinayət qəsdən törədilən cinayət sayılır».

Rusiya Federasiyası CM-in 27-ci maddəsində təqsirin qarışıq formasının adı çəkilmir. Qanunun 27-ci maddəsi «təqsirin iki forması ilə törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət» adı altında formulə edilmişdir. Bu da təsadüfi deyildir, çünki cinayət qanunu təqsirin iki forması ilə törədilən cinayətləri təqsirin yeni forması ilə törədilən cinayətlər hesab etmir.

Zənn edirik ki, Azərbaycan Respublikası CM-in Ümumi hissəsinə gələcəkdə təqsirin qarışıq formasının anlayışını nəzərdə tutan cinayət hüquq normasının daxil edilməsinə ehtiyac vardır.

§ 6. Cinayətin motiv və məqsədi

Motiv və məqsəd cinayətin subyektiv cəhətinin elementlərindəndir. Cinayət işlərinin istintaqı zamanı təqsir kimi cinayətin motiv və məqsədi də araşdırılır və aydınlaşdırılır. Motiv və məqsəd qəsdə formalaşdırır, səmtləşdirir və onu icra etməyə yönəldir.

Cinayətin motiv və məqsədi cinayət törədilənə qədər yaranır. Motiv və məqsəd cinayətin subyektiv cəhətinə qəsd və ehtiyatsızlıq vasitəsi ilə deyil, müstəqil daxil olur. Cinayətin motivi ittiham aktında və hökmdə göstərilir.

Şəxsin bütün iradi əməlləri kimi cinayət əməli də müəyyən motivlə əlaqədar olur və belə motiv qarşıya qoyulan məqsədə

doğru şəxsi istiqamətləndirir. Motivlə məqsəd arasında daxili əlaqə vardır. Motivün oyanması və fəallaşması eyni vaxtda məqsəd formalaşdırır, müəyyən edir. O, subyektiv məqsədə nail olmağa doğru istiqamətləndirir.

Motiv maddi təbiətə malikdir, onun əsasını insanın müxtəlif maddi və mənəvi sərvətə olan tələbatı təşkil edir. Bu ehtiyac insana iztirab çəkdirir, onun orqanizmində müəyyən gərginlik yaradır, şüurunda maraq püxtələşdirir. Cinayət etməyə qətiyyət yaradan daxili oyanma normal, pozitiv tələbata deyil, qeyri-normal, təhrif olunmuş tələbata əsaslanır. Baş verən oyanma sadəcə şüurla əhatə olunmur, o, həm də dərk edilir. Başqa sözlə, şəxs bu oyanmanın təsiri altında yol veriləcək əməlin obyektiv aləmdəki əlaqələrini və nəticələrini əvvəlcədən dərk edir, ona subyektiv qiymət verir. Dərk edilmiş oyanma özü üçün obyekt və predmet arayır və nəticədə də fəaliyyət istiqamətlənir.

Motivə dərk olunmuş tələbat kimi baxmaq, konkret cinayətin səbəbini açmağa, onu doğuran səbəbləri aradan qaldırmağa kömək edir.

Beləliklə, *cinayətin motivi ictimai-təhükəli əməli törətməyə qətiyyət yaradan, konkret əməldə maddiləşən dərk olunmuş maraqdır.*

Motivi aydınlaşdırmadan insanın müəyyən məqsədə çatmağa nə üçün səy etdiyini, beləliklə, onun hərəkətinin əsl mənasını anlamaq mümkün deyildir¹.

Motivdən kənarında insanın aktiv fəaliyyətindən danışmaq olmaz. Motivün məzmununu açmaqla şəxsin konkret vəziyyətdə başqa cür deyil, məhz nə üçün belə hərəkət etməsi izah edilir.

---

¹ Теплоу Б.М. Психология. М., 1969. С. 178.

Motiv insanın şüurlu fəaliyyətinin nüvəsidir¹, eləcə də ictimai təhlükəli fəaliyyətin mənbəyi, onun hərəkətverici qüvvəsidir.

Şəxsi davranışa, o cümlədən, kriminal əmələ bəzən bir neçə motiv təhrik edir. Davranışa vadar edənə qədər motivlər arasında mübarizə baş verir. Təhrikedici motiv üstün gəldikdə, o, əsas motiv rolunu oynayır və bu motiv əsasında da şəxs kriminal əmələ dair qərar qəbul edir.

Başqa sözlə, qətiyyət yaradan motivin meydana gəlməsi motivasiya prosesi ilə bağlıdır. *Motivasiya* motivlərin formalaşması və inkişaf prosesinə deyilir.

Motivasiya prosesi tələbatın səviyyəsinə və xarakterinə uyğun olaraq obyektiv gerçəklikdə insan davranışının determinantlarını ifadə edir.

Qəsdlə bağlı olan bütün cinayətlər müəyyən motiv zəminində törədilir. Belə əməllər tamah, qısqanclıq, intiqam, qisas, xuliqanlıq hissi və s. bu kimi motivlər əsasında baş verir.

Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin motivi qəsdən törədilən cinayətlərin motivlərindən fərqlənir. Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə şəxs ictimai təhlükəli nəticəni nəinki arzu etmir, hətta onun qarşısını alacağına ümid bağlayır, ya da ümumiyyətlə, belə nəticənin baş verəcəyini görə bilməli və görməli olduğu halda görmür. Buna görə də ehtiyatsızlıqdan edilən cinayətlərdə ictimai təhlükəli nəticənin deyil, nəticəni doğuran davranışın motivi mövcud olur. Belə cinayətlərdə hərəkətin, yaxud da hərəkətsizliyin motivi lovğalıqla, eqoizmlə, laqeydliliklə və s. bu kimi meyllərlə əlaqədar olur.

Hüquq ədəbiyyatında qəsdən törədilən cinayətlərin motivlərinin aşağıdakı səpkidə təsnifinə rast olunur: 1) siyasi motivlər;

---

¹ Рубинштейн С.Л.. Принципы и пути развития психологии. М., 1959. С. 129.

2) tamahla əlaqədar motivlər; 3) alçaq hisslərlə bağlı olan motivlər; 4) şəxsi məzmununda olan motivlər.

Motivlərin cinayət-hüquqi əhəmiyyəti müxtəlifdir. Motiv cinayət tərkibinin əlaməti kimi qanunda nəzərdə tutula bilər. Məsələn, CM-in 120.2.2-ci və 120.2.5-ci maddələrində «xuliqanlıq», «tamah» motivləri tərkib əlamətləri kimi qanuna daxil edilmişdir. Lakin CM-in mətnində istinad edilən maddədə «motiv» əvəzinə «məqsəd» və «niyyət» ifadələri göstərilmişdir.

Cinayətin motivi tərkib əlaməti kimi qanunda nəzərdə tutulursa, məsuliyyətin həllində belə motivin mövcud olub-olmaması hər bir halda aydınlaşdırılmalıdır.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi, Ümumi hissəsinin bəzi institutlarının tətbiqini xeyli dərəcədə törədilən əməlin motivindən və məqsədindən asılı edir. Məsələn, cinayət törətmiş şəxsin tutulmasında (CM-in 37-ci maddəsi), habelə əsaslı risqdə (CM-in 39-cu maddəsi) yol verilən hərəkətlər üzrə məsuliyyətin aradan qalxması üçün qanunvericilikdə belə hərəkətlərlə ictimai faydalı məqsədə nail olunması vacib şərtlərdən biri kimi müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun bir sıra qərarlarında, o cümlədən, «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarında cinayət qanununun tətbiqində cinayətin motiv və məqsədinin aydınlaşdırılması tövsiyə edilir¹.

Motiv cinayət tərkibinin subyektiv cəhətinin fakultativ ünsürü olduğu üçün bütün tərkiblərə daxil edilmir. Lakin belə vəziyyət heç də məhkəmələri cinayətin motiv və məqsədini ay-

---

¹ Азярбайџан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун гярарлар мяъмуяси (1961-2003). Багы, Щцгуг ядябиййаты, 2003. С. 304.

dınlaşdırmaqdan azad etmir. Cinayətin motivinə və məqsədinə həm də cəzanın fərdiləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət verilir. Eləcə də cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilərkən cinayətin məqsədi və motivi nəzərə alınır (CM-in 62-ci maddəsi).

Qüvvədə olan CM-in 59-cü və 61-ci maddələrində cinayətin motiv və məqsədinə cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hal kimi baxılır.

Xeyli tərkiblər vardır ki, cinayətin motivləri onlarda nəzərdə tutulmur, habelə cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar sırasında olmur. Belə hallarda da cinayəti törədəninin şəxsiyyətinə düzgün qiymət vermək üçün cinayətin motiv və məqsədi öyrənilməlidir.

Motivdən fərqli olaraq, *məqsəd* törədiləcək cinayətin xarici aləmdə yaradacağı arzu olunan dəyişiklik barəsində şəxsin təsəvvürüdür. Məqsəd də tələbatla, maraqla, sərvətlə sıx əlaqədardır. Bu o deməkdir ki, müəyyən məqsədin yaranması obyektiv varlıqla əlaqədardır. Bunlar arasındakı determinoloji əlaqədə şəxsiyyətin vərdişlər sistemi mühüm rol oynayır.

İnsan sərvətə malik olmaq üçün səy və fəaliyyətini buna yönəltməmişdən əvvəl onun şüurunda fikrən bu sərvətin surəti (mənzərəsi) yaranır, başqa sözlə, məqsəd fəallığı mövcudlaşmış olur. Cinayət hüquq elmi insanların ictimai təhlükəli fəaliyyətini tədqiq edir. Bununla əlaqədar olaraq, belə hərəkətdə müvafiq məqsədi, başqa sözlə, cinayətin məqsədini müəyyən etmək zərurəti meydana çıxır. İctimai təhlükəli davranış da məqsəduyğun aktdır. İnsan müəyyən qaydada fəaliyyət göstərərək özünün tələbat və marağına uyğun hərəkət etmiş olur. Bununla real olan sərvətə nail olmağa səy göstərir. Məsələn, oğru üçün əsassız varlanma, hərbi mükəlləfiyyətli şəxs üçün hərbi qulluqdan boyun qaçırma olmayan sərvətə nail olmağa

göstərilən səydir.

Beləliklə, cinayətin məqsədi cinayətkarın təsəvvüründə yaratdığı sərvətin obrazıdır, mənzərəsidir ki, şəxs buna nail olmağa səy göstərir.

Müxtəlif cinayətlərə görə məsuliyyətin həllində cinayətin məqsədinin müxtəlif əhəmiyyəti vardır. Bir halda o, tərkibdə subyektiv cəhəti xarakterizə edən əlamət kimi nəzərdə tutulur, başqa halda isə tərkibdən kənar qalır.

Hazırda CM-in Xüsusi hissəsinin təqribən 10 faizə yaxın maddələrində məqsəd cinayət tərkiblərinə daxil edilmişdir. Məsələn, motiv və məqsəd 172, 174, 175, 191, 198, 214, 215, 286, 287-ci maddələrdə və s. bu kimi tərkiblərdə nəzərdə tutulur.

Qanunun Xüsusi hissəsinin maddələrinin dispozisiyasında məqsədin göstərilməsi o deməkdir ki, məqsəd məlum əməlin subyektiv cəhətini xarakterizə edən tərkib əlamətidir. Əgər bu əlamət çatmırsa, deməli, əməldə cinayət tərkibi də olmayacaqdır.

Məqsədi zəruri ünsür kimi nəzərdə tutan tərkiblərlə yanaşı, bir sıra tərkiblər də vardır ki, cinayətin məqsədi bunlarda göstərilməsə də, ehtiva edilir. Belə tərkibləri mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normalar nəzərdə tutur.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsi və məhkəmə təcrübəsi belə bir mövqedə durur ki, oğurluq tamah motivi olmadan edilə bilmədiyi kimi, faydalanmaq məqsədi olmadan da edilə bilməz. Başqa sözlə, oğurluğa görə məsuliyyət həll edilərkən qanunsuz faydalanmaq məqsədinin olub-olmaması aydınlaşdırılmalıdır. Əgər əmlak qanunsuz götürülərkən şəxs belə məqsədi güdməmişdirsə, əməl oğurluq kimi qiymətləndirilə bilməz.

Cinayət qanununun əksər maddələrində məqsəd göstərilmir.

Lakin psixoloji baxımdan qəsdən törədilən bütün cinayətlərin məqsədi olduğunu heç kim inkar etmir. Lakin əgər məqsəd normada göstərilərsə, deməli, o, tərkibdən kənarda qalır. Buna görə də təcrübədə çox halda cinayətin məqsədinin aydınlaşdırılmasına məhəl qoyulmur.

Cinayətin məqsədi, onun motivi kimi təqsirkarın cinayət edilməsilə əlaqədar şüurunda gedən prosesi xarakterizə edir. Beləliklə, cinayətin məqsədi cinayətkarın ictimai təhlükəliliyini göstərən hallardandır. Cəza təyini zamanı cəzanın növünün və həddinin seçilməsində bu, nəzərə alınır.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında cinayətin məqsədlərinin təsnifi onların məzmununa görə aparılır. Belə meyar əsasında cinayətin məqsədi aşağıdakı qaydada təsnif edilə bilər: 1) cəmiyyətə zidd xarakterli məqsədlər; 2) tamah xarakterli məqsədlər; 3) şəxsi xarakterli məqsədlər; 4) idarə və müəssisənin mənafeyi ilə bağlı məqsədlər; 5) başqa alçaq (mənfi) xarakterli məqsədlər.

Cinayətin məqsədi cinayətin nəticəsi anlayışına yaxındır, lakin bunlar eyni mənalı anlayışlar deyildir. Cinayətin nəticəsi obyektiv amil olduğu halda cinayətin məqsədi subyektiv amillər sırasına daxildir. Məqsədin həyata keçirilməsi nəticəyə gətirib çıxarır.

Cinayətin subyektiv cəhətinin ünsürlərindən birini də *emosiya* təşkil edir. Emosiya insanın hiss keçirmə, həyəcanlanma, iztirabla yaşama kimi psixi halıdır. Emosional hisslər insan fəaliyyətinə az-çox təsir göstərir. Emosiya insan fəaliyyətinin, eləcə də kriminal fəaliyyətin müəyyən komponentlərindən biridir.

İnsanın fəaliyyətinə emosional hisslərin təsiri gücləndikcə onun davranışı üzərində əqlin nəzarət funksiyası zəifləyir. Müəyyən hallarda emosional hisslər elə güclü cərəyan edə bilər

ki, belə hisslərin təsiri altında şəxsdə fizioloji, yaxud da patoloji¹ affekt halı yarana bilər.

Fizioloji affekt halında yaranan güclü ruhi həyəcan vəziyyəti insanın şüurunda həlledici qüvvəyə çevrilir, insanda qeyzlənmə kimi psixi hadisə baş verir, şüurun davranış üzərində nəzarəti xeyli zəifləyir. Sanki şüurda ani olaraq ləngimə baş verir, əqli fəaliyyət gecikir. Bununla belə, insan özü üzərində nəzarəti tam itirmir, özünü ələ ala bilər, yol verdiyi davranışın mahiyyətini dərk etmək qabiliyyətini tamamilə itirmir. Bu səbəbdən də fizioloji affekt halında şəxsin yol verdiyi təhlükəli əmələ görə məsuliyyət aradan qalxmır.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi iki halda emosional vəziyyəti (fizioloji affekti) cinayət tərkibinə daxil etmişdir. Bunlara aşağıda qeyd edilən tərkiblər aiddir: 1) zərərçəkənin zorakılığı, ağır təhqiri, sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri nəticəsində, habelə zərərçəkmiş şəxsin mütəmadi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı ilə əlaqədar yaranmış uzun sürən dözülməz psixi şərait nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə (CM-in 122-ci maddəsi); 2) zərərçəkənin zorakılığı, ağır təhqiri, sair qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri nəticəsində, habelə zərərçəkmiş şəxsin mütəmadi qanunsuz və ya əxlaqsız davranışı ilə əlaqədar yaranmış uzun sürən dözülməz psixi şərait nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma (CM-in 129-cu maddəsi).

Rusiya Federasiyası CM-in 106-cı maddəsi ananın yeni doğduğu uşağı həm də fizioloji affekt vəziyyətində öldürmə-

---

¹ Патоложи аффект вязиййятиндя шяхсдя мцвяггяти психи позьунлуг йараныр, шцурун давраныш цзяриндя нязаряти тамамия итир, шяхс анлагсыз вязиййятя дцшцр. Бея вязиййятдя тюрядиян иътимаи тящлцкяли ямяля эюра шяхсин ёнайт мясулиййяти йаранмыр.

sini nəzərdə tutur¹.

Beləliklə, motiv, məqsəd və emosional vəziyyət cinayətin subyektiv cəhətinin ünsürü kimi aşağıdakı hallarda hüquqi əhəmiyyət kəsb edir: *əvvəla*, motiv, məqsəd və emosional vəziyyət cinayət tərkibinə müstəqil əlamət kimi daxil ola bilər və belə hallarda onlar cinayətin tövsifində iştirak edir; *ikincisi*, motiv, məqsəd və emosional vəziyyət cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar sırasında nəzərdə tutulduğundan konkret iş üzrə bu hallar müəyyən edildikdə (əgər tərkibə əlamət kimi daxil deyildirsə) cəza təyini zamanı nəzərə alınır.

Nəhayət, qanunda nəzərdə tutulmayan hallarda da cinayətin motiv və məqsədini aydınlaşdırmadan cinayətkarın şəxsiyyətini düzgün qiymətləndirmək olmaz.

§ 7. Səhv və onun məsuliyyətə təsiri

Cinayət qanunvericiliyində səhv barəsində məsələni tənzim edən xüsusi norma yoxdur. Səhv məsələsinə nəzəriyyə və təcrübə cinayət qanununun təqsir və onun formaları haqda ümumi müddəaları əsasında baxır və həll edir. Səhv subyektin əməlinə və əməlinin nəticəsinə psixi münasibətinin spesifik forması olduğundan o, cinayətin subyektiv cəhəti haqqında məsələ daxilində araşdırılır və öyrənilir.

Dünyanın bir sıra sivil dövlətlərinin cinayət məcəllələrində səhvə dair xüsusi normalar nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Nyu-York ştatı CM-in 15.20-ci paragrafında, AFR CM-in 16,

---

¹ Ананын йени доьдуу ушаы гядян юлдцрмяси хейли щалларда ушаынын низашцданкянар фактики мцнасибятдян доьулмасы иля ялагядар олур. Ана рцсвай олмагаг хатириня ушаы мящв етмякля фактики мцнасибятляринин, щамилялик вя доьушун изини итирмяйя сяй едир. Беля щаллар Азярбайъанда яски заманларда рцсвайчылыг кими гиймятляндирилирди вя гадынларын щяйаты реал тящлцкя алтында галырды.

17-ci paraqraflarında, İspaniya CM-in 14-cü maddəsində, Fransa CM-in 122.3-cü maddəsində və s. səhvın cinayət-hüquqi anlayışı müəyyən edilmişdir. AFR CM-də hətta hüquqi və faktiki səhvın ayrıca anlayışlarını müəyyən edən normalar mövcuddur.

CM-də səhvə görə cinayət məsuliyyətindən azad etməni və ya cinayət məsuliyyətini yüngülləşdirməni tənzim edən normaların olması, şübhəsiz, bütün hallarda müsbət haldır¹. Zənn edirik ki, gələcəkdə Respublikanın CM-nə səhvın anlayışını müəyyən edən norma daxil ediləcəkdir.

Səhv şəxsin törətdiyi əməlinin hüquqi xüsusiyyətləri və faktiki halları haqda düzgün olmayan təsəvvürdür.

Əməlin hüquqi xüsusiyyəti və faktiki halları barəsində yaranan yanlış təsəvvür şəxsin subyektiv xüsusiyyətləri və obyektiv şəraitlə bağlı olur. Şəxsin subyektiv xüsusiyyətlərinə onun qüvvədə olan qanunları, təhlükəsizlik qaydalarını, bu və ya başqa fəaliyyəti tənzim edən qaydaları bilməməsi, kifayət qədər peşə və məişət təcrübəsinin olmaması, qorxu hissi, iztirab və narahatçılıq keçirməsi, iradə zəifliyi, nadanlıq və s. aid edilə bilər. Obyektiv şəraitə cinayətin baş verdiyi zaman, məkan, şərait və başqa hallar aid edilə bilər.

Şəxsin yanlış təsəvvürü bəzi hallarda məlum şəraitdə təqsirin formasına, habelə səhvə yol verən şəxsin cinayət məsuliyyəti barəsində məsələnin həllinə təsir göstərə bilər.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsi hüquqi və faktiki səhv növlərini fərqləndirir.

---

¹ Русийа Федерасийасынын гцввядя олан Ёинайят Мяъяллясиндя дя сящвин ёинайят-щцгуги анлайышыны мцяййян едян норма нязрядя тутулмур.

Hüquqi səhv

Hüquqi səhv şəxsin törətdiyi əməlin hüquqi xüsusiyyətləri və hüquqi nəticələri haqda düzgün olmayan təsəvvürüdür.

Hüquqi səhvin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1) şəxs cinayət qanununda nəzərdə tutulmayan əməli kriminal əməl sayır və onu törədir. Belə halda cinayət-hüquqi mənada mövcud olmadığından məsuliyyət yaranmır, onun obyektiv əsası olmur və faktiki cinayət törədilmir;

2) şəxs əməlin qanunla cinayət sayıldığını bilmir və onu törədir. Belə səhv məsuliyyəti aradan qaldırmır. Əməlin qanunla cinayət sayıldığını bilməmək heç də onun ictimai təhlükəliliyinin dərk edilməsini istisna etmir.

Lakin müəyyən hallarda, əgər şəxs əməlin kriminal xarakterini dərk etmirsə, həm də dərk etməli deyildirsə, belə əməl cinayət qanununda nəzərdə tutulsa da, məsuliyyət aradan qalxır. Məsələn, şəxsin qanuna uyğun hesab edərək yol verdiyi əməl müəyyən əmr və sərəncamın icrası ilə əlaqədar ola bilər. Əmr və sərəncamı yerinə yetirən şəxs onun ictimai təhlükəliliyini və qeyri-hüquqiliyini dərk etmirsə, onun barəsində cinayət məsuliyyəti haqqında məsələ qaldırıla bilməz. Belə ki, şəxs qanuni olan əmr və sərəncamı əvvəllər dəfələrlə yerinə yetirmiş və heç vaxt əmr və sərəncamın ictimai təhlükəli olmasına dair onda şübhə yaranmamışdır. Adət etdiyi belə fəaliyyət konkret vəziyyətdə icra etdiyi əmr və ya sərəncamın kriminal xarakterdə olmasını ona dərk etməyə imkan verməyə də bilər.

Belə hal «əsl olmayan təhlükəli əməldən müdafiə»də də yaranır. «Əsl olmayan təhlükəli əməldən müdafiə» zamanı şəxs səhvən hesab edir ki, o, ictimai təhlükəli qəsdə məruz qalmışdır və buna görə də başqasına zərər yetirməklə belə qəsd aradan qaldırır. Əgər mövcud şərait «əsl olmayan ictimai təh-

lükəli qəsdı» dərk etməyə imkan verməmişsə və şəxs həm də belə şəraitdə qəsdin mövcud olmadığını dərk etməli deyildirsə, onun başqasına zərər yetirən hərəkəti zəruri müdafiə vəziyyətində yol verilən hərəkətə bərabər tutulur və məsuliyyət aradan qalxır. Belə səhv zamanı şəxsin müdafiə məqsədilə yol verdiyi hərəkətin vurduğu ziyan «əslı olmayan qəsd»in xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə açıqdan-açığa uyğun olmadıqda zəruri müdafiə həddini aşmağa görə məsuliyyət yarana bilər.

Müəyyən hallarda törədilən əməllə bir cinayət hüquq norması pozulduğu halda şəxs iki və ya daha artıq cinayət hüquq normasını pozduğunu zənn edə bilər. Belə hallarda şəxs yol verdiyi əməlin ictimai təhlükəliliyini, onun xarakterini, baş verəcək nəticənin həcmi, belə nəticələrin xüsusiyyətlərini düzgün təsəvvür edir. Lakin yanlış olaraq törətdiyi əməlin iki və ya daha artıq norma ilə əhatə olunduğunu zənn edir. Belə səhv şəxsin məsuliyyətini ağırlaşdırmır. Törədilən əməl bir cinayət hüquq norması ilə əhatə olunur.

Bunun əksinə, şəxs iki və ya daha artıq cinayət hüquq norması ilə əhatə olunan iki və ya daha artıq kriminal əmələ yol verdiyi halda səhvən bir norma ilə əhatə olunan bir kriminal əmələ yol verdiyini zənn edə bilər. Belə səhv məsuliyyəti yüngülləşdirir. Şəxsin faktiki törətdiyi cinayətləri əhatə edən iki və ya daha artıq norma ilə məsuliyyət yaranır.

Şəxsin törətdiyi cinayətə görə qanun onun zənn etdiyindən daha ciddi cəza müəyyən edirsə, yaxud da əksinə olarsa, belə səhv məsuliyyətə təsir göstərmir və əmələ görə qanunla müəyyən edilən sanksiya hüdudunda cəza fərdiləşdirilir.

Qeyri-hüquqiliyin idrakında başqa səpkidə də səhvlərə rast olunur. Şəxs törətdiyi əməllə müəyyən cinayət hüquq normasını pozmaq istərkən səhvən başqa normanın tələblərini poza bilər. Belə səhv törədilən əmələ təqsirli münasibəti aradan qal-

dırmır, ancaq təqsirin məzmununu qismən dəyişdirir. Burada pozulmalı olanla faktiki pozulan arasında uyğunsuzluq mövcud olur. Belə uyğunsuzluq, şübhəsiz, əməlin tövsifinə  z t sirinini göstərir. Belə səhvin təcrübədə iki n v n  rast olunur. Birinci halda, şəxs törətdiyi əməllə ehtimal etdiyi normaya nisbətən daha ciddi normanın tələblərini pozmuş olur. Bařqa halda isə, əksinə, şəxs zənn edir ki, törətdiyi əməllə daha ciddi məsuliyyət müəyyən edən normanı pozmuş olur.

Əgər faktiki pozulan cinayət hüquq norması şəxsin pozmaq istədiyi cinayət hüquq normasına nisbətən daha ciddi məsuliyyət müəyyən edirsə, belə halda daha ciddi normanın tələbləri pozulmuş olsa da, şəxs şüuru ilə əhatə edilən normaya görə təqsirləndirilir. Məsələn, şəxs qısqanclıq hissilə qadını  ld r rk n onun hamilə olmasını bilmirsə, məsuliyyət CM-in 120.2.8-ci maddəsilə deyil, 120.1-ci maddəsi ilə həll edilməlidir.

Əgər şəxsin pozduğunu zənn etdiyi cinayət hüquq norması faktiki pozulan cinayət hüquq norması ilə müqayisədə ciddi məsuliyyət müəyyən edirsə, məsuliyyət faktiki bař verən əməllə görə yox, şəxsin törətmək niyyətində olduđu əmələ görə həll edilməlidir.

Burada pozulması zənn edilən daha ciddi məsuliyyət müəyyən edən norma pozulmadıđı u c n və daha ciddi məsuliyyət müəyyən edən normada nəzərdə tutulan kriminal nəticə bař vermədiyinə görə məsuliyyət cinayət etməyə cəhdə görə həll edilir;

3)  m lin tövsifi ilə, törədilən cinayətə görə təyin edilə bilən cəzanın n v  və həcmi ilə əlaqədar subyektdə düzgün olmayan təsəvvür yarana bilər. Göstərilən hallar qəsdin məzmununa daxil olmur, bunların şəxsin şüuru ilə əhatə olunması məcburi deyildir. Buna görə də bu hallar haqqında yanlış təsəvvür n  təqsirə, n  də məsuliyyətə təsir göstərir.

Faktiki səhv

Faktiki səhv ictimai təhlükəli əməlin cinayət tərkibinə daxil olan obyektiv əlamətləri haqqında şəxsin yanlış təsəvvürünə deyilir. Belə səhv cinayətin obyektı, predmeti, hərəkət və hərəkətsizliyin xarakteri haqqında, nəticənin ağırlığı, səbəbli əlaqənin inkişafı haqqında, məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar haqqında ola bilər.

a) qəsd obyektinə olan səhv

Obyektə səhv istintaq və məhkəmə təcrübəsində daha tez-tez rast olunur. Səhvin bu növü üçün spesifik cəhət onun qəsd çərçivəsində təzahür etməsidir. Bir qayda olaraq, səhvin bu növü təqsirin formasını dəyişmir, bu forma daxilində onun məzmununu müəyyən edir.

A. polis əməliyyat müvəkkili B.-yə qarşı intiqam hissilə yaşamışdır. A.-nın fikrincə B. onun qardaşının cinayət məsuliyyətinə alınmasına bais olmuşdur. Buna görə də A. gecə toyda B.-ni görür və toydan çıxanda onu döyəcəyini qət edir. A. binanın həyətinə qaranlıq döngədən keçən şəxsin B. olduğunu zənn edir, üstünə dərhal hücum çəkərək onu döyməyə başlayır. Nəticədə A.-nın B.-ni deyil, tamam başqa bir şəxsi döyüb, onun sağlamlığına yüngül zərər vurduğu bəlli olur.

Burada A. obyektə səhv etmişdir. O, hakimiyyət nümayəndəsinin səhhətinə qəsd etmək istədiyi halda, səhvən sırası bir vətəndaşın sağlamlığına yüngül zərər vurmuşdur. Burada A.-nin CM-in 315.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayəti törətməyə cəhd etmək üstündə məsuliyyəti yaranır.

Hüquq ədəbiyyatında əsli olmayan obyektə qəsd («yararsız obyektə qəsd») obyektə səhvin növü kimi qiymətləndirilir. Belə mövqə ilə razılaşmaq olmaz. Cinayət hüququnda qəsd ob-

yekti altında həmişə müəyyən ictimai münasibətlər nəzərdə tutulur. Məlum olduğu kimi ictimai münasibətlər maddi predmet xarakterli deyildir. İctimai münasibətlər subyektlər arasında müəyyən sosial sərvətlə, şeylə bağlı olan tipik əlaqə formasıdır, qarşılıqlı əlaqədir. İctimai münasibətin keyfiyyət xarakteristikası şeyin, sosial sərvətin fərdi xüsusiyyətilə – məlum anda bu şeyin vəziyyətilə, bu predmetin sosial-iqtisadi təbiəti ilə bağlı deyildir.

Əgər qəsd zamanı şəxs şeyin fərdi keyfiyyətilə əlaqədar səhvə yol verirsə, belə səhv heç də əlaqələrin xarakteri ilə – obyektə bağlı olmayacaqdır. Belə hallarda şəxsin səhvi obyektə deyil, predmet ilə bağlı olur. Məsələn, P. A.-nın atını oğurlamaq məqsədilə onun həyətində səhvən at bağlanan tövləni deyil, qoyun saxlanılan tövləni açmış, atın olmadığını zənn edib, həyəti tərk edərkən yaxalanmışdır.

Kriminal əməl törədilərkən predmet dəyişikliyə məruz qalmırsa (belə predmet konkret halda olmadığına görə, yaxud yarırsız olduğuna görə), burada şəxsin yol verdiyi səhv ictimai münasibətin xüsusiyyətilə deyil, münasibətin bağlı olduğu predmetlə əlaqədar olur.

Məhkəmə-istintaq təcrübəsində əsas obyektə, əlavə obyektə, habelə fakultativ obyektə olan səhv növləri fərqləndirilir. Əsas və əlavə obyektə səhv ancaq mürəkkəb tərkibli cinayətlərin törədilməsində rast olunur. Əsas obyektə olan səhv təqsirin məzmununu dəyişdiyindən əməlin tövsifi də həmişə dəyişir. Bir qayda olaraq, əsas obyektə səhv zamanı kriminal niyyətin istiqamətləndiyi obyektə uyğun olaraq əməl cinayət etməyə cəhd kimi tövsif edilir.

Əlavə obyektə səhv nisbətən başqa səpkidə cinayət-hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, əgər bir əməl başqa kriminal əməlin edilməsinin üsulu kimi çıxış edərsə, belə hallarda əlavə

obyektə qəsd edilir. Buna görə də əlavə obyekt barəsində yol verilən səhv bütövlükdə əməlin tövsifinə də təsir edir. Məsələn, əmlakı ələ keçirmək məqsədilə zor göstərməklə zərərçəkənə basqın edilsə, lakin zərərçəkənin basqına məruz qalana qədər ölməsi bəlli olarsa, belə səhv əlavə obyektlə əlaqədar olsa da, bütövlükdə quldurluğa cəhdə görə məsuliyyət yaradacaqdır. Əlavə obyekt əsas obyektə daha çox yaxın əlaqədə ola bilər. Bu qəbildən olan cinayətlərdə əlavə obyektə istiqamətlənən qəsd dərhal əsas obyektə də zərər yetirmiş olur. Buna misal olaraq, terror aktı cinayətini (CM-in 277-ci maddəsi) göstərmək olar. Bu cinayətin əsas obyektə dövlətin siyasi əsası ilə bağlı olan münasibətlərdir. Bu münasibətlərə dövlət xadiminin və ictimai xadimin, habelə hakimiyyət nümayəndəsinin həyatına və səhhətinə qəsd etməklə ziyan yetirmək olar. Burada zərərçəkənin həyat və səhhəti cinayət qanunu ilə qorunur. Əgər əməl törədilərkən əlavə obyekt barəsində səhvə yol verilərsə – dövlət xadimi, ictimai xadim əvəzinə kənar şəxsə qəsd edilərsə, belə səhv bütövlükdə tövsifə təsir göstərəcəkdir. Məsuliyyət terror aktına cəhdə görə həll ediləcəkdir.

b) predmet barəsində səhv

Predmet barəsində səhv şəxsin qəsdə məruz qalan ictimai münasibətin elementi barəsində yanlış təsəvvürüdür. Belə səhv xüsusən əmlakın oğurlanmasına dair işlərdə daha çox təsadüf olunur.

Cinayətin predmetinə səhv, adətən, məsuliyyətə təsir göstərmir. Doğrudan da təqsirkarın M.-in inəyi əvəzinə səhvən S.-nin inəyini oğurlamasının, yaxud da mağazadan bir kisə un əvəzinə səhvən bir kisə şəkər oğurlamasının cinayətin tövsifi üçün əhəmiyyəti yoxdur.

Lakin bəzən qanunvericilik qəsd predmetinin məlum növü

daxilində predmetin bəzi xüsusiyyətlərini ayırır, onu cinayət tərkibinin əlaməti kimi müəyyən edir. Belə cinayətlərdə predmet barəsində yol verilən səhv cinayət məsuliyyətinə təsir göstərir. Məsələn, şəxs əldə etdiyi, yaxud oğurladığı maddələrin narkotik maddə, yaxud güclü təsir edən və ya zəhərli maddələr olduğunu zənn etmiş, lakin sonradan bunların narkotik, yaxud da güclü təsir edən, habelə zəhərləyici maddə olmadığı aşkar edilmişsə, məsuliyyət cinayət etməyə cəhdə görə yaranacaqdır. Bu haqda Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Narkotik vasitələrin, güclü təsir edən və zəhərli maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 11 iyul 1997-ci il tarixli qərarında da göstəriş vardır¹. Xüsusən qanunla müəyyən cinayətlərə görə sanksiyalar seçilərkən və məsuliyyət fərdiləşdirilərkən kəmiyyət meyarı da əsas götürülürsə, belə cinayətlər törədilərkən predmetin miqdarına, ölçüsünə, qiymətinə və s. olan səhv məsuliyyətə, şübhəsiz, təsir göstərəcəkdir.

Şəxsiyyət əleyhinə yönələn cinayətlərdə də zərərçəkənin şəxsiyyəti barəsində səhvlərə yol verilməsi hallarına təsadüf edilir. Məsələn, şəxs A.-ni öldürmək əvəzinə səhvən B.-ni öldürür. A.-ya xəsarət yetirmək əvəzinə səhvən B.-yə xəsarət yetirir və s. Bütün belə səhvlər törədilən əmələ görə məsuliyyətə təsir göstərmir. Cinayət qanunvericiliyi milliyyətindən, irqindən, yaşından, mövqeyindən, sosial vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün insanların şəxsiyyətini eyni əsaslar zəminində qoruyur.

Məhkəmə təcrübəsində bəzən törədilən cinayətlərdə mövcud olmayan predmetlər barəsində səhvlərə təsadüf edilir. Belə səhvlərə yol verən şəxslərin əməli cinayət etməyə cəhd kimi

---

¹ Азярбайҗан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун гярарлар мяъмуяси (1961-1997). Бақы, Щцгугу ядыбийяты, 1998. С. 359-366.

tövsif edilir. Məsələnin bu qaydada həllini düzgün hesab edirik. Belə tövsif həm qəsdən törədilən hərəkətin istiqamətini, həm də şəxsin səhvini düzgün əks etdirir.

Təcrübədə mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərdə belə səhvlərə daha tez-tez rast olunur. Şəxs başqasının cibində pul olduğunu zənn edir, pulunu oğurlamaq məqsədilə onun cibinə əlini salır, lakin orada pul olmur; təqsirkar seyfdə pul olduğunu zənn edir və seyfdəki pulları oğurlamaq məqsədilə seyfi açır, lakin orada pul olmur; şəxs başqasının inəyini oğurlamaq məqsədilə tövlənin qapısını açır, zənn edir ki, inək tövlədədir, lakin tövlə faktiki boş olur. Bütün belə hallar predmetə olan səhvlə bağlıdır və məsuliyyət bitməmiş qəsdə görə həll edilir.

c) edilən hərəkətin xarakterinə olan səhv

Edilən hərəkətin xarakterilə bağlı səhvin iki növünə təsadüf edilir. Bir halda şəxs yol verdiyi ictimai təhlükəli olmayan hərəkətin ictimai təhlükəli xarakterdə olduğunu zənn edir. Məsələn, özündə həm saxta, həm də həqiqi pul olan şəxs tədavülə saxta pul buraxdığını zənn edir. Əslində şəxs mağazadan aldığı şeyin dəyərini ödəmək üçün kassaya səhvən həqiqi pul verirsə, belə səhv məsuliyyətə təsir edir. Şəxsin saxta pul və qiymətli kağızlar hazırlama və ya satmaya cəhdə görə cinayət məsuliyyəti yaranır.

Başqa halda, şəxs yol verdiyi hərəkətin ictimai təhlükəli xarakterdə olduğunu dərk etmir. Bu qəbildən olan səhvlərə, adətən, cinayətkarcasına etinasızlıqla yol verilən əməllərdə daha çox rast olunur. Məsələn, gecə növbəsində olan tibb bacısı səhvən bir xəstəyə təyin edilən iynəni digərinə vurmuşsa və nəticədə xəstə ölmüşdürsə, belə halda tibb bacısının ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətə görə məsuliyyəti yaranır.

Hərəkətlə əlaqədar səhvə yol verildisə və belə hərəkət for-

mal cinayət tərkiblərində cinayətin obyektiv cəhəti kimi nəzərdə tutulursa, burada hərəkətin xarakteri ilə bağlı olan faktiki səhvlə yanaşı hüquqi səhvə də yol verilir. Məsələn, kənddə yaşayan şəxs çörək məhsullarının bişirilməsində istifadə edilən xaş-xaş əkir. Bununla şəxs belə hərəkətin təhlükəli olduğunu, qanunla belə bitkilərin becərilməsinin qadağan edildiyini bilmir. Burada tək cəhət hərəkətin xarakterinə olan faktiki səhv deyil, həm də hüquqi səhv mövcud olur. Belə səhv məsuliyyəti aradan qaldırmır.

ç) cinayətin edilmə vasitəsinə olan səhv

İctimai təhlükəli əməli törədərkən şəxs əməlin edilmə vasitəsi barəsində səhvə yol verə bilər. Cinayətin edilmə vasitəsi elə şeydir ki, onun köməyi ilə qəsd obyektinin predmetinə təsir göstərilir. Hüquq ədəbiyyatında cinayətin edilmə vasitəsinə geniş mənə verən və onu cinayətin edilmə üsulu ilə eyniləşdirən müəlliflərin mövqeyinə rast olunur¹. Əlbəttə, belə mövqe ilə razılaşmaq və cinayətin edilmə vasitəsilə onun edilmə üsulu arasında bərabərlik işarəsi qoymaq olmaz. Üsul fəaliyyət formasıdır. O, cinayətin törədilməsində hansı metod və yanaşma qaydalarından istifadə edilməsinin göstəricisidir².

Cinayətin edilmə vasitəsi, sözün müstəqim mənasında təqsirkarın kriminal əməli törədərkən istifadə etdiyi şey, mexanizm, xüsusi hazırlanmış alətlər, sənədlər və s. maddi şeylərdir. Cinayətin edilmə vasitəsinə aydınlaşdırmaq kriminal fəaliyyətin reallaşdırılmasında nəyin köməyindən istifadə edilməsini aydınlaşdırmaqdır. Cinayətin edilmə «üsulu» və «vasitəsi» müxtəlif cinayət-hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Kriminal fəaliyyət

---

¹ *Сабитов Р.А.* Обман как средство совершения преступления. Омск, 1980.

² *Панов Н.И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков, 1982. С. 20.

yətin həyata keçirilməsi forması (üsulu) əməlin ictimai təhlükəliliyinə, o cümlədən, onun tövsifinə təsir göstərir. Bunu cinayətin edilmə vasitəsi haqqında söyləmək olmaz. Şəxsin zəhərlə, yaxud da odlu silahla öldürülməsinin cinayət hüququ üçün, bir qayda olaraq, əhəmiyyəti yoxdur. Cinayətin edilməsində bu qəbildən olan vasitələr barəsində səhv əməlin mahiyyətini dəyişdirmir və eləcə də onun tövsifinə təsir göstərmir. Bəzən şəxs cinayət törətmək üçün səhvən elə vasitələr seçir ki, belə vasitələr cinayəti edib başa çatdırmaq üçün yararsız olur. Belə hallarda cinayətin edilmə vasitəsinin keyfiyyət xüsusiyyəti barəsində səhvə yol verilir. Ədəbiyyatda cinayətin edilməsi üçün seçilən belə vasitəyə «yararsız vasitə» adı verilmişdir.

Kriminal əməlin edilməsi üçün seçilən vasitənin yararsızlığı müəyyən vaxta, yaxud da daimi ola bilər. Buna görə də ədəbiyyatda belə vasitələrin yararsızlığının mütləq və nisbi kimi növləri fərqləndirilir¹.

Məhkəmə təcrübəsində başqasını öldürmək məqsədilə səhvən təsirini itirmiş zəhərin verilməsi, atəş üçün yararsız olan silahdan istifadə edilməsinə cəhd edilməsi kimi hallara rast olunur. Burada cinayətin edilməsində istifadə edilən vasitələrin yararsızlığı onun nisbi yararsızlıq növünə aiddir. Belə səhvlər məsuliyyətə təsir göstərir və cinayətə cəhdə görə məsuliyyət yaranır.

Təcrübədə cinayətin edilməsi üçün mütləq yararsız olan vasitələrdən istifadə edilməsi hallarına da təsadüf edilir. N. mənzili ələ keçirmək məqsədi ilə şəkər xəstəliyinə tutulmuş nənəsinə müntəzəm şirin çay içməyə vadar etməklə onu öldürmək istəmişdir. N. yararsız vasitədən istifadə etdiyini dərk etməmiş və buna görə də məqsədinə nail ola bilməmişdir.

---

¹ Якушин В.А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. Казань, 1988. С. 77.

Mütləq yararsız vasitələrin köməyi ilə kriminal niyyətin həyata keçirilməsinə göstərilən səy müəyyən hallarda cinayət məsuliyyəti yaratmaya da bilər. Məsələn, şəxs nadanlılığı və avamlığı üzündən zənn edir ki, onun qarğıışı, oxuduğu, yaxud da oxutdurduğu, yazdırdığı dualar zərərçəkənə zərər yetirəcəkdir. Şəxs nadanlılığı üzündən belə «vasitələrə» inanır. Belə fəaliyyətə kriminal niyyətin aşkar olunması kimi qiymət verilə bilər. Kriminal niyyətin aşkar edilməsi cinayətin edilmə mərhələsi kimi qiymətləndirilmir və buna görə məsuliyyət yaranmır.

d) cinayət tərkibinə daxil olan hallara olan səhv

Əməlin cinayət tərkibinə daxil olan məsuliyyəti ağırlaşdıran halları obyektiv və subyektiv xarakterdə ola bilər. Belə hallar cinayətin obyektinə, obyektiv cəhətinə, subyektinə və subyektiv cəhətinə görə qruplaşdırılır. Şəxs cinayətin sadalanan elementlərinə aid olan hər hansı hal haqqında yanıla bilər. Məsələn, şəxs cinayətin edilmə üsulu barəsində yanıla bilər. Cinayətin edilmə üsulu təkcə məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi deyil, həm də tərkibə konstruktiv, habelə fərqləndirici əlamət kimi daxil ola bilər.

Cinayətin edilmə üsulu əsas tərkibin konstruktiv əlaməti kimi nəzərdə tutulan hallarda belə əlamət barəsində yol verilən səhv əməlin kriminallığını aradan qaldırır. Məsələn, kommersiya və ya bank sirrini təşkil edən məlumatları toplayan, onu yayan və ondan qanunsuz istifadə edən şəxs cinayət törətdiyini zənn edir. Lakin belə vəziyyətdə törədilən əmələ görə cinayət tərkibi yaranmır. Çünki, CM-in 202-ci maddəsinə əsasən bu maddədə göstərilən əməl ancaq sənədləri oğurlamaqla, satın almaqla və ya hədələməklə, habelə digər qanunsuz üsullarla törədildikdə cinayət sayılır.

Qanunvericilik cinayətin edilmə üsulundan fərqləndirici əla-

mət kimi istifadə edərək oğurluğu soyğunçuluqdan, soyğunçuluğu quldurluqdan fərqləndirir. Şəxs ictimai təhlükəli əməli törədərkən fərqləndirici əlamətlər barəsində səhvə yol verirsə, belə səhv cinayət məsuliyyətini aradan qaldırmır, ancaq əməlin hüquqi qiymətinə təsir göstərir. Məsələn, şəxs əmlakı başqalarının müşahidə etdiyi, gördüyü şəraitdə oğurlayırsa, lakin təqsirkar əmlakı gizli yolla heç kəsin görmədiyini şəraitdə götürdüyünü zənn edirsə, belə səhv əməlin tövsifinə təsir göstərməyəcəkdir. Başqa sözlə, şəxsin soyğunçuluğa görə yox, oğurluğa görə məsuliyyəti yaranacaqdır. Əməl törədilərkən tərkibində ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutulan əlamət barəsində yol verilən səhv də cinayət məsuliyyətinə təsir göstərir. A. B.-nin onu öldürəcəyini yəqinliklə bilmiş, vəziyyətdən çıxış yolu görməyib, həyatını təhlükədən xilas etmək üçün B.-ni öldürməyi qət etmişdir. A. belə niyyəti həyata keçirərkən B.-yə hər biri həyat üçün təhlükəli olan 6 zərbə endirmişdir. A. B.-yə çoxlu sayda zərbələr endirməklə heç də xüsusi amansızlığa yol verdiyini zənn etməmiş, zərərçəkənin sağ qalacağından qorxduğu üçün, belə sayda zərbələri onun ölümü üçün zəruri saymışdır.

Göstərilən halda zahirən xüsusi amansızlıq əlaməti olsa da, A. əməli törədərkən bunu dərk etməmişdir və belə səhv onun qəsdinin məzmununu qismən dəyişdirir. Buna görə də A.-nin ağırlaşdırıcı hal olmadan adam öldürməyə görə CM-in 120.1-ci maddəsilə məsuliyyəti yaranır.

Məsuliyyətin həllində bu qəbildən olan səhvin nəzərə alınmaması təcrübədə tövsifin dəyişməsinə gətirib çıxarır. A. rüşvət almaqda D.-yə kömək etmişdir. Lakin A. D.-nin hədə-qorxu tətbiq etməklə rüşvət aldığı bilməmişdir. Buna baxmayaraq, A. da CM-in 32 və 311.3.4-cü maddəsilə məsuliyyətə alınmışdır. Respublikanın Apellyasiya Məhkəməsi haqlı olaraq hökmdə qismən dəyişiklik edib, A.-nin əməlini CM-in

311.1-ci maddəsinə tövsif etmişdir.

e) zərər çəkənin şəxsiyyətinə olan səhv

Zərərçəkənin şəxsiyyəti cinayət tərkibinə konstruktiv, fərqləndirici, habelə məsuliyyəti ağırlaşdıran əlamət kimi daxil ola bilər. Əgər zərərçəkənin müəyyən xüsusiyyəti əsas tərkibin əlaməti kimi nəzərdə tutulursa və şəxs belə əlamət barəsində səhvə yol verirsə, belə səhv tövsifi dəyişir, yaxud da məsuliyyəti aradan qaldırır. Məsələn, əgər şəxs yetkinlik yaşına çatmayanla cinayət törətmiş, lakin onun yetkinlik yaşına çatmadığını bilməmişsə və işin konkret vəziyyətinə görə bilməli deyildirsə, belə səhv şəxsin yetkinlik yaşına çatmayanları cinayət fəaliyyətinə cəlb etməyə görə məsuliyyətini aradan qaldırır.

Məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi tərkibə daxil edilən zərərçəkənin əlamətinə olan səhvlə bağlı qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin tövsifi də müəyyən çətinlik yaradır. Məsələn, təqsirkar arvadının ona xəyanət etməsi və başqa kişidən hamilə olması haqda yalan məlumatlara inanıb onu öldürmüşdür. Lakin meyitin müayinəsi zamanı hamiləlik faktı təsdiq olunmamışdır. Burada hamiləlik halı ilə əlaqədar səhvə yol verilmişdir.

Qeyd olunan əməlin tövsifi ilə əlaqədar ədəbiyyatda müəlliflərin üç cür mövqeyinə rast olunur. Birinci qrup müəlliflər təklif edir ki, belə əməl ağırlaşdırıcı halda adam öldürməyə cəhd kimi¹, ikinci qrup müəlliflər belə əməli başa çatmış cinayət – ağırlaşdırıcı halda qəsdən adam öldürmə kimi tövsif etməyi², üçüncü qrup müəlliflər isə məsuliyyəti cinayətlərin

---

¹ Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М., 1961. С. 406; Якушин В.А. Ошибка и ее уголовно-правовое значение. Казань, 1988. С. 87.

² Бородин С.В. Квалификация преступлений против жизни. М., 1977. С. 143.

məcmusuna görə – həm qəsdən adam öldürmə, həm də ağırlaşdırıcı halda qəsdən adam öldürməyə cəhdə görə həll etməyi təklif edirlər¹.

Biz, birinci variantda tövsifi təklif edənlərin mövqeyini düzgün sayırıq.

Təqsirkarın qəsdinin məzmununa təkcə zərərçəkənin ölümü deyil, həm də ana bətnindəki canlı dölün məhv edilməsi daxildir. Deməli, CM-in 120.2.8-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin bitməsi sadəcə qadının ölümünü deyil, hamilə vəziyyətdə olan qadının ölüm faktının baş verməsini tələb edir. Təqsirkar zərərçəkənin hamilə olduğunu zənn edib, onu öldürmüşsə, lakin hamiləlik faktı olmamışsa, məsuliyyət hamilə vəziyyətdə olan qadını öldürməyə cəhdə görə yaranacaqdır.

Hamilə olması zənn edilən qadının həyatına edilən qəsd nəticəsində qadın ölə də bilər, sağ qala da bilər. Belə vəziyyət tövsifi dəyişmir, lakin qəsd nəticəsində faktiki baş verən nəticələr sanksiya hüdudunda cəza fərdiləşdirilərkən nəzərə alınır.

ə) cinayət əməlinin nəticəsi barəsində olan səhv

İctimai təhlükəli əməlin, habelə əməldən doğan nəticənin xarakteri və xüsusiyyətləri təqsirin məzmununda öz əksini tapır. Əgər cinayətin nəticəsi barəsində şəxsin təsəvvüründə yaranan mənzərə sonradan baş verən nəticədən xeyli fərqlidirsə və mövcud fərq şəxsin yanlış təsəvvürü ilə bağlıdırsa, belə səhv müəyyən hallarda məsuliyyətə təsir göstərir.

Şəxs başqasının sağlamlığına qəsd etməklə ancaq ona xəsarət yetirdiyini zənn edərsə, lakin yetirilən xəsarətdən şəxs ölürsə, belə nəticə təqsirkarın qəsdinin məzmununa daxil olmadı-

---

¹ *Кириченко В.Ф.* Значение ошибки по советскому уголовному праву. М., 1952. С. 58; *Андреева Д.А.* Влияние ошибки обвиняемого в личности потерпевшего на квалификацию преступлений // Советская юстиция, 1970, № 21. С. 7-8.

ğından qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət yaranmır. Q. tanışı Ş. ilə yeyib-içdikdən sonra evə qalxmış, hər ikisi növbə ilə gitara çalmışlar. Onlar daha sonra kimin daha yaxşı gitara çalmasına dair mübahisə etmiş və dalaşmışlar. Q. Ş.-dən evi tərk etməyi tələb etmişdir. Ş. getmək istəməmişdir. Q. onu otaqdan çıxarmış və çölə itələmişdir. Ş. müvazinətini itirərək yıxılmış, 2-ci mərtəbənin pillələrindən 1-ci mərtəbəyə qədər yuvarlanmışdır. Nəticədə Ş. ağır bədən xəsarəti almış, yerindən qalxa bilməmiş və ölmüşdür. Q. qəsdən adam öldürmə üstündə mühakimə edilmişdir. Lakin Ali Məhkəmə şikayət üzrə işə baxıb, ölümdən ibarət baş verən nəticənin Q.-nin qəsdinin məzmununa daxil olmadığını qeyd edərək, əməli CM-in 120-ci maddəsindən 124-cü maddəsinə tövsif etmişdir.

Nəticə barəsindəki səhv nəticənin keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikası ilə bağlı ola bilər.

Belə səhvlərin cinayət-hüquqi əhəmiyyəti də müxtəlif ola bilər. Məsələn, nəticənin kəmiyyət xarakteristikasına dair səhv, əgər bu qanunla müəyyən edilən «orta» kəmiyyət daxilində və «tipoloji» çərçivədədirsə, belə səhv nə təqsirin formasına, nə də cinayətin tövsifinə təsir göstərmir. Məsələn, şəxs oğurlayacağı pulun 7 min manatdan xeyli artıq məbləğdə olduğunu zənn etmişdirsə, lakin oğurlanan pul faktiki 7 min manatdan az artıq olmuşdursa, yenə də tövsif dəyişmir, əməl külli miqdarda əmlakın oğurlanmasına görə həll edilir. Əksinə də ola bilər. Əgər şəxsin ictimai təhlükəli nəticənin kəmiyyət xarakteristikasına dair təsəvvürü ilə faktiki baş vermiş nəticə arasında xeyli fərq varsa, belə səhv məsuliyyətə, eləcə də əməlin tövsifinə təsir göstərəcəkdir.

S. zavodun kassasında külli miqdarda pul olduğunu zənn etmiş, oğurlamaq məqsədilə gecə kassaya daxil olmuş, seyfi açmışdır. Lakin kassada ancaq minimum əmək haqqının 25 misli

qədər pul olmuşdur. S. pulu götürüb getmişdir. Burada S.-nin külli miqdarda əmlakı oğurlamağa cəhdə görə məsuliyyəti yaranır.

Oğurluq edərkən təqsirkarın niyyəti külli miqdarda əmlakı ələ keçirmək olmuşsa, lakin onun iradəsindən asılı olmayan hallara görə buna nail ola bilməmişsə, faktiki oğurlanan əmlakın miqdarından asılı olmayaraq məsuliyyət külli miqdar oğurlamağa cəhdə görə həll edilməlidir.

f) səbəbli əlaqənin inkişafına olan səhv

Şəxs bəzən törətdiyi əməllə əməldən doğacaq ictimai təhlükəli nəticə arasında səbəbli əlaqə asılılığını düzgün dərk etmir. Xüsusən, təqsirin qəsd formasını nəzərdə tutan əməllər törədilərkən sadalanan ünsürlər – ictimai təhlükəli hərəkət (hərəkətsizlik), belə hərəkətlə (hərəkətsizliklə) ictimai təhlükəli nəticə arasında səbəbli əlaqə, habelə ictimai təhlükəli nəticə qəsdlə əhatə olunmalı, bunlar qəsdin məzmununa daxil olmalıdır. Şüurda belə ünsürlər arasında rabitə yaradan səbəbiyyət əlaqəsinin düzgün təsəvvür edilməməsi, onun təhrif edilməsi araşdırdığımız səhvin növünü yarada bilər. N. idarə etdiyi avtomobillə çayın sahilinə yaxın yerdən keçən yolda qəzaya yol vermiş və S.-ni vurmuşdur. N. S.-nin öldüyünü zənn edib, məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq məqsədilə onu aparıb körpüdən çaya atmışdır. Sonradan meyitin müayinəsi zamanı məlum olmuşdur ki, S. avtomobil qəzasından aldığı xəsarətdən deyil, suda boğulub ölmüşdür.

Burada təqsirkar yol verdiyi əməllə ölümdən ibarət baş verən nəticə arasında səbəbli əlaqəyə dair səhvə yol vermişdir. Təqsirkar S.-ni suya atarkən onun sağ olduğunu görə bilməli və görməli olduğu halda görməmişdir. Buna görə də N.-in avtomotonəqliyyatın hərəkət təhlükəsizliyini pozmağa görə və

ehtiyatsızlıqdan adam öldürməyə görə – cinayətlərin cəminə görə məsuliyyəti yaranır.

Şərh edilənlərə yekun vuraraq qeyd etmək olar ki, cinayət hüquq nəzəriyyəsində hüquqi və faktiki səhvlə bağlı törədilən ictimai təhlükəli əməllərin tövsifinə dair bir-biri ilə uyuşmayan xeyli mövqelər mövcuddur. Belə mövqelər qanunların praktikada bir qaydada tətbiqini xeyli çətinləşdirir. Buna görə də CM-ə hüquqi və faktiki səhvin anlayışını, səhvlə bağlı törədilən cinayətlərin tövsifi qaydalarını nəzərdə tutan normaların daxil edilməsi, zənn edirik ki, cinayət qanunlarının təcrübədə düzgün tətbiqini təmin edərdi.

ƏDƏBİYYAT

Volkov B.S. Motivı prestupleniy. Kazanğ, 1982.

Daqelğ P.S., Kotov D.P. Subcektivnaə storona prestupleniə i ee ustanovlenie. Voronej, 1974.

Zlobin Q.A., Nikiforov B.S. Umısel i eqo formı. M., 1972.

Raroq A.İ. Vina v sovetskom uqolovnom prave. Saratov, 1987.

Səməndərov F.Y. Cinayətin subyektiv cəhəti. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1989.

Filonovskiı M.Q. Soüialğno-psixoloqiçeskie otnoşeniə subğekta k prestupleniö. L., 1970.

Uçebnik uqolovnoqo prava. Obhaə çastğ. M., Spark, 1996.

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. Uçebnik dlə vuzov. M., 1997.

Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, 1995.

Əkuşin V.A. Oşibka i ee uqolovno-pravovoe znaçenie. Kazanğ, 1988.

IX FƏSİL CİNAYƏTİN SUBYEKTİ

§ 1. Cinayətin subyektinin anlayışı

Cinayətin subyektii ictimai təhlükəli əməli törədən və buna görə qanunauyğun cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyəti olan şəxsdir.

Cinayətin subyektii anlaqlı, qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmış fiziki şəxslər ola bilər.

Cinayətin subyektii cinayətin dörd tərkib ünsüründən biridir. Buna görə də cinayətin subyektii cinayət tərkibinə zəruri əlamət kimi daxil olur. Əməldə cinayət qanunu ilə müəyyən edilən subyekt əlaməti olmadıqda cinayət tərkibi mövcud olmur. Azyaşlıların və ya öz davranışlarını ölçüb-biçmək qabiliyyəti olmayan ruhi xəstələrin əməlləri nə qədər təhlükəli olsa da, belə əməllərlə əlaqədar «cinayət əməli», «cinayət» kimi anlayışlar işlədilmir, çünki onlar subyekt sayıla bilməz. Subyekt yoxdursa, deməli cinayət əməli də mövcud olmur.

Cinayətin subyektii ümumi mənada cinayəti törədən şəxsdir. Daha məhdud mənada isə cinayət qanununda göstərilən əməli həyatda qəsdən, yaxud da ehtiyatsızlıqdan törətdiyi hallarda cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyəti olan şəxsdir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-də öncə qüvvədə olan Məcəllədən fərqli olaraq cinayətin subyektinə ayrıca – dördüncü fəsil həsr edilmişdir. Məcəllədə, ilk dəfə cinayətin subyektii olmaq üçün zəruri olan «müəyyən yaş həddinə çatma», şəxsin «... anlaqlı şəxs ...» olması kimi əlamətlər xüsusi normada (CM-in 19-cu maddəsi) birbaşa təsbit edilmişdir. Bu əlamətlər zəminində CM-in 19-cu maddəsində faktiki

olaraq cinayətin subyektinin tərifi verilmişdir. Məcəllənin 20-ci maddəsində törədilməsinə görə barəsində 14 yaşdan məsuliyyət yaranan cinayətlərin dairəsi yenidən konkretləşdirilmişdir. CM-ə ilk dəfə «anlaqlılığı istisna etməyən psixi pozuntusu olan şəxsin cinayət məsuliyyəti» məsələsinin anlayışını müəyyən edən xüsusi norma daxil edilmişdir.

Yaş həddi və anlaqlılıq fiziki şəxsi cinayətin subyekti kimi tanımaq üçün zəruri olan ümumi əlamətlərdir. Bu əlamətləri özündə cəmləyən şəxsləri *ümumi subyekt* adlandırmaq qəbul olunmuşdur. Qeyd edilən anlaqlılıq və yaş həddi əlamətləri ilə yanaşı, məsuliyyətin yaranması üçün əlavə əlamətlərin də olması tələb olunan subyekti *xüsusi subyekt* adlandırmaq qəbul edilmişdir.

Beləliklə, *cinayət hüququ üzrə cinayətin subyekti cinayət qanununda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməli qəsdən, yaxud ehtiyatsızlıqdan törədərkən qanunla müəyyən edilən yaş hədinə çatmayan, anlaqlı olan, ayrı-ayrı hallarda uyğun normalarda göstərilən bəzi xüsusi əlamətlərə malik olan fiziki şəxsdir*¹.

Qüvvədə olan CM-in 19-cu maddəsində məsuliyyətin ümumi əsası kimi subyekt üçün zəruri olan əlamətlərdən biri, birbaşa göstərilməsə də, ehtiva edilən *fiziki şəxs* əlamətidir. Bu o deməkdir ki, cinayətin subyekti ancaq insan ola bilər. Müasir hüquqi təfəkkür, şübhəsiz, heyvanların, cansız əşyaların cinayətin subyekti olmasını qəbul etmir. Əgər it başqasını dişləyib yaralayarsa, iti açıb nəzarətsiz buraxan sahibi cinayət məsuliyyətinə alına bilər. Çobanın səhlənkarlığı üzündən mal-qara əkinləri məhv edərsə, burada mal-qaranın deyil, çobanın vurulmuş ziyana görə məsuliyyəti yaranır.

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 257.

Cinayətin subyektinə dair qədim dövrlərdə və orta əsrlər də nisbətən fərqli təsəvvürlər də olmuşdur. Orta əsr məhkəmə tarixindən adamları öldürən, xəsarət yetirən öküzlərin, donuzların, əkinləri məhv edən çəyirtkələrin mühakiməsi üzrə çoxsaylı proseslər məlumdur. Məsələn, Rusiyada 1593-cü ildə baş verən qiyam ərəfəsində kilsə zəngi aramsız çalınmış və əhali arasında həyəcan yaratmışdır. Qiyam yatırıldıqdan sonra zəng qüllədən çıxarılmış və dövlət əleyhinə törədilən cinayət üstündə mühakimə edilmişdir. Kilsə zəngi əvvəlcə şallaqla «döyülmüş», sonra da Sibirə sürgünə göndərilmişdir.

Cinayət sosial hadisə olduğundan cinayətin də subyektinə ağıla və iradə azadlığına malik olan insan ola bilər. Belə mövqə cinayət qanunvericiliyinin vəzifələrinə, onun prinsiplərinə uyğundur.

Cinayətin törədilməsi bəzən iki və ya daha artıq şəxsin söylərinin birləşdirilməsilə, müəyyən mənada qəbul edilən kollektiv qərarla bağlı olur. Lakin belə hallarda da yenə cinayət məsuliyyəti fərdi xarakter daşıyır. Müəyyən dəstə, kütlə, cinayətin subyektinə ola bilməz. Bu mənada Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi bəzi tərkiblərdə cinayətin «dəstə tərəfindən törədilməsi», «eyni cinayətin mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi» formasında ifadə edilən əlamətləri biz dəqiq hesab etmirik. Bununla biz «Cinayət hüququ kursu»nun müəlliflərinin mövqeyinə haqq qazandırırıq və ədəbiyyatda iştirakçılıqla edilən, banda və ya dəstə tərəfindən törədilən cinayətlərdə kollektiv subyektin yaranmasına dair söylənilən fikirlə razılaşmırıq¹.

Hüquqi şəxslər də cinayətin subyektinə ola bilməz. Əgər müəssisədə əməyin mühafizəsi qaydaları ciddi pozulursa və bun-

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 258.

dan insanların sađlamlıđı v  həyatı ziyan  ekirs , buna görə m essis  deyil, m essis d  əməyin təhlükəsizliyinə cavabdeh olan vəzifəli  x s cinayətin subyekti olur (CM-in 162-ci maddəsi).

Hüquqi  x sl rin cinayət m suliy tin  alınması CM-in 24-c  maddəsinin yalnız cinayət törətməkdə təqsirli olan  x s, yəni cinayət qanununda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməli qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan t r tm ş olan  x s cinayət m suliy tin  alınıb cəzalandırılır kimi – prinsipial göstərişinə zidd olardı.

İdarə və m essis l r, təşkilatlar cinayət-hüquqi mənada təqsirli sayıla bilməzlər və bunlar barəsində cəza tətbiq edilə bilməz.  unki hüquqi  x s barəsində cəzanın tətbiqi cəzanın izlədiyi sosial məqsədə nail olmađa imkan vermir. Cinayət qanunu cinayət m suliy tini ancaq  z hərəkətlərini dərk etmək və onu idarə etmək qabiliyyəti ilə əlaqələndirir. Belə qabiliyyətə ancaq fiziki  x sl r malikdir. Beləliklə, subyektin birinci vacib əlaməti onun fiziki t bi til  bađlıdır. Cinayətin subyekti fiziki  x s – insan ola bil r¹.

Hüquqi  x sl r barəsində cinayət hüququnda müəyyən edilən cəzaların tətbiqinin mümkün olmaması, heç də onların m suliy td n kənarda qalması deyildir. Hüquqi  x sl r vurduqları zərərə görə əmlak m suliy ti daşır, onların barəsində maliyyə və inzibati sanksiya tətbiq edilə bilər, hətta onlar hüquqi  x s kimi l đv edilə bilərlər. Lakin tətbiq edilən sanksiyalar cinayət-hüquqi sanksiya deyil, onların belə hallarda cinayət-hüquqi mənada təqsiri müəyyən edilmir.

---

¹ Щцгуги шяхслярин ёнајятин субјекти щесаb едилмяси феодал ёнајят щцгугу цццн харакерик щал олмушдур. Чар Русийасынын ёнајят ганунверийилииндя щцгуги шяхслярин ёнајят мясулиййати нязрдя ту-тулурду. Щазырда Ин илтярянин, АБШ-ын ццввядя олан ганунверийилии иля щцгуги шяхслярин дя ёнајят мясулиййатиня йол верилір.

Hüquqi şəxslərin qeyd edilən xarakterli hüquq pozuntuları kiminalaşdırılaraq cinayət sayılarsa, bu təsərrüfat, ekoloji, vəzifə cinayətlərinin subyekti ola biləcək fiziki şəxslərin məsuliyyətdən kənar qalmasına, onların laqeydliyinə gətirib çıxarardı. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində cinayətin subyektinin ancaq fiziki şəxslərin olmasına dair təsbit edilən qəti mövqeyə baxmayaraq, nəzəri ədəbiyyatda yenə də hüquqi şəxslər barəsində cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsinin zəruriliyi haqda fikirlər söylənilir¹.

§ 2. Cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün zəruri olan yaş həddi

Cinayətin subyekti qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmış şəxsdir. Nəzərdə tutulan yaş həddinə çatma şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin zəruri şərtlərindən biridir. Az yaşlı şəxs, yaşına görə öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək, habelə ona rəhbərlik etmək iqtidarında olmadığı üçün cinayətin subyekti ola bilməz.

Cinayət qanunvericiliyinin inkişaf tarixində yaş həddi məsələsinə münasibət müxtəlif olmuşdur. 9 iyul 1920-ci ildə qəbul edilən «Azərbaycan SSR Cinayət hüququnun əsas müddəaları»nda cinayətin subyekti 14 yaşdan müəyyən edilmişdi. On dörd yaşa qədər olan şəxslər xəyata yol verdikdə onlar barəsində tərbiyəvi xarakterli tədbirlər tətbiq edilirdi. Azərbaycan Respublikasının 1922-ci ildə qəbul edilən Cinayət Məcəlləsinin 18-ci maddəsi əvvəllər qüvvədə olan qanunvericiliyin müddəalarını özündə saxlayaraq bəzi cinayətlərə görə cina-

---

¹ *Наумов А.В.* Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М., БЕК, 1996. С. 179-183; *Российское уголовное право. Общая часть. Учебник.* М., Спарк, 1997. С. 119.

yətin subyekti üçün 14 yaş həddi müəyyən etdi. Qanun eyni vaxtdan 14 yaşdan 16 yaşına qədər olanlara tətbiq edilən cəza müddətini sanksiyada göstərilən cəzanın yüksək həddinin yarısı qədər, 16 yaşdan 18 yaşa qədər olan şəxslərə təyin edilən cəza müddətini isə sanksiyada göstərilən cəzanın yüksək həddinin üçdə biri qədər yumşaldırdı (CM-in 18a və 18b maddələri).

1924-cü ildə qəbul edilən SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsas başlanğıclarında cinayətin subyektilə bağlı yaş həddinə dair göstəriş yox idi. Əsas başlanğıclarda bu məsələ açıq qaldığı üçün 1926-cı ildən başlayaraq respublikalarda qəbul edilən cinayət məcəllələrində cinayətin subyekti üçün müəyyən edilən yaş həddi müxtəlif qaydada həll edilirdi. Məsələn, 1927-ci ildə Azərbaycan Respublikasında qəbul edilən ikinci Cinayət Məcəlləsində qanunda sadalanan bəzi cinayətləri törətməyə görə subyekt 14 yaşdan müəyyən edildiyi halda, Belorusiyanın Cinayət Məcəlləsinə görə ancaq əməli törədərkən 16 yaşını tamam olmuş şəxs cinayətin subyekti ola bilərdi. Sonralar respublikanın cinayət məcəllələrində yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti məsələləri üzrə bir sıra ciddi dəyişikliklər edildi. Bu dəyişikliklər ilk növbədə SSRİ MİK və XKS-nin «Həddi-bülüğa çatmayanlar arasında cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında» 7 aprel 1935-ci il tarixli qərarı¹ ilə bağlı olmuşdur.

Qanun qüvvəli bu qərarla ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlıqla mübarizə işinə diqqət cəlb edilirdi. Eyni vaxtda 7 aprel 1935-ci il tarixli qərarla bir sıra cinayətlərə görə cinayətin subyekti olmaq üçün 12 yaş həddi müəyyən edildi. Qərarla ümumi yaş həddi 14-ə endirilirdi. Bundan sonra respublikaların cinayət məcəllələrində İttifaq qə-

---

¹ Сборник законов, 1935, № 19, маддя155.

rarının yaş həddilə bağlı göstərişinə uyğun dəyişiklik edildi. Azərbaycan Respublikası CM-in (1927-ci il) 12-ci maddəsi ilə oğurluğa, zor göstərməyə, bədənə xəsarət yetirməyə, öldürməyə, habelə qatarın qəzasına səbəb olan cinayətlərə görə 12 yaşdan, bütün qalan cinayətlərə görə 14 yaşdan məsuliyyət müəyyən edilirdi.

7 aprel 1935-ci il tarixli qərarla həm də respublikaların cinayət məcəllələrindən yetkinlik yaşına çatmayanların cəzasının yarıya qədər və ya üçdə bir qədər endirilməsinin məcburiliyi haqqında göstəriş də çıxarıldı¹.

Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il CM-in cinayətin subyekti ilə bağlı yaş həddinə dair göstərişi 1959-cu il yanvarın 6-na qədər – SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyi Əsasları qüvvəyə minənə kimi tətbiq edilmişdir. Əsaslarda cinayətin subyekti olmaq üçün 16 yaş, bəzi cinayətlərə görə isə 14 yaş müəyyən edilmişdir. Əsasların müəyyən etdiyi yaş həddi sonradan 1959-1960-cı illərdə qəbul edilən yeni cinayət məcəllələrinə daxil edilmişdir.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün zəruri olan yaş həddi müəyyən edilərkən yetkinlik yaşına çatmayanın şüur səviyyəsi, ətraf sosial mühitdə baş verən hadisələri dərk etmək və buna uyğun düşünülmüş hərəkət etmək qabiliyyəti nəzərə alınmışdır. Şəxsdə davranışının sosial təhlükəliliyini dərk etmək qabiliyyəti tərbiyə prosesində və həyat müşahidələri nəticəsində tədricən formalaşır. «Özgəsinin malını götürmə», «Daş atma, başqasının gözünə dəyər», «Oddan ehtiyatlı ol», «Dalaşma» kimi tövsiyələrdə müəyyən növ əməllərin sosial təhlükəliliyi tədricən ailədə, məktəbdə, əhatədə yeniyyətə təlqin edilir. Belə təlim hələ kiçik yaşlarından yeniyyətlərdə həyat

---

¹ Гафаров Т., Щцсейное В., Сямьяндяров Ф. Щядди-бцпутья чатмайянапырын ынайятляри вя мясулийяти. Бакы, Елм, 1979. С. 11-13.

əleyhinə, səhhət əleyhinə, mülkiyyətə, ictimai qaydaya yönələn əməllərin ictimai təhlükəliliyini dərk etməyə kömək edir. Artıq müəyyən yaş həddinə çatdıqda şəxsdə tədricən həyat tərübəsi toplanır, öz əməlini dərk etmək, bu və ya başqa şəraitdə düzgün davranış variantı seçmək qabiliyyəti yaranır.

Cinayətin subyekti olmaq üçün tələb olunan yaş həddi hazırda qüvvədə olan qanunla müəyyən edilmişdir. CM-in 20.2-ci maddəsinə əsasən on dörd yaşı tamam olmuş şəxs yalnız qəsdən adam öldürməyə (CM-in 120-ci maddəsi), qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurmağa (CM-in 126-cı, 127-ci maddələri), adam oğurlamağa (CM-in 144-cü maddəsi), zorlamağa (CM-in 149-cu maddəsi), seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə (CM-in 150-ci maddəsi), oğurluğa (CM-in 177-ci maddəsi), soyğunçuluğa (CM-in 180-ci maddəsi), quldurluğa (CM-in 181-ci maddəsi), hədə-qorxu ilə tələb etməyə (CM-in 182-ci maddəsi), talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə (CM-in 185-ci maddəsi), ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələməyə (CM-in 186.2-ci maddəsi), terrorçuluğa (CM-in 214-cü maddəsi), adamları girov götürməyə (CM-in 215-ci maddəsi), ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlığa (CM-in 221.2-ci və 221.3-cü maddələri), odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə (CM-in 232-ci maddəsi), narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya prekursorları talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə (CM-in 235-ci maddəsi), nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa (CM-in 266-cı maddəsi) görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi 14 yaşdan məsuliyyət yaranan cinayətlərin dairəsini xeyli konkretləşdirmişdir. Əgər öncə qüvvədə olan CM-də güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən

adam öldürməyə, ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsinə, zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürməyə, ehtiyatsızlıqdan adam öldürməyə, güclü ruhi həyəcan vəziyyətində bədənə ağır, az ağır xəsarət yetirməyə görə, zəruri müdafiə həddini aşmaqla bədənə ağır, az ağır xəsarət yetirməyə, bədənə yüngül xəsarət yetirməyə, döymə və işgəncə verməyə görə məsuliyyət 14 yaşdan müəyyən edilirdisə, hazırda qüvvədə olan CM-də bu sadalanan cinayətlərə görə məsuliyyət 16 yaşdan müəyyən edilir.

Ümumiyyətlə, öncə qüvvədə olan 1960-cı il CM-in 10-cu maddəsi ilə hazırda qüvvədə olan CM-in 14 yaşdan məsuliyyət müəyyən edilən cinayətlərin siyahısını nəzərdə tutan 20.2-ci maddəsi müqayisə edilərsə, qüvvədə olan cinayət qanunu ilə 14 yaşdan məsuliyyət yaradan cinayətlərin sayının xeyli azaldığı aydın olar. Zənn edirik ki, bu da qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin humanist mövqelərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Hazırda yetişən gənc nəsildə fiziki və intellektual inkişaf daha erkən başa çatır. Lakin qeyd edilən cəhəti nəzərə alıb, cinayət məsuliyyəti üçün müəyyən edilmiş yaş həddini azaltmaq olmaz. Erkən baş verən fiziki və intellektual yetkinlik yeniyetmələrdə daha aşağı yaş həddində öz davranışlarını düzgün qiymətləndirmək qabiliyyətinin yaranmasını şərtləndirmiş olur.

Cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün müəyyən edilən yaş həddi, təkcə sosial-psixoloji və pedaqoji problem deyildir, həm də cinayət hüquq siyasəti ilə bağlı məsələdir. Cəmiyyət tərəqqi etdikcə, cəmiyyətdə profilaktik və tərbiyəvi işin səviyyəsi də bir o qədər yüksək olur. Bu da cinayət məsuliyyəti üçün müəyyən edilən yaş həddinə, bu həddin yüksəldilməsinə zəmin hazırlayır.

On dörd yaşın tamam olması üçün bir gün, hətta bir saat be-

лө çatmazsa, şəxs cinayətin subyekti ola bilməz. Məsələnin bu qaydada həlli öncə qanunçuluğun, hamının qanun qarşısında bərabərliyinin təmin edilməsi zərurəti ilə bağlıdır. Cinayət məsuliyyətilə bağlı yaş məsələsi məhkəmələrin mülahizəsinə görə həll edilərdisə, belə vəziyyət xeyli dərəcədə qaydasızlıq yarırdı və qeyd edilən məsələnin həllində sui-istifadə hallarının qarşısını almaq müşkül hala çevrilərdi.

Hazırda əksər xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyi qanunda subyekt olmaq üçün aşağı yaş həddinin təsbit edilməsi mövqeyində durur. Qüvvədə olan CM-də elə cinayətlər nəzərdə tutulur ki, burada hərəkətlərin xüsusi xarakterilə əlaqədar olaraq cinayətin subyekti olmaq üçün daha artıq yaş həddi tələb olunur. Məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanları cinayət fəaliyyətinə cəlb etmə (CM-in 170-ci maddəsi), yetkinlik yaşına çatmayanları fahişəliyə və ya əxlaqsız əməllərə cəlb etmə (CM-in 171-ci maddəsi), hərbi xidmət keçməkdən boyun qaçırma (CM-in 321-ci maddəsi) cinayətlərinin, habelə hərbi cinayətlərin subyekti (CM-in XII bölməsi) olmaq üçün ən azı 18 yaşa çatmaq tələb olunur. Şübhəsiz, gəmi kapitanı, həkim, digər vəzifələr üzrə vəzifəli şəxs olmaq üçün daha artıq yaşa çatmaq tələb olunduğundan, CM-in 142, 269, 308, 309, 311, 313, 314-cü və s. maddələri ilə məsuliyyətin həllində yaş həddi məsələsi həm də xüsusi subyektlə bağlı olur.

Bəzən CM-in 20.2-ci maddəsinə daxil edilən cinayətlərin siyahısını müəyyən edərkən qanunverici orqanın cinayətlərin ağırlığı əlamətini rəhbər tutması kimi fikirlərə rast olunur. Belə mülahizə ilə razılaşımaq olmaz. Həqiqətən də, CM-in 20.2-ci maddəsində sadalanan cinayətlərin bir qismi ağır cinayətlər qrupuna aiddir. Lakin qanunvericilik burada sadalanan cinayətlərə görə subyektin yaş həddini 14 yaşdan müəyyən edərkən, heç də cinayətlərin ağırlığını rəhbər tutmamışdır. *Əvvəla*,

əgər cinayətlərin ağırlığı meyar kimi qəbul edilsəydi, buraya ilk növbədə sülh və insanlıq əleyhinə, konstitusiya quruluşu əleyhinə edilən cinayətlər daxil edilməli idi. Lakin qeyd edilən cinayətlər bu siyahıya daxil edilməmişdir. *İkincisi*, 20.2-ci maddədə sadalanan cinayətlərin xeyli hissəsi ağır cinayətlər qrupuna daxil deyildir.

Şərh edilənlərdən aydın olur ki, qanunvericilik CM-in 20.2-ci maddəsinə daxil olan cinayətlərə görə subyekt 14 yaşdan müəyyən edərkən bu cinayətlərin ağırlığını deyil, onların daha çox məişət xarakterli olmalarını, habelə 14 yaşa çatmış şəxslərin belə əməllərin kriminal xarakterini dərk etmək qabiliyyətlərinə malik olmalarını nəzərə almışdır. Bu cinayətlərin təhlükəliliyi və gündəlik məişətdə onların baş verməsi yetkinlik yaşına çatmayanlara onların sosial təhlükəliliyini dərk etməyə imkan verir. Təsadüfi deyildir ki, burada sadalanan cinayətlərdən yalnız 266-cı maddədə nəzərdə tutulan cinayət istisna olmaqla, qalan cinayətlərin hamısı ancaq qəsdən törədilən cinayətdir. Sadalanan cinayətlər təqsirin qəsd formasını nəzərdə tutduğundan yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər belə əməllərin, ilk növbədə məənəviyyatla pisləndiyini və yolverilməz olduğunu bildikləri halda, belə əmələ düşüncəli surətdə gedir və onu törədirlər.

Məcəllənin 20.2-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanların on dörd yaşdan etibarən cinayət məsuliyyəti daşıya biləcəkləri cinayətlərin dairəsi dəqiq müəyyən edilmişdir. Burada göstərilməyən hər hansı başqa cinayətə görə on dörd yaşdan on altı yaşınadək olan şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz.

Əgər on dörd yaşından on altı yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxs CM-in 20.2-ci maddəsində adları çəkilməyən cinayətlərdə iştirak etmiş və bu zaman on dörd yaşdan mə-

suliyyət yaranan əməllər törətmişdirsə, belə vəziyyətdə yalnız on dörd yaşdan etibarən cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuş əmələ görə məsuliyyət yaranır. Məsələn, 14 yaşdan 16 yaşa qədər olan şəxs banditizmdə iştirak etmişdirsə, onu banditizm üstündə cinayət məsuliyyətinə almaq olmaz. Lakin onun banditizmdə iştirakı oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, adam öldürmə, sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma və sairədə ifadə olunmuşsa, o, faktiki olaraq etdiyi bu əməllərə görə məsuliyyət daşmalıdır.

Məhkəmə təcrübəsində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində məsuliyyətin həllində qarşıya çıxan vacib məsələlərdən biri də onların yaşının dəqiq müəyyən edilməsidir. Yetkinlik yaşına çatmayanların yaşı uyğun sənədlərə (pasport, doğum haqqında şəhadətnamə və s.) əsasən müəyyən edilir. Yaşı müəyyən edən sənəd olmadıqda, yaxud da onların doğruluğu şübhə oyatdıqda, məhkəmə-tibbi ekspertiza təyin edilir.

Yaş həddi müəyyən edilərkən müddətlərin hesablanmasına dair CPM-in 201-ci və 202-ci maddələrinin göstərişləri rəhbər tutulur.

Əgər şəxsin yaşını təsdiq edən sənəd yoxdursa, məhkəmə-tibbi ekspertiza yaşa dair ehtimali rəy verir. Məsələn, hesab edək ki, ekspertiza avqust ayının 20-də rəy verir ki, ehtimal ki, şəxsin 15 yaşı vardır. Belə vəziyyətdə onun doğulduğu ilin sonuncu günü, yəni dekabrın 31-i onun anadan olduğu gün sayılacaqdır. Bu zaman şəxsin müəyyən yaşa çatdığı an onun anadan olduğu gün deyil, bu gündən sonra gələn sutkanın başladığı an sayılır¹. K.-nin 14 yaşı tamam olan günü şagird dostlarının bir qismi gəlib onu evdə təbrik etmişdir. K. ad günü münasibətilə onu təbrik etməyə gəlmiş sinif yoldaşlarından S.-ni evdə zorlamışdır. K.

---

¹ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1986). М., 1987. С. 740.

zorlama üstündə mühakimə olunmuş və azadlıqdan məhrum edilmişdir. Ali Məhkəmə əməlin baş verdiyi gün K.-nın 14 yaşı tamam olmadığı üçün (gecə saat 24-ə qədər) onun barəsində çıxarılmış hökmü ləğv etmiş və K.-nı cinayət məsuliyyətindən azad etmişdir.

Əgər ekspertiza rəyində göstərsə ki, ehtimal ki, şəxsin yaşı 14-dən 15-dəkdir, belə vəziyyətdə ehtimal olunan minimum yaş həddi götürülür. Yəni həmin ilin son ayının son günü şəxsin ehtimal olunan minimum yaşı 14 olacaqdır.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onların məsuliyyətinin həllinə yol verir. Hər bir konkret halda, yetkinlik yaşına çatmayanların məsuliyyətinin həddinə və xarakterinə təsir edən hallar aydınlaşdırılarkən, ilk növbədə onların əqli yetkinlik dərəcələrinin müəyyən edilməsinə, öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətlərinin vəziyyətinə diqqət yetirilməlidir. Əgər şəxsdə əqli geriliyin olduğu, hərəkətlərini tamamilə dərk edə bilməməsi halları müşahidə edilərsə, bu məsələnin qəti aydınlaşdırılması ilə bağlı ekspertiza təşkil edilməlidir.

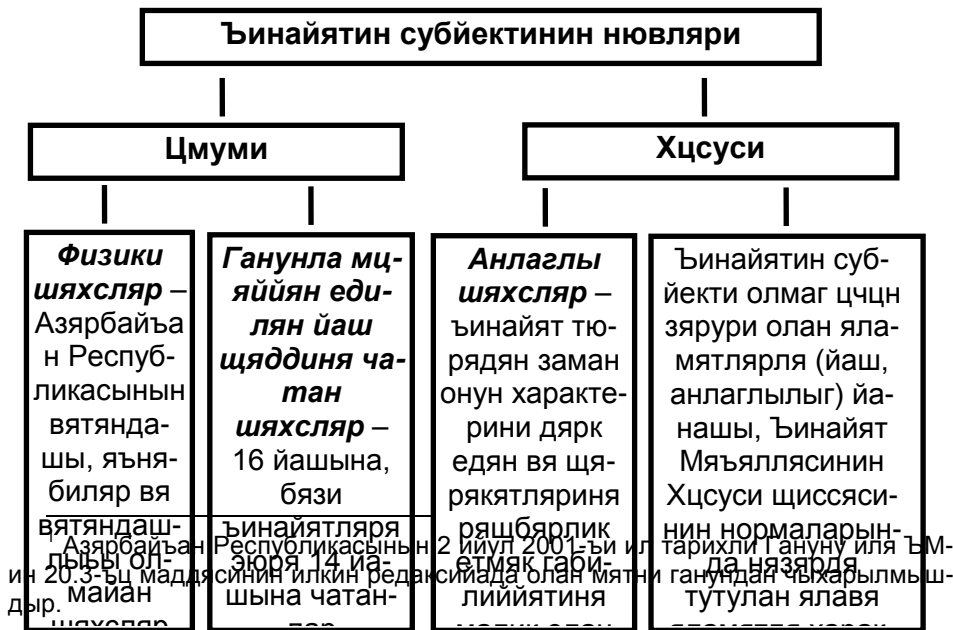
Qeyd etmək lazımdır ki, əqli gerilik səviyyəsi psixi xəstə vəziyyətlə bağlı deyildir. Buna görə də belə vəziyyətdə şəxsin anlaqlı olub-olmaması məsələsini bütün hallarda anlaşıqlığın ölçüləri əsasında həll etmək mümkün olmur. Təsadüfi deyildir ki, CM-in 1999-cu ildə qəbul edilən ilk redaksiyasının 20.3-cü maddəsində deyilirdi: «Psixi xəstə vəziyyətlə bağlı olmayan, lakin psixi inkişafdakı gerilik nəticəsində öz hərəkətinin faktiki hallarını, yaxud da ictimai təhlükəli xarakterini dərk etməyə, habelə ona rəhbərlik etməyə qadir olmayan şəxslər qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatsalar da, cinayət məsuliyyətinə

ална бilmәзләр»¹.

Yetkinlik yaşına qədər olan dövrdə şəxsdə həyat idealının və onun həyata baxışlarının, mənəvi varlığının, fiziki və intellektual qüvvələrinin formalaşması prosesi gedir. Onlarda ictimai borc, vicdan, şərəf və ləyaqət, yoldaşlıq və dostluq haqqında təsəvvürlər dayaz və səthi, qətilik, cürətlilik, mətanət, mərdlik və s. bu kimi mənəvi sima üçün xarakterik xüsusiyyətlər isə hələ ictimai həyat üçün tələb olunan səviyyədə püxtələşməmiş olur. Bu da ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanlarda həyat təcrübəsinin az olması, təlim və tərbiyənin tamamlanmaması və onların hələ intellektual yetkinliyə çatmamaları ilə əlaqədardır.

Ёнаійятин субйекти ганунла гадаьан едилян ямяли тюрядян, ганунла мцяййян едилян йаш щяддиня чатан вя беля ямяля эюря мясулиййят дашымаг габилиийяти

Цмуми субйектин яламятляри Бинайят Мяъяллясинин
Хцсуси щцссясинин нормаларында эюстярилмир

Yetkinlik yaşına çatmayanlarda iradə zəifliyi müvazinətin tez pozulmasında, xarici təsirə qarşı daha tez reaksiya verilməsində özünü göstərir. Onlarda hisslər sürətlə əmələ gəlir və qüvvətlə cərəyan edir, öz davranışlarına nəzarət etmək qabiliyyətləri zəifləyir. Buna görə də yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi heç də həmişə onların şəxsiyyətinin təhlükəliliyini müəyyən edən meyar kimi qiymətləndirilə bilməz. Törədilən cinayətin yetkinlik yaşına çatmayanın cəmiyyətə zidd meyilləri ilə, yaxud da yaş-psi-xoloji xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olduğunu müəyyən etmək üçün əməlin hansı şəraitdə edildiyi, şəraitin münaqişəli olub-olmaması, yetkinlik yaşına çatmayana göstərilən neqativ təsirin xarakteri və intensivliyi və s. bu kimi hallar nəzərə alınmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdə cinayət etmək «qabiliyyəti» yaradan şəraitin öyrənilməsi əməlin motiv və məqsədinin, təqsirin formasının, habelə onların şəxsiyyətinin təhlükəlilik dərəcəsinin müəyyən edilməsinə və beləliklə də, onlar barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinə, cəzadan azad edilmənin mümkünlüyü məsələsinin düzgün həllinə və ya cəzanın ədalətli fərdiləşdirilməsinə kömək edir.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərin tədqiqi göstərir ki, çox

halda yetkinlik yaşına çatmayanlar qrup daxilində öz mənliklərini, şəxsi statuslarını qorumaq xatirinə, yanlış prinsiplərə əsaslanan «dostluq və yoldaşlıqdan doğan tələblər» xatirinə, yaxud da onu qəbul etmiş qrupda «qorxaq» kimi tanınmamaq xatirinə istər-istəməz bu və ya başqa cinayətdə iştirakçı olurlar. Məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar müəyyən hallarda yaşa dolmuş cinayətkarların təhriki ilə cinayət yoluna qədəm qoyurlar. Xüsusən də, dəfələrlə cinayət etməkdə təcrübəsi olan şəxslər müxtəlif vasitələrlə yetkinlik yaşına çatmayanların qəlbinə yol tapır, etibarını qazanır, sonra da onları cinayət etməyə təhrik edirlər. Yetkinlik yaşına çatmayan ona göstərilən «qayğı» və «diqqət» əvəzində təhrikinin sözündən çıxma bilmir, ürəyindən olmasa da, cinayətdə iştirakdan imtina etməyə iradəsi çatmır. Yetkinlik yaşına çatmayanın cinayətə təhrik edilməsi, bəzən hədə-qorxu və zorakılıq təsiri altında baş verir. Belə hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi (iştirak etdiyi) cinayətin təhlükəliliyi heç də onun şəxsiyyətinin təhlükəliliyini müəyyən edən ölçü kimi qiymətləndirilə bilməz.

Müəyyən hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətlərin bir qismi onların uşaq təbiətindən – azgınlıqla cinayətə fərq qoya bilməmələrindən irəli gəlir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yetkinlik yaşına çatmayanların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq cinayət məsuliyyəti və cəza məsələlərinin həlli ilə əlaqədar bir sıra güzəştli spesifik hallar müəyyən edir. Bunlar aşağıdakılardır:

– cinayətin subyekti olmaq üçün aşağı yaş həddi şəxsin əqli yetkinlik dərəcəsi və psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müəyyən edilmişdir;

– 14 yaşdan 16 yaşadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların

məsuliyyətə alınmasına səbəb olan cinayətlərin dairəsi məhduddur (CM-in 20.2-ci maddəsi);

– qanunda göstərilən əsaslar mövcud olduqda yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət məsuliyyətindən azad edilir (CM-in 88-ci maddəsi);

– yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ictimai işlərin, islah işlərinin tətbiqinə məhdudiyət qoyulur (CM-in 85-ci maddəsi);

– cəzanın başqa tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərlə əvəz edilməsi nəzərdə tutulur (CM-in 88-ci maddəsi);

– azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində maksimum həddi məhduddur (CM-in 85.5-ci maddəsi);

– cinayətin yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən edilməsi cəzanı yüngülləşdirən, yetkinlik yaşına çatmayanları cinayətə təhrik etmə və ya onları cinayətdə iştirak etməyə cəlb etmə isə cəzanı ağırlaşdıran hallar hesab edilir (CM-in 59.1.2-ci və 61.1.5-ci maddələri).

– cəzanın çəkilməsi üçün başqa, fərqli rejimlər nəzərdə tutulur (CM-in 55-ci maddəsi);

– qanunda göstərilən əsaslar olduqda yetkinlik yaşına çatmayan şəxs şərti məhkum edilə bilər (CM-in 70-ci maddəsi);

– yetkinlik yaşına çatmayanların cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmə qaydasında və əsaslarında fərqlər müəyyən edilmişdir (CM-in 90-cı maddəsi);

– yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə törədilən cinayətlərə görə yaranan məhkumluğun ödənilməsi üçün qısaltılmış müddətlər müəyyən edilmişdir (CM-in 92-ci maddəsi).

§ 3. Anlaqlılıq və anlaqsızlıq

Anlaqlılıq şəxsin öz əməlinin xarakterini dərk etmək və ona rəhbərlik etmək, habelə bununla əlaqədar törədilən ictimai təhlükəli əmələ görə cavabdeh olmaq qabiliyyətidir.

Törədilən ictimai təhlükəli əmələ görə ancaq anlaqlı şəxslər cinayət məsuliyyəti daşıya bilirlər. Anlaqlılıq təqsirin və məsuliyyətin vacib şərtidir. İctimai təhlükəli əməli törətsə də, anlaqsız olan şəxs təqsirli sayılmır və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz. Cəza yalnız islah etmək, habelə yeni cinayətdən çəkindirmək məqsədilə kriminal əməli etməkdə təqsirli olan şəxslərə tətbiq edilir. Göründüyü kimi, belə məqsədin həyata keçirilməsi ancaq normal psixi qabiliyyətə malik şəxs barəsində mümkündür. Anlaqsız şəxs cəzanın islahedici və xəbərdaredici təsirini qəbul etməyə qadir olmur.

Psixikanın xəstə vəziyyəti ya ətraf mühitin düzgün inikas edilməməsinə və ona uyğun olan düşünülmüş əlaqə yaratmaq qabiliyyətinin itirilməsinə, ya da dərk edilən obyektiv şəraitə uyğun hərəkət etmək qabiliyyətinin itirilməsinə səbəb olur. Psixi xəstə olan şəxsin ictimai təhlükəli əməl törətməsi xəstə düşüncənin, iradə və hissənin pozulmasının nəticəsidir. Belə hallarda törədilən əməl cəmiyyətə və vətəndaşlara ziyan yetirsə də, ruhi xəstə təqsirli hesab edilmir və onun əməlinin mühakiməsinə yol verilmir.

Azərbaycan Respublikası CM-in 21-ci maddəsində anlaqsızlıq haqqında məsələ həll edilmişdir. Orada deyilir: «*İctimai təhlükəli əməl törətdiyi zaman anlaqsız vəziyyətdə olmuş, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağulluq və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb*

edilmir». Belə şəxsə məhkəmənin təyinatı ilə bu Məcəllənin 93-cü və 95-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

Anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə hökm çıxaranadək ruhi xəstəliyə tutulan və bunun nəticəsində öz hərəkətlərini dərk etmək və ya idarə etmək imkanından məhrum olan şəxs də cəzalandırılmır. Belə şəxsə məhkəmənin təyinatı ilə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir, sağaldıqdan sonra isə o, cəzaya məhkum oluna bilər.

Qanunda verilən anlayışdan məlum olur ki, anlaşıqlı – psixi fəaliyyətin pozulması nəticəsində ictimai təhlükəli əməli törədərkən şəxs öz əməlinin xarakterini dərk edə bilmir, yaxud da öz hərəkətlərinə rəhbərlik etmək imkanına malik olmur. Beləliklə, anlaşıqlığın əsasında iki meyar durur: tibbi (bioloji) və hüquqi (psixoloji).

İctimai təhlükəli əməli törədən şəxsə qiymət verərkən məhkəmə *hüquqi meyarı* müəyyən edir. Başqa sözlə, məhkəmə şəxsin öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək və ya ona rəhbərlik etmək imkanının olub-olmamasını aydınlaşdırır.

Tibbi meyarın anlayışı məhkəmə psixiatriyası elminin müdəcəllərinə əsaslanır. *Tibbi meyar psixi xəstəliyin olması faktına əsaslanır*. Qanunda psixi fəaliyyətin pozulması ilə bağlı xəstəliyin dörd növü göstərilir: a) xroniki psixi xəstəlik; b) psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması; c) kəmağıllılıq (oliqofreniya); ç) sair psixi xəstəlik vəziyyəti. Bu siyahı psixi xəstələnmənin bütün məlum formalarının hamısını əhatə edir.

Xroniki psixi xəstəlik daimi və ya uzun müddət fasiləsiz olaraq davam edən, müalicəsi mümkün olmayan, yaxud da çətin müalicə olunan psixi xəstəlikdir. Belə xəstəliklərə şizofreniya, epilepsiya, progressiv iflic, epidemik ensefalit, beyin sifilisi və s. aiddir.

Psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması müəyyən müddətə davam edən və şəxsin sağalması ilə nəticələnən, kəskin ruhi sarsıntı şəklində keçən psixi xəstəlikdir. Buraya qısamüddətli, qəflətən baş verən və tezliklə ötüb keçən «ürəkkeçmə» kimi psixi xəstələnmə aiddir. Psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması aşağıdakı formalarda özünü göstərir: patoloji affekt, patoloji sərxoşluq, alkoqol psixozlar, kəskin infeksiyon psixozlar, maniakal-depressiv psixoz və s.

Kəmağıllılıq (oliqofreniya) anadangəlmə və ya uşaqlıq dövründə yaranan əqli zəiflik vəziyyətidir. Kəmağıllılıq əslində psixi xəstəlik deyildir. Kəmağıllılığın üç forması fərqləndirilir: a) idiotizm – əqlin dərin formada zəifliyi; b) inbesillik – əqlin ağır olmayan formada zəifliyi; c) debillik – yüngül formada əqli zəiflik.

Kəmağıllılıq daimi xarakter daşıyır.

Sair psixi xəstəlik vəziyyəti psixi fəaliyyətin elə formada pozulmasıdır ki, burada nə xroniki psixi xəstə vəziyyətin, nə də psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması ilə bağlı olan xəstə vəziyyətin əlamətləri olmur. Lakin psixi xəstəliyin bu növündə elə psixopatoloji pozuntu baş verir ki, belə pozuntu xroniki psixi xəstəliyə və psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulmasına bərabər tutula bilər. Psixopatiyanın ağır formaları, bəzi yoluxucu xəstəliklər zamanı müvəqqəti psixi pozuntu, narkotik maddələrə mübtəla olma nəticəsində baş verən abstinensiya hadisəsi və sair buraya aid ola bilər.

Sair psixi xəstəlik qarın və səpmə yatalağı ilə, kəskin zəhərlənmə ilə, beyində əmələ gələn şişlə bağlı baş verən kəskin qarabasma formasında daha çox rast olunur.

Yuxarıda sadalanan xəstəlikdən birinə mübtəla olan, başqa sözlə, daimi, yaxud da müvəqqəti psixi xəstə olan şəxs hələ anlaşıqız şəxs sayılmır. *Psixi xəstə vəziyyətdə olan (tibbi me-*

yar) şəxs o zaman anlaqsız hesab edilə bilər ki, belə şəxs törətdiyi əməlin kriminal xarakterini dərk etmir, yaxud da öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətində olmur (hüquqi meyar).

Hüquqi meyar cinayət törədən və psixi cəhətdən xəstə olan şəxsin yol verdiyi əməlin kriminal xarakterini dərk etməməsi, yaxud öz hərəkətlərini idarə etmək iqtidarında olmamasıdır. CM-in 21-ci maddəsində hüquqi meyarın da iki əlaməti nəzərdə tutulur: a) «... öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək...» iqtidarında olmama, b) öz hərəkətlərini «... idarə etmək iqtidarında...» olmama.

Anlaqsızlığın hüquqi meyarı intellektual (şəxsin öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək iqtidarında olmaması) və iradi (şəxsin öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilməməsi) ünsürlərə malikdir.

Anlaqsızlığın intellektual ünsürünə görə, şəxs əməli törədən anda öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək qabiliyyətinə malik olmur. Yəni şəxs törətdiyi əməlin faktiki tərəfini, onun sosial əhəmiyyətini, habelə ictimai təhlükəliliyini və qeyri-hüquqiliyini anlamır, dərk etmir. Bu, psixi xəstəliyin təsiri altında şəxsin əqli fəaliyyətinin pozulduğunu göstərir.

«... Öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətində olmamaq...» anlaqsızlığın iradi ünsürüdür. Bu, ruhi xəstəliyə tutulmuş şəxsin özünü ictimai təhlükəli əməldən çəkəndirmək qabiliyyətini itirməsidir.

İnsanın psixi funksiyaları – əqli, iradi, emosional xüsusiyyətləri bir-birilə sıx əlaqədə olur. Əgər ruhi xəstəlik nəticəsində intellektual sahə pozulursa (öz hərəkətlərini dərk etmək qabiliyyətinin itirilməsi), eyni vaxtda şəxsin öz hərəkətlərinə rəhbərlik etmək qabiliyyəti də itir. Lakin bəzən belə hallar da olur ki, psixi xəstə vəziyyət intellektual qabiliyyəti aradan qaldırmır. Şəxs ətraf sosial mühiti, əməlinin faktiki tərəflərini, onun

kriminal xarakterini dərk edir, lakin psixi xəstəliyin təsiri altında  z n  belə əməldən  kindir  bilmir.

Məcəllənin 21-ci maddəsindəki mətndə intellektual əlamətlə iradi əlamət arasında «və ya» baėlayıcısı durduėu  c n, anlaqsızlıq həm psixi xəstə olan  xsin törətdiyi əməlin xarakterini anlamadıėı hallarda (intellektual əlamət olmayanda), həm də əməlin kriminal xarakterini anlasa da,  xsin  z n  belə əməldən saxlaya bilmədiyi hallarda (iradi əlamət olmayanda) mövcud olur.

Beləliklə, tibbi v  hüquqi meyarlar vəhdətdə olduqda anlaqsızlıq yaranır.  stintaqın gedişində  xsin anlaqlı olması  b h  doėurarsa, müstəntiq CPM-in 264-c  maddəsinin tələblərinə uyėun olaraq ekspertiza təyin edir. Müstəntiq ictimai təhlükəli  meli törədən  xsin anlaqsız olmasına dair faktın mövcud olduėunu müəyyən edirsə, CPM-in 271-ci maddəsinə əsasən qərar çıxarır v  iři məhkəməyə göndərir.

Məhkəmə  x s tərəfindən cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməlin anlaqsız vəziyyətdə törədilməsini və ya  xsin cinayəti törətdikdən sonra cəza tətbiq olunmasını istisna edən xroniki xəstəliyə tutulmasını sübut olunmuř hesab edirsə, məhz hansı tədbirlərin tətbiq olunduėunu göstərməklə, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi barədə, yaxud iř  xitam verilməsi barədə, onların tətbiqinə zərurət olmadıqda isə, belə tədbirlərin tətbiq olunmaması barədə qərar çıxarır.

CM-in 21.2-ci maddəsində anlaqlı vəziyyətdə cinayət etmiř, lakin məhkəmə tərəfindən hökm  ıxarılanad k ruhi xəstəliyə tutulmuř və bunun da nəticəsində  z hərəkətinə haqq-hesab verə bilməyən və ya onu idarə etmək imkanından məhrum olmuş  x s barəsində cəzanın tətbiq edilməməsindən bəhs edilir. Anlaqsız olduėu  c n barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbir

tətbiq edilən şəxs sağaldıqdan sonra törətdiyi cinayətə görə məsuliyyətə cəlb etmə müddətləri keçməmişdirsə və cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmək üçün başqa əsaslar olmazsa, onlar barəsində cəzanın tətbiqi ilə bağlı hökm çıxarıla bilər.

Bəzən xəstəliklə bağlı olmayan müvəqqəti psixi pozuntu vəziyyəti şəxsə törətdiyi əməlin xarakterini dərk etməyə, yaxud da kifayət qədər aydınlıqla dərk etməyə imkan vermir (məsələn, tam sərxoşluq vəziyyətində), habelə şəxsin öz hərəkətlərini idarə etməsi ya mümkün olmur, yaxud xeyli çətinliklə buna nail olunur. Belə hallarda anlaqlılıq mövcud olurmu? Eləcə də, xəstə vəziyyətlə əlaqədar psixi pozuntu mövcud olan hallarda da, əgər əməl qismən dərk edilirsə, ya da şəxs hərəkətlərini son dərəcə çətinliklə idarə edirsə, belə vəziyyətdə şəxs anlaqsız sayılırmı?

Məhkəmə təcrübəsi göstərilən hər iki halda şəxsi anlaqlı hesab edilir. Lakin məsələ ətrafında tibb ədəbiyyatında, eləcə də cinayət hüququ elmində mübahisə mövcuddur. Əksər müəlliflər qeyd edilən hallarda az anlaqlılığın mövcud olduğunu qeyd edirlər¹. Hətta keçmiş Almaniya Demokratik Respublikasının qəbul etdiyi Cinayət Məcəlləsində (12 yanvar 1968) az anlaqlılığın nəzərdə tutulan xüsusi 16-cı maddə var idi. Həmin maddəyə əsasən şəxs cinayətə yol verərkən az anlaqlılıq mövcud olmuşdursa, məsuliyyət yüngülləşdirilirdi.

Respublikanın qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində az anlaqlılıq institutu nəzərdə tutulur (CM-in 22-ci maddəsi). Az anlaqlılıq ideyası ötən əsrin axırlarında meydana gəlmiş, psixi pozuntunun cinayət əməlinə təsirinin müəyyən edilməsində

---

¹ Курс советского уголовного права. В 4-х томах. Т. 1. Часть Общая. Л., 1968. С. 377-379.

yaranan çətinliklərlə bağlı olmuşdur¹.

Cinayət məsuliyyətinə alınanlar arasında xeyli kəmağıllılara, psixopatlara, xroniki alkoqoliklərə və s. psixi cəhətdən yetkin olmayan şəxslərə rast olunur. Qeyd edilən kateqoriyadan olan şəxslərin psixikasının qeyri-mükəmməlliyi onların öz hərəkətlərini düzgün dərk etməsinə ziyan yetirir, hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətini zəiflədir. Bunlarda normal psixikaya malik olan şəxslərlə müqayisədə dərk etmə və davranışlarını idarə etmə qabiliyyəti aşağıdır. Eyni zamanda belə şəxsləri anlaşıqız da saymaq olmaz.

Elmə və bəzi ölkələrin cinayət qanunvericiliyinə «az anlaqlılıq», yaxud da «məhdud anlaqlılıq» kimi anlayışlar məlum idi. Məsələn, inqilabdan əvvəl Rusiyanın 1903-cü il Cinayət Qanunnaməsində «az anlaqlılıq» anlayışını nəzərdə tutan norma mövcud olmuşdur. Hazırda Avropanın bir sıra ölkələrinin, o cümlədən Fransanın, AFR-in, İsveçrənin, Polşanın və s. ölkələrin qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində «az anlaqlılıq» kimi məsələni tənzim edən normalar mövcuddur.

Respublikanın 1999-cu ildə qəbul edilmiş yeni Cinayət Məcəlləsi məhdud anlaqlılığı nəzərdə tutan norma müəyyən etməklə (CM-in 22-ci maddəsi) bu problemin müsbət həllinə nail olmuşdur. Məcəllənin 22-ci maddəsinə görə: «Anlaqlı vəziyyətdə olan, lakin cinayət törətdiyi zaman psixikanın pozulması nəticəsində öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəli-

¹ Ёнаіят щцгугунун классик мяктябинин нцмайяндяляринин фикринъя, саьлам адамларла мцгайисядя психи ъящятдян камил олмайан шяхсляр мящдуд ирадя азадлыьына малик олдуглары цчцн онларын барясиндя тятбиг едилян мяъбурийят тядбирляри дя нисбятян йумшаг олмалыдыр. Бунун яксиня, антроположи вя сосиоложи мяктябин нцмайяндялярини ися щесаб едирдиляр ки, аз анлаглы шяхсляр ёнаіят тюрятмаяя мейллідирляр вя буна эюря дя ъязаны йумшалтмаг йох, онлар барясиндя хцсуси сосиал мцдафия тядбирляри тятбиг едилмялидир. Онларын фикринъя, беля шяхсляр барясиндя тящлцкясиэлик тядбирлярини нязрядя тутан гейри-мцяййян щюкмляр чыхарылмалыдыр.

liyini tam dərk etməyən və ya həmin əməli idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir».

Anlaqlılığın istisna etməyən psixi pozuntu məhkəmə tərəfindən cəza təyin edilərkən nəzərə alınır və bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulan tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üçün əsas ola bilər».

Sovet dövründə mövcud olan cinayət qanunvericiliyində «az anlaqlılıq» nəzərdə tutulmamışdır. Yalnız 1991-ci il cinayət qanunvericiliyinin əsaslarının 15-ci maddəsində «az anlaqlılıq» anlayışı işlədilir. Lakin SSRİ dağıldıqdan sonra 1991-ci il cinayət qanunvericiliyinin Əsasları və onun müddəaları unuduldu.

Azərbaycan Respublikasının, eləcə də Rusiya Federasiyasının qüvvədə olan CM-də «anlaqlılığın istisna etməyən psixi pozuntusu olan şəxsin cinayət məsuliyyəti» adı altında norma nəzərdə tutulur. Lakin bununla belə hazırda respublikanın qüvvədə olan CM-də bu məsələyə verilən anlayışla, 1991-ci il Əsaslarının 15-ci maddəsində təklif edilən definisiya arasında prinsip etibarilə elə bir fərq yoxdur.

Respublikanın qüvvədə olan CM-in 22-ci maddəsində «az anlaqlılıq» ifadəsindən imtina edilməsi və maddənin yuxarıda qeyd edilən ad altında verilməsinin səbəbi, zənn edirik ki, aşağıdakı yozumla izah edilməlidir:

– qanun anlaqlılıqla anlaqsızlıq arasında ara psixi vəziyyətin mövcud olmasını qəbul etmir;

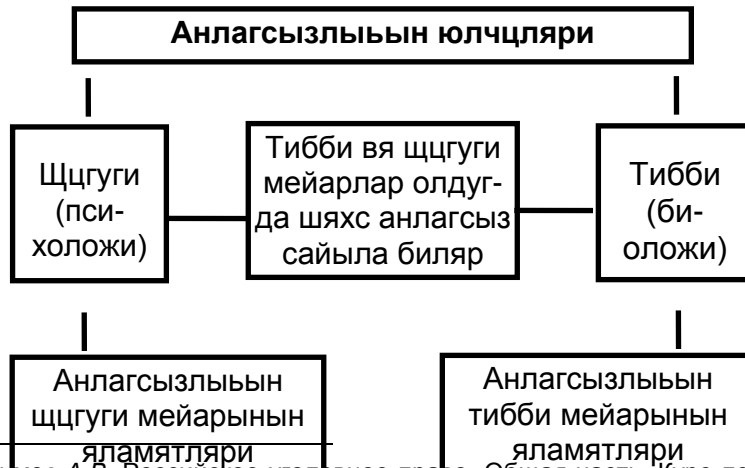
– cinayət törədən zaman, öz əməlinin xarakterini və təhlükəlilik dərəcəsini tam dərk etməyən (yəni qismən dərk edən), yaxud da həmin əməli tam idarə edə bilməyən şəxs anlaqlı sayılır;

– anlaqlılığın tam aradan qaldırmayan psixi pozuntusu olan şəxs tərəfindən cinayətin törədilməsi məhkəmə tərəfindən cəza

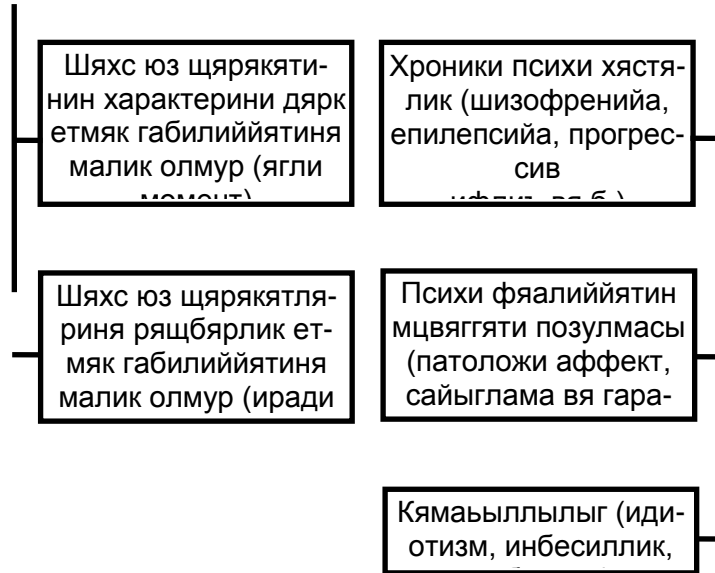
төйин ediləркəн нəзərə alınır;

– anlaqlılıđı tam aradan qaldırmayan psixi pozuntunun olmasы şəxs barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinin əsası ola bilər.

İnsanın öz hərəkətlərini qiymətləndirmək və ona rəhbərlik etmək qabiliyyətini azaldan psixikanın pozulmasının cəza təyin edilərkən və cəzanın icrası ilə bağlı rejim müəyyən edilərkən нəзərə alınmalı olması şübhə doğurmamalıdır. Lakin CM-in 22.2-ci maddəsi elə formulə edilmişdir ki, buradan qeyd edilən psixi pozuntuya malik olan şəxsə onun tərəfindən törədilmiş cinayətə görə cəza təyin edilərkən cəzanın yüngülləşdirilməsinin məcburiliyinə dair birmənalı nəticə çıxarmaq mümkün olmur. Görünür, təsadüfi deyildir ki, anlaqlılıđı istisna etməyən psixi pozuntu halı Məcəllənin 59-cu maddəsində cəzanı yüngülləşdirən hallar sırasında göstərilmir. Məsələ ilə bağlı elmi ədəbiyyatda belə fikir irəli sürülmüşdür ki, anlaqlılıđı istisna etməyən psixi pozuntu ilə baş verən cinayət arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilərsə, ancaq belə hallarda psixi pozuntu cəzanı yüngülləşdirən hal kimi нəзərə alınmalıdır¹.

¹ Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М., 1997. С. 195-196.

Qeyd edilən hallarda şəxsin kriminal davranışının səbəbi onun şəxsiyyətinin patoloji xüsusiyyəti sayılmamalıdır. Belə patoloji xüsusiyyət ancaq cinayətin baş verməsinə kömək edən hal kimi qiymətləndirilə bilər¹.

Konkret cinayət işi üzrə anlaşıqlılığın istisna etməyən psixi pozuntunun nəzərə alınması məhkəmələr üçün xeyli çətinlik yaradır. Cinayət psixi pozuntuya malik olan şəxs tərəfindən törədilən hallarda məhkəmə humanist mülahizələr əsasında bu halı nəzərə almaqda haqlı deyildir. Burada fiziki qüsurla psixi pozuntu arasında fərq qoyulmalıdır. Məhkəmə təcrübəsində fiziki qüsurlara, adətən, humanist mülahizəyə əsasən cəzanı yüngülləşdirən hal kimi baxılır. Lakin müəyyən hallarda əqli və emosional funksiyanın pozulması hüquqazidd davranışın motivləş-

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах.Т. 1. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 279.

dirilməsinə təsir göstərə bilər, kriminal niyyətin realizə üsulunu müəyyən edə bilər, şəraitin neqativ təsirinə qarşı müqaviməti azalda bilər. Şübhəsiz, belə hallarda anlaşıqlığı aradan qaldırmayan psixi pozuntuya cəzanı yüngülləşdirən hal kimi qiymət verilməsini məqbul sayırıq.

Qanunun göstərişinə görə psixi pozuntusu olan şəxs tərəfindən törədilən cinayət üzrə cəza təyin edilərkən psixi pozuntu «nəzərə alınır» ifadəsi ilə məhkəmə üçün vəzifə, yaxud səlahiyyət müəyyən edilməsi bəlli deyildir. Eyni zamanda, hər hansı halın məhkəmə tərəfindən nəzərə alınması, bu halın cəzanı yüngülləşdirməsi, yaxud ağırlaşdırması məcbur deyildir. Məhkəmə cəzaya təsir etməyən bu və ya başqa halı nəzərə almaqla cinayət-hüquqi təsirin daha optimal variantını seçməyə müvəffəq ola bilər.

Qüvvədə olan CM-in 93-cü maddəsinə görə cinayət törətmiş və anlaşıqlığı istisna etməyən psixi pozuntu vəziyyətində olan şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edilə bilər.

§ 4. Sərxoş vəziyyətdə törədilən cinayətə görə məsuliyyət

Cinayət qanunu alkoqoldan və ya narkotikdən sərxoş halda cinayət etmiş şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmir (CM-in 23-cü maddəsi). Belə göstərişin qanunda nəzərdə tutulmasının mühüm xəbərdaredici və tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır.

Cinayət hüququnda tərkibində olan alkoqolun və ya narkotik maddənin miqdarından asılı olmayaraq bunları qəbul edən və cinayət törədən şəxs, sərxoş vəziyyətdə cinayət törədən şəxs sayılır.

Sərxoşluğun *fizioloji* və *patoloji* növləri fərqləndirilir.

СМ-in 23-cü maddəsinin sərxoş vəziyyətdə cinayət törədənlərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməməsinə dair göstərişi fizioloji (adi) sərxoşluqla bağlıdır. Fizioloji sərxoşluğun da üç dərəcəsi fərqləndirilir: yüngül, orta və ağır¹.

Sərxoşluğun *yüngül* dərəcəsində bütün bədəni bürüyən xoş duyğunun təsiri altında məstolma, rahatlıq hissi yaranır. Şəxsin əhvalı yüksəlir, qayğısızlıq, mülayimlik, şübhəlilik, təkəbbürlülük kimi hisslər yaranır. Orqanizmdəki belə vəziyyət şəxsi məmnunluğa, cəsarətli olmağa sövq edir, ətrafındakı adamlardan öz «üstünlüyünü» hiss edir. Buna görə də ünsiyyətdə olduqları adamların bəzən normal rəftarı, yaxud da söhbəti onu təsirləndirir. Sərxoşluğun bu mərhələsində şəxs boşboğazlıq edir, şit zarafatlardan əl çəkmir. Belə sərxoşlar hərəkətlərini dəqiq tənzim edə bilmir, ətrafındakılara qarşı tənqidi münasibəti dəyişir.

Orta sərxoşluq dərəcəsində kəskin alkoqol (etil spirti) intoksikasiyası zamanı bədənin müvazinətinin, koordinasiyasının pozulması baş verir. Bu halda şəxs ətrafa yad münasibətlə, qeyzlə baxır, bəzən də təcavüzkar vəziyyətdə olur. Mənasız yerə əsəbiləşmək, hiddətlənmək kimi hallar müşahidə edilir. İnsan davranışının tənzimedicisi olan təsəvvürlər arasında əlaqə qaydasız hala düşür. Diqqət kəskin dərəcədə pozulur. Nitq dəyişir, sözlər anlaşılmaz, qeyri-səlis tələffüz olunur. Alkoqolun (narkotik maddələrin) təsiri altında əsəb, baş beyin qabığı kəskin istismar olunur, oyanma və gecikmə kimi psixi fəaliyyətin tənzimedicisi funksiyası pozulmuş olur. Sözlər, cümlələr lüzumsuz təkrarlanır, əksər hallarda bunların arasında əlaqə pozulur.

---

¹ Исмайллов Н.В. Психиатрия. Бақы, Маариф, 1992. С. 286.

Yüngül və orta dərəcəli sərxoşluq zamanı baş vermiş hadisələr, keçirilən hisslər, davranışda yol verilən yayınan hərəkətlər şəxsin yaddaşında qalır.

Ağır dərəcəli (tam) sərxoşluqda düşüncənin keyləşməsi (koma) vəziyyətində (dərindən yuxuya bənzər ağır hal) pozulması inkişaf edə bilər. Sərxoşluğun bu mərhələsində şəxsə epilepsiyaya bənzər qıcolma tutmaları müşahidə edilir. Ağır dərəcədə sərxoşluq tam amneziyaya (hər şeyin yaddaşdan silinməsi) səbəb olur.

Sərxoş vəziyyətdə törədilən cinayətlərə görə məsuliyyəti əsaslandırarkən cinayət hüququ elmi onu əsas tutur ki, fiziki sərxoşluq şəxsi anlaşıqz etmir. Fiziki sərxoşluğun heç bir mərhələsində anlaşıqzlığın tibbi (bioloji) meyarı tam müşahidə olunmur. Anlaşıqzlıqla bağlı psixi pozuntu, sərxoşluqla əlaqədar yaranan psixi pozuntudan iki mühüm cəhətinə görə fərqlənir: birincisi, şəxs şüurlu surətdə, istəyərək özünü sərxoş vəziyyətə gətirir və ikincisi, fiziki sərxoşluqda eşitmə, görmə və digər orqanların funksiyasında mühüm pozuntu baş vermir.

İkincisi, ruhi xəstə olan şəxsə qavrayış əsasında qarabasma, sərsəmlik və s. psixi pozuntularla bağlı reallıqda olmayan əşyaların, hadisələrin yalançı qavrama obrazının yaranması dursursa, sərxoş vəziyyətdə olan şəxsin qavrayışının əsasında əhatənin reallığı durur.

Fiziki sərxoşluq vəziyyətində yüngül və orta sərxoşluq dərəcələrində cinayət törədən şəxslər həmişə yol verdikləri əməlin kriminal xarakterini dərk edir, habelə öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik olurlar. Başqa sözlə, qeyd edilən sərxoşluq dərəcələrində cinayət törədən şəxslər anlaşıqlı olduqları üçün məsuliyyət daşıyırlar.

Narkotizmin və alkoqolizmin tədqiqi ilə məşğul olan bir qrup psixiatr və hüquqşünas alimlərin fikrincə, fizioloji – ağır

(tam) sərxoşluq zamanı təqsirkar elə vəziyyətə düşə bilər ki, etdiyi hərəkətin əhəmiyyətini dərk etmək, yaxud da öz hərəkətlərinə rəhbərlik etmək qabiliyyətini tamamilə itirə bilər¹.

Başqa qrup alimlər isə fizioloji sərxoşluğun ən yüksək mərhələsində belə anlaşıqlığın tibbi, habelə hüquqi meyarının mövcudluğunu inkar edirlər².

Kriminalist alimlərdən N.S. Leykina yazır ki, cinayət hüququ anlaşıqlıq məsələsini psixiatriya elminin işləyib hazırladığı nəticələr əsasında həll edir. Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 12-ci maddəsindəki «alkoqoldan və ya narkotikdən sərxoş halda cinayət etmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad olunmur» göstərişi 11-ci maddəyə qarşı durmur, əksinə onu təməmləyir.

Qeyd olunan cəhət bir sıra psixiatr alimlər tərəfindən lazımcına qiymətləndirilmir. Onlar anlaşıqlığı xroniki ruhi xəstəlik, ruhi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması və s. psixi xəstəliklə əlaqələndirib, ağır (tam) fizioloji sərxoşluğun isə bu əlamətləri doğurmadiğı nəticəsini çıxararaq, bu vəziyyətdə şəxsi həmişə anlaşıqlı hesab edirlər. Əslində ağır fizioloji sərxoşluğun xəstə psixi pozuntu kimi qiymətləndirilməməsi daha çox psixiatriya elminə deyil, qanunvericiliyə istinad edilməklə əsaslandırılır³.

Beləliklə, ağır sərxoşluqla bağlı cinayət törədən şəxsləri məhkəmə təcrübəsi həmişə anlaşıqlı hesab edir. Bu məsələdə məhkəmə təcrübəsinin mövqeyi ilə psixiatr alimlərin mövqeyi uzlaşır. Psixiatr alimlərin fikrincə ağır sərxoşluq zamanı şəxsə də yaranan psixi pozuntu xəstə vəziyyətlə əlaqədar olmur, tibbi

---

¹ *Бейсенов Б.С.* Алкоголизм: уголовно-правовые и криминологические проблемы. М., 1981. С. 78-94.

² *Калашкин Я.М.* Судебная психиатрия, М., 1961. С. 278; Судебная психиатрия. Учебник, М., Юридическая литература, 1967. С. 306.

³ *Лейкина Н.С.* Личность преступника и уголовная ответственность, Л., Изд-во ЛГУ, 1968. С. 53.

ölçü olmadığı üçün şəxs anlaşıqız hesab edilə bilməz.

D. sərxoş vəziyyətdə arvadı S.-ni döyərəkən D.-nin atası Ş. onları sakitləşdirmək istəmişdir. D. atası Ş.-nin araya girdiyini və müqavimət göstərdiyini görüb, S.-dən əl çəkib, atasının üzərinə hücum çəkmiş, ona başından qüvvətli zərbə endirmişdir. Ş. qoca yaşda olduğundan zərbədən yıxılmış və huşunu itirmişdir. D. atası Ş.-ni sürüyüb həyətə salmışdır. Həyətdən dəmir ling götürüb Ş.-nin başını əzmişdir. D. belindəki kəməri açıb ölmüş Ş.-nin boğazına salaraq sürüyüb küçəyə çıxarmış və şəhərin mərkəzi küçəsində adamların gözü önündə onu sürüməkdə davam etmişdir. Cinayətin xarakteri müstətiqdə şəxsin sərxoşluqla bağlı anlaşıqız olmasına dair şübhə yaratmışdır. Buna görə də iş üzrə məhkəmə psixiatriya ekspertizası təyin edilmişdir. Ekspertiza rəyində D.-nin anlaşıqlı olduğu və cinayətin ağır sərxoşluq halında törədildiyi qeyd edilmişdir.

Burada D., şübhəsiz, ağır sərxoşluq halında yol verdiyi əməlin cinayət xarakterini dərk etməmişdir, lakin sərxoşluqla bağlı D.-də yaranmış psixi pozuntu, psixi xəstəliklə əlaqədar olmadığından (tibbi meyar olmadığından) o, anlaşıqlı sayılmışdır.

Yuxarıda istinad etdiyimiz kriminalist alimlər məhkəmə təcrübəsinin və psixiatr alimlərin ağır sərxoşluq halında cinayət edən şəxsləri anlaşıqlı sayan mövqeyi ilə razılaşıdır. Onların fikrincə, ağır sərxoşluq dərəcəsində cinayət törədən şəxslər əksər halda öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək və ya ona rəhbərlik etmək imkanında olmurlar. Odur ki, belə şəxslərin məsuliyyətə alınması obyektiv təqsirləndirməyə səbəb olur.

Ağır sərxoşluqla əlaqədar cinayət edən şəxsləri anlaşıqlı sayan və məhkəmə təcrübəsinin mövqeyinə haqq qazandıran bəzi kriminalistlər qeyd edirlər ki, guya CM-in 23-cü maddəsi qanunun 24-cü maddəsilə müəyyən edilən təqsirlilik prinsipindən yayınmağa və ağır sərxoşluq halında cinayət törətmiş

şəxslərin məsuliyyətini əsaslandırmağa imkan verir¹. Əlbəttə, belə mövqə ilə razılaşımaq olmaz, çünki CM-in 23-cü maddəsinin mövcud mətni buna imkan vermir.

Şəxsin özünü ağır sərxoşluğa gətirdiyi hallar ona sərxoşluğun doğuracağı nəticələri əvvəlcədən görməyə imkan verməmişdirsə, lakin üçüncü şəxslərin iradəsi ilə, yönəldici hərəkətlərlə cinayətə yol vermişdirsə, belə əməl obyektiv olaraq sosial təhlükəli olsa da, subyektiv cəhətdən təqsirli sayıla bilməz.

Əgər diqqətli olmaq öhdəçiliyi yaradan şərait şəxsdə ağır sərxoşluq vəziyyəti yarandıqdan sonra meydana gəlmişdirsə və şəxs yaranmış mövcud şəraiti dərk etmədən hərəkətsizliklə bağlı cinayətə, eləcə də, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətə yol vermişdirsə, belə əməli də törətməkdə şəxs təqsirli hesab edilə bilməz.

Şərh edilənlərə görə, biz ağır sərxoşluq vəziyyətində cinayət törədən şəxslərin məsuliyyət məsələsini onların özlərini ağır sərxoşluq vəziyyətinə gətirən ərafədə kriminal əməl törədəcəkləri ehtimalını dərk etmələrindən asılı olaraq həll edilməsi mövqeyini düzgün hesab edirik².

Problemlə məşğul olan müəlliflər təqsirlik prinsipinin tələblərinə riayət edilməsi üçün sərxoş vəziyyətdə cinayət edənlərin məsuliyyəti məsələsinə dair qanunda göstəriş nəzərdə tutan maddənin (23-cü maddə) mətnində dəyişiklik edilməsini təklif edirlər. Belə təkliflə həmrəylik və Azərbaycan Respublikası CM-in 23-cü maddəsinin mətninə aşağıdakı redaksiyada əlavə edilməsini məqsədəuyğun sayırıq.

---

¹ *Смирнов В.Г.* Основания уголовной ответственности и наказания за преступления, совершенные в состоянии опьянения // Вестник ЛГУ. Серия «Экономика, философия и право», 1964, № 134-135.

² *Сахаров А.Б.* О личности преступника и причинах преступности в СССР. М., 1961. С. 225; *Бейсенов Б.С.* Алкоголизм: уголовно-правовые и криминологические проблемы. М., 1981. С. 125.

«Aşağıda göstərilən hallarda ağır sərxoşluq vəziyyətində olan şəxsin törətdiyi cinayəti nəzərdə tutan CM-in uyğun maddəsilə məsuliyyət yaranır:

- sərxoşluq vəziyyəti şəxsin öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək və ya onu idarə etmək qabiliyyətini aradan qaldırmırsa;
- cinayət etmək niyyətilə şəxs özünü sərxoş hala gətirmişsə;
- əgər şəxs xüsusilə təhlükəli residiv cinayətini törədən şəxsdirsə, yaxud da öz sərxoşluq halının ictimai təhlükəli nəticələr doğuracağını əvvəlcədən görməli olduğu və ya görmək imkanına malik olduğu halda bunu görməmişdirsə».

Bütün qalan hallarda ağır sərxoşluğun təsiri altında cinayət törədən şəxs, əməlinin kriminal xarakterini dərk etmirsə, yaxud öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik deyildirsə, onun əməlinə hüquqi qiymət faktiki törətdiyi əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən norma ilə deyil, belə sərxoşluq halında cinayət törədənlər üçün məsuliyyət nəzərdə tutan xüsusi norma ilə verilməlidir. Bunun üçün, ictimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və əhalinin səhhəti əleyhinə edilən cinayətlər fəslinə aşağıdakı məzmununda yeni norma daxil edilməlidir:

«Özünü ağır sərxoşluq halına gətirmək nəticəsində hərəkətlərini ölçüb-biçmək, yaxud idarə etmək qabiliyyətində olmayan şəxsin ictimai təhlükəli əmələ yol verməsi – iki ilə-dək islah işlərilə, yaxud beş ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır».

Beləliklə, fiziki sərxoşluq vəziyyətində cinayət törədən şəxslər məsuliyyətdən azad edilmir. Sərxoş vəziyyətdə cinayət törədən alkoqoliklər və narkomanlar barəsində qanunla məcburi müalicə təyin edilir (CM-in 93-cü maddəsi).

Patoloji sərxoşluq halının yaranması tək-cə alkoqollu içkilərin, habelə narkotik maddələrin qəbulu ilə bağlı olmur, həm də fiziki və psixi yorğunluqla, emosional sarsıntılarla əlaqədar

olur. Belə sərxoşluq halında şəxsin mühitə qarşı bələdçiliyi pozulur, şəxsdə qorxu, həyəcan və qəzəb reaksiyaları meydana gəlir, ətrafdakı adamları tanımır, onlara düşmən kimi baxır. Patoloji sərxoşluq vəziyyətində cinayət törədən şəxslər anlaşıq olduqları üçün məsuliyyətdən azad edilirlər. Patoloji sərxoşluq zamanı şəxsdə yaranmış psixi pozuntu psixi xəstəliklə bağlı olur (tibbi meyar), habelə şəxs öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək və onu idarə etmək qabiliyyətində olmur (hüquqi meyar).

§ 5. Xüsusi subyekt

Xüsusi subyekt ümumi əlamətlərlə yanaşı, cinayətin spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirən, cinayət hüquq normasının dispozisiyasında göstərilən əlavə əlamətlərə malik olan subyektə deyilir. Normanın dispozisiyasında xüsusi subyektə aid əlamətin nəzərdə tutulması onu göstərir ki, qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmış, fiziki anlaqlı şəxslər belə spesifik əlamətə malik olmadan müəyyən kateqoriya cinayətin subyektinə ola bilməzlər.

Cinayət qanunvericiliyi xüsusi subyektə xarakterizə edən əlaməti tərkibə daxil etməklə müəyyən növ cinayətə görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin dairəsini konkretləşdirir. Başqa sözlə, müəyyən növ cinayətləri ancaq işinin xarakterinə və tutduğu vəzifəsinə görə xüsusi funksiyaları yerinə yetirən şəxslər törədə bilər. Belə şəxslərin məsuliyyətini nəzərdə tutan tərkiblər xüsusi subyektli tərkiblər adlanır.

Öz məzmununa görə xüsusi subyektə xarakterizə edən əlamətlər müxtəlifdir. Azərbaycan Respublikası CM-də 50 faizdən artıq tərkiblər Xüsusi subyektə nəzərdə tutur. Xüsusi subyekt əlaməti cinayətkarın şəxsiyyətini müxtəlif cəhətdən — iş-

dəki və ya xidmətdəki qulluq mövqeyini, vəzifəni, peşəni, hərbi vəzifələri, ailə vəziyyətini və s. xarakterizə edir. Məsələn, CM-in 262-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin (hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyatdan istifadə qaydalarını pozma) subyekti ancaq dəmiryolu, su və ya hava nəqliyyatı işçisi ola bilər.

Burada subyektin xüsusiyyəti onun nəqliyyat vasitələrinin, yolların, əlaqə və rabitə vasitələrinin istismarı və ya təmiri sahəsində işinin xarakteri ilə bağlıdır. CM-in 269-cu maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin subyekti isə ancaq gəmi kapitanı ola bilər. Burada subyektin xüsusiyyəti vəzifə ilə bağlıdır. Cəzaçəkmə müəssisələrinin və ya istintaq təcridxanalarının normal fəaliyyətini pozan əməllərin (CM-in 317-ci maddəsi) subyekti azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən şəxslər olur.

Subyekti səciyyələndirən ümumi əlamətlər CM-in dispozisiyasında göstərilir, belə əlamətlər Ümumi hissənin 19, 20, 21, 22-ci maddələrinə daxil edilmişdir. Bununla belə, Ümumi hissədə xüsusi subyektin anlayışını verən norma nəzərdə tutulmur. Xüsusi subyekti səciyyələndirən əlamətlər isə birbaşa CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin dispozisiyasında göstərilir.

CM-də iki fəsil vardır ki, bu fəsillərə ancaq xüsusi subyektli tərkiblər daxil edilmişdir: «Korrupsiya cinayətləri və dövlət hakimiyyəti, dövlət qulluğu mənafeyi, yerli özünüidarə orqanlarında, habelə kommersion və ya qeyri-kommersion təşkilatlarında qulluq mənafeyi əleyhinə olan cinayətlər» və «Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər» fəsilləri. Qanunverici orqan xüsusi subyektli tərkibləri nəzərdə tutan belə adlarda fəsilləri ayırarkən nəzərə almışdır ki, dövlət aparatının normal fəaliyyətinə və hərbi qulluğun keçirilməsi qaydalarına qəsd edən cinayətləri, yalnız müəyyən səlahiyyət funksiyasını yerinə yetirən vəzifəli şəxslər, habelə hərbi qulluqçular törədə

bilər. Vəzifəli şəxs (xüsusi subyekt) olmayanlar vəzifə cinayətlərinin icraçısı ola bilməzlər¹. Ali Məhkəmə rüşvət almaqda təqsirləndirilən cərrah-həkim haqqında hökmü ləğv etmiş və göstərmişdir ki, cərrah-həkim vəzifəli şəxs deyildir.

Bəzən xüsusi subyekt CM-in Xüsusi hissəsinin konkret maddəsinin dispozisiyasında göstərilmir, lakin normanın dispozisiyasını şərh etməklə bu aydınlaşdırılır. Məsələn, CM-in xəstəyə kömək göstərməməyə görə məsuliyyət müəyyən edən 142-ci maddəsinin dispozisiyasında ancaq tibb işçisinin adı çəkilir, dispozisiyanın məzmunundan isə məlum olur ki, bu cinayətin subyektini ancaq həkim, mama, tibb bacısı, feldşer ola bilər.

Tibb işçisinin xəstəyə kömək göstərmək vəzifəsi «Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 33-cü maddəsində və Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmiş bir sıra normativ aktlarda müəyyən edilmişdir. Bədbəxt hadisələr, zədələr, zəhərlənmələr və digər xəstəliklərlə bağlı təcili tibbi yardım göstərmək mülkiyyət formasından asılı olmayaraq istənilən tibb müəssisəsinin, habelə istənilən tibb işçisinin borcudur. Belə kömək tibb işçisinin iş başında, növbədə, istirahətdə, hətta təqaüddə olmasından asılı olmayaraq təxirə salınmadan göstərilməlidir.

Bir sıra normalar üzrə cinayətin subyektini müəyyən edərək qanunverici ancaq müəyyən dövlət sistemində mənsub işçiləri xarakterizə edən əlamətlərdən istifadə etmişdir. CM-in Xüsusi hissəsinin 32-ci fəslində nəzərdə tutulan normalar qrupu

---

¹ Вязифя ынайятлярини нязрядя тутан фясила дахил олан йалныз цч тяркиб цзря – вязифяли шяхсин сялащийятлярини мянимсямя (ЪМ-ин 310-ъу маддяси), рцшвят вермя (ЪМ-ин 312-ъи маддяси) вя вязифяли шяхсин гярарына ганунсуз тясир эюстярмя (нцфуз алвери) (ЪМ-ин 312-1.2-ъи маддяси) ынайятляринин субйекти вязифяли шяхс олмайа да биляр.

ədalət mühakiməsi əleyhinə edilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edir. Burada təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, hakim, ekspert, məhkum və s. xüsusi subyekt kimi nəzərdə tutulur.

Bəzi normalarda tərkiblərin qurulmasında şəxslərin dövlətdə hüquqi vəziyyətini xarakterizə edən əlamətlərdən istifadə edilmişdir. Məsələn, dövlətə xəyanət (CM-in 274-cü maddəsi), casusluq (CM-in 276-cı maddəsi) tərkibinin subyektlə bağlı xüsusiyyətlərinə əsasən dövlətə xəyanətə görə ancaq respublika vətəndaşlarının, casusluğa görə isə əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin məsuliyyəti yarana bilər.

Qanunda xüsusi subyektə nəzərdə tutan tərkiblər çoxdur və xüsusi subyektə xarakterizə edən əlamətlərin təsnifi aşağıdakı qaydada aparıla bilər:

1) **şəxsin dövlətdəki hüquqi vəziyyəti üzrə:** Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı (CM-in 274-cü maddəsi), əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs (CM-in 276-cı maddəsi);

2) **demoqrafik əlamətlər üzrə:** cinsinə görə kişi (CM-in 149-cü maddəsi), yaş həddinə görə yetkinlik yaşına çatmış şəxslər (CM-in 152-cü maddəsi);

3) **ailə və qohumluq münasibətləri üzrə:** valideynlər, övladlar (CM-in 176-cı maddəsi), qəyyumlar (CM-in 175-cü maddəsi);

4) **hərbi mükəlləfiyyətlə bağlı münasibətlər üzrə:** hərbi xidmətə çağırış yaşına çatmışlar, hərbi mükəlləfiyyətli şəxslər (CM-in 321-cü maddəsi), hərbi qulluqçular (CM-in 327-353-cü maddələri);

5) **vəzifə mövqeyi üzrə:** vəzifəli şəxs (CM-in 308, 309, 311, 313, 314-cü maddələri);

6) **xüsusi dövlət sistemində işləyən şəxslərin vəzifə mövqeyinə görə:** təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, hakim, andlı iclasçılar (CM-in 290-cü, 291-ci, 292-ci və 295-ci maddələri);

7) *peşə vəzifələri üzrə*: həkim, tibb və əczaçılıq sahəsi işçiləri (CM-in 138, 141, 142-ci maddələri);

8) *icra etdiyi işin xarakterinə görə*: dövlət sirrinin saxlanması etibar edilən şəxslər (CM-in 284, 285-ci maddələri), seçki komissiyasının üzvləri (CM-in 161-ci maddəsi), dəmiryolu, su və hava nəqliyyatı işçiləri (CM-in 262-ci , 265-ci maddələri), gəmi kapitanı (CM-in 269-cu maddəsi), ticarət, ictimai iaşə, məişət xidməti və kommunal təsərrüfat müəssisələri işçiləri, əhaliyə məişət xidməti göstərən sahənin işçiləri (CM-in 270-ci maddəsi);

9) *vətəndaşların dövlət qarşısındakı bəzi öhdəçiliklərinin xarakterinə görə*: şahid, zərərçəkmiş şəxs, ekspert (CM-in 297, 298-ci maddələri);

10) *zərərçəkmiş şəxsə münasibətdə şəxsin xüsusi vəziyyətinə görə*: zərərçəkənin maddi və sair cəhətdən təqsirkardan asılı olması, zərərçəkənə qayğı göstərməli olan şəxs (CM-in 125-ci, 174-cü, 176-cı və s. maddələri);

11) *Residiv əlaməti ilə bağlı olan xüsusi subyektlər* – (CM-in 177.3.3-cü, 182.3.4-cü, 184.3.3-cü, 235.4.4-cü maddələri).

Qüvvədə olan CM-də xüsusi subyektlə bağlı normalarda nəzərdə tutulan əlamətlər başqa səpkidə də qruplaşdırıla bilər. Məsələn, 1999-cu ildə Moskva Dövlət Universitetinin Cinayət hüququ kafedrasının əməkdaşları tərəfindən buraxılan «Cinayət hüququ kursu»nda xüsusi subyekti nəzərdə tutan tərkib əlamətlərinin aşağıdakı qaydada təsnifi aparılmışdır:

1) subyektin sosial rolunu və hüquqi vəziyyətini xarakterizə edən əlamətlər;

2) subyektin fiziki xüsusiyyətini xarakterizə edən əlamətlər;

3) subyektin zərərçəkənlə qarşılıqlı münasibətini xarakterizə

edən əlamətlər¹.

Təklif edilən belə təsnifdə subyektlər əsasən *birinci əlamət* altında daha çox cəmlənmiş olur. Bura daxil edilir: vətəndaşlıq (respublikanın vətəndaşı; xarici ölkənin vətəndaşı; vətəndaşlığı olmayan şəxs); şəxsin vəzifə mövqeyi (vəzifəli şəxs); təşkilatın rəhbəri; hakimiyyət nümayəndəsi; hüquq mühafizə orqanlarının (məhkəmə; prokurorluq və s.) əməkdaşları; peşə, subyektin icra etdiyi işin xarakteri (nəqliyyat vasitələrini idarə edən; həkim; pedaqoq; gəmi kapitanı və s.); hərbi qulluğa münasibət (hərbi qulluqçu; çağırışçı); məhkəmə prosesinin iştirakçıları (şahid, zərərçəkmiş şəxs, ekspert, tərcüməçi), məhkum (cəza çəkən şəxs), məhkumluq (əvvəllər şəxsin bir dəfə, iki dəfə, yaxud daha çox məhkum edilməsi).

İkinci qrup fiziki xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirilən xüsusi subyektləri əhatə edir: yaşa görə (yaşa dolmuşlar, yetkinlik yaşına çatmayanlar), cinsə görə (kişi), səhhətin vəziyyətinə və əmək qabiliyyətinə görə (zöhrəvi xəstəliyi olan şəxs, qazanılmış immun çatışmazlığı virusuna (QİÇS) yoluxmuş şəxs, əmək qabiliyyəti olan şəxs və s.) əlamətlər üzrə fərqləndirilən subyektlər;

Üçüncü qrupa zərərçəkənlə qarşılıqlı münasibətə görə fərqləndirilən xüsusi subyektlər aiddir: subyektin zərərçəkənlə qohumluq münasibətləri (valideynlər, uşaqlar, digər qohumlar), subyektlə zərərçəkən arasında xidmət asılılığı (rəis, tabeçilikdə olan işçi), subyektlə zərərçəkən arasında digər asılılıq əlaqələri (maddi asılılıq, qəyyum, himayəçi).

Cinayətin tövsifi zamanı Xüsusi subyektin müəyyən edilmə-

¹ Эянь тядгигатчы К.Нязярованын «Ёинайятлярин хцуси субъекти» ясярин-дя хцуси субъектля баьлы тьяклиф етдийи тьясниф бу тьяснифдя аз фяргля-нир. (Назарова К. Специальный субъект преступления. Баку, Юридическая литература, 1999. С. 80).

si ümumi subyektin müəyyən edilməsi qədər zəruridir. Xüsusi subyekti xarakterizə edən əlamət fakultativ əlamət hesab edilir. Lakin xüsusi subyekt əlaməti daxil edildiyi konkret tərkib üçün məcburi əlamətə çevrilir və cinayətin tövsifində hər bir halda aydınlaşdırılır.

Xüsusi subyekti xarakterizə edən əlamətlər çox halda əsas tərkiblərə daxil edilir. Lakin qüvvədə olan qanunda xüsusi subyekti nəzərdə tutan əlamətlərin köməyi ilə həm də xeyli məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblər müəyyən edilmişdir.

Xüsusi subyekti xarakterizə edən əlamətlər istər əsas tərkibə, istərsə də məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkibə daxil edilməsindən asılı olmayaraq, hər iki halda belə əlamətlər konkret tərkibin zəruri əlaməti kimi cinayətin tövsifində iştirak edir.

Dispozisiyada göstərilən ictimai təhlükəli əməli törətsə də, cinayət hüquq normasında göstərilən xüsusi subyektin tələblərinə cavab verməyən şəxs normanın bu tərkibi ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz. Məsələn, mənimsəmə, israf etmə və qulluq mövqeyindən sui-istifadə etməklə edilən talamaya görə məsuliyyət müəyyən edən CM-in 179-cu maddəsində xüsusi subyekt əsas tərkibin əlaməti kimi nəzərdə tutulur. Odur ki, əmlakın mənimsəmə və ya israf etməklə, habelə qulluq mövqeyindən istifadə etməklə talanmasında cinayətin icraçısı yalnız xüsusi subyekt — vəzifəli şəxs ola bilər. Xüsusi subyekt xüsusiyyətinə malik olmayan kənar şəxslər bu cinayətdə ancaq iştirakçı ola bilərlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, əgər xüsusi subyekt əlaməti əsas tərkibə daxil edilmişdirsə, bu əlamət həmin normanın bütün qalan hissələrinə də şamil edilir.

Bəzən xüsusi subyekt həm əsas tərkibə, həm də eyni maddədə məsuliyyəti ağırlaşdıran halları nəzərdə tutan tərkiblərə əla-

daxil olur. Bir halda xüsusi subyekti nəzərdə tutan əlamətlər bir sıra əsas tərkiblərə daxil edilir. Eyni vaxtda bu əlamət ağırlaşdırıcı halları olan tərkiblərdə də ehtiva edilir. Məsələn, CM-in 179.1-ci maddəsi xüsusi subyekti nəzərdə tutur, 179.3-cü maddəsində isə birbaşa xüsusi subyektlə bağlı göstəriş olmasa da, bu maddədə nəzərdə tutulan cinayətin də subyekti yalnız xüsusi subyekt ola bilər.

İkinci halda, xüsusi subyekt əsas tərkiblərə deyil, ancaq məsuliyyəti ağırlaşdırıcı halları nəzərdə tutan tərkiblərə daxil olur. Buna görə də cinayətin tövsifində xüsusi subyekt əlaməti əsas tərkibdə deyil, məsuliyyəti ağırlaşdırıcı hal üzrə tərkibin təsiri altına düşən cinayətdə axtarılır. Məsələn, CM-in 177.3.3-cü və 178.3.3-cü maddələrində iki dəfə və ya daha çox məhkumluq – təhlükəli residiv xüsusi subyektin əlaməti kimi nəzərdə tutulur. Təhlükəli residivist tərəfindən törədildikdə, göstərilən maddələr ilə məsuliyyət yarana bilər.

Üçüncü halda isə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, xüsusi subyekti səciyyələndirən əlamətləri həm əsas tərkiblərə, həm də cəzanı ağırlaşdırıcı halı olan tərkiblərə daxil etməklə, qanunverici orqan məsuliyyətin ədalətli differensiasiyasına nail olur.

ƏDƏBİYYAT

Qasanov G.Q. Antinarkotizm. Bakı, 1994

Qafarov T., Hüseyinov V., Səməndərov F. Həddi-bülüğa çatmayanların cinayətləri və məsuliyyəti. Bakı, Elm, 1979.

Lazarev A.M. Subcekt prestupleniə. M., 1981.

Mixeev R.İ. Problemi vmenəemosti i nevmenəemosti v sovetskom uqolovnom prave. Vladivostok, 1983.

Kelina S.Q. Otvetstvennostğ öridiçeskix liü v proekte novoqo

UK Rossiyskoy Federacii / Uqolovnoe pravo: novie idei, M., 1994.

Nazarova K. Speüialğny subcekt prestupleniä. Baku, Öridiçeskaä literatura, 1999.

Naumov N.V. Cinayät hüququ. Baku, Qanun, 1998.

Həsənov E.H. Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlərin qarşısını almaq məsələləri. Baku, Maarif, 1991.

Ustimenko V.S. Speüialğny subcğekt prestupleniä. Xarğkov, 1989.

Traxterov V.S. Vmenəmostğ i nevmənəmostğ v uqolovnom prave. Xarğkov, 1992.

X FƏSİL ƏMƏLİN KRİMİNALLIĞINI ARADAN QALDIRAN HALLAR

§ 1. Əməlin kriminallığını aradan qaldıran halların anlayışı və növləri

Əməlin ictimai təhlükəliliyini aradan qaldıran hallar elə hallardır ki, bu halların mövcud olması ilə zahirən cinayətə bənzərən əməllər qanunauyğun davranışa çevrilmiş olur. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində qeyd edilən halların təbiətinə müxtəlif cür – əməlin ictimai təhlükəliliyini¹, bəzən əməlin cinayət və cəzalanmalı olmasını², bəzən də qeyri-hüquqiliyini aradan qaldıran hal kimi³ qiymət verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-də beş hal «Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hallar» adı altında xüsusi fəsilə müəyyən edilmişdir. Belə hallara zəruri müdafiə (36-cı maddə), cinayət törətmiş şəxsin tutulması (37-ci maddə), son zərurət (38-ci maddə), əsaslı risk (39-cu maddə), əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi (40-cı maddə) kimi hallar daxildir. Beləliklə, respublikanın 1960-cı il CM ilə müqayisədə qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində sadalanan halların dairəsi iki dəfə çoxaldılmışdır. Bu da Cinayət Məcəlləsinin həm profilaktik funksiyasını, həm də onun səmərəliliyini xeyli gücləndirmişdir.

Qeyd edilən halların hüquq ədəbiyyatında təsnifi ilə bağlı

---

¹ Якубович М.И. Учение о необходимой обороне в советском уголовном праве. М., Госюриздат, 1961. С. 6.

² Слуцкий И.И. Обстоятельства, исключающие уголовную ответственность. Л., Изд-во ЛГУ, 1956. С. 11-12.

³ Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М., Госюриздат, 1961. С. 410-416.

müxtəlif mülahizələrə rast olunur. Bəzi müəlliflər əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran halları iki yerə — ictimai faydalı (zəruri müdafiə və cinayət törədən şəxsin tutulması) və digər hallara ayırmağı təklif edir¹. Məhkəmə təcrübəsində sadalanan hallar içərisində birinci qrup hallara daha çox rast olunur. Buna görə də qeyd edilən birinci qrup hallar daha ətraflı araşdırılmalıdır.

Zəruri müdafiə və son zərurət kimi hallar cinayət hüququnun nisbətən qədim institutlarından sayılır. Hazırda əksər xarici ölkələrin, məsələn, ABŞ-ın, İspaniyanın, Bolqarıstanın, Polşanın, Macarıstanın, Fransanın, AFR-in və digər ölkələrin cinayət qanunvericiliyində zəruri müdafiə və son zərurət kimi əməlin kriminallığını istisna edən hallar nəzərdə tutulur.

Bundan əlavə, müxtəlif ölkələrin cinayət qanunvericiliyində idrak, tibbi, texniki, yaxud iqtisadi xarakterli eksperimentlərin keçirilməsi (məsələn, Polşanın CM-də), zərərçəkənin razılığı ilə evtanaziya (AFR-in CM-də), peşə və vəzifə borcunu yerinə yetirmə, qanuni hüquqları həyata keçirmə (İspaniyanın CM-də) və s. bu kimi hallar əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hal kimi müəyyən edilir.

Beləliklə, əməlin ictimai təhlükəliliyini və qeyri-hüquqiliyini istisna edən hallar müəyyən şəraitdə mövcud ictimai münasibətlərə qarşı yönələn qəddi aradan qaldıran, qanunla nəzərdə tutulan ictimai faydalı hərəkətlərdir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-də nəzərdə tutulan zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın tutulması eyni vaxtda vətəndaşlara verilmiş ictimai təhlükəli qəddlərdən qorunmağa imkan verən hüquqlardır. Belə hüquqlardan istifadə xeyli dərəcədə vətəndaşların aktiv həyat mövqeyi, hüquq mə-

---

¹ Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния. Харьков, 1991.

dəniyyəti və hüquq düşüncəsinin səviyyəsi ilə bağlıdır. Buna görə də, cinayət qanununun əməlin ictimai təhlükəliliyini və qeyri-hüquqiliyini istisna edən hallarla bağlı mövqeyi təbliğ edilməli, əhali arasında bu institutların əhəmiyyəti və onlardan istifadə etməyin şərtləri ilə bağlı geniş izahat işləri aparılmalıdır.

§ 2. Zəruri müdafiə

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin, 36-cı maddəsində zəruri müdafiəyə aşağıdakı məzmununda anlayış verilir: «Zəruri müdafiə vəziyyətində, yəni özünü müdafiə edənin və ya başqa şəxsin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrini qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsddən qoruyarkən törədilmiş hərəkət, zəruri müdafiə həddini aşmamışdırsa, cinayət sayılmır».

Qanundan görünür ki, vətəndaşlar həyatlarına, səhhətlərinə və başqa şəxsi rifahlarına qarşı yönələn ictimai təhlükəli qəsdlərdən qorunarkən zəruri müdafiə institutundan özünümüdafiə vasitəsi kimi istifadə edir. Zəruri müdafiə institutu həm də dövlət mənafeyinin və ictimai mənafeyin qorunması vasitəsi kimi çıxış edir. Zəruri müdafiədə qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsdin qarşısı alınır. Bu yolla təhlükənin qarşısı alınarkən yol verilən hərəkət, zəruri müdafiə həddini aşmırsa, cinayət sayılmır.

Mövcud mənəvi normalar ictimai təhlükəli qəsdin qarşısını alan belə hərəkətlərə haqq qazandırır, ictimai və şəxsi mənafeyin pozulmasına qarşı, ədalətsizliyə qarşı barışmazlığı, ictimai borcun dərk edilməsini yüksək prinsip kimi elan edir. Zəruri müdafiə vəziyyətində yol verilən müdafiə hərəkəti ictimai

faydalı olduğundan, hüquq qaydalarının möhkəmlənməsinə xidmət edir. Qeyri-hüquqi sayılmadığından belə hərəkətlərdə cinayət tərkibi olmur.

Azərbaycan Respublikasının ilk Cinayət Məcəlləsində (1922) zəruri müdafiənin anlayışı xeyli ziddiyyətli olmuşdur. Məcəllənin 19-cu maddəsində zəruri müdafiəyə aşağıdakı məzmununda anlayış verilirdi: «Şəxsiyyətə, özünü müdafiə edənə, yaxud da başqa şəxslərə qarşı yönələn qanunsuz qəsdə qarşı zəruri müdafiə vəziyyətində edilən cəzalanmalı olan kriminal əməl barəsində zəruri müdafiə həddi aşılmamışdırsa, cəza tətbiq edilmir».

Anlayışda «qəsd» sözündən əvvəl «qanunsuz» ifadəsi yerində işlədilməmişdir. Ümumiyyətlə, verilən anlayışda məsuliyyətdən azad etmənin əsasları aydın ifadə edilmirdi. Maddənin mətnində təhlükəli qəsd aradan qaldıran hərəkət (müdafiə hərəkəti) cəzalanmalı olan kriminal əməl kimi ifadə edilirdi. Bu səbəbdən zəruri müdafiə vəziyyətində yol verilən hərəkətdə (müdafiə hərəkətində) cinayət tərkibinin yaranıb-yaranmaması ətrafında kriminalist alimlər arasında mübahisə yaranmışdı¹.

Azərbaycan Respublikasının 1927-ci ildə qəbul edilən ikinci Cinayət Məcəlləsində zəruri müdafiənin anlayışı 13-cü maddədə verilirdi. Orada deyilirdi: «İctimai təhlükəli əməllərin ya dövlət hakimiyyətinə qarşı, ya özünü müdafiə edən və ya başqa adamın şəxsiyyəti və hüququna qarşı edilən qəsdə zəruri müdafiə halında və zəruri müdafiə həddini aşmadan edilmiş olduğu məhkəmə tərəfindən təsdiq edilərsə, bu əməlləri edən şəxslər haqqında islah xasiyyətli ictimai müdafiə tədbirləri əsla tətbiq edilmir».

Respublikanın ikinci Cinayət Məcəlləsində zəruri müdafiəyə

---

¹ Курс советского уголовного права. В 4-х томах. Т. 1. Часть Общая. Л., Изд-во ЛГУ, 1968. С. 467.

verilən anlayış əvvəlki redaksiya ilə müqayisədə xeyli dəqiqləşdirilmişdir. Bununla belə, Məcəllənin 13-cü maddəsində zəruri müdafiəyə verilən anlayışı tamamilə qüsurdan azad hesab etmək də olmazdı. Belə ki, zəruri müdafiənin anlayışında onun ən vacib əlamətlərindən biri – müdafiənin qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə həyata keçirilməsi əlaməti nəzərdə tutulmuşdu. Ancaq 1958-ci ildə qəbul edilən cinayət qanunvericiliyi Əsaslarının 13-cü maddəsində zəruri müdafiənin mükəmməl anlayışı verilmişdir.

Zəruri müdafiə – hücum edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsddən qorunma vətəndaşların subyektiv hüququdur. Vətəndaşlar bu hüququndan istəyinə görə istifadə edə bilər. İctimai təhlükəli qəsdlərdən dövlət mənafeyini, ictimai mənafeyi, habelə başqalarının mənafeyini müdafiə etmək vətəndaşların mənəvi borcudur. Lakin bəzi kateqoriya şəxslər üçün dövlət mənafeyini, ictimai mənafeyi, habelə vətəndaşların mənafeyini kriminal qəsdlərdən qorumaq qulluq mövqeyindən irəli gələn hüquqi vəzifə hesab edilir. Məsələn, müəyyən obyektə keşikçi olan şəxsin obyektinə ona qarşı olan hücumlardan qorumaq, polis işçisinin hüquq qaydalarını, vətəndaşları, onların hüquq və azadlıqlarını cinayətkar qəsdlərdən qorumaq borcudur.

Zəruri müdafiə cinayətkarlıqla mübarizənin təsirli vasitələrindəndir. Zəruri müdafiə qəsd edənə zərər vurmaqla həyata keçirildiyindən, kriminal əməl törətmək niyyətində olan şəxslər öldürülə biləcəkləri, bədən xəsarəti ala biləcəkləri təhlükəsi altında çox halda ictimai təhlükəli əməldən çəkinirlər. Zəruri müdafiə qəsdin qarşısının alınmamasının fəal forması kimi, təkcə hücum edənin təhlükəli hərəkətlərini neytrallaşdırmağı deyil, eyni zamanda, qəsd edənə əks-hücumu nəzərdə tutur.

Qüvvədə olan CM-in 36.2-ci maddəsinin göstərişinə görə

«Peşə və ya digər xüsusi hazırlığından və qulluq vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün şəxslər zəruri müdafiə hüququna malikdirlər. Bu hüquq, dövlət orqanlarına və ya başqa şəxslərə kömək məqsədi ilə müraciət etmək, habelə ictimai təhlükəli qəsdən yayınmaq imkanından asılı olmayaraq bütün şəxslərə şamil olunur».

Qanun qəsdə məruz qalan şəxsə təhlükədən qaçmaq imkanına, yaxud da başqa şəxslərə, ya da dövlət hakimiyyəti orqanlarına kömək üçün müraciət etmək imkanına malik olmasından asılı olmayaraq, zəruri müdafiədən istifadə hüququ verir. Buna görə də hücumə məruz qalan şəxs təhlükəni başqa vasitələrlə aradan qaldırmaq imkanı olduğu halda, zəruri müdafiə hüququndan istifadə edərək qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə belə təhlükəni aradan qaldırmışsa, belə fəaliyyət qanunauyğun hesab edilir.

Qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli hücumun qarşısını almağa yönəldilən hərəkət formal cəhətdən cinayət qanununda nəzərdə tutulan əməlin əlamətlərinə uyğun gəlmiş olsa da, zəruri müdafiə vəziyyətində yol verildiyindən məsuliyyəti aradan qaldırır. Buna görə də yalnız müəyyən şərtlər daxilində yol verilən müdafiə hərəkətləri məsuliyyəti aradan qaldıra bilər. İlk növbədə müdafiə hərəkətlərinə ancaq zəruri müdafiə vəziyyətində yol verilə bilər. Öz növbəsində hər hansı hüquq pozuntusu da zəruri müdafiə vəziyyəti yarada bilməz. Beləliklə, yol verilən hərəkətlərin zəruri müdafiə vəziyyətində törədilən əməl hesab edilməsi və cinayət məsuliyyətinin aradan qalxması üçün zəruri müdafiə institutuna xarakterik olan iki qrup şərtlərə riayət edilməlidir: a) qəsd əməli ilə bağlı zəruri müdafiənin hüquqi şərtləri; b) müdafiə hərəkətləri ilə bağlı zəruri müdafiənin hüquqilik şərtləri.

Qəsd əməli ilə bağlı zəruri müdafiənin hüquqilik şərtləri

a) *qəsdlə bağlı zəruri müdafiənin ilk hüquqilik şərti qəsdin ictimai təhlükəli olmasıdır.* Ancaq cinayət xarakterli qəsd zəruri müdafiə vəziyyəti yarada bilər¹. Cinayət hüququndan fərqli olaraq, zəruri müdafiə vəziyyəti yaradan inzibati hüquqpozmanın özü ictimai təhlükəli xarakterdə olmadığından, ona qarşı yönələn müdafiə hərəkətləri də formal cəhətdən inzibati hüquqda nəzərdə tutulan bu və ya başqa hüquq pozuntusunun əlamətlərinə uyğun gəlir. Lakin inzibati hüquqpozma hesab ediləcək əmələ zəruri müdafiə vəziyyətinə yol verildiyindən inzibati məsuliyyət aradan qalxır. Belə qəsdlər cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərə ziyan yetirir. Buna görə də ictimai təhlükəli qəsd (hücum) zəruri müdafiənin əsası olur. İctimai təhlükəli qəsd yoxdursa, zəruri müdafiə vəziyyəti də yaranmır və müdafiə hərəkətinə də yol verilə bilməz. Bu səbəbdən də zəruri müdafiə vəziyyətində qəsdin qarşısını almaq üçün yol verilən hərəkətlərə qarşı, habelə digər qanuni hərəkətlərin edilməsinə (məsələn, cinayətkarların yaxalanması ilə əlaqədar yol verilən zəruri hərəkətlər) qarşı zəruri müdafiə hərəkətlərinə yol verilmir.

Zəruri müdafiə ilə bağlı məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, adətən, həyat, sağlamlıq əleyhinə, ictimai qayda və mülkiyyət əleyhinə yönələn cinayətlərə qarşı zəruri müdafiəyə yol verilir. Eləcə də vəzifəli şəxslərin səlahiyyət həddini aşan qanunsuz fəal hərəkətlərinə qarşı, habelə anlaşıq şəxslərin, qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmayan (cinayətin subyekti ola bilməyən) şəxslərin təhlükəli hərəkətlərinə qarşı zəruri müdafiəyə

---

¹ Инзибати щцгугда да инзибати щцгуга зидд гясдляря гаршы зярури мцдафийя вя сон зярурятя йол верилир (Азярбайъан Республикасынын Инзибати Хяталар Мяъяллясинин 18-19-ъу маддяляри).

yol verilir.

Zəruri müdafiə vəziyyəti yaradan qəsdlərə qarşı qoyulan ümumi tələb – onun həyata, sağlamlığa, cinsi azadlığa, mülkiyyətə, ictimai qaydalara ziyan vuran, dərhal həyata keçirilən hərəkətlərlə bağlı olmasıdır. Belə əməllər, adətən, fəal hərəkətlərlə bağlı olur. Əgər qəsd dərhal həyata keçirilən, ictimai münasibətlərə ziyan yetirən xüsusiyyətlərə malik olan hərəkətlərlə bağlı deyildirsə, başqa yolla belə qəsdlərin qarşısı altına bildiyi üçün ona qarşı zəruri müdafiəyə yol verilmir. Məsələn, şəxsin dələduzluq (CM-in 178-ci maddəsi), əmlakı zorla alma (CM-in 182-ci maddəsi), istehlakçıları aldatma (CM-in 200-cü maddəsi) və s. bu kimi cinayətlərdən kömək üçün dövlət hakimiyyəti orqanlarına müraciət etmək imkanı olur.

Hərəkətsizliklə bağlı olan cinayətlərə qarşı, bir qayda olaraq, zəruri müdafiəyə yol verilmir.

Ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin zəruri müdafiə vəziyyəti yaratmasına məhkəmə təcrübəsində rast olunmur, lakin nəzəri cəhətdən onun mümkünlüyü kriminalistlər arasında mübahisə doğurmuşdur¹.

Ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərin bir qismi hərəkətsizliklə bağlı olduğundan, belə əməllərə qarşı zəruri müdafiə ümumiyyətlə, mümkün deyildir.

Ehtiyatsızlıqla törədilən hərəkət, yaxud da hərəkətsizliklə bağlı olan əməlləri həmişə əvvəlcədən müşahidə etmək, onların təhlükəliliyini dərhal sezmək mümkün olmur. Eləcə də ictimai təhlükəli nəticə ilə bağlı olan və ehtiyatsızlıqla edilən hərəkətlərdə (hərəkətsizlikdə) hərəkətlə nəticə arasında rabitə son dərəcə qısa zaman fasiləsində inkişaf edir və nəticə baş verir. Göstərilən xüsusiyyətlərə görə ehtiyatsızlıqdan törədilən cina-

---

¹ *Тишкевич И.С.* Условия и пределы необходимой обороны. М., 1969. С. 12-13.

kətinə qarşı zəruri müdafiəyə yol verilmir. Bununla belə zəruri müdafiə həddini aşma cinayət sayıldığından, müdafiə həddini aşan hərəkətlərə qarşı zəruri müdafiəyə yol verilir.

Son zərurət vəziyyətində yol verilən hərəkətlər də hüquqi və faydalı hərəkətlər olduğu üçün ona qarşı müdafiəyə yol verilmir.

Şəxs başqasından əvəz çıxmaq, intiqam almaq üçün əvvəlcədən hazırlaşma, soyuq, yaxud odlu silah, ya da xəsarət yetirmək üçün sair əşyalar əldə etmə, bundan sonra intiqam almaq istədiyi şəxsi süni surətdə münafişəyə çəkən hərəkətlərə yol verməklə hücum etməyə sövq edə bilər. Təqsirkar yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək qarşı tərəfə xəsarət yetirsə, yaxud da onu öldürsə, belə əməl, zəruri müdafiə vəziyyətində edilən əməl kimi qiymətləndirilə bilməz.

b) *zəruri müdafiənin qəsdlə bağlı ikinci şərti qəsdin mövcud olmasıdır.* İctimai təhlükəli qəsd obyektiv kateqoriya olduğu üçün onun başlanğıcı və sonu vardır. *Mövcud qəsd* başlanmış, davam edən və hələ başa çatmayan ictimai təhlükəli qəsdə nəzərdə tutur. Qəsdin başlanması ictimai təhlükəli olan əməlin icrasına başlanma – qanunla qorunan ictimai münasibətlərə artıq zərər vurmağa başlanma nəzərdə tutur. Qəsdən törədilən cinayətlərdə qəsdin başlanma anı belə cinayəti törətməyə təşəbbüs göstərildiyi cəhdin edilmə anı hesab edilir.

SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun «İctimai təhlükəli qəsdlərdən zəruri müdafiə hüququnu təmin edən qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi haqqında» 16 avqust 1984-cü il tarixli 14 №-li qərarında göstərilir ki, ictimai təhlükəli qəsd faktiki başlamasa da, lakin qəsdin başlayacağına real təhlükə varsa, belə hallarda da qəsd başlanan qəsd kimi qiymətlən-

dirilir və zəruri müdafiə vəziyyəti yaranır¹.

Hücum üçün real təhlükənin yaranması heç də gələcəkdə edilməsi gözlənilən ictimai təhlükəli qəsdə nəzərdə tutmur. Gələcəkdə belə hücum gözlənilirsə, onun qarşısı başqa tədbirlərlə alınır.

Qəsdin başlanması ilə əlaqədar real təhlükənin yaranması altında, qəsdin ani olaraq başlayacağına əsas verən halların olması nəzərdə tutulur. Məsələn, hücum edəcək şəxs odlu silahı atəş açmaq üçün hazırlayır, soyuq silahı, yaxud başqa predmetləri işə salmaq üçün çıxarır.

Qəsdin başlama vaxtının belə anlanılması zəruri müdafiə vəziyyətində şəxsin müdafiə hərəkətlərini həyata keçirməsinə imkan verir, onu «tərkisilah olmaq» vəziyyətinə düşməkdən xilas edir.

İctimai təhlükəli qəsd başa çatmışdırsa və ya onu davam etdirməkdən şəxs imtina etmişdirsə, ya da qəsdin qarşısı alınmışdırsa, zəruri müdafiə vəziyyəti aradan qalxır və müdafiə hərəkətinə yol verilə bilməz.

B. və D. həyətdəki avtomobilin şinlərini açarkən maşının sahibi A. əlində tüfəng pusqudan çıxır və «əllərinizi qaldırım» deyə qışqırır. B. və D. dərhal ayağa qalxır, hər ikisi əllərini yuxarı qaldırır. Buna baxmayaraq, A. tüfəngdən atəş açıb B.-nin sağlamlığına ağır zərər vurur. B. və D. əllərini yuxarı qaldıran andan faktiki qəsdə son qoyulmuş və zəruri müdafiə vəziyyəti aradan qalxmışdır. Buna görə də A. haqlı olaraq qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmaya görə ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyətinə alınmışdır.

Qəsd və buna qarşı yol verilən zəruri müdafiə hərəkətləri bəzən tərəflərin davam edən mübarizəsi və toqquşması xarak-

---

¹ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1986), М., 1987. С. 470.

terini alır. Belə vəziyyətdə qəsd edənin istifadə etdiyi silah müdafiə hərəkətinə yol verən şəxsin əlinə keçə bilər.

SSRİ Ali Məhkəməsinin Plenumunun 16 avqust 1984-cü il tarixli qərarında göstərildiyi kimi, hücumda istifadə edilən silahın və başqa predmetlərin qəsd edəndən müdafiə edənin əlinə keçməsi özlüyündə qəsdin sona çatması haqda nəticə çıxarmağa əsas ola bilməz. Əgər silah və xəsarət yetirmək üçün istifadə edilən digər predmetlər hücum edənin əlindən alındıqdan sonra qəsd edən dayanmırsa və ictimai təhlükəli hərəkətlərini davam etdirirsə, belə vəziyyətdə müdafiə hərəkəti hətta qəsd edəndən alınmış silah və başqa alətlərdən istifadə etməklə davam etdirilə bilər.

Hücum edən silah və başqa istifadə etdiyi alətləri itirdikdən sonra qəsdini davam etdirməkdən əl çəkərsə, lakin silahı və başqa predmetləri ələ keçirən müdafiə olunan şəxs qəsdin qurtarmasına baxmayaraq aktiv «müdafiə hərəkətlərini» davam etdirərsə, belə hərəkətlər faktiki ictimai təhlükəli qəsd xarakterini alır və bayaqdan qəsd edən və qəsdini dayandıran şəxsin belə təhlükəli əməldən müdafiə hüququ yaranır.

Şəxsin müdafiə aktı bitmiş hücum aktından bilavasitə sonra olsa da, lakin işin vəziyyətinə görə müdafiə olunan üçün hücumun bitməsi vaxtı aydın olmadığı halda da zəruri müdafiə vəziyyəti aradan qalxmış olmur¹.

M. arvadı D.-nin boşanma haqqında məhkəməyə ərizə verdiyini bilib, öldürmək məqsədi ilə əlindəki balta ilə onun üzərinə hücum çəkmişdir. D.-nin anası S. bu anda özünü kürəkənin üzərinə atmış və baltadan yapışmışdır. Balta M.-in əlindən çıxıb yerə düşmüşdür. Eyni vaxtda M.-in eynəyi də yerə düşmüşdür. M. əyilmişdir ki, eynəyi yerdən götürsün. S.-də elə

---

¹ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1986). М., 1987. С. 470.

təsəvvür yaranmışdır ki, M. baltanı götürmək və hücumu yenedən davam etdirmək niyyətindədir. S. baltanı cəld yerdən götürmüş və aşağı əyilmiş M.-in başından vurub onu qətlə yetirmişdir.

Burada faktiki qəsdin qurtardığını, zəruri müdafiə vəziyyətinin də aradan qalxdığını zənn etmək olar. Buna görə də S. qəsdən adam öldürmək üstündə mühakimə edilmişdir. Lakin Ali Məhkəmə S. haqqında hökmü ləğv etmiş və izahat verərək göstərmişdir ki, S.-in hərəkəti bitmiş hücum aktının bilavasitə məbədi olaraq yol verildiyindən, zəruri müdafiə vəziyyətində edilən müdafiə hərəkəti kimi qiymətləndirilməlidir.

Qəsd həmişə müdafiə hərəkətinə yol verən şəxsə gərgin psixi vəziyyət yaradır, dərin həyəcan doğurur. Buna görə də bəzən qəsd qurtarsa da, müdafiə edən bunu dərk etmək imkanına malik olmur. Yuxarıda göstərilən hadisədə də S. faktiki hücum aktının bitdiyini dərk etməmişdir.

Qəsd edənin hər bir halda hücum hərəkətlərini dayandırması, onun qəsddən tamamilə əl çəkməsi kimi qəbul edilə bilməz. Şəxs güc toplamaq, əlverişli vəziyyət seçmək, özündə olan silahı və başqa predmetləri işlətmək məqsədilə qəsdə ani olaraq dayandıra bilər. Belə vəziyyət qəsddən imtina kimi qiymətləndirilmir və zəruri müdafiə vəziyyəti aradan qalxmır.

Cinayətə hazırlıq hərəkəti başa çatdırılmışsa və ancaq gələcəkdə cinayət əməlinin törədilməsinə gətirib çıxara bilərsə, belə vəziyyətdə faktiki qəsd mövcud olmadığından zəruri müdafiə hüququ da yaranmır.

c) *zəruri müdafiənin qəsdlə bağlı üçüncü hüquqilik şərti qəsdin həqiqi olmasıdır.* Qəsdin həqiqi olması – onun obyektiv olaraq varlıqda yaşamasını və ictimai münasibətlərə real ziyan yetirməsini nəzərdə tutur. Təxəyyüldə yaşayan, əslində mövcud olmayan qəsd ictimai münasibətlərə ziyan yetirə bil-

məz. Şüurda qəsdin mövcud olmasına dair yanlış təsəvvürün yaranması şəraitin xarakteri ilə, zərərçəkənin davranışı ilə, qəsdin başlanması və qurtarması halı ilə əlaqədar səhvlə bağlı olur. Təxəyyüldə yaradılan belə qəsddən müdafiə **xəyali müdafiə** hesab edilir.

Xəyali müdafiədə ilk növbədə şəxs zərərçəkənin hərəkətinin xarakteri haqqında yanlış təsəvvürdə olur, təhlükəli olmayan əməli səhvən kriminal əməl kimi qiymətləndirir.

A. gecə növbəsindən qaranlıq küçə ilə işdən qayıdarkən arxadan addım səsləri eşidir. Buna görə də təhlükə hiss edib yerləşini daha da sürətləndirir. A. arxasınca gələn şəxsin də yerləşini sürətləndirdiyini hiss edir. Buna görə də qaçmağa başlayır. A. arxadan gələn şəxsin ona qəsd edəcəyini yəqin edir. O, qəflətən dayanır, əlinə keçən ağac parçası ilə onu izləyən şəxsə aramsız zərbələr vurur. Nəticədə şəxsin sağlamlığına az ağır zərər yetirilir.

İstintaqın gedişində bəlli olur ki, zərərçəkən P. A.-nın qonşusu olmuş, lakin qaranlıq olduğundan onu tanımamışdır. P. də tək getməkdən qorxmş, ona görə də özündən öncə gedən adamdan uzaqlaşmamaq üçün sürətlə yerimiş, sonra da A.-nın dalınca qaçmışdır.

Xəyali müdafiədə ikinci qəbildən olan səhvlər hücum edənin şəxsiyyətilə bağlı olur. Müdafiə olunan real hücumla məruz qalır və təsadüfən münaqişə yerində olan və qəsddə iştirakı olmayan şəxsi səhvən hücum edənlərdən hesab edir.

İnkassatorların maşını mağazanın qarşısına gəlir. İnkassatorlardan K. pulu qəbul etmək üçün mağazaya daxil olur. Digər inkassator Z. isə avtomasında qalır. Bir dəstə şəxs sərxoş vəziyyətdə maşına minmək istəyir. Z. buna yol vermədikdə onlar xuliqanlıq hərəkətlərinə yol verirlər. Z. xəbərdaredici atəş açır. Xuliqanlıq edən şəxslər hadisə yerindən qaçırlar. Bu zaman

avtomaşındaki sərnişini müdafiə etmək məqsədi ilə küçədən keçən bir neçə şəxs avtomaşına yanaşır. Mağazada olan inkasator K. güllə səsini eşidir və iş yoldaşı Z.-yə hücum edildiyini zənn edir, dərhal çölə qaçır və maşından içəri boylanın Ş.-ni hücum edən şəxs sanaraq atəş açır və onun sağlamlığına zərər vurulur.

Xəyali müdafiə zamanı yol verilən səhvlərin bir qismi də qəsdin qurtarma vaxtı ilə bağlıdır. Yəni qəsd sona yetdiyi halda şəxs səhvən qəsdin davam etdiyini sanır və müdafiə hərəkətinə yol verir.

Xəyali müdafiə cinayət məsuliyyətini o halda aradan qaldırır ki, mövcud şərait müdafiə hərəkətinə yol vermiş şəxsə real qəsdə məruz qalmasını zənn etmək üçün əsas verir və o öz ehtimalının səhv olmasını anlamır.

Şəxs düşdüyü şəraitin təsiri altında qəsdin mövcud olmasına dair öz ehtimalının yanlış olduğunu dərk etməsə və dərk etməli deyildirsə, bu halda onun yol verdiyi hərəkət zəruri müdafiə vəziyyətində yol verilən hərəkətlərə bərabər tutulur və məsuliyyət aradan qalxır. Bununla şəxsin xəyali müdafiə şəraitində yol verdiyi müdafiə hərəkətləri zənn etdiyi real qəsd şəraitində yol verilən həddi aşarsa, şəxsin zəruri müdafiə həddini aşmağa görə məsuliyyəti yaranır¹.

Zəruri müdafiədə yol verilən müdafiə hərəkətlərinin hüquqilik şərtləri

a) müdafiə hərəkətlərinə ancaq zəruri müdafiə vəziyyəti yaradan ictimai təhlükəli qəsdlərə qarşı yol verilir

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi müdafiə edilən ob-

---

¹ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1986). М., 1987. С. 472.

yektlərin dairəsini konkretləşdirir. CM-in 36-cı maddəsi belə obyektlərə özünü müdafiə edənin şəxsiyyətini və hüquqlarını, habelə başqa şəxslərin şəxsiyyətini və hüquqlarını, eləcə də dövlət mənafeyini, ictimai mənafeyi aid edir. Sadalanan obyektlərə qarşı yönələn ictimai təhlükəli qəsdlər zəruri müdafiə vəziyyəti yaradır və belə vəziyyətdə müdafiə hüququndan istifadə edilə bilər. Zəruri müdafiə vəziyyəti yaratmayan qəsdlərə qarşı müdafiə hüququ yaranmır.

Pambıq tarlasından qayıdan məktəblilərdən A. və B. yol kənarında olan D.-nin bağına girir və yemək üçün icazəsiz meyvə dərir. Bağın sahibi D. bağda meyvə dərən yeniyetmələrdən A.-nı ov tüfəngi ilə vurub qətlə yetirir. A.-nın və B.-nin bağdan icazəsiz meyvə dərməkdə ifadə olunan hərəkətləri ictimai təhlükəli qəsd sayılmadığından zəruri müdafiə vəziyyəti yarada bilməz. Buna görə də D. ümumi əsaslarla qəsdən adam öldürmə üstündə mühakimə edilmişdir.

Qanun bu və ya başqa şəxsə təkə özünün şəxsiyyətini və hüquqlarını deyil, başqalarının da şəxsiyyətini və hüquqlarını kriminal qəsdlərdən qorumağa səlahiyyət verir. Qəsdə məruz qalan belə şəxslərin kömək üçün müraciət etməsi, yaxud da bunun üçün onların razılığını soruşmaq tələb olunmur. Zərərçəkənin ictimai təhlükəli qəsddən müdafiə olunmaq arzusunun olmaması, üçüncü şəxsin öz təşəbbüsü ilə zərərçəkəni belə qəsddən müdafiə etmək hüququnu aradan qaldırmır.

K. kənd mağazasına gəlir. Bu vaxt mağazanın qarşısında toplanan və K.-ya tanış olmayan adamlardan bir qrupu arasında dalaşma başlayır. K. bu mənzərəni müşahidə edərkən dalaşanlardan A.-nin ayrılıb yaxın həyəətə girdiyini və oradan balta ilə geri döndüyünü görür. A. yenidən dalaşanlara yaxınlaşıb, onlardan birini arxadan çəmləyib vurmaq istəyərkən K. dərhal yerdən bir daş parçası götürür və özünü A.-ya çatdırıb, daşla

onun başına zərbə vurur. A. aldığı zərbədən ölür. K.-nin hərəkəti zəruri müdafiə vəziyyətində yol verilən hərəkət sayılmış və o, məsuliyyətdən azad edilmişdir.

b) zəruri müdafiə qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə həyata keçirilir.

Müdafiə zahiri cəhətdən hərəkətlərdə ifadə olunur. Qanunda bu barədə düzünə göstəriş vardır. Zəruri müdafiədə qəsd zərər vurmaq yolu ilə aradan qaldırıldığından müdafiə hərəkətsizlikdə ifadə oluna bilməz. Müdafiə hərəkəti məzmununa görə fiziki və əmlak xarakterli zərər yetirir. Fiziki zərər əsasən sağlamlığa müxtəlif dərəcədə zərər yetirmədə, həyatdan məhrum etmədə ifadə oluna bilər.

Hücum edənə zərər vurmada başqa yollarla qəsdin qarşısının alınmasının zəruri müdafiə ilə əlaqəsi olmur. Eyni zamanda zəruri müdafiə üçün qəsd edənə zərər vurmaqla hücumun qarşısını almanın həmin şəraitdə yeganə çıxış yolu olub-olmamasının əhəmiyyəti yoxdur və bu zəruri müdafiə üçün tələb edilmir. SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 16 avqust 1984-cü il 14 №-li qərarında qeyd edilir ki, «bəzi məhkəmələr qanunu düzgün anlamayaraq belə hesab edirlər ki, əgər şəxs qaçmaqla, kömək üçün vətəndaşlara, hakimiyyət orqanlarına müraciət etməklə xilas olmaq və ya hücum edənə fəal əks-təsir xarakteri daşıyan hər hansı sair üsullar seçmək imkanına malikdirsə o, fəal müdafiə olunmağa haqlı deyildir»¹.

Qeyd edilən cəhətin məhkəmə təcrübəsində müəyyən çətinlik yaratdığını və qanunun mövqeyinin əsas olmadan təhrif edildiyini nəzərə alaraq, bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün qüvvədə olan CM-də zəruri müdafiənin anlayışına aşağıdakı

---

¹ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1986). М., 1987. С. 467.

məzmununda yeni bənd daxil edilmişdir: «Peşə və ya digər xüsusi hazırlığından və qulluq vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün şəxslər zəruri müdafiə hüququna malikdirlər. Bu hüquq, dövlət orqanlarına və ya başqa şəxslərə kömək məqsədi ilə müraciət etmək, habelə ictimai təhlükəli qəsddən yayınmaq imkanından asılı olmayaraq bütün şəxslərə şamil olunur».

Zəruri müdafiə əmlaka zərər yetirməklə həyata keçirilə bilər. Zəruri müdafiədə əmlak zərəri əmlakın məhv edilməsində, yaxud da əmlakın zədələnməsində ifadə olunur.

Hərəkət edən elektrik qatarında bir dəstə yeniyetmə yüksək-dən maqnitofon oxutmuşdur. Sənişinlərdən D. onlara yaxınlaşıb, xahiş edir ki, maqnitofonun səsini azaltsınlar. D. onlara irad tutaraq qeyd edir ki, ictimai yerdə belə hərəkət etmək olmaz. Yeniyetmələr D.-nin xahişinə məhəl qoymayıb, əksinə, maqnitofonun səsini daha da artırmış və xuliqanlıq hərəkətlərini davam etdirmişlər. Belə vəziyyətdə D. qəti hərəkətlə maqnitofonu götürüb qatarın pəncərəsindən çölə tullamışdır. Maqnitofon məhv olmuş, lakin D.-nin hərəkəti zəruri müdafiə vəziyyətində yol verilən hərəkət hesab edilmişdir.

Müdafiə olunan aktiv hərəkətlərlə vəziyyətdən asılı olaraq hücum edənə öldürməklə, müxtəlif dərəcəli bədən xəsarəti yetirməklə, əmlakını məhv etməklə (məsələn, hücum edənin silahını yararsız vəziyyətə salır və s.), azadlıqdan məhrum etməklə (məsələn, əl-ayağını bağlamaq, müəyyən yerə salıb binanın qapısını bağlamaq və s.) qəsdin qarşısını alır. Ağırılığından asılı olmayaraq yetirilən zərər ictimai təhlükəli qəsddən müdafiə olunmaq zərurətindən irəli gəlmişdirsə, belə müdafiə hərəkəti hüquqi və faydalı hesab edilir.

Qəsd edənə zərər vurmaqla həyata keçirilən müdafiə hərəkətləri ancaq qəsd davam edən müddət ərzində mümkündür. Qəsd sona çatmışdırsa, yaxud onun qarşısı alınmışsa, şəxs qəs-

di davam etdirməkdən imtina etmişdirsə, bundan sonra zəruri müdafiə vəziyyəti olmadığından, yol verilən və zərər yetirən hərəkətlər müdafiə hərəkəti kimi qiymətləndirilmir və ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyəti yaranır.

c) müdafiə hərəkətinin qəsdin xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə uyğun olması

Müdafiə hərəkətlərinin qəsdin xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə uyğunluğu başqa şərtlərlə yanaşı, müdafiə olunan mənafeyin mühümlüyündən, onun qiymətindən asılıdır. CM-in 36.3-cü maddəsinin göstərişindən aydın olur ki, müdafiə hərəkətləri ilə vurulan zərərin ağırlığı qəsdin xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə uyğundursa, müdafiə hərəkətləri hüquqauyğun hesab ediləcəkdir. Müdafiə hərəkətlərinin qəsdə uyğunluğu təkcə müdafiə hərəkətlərinin vurduğu zərər, qəsd nəticəsində vurulacaq zərəre bərabər olduqda deyil, həm də müdafiə hərəkətinin vurduğu zərər qəsdin vuracağı zərərdən artıq olduqda da mövcud olur. Təsadüfi deyil ki, SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 16 avqust 1984-cü il tarixli qərarında qeyd edilir ki, müdafiə hərəkətlərinin vurduğu zərər qarşısı alınan zərərdən artıq olsa da, lakin hücumun qarşısının alınması üçün zəruri hesab edilmişdirsə və bununla müdafiənin xarakterinin qəsdin xarakterinə açıq-aşkar uyğunsuzluğu müəyyən edilməmişdirsə, müdafiə edənin hərəkətlərinə zəruri müdafiə həddini aşan hərəkət kimi qiymət verilə bilməz.

Bununla əlaqədar həyata qəsd edən hərəkətlərdən müdafiə olunarkən hücum edənin öldürülməsi, zorlama ilə, quldurluqla, külli miqdarda və ya xüsusilə külli miqdarda oğurluqla, xüsusilə qatı xuliqanlıqla bağlı qəsd hərəkətlərindən qorunarkən hücum edənə ağır xəsarət yetirilməsi hallarında müdafiə hərəkəti qəsdin xarakterinə uyğun hesab ediləcəkdir. Eləcə də hücum edənə ağır bədən xəsarəti yetirməklə qatı xuliqanlıqla

bağlı qəsdlərdən qorunma hallarında da müdafiə hərəkətləri qəsdin xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə uyğun olacaqdır.

İctimai təhlükəli qəsddən qanunu müdafiəyə yol verən şəxsin bu barədə dövlət hakimiyyəti orqanlarına məlumat verməsi məcburi deyildir. Lakin baş vermiş zəruri müdafiə, yaxud zəruri müdafiə həddini aşma haqqında dövlət hakimiyyəti orqanlarına məlumatın verilməsi bu kateqoriyadan olan cinayət işlərinin istintaqını asanlaşdırır, müdafiə edənin zəruri müdafiə həddini aşıb-aşmaması barəsində məsələnin həllinə imkan verir, hücumdan və müdafiədən zərər çəkən şəxslərə vaxtında tibbi yardım göstərməyə imkan verir. Belə məlumat həm də hücum edəni törətdiyi cinayətə (adam öldürməyə cəhd, quldurluq, xuliqanlıq və s.) görə məsuliyyətə almaq üçün zəruridir.

Hücum edənin həyatı üçün təhlükəli olan və sonradan tibbi yardım edilməməsi nəticəsində onun ölümünə səbəb olan müdafiə hərəkətlərinə düzgün cinayət-hüquqi qiymət verilməsi mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Əgər belə nəticə zəruri müdafiə həddini aşmaqla bağlı olmuşdursa, belə həddi aşmağa görə cinayət məsuliyyəti yaranır.

Hücum edənin həyatı üçün baş verən təhlükə hüquqi sayılan müdafiə hərəkətləri ilə yaranmışsa və müdafiə edən şəxs qəsd edəni həyat üçün təhlükəli olan vəziyyətdən xilas etməmişsə, onun hərəkətlərinə nə təhlükədə qoyma, nə də ki, zəruri müdafiə həddini aşma kimi qiymət verilə bilməz. Belə vəziyyətdə qəsddən adam öldürməyə görə və ya zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürməyə görə məsuliyyət yaranmır.

Qəsddən müdafiə olunarkən zəruri müdafiənin şərtlərinə riayət edən şəxs, əgər qanunsuz gəzdirdiyi odlu, yaxud da soyuq silahdan istifadə edirsə, bu müdafiənin hüquqiliyini dəyişmir. Yəni şəxs zəruri müdafiə vəziyyətində yol verdiyi hərəkətə görə (əgər müdafiə həddi aşılmamışsa) məsuliyyət daşımır. Lakin

onun barəsində qanunsuz silah gəzdirməyə görə məsuliyyət yaranır.

§ 3. Zəruri müdafiə həddini aşma

CM-in 36.3-cü maddəsinə görə, «qəsdin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıqdan-açığa uyğun gəlməyən qəsdən törədilən hərəkətlər zəruri müdafiə həddini aşma hesab edilir».

Zəruri müdafiə həddini aşma ictimai təhlükəlidir və buna görə də cinayət məsuliyyəti yaranır (CM-in 123 və 130-cu maddələri). Qanunda qəsdin xarakterinin və təhlükəlilik dərəcəsinin anlayışı verilmir. Buna görə də ədəbiyyatda belə fikir mövcuddur ki, zəruri müdafiə həddini aşma qiymətləndirilən əlamətlərlə bağlıdır və bu məsələnin həlli ancaq məhkəmənin səlahiyyətinə aiddir.

İfrat müdafiə (müdafiə həddini aşma) ilk növbədə aşağıdakı formalarda özünü göstərir: müdafiədə və hücumda istifadə edilən vasitələrin uyğun olmaması; müdafiənin qəsdlə müqayisədə daha intensiv formada həyata keçirilməsi; müdafiə zamanı qəsdə açıq uyğun olmayan tədbirlərin seçilməsi.

SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun 16 avqust 1984-cü il tarixli qərarında göstərilir ki, hücum edənə ehtiyac olmadan CM-in 123, 130-cu maddələrində göstərilən zərərin qəsdən yeytirilməsi, qəsdin xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə açıqdan-açığa uyğun olmadıqda, zəruri müdafiə həddi aşılıb hesab edilir. Eyni vaxtda Ali Məhkəmənin Plenumu izahat verib göstərmişdir ki, zəruri müdafiə həddinin aşılıb-aşılmaması məsələsini həll edərkən məhkəmələr müdafiə vasitələrinin qəsd zamanı istifadə edilən vasitələrə uyğun olması, eləcə də müda-

fienin və hücumun intensivliyinin uyğun olması tələblərinə mexaniki yanaşmamalı, müdafiə edənə qarşı yönələn qəsdin xarakterini və təhlükəlilik dərəcəsini, belə qəsdin qarşısının alınmasında onun gücünü və imkanlarını (hücum edənlərin və müdafiə olunanların sayı, onların yaşı, fiziki vəziyyətləri, silahın olub-olmaması, qəsdin baş verdiyi yer və vaxt, habelə hücum edənlərin və müdafiə olunanların qüvvələr nisbətini real aydınlaşdırmağa imkan verən sair hallar) nəzərə almalıdır.

CM-in 123 və 130-cu maddələrində nəzərdə tutulan zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmə və sağlamlığa ağır, az ağır zərər vurma qəsdən törədilən cinayətlərdir. Ehtiyatsızlıq üzündən zəruri müdafiə həddini aşmağa görə qanunda xüsusi məsuliyyət nəzərdə tutan normalar yoxdur.

Qanunda zəruri müdafiə həddini aşmağa verilən anlayışa daxil olan əlamətləri şərh etməklə bütövlükdə zəruri müdafiə həddini aşmanın məzmununu açmaq olar. Qanunun mənasına görə müdafiə ancaq qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə həyata keçirilə bilər. Qəsd (hücum) ictimai münasibətlərə zərər yetirməyə istiqamətləndirilən əməldir. Göründüyü kimi, zəruri müdafiə həddini aşma yetiriləcək və qarşısı alınan zərərin nisbətilə müəyyən edilir. Bu nisbət müəyyən edilərkən qəsdin xarakteri və təhlükəlilik dərəcəsi nəzərə alınmalıdır.

Qəsdin xarakteri qəsdin keyfiyyət tərəfidir. Bu da, bir qayda olaraq, qəsdin yönəldiyi obyektə müəyyən edilir. Çox halda qəsdin obyektini aydınlaşdırmaqla müdafiənin qanunauyğun olub-olmamasını asanlıqla müəyyən etmək olar. Əgər qəsd həyata qarşı yönəlmişdirsə, mümkün olan bütün müdafiə hərəkətlərinə yol verilir.

A. oğurluq məqsədilə qoyunlardan ikisini ayıraraq meşəyə doğru qovur. Bunu görəndən çoban D. «Dayan! Dayan!» qışqırır və havaya güllə atır. Lakin A. ona məhəl qoymur, meşəyə doğ-

ru qoyunları qovmaqda davam edir. Meşəyə girdikdən sonra A.-nı yaxalamağın mümkün olmayacağını bir anlığa düşünən D. tufəngi qaldırıb A.-nı nişan alır və atəş açır. A. aldığı güllədən yıxılır və ölür. Burada A.-nın qəsdı mülkiyyətə yönəldiyi halda D.-nin müdafiə hərəkətləri həyat əleyhinə yönəlmişdir. D.-nin A.-nı həyatdan məhrum etməklə həyata keçirdiyi müdafiə tədbirləri açıqdan-açığa A.-nın qəsdinin xarakterinə uyğun deyildir. D. zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürmə üstündə mühakimə edilmişdir.

Müdafiə hərəkətlərinin açıqdan-açığa qəsdin xarakterinə uyğun gəlməməsi dedikdə, təkcə belə uyğunsuzluq obyektlərin müxtəlif olmasına görə deyil, həm də cinayətin edilmə üsuluna, habelə qəsdin növünə görə (məsələn, xarakterinə görə quldurluq oğurluqdan daha təhlükəlidir) müəyyən edilir.

İctimai təhlükəlilik dərəcəsi qəsdin kəmiyyət tərəfini xarakterizə edir. Məsələn, sağlamlığa ağır və az ağır zərər vurma eyni xarakterli əməllərdir (hər iki halda obyekt zərərçəkənin səhhətinin təhlükəsizliyidir). Lakin burada zərər ağırlıq dərəcəsinə görə müxtəlif olduğundan onların sosial təhlükəliliyi də eyni olmayacaqdır.

Zəruri müdafiə həddinin aşılması aydınlaşdırılarkən müdafiənin həcmi üçün əsas olan qəsd konkret obyektə yetiriləcək zərərin böyüklüyünü müəyyən edir.

Zəruri müdafiə həddini aşmanın tərifinə görə müdafiə ilə qəsd arasında açıqdan-açığa uyğunsuzluq olmalıdır. Müdafiənin və qəsdin açıqdan-açığa uyğun olmaması, bunların zahiri tərəflərinin də uyğun olmamasını nəzərdə tutur. Belə uyğunsuzluq ilk növbədə müdafiə hərəkətlərinə yol verən şəxsə bütün aydınlığı ilə bəlli olur.

Məhkəmə təcrübəsində əmlakın xeyli miqdarda oğurlanmasının qarşısı alınarkən, vətəndaşların həyat və səhhəti üçün təh-

лүкәли olmayan әмәлләр, зоракılıqla бағли olmayan хулиқанлїқ һәрәкәтләри дәф едиләркән қәсд едәнин өлдүрүлмәси зәрри мүдафиә һәддини ашма kimi қиымәтләндирилir. Қәсдән сағламліға үйүгүл зәрәр вурма ниyyәти илә yol verilән һәрәкәтләрин, еләсә дә «sadә» оғурлуqla бағли едилән һәрәкәтләрин қәсд едәнә ағир хәсарәт yetirmәклә qarşısını alınması зәрри мүдафиә һәддини ашма hesab edilir.

Зәрри мүдафиә һәддини ашмаqla қәсдән сағламліға vurulan зәрәр қәсд едәнин өлүмүнә сәбәб олмушдursa вә мүдафиә едәнin belә нәтисәyә psixi мүнәсибәти қәсд formasında олмушдursa, мәsuliyәт зәрри мүдафиә һәддини ашмаqla сағламліға ағир вә ya az ағир зәрәр vurmaya гөрә yaranır.

Зәрри мүдафиә һәддини ашмаqla бағли olan adam өлдүрмәни, сағламліға ағир вә ya az ағир зәрәр vurmanı güclü ruhi һәyәcan vәziyyätindә törәdilән қәсдән adam өлдүрмәдән, қәсдән сағламліға ағир вә ya az ағир зәрәр vurmadan fәrqlәndirmәk lazımdır. Belә ki, güclü ruhi һәyәcan vәziyyätindә törәdilән cinayәtlәrdә zәрәçkәnә vurulan zәрәр мүдафиә mәqsәdilә baғli olmur. Güclü ruhi һәyәcan vәziyyәti zәрәçkәnin yol verdiyi zоракılıq вә ya ағир tәhqir нәтисәsindә yaranır. Зәрри мүдафиә үçүн qeyd olunan әlamәt xarakterik deyildir. Әgәр мүдафиә едән зәрри мүдафиә һәддини güclü ruhi һәyәcan vәziyyätindә aşırса, onun мәsuliyәti CM-in 122-ci, yaxud 129-cu maddәsi илә һәll edilir.

Зярри мүдафиянин щцгуги шяртляри

Гясдя аид олан шяртляр	Мүдафияйя аид олан
Ямял иътимаитящлцкяли олмалыдыр. Ямял шяхсиййятя, ъямиййятя, йахуд дүвлятя мянафейиня мцщцм зяряр йетирмякля давам етирилмяли, йахуд билаваситя зяряр йетир-	Гясд мювьуд олмалыдыр. Криминал гясд башламалы, давам етмяли, щяля гуртармамыш олмалыдыр. Бу заман интервалында зярри мүдафия вязиййяти йараныр
	Мүдафия шяхсин юзцнцн, башгасынын шяхсиййятинин вя щцгуларынын горунмасына вя йа ъямиййятин, дүвлятин мянафейинин горунмасына йюнялмялидир
	Мүдафия гясд едяня зяряр вурмаг йолу иля щяйата кечирилмялидир

Гясд реал олмалыдыр. Йяни варлыгда обйектив олараг баш вермялидир. Гясд мцдафия едянин йанлыш тсяяввцрц иля

Мцдафия зярури мцдафия щяддини ашмамалыдыр

Зярури мцдафия щяддини ашмагла щя-йата

Зәрүри мүдафиә һөддини ашмагла, СМ-ин 120.2.4, 120.2.7, 120.2.8, 120.2.10-су мaddәләрində нәзәрдә tutulan hallarda yol verilән adam öldürmәyә görә mәsuliyyәt zәрuri мүdafiyә һөддини ашмагла adam öldürmә kimi СМ-ин 123-сү maddәsilә һөll edilir.

Mәhkәмә tәqsirkarın һәрәкәtlәрində zәрuri мүdafiyә һөддини ашmanın әlamәtlәрini мүәyyән etdikdә bunu ümumi formada qeyd etmәklә kifayәtlәнmәмәli, һөkmdә мүdafiyәnin qәsdin xarakterinә vә tәhlükәlilik dәрәcәsinә ачыqдан-ачыға uyğun olmadıǵını göstәрән iş üzrә мүәyyән edilән konkret faktiki hallara istinad etmәklә özünün gәldiyi nәticәni әsaslandırmalıdır.

§ 4. Son zərurət

Cinayət Məcəlləsinin 38-ci maddəsində son zərurətə aşağıdakı məzmununda anlayış verilir: «Son zərurət vəziyyətində, yəni şəxsin özünün və ya başqa şəxslərin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafeələrini bilavasitə qorxu altına alan təhlükəni aradan qaldırmaq üçün bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər vurmaq yolu ilə törədilmiş hərəkət, əgər həmin vəziyyətdə bu təhlükəni başqa vasitə ilə aradan qaldırmaq mümkün deyildirsə və bu zaman son zərurət həddinin aşılmasına yol verilməmişdirsə, cinayət sayılır.

Baş vermiş təhlükənin xarakterinə və dərəcəsinə, habelə həmin təhlükənin aradan qaldırılması şəraitinə aşkar surətdə uyğun olmayan zərər vurulması və vurulmuş zərərin qarşısı alınmış zərəərə bərabər və ya ondan artıq olması son zərurət həddini aşma sayılır. Son zərurət həddini bu qaydada aşma, yalnız qəsdən zərər vurulduqda cinayət məsuliyyətinə səbəb olur».

Son zərurətin anlayışından bəlli olur ki, şəxsin özünün və ya başqa şəxslərin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlət və cəmiyyətin mənafeyini qorxu altına alan təhlükədən qoruyarkən cinayət qanunu ilə qorunan obyektlərə zərər vurmaqla yol verilən hərəkət, bu təhlükənin aradan qaldırılmasının yeganə vasitəsi olmalı, habelə belə hərəkət gözlənilən təhlükənin xarakterinə və təhlükənin dərəcəsinə, eləcə də gözlənilən təhlükənin aradan qaldırılması şəraitinə uyğun olmalıdır.

Hüquqi mənada son zərurət vəziyyətində yol verilən hərəkətlər ictimai təhlükəli olmur. Ədəbiyyatda bunun əleyhinə olan başqa mövqe də vardır. Sonuncuların fikrincə, son zərurət vəziyyətində qanunla qorunan iki növ münasibət toqquşur. Bunlardan daha əhəmiyyətli sayılana üstünlük verməklə, digərinə zərər yetirməklə daha əhəmiyyətli sayılan münasibətlər

qorunur¹. Məsələn, eyni vaxtda həkim iki xəstə üzərinə çağırıla bilər. Belə vəziyyətdə həkim ilk növbədə vəziyyəti ağır olan xəstəyə kömək göstərməlidir. Həkimin ikinci xəstəyə kömək göstərməyə gecikməsindən ibarət hərəkətsizliyə son zərurət mövqeyindən qiymət verilməlidir. Əksər hallarda son zərurət vəziyyətində yol verilən davranış aktı aktiv hərəkət vasitəsilə həyata keçirilir. Zəruri müdafiədə qəsdin qarşısını almağa yönələn davranış aktı, cinayətkarın tutulması ancaq aktiv hərəkətlə həyata keçirilir. Son zərurət vəziyyəti yol verilən hərəkətsizliklə də bağlı ola bilər. Son zərurət iki növ öhdəçiliyin toqquşması ilə bağlı olduqda, şəxs baş verəcək daha ağır nəticənin qarşısını almaqla, nisbətən az ağır nəticənin baş verməsinin qarşısını almır, hərəkətsizlik göstərir.

Son zərurət vəziyyətində təhlükəni aradan qaldırmağa yönəldilən hərəkət etmək hüququ hər bir vətəndaşa verilir. Müəyyən kateqoriya adamlar üçün, məsələn, polis əməkdaşları üçün, yanğından mühafizə işçiləri üçün dövlət mənafeyini, ictimai mənafeyi, vətəndaşların şəxsiyyətini və hüquqlarını qorxu altına alan təhlükədən xilas edən hərəkətlər etmək vəzifə borcudur. Məsələn, kapitan gəmini fəlakətə uğramadan xilas etmək üçün son zərurət vəziyyətində gəmidəki yüklərin xeylisini dənizə atmaqla gəmidəki sərnişinləri xilas edir.

Son zərurət vəziyyətində qanunla qorunan ictimai münasibətlərə zərər yetirməklə təhlükənin aradan qaldırılmasına yönəldilən hərəkətlər *təhlükəyə* və *hərəkətə* aid edilən bir sıra *hüquqilik şərtlərinə* riayət olunmaqla edildikdə cinayət sayılmır.

---

¹ Уголовное право. Общая часть. М., 1992. С. 215.

1. Mənafeyi qorxu altına alan təhlükəyə aid edilən şərtlər

a) son zərurət vəziyyəti doğuran təhlükənin yaranması

Son zərurət vəziyyətini doğuran təhlükə yaranma mənbəyinə görə müxtəlif olur. Belə təhlükə mənbəyi təbiət qüvvələri ilə (məsələn, torpaq sürüşməsi, daşqın, qar uçqunu, çovğun, zəlzələ və s.) bağlı ola bilər.

Dağlarda geoloji kəşfiyyat işi aparan bir dəstə geoloq bərk çovğuna düşür və yolu azdıqları üçün qəsəbəyə qayıda bilmirlər. Dəstənin üzvlərinin donub həlak olmaq təhlükəsi yaranır. Onlar səhərə yaxın dağ yamacında qarla örtülü ot tayalarına rast gəlirlər. Ot tayalarını yandırmaqla dəstə donmaqdan xilas olur.

Son zərurət vəziyyəti yaradan təhlükə mənbəyi maşın və mexanizmlərin nasazlığı, onların düzgün olmayan istismarı ola bilər. Məsələn, sınaq uçuşu zamanı təyyarəçi təyyarənin nasaz olduğunu və təyyarəni yerə endirməyin qeyri-mümkünlüyünü müəyyən edir. Buna görə də təyyarəçi paraşütlə tullanaraq özünü xilas edir.

Son zərurət vəziyyəti yaradan təhlükə mənbəyi ev heyvanları, vəhşi heyvanlar da ola bilər.

S. əynində qırmızı pləş məktəbə gedərkən pləşin rəngi yol kənarında otlayan buğanı qıcıqlandırmış və buğa S.-nin üzərinə hücum etmişdir. S.-nin həyatı real təhlükə altında olmuşdur. Bu anda arxadan gələn dülgər S.-nin vəziyyətinin təhlükəli olduğunu görüb özünü qabağa atmış, əlindəki balta ilə buğanın başından zərbələr endirmişdir. Buğa yıxılmış və bu yolla təhlükə aradan qaldırılmışdır.

Əgər son zərurət vəziyyəti yaradan təhlükə mənbəyi cinayətlə bağlıdırsa, belə əməllər həm qəsdən, həm də ehtiyatsız-

lıqıdan törədilə bilər. Məsələn, A. və V. otaqların döşəməsi üçün elektrik mişarı vasitəsilə taxta materiallarını lazım olan standartda dođramaqla məşğul olmuşlar. A.-nın ehtiyatsız hərəkəti nəticəsində V.-nin qolu mişara toxunmuş və mişar onun qol damarını kəsmişdir. Güclü qanaxma başlamışdır. A.-ya V.-ni təcili xəstəxanaya çatdırmaq üçün avtomaşın lazım olmuşdur. O, inşaat meydanına yaxın binanın həyətində duran maşına yaxınlaşıb sürücüdən onları xəstəxanaya aparmađı xahiş etmişdir. Lakin avtomobilin sürücüsü vaxtının olmadığını bəhanə etmişdir. Belə vəziyyətdə A. zor tətbiq edərək sürücünü maşından kənarlaşdırmış və maşını ələ keçirmişdir. A. V.-ni maşına götürərək xəstəxanaya çatdırmışdır.

A.-ya qarşı maşının sahibini döyməyə və avtomaşını qaçırmağa görə cinayət işi qaldırılmışdır. İşə məhkəmədə baxılarkən A.-nın son zərurət vəziyyətində hərəkət etdiyi və bu yolla V.-nin həyatını təhlükədən xilas etdiyi qeyd edilmiş, onun əleyhinə qaldırılan cinayət işi əməldə cinayət tərkibi olmadığından xitam edilmişdir.

b) qorxu yaradan təhlükə mövcud olmalıdır

İctimai münasibətləri bilavasitə qorxu altına alan, yaxud da başlayan, davam edən, lakin hələ başa çatmayan təhlükə **mövcud olan təhlükə** sayılır. Hələ başlamayan, yaxud da başlayıb dərhal da sona çatan, başlayan, dərhal da qarşısı alınan təhlükə mövcud olmayan təhlükə sayılır.

c) son zərurət vəziyyəti yaradan təhlükə həqiqi olmalı və reallıqda mövcud olmalıdır

Əgər təhlükə təxəyyüllə uydurulursa, bu zəmində mövcud olan xəyali təhlükəni aradan qaldırmaq üçün ictimai münasi-

bətlərə vurulan zərər son zərurət vəziyyətində yetirilən zərər kimi qiymətləndirilmir.

2. İctimai münasibətləri qorxu altına alan təhlükəni aradan qaldıran hərəkətlərin hüquqilik şərtləri

a) son zərurət vəziyyəti yaradan təhlükəni aradan qaldırmaq üçün üçüncü şəxsə zərər vurulur

Çayda suyun səviyyəsi sürətlə qalxır və bəndi uçurmaq təhlükəsi yaradır. Bəndə nəzarət edən şəxs hər an real təhlükənin yarandığını dərk edir. Əgər su bəndi uçurarsa, kolxozlara məxsus on min hektarlarla əkinlər məhv ola bilər.

Bəndin vəziyyətinə nəzarət edən şəxs yaranmış təhlükəni aradan qaldırmaq üçün bəndi başqa səmtə ucurur və suyu vadiyə yönəldir. Vadiyə yerləşən vətəndaşlara məxsus üç-dörd evi də su basır. Beləliklə, bəndə nəzarət edən şəxs üçüncü şəxslərə – vətəndaşlara zərər vurmaqla on minlərlə hektar əkini təhlükədən xilas edir.

Təhlükəni yaradan şəxsə zərər vurmaqla belə təhlükənin aradan qaldırılması halları da istisna edilmir. Məsələn, B. sahib olduğu şirin saxlandığı dəmir qəfəsin ağzını yaxşı bağlamamış, nəticədə şir təsadüfən qəfəsin ağzına toxunmuş və qəfəsin ağzı açılmışdır. Şir qəfəsdən çıxıb, yaxındakı bağa qaçmışdır. Bağda ağacın kölgəsində uzanan B.-ni görüb onun üzərinə atılmış və bir neçə yerdən onu dişləyib xəsarət yetirmişdir. Hadisə yerinə gələn polis işçiləri şiri güllə ilə vurmuşlar.

Son zərurət vəziyyətində təkcə həyata, səhhətə və mülkiyyətə deyil, həm də təbiətə, ictimai qaydaya, hərəkət təhlükəsizliyinə və s. mənafelərə zərər yetirilir.

b) hüquqla qorunan başqa mənafeyə qəsd edən hərəkətlər ictimai münasibətləri qorxu altına alan təhlükədən qorumağın yeganə vasitəsi olur

Əgər mövcud təhlükə başqa vasitələrlə aradan qaldırıla bilsə, belə halda son zərurət vəziyyəti yaranmır.

Qəsəbədə yanğın baş verir. Əsən şiddətli külək yanğının bütün qəsəbəyə yayılması qorxusunu yaradır. N. idarə etdiyi buldozerlə yanan binanı deyil, ona yaxın olan fərdi evləri uçurur. Belə hərəkəti ilə o, yanğının genişlənməsi təhlükəsinin qarşısını aldığı zənn edir. Bu vaxt yanğınsöndürənlər hadisə yerinə gəlir və tezliklə yanan binaları söndürürlər. N.-in hərəkəti son zərurət vəziyyətində törədilən hərəkət sayılmamış və o, ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyətinə alınmışdır. Başqa sözlə, burada yanğının qarşısını başqa vasitələrlə (məsələn, yanğınsöndürənlərin köməyi ilə) almaq mümkün olduğu halda, N. yanlış olaraq son zərurət vəziyyətinin yarandığını zənn etmişdir.

c) təhlükəni aradan qaldırmaq üçün edilən hərəkətin vurduğu zərər təhlükənin vuracağı zərərdən az olmalıdır

M. idarə etdiyi avtomobillə yolun sağı ilə irəliləmişdir. O, qarşıda — dayanacaqda avtobusun dayandığını görür, lakin avtomobili saxlamır, bir qədər yolun soluna çıxır və kiçik sürətlə avtobusu ötüb keçir. Bu zaman yolun solu ilə qarşı tərəfdən gələn avtomobilin sürücüsü L. M.-in idarə etdiyi maşınla toqquşmamaq üçün yolun soluna – piyadalar gedən səkiyə çıxır və iki nəfər piyadanı vurur. Piyadalardan biri dərhal ölür, digəri isə xəsarət alır.

L.-in hərəkəti son zərurət vəziyyətində törədilən əməl hesab edilməmişdir. Məhkəmə hökmündə qeyd etmişdir ki, yaranmış təhlükəni daha az zərər vurmaqla aradan qaldırmaq olardı. Be-

лө ki, M. маşını yavaş сүрөtlө сүрмүş, әгәр L. idarә etdiyi maşının сүрөtini azaltsaydı vә yolundan çıxmasaydı, onun idarә etdiyi maşın M-in idarә etdiyi maşınla toqquşsaydı belә, maşınlara yetirilән daha az zәрәrlә tәhlükә aradan qaldırıla bilәrdi.

Tәhlükәni aradan qaldırmaq üçün yol verilән hәрәkәtin vurduğı ziyан, tәhlükәnin vuracağı ziyana bәрәbәр olduqda da, son zәрurәt vәziyyәti yaranmır, hәрәkәtin vurduğı ziyana görә ümumi әsaslarla cinayәt mәsuliyyәti yaranır.

Ancaq sadalanan şәrtlәrә riayәt etmәklә tәhlükәni aradan qaldıran hәрәkәtlәр son zәрurәt vәziyyәtindә yol verilән hәрәkәtlәр hesab edilir vә mәsuliyyәt yaranmır. Son zәрurәtin vә zәruri müdafinәnin oxşar vә fәrqlәndirici cәhәtlәri vardır. Onlar mәqsәdlәrinә görә oxşardır. Hәр iki institut ictimai münasibәtlәр üçün yaranan tәhlükәni aradan qaldırmağa xidmәt edir.

Шяхси мянафейи, иътимаи вя йа дювлят мянафейини
горху
алтына алан тящлцкяни арадан галдырмаг мягсядиля
едилян щярякятляр садаланан шяртлярдян бирини

Son zərurət və zəruri müdafiə aşağıdakı cəhətlərə görə birbirindən fərqlənir:

1. Zəruri müdafiə vəziyyətini yaradan təhlükə həmişə insanın ictimai təhlükəli əməli ilə bağlıdır. Son zərurət vəziyyəti yaradan təhlükənin dairəsi genişdir.

2. Zəruri müdafiədə hücum edənə zərər vurmaqla təhlükə aradan qaldırılır. Son zərurətdə isə zərər, adətən, dövlət mənafeyi, ictimai mənafe, habelə vətəndaşların şəxsi mənafeyi üçün yaranan təhlükə ilə əlaqəsi olmayan şəxsə yetirilir.

3. Zəruri müdafiə vəziyyətində yol verilən müdafiə hərəkətinin vurduğu zərər, qəsdin vuracağı zərərdən yüngül, ona bərabər, hətta ondan artıq da ola bilər. Son zərurətdə isə vurulan zərər qarşısı alınan zərərdən həmişə az olmalıdır.

4. Zəruri müdafiədə başqa vasitələrlə qəsdin aradan qaldırılması mümkün olan hallarda da zəruri müdafiə hüququna yol verilir. Son zərurətdə isə, əgər təhlükəni başqa vasitələrlə aradan qaldırmaq mümkündürsə, son zərurət hüququndan istifadə istisna edilir.

5. Zəruri müdafiə zamanı qəsd edənə yetirilən zərəre görə mülki-hüquqi məsuliyyət yaranmır. Son zərurət vəziyyətində üçüncü şəxsə yetirilən ziyan ödənilir.

§ 5. Cinayətkarın tutulması

Cinayətin törədilməsi hüquqi fakt kimi onu törədən şəxs barəsində cinayət məsuliyyəti yaradır. Cinayət məsuliyyətinin reallaşdırılması isə hər bir halda cinayət törədən şəxsin hüquq mühafizə orqanlarına gəlişini təmin etməklə mümkün olur.

Cinayət törədən şəxsin gəlib özünü hüquq mühafizə orqanlarına könüllü təqdim etməsinə az hallarda rast olunur. Əksər hallarda belə şəxslər məcburi gətirilir. Əgər cinayət törədən şəxs hakimiyyət orqanlarına çağırış üzrə gəlməkdən boyun qaçırırsa, qaçıb gizlənməyə səy edirsə, belə hallarda o, müvafiq hakimiyyət orqanlarına məcburi gətirilir.

Xüsusən cinayət başında yaxalanan şəxsin və eləcə də cinayət törətdikdən sonra hadisə yerindən qaçıb yayınmaq istəyən şəxsin müqavimətini qırarkən və onları yaxalayıb hakimiyyət orqanlarına verməklə bağlı tutma tədbirləri həyata keçirilərkən cinayət edən şəxsə fiziki və əmlak xarakterli zərər yetirilə bilər. Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 37-ci maddəsində cinayət törədən şəxsin tutulmasının hüquqi əsasları təsbit edilmişdir. Orada deyilir:

«37.1. Cinayət törətmiş şəxsin səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti orqanlarına gətirilməsi və ya yeni cinayətlər törətməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə tutulduğu zaman ona zərər yetirilməsi, əgər həmin məqsəd üçün bütün digər təsir imkanlarından istifadə lazımi nəticə verməmişsə və bunun üçün zəruri olan tədbirlərin həddi aşılmamışdırsa, cinayət sayılır.

37.2. Cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün tətbiq edilən vasitələrin və üsulların törədilmiş əməlin və həmin əməli törət-

miş şəxsin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, habelə tutulmanın hallarına aşkar surətdə uyğun gəlməməsi və zərurət olmadan şəxsə açıq-aşkar həddən artıq zərər vurulması şəxsin tutulması üçün zəruri olan tədbirlərin həddini aşmaq hesab olunur. Həddi bu qaydada aşma, yalnız qəsdən zərər vurulduqda cinayət məsuliyyətinə səbəb olur».

Hüquqi mənada cinayət törədənin yaxalanması ilə əlaqədar müəyyən şərtlər daxilində yol verilən tədbirlər cinayət sayılmır. Cinayətkarın yaxalanması ədalət mühakiməsi orqanları qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsinə kömək edir, oğurlanmış əmlakın qaytarılmasını, vurulmuş zərərin ödənilməsini təmin edir. Cinayət törədənin yaxalanması, onun yenedən törədə biləcəyi cinayətlərin qarşısını alır. Qeyd edilən cəhətlər bu institutun əhəmiyyətini göstərir.

Cinayət törədən şəxsi tutmaq hüququ bütün vətəndaşlara verilir. Polis orqanlarının əməkdaşları üçün bu vəzifə borcu hesab edilir. Cinayət törədən şəxsin yaxalanması, ona zərər vurmağı nəzərdə tutduğundan belə hərəkətlərin kriminallığını aradan qaldıran hüquqilik şərtləri məsələsi meydana gəlir.

Araşdırılan normanın yozulması əsas verir qeyd edək ki, tutulma əməliyyatı barəsində hökm çıxarılan, lakin müəyyən səbəblər üzündən cəzası icra edilməyən məhkumlar barəsində də yol verilir.

Cinayət törədən şəxsin tutulması cinayətkarlıqla mübarizənin zəruri elementlərindən sayılır. Belə tədbir eyni zamanda həm də çarəsizlik üzündən yol verilən son tədbir sayılır. Çünki belə tədbir cinayətin qarşısını almağa deyil, cinayət törətmiş şəxsin ədalət mühakiməsi orqanlarına təqdim etmək üçün yaxalanmasına yönələn tədbirdir. Cinayət törətmiş şəxsin vətəndaşlar tərəfindən yaxalanması onların mənəvi borcudur. Şəxsi belə hərəkətə vətəndaş mövqeyi məcbur edir. Cinayətlərə, di-

gər hüquq pozuntularına qarşı biganəlik, qarışmamaq mövqeyi tutmaq ölkənin vətəndaşı üçün məqbul sayılmayan sifətlərdir. Qanunda cinayət törətmiş şəxsin tutulması ifadəsi, belə aktın aktiv hərəkətlə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur (məsələn, cinayətkarın dartınaraq özünü azad etməsinə qarşı yönələn əks hərəkətlər).

Cinayətkarın müqavimət göstərməsi ilə onun tabe olmamasını fərqləndirmək lazımdır.

Tabe olmama vətəndaşın polis işçisinin cinayət törədənin (müəyyən hallarda məhkumun) hakimiyyət orqanlarına getmək haqqında tələbinə əməl etməməsindən, belə təklifi rədd etməsindən ibarət passiv davranışdır. **Müqavimət** – cinayət törədən şəxsin onu yaxalayan şəxsin əlindən çıxmağa səy göstərməsi, məcburiyyət olmadan yerimək istəməməsi, tutan şəxsi itələməsi və s. formada ifadə oluna bilər. Müqavimət zor tətbiq etməyə keçə bilər. Belə hallarda cinayət törədən şəxs onu yaxalamaq istəyən şəxsə bədən ağrısı yetirən hərəkətlərə, xəsarət yetirməyə, zor göstərəcəyi ilə hədələməyə və s. keçə bilər. Belə vəziyyətdə tutma əməliyyatı aparan şəxsin faktiki göstərilən zorla bağlı kriminal əmələ qarşı zəruri müdafiə hüququ yaranır.

Cinayət törədən şəxsin yaxalanması ona zərər vurmağı nəzərdə tutduğundan belə hərəkətlərin kriminallığını aradan qaldıran hüquqilik şərtləri məsələsi meydana çıxır.

Yol verilən tutma tədbirləri həyata keçirilərkən cinayət törədənə yetirilən fiziki və ya əmlak xarakterli zərərə görə məsuliyyətin aradan qalxması üçün **iki qrup şərtlərə** – tutulan şəxsin davranışına aid edilən şərtlərin mövcud olması tələblərinə, habelə tutma tədbirlərini həyata keçirən şəxsin hərəkətlərinə aid edilən şərtlərə riayət edilməlidir.

1. Tutulan şəxsin davranışına aid edilən şərtlər

a) tutulan şəxs kriminal əmələ yol verməlidir

Bəzən adam öldürmə, bədənə ağır xəsarət yetirmə, oğurluq və s. bu kimi əməllər əhatənin gözü önündə törədilir. Əgər cinayət törətdikdən sonra şəxs hüquq mühafizə orqanlarına gəlməkdən imtina edirsə, onun tutulmasına və məcburi gətirilməsinə əsas yaranır. İnzibati xəyata yol vermiş şəxslər barəsində, habelə anlaqsız və cinayətin subyektivi olmaq üçün müəyyən edilən yaş həddinə çatmamış şəxslər barəsində tutma hərəkətlərinə yol verilmir.

Tutmanın əsası başa çatmış cinayət, cinayətə hazırlıq, habelə cinayətə cəhd əməlinin törədilməsi ola bilər. Yaxalama tədbirinin tətbiqi üçün şəxsin cinayətin qeyd edilən mərhələlərinin hər hansı birini tamamlayan hərəkəti etməsi və məsuliyyətdən yayınmaq məqsədilə gizlənməyə səy göstərməsi zəruridir. Məhkəmə tərəfindən məhkum edilən şəxsin cəzanın icrasından yayınmaq cəhdi də şəxsin barəsində tutmaq tədbirlərinin tətbiqinə əsas ola bilər.

Eləcə də məhbusun azadlıqdan məhrum etmə yerlərindən qaçması da tutma tədbirlərinin tətbiqi üçün əsas olur. Çünki azadlıqdan məhrum etmə yerindən qaçmanın özü qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi ilə az ağır cinayətlər qrupuna aid edilir (CM-in 304-cü maddəsi).

Bəzi kriminalistlərin fikrincə, həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər cinayətkarı tutmaq hüququnu yaradır. Lakin təcrübədə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətləri törədən şəxslər barəsində tutma tədbirlərinin tətbiqi

məqbul sayılır¹. Məsələn, başqa şəxsi təhqir edən şəxsin barəsində tutma tədbirlərini tətbiq etmək olmaz.

Cinayət törədildəndən dərhal sonra şəxsin tutularaq ədalət mühakiməsi orqanına təqdim edilməsi məqsədə müvafiq sayılır. Lakin cinayəti törədəni dərhal tutmaq mümkün olmasa da, tutmaq hüququ törədilən cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçənə qədər mövcud olur. Biz tutma tədbirlərinin həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan cinayət törədən və qaçıb məsuliyyətdən yayınmağa cəhd göstərən şəxslər barəsində tətbiq edilməsi mövqeyini məqbul sayırıq.

b) cinayət törətmiş şəxsin onu tutmaq istəyənlərdən, habelə polis əməkdaşlarından qaçıb yayınmağa səy göstərməsi

Cinayət törədikdən sonra yaxalanmaqdan xilas olmaq məqsədi ilə qaçmağa cəhd göstərən şəxslər barəsində tutma ilə bağlı tədbir görülə bilər.

Cinayəti törədən şəxs hüquq mühafizə orqanlarına özünü könüllü təqdim edirsə, ona hakimiyyət orqanlarına getməyə dair edilən təklifi rədd etmirsə, ondan hakimiyyət orqanlarına getməyi təkid edən şəxsə, yaxud da şəxslərə qarşı müqavimət göstərmirsə, belə hallarda tutma ilə bağlı hərəkətlərə yol verilmir.

2. Tutma tədbirlərini həyata keçirən şəxsin hərəkətlərinə aid edilən şərtlər

a) tutma hərəkətlərinə ancaq cinayət törətmiş şəxsə qarşı yol verilə bilər

Cinayəti törətməyən şəxsə qarşı tutma hərəkətinə yol veril-

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 464.

mir. Əgər cinayət törətməyən şəxsə qarşı tutma tədbirləri tətbiq edilirsə, belə hərəkət ictimai təhlükəli xarakter alır və ona qarşı zəruri müdafiəyə yol verilir.

b) tutma hərəkətlərinə cinayətin törədildiyi anda, yaxud da bilavasitə cinayət törədildikdən sonra yol verilə bilər

Tutma tədbirlərini həyata keçirən şəxsin cinayətin bilavasitə kim tərəfindən törədildiyini gözü ilə görməsi hər bir halda məcburi deyildir. Cinayətkarı yaxalayan şəxs cinayətin edilməsini bilavasitə görməsə də, lakin cinayət bilavasitə baş verdikdən sonra, hadisəni bilavasitə görənlər, o cümlədən də zərər çəkmiş şəxslər məhz həmin şəxsin cinayət törətdiyini göstərsə, belə şəxs barəsində tutma tədbirləri həyata keçirilə bilər.

Cinayət baş verdikdən bilavasitə sonra konkret şəxsin cinayət etməsini görən olmasa da, lakin belə ***şəxsin paltarlarında törədilən cinayətin aşkar izləri tapıldıqda*** və belə ***şəxs hadisə yerindən qaçmağa cəhd göstərdikdə*** də onun barəsində tutma tədbirləri tətbiq edilir.

Əgər cinayətin obyektiv cəhəti başa çatdırıldıqdan sonra bir qədər vaxt keçərsə, baş vermiş cinayətə görə hadisə yerində olan hər hansı şəxsi ehtimala əsasən cinayəti törədən şəxs hesab edib, onun barəsində tutma tədbirləri tətbiq edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikası CPM-də cinayət törətməkdə şübhə edilən şəxsin tutulmasının aşağıdakı şərtləri müəyyən edilmişdir:

— şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərəkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda (CPM-in 148.2.1-ci maddəsi);

— zərərçəkmiş, yaxud hadisəni görən digər şəxslər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin həmin şəxs tərəfindən törədilməsini birbaşa göstərdikdə (CPM-in 148.2.2-ci maddəsi);

— şəxsin bədənində, üstündə, paltarında və ya istifadə etdiyi digər əşyalarda, yaşayış yerində, nəqliyyat vasitəsində cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsini göstərən aşkar izlər müəyyən olunduqda (CPM-in 148.2.3-cü maddə).

Bundan əlavə, şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulan əməli törətməsindən şübhələnməyə əsas verən digər məlumatlar olduqda da istintaq və ya təhqiqat orqanı aşağıdakı hallarda şübhə edilən şəxsi tuta bilər:

a) hadisə yerindən qaçıb gizlənməyə, yaxud istintaq fəaliyyətini həyata keçirən orqandan gizlənməyə cəhd göstərdikdə (CPM-in 148.3.1-ci maddəsi);

b) şəxsin daimi yaşayış yeri olmadıqda və ya şəxs başqa ərazidə yaşadığıda (CPM-in 148.3.2-ci maddəsi);

c) şübhə edilənin şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə (CPM-in 148.3.3-cü maddəsi).

CPM-in 148.1 və ya 148.2-ci maddəsinə əsasən tutulan şəxslər tutulan andan 24 saat keçənə qədər cinayət işinin başlanmasına dair qərar qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır. Belə qərar qəbul olunsa da, şəxsin tutulması 48 saatdan artıq davam edə bilməz. Tutulan şəxsə tutulduğu andan 48 saat keçənə qədər ittiham elan edilməlidir. Tutulan şəxs məhkəməyə gətirilməli və məhkəmə onun barəsində həbs növündə qətimkan tədbirinin seçilməsilə əlaqədar qərar çıxarmalı, ya da bundan imtina etməlidir.

ç) cinayət törədən şəxsə fiziki, yaxud da əmlak xarakterli zərər yetirməklə tutma tədbirləri həyata keçirilir

Fiziki zərər müxtəlif dərəcədə bədən xəsarəti yetirmədə ifadə oluna bilər. Tutmada son məqsəd kimi cinayətkarı ədalət mühakiməsi orqanlarına təqdim etmək niyyəti güdüldüyündən burada yetirilən fiziki zərər ölümü nəzərdə tutmur.

Əmlak zərəri cinayəti törədənin paltarının cırılmasında, cinayətkarın istifadə etdiyi heyvanın məhv edilməsində, istifadə etdiyi nəqliyyat vasitəsinin zədələnməsində və məhv edilməsində ifadə oluna bilər.

d) tutma zamanı yol verilən hərəkətlər törədilən cinayətin təhlükəlilik dərəcəsinə, habelə tutmanın hallarına uyğun gəlməlidir

Bu şərtin tələbinə görə cinayət törədən şəxsə yetirilən zərər, baş vermiş cinayətin xarakteri, təhlükəlilik dərəcəsi, habelə tutma halları arasında açıqdan-açığa uyğunsuzluq olmamalıdır. Tutma tədbirləri zamanı cinayəti törədənə yetirilən zərər törədilən cinayətin vurduğu zərərdən az, vurulan zərəre bərabər, yaxud da belə zərərdən nisbətən artıq ola bilər.

CM-in 37.2-ci maddəsinin göstərişinə görə, əgər tutma zamanı tətbiq edilən vasitə və üsullar, vurulan ziyan törədilən cinayətin və cinayəti törədənin şəxsiyyətinin təhlükəlilik dərəcəsinə və tutmanın hallarına aşkar surətdə uyğun gəlmədikdə şəxsin tutulması üçün zəruri olan tədbirlərin həddi aşılış hesab edilir.

Qanunun qeyd edilən göstərişindən bəlli olur ki, cinayət törədən şəxsə minimum zərər yetirməklə tutma tədbirləri həyata keçirilməlidir. Başqa vasitələrlə cinayət törədən şəxsi yaxalamaq mümkün olmadıqda, müstəsna hal kimi tutma tədbirlərinə əl atılmalıdır.

A. vətəndaş B.-nin cibində olan pulunu oğurlayır. Lakin ifşa olunduğunu duyub dərhal qaçmağa cəhd edir. A.-ni tutmaq üçün zərərçəkən B. və digər vətəndaşlar onun dalınca qaçaraq A.-ni təqib edirlər. A. təqibdən yaxa qurtarmaq üçün çoxmərtəbəli evin girişindən içəri daxil olur və pillələrlə yuxarı mərtəbəyə qalxmağa səy edir. Belə vəziyyətdə B. özün-

də olan qanuni silahla atəş açaraq arxadan silahsız A.-nı güllə ilə vurur. Nəticədə A.-nın sağlamlığına ağır zərər yetirilir. B. tutma tədbirlərinin zəruri həddini aşaraq qəsdən sağlamlığa ağır zərər yetirməyə görə cinayət məsuliyyətinə alınmışdır.

Cinayətkarın tutulması prosesində cinayət törədən şəxsə müxtəlif xarakterli zərər yetirilə bilər. Belə vəziyyətdə yetirilən zərərin dərəcəsi törədilən cinayətin və cinayəti edənin şəxsiyyətinin təhlükəlilik dərəcəsindən və tutmanın hallarından asılı olur.

Aydındır ki, törədilən cinayət nə qədər ağır olarsa, belə əməli törədənin tutulması üçün da daha çox zərər yetirilə bilər. Lakin buradan ağır cinayət törətmə hallarında şəxsin tutulması üçün hökmən yetirilən zərərin törədilən cinayətin ağırlığına ekvivalent olması nəticəsini çıxarmaq da yanlış olardı. Tutma tədbirlərinin xarakteri, yetirilən zərər xeyli dərəcədə cinayəti törədənin davranışından, konkret vəziyyətdən, tutmanın hallarından asılı olur. Xüsusən tutma tədbirlərinin həyata keçirildiyi şəraitin, vaxtın və yerin (məsələn, bir halda tutma gecə vaxtı, kimsəsiz küçədə, başqa halda gündüz, insanların çox toplandığı yerdə həyata keçirilə bilər) tutma tədbirlərinin intensivliyinin müəyyən edilməsi üçün mühüm əhəmiyyəti vardır.

Cinayətkarın tutulması prosesində yetirilən zərər bəzən törədilən cinayətin yetirdiyi zərərdən az ola bilər, hətta bəzən artıq da ola bilər. Belə vəziyyət tutma tədbirlərinin həddini aşma kimi qiymətləndirilə bilməz. Tutma tədbirlərinin həddini aşma o halda mövcud olur ki, tutma tədbiri nəticəsində vurulan ziyan cinayət törədənin əməlinin vurduğu ziyana aşkar surətdə uyğun olmur. Cinayət törədən şəxsin tutulması üçün zəruri olan tədbirlərin həddinin aşılmasının üç növünə rast olunur:

1) ağır olmayan cinayət törətmiş şəxs barəsində onun sağ-

lamlığına ağır zərər vurmaqla tutma tədbirləri həyata keçirilir. Bununla yetirilən zərər cinayətin yetirdiyi zərərdən xeyli yüksək olur. Məsələn, başqasını döyən və onun sağlamlığına yüngül zərər yetirən şəxs barəsində tutma tədbirləri həyata keçirilərkən onun sağlamlığına qəsdən ağır zərər yetirilir;

2) cinayətkarı yaxalayarkən onun səhhətinə az ziyan vurmaqla tutma tədbirlərini həyata keçirmək imkanı olduğu halda, bilə-bilə xeyli ziyan vurmaqla belə tədbirlər həyata keçirilir;

3) törədilən cinayətin xarakterinə və tutma hallarına görə yaxalanan şəxsin səhhətinə ağır zərər yetirilməsinə zərurət olmadığı halda tutma əməliyyatı ilə cinayət törədənin sağlamlığına ağır zərər vurulur¹.

e) tutma hərəkətlərinə cinayət törədən şəxsi dövlət hakimiyyəti orqanlarına təqdim etmək məqsədi ilə yol verilir

Qisas almaq və başqa şəxsi motivlərlə törədilən belə hərəkətlər, tutma ilə bağlı hərəkətlər sayılmır və ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyəti yaradır.

Cinayətkarın tutulması institutu zəruri müdafiədən aşağıda göstərilən cəhətlərə görə fərqlənir:

1. Cinayətkarın yaxalanmasına iki əsas mövcud olduqda yol verilir: cinayətin törədilməsi və cinayət törədənin qaçmağa cəhd etməsi. Zəruri müdafiə hüququnu isə ancaq bir əsas – cinayət xarakterli qəsdin mövcud olması yaradır.

2. Cinayətkarın tutulması ilə bağlı hərəkətlərə həm qəsdən, həm də ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlər barəsində yol verilir. Zəruri müdafiə isə ancaq fəal hərəkətlə və qəsdən törədilən kriminal əməllərdə mümkündür.

3. Cinayətin subyekti olmaq üçün qanunla müəyyən edilən

---

¹ Курс уголовного права. В 5-ти томах. Т. 1. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 467.

yaş həddinə çatmayan şəxslərin və anlaşıqız şəxslərin törətdiyi ictimai təhlükəli əməllərə qarşı tutma tədbirlərinə yol verilmədiyi halda, belə şəxslərin əməllərinə qarşı zəruri müdafiə istisna edilmir.

4. Cinayətkarın tutulması ilə bağlı tədbirlərə həm başa çatmayan cinayətlər barəsində – cinayətə hazırlıq, yaxud cinayət etməyə cəhd hərəkətlərinə yol verilən hallarda, həm də qəsd bilavasitə başa çatdıqdan sonra yol verilir. Zəruri müdafiə isə ancaq qəsd davam edən vaxt ərzində mümkündür.

**Ъинайят тюрятмякдя щцбщяли
шяхсин тутулмасынын ясаслары**

Шяхс ъинайят гануну иля нязрядя тутулмуш ямяли тюрядяркян, йахуд билаваситя бундан сонра ъинайят башында йахаландыгда (ЪПМ-ин 148.2.1-џи маддяси)

Зяряр чякмиш, йахуд щадисяни эюрян диэяр шяхсляр ъинайят гануну иля нязрядя тутулмуш ямялин щямин шяхс тяряфиндян тюрядилмясини бирбаша эюстярдикдя (ЪПМ-ин 148.2.2-џи маддяси)

Шяхсин бядяниндя, цстцндя, палтарында вя йа истифадя етдийи диэяр яшйаларда, йашайыш йериндя, няглийят васитясиндя ъинайят гануну иля

Шяхс щадися йериндя гачыб эизлянмяйя, йахуд ъинайят просесини щяйата кечирян органдан эизлянмяйя џящд эюстярдикдя (ЪПМ-ин 148.3.1-џи маддяси)

Шяхсин даими йашайыш йери олмадыгда вя йа о, башга яразидя

Шяхсин шяхсийяти мцяййян едилмядикдя (ЪПМ-ин 148.3.3-џц маддяси)

**Ъинайяткар йахаланаркян тятбиг
едилян тутма тядбирляринин щцгуги-**

|

Ъинайяткары тутуб щакимийят органына, мящкя-
мяйя вермяк мягсядила она зяряр йетирилир

Зяряр ъинайят гануну иля гадабан едилян иътимаи
тящлцкяли ямяли тюрядян шяхся йетирилир

Щакимийят органларына вермяк мягсядила башга
даща аз тящлцкяли васитялярля ъинайяткары тут-
маг
мцмкцн олмадыгда вя чарясизлик цццндян тутма

Тутулан шяхся йетирилян зяряр тюредилян
ъинайятин
характериня вя тящлцкялилик дяряъясиня вя тутма-

Ъинайят тюрядян шяхси йахалайаркян зярури олан
тутма тядбирляринин щядди гсядян ашылдыгда
тутма тядбирлярини щяйата кечирян шяхс
барясиндя ъинайят мясулийяти йараныр.

5. Cinayətkarın tutulması ilə bağlı hərəkətlərlə cinayəti törədənin öldürülməsinə yol verilmədiyi halda, zəruri müdafiədə, əgər müdafiə həddi aşılmırsa, qəsd edənə vurulan zərərə hədd qoyulmur.

6. Cinayətkarın tutulması ilə əlaqədar tədbirlərdə məqsəd cinayət törədəni yaxalayıb ədalət mühakiməsi orqanlarına təqdim etməkdir. Zəruri müdafiədə isə məqsəd dövlət mənafeyini, ictimai mənafeyi, vətəndaşların şəxsiyyətini və hüquqlarını kriminal qəsdlərdən qorumaqdır.

§ 6. Əsaslı risq

Əsaslı risq əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hal kimi ilk dəfə respublikanın qüvvədə olan CM-ə daxil edilmişdir. Əsaslı risqin əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hal kimi cinayət qanununa daxil edilməsinin zəruriliyi uzun müddət hüquq ədəbiyyatında müzakirə predmeti olmuşdur. Praktikada rast olunan belə hallara bəzən son zərurət vəziyyətində yol verilən hal kimi qiymət verilsə də, əsaslı risqin anlayışını nəzərdə tutan normanın cinayət qanununa daxil edilməsinə çoxdan ehtiyac yaranmışdı.

Qeyd edilən məsələ ilə bağlı normanın formulə edilməsini və qanuna daxil edilməsini müasir dövrdə sürətli ictimai inkişaf, elm, texnika sahəsində edilən yeni kəşflər, texnologiyaların təkmilləşdirilməsi zəruri etmişdir. Belə şəraitdə peşə funksiyasının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar bəzən fəvqəladə, ekstremal şəraitdə hüquqla mühafizə edilən mənafeələrə ziyan vuran risqlə bağlı olan hallara yol verilir.

Cinayət qanunu bir tərəfdən tərəqqini ləngidən «əyləc» rolunu oynamamalı, digər tərəfdən də cinayət məsuliyyətinin ümumi əsasları çərçivəsində eksperiment aparan şəxsin təqsiri olduqda, onun şəxsi məsuliyyətini aradan qaldırmamalıdır.

Azərbaycan Respublikası CM-in 39-cu maddəsində əsaslı risqə aşağıdakı məzmununda anlayış verilir:

«39.1. İctimai faydalı məqsədə nail olmaq üçün əsaslı risq nəticəsində bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər vurulması cinayət sayılmır.

39.2. Göstərilən məqsədə risq ilə əlaqədar olmayan hərəkətlə (hərəkətsizliklə) nail olmaq mümkün deyildirsə və risq edən şəxs bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər dəyməsini aradan qaldırmaq üçün zəruri tədbirləri görmüşdürsə, risq əsaslı hesab

edilir.

39.3. Bilə-bilə insanların həyatı üçün təhlükə ilə, ekoloji və ya digər fəlakət təhlükəsi ilə müşayiət olunan risq əsaslı hesab edilmir».

Hüquq ədəbiyyatında əsaslı *risqin* bir çox növü fərqləndirilir. Bunların bəzilərini qeyd edək:

– *istehsal risqi* – hüquqla qorunan mənafeyi təhlükədə qoymaqla ictimai faydalı məqsədə nail olmağa, yaxud da istehsalat fəaliyyətinin zərərli nəticələrinin qarşısını almağa səy edilir;

– *təsərrüfat risqi* – hüquqla qorunan mənafeyi təhlükədə qoymaq yolu ilə iqtisadi fayda əldə etməyə səy edilir;

– *kommersiya risqi* – qanunla qorunan mənafeləri təhlükədə qoymaqla bank, birja, sərmayə qoyuluşu və başqa sahibkarlıq fəaliyyətində bazarın vəziyyətini nəzərə almaqla fayda götürməyə səy edilir;

– *elmi-texniki risq* – qanunla qorunan mənafeləri təhlükədə qoymaqla tədqiqatlara, praktikaya yeni metodlar gətirilir (məsələn, bu və ya başqa xəstəliyin müalicəsi üçün səmərə verəcəyinə ümid edilən metodun tətbiqi).

Elmi ədəbiyyatda qeyd edilir ki, əsaslı risq peşəkar fəaliyyətin bütün sahələrində mümkün olan peşə risqi ilə bağlıdır. Peşə risqi ilə bağlı davranışa hər adam deyil, ancaq bu və ya digər fəaliyyətlə peşəkarlıqla məşğul olan şəxs yol verə bilər. Təəsüf ki, CM-in 39-cu maddəsinin anlayışı daha geniş yozuma imkan verir. Belə çıxır ki, əsaslı risqə hər bir şəxs yol verə bilər. Zənn edirik ki, gələcəkdə 39-cu maddənin mətni dəqiqləşdirilməlidir. Əsaslı risqlə bağlı ancaq müəyyən fəaliyyətlə, peşəkarlıqla məşğul olan şəxslərə səlahiyyət verilməlidir. Risqlə bağlı hərəkətlər çox müxtəlifdir. Lakin risq edilən hərəkətin vurduğu zərərə görə məsuliyyətin aradan qalxması üçün, qanunda qeyd edildiyi kimi risq əsaslı olmalıdır.

Əsaslı risqin, yəni hüququuyğun risqin *başlıca əlamətləri* aşağıdakılardır:

1) hərəkətin (hərəkətsizliyin) ictimai-faydalı məqsədlərə nail olunmasına istiqamətlənməsi;

2) ictimai faydalı məqsədə risqlə əlaqədar olmayan hərəkətlə nail olmağın mümkün olmaması;

3) risq edən şəxsin hüquqla qorunan mənafelərə yetirilə biləcək zərərin qarşısını almaq üçün kifayət edən tədbirlər görməsi;

4) risq edən şəxs bilə-bilə ekoloji qəza təhlükəsi, yaxud ictimai fəlakətlə bağlı təhlükə yaratmamalı, bir çox insanın həyatını təhlükədə qoymamalıdır (CM-in 39.3-cü maddəsi).

İctimai faydalı məqsədə nail olmaq mənəviyyat və hüquqla haqq qazandırılan nəticələrə doğru fəaliyyətin istiqamətlənməsi söylərini nəzərdə tutur. Belə risq həyatı xilas etməklə, elmi kəşflə, müəssisənin xeyli gəlir əldə etməsi ilə, xammala və vəsaitə qənaət etmək, təxirəsalınmaz ehtiyacları ödəmək zərurəti ilə bağlı ola bilər. Qeyd edilən məqsədlərə risqli hərəkət olmadan başqa yolla nail olmaq mümkün olmur.

Bəzi müəlliflərin fikrincə, ictimai faydalı məqsədə risqlə əlaqədar olmayan hərəkətlərlə nail olmaq mümkün olsa da, lakin bunun üçün uzun müddət vaxt, böyük miqyasda əmək və vəsait tələb edilərsə, belə hallarda da risqli hərəkətə yol verilməlidir¹. Belə vəziyyətdə əgər risq ictimai-faydalı məqsədə daha az güc və vəsait sərf etməklə, tezliklə və səmərəli çatmağa imkan verərsə, belə risqli hərəkətə haqq qazandırılmalıdır.

Zənn edirik ki, qeyd edilən təklif CM-in 39.2-ci maddəsinin göstərişinə ziddir. Burada birbaşa deyilir ki, ictimai faydalı məqsədə risqlə əlaqədar olmayan hərəkətlərlə nail olmaq

---

¹ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. М., Зерцало, 1998. С. 92-93.

mümkün olmasın. Deməli, əsaslı risqin *ikinci məcburi şərti* ictimai-faydalı məqsədə risqlə əlaqədar olmayan hərəkətlərlə çatmağın mümkün olmamasıdır.

Risq edən şəxsin baş verə biləcək zərərin qarşısını almaq üçün həyata keçirdiyi tədbirlərin kifayətedici olması onu nəzərdə tutur ki, belə vəziyyətdə yol verilən hərəkət müasir elmi-texniki nailiyyətlərə, peşəkar biliyə, səriştəyə və təcrübəyə əsaslanmalı, risqli hərəkət edən şəxsin müsbət nəticələr almasına ümid verməlidir.

Zərərli nəticənin aradan qaldırılmasına yönələn tədbirlərin kifayətedici olub-olmamasını ilk növbədə risqli hərəkətə yol verən şəxs həll edir. Qeyd edilən hallarda hazırlanan tədbirlərin zərərli nəticənin qarşısını almağa qadir olub-olmaması qiymətləndirilən meyar əsasında həll edilir. Hüquq mühafizə orqanları da hazırlanmış tədbirlərin zərərli nəticənin qarşısını almaq üçün kifayətedici olub-olmamasını müəyyən edərkən qiymətləndirici meyara istinad edirlər.

Əgər risqli hərəkət bir çox insanların həyatını təhlükə altına almaqla, ekoloji və ya ictimai fəlakətlə müşayiət edilirsə, belə risqli hərəkət əsaslı risqli hərəkət sayılmır (CM-in 39.3-cü maddəsi);

Bir çox insanların həyatı üçün təhlükəli olan risqli hərəkət elə hərəkətdir ki, nəticədə xeyli sayda, məsələn, onlarla, yüzlərlə insanın həyatdan məhrum olmasına imkan yaranır.

Ekoloji fəlakət də risqli hərəkət nəticəsində yarana bilər. Ekoloji fəlakət heyvanların, balıqların, bitkilərin məhv olması üçün təhlükənin yaranmasını, havanın və ya suyun xeyli zəhərlənməsini nəzərdə tutur. Kifayət qədər əsaslandırılmamış risqli hərəkət nəticəsində müəyyən ərazi ekoloji fəlakət zonası elan edilə bilər.

İctimai fəlakət təhlükəsi nəticəsində cəmiyyətin mühüm həyat

mənafelelərinin müdafiə olunmasının pozulması təhlükəsi (məsələn, yangın, böyük miqyaslı partlayış, epidemiya, sel və s.) yaranır.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında əsaslı risq vəziyyətinin – risqin hüquqiliyinin şərtləri işlənib hazırlanmışdır. Risqin ***hüquqiliyi şərtləri*** iki qrupa ayrılır: 1) ehtimali təhlükə ilə müşayiət edilən risqli hərəkətin hüquqilik şərtləri; 2) risqli hərəkətin yaratdığı təhlükənin məzmununa aid edilən şərtlər.

1. Ehtimali təhlükə ilə müşayiət edilən risqli hərəkətə aid edilən hüquqilik şərtləri:

a) risq ictimai faydalı məqsədə nail olmağa doğru istiqamətlənməlidir;

b) risqli hərəkətlə nail olunacaq ictimai faydalı məqsədə başqa hərəkətlə nail olmaq mümkün olmur;

c) risqli hərəkətə yol verən şəxs qanunla qorunan mənafelelərə zərər yetiriləcəyi ehtimalını görür. Əgər şəxsin risqli hərəkətə yol verərkən baş verəcək zərəre psixi münasibəti birbaşa qəsd, yaxud dolaylı qəsd formasında olarsa, onun baş verən belə zərəre görə ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyəti yaranır;

ç) risqli hərəkətə yol verən şəxs bütün mümkün olan tədbirlərdən istifadə etməklə hüquqla mühafizə olunan mənafeyə zərər vurulmasının qarşısını almalıdır.

2. Risqli hərəkətin yaratdığı təhlükənin məzmununa aid edilən şərtlər:

a) risq zamanı baş verəcək zərərin ehtimali xarakter daşması;

b) risqlə bir çox insanların həyatı üçün təhlükənin yaranmasına, ekoloji qəza, ictimai fəlakət təhlükəsinin yaranmasına yol verilməməsi.

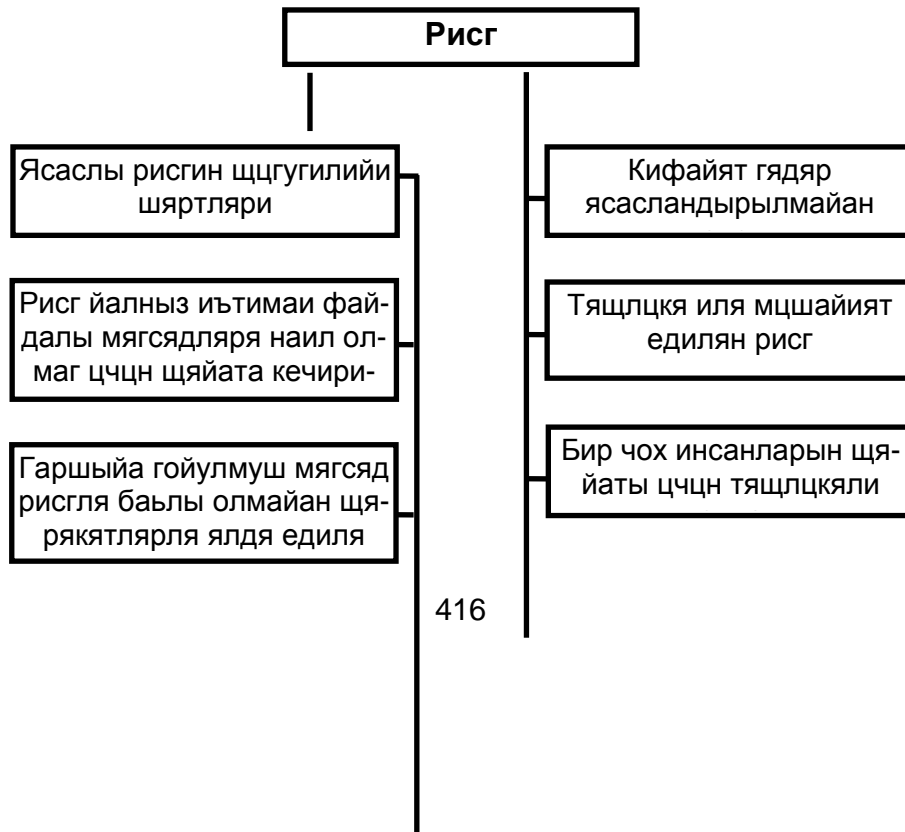
Yuxarıda şərh edilən və əsaslı risqə aid olan hüquqilik şərtləri hüquqla qorunan qanuni mənafeyə zərər yetirilməsi imkanını aradan qaldırır; risqli hərəkətə aid edilən hüquqilik şərtlərinin birinin çatmaması yetirilən zərəərə görə cinayət məsuliyyəti yaradır.

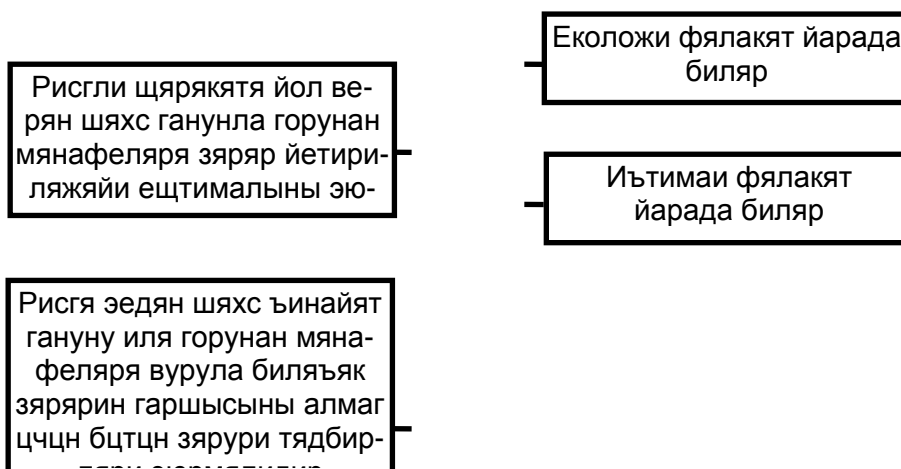
Əsaslı risq xeyli dərəcədə son zərurətə bənzəsə də, onlar aşağıdakı cəhətlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər:

1) son zərurətdə yetirilən zərər digər zərərin qarşısını almaq üçün labüd və zəruri olduğu halda, əsaslı risqdə zərərin yetirilməsi ehtimalı xarakter daşıyır. Belə zərər baş verməyə də bilər;

2) son zərurətdə az ziyan yetirməklə böyük ziyanın qarşısı alınır. Əsaslı risqdə qorxu altına alan təhlükənin qarşısını almaq mümkün olmaya da bilər;

3) son zərurət həddi aşılan hallarda qəsdən yetirilən zərəərə görə cinayət məsuliyyəti yaranır. Əsaslı risqin hüquqiliyini müəyyən edən şərtlərdən birinin belə olmaması ehtiyatsızlıqdan vurulan zərəərə görə cinayət məsuliyyəti yarada bilər.

§ 7. Әмрин вә яа сәрәңгамын yerinә yetirilmәsi

Әмр вә яа сәрәңгамын icrasının cinayәt-hüquqi әһәмиyyәti uzun müddәt elmi mübahisәlәрin predmeti olmuşdur. Elmi әdәbiyyatda әмр вә сәрәңгамын yerinә yetirilmәsinin әмәlin cinayәt olmasını aradan qaldıran hal kimi müәyyән edilmәsi, qanunsuz әмр вә сәрәңгамын icrası üçün isә icraçının subyek-tiv münasibәtindән asılı olaraq, mәsuliyәt mәsәlәsinin һәll edilmәsi tәklif edilirdi¹. Bәzi müәlliflәр isә hesab edirdi ki, әмр вә яа сәрәңгамын icrası mәsәlәsi cinayәt-hüquqi tәnzim pred-metinә daxil deyildir².

Yeni Cinayәt Mәcәllәsi hazırlanarkән әмр вә сәрәңгамын ic-rası ilә baғlı mәsәlәyә dair tәklif edilән birinci mövqe qәbul edilmişdir.

Әмәlin cinayәt olmasını aradan qaldıran hal kimi әмр вә яа

---

¹ Козак В.И. Вопросы теории и практики крайней необходимости. Саратов, 1981. С. 52.

² Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования. М., 1987. С. 136.

sərəncamın yerinə yetirilməsinin anlayışı CM-in 40-cı maddəsində verilmişdir. Orada deyilir:

«40.1. Müəyyən edilmiş qaydada verilmiş və icraçı şəxs üçün məcburi olan əmr və ya sərəncamı yerinə yetirərkən həmin şəxs tərəfindən bu Məcəllə ilə qorunan obyektlərə zərər vurulması cinayət sayılmır. Belə zərəərə görə qanunsuz əmr və ya sərəncam vermiş şəxs cinayət məsuliyyəti daşıyır.

40.2. Bilə-bilə qanunsuz əmri və ya sərəncamı yerinə yetirməklə qəsdən cinayət törətmiş şəxs ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur.

40.3. Qanunsuz əmr və ya sərəncamın yerinə yetirilməməsi cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur».

Zənn edirik ki, CM-in 40.2-ci maddəsinin anlayışı aşağıdakı məzmununda əlavə ilə dəqiqləşdirilməlidir:

«Qulluq fəaliyyətinə görə əmr və ya sərəncam verəndən asılı olan şəxs əmr və ya sərəncamın ictimai təhlükəli xarakterdə olduğunu aşkar surətdə dərk etməmişdirsə, yaxud da dərk etməsə də belə əmr və ya sərəncamı icra etməkdən çəkinmək imkanı olmamışdırsa, onun tərəfindən ictimai təhlükəli xarakterli əmr və ya sərəncamı icra etmək cinayət sayılmır»¹.

Əmr hər hansı bir hərəkətin icrası ilə bağlı vəzifəli şəxsin səlahiyyət çərçivəsində müəyyən formada verilən hakimiyyət göstərişidir.

Rəhbərliyin, rəisin əmri təbəçilikdə olan bütün şəxslər üçün məcburidir. Əmr onu verən şəxs tərəfindən ya bilavasitə, yaxud da başqaları (köməkçi, müavin) vasitəsilə elan edilir. Əmr, bir qayda olaraq, qanun, qanun qüvvəli akt, təlimat, nizamnamə və s. əsasında verilir.

Əmrin və ya sərəncamın icrasının məsuliyyətini aradan qal-

---

¹ Сямяндяров Ф.Й. Азярбайъан Республикасынын йени Ёинайт Мяъялляси: мцлащизяляр, ряйляр... // Щцгуги дювлят вя ганун, 2000, № 6. С. 20-26.

dırmaq üçün müəyyən şərtlərə riayət edilməlidir. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində əmrə (sərəncama) və əmrin icrasına aid edilən hüquqilik şərtləri fərqləndirilir.

I. Əmrin hüquqilik şərtlərinə aiddir:

1. Əmr və ya sərəncam onu verməyə səlahiyyəti olan şəxs tərəfindən imzalanır.

Əgər əmr və ya sərəncamın onu vermək səlahiyyəti olmayan şəxs tərəfindən imzalanması bəlli olarsa, belə əmr və ya sərəncamın hüquqi əhəmiyyəti olmayacaqdır.

2. Əmr və ya sərəncam qəbul olunmuş formada (yazılı, şifahi, texniki vasitələrin köməyi ilə) verilməlidir.

Hər bir halda normativ sənəddə əmrin verilməsinin forma və qaydası müəyyən edilir (məsələn, silahın və ya başqa xüsusi vasitələrin tətbiqinə dair əmr müəyyən qanuna uyğun olaraq, yazılı formada verilməlidir).

3. Əmr aşkar surətdə qanuna qarşı durmamalı, onun icrası tabeçilikdə olan şəxsi cinayət etməyə sövq etməməlidir. Əmrin aşkar surətdə qanunsuz olması hallarında vəzifəli şəxs verdiyi əmrin mövcud qanunlara və ya hüquqi aktlara zidd olduğunu dərk edir, cinayət qanunu ilə qorunan mənafeələrə zərər yetirəcəyini görür və belə əmrin icra edilməsini arzu edir. Qanunsuz əmrin icrası ilə vurulan zərər dövlət, yaxud da xidməti vəzifəsinin yerinə yetirilməsi zərurətindən irəli gəlmişdir.

Bilə-bilə qanunsuz, yaxud da cinayət xarakterli nəticə ilə bağlı olan əmrin icrasına görə, həm əmri verən, həm də əmrin icraçısı barəsində ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyəti yaranır.

II. Əmrin icrasına aid edilən şərtlər:

1. Cinayət qanunu ilə qorunan mənafeələrə zərər yetirilən

hallarda əmri və sərəncamı icra edən şəxsin məsuliyyət məsələsinə baxıla bilər. Belə hallarda yetirilən ziyanın həcmnin əmri icra edənin hərəkətinə verilən qiymət üçün əhəmiyyəti olur.

2. Əmri icra edən şəxsin hərəkətləri əmrlə müəyyən edilən çərçivədən kənara çıxmamalıdır. Əmrin icraçısının qeyd edilən çərçivədən kənara çıxan hərəkətlərinə görə ümumi əsaslarla məsuliyyət yaranır.

3. Əmr və ya sərəncamın ictimai təhlükəliliyini dərk etməyərək onu icra edən şəxs qanunla qorunan mənafelərə zərər yetirdikdə, onun ancaq ehtiyatsızlıqdan törədilən əmələ görə məsuliyyəti yarana bilər.

4. Əmr və ya sərəncamın ictimai təhlükəliliyini onu icra edən şəxs dərk etsə də, onun belə əmr və ya sərəncamı icra etməkdən çəkinmək imkanı olmamışdırsa, qanunla qorunan mənafelərə zərər yetirən belə əmrin icrasına görə şəxsin məsuliyyəti yaranmır.

5. Qanunsuz əmrin (sərəncamın) icrası ilə cinayət hüququ ilə qorunan mənafelərə zərər yetiriləcəyini bilə-bilə şəxsin belə əmri icra etməsi, onun barəsində ümumi əsaslarla qəsdən törədilən cinayətə görə məsuliyyət yaradır.

6. Şəxs qanunsuz əmri icra etməkdən boyun qaçırmasına görə məsuliyyət daşımır.

ƏDƏBİYYAT

Baulin Ö.V. Obstoətelğstva, isklöçaöhie prestupnostğ deəniə. Xarğkov, 1991.

Baulin Ö.V. Pravo qrajdan na zaderjanie prestupnika. Xarğkov, 1986.

Domakin S.A. Крайнәә neobxodimostǵ po sovetskomu uqolovnomu pravu. M., 1955.

Kozak V.N. Voprosı teorii i praktiki krayney neobxodimosti. Saratov, 1981.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 1. Obhaә çastǵ. M., Zerüalo. 1999.

Naumov A.V. Cinayәt hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Paşe-Ozerskiy N.N. Neobxodimaә oborona i kraynәә neobxodimostǵ. M., 1962,

Tişkeviç İ.S. Pravo qrajdan na zaderjanie prestupnika. Minsk, 1974.

Tişkeviç İ.S. Usloviә i predelı neobxodimoy oboronı. M., 1961.

Әkuboviç M.İ. Voprosı teorii i praktiki neobxodimoy oboronı. M., 1961.

XI FƏSİL CİNAYƏTİN EDİLMƏ MƏRHƏLƏLƏRİ

§ 1. Cinayətin edilmə mərhələlərinin anlayışı, növləri və əhəmiyyəti

Cinayət insan fəaliyyətinin bir növüdür. O, müəyyən zaman və məkan daxilində başlayır, başa çatana qədər müəyyən mərhələlərdən keçir. Cinayət etmək qətiyyəti, törədiləcək cinayətin obrazı öncə subyektin düşüncəsində yaranır, sonra həyata keçirilir, cinayət törədilir. Cinayət bir halda dərhal, başqa halda isə tədricən, mərhələlərlə edilə bilər. Cinayət mərhələlərlə törədildikdə, əməlin edilməsindən öncə onun üçün hazırlıq hərəkətlərinə yol verilir. Məsələn, alət və vasitələr əldə edilir, qəsd ediləcək obyekt konkretləşdirilir, cinayətin iştirakçıları axtarılır və s. Bundan sonra cinayət törədilir.

Cinayətin hazırlanmasına və bilavasitə edilməsinə yönələn hərəkətlər qanunla cinayət hesab edilən əməlin bütün əlamətlərinə malik olur. Buna görə də cinayət qanunvericiliyi təkcə başa çatmış cinayətə görə deyil, həm də bitmiş cinayətdən öncə gələn, hələ başa çatmayan ictimai təhlükəli əməllərə görə də məsuliyyət müəyyən edir.

Xarakterinə və qurtarma vaxtına görə bir-birindən fərqlənən, qəsdən törədilən cinayətlərin hazırlanması və bilavasitə törədilməsilə bağlı olan pillələrə cinayətin edilmə mərhələləri deyilir.

Cinayətin mərhələləri kriminal niyyətin həyata keçirilməsinin pillələridir. CM-in 27-ci maddəsində cinayətin törədilməsinin üç mərhələsi göstərilir: *cinayətə hazırlıq, cinayətə cəhd və*

başa çatan cinayətlər¹.

Beləliklə, cinayət hüquq nəzəriyyəsində və məhkəmə təcrübəsində cinayətin edilməsinin üç mərhələsi fərqləndirilir: ***cinayətə hazırlıq, cinayətə cəhd, cinayətin başa çatması.***

Cinayətin edilmə mərhələləri kriminal fəaliyyətin qəsdən hazırlanması və həyata keçirilməsi ilə bağlı müəyyən mərhələlərdir. Göründüyü kimi, qəsdən törədilən cinayətlərdə cinayətin mərhələləri mövcud ola bilər.

Cinayətin mərhələləri – bir-birindən törədilən hərəkətlərin xarakterinə görə fərqlənir. Cinayətə hazırlıqla müqayisədə cinayətə cəhddə yol verilən hərəkətlər kriminal niyyətin başa çatmasına doğru daha çox yaxınlaşır. Başqa sözlə, cinayətə cəhddə yol verilən hərəkətlər törədilməsi planlaşdırılan əməlin tamamlanmamış obyektiv cəhətini təşkil edir.

Başlanmış kriminal fəaliyyətin qarşısı alındıqda, obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən kriminal əməl başa çatdırılmayan hallarda cinayətin edilmə mərhələlərini fərqləndirmək, cinayətin hansı mərhələdə dayandırıldığını aydınlaşdırmaq lazım gəlir. Başlamış və dərhal da başa çatdırılmış cinayətlərin mərhələləri haqqında məsələ meydana çıxmır. Başa çatmış cinayətlərdə cinayətlərin mərhələlərini araşdırmaq lüzumsuz olur.

Qəsdən edilən cinayət hər üç mərhələdə törədilə bilərsə, hər bir halda bu mərhələlərin bir-birinin ardınca baş verməsi məcburi deyildir. Bir halda şəxs heç bir hazırlıq hərəkətlərinə yol vermədən birbaşa qət etdiyi cinayəti törədir. Başqa halda isə, şəxs törədəcəyi cinayət üçün hazırlıq hərəkətlərini başa çatdırır, lakin cinayətin bilavasitə icrasına cəhd edərkən (cinayətə cəhd) əməlin qarşısı alınarsa, burada cinayətə hazırlıq mərhə-

---

¹ Ынайт щцгуг ядэбийятында ъинайтэ щазырлыг вя ъинайтэ ъящд явязиня илкин криминал фяалийят ифадяси дя ишлядилир (Курс советского уголовного права. В 6-и томах. Т. 1. Часть Общая. М., 1970. С. 547).

лөси цинайөтө сөhd мөрhөлөси илө удулдуғундан, шөхсин аңақ цинайөтө сөhdө гөрө мөсулиййөти яраныр. Әгөр шөхс һәм цинайөтө һазырлық мөрhөлөси үчүн зөрри олан һәрәкәтлөри етмиш, һәм дә цинайөтө сөhd мөрhөлөсидөн адлайарақ цинайөти баша чәтдиррһса, бурда һәм цинайөтө һазырлық, һәм дә цинайөтө сөhd баша чәтдиррһлан цинайөтлө удулур вө шөхс аңақ баша чәтмиш цинайөтө гөрө мөсулиййөт дашыыр.

Әлбөттө, шөрһ етдийимиз қайда аңақ конкрет бир цинайөтин төрөдильмөси илө бағлы олан һаллара аиддир. Әгөр шөхс бир цинайөтө һазырлық һәрәкәтлөрһнө, яхуд сөhdө yol верһрсө вө башқа цинайөти баша чәтдиррһса, белө һалда шөхсин мөсулиййөти цинайөтлөрһн мөсмусу үзрө — һәм баша чәтмиш цинайөтө, һәм дә баша чәтмәмиш цинайөтө гөрө һөлл едилр.

Елөсө дә, һөр һансы конкрет цинайөтин едильмөси үчүн гөрүлөн һазырлық һәрәкәтлөри өзү-өзлүйүндө дигөр битмиш цинайөт төркибһни дә төшкил едирһсө вө буңлар һазырлық гөрүлөн цинайөт төркибһ илө өһатө едильмирсө, онда мөсулиййөт цинайөтлөрһн сәми қайдасында, яөни һәм цинайөтө һазырлық, һәм дә битмиш цинайөтө гөрө мөйдана гөлөсәкдир. Мөсөлөн, мүөййөн шөхси өлдүрмөк мөқсәдилө зөһөрлөйици мәддө әлдө едөн шөхс һәм адам өлдүрмөйө һазырлық (СМ-ин 28 вө 120-ци мәддөлөри), һәм дә зөһөрлөйици мәддө әлдө етмөк (СМ-ин 240-сү мәддөси) үстүндө мөсулиййөт дашымалыдыр¹.

Цинайөтин мөрhөлөлөрһнө бүтүн цинайөтлөрдө рәст олуңмур. Цинайөтө һазырлығын вө цинайөтө сөhdин һансы цинайөтлөр үзрө мүмкүн оласына дайр СМ-ин Хүсуси һиссөсинн нормаларында гөстөриш юхдур. Аңақ СМ-ин 28 вө 29-сү мәддөлөрһнн төһлили әсасында һазырлық вө сөhd мүмкүн олан цинайөтлөрһн дайрөси

---

¹ Азярбайҗан ССР Ёнайт Мяҗаллясинин елми-практики комментарийасы. Цмуми щисся. Бакы, Азярняшр, 1978. С. 60.

müəyyən edilə bilər.

Cinayət hüququ elmi cinayətlərin subyektiv və obyektiv əlamətlərinə görə cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhd mərhələləri mümkün olan cinayətlərin dairəsini konkretləşdirir.

Cinayətin mərhələləri ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə mümkün deyildir.

CM-in 28-ci və 29-cu maddələrində cinayətə hazırlığa və cəhdə verilən anlayışdan bəlli olur ki, qeyd edilən mərhələlər yalnız qəsdən törədilən cinayətlərdə mümkündür. Cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhdə bağlı hərəkətlərin qəsdən törədilməsinə dair 28-ci və 29-cu maddələrdə birbaşa göstəriş vardır.

Aydındır ki, arzu etmədən, ancaq şüurlu surətdə yol verməklə cinayətə hazırlıq və ya cinayətə cəhd hərəkətlərinə yol vermək olmaz. Cinayətin qeyd edilən mərhələləri ancaq məqsədyönlü kriminal fəaliyyətdə ifadə oluna bilər. Beləliklə, cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhd düzünə qəsdə törədilən cinayətlərlə məhdudlaşır. Təqsirkar müəyyən hazırlıq hərəkətləri etdiyini, cinayətin icrasına başladığını və hərəkətlərini cinayəti başa çatdırmağa yönəltdiyini dərk edir və bunları həyata keçirməyi arzu edir.

Düzünə qəsdə törədilən cinayətlərə hazırlıq və cəhd hərəkətlərinin mümkünlüyü də cinayətin obyektiv əlamətlərinə görə konkretləşdirilir. Belə ki, maddi cinayət tərkiblərinin təsiri altına düşən hərəkətlə, yaxud hərəkətsizliklə edilən cinayətlərə hazırlıq və cəhd mümkün sayılır. Məsələn, şəxs başqasının mal-qarasını oğurlamaq məqsədilə əvvəlcə onun itlərini zəhərləyib öldürür, bir neçə gündən sonra gizləncə tövlədəki mal-qaranı çıxarıb aparır.

Formal cinayət tərkiblərinin nəzərdə tutduğu cinayətlərə hazırlıq və cəhdin mümkünlüyü məsələsinin aydınlaşdırılması nisbətən mürəkkəbliklə xarakterizə olunur. Bu səbəbdən də ci-

nayətə hazırlıq və cinayətə cəhd məsələsinə ayrılıqda baxılmadır. Eyni zamanda konkret cinayətin edilmə formasına, cinayətin hərəkətlə, yaxud da hərəkətsizliklə törədilməsinin aydınlaşdırılmasına da diqqət yetirilməlidir.

«Formal cinayətlərə»¹ hazırlıq və cəhdin mümkünlüyü məsələsi aydınlaşdırılarkən, ilk növbədə bu cinayətləri əhatə edən tərkiblərin quruluşuna diqqət yetirmək lazımdır. Əgər cinayətə hazırlıq hərəkətlərinə qanunla bitmiş cinayət kimi baxılarsa, belə cinayətlərə hazırlıq istisna ediləcəkdir. Məsələn, banditizm (CM-in 217-ci maddəsi) belə cinayətlərdəndir. Bu cinayətlərin sosial təhlükəliliyini nəzərə alaraq, qanunvericilik onun başa çatma anını cinayətə hazırlıq mərhələsinə çəkmişdir.

Lakin banda təşkil etmək niyyətinə düşən şəxs təkbaşına silah əldə edirsə və banda yaratmaq üçün adamlar axtarırsa, belə hərəkətlər «silahlı qruplar təşkil etmək» əlamətini yaratmır, şəxsin banditizmə hazırlıq üstündə (CM-in 28 və 217-ci maddələri) cinayət məsuliyyəti yaranır. Çünki, «silahlı dəstə təşkil etmək» (CM-in 218-ci maddəsi) əlaməti ən azı iki nəfərin onu yaratmaq haqqında razılığa gəlməsini və silahın faktiki əldə edilməsini nəzərdə tutur.

Ümumiyyətlə, cinayət hüquq nəzəriyyəsi və məhkəmə təcrübəsi həm hərəkətlə, həm də hərəkətsizliklə törədilən formal cinayətlərə hazırlığı mümkün sayır (məsələn, quldurluq cinayətinin törədilməsi üçün, təqsirkarın qəsd ediləcək obyektə elektrik xətlərini əvvəlcədən korlaması, həqiqi hərbi qulluğa çağırışdan boyun qaçırmaq üçün şəxsin əvvəlcədən ezamiyyə sənədlərinin düzəldilməsində ifadə olunan hazırlıq hərəkətləri

---

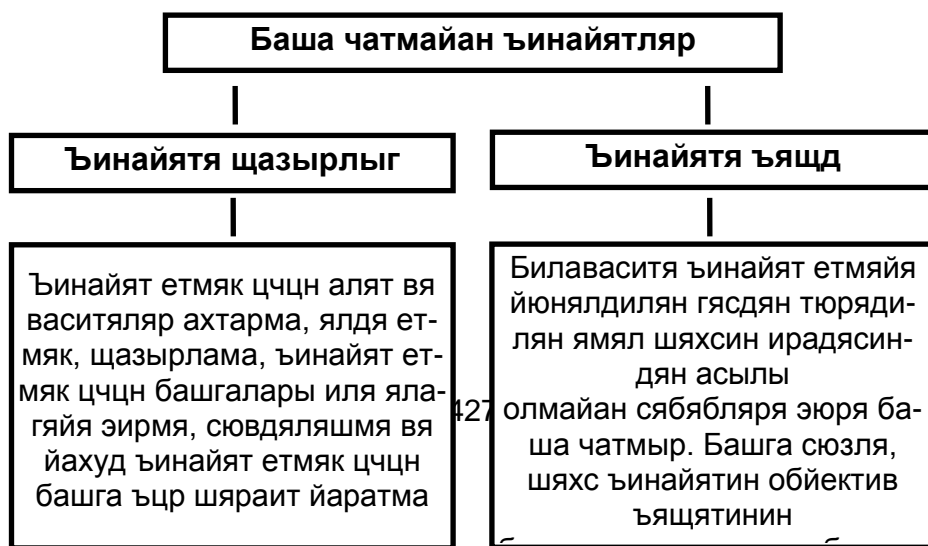
¹ Ынайятя щазырлыг вя ынайятя ыящдля баьлы мясялялярин шярщини ясасландырмаг цццн сонракы сящифялярдя шярти олараг формал ынайят тяркибляринин нязярдя тутдуьу ынайятляр явязиня «формал ынайятляр», мадди ынайят тяркибляри иля ящята олунан ынайятляр явязиня «мадди ынайятляр» ифадяси ишлядиляьядир.

вə s.).

Нəрəkəтсизликлə тօрədилən formal cinayətlərə cəhd мүмкүн deyildir. Çünki тərкиbdə гօстəрилən нəрəkəтсизлик акти тօрədилən anda cinayət bitmiş sayılır (мəsələn, нəрби xidməт keçməkdən boyun qaçırма (СМ-in 321-ci maddəsi), təhlükədə qoyma (СМ-in 143-cü maddəsi) və s.). Eyni hal нəрəkətlə тօрədилən formal cinayətlərin də əksəriyyətinə aiddir.

Мүəyyən davranış qaydalarının, habelə məcburi qaydaların pozulması ilə, habelə onların yerinə yetirilməsilə bağlı edilən cinayətlərə də cəhd мүмкүн sayılmır (мəsələn, СМ-in 142, 269, 270-ci və s. maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərə cəhd мүмкүн deyildir).

Нəрəkətlə тօрədилən iki növ formal cinayətlərə cəhd мүмкүн hesab edilir: obyektiv cəhəti мürəkkəb olan, iki və ya daha artıq нəрəkəт aktını nəzərdə tutan cinayətlər, нəрəkəт aktının başlanması və bitməsi xeyli zaman fasiləsi ilə bağlı olan cinayətlər (мəsələn, avtomotonəqliyyatı sürüb qaçırма maşının qapısını açmağı, salona daxil olmağı, maşının mühərrikini işçi vəziyyətə gətirməyi tələb edir: burada qaçırılacaq maşının qapısını açmaqdan başlamış, maşını dayandığı yerdən нəрəkəтə gətirənə qədər keçən vaxt ərzində şəxsin qəsdinin qarşısı alınarsa, cinayətə cəhd mövcud olacaqdır).

Баъа щатмасы хэдэлэмэ хэрэкэтлэрилэ бағлы олан формал цинайэтлэрэ (СМ-ин 134-цү, 227-ци вэ с. маддэлэри) нэ хазырлыь, нэ дэ цэhd мүмкүн дэйдир.

Цинайэтин едилмэ мэрхэлэсинин дүзгүн мүэyyэн едилмэсинин мүхүм практики эхэмиyyэти вадир. Бундан асылы олараь баъа щатмадан цинайэтлэр битмиъ цинайэтлэрдэн фэрqlэндирилр, цинайэтлэрин дүзгүн төвсифинэ nail олунур. Цинайэтэ хазырлыь хэрэкэтинэ yol vermэkdэ тэqсирли олан шэxсин эмэли СМ-ин 28-ци маддэсинэ истинад етмэклэ, Хүсуси hissэнин uyғun нормасы илэ төвсиф едилр. Елэцэ дэ, цинайэтэ цэhd эмэли СМ-ин 29-цу маддэси илэ вэ Хүсуси hissэсинин uyғun маддэси илэ, баъа щатмиъ цинайэтлэр исэ анцаь СМ-ин Хүсуси hissэсинин мүвafiq маддэлэри илэ төвсиф едилр. Üмуми qayда үзрэ цинайэтэ цэhd цинайэтэ хазырлыьдан, баъа щатмиъ цинайэт исэ цэхddэн daha тэhlүкэлидир. Buna göre дэ СМ-ин 28 вэ 29-цу маддэлэриндэ цинайэтин тэсbit едилэн мэрхэлэлэрини нэзэрэ алмаьла СМ-ин 63-цү маддэсинин

müəyyən etdiyi əsaslarla cəzanın fərdiləşdirilməsi qaydası müəyyən edilir.

Cinayətin mərhələlərinin onun törədilməsi ardıcılığına – cinayətə hazırlığa, cinayətə cəhdə və cinayətin bitməsinə uyğun olaraq araşdırılması məqsədəuyğundur.

§ 2. Cinayətə hazırlıq

CM-in 28-ci maddəsinə görə:

«28.1. Cinayət törətmək üçün vasitə və ya alət axtarma, əldə etmə və ya hazırlama, yaxud cinayət törətmək üçün başqaları ilə əlaqəyə girmə, sövdələşmə və yaxud cinayət törətmək üçün qəsdən başqa cür şərait yaratma zamanı cinayət şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə başa çatdırılmamışdırsa, belə əməllər cinayətə hazırlıq hesab olunur.

28.2. Yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə yönəlmiş hazırlıq cinayət məsuliyyətinə səbəb olur».

Cinayətin edilməsinin müstəqil mərhələsi kimi cinayətə hazırlığın əsas məzmunu sonradan törədiləcək cinayətin edilməsi üçün konkret şərait yaratmaqdan ibarətdir. Hazırlıq hərəkətləri cinayət hüquq norması ilə qorunan obyektə bilavasitə qəsd etməyə yönəldilməsə də, məhz qət edilən cinayətin törədilməsi üçün şərait yaratdığı üçün sosial təhlükəli olur.

Cinayətə hazırlıq obyektiv cəhətdən aşağıdakı hərəkətlərdə ifadə olunur: *1) cinayəti etmək üçün vasitə və ya alət axtarma; 2) cinayəti etmək üçün vasitə və ya alət əldə etmə; 3) vasitə və ya alət hazırlama; 4) cinayət törətmək üçün başqaları ilə əlaqəyə girmə; 5) cinayət törətmək üçün sövdələşmə; 6) cinayət törətmək üçün başqa cür şərait yaratma.*

Cinayət etmək üçün alət və vasitə axtarma istənilən üsulla

göstərilən alət və vasitələrin faktiki əldə edilməsini nəzərdə tutur. Cinayətin alət və vasitələri hüquqi və ya qeyri-hüquqi yolla, o cümlədən kriminal yolla əldə edilə bilər.

1960-cı il CM-in 15-ci maddəsində cinayətin alət və vasitəsini *əldə etmə* əlaməti nəzərdə tutulmurdu. Buna görə də qanunda işlədilən «axtarma» əlamətinin semantik mənası ilə cinayət-hüquqi mənası uyuşmurdu. Cinayət hüquq ədəbiyyatında isə cinayəti etmək üçün alət və vasitələri axtarma əlaməti, belə alət və vasitələrin həm faktiki axtarılması, həm də ələ keçirilməsi kimi izah edilirdi. Buna görə də «axtarma» əlamətinin cinayət-hüquqi mənası ilə onun semantik mənası arasında fərqi aradan qaldırmaq üçün qüvvədə olan CM cinayətə hazırlığın anlayışını nəzərdə tutan 28-ci maddədə cinayəti etmək üçün vasitə və ya alət «əldə etmə» əlamətini müstəqil obyektiv əlamət kimi daxil etmişdir.

Qanunda cinayət etmək üçün alət və vasitənin axtarılması qeyd edilir. Cinayətin edilmə alətinin izahı ilə əlaqədar nə nəzəri ədəbiyyatda, nə də məhkəmə təcrübəsində fikir ayrılığına rast olunmur. Alət elə əşyalardır ki, bunların köməyi ilə bilavasitə cinayət törədilir. Belə alətlərə bütün növdən olan odlu və soyuq silahlar aiddir. Bunun üçün silahın zavoddan buraxılan olması, yaxud da əldə hazırlanan olmasının əhəmiyyəti yoxdur. Daha sonra, özünün obyektiv xüsusiyyətinə görə cinayətin edilməsində istifadə edilən hər hansı əşya (daş, ağac, butulka, şüşə parçası, mətbəx bıçaqları, ülgüc, çəkil, ling, balta, dəhrə, vintaçan, biz, qayçı, kəlbətin və s.) cinayətin törədilməsi aləti ola bilər.

Cinayətin edilmə vasitəsi cinayətin edilmə alətindən fərqli olaraq kriminal əməlin edilməsini asanlaşdıran əşyalardır. Məsələn, əmlakın qanunsuz ələ keçirilməsində, həqiqi hərbi qulluğa növbəti çağırışdan yayınmada istifadə edilən saxta sənədlər,

keşikçini yuxuya verən bihuşedici maddələr, cinayət törədən dəstənin istifadə etdiyi nəqliyyat vasitələri cinayətin edilməsi vasitəsi ola bilər. Əgər cinayətin edilməsində nəqliyyat vasitələrindən – traktordan, buldozerdən anbarın qapılarının sındırılmasında, divarların uçurulmasında istifadə edilirsə, belə hallarda cinayətin edilmə vasitəsi cinayətin edilmə alətinə çevrilir.

Cinayət törətmək üçün vasitə və ya alət **əldə etmə** qanuni və ya qeyri-qanuni üsulla vasitə və ya alətin faktiki ələ keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu əşyanın pulla alınmasında, müəyyən qiymətli şeylə dəyişdirilməsində, müvəqqəti istifadə üçün götürülməsində, oğurlanmasında və s. ifadə oluna bilər (məsələn, oğurluq etmək üçün, müəyyən obyektə daxil olmaq üçün açarların əldə edilməsi, adam öldürmək üçün zəhərin əldə edilməsi və s.).

Cinayət etmək üçün alət və vasitə hazırlama nisbətən geniş məzmunu malik olan anlayışdır. Burada hazırlama anlayışı həm cinayətin alət və vasitəsi ola biləcək əşyaların bilavasitə hazırlanmasını, həm də digər əşyaların kriminal niyyətin həyata keçirilməsində istifadə edilə biləcək vəziyyətə gətirilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, şəxs bir halda soyğunçuluq və ya quldurluqda istifadə etmək üçün odlu, yaxud da soyuq silah, adam öldürmək üçün otlardan zəhərləyici maddələr, saxta pul buraxmaq üçün dəzgah hazırlayır, başqa halda isə yararsız vəziyyətdə olan silahı təmir edib yararlı vəziyyətə gətirir, məişətdə işlənən əşyaların təsərrüfat təyinatını dəyişərək soyuq silaha, ov tüfənginin lüləsini kəsib obrezə çevirir və s.

Cinayət törətmək üçün başqaları ilə əlaqəyə girmə gələcəkdə törədilməsi planlaşdırılan cinayətin icraçısı və köməkçisi qismində istifadə edilə biləcək şəxsləri ələ almağa, onları bu işə razı salmağa yönələn fəaliyyətdir.

Cinayət törətmək üçün başqaları ilə sövdələşmə konkret

ağır, yaxud da xüsusilə ağır cinayəti iştirakçılıqla törətmək üçün tərkibi iki nəfərdən az olmayan dəstə təşkil etməni nəzərdə tutur.

Cinayət törətmək üçün başqa cür şərait yaratma cinayətin alət və vasitələrinin ələ keçirilməsi və hazırlanması ilə əlaqədar olmayan, lakin törədilməsi qət edilən cinayətin gələcəkdə reallaşdırılmasına kömək edəcək real zəruri şəraitin yaradılmasına yönələn hərəkətlərin edilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, başqa cür şərait yaratma qəsd obyektinin seçilməsində, cinayətin törədilməsilə bağlı planın hazırlanmasında, cinayətin törədiləcəyi yerdə ərazinin öyrənilməsində, siqnal-nəzarət sisteminin korlanmasına yönələn hərəkətlərdə, enerji sistemini sıradan çıxaran hərəkətlərdə, mühafizə itlərini zəhərləyib öldürmədə, diqqəti yayındırmaq üçün cinayətin törədiləcəyi ərazidə həyəcan yaradan hadisənin törədilməsində və s. ifadə oluna bilər.

Cinayətə hazırlıqda başqa cür şərait yaratma ilə bağlı hərəkətlər bəzən iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə köməkçilik funksiyası ilə bağlı ola bilər. Belə hallarda törədilən əmələ görə məsuliyyət cinayətə hazırlıq üstündə deyil, cinayətə köməkçilik hərəkətləri kimi cinayətdə iştirakçılığa görə yaranacaqdır, (şəxsin üzvü olduğu dəstənin edəcəyi oğurluğu asanlaşdırmaq üçün qəsəbənin başqa səmtində yanğın törədərək diqqəti yayındırması; mənzildən ediləcək oğurluğu asanlaşdırmaq üçün şəxsin mənzildə yaşayan ailəni qonaq çağırması; oğurluq edənlərin barıdan aşması üçün şəxsin ertədən barının yanına nərdi-van atması və s.)

Göstərilən istisna hallarda törədilən hərəkətlər hazırlıq əməlinin obyektiv cəhətini deyil, iştirakçılıqla törədilən cinayətin obyektiv cəhətini yaradan ünsürlərdən olur.

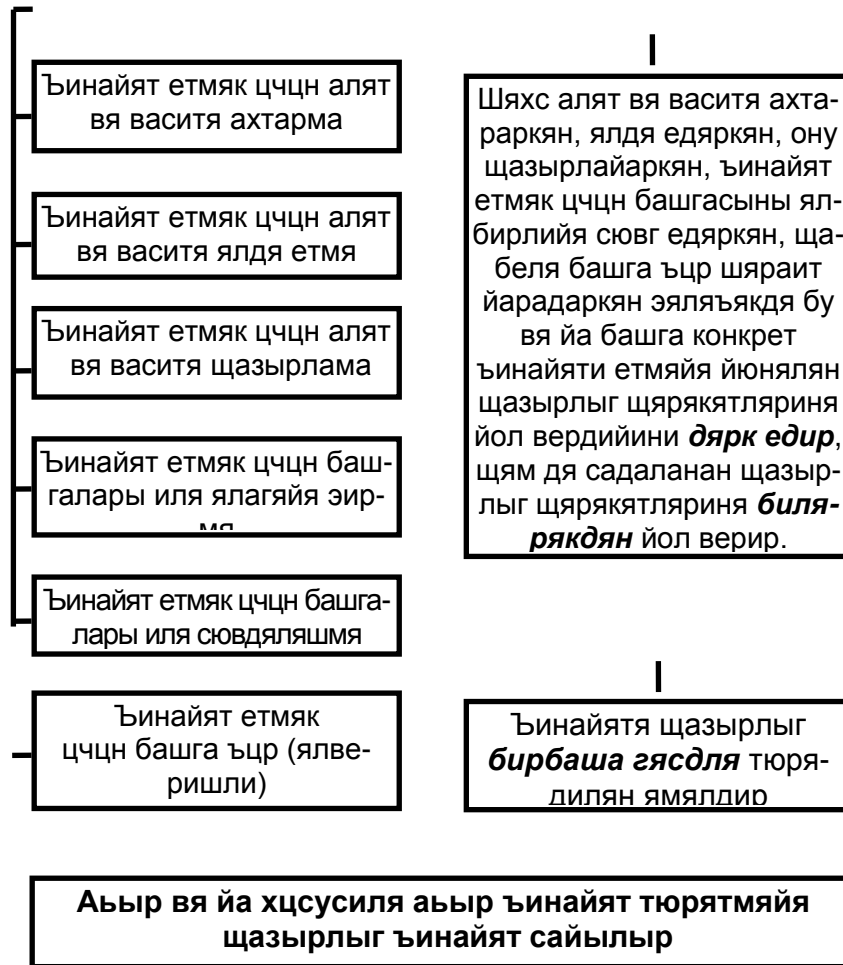
Cinayətə hazırlıq, adətən, fəal hərəkətlərlə edilir. Lakin kriminal əmələ hazırlığın hərəkətsizliklə edilməsi də istisna edil-

mir (məsələn, anbardan oğurluğun edilməsini asanlaşdırmaq məqsədilə anbarın qapısını açıq qoyma).

Cinayətə hazırlıq subyektiv cəhətdən ancaq düzünə qəsdlə edilir. Hər bir hazırlıq hərəkəti özünün predmet məzmununun konkretliyi ilə fərqlənməlidir. Hazırlıq hərəkətlərinə yol verən şəxsin həm də şüuru ilə törətməyi qət etdiyi konkret cinayətin əsas ünsürləri əhatə olunmalıdır. Məsələn, əgər şəxs odlu silahı qanunsuz əldə edirsə və «lazım olar» deyər, onu evdə saxlayırsa, belə hərəkət cinayətə hazırlıq üstündə məsuliyyət yarada bilməz. Qanunsuz əldə edilən odlu silahı saxlamağa görə isə ümumi əsaslarla bitmiş cinayət üstündə məsuliyyət yaranır.

Qanun cinayətə hazırlığa görə məsuliyyəti cinayətlərin hər hansı dairəsinə görə məhdudlaşdırmır. Bununla belə, praktika-da cinayətə hazırlığa görə məsuliyyətin həlli məsələlərinə az rast olunur. Bu da aşağıda qeyd edilən səbəblərlə bağlıdır. Birincisi, edilən hazırlıq hərəkətləri gizli qalır, az hallarda onlar barəsində məlumat əldə etmək mümkün olur. İkincisi, bir sıra hallarda yol verilən hazırlıq hərəkətləri zahirən müşahidə edilərsə də, onun kriminal xarakterdə olmasını aydınlaşdırmaq olmur. Məsələn, şəxs bir halda adam öldürmək məqsədilə, başqa halda isə təsərrüfat təyinatı üzrə işlətmək məqsədilə mağazadan balta ala bilər, nə qədər ki, şəxs kriminal niyyət güddüyünü bəyan etməyib, yaxud da belə niyyət aşkar edilməyib, balta almaq aktı cinayətə hazırlıq kimi qiymətləndirilə bilməz. Üçüncüsü, bir sıra hallarda törədilməsi qət edilən cinayətə hazırlıq hərəkətləri az əhəmiyyətli olduğundan belə hərəkətə yol verən şəxsin məsuliyyətə alınması məqsədamüvafiq sayılır.

Təsadüfi deyildir ki, Cinayət Məcəlləsində (28-ci maddə) cinayətə hazırlığa verilən anlayış xeyli konkretləşdirilmiş, ancaq ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə razılığın kriminallığı müəyyən edilmişdir. Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində cinayətə hazırlığa görə cəza yüngülləşdirilir. CM-in 63.2-ci maddəsinin göstərişinə görə, «cinayətə hazırlığa görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha

ciddi cəza növünün yuxarı həddinin yarısından çox ola bilməz».

§ 3. Cinayət etməyə cəhd

Cinayət Məcəlləsinin 29-cu maddəsində cinayət etməyə cəhdə aşağıdakı məzmununda anlayış verilmişdir: «*Bilavasitə cinayət törətməyə yönəldilmiş qəsdən edilən əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik), şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə başa çatdırılmamışdırsa, cinayət etməyə cəhd hesab olunur*».

Qüvvəsini itirmiş CM-in 15-ci maddəsinin 2-ci hissəsində bu instituta verilən anlayışla hazırda qüvvədə olan Məcəllənin 29-cu maddəsində verilən anlayış arasında xeyli fərqlər vardır. Öncə qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi cinayətin bu mərhələsinin adında dəyişiklik edərək ilk dəfə «sui-qəsd» ifadəsindən imtina edilmiş və onu «cinayət etməyə cəhd» anlayışı ilə əvəz etmişdir. Zənn edirik «sui-qəsd» ifadəsinin «*cinayət etməyə cəhd*» ifadəsi ilə əvəz edilməsi uğurludur və buna haqq qazanmalıdır. «Sui-qəsd» ifadəsi 1920-ci illərdə rus dilində işlədilən «pokuşenie» sözünün birbaşa Azərbaycan dilinə edilən uğursuz tərcüməsi ilə bağlı olmuşdur.

Fikrimizcə, «cinayət etməyə cəhd» anlayışı cinayətin edilməsinə yönələn, lakin müxtəlif səbəblər üzündən başa çatdırılmayan fəaliyyəti daha dəqiq ifadə edir və zənn edirik ki, az vaxt ərzində qeyd edilən cinayət-hüquqi kateqoriya nəzəriyyə-də və təcrübədə «vətəndaşlıq hüququ» qazanacaqdır.

Qüvvəsini itirən Məcəllədən fərqli olaraq, qüvvədə olan CM-də (29-cu maddə) «təqsirkar olan şəxs» əvəzinə, sadəcə «şəxs» ifadəsi işlədilir. Daha sonra köhnə qanunda «sui-qəs-

din» ancaq hərəkətlə törədilməsinə dair göstəriş olduğu halda qüvvədə olan Məcəllədə «cinayət etməyə cəhd»in həm hərəkətlə, həm də hərəkətsizliklə törədilməsi mümkün sayılır. Fikrimizcə, qüvvədə olan CM-də «təqsirli olan şəxs» əvəzinə «şəxs» ifadəsinin işlədilməsinə haqq qazandırılmalıdır. Çünki şəxsin təqsirli olması ancaq məhkəmə tərəfindən müəyyən edilə bilər. Daha sonra məhkəmə təcrübəsindən bəlli olur ki, cinayət etməyə cəhd təkcə hərəkətlə deyil, həm də hərəkətsizliklə törədilə bilər.

Qanunda cinayət etməyə cəhdə verilən tərif onun obyektiv və subyektiv əlamətlərinə əsaslanır.

Cinayət etməyə cəhdin, adətən, üç obyektiv əlaməti fərqləndirilir. Birincisi, ***hərəkət bilavasitə cinayət törətməyə yönəldilir***. Qanunun belə mövqeyi göstərir ki, cinayətə cəhddə törədilməsi əvvəlcədən qət edilən cinayətin faktiki edilməsinə başlanılır, cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlər qismən ziyan çəkmiş olur. Eləcə də, cinayətə cəhd edilən hərəkətlərlə dispozisiyada göstərilən cinayətin obyektiv cəhəti qismən icra edilmiş olur (məsələn, şəxs başqasını öldürmək məqsədilə nişan alır, atəş açır; oğru mal-qara aparmaq üçün tövlənin qapısını açır və s.).

Cinayətə cəhdin ikinci obyektiv əlaməti ***hərəkətin başa çatmamasında ifadə olunur***. Qanunun belə mövqeyi onu göstərir ki, cinayət etməyə cəhd zamanı cinayətin obyektiv cəhəti özünün sonrakı inkişafını davam etdirə bilmir. Bu əlamət cinayətə cəhdi başa çatmış cinayətdən fərqləndirir. Burada cinayətə cəhdin bitmiş cinayətdən fərqləndirilməsi həm də bu növdən olan cinayətlərin əlamətlərini nəzərdə tutan tərkibin quruluşundan asılıdır. Əgər cinayət etməyə cəhd maddi cinayətin törədilməsinə yönəlmişdirsə, kriminal nəticə baş vermir. Belə ki, başqasını öldürmək məqsədilə odlu silahdan atılan güllə zərərçə-

kənə dəymir (yaxud dəysə də, onu öldürmür). Qanunda nəzərdə tutulan nəticə – zərərçəkənin ölümü baş vermir. Mal-qaranı oğurlamaq üçün tövlənin qapısını açmış şəxs ev sahibi tərəfindən yaxalanır.

Beləliklə, cinayət etməyə cəhd zamanı hər şeydən əvvəl qanunda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli nəticə baş vermir. Lakin buradan heç də o nəticəni çıxarmaq olmaz ki, cinayətə cəhddə, ümumiyyətlə, nəticə olmur. «*Cinayət etməyə cəhd nəticəsiz cinayətdir*» dedikdə, şəxsin məhz arzu etdiyi nəticənin meydana gəlməməsi nəzərdə tutulur. Bəzi hallarda cinayətə cəhdə yol verilən hərəkətlər cinayəti başa çatdırmasa da, müəyyən nəticələr doğura bilər. Məsələn, şəxsin qadını zorlamağa yönələn hərəkəti başa çatmasa da, qadın belə hərəkətdən bədən xəsarəti ala bilər.

Cinayətə cəhdin üçüncü *obyektiv əlaməti — qəsdin şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən başa çatmamasında ifadə olunur*. Bu əlamətin mənasına görə qəsdin kəsilməsi, başa çatmaması şəxsin öz təşəbbüsü ilə, cinayəti başa çatdırmaqdan imtina etməyə dair daxilən qəbul etdiyi qərarla bağlı olmur. Qəsdin qarşısını alan, ona başa çatmağa imkan verməyən amillər meydana gəlir. Qəsdə dayandıran belə amillər şəxsin iradəsindən asılı olmayaraq yaranır.

Cinayətə cəhddə cinayəti başa çatdırmağa imkan verməyən hallar olduqca müxtəlif ola bilər. Bu, cinayəti başa çatdırmaq üçün şəxsin hazırladığı alət və vasitənin yararsız olması ilə (seçilən, yaxud da hazırlanan açar qıfıla düşmür, beləliklə, qapını açmaq, əmlakı oğurlamaq mümkün olmur, pul almaq üçün xəzinədarə təqdim edilən sənədin saxta olması xəzinədar tərəfindən aşkar edilir), cinayətin predmetinin olmaması ilə (seyfdə pul olmasını zənn edən şəxs seyfi açır, lakin orada pul olmur), zərərçəkənin ciddi müqavimət göstərməsilə əlaqədar ola bilər.

Cinayətə cəhd subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə xarakterizə olunur. Cinayətə hazırlıq kimi cinayətə cəhd də məqsədəuyğun kriminal fəaliyyətdir. Lakin cinayətə cəhd hazırlıqdan fərqli olaraq cinayətin icrasına başlanğıc formasında olan kriminal fəaliyyətdir. Şəxs öz hərəkətinin (hərəkətsizliyinin) müəyyən cinayəti törətməyə yönəldiyini dərk edir və cinayəti başa çatdırmağı arzu edir. Əgər şəxs maddi cinayət törətməyə cəhd edirsə, onun qəsdinin məzmununu ictimai təhlükəli nəticənin baş verəcəyini əvvəlcədən görməsi və belə nəticənin baş verməsini arzu etməsi təşkil edəcəkdir.

Cinayətə cəhdin ancaq birbaşa qəsdlə mümkünlüyü məhkəmə təcrübəsində də qeyd edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 3 may 1993-cü il tarixli qərarı ilə verilən izahatda qeyd edilir ki, qəsdən adam öldürməyə sui-qəsd ancaq düzünə qəsdlə mümkündür. Şəxs yol verdiyi hərəkətin ölümdən ibarət ictimai təhlükəli nəticəni doğuracağını əvvəlcədən görür, belə nəticəni arzu edir, lakin onun iradəsindən asılı olmayan səbəb üzündən belə nəticə baş vermir».

Cinayətə cəhdə yol verən şəxsin şüurunda törədiləcək cinayətin bütün ünsürləri əhatə olunur. Lakin şəxs törədilməsi qət edilən cinayətin başa çatmayacağını əvvəlcədən dərk etmir¹.

Törədilən hərəkətlərin xarakterinə və baş verməsi gözlənilən kriminal nəticəyə yaxınlığına görə cinayətə cəhdin iki növü fərqləndirilir: bitməmiş cəhd və bitmiş cəhd.

Bitməmiş cinayət etməyə cəhddə cinayəti başa çatdırmaq

---

¹ Буна эюрэ дэ баша чатмыш ынайттин субйектив ыящяти иля ынайтэ ыящдин субйектив ыящяти арасында фярг гоймаа ыящд едян 1992-ыи ил «Ынайт щцгуу» дярслийинин мцяллиярнин мювгейи иля разылашмаг олмаз (Уголовное право. Общая часть. М., 1992. С. 231-232).

üçün şəxs zəruri saydığı hərəkətlərin müəyyən hissəsini yerinə yetirə bilmir və buna görə də cinayət başa çatmır.

Şəxs mal-qaranı oğurlamaq üçün vətəndaşın həyətinə girir, lakin tövlənin qapısını açma bilmədiyi üçün məqsədinə nail ola bilmir. Başqa misal: şəxs seyfdəki pulları oğurlamaq məqsədilə seyfi açarkən yaxalanır.

Cinayətə cəhdin bu növü hərəkətin tamamlanması ilə, cinayətin obyektiv cəhətinin qismən icrası ilə fərqlənir. Şəxsin şüurunda cinayətin başa çatması üçün obyektiv olaraq tələb olunan, lakin onun tərəfindən tamamilə edilə bilməyən konkret hərəkətlər əks olunur.

Cinayətin başa çatdırılmaması şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən baş verir. Bir halda şəxs qapının qıfılını açmağa nail ola bilmir, başqa halda yaxalandığı üçün cinayəti başa çatdıra bilmir.

Bitmiş cinayət etməyə cəhddə şəxs cinayəti başa çatdırmaq üçün zəruri saydığı və obyektiv olaraq cinayətin başa çatması üçün kifayət hesab edilən hərəkətləri edir, lakin onun iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən cinayət başa çatmır.

Cinayətə cəhdin bu növündə yol verilən hərəkətlər şəxs tərəfindən əlavə səylər edilmədən kriminal nəticəni (yaxud da cinayətin obyektiv cəhətini) şərtləndirməli olduğu halda, cinayət başa çatmır. Həm də şəxsdə yol verilən hərəkətlərin cinayəti başa çatdırmağa kifayət edən hərəkətlər olmasına inam yaranır.

Bitmiş cəhd başa çatmış cinayətdən onunla fərqlənir ki, cəhd zamanı arzu olunan nəticə baş vermir (maddi cinayətlərdə), yaxud bu zaman cinayətin obyektiv cəhətini yaradan hərəkətin axıra qədər edilməsi mümkün olmur (formal cinayətlərdə). Həm də burada yol verilən hərəkətlərin cinayətin başa çatmasına doğru «inkişafını» dayandıran amillər şəxsin iradəsin-

dən asılı olmur (məsələn, vəzifəli şəxs ona təklif edilən rüşvəti qəbul etmir, başqasını öldürmək məqsədilə atılan güllə zərərçəkənə xəsarət yetirir, onu öldürmür).

Cinayətə cəhdin bitən və bitməyən növlərə ayrılmasının nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır. Bitmiş cəhd adətən bitməmiş cəhdədən daha təhlükəli olur. Bitmiş cəhd hərəkətin başa çatma dərəcəsinə görə başa çatmış cinayətə daha çox yaxınlaşdığından, ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə də başa çatmış cinayətə daha yaxın olur. Buna görə də məhkəmələr cəza təyini zamanı cinayətə cəhdin növlərinə fərqli qiymət verirlər.

Adətən, bitmiş cəhdə görə təyin edilən cəza bitməmiş cəhdə görə təyin edilən cəzadan ağır olur. Daha sonra, cinayətə cəhdin növlərinin fərqləndirilməsinin cinayətdən könüllü imtina haqqında məsələnin həlli üçün əhəmiyyəti vardır.

Йарарсыз васитя иля	Йарарсыз предмета
Ёнайтин едилмясиндя еля васитялярдян истифадя едилир ки, беля васитяляр обйектя зяряр йетирмяк хцсусийятиня малик олмур	Гясдин йюнялдийи предметин олмамасы, йахуд да мялум предметин зяряри хцсусийятляря малик олмамасы обйектя зяряр йетирмяк имканыны ара-

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində cinayətə yararsız cəhd növü də fərqləndirilir. Yararsız cəhd növü şəxsin səhvi ilə bağlı olur. Şəxs ya ziyan yetirmək istədiyi obyekt barəsində səhv edir, yaxud elə alət və vasitələrdən istifadə edir ki, bunlar kriminal niyyəti həyata keçirməyə imkan vermir. Yararsız cəhdin özünün də iki növü fərqləndirilir: yararsız obyektə ziyan yetirməyə yönələn cəhd, yararsız vasitələrlə ziyan yetirməyə cəhd.

Yararsız obyektə ziyan yetirməyə yönələn cəhddə şəxs faktiki səhvə yol verdiyindən onun yol verdiyi hərəkət obyektə zərər yetirmir. Cinayət etməyə cəhdin bu növündə şəxs öz hərəkətlərini reallıqda mövcud olan obyektə (həyata, mülkiyyətə) istiqamətləndirir, lakin qəsd obyektinin xüsusiyyətləri haqqında yanlış təsəvvürə malik olduğundan məqsədinə nail ola bilmir. Bir halda səhv cinayətin predmetilə əlaqədar (məsələn, şəxs oğurlamağı qət etdiyi atın tövlədə olduğunu zənn edir, lakin tövlənin qapısını açarkən at orada olmur), başqa halda isə zərərçəkmişlə bağlı (ölmüş adamı yatmış hesab edib, ona qəsd etmə) olur.

Yararsız vasitələrlə cinayətə cəhd zamanı şəxs cinayət tö-

rətmək üçün elə vasitələrdən istifadə edir ki, belə vasitələr cinayətin edilməsini obyektiv olaraq təmin etməyə qadir olmur. Belə vasitələrin özünün də iki növü – cinayəti etmək üçün mütləq yararsız olan vasitələr və konkret şərait üçün yararsız olan vasitələr – fərqləndirilir.

Mütləq yararsız olan vasitələrə elə vasitələr aid edilir ki, onlar heç bir halda kriminal qəsdin həyata keçirilməsi üçün yararlı olmur (məsələn, şəxs öldürmək məqsədilə zərər çəkənə zəhər əvəzinə zərərsiz dərman tozu verir).

İkinci halda, yəni konkret şərait üçün yararsız olan vasitə başqa şəraitdə kriminal niyyətin həyata keçirilməsi üçün yararlı ola bilər (məsələn, atəş açmaq üçün nasaz olan odlu silahla adam öldürməyə cəhd etmə).

Yararsız cəhd «yararlı» cəhdin bütün xüsusiyyətlərinə malik olduğu üçün ona görə də cinayət məsuliyyəti yaranır. Yararsız cəhddə də şəxs cinayət hüquq norması ilə qorunan obyektə zərər yetirməyə səy edir, belə hərəkətdə təqsirli olur və buna görə əməl ictimai təhlükəliliklə xarakterizə olunur. Cinayətə cəhdin yararsızlığı məhkəmə tərəfindən cəza təyininə nəzərə alınır.

Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində cinayət etməyə cəhdə görə cəza yüngülləşdirilir. CM-in 63.3-cü maddəsinin göstərişinə görə, «Cinayət etməyə cəhdə görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin dördüdə üçündən çox ola bilməz».

§ 4. Başa çatmış cinayətlər

Başa çatan cinayət başa çatmayan cinayətdən ancaq bir əlamətlə – ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsinə görə fərqlənir. Bu da təbii ki, belə bir aydın məntiqi yozumdan irəli gəlir: başa çatmayan cinayət sona qədər çatdırılmayan cinayətdir. Belə sonluq ictimai təhlükəli nəticənin faktiki baş verməməsini nəzərdə tutur.

Bununla belə qanunvericilikdə, nəzəriyyədə və praktikada cinayətin başa çatma anı ilə bağlı üç qrup mövqe mövcuddur: birinci mövqe cinayətin başa çatmasını cinayətin subyektiv cəhətilə əlaqələndirir; ikinci mövqe cinayətin başa çatmasını cinayətin obyektiv cəhətinin tam icrası ilə əlaqələndirilir; üçüncü mövqe «qarışıq» mövqedir. Belə mövqeyə görə cinayətin başa çatması həm subyektiv, həm də obyektiv cəhətdən əməlin başa çatdırılması sayılır.

Fikrimizcə, sonuncu mövqe həqiqətə daha yaxın mövqe sayılmalıdır. Əməlin başa çatması və ya başa çatmaması öncə qanunvericiliklə müəyyən edilir. Məsələn, quldurluq cinayət tərkibi özgə əmlakını qanunsuz ələ keçirmək məqsədilə həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli olan zorakılıqla bağlı, yaxud belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqın edilməsi kimi müəyyən edilir. Göründüyü kimi, əmlakın ələ keçirilib-keçirilməməsindən asılı olmayaraq basqın edilən andan cinayət başa çatmış sayılır.

Başqa misal: şəxs zərərçəkəni öldürmək məqsədilə ona atəş açır. Lakin zərərçəkən ağır bədən xəsarəti alsa da ölmür. Belə vəziyyətdə qəsdən adam öldürmə cinayəti başa çatmır, adam öldürməyə cəhdə görə cinayət məsuliyyəti yaranır. Çünki şəxs zərərçəkəni qətlə yetirmək niyyəti olduğu halda, buna nail ola bilmir. Nəticə baş vermir, məqsədə nail olunmur. Burada sağ-

lamliğa yetirilən ağır zərər adam öldürməyə cəhd əməli ilə əhatə edilir.

Beləliklə, şəxsin etdiyi əməldə qanunda nəzərdə tutulan konkret cinayət tərkibinin obyektiv və subyektiv əlamətləri tam həcmdə mövcud olduqda başa çatmış cinayət törədilmiş sayılır. Bu mərhələdə cinayət obyektiv və subyektiv cəhətdən tam inkişaf edir. Törədilən əməlin obyektiv cəhəti Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin maddələrinin dispozisiyasında təsbit olunan əmələ uyğun gəlir. Şəxsin kriminal niyyəti bütünlüklə reallaşdırılmış olur.

Cinayətin başa çatmış (baş a çatma vaxtı) qanunvericiliklə müəyyən edilən cinayət tərkibinin quruluşundan asılıdır.

Maddi quruluşa malik olan cinayət tərkiblərində nəzərdə tutulan cinayətlər bu tərkibdə göstərilən ictimai təhlükəli nəticə baş verən vaxtdan başa çatmış sayılır.

Şəxsin hərəkəti zərərçəkmişin həyatına qəsd etməyə yönəldilmişdirsə, zərərçəkmişin belə hərəkətdən zərbə alan kimi dərhal, yaxud müəyyən müddətdən sonra ölməsindən asılı olmayaraq qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət yaranır. Başqa sözlə, belə hallarda cinayətin başa çatmış hesab edilməsi üçün kriminal nəticənin hərəkətdən sonra dərhal, yaxud da müəyyən zaman fasiləsindən sonra baş verməsinin əhəmiyyəti yoxdur. Əgər baş vermiş nəticə şəxsin qəsdilə əhatə edilirsə və törədilən hərəkətlə baş vermiş nəticə arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilmişdirsə, başa çatmış cinayət mövcud olur.

Bəzi kateqoriya cinayətlərdə, xüsusən əmlakın oğurlanması ilə bağlı olan əməllərdə, cinayətin başa çatmasının cinayətə cəhddən fərqləndirilməsi təcrübədə müəyyən çətin-

liklər yaradır. Məsələn, bir sıra hallarda şəxsin niyyəti külli miqdarda əmlakın ələ keçirilməsinə yönəldiyi halda, şəxs özündən asılı olmayan səbəblər üzündən az miqdarda əmlakı ələ keçirməyə nail olur. Belə hallarda məsuliyyət başa çatmış cinayətə görə deyil, cinayətə cəhdə görə yaranır. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarında qeyd edilir ki, əgər əmlak götürülsə və təqsirkarın öz istəyinə uyğun olaraq əmlak üzərində müstəqil sərəncam vermək, yaxud da ondan istifadə etmək imkanı yaranırsa, oğurluq başa çatmış hesab edilir. İzahatdan göründüyü kimi oğurlamaq məqsədilə əmlakın faktiki qanunsuz götürülməsi ilə hələ cinayət bitmir. Həm də götürülən əmlak üzərində müstəqil sərəncam vermək imkanı yaranmalıdır. Beləliklə, oğurluq cinayətinin bitməsi iki haldan – əmlakın götürülməsindən, həm də onun üzərində müstəqil sərəncam vermə imkanının yaranmasından asılıdır.

Oğurlanmış əmlak üzərində mühafizə rejimindən asılı olaraq bir halda əmlak faktiki götürülən andan (məsələn, əmlakın pərakəndə satışla məşğul olan mağazadan oğurlanması), başqa halda isə, götürülən əmlak mühafizə sahəsindən çıxarılan andan (məsələn, oğurlamaq məqsədilə toxuculuq fabrikinin həyətidə gizlədilən qiymətli parçalar fabrikin ərazisindən kənara çıxarılır) cinayət başa çatmış hesab edilir.

Əmlak üzərində müstəqil sərəncam vermək imkanının yaranması, həm də oğurlanan əmlakın xüsusiyyətindən də asılıdır. Əgər oğurluq məqsədilə istehsal prosesindən çıxarılan əmlak dərhal istifadə edilə bilərsə (məsələn, spirtli içki, kolbasa, şirniyyat məhsulları istifadə edilə bilər), belə əmlaka qarşı yö-

nələn oğurluq, əmlak götürülən andan başa çatmış hesab edilir.

Formal cinayətlər onların nəzərdə tutulduğu cinayət tərkiblərində göstərilən hərəkətin, yaxud da hərəkətsizliyin törədildiyi andan başa çatmış sayılır. Məsələn, təhqir cinayəti başqasının şərəf və ləyaqətini nalayiq formada qəsdən alçaldan hərəkətlərə yol verilən andan (CM-in 148-ci maddəsi) başa çatmış hesab edilir.

Bəzi formal cinayət tərkibləri ictimai təhlükəli nəticəni doğurmaq təhlükəsi yaradan hərəkətlərə (hərəkətsizliyə) görə məsuliyyət müəyyən edir (məsələn, CM-in 223.1-ci maddəsi). Belə tərkiblərin nəzərdə tutduğu cinayətlər, göstərilən xarakterdə hərəkətlər törədilən andan başa çatmış sayılır.

Cinayətin başa çatma vaxtının müəyyən edilməsinin mühüm praktiki əhəmiyyəti vardır. Çünki cinayətin düzgün tövsifi bundan asılıdır.

§ 5. Cinayətə hazırlığa və cinayətə cəhdə görə məsuliyyət

Cinayət tərkibinin bütün əlamətlərini yaradan əməlin törədilməsi cinayət məsuliyyətinin əsası hesab edilir. Bu müddəə başa çatmayan cinayətlərə də şamil edilir. Başqa sözlə, cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhd də cinayət tərkibinin əlamətlərini yaratdıqda, belə fəaliyyətə görə məsuliyyət yaranır.

Cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhd başa çatmayan cinayət tərkibinin əlamətlərini yaradır və bu da cinayətin tövsifində öz əksini tapır. Cinayətə hazırlığa və cinayətə cəhdə hüquqi qiymət verərkən törədilməsinə qət edilən cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən Xüsusi hissəsinin maddəsinə və CM-in 28 və ya 29-cu maddəsinə istinad edilir. CM-in 28 və 29-cu mad-

dələri başa çatmayan cinayətlərə görə məsuliyyətin əsaslandırılmasının hüquqi əsası olur.

Cinayətə hazırlığa görə məsuliyyətin həllində Məcəllənin Xüsusi hissəsinin uyğun maddəsi ilə yanaşı 28.1-ci maddəsinə, cinayətə cəhdə isə Xüsusi hissənin uyğun maddəsinə və 29-cu maddəsinə istinad edilir.

Cinayətə hazırlığa və cinayətə cəhd etməyə görə CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyası hüdudunda cəza təyin edilir. Məhkəmə cəza təyin edərkən cəza təyininin ümumi prinsiplərini (CM-in 58-ci maddəsi), habelə cinayətə hazırlığa və cinayətə cəhd etməyə görə cəzanın fərdiləşdirilməsinə dair CM-in 63-cü maddəsinin göstərişini rəhbər tutur.

Başa çatmayan cinayətlərə görə cəza təyin edilməsinə dair qanunun göstərişləri qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin yeniliklərindən sayılır. Keçmiş CM-də belə norma nəzərdə tutulmurdu. Qüvvədə olan CM-in 63-cü maddəsinin başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin etməyə dair göstərişi cinayətə hazırlığa və cinayətə cəhdə görə təyin ediləcək cəzanın hədlərini konkretləşdirir. Məcəllənin 63.1-ci maddəsində deyilir: «Başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin edilərkən, cinayətin başa çatdırılmamasına səbəb olan hallar nəzərə alınır». CM-in 63.2-ci maddəsində cinayətə hazırlıq əməlinə görə, 63.3-cü maddəsində isə cinayətə cəhd əməlinə görə təyin ediləcək cəzaların yüksək hədlərinin konkretləşdirilməsinə dair göstəriş vardır.

Məcəllənin 63.2-ci maddəsində deyilir: «Cinayətə hazırlığa görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin yarısından çox ola bilməz».

CM-in 63.3-cü maddəsinin göstərişi cinayət etməyə cəhd

әмәlinә гөрә сәзаннн үйксәк һәддини мүәyyән едир. Орда де-
yilir: «Cinayәt еtmәyә сәһдә гөрә сәзаннн мүддәти вә ya һәс-
ми бу Мәсәлләннн Хүсуси һиссәсиннн мүвәфиq мaddәсиндә баға
сәтмиш cinayәtә гөрә мүәyyән едилмиш даһа сидди сәза нөvү-
нүн yухари һәддиннн дөрddә үсүндән сәх ола билмәz».

Cinayәtә һазырлиq вә cinayәtә сәһдә гөрә сәза тәyin едилә-
кән һәм дә cinayәtin баға сәтдирилмamasы сәбәblәри нәzәрә али-
нир. Мәһкәмәдә cinayәtin баға сәтдирилмamasına мане олан һал-
ларнн (yararsыз vasitә вә аләtlәр, qarşısalınmaz манеәләр, cinayә-
tin icrasına бағlayan anda шәхsin yaxаланması вә s.) diqqәtlә
нәzәрдән кеçирилмәли, бу zәmindә cinayәtin баға сәтдирилмama-
sının шәхsin iradәсиндән asılı оlub-оlmamasы аyдынлашdırилмәли-
дир. Belә тәһлил әsasında шәхsin cinayәti баға сәтдирмаqдан кө-
нүллү imtina еtmәsi һалнн илә onun өзүндән asılı оlmayan сәбәб
üzүндән cinayәti баға сәтдирә билмәmәsi arasında fәrq qoyulur.

Cinayәtin бағ vermәsinә мане олан сәбәblәри арашdırмаqла
tөрәдилән һәрәкәtlәrin тәһлүкәlilik дәрәсәсини, kriminal niyyәtin
qәtiliyini, cinayәtә һазырлиq вә сәһдә һәрәкәtlәrinнн сәмиyyәtә
zidd qatı meyllәrlә әlaqәli, yaxud da тәsadүfi оlmasını аyдын-
лашdırмаq мүмкүн олуr.

СМ-ин 63-сү maddәсиннн cinayәtә һазырлиq вә cinayәtә сәһдә
әмәllәринә гөрә сәза тәyininә dair гөstәриши ancaq тәyin едилән
сәзаннн үйксәк һәддинә aiddir. Мәһкәмә ишнн konkret вәziy-
yәtinи, cinayәti төрәдәннн шәхsiyyәtinи, һазырлиq әмәlinнн вә ci-
nayәtә сәһдә әмәlinнн xarakterini вә тәһлүкәlilik дәрәсәсини,
әмәlin баға сәtmamasının сәбәblәрини, cinayәtә сәһднн yetirdi-
yi zәрәri нәzәрә alaraq cinayәtә һазырлиq һәрәкәtinә гөрә Мәсәл-
ләннн Хүсуси һиссәсиннн мүвәфиq maddәсиндә баға сәтан cinayә-
tә гөрә мүәyyән едилән сидди сәзаннн ашаğı һәддиндә вә ya
ona yaxın һәддә, cinayәtә сәһдә гөрә isә bitmiш cinayәtә гөрә
нәzәрдә tutulan сидди сәзаннн орта һәддинә yaxın, һәтта bundan

da yumşaq olan cəza təyin etməyə haqlıdır.

Məhkəmə istər cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhd əməlinə görə Məcəllənin Xüsusi hissəsinin maddəsinin sanksiyasında göstərilən ciddi cəza hüdudunda cəzanı fərdiləşdirərək daha yüngül cəza təyin edərkən, istərsə də CM-in 63-cü maddəsində göstərilən yuxarı hədlərə yaxın cəza təyin edərkən CM-in 58-ci maddəsinin müddəalarını rəhbər tutur.

§ 6. Cinayəti törətməkdən könüllü imtina etmə

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də cinayətdən könüllü imtinaya verilən anlayış (maddə16) bu institutun hüquqi təbiətinə tam aydınlıq gətirmirdi.

Cinayət hüququnda «stimullaşdırıcı» norma kimi tanınan cinayət törətməkdən könüllü imtina etmənin əsas təyinatı başlanmış, lakin başa çatdırılmamış cinayəti dayandırmağa nail olmaq, onun qarşısını almaqdan ibarətdir. Başqa sözlə, qanunverici orqan belə stimullaşdırıcı normanın köməyi ilə şəxsin başlamış olduğu, lakin başa çatdırmadığı cinayətdən könüllü əl çəkməyə vadar etmək məqsədi güdür. Cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina cinayət məsuliyyəti yaratmır. Cinayətdən könüllü imtina etmə cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhdə görə cinayət məsuliyyətini aradan qaldıran haldır.

Cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina etmə *iki əsas əlamətlə* xarakterizə olunur: *könüllü imtina* və *qəti (həmişəlik) imtina*.

Könüllü imtina şəxsin şüurlu surətdə özünün iradəsi ilə başladığı cinayəti dayandırmasını nəzərdə tutur. Könüllü imtina o halda mövcud olur ki, kriminal niyyəti tam həyata keçirməyin mümkünlüyünə heç bir obyektiv maneənin olmadığı şəxs tərə-

findən dərk edildiyi halda, o, kriminal hərəkətini dayandırır.

Könüllü imtina elə şəraiti nəzərdə tutur ki, burada törədilməsi qət edilən cinayətin həyata keçirilməsi üçün yaranmış maneələri aradan qaldırmağa ehtiyac olmur, həm də belə maneələr mövcud olsa da, şəxs onları aradan qaldırmağı mümkün sayır.

Yaranmış maneələri aradan qaldırmağın mümkün olmayacağına inanan şəxs başladığı cinayəti başa çatdırmadan dayandırarsa, belə hallar cinayətdən könüllü imtina kimi qiymətləndirilə bilməz. SSRİ Ali Məhkəməsinin Plenumunun «Zorlama işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 25 mart 1964-cü il tarixli qərarında deyilir ki, şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən cinayət hərəkətlərinin davam etdirilməsi mümkün olmadığına görə, belə hərəkətlərin dayandırılması könüllü imtina kimi qiymətləndirilə bilməz¹.

Cinayətin dayandırılması könüllü imtina kimi qiymətləndirilsə, belə hərəkətlərin hansı motivlə edilməsinin əhəmiyyəti yoxdur. Könüllü imtina müxtəlif amillərin təsiri altında yarana bilər. Məsələn, şəxs labüd məsuliyyətə alınacağından və rüsvay olacağından qorxaraq, ya da zərərçəkmiş şəxsə rəhmi gəldiyindən cinayəti başa çatdırmaqdan imtina edə bilər.

Könüllü imtinaya vadar edən amillərin hansı məzmunu malik olmasından asılı olmayaraq, bunların təsiri nəticəsində cinayəti dayandırmağa dair daxilən düşünülmüş qərar çıxarılmalıdır. Şəxsə yaxın olan adamların (qohumların, dostların) məsləhəti ilə şəxsin başladığı cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina etməsi də istisna edilmir. Burada könüllü imtinaya dair ilk təşəbbüs cinayəti başlayan şəxsə yaxın olan adamlar tərəfindən göstərilə də, könüllü imtinaya dair daxili qərarı cinayəti başlayan şəxs qə-

---

¹ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1924-1986). М., 1987.

bul etməlidir.

Cinayətdən könüllü imtinanın digər zəruri əlaməti cinayətdən *qəti imtina* etmədir. Cinayətdən qəti imtina etmədə şəxs başlamış olduğu cinayəti davam etdirməkdən tamamilə və həmişəlik əl çəkir.

Əgər şəxs kriminal fəaliyyəti müvəqqəti dayandıraraq və daha yaxşı hazırlaşmaq məqsədi ilə onu davam etdirməyi başqa vaxta təxirə salırsa, cinayətin edilməsinin bu qaydada dayandırılması cinayətdən könüllü imtina kimi qiymətləndirilə bilməz.

Cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina etmə ancaq başa çatmayan cinayətlərdə – cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhd mərhələsində mümkündür.

Cinayətə hazırlıq mərhələsində cinayəti davam etdirməkdən imtina etmək həmişə mümkündür. Cinayətdən hazırlıqdan könüllü imtina həm fəal davranışda (məsələn, cinayət etmək üçün əldə edilən vasitə və alətlərin məhv edilməsində, alətin geri — sahibinə qaytarılmasında və s.), həm də passiv davranış formasında (məsələn, cinayəti başa çatdırmaq üçün növbəti törədiləcək davranış aktından çəkinmədə) ifadə oluna bilər.

Cinayət etməyə cəhd mərhələsində də cinayətdən könüllü imtina mümkündür.

Cinayətə bitməmiş cəhddən könüllü imtina həmişə mümkündür. Bu mərhələdə də könüllü imtina cinayətə hazırlıqda olduğu kimi, həm fəal hərəkətlə, həm də passiv davranış (hərəkətsizlik) formasında həyata keçirilə bilər.

Cinayət etməyə başa çatmış cəhddə isə könüllü imtina həmişə mümkün deyildir. Bilavasitə edilməsi planlaşdırılan cinayətin icrasına başlayarkən, şəxs yol verdiyi hərəkətin sonrakı inkişafını dərk etmək iqtidarında deyildirsə, belə cinayəti dayandırmaq, ondan imtina etmək də mümkün deyildir (məsələn, atəş açma, partlayış üçün düyməni basma və s.).

Şəxs öldürmək məqsədi ilə zərərçəkmiş şəxsin yeməyinə öldürücü dozada zəhər qatırsa və sonradan cinayəti başa çatdırmaqdan imtina etmək fikrinə düşürsə, bu mümkün olmayacaqdır. Bunun üçün o, belə zəhərli yeməyin zərərçəkmiş şəxsə verilməsinin qarşısını almalıdır. Əgər zərərçəkmiş şəxsə belə zəhərli yemək verilmişdirsə və o, zəhərin təsiri altında əzab çəkərkən təqsirkarın ona rəhmi gəldiyindən, tibbi yardım göstərilməsini təşkil etmişdirsə, zərərçəkmiş şəxs bundan sonra sağ qalsa da, bu halda cinayətdən könüllü imtina mövcud olmur. Lakin şəxsin cinayətin zərərli nəticələrinin qarşısını almasına məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi (CM-in 59-cu maddəsi) əhəmiyyət verilir. Cinayət törətməyə bitmiş cəhdə yol verən şəxs yenidən eyni hərəkətləri təkrar etmək imkanına malikdirsə, lakin belə əməli təkrar etmirsə, bu cinayətdən könüllü imtina kimi qiymətləndirilə bilər. Məsələn, başqasını öldürmək məqsədi ilə atılan güllə şəxsi öldürmür. Lakin təqsirkarın yenidən atəş açmaq imkanı olduğu halda bunu etmirsə, onun təkrar hərəkətdən imtina etməsi ancaq könüllü imtina kimi qiymətləndirilməlidir. Təəssüf ki, məhkəmə təcrübəsi bu yolla getmir. Bitmiş cəhdi yaradan hərəkətə görə şəxs məsuliyyətə cəlb olunur.

Cinayət etməkdən könüllü imtina edən şəxsin törətdiyi hərəkətdə faktiki başqa cinayətin tərkibi olduqda o, həmin cinayətə görə məsuliyyət daşıyır. Məsələn, adam öldürmək üçün qanunsuz odlu silah əldə edən şəxs, cinayətdən könüllü imtina etdiyi üçün onun qanunsuz odlu silah saxlamaq üstündə CM-in 228-ci maddəsi ilə məsuliyyəti yaranır.

Cinayətin təşkilatçısının, təhrikçisinin və köməkçisinin hərəkətləri ilə cinayətin edilməsi üçün real şərait yaradılmışdırsa, onların cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtinaya yönələn hərəkətləri cinayəti etmək üçün yaranmış belə şəraiti aradan qaldırıqda və icraçının belə şəraitdən istifadə etməsinə imkan

vermədikdə, könüllü imtina kimi qiymətləndirilə bilər.

Cinayətin təşkilatçısının və təhrikçisinin əlverişli şəraiti aradan qaldıran hərəkətlərinə baxmayaraq, cinayətin icraçısı cinayətin törədilməsini başa çatdırırsa, belə hallarda cinayətin təşkilatçısı və təhrikçisi məsuliyyətdən azad edilmir. Lakin onların cinayətdən könüllü imtinaya yönələn fəaliyyəti cəza təyin edilən zaman cəzanı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

Cinayətin təşkilatçısı və ya təhrikçisi cinayətin qarşısını almaq üçün vaxtında hakimiyyət orqanlarına məlumat verməklə, yaxud digər aktiv tədbirlərlə cinayətin icraçısına əməli başa çatdırmağa imkan verməmişdirsə və əməlin başa çatdırılmasının qarşısı qəti alınmışdırsa, bu, könüllü imtina hesab edilir və cinayətin təşkilatçısı və təhrikçisinin məsuliyyəti aradan qalxır.

Ёинайятдјан кјонцллц имтина етмя ёинайяти баша чатдырмабын
мцмкцнлццц дјарк едјан шјахсин ёинайјатя щазырлыг щјаркјатлярина,

Ёинайјати баша чатдырмагдан кјонцллц имтина едјан шјахс, јээр онун

Мјасјалјан, шјахс башгасыны јулдцрмак мягсјадилја ганунсуз јолла тапанча јлдја едјарсја, лakin сонрадан гјатл ёинайјатиндјан кјонцллц
имтина едјарсја, о ганунсуз силащ сахлама цстцндја ёинайјат

Ёинайјати тјурјатмякдјан кјонцллц имтина етмя ашабыдакыларда ифадја олунма

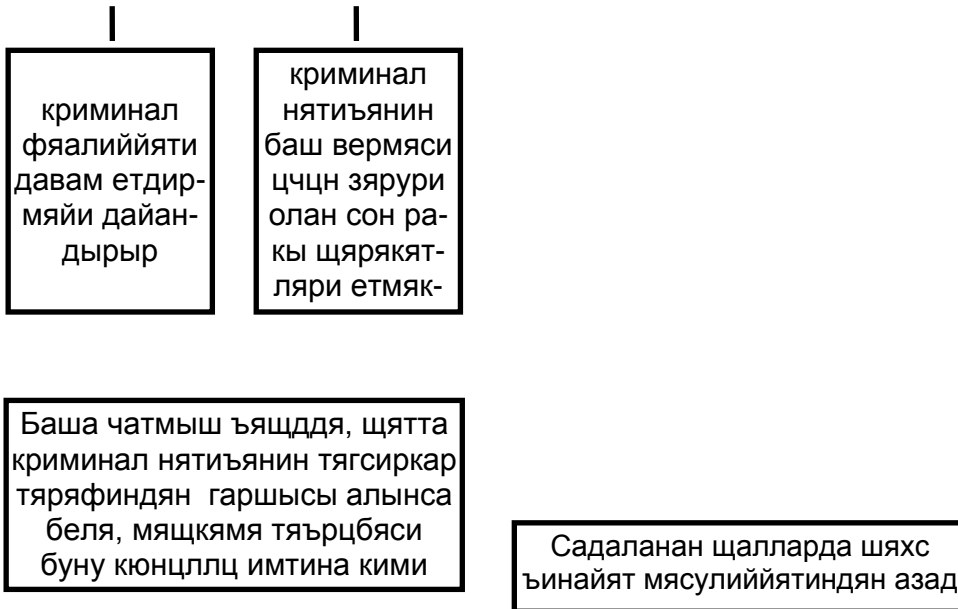
Ёинайятдјан кјонцллц имтина сайылмыр:

Ёинайјатя щазырлыг мярщялясиндја

Ёинайјатя ёящд (баша чатмајан) мярщялясиндја

453

- гаршысыалынмаз манеяларин јаранмасы, јахуд башга шјахслјарин мцдахилјасилја ёинайјати баша чатдырмабын мцмкцн олмамасыны дјарк едјан шјахсин сонракы криминал щјаркјатляри дайандырмаасы;
- ёинайјати баша чатдырмабы башга вахта тјахиря салма;
- баш тутмајан ёинайјатя ёящд заманы ейни щјаркјатляри тјарар етмяк имканы олан шјахсин јенидјан белја щјаркјати етмякдјан чјакинмяси;
- позулмуш щцгугун бярпасы,

СМ-ин 30.4-сү мaddəsinin göstərişinə görə, köməkçi icraçıya vəd etdiyi köməkdən imtina etdikdə, yaxud da göstərilən köməyin nəticələrini aradan qaldırdıqda belə fəaliyyət cinayətdən könüllü imtina kimi qiymətləndirilir və köməkçi cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

Köməkçinin icraçıya vəd etdiyi xidmət icraçının fəaliyyəti ilə səbəbli əlaqədə olur. Əgər köməkçi maneələri aradan qaldıracağı, cinayət yolu ilə əldə edilən predmetləri gizlədəcəyini əvvəlcədən vəd etmişdirsə, icraçı cinayəti etmək üçün çox halda göstəriləcək belə köməyə ümid bağlayır, ona arxalanır. Əgər köməkçi vəd etdiyi hərəkətlərdən könüllü imtina edirsə, əməl başlanana qədər vəd edilən köməyin göstərilməyəcəyi icraçıya qəti bildirməlidir.

Әгәр көмәкчи мүәyyән әләт вә васитә vermәклә иcрачыяа көмәк етмишдирсә, ләкин сонрадан шәxs белә көмәкдән имтина едәрсә, о, cinayәtin иcрачысына вердиyi әләт вә васитәni geri алmalıdır. Мәсәлән, көмәкчи адам өлдүрмәк үчүн иcрачыяа вердиyi одлу silahы, мәнзили оғurlамақ үчүн иcрачыяа вердиyi мәнзилin ачарынı könüllü имтина zamanı geri алmalıdır.

İcрачы көмәкдән мәhrum olsa da, cinayәti edirsә (мәсәлән, одлу silah geri alındığından соyuқ silahla адам өлдүрүрсә, ачар geri alındığından қарынı сındırмақла оғurluқ edirsә), белә вәзиyyәт көмәкчинin könüllü имтинaya гөрә мәsuliyyәtdән азad еdilmәsinә mane ola bilmәz.

Cinayәtdән könüllü имтина ilә bağılı һәрәкәtlәri sәmimi peşmanlıqla әlaқәdar olan һәрәкәtlәrdән fәrlәndirmәk lazımdır. Sәmimi peşmanlıqla bağılı һәрәкәtlәр cinayәt başa çatdıqdan sonra cinayәtin zәrәrli nәticәlәрinin qarşısını almaqda, cinayәtin vurduğı ziyanı азaltmaqda, cinayәtin ачılmasında һakimiyyәt оrқanlarına көмәк еtmәkdә ifadә oluna bilәр.

Könüllü имтина ilә әlaқәdar һәрәкәtlәrә sәmimi peşmanlıqla bağılı һәрәкәtlәrdән fәrqlı olaraq, cinayәt başa çatana qәdәр yol verilir vә bu, aktiv formada һәyata keçirilir. Könüllü имтина cinayәt мәsuliyyәtini aradan qaldırdığı halda, sәmimi peşmanlıqla bağılı yol verilән һәрәкәtlәр ancaq мәsuliyyәti yüngüllәşdirән hal kimi nәzәrә alınır.

ƏDƏBİYYAT

Kuzneïova N.F. Otvetstvennostĝ za priqotovlenie k prestupleniö i pokuşenie na prestuplenie po sovetskomu uqolovnomu pravu. M., 1958.

Naumov A.V. Cinayət hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Panĝko K.A. Dobrovolĝniy otkaz ot prestupleniä po sovetskomu uqolovnomu pravu. Voronej, 1975.

Ter-Akopov A.A. Dobrovolĝniy otkaz ot soverşeniä prestupleniä. M., 1982.

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastĝ. Uçebnik dlə vuzov. M., İnfa· M-Norma, 1997.

Uçebnik uqolovnoqo prava. Obhaə çastĝ. M., Spark, 1996.

Vəliyev S. Cinayətə hazırlıĝa və cinayət etməyə cəhdə görə məsuliyyət məsələləri. Bakı, Elm, 2001.

XII FƏSİL CINAYƏTDƏ İŞTİRAKÇILIQ

§ 1. İştirakçılığın anlayışı

Cinayətin törədilməsində iki və daha artıq şəxsin iştirakı belə əməlin edilməsinə mütəşəkkillik verir, onun sosial təhlükəliliyini yüksəldir.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlər sosial və hüquqi xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Sosial baxımdan iştirakçılıqla törədilən cinayətlər adətən, təkbaşına törədilən cinayətlərdən daha təhlükəlidir. Malik olduqları spesifik hüquqi xüsusiyyətlər isə onları cinayət hüququnun müstəqil institutu kimi fərqləndirməyə imkan verir.

1958-ci il «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları»nın qəbuluna qədər cinayət qanununda iştirakçılığın anlayışının ümumi tərfi verilmirdi. Azərbaycan Respublikasının 1922-ci il Cinayət Məcəlləsinin 15-ci və 16-cı maddələrində, eləcə də 1927-ci il Məcəlləsinin 18-ci maddəsində cinayətin iştirakçılarının (cinayətin icraçısının, təhrikçisinin və köməkçisinin) sadəcə adı çəkilirdi.

1958-ci il «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları»nın 17-ci maddəsində cinayətdə iştirakçılığın ilk dəfə anlayışı verilmişdir. Orada deyilir: «İki və ya daha çox şəxsin cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirakı iştirakçılıq hesab olunur». «Əsaslar»da verilən və respublikaların cinayət məcəllələrinə daxil edilən bu anlayış, ilk növbədə kriminalist alimlərin çoxillik nəzəri tədqiqatlarının əsasında işlənib hazırlanmışdır.

Müsbət cəhətləri ilə yanaşı, «Əsaslar»ın 17-ci maddəsində

cinayətdə iştirakçılığa verilən anlayışı bütövlükdə mükəmməl anlayış saymaq olmaz. Xüsusən cinayətdə iştirakçılığın subyektiv əlaməti qanunda aydın ifadə edilmədiyini üçün iştirakçılığın subyektiv cəhəti ətrafında kriminalistlər arasında fikir ayrılığı yaranmış və bu zəmində mübahisə uzun müddət davam etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində cinayətdə iştirakçılığa verilən yeni anlayışın mətni mövcud mübahisəyə son qoydu. Məcəllənin cinayətdə iştirakçılığın anlayışını nəzərdə tutan 31-ci maddəsinin mətnində deyilir: «İki və ya daha çox şəxsin qəsdən cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirakı iştirakçılıq sayılır». Göründüyü kimi, yeni mətn-də «qəsd» əlaməti iki dəfə – həm «cinayət», həm də «birgə» əlamətinin önündə işlədilməklə təkrar edilir.

Təklif olunan anlayışda ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyü rədd edilir¹.

CM-də cinayətdə iştirakçılığa görə məsuliyyət müəyyən edən norma (CM-in 31-ci maddəsi) aşağıdakı mühüm xidmət funksiyalarını yerinə yetirir: a) birgə cinayət fəaliyyətinin obyektiv və subyektiv əlamətlərini nəzərdə tutur; b) belə kriminal fəaliyyətə görə məsuliyyət daşıyan şəxslərin dairəsini konkretləşdirir.

Azərbaycan Respublikası CM-in 31-ci maddəsində cinayətdə iştirakçılığa verilən anlayış aşağıdakı əlamətlərə əsaslanır:

- a) iki və ya daha çox şəxsin cinayət törətmədə iştirakı;
- b) iki və ya daha çox şəxsin cinayət törətmədə birgə iştirakı;
- c) iki və ya daha çox şəxsin cinayətdə qəsdən iştirakı.

Burada «a» və «b» bəndlərində göstərilən əlamətlər cinayətdə iştirakçılığın *obyektiv*, «c» bəndində göstərilən əlamət isə

---

¹ Русийа Федерасийасынын 1996-ъы ил ЫМ-ин 22-ъи маддясиндя дя Ынайтдя иштиракчылыбын бу мязмунда анлайышы мцяййян едилмишдир.

iştirakçılığın *subyektiv* əlaməti sayılır.

a) iki və ya daha çox şəxsin cinayət törətməkdə iştirakı

Cinayətdə iştirakçılıq ən azı iki nəfərin iştirakı ilə mümkündür. Cinayət hüququnda cinayətin subyektinə qoyulan tələblər baxımından cinayətdə iştirakçı olan şəxs də qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmalı, habelə anlaqlı olmalıdır. İştirakçılığın ancaq cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyətinə malik olan şəxslərin ictimai təhlükəli əməlləri ilə yarana bilməsi məsələsi hüquq ədəbiyyatında mübahisəsizdir. Belə mövqə cinayətin subyektini üçün cinayət qanunu ilə müəyyən edilən əsaslardan irəli gəlir.

Əgər cinayətin subyektini ola bilən şəxs, yaşı cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün müəyyən edilən yaş həddinə çatmayan şəxslərlə birlikdə, yaxud da anlaqsız olan şəxslərlə birlikdə cinayət qanunu ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edirsə, burada cinayətdə iştirakçılığa xarakterik olan obyektiv əlamət mövcud olmayacaqdır.

Cinayəti törədərkən şəxs 14 yaşı tamam olmayan yeniyetmənin köməyindən istifadə etməyə nail olursa, belə halda iştirakçılığa görə məsuliyyət yaranmır. Lakin şəxs həm törədilən cinayətin icraçısı kimi, həm də yetkinlik yaşına çatmayanı cinayət fəaliyyətinə cəlb etmək üstündə (CM-in 170-ci maddəsi) – cinayətlərin cəminə görə məsuliyyətə alınır.

Beləliklə, cinayət etməkdə ən azı iki nəfər anlaqlı və cinayətin subyektini olmaq üçün müəyyən edilən yaş həddinə çatmış şəxsin fəaliyyəti iştirakçılıq yarada bilər.

b) iki və ya daha çox şəxsin cinayət törətməkdə birgə iştirakı

Cinayətdə iştirakçılığın digər obyektiv əlaməti iki və ya daha çox şəxsin cinayətdə birgə iştirakıdır.

Cinayətdə birgə iştirakçılıq hər bir iştirakçının hərəkətinin başqasının hərəkəti üçün şərt olmasını və bir-birini tamamlamasını; kriminal əməlin, yaxud da ictimai təhlükəli nəticənin bütün iştirakçılar üçün ümumi olmasını; habelə hər bir iştirakçının əməli ilə kriminal nəticə arasında səbəbli əlaqənin olmasını nəzərdə tutur.

Birgə cinayətkar fəaliyyətdə iştirakçıların səyi birləşir, hər bir iştirakçı konkret cinayətdə öz payına düşəni icra edir, bununla da cinayətin başqa iştirakçılarının həyata keçirəcəkləri niyyətə az-çox kömək etmiş olurlar. Burada iştirakçıların hər birinin hərəkəti heç də başqasının hərəkətini labüd olaraq doğuran amilə çevrilmir.

Cinayətin iştirakçılarından birinin şərait yaradan davranışı digər iştirakçının azad davranmaq imkanını istisna etmir. Cinayətin iştirakçısı nəticə etibarilə ictimai təhlükəli əməli edib-etməməyi öz iradəsilə həll edir. Başqa iştirakçıların hərəkəti digər iştirakçının fəaliyyətini hadisəni doğuran səbəb kimi müəyyən etmir. Burada iştirakçıların hərəkətləri arasında əlaqə heç də funksional asılılıq formasında olmur.

Səbəbiyyət təliminə görə, səbəb labüd olaraq nəticədən əzəli gəlir və nəticəni bilavasitə şərtləndirir. İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə isə iştirakçının hərəkəti icraçının hərəkəti başlayandan sonra da edilə bilər. Belə olan hallarda iştirakçının hərəkəti icraçının əməlinin səbəblərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Başqa sözlə, cinayətin icraçısına digər iştirakçılar tərəfindən

edilən kömək (göstərilən təsir) heç də cinayətin icraçısının iradə azadlığını aradan qaldırmır.

Məhkəmə təcrübəsində cinayətdə iştirakçılıq üçün şəxslərin hərəkətləri arasında obyektiv asılılıq o halda müəyyən edilmiş sayılır ki, iştirakçının hərəkətinin başqa iştirakçının hərəkətinə şərait yaratdığı sübut edilmiş olsun.

Beləliklə, iştirakçılıq üçün birgə hərəkət edən şəxslərin funksiyası arasında asılılığı şərtləndirən xüsusiyyət xarakterikdir. Burada qarşılıqlı asılılıq dedikdə, elə obyektiv asılılıq başa düşülür ki, iştirakçılardan birinin hərəkəti başqa iştirakçının əməlinin edilməsinə imkan yaradan şərait rolunu oynayır.

Cinayətin edilməsində birgə iştirakçılıq əlaməti ictimai təhlükəli nəticənin cinayətin iştirakçılarının hamısı üçün ümumi olmasını nəzərdə tutur.

Birgə fəaliyyət adətən, iştirakçılıqda vahid obyektə ehtiva edir. CM-in 31-ci maddəsinin ifadə etdiyi mənaya görə birgə kriminal fəaliyyət və ictimai təhlükəli nəticənin hamı üçün ümumi olması, eyni zamanda iştirakçıların hərəkətlərini faktiki bir hadisəyə bağlayır. Obyektlər eyni olmadıqda iştirakçıların hərəkətlərinə hüquqi cəhətdən verilən qiymət də müxtəlif ola bilər.

S. və D. aşxanada K. ilə dalaşmışlar. S. K.-ya bir neçə şapalaq vurmuş, eyni vaxtda D. əlinə götürdüyü stulla K.-nın başına güclü zərbələr endirmişdir. K. aldığı zərbələrdən huşunu itirmiş və özünə gəlmədən ölmüşdür.

S. və D. adam öldürmədə iştirakçılıq üstündə mühakimə edilmişlər.

Ali Məhkəmənin Plenumu belə tövsiflə razılaşmamış və qeyd etmişdir ki, K.-nın ölümündən ibarət nəticə hər iki şəxs üçün ümumi nəticə olmamışdır. S.-in şapalaq vurmaqda ifadə olunan hərəkətləri K.-nın ölümünə doğru yönəldilməmişdir.

Cinayətin birgə edilməsi üçün xarakterik olan göstəricilərdən biri də hər bir iştirakçının hərəkəti ilə iştirakçıların hamısı üçün ümumi olan nəticə arasında səbəbli əlaqənin olmasıdır. Konkret ictimai təhlükəli əməldə birləşmiş iki və daha artıq şəxsin fəaliyyətinə düzgün hüquqi qiymət vermək üçün iştirakçılığın sərhədi aydınlaşdırılmalıdır.

Səbəbiyyət iştirakçılığın zahiri, obyektiv cəhətdən sərhədini müəyyən edən amil rolunu oynayır. Bu da törədilən ictimai təhlükəli nəticə hüdudunda iştirakçıların məsuliyyətini konkretləşdirməyə imkan verir.

N.-ə zülmkar əri D.-nin öldürüləcəyi bəlli olur və o, qərara alır ki, bu işə qarışmasın. N. əri D.-nin öldürüləcəyi gün evi erkən tərk edir. N.-nin anası Ş. tərəfindən pulla tutulmuş adamlar gəlib evdə D.-ni qətlə yetirirlər.

N. və Ş. D.-nin öldürülməsində iştirakçılıq üstündə məsuliyyətə alınmışlar. Lakin Ali Məhkəmənin Plenumu N.-nin evi tərk etmək hərəkəti ilə baş vermiş ölümdən ibarət nəticə arasında səbəbli əlaqənin olmadığını qeyd edərək N.-i məsuliyyətdən azad etmişdir.

Cinayətdə iştirakçılığın formasından asılı olaraq səbəbli əlaqə müəyyən spesifikliyə malik olur. Birgə icraçılıq formasında edilən cinayətlərdə səbəbli əlaqə məsələsi, bir nəfər şəxsin törətdiyi cinayətdə olduğu kimi ümumi qaydada həll edilir. Mürəkkəb iştirakçılıqda, yəni iştirakçılar arasında vəzifə bölgüsü aparıldıqda səbəbli əlaqə icraçının etdiyi cinayətin nəticəsilə digər iştirakçıların hərəkətləri (maddi tərkiblərdə), ya da icraçının etdiyi cinayət aktı ilə digər iştirakçıların hərəkətləri (formal tərkiblərdə) arasında zəruri əlaqə şəklində olur.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə ictimai təhlükəli nəticə bütün birgə hərəkət edən şəxslərin söylərinin birliyi ilə əlaqədar olur. İştirakçıların hər birinin ayrılıqda götürülən hərəkəti

ümumi kriminal niyyətlə bağlı olan nəticəni doğurmaq imkanına malik deyildir. Birgə fəaliyyətdən doğan belə nəticə ümumidir və bölünməzdir. Ayrı-ayrı iştirakçıların hərəkəti arasında yaranan rabitə zəruri səbəbiyyəti şərtləndirir.

Beləliklə, maddi tərkibli cinayətlər mürəkkəb iştirakçılıqla törədildikdə dəstə üzvlərinin birgə fəaliyyəti ilə baş verən nəticə arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilir. Burada baş verən nəticə birgə fəaliyyətdən doğduğundan, bölünməz olduğundan, ayrılıqda təşkilatçılıq, təhrikçilik və köməkçilik hərəkətləri ilə birgə fəaliyyətdən kənar nəticə arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilmir. Lakin ictimai təhlükəli nəticənin birgə törədilməsi və bütün iştirakçılar üçün onun ümumi olması heç də cinayətdə iştirak edənlərin söylərinin bərabərliyi deyildir. Birgə fəaliyyət əsasında törədilən cinayət və baş verən nəticə bu cinayətdə iştirak edən ayrı-ayrı iştirakçıların adətən, müxtəlif xarakterdə və intensivlikdə olan söyləri ilə bağlı olur.

c) iki və ya daha çox şəxsin cinayətdə qəsdən iştirakı

Qəsdən edilən cinayətlərdə şəxs əməlinin və ya onun nəticələrinin ictimai təhlükəli olmasını dərk edir, iradəvi cəhətdən ya bunları arzu edir, ya da bunlara şüurlu surətdə yol verir.

Birgə kriminal fəaliyyət zamanı bir tərəfdən, hər bir iştirakçının yol verdiyi davranışın fərdi əlamətləri, əməlin faktiki tərəfləri iştirakçıların şüuru ilə əhatə olunur, digər tərəfdən isə birlikdə törədilən əməlin ümumi obyektiv əlamətləri – birgə söylə törədilən ictimai təhlükəli nəticə dərk edilir.

İştirakçılıqla törədilən cinayətdə qəsdin intellektual cəhəti aşağıdakı ünsürləri nəzərdə tutur:

a) hər bir iştirakçı özünün yol verdiyi və digər iştirakçının fəaliyyətinə kömək edən əməlinin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir;

b) digər iştirakçıların da (heç olmazsa birinin) fəaliyyətinin kriminal xarakterdə olduğunu dərk edir;

c) özünün və başqalarının birgə fəaliyyəti ilə baş verəcək, hamı üçün ümumi olan nəticənin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir.

Belə qəsdin iradəvi cəhəti isə aşağıdakı ünsürlərdən ibarətdir:

– şəxs özünün ictimai təhlükəli olan əməlini həyata keçirməyi arzu edir;

– ictimai təhlükəli fəaliyyətilə digərinin əməlinin baş verməsinə kömək edən şərait yaratmaqla, belə əməlin törədilməsini arzu edir;

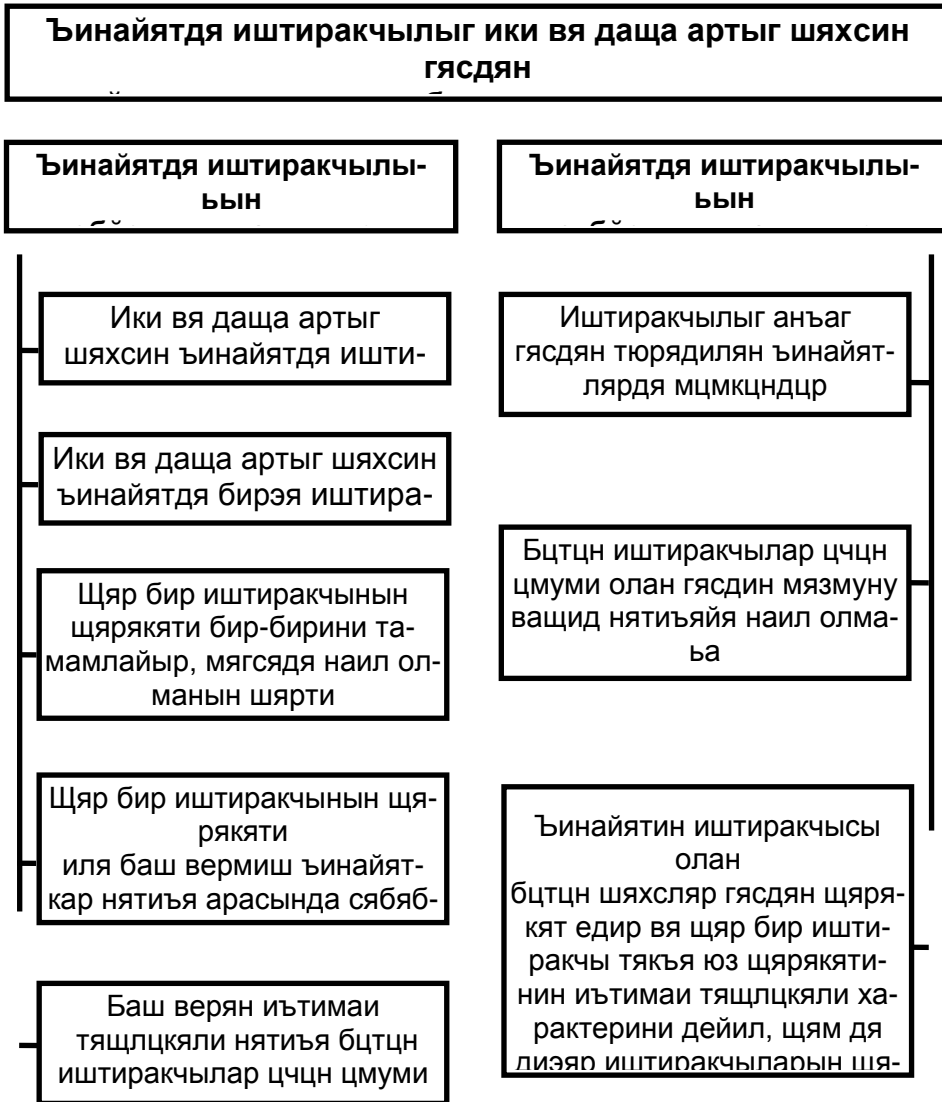
– birgə söylə baş verən ictimai təhlükəli nəticə əvvəlcədən arzu edilir, yaxud da birgə söylə belə nəticəyə şüurlu yol verilir.

Göründüyü kimi, iştirakçılıqla törədilən cinayətin subyektiv cəhəti, bir nəfər tərəfindən qəsdən törədilən cinayətin subyektiv cəhətindən öz məzmununa görə xeyli fərqlənir.

Cinayətdə birgə iştirak etmə yalnız kriminal əməlin törədilməsinə yönələn fəaliyyət birliyini deyil, həm də birgə təqsirliyi nəzərdə tutur. Buna görə də cinayətin iştirakçıları arasında ikitərəfli təqsirli əlaqənin müəyyən edilməsi tələbi qoyulur. Burada cinayətin digər iştirakçılarının fəaliyyəti ilə icraçının əməli arasında müəyyən rabitənin olduğunu iştirakçılar bilməlidirlər. Bununla belə, cinayətin bəzi iştirakçılarının bir-birinin kriminal fəaliyyəti haqqında məlumatı olmaya da bilər. Məsələn, təhrikçi köməkçinin məlum cinayətin edilməsində rolunu bilməyə də bilər.

Cinayətin iştirakçıları arasında birgə fəaliyyətə dair razılığa danışıq yolu ilə nail olunur. Belə razılıq şifahi, yaxud da yazılı formada ola bilər. Müəyyən hallarda susmaq da razılığı ifadə edə bilər. Məsələn, əgər şəxs başqasının qətlə yetirilməsi üçün

hazırlıq işlərinin getdiyini bilirsə və cinayətin edilməsinə yardım göstərmək məqsədilə dinməzcə odlu silahı cinayətin icraçısına verirsə, icraçı da öz növbəsində bunu başqasının cinayətin edilməsinə köməyi kimi qiymətləndirirsə, burada iştirakçılıq yaranmış olur.

Qonşu kolxozun çobanlarının səhlənkarlığı üzündən qoyun sürüsü xeyli əkin sahəsini basıb məhv etmişdir. Kolxozun briqadiri M. və əkin sahələri üzrə qoruqçu L. çobanlarla mübahisə etmiş, sonra da dalaşmışlar. L. bir çobanı, M. isə başqa çobanı döyməyə başlamışlar. L. dalaşdığı çobanı vurub qətlə yetirmişdir. M. və L. iştirakçılıqla qəsdən adam öldürmə üstündə məsuliyyətə alınmışlar. Ali Məhkəmənin Plenumu belə tövsiflə razılaşmamış və izahat verib göstərmişdir ki, M.-lə L. arasında birgə fəaliyyətə dair əvvəlcədən razılıq və ikitərəfli təqsirli əlaqə olmadığı halda, M.-i baş vermiş qətl cinayətində iştirakçı saymaq olmaz.

İştirakçıların fəaliyyətinin birgəliyi onların təqsirinin fərdi xarakterini inkar etmir. Ümumi olan ictimai təhlükəli nəticə hər bir iştirakçının müxtəlif xarakterdə və dərəcədə fəallığı ilə maddiləşir. Cinayətin iştirakçılarının nəticənin baş verməsində rolundan, qəsdinin əqli və iradəvi ünsürünün məzmunundan asılı olaraq onların hər birinin təqsiri müəyyən edilir.

Cinayətdə iştirakçılıq üçün kriminal niyyətin ümumiliyinin məcburi olması heç də iştirakçıların hamısının motivinin də ümumi olmasını nəzərdə tutmur. Birgə törədilən əməldə cinayətin iştirakçılarının müxtəlif motivlərlə hərəkət etməsi istisna edilmir.

Cinayətdə iştirakçılıq həm bitmiş cinayətlərdə, həm də cinayətə hazırlıq və cinayət etməyə cəhdə mümkündür.

§ 2. İştirakçılığın formaları

İştirakçılığın forması iki və daha artıq şəxsin kriminal əməldə iştirakı üsuluna görə fərqlənən birgə fəaliyyətin zahiri

төрөfidir. Иштиракчылыгын формасы onun мәзмуну илө аырılmaz вөhdөtdө арашдырылмалыдыр. Formаны мәзмун мүөyyөн edir, lakin өз нөvbөsиндө, форма да мәзмунна фөal тәsir гөстөrir, onu тәшkil edir, тәcөссүм etdirir.

Ики вө дага артиқ шәхсин қәсдөн cinayәt төрәtmәkdө birgө фәalyyәti иштиракчылыгын мәзмунуну тәшkil edir. Иштиракчылыгын формасы бу вө ya башqa иштиракчынын cinayәtin edilmәsиндө hansы funksiyаны yerinә yetirdiyini, cinayәtin birgө төрәdilmәsi prosesиндө onların qarşılıqlı әlaqәsini anlamaға kömәk edir. Buna görә dә иштиракчылыгын formasının fәrqlәndirilmәsinin tәkcә onun zahiri cәhәtini anlamaq үçün deyil, һәм dә daxili xüsusiyyәtlәrinin – иштиракчылыгын бүтүн үnsürlәrinin tәhlili үçün әһәmiyyәti vardır.

Иштиракчылыгын formasının мүөyyөн edilmәsi иштиракчылыqla төрәdilән cinayәtlәrin düzgün tövsifi вө һәр bir иштиракчынын мәsuliyyәt һәddinin мүөyyөн edilmәsi үçün zәruridir¹.

Әdәbiyyatda бәzән cinayәtdә иштиракчылыгын formaları илө cinayәtdә иштиракчылыгын нөvlәri arasında fәrq qoyulmur, onlar sinonim anlayış kimi ишlәdilir². Бәzi müәlliflәр isә qeyd edilән anlayışlar arasında fәrq qoyur. Mәsәlән, 1999-cu il «Cinayәt һüququ kursu»nun müәlliflәri tәрәfindән cinayәtdә иштиракчылы-

---

¹ Иштиракчылыынын формаларынын вашид ясаclar цзря тяснифи мясяляси ишляниб щазырланмышдыр. Криминалист алимляр арасында иштиракчылыынын формаларынын тяснифи мясяляси ятрафында фикир айрылыыы мювжуддур. Бязи криминалистляр иштиракчылыынын формаларыны обйектив яламятляр цзря тясниф етмяйи вя иштиракчылыынын садя иштиракчылыг, мцряккяб иштиракчылыг, ынаияткар бирлик формаларыны фяргляндирмяйи тяклиф едирляр. Башга груп мцяллифляр ися иштиракчылыынын формаларыны анъаг субйектив яламятляр цзря тясниф етмяйи – явяляядян разылыг олмадан едилян ынаиятдя иштиракчылыг, явяляядян мювъуд олан разылыг ясасында едилян ынаиятдя иштиракчылыг вя ынаияткар бирлик формаларыны фяргляндирмяйи тяклиф едирляр (Курс советского уголовного права. В 6-и томах. Т. 1. Часть Общая. М., 1970. С. 256, 257; Уголовное право. Общая часть. М., 1992. С. 254-259).

² Уголовное право. Общая часть. М., Инфра· М-Норма. 1997. С. 252.

ğın növləri ilə formaları arasında fərq qoymağa səy edilir. Kursun müəllifləri cinayətin obyektiv cəhətinin icrasında iştirakın xarakterinə görə cinayətdə iştirakçılığın sadə iştirakçılıq və mürəkkəb iştirakçılıq növlərini fərqləndirirlər¹.

Cinayətdə iştirakçılığın formaları dəstə üzvləri arasında əlbirlik və mütəşəkkillik əlamətlərinə görə fərqlənir. ***İştirakçılığın formaları cinayətin edilməsi ilə bağlı iki və ya daha artıq şəxsin əlbir olmasına və hərəkətlərin qarşılıqlı əlaqə üsuluna görə fərqlənən birgə kriminal fəaliyyət tipləridir.***

Qüvvədə olan cinayət qanununda cinayətdə iştirakçılığın bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə, cinayətkar birlik (təşkilat) formaları fərqləndirilir.

Cinayətdə iştirakçılığın formalarının təsnifinə dair müxtəlif mülahizələri nəzərə almaqla zənn edirik ki, qeyd edilən təsnifat cinayətdə iştirakçılığın obyektiv və subyektiv meyarı əsasında aparılmalıdır. Belə təsnifat psixologiyanın ***şüurla fəaliyyətin vəhdətdə*** olmasına dair bəlli müddəasına əsaslanır.

Cinayəti törədən dəstə üzvləri arasındakı əlbirlik səviyyəsinə görə onlar qabaqcadan əlbir olmayan və qabaqcadan əlbir olan dəstəyə ayrılır.

1. Qabaqcadan əlbir olmayan dəstə, yaxud da ***sadə iştirakçılıq*** (birgə icraçılıq, birgə təqsirlilik) cinayətin bütün iştirakçıları cinayətin birlikdə icraçısı kimi çıxış edir və onlar faktiki eyni xarakterli rolu yerinə yetirirlər. Başqa sözlə, birgə fəaliyyət göstərən iştirakçılar cinayətin obyektiv cəhətini bilavasitə törədirlər.

Birgə icraçılıqda iştirakçıların fəaliyyətinin həcmi həm eyni, həm də fərqli ola bilər. Məsələn, qəsdən adam öldürmədə iştirak edənlərin bir halda hamısı zərərçəkənə öldürücü zərbə en-

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 412.

dirə bilər. Belə hallarda cinayətin iştirakçılarının cinayətdə iştirak dərəcəsi arasında elə ciddi fərq olmayacaqdır. Başqa halda, əgər iştirakçılardan biri zərərçəkənin müqavimətini qırmaq məqsədilə onu tutursa, digər iştirakçı isə həyat üçün təhlükəli olan zərbələr vurursa, belə vəziyyətdə birgə icraçılıqda yol verilən hərəkətlərin ictimai təhlükəliliyi müxtəlif olacaqdır.

İştirakçıların cinayətin obyektiv cəhətinin törədilməsində iştirak dərəcəsinə görə (hərəkətlərin həcminə görə) birgə icraçılığın aşağıdakı növləri fərqləndirilə bilər:

- a) hər bir iştirakçı cinayətin obyektiv cəhətini tam icra edir;
- b) iştirakçılardan biri cinayətin obyektiv cəhətini tam, digəri qismən icra edir;
- c) iştirakçıların hamısı cinayətin obyektiv cəhətini qismən icra edirlər.

Sadə iştirakçılığa ən çox əvvəlcədən razılıq olmadan törədilən cinayətlərdə rast olunur. Əvvəlcədən razılıq olmadan törədilən cinayətlərdən sadə iştirakçılıq daha çox bədənə xəsarət yetirmə, döymə, zorlama, qəsdən adam öldürmə kimi cinayətlər üçün xarakterikdir. Əvvəlcədən razılıq olmadan yol verilən sadə iştirakçılıqda adətən, cinayət bir nəfərin təşəbbüsü ilə başlayır, digər iştirakçılar da ona qoşulur. SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun «Zorlama barəsində işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 25 mart 1964-cü il tarixli qərarında deyilir ki, əməli dəstə tərəfindən zorlama əlaməti ilə tövsif etmək üçün (CM-in 149-cu maddəsinin 2-ci hissəsi) bir halda iştirakçıların hər birinin zor tətbiq etməklə zərərçəkənlə cinsi əlaqədə olması, başqa halda iştirakçılardan birinin faktiki belə əməli etməsi, digərlərinin isə ona kömək etmək üçün zərərçəkən barəsində zor tətbiq etməsi tələb olunur.

Əvvəlcədən razılıq olmadan törədilən cinayətlərdə sadə iştirakçılıq zamanı cinayətin edilməsi prosesində iştirakçılar ara-

sında ümumi razılıq yaranır. İki və daha artıq şəxsdə faktiki düşdükləri «münaqişəli şəraitin» təsiri altında birgə cinayət törətmək qətiyyəti yaranır.

İştirakçılığın bu forması üçün iştirakçılar arasında minimum razılığın yaranması xarakterikdir. Belə razılıq mövcud şəraitin təsiri altında cinayətin obyektiv cəhətinin icrasına başladığı andan yaranır. İştirakçılığın bu forması CM-in 149.2.1-ci maddəsinə tərkibin əlaməti kimi daxil edilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, qanunda bu əlamət «bir qrup şəxs tərəfindən zorlama» kimi verilmişdir. Göründüyü kimi, burada qabaqcadan dəstə üzvlərinin əlbirliyi tələb olunmur.

Sadə iştirakçılıqla törədilən döymə, sağlamlığa zərər vurma, qəsdən adam öldürmə və s. bu kimi cinayətlərə görə məsuliyyətin həllində dəstə üzvlərinin əməli CM-in 32-ci maddəsinə istinad etmədən Xüsusi hissənin uyğun maddəsi ilə tövsif edilir.

Cinayətin qabaqcadan əlbir olan dəstə tərəfindən törədilməsinin də aşağıdakı formaları fərqləndirilir:

- a) cinayətin mürəkkəb iştirakçılıqla törədilməsi;
- b) əməlin kriminal dəstə tərəfindən törədilməsi;
- c) cinayətin mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi;
- ç) əməlin cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədilməsi.

Cinayətdə iştirakçılığın qeyd edilən formalarının şərhü üzərində dayanaq.

2. Cinayətin mürəkkəb iştirakçılıqla törədilməsi. Müxtəlif rolların yerinə yetirilməsilə bağlı olan iştirakçılıqda iştirakçılardan biri bilavasitə cinayəti törədir (icraçı), başqaları ona kömək edir. Cinayətin icraçısına göstərilən yardım müxtəlif ola bilər. Bununla əlaqədar qüvvədə olan qanunda iştirakçıların hər birinin yerinə yetirdiyi funksiyanın xarakterinə görə icraçı ilə yanaşı, cinayətin təşkilatçıları, cinayətin təhrikçiləri və kö-

məkkiləri fərqləndirilir. Mürəkkəb iştirakçılıqda cinayətin iştirakçıları müxtəlif vəzifələr (funksiyalar) yerinə yetirsə də, bunların hamısı nəticə etibarilə cinayətin icracısının fəaliyyətilə yaxından, yaxud da uzaqdan rəbitədə olur və bu, iştirakçıların cinayətdə birgə fəaliyyətini yaradır.

Mürəkkəb iştirakçılığın da öz daxilində onun növlərinə rast olunur. Bir halda cinayətin iştirakçıları arasında vəzifə bölgüsü olur, onların hamısı müxtəlif rolları (vəzifələri) yerinə yetirir; başqa halda cinayətin icraçısı ilə cinayətin təhrikçisindən, yaxud da cinayətin icraçısı ilə cinayətin köməkçisindən ibarət kriminal iştirakçılıq mövcud olur.

Müxtəlif rolların icrası ilə bağlı iştirakçılıqda dəstə üzvləri arasında cinayətin birgə edilməsilə əlaqədar əvvəlcədən razılıq olur. Burada cinayətdə iştirak edənlər arasında qarşılıqlı əlaqə birgə icraçılıqdan fərqli olaraq adətən, xeyli müddətə davam edir.

Mürəkkəb iştirakçılıqla törədilən cinayətlər CM-in 32-ci maddəsinin müvafiq hissələri ilə, habelə Xüsusi hissənin uyğun maddəsi ilə tövsif edilir.

3. *İştirakçılığın kriminal dəstə forması.* İştirakçılığın kriminal dəstə forması (yaxud da cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi) qüvvədə olan CM-in 177.2.1, 178.2.1, 179.2.1, 180.2.1, 181.2.1, 182.2.1, 183.2.1, 184.2.1 və s. maddələrində bilavasitə məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi müəyyən edilmişdir.

Qeyd edilən normalar qabaqcadan əlbir olan dəstənin hər hansı formada iştirakçılığını deyil, qabaqcadan əlbir olan dəstənin cinayətin obyektiv cəhətinin icrasında birgə iştirakçılığını nəzərdə tutur. Məsələn, qabaqcadan əlbir olan dəstə tərəfindən törədilən oğurluq o halda CM-in 177.2.1-ci maddəsilə tövsif edilə bilər ki, mülkiyyətdə olan əmlakın qanunsuz, gizli

yolla və tamah motivi ilə faktiki götürülməsində ən azı dəstə üzvlərindən iki nəfər iştirak etmiş olsun.

Əgər cinayətin obyektiv cəhəti bir nəfər tərəfindən icra edilsə, digər iştirakçılar isə başqa funksiyaları yerinə yetirirsə, məsuliyyət «qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs» əlaməti üzrə deyil, CM-in 177.1-ci maddəsi ilə mürəkkəb iştirakçılıq üstündə oğurluğa görə yaranacaqdır.

4. *Mütəşəkkil dəstə* qabaqcadan əlbirlik əsasında yaranan iştirakçılığın daha təhlükəli formasıdır. *Mütəşəkkil dəstə bir neçə cinayəti törətmək üçün qabaqcadan razılığa gəlmiş iki və ya daha artıq şəxsin sabit birliyidir.*

Mütəşəkkil cinayətkar dəstələr əksər hallarda korrupsiya ilə bağlı olur.

Son illərdə ölkənin iqtisadi və təsərrüfat həyatında baş verən cinayətlərin bir qismi mütəşəkkil dəstələr tərəfindən törədilir. Xüsusən iqtisadi böhranın davam etdiyi şəraitdə əmlakın oğurlanması sabit xarakter alır və mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilən bu qəbildən olan cinayətlərdə fabrik, zavod, idarə və müəssisə rəhbərlərinin iştirakçı olması hallarına getdikcə daha tez-tez təsadüf edilir.

Mütəşəkkil dəstə qabaqcadan yaranan əlbirliklə, törədilməsi qət edilən cinayətin planlaşdırılması ilə, iştirakçılar arasında vəzifə bölgüsünün aparılması ilə, cinayəti etmək üçün seçiləcək üsulun, habelə cinayətin reallaşdırılması üzrə ediləcək hərəkətlərin dairəsinin müəyyən edilməsi ilə xarakterizə olunur. Qabaqcadan əlbirlik əsasında fəaliyyət göstərən dəstədən fərqli olaraq mütəşəkkil dəstədə cinayətin iştirakçıları arasında «bağlılıq» və «etibar» möhkəm olur, cinayətin törədilməsi adətən, əvvəlcədən planlaşdırılır, mütəşəkkillik yüksək olur.

Qüvvədə olan CM-in 34.3-cü maddəsində iştirakçılığın mütəşəkkil dəstə formasına aşağıdakı məzmununda tərif verilir: «Bir

və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün qabaqcadan birləşmiş iki və ya daha çox şəxsdən ibarət olan sabit cinayətkar qrup tərəfindən törədilən cinayət mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur».

Mütəşəkkil dəstənin «sabitlik» əlaməti «ölçüyə» gələn meyarlarla izah edilmədiyindən mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilən cinayətlərin tövsifi məhkəmə təcrübəsində xeyli çətinlik yaratmışdır. Məsələyə aydınlıq gətirmək üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi özünün 20 aprel 1999-cu il tarixli qərarı ilə izah vermişdir. Lakin nə bu izahda, nə də Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı Qərarında mütəşəkkil dəstəyə verilən təfsir iştirakçılığın bu formasının vacib spesifik əlaməti olan «sabit dəstə» əlamətinə kifayət qədər aydınlıq gətirə bilməmişdir. Hər iki qərarla mütəşəkkil dəstənin cinayət-hüquqi anlayışından daha çox kriminoloji anlayışına diqqət yetirilmişdir. Qeyd edilən səbəb üzündən respublikada mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilən cinayətlərin tövsifində vahid praktika formalaşmamışdır.

Qüvvədə olan CM-in Xüsusi hissəsinin 48 normasında «mütəşəkkil dəstə» cəzanı ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi müəyyən edilmişdir. Bununla belə «mütəşəkkil dəstə» əlamətinin praktikada «kriminal dəstə» və «cinayətkar birlik» əlamətlərindən fərqləndirilməsində səhvlərə yol verilir. Belə səhvlərin aradan qaldırılması üçün öncə mütəşəkkil dəstənin «sabitlik» əlamətinin cinayət-hüquqi anlayışına aydınlıq gətirilməlidir.

Cinayət hüququ kursunun müəllifləri «sabitlik» əlamətinin dəstə üzvləri arasında daimi sıx əlaqənin olmasını nəzərdə tutduğunu qeyd edirlər. Müəlliflərin fikrincə, Rusiya Federasiya-

sının məhkəmə təcrübəsində «sabitlik» əlaməti aşağıdakı məzmununda izah edilir:

a) dəstənin yüksək dərəcədə mütəşəkkilliyi, bir qayda olaraq, iki və ya daha artıq cinayətin törədilməsi planının diqqətlə hazırlanması, dəstə üzvləri arasında iyerarxik quruluşda vəzifə bölgüsünün aparılması; təşkilatçıların aktiv fəaliyyəti, daxili möhkəm intizamın olması, cinayətin edilməsinin alət və vasitə ilə, silahla təmin edilməsinin düşünülmüş sisteminin təşkil edilməsi, dəstə üzvlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mexanizminin nəzərdə tutulması;

b) dəstənin əsas dayağı sayılan üzvlərinin və təşkilat quruluşunun sabitliyi, dəstə üzvlərinin cinayətin edilməsində qarşılıqlı yardımına, bir-birinə kömək göstərmələrinə arxalanır. Belə əlaqə dəstə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibəti və birgə fəaliyyətin metodlarının işlənilib hazırlanmasını asanlaşdırır;

c) metod və formasının xarakteri üzrə fəaliyyətin fərdiliyi öz əksini qrup üzvlərinin davranışında və cinayətin edilməsinin spesifik üsulunda, kəşfiyyat aparılması, obyektlərin müəyyən edilməsinin xüsusi metodlarında, cinayətin törədildiyi yerdən dərhal uzaqlaşmanın, gizliliyin təmin edilməsində və s. tapır;

ç) çox halda cinayətin uğurla törədilməsinin etibarlı təminatı kriminal fəaliyyətin forma və metodlarının daimiliyi ilə bağlıdır. Çünki, fəaliyyətin belə metod və formalarının daimiliyi (müntəzəmliyi) qeyri-müəyyən şəraitdə cinayətin iştirakçılarının ehtimal olunan səhvini minimuma endirir. Dəstə üzvləri arasında vəzifələrin sabit bölgüsü, xüsusi geyim formalarından, xüsusi tanıma nişanlarından istifadə edilməsi dəstədə əla-

qələrin daimiliyini aşkar sübut edir¹.

Bundan əlavə Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Banditizmə görə məsuliyyət barəsində qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında» 1997-ci il 17 yanvar tarixli qərarında «sabit silahlı dəstə»yə aşağıdakı məzmununda izah verilmişdir: «... dəstənin sabitliyi dəstənin tərkibində üzvlər arasında sıx bağlılıqla, onların hər birinin fəaliyyətinin razılaşdırılması ilə, kriminal fəaliyyətin forma və metodlarının daimiliyi ilə (eyni metodların tətbiqi), dəstənin uzun müddət fəaliyyət göstərməsi və törədilən cinayətlərin sayı ilə xarakterizə olunur».

Ədəbiyyatda mütəşəkkil dəstənin «sabitlik» əlamətinin başqa nisbətən fərqli izahı da verilir². Qeyd edilir ki, mütəşəkkil dəstənin «sabit dəstə» əlaməti ölçüyə gələn meyar əsasında izah edilməlidir. Dəstənin «sabitliyi» onun tərkibinə daxil olan üzvlərinin kriminal fəaliyyətdə müntəzəm iştirakı ilə özünü daha qabarıq formada büruzə verir. Yəni müntəzəm kriminal fəaliyyətdə dəstə üzvlərinin tərkibi əsasən dəyişmir.

«Müntəzəmlik» cinayət-hüquqi kateqoriyadır və dəstənin üç dəfə, yaxud da daha artıq hallarda cinayət törətməsini nəzərdə tutur. Dəstənin «sabitliyini» izah edən dəstənin müntəzəm cinayət fəaliyyəti dəstənin hər bir üzvünün fəaliyyətində müəyyən səmtləşməni, onların fəaliyyətlərinin müəyyən metodlarla bağlı olmasını, qarşılıqlı etibar və inamın olmasını, dəstənin təhlükəsizliyinin etibarlı mühafizə «mexanizminin» mövcud

---

¹ Тядгигатчылардан А.Гасымов шаглы оларга гейд едир ки, «сабит дяс-тя»нин ёнайт-щцгуги анлайышы верилмялидир. Ядыбийятда вя рясми мян-бялярдя ися «сабит дяс-тя»нин даща чох криминоложи сяпкидя анлайышы верил-ир (Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть. М., 1999. С. 420).

² Гасымов А. Ёнайт щцгугунда мцтяшяккил дяс-тя анлайышы // Багы Дюв-лят Университетинин Хябярляри. Сосиал-сийаси елмляр серийасы. 2001, № 1-2.

olmasını nəzərdə tutur.

Bir, yaxud iki cinayət törətmək üçün yaradılan dəstə mütəşəkkil dəstə kimi qiymətləndirilə bilərmi? Burada da dəstə üzvləri arasında sabit əlaqəni sübut edən digər göstəricilər olmalıdır. Məsələn, dəstə bir ağır, yaxud da xüsusilə ağır cinayət törətmək üçün yaradıla bilər. Belə cinayət adam oğurlama, girov götürmə, hava gəmisini qaçırma və s. bu kimi əməllərin hazırlanması və törədilməsilə bağlı ola bilər. Əgər bu xarakterdə cinayətlərin hazırlanması və törədilməsi üçün yaradılan dəstə uzun müddət, məsələn, altı aydan artıq fəaliyyət göstərsə və dəstə üzvləri arasında yuxarıda qeyd edilən xarakterdə əlaqə mövcuddursa, belə dəstə mütəşəkkil dəstə kimi qiymətləndirilə bilər.

5. Cinayətkar birlik (təşkilat). İştirakçılığın daha təhlükəli forması cinayətkar birlik formasıdır. Qanunda bu formada iştirakçılıq üçün aşağıdakı əlamətlər nəzərdə tutulur:

a) sıx birliyə malik olan mütəşəkkil dəstə formasında ifadə olunan cinayətkar təşkilat (birlik);

b) mütəşəkkil dəstələrin birliyinin yaratdığı cinayətkar təşkilat (birlik);

c) ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsi məqsədinin mövcudluğu.

Cinayətkar birlik, yaxud cinayətkar təşkilat, bir qayda olaraq, sistemaltı elementlərdən (mütəşəkkil dəstələrdən) ibarət sistemdir. Sistemaltı element kimi mütəşəkkil dəstə iki formada yaşayır: əvvəla, mütəşəkkil dəstə iki və ya daha artıq ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməklə cinayətkar birliyə çevrilir; ikinci halda, mütəşəkkil dəstə cinayətkar birliyin struktur-funksional bölümü, sistemaltı üsürləri kimi mövcud olur.

Cinayətkar birlik sistemli struktur əlaqələrə malikdir. Onun yuxarı, orta və aşağı strukturları arasında üfüqi və şaquli isti-

qamətlərdə mürəkkəb və məxfi əlaqələr mövcuddur. Belə əlaqələr yazılmamış normalarla tənzim olunan qeyri-formal davranış standartlarına söykənir.

Cinayətkar təşkilatın *sıx birlik* əlaməti kriminal tapşırığı yerinə yetirən cinayətkar təşkilatın daxili qrupları, bölmələri, konkret iştirakçıları arasında qarşılıqlı əlaqələrin yekdilliyini və dəqiqliyini xarakterizə edir.

Qüvvədə olan cinayət qanununa görə, cinayətkar birlik üçün ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin edilməsi xarakterikdir. Cinayətkar birliyin fəaliyyəti ən çox qəsdən adam öldürmə, terrorçuluq, girov götürmə, silah və narkotik maddələrlə bağlı biznes, reket və s. bu kimi əməllərlə bağlı olur.

CM-in 34.6-cı maddəsinin göstərişinə görə, cinayətkar birlik yaradan və ya ona rəhbərlik edən şəxs, habelə belə birlikdə iştirak edən şəxslərin əməli Məcəllənin Xüsusi hissəsində təsbit olunmuş 218-ci maddənin müxtəlif hissələri ilə birbaşa tövsif edilir. Bununla bərabər, cinayətkar birliyin törətdiyi cinayətlərə görə məsuliyyət məsələsi tərkibin quruluşundan asılı olaraq həll edilir. Əgər əməlin cinayətkar birlik tərəfindən törədilməsi cinayət tərkibinin əlaməti kimi müəyyən edilirsə, belə əməl müvafiq əlamət üzrə tövsif edilməlidir. Məsələn, əgər cinayətkar birlik tərəfindən qəsdən adam öldürmə əməli törədilmişdirsə, cinayətkar birliyin belə əməli CM-in 120.2.1-ci maddəsi ilə tövsif ediləcəkdir. Belə hallarda məsuliyyət həm CM-in 218-ci, həm də 120.2.1-ci maddəsi ilə cinayətlərin cəminə görə yaranacaqdır.

Cinayətkar birliyin yaradılmasına yönələn fəaliyyət müəyyən ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi məqsədi güdürsə, belə birliyin yaradılması həm cinayətkar birliyin yaradılmasına görə (CM-in 218-ci maddəsi), həm də törədilməsi nəzərdə tutulan konkret ağır, yaxud da xüsusilə ağır cinayətə

hazırlıęa görə cinayətlərin məcmusu ilə msulıyyt yaradacaędır.

İki və ya daha artıę aęır cinayət, bir halda aęır, bařqa halda xüsusilə aęır cinayət, habelə iki və ya daha artıę halda xüsusilə aęır cinayət törədən mtřkkil dəstənin əməli cinayətkar birlik tərəfindən törədilən əməl kimi tövsif edilir.

Сinaytd iřtirakılıęın formaları

§ 3. Сinayt iřtirakılarınnnnlri

СМ-in 32-ci maddəsində cinayətdə iřtirakın xarakterindən asılı olaraq iřtirakıların dörd nv fərqləndirilir: *cinayətin icraçıları, třkilatçıları, thrikçilri v köməkçiləri*. Qanunda hər bir iřtirakının əməli uęn xarakterik olan xsusıyytin ayrıca bənddə təsbit edilməsi, iřtirakıların hər birinin eyni zamanda nisbi müstəqilliyinə verilən hmiyytl baęlıdır.

Myn hallarda cinayətin třkilatçısı, təhrikçisi v k-

məkçisi öz funksiyalarından qismən kənara çıxan hərəkətlər edə bilərlər. Məsələn, təşkilatçı cinayətin qismən icrasına yönələn hərəkətlər edə bilər, yaxud da təhrikçi, həm də qismən köməkçilik funksiyasına daxil olan hərəkətlər edə bilər. Bütün belə hallar onların əsas funksiyalarını dəyişdirmir. Göstərilən əlavə fəallıq cəza təyinində CM-in 33-cü maddəsinə əsasən «iştirak dərəcəsi» əlaməti altında nəzərə alınır.

a) cinayətin icraçıları

Cinayət Məcəlləsinin 32.2-ci maddəsində cinayətin icraçısının anlayışı verilir. Orada deyilir: «Cinayəti bilavasitə törətmiş və ya başqa şəxslərlə birlikdə onun törədilməsində bilavasitə iştirak etmiş şəxs (birgə icraçılıq), eləcə də bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməyən şəxslərdən istifadə etməklə cinayəti törətmiş şəxs icraçı sayılır».

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayətin obyektiv cəhəti iki və ya artıq şəxs tərəfindən törədildikdə məsuliyyət birgə icraçılığa görə yaranır. Eləcə də, başqa icraçılarla bir yerdə olub, cinayətin törədilməsi prosesində onlara bilavasitə kömək göstərən şəxslər də cinayətin icraçıları hesab edilir və bu hallarda birgə icraçılıq mövcud olur.

İcraçılığın şərh edilən səpkidə anlayışı məhkəmə təcrübəsində də rəhbər tutulur. Məsələn, Ali Məhkəmənin Plenumunun qəsdən adam öldürmə işləri üzrə verdiyi izahatda qeyd edilir ki, qəsdən adam öldürmə cinayətində, cinayətin icraçısı həm də o şəxs hesab edilir ki, qətlə yetirmək niyyətilə birgə hərəkət edir və zərərçəkənin həyatdan məhrum edilməsi prosesində bi-

lavasitə iştirak edir¹.

İzahatdan belə məna hasil olur ki, həyat üçün təhlükəli olan zərbə yetirməsə də, lakin zərərçəkənin qətlə yetirilməsinə bilavasitə bilə-bilə kömək göstərən şəxs də (məsələn, hadisə yerində zərərçəkənin qolunu tutan şəxs) cinayətin icraçılarından hesab edilir.

Zorlama cinayətləri üzrə qanunvericiliyin tətbiqində də məhkəmə təcrübəsi cinayətin icraçıları ilə bağlı belə mövqeyi rəhbər tutur. SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun «Zorlama barəsində işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 25 mart 1964-cü il tarixli qərarında qeyd edilir ki, zorlama cinayətində cinayətin icraçısı təkcə zor tətbiq etməklə zərərçəkmiş şəxslə cinsi əlaqədə olan şəxs deyil, həm də zərərçəkənə zor göstərməklə onun zorlanmasına bilavasitə kömək edən şəxsdir.

Cinayətin obyektiv cəhətini bilavasitə icra etməsə də, lakin başqasına təzyiqli göstərməklə onu son zərurət vəziyyətində hərəkət etməyə vadar edərək kriminal məqsədə çatdıran şəxs də cinayətin icraçısı hesab edilir. Məsələn, tuşlanmış odlu silahdan atəş açılacaq hədəsi altında xəzinədar kassanı açmağa və oradakı pulları çıxarıb verməyə vadar edilirsə, burada xəzinədar deyil, quldurcasına basqın edən şəxs cinayətin icraçısı olacaqdır.

Beləliklə, cinayətin icraçısı ilə bağlı şərh edilənlər əsasında aşağıdakı nəticəyə gəlirik: ***qanunun Xüsusi hissəsinin dispozisiyasında göstərilən əməli tam, yaxud da qismən icra edən, habelə cinayətin törədilməsi prosesində onlara bilavasitə kömək edən şəxslər cinayətin icraçıları sayılır.***

Cinayətdə icraçılıqla bağlı qeyd edilən müddəalar qüvvədə olan CM-in 32.2-ci maddəsində ümumi formada öz əksini tap-

---

¹ Азярбайъан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун гярарлар мяъму-яси (1962-2003). Бакы, Щцгуг ядябийяаты, 2003. С. 295.

mışdır. Bu maddədə cinayətin icraçısına verilən belə anlayış, həm məhkəmə təcrübəsinin ruhuna, həm də icraçılığa dair cinayət hüquq nəzəriyyəsinin mövqeyinə uyğundur.

Cinayətin icraçısı bütün iştirakçıların kriminal niyyətini reallaşdırdığından onun əməli digər iştirakçıların əməllərinə hüquqi qiymət vermək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İcraçının hərəkətinə görə cinayətin digər iştirakçılarının əməlinin başa çatma dərəcəsi müəyyən edilir.

İcraçının hərəkətlərində qanunda nəzərdə tutulan başa çatmış cinayət tərkibi mövcud olur. Başa çatmayan cinayətlərdə də cinayətə hazırlıq hərəkətləri görün və ya cinayətə cəhd edən şəxs icraçı olur. Belə hallarda da icraçının əməlində başa çatmayan cinayət etməyə görə cinayət tərkibi müəyyən edilir.

Cinayətin icraçılarının əməli CM-in 33.2-ci maddəsinin göstərişinə görə, 32-ci maddəyə istinad etmədən, birbaşa Xüsusi hissənin norması ilə tövsif edilir.

Cinayətdə icraçılıq hərəkətləri subyektiv cəhətdən aşağıdakı ünsürləri əhatə edir: a) icraçı hərəkətinin kriminal xarakterini dərk edir; b) belə əməli başqaları ilə birlikdə digər iştirakçıların köməyi ilə törətdiyini dərk edir; c) baş verəcək ictimai təhlükəli nəticəni görür; ç) kriminal əməli törətməyi, yaxud da ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsini arzu edir.

Cinayətin icraçısı cinayətin subyektü üçün xarakterik olan əlamətlərə malik olmalıdır. Əgər Xüsusi hissənin normasında xüsusi subyektlə bağlı əlamət mövcuddursa, belə cinayətin icraçısı da uyğun əlavə əlamətə malik olan subyekt ola bilər.

b) cinayətin təşkilatçıları

Təşkilatçı cinayətin iştirakçıları içərisində təhlükəli subyektidir. Azərbaycan Respublikasının nə 1922-ci ildə, nə də ki, 1927-ci ildə qəbul edilən Cinayət Məcəlləsində cinayətin işti-

rakçıların növü kimi cinayətin təşkilatçısı haqqında göstəriş olmuşdur. Buna görə də qeyd olunan məcəllələrin qüvvədə olduğu dövrdə təşkilatçılıq hərəkətləri mövcud olduqda buna cinayətin icraçılığı kimi qiymət verilirdi.

İlk dəfə 1958-ci il dekabrın 25-də qəbul edilən «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları»nda iştirakçıların müstəqil növü kimi cinayətin təşkilatçısı nəzərdə tutulurdu. Əsasların təşkilatçılığa dair müəyyən etdiyi anlayış, sonradan 1959-1960-cı illərdə müttəfiq respublikalarda qəbul edilən cinayət məcəllələrinə də daxil edildi.

Azərbaycan Respublikası CM-in 32.3-cü maddəsinə görə *cinayətin törədilməsini təşkil etmiş və ya həmin cinayətin törədilməsinə rəhbərlik etmiş, eləcə də mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) yaratmış və ya bunlara rəhbərlik etmiş şəxs təşkilatçı hesab olunur.*

Göründüyü kimi, təşkilatçılıq fəaliyyəti: 1) cinayətin törədilməsinin təşkilində; 2) cinayətin törədilməsinə rəhbərlik etmədə; 3) mütəşəkkil cinayətkar dəstə yaratmada; 4) cinayətkar birlik yaratmada ifadə olunur. Şəxsi cinayətin təşkilatçısı hesab etmək üçün göstərilən hərəkətlərdən birinin törədildiyi müəyyən edilməlidir.

Cinayəti təşkil etmə cinayətin edilməsi üçün iştirakçıların tapılması, onların təlimatlandırılması, qəsd obyektinin müəyyən edilməsi, cinayətin törədilməsi planının müəyyən edilməsi, ilk dövr üçün iştirakçılar arasında rolların müəyyən edilməsi və s. bu kimi hərəkətləri əhatə edir.

Cinayətin edilməsinə rəhbərlik etmə bilavasitə cinayətin törədilməsi prosesində iştirakçıların fəaliyyətinə rəhbərlik etmə, cinayətin edilməsinə başçılıq etmə, zəruri olduqda iştirakçılar arasında yenidən vəzifə bölgüsü aparma, cinayətin edilməsi prosesində meydana çıxan məsələlərin həlli ilə əlaqədar göstə-

ришләр vermә və s. hәрәкәtlәrdә ifadə olunur.

Cinayәtin edilmәsinә rәhbәрlik etmә hәр bir halda tәşkilatçı-
nın bilavasitә cinayәtin edilmә prosesindә iştirakını nәzәrdә
tutmur. Tәşkilatçı cinayәtin edilmәsinә rәhbәрlik funksiyasını
başqa yerdән (hadisә yerindән xeyli uzaqda, hәтта başqa шәһәр-
dән) әlaqәçиләр vasitәsilә, telefon rabitәsinin kömәyindән isti-
fadә etmәklә dә hәyata keçirә bilәр.

Cinayәtin edilmәsinә rәhbәрlik bәzән cinayәtin edilmә pro-
sesindә bu və ya başqa formada bilavasitә göstәrilән kömәkdә
ifadə oluna bilәр. Xüsüsән bu, hadisә yerindә iştirakçıların fәa-
liyyәtinin әlaqәlәndirilmәsi ilә, maneәlәр арadan qaldırılması
ilә, meydana çıxан digәр мәsәләlәrlә әlaqәdar tapşırıqların ve-
rilmәsilә və s. әlaqәdar ola bilәр. Belәliklә, cinayәtin edilmәsi-
nә rәhbәрlik funksiyası hәyata keçirilәrkән, tәşkilatçının fәaliy-
yәti qismән cinayәtin icraçısının fәaliyyәtilә qovuşа bilәr¹.

Tәşkilatçının cinayәtin törәdilmәsinә rәhbәрlik etmә fәaliy-
yәti cinayәtdә icraçılıq, tәhrikçilik və kömәkçilik kimi fәaliy-
yәtlә qismән, yaxud da tam qovuşа bilәр. Bәzi müәlliflәрin fik-
rincә, әgәр cinayәtin edilmәsinә rәhbәрlik fәaliyyәti icraçılıq
fәaliyyәti ilә qovuşursa, belә hallarda tәşkilatçılıq fәaliyyәti ic-
raçılıq fәaliyyәtilә tamamilә udulur və шәxsin cinayәtin icraçısı
kimi мәsuliyәti yaranır².

Belә mövqе ilә razılaşmaq olmaz. Tәşkilatçı cinayәtin iшти-
rakçılarını içәrisindә tәhlükәli fiqur hesab edilir. Zәnn edirik ki,
tәşkilatçılıq fәaliyyәtinin xarakteri və genişliyi icraçılıq fәaliy-
yәti ilә әhatә edilә bilmәz. Әgәр tәşkilatçı cinayәtin törәdilmәsi

---

¹ Бу мясялядя бязи мцяллияфлярин тяшкилатчынын фяалийятинин билава-
ситя ынайтдин тюрядилмяси просесиня гошулмасыны рядд едян мювгейи иля
разылашмаг олмаз (Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступле-
нии. М., 1974. С. 83).

² Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев,
1969. С. 146.

prosesində rəhbərlik zamanı həm də qismən, yaxud da tam icraçılıq funksiyasını da yerinə yetirmişdirsə, belə fəaliyyət də cinayətin tövsifində öz əksini tapmalıdır. Belə ki, şəxsin əməli CM-in 32.3-cü maddəsi və Xüsusi hissənin uyğun norması ilə tövsif edilməlidir.

Mütəşəkkil cinayətkar dəstə yaratma bir, yaxud bir neçə cinayəti törətmək üçün qabaqcadan əlbir olan iki və ya daha çox şəxsdən ibarət sabit dəstənin təşkil edilməsidir.

Cinayətkar birlik yaratma ağır və ya xüsusilə ağır cinayətləri törətmək üçün mütəşəkkil dəstənin təşkil edilməsinə, yaxud da mütəşəkkil dəstələri təmsil edən nümayəndələrdən ibarət cinayətkar qrupun sabit birliyinin təşkil edilməsinə yönələn fəaliyyətdir. Mütəşəkkil dəstənin və cinayətkar birliyin şərhli iştirakçılığın formaları paraqrafında verilmişdir.

Təşkilatçılıq fəaliyyətinin yüksək sosial təhlükəliliyini nəzərə alaraq qanunvericilik belə fəaliyyəti Xüsusi hissənin bir sıra normalarına cinayət tərkibinin əlaməti kimi daxil etmişdir. Belə tərkiblərə sabit silahlı qruplar (bandalar) təşkil etmə (CM-in 217-ci maddəsi), qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələri və ya qrupları yaratma (CM-in 279-cu maddəsi), silahlı qiyam təşkil etmə (CM-in 280-ci maddəsi) və sair tərkiblər aiddir. Qeyd edilən hallarda təşkilatçılıq fəaliyyəti tərkibdə nəzərdə tutulduğundan məsuliyyətin həllində bir daha tövsiflə bağlı əlavə olaraq CM-in 32-ci maddəsinə istinad edilmir.

Cinayətdə təşkilatçılıq fəaliyyətinin subyektiv cəhəti aşağıdakı ünsürləri nəzərdə tutur: a) təşkilatçı cinayətin hazırlanması gedişində, yaxud da törədilməsində başqalarının fəaliyyətini birləşdirdiyini dərk edir; b) özünün rəhbərliyi altında başqa iştirakçıların törətdiyi cinayətin xarakterini dərk edir; c) törədilməsinə rəhbərlik etdiyi əməldən doğan nəticənin sosial təhlükəlili-

yini dərk edir;  ) bunların bař verməsini arzu edir.

c) cinayətin t hrik iləri

Cinayət Məcəlləsinin 32.4-c  maddəsində cinayətə təhrikçi-nin anlayıřı verilir. Orada deyilir: « l  alma, s vd l řm , hədə-qorxu gəlmə və ya digər üsullarla bařqa ř xsi cinayət t r t-m y  sövq edən ř xs təhrikçi sayılır».

Təhrikçi  z fəaliyyəti ilə bařqasında cinayət etmək qətiyyəti yaradan ř xsdir. Təhrikçilik formasında iřtirak ılıq ř xsi cina-y t  sövq edən bilavasitə konkret hərəkətlərin olmasını tələb edir. Qüvvədə olan qanunvericiliyə görə, təhrikçilik  c n: 1) bařqa ř xs də *cinayət törətmək qətiyyəti yaratmağa y n ldil-miř hərəkətlərin edilməsi*; 2) bunun nəticəsində həmin ř xs də *cinayəti etmək qətiyyəti yaranması* və; 3) təhrik olunan ř xsin *cinayət törətmək qətiyyətini tam və ya qismən həyata keçir-məsi* (heç olmazsa, cinayətə hazırlıq hərəkətlərini etməsi) tələb olunur.

Hərəkətsizlik yolu ilə cinayətə sövq etmə mümkün deyildir.

Təhrikçilik müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər. Təhrikçi-lik,  n çoxu hədə-qorxu gəlməklə, inandırmaqla, xahiř etmək-l , pulla və ya bařqa üsullarla  l  almaqla, vəd etməklə, aldat-maqla, ədavət v  d řm n çilik hiss lerini, habelə qısqançlıq hiss lerini gücləndirməklə və s.  sullarla edilir.

Təhrikçilik řifahi və ya yazılı formada, teleqramla, məktubla və s. hərəkətlərlə həyata keçirilə bilər.

Təhrikçilik hərəkətlərinin məzmunu və intensivliyi (təkrarlı-ğı) təhrik edilənin subyektiv x susiy tindən, törədiləcək cina-y tin xarakterindən v  cinayətin törədiləcəyi ř raitd n asılıdır.

Təhrikçilik həm bilavasitə cinayət etməyə, həm də cinayətdə iřtirak ılığa sövq etmə formasında ola bilər.

Təhrikçilik hərəkəti subyektiv cəhətdən ařağıdakı ünsürləri

nəzərdə tutur:

a) təhrikçi hərəkətləri ilə şəxsi (şəxsləri) cinayət törətməyə sövq etdiyini dərk edir; b) başqalarını törətməyə sövq etdiyi əməlin kriminal xarakterini dərk edir; c) birgə fəaliyyət nəticəsində törədiləcək kriminal əməlin ictimai təhlükəli nəticəsini əvvəlcədən görür; ç) bunları arzu edir.

Təhrikçilik hərəkətləri yalnız birbaşa qəsdlə törədilə bilər. Təhrikçilik hərəkətlərinin motivi cinayətin digər iştirakçılarının hərəkətlərinin motivi ilə eyni olmaya da bilər. Paxıllıq hissləri ilə, intiqam, qısqanlıq, tamah motivləri ilə edilən təhrikçilik hərəkətlərinə daha çox təsadüf olunur.

Təhrikçilik funksiyası özünün obyektiv və subyektiv əlamətlərinə görə təşkilatçılıqdan və icraçılıqdan fərqlənir. Təhrikçi cinayətin törədilməsində bilavasitə iştirak etmir, həm də təhrikçilik hərəkətləri cinayət başlayana qədər mümkündür.

Təhrikçi cinayətin törədilməsini təşkil etmir, habelə cinayətin törədilməsinə rəhbərlik etmir.

Şərh edilənlər əsasında təhrikçilik üçün xarakterik olan aşağıdakı cəhətləri fərqləndirmək olar:

1) təhrikçilik qəsdən törədilən cinayətlərdə mümkündür; 2) təhrikçilik cinayətin icrasına qədər mümkündür. Təhrikçidən asılı olmayaraq başlamış cinayətin icrası zamanı təhrikçilik mümkün deyildir; 3) təhrikçilik həmişə konkret cinayəti törətməyə sövq etməklə bağlı olur. Ümumiyyətlə, cinayət etməyə təhrikçilik cinayətdə iştirakçılıq yarada bilməz; 4) təhrikçilik həmişə müəyyən şəxsi və ya müəyyən qrup şəxsi cinayət etməyə sövq etmək şəklində ola bilər. Konkret şəxsi, yaxud da şəxsləri nəzərdə tutmadan müəyyən cinayəti etməyə çağırış, yalnız qanunda müəyyən edilən hallarda müstəqil cinayət tərkiyi yaradır; 5) təhrikçilik yalnız cinayətin subyektivi ola bilər şəxslər barəsində mümkündür.

Təhrikçilik fəaliyyətinin üsullarının cinayətin tövsifinə təsiri olmasa da, bu əlamət təhrikçinin şəxsiyyətinin təhlükəliliyini xarakterizə edir və cəza təyinində nəzərə alınır.

Anlaqsız və ya azyaşlı şəxsi cinayət törətməyə sövq edən şəxs təhrikçiliyə görə deyil, həmin *cinayətin icraçısı* kimi məsuliyyət daşmalıdır.

Təhrikçilik fəaliyyətinə baxmayaraq, təhrik edilən cinayəti törətmirsə, belə hallarda baş tutmayan təhrikçilik mövcud olur. Qeyd edilən hallarda təhrikçiliyə yol verən şəxs (iştirakçılıq yaranmadığından) cinayətə hazırlığa görə məsuliyyət daşmalıdır.

Başqasında cinayət törətmək qətiyyəti yaradan təhrikçilik hərəkətləri bəzən fitnəkarlıqla bağlı ola bilər. Məhkəmə təcrübəsində belə hallar da cinayətə təhrikçilik kimi qiymətləndirilir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Rüşvətxorluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 30 iyul 1985-ci il tarixli qərarında deyilir ki, şəxs rüşvət verəni təhrik edərək vəzifəli şəxsə rüşvət verəcəyi adı altında ondan pul və ya sair qiymətli şeylər alaraq, lakin faktiki olaraq onları özü mənimsədiyi hallarda, cinayət həm dələduzluq, həm də rüşvət verməyə təhrikçilik kimi tövsif edilməlidir.

Təhrikçilik Xüsusi hissənin xeyli normalarına tərkib əlaməti kimi daxil edilmişdir. Məsələn, soyqırımın törədilməsinə təhrik etmə (CM-in 104-cü maddəsi), yetkinlik yaşına çatmayanı cinayətə fəaliyyətə cəlb etmə (CM-in 170-ci maddəsi), dövlət əleyhinə yönələn açıq çağırışlar (CM-in 281-ci maddəsi), ifadə verməkdən boyun qaçırmağa, yalan ifadə və ya rəy verməyə, yaxud yanlış tərcümə etməyə məcbur etmə və ya pulla ələ alma (CM-in 299-cü maddəsi) kimi təhrikçiliyin qanuna daxil edilmiş növlərini göstərmək olar.

Təhrikçilik hərəkətləri Xüsusi hissənin normalarına daxil

edilən hallarda, cinayətin tövsifi zamanı, əlavə olaraq CM-in 32-ci maddəsinə istinad edilmir.

ç) cinayətin köməkçiləri

Azərbaycan Respublikasının 1922-ci ildə qəbul edilən Cinayət Məcəlləsinin 16-cı maddəsinə görə, cinayətin törədilməsinə məsləhətləri ilə, göstərişləri ilə, maneələri aradan qaldırmaqla, cinayətkarı və ya cinayətin izlərini gizlətməklə kömək edən şəxs köməkçi sayılırdı. Respublikanın 1927-ci ildə qəbul edilən sayca ikinci Cinayət Məcəlləsi bu anlayışı prinsip etibarilə saxlayırdı (maddə 18).

Respublikanın keçmiş qanunvericiliyində köməkçiliyə verilən anlayışda iştirakçılığa görə cinayət məsuliyyətinin dairəsi süni surətdə genişləndirilirdi. Belə ki, qanun əvvəlcədən vəd etmədən cinayətkarı və ya cinayətin izlərini gizlətməni də köməkçilik kimi müəyyən edirdi.

Məlum olduğu kimi, köməkçiliyin mahiyyətini və cinayətin törədilməsində onun rolunun anlanılmasında səbəbli əlaqə məsələsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Səbəbiyyətə görə, ancaq nəticədən əvvəl gələn hadisə (hərəkət) nəticənin səbəbi kimi çıxış edə bilər. Buna görə də, köməkçi cinayətin baş verməsinə ya cinayət başlayana qədər, yaxud cinayət törədilən vaxt paralel olaraq kömək edə bilər. Əgər icraçı tərəfindən cinayət başa çatdırılmışsa, bundan sonra göstərilən «köməkçilik» şübhəsiz, cinayətlə səbəbli əlaqədə ola bilməz. Buna görə də köhnə qanunvericiliyin əvvəlcədən vəd etmədən cinayətkarın və ya cinayətin izlərinin gizlədilməsini köməkçilik kimi müəyyən etməsi mövqeyinə haqq qazandırmaq olmazdı.

1958-ci il dekabrın 25-də qəbul edilən «SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları»nda ilk dəfə köməkçiliyin elmi zəmində anlayışı verilmişdir.

«Əsaslar» yalnız əvvəlcədən vəd edilən köməkçiliyi cinayətdə iştirakçılıq, əvvəlcədən vəd edilmədən göstərilən köməkçiliyi isə cinayətlə əlaqədarlıq kimi müəyyən edirdi. Köməkçiliyə verilən belə məzmununda anlayış respublikanın 1960-cı ildə qəbul edilən Cinayət Məcəlləsinə də daxil edilmişdir.

Respublikanın qüvvədə olan CM-in 32-ci maddəsinə görə, *cinayətin törədilməsinə məsləhətləri, göstərişləri və məlumatları ilə, cinayət törətmək üçün alət və vasitələr verməklə və ya maneələri aradan qaldırmaqla yardım etmiş şəxs, habelə cinayət törətmiş şəxsi, cinayət alətlərini və vasitələrini, cinayətin izlərini, yaxud cinayətkarlıq yolu ilə əldə edilmiş predmetləri gizlətməyi, belə predmetləri almağı və ya satmağı qabaqcadan vəd etmiş şəxs köməkçi sayılır.*

Mürəkkəb iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə köməkçi rolunu yerinə yetirən şəxs digər iştirakçıların fəaliyyətilə müqayisədə nisbətən az fəallıq göstərən fiqurdur. Köməkçi cinayəti təşkil etmir, cinayətin obyektiv cəhətini törətmir. Bununla belə, köməkçilik funksiyasının təhlükəliliyi də ayrı-ayrı cinayətlərdə müxtəlif olur. Bu da həm cinayətin tövsifində, həm də cəzanın fərdiləşdirilməsində öz əksini tapmalıdır. Məsuliyyət məsələsi həll edilərkən, istər ittihamın elan olunmasında və istərsə də çıxarılan hökmdə köməkçiliyin konkret hansı üsullarda ifadə olunduğu göstərməli, şəxsin fəallıq dərəcəsi xarakterizə olunmalıdır.

Qanunda köməkçiliyin mümkün üsullarının dəqiq siyahısı verilmişdir. Köməkçilik aşağıdakı üsullarla həyata keçirilə bilər: 1) məsləhət vermə; 2) göstəriş vermə; 3) alət və ya vasitə vermə; 4) maneələri aradan qaldırma; 5) cinayətkarı, cinayətin alət və vasitələrini, cinayət izlərini, cinayətkarlıq yolu ilə əldə edilmiş predmetləri gizlətmə; 6) predmetləri (alətləri) almağı və yaxud satmağı əvvəlcədən vəd etmə.

Üsulundan asılı olaraq köməkçiliyin *fiziki və intellektual növləri* fərqləndirilir.

Fiziki köməkçilik cinayətin törədilməsinə fiziki, yaxud da maddi köməyin edilməsini nəzərdə tutur. Belə kömək alət və vasitələri verməyə, maneələri aradan qaldırmağa, cinayətin edilməsini asanlaşdıran digər əlverişli şərait yaratmağa yönələn hərəkətlərin edilməsini və s. nəzərdə tutur. Məsələn, adam öldürmək üçün odlu silah vermək, oğurluqda seyfi açmaq üçün elektron nəzarət sisteminin kodunu vermək, hadisə yerinə getmək üçün nəqliyyat vasitəsini digər iştirakçıların sərəncamına vermək və s.

İntellektual (əqli) köməkçilik cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar məsləhətlər, göstərişlər verməkdə, cinayətkarı, cinayətin alət və vasitələrini, cinayətin izlərini, cinayətkarlıq yolu ilə əldə ediləcək predmetlərin gizlədilməsini əvvəlcədən vəd etməkdə ifadə olunur.

Məsləhət və göstərişlər cinayətin törədiləcəyi vaxtın, yerin, üsulların seçilməsilə, maneələrin aradan qaldırılması ilə bağlı olur.

Cinayətkarı gizlətmə cinayəti törədən şəxsi hüquq mühafizə orqanlarından gizlətməni nəzərdə tutur.

Cinayətin alət və vasitələrini gizlətmə cinayətin törədildiyi vaxt istifadə edilən və cinayətin edilməsini mümkün edən, yaxud da onun törədilməsini asanlaşdıran predmetlərin – odlu silahın, soyuq silahın, ling, digər kəsici, deşici, əzici alətlərin, müxtəlif açarların və s. gizlədilməsinə yönələn hərəkətləri nəzərdə tutur.

Cinayətin izini gizlətmə cinayət edildikdən sonra cinayətin hadisə yerində və ya cinayətkarın paltarında, yaxud da başqa predmetlərdə qalmış müxtəlif izlərini məhv etməkdən (məsələn, maşının zədələnmiş yerini bərpa etdirmək, yaxud da də-

yişdirmək, paltardakı qan ləkələrini yumaq, hadisə yerində qalan həcmi izləri məhv etmək və s.) ibarət ola bilər.

Kriminal yolla əldə edilən predmetləri gizlətmə, cinayət nəticəsində ələ keçirilən müxtəlif xarakterli şeylərin (məsələn, məişətdə istifadə olunan əşyaları, maşın və onun hissələri, ev heyvanları, pul və zinət şeyləri və s.) istintaq və təhqiqat orqanlarına və cinayətin açılması ilə maraqlı olan digər şəxslərə bəlli olmayan yerlərdə saxlanılmasından ibarətdir.

Cinayət yolu ilə əldə edilmiş alətləri (predmetləri) almağı öncə vəd etmə. Cinayətin köməkçisi əvvəlcədən cinayət yolu ilə əldə ediləcək cinayətin predmetini (vasitələrini) almağı vəd edir.

Cinayətin predmetini alma belə predmetləri pulla, yaxud da pulsuz almanı, yaxud da belə predmetlərin hər hansı formada ələ keçirilməsini nəzərdə tutur.

Cinayətin köməkçisinin cinayət yolu ilə əldə edilmiş predmetləri satmağı əvvəlcədən vəd etməsi. Köməkçinin satma fəaliyyəti cinayət yolu ilə əldə edilən predmetlərin hər hansı formada (nağd pulla, nisyə və ya pulsuz, müəyyən şərtlərlə) özgəninkiləşdirilməsinin əvvəlcədən vəd edilməsini nəzərdə tutur.

Köməkçinin cinayət yolu ilə əldə ediləcək predmetləri alma və ya satma əməlini qabaqcadan vəd etmədən, gizlətmədən (CM-in 307-ci maddəsi) və bilə-bilə cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakı alma və ya satma əməlindən (CM-in 194-cü maddəsi) fərqləndirmək lazımdır.

Xüsusilə ağır cinayəti gizlətmə qabaqcadan vəd etmədən törəldiyi, eləcə də Məcəllənin 194-cü maddəsində nəzərdə tutulan alma və ya satma, əvvəlcədən vəd etmədən faktiki cinayət yolu ilə əldə edilən əmlaka qarşı yönəldiyi halda, cinayətdə iştirakçılığın köməkçi növündə gələcəkdə cinayət yolu ilə əldə ediləcək predmetləri alıb və ya satmaq əvvəlcədən vəd edilir.

Köməkçilik subyektiv cəhətdən qəsdən törədilən əməldir. Köməkçinin qəsdinin məzmununa daxildir: *a) subyekt onun köməyi ilə törədilən cinayətin faktiki hallarını dərk edir; b) baş verəcək nəticənin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir; c) belə nəticələri arzu edir, yaxud da onun baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir.*

Köməkçiliyi təhrikçilikdən fərqləndirmək lazımdır. Köməkçilik fəaliyyəti, xüsusən əqli köməkçilik təhrikçilik fəaliyyətinə bənzəyir. Lakin başqasında cinayət etmək qətiyyətinin yaradılmasında bunların rolu müxtəlifdir. Təhrikçilik başqasını cinayətə sövq etməklə onda cinayət törətmək qətiyyəti yaradır. Köməkçilikdə isə verilən məsləhət və göstəriş artıq yaranmış qətiyyəti möhkəmləndirir və onun icrasına yardım edir.

Təhrikçilik subyektiv cəhətdən ancaq birbaşa qəsdlə törədildiyi halda, köməkçilik dolaylı qəsdlə də törədilə bilər.

Beləliklə, köməkçiliyə görə məsuliyyətin həllində aşağıdakı cəhətlər nəzərə alınmalıdır:

1) qəsdən törədilən bütün cinayətlərdə köməkçilik mümkündür;

2) köməkçilik mücərrəd xarakterdə olmamalı, hər bir halda konkret cinayətlə bağlı olmalıdır;

3) mürəkkəb iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə köməkçilik həmişə icraçıya deyil, müəyyən hallarda cinayətin təşkilatçısına, habelə təhrikçisinə də göstərilə bilər;

4) cinayətin subyektiv ola bilən şəxslərin iştirakçılığı ilə törədilən əməllərə köməkçilik göstərilə bilər. Anlaqsız şəxslərin və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmayan şəxslərin ictimai təhlükəli əməllərinə kömək etmək köməkçilik hesab edilə bilməz.

§ 4. Cinayətdə iştirakçılıq üstündə məsuliyyətin əsasları və həddi

Burjua cinayət hüquq elmi və qanunvericiliyi iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət məsələsini aksessorluq (qeyri-müstəqil törəmə) prinsipinə əsasən həll edir.¹

Feodal mütləqiyyətinin özbaşınalığına qarşı mübarizədə burjua demokratik tələblərini ifadə edən və iştirakçılıq institutunun ilkin başlanğıclarını müəyyən edən aksessorluq prinsipi klassik hüquq məktəbinin nümayəndələri tərəfindən işlənilib hazırlanmışdır. İştirakçıların məsuliyyətinin həllinə dair aksessorluq prinsipinin müəyyən etdiyi tələblər Fransanın 1792-ci ildə və daha sonra 1810-cu ildə qəbul edilən Cinayət Məcəllələrində öz əksini tapmışdır.

Fransa burjua inqilabına qədər qüvvədə olan feodal qanunvericiliyi iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətin həllində iştirakçıların dairəsini ifrat dərəcədə genişləndirirdi. Belə ki, cinayəti bilavasitə etməyən, cinayət törədilərkən orada olmayan, lakin cinayətlə hər hansı formada təsadüfi əlaqədə olan, habelə cinayətin törədilməsinə mane olmayan, eləcə də, cinayətin hazırlanmasını və ya edilməsini bilib xəbər verməyən şəxs də iştirakçı sayılırdı².

İlk dəfə Fransanın qeyd edilən məəcəlləsində cinayətin iştirakçılarının dairəsi xeyli konkretləşdirilirdi. Qanunla təhrikçilik və köməkçilik funksiyaları iştirakçılıq kimi qiymətləndirilirdi. Aksessorluq prinsipini rəhbər tutan məəcəllə ancaq cinayət törədildiyi halda təhrikçiliyə və köməkçiliyə görə cinayət məsuliyyətinin həllinə yol verirdi.

---

¹ **Aksessorluq** latın mənşəli söz olub, «başqası ilə əlaqədə mövcud olan» mənasını ifadə edir.

² *Пионтковский А.А. Учение о преступлении. М., 1961. С. 608.*

İştirakçılıqla bağlı aksesoriyyət prinsipi aşağıdakı şərtləri müəyyən edirdi: *birinci*, icraçının əməli qanunla cəzalanmalı olan əməl sayıldıqda, digər iştirakçıların yol verdiyi hərəkətlərə görə də məsuliyyət yarana bilər. Bu asılılığa görə *icraçı* məsuliyyətə alındıqda cinayətin qalan iştirakçılarından məsuliyyət məsələsi həll edilir; *ikinci*, ancaq icraçının əməlini nəzərdə tutan Xüsusi hissənin norması ilə cinayətin digər iştirakçılarından da məsuliyyət məsələsi həll edilir.

Burjua cinayət hüquq elmində aksesoriyyət ətraflı tədqiq edilmiş və hazırda onun *qəti aksesoriyyət, məntiqi aksesoriyyət, cəza üzrə aksesoriyyət, əməlin başa çatma dərəcəsi üzrə aksesoriyyət* və s. növləri fərqləndirilir¹.

Respublikanın cinayət hüququ iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətin həllinə dair aksesoriyyətin müddəalarını əsasən qəbul etmir, çünki bu nəzəriyyə cinayətin hər bir iştirakçısının əməlində cinayət tərkibinin müəyyən edilməsini tələb etmir. Bu da cinayətin törədilməsində birgə hərəkət edən şəxslərin məsuliyyətinin fərdiləşdirilməsinə dair qanunda təsbit olunmuş qaydalara ziddir. Lakin qeyd edilən cəhət aksesoriyyət prinsipinin bəzi səmərəli toxumlarını rədd etmir. Həqiqətən də, cinayətin digər iştirakçılarından məsuliyyəti müəyyən həddə cinayətin icrasının məsuliyyətindən asılıdır. Belə ki, digər iştirakçıların məsuliyyət məsələsi, icraçının törətdiyi cinayətin tövsif edildiyi norma ilə həll edilir. Eləcə də, bu normanın sanksiyası həddində bütün digər iştirakçıların cəzası fərdiləşdirilir.

Respublikanın cinayət hüququnda iştirakçıların məsuliyyətinin həllində aşağıdakı prinsiplər rəhbər tutulur:

---

¹ Ковалев И.М. Соучастие в преступлении. Часть первая. Свердловск, 1960. С. 101-102; Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев, 1969. С. 67.

1) cinayətdə iştirakçılıq üstündə bir nəfər şəxs tərəfindən törədilən cinayətdə olduğu kimi iştirakçıların eyni əsaslarla bərabər məsuliyyəti yaranır;

2) hər bir iştirakçı müstəqil məsuliyyət daşıyır;

3) iştirakçıların cəzası fərdiləşdirilir.

Bərabər məsuliyyət prinsipinin məzmunu aşağıdakı cəhətlərlə bağlıdır:

a) cinayətin iştirakçılarının hər birinin əməlində məsuliyyətin eyni əsasları mövcud olur. Bu mənada iştirakçıların məsuliyyətinin əsasları ilə, təkbaşına cinayət törədən şəxsin məsuliyyətinin əsasları arasında prinsipial fərq olmur;

b) iştirakçıların birgə səyi ilə törədilən cinayətə, hər bir iştirakçının ayrıca, qəsdən yol verdiyi şəxsi fəaliyyətinin nəticəsi kimi baxılır və o, tam həcmdə bu cinayətə görə təqsirləndirilir;

c) cinayətdə iştirakçılığa görə məsuliyyət, fərdən hərəkət edən və cinayət törədən şəxsin məsuliyyətinə bərabər tutulur. Belə ki, iştirakçılara Xüsusi hissənin konkret normasının sanksiyası həddində cəza təyin edilir; iştirakçıların hər biri bərabər eyni cəza növləri (sanksiyada göstərilən əsas və əlavə cəzalar) tətbiq edilir. Cinayətin iştirakçılıqla törədilməsi faktına görə cəzanın mexaniki olaraq sərtləşdirilməsinə və ya yumşaldılmasına yol verilmir. Cəza CM-in 58-ci maddəsində müəyyən edilən prinsiplər əsasında fərdiləşdirilir;

ç) cinayəti təkrar etmə, dəfələrlə cinayət törətmə, residivist tərəfindən cinayəti etmə əlamətləri məsuliyyətin həllində ayrıca şəxs tərəfindən törədilən cinayətlərdə necə nəzərə alınarsa, birgə törədilən cinayətdə də hər bir iştirakçının məsuliyyətinin fərdiləşdirilməsi eyni qaydada həyata keçirilir;

d) cəzadan azad etmənin, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin və hökmün icrası müddətlərinin keçməsinin, məhkumluğun ödənilməsinin, bağışlama və amnistiyanın ümu-

mi qaydalarının cinayətin iştirakçılara tətbiqi ilə təkbaşına cinayət törədən şəxslər barəsində onun tətbiqi arasında prinsiplial fərq yoxdur. Lakin birgə cinayət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabər məsuliyyət prinsipi, heç də onlara təyin edilən cəzanın bərabərliyini müəyyən etmir.

Cinayətin iştirakçılarının müstəqil məsuliyyət prinsipi hər bir iştirakçının şəxsən törətdiyi əmələ görə cavabdehliyini müəyyən edir. Hər bir iştirakçının birgə kriminal fəaliyyətdə iştirakı onun cinayət məsuliyyətinin fərdi əsasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının CM-də iştirakçılığa görə cinayət məsuliyyətinə dair 33-cü maddənin 1-ci hissəsində xüsusi göstəriş vardır. Orada deyilir: «Cinayətin iştirakçılarının məsuliyyəti onların hər birinin cinayətin törədilməsində faktiki iştirakının xarakterindən və dərəcəsindən asılı olaraq müəyyən edilir». Daha sonra CM-in 3-cü maddəsinin cinayət məsuliyyətinin əsaslarına dair – törədilən əməldə cinayət tərkibinin olması – göstərişi cinayətdə iştirakçılığa da aiddir. Oudur ki, məsuliyyətin həllində təkə icraçının deyil, həm də digər iştirakçılarının hər birinin əməlində cinayət tərkibinin əlamətləri müəyyən edilməlidir. Burada hər bir iştirakçının funksiyasına daxil olan hərəkətlər, habelə ümumi səylə törədilən və bütün iştirakçılar üçün müştərək olan kriminal nəticə (yaxud da kriminal əməl) cinayət məsuliyyəti yaradan hüquqi fakt kimi çıxış edir. Cinayət tərkibinin əlamətləri qanunun Ümumi hissəsinin normalarında, o cümlədən 32-ci maddədə, habelə əmələ görə seçilən Xüsusi hissənin maddəsinin dispozisiyasında nəzərdə tutulur.

Cinayətin iştirakçılarının məsuliyyətinin müstəqilliyi aşağıdakı müddəalarla bir daha təsdiq edilir: icraçının digər iştirakçılarının şüuru ilə əhatə olunmayan ümumi razılıqdan kənara çıxan əməllərinə görə dəstənin başqa üzvləri məsuliyyət daşımır;

icraçı və digər iştirakçılar birgə kriminal fəaliyyətdə müxtəlif niyyətlə hərəkət etdikdə onların eyni cinayət üzrə müxtəlif tərkiblərlə məsuliyyəti yarana bilər; təşkilatçının, təhrikçinin və ya köməkçinin uğursuz fəaliyyəti onların cinayət məsuliyyətini aradan qaldırmır; cinayətin icraçısının cəzadan azad edilməsi (bağışlanma, xəstəliyə görə azad etmə və s.) digər iştirakçıları məsuliyyətdən azad etmir; cinayətin icraçısının cinayətdən könüllü imtina etməsi digər iştirakçılar barəsində məsuliyyəti istisna etmir.

Cinayətdə iştirakçılığa görə cəzanın fərdiləşdirilməsi CM-in 33-cü, 58-ci və 64-cü maddələrinin müddələrinə əsaslanır.

Birgə kriminal fəaliyyətdə iştirakçıların cəzasının fərdiləşdirilməsində cinayətin təhlükəlilik dərəcəsinin nəzərə alınmasına dair CM-in 33-cü maddəsində göstəriş yoxdur. Ona görə yox ki, iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə hər bir iştirakçının əməlinin təhlükəlilik dərəcəsini nəzərə almaq lazım deyil, ona görə ki, CM-in 58-ci maddəsində cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinin nəzərə alınmasına dair mövcud olan göstəriş həm də iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə aiddir. Çünki CM-in iştirakçılıqla törədilmiş cinayətə görə cəza təyin edilməsinin müddələrini nəzərdə tutan 64-cü maddəsi faktiki 33-cü maddənin 1-ci hissəsinin mövqeyini təkrar edir. Burada cinayətin xarakteri və təhlükəlilik dərəcəsinin nəzərə alınmasına dair göstəriş yoxdur. Eləcə də, iştirakçılıq institutunu nəzərdə tutan normalarda cinayətin iştirakçıların şəxsiyyətinin, məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halların nəzərə alınmasına dair də göstəriş yoxdur. Nəzərə alınması məcburi sayılan belə göstəriş də yenə CM-in 58-ci maddəsində təsbit edilmişdir.

Beləliklə, hər bir iştirakçı üçün cəza təyin edilərkən aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmalıdır: 1) törədilən cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi; 2) təqsirkarın şəxsiyyəti; 3)

məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar; 4) hər bir iştirakçının cinayətin törədilməsində iştirak dərəcəsi və xarakteri.

CM-in 64-cü maddəsinin göstərişi – törədilən cinayətdə iştirakın xarakteri və dərəcəsi iştirakçılığın spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirən obyektiv kateqoriyadır. İştirakın az, yaxud da çox dərəcədə olması kriminal nəticənin baş verməsinə kömək edən iştirakçının hərəkətinin əhəmiyyətindən asılıdır.

İştirakın xarakteri birgə törədilən cinayətdə hər bir iştirakçının hərəkətinin keyfiyyət tərəfini xarakterizə edir. İştirakçılığın formasından asılı olmayaraq hər bir iştirakçının əməlinin xarakterinə və onun iştirak dərəcəsinə qiymət verilməlidir.

İştirakın xarakteri keyfiyyət əlaməti kimi həlledici rol oynasa da, iştirakçıların cinayətdə iştirak dərəcəsinin aydınlaşdırılmasına daha çox diqqət yetirilməlidir.

Birgə səylə törədilən cinayətdə xarakterinə görə müxtəlif funksiyaları yerinə yetirən iştirakçıların hər birinin cinayətdə iştirak dərəcəsi də müxtəlif ola bilər. Təsadüfi deyildir ki, Məcəllənin 64-cü maddəsində iştirakçılığa görə məsuliyyətin həllində, həm də «iştirak dərəcəsinin» nəzərə alınması tələbi qoyulur. «İştirak dərəcəsi» iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə kəmiyyət ölçüsü olsa da, hər bir iştirakçılıq funksiyasının yerinə yetirilməsində müxtəlif səviyyədə özünü göstərə bilər. Məsələn, bəzən köməkçinin göstərdiyi fəallıq cinayətin edilməsində həlledici rol oynaya bilər. Təşkilatçının fəaliyyəti qismən təhrikçiliklə və köməkçiliklə də bağlı ola bilər.

Cinayətin iştirakçılarının fəaliyyətinin xarakterini, həm də iştirak dərəcəsini araşdırmaqla cinayətin törədilməsində həlledici rol oynayan iştirakçıları, habelə birgə kriminal fəaliyyətdə ikinci dərəcəli rol oynayan şəxsləri fərqləndirmək lazımdır. Bunun məsuliyyətin və cəzanın düzgün fərdiləşdirilməsi üçün

əhəmiyyəti vardır.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə cəza təyin edərkən, iştirakçının şəxsiyyəti, məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar, eləcə də cəza təyinetmənin digər prinsiplərinin tələbləri də nəzərə alınmalıdır.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlər bəzən məsuliyyəti yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallarla bağlı olur. Belə hallar həm birgə səylə törədilən cinayəti, həm də iştirakçıların şəxsiyyətini xarakterizə edə bilər. Qeyd edilən hallar konkret iştirakçı ilə bağlıdırsa, yalnız onun məsuliyyətinə təsir göstərə bilər. Bu məsələ ilə bağlı CM-in 64-cü maddəsinin 2-ci hissəsində düzünə göstəriş vardır. Məsələn, zərərçəkənin ağır təhqiri ilə bağlı yaranmış güclü ruhi həyəcan vəziyyətində şəxs zərərçəkənin öldürülməsilə bağlı təhrikçilik fəaliyyətinə yol verirsə və icraçı zərərçəkəni qətlə yetirirsə, burada təhrikçilik fəaliyyətinə görə CM-in 32.4-cü və 122-ci maddələrlə, icraçının isə CM-in 120-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti yaranacaqdır. Məsələn, döyülən və güclü ruhi həyəcan vəziyyətinə düşən ata oğlunu zərərçəkəni öldürməyə təhrik edir.

Cinayətdə icraçılıq fəaliyyətini xarakterizə edən hallar təkcə icraçının özü ilə bağlı olmur. Belə hallar obyektiv və subyektiv əlamətə görə fərqləndirilir. Obyektiv hallar birgə səylə törədilən cinayətlə, cinayətin baş verdiyi şəraitlə bağlı olduqda və digər iştirakçıların şüuru ilə əhatə olunduqda, belə hallar onların məsuliyyətinə təsir göstərir: məsələn, iki və ya daha artıq şəxsi öldürmə, külli miqdarda edilən oğurluq və s. Hər bir iştirakçının belə ağırlaşdırıcı hallarda törədilən cinayətə görə məsuliyyəti yaranır. Eləcə də, cinayətin icraçısının şəxsiyyətilə bağlı subyektiv halların bir qismi digər iştirakçıların məsuliyyətinə təsir göstərir. Buna xüsusi subyektlə bağlı hal aid edilə bilər. İcraçını xüsusi subyekt kimi nəzərdə tutan tərkiblər üzrə

ancaq xüsusi subyekt əlaməti ilə xarakterizə olunan şəxsin icraçılığı ilə törədilən cinayətlərdə iştirakçılıq mümkündür. Məsələn, əmlakı mənimsəmə və israf etmədə (CM-in 179-cu maddəsi) icraçı ancaq xüsusi subyekt olur, digər iştirakçılar isə təşkilatçı, təhrikçi və köməkçi qismində çıxış edir. Belə vəziyyətdə digər iştirakçıların məsuliyyəti CM-in 32-ci və 177-ci maddələri ilə həll edilir.

Cinayətin icraçısının şəxsiyyətini və əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini xarakterizə edən hallar, cinayətin digər iştirakçılarının da məsuliyyətinə təsir edir. Məsələn, qətl cinayətində təhrikçilik və köməkçilik edən şəxslər tamah motivi güdmürsə, lakin icraçının tamah motivi ilə cinayətin törədəcəyindən onların əvvəlcədən xəbəri vardırırsa, burada təhrikçinin və köməkçinin də tamah motivi ilə adam öldürmə üstündə məsuliyyəti yaranır.

Cinayətin icraçısına aid olan hallar qəti şəxsi xarakter daşıyarsa, belə subyektiv hallara görə cinayətin digər iştirakçılarının təqsirləndirilməsinə yol verilmir. Belə ki, cinayətin edilməsində «təkrarlıq», «müntəzəmlik», «xüsusilə təhlükəli residivlik» kimi əlamətlər ancaq konkret icraçı ilə bağlıdırsa, törədilən cinayəti deyil, ancaq cinayətin icraçısının şəxsiyyətinin təhlükəliliyini xarakterizə edirsə, belə hallar digər iştirakçıların məsuliyyətinə təsir göstərmir. Məsələn, təkrar adam öldürmüş şəxsə cinayətin edilməsində kömək göstərən şəxs zərərçəkəndən intiqam almaq məqsədi güdmüşdürsə, belə vəziyyətdə köməkçinin CM-in 32-ci və 120.1-ci maddəsi ilə, icraçının isə 120.2.10-cu maddəsi ilə məsuliyyəti yaranır.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə icraçının digər iştirakçılarla olan razılığından kənara çıxan hər hansı cinayəti etməsi ilə cinayətin icraçısının ekstsessi yaranır.

Ekstsess¹ icraçının digər iştirakçılarla olan razılığından kənar başqa cinayət törətməsidir. Ekstsessə görə cinayətin icraçısı məsuliyyət daşıyır.

Qüvvədə olan CM-də ilk dəfə olaraq ümumi niyyətdən kənara çıxan cinayətin törədilməsinə görə (icraçının ekstsessinə görə) məsuliyyətin əsaslarını müəyyən edən xüsusi norma (CM-in 35-ci maddəsi) nəzərdə tutulmuşdur. Məcəllənin 35-ci maddəsində cinayətdə ekstsessin anlayışı verilir. Orada deyilir: «İcraçı tərəfindən razılaşıdırılmış ümumi niyyətdən kənara çıxmaqla, yəni cinayətin digər iştirakçılarının qəsdilə əhatə olunmayan başqa cinayətin törədilməsi, icraçının ekstsessi hesab olunur.

İcraçının ekstsessinə görə cinayətin digər iştirakçıları cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməzlər».

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində icraçının fəaliyyətinin digər iştirakçıların ümumi kriminal niyyətindən hansı istiqamətdə kənara çıxmasından asılı olaraq kəmiyyət və keyfiyyət əlamətlərinə görə ekstsessin növləri fərqləndirilir.

Kəmiyyət ekstsessi icraçının digər iştirakçılarla razılaşıdırılan əməli deyil, onunla eyni növdən olan əməli törətməsi ilə yaranır. Məsələn, oğurluq və soyğunçuluq eyni növdən olan cinayətlərdir. Əgər icraçı digər iştirakçılarla olan razılıq əsasında oğurluq etməli olduğu halda, soyğunçuluq cinayəti törədirsə, belə halda icraçının kəmiyyət ekstsessi yaranır. Qeyd edilən halda təşkilatçının, təhrikçinin və köməkçinin gizli oğurluq üstündə, icraçının isə faktiki törətdiyi soyğunçuluğa görə məsuliyyəti yaranır.

Cinayətin icraçısı ümumi razılığa əsasən M.-in evinə yaxın yerdə, otluqda bağlı olan inəyini oğurlamalı idi. İcraçı həmin

¹ Экстесс латынға *excessus* союзндян олуб, «йайынан, кянара чыхан» мянасыны ифадя едир.

gecə inəyi otlaqda tapmamışdır. İcraçı inəyin tövlədə olduğunu müəyyən edir. Digər iştirakçılarla razılaşmadan həyətdəki tövlənin qapısını sındırır və inəyi tövlədən çıxarıb aparır. Burada cinayətin icraçısı kəmiyyət ekstsessinə yol vermişdir. O, məsuliyyəti ağırlaşdıran halda, yəni «daxil olmaqla» əmlakı oğurlamaq üstündə, digər iştirakçılar isə oğurluğun sadə növünə görə məsuliyyətə alınır.

Keyfiyyətə yol verilən ekstsess icraçı ilə digər iştirakçılar arasında olan razılıq əsasında törədilməsi qət edilən cinayətlə eyni növdən olmayan cinayətin törədilməsi ilə yaranır. Keyfiyyətə fərqlənən ekstsessdə icraçı digər iştirakçıların qəsdilə ilə əhatə olunmayan, tamamilə başqa bir obyektə qəsd edir.

K. tanışı D.-ni qonşuluqda yaşayan S.-ni zorlamağa təhrik etmişdir. Bir gün K. S.-nin valideynlərinin evdə olmadığını D.-yə bildirmiş və yaranmış imkandan istifadə etməyin vaxtı çatdığını bildirmişdir. D. zorlamaq məqsədilə S.-in yaşadığı mənzilə daxil olmuş, lakin S. mənzildə olmamışdır. D. ev sahiblərinin mənzildə olmamasından istifadə edib, mənzildən qiymətli şeyləri oğurlamışdır.

Qeyd edilən halda K.-nin S.-ni zorlama cinayətinə hazırlığa təhrikçiliyə görə, D.-nin isə vətəndaşın şəxsi mülkiyyətində olan əmlakı oğurlamasına görə məsuliyyəti yaranır. Burada D. ümumi razılıqdan kənara çıxan, törədilməsi qət edilən əməllə əlaqəsi olmayan, tamamilə yeni bir cinayət törətmişdir.

İcraçının ekstsessi iştirakçılığın əsasən bütün formalarında mümkündür.

CM-in 30-cu maddəsinin göstərişinə görə cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina edən şəxs yalnız o halda cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur ki, onun etdiyi hərəkətdə əslində başqa bir cinayətin tərkibi olsun.

Cinayətdən könüllü imtina etməyə dair bu müddəa birgə kri-

minal fəaliyyətin iştirakçılarında da aiddir. Lakin icraçının cinayətdən könüllü imtina etməsindən fərqli olaraq, cinayətin təşkilatçısının, təhrikçisinin və köməkçisinin cinayətdən könüllü imtinası bəzi spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. İcraçının cinayətdən könüllü imtina etməsi, onun məsuliyyətini aradan qaldırdığı halda, cinayətin digər iştirakçılarını məsuliyyətdən azad etmir.

Qüvvədə olan qanunvericilikdə birgə kriminal fəaliyyətin iştirakçılarının cinayətdən könüllü imtina etməsinə dair göstəriş vardır. Ümumiyyətlə, cinayətdən könüllü imtina etmənin anlayışı, eləcə də iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdən könüllü imtina məsələsi, başa çatmayan cinayətlər bölməsində kifayət qədər ətraflı şərh edildiyindən, təkrar bu məsələ üzərinə qayıtmağı lüzumsuz sayırıq.

§ 5. Cinayətlə əlaqədarlıq

Qüvvədə olan qanunvericilik cinayətlə əlaqədarlığın anlayışını vermir. Lakin CM-in Xüsusi hissəsində cinayətlə əlaqədarlığın növlərinə görə məsuliyyət müəyyən edən xüsusi normalar nəzərdə tutulur.

Cinayətlə əlaqədarlıq başqa şəxs tərəfindən hazırlanan, yaxud da törədilən cinayətin qarşısının alınmasına, eləcə də, açılmasına yönəldilən fəaliyyətdə iştirak etməməkdən ibarət qəsdən yol verilən cinayəti gizlətmədə, cinayəti xəbər verməmədə, cinayətə yol vermədə ifadə olunan ictimai təhlükəli, qeyri-hüquqi fəaliyyətdir.

Qüvvədə olan CM-in Ümumi hissəsində cinayətlə əlaqədarlığı tənzim edən xüsusi norma nəzərdə tutulmamışdır. Bununla belə, biz əlaqədarlıq institutunu cinayət hüququnun həm də

Ümumi hissəsinin problemi hesab edirik.

Cinayətlə əlaqədarlıq cinayətlərin qarşısının alınması və açılması sahəsində qanunla qorunun münasibətlərə qəsd edir. Cinayətdə iştirakçılıqdan fərqli olaraq, cinayətlə əlaqədar törədilən əməl cinayətlə əlaqədar olur, lakin onunla səbəbli əlaqədə olmur.

Cinayətlə əlaqədarlığın ictimai təhlükəliliyi, ilk növbədə, törədilən cinayətin ictimai təhlükəliliyi ilə müəyyən edilir. Belə ki, dövlətə xəyanət cinayətini gizlətmə oğurluğu gizlətmədən, terror aktını gizlətmə isə soyğunçuluğu gizlətmədən daha təhlükəlidir.

Bununla belə, cinayətlə əlaqədarlıqda məsuliyyət, törədilən cinayətdən asılı olmayaraq müstəqil həll edilir. Lakin cəzanın növü və həddi, yaxud da şəxsin xəbər vermədiyi cinayətin ictimai təhlükəliliyi də nəzərə alınır.

Cinayətlə əlaqədarlıqda təqsirli olan şəxslərin məsuliyyəti bir-birindən asılı deyildir. Məsələn, cinayəti gizlədənin, xəbər verməmə üstündə, yaxud da əksinə, xəbər verməyənin cinayəti gizlətmə üstündə məsuliyyəti yarana bilməz.

Cinayətlə əlaqədarlığın iştirakçılıqla müqayisədə nisbətən az sosial təhlükəliliyini nəzərə alaraq qanunvericilik hər bir halda yol verilən əlaqədarlığın kriminallığını müəyyən etmir. CM-in 307.1-ci maddəsində ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin hazırlanmasını və törədilməsini bilərək həmin cinayət barəsində xəbər verməmə – xəbər verməməyə görə bu maddə ilə cinayət məsuliyyəti yaranır. Eləcə də, Məcəllənin 307.2-ci maddəsində qabaqcadan vəd etmədən ağır cinayəti gizlətməyə, 307.3-cü maddəsində isə qabaqcadan vəd etmədən xüsusilə ağır cinayəti gizlətməyə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilir.

Beləliklə, qüvvədə olan CM-də yalnız ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin gizlədilməsi və xəbər verilməməsinə görə ci-

nayət məsuliyyəti müəyyən edilməklə, gizlətmə və xəbər verməməyə görə cinayət sayılan əməllərin dairəsi xeyli dərəcədə azaldılmışdır.

Qüvvədə olan qanunvericilik *cinayətlə əlaqədarlığın* aşağıdakı növlərini fərqləndirir:

a) *cinayəti gizlətmə*; b) *cinayəti xəbər verməmə*; c) *cinayətə yol vermə*.

Gizlətmək – başqasının görməməsi, tapmaması üçün müəyyən yerdə saxlamaq; gözdən uzaq yerə qoymaq; bir şeyin üstünü örtmək; qapalı yerdə saxlamaq və s. mənalar ifadə edir¹.

Cinayəti gizlətmə fəal hərəkətləri nəzərdə tutur. Cinayəti gizlətmə cinayət törədən şəxsin ədalət mühakiməsi orqanlarından yayınmasına göstərilən fiziki köməyi ifadə edir. Gizlətmə hərəkətləri faktiki cinayətin aşkar edilməsini və cinayətkarın yaxalanmasını çətinləşdirir.

Qanuna görə «cinayət törətmiş şəxsi gizlətmə» anlayışı altında təkcə cinayətin icraçısının deyil, cinayətin başqa iştirakçılarının (təşkilatçının, təhrikçinin, köməkçinin) gizlədilməsi də cinayətkarı gizlətmə hesab edilir.

Gizlətmə üstündə məsuliyyətin həlli üçün cinayət törətmiş şəxsin uzun müddətə, yaxud qısa müddətə (məsələn, axtarılan zaman şəxsin 5-10 dəqiqəlik gizlədilməsi) gizlədilməsinin əhəmiyyəti yoxdur. Hər bir halda gizlədən şəxs (qanunda nəzərdə tutulan cinayətlər üzrə) gizlətmə üstündə məsuliyyət daşıya-caqdır.

Cinayətin gizlədilməsi anlayışının məzmunu qüvvədə olan qanunda açılmır. Fikrimizcə, «gizlətmə» cinayətin bütün elementləri ilə – cinayətin alət və vasitəsilə, cinayətin üstünü açmağa kömək edən maddi sübutlarla, cinayətin izləri ilə, cina-

¹ Азярбайъан дилинин изашлы лцьяти. В џилддя. III џилд. Бақы, Елм, 1983. С. 161-162.

yət yolu ilə əldə edilən predmetlərlə və s. bağlı ola bilər.

Cinayətin alət və vasitələrini gizlətmə ədalət mühakiməsi orqanlarının cinayətin açılması və cinayət törətmiş şəxsin yaxalanması sahəsində fəaliyyətini ciddi surətdə çətinləşdirir. Çünki gizlədilən alət və vasitə cinayətin aşkar edilməsində vasitə (maddi sübut) ola bilər, işin bir sıra faktiki hallarının aydınlaşdırılmasına kömək edir.

Cinayətin aləti cinayətin bilavasitə törədilməsində tətbiq edilən predmetdir. Məsələn, tapança, bıçaq, partlayıcı və zəhərləyici maddələr və s.

Cinayətin edilmə vasitəsi cinayətin edilməsini asanlaşdıran predmetlərdir. Məsələn, qayıq, yuxu gətirən dərman, oğurluğun edilməsində istifadə olunan xüsusi düzəldilmiş nərdivan və s.

Cinayətin izini itirmə faktiki maddi sübut ola biləcək predmetləri, yaxud da onun üzərindəki izləri itirməyə (məhv etməyə) yönələn fəal hərəkətləri nəzərdə tutur. Məsələn, qətlə yetirilmiş şəxsin təqsirkarın köynəyinə dəyən qan ləkələrinin məhv edilməsi; cinayəti törədənin oğurluq edilmiş yerdə qalan əl, yaxud da ayaq izlərinin məhv edilməsi və s.

Cinayət yolu ilə əldə edilmiş predmetləri gizlətmə cinayətin açılmasını və cinayəti törədən şəxsin aşkar edilməsini çətinləşdirən fəaliyyətdir.

Şəxs cinayət yolu ilə əldə edilən predmetləri əvvəlcədən vəd etmədən gizlədirsə, həm də belə predmetlərin hamısını, yaxud da bir qismini ələ keçirirsə, məsuliyyət cinayətlərin məcmusuna görə CM-in 307-ci və 194-cü maddələrilə həll edilir.

Vəzifəli şəxsin öz qulluq mövqeyindən istifadə etmək yolu ilə cinayəti əvvəlcədən vəd olunmadan gizlətməsi, habelə bilə-bilə oğurlanmış əmlakı əldə etməsi və ya satması cinayəti gizlətməyə (CM-in 307-ci maddəsi), cinayət yolu ilə əldə edilən

əmlakı ələ keçirməyə və ya satmağa (CM-in 194-cü maddəsi), habelə qulluq mövqeyindən sui-istifadə etməyə (CM-in 308-ci maddəsi) görə onun cinayətlərin məcmusu üzrə məsuliyyətini yaradır.

Gizlətmə subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Gizlətmə zamanı şəxsin törədilmiş əməlin xarakterini dərk etməsi həmişə dəqiq müəyyən olunmalıdır. Çünki qanun ancaq Xüsusi hissənin 307-ci maddəsində ancaq ağır və ya xüsusilə ağır cinayətləri gizlətmək üstündə cinayət məsuliyyətini müəyyən edir. Gizlətmədə motiv və məqsədin məzmunu əməlin tövsifinə təsir göstərmir.

b) cinayəti xəbər verməmə

Xəbər verməmə hazırlanan və ya törədilən cinayət barəsində yəqinliklə məlumatı olan şəxsin müvafiq səlahiyyətli orqanlara xəbər verməmədən ibarət passiv davranışdır.

Cinayəti xəbər verməmənin ictimai təhlükəliliyi onda ifadə olunur ki, hazırlanan cinayəti xəbər verməmə onun başa çatdırılmasına aparıb çıxarır, törədilmiş cinayəti xəbər verməmə isə istintaq və təhqiqat orqanlarının edilən cinayətin vaxtında üstünün açılması, cinayətkarın dərhal yaxalanması sahəsində fəaliyyətinə ziyan gətirir.

Hazırlanan və törədilən cinayət barəsində istintaq və təhqiqat orqanlarına xəbər vermə hər bir şəxsin vətəndaşlıq borcudur.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 307.1-ci maddəsində xəbər verməmənin anlayışı verilir.

Cinayəti xəbər verməmə **obyektiv cəhətdən** hazırlanan cinayəti xəbər verməmədə, habelə başa çatmış cinayəti xəbər verməmə hərəkətsizliyində ifadə olunur.

Xəbər verməmə cinayəti formal tərkibli cinayətlər qrupuna

aiddir. Hazırlanan, yaxud da artıq törədilən cinayət barəsində yəqinliklə məlumatı olan və məlumatı vermək imkanı olan şəxsin onu xəbər verməməsi cinayət məsuliyyəti yaradır.

Şəxs cinayət haqqında məlumatı ədalət mühakiməsi orqanlarına (təhqiqat və istintaq orqanlarına, prokuororluq və məhkəmə orqanlarına) verməlidir.

Cinayət haqqında məlumat hansı müddət ərzində verilməlidir? Bu haqda qanunda göstəriş yoxdur. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi yalnız hazırlanan deyil, həm də başa çatdırılan cinayəti xəbər verməməni məsuliyyət yaradan hal kimi nəzərdə tutur.

Buna görə də şəxs cinayətin hazırlandığını yəqinliklə bilib xəbər vermirsə, lakin cinayət baş verdikdən sonra xəbər verirsə, bu halda da məsuliyyət aradan qalxır. Hər halda cinayət aşkar edildikdən və cinayət törədən şəxs ifşa edildikdən sonra bu cinayət haqqında verilən məlumat şəxsi xəbər verməməyə görə məsuliyyətdən azad edə bilməz.

Xəbər verməməyə görə o halda məsuliyyət yaranır ki, şəxs ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin hazırlandığını, yaxud da törədildiyini yəqinliklə bilmiş olsun. Başqa sözlə, cinayətin hazırlanması, yaxud da onun törədilməsi haqqında olan məlumat həqiqi məlumat olmalıdır.

Cinayət hüququnda obyektiv gerçəkliyə uyğun olan məlumat həqiqi məlumat kimi qəbul edilir. Xəbər verməmədə məlumat elə mənbələrdən alınır ki, şəxs məlumatların həqiqiliyinə şübhə etmir. Məsələn, şəxs törədilən cinayəti bilavasitə müşahidə edir; cinayət haqqında cinayətin iştirakçılardan məlumat alır və s. Əgər hazırlanan, yaxud da törədilən cinayətlə bağlı məlumatlar etibarlı mənbədən deyildirsə və məlumatın həqiqiliyinə şəxsin şübhəsi vardırırsa, belə məlumatları xəbər verməmə, cinayəti xəbər verməmə kimi qiymətləndirilə bil-

məz.

Xəbər verməmə subyektiv cəhətdən qəsdən törədilir, şəxs hazırlanan, yaxud da törədilən cinayət barəsində malik olduğu məlumatları verməməklə bağlı hərəkətsizliyinin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir, belə hərəkətsizliyi ya arzu edir, yaxud da ona şüurlu surətdə yol verir. Burada yol verilən hərəkətsizliyin ictimai təhlükəliliyi baş vermiş cinayətin açılmasına, cinayət törətmiş şəxsin yaxalanmasına kömək göstərilməməsilə bağlı olur.

Xəbər verməmənin motiv və məqsədinin məzmunu cinayətin tövsifinə təsir göstərmir. Cinayəti xəbər verməyənlə cinayəti törədən arasında yaxın qohumluq əlaqələrinin olması xəbər verməməyə görə məsuliyyəti aradan qaldırır.

c) cinayətə yol vermə

Cinayətə yol vermə özünün səyi ilə, yaxud da vətəndaşların, habelə müvafiq dövlət orqanlarının köməyi ilə törədilən cinayətin qarşısını almağa imkanı olan şəxsin hərəkətsizliyidir.

Edilən cinayətin qarşısını almaq bəzi vətəndaşlar üçün təkcə mənəvi borc deyil, həm də qulluq mövqeyindən irəli gələn vəzifə borcudur.

Cinayət Məcəlləsində cinayətə yol vermənin ümumi anlayışını nəzərdə tutan norma yoxdur.

Cinayətlə əlaqədarlığın bu forması üzrə qanuna, yaxud da qulluq mövqeyinə görə cinayətin qarşısını almaq vəzifəsi olan şəxsin hərəkətsizliyinə görə cinayət məsuliyyəti yaranır.

Cinayətin törədildiyi vaxt ona mane olmamada ifadə olunan hərəkətsizlik cinayətə yol vermənin obyektiv əlaməti üçün xarakterik haldır. Başqa sözlə, cinayətə yol vermənin obyektiv cəhəti hərəkətsizlikdə ifadə olunur. Şəxs qulluq mövqeyindən, qanunla üzərinə qoyulan öhdəlikdən irəli gələn fəal hərəkətləri

etməkdən çəkinir. Məsələn, polis nəfəri xuliqanlıq edən şəxslərin hərəkətlərinin qarşısını almır (CM-in 308-ci maddəsi).

Cinayətə yol vermə subyektiv cəhətdən *qəsdən* törədilən əməldir.

Şəxs qulluq mövqeyindən irəli gələn, yaxud da qanunla üzərinə qoyulan vəzifə öhdəçiliyini yerinə yetirməməsi ilə başqalarının kriminal əməllərinin qarşısını almadığını dərk edir, bu qaydada davranmağı, başqalarının kriminal fəaliyyətinə qarışmamağı arzu edir.

Cinayətə yol vermə formasında əlaqədarlıq başqalarının cinayət əməli ilə olan əlaqəsinə görə zahirən cinayətdə iştirakçılığa bənzəyir. Lakin, özünün həm obyektiv, həm də subyektiv əlamətlərinə görə cinayətə yol vermə, cinayətdə iştirakılıqdan fərqlənir. Xüsusən, cinayətə yol verən şəxsin hərəkətsizliyi ilə cinayət törədənin hərəkəti arasında yaranan əlaqə uzaq və təsadüfi əlaqədir və burada zəruri səbəbli əlaqə mövcud olmur.

ƏDƏBİYYAT

Burçak F.Q. Souçastie: soüialğnie, kriminoloqiçeskie i pravovie problemı. Kiev, 1986.

Burçak F.Q. Uçenie o souçastii po sovetskomu uqolovnomu pravu. Kiev, 1969.

Buşuev İ.A. Otveststvennostğ za ukrıvatelğstva prestupleniy i nedonositelğstvo. 1965.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 1. Obhaə çastğ. M., Zerüalo, 1999.

Orqanizovannaə prestupnostğ. Problemi diskussii, predlojenia / Otv.red. A.İ. Dolğqova, S.V. Dğəkov. M., 1989.

Naumov A.V. Cinayət hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Telǵnov P.F. Otvetstvennostǵ za souçastie v prestuplenii. M., 1974.

Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, 1995.

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastǵ. M., İfra· M-Norma, 1997.

Uçebnik uqolovnoqo prava. Obhaə çastǵ. M., Spark, 1996.

XIII FƏSİL CINAYƏTLƏR ÇOXLUĞU

§ 1. Cinayətlər çoxluğunun anlayışı

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində cinayətlər çoxluğunun anlayışı nəzərdə tutulmur. Belə anlayış cinayət hüquq nəzəriyyəsində işlənib hazırlanmışdır.

Cinayətlər çoxluğu konkret şəxs tərəfindən törədilən, iki və ya daha artıq müstəqil cinayət tərkibinin əlamətləri olan iki, yaxud daha çox ictimai təhlükəli əməldir.

Əsasında konkret cinayətlər duran cinayətlər çoxluğu nisbətən mürəkkəb sosial-hüquqi hadisədir. Konkret şəxs tərəfindən iki, yaxud daha artıq cinayətin törədilməsi faktı, bir tərəfdən, cinayət törədinin şəxsiyyətinin daha təhlükəli olduğunu göstərir, digər tərəfdən isə bir cinayətlə müqayisədə iki və daha artıq cinayətin edilməsi qanunla qorunan ictimai münasibətlərə daha çox ziyan yetirir.

Cinayətlər çoxluğu ümumi konstruktiv əlamətlərə malikdir ki, bu da ona cinayət hüququnun müstəqil institutu kimi baxmağa imkan verir.

Birinci, cinayətlər çoxluğu üçün konkret şəxsin iki və ya daha artıq cinayət tərkibinin əlamətlərini yaradan iki və ya daha artıq cinayət törətməsi tələb olunur. Əgər ilk hərəkət aktı ilə törədilən əməl cinayət tərkibi yaratmırsa, bu qəbildən olan əməlin yenidən törədilməsi cinayətlər çoxluğunu yarada bilməz.

Cinayətlər çoxluğuna daxil olan hər bir əməldə müstəqil cinayət tərkibi mövcud olmalıdır. Bəzən ayrı-ayrı hərəkət aktları formal olaraq cinayət sayılsa da, müstəqil cinayət tərkibi yarat-

мыр. Белә һал давам едән цинаьәтләрдә даһа чох мүшәһидә едилә. Давам едән цинаьәтин әсасында дурән һәрәкәт ақтларынын һәр бири аырылықта цинаьәт тәркйби ярадыр. Белә һәрәкәт ақтлары конкрет әмәлин епизодлары олдуғундан бирикдә цинаьәт әмәлини тәшкйл едыр вә мүстәқил цинаьәт тәркйби яраныр. Мәсәлән, өлмүш адамнын адындан һәр аы қанунсуз пенсия алаң шәхсин һәр би әмәли давам едән цинаьәтин епизодлары олдуғундан, белә епизодларын һәр бири аырылықта мүстәқил цинаьәт тәркйби яратса да, цинаьәтләрин чохлуғуну яратмыр.

Икйнци, чохлуға дахыл олаң һәр би цинаьәт тәрәдилмә фактындан ирәли гәләң һуқуқи әһәмййәтйни сахыламылдыр.

Цинаьәтин һуқуқи нәтйәсинин сахылаңмасы о демәкдыр кй, белә әмәлә гәрә цинаьәт мәсулыьәтйнә цәлб етмә мүддәтй һәлә кеңмәмиш олыр (СМ-ин 75-цй мәддәсй), тәрәдилән цинаьәтә гәрә тәйин едилән цәзә һәлә чәкйлыр, яхуд мәһкумлуқ өдәйлмәмиш, яхуд да гөтүрүлмәмиш олыр. Белә әмәлләр цинаьәтин төвсйфй вә цәзә тәййны үчүн өз һуқуқи әһәмййәтйни сахылаыр.

СМ-ин 72-74-цү мәддәләрынә әсасын мәсулыьәтдән азад етмә, һәлә СМ-ин 78-цй мәддәсйнә әсасын вә қанунда нәзәрдә тутулаң дйгәр әсаслара гәрә цәзадан азад етмә цинаьәтин тәрәдилмә фактындан ирәли гәләң һуқуқи нәтйәләри арадан қалдырыр.

Зәнн едырик кй, бу изаһат цинаьәт мәсулыьәтйндән вә цәзадан азад етмәнин дйгәр нөвләрынә дә айд едилә бйләр.

Әгәр тәрәдилән цинаьәтә гәрә тәйин едилән цәзә чәкйлыш вә СМ-ин 83-цү мәддәсйнә әсасын мәһкумлуқ гөтүрүлмүш, яхуд да өдәйлмишсә, еләцә дә, шәхсин амнйстйя, яхуд да әфвәтмә қайдасында мәһкумлуғу гөтүрүлмүшдүрсә, белә һәлләрдә да тәрәдилмиш цинаьәтин һуқуқи нәтйәләри арадан қалхыр.

Беләликлә, мәһкумлуқ өдәйлдыкдән, яхуд да гөтүрүлдүкдән сонра (СМ-ин 83-цү мәддәсй) тәрәдилән цинаьәт, цинаьәт мәсулыьәтйнә цәлб етмә мүддәтй кеңдыкдән сонра тәрәдилән цинаьәт

найәт (СМ-ин 75-ци мaddәси), cinayәtә гөрә чıxарıлан hökm icra-ya yönәldilmәdiyindән vә icra müddәti keçdikdән sonra törәdilән cinayәt (СМ-ин 80-ци мaddәси) cinayәtlәр çoxluğunu yaratmır. Elәcә dә, cinayәt mәsulıyyәtindән azad edildikdән sonra amnistiya vә әfvәtmә aktına әsasән mәsulıyyәtdән vә cәzadan azad etmәdән sonra (СМ-ин 81-ци vә 82-ци maddәləri) törәdilән cinayәt, cinayәtlәр çoxluğunu yaratmır.

Cinayәtlәр çoxluğunun anlayışından mәlum olur ki, ayrıca konkret cinayәtlәр, cinayәtlәр çoxluğunun struktur elementi kimi mövcud olur. Bu sәbәbdән dә konkret cinayәti öyrәnmәklә cinayәtlәр çoxluğu quruluşunu öyrәnmәyә nail oluna bilәр.

§ 2. Cinayәtlәр çoxluğunun konkret cinayәtlәrdән fәrqı

Bәzi konkret cinayәt növlәrinin cinayәtlәр çoxluğu ilә oxşar cәhәtlәri vardır. Buna гөрә dә bәzән cinayәtlәр çoxluğuna bәnzәyән, lakin konkret cinayәt sayılan әmәllәri cinayәtlәр çoxluğundan fәrqlәndirmәk lazım gәlir. İlk növbәdә, konkret cinayәtlәр üçün xarakterik olan cәhәtlәр üzәrindә dayanaq.

Konkret cinayәt müstәqil cinayәt tәrkibi yaradan, nәticә ilә bağlı olan, yaxud da olmayan, qәsdән, yaxud da ehtiyatsızlıqdan törәdilән vahid hәрәkәtdir (hәрәkәtsizlikdir).

Ъинайятляр чохлуьунун нювля-

Ъинайятлярин мяъмусу	Тякратъинайятляр	Ресидивъинайятляр
Ъинайят Мяъяллясинин мцхтялиф маддяляри иля, йахуд бир маддянин мцхтялиф щиссяляри иля ящатя олунан ики вя даща артыгъинайятин тюрядилмясия йараныр. Яэяр шяхс буъинайятлярин щеч бириня эюрмящкум едилмямишдирся вяъинайятлярин щеч бириня эюрмя	Ейни маддянин щиссясиндя, щабеля ганунла мцяййян едилян щалларда Мяъяллянин мцхтялиф маддяляриндя нязардя тутуланъинайятин ики дяфя, йахуд да даща чох щалда тюрядилмясидир (ЪМ-ин 16.1-ъы вя 16.2-ъи маддяляри)	Гясдянъинайят тюрятмяйя эюрмя яввялляр мящкум едилян шяхсинъязачякдийи дюрдя, йахуд даъязаны чякдикдян сонра, лакин мящкумлуг юдянилмямиш, йахуд да эютцрцлмямиш дюрдя йенидян гясдянъинайят тюрятмясия йараныр (ЪМ-ин 18-ъи маддяси).

Konkret cinayətlər sadə və mürəkkəb növlərə ayrılır.

a) sadə konkret cinayətlərin aşağıdakı növlərini fərqləndirmək olar:

– bir ictimai təhlükəli hərəkətdən (hərəkətsizlikdən) ibarət olan əməllər (CM-in 167, 284-cü və s. maddələri);

– alternativ hərəkətlərlə edilən əməllər (CM-in 274, 160-cı maddələri);

– iki və daha artıq ictimai təhlükəli hərəkətlə törədilən cinayətlər (CM-in 149, 174-cü və s. maddələri);

– bir ictimai təhlükəli nəticə doğuran hərəkətdən (hərəkətsizlikdən) ibarət əməllər (CM-in 120, 177.1-ci maddələri).

Konkret cinayətlərin sadə növləri ilə cinayətlər çoxluğu arasında oxşarlıq azdır. Konkret cinayətlərin alternativ hərəkətlərlə (CM-in 274-cü, 178-ci və s. maddələri) törədilən formaları

az-çox cinayətlər çoxluğuna bənzəyir. Lakin sadə konkret cinayətlərin qeyd edilən növləri Məcəllənin Xüsusi hissəsinin bir norması ilə əhatə olunur və cinayətlər çoxluğunu yaratmır.

Konkret cinayətlərin öyrənilməsi, bir tərəfdən, belə cinayətlərlə cinayətlər çoxluğu arasında fərq qoymağa, digər tərəfdən, konkret cinayətə cinayətlər çoxluğu əsasında duran struktur vahid (element) kimi baxmağa imkan verir.

b) konkret mürəkkəb cinayətlər

Konkret mürəkkəb cinayətlər zahiri cəhətdən cinayətlər çoxluğuna bənzəyir. Buna görə də, bəzən konkret mürəkkəb cinayətlərlə cinayətlər çoxluğunu fərqləndirmək zərurəti yaranır.

Konkret mürəkkəb cinayətlərin uzanan cinayətlər, davam edən cinayətlər, mürəkkəb tərkibli cinayətlər kimi növləri vardır.

Uzanan cinayətlər

Uzanan cinayətlər anlayışından təkcə nəzəriyyədə deyil, həm də məhkəmə təcrübəsində istifadə edilir. Belə cinayətlərə aiddir: bandada iştirak etmə (CM-in 217-ci maddəsi), qanunsuz silah saxlama (CM-in 228-ci maddəsi), azadlıqdan məhrum etmə yerindən, həbsdən və ya mühafizə altından qaçma (CM-in 304-cü maddəsi), hərbi xidmət keçməkdən boyun qaçırma (CM-in 321-ci maddəsi) və s. Sadalanan cinayətlər şəxsin hərəkəti ilə, yaxud da hərəkətsizliyi ilə başlayır (tapança alan şəxs onu qanunsuz saxlamağa başlayır, aliment verməyə dair məhkəmə qərar çıxarır, lakin şəxs qərarı yerinə yetirmir və s.). Beləliklə, uzanan cinayətlər şəxsin qanunsuz hərəkətə yol verməsilə, yaxud da qanunla üzərinə qoyulmuş öhdəçiliyi yerinə yetirməməsi ilə başlayır.

Uzanan cinayətlər şəxsin hərəkəti, yaxud da hərəkətsizliyi ilə başlayan və az-çox müəyyən müddətə fasiləsiz olaraq davam etdirilən konkret cinayətə deyilir.

Uzanan cinayət müəyyən cinayət tərkibini yaradan əməlin fasiləsiz olaraq törədilməsilə xarakterizə olunur. Belə əməli törədən şəxs isə məlum dövrdə kriminogenlik mənbəyinə çevrilir, yəni hər an məlum əməli törətməkdə davam edir və bu, onda təhlükəli meyllərlə bağlı olur.

Uzanan cinayət şəxs tərəfindən qadağan edilən hərəkətin, yaxud da hərəkətsizliyin edilməsilə başlayır.

Kriminal vəziyyətə son qoyan hərəkətin edilməsilə uzanan cinayət başa çatır. Belə hərəkəti şəxs özü də edə bilər. Məsələn, şəxs qanunsuz saxladığı odlu silahı başqasına satır, yaxud da könüllü olaraq dövlət hakimiyyət orqanlarına verir. Hakimiyyət orqanlarının işə qarışması, cinayətin izinə düşməsi və cinayət törətmiş şəxsi yaxalaması ilə də uzanan cinayətə son qoyula bilər.

Uzanan cinayət törədilən andan başa çatır və başa çatmış cinayətə görə məsuliyyət yaranır. Başqa sözlə, başa çatmış cinayətə görə məsuliyyət belə əmələ son qoyulan andan deyil, törədilən andan yaranır. Belə əmələ görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin axımı isə fəaliyyətə son qoyulan andan başlayır.

Uzanan cinayət konkret cinayətin növü kimi CM-in Xüsusi hissəsinin bir norması ilə əhatə olunur.

Davam edən cinayətlər

Davam edən cinayətlər ümumi kriminal məqsədə doğru yönələn bir sıra eyni ictimai təhlükəli hərəkətlərin birlikdə yaratdığı vahid cinayət əməlidir.

Davam edən cinayətlər üçün aşağıdakı əlamətlər xarakterik-

dir:

- a) davam edən cinayət bir-birindən zaman etibarilə ayrılan bir sıra eyni növdən olan müstəqil cinayət əməlləridir;
- b) bütün hərəkət aktları vahid niyyətlə bağlı olur;
- c) belə hərəkət aktları CM-in Xüsusi hissəsinin bir norması ilə əhatə olunur və konkret cinayət növünü yaradır.

Davam edən cinayətlər anlayışından məhkəmə təcrübəsində geniş istifadə olunur. Məsələn, xüsusən oğurluq cinayətləri, habelə alıcıları aldatma kimi cinayətlərin bir qismi davam edən cinayətlər formasında təzahür edir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 3 mart 2005-ci il tarixli qərarında qeyd edilir ki, eyni mənbədən götürülən, vahid qəsdlə əhatə olunan bir cinayət hərəkətinin məcmusunu təşkil edən bir sıra oxşar cinayət hərəkətlərindən ibarət davam edən talama cinayətini təkrar törədilmiş talamadan fərqləndirmək lazımdır. Məsələn, taxıl biçini dövründə xırman nəzarətçisi xırmandan 10 ton taxılı oğurlamağı qət edir. Şəxs oğurlayacağı taxılın bir dəfədə aparılacağına mümkün olmadığını nəzərə alıb, onu hissə-hissə daşımağı qərara alır. Burada hər dəfə taxılın aparılmasında ifadə olunan hərəkət aktı vahid niyyətlə əhatə olunan bir oğurluq cinayətinin epizodları (elementləri) olacaqdır. İlk hərəkət aktı davam edən cinayətin başlanğıcı, bu əməli tamamlayan son hərəkət aktı isə cinayətin başa çatma anı hesab edilir. Əgər şəxs oğurlamağı qət etdiyi 10 ton taxılın, fərz edək ki, 1 tonunu oğurladıqdan sonra yaxalanarsa, məsuliyyət başa çatmayan cinayətə – oğurluğa cəhdə görə yaranacaqdır.

Davam edən cinayəti uzanan cinayətdən fərqləndirmək lazımdır. Uzanan cinayət müəyyən müddətdə fasiləsiz olaraq törədildiyi halda, davam edən cinayəti yaradan ayrı-ayrı hərəkət

aktları müəyyən zaman fasiləsilə törədilir.

Mürəkkəb tərkibli cinayətlər

Mürəkkəb tərkibli cinayətlər ayrılıqda hər biri müstəqil konkret cinayət sayılan, lakin qarşılıqlı əlaqədə konkret cinayətin yeni növünü yaradan bir cinayət tərkibi ilə əhatə olunan iki və daha artıq əməlin birliyinə deyilir.

Quruluşundan və elementlər arasında əlaqənin xarakterindən asılı olaraq mürəkkəb tərkibli cinayətlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

a) ***hər biri müstəqil cinayət sayılan iki və daha artıq hərəkətin tipik əlaqəsindən yaranan konkret cinayətlər.*** Mürəkkəb tərkibli cinayətlərin bu növünə misal olaraq quldurluğu (CM-in 181-ci maddəsi); hakimiyyət nümayəndəsinə müqavimət göstərməklə törədilən xuliqanlıq (CM-in 221.2.2-ci maddəsi); azadlıqdan məhrum etmə yerindən, həbsdən və ya mühafizə altından qaçmanı (CM-in 304-cü maddəsi) və s. bu kimi əməlləri göstərmək olar. Bu qəbildən olan cinayətlərin hər birinin əsasında iki müstəqil kriminal əməl durur. Məsələn, quldurluq cinayətini mülkiyyət münasibətlərinə və şəxsiyyətə qəsd edən əməllərin qarşılıqlı əlaqəsi yaradır. Burada hər bir əməl müstəqil cinayət kimi də mövcud ola bilər. Lakin quldurluğun əsasında duran əməllər biri digəri ilə tipik əlaqəyə girir və onlar vəhdətdə kriminal əməlin xüsusi növünü yaratmış olur. Bu da cinayətlər çoxluğu kimi deyil, konkret cinayətin spesifik növü kimi təzahür edir.

b) ***iki və ya daha artıq kriminal nəticə ilə bağlı olan konkret cinayətlər.*** Ölümə səbəb olan qəsdən sağlamlığa ağır zərər yetirmə (CM-in 126.3-cü maddəsi); ölümlə nəticələnən qanunsuz abort etmə (CM-in 141.4-cü maddəsi) əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə (CM-in 186.2.2-ci maddəsi); nəqliyyat

vasitələrini və ya yolları xarab etmə (CM-in 266-cı maddəsi) və s. bu kimi əməllər iki və ya daha artıq nəticə ilə bağlı olan mürəkkəb tərkibli cinayətlərdir. Belə əməllər zahirən cinayətlər çoxluğuna bənzəsə də, qüvvədə olan qanunla onlar konkret cinayət hesab edilir.

c) qanunla digər cinayətin törədilmə üsulu kimi nəzərdə tutulan cinayətlər. Qulluq mövqeyindən sui-istifadə etmə yolu ilə mənimsəmə və ya israf etmə (CM-in 179.2.3-cü maddəsi) bu qəbildən olan mürəkkəb tərkibli cinayətlərə misal ola bilər. Burada qulluq mövqeyindən sui-istifadə (CM-in 308-ci maddəsi) əmlakın mənimsənilməsinin və ya israf edilməsinin törədilmə üsulu kimi çıxış edir. Qulluq mövqeyindən sui-istifadə CM-in 179.2.3-cü maddəsində tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulduğundan burada məsuliyyət mürəkkəb tərkibli konkret cinayətə görə yaranır.

Bununla bərabər, başqa cinayətin törədilmə üsulu olan əməl, əgər edilən cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən normaya tərkib əlaməti kimi daxil edilmirsə, belə halda cinayətlərin çoxluğu mövcud olur və məsuliyyət cinayətlərin məcmusuna görə yaranır. Məsələn, vəzifə saxtakarlığı mənimsəmə və ya israf etmə cinayətinin edilmə üsulu kimi çıxış edirsə, məsuliyyət həm CM-in 179.2.3-cü maddəsi ilə, həm də 313-cü maddəsilə yaranır.

Beləliklə, konkret cinayətlərin öyrənilməsinin əhəmiyyəti aşağıdakı cəhətlərlə bağlıdır:

1. Konkret cinayətlərin anlayışı və növlərinin öyrənilməsi, cinayətlər çoxluğunun quruluşca hansı elementlərdən yarandığını aydınlaşdırmağa imkan verir. Bu vacibdir, ona görə ki, cinayətlər çoxluğu konkret cinayətlərin müxtəlif variantlarda kombinasiyası ilə yaranır.

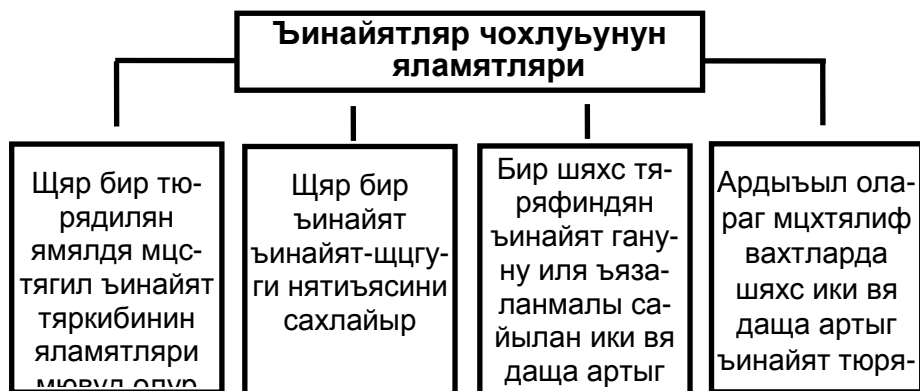
2. Konkret cinayətin anlayışı ətrafında zəruri biliyin olması

конкрет цинаьетин цинаьетлър чохлуьуна бѐнзѐйѐн нѐвѐ илѐ цинаьетлър чохлуьу арасинда фѐрѐ қоуьмаьа имкан верир.

3. Конкрет цинаьет anlayишы ѐтрафинда айдын тѐсѐввѐрѐн олмасы onun дѐзгѐн тѐвсифини тѐмин edir.

Цинаьетлър чохлуьу

Ёинайтлярин чохлуьу бир шяхс тѐряфиндян ики вя даща артыг
ёинайтин тѐрядилмясила ян азы ики иьтимаи тѐщлцкяли

§ 3. Тѐкрар цинаьетлър

Нѐуѐу ѐдѐбиьятинда цинаьетлър чохлуьунун бир sıra ѐламѐтлѐрѐ гѐрѐ тѐснифи апарилыр. Фикримизѐ, цинаьетлър чохлуьунун тѐснифинин hansы мѐяра гѐрѐ апарилмасы мѐсѐлѐси хѐлл edilѐркѐн, ilk нѐвбѐдѐ, тѐснифатин цинаьет-нѐуѐуѐи ѐхѐмиььѐти нѐзѐрѐ alınmalыр. Бу сѐбѐбдѐн дѐ ашаьыда тѐклif олунан тѐснифати цѐввѐдѐ olan CM-ин вѐ практиканын тѐлѐблѐринѐ уьгун hesab edirik. Цинаьетлър чохлуьу тѐкрар цинаьетлър, цинаьетлѐрин мѐцмусу, residiv цинаьетлѐрдѐн ibarѐтdir.

Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi qəbul edilənə qədər köhnə qanunvericiliyin mövqeyindən ***təkrar cinayətlərin anlayışı*** dəfələrlə cinayət törətmə, müntəzəm cinayət törətmə, cinayəti peşə etmə kimi cinayətlərin çoxluğu növlərini əhatə edirdi.

Cinayətin dəfələrlə edilməsi ilə cinayətin təkrar törədilməsinə çox halda kifayət qədər əsas olmadan sinonim anlayışlar kimi baxılırdı. Köhnə qanuna təkrarlıq anlayışı ilə yanaşı, cinayətin dəfələrlə törədilməsi anlayışının daxil edilməsi məntiqi cəhətdən kifayət qədər əsaslandırılmırdı.

Qeyd edilən mülahizəyə görə müəlliflərdən T.Qarayev haqlı olaraq məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblərdən cinayətin «dəfələrlə» törədilməsi əlamətinin çıxarılmasını təklif edirdi¹.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi cinayətin çoxluğunu ifadə edən «dəfələrlə törətmə», «müntəzəm törətmə», «peşə etmə» kimi anlayışlardan imtina etmiş, ancaq «təkrar törətmə» əlaməti qanunda saxlanılmışdır. Köhnə Cinayət Qanunundan fərqli olaraq qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində cinayətlər çoxluğunun növlərinin, eləcə də «cinayətin təkrar törədilməsi»nin anlayışı təsbit edilmişdir.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 16-cı maddəsinin 1-ci hissəsində təkrar cinayətə aşağıdakı məzmununda anlayış verilir: «Bu Məcəllənin eyni bir maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayətin iki dəfə və ya iki dəfədən çox törədilməsi, cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir». Məcəllənin 16-cı maddəsinin 2-ci hissəsi isə təkrar cinayətlərin dairəsini xeyli genişləndirir. İstinad etdiyimiz maddənin 2-ci hissəsində deyilir: «Bu Məcəllənin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi, yalnız həmin Məcəllənin Xüsusi hissə-

---

¹ *Караев Т.Э.* Повторность преступлений. М., Юридическая литература, 1983. С. 36.

sində birbaşa göstərilən hallarda cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilir».

Yuxarıda verilən anlayışa əsasən təkrar cinayətlərin *iki növü* fərqləndirilir:

a) *qanunun bir maddəsində* nəzərdə tutulan eyni cinayətin iki dəfə, yaxud daha artıq hallarda törədilməsilə yaranan təkrar cinayətlər;

b) *qanunun müxtəlif maddələrində* nəzərdə tutulan cinayətlərin iki dəfə, yaxud daha artıq hallarda törədilməsilə yaranan təkrar cinayətlər.

Qanunun bir maddəsində nəzərdə tutulan eyni cinayətin iki dəfə və ya daha artıq hallarda törədilməsilə yaranan təkrar cinayətlər qanunla tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulursa, məsuliyyətin həllində belə təkrarlıq məlum əlamətə uyğun olaraq tövsif edilir. Məsələn, əmlakı soyğunçuluq yolu ilə talayan şəxs, yenidən bu əməli törədərsə, CM-in 180.2-ci maddəsi ilə «eyni əməllər təkrar törədildikdə» əlaməti üzrə məsuliyyət yaranır. Əlbəttə, burada həm də şəxsin birinci dəfə törətdiyi cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməməsi, habelə həmin əmələ görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməməsi də tələb olunur.

Eyni əməllərin təkrar törədilməsi qüvvədə olan CM-in 50-yə yaxın maddəsində məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi müəyyən edilmişdir. Belə əlamətlər aşağıdakı maddələrdə nəzərdə tutulur: CM-in 120.2.10, 149.2.5, 150.2.5, 165.2.1, 166.2.1, 173.2.1, 177.2.2, 178.2.2, 179.2.2, 180.2.2, 181.2.2, 182.2.2-ci maddələri və s.

Qüvvədə olan CM-in Xüsusi hissəsində 177-ci maddənin qeydinin 3-cü bəndində müxtəlif cinayətlərin yaratdığı təkrar talama aşağıdakı məzmununda müəyyən edilir: «Bu Məcəllənin 177-185-ci, habelə 217, 227, 232 və 235-ci maddələri ilə nə-

zərdə tutulmuş cinayətlərdən hər hansı birini və ya bir neçəsini törətmiş şəxs tərəfindən bu Məcəllənin 177-185-ci maddələri ilə nəzərdə tutulan cinayətlərin hər hansı birinin yenidən törədilməsi onların təkrar törədilməsi hesab olunur».

Yuxarıda qeyd edilən variantda müxtəlif cinayətlərin yaratdığı təkrarlığın anlayışı CM-in 16-cı maddəsinin 2-ci hissəsinə və Məcəllənin Xüsusi hissəsinin 177-ci maddəsinin qeydinin göstərişinə söykənir. Biz müxtəlif cinayətlərin törədilməsindən yaranan təkrarlıq anlayışının qanunda saxlanmasını məqbul saymırıq. *Əvvəla*, belə hal təkrarlığın anlayışını süni surətdə genişləndirir, təkrar cinayətlərlə məcmu cinayətlər arasında fərqi aradan qaldırır. *İkinci*, Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddənin qeydinin 3-cü hissəsinin göstərişi köhnə Məcəllədən miras qalmışdır. Respublikanın 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi sosializm cəmiyyətinin iqtisadi əsaslarını, sosialist mülkiyyətini xüsusi «qısqançlıqla» qorumağa köklənmişdi. Məhz köhnə Məcəllənin 83-cü maddəsinin qeydinin göstərişinə uyğun olaraq müxtəlif maddələrdə nəzərdə tutulan iki və ya daha artıq cinayətin törədilməsi, həm təkrar cinayət törətməyə görə, həm də cinayətlərin məcmusu üzrə məsuliyyət yaradırdı. Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin qeydi (3-cü bənd) də edilən oğurluq cinayətlərinin tövsifinin eyni alqoritmik qaydasını müəyyən edir. Fikir aydınlığı yaratmaq üçün aşağıdakı misala müraciət edək. Fərz edək ki, soyğunçuluq cinayəti törədən şəxs az sonra oğurluq əməlini törədir. CM-in 177-ci maddəsinin qeydinin 3-cü hissəsinin göstərişinə görə, şəxsin məsuliyyəti soyğunçuluq (CM-in 180.1-ci maddəsi) və təkrar oğurluğa görə (CM-in 177.2.2-ci maddəsi) – yəni həm *cinayətlərin məcmusu* ilə, həm də *təkrar cinayət törətməyə görə* yaranır. Burada şəxs faktiki iki cinayət törətdiyi halda, o, üç dəfə cinayət törətmək üstündə məsuliyyətə alınır.

Belə «qayda» qanun qarşısında bərabərlik prinsiplərinin tələblərini pozur. Qeyd edilən qaydanı – ədalətsiz olduğundan – aradan qaldırmaq üçün gələcəkdə CM-in təkmilləşdirilməsini – Məcəllədən 16-cı maddənin 2-ci hissəsinin və 177-ci maddənin qeydinin 3-cü hissəsinin çıxarılmasını zəruri hesab edirik.

Respublikanın 1960-cı il CM-dən fərqli olaraq qüvvədə olan Məcəlləyə cinayətin «müntəzəm» törədilməsi, cinayəti «peşə etmə» kimi təkrarlığın növləri cinayət tərkiblərinə məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi daxil edilməmişdir. Bununla belə qüvvədə olan CM-in bəzi normalarında, məsələn, «özünü öldürmə həddinə çatdırma»ya (CM-in 125-ci maddəsi), habelə «işgəncə vermə»yə (CM-in 133-cü maddəsi) görə məsuliyyət müəyyən edən normalarda «mütəmadilik» (müntəzəmlik) əsas tərkibin əlaməti kimi müəyyən edilmişdir. Qanunverici orqan qeyd edilən tərkiblərdə «mütəmadilik» əlamətindən sadəcə cinayətin obyektiv cəhətini xarakterizə edərkən istifadə etmişdir.

Eləcə də Məcəllənin Xüsusi hissəsinin bəzi normalarında, «təkrar hərəkətlər» əsas tərkiblərdə nəzərdə tutulur. Məsələn, «əmtəə nişanlarından qanunsuz istifadə etmə» (CM-in 197-ci maddəsi) əməllərinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən normada «təkrar hərəkətlər» əsas tərkibə daxil edilmişdir.

Cinayət Məcəlləsinin 16-cı maddəsinin 3-cü hissəsinin göstəricisinə görə «... məhkumluğu götürülmüş və ya ödənilmiş şəxs tərəfindən həmin cinayətin yenidən törədilməsi, cinayətin təkrar törədilməsi hesab edilmir». Qanunun qeyd edilən göstəricisindən həm də belə bir məntiqi nəticə çıxır ki, şəxs törətdiyi cinayətə görə məhkum edilmişsə və məhkumluğu ödənilməmiş və götürülməmişdirsə, yenidən eyni cinayəti törədirsə, məsuliyyət cinayətin təkrar törədilməsinə görə yaranır və həll edilir.

Qanunun belə mövqeyini aşağıdakı səbəblərə görə məqbul saymırıq:

Əvvəla, CM-in 16-cı maddəsinin 3-cü hissəsinin belə yozumu 18-ci maddədə anlayışı verilən residivliklə təkrarlıq arasında sərhədi aradan qaldırır; *ikinci*, yuxarıda təklif edilən tövsif şəxsin mühakimə edildiyi və cəza çəkmiş olduğu əmələ görə yenidən cavabdehliyini müəyyən edir. Məsələn, oğurluq üstündə məhkum edilən (CM-in 177.1-ci maddəsi) və bir il azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş şəxs, az sonra yenidən oğurluğa yol verir. Belə vəziyyətdə şəxsin əməli *təkrar oğurluq* cinayətinə görə (CM-in 177.2.2-ci maddəsi) yaranacaqdır (məhkəmə təcrübəsi bu yolla gedir). Burada təkrarlığın 1-ci elementi olan ilk gizli oğurluq əməlinə görə şəxsin mühakimə edilməsi və cəza çəkməli halı nəzərdən itir. Şəxsin keçmişdə törətdiyi cinayətə görə faktiki ikinci dəfə mühakimə edilməsinə yol verilir. Belə tövsif «təkrar» cinayətlə «residiv» cinayət arasındakı fərqi aradan qaldırır. Məsələnin bu qaydada həlli Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 64-cü maddəsinin «bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi» müddəasına ziddir.

Bu səbəbdən də CM-nin 16.3-cü maddəsinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

CM-in 16.3-cü maddəsinin yuxarıda qeyd edilən yozumu zərurəti, yəni məhkumluğu götürülməyən və ya ödənilməyən şəxsin yenidən cinayət törətməsinin hansı hallarda təkrarlıq yaratması sualı meydana çıxır. Məcəllənin 16.3-cü maddəsi ilə 18.4-cü maddəsinin müqayisəsindən belə məna hasil olur ki, yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə törədilən cinayətlə bağlı yaranan məhkumluq residivlik yaratmır. Deməli, cəza təyininə dair 65-ci maddənin göstərişi məhkumluğu olan yetkinlik yaşına çatmayanlara aid deyildir.

Bəzi müəlliflərin fikrincə, yetkinlik yaşına çatmayanların məhkumluğu və sonradan etdiyi cinayət residivlik yaratmasa

da, təkrarlıq yarada bilər¹.

Qeyd edilən hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların əməli Məcəllənin Xüsusi hissəsinin normalarında ağırlaşdırıcı hal kimi təsbit olunan «təkrar törətmə» əlaməti ilə tövsif ediləcəkdir. Lakin belə tövsif yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə məhkumluğu olan və yenidən cinayət edən şəxslərin residivistlərlə müqayisədə məsuliyyətlərini heç də yumşaltmır, əksinə sərtləşdirir.

Göründüyü kimi, təkrar törədilən cinayətlərin məhkumluqla bağlı olan halları üzrə məsuliyyətin hələ də tam həllinə aydınlıq gətirilməmişdir.

Beləliklə, təkrar cinayətlərin iki növü – eyni cinayətlərin törədilməsindən yaranan təkrarlıq (CM-in 16.1-ci maddəsi), və müxtəlif cinayətlərin törədilməsilə yaranan təkrarlıq (CM-in 16.2-ci maddəsi) üzərində dayandıq. Lakin cinayətin təkrar törədilməsi əlaməti Xüsusi hissənin bütün normalarına tərkib əlaməti kimi daxil edilməmişdir.

Cinayətin təkrar törədilməsi tərkiblərdə məsuliyyəti ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutulmayan hallarda, cinayətin təkrar törədilməsi halı CM-in Ümumi hissəsinin 61-ci maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən cəzanı ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərə alınır.

Cinayətlər çoxluğunun növü kimi cinayətin təkrar törədilmiş sayılması üçün aşağıda göstərilən **şərtlər** mövcud olmalıdır:

1) əvvəl törədilən cinayətə görə şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilməməlidir;

2) törədilən cinayətə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməməlidir.

Cinayətin təkrar törədilməsi halının müəyyən edilməsinin məsuliyyətə təsiri baxımından cinayət-hüquqi əhəmiyyəti var-

---

¹ Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. М., Юрист, 2001. С. 280.

dır.

1. *Təkrarlıq* eyni cinayətin təkrar törədilməsini məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi müəyyən edən norma ilə tövsif edilir.

2. *Təkrarlıq* Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində göstərilən hallarda müxtəlif cinayətlərin törədilməsindən yaranan təkrarlığı ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi müəyyən edən norma üzrə tövsif edilir.

3. *Təkrarlıq* Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin normalarında ağırlaşdırıcı tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmayan, lakin eyni cinayətin iki və ya daha artıq törədilməsilə yaranan hallarda CM-in 61.1.1-ci maddəsinə əsasən cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınır.

§ 4. Cinayətlərin məcmusu

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində ilk dəfə olaraq cinayətlərin məcmusu (CM-in 17-ci maddəsi) anlayışını müəyyən edən norma nəzərdə tutulmuşdur. Cinayət Məcəlləsinin 17.1-ci maddəsində cinayətlərin məcmusuna aşağıdakı məzmununda anlayış verilir: «Bu Məcəllənin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsi, həmin cinayətləri törətmiş şəxs onlardan heç birinə görə məhkum olunmamışdırsa və ya qanunla müəyyən edilmiş əsaslar üzrə cinayət məsuliyyətindən azad edilməmişdirsə, habelə bu cinayətlərdən heç birinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməmişdirsə, cinayətlərin məcmusunu yaradır.».

Cinayət Məcəlləsinin 17.1-ci maddəsində, adı çəkilməsə də, faktiki cinayətlərin real məcmusunun anlayışı verilmişdir. Cinayət Məcəlləsinin 17.2-ci maddəsinin göstərişi belə nəticə çı-

xarmağa əsas verir, çünki 17.2-ci maddəsində cinayətlərin ideal məcmusunun anlayışı təsbit edilmişdir. Orada deyilir: «Bir hərəkətlə (hərəkətsizliklə) bu Məcəllənin iki və daha çox maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş iki və daha çox cinayətin törədilməsi cinayətlərin ideal məcmusunu yaradır.».

Göründüyü kimi, *cinayətlərin real məcmusu* zamana görə bir-birindən təcrid olunmuş iki və daha artıq əməlin edilməsi ilə yaranır. Məsələn, şəxsin başqasının şəxsi mülkiyyətində olan əmlakı oğurlaması və xuliqanlıq etməsi. Bunlar müxtəlif vaxtda və müxtəlif hərəkətlərlə törədilən müxtəlif cinayətlərdir.

Cinayətlərin real məcmusu eyni cinayətin növü kimi çıxış edən təkrar cinayətlərdən fərqlənir. Təkrarlıq konkret cinayət tərkibinin əlaməti olub, müəyyən cinayət növünü yaratdıqda, cinayətlərin məcmusunu istisna edir. Məsələn, əmlakı soyğunçuluq yolu ilə təkrar talamada məsuliyyət cinayətlərin məcmusu qaydasında deyil, bir norma ilə (CM-in 180.2.2-ci maddəsi ilə) meydana gəlir.

Lakin təkrarlığı cinayət tərkibinin zəruri ünsürü kimi nəzərdə tutan bəzi normalar heç də cinayətlərin real məcmusuna görə məsuliyyəti istisna etmir. Müəyyən hallarda eyni cinayətin təkrar edilməsi həm cinayətdə təkrarlıq, həm də cinayətlərin real məcmusunu yaradır. Məsələn, təkrar qəsdən adam öldürmədə məsuliyyət cinayətlərin məcmusuna görə, həm qəsdən adam öldürməyə (CM-in 120-ci maddəsi), həm də təkrar qəsdən adam öldürməyə görə (CM-in 120.2.10-cu maddəsi) yara-

нır¹.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, *cinayətlərin ideal məcmusu* eyni vaxtda edilən bir hərəkətlə iki və ya daha artıq cinayətin törədilməsidir: məsələn, şəxsi öldürmək məqsədilə gecə vaxtı onun evini yandırmaq. Burada həm qəsdən adam öldürmə (CM-in 120-ci maddəsi), həm də şəxsi mülkiyyətdə olan əmlakı qəsdən məhv etmə (CM-in 186-cı maddəsi) cinayətlərinin tərkibləri yaranır.

Cinayətlərin real və ideal məcmusunun fərqləndirilməsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin hesablanması üçün də əhəmiyyət kəsb edir. İdeal məcmuya daxil olan cinayətlər bir hərəkətdən törəndiyindən hər iki əmələ görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin axımı eyni vaxtdan başlayır. Cinayətlərin real məcmusunda belə deyildir. Real məcmuda cinayətlər müxtəlif vaxtlarda törədildiyindən məsuliyyətə cəlb etmə müddətləri də uyğun olaraq müxtəlif vaxtlarda başlayır.

Cinayətlərin real məcmusu qanunda nəzərdə tutulan hallarda təkrarlıq yaradır və məsuliyyəti ağırlaşdıran halı olan tərkiblərdə nəzərdə tutula bilər (məsələn, 177-ci maddənin qeydi). Cinayətlərin ideal məcmusu isə təkrarlıq yaratmır.

Cinayətlərin real və ideal məcmusunun fərqləndirilməsinin **cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə** məsələsinin həlli üçün də əhəmiyyəti vardır. Belə ki, səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmədə (CM-in 72-ci maddəsi) cinayətin ilk dəfə törədilməsi qanunla vacib şərt kimi müəyyən edilir. Buna görə də törətdiyi əməllər cinayətlərin re-

---

Биз беля тувсифля разы дейилик. Яэяр шяхс яввялляр гясдян адам юлдцр-мцшдцрся, мясулиййята алынмамышдырса вя мясулиййята ъялб етмя мцддя-ти кечмямиш йенидян гясдян башгасыны гятля йетирмишдирся, фикримизъя, мясулиййат анъаг тякрап гясдян адам юлдцрмяйя эюря, йяни Ынайт Мяъяллясинин 120.2.10-ъу маддясила йараныр. Якс щалда, шяхс ики Ынайт етдийи щалда цч Ынайт тюрятмяйя эюря мясулиййята алынмыш олур.

al məcmusunu yaradan şəxslər barəsində bu institut tətbiq edilə bilməz. Lakin cinayətlərin ideal məcmusuna daxil olan əməlləri törədən şəxs ilk dəfə cinayət törədən şəxs sayıldığından onun barəsində məsuliyyətdən azad etmənin göstərilən növü tətbiq edilə bilər.

Cinayətlərin ideal məcmusu ilə **mürəkkəb tərkibli cinayətlər** arasında da oxşar cəhətlər vardır. Mürəkkəb tərkibli cinayətlər iki və daha artıq konkret cinayət əsasında yaranır, həm də belə əməllər biri digəri ilə qarşılıqlı əlaqəyə girdiyi üçün bir vaxtda törədilir. Bu səbəbdən də mürəkkəb tərkibli cinayətlər cinayətlərin ideal məcmusuna bənzəyir. Lakin mürəkkəb tərkibli cinayətlərdə bir norma ilə əhatə olunan konkret cinayət edildiyi halda, cinayətlərin ideal məcmusunda bir hərəkətdən doğan iki və ya daha artıq cinayət tərkibi ilə əhatə olunan, iki və ya daha artıq cinayət törədilir.

Cinayətlərin ideal məcmusunu **normaların rəqabətini yaradan cinayətlərdən** də fərqləndirmək lazımdır. Normaların rəqabətini yaradan cinayətlər bir hərəkətlə iki və daha artıq tərkiblə əhatə olunan iki və daha artıq cinayətin törədilməsi təsəvvürü yaradır. Məsələn, rüşvət almada elə təsəvvür yaranır ki, vəzifəli şəxs həm rüşvət alır (CM-in 311-ci maddəsi), həm də vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edir. Lakin vəzifəli şəxsin rüşvət alması vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmənin xüsusi halı olduğundan burada faktiki bir cinayət tərkibi ilə əhatə olunan konkret bir cinayət törədilmiş olur.

Cinayətlərin ideal məcmusuna daxil olan əməllər bir hərəkətdən törəmiş olsa da, onlar müxtəlif obyektlərə qəsd edə bilərlər və təqsirin müxtəlif formaları ilə törədilə bilər. Məsələn, qanunsuz silah saxlayan şəxs, həm də onu diqqətsiz saxlayırsa və bu ağır nəticələrə səbəb olursa, burada cinayətlərin ideal məcmusuna görə (CM-in 228-ci və 230-cu maddələri) məsu-

liyyət yaranır. Bir hərəkətdən törəsə də, burada məcmuya daxil olan cinayətlərdən biri (CM-in 228-ci maddəsi) qəsdən, digəri ehtiyatsızlıqdan (CM-in 230-cu maddəsi) edilmiş olur.

Real məcmuya daxil olan cinayətlər konkret şəxs tərəfindən müxtəlif vaxtlarda törədilir. Şəxsin cinayət törətdikdən sonra yenidən cinayətə qayıtması onun şəxsiyyətinin daha təhlükəli olması haqda fikir yaradır. İdeal məcmuya daxil olan cinayətlər bir hərəkətdən törəndiyindən, onu törədənin şəxsiyyəti barəsində qətiyyətlə belə fikir söyləməyə əsas olmur.

Beləliklə, cinayət çoxluğunun növü kimi, cinayətlərin məcmusunun mövcud olması **aşağıdakı cəhətləri** nəzərdə tutur: məcmuya daxil olan cinayətlərin hər biri müstəqil tövsif edilir; bu əməllər törədilmə faktından irəli gələn hüquqi nəticələrini itirmir. Belə ki, məcmuya daxil olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməməsi, habelə bu cinayətlərin heç birinə görə şəxsin mühakimə edilməməsi tələb olunur.

Cinayətlərin məcmusu şəxsin iki və ya daha artıq cinayət törətmə faktına əsaslanır. Bu da özünün sosial-hüquqi nəticələrinə görə konkret cinayətlə müqayisədə daha yüksək təhlükəliliyi ilə xarakterizə olunur. Qanunvericilik bu cəhəti nəzərə alaraq cinayətlərin məcmusuna görə cəza təyin etmənin xüsusi qaydalarını müəyyən etmişdir (CM-in 66-cı maddəsi).

§ 5. Residiv cinayətlər

Residiv latın mənşəli söz olub «*qayıdan, təkrar olunan*» mənasını ifadə edir. Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də «residiv» termini işlədilmirdi. Lakin Azərbaycan Respublikasının 1922-ci il CM-in 25-ci maddəsində, habelə 1924-

cü ildə qəbul edilən cinayət qanunvericiliyinin Əsas başlanğıclarının 31-ci maddəsində residivist və residiv termini işlədildi. Respublikanın 1960-cı il CM-də isə ancaq «xüsusi təhlükəli residivist» məfhumunun adı çəkilirdi.

Residiv cinayət əvvəllər törədilən cinayətə görə məhkum edilən şəxsin (cəzanı çəkib qurtarmamış, yaxud da cəzanı çəksə də, məhkumluq ödənilməmiş, yaxud da götürülməmiş olan hallarda) yenidən cinayət etməsinə deyilir.

Residiv üçün xarakterik olan əlamətlər aşağıdakılardır:

- a) residiv şəxsin iki və ya daha artıq müstəqil cinayət törətməsilə yaranır;
- b) residivi yaradan cinayətlərin əsasında konkret cinayətlər durur;
- c) residivi yaradan cinayətlər müxtəlif vaxtlarda törədilir;
- ç) təkrar cinayətlərdən fərqli olaraq, residiv cinayətlərdə əvvəl qəsdən törədilən cinayətə görə məhkumluğun olması və sonradan yenə də qəsdən cinayətin törədilməsi tələb olunur.

Məhkumluq faktı şəxsin müəyyən cinayətə görə mühakimə edilməsini, törədilən cinayətə görə hökmlə cəza təyin edilməsini və onun icraya yönəldilməsini nəzərdə tutur. Cəza çəkilən müddətdə, habelə cəza çəkildikdən sonra müəyyən müddətə şəxs *məhkum olunan şəxs* sayılır. Beləliklə, qəsdən törədilən cinayətə görə cəza çəkildiyi müddətdə, habelə cəza çəkildikdən sonra yaranan məhkumluq müddəti ərzində şəxsin yenidən cinayət törətməsi cinayətlərin *residivliyini* yaradır.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində cinayətin xarakterinə və təhlükəlilik dərəcəsinə görə residivin üç növü fərqləndirilir: *residiv*, *təhlükəli residiv*, *xüsusilə təhlükəli residiv*.

Residiv qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən cinayətin törədilməsilə yaranır (CM-in 18.1-ci maddəsi).

Residiv qəsdən törədilən böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır və ağır cinayətlər üstündə məhkumluqla bağlı olur. Residivin bu növü ilə bağlı icra edilən və icra ediləcək cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmaya da bilər. Belə mülahizə, Məcəllənin 18.1-ci maddəsi ilə 18.2-ci maddəsinin müqayisəsinə söykənir.

Təhlükəli residiv. Qüvvədə olan CM-in 18.2-ci maddəsində təhlükəli residivin **iki növü** fərqləndirilir.

Birinci, Məcəllənin 18.2.1-ci maddəsinin göstərişinə görə **təhlükəli residiv** qəsdən törədilən və əvvəllər buna görə iki dəfə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilən şəxsin yenidən qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilməsi ilə bağlı olur.

İkinci, **təhlükəli residiv** ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin yenidən ağır cinayət törətməsilə yaranır.

Qüvvədə olan qanunvericilikdə **xüsusilə təhlükəli residiv** anlayışı törədilən cinayətlərlə bağlı üç variantda yaranan məhkumluqla əlaqələndirilir. Bunlara aiddir:

1) qəsdən az ağır və ya qəsdən ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər hər hansı ardıcılıqla üç dəfədən az olmayaraq azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin yenidən qəsdən cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunması (CM-in 18.3.1-ci maddəsi);

2) qəsdən ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər iki dəfə və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər bir dəfə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin yenidən qəsdən ağır cinayət törətməsi (CM-in 18.3.2-ci maddəsi);

3) qəsdən ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxsin yenidən xüsusilə ağır cinayət törətməsi (CM-in 18.3.3-

cü maddəsi).

Qüvvədə olan qanun residivi ancaq qəsdən törədilən cinayətlərlə əlaqələndirdiyindən ehtiyatsızlıqdan cinayət törətmək üstündə məhkum olunmuş şəxsin məhkumluq ödənilməmiş və götürülməmiş yenidən qəsdən cinayət törətməsi, yaxud da əksinə, residivlik yaratmır. Qanunun belə mövqeyi ilə razılaşmırıq və CM-nin 18.1-ci maddəsində residivə verilən anlayışın dəqiqləşdirilməsini zəruri sayırıq.

1. Cinayət Məcəlləsinin 18.1-ci maddəsinin mətninin aşağıdakı məzmununda müəyyən edilməsini təklif edirik:

«18.1. cinayətin residivi cinayətə görə məhkum edilən və məhkumluğu götürülməmiş və ya ödənilməmiş şəxsin yenidən cinayət törətməsilə yaranır».

2. Cinayət Məcəlləsinin 18-ci maddəsinə «sadə residivin» anlayışını nəzərdə tutan aşağıdakı məzmununda mətn əlavə edilməsini təklif edirik:

«18.1.1. sadə residiv, qəsdən cinayət edib məhkum edilən şəxsin yenidən ehtiyatsızlıqdan cinayət törətməklə, yaxud da əvvəlcə ehtiyatsızlıqdan cinayət törətməyə görə məhkum edilən şəxsin yenidən qəsdən cinayət törətməsilə, habelə ehtiyatsızlıqdan cinayət törədib məhkum edilən şəxsin yenidən ehtiyatsızlıqdan cinayət törətməsi ilə yaranır».

Bundan əlavə 18 yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə məhkumluqlar residivin müəyyən olunması zamanı nəzərə alınmır (CM-in 18.4-cü maddəsi).

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi ilk dəfə residivlə bağlı cəza təyin etmənin xüsusi qaydalarını müəyyən etmişdir. Məcəllənin 65.1-ci maddəsində deyilir ki, residivə, təhlükəli residivə və xüsusilə təhlükəli residivə görə cəza təyin edilərkən əvvəllər törədilmiş cinayətlərin sayı, xarakteri, ağırlığı və nəticələri, əvvəlki cəzanın islah təsirinin yetərli olmamasına səbəb olan

hallar, habelə yeni cinayətin xarakteri, ağırlığı və nəticələri nəzərə alınır.

Zənn edirik ki, CM-in 18-ci maddəsinə edilən əlavə ilə əlaqədar olaraq «sadə residivə» görə məsuliyyətlə bağlı CM-in 65.2-ci maddəsinə də əlavə edilməlidir.

CM-in 65.2-ci maddəsində deyilir: «Residivə görə cəzanın müddəti törədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün son həddinin yarısından, təhlükəli residivə görə üçdə ikisindən, xüsusilə təhlükəli residivə görə isə dördüdə üçündən az ola bilməz».

CM-in 65.3-cü maddəsinin göstərişinə görə, residivlik Xüsusi hissənin maddələrinə cəzanı ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi daxil edilən hallarda, Məcəllənin 65.2-ci maddəsində cəza təyin etmənin hədləri barəsində təsbit edilən göstərişlər nəzərə alınmır.

Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin maddələrində «residiv» məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmayan hallarda faktiki yaranmış, residiv CM-in 61.1.1-ci maddəsinə əsasən cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınır. Bundan sonra Məcəllənin 65.2-ci maddəsinə əsasən residivin hansı növünün yarandığı aydınlaşdırılır və 58-ci maddəyə əsasən cəza fərdiləşdirilərkən residivin növü ilə əlaqədar sanksiya hüdudunda təyin ediləcək cəzanın hədlərinə dair qanunun göstərişi nəzərə alınır.

Daha sonra təkrar cinayətlərin yaranması əvvəlki məhkumluqla bağlı olan hallarda da (CM-in 16.3-cü maddəsinin göstərişinə və «təkrarlığı» Məcəllənin Xüsusi hissəsinin cəzanı ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutan normalarının məhkəmə təcrübəsində rəhbər tutulan yozumuna əsasən) residivə görə cəza təyin etmək zərurəti yaranır.

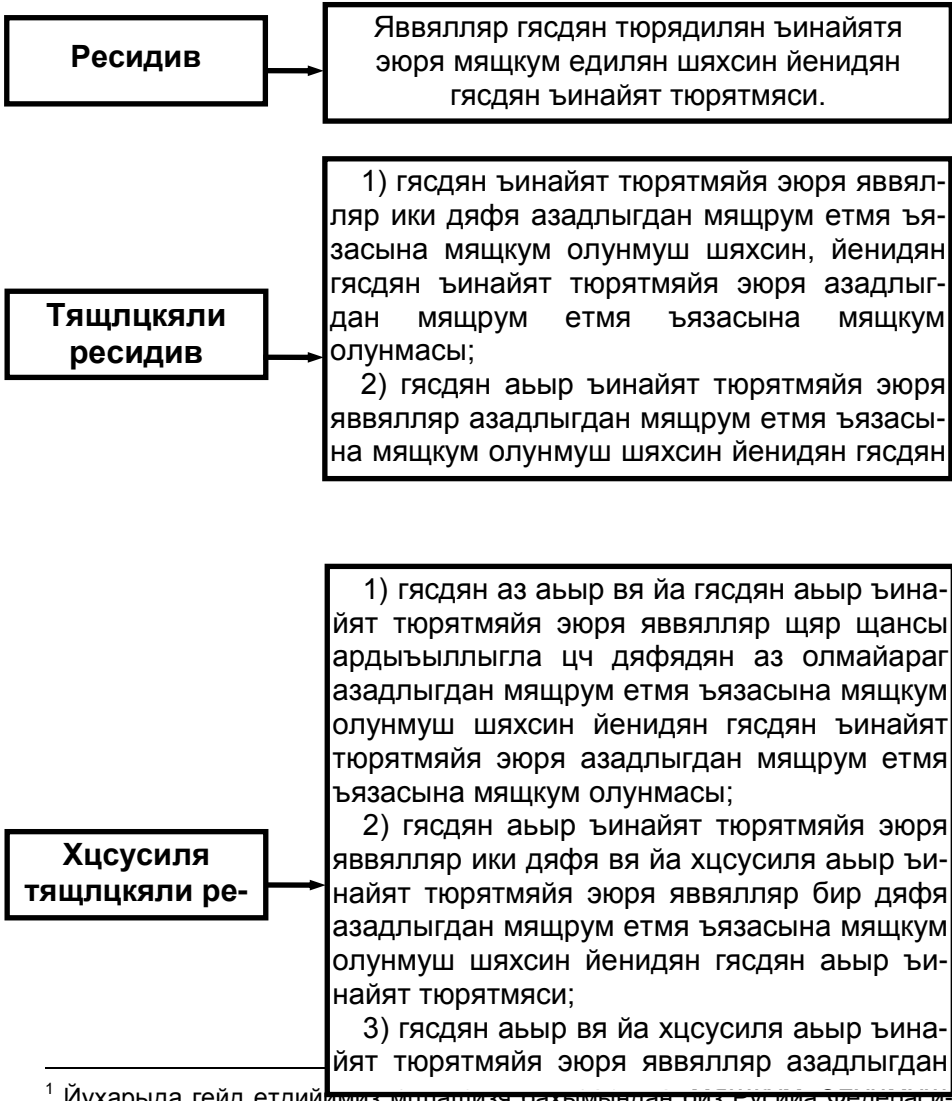
Yuxarıda qeyd edildi ki, əməlin «təkrarlıq» əlaməti üzrə tövsif edilməsi əvvəllər ödənilməyən və götürülməyən məhkumluqla bağlı ola bilər. Sonradan törədilən cinayət əvvəlki məhkumluğun bağlı olduğu cinayətlə eyni, yaxud da eyni növü ola bilər. Məsələn, əvvəllər oğurluq, yaxud da soyğunçuluq əməli üstündə mühakimə edilərək cəza çəkmiş şəxs (məhkumluğu ödənilməmiş, yaxud da götürülməmiş hallarda) yenidən oğurluq əməli törədirsə məsuliyyət CM-in 177.2.2-ci maddəsilə «təkrar törətmə» əlaməti üzrə tövsif edilir.

Belə hallarda əməlin CM-in 177.2.2-ci maddəsilə tövsifi qaydası məhkumların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipinin tələblərinə zidd olduğu üçün ədalətsizlik yaradır, çünki şəxs öncə yol verilən cinayətə görə artıq cəzasını çəkmişdir. Lakin şəxsin üzərindən məhkumluq götürülməmiş və ödənilməmiş yenidən cinayət törətməsi, onun şəxsiyyətinin təhlükəliliyinin yüksək olması haqda nəticə çıxarmağa əsas verir. Belə təhlükəlilik əslində məsuliyyətin diferensiasiyasının əsasına çevrilməməli, buna görə də residivlik əməlin tövsifinə deyil, sanksiya hüddündə cəzanın həddinə təsir etməlidir.

Əməli məhkumluqla bağlı «təkrar törətmə» əlaməti üzrə tövsif edilən şəxslərə cəza təyin edilməsi ilə bağlı Rusiya Federasiyası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Cinayətə görə məhkəmələrin cəza təyin etmə təcrübəsi haqqında» 11 iyun 1999-cu il tarixli qərarında məhkəmələrə tövsiyə verilmişdir. Həmin qərarla qeyd edilir ki, sonradan törədilən cinayət əvvəlki məhkumluqla bağlı «təkrar törətmə» əlaməti üzrə cinayətin tövsifinə səbəb olursa, «təkrar törətmə» halı CM-in 61.1.1-ci maddəsilə cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınır, residivin növü aydınlaşdırılır, CM-in 177.2.2-ci maddəsilə «təkrarlıq» əlaməti üzrə sanksiya çərçivəsində cəza təyin edilərkən cinayətlərin residivinə görə təyin edilən cəzanın hədlərinə dair

65-ci maddənin göstərişləri rəhbər tutulur¹.

Ресидив ъинайятларин нювлари

¹ Йухарыда гейд етдийимиз мцлащизя бахымындан биз Русия Федерациясы Али Мящкямяси Пленумунун гейд едилян мясяляйя даир тювсифля баълы мящкямяляря вердийи изащаты мягбул саймырыг. Лакин щазырда «тякрарлыбын» гейд едилян нювц иля баълы тювсифи мясялясини республиканын мящкямяляри Русиянын мящкямя тярщбясинин нцмунясиндя щяйата кечирилляр.

Яввялляр тюрядилян Ынайтля баьлы мювьуд мяцкумлуг
юдянилдикдя, йахуд да эютцрцлдцкдя беля Ынайтлин щцгуги
нятияси
арадан алхдыьы цчцн йенидян тюрядилян Ынайтля рабитядя ол-

СМ-ин 18.4-сү мaddəsinin göstərişinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərə görə məhkumluqlar residivin müəyyən olunması zamanı nəzərə alınmır. Fərz edək ki, əvvəllər oğurluq üstündə məhkum edilən yetkinlik yaşına çatmayan (cəza çəkmiş, lakin məhkumluğu ödənilməmiş və götürülməmiş) yenidən oğurluq əməlini törədir. Belə halda yetkinlik yaşına çatmayanın əməli СМ-ин 177.2.2-ci maddəsilə «təkrar törətmə» əlaməti üzrə tövsif edilə bilməz. Residivlik onlar üçün cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınmır. Eləcə də СМ-ин 65-ci maddəsinin residivistlərin cəzasının fərdiləşdirilməsinə dair göstərişi onlara şamil edilmir.

Residivlərin məsuliyyətinə dair yuxarıda söylədiyimiz tənqidi mülahizələri məhkumluğu olan və yenidən cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanların əməllərinin tövsifinə şamil etmirik.

Residiv probleminə həsr edilmiş elmi ədəbiyyatda residivin sadə və mürəkkəb, ümumi və xüsusi residiv, az ağır və ağır cinayətlərin residivi və s. növləri fərqləndirilir¹.

Ümumi residiv müxtəlif növdən olan cinayətlərin törədilməsilə yaranan məhkumluqla bağlı olur. Məsələn, şəxs

¹ Кафаров Т.М. Проблема рецидива в советском уголовном праве. Баку, Элм, 1972. С. 37-92.

sağlamlığa ağır zərər yetirməyə görə məhkum edilir, sonra da oğurluq edir.

Xüsusi residiv həm eyni, həm də eyni növdən olan cinayətlərin törədilməsilə əlaqədar məhkumluqla bağlı olur. Çox hallarda xüsusi residiv qanunda məsuliyyəti ağırlaşdıran tərkib əlaməti kimi müəyyən edilir.

Residivin yaranması aşağıdakı hüquqi nəticələri doğurur: 1) residiv cəzanı ağırlaşdıran əlaməti olan tərkiblərin yaranmasının əsası olur; 2) residiv cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edilmişdir (CM-in 61.1.1-ci maddəsi); 3) residivin növlərindən asılı olaraq müxtəlif həddə cəza təyin edilir (CM-in 65.2-ci maddəsi); 4) residiv azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın çəkilmə yerinə təsir edir (CM-in 56-cı maddəsi).

ƏDƏBİYYAT

Qrişanin N.V. Otvetstvennostğ prestupnikov reüidivistov po uqolovnomu pravu. M., 1974.

Karaev T.G. Povtornostğ prestupleniə. M., 1983.

Kafarov T.M. Problema reüidiva v sovetskom uqolovnom prave. Baku, Gİm, 1972.

Krasikov Ö.A. Mnojestvennostğ prestupleniy. M., 1988.

Krivolapov Q.Q. Mnojestvennostğ prestupleniy po sovetskomu uqolovnomu pravu. M., 1989.

Malğkov V.P. Mnojestvennostğ prestupleniy i ee formı po sovetskomu uqolovnomu pravu. Kazanğ, 1982.

Malğkov V.P. Povtornostğ prestupleniy. Kazanğ, 1970.

Malğkov V.P. Sovokupnostğ prestupleniy. Kazanğ, 1974.

Naumov A.V. Cinayət hüququ. Qanun. Bakı, 1998.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 1. Obhaə çastğ. M.,

Zerüalo, 1999.

Uqolovnoe pravo Rossiyskoy Federacii. Obhaə çastğ. M., Öristğ, 2001.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlar məcmuəsi (2003-2006). Hüquq ədəbiyyatı, Bakı, 2006.

XIV FƏSİL CƏZANIN ANLAYIŞI VƏ MƏQSƏDİ

§ 1. Cəzanın anlayışı

Qüvvədə olan cinayət qanununda cəzanın aşağıdakı məzmununda anlayışı verilir: «Cəza məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir. Cəza cinayət törətməkdə təqsirli hesab edilən şəxsə tətbiq olunur və həmin şəxs barəsində bu Məcəllə ilə müəyyən edilən məhrumiyyətlər yaradılmasından və ya onun hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından ibarətdir» (CM-in 41.1-ci maddəsi).

Tərifdən göründüyü kimi, *cəza cinayət törətməkdə təqsiri olan şəxs barəsində tətbiq edilir*. Burada *törədilən cinayət* şəxsin məsuliyyətinin və tətbiq edilən cəzanın əsası olur və hüquqi fakt kimi çıxış edir. Şəxs qanunla cinayət sayılan əməli həyatda törətməkdə təqsirli olur, belə əmələ ya qəsdən, yaxud da ehtiyatsızlıqla yol verir.

Cinayətə görə tətbiq edilən cəza fərdi xarakter daşıyır. Cəza ancaq belə əməli törətməkdə *təqsirli olan şəxs* barəsində tətbiq edilir.

Başqa hüquq sahələrində də, məsələn, inzibati və mülki hüquq pozuntusu, intizam xətası və s. müvafiq sahələr üzrə tətbiq edilən tənbehin hüquqi əsası olur. Lakin cinayət törədən şəxsin əməli ilə bağlı olan ictimai təhlükəlilik, qeyri-hüquqilik (əməlin törədilməsi cinayət qanunu və cəzanın tətbiqi hədəsi ilə qadağan edilir) və təqsirlilik (təqsirin predmet məzmunu) başqa növ hüquq pozuntularının uyğun əlamətlərindən fərqlənir.

Cinayətə görə tətbiq edilən cəza başqa hüquq sahələrində tətbiq edilən tənbehlərin (həm xarakterinə, həm də hüquqi nəti-

cələrinə görə) özünün daha sərtliyi ilə seçilir. Cinayətə görə tətbiq edilən cəza növlərinin dairəsi başqa hüquq sahələrində hüquqi məsuliyyətə görə tətbiq edilən tənbeh növlərinin dairəsindən daha genişdir.

Eləcə də cinayətə görə cəzalar əsas və əlavə cəza qismində tətbiq edildiyi halda, hüququn başqa sahələrində tənbehlərin qeyd edilən qaydada tətbiqi nəzərdə tutulmur. Həm də bəzi cəza növləri ancaq cinayət hüququ üçün xarakterikdir: məsələn, ömürlük və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzaları.

Cəza dövlət adından məhkəmənin hökmü ilə tətbiq edilən məcburiyyət tədbiridir. Cinayət sayılan əməllərin dairəsi qanunla ali dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilir. Bununla dövlət cəza tətbiq etmək hədəsi altında cəmiyyət üzvlərinin müəyyən hissəsini arzu olunan hüdudlarda davranışını tənzim etməyə səy edir. Cinayət törədildiyi təqdirdə isə cinayətə görə qanunla müəyyən edilən sanksiya (cəza) dövlət adından ancaq məhkəmə orqanları tərəfindən tətbiq edilir. Başqa hüquq pozuntularına görə isə tənbeh tədbirlərinin tətbiqi inzibati komissiyalar, polis və maliyyə orqanları, habelə məhkəmə və s. orqanlar tərəfindən və onların öz adlarından həyata keçirilir.

Cinayətə görə cəzanın tətbiqi ilə eyni vaxtda məhkum və onun əməli dövlət adından pislənir, məhkum Azərbaycan dövləti adından mühakimə edilir¹.

Digər hüquq pozuntularına görə tətbiq edilən tənbehlə, şəxs və onun törətdiyi hüquq pozuntusu dövlət adından pislənilmir.

---

¹ Ингилаба гядяр Русийанын ъинайят щцгугунда мящкумун вя онун криминал ямялинин дьвлят адындан пислянмяси ъязанын мащиййятини ифадя едян яламят сайылырды (*Сергеевский Н.Д.* Русское уголовное право. Часть Общая. СПб., 1913. С. 66.).

Cinayətə görə tətbiq edilən cəza başqa hüquq pozuntularına görə tətbiq edilən tənbehlərdən özünün prosessual qaydasına görə də fərqlənir. Burada yalnız mülki-hüquqi sanksiyanın tətbiqi bir qədər cəzanın tətbiqilə bağlı olan prosessual qaydaya bənzəyir. Mülki-hüquqi sanksiya qətnamə formasında prosessual aktla tətbiq edilir. Həm də belə akt dövlətin adından məhkəmə tərəfindən qəbul edilir. Cinayətə görə tətbiq edilən cəza dövlət məcburiyyət tədbirinin yeganə formasıdır ki, hökm qismində prosessual aktla tətbiq edilir. Hökm dövlət adından məhkəmə tərəfindən çıxarılır.

Cəza törədilən cinayətə görə tənbehdir. Tənbeh cəzanın yetirdiyi maddi, mənəvi və fiziki məhrumiyyətləri ifadə edir, cəzanın mahiyyətini əks etdirir.

Cinayətlərə görə tətbiq edilən cəzalarla bağlı tarixə diqqət yetirdikdə cəzanın elementi kimi tənbehin xarakterinin, növünün dəyişən təbiətə malik olduğu bəlli olur.

Əlbəttə, tətbiq edilən cəzalar, onların xarakteri həmişə dövlətin siyasi quruluşundan, habelə şəxsiyyətin cəmiyyətdəki, dövlətdəki mövqeyindən asılıdır. Cəzanın tarixilə tanışlıq göstərir ki, bütün dövrlərdə və əksər dövlətlərdə insanın həyatı, bədəni, bədən üzvləri, əmlakı, azadlığı, ləyaqəti və s. cəzanın predmeti olmuşdur. Öldürmə, bədənə xəsarət yetirmə, döymə, bədənə ağrı yetirmə, çarmıxa çəkmə, qovma, əmlakdan məhrum etmə, şərəf və ləyaqəti təhqir etmə və s. cəzanın predmeti kimi çıxış etmişdir.

Tarixin daha ön çağlarında cəzanın ziyanı ancaq insanın fiziki varlığına və onun əmlakına qarşı yönəlmiş halda, sonrakı dövrlərdə tədricən belə mövqedən uzaqlaşılmış, cəzanın ziyanı həm fiziki, həm də şəxsin mənəvi varlığına qarşı yönəldilmişdir.

Ümumiyyətlə, XVIII əsrdən başlayaraq klassik hüquq mək-

təbinin, habelə cinayət hüququna dair meydana gələn digər mütərəqqi təlimlərin təsiri altında ayrı-ayrı dövlətlərdə cinayət qanunvericiliyinə aid keçirilən islahatlarda cəzanın predmetinə daha çox qeyri-əşya xarakterli ünsürlər, xüsusən, mənəvi ünsürlər daxil edilmişdir.

Fikrimizcə, cəzanın tətbiqində əsas predmetin məhkumun fiziki, yaxud da mənəvi varlığının olması məsələsi, cinayətin, habelə cinayəti doğuran halların təbiətindən asılı olaraq həll edilməlidir. Əgər insanın vücudu idarə olunandırsa, alətdirsə, cinayətin determinantları fiziki varlıqla deyil, fərdin deformatsiyaya uğramış sosial proqramı ilə (şəxsiyyətlə) bağlıdırsa, belə halda cəza ilə bağlı zərəri şəxsin fiziki varlığına yetirmək lüzumsuz olur.

Tənbeh cəzanın mahiyyətini ifadə edir¹. Tənbeh bu və ya başqa cəza növü üçün xarakterik olan məhrumiyyətdir, kəmiyyət və keyfiyyət müəyyənliyinə malikdir. Hər bir cəza növünün keyfiyyət tərəfi onun məhrumiyyətinin xarakteri ilə müəyyən edilir. Məsələn, azadlıqdan məhrum etmə məhkumu cəmiyyətdən təcrid etməklə, cəzaçəkmə müəsisələrində məcburi qaydada məskun etmədə; cərimə hökmlə müəyyən edilən məbləğdə pulun dövlət nəfinə keçirilməsində və s. ifadə olunur.

Konkret cəza növünün müəyyən etdiyi tənbehin kəmiyyət tərəfi məhrumiyyətin qanunla yol verilən hədlərində ifadə olunur. Belə ki, qanunla azadlıqdan məhrum etmə üç aydan on beş ilə qədər müddətə təyin edilir. Cərimə yüz manatdan on min manatadək miqdarda təyin edilə bilər.

Cəzanın tənbeh ünsürü həmişə məlum, sabit kəmiyyət deyildir. Cinayətlər haqqında, tətbiq edilən cəzaların cinayətlərin ağırlığına uyğunluğu haqqında respublikanın vətəndaşlarının

---

¹ Рагимов И.М. Философия наказания и проблемы его назначения. Баку, Дипломат, 1998. С. 11.

hüquq düşüncəsində baş verən dəyişiklikdən, vətəndaşların hüquq mədəniyyətinin vəziyyətindən, eləcə də, dövlətin ictimai-siyasi vəziyyətindən asılı olaraq cəzanın tənbeh elementi zaman keçdikcə yumşaldılmalı və onun tətbiqinə qənaət edilməlidir.

Əzabsız, iztirabsız cəza yoxdur. Cəzanın məhrumiyyətə düşürmək xüsusiyyətindən istifadə etməklə onun məqsədlərinə nail olunur. Tənbehsiz cəza insanlar tərəfindən ədalətli tədbir kimi qəbul edilə bilməzdi, eləcə də məhkəmə tərəfindən cəmiyyətin mənafeyi üçün və cinayəti törədəni islah etmək üçün təyin edilən cəzanın tərbiyəvi funksiyasına nail olmaq mümkün olmazdı.

Cəza məhkumluq yaradır. Məhkumluq törədilən cinayətə görə hər hansı cəzaya məhkum edilən şəxsin hüquqi vəziyyətidir. Məhkumluq təyin edilən cəzanı nəzərdə tutan hökmün qüvvəyə minməsi ilə başlayır, cəzanın çəkildiyi müddəti əhatə etməklə, həm də cəza çəkildikdən sonra qanunla müəyyən edilən müddətə davam edir. Məhkumluq şəxs üçün bir sıra arzuolunmaz hüquqi nəticələr doğurur.

Cəza dövlət məcburiyyət tədbirlərinin nisbətən sərt formalarındandır. Lakin cəza ilə bağlı məcburiyyətin imkanları məhduddur. Cinayətkarlıqla mübarizədə cinayətkarlığın qarşısının alınmasına üstün yer verilir. Cinayətkarlığın qarşısının alınması probleminə sosial proseslərin tənzim olunmasının bir sahəsi, sosial idarəetmənin bir növü kimi baxılır. Cinayətləri doğuran səbəblərin neytrallaşdırılmasına yönələn siyasi, iqtisadi, təsərrüfat-təşkilat və mədəni-tərbiyəvi tədbirlərə mühüm əhəmiyyət verilir.

Cinayətkarlığın real vəziyyəti iki növ amillərdən – cinayətkarlığı doğuran kriminogen və cinayətlərin törədilməsinə mane olan antikriminogen hallardan asılıdır. Antikriminogen hallar

sırasına həm də cəza daxildir.

Cəza cinayət bař verdikdən sonra, nəticəyə görə, onu törədən ř xs barəsində tətbiq edilir. Cinayətin bir qisim determinantları isə ř xsd n kənarda mövcud olur. ř xs  cəza tətbiq etməklə faktiki belə kriminogen x susiy tl r  malik olan obyektiv amilləri neytrallařdırmaq mümkün olmur. Lakin cəzanın tətbiqi ilə, cəzanın icrası prosesində cinayətin subyektiv səbəblərini aradan qaldırmaq mümkün hesab edilir. Buna görə də cinayətkarlıqla mübarizədə cəza yardımçı vasitə olsa da, mühüm dövlət məcburiyyət tədbiri kimi  z əhəmiyyətini itirmir.

M cburiyy tl  baęlı olmayan inandırma tədbirləri uęurlu olmadıqda, dövlət məcburiyyət tədbirlərindən, eləcə də, cəzadan istifadə edir. Inandırma v  məcburiyyət cəmiyyətdə müstəqil təsir metodlarıdır və bir-birinə qarřı durmur. Onlar bir-birilə qarřılıqlı əlaqədədir. Inandırma metodu  z nəticəsini vermədikdə, məcburiyyətə istinad edilir. Məcburiyyət azlıq barəsində tətbiq edilən tədbirdir v   oxluęun inamına əsaslanır. Burada m cburiyy td n inandırmaya nail olmaęın vasitəsi kimi istifadə edilir.

Cinayətlərə qarřı mübarizədə həyata keçirilən cəza siyasətinin iki istiqaməti fərqləndirilir. Birinci, aęır cinayət törədənlərə v  residivistl r  daha sərt cəzalar təyin edilir. İkinci, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətləri edən ř xsl r  azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəza növlərinin tətbiqinə geniř yer verilir.

ř rh edilənlər əsasında cəza  c n xarakterik olan ařaęıdakı əlamətləri fərqləndirmək olar:

- cəza cinayət törətməkdə təqsirli olan ř xs barəsində tətbiq edilir;
- cəza dövlət adından məhkəmənin h km  ilə tətbiq edilir;
- cəza törədilən cinayətə görə t nbehdir;

- cəza məhkumluq yaradır;
- cəza dövlət məcburiyyət tədbiridir.

§ 2. Cəzanın məqsədi

Cəzanın məqsədi ictimai fikir tarixinin bütün dövrlərində böyük zəka sahiblərini düşündürən məsələlərdən olmuşdur. Cəza və onun məqsədilə bağlı hələ keçən əsrlərdə (XIX-XX əsrlərdə) onlarla fəlsəfi sistem, yüzdən artıq hüquq təlimi olmuşdur. Bu gün onların sayı daha da artmışdır. Cəzanın məqsədilə bağlı mövcud təlim nəzərdən keçirməklə, onların içərisindən ikisini xüsusilə qeyd etmək, fərqləndirmək olar:

1. *Cəzaya dair mütləq nəzəriyyə.*
2. *Nisbi cəza nəzəriyyəsi.*

Cinayət hüququnda cəzaya dair mütləq nəzəriyyə daxilində də teoloji nəzəriyyəni, maddi və dialektik əvəz nəzəriyyələrini fərqləndirmək olar. Öz növbəsində nisbi cəza nəzəriyyəsini də üç qrupa ayırmaq olar:

- a) *ümumi xəbərdarlıq nəzəriyyəsi;*
- b) *xüsusi xəbərdarlıq nəzəriyyəsi;*
- c) *qarışıq nəzəriyyə.*

Cəzaya dair mütləq nəzəriyyənin tərəfdarlarının fikrincə, cəzanın məqsədi mütləq, mücərrəd ideyadır. Bu nəzəriyyəyə görə, cəza törədilən cinayətə görə əvəz çıxmaqdan kənar heç bir utilitar (faydalı) məqsəd izləmir.

Cəza törədilmiş cinayətə görə cinayət törədən şəxs barəsində tətbiq edilən **qisasdır**. Cəzaya dair istər mütləq, istərsə də nisbi nəzəriyyələr dövlətin cinayətə görə cəzalandırmaq hüququnu etiraf edir, əsaslandırır.

Mütləq cəza nəzəriyyəsi dövlətin cəza tətbiq etmək hüququ-

nu şərtsiz qəbul edir. Dövlətin belə hüququ ya insan fəvqündə duran ictimai qanunlara, yaxud da insanın təbii (maddi və mə-nəvi) xüsusiyyətlərinə görə əsaslandırılır.

Teoloji nəzəriyyəyə görə, cinayət etmək günah işlətməkdir. Cəzanın məqsədi onun tətbiqi ilə belə günahı «yumağa» nail olmaqdır. **Maddi əvəzçixma** nəzəriyyəsini İ.Kant, **dialektik əvəzçixma** nəzəriyyəsini F.Hegel inkişaf etdirmiş və bunlar bütövlükdə XIX əsrdə cəza ilə bağlı fəlsəfi və hüquqi baxışla-rın inkişafına mühüm təsir göstərmişdir.

İ.Kant cəzaya dair baxışlarını mənəvi əvəz nəzəriyyəsində (maddi əvəz nəzəriyyəsini bir növü) əsaslandırır. Bu nəzəriyy-əyə görə, insan məlum tələblərə malik olan idrakla doğulur. Ədalətin təntənəsindən həzz almaq, ədalətsizliyi rədd etmək insanın təbii halı hesab edilir. Cəzanın tətbiqi ilə bağlı ədalət mü-hakiməsinin fəaliyyəti mənəvi qəti imperativi rəhbər tutur. Hər hansı əmələ görə cəza insanın mənəvi təbiətinin tələbindən irəli gəlir. İ.Kanta görə, mənəvi imperativ yamanlığa qarşı yamanlıqla əvəz çıxmağı tələb edir. Cəza cinayətin doğurduğu yamanlığa bə-rabər yamanlıq yetirir. Əgər sən həmvətənlərinə layiq olmayan ya-manlıq edirsənsə, eyni vaxtda belə yamanlığı özün barəsində et-miş olursan. Başqasını təhqir etməklə, soymaqla, eyni zamanda özünü təhqir etmiş və soymuş olursan. Başqasını öldürməklə özü-nü öldürürsən.

Kanta görə əbədi mənəviyyatın bu qanunu öz hərəkətini da-yandırarsa, insanların həyatı öz mənasını itirər.

Cəzaya dair əvəz nəzəriyyəsi (talion) qəti bərabərlik mövqe-yində şəxs qisas instinktinə əsaslandığı halda, cəzaya dair mənəvi əvəz nəzəriyyəsi pozulmuş ədalətin bərpasına dair zər-ərçəkənin mənəvi hisslərinin təmin edilməsi tələbinə — sub-yektiv ideyaya əsaslanır.

Cəzaya dair maddi əvəz nəzəriyyəsində törədilən cinayətin

və tətbiq edilən cəzanın zahiri nəticələri kimi təzahür edən yamanlığın qəti ekvivalent olması (dişə-diş, gözə-göz və s.) tələbi qoyulduğu halda, mənəvi əvəz nəzəriyyəsi qismən belə mövqedən uzaqlaşır. Tətbiq edilən cəzanın cinayətin ağırlığına uyğun gəlməsinə dair ədalətlik hisslərinin təmin edilməsi başlıca meyar olur. Bu da bir sıra cinayətlərə görə cəzanın xarakterini qismən dəyişdirməyə imkan verir. Məsələn, mənəvi əvəz nəzəriyyəsi təhqirə, oğurluğa, zorlamaya, uşaqbazlığa və s. cinayətlərə görə zərərçəkmiş şəxsdən üzr istəmə, onun əlindən öpmə, əmlak müsadirəsi, müxtəlif müddətlərə katorqaya göndərmə, axtalama, cəmiyyətdən qovma kimi cəzaların tətbiqinə haqq qazandırır¹.

F.Hegel özünün Triadasından² çıxış edir. Onun – cəzanın məqsədi kimi – əvəz ideyasına görə təqsirkar cinayət törətməklə, eyni vaxtda özü barəsində kriminal davranışını inkar edən ləbüd cəzanın tətbiqini müəyyən edir. Hegelə görə, cəza əvəz olmaqla baş verən cinayətin digər tərəfidir və onu zərurət kimi nəzərdə tutur³.

Nisbi nəzəriyyəyə görə, cəza müəyyən utilitar məqsədə nail olmaq üçün, məsələn, cəmiyyətin digər üzvlərini cinayətdən çəkəndirmək, yaxud da məhkumu islah etmək üçün tətbiq edi-

---

¹ Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая. В 2-х томах. Т. II. СПб., 1902. С. 883.

² «Триада» Щеэелин фялсяфясиндя просесин инкишафынын цч пиллясини (тезис, антитезис вя синтез) нязрядя тутан терминдир. Щеэеля эоря щцгуг аьласыьан идеядыр, йараданын ирадясидир (тезис). Ёинайят ямяли зярярли ирадянин тязашцрц кими бу идеяны инкар едир (антитезис). Йаранмыш зиддиййятин инкары зяруряти йараныр. Ёязанын тятбиги иля щцгуги инкар едян зярярли ирадянин инкары баш верир, щцгуг бярпа едилир (синтез). Мцяллифин фикринъя, ёязя ёинайятя эоря явяз кими йетирилян щисси изтирабы нязрядя тутмур. Ёязя ёинайятин мащиййятини, онун щечлийини мцяййян едир. Буна эоря дя Щеэел ёязайя аид тялимини бярпа нязяриййяси адландырмышдыр (Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть Общая. В 2-х томах. Т. II. СПб., 1902. С. 884).

³ Гегель Ф. Философия права. М., 1990. С. 149-151.

lir.

Nisbi nəzəriyyələr içərisində əsası Bentam tərəfindən qoyulan vahimə nəzəriyyəsi geniş yayılmışdır. Bu nəzəriyyə sonradan XIX əsrdə Anselm Feyerbax tərəfindən psixoloji nəzəriyyə adı altında modelləşdirilmişdir. Feyerbaxın cəza nəzəriyyəsi cəzanın tətbiqi hədəsinə əsaslanır. Bu nəzəriyyəyə görə törədilən kriminal əmələ cəza tətbiq ediləcəyini bilə-bilə şəxs cinayət törədir və buna görə də onun barəsində cəza tətbiq edilir.

Vahimə nəzəriyyəsinin yaratdığı ümumxəbərdarlıq təsiri vətəndaşlara təsir etməli və onları cinayətdən çəkəndirməlidir. A.Feyerbaxa görə, tətbiq edilən cəza təqsirkara cinayətin gətirdiyi faydadan daha çox ziyan yetirməlidir. Yalnız belə cəzanın vahiməsi şəxsi cinayətdən çəkəndirə bilər.

Cəzanın vahiməsini real etmək üçün, hər bir halda törədilən cinayətə görə cəza tətbiq edilməlidir.

Yuxarıda adları çəkilən nəzəriyyələri birtərəfli hesab edən bir çox kriminalistlər «qarışıq» cəza nəzəriyyəsi mövqeyindən çıxış edirlər. XIX əsrdən başlayaraq zəmanəmizə qədər əksər kriminalistlər cəzanın integrativ xarakterli məqsəd izlədiyini qeyd edirlər. Buna da ədəbiyyatda qarışıq cəza nəzəriyyəsi adı verilmişdir. Bu nəzəriyyəyə görə, cəza müxtəlif kombinasiyalı məqsədlər izləyir: əvəz çıxma, ümumi və xüsusi xəbərdarlıq, vahimə yaratma, islah etmə və s. Məşhur rus kriminalistlərindən N.S.Taqantsev, N.D. Sergeyevski, İ.Y.Foynitski, A.F.Kist-yakovski qarışıq cəza nəzəriyyəsinin nümayəndələri olmuşlar. Bu nəzəriyyənin bəzi tərəfdarları cəzanın vahimə yaratma məqsədini, digərləri, məsələn, cinayət hüququnun antropoloji məktəbinin tərəfdarları xüsusi xəbərdarlığı ön plana çəkmişlər.

Cinayət hüququ sosioloji məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən biri alman kriminalisti List cinayətkarların təsnifatından asılı olaraq cəzanın məqsədlərini qruplaşdırırdı. Onun fik-

rincə, təsadüfi cinayətkarlar barəsində cəzanın məqsədi vahimə yaratmaqdan, zərərli meyllərdən xilas edilməsi mümkün olanları islah etməkdən, vərmişkar cinayətkarları zərərsizləşdirməkdən (ölüm cəzası, ömürlük həbs) ibarətdir.

Respublikanın qüvvədə olan CM-in 41-ci maddəsində cəzanın məqsədi təsbit edilmişdir. Qanunun bu norması ilə tanışlıq göstərir ki, cəzanın məqsədi qarışıq cəza nəzəriyyəsinə əsasən müəyyən edilmişdir. Məcəllənin 41-ci maddəsi cəzanın aşağıdakı məqsədlərini müəyyən edir: 1) sosial ədaləti bərpa etmək; 2) məhkumu islah etmək; 3) məhkum tərəfindən, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq.

1) sosial ədalətin bərpası cinayətlə pozulan şəxsi, ictimai və dövlət mənafeyinin bərpasını nəzərdə tutur.

Hüquq ədəbiyyatında sosial ədalətin bərpası anlayışı müxtəlif səpkidə şərh edilir. Son illərdə dərc edilən dərsliklər və kommentariyalarda qeyd edilir ki, sosial ədalətin bərpa olunması CM-in 8-ci maddəsində təsbit olunmuş ədalət prinsipinin müəyyən etdiyi tələblərlə yanaşı, həm də cinayətlə pozulan, ziyan çəkən sosial mənafeələrin bərpa olunmasıdır. Cəzanın sosial ədalətin bərpa olunması məqsədinin, bir tərəfdən, zərərcəkən barəsində ədalətin bərqərar olmasını, digər tərəfdən, cinayət törədən şəxsə ədalətli cəza təyin edilməsini nəzərdə tutması kimi mövqe də mövcuddur¹.

Vurulan maddi ziyan cərimə ilə, islah işi növündə cəzanın icrası zamanı, əmək haqqından tutmalarla aradan qaldırılır. Cinayətlə yetirilən fiziki zərəri tam aradan qaldırmaq mümkün olmasa da, təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın çəkilməsi, zərərcəkənin müalicəsi, öldürülən şəxsin

---

¹ Курс уголовного права. Общая часть. В 5-и томах. Т. 2. Общая часть. М., Зерцало. 1999. С. 17.

dəfni ilə bağlı xərclərin ödənilməsi və s. törədilən cinayətin zərərçəkənə yetirdiyi ziyanın qismən kompensasiya edilməsi xüsusiyyəti kimi qiymətləndirilə bilər.

Beləliklə, ədalətlik prinsipi təkcə cəzanın cinayətin ağırlığına deyil, həm də cəzanın cinayəti törədənin şəxsiyyətinin təhlükəliliyinə, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallara uyğun olmasını tələb edir (CM-in 8.1-ci və 58.3-cü maddələri).

Cəzanın cinayətin ağırlığına uyğun olması tələbi təkcə cəzanın fərdiləşdirilməsilə və təyin edilməsilə başa çatmır. Bu, həm də cinayətlərə görə qurulan sanksiyalara qarşı qoyulan tələbdir. Başqa sözlə, mövcud sanksiya cinayətin ağırlığına adekvat olmalıdır¹.

Beləliklə, sosial ədalətin bərpası kimi *cəzanın məqsədi*: a) cinayətin şəxsiyyətə, cəmiyyətə və dövlətə vurduğu ziyanın optimal kompensasiyası imkanını; b) cəzanın cinayətin ağırlığına, təqsirkarın şəxsiyyətinin təhlükəliliyinə, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallara uyğunluğunu; c) ikiqat cəzalandırmanın qadağan edilməsini; ç) cəzanın tətbiqində insan ləyaqətinin alçaldılmasına, əzab və işgəncə verilməsinə yol verilməməsinə nəzərdə tutur;

2) məhkumu islah etmək, onun tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq *cəzanın xüsusi xəbərdaredici məqsədi* sayılır.

Məhkumu islah etmək, onu yeni cinayətlər törətməkdən çə-

¹ Бязи мцяллиярларин фикринъя, санксийа тьякъя ъинайятин дейил, щям дя ъинайяти тюрядянин шяхсийятинин тьящлякялилийиня уйьун олмалыдыр. Тьяк-лиф едилер ки, криминалоэийада ишляниб щазырланан ъинайяткарларын типляри санксийалар гуруларкян нязря алынмалыдыр (Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 2. Общая часть. М., 1999. С. 19). Биз беля мювгейи мягбул саймырыг. Криминалоэийа елминдя ишляниб щазырланан криминал ъинайяткар шяхсийят типляри дягиг критерийалара суюкянир вя санксийаларын гурулмасы мейарларындын бири кими эютцрцля билмяз.

kindirə bilən zərərli sosial-psixoloji meyllərdən, kriminogen xüsusiyyətlərdən azad etməyi nəzərdə tutur. Cəmiyyətə zidd meyllərin neytrallaşdırılmasına nail olunması məhkumun yenedən «ictimailəşdirilməsinin» birinci mərhələsi sayıla bilər.

Yenedən tərbiyə məhkumun şəxsiyyətinin daha dərindən əsaslı dəyişdirilməsinə nail olmağı, onda cəmiyyət tərəfindən bəyənilən və cəmiyyət üçün faydalı olan yeni baxışların və prinsiplərin püxtələşməsinə müəyyən edir.

Cinayətkarlıqla mübarizədə cəzanın çoxillik tətbiqi təcrübəsi göstərir ki, cinayət törədən şəxslərin cəzanın tətbiqi ilə **yenedən tərbiyələndirilməsi məqsədinə** nail olunması reallıqdan uzaq məsələdir. Bununla əlaqədar olaraq Respublikada qəbul edilən yeni cinayət qanunvericiliyi «yenedən tərbiyə etməni» cəzanın məqsədləri sırasına daxil etmir.

Təyin edilən cəzanın ədalətli olması xeyli dərəcədə cəzanın izlədiyi sosial məqsəd baxımından onun nəticəli olmasına kömək edir.

Cəza təyində ədalətliliyə nail olunması kifayətləndirici meyar əsasında, bütövlükdə əməli, əməlin nəticəsini, cinayətin motivini, törədilən əmələ məhkumun münasibətini nəzərə almaqla məsuliyyətin və cəzanın fərdiləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Cəzanın təyini və onun icrası ilə bağlı zəruri və kifayətləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi, bir tərəfdən, cəzanın ümumi və xüsusi xəbərdarlığını təmin edir, digər tərəfdən, cinayətkarın **yenedən tərbiyə edilməsini** və onun düzgün əmək və həyat yoluna qayıtmasına qayğı göstərilməsini nəzərdə tutur¹.

Cəzanın islah etmək məqsədindən fərqli olaraq onun yenedən tərbiyə etmək məqsədinə cəzanın tətbiqi ilə deyil, daha

---

¹ Исмаилов И.А. Преступность и уголовное право. Баку, 1990. С. 149.

çox sosial-pedaqoji təsir tədbirlərinin, əmək tərbiyə vasitələrinin tətbiqilə nail olunur. Təkcə cinayət-hüquqi təsir tədbirləri ilə şəxsiyyəti deqredasiyaya uğramış məhkumun şüurunda, baxışlarında tam dəyişiklik yaratmaq mümkün deyildir. Cəzaçəkmə müəssisələrinin hazırkı mövcud sistemi şəraitində cəzanın icrası ilə onun qarşısında məhkumların *yenidən tərbiyə edilməsinə* nail olmaq kimi vəzifənin müəyyən edilməsi sosial hadisə kimi cəzanın imkanları daxilində olan məsələ deyildir.

Xüsusi xəbərdarlıq məhkuma cəzanın elə təsirini nəzərdə tutur ki, bunun da nəticəsində məhkum yenidən cinayət törətmir. Beləliklə, cəza törədilən cinayətdən sonra tətbiq edilsə də (retrospektiv xarakterdə olsa da) onun qarşısına perspektivli məqsəd qoyulur: öncə məhkum edilən şəxsin residiv cinayətinin qarşısını almaq, cəzanın məzmunununun realizəsi yolu ilə buna nail olmaq. Burada məhkumun islah edilməsi, vahimə yaratma, fiziki cəhətdən məhkumun residiv cinayətə yol verməsi imkanlarını aradan qaldırma xüsusi xəbərdarlıq mexanizminin elementləri olur.

Vahimə cəzanın məzmununa daxil olan tənbehlə bağlı məhdudiyyətlər yaradır. Yenidən cəzalanmaq və tənbeh tədbirlərinə məruz qalmaq qorxusu məhkumu yenidən cinayət törətməkdən çəkindirir. Məsələn, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza, bir tərəfdən, məhkumu cəmiyyətdən təcrid etməklə, digər tərəfdən, isə onu rejim qaydalarına riayət etməyə vadar etməklə yenidən cinayəti törətməkdən maksimum çəkindirir; vəzifə və ya peşə ilə bağlı cinayətə yol verən şəxs barəsində müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəzanın tətbiqi ilə belə məhkumların yenidən vəzifə ilə, yaxud da peşə ilə bağlı kriminal fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanları aradan qaldırılır. Lakin xüsusi

xəbərdarlıq mexanizminin elementi kimi vahimə yaratmağın effekti uzunmüddətli deyildir, çünki ən ağır rejim qaydalarına, digər daha sərt məhdudiyətlərə zaman keçdikcə vərdiş yaranır, adaptasiya gedir, məhkumun nəzərində tədricən onlar adıləşir. Buna görə də məhkumların *tərbiyə edilməsinə* üstünlük verilir. Xüsusən azadlıqdan məhrum edilən məhkumlar barəsində islah-əmək təsir tədbirlərinin, habelə *digər tərbiyəvi xarakterli* tədbirlərin (əmək tərbiyəsi, siyasi tərbiyə, ümumtəhsil və peşə-texniki təhsil) tətbiqinə geniş yer verilir. Burada cəzanın icrası ilə bağlı olan rejim qaydalarının tərbiyə vasitəsi kimi əhəmiyyətini də inkar etmək olmaz.

Azadlıqdan məhrum etmə cəza tədbiri kimi təkcə cəmiyyəti məhkumların yeni qəsdlərindən qorumağa xidmət etmir, həm də məhkumları müəyyən edilən davranış qaydalarını qəbul etməyə yönəldir, onlarda intizam vərdişləri yaradır, qanunlara və birgəyaşayış qaydalarına hörmət tərbiyə edir.

Cinayət hüququnun cəzadan şərti azad etməni (CM-in 76-cı maddəsi) nəzərdə tutan mükafatlandırıcı norması, habelə Cəzaların İcrası Məcəlləsinin bu qəbildən olan normaları məhkumlarda ictimai-faydalı əməklə könüllü məşğul olmağa, əməyə vicdanlı münasibət bəsləməyə, rejim qaydalarına riayət etməyə stimül yaradır. Könüllü, yaxud da cəzanın vahimə təsiri altında müntəzəm əmək öhdəçiliklərinin yerinə yetirilməsi, rejim qaydalarının tələblərinə riayət edilməsi tədricən məhkumda müsibət vərdişlər yaradır, onların cəmiyyətə zidd yönəlişlərinin dağılmasına və neytrallaşmasına kömək edir. İslah-əmək və tərbiyəvi xarakterli tədbirlərin müntəzəm tətbiqi məhkumların hüquq düşüncəsinə və şüuruna təsir göstərir, onların etik və əxlaq normaları haqqında təsəvvürünü dərinləşdirir.

Beləliklə, *vahimə yaratma* cəza hədəsi ilə məhkumu yeni cinayət törətməkdən çəkəndirmək məqsədilə onun şüuruna və

iradəsinə təsir göstərməni, *tərbiyə etmə* məhkumun şəxsiyyəti-
ni püxtələşdirmək, yaxud da dəyişdirmək məqsədilə ona məq-
sədyönlü təsir göstərməni nəzərdə tutur.

Cəzanın tətbiqi ilə bağlı xüsusi xəbərdarlıq tədbirləri cəza
çəkildikdən sonra də öz təsirini məhkumluq vasitəsilə davam
etdirir. Məhkumluq faktı yenidən cinayət törədiləcəyi təqdirdə
məhkum üçün daha arzuolunmaz nəticələr yaranacağına dair
potensial hədəni nəzərdə tutur. Buna görə də məhkumluq cəza-
nın əlaməti kimi özünün potensial hədəsi ilə şəxsə cinayətdən
çəkindirici təsir göstərir və cəzanın xüsusi xəbərdarlıq məqsə-
dinə xidmət edir.

§ 3. Kənar şəxsləri cinayət etməkdən çəkindirmək

Cəzanın ümumi xəbərdarlıq məqsədi. Törədilən cinayətə
görə cəzanın təyini faktının qeyri-sabit şəxslərə təsiri ilə onları
cinayətdən çəkindirmək cəzanın ümumi xəbərdarlıq məqsədini
təşkil edir. Tətbiq edilən cəzanın cəmiyyətin səbatsız üzvlərinə
göstərdiyi çəkindirici təsirin effekti xeyli dərəcədə barəsində
cəza təyin edilən əməl haqqında, belə kriminal əməlin ağırlığı
haqqında, habelə məsuliyyətin reallığının və labüdlüyünün və-
ziyyəti haqqında onlarda olan təsəvvürdən asılıdır. Lakin nəzə-
rə almaq lazımdır ki, əhalinin qeyri-sabit hissəsinin sərvət
meylləri, cəmiyyətə zidd yönəlişləri yekcins deyildir. Bir halda
onların müəyyən hissəsinin cinayətdən çəkinməsi üçün cina-
yət-hüquqi qadağa haqqında məlumatla sahib olmaları kifayət
etdiyi halda, başqa qrup səbatsız şəxslərin cinayətdən çəkin-
məsi üçün onlara daha sərt cəzaların tətbiqilə bağlı informasi-
yaların təsir göstərməsi lazım gəlir.

Bununla belə apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, vətəndaşla-

rın cinayət və cəza haqqında biliyi olduqca səthidir. Zənn edirik ki, cinayət qanununu geniş əhali kütləsi arasında təbliğ etməklə, vətəndaşların hüquq mədəniyyətini yüksəltməklə cəzanın ümumxəbərdarlıq təsirini gücləndirmək olar.

Cinayət-hüququ hədə cəzanın tətbiqi ilə əyani olaraq özünü büruzə verir. Tətbiq edilməyən ən sərt sanksiya belə özünün xəbərdaredici mənasını itirir. Buna görə də, cəzanın ümumxəbərdaredici məqsədinə nail olmaq üçün cinayət qanununun tətbiqi ilə bağlı ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə, ittihamedicı hökmün çıxarılmasına mühüm əhəmiyyət verilir. Məhkəmə iclaslarının açıq keçirilməsi, cəzanın icrasının faktiki təmin edilməsi vətəndaşların cinayətə görə tətbiq edilən cəzanın reallığını dərk etməsinə kömək edir.

Hələ vaxtilə Ç.Bekkariya qeyd edirdi ki, sərt olsa da, həmişə tətbiq edilməyən cəza ilə müqayisədə, daha yumşaq və labüd tətbiq edilməsinə inam olan cəza daha güclü təəssürat yaradır.

Yalnız baş verən cinayətləri müntəzəm aşkar etməklə və cinayət törədən şəxslərin məsuliyyətdən yayınmasına imkan verməməklə, hər bir halda cəzanın labüd tətbiqinə nail olmaqla, cəmiyyətin səbatsız üzvlərində cinayətə görə məsuliyyətin labüdlüyünə inam yaradıla bilər.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində cəzanın ümumxəbərdarlıq baxımından kimlərə çəkindirici təsir göstərməsinə dair müxtəlif fikirlər vardır. Əksər müəlliflər tərəfindən cəzanın ümumxəbərdarlıq təsirinin bütün cəmiyyət üzvlərinə deyil, ancaq sosial-psixoloji baxımdan qeyri-sabit sayılan şəxslərə qarşı yönəldiyi qeyd edilir.

Vətəndaşların tam əksəriyyətinin cəmiyyətdə arzu olunan parametrlərdə davranması onların şüurluluğuna və könüllülü-yünə əsaslanır. Cəmiyyət üçün faydalı olan əməklə məşğul olan, birgəyaşayış qaydalarına hörmət edən, mənəvi prinsipləri

dərin inama çevirən şəxslərin cinayət qanunlarının təsiri altında tərbiyə edilməsi lüzumsuz iş olardı.

Xüsusi xəbərdarlığa cəzanın faktiki təsiri ilə nail olunur. Ümumi xəbərdarlıq isə ancaq potensial formada məcburiyyət elementini nəzərdə tutur və bununla davranışa təsir göstərir. Cəzanın xüsusi xəbərdarlıq funksiyası həyata keçirildikdə məhkum cəzanın təsirini öz üzərində hiss edir. Məhkuma islah-əmək təsiri, habelə tərbiyəvi təsir göstərilir. Belə təsirlər məhkumu yeni cinayət törətməkdən çəkindirir. Cəzanın ümumi xəbərdarlığı vətəndaşların subyektiv hüquqlarına toxunmur, onların hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmır, lakin şüura, iradəyə və emosiyaya təsir edərək şəxsi yayınan hərəkətlərdən, eləcə də, cinayətdən çəkindirir. Buna görə də ümumi xəbərdarlığın effekti təkcə hüquqi problemlərdən deyil, həm də xeyli dərəcədə sosial-psixoloji problemlərdən asılıdır.

Cəzanın xüsusi xəbərdarlıq məqsədinin həyata keçirilməsi səviyyəsi residiv cinayətlərin vəziyyətilə xarakterizə olunduğu halda, əvvəllər məhkum edilməyən şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin ümumi sayı cəzanın ümumi xəbərdaredici məqsədinə nail olmasının göstəricisi sayılır.

Cəza təyini fəaliyyətində cəzanın xüsusi və ümumi xəbərdaredici məqsədi vəhdətdə nəzərə alınır. Yeni törədilən cinayətə görə təyin edilən cəza, cəzanın həm xüsusi, həm də ümumi xəbərdaredici məqsədlərinə nail olunmasını təmin etməlidir. Lakin respublikada gedən siyasi, iqtisadi, sosial-psixoloji proseslərin təsiri altında cəzanın bu və ya digər məqsədi ön plana çəkilə bilər.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərində, Böyük Vətən müharibəsi dövründə cəzanın ümumi xəbərdaredici məqsədi həmişə ön plana çəkilmişdir. Hazırda erməni qəsbkarlarının işğalçı siyasətinə son qoyulmadığı və torpaqlarımızın

işğal altında qaldığı şəraitdə hərbi cinayətlərlə mübarizədə tətbiq edilən cəzaların ümumxəbərdaredici məqsədinin ön plana çəkilməsinə üstünlük verilməlidir.

Bununla belə, cinayətkarlıqla mübarizədə cəzanın xüsusi xəbərdaredici məqsədinin ön plana çəkilməsinə üstünlük verilməlidir. Bu, heç də cəzanın ümumi xəbərdaredici məqsədindən imtina etmə kimi qiymətləndirilməməlidir.

Cəzanın ümumxəbərdaredici məqsədinin effekti, xeyli dərəcədə onun xüsusi xəbərdaredici məqsədinə nail olunmasından asılıdır. Buna görə də cəzanın hər iki məqsədinin nisbətini nəzərə almaqla, onun xüsusi xəbərdaredici məqsədinə üstünlüyün verilməsi cəzanın sisteminin, habelə CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyalarının təkmilləşdirilməsilə bağlı bir sıra məsələlərin həllini tələb edir. Belə ki, cəzanın sistemə azadlıqdan məhrum etmə cəzasından nisbətən yüngül, lakin ona alternativ olan cəza növünün daxil edilməsinə, Xüsusi hissə maddələrinin sanksiyalarının yenidən qurulmasına, azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza növlərinin icrası mexanizminin təkmilləşdirilməsinə, ictimai rəydə azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəza növlərinin icrasının effektiv olmasına, qanunu icra edən orqanların nüfuzunun qaldırılmasına nail olunmalıdır.

Ъязя ъинайят тюрямякдя тягсири олан шяхся дювлят адын-дан мящкмянин щюкмц иля тятбиг едиян, ганунла нязярдя тутулан мящрумийятлярдя, йахуд да мящкумун щцгуг вя азадлыгларынын мящдудлашдырылмасында ифадя олунан

Ъязанын мягсядлярй

ӘДӘБИҲҲАТ

Andenes İ. Nakazanie i preduprejdienie prestupleniy. M., 1979.

Belæev N.A. Üeli nakazaniә i sredstva ix dostijenя. L., 1962.

Qalgperin İ.M. Nakazanie: соüialғниe, pravovie i kriminoloqiceskie problemi. M., 1979.

Qorelik M.İ. Nakazanie i eqo naznaçenie. Minsk, 1978.

Krist N. Predeli nakazaniә. M., 1985.

Karpeü İ.İ. Nakazanie: соüialғниe, pravovie i kriminoloqiceskie problemi. M., 1973.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 2. Obhaә çastğ. M., Zerüalo, 1999.

İsmailov İ.A. Prestupnostğ i uqolovnaә politika. Baku, 1990.

Raqimov İ.M. Filosofiә nakazaniә i problemi eqo naznaçeniә. Baku, Diplomat, 1998.

Polubinskiy S.V. Üeli uqolovnoqo nakazaniә. M., 1990

Şarqorodskiy M.D. Nakazanie, eqo üeli i gffektivnostğ. L.,

1973.

XV FƏSİL CƏZANIN SİSTEMİ VƏ NÖVLƏRİ

§ 1. Cəzanın sistemi

Cəzanın sistemi və bu sistemə daxil olan hər bir cəza növü sosial zərurətin tələblərindən doğur. Müəyyən əməllərə cinayət-hüquqi qadağanın qoyulmasını zəruri edən amillər, eyni dərəcədə belə əməllərin törədilməsinə görə cəza növlərinin seçilməsinə də təsir göstərir. Belə asılılıq dinamik xarakterlidir və sosial hadisələrin inkişafı meylləri ilə sıx surətdə bağlıdır. Sosial şəraitin dəyişməsi yeni cəza növlərinin müəyyən edilməsinə, əvvəllər uğurla tətbiq edilən bu və ya digər cəza növünün ləğv edilməsinə, yaxud da onun məzmununun dəyişdirilməsinə əsas ola bilər.

Beləliklə, cəzanın sistemi həmişə məlum və dəyişməz kateqoriya deyildir. Azərbaycan Respublikasının 1927-ci və 1960-cı illərdə qəbul edilən cinayət məəcəllələrində cəzanın sistemini müəyyən edən maddələri müqayisə etməklə buna asanlıqla əmin olmaq olar. Belə ki, Respublikanın 1927-ci il Cinayət Məcəlləsinin (maddə 22) cəzanın sistemində nəzərdə tutulan «ölkədən qovma», «zəhmətkeşlərin düşməni elan etmə», «siyasi və ayrı-ayrı mülki hüquqlardan məhrum etmə» və s. bu kimi cəza növləri, o dövrün mövcud ictimai-siyasi şəraiti ilə bağlı olmuşdur. Lakin ikinci Məcəllənin qəbulundan sonra keçən 30 il müddət ərzində, ölkədə ictimai-siyasi şərait ciddi dəyişdiyindən 1960-cı ildə Respublikanın yeni Cinayət Məcəlləsi qəbul edilərkən yuxarıda qeyd edilən cəza növləri cəzanın sistemində daxil edilməmişdir.

Eləcə də sosial şəraitin dəyişməsi, sürgün və köçürmə nö-

vündə cəzanın effektiv tətbiq edilməsinə zəruri təminatın olması, qeyd olunan cəza növlərinin 1960-cı il CM ilə müəyyən edilən cəzanın sistemindən çıxarılmasını zəruri etmişdir.

Dövlət məcburiyyətinin kəskin forması olmaqla cəza və onun sistemi həm də müəyyən sabitliyə malik olmalıdır. Bunsuz cinayətkarlıqla mübarizədə istər cəzanın sisteminin, istərsə də bu sistemə daxil olan ayrı-ayrı cəza növlərinin effektiv olub-olmamasını, onların nəyə qədər olduğunu müəyyən etmək olmazdı. Cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi uzun müddət sınaqdan çıxmış vasitələrin tətbiqini tələb edir.

Cəzanın sistemi eyni vaxtda inkişafda olmalı, təkmilləşdirilməlidir. Bu da cinayətkarlıqla mübarizə tədbirlərinin müntəzəm təkmilləşdirilməsi vəzifəsindən irəli gəlir. Cəzanın sistemi anlayışı ilk növbədə sistemin ümumi elmi anlayışına əsaslanmalıdır.

Sistem anlayışı bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə və asılılıqda olan müəyyən tamı yaradan zəruri və kifayətləndirici elementlər çoxluğunu nəzərdə tutur. Sistem üçün onu yaradan elementlərin qarşılıqlı əlaqəsilə yanaşı, belə elementlərin yaratdığı tamlar (sistemlər) xarici mühit arasında daimi rabitə yaranır və belə qarşılıqlı münasibətdə sistem öz varlığını ifadə edir.

Sistem üçün iyerarxialıq, çoxsəviyyəlilik, funksiyaya malik olmaq kimi keyfiyyətlər xarakterikdir¹.

Sistem üçün xarakterik olan əlamətlər baxımından cəzanın sisteminə ədəbiyyatda verilən anlayışı qənaətləndirici saymaq olmaz. Cinayət hüquq ədəbiyyatında, bir qayda olaraq, cəzanın sisteminə «... tətbiqi məhkəmələr üçün məcburi sayılan, ağırlığına görə müəyyən qaydada düzülmiş cəza növlərinin qəti si-

---

¹ Философский энциклопедический словарь. М., 1983. С. 610-611.

yahısıdır» kimi anlayış verilir. Verilən belə anlayışlarda, ilk növbədə cəzanın sistemində daxil olan cəza növləri arasında qarşılıqlı əlaqənin olduğu qeyd edilmir. Sistem anlayışı üçün xarakterik olan əlamətlər baxımından qeyd etmək lazımdır ki, cəzanın sistemində cəza növləri tamlığa malik deyildir. Sistemdəki cəza növlərinin hamısının funksional fəaliyyəti təmin edilmir.

Respublikanın 1960-cı il CM ilə müəyyən edilən cəzanın sistemində bəzi cəza növlərinin funksional fəaliyyətinin itməsi sistemdə diskret (fasiləlilik) vəziyyəti yaratmışdır. Belə ki, cəzanın sistemində azadlıqdan məhrum etmədən sonra duran sürgün və köçürmə kimi cəza növlərinin uzun müddət praktikada tətbiq edilməməsi, sonradan isə onların cinayət qanunundan tamamilə çıxarılması, cəzanın sistemində disproporsiya doğurmuş, sistemin funksional fəaliyyətində müəyyən tərəddüdlər yaratmışdır. Qeyd edilən vəziyyət cəzanın sistemində əsasən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın tətbiqi tezliyini artırmış və bu da süni surətdə cəzanın sərtliyini gücləndirməyə səbəb olmuşdur.

Cəzanın sistemində yaranmış disproporsiyayı aradan qaldırmaq üçün sistem daxilində cəza növlərinin iyerarxiyası bərpa edilməli və onların arasında mütənasib «məsafələrlə» uyğun intervalların yaradılmasına nail olunmalıdır. Bunun üçün cəzanın sistemində azadlıqdan məhrum etmədən sonra gələn, lakin azadlıqdan məhrum etməyə nisbətən yüngül, islah işlərindən isə nisbətən ağır olan yeni cəza növü cəzanın sistemində daxil edilməlidir.

Cəzanın sistemi bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan, müəyyən funksiyaya malik, ağırlığına görə qanunla müəyyən edilən qaydada düzülmüş cəza növlərinin qəti siyahısıdır.

Cəzanın sistemi anlayışı bir sıra mühüm əlamətlərlə xarakterizə olunur:

– cəzanın sisteminə daxil olan cəza növləri arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur;

– cəzanın sistemi sosial mühitin neqativ hallarını neytrallaşdırır, cinayətkarlığa təsir göstərir;

– cəzanın sistemi qanunla müəyyən edilən cəza növlərinin qəti siyahısıdır;

– cəzanın növü, həddi, tətbiqi əsasları və qaydaları ancaq qanunda göstərilir;

– CM-in Xüsusi hissəsinin konkret növdən olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən maddələrinin sanksiyaları 42-ci maddədəki cəzalar sistemində göstərilən cəza növlərinə görə müəyyən edilir. Tərədilən cinayətə görə cəza təyin edilərkən CM-in 42-ci maddəsində sadalanan cəzaların istənilən növü təyin oluna bilməz. Məhkəmə ancaq təqsirkarın əməlinin tövsif edildiyi maddənin sanksiyasında göstərilən cəza növlərini tətbiq etməyə haqlıdır;

– cəzanın sistemi ağırlığına görə cəza növlərinin müəyyən qaydada düzülüşünü nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-in 42-ci maddəsində müəyyən edilən cəzanın sistemi cəza növlərinin yüngülündən ağırına doğru istiqamətdə düzülüşünü nəzərdə tutur.

Cəzanın sistemi müxtəlif xarakterli cəza növlərinin çoxluğu ilə xarakterizə olunur. Məcəllənin 42-ci maddəsində 13 növ sistemaltı ünsür kimi cəza növləri müəyyən edilir. Lakin «müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə» cəzasının faktiki iki cəza növünü – «müəyyən vəzifə tutma hüququndan məhrum etməni» və «müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum et-

mə»ni, eləcə də, «Xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə» cəzasının faktiki dörd cəza növünü – «xüsusi rütbədən məhrum etmə», «hərbi rütbədən məhrum etmə», «fəxri addan məhrum etmə» və «dövlət təltifindən məhrum etmə»ni təsbit etdiyi nəzərə alınarsa, cəzanın sistemində faktiki 13 cəza növünün deyil, 17 cəza növünün müəyyən edildiyi bəlli olur.

Cəzanın sistemində cəza növlərinin çoxluğu törədilən cinayətlərə görə sanksiyaların daha düzgün qurulmasına, cəzaların ədalətli fərdiləşdirilməsinə kömək edir.

Lakin cəzanın sisteminə ifrat sayda cəza növləri daxil edilə bilməz. Buna görə də cəzanın təsirliliyini və effektiv tətbiqini cəza sistemində daxil edilən cəza növlərinin çoxsaylı olmasından asılı edən cinayət hüququ kursunun müəlliflərinin mövqeyi ilə razılaşmaq olmaz¹.

Hər bir sistemi zəruri və kifayətləndirici sistemaltı elementlər yaratdığı kimi, cəzanın da sistemə zəruri və kifayətləndirici sayda cəza növləri daxil etməklə mükəmməl sistem yaradıla bilər.

Cəzanın sistemi üçün xarakterik olan *ikinci xüsusiyyət* onun humanizm prinsipi ilə bağlılığıdır. Cəza sisteminin humanizmlə bağlılığı sistemə daxil olan cəzaların növləri və onların hədləri ilə əlaqədardır. Cinayət qanununda ölüm cəzası və digər cismani cəzalar nəzərdə tutulmur. Qanunda göstərilən 17 cəza növündən yalnız üç cəza növü məhkumu cəmiyyətdən təcrid edir: intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama; müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə; ömürlük azadlıqdan məhrum etmə. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının ən yüksək həddi 15

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 2. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 25.

ildir. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının icrası rejimi birbaşa cinayət qanunu ilə müəyyən edilir. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiqinə müstəsna hallarda yol verilir.

Cəzanın sistemi üçün xarakterik olan *üçüncü xüsusiyyət* qanunçuluq prinsipi ilə bağlıdır. Cəza sisteminə daxil olan cəza növlərinin tətbiqi ancaq qanunla tənzim edilir. Tərədilən cinayətə görə tətbiq ediləcək cəza, məhkəmənin mexaniki olaraq cəza sistemindən cəza növünü seçilməsinə əsaslanmır, yalnız Məcəllənin əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən Xüsusi hissəsinin normasının sanksiya hissəsində göstərilən cəza tətbiq edilir. Cinayətə görə cəza ilə paralel təhlükəsizlik tədbiri tətbiq edilmir, ümumiyyətlə, qanunda belə tədbirlər sistemi nəzərdə tutulmur.

Cəzanın sisteminə daxil olan və burada sadalanan cəza növləri müəyyən əlamətlər üzrə təsnif edilə bilər. Belə təsnif öncə praktik əhəmiyyət kəsb edir, ayrı-ayrı cəza növlərinin düzgün tətbiq edilməsinə kömək edir. Cəza növləri məhkumu cəmiyyətdən təcrid etməklə və ya təcrid etməməklə bağlı olub-olmamasına görə, cəza növlərinin tətbiqi qaydasına, yaxud da cəza növlərinin tətbiqinin müstəqilliyinə görə, cəzanın tətbiq edildiyi subyektlərin dairəsinə görə, müddətli olub-olmamasına, habelə məhkuma islah-əmək tərbiyə təsiri göstərməsi əlamətinə görə təsnif edilə bilər.

Cəmiyyətdən təcrid etmə ilə bağlı olan cəza növlərinə aiddir: intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama; müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə; ömürlük azadlıqdan məhrum etmə.

Cəzanın sisteminə daxil olan digər cəza növləri məhkumu cəmiyyətdən təcrid etmə ilə bağlı deyildir.

Cinayət Məcəlləsinin 43-cü maddəsində bu Məcəllənin 42-ci maddəsində nəzərdə tutulan cəza növləri onların tətbiqi

müstəqilliyinə görə əsas, əlavə, əsas və əlavə cəza növlərinə ayrılır.

Əsas cəzalar məhkəmənin hökmü ilə müstəqil tətbiq edilən və başqa cəza növlərinə qoşulmayan cəzalardır. Əsas cəzalara aiddir: *ictimai işlər, islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, azadlığın məhdudlaşdırılması; müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə.*

Əlavə cəzalar müstəqil tətbiq edilməyən, yalnız əsas cəzalara qoşulan cəzalardır. Cinayət Məcəlləsinin 43.3-cü maddəsində sadalanan cəzalar belə cəza növlərinə aiddir: xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan, yaxud dövlət təltifindən məhrum etmə, nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə, əmlak müsadirəsi və Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara məcburi çıxarma.

Əsas və əlavə cəza növü kimi tətbiq edilən cəza növlərinə aiddir: cərimə, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə. Sadalanan cəza növləri CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyalarında əsas cəza növü kimi də nəzərdə tutula bilər.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə əlavə cəza kimi azadlıqdan məhrum etmə, habelə islah işi növündə cəzalara qoşula bilər. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə əlavə cəza kimi tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulub-tutulmamasından asılı olmayaraq məhkəmənin onun tətbiqini zəruri saydığı hallarda tətbiq edilə bilər.

Subyektlərin dairəsinə görə cəzaların tətbiqi *ümumi və xüsusi cəza* növlərinə görə təsnif edilə bilər. **Ümumi cəza növləri**

cinayət törətməkdə təqsirli olan hər bir şəxs barəsində tətbiq edilə bilər. Məsələn, azadlıqdan məhrum etmə, islah işləri, ictimai işlər, azadlığı məhdudlaşdırma.

Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə növündə cəzalar *xüsusi cəza növünə* aiddir.

Tətbiq edilən cəzalar müddətlə bağlı olub-olmaması əlamətinə görə müddətli və müddətsiz cəza növlərinə bölünür. *Müddətli cəza növlərinə aiddir*: müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə; intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama; azadlığın məhdudlaşdırılması; hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma; ictimai işlər; islah işləri; nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə; müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə; Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara məcburi çıxarma. Cəzanın sistemində olan digər cəza növləri müddətli cəza növlərinə aid deyildir.

§ 2. Cəzanın növləri

a) cərimə

Qüvvədə olan CM-in 44-cü maddəsinə əsasən cərimə qanunla müəyyən edilən həddə məhkəmə tərəfindən məhkum barəsində tətbiq edilən pul tənbehidir.

Cərimə törədilən cinayətin ağırlığı və məhkumun əmlak vəziyyəti nəzərə alınmaqla yüz manatdan on min manatadək miqdarda müəyyən olunur.

Cərimə həm *əsas*, həm də *əlavə* cəza növüdür. Cərimə əlavə cəza kimi tətbiq edilən hallarda da Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmalıdır.

Cərimə mülkiyyət əleyhinə, habelə iqtisadi fəaliyyət sahəsində edilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən əksər normaların sanksiyalarında nəzərdə tutulur. Hazırda cərimə məhkəmə təcrübəsində nisbətən geniş tətbiq edilən cəza növü hesab edilir.

Cərimə cinayətin ağırlığını və məhkumun əmlak vəziyyətini nəzərə almaqla təyin edilir.

Cərimə *əsas cəza* növü kimi aşağıdakı hallarda təyin edilir:

1) Məcəllənin Xüsusi hissəsində, tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan hallarda tətbiq edilir;

2) cərimə, cinayətə görə qanunda nəzərdə tutulan cəzadan daha yüngül olan cəza kimi təyin edilir (CM-in 62-ci maddəsi);

3) cərimə cəzanın çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilən hallarda da təyin edilir (CM-in 77-ci maddəsi).

Cərimə əlavə cəza kimi Məcəllənin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulan hallarda islah işindən başqa bütün digər əsas cəza növlərinə qoşula bilər.

Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 23-cü maddəsinə əsasən cəriməni müəyyən edən hökm qanuni qüvvəyə mindiyi gündən *bir aydan gec olmayaraq* müvafiq bank hesabına köçürülməklə ödənilməlidir. Məhkəmə icraçısı cərimə ödənilmədiyi halda məhkumu, ondan cərimənin məcburi tutulacağı barədə xəbərdar edir. Məhkum cəriməni üzrlü səbəbdən bir ay müddətində ödəyə bilmədikdə Azərbaycan Respublikası CPM-in 510.3-cü maddəsinə əsasən məhkəmə məhkum tərəfindən cərimənin ödənilməsini altı ayadək müddətə təxirə sala bilər və ya cərimənin hissə-hissə ödənilməsini müəyyən edə bilər.

Cərimə ilə bağlı hökmün icrasının təxirə salınması məsələsinə məhkumun ərizəsi əsasında məhkəmə tərəfindən baxılır (CPM-in 510.4-cü maddəsi).

Məhkum cəriməni müəyyən edilən müddətdə ödəmədikdə cərimə növündə cəzanın icrası hökmü çıxarmış məhkəmə tərəfindən məcburi qaydada, yəni məhkumun xüsusi mülkiyyətdə olan əmlakına və ya ümumi mülkiyyətdə olan payına yönəldilməklə həyata keçirilir. Məhkumun əmlakı olmadıqda, yaxud da əmlak olsa da, cərimənin tamamilə ödənilməsi üçün kifayət etmədikdə, cərimənin tutulması məhkumun əmək haqqına, yaxud başqa qazancına yönəldilir.

Cinayət Məcəlləsinin 44-cü maddəsinə və Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 26-cı maddəsinin göstərişinə görə, məhkum ona edilən rəsmi xəbərdarlıqdan sonra cəriməni ödəməkdən boyun qaçırırsa və onun xüsusi mülkiyyətdə əmlakı, ümumi mülkiyyətdə payı və digər qazancı olmazsa, məhkəmə əsas cəza kimi təyin edilmiş bu cəza növünü məhkəmə icraçısının təqdimatına

әsasән иcтимаи ишләр, ислаһ ишлери вә яа мүәййән мүддәтә азадлықдан мәһрум еtmә cәзасы илә әвәз еdә биләр.

Лакин қанунда cәримәннн иcтимаи ишләрлә, ислаһ ишлери илә, һабелә азадлықдан мәһрум еtmә cәзасы илә әвәз еdилмәсиннн мe-xанизми мүәййән еdилмәмишдир¹.

b) нәqliyyat vasitələrini idarәetmә һүququndan мәһрум еtmә

Нәqliyyat vasitələrini idarәetmә һүququndan мәһрум еtmә әlavә cәza нөvүдүр, мүддәтlidir.

Нәqliyyat vasitələrini idarәetmә һүququndan мәһрум еtmә cәza нөvү бу Мәcәлләннн Хүсуси һиссәсиннн мүvафиқ maddәси илә нәzәрдә tutulmuş hallarda cinayәtin xarakteri, тәqsirkarнн шәxsiyyәti вә cinayәtin digәр halları нәzәрә alınmaqla, bir ildән беş иләdәк мүддәтә тәyin еdilir (CM-in 45-ci maddәси).

Нәqliyyat vasitələrini idarәetmә һүququndan мәһрум еtmә, азадлықдан мәһрум еtmә, һабелә intizam xarakterli һәрби һиссәдә saxlama нөvүндә cәzalara қоşulduqda cәzanнн бу нөvү азадлықдан мәһрум еtmә, һабелә intizam xarakterli һәрби һиссәдә saxlama нөvүндә cәzanнн icra еdildiyi бүтүн мүддәтә ша-mil еdilir. Мәһkum азадлықдан мәһрум еtmә, һабелә intizam xarakterli һәрби һиссәдә saxlama cәzasını чәkdiyi мүддәtdә һеç bir нәqliyyat нөvүнү (traktoru, avtomobili, digәр өзүyeri-yән maşınları) idarә еdә бilmәz. Бу cәza нөvүнүн icрасы азад-лықдан мәһрум еtmә вә intizam xarakterli һәрби һиссәдә saxla-ma нөvүндә cәzaların icрасы баша çatdıqдан sonra başlayır.

---

¹ Зянн едирик ки, ыримяннн азадлыгдан мящрум етмя иля, щабеля азад-лыгдан мящрум етмянин ыримя иля явяз едилмясиня йол верилмямялидир. Буна әюрә дя ЫМ-ин 44.4-ыц маддясиндян ыримяннн азадлыгдан мящрум етмя иля явяз едилмясиня даир әюстяриш чыхарылмалыдыр.

c) müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə cəzası məhkəmənin hökmü ilə şəxsə bu və ya başqa vəzifəni tutmağı, yaxud da müəyyən növ əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmağı qadağan edir. Bu cəza əsas cəza növü kimi bir ildən beş ilə qədər, əlavə cəza növü kimi bir ildən üç ilə qədər müddətə tətbiq edilir (CM-in 46-cı maddəsi).

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə cəzası vəzifəsi ilə və ya peşə fəaliyyətilə əlaqədar cinayət törədən şəxslərə təzyiq və tərbiyəvi təsir göstərməklə bərabər, həm də belə şəxslərin təkrar cinayət etmələrinin qarşısının alınmasına kömək edir.

CM-in 46-cı maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir ki, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə *dövlət orqanlarında, yerli özünüidarə orqanlarında* konkret vəzifə tutmağın və ya konkret peşə və ya digər fəaliyyətlə məşğul olmağın qadağan edilməsindən ibarətdir.

Xarakterinə görə törədilən cinayət vəzifə və ya peşə fəaliyyətilə əlaqədar olduqda, məhkəmə məhkumun vəzifədə qalmasını və ya belə peşə ilə məşğul olmaq hüququnun saxlanmasını mümkün hesab etmir. Bu cəza hökmdə göstərilən müddətə məhkumu vəzifə və ya peşə seçmə kimi subyektiv hüquqlardan məhrum edir.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə məhkumu bir sıra imtiyazlardan, yaxud da üstünlüklərdən məhrum edir, yaxud da onun hüquqlarını məhdudlaşdırır (məsələn, cəzanın tətbiqi ilə əlaqədar

müəyyən vəzifənin, yaxud da peşənin itirilməsi, xüsusi əmək stajında fasilənin yaranması və s.). Araşdırılan cəza növü xeyli müddətə təyin edildikdə, bu, məhkumun ixtisas dərəcəsinin dəyişməsinə, yeni peşəyə yiyələnməsinə zəruri edir. Beləliklə, bir tərəfdən, məhkum mənəvi iztiraba məruz qalır, digər tərəfdən, ona əmlak xarakterli zərər yetirilir.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə yalnız əməlin tövsif edildiyi maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulduqda, yaxud da CM-in 62-ci maddəsinə əsasən qanunda nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəza növünə keçilən hallarda, əsas cəza kimi təyin edilə bilər.

Müəyyən hallarda araşdırdığımız cəza növü maddənin sanksiyasında digər əsas cəzalarla alternativ formada əsas cəza kimi nəzərdə tutulursa, məhkəmə digər əsas cəzanı təyin edərsə, belə halda müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəzanı əlavə cəza kimi təyin etməyi zəruri hesab edərsə, o, CM-in 46-cı maddəsinə istinad etməklə bu cəza növünü əlavə cəza növü kimi təyin edə bilər. Məsələn, CM-in 308.1-ci maddəsinin sanksiyasında müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə əsas cəza kimi nəzərdə tutulur. Məhkəmə 308.1-ci maddəsilə cəza təyin edərkən cərimə növündə cəzanı əsas cəza kimi təyin edərsə, bu maddənin sanksiyasında əsas cəza kimi nəzərdə tutulan müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzasını əlavə cəza kimi təyin etmək üçün hökmən CM-in Ümumi hissəsinə – 46-cı maddəyə istinad etməlidir. Əks halda o, bir cinayətə görə iki əsas cəza

təyin etmiş olardı¹.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə növündə cəza tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nə əsas, nə də ki, əlavə cəza kimi müəyyən edilməmişdirsə, lakin məhkəmə bu cəzanı əlavə cəza kimi tətbiq etməyi zəruri hesab edirsə, CM-in 46-cı maddəsinə istinad etməklə onu tətbiq edə bilər (CM-in 46.2-ci maddəsi).

CM-in 46.3-cü maddəsində aşağıdakı məzmununda göstəriş vardır: «Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəza növünün ictimai işlərə, islah işlərinə əlavə olaraq təyin edildiyi hallarda, habelə şərti məhkum etmə zamanı əlavə cəzanın müddəti hökmün qanuni qüvvəyə mindiyi andan hesablanır».

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəzanın icrası ilə bağlı işəgötürən hökmün surətini aldığı gündən sonra üç gün ərzində məhkumla əmək müqaviləsinə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada xitam verir və məhkəmənin hökmünə uyğun olaraq məhkumun əmək kitabçasına onun hansı əsaslar, hansı müddətə və hansı vəzifəni tutma hüququndan məhrum edilməsi və ya hansı fəaliyyət növü ilə məşğul olma hüququndan məhrum edilməsi barədə qeyd edir. Hökmü çıxarmış məhkəməyə bu barədə dərhal məlumat verilir.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəza təyin edilmişdirsə, müdiriyyət hökmə zidd olmadıqda, məhkumun razılığı ilə ona başqa vəzifə və ya başqa fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq

---

¹ Азярбайъан Али Мящкямяси Пленумунун «Азярбайъан Республикасынын мящкямяляринин ялавя ёяза тядбирляринин тьяйини тьярцбяси щаггында» 28 декабр 1972-ъи ил тарихли 2 №-ли гяrary (Сборник постановлений Пленума Верховного Суда Азербайджанской ССР (1961-1983). Баку, Азернешр, 1985. С. 133.).

imkanı yarada bilər.

Qanun *vəzifə* anlayışı altında seçki yolu ilə və ya təyinetmə qaydasında tutulan pullu, yaxud ictimai əsaslarla olan vəzifələri, habelə daimi və ya müvəqqəti vəzifələri nəzərdə tutur. *Fəaliyyət* dedikdə, dövlət idarə və müəssisələrində, ictimai idarə və müəssisələrdə, habelə yerli özünüidarə orqanlarında şəxsin müəyyən peşə ilə əlaqədar işləməsi (məsələn, tibb müəssisələrində çalışan həkimin fəaliyyəti) nəzərdə tutulur.

Şəxs iki və ya daha artıq cinayəti törətməkdə təqsirli olan hallarda məcmuya daxil olan cinayətlərin hər biri üzrə əsas cəza ilə yanaşı, araşdırdığımız cəza növü də əlavə cəza kimi təyin edilə bilər. Məcmuya daxil olan cinayətlərə görə təyin edilən əlavə cəzalar eyni cəza növünə aiddirsə (məsələn, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə), az ciddi cəza daha ciddi cəza ilə əhatə edilməklə, yaxud da həmin cəzalar tam və ya qismən toplanılmaqla təyin edilən əlavə cəza qəti cəzaya qoşulur. Əgər məcmuya daxil olan cinayətlər üzrə təyin edilən əlavə cəzalar müxtəlif növlüdirsə (məsələn, əmlak müsadirəsi və müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə), belə halda onlar təyin edilən qəti cəzaya müstəqil qoşulur.

Hökmlərin məcmusu qaydasında cəza təyin edilərkən məcmuya daxil olan cinayətlərin hər biri üzrə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə növündə əlavə cəza təyin olunan hallarda, cəzalar CM-in 67-ci maddəsində müəyyən edilən əsaslarla toplanır və qəti cəzaya qoşulur.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etməni nəzərdə tutan məhkəmənin hökmünün icrasından məhkumun boyun qaçırmasına, habelə

məhkəmənin hökmünün işə qəbul etmə və işdən çıxarma hüququ olan vəzifəli şəxs tərəfindən icra edilməməsinə görə həm məhkum, həm də bu şəxslər barəsində CM-in 306-cı maddəsilə məsuliyyət yaranır.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməyə məhkum olunmuş şəxs əmək müqaviləsi bağlayarkən onun əmək kitabçasında müvafiq qeyd olmadıqda işəgötürən bu cəzanın icrasına nəzarət edən müvafiq məhkəmə icraçısının təqdimatı ilə məhkəmənin hökmünə uyğun olaraq həmin əmək kitabçasında onun hansı əsasla, hansı müddətə və hansı vəzifəni tutma hüququndan məhrum edilməsi və ya hansı fəaliyyət növü ilə məşğul olma hüququndan məhrum edilməsi barədə qeyd edir (CİM-in 29.3-cü maddəsi).

Məhkəmə bu cəza növünü təyin edərkən şəxsin konkret hansı vəzifəni tutmaqdan, yaxud hansı peşə ilə məşğul olmaq hüququndan məhrum edildiyini hökmdə dəqiq göstərməlidir. Bunun üçün məhkəmə, ilk növbədə, törədilən cinayətin xarakterini, əməllə məhkumun vəzifəsi və ya peşə fəaliyyəti arasında olan əlaqəni nəzərə alır. Hökmdə məhkumun məsul vəzifə tutmasının (məsələn, ticarət sahəsində) və ya maddi məsuliyyətlə əlaqədar vəzifə tutmasının qadağan edilməsi, onun birinci halda ticarət təşkilatlarında məsul vəzifə ilə əlaqədar olmayan vəzifə tutmasını, ikinci halda isə, ticarət təşkilatlarında maddi məsuliyyətlə əlaqədar olmayan fəaliyyət ilə məşğul olmasını istisna edə bilməz.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma cəzasının icrasından boyun qaçırılan müddət cəzanın müddətinə hesablanmır. Bu cəzanın müddətləri aylarla və illərlə hesablanır.

Törədilən cinayətə görə əmlak müsadirəsi, cərimə və s. kimi

əlavə cəzaların tətbiqi məhkum barəsində həm də müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmənin əlavə cəza kimi tətbiqini istisna etmir.

ç) ictimai işlər

İctimai işlər əsas cəza növüdür, müddətli cəzadır və törədilən cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan hallarda tətbiq edilir. İctimai işlər altmış saatdan iki yüz qırx saata qədər müddətə müəyyən edilir və gün ərzində dörd saatdan artıq olmamaqla icra edilir.

İctimai işlər cəza növü məhkum tərəfindən gündəlik əsas işindən və təhsilə sərf etdiyi vaxtdan kənar, asudə vaxtında cəmiyyətin xeyrinə əvəzi ödənilmədən ictimai faydalı işlərin yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Belə işlərin növləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

İctimai işlər növündə cəza məhkumun yaşadığı ərazinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (yerli icra hakimiyyəti orqanının) müəyyən etdiyi ictimai yerlərdə məhkəmə icraçısının bilavasitə nəzarəti ilə icra edilir. Lakin ictimai işlərin icrası zamanı məhkəmə icraçısının bilavasitə məhkumun başının üstə durması, işin icra olunduğu yerə gəlməsi məcburi deyildir.

İctimai işlərin icrasına məhkumu işəgötürən şəxs (orqan, təşkilat) nəzarət edir. İşəgötürən məhkumların işlədikləri saatların uçotunu aparır və ictimai işlərin yerinə yetirilməsindən boyun qaçırma halları barədə məhkəmə icraçısına məlumat verir.

İctimai işlər növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünün surətinin və müvafiq göstərişin məhkəmə icraçısı tərəfindən alındığı gündən on beş gün müddətində cəzanın çəkilməsinə cəlb olunurlar.

Məhkumlar ictimai işləri yerinə yetirdikləri yerin müəssisə-

daxili intizam qaydalarına riayət etməli, əməyə vicdanla yanaşmalı, onlar üçün müəyyən olunmuş yerlərdə və hökmlə müəyyən olunmuş müddətdə işləməli və yaşayış yerini dəyişdikdə bu barədə məhkəmə icraçısına məlumat verməlidirlər (CİM-in 35.1-ci maddəsi).

İctimai işlər növündə cəzanın icrası, bir qayda olaraq, həftə ərzində on iki saatdan az olmayaraq müəyyən edilir. İctimai işlər istirahət günlərində və məhkumun əsas işindən və ya təhsilindən asudə vaxtlarında dörd saatdan, iş günlərində isə iki saatdan, məhkumun razılığı ilə isə dörd saatdan çox ola bilməz.

Bu cəza növü yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edildikdə onun gün ərzində icra müddəti daha az olur. Qüvvədə olan qanunvericiliyə görə, ictimai işlər on beş yaşına qədər olan şəxslərə təyin edildikdə, işin gündəlik müddəti iki saatdan, on beş yaşından on altı yaşına qədər məhkumlar üçün isə gündə üç saatdan artıq ola bilməz.

Məhkum cəzanı icra etməkdən qəsdən boyun qaçırdıqda, ictimai işlər azadlığı məhdudlaşdırma və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilir. İctimai işlər azadlığı məhdudlaşdırma və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edildikdə məhkumun ictimai işləri yerinə yetirdiyi müddət nəzərə alınır. İctimai işlər göstərilən cəza növləri ilə əvəz edildikdə ictimai işin 8 saati azadlığı məhdudlaşdırmanın bir gününə, on iki saati müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmənin bir gününə bərabər tutulur.

İctimai işlər cinayət törətmiş birinci və ikinci qrup əlillərə, hamilə qadınlara, himayəsində səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadınlara, pensiya yaşına çatmış qadın və kişilərə, hərbi xidmətə çağırış üzrə müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara tətbiq edilmir.

d) xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə

Xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə əlavə cəza növüdür. Bu cəza növü rütbədən, fəxri adlardan və dövlət təltiflərindən məhrum etməklə məhkumun sosial və iqtisadi xarakterli dəyərləri, imtiyazları itirməsinə səbəb olur, ona psixoloji təsir göstərir.

Xüsusi rütbə prokurorluq, daxili işlər, ədliyyə orqanlarının əməkdaşlarına, diplomatik, gömrük, vergi xidməti orqanları işçilərinə verilən rütbədir.

Hərbi rütbə Respublika Silahlı Qüvvələri sırasında xidmət edən zabit və ali zabit heyətinə verilən rütbədir¹.

Fəxri ad çoxillik vicdanlı əmək fəaliyyətinə, peşəkar yaradıcılığa görə elmə, mədəniyyətə, ədəbiyyat və incəsənətə verdiyi «qiymətli» töhfələrə görə vətəndaşlara verilən addır. Məsələn, dövlət mükafatı laureatı, əməkdar elm xadimi, xalq artisti və s.²

Dövlət təltifi vətəndaşlara verilən orden və medalları, fərqlənmə nişanlarını və s. nəzərdə tutur.

Cinayət törədən şəxsin rütbəsi, orden və ya medalları, fəxri adları varsa, məhkəmə məhkumu bunların hamısından, yaxud da bir hissəsindən məhrum edə bilər.

Məhkəmənin xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə barədə hökmü qüvvəyə mindikdən sonra hökmün surəti və müvafiq təqdimat məhkəmə tərəfindən xüsusi və ya hərbi rütbəni, fəxri adı və dövlət təltifini vermiş orqana göndərir.

---

¹ Чабырышчы... щярбчи.. ганун. Бакы, Щцгуг ядыбийяты, 2001. С. 55.

² Дювлят тяттифляри, фяхри адлар вя нишанлар цагында / Азярбайъан Республикасынын ганунлар кцллийяты. I ъилд. Бакы, Щцгуг ядыбийяты, 2001. С. 760-792.

Müvafiq orqan müəyyən edilmiş qaydada məhkumun xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum edilməsi haqqında müvafiq sənədlərə yazılı qeyd edir, habelə şəxsin xüsusi və ya hərbi rütbə, fəxri addan və dövlət təltifi ilə əlaqədar hüquq və güzəştlərdən məhrum edilməsinə dair tədbirlər görür (CİM-in 159-cu maddəsi).

Ehtiyatda olan hərbi qulluqçuya dair hökmün surəti onun qeydiyyatda olduğu hərbi komissarlığa göndərilir.

Hökmün surətini və təqdimatı alan müvafiq orqan bir ay ərzində hökmü çıxaran məhkəməyə onun icra edilməsi haqqında məlumat verir.

e) islah işləri

İslah işləri əsas cəza növüdür, müddətli cəzadır, maddi məhrumiyətlə və islah-əmək təsir tədbirləri ilə bağlıdır.

İslah işləri törədilən cinayətə görə qanunda nəzərdə tutulan halda məhkəmə tərəfindən tətbiq edilir. Beləliklə, islah işləri hökmdə göstərilən müddətə, qazancın müəyyən faizini dövlət gəlirinə tutmaqla məhkumun əməyə cəlb edilməsində ifadə olunan cəza növüdür.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi islah işləri növündə cəzanın anlayışında qismən dəyişiklik etmişdir. Cinayət Məcəlləsinin 49-cu maddəsində qeyd edilir ki, islah işləri iki aydan iki ilədək müddətə təyin edilir və həmin cəza məhkumun *iş yerində* çəkilir. Köhnə qanun islah işinin məhkumun iş yerindən kənarında da icrasını müəyyən edirdi.

Nisbi işsizliyin mövcudluğu, dövlət sektorunda olan müəssisələrin işləmədiyi şəraitdə islah işinin məhkumun iş yerindən kənarında icrasını təmin etməyin mümkün olmayacağını nəzərə alaraq qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi islah işlərinin ancaq məhkumun iş yeri olan hallarda təyin edilməsini müəyyən et-

mişdir.

İslah işləri öz məzmununa görə vətəndaşların əmək hüquqlarını və bununla bağlı iqtisadi hüquqlarını məhdudlaşdırır.

İslah işləri əsas cəza növü kimi ancaq tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan hallarda təyin edilir. Tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmasa da, istisna hal kimi, islah işləri, həm də cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin edilən hallarda da tətbiq edilə bilər.

Məlum olduğu kimi, islah işləri məhkumun iş yerində icra edilsə də, məcburi xarakter daşıyır. CİM-in 47-ci maddəsinin göstərişinə görə, məhkumun işləməkdən boyun qaçırması, başqa işə keçməsi və ya işdən azad edilməsi haqqında əvvəlcədən məhkəmə icraçısına məlumat verilir.

İslah işləri növündə cəzanın icrası müddəti məhkumun işlədiyi və onun qazancından tutmaların aparıldığı aylarla və günlərlə hesablanır.

Məhkumun işlədiyi günlərin sayı məhkəmənin cəza üçün müəyyən etdiyi təqvim ayına düşən iş günlərinin sayına uyğun olmalıdır. Məhkum göstərilən miqdarda iş günlərini işləmədikdə və işlənməmiş günlərin cəza müddətinə hesablanması üçün qanunla müəyyən edilmiş əsaslar olmadıqda, islah işləri növündə cəzanın icrası nəzərdə tutulmuş miqdarda iş günlərinin məhkum tərəfindən tamamilə işlənməsinə qədər davam edir.

İslah işləri növündə cəzanın çəkilməsi hökm qanuni qüvvəyə mindiyi gündən icraya yönəldilir. Məhkəmə icraçısı üç gün müddətində hökmün surətini və müəyyən edilən formada bildirişi işəgötürənə göndərir. Müdiriyyət belə göndərişi alan gündən faktiki islah işinin icrası başlanmış sayılır.

Məhkum əvvəlki iş yerini itirdikdə məhkəmə icraçısı məhkuma üç ay müddətində işə girməyi təklif edir və zəruri olduqda

ona işə düzəlməkdə kömək edir. Dərhal iş tapmaq mümkün olmadıqda, məhkəmə icraçısı məhkumu məşğulluq xidməti orqanlarında qeydiyyatla salır. Məhkum məşğulluq orqanının ona təklif etdiyi işdən imtina edə bilməz.

İslah işləri cəzasının icrasına baxan məhkəmə icraçısı islah işlərinə məhkum olunmuş şəxsləri işə göndərir, yaxud da onlara iş düzəlməkdə yardım göstərir, məhkumların qazancından tutmaların düzgün aparılmasına nəzarət edir, məhkumlarla tərbiyə işi aparılmasında iştirak edir, islah işlərinə məhkum olunmuş şəxslərin ucotunu aparır, islah işini çəkməkdən boyun qaçıran məhkumların axtarılmasını təşkil edir, əmək qabiliyyətini itirmiş məhkumların cəzasının başqa cəza növü ilə əvəz edilməsi ilə əlaqədar məhkəmə qarşısında vəsatət qaldırır və s.

Ümumiyyətlə, iş üzrə islah işləri cəzasının çəkilməsinə mane ola biləcək məlumatlar müəyyən edildikdə, məhkəmə şəxsə nəinki islah işi cəzası təyin etmir, həm də azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan başqa növ cəza təyin edir.

Tərədilən əmələ görə seçilən maddənin sanksiyasında islah işi ilə yanaşı, başqa cəza növləri də nəzərdə tutulan hallarda, islah işlərinin tətbiqi haqqında məsələnin düzgün həlli hökmün icrası üçün həlledici əhəmiyyəti olan məsələlərin – cinayət törədən şəxsin şəxsiyyəti, əmək qabiliyyətinin olub-olmaması, ailə vəziyyəti, ailədə uşaqların sayı, təqsirkarın istehsalatda və məişətdə davranışı, əməyə münasibəti, cinayət edilən vaxt təqsirkarın işləməməsinin səbəbləri və s. haqqında məlumatların diqqətlə aydınlaşdırılmasından asılıdır. İslah işləri növündə cəza təyin edərkən məhkəmə hökmdə bunun müddətini və məhkumun əmək haqqının neçə faizinin dövlət xeyrinə tutulacağını göstərməlidir. Hökmdə göstərilən konkret tutma faizi cinayətin ağırlığından, məhkumun ailə və maddi vəziyyətindən, cinayət nəticəsində dəymiş zərərin həcmindən və s. asılı olaraq müəy-

yən edilir.

İslah işlərinə məhkum olunmuş şəxslərin qazancından tutmalar bütün qazanc məbləğindən ödəniləcək vergilər və digər tədiyələr istisna edilmədən, habelə icra sənədləri üzrə məhkum barəsində mövcud olan iddialardan asılı olmayaraq aparılır.

Tutmalar ayın ikinci yarısında əmək haqqı verilərkən hər işlənmiş ay üçün, məhkum işdən çıxdıqda isə ayın işləmiş hissəsi üçün aparılır. Əvəzçilik üzrə işləyən şəxslərdən tutmalar hər iş yerindəki qazanandan olur.

Tutmalar ictimai təminat və ictimai sığorta qaydası ilə alınan pensiyalardan və müavinətdən, birdəfəlik verilən və əmək haqqı sistemində nəzərdə tutulmayan ödəmələrdən, ezamiyyətlərlə əlaqədar xərclər üçün əvəz kimi verilən məbləğlərdən və başqa ödəmələrdən aparılır.

Kənd təsərrüfatı sahələrində işləyən və cinayət etdiyinə görə islah işinə məhkum edilən şəxslərdən tutmalar, onların gəlirinin həm pul, həm də natura hissəsindən aparılır. Gəlirin məhkumlardan tutulmuş natura hissəsi təsərrüfat orqanlarının sərəncamında qalır, dövlət satınalma qiymətləri üzrə onun dəyəri isə dövlətin nəfinə keçirilir. Tutulmuş pul məbləği hər ay təminatlı əmək haqqı verilən gün dövlətin nəfinə keçirilir.

Tutmalar gəlirin natura hissəsi daxil olmaqla və kənd təsərrüfatı ilinin yekunlarına görə haqq-hesab çəkildikdə aparılır. Əmək haqqı birdəfəlik mükafat qaydasındadırsa (yazıçılar, bəstəkarlar, heykəltəraşlar, rəssamlar və s.), tutmalar aylıq orta mükafat məbləğinə görə hesablanır.

Məhkumun üzrlü səbəblərə görə işləmədiyi və ona qanuna uyğun olaraq əmək haqqı verildiyi vaxt cəzanın çəkilməsi müddətinə hesablanır.

Əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirməyə görə müavinət verilməyən xəstəlik vaxtı islah işlərinin çəkilməsi müddətinə

hesablanmır.

Məhkum əgər kənd təsərrüfatında çalışırsa, onun işlədiyi günlərin ümumi sayı təsərrüfat üzrə müəyyən edilmiş illik minimumdan və onun ayrı-ayrı dövrləri üzrə minimumdan aşağı olmadıqda, obyektiv səbəblərə görə onlara iş verilməyən vaxt da cəzanın çəkilməsi müddətinə hesablanır.

İslah işləri cəzasını çəkərkən məhkum yol verdiyi hüquq pozuntusuna görə həbs qismində inzibati tənbeh almışsa, ona təyin olunan inzibati tənbeh müddəti islah işlərinin çəkilməsi müddətinə hesablanır.

Məhkumların islah işləri cəzasını çəkdiyi yer üzrə müəssisə, idarə və təşkilatların müdiriyyəti bu növ cəzanın icrası ilə əlaqədar bir sıra vəzifələri yerinə yetirirlər. Belə ki, müdiriyyət məhkəmə hökmünün məzmunu ilə əmək kollektivini tanış edir, kollektivin köməyi ilə məhkumların davranışına nəzarət edir, onlarla tərbiyə işi aparılmasını təşkil edir, məhkumların peşə ixtisasının artırılmasına qayğı göstərir, məhkum barəsində həvəsləndirmə və tənbeh tədbirləri tətbiq edir, məhkumun qazancından dövlətin nəfinə tutmaların vaxtında keçirilməsini təşkil edir, cəza çəkməkdən boyun qaçıran məhkumlar barəsində məhkəmə icraçılarına məlumat verir. İslah işləri növündə cəzaya məhkum edilən şəxs cəzanı çəkməkdən boyun qaçırdıqda məhkəmə icraçısı ona rəsmi xəbərdarlıq edir. Belə xəbərdarlıq nəticə vermədikdə, məhkəmə icraçısı islah işləri növündə cəzanın çəkilməmiş hissəsinin azadlığı məhdudlaşdırma və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edilməsinə dair məhkəmə qarşısında vəsatət qaldırır.

Məhkəmə qaldırılan vəsatəti əsaslı hesab etdikdə, islah işinin çəkilməmiş müddətinin bir gününü azadlığı məhdudlaşdırmanın bir gününə, yaxud da islah işlərinin üç gününü azadlıq-

dan məhrum etmənin bir gününə bərabər tutaraq islah işlərini ya azadlığı məhdudlaşdırma, ya da ki, müddətli azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edir.

Cinayət hüquq ədəbiyyatında cəzanın növü kimi islah işləri birmənalı qiymətləndirilmir. Məsələn, müəlliflərdən V.D.Menşagin fikrincə, islah işləri müəyyən qədər «maskalanmış» cərimədir. Müəllifə görə, islah işləri hətta cərimə növündə cəzadan yüngüldür, çünki cərimə birdəfəlik, islah işləri aylar üzrə ödənilir¹. Müəllifin islah işi ilə cərimənin bənzəyişinə dair söylədiyi fikir nə qədər inandırıcı görünsə də, hər halda islah işi ilə cərimə arasında xeyli fərqlər vardır. İslah işi cərimədən aşağıdakı əlamətlərə görə fərqlənir:

1) *icrasının xarakterinə görə*: cərimə birdəfəyə ödənilədiyi halda (istisna hallarda altı ay ərzində), islah işləri, təyin edilən cəzanın bütün müddəti üzrə icra olunur;

2) *sosial-hüquqi nəticələrinə görə*: islah işləri əmək fəaliyyəti sahəsində müəyyən məhdudiyyətlərlə bağlı olduğu halda, cərimə belə məhdudiyyətlə bağlı deyildir;

3) bu cəza növlərinin icrasından boyun qaçırma hallarında onların icrası qaydasına görə, islah işlərinin icrasından boyun qaçırma cəzanın çəkilməyən müddəti azadlığı məhdudlaşdırma və ya müddətli azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edildiyi halda, cərimə belə cəza növləri ilə əvəz edilə bilməz;

4) islah işləri əsas cəza növü olduğu halda, cərimə həm əsas, həm də əlavə cəza növüdür;

5) islah işləri əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərə təyin edilə bilmədiyi halda, cərimə növündə cəza belə şəxslərə təyin edilə bilər².

---

¹ *Меньшагин В.Д.* О принудительных работах по месту работы // Социалистическая законность, 1938, № 12.

² Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 2. Общая часть. М., 1999. С. 41-42.

ә) һәрби хидмәт үзрә мәһдудлашdırма

Һәрби хидмәт үзрә мәһдудлашdırма әsas сәза нөвүдүр, мүддәтли сәзадır, қүввәдә olan Cinayәt Мәсәлләсиндә ilk дәфә нәзәрдә tutulmuşдур.

СМ-ин 50-сi мaddәсиндә бу сәза нөвүнүн anlayışı мүәyyән edilmişдир. Orada deyilir: «Һәрби хидмәт үзрә мәһдудлашdırма контракт (бағлашма) әsasında һәрби хидмәт кечән вә һәрби хидмәт әleyhinә cinayәt törәtmәyә гөрә мәһкүм olunmuş һәрби қулуқчулара бу Мәсәлләнин Хүсуси һиссәсинин мүvафиқ maddәләриндә нәзәрдә tutulmuş islah işләri әvәzinә iki aydan iki ilәdәk мүддәтә tәtbiq edilir.

Һәрби хидмәт үзрә мәһдудлашdırма сәzasına мәһкүм olmuş шәхсин қазанциндан дөvlәt нәфинә беш faizдән iyirmi faizәdәk мәblәgdә pul tutulur.

Һәрби хидмәт үзрә мәһдудлашdırма сәzasına мәһкүм olunmuş шәхs сәzasını чәкdiyi мүддәtdә вәzifәсиндә вә ya рүtbәсиндә yüksәlә bilmәz, сәzanın мүддәti isә нөvbәti һәрби рүtbәnin verilмәsi үчүн хидмәт illәrinә hesabлана bilmәz».

Hökm қүvvәyә mindikdән sonra һәрби һиссә komandiri үч gündән gec olmayaraq yazılı әmr verir. Әmrdә мәһкүм olunmuş һәрби қулуқчунун вәzifәдә вә рүtbәдә yüksәlmәмәsinin мүддәti, сәза мүддәti дөvründә нөvbәti һәрби рүtbәnin verilмәмәsi, сәzanın мүддәtinin хидмәт illәrinә daxil edilmәмәsi гөstәrilir. Әmrdә, һәмçinin сәза мүддәti әrzиндә мәһкүмün aldıғи aylıq pul tәminatından дөvlәt нәфинә tutulacaq мәblәg гөstәrilir.

Әgәр törәdilmiş cinayәtin xarakteri вә digәр hallar нәzәрә alınmaqla мәһкүм tabeliyиндә olan шәхslәрә рәhbәрlik etmәklә әlaqәdar вәzifәдә saxlanıla bilmәzsә, o, мүvафиқ komandirin әmrинә вә ya tәqdimatına әsasән һәmin һәрби һиссәдә, yaxud

digər hərbi hissədə başqa vəzifəyə keçirilir. Belə hallarda hökmü çıxarmış məhkəməyə dərhal məlumat verilir (CİM-in 135-ci maddəsi).

СМ-in 76-cı maddəsinə əsasən, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma növündə cəza çəkən şəxs cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilə bilər.

Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəzasını çəkən şəxs hərbi xidmətdən tərxis olunduqda, hərbi hissənin komandiri cəzanın çəkilməmiş hissəsinin digər cəza növü ilə əvəz olunması üçün məhkəməyə təqdimat verir. Məhkum da öz növbəsində cəzasının başqa daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsilə bağlı məhkəməyə ərizə ilə müraciət edə bilər.

Bu cəza növünü islah işləri növündə cəzadan fərqləndirmək lazımdır. Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəza növü kontrakt üzrə xidmət edən hərbi qulluqçular barəsində tətbiq edilə bilər. İslah işləri isə əmək qabiliyyəti və əsas iş yeri olan daha geniş dairədən olan hər bir subyekt barəsində tətbiq edilə bilər.

Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəzasının tətbiqi ilə bağlı məhkum edilən hərbi xidmətçi barəsində aylıq pul təminatından tutmanın aşağı həddinə məhdudiyət qoyulmadığı halda, islah işlərinə məhkum edilən şəxslərdən aylıq əmək haqqından tutmanın aşağı həddi beş faizdən aşağı ola bilməz.

İslah işləri növündə cəza ancaq əmək və maddi xarakterli hüquqi məhdudiyətlə bağlı olduğu halda, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəzası maddi məhdudiyətlə yanaşı, digər məhdudiyətlər də müəyyən edir. Belə ki, cəza müddəti ərzində məhkuma rütbədə və vəzifədə yüksəlməyə imkan verilmir. Cəzanın müddəti məhkumun növbəti rütbə alması üçün zəruri olan müddətə hesablanmır.

İslah işləri növündə cəzanı çəkməkdən qəsdən boyun qaçırma hallarında qanunla islah işinin çəkilməyən müddəti azadlığı

məhdudlaşdırma və ya müddətli azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edildiyi halda, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəzasını çəkməkdən boyun qaçırma hallarında bu cəzanın başqa cəza növü ilə əvəz edilməsinə dair qanunda göstəriş nəzərdə tutulmur.

f) Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara məcburi çıxarma

Respublikanın hüdudlarından (ərazisindən) kənara məcburi çıxarma *əlavə cəza* növüdür. Bu cəza növü azadlığın məhdudlaşdırılması, islah işləri, ictimai işlər, habelə müddətli azadlıqdan məhrum etmə cəza növlərinə qoşulan hallarda qeyd edilən əsas cəza növləri çəkildikdən sonra, əcnəbi vətəndaş respublikanın ərazisindən məcburi qaydada kənarlaşdırılmaqla əlavə cəza icraya yönəldilir.

Fikrimizcə, respublikanın hüdudlarından kənara məcburi çıxarma növündə əlavə cəza, cərimə və müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə növündə əsas cəzaya da qoşula bilər.

Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara məcburi çıxarma cəzası əlavə cəza kimi Məcəllənin Xüsusi hissəsinin normalarının sanksiyalarında nəzərdə tutulmur. Məcəllənin 52-ci maddəsinin göstərişindən bəlli olur ki, məhkəmə CM-in 58-ci maddəsinin müddəalarını rəhbər tutaraq cinayət törədən əcnəbiyə cəza təyin edərkən, həm də belə şəxs barəsində respublikanın hüdudlarından kənara məcburi çıxarma növündə cəzanın tətbiqini zəruri saydıqda, bu cəza növünü əlavə cəza kimi təyin etməyə haqlıdır. Respublikanın hüdudlarından kənara məcburi çıxarma növündə əlavə cəza müddətsiz cəzadır.

Fikrimizcə, barəsində həm də respublikanın hüdudlarından kənara məcburi çıxarma növündə cəza tətbiq edilən şəxs, əsas

cəzaya görə onun barəsində yaranan məhkumluq müddəti ödənilənə və ya götürülənə qədər yenidən respublikaya, onun ərazisinə gələ bilməz.

Respublikanın hüduqlarından kənara məcburi çıxarma cəza növü aşağıdakı şəxslərə şamil edilmir:

- məhkum edilən şəxs barəsində hökm qüvvəyə minənə qədər Azərbaycan Respublikası ərazisində beş il daimi yaşayan şəxslərə;
- məhkum edilən şəxs barəsində hökm qüvvəyə minənə qədər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı ilə nikahda olan şəxslərə;
- Azərbaycan Respublikasında doğulan şəxslərə;
- valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxslərə;
- qaçqın statusuna malik olan və ya Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi sığınacaq verilmiş şəxslərə;
- himayəsində yetkinlik yaşına çatmayan uşağı, habelə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya I və II qrup əlil olan şəxslərə;
- məcburi çıxarıldığı zaman gedəcəyi ölkədə işgəncəyə və ya təqibə məruz qala biləcəyinə ciddi əsaslar olduğu ehtimal edilən şəxslərə.

g) azadlığın məhdudlaşdırılması

Azadlığın məhdudlaşdırılması əsas cəza növüdür, müddətli-
dir. Bu cəza növü cinayət törədən və işə baxılarkən yetkinlik yaşına çatmış şəxslər barəsində tətbiq edilir. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəza növü məhkumu cəmiyyətdən təcrid etmir, lakin məhkum nəzarət altında xüsusi müəssisələrdə saxlanılır.

Azadlığın məhdudlaşdırılması yeni cəza növüdür. Respublikanın 1960-cı il CM-də cəzanın sistemində belə cəza növü nəzərdə tutulmurdu, lakin azadlığın məhdudlaşdırılması ilə məh-

kumu məcburi əməyə cəlb etməklə azadlıqdan məhrum olunmağa şərti məhkum etmə (köhnə Məcəllənin 23-1-ci maddəsi) arasında xeyli oxşarlıq vardır. Bununla belə, azadlığın məhdudlaşdırılması və məcburi əməyə cəlb etməklə azadlıqdan məhrum olunmağa şərti məhkum etmə aşağıdakı başlıca cəhətlərə görə bir-birindən fərqlənir:

– azadlığın məhdudlaşdırılmasından fərqli olaraq məcburi əməyə cəlb etmədə şəxsə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilirdi və məhkum həmin müddətə məcburi əməyə cəlb edilirdi;

– azadlığın məhdudlaşdırılmasından fərqli olaraq məcburi əməyə cəlb etmədə şəxs azadlıqdan məhrum olunmağa şərti məhkum edilirdi.

Azadlığın məhdudlaşdırılması məhkumluğu olmayan və qəsdən cinayət törətməyə görə məhkum edilən şəxslərə bir ildən üç ilə qədər müddətə, habelə ehtiyatsızlıqdan cinayət törətməyə görə məhkum edilən şəxslərə bir ildən beş ilə qədər müddətə təyin edilir.

Məhkəmə azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzanı aşağıdakı hallarda təyin edir:

1) CM-in Xüsusi hissəsinin maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulan hallarda;

2) sanksiyada nəzərdə tutulmasa da, məhkəmənin Məcəllənin 62-ci maddəsində müəyyən edilən qayda üzrə cinayətə görə müəyyən edilmiş cəzadan daha yüngül cəza təyin etdiyi hallarda;

3) CM-in 77-ci maddəsi üzrə məhkəmə cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz edən hallarda;

4) məhkumun icra etməkdən qəsdən boyun qaçırdığı ictimai işlər və ya islah işlərinin çəkilməyən müddətinin məhkəmə tərəfindən azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası ilə əvəz edilən

hallarda.

İctimai işlər və islah işləri azadlığın məhdudlaşdırılması ilə əvəz edildikdə, azadlığın məhdudlaşdırılması bir ildən az müddətə də təyin edilə bilər.

Azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaya məhkum edilən şəxsə, hökm qüvvəyə mindikdən sonra cəzanın çəkiləcəyi yerə getmək haqqında sərəncam təqdim edilir. Məhkum cəzanın icra yerinə getmək haqqında göstəriş aldıqdan sonra cəzanın icrası yerinə getmədikdə, yaxud getməkdən boyun qaçırırdıqda, o yeddi gün ərzində tutulur və getməmənin səbəbləri aydınlaşdırılır.

Azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzanın icrası müddəti məhkumun xüsusi müəssisədə qeydiyyatı alındığı vaxtdan başlayır (CİM-in 54-cü maddəsi).

Azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzanın icrasına Respublika Ədliyyə Nazirliyinin Xüsusi Müəssisəsinin müdiriyyəti cavabdehdir. Xüsusi Müəssisənin rəhbəri tərəfindən, qeydə alınan məhkumun hərəkət edəcəyi ərazinin sərhədi müəyyən edilir, ona xüsusi vəsiqə təqdim edilir.

Cəza çəkən məhkumlar Xüsusi Müəssisənin ərazisində ya-taqxanalarda yerləşdirilir. Məhkumlar Xüsusi Müəssisənin müəyyən etdiyi yerdə Xüsusi Müəssisənin səyi ilə işlə təmin edilirlər. Məhkumlar ictimai faydalı əməklə məşğul olmalıdırlar (CİM-in 56-cı maddəsi).

Məhkumlar müdiriyyətin icazəsi olmadan xüsusi müəssisənin ərazisini tərk etməməlidirlər. Məhkumlar yaşadıkları ya-taqxananın kommunal-məişət xərclərini ödəməlidirlər.

Azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaya məhkum edilmiş şəxslərin işlədikləri yer üzrə işgötürən məhkumun əməyini əmək qanunvericiliyinə uyğun təşkil edir və onların islah edilməsində iştirak edir.

İşlədikləri yer üzrə işəgötürən məhkumları onları işdən azad etdikdə, onlar bu barədə Xüsusi Müəssisənin müdiriyyətinə məlumat verməlidir.

Azadlığın məhdudlaşdırılması birinci və ikinci qrup əlillərə, hamilə qadınlara və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadınlara, qocalığa görə pensiya yaşına çatmış qadın və kişilərə, habelə müddətli hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara tətbiq edilmir.

Azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaya məhkum edilən şəxslər cəzanın icrasından qərəzli boyun qaçırdıqda, azadlığın məhdudlaşdırılması onun təyin edildiyi müddətə müddətli azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edilir. Belə hallarda azadlığın məhdudlaşdırılmasının bir günü müddətli azadlıqdan məhrum etmənin bir gününə bərabər tutulur.

ğ) xüsusi müsadirə

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 12 yanvar 1999-cu il tarixli qərarı ilə əmlak müsadirəsi əlavə cəza növü kimi qanundan çıxarılmışdır. Qərarında qeyd edilir: «Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin məhkumun xüsusi mülkiyyətində olan əmlakının hamısının məcburi qaydada, əvəzsiz olaraq müsadirə edilməsini nəzərdə tutan müddəaları qüvvədən düşmüş hesab edilsin».

Konstitusiyaya Məhkəməsinin qeyd edilən qərarının 2-ci hissəsində əmlak müsadirəsi altında ancaq «*xüsusi müsadirə*» nəzərdə tutulur. Qərarın 2-ci hissəsində qeyd edilir: «. . . əmlak müsadirəsi yalnız cinayət törədilərkən istifadə edilmiş alət və vasitələr, habelə cinayət yolu ilə əldə edilən əmlak barəsində tətbiq edilə bilər».

Xüsusi müsadirə ilə bağlı CM-in 51-ci maddəsində aşağıdakı dəyişikliklər edilməlidir:

1. CM-nin 51-ci maddəsi «*Xüsusi müsadirə*» adlandırılmalıdır.

2. Qüvvədə olan CM-in Xüsusi hissəsinin aşağıda sadalanan maddələrinin sanksiyalarında nəzərdə tutulan əmlak müsadirəsi növündə əlavə cəza Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin 12 yanvar 1999-cu il tarixli qərarına uyğun olaraq cinayət qanunundan çıxarılmalıdır: 144-1.1; 144-1.2; 144-1.3; 165-2.1; 165-2.2; 165-3.1; 165-3.2; 177.2; 177.3; 178.2; 178.3; 179.2; 179.3; 180.2; 180.3; 181.1; 181.2; 181.3; 182.2; 182.3; 183.1; 183.2; 184.3; 193-1.1; 193-1.2; 194.2; 199.3; 204.1; 204.2; 204.3; 205.2; 206.2; 206.3; 206.4; 207; 213-1.1; 213-1.2; 214.2; 214-1; 217.1; 217.2; 218.1; 218.2; 218.3; 219-1.2; 219-1.3; 227.3; 233-1.1; 233-1.2; 234.2; 234.3; 234.4; 235.2; 235.3; 235.4; 274; 279.3; 308.1; 308.2; 309.1; 309.2; 311.1; 311.2; 311.3; 312.1; 312-1.1; 312-1.2; 313.

CM-in 51-ci maddəsinin aşağıdakı redaksiyada müəyyən edilməsi təklif olunur:

«51.1. *Xüsusi müsadirə* məhkumun cinayət törədərkən istifadə etdiyi alət və vasitələrin, cinayətin predmetlərinin, habelə cinayət yolu ilə əldə etdiyi əmlakın dövlət nəfinə, yaxud da bunsuz məcburi qaydada müsadirəsidir».

Cinayət törədilərkən zərər çəkənin mülkiyyətinə ziyan vurulmuşdursa, vurulan ziyan ya naturada, yaxud da əmlakın dəyəri kimi zərər çəkənə ödənilməlidir.

Məcəllənin Xüsusi hissəsinin normalarını nəzərdən keçirərək, biz xüsusi müsadirənin tətbiqi mümkün olan cinayətlərin xeyli ehtimalı olsa da, dairəsini müəyyən etməyə cəhd etmişik.

Zənn edirik ki, belə cinayətlərin dairəsi 51.2-51.3-cü maddələrin hüduqlarında müəyyən edilə bilər:

«51.2. *Bu Məcəllənin 192.1, 194, 203, 204, 205, 206, 213, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241-ci maddələrində göstərilən*

cinayətlər törədilən hallarda cinayətin alət və vasitələri, habelə predmetləri müsadirə edilir.

51.3. Dövriyyəsi qadağan edilən və əldə edilməsinə icazə tələb olunan, lakin cinayət yolu ilə ələ keçirilən aşağıdakı alət və vasitələr və predmetlər müsadirə edilir:

51.3.1. qanunsuz ov etmədə, habelə qaçaqmalçılıq əməllərinin törədilməsində istifadə edilən nəqliyyat vasitələri (avtomobil, motosiklet, gəmi, kater, qayıq), digər alət və vasitələr, predmetlər, əgər nəqliyyat vasitələrinin sahiblərinin bundan xəbəri vardırsa;

51.3.2. pornoqrafik əsərlər və bu məzmununda onların surətləri (kopiyalar), zor və qəddarlıq təbliğ edən əsərlər və ya onların surətləri, habelə yetkinlik yaşına çatmayanlara nümayiş etdirilən və erotik hisslər aşılayan pornoqrafik əsərlər və onların surətləri;

51.3.3. başqalarının müəlliflik hüququnu pozmaqla qanunsuz olaraq surəti çıxarılan, köçürülən və saxtalaşdırılan əsərlər;

51.3.4. özgəsinin əmtəə nişanının, əmtəənin mənşə yerinin adından istifadə etməklə buraxılan məhsullar, saxta aksiz markası ilə buraxılan və ya satılan əmtəələr (əmlak)».

Qüvvədə olan CM-ə 51.1-51.7-ci maddələrdə formulə edilən yeni məzmununda normanın daxil edilməsini məqbul sayırıq.

CM-in 42-ci maddəsindən, yəni cəzanın sistemindən 42.0.8-ci («Əmlak müsadirəsi») maddədə nəzərdə tutulan cəza növü çıxarılmalıdır.

h) intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama

İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama əsas cəza növüdür, müddətli cəzadır.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də bu cəza növü

«İntizam batalyonuna göndərmə» adı altında nəzərdə tutulurdu. Respublikanın qüvvədə olan CM bu cəza növünün tətbiqi dairəsini xeyli genişləndirmişdir.

Şərh etdiyimiz cəza növünün əlamətləri qüvvədə olan CM-in 54-cü maddəsində təsbit edilmişdir. Məcəllənin 54-cü maddəsinə görə, hərbi xidmətə çağırış üzrə müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara, habelə kontrakt (bağlaşma) əsasında sırası və gizir vəzifələrində hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara, əgər onlar hökm çıxarılan qədər qanunla müəyyən edilmiş xidmət müddətini başa vurmamışlarsa, üç aydan iki ilə qədər müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza təyin edilə bilər. Həmin cəza hərbi xidmət əleyhinə törədilmiş cinayətlərə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulduğu hallarda, habelə təqsirkarın şəxsiyyəti və cinayətin xarakteri iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmənin həmin müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama ilə əvəz olunmasına imkan verdiyi hallarda tətbiq edilir.

Göründüyü kimi, hərbi məhkəmə bu cəza növünü bir halda CM-in «Hərbi xidmət əleyhinə olan cinayətlər» fəslinə daxil olan normaların sanksiyalarında nəzərdə tutulan hallarda (məsələn, CM-in 328.1, 329.1, 330.1, 331.1-ci və s. maddələrinin sanksiyaları ilə) tətbiq edir. Başqa halda intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama birbaşa tətbiq edilən maddənin sanksiyasında göstərilmir, lakin hərbi məhkəmə hərbi qulluqçunun törətdiyi cinayətin xarakterini və hərbi qulluqçunun şəxsiyyətini nəzərə alaraq, ona təyin ediləcək müddətli azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanı iki ildən artıq olmayan müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza ilə əvəz etməklə, bu cəza növünü təyin edir.

Bu cəza növünün cinayət-hüquqi mahiyyəti onunla bağlıdır

ki, məhkum hökmdə göstərilən müddətə məcburi qaydada intizam xarakterli hərbi hissəyə göndərilir və orada islahedici təsirə məruz qalır. İntizam xarakterli hərbi hissədə mövcud olan rejim məhkuma islahedici təsir göstərməyi təmin edir.

Məhkum intizam xarakterli hərbi hissədə atalyonunda olduğu müddətdə cəzanın icrası üçün müəyyən edilən qaydalar – hərbi intizamın möhkəmləndirilməsinə, hərbi qulluğa və hərbi vəzifələrə, habelə hərbi hazırlıq üzrə tələblərə şüurlu münasibətin aşılması ilə onun islah olunmasına nail olunur.

İntizam xarakterli hərbi hissədə cəza çəkdiyi dövrdə bütün məhkumlar rütbəsindən və əvvəllər tutduqları vəzifələrdən asılı olmayaraq, sırası əsgər vəziyyətində olur və bütün məhkumlar eyni formada geyinir və geyimlərində eyni fərqləndirici nişan olur.

İntizam xarakterli hissədə cəza çəkən məhkumlar bütün məhrumiyyətlərə baxmayaraq, yenə də hərbi qulluq keçən hərbi xidmətçi olaraq qalırlar.

İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza çəkən məhkumlar onların hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düşər olduqda, məhkumlar və onların qanuni nümayəndələri intizam xarakterli hərbi hissədən şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmə və ya cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilmə barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət edə bilərlər.

CİM-in 153-cü maddəsinin göstərişinə görə, məhkumun intizam xarakterli hərbi hissədə cəza çəkdiyi vaxt müddətli həqiqi hərbi xidmət müddətinə hesablanmır.

İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəzanı çəkib qurtardıqdan sonra məhkum yenidən hərbi xidmətini davam etdirmək üçün əvvəl xidmət etdiyi hissəyə qaytarılır.

İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəzadan

azad edilən vaxt, həqiqi hərbi xidmətdə olmanın qanunla müəyyən olunmuş son yaş həddinə çatmış şəxslər həqiqi hərbi xidmətdən tərxis edilirlər (CİM-in 153.2-ci maddəsi).

x) müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə məhkumun hökmdə göstərilən müddətə məntəqə tipli, ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəsisəsində və ya həbsxanada yerləşdirilməsi yolu ilə onun cəmiyyətdən təcrid olunmasıdır (CM-in 55.1-ci maddəsi). Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş, lakin hökm çıxarılan qədər on səkkiz yaşı tamam olmamış şəxslər ümumi və ya möhkəm rejimli tərbiyə müəsisələrində yerləşdirilirlər.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası aşağıdakı əsas elementlərdən ibarətdir: 1) məhkum cəmiyyətdən məcburi təcrid edilir; 2) məhkum məhkəmə hökmündə göstərilən müddətə cəmiyyətdən təcrid edilir; 3) məhkum müxtəlif rejimli cəzaçəkmə müəsisələrində yerləşdirilir.

Azadlıqdan məhrum etmə əsas cəza növüdür və ancaq CM-in Xüsusi hissəsinin maddəsinin sanksiyasında nəzərdə tutulan hallarda tətbiq edilir. Bundan əlavə, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilən şəxslərə əfv qaydasında müddətli azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza tətbiq edilə bilər.

Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan hallarda, məsələn, islah işləri və azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaların icrasından qəti surətdə boyun qaçırılan hallarda islah işləri və azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzalar azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilə bilər.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza o halda təyin edilir ki, törədilən cinayətin xarakteri, təqsirkarın

şəxsiyyəti cəzanın məqsədinə nail olmaq üçün onun azadlıqda qalmasını məhkəmə məqbul saymır və məhkumun cəmiyyətdən təcrid edilməklə, xüsusi islahedici kompleks tədbirlər tətbiq edilməklə islah olunmasını mümkün hesab edir.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiqi cəmiyyətin azad üzvləri ilə müqayisədə məhkumun hüquqi vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır. Bu da təkcə məhkumun azad yerdəyişmə imkanlarının itirilməsində deyil, həm də əmək fəaliyyətinin seçilməsində, dövlət hakimiyyət orqanlarına aktiv seçki hüququnun itirilməsində, iş və istirahət vaxtının müddətində və s. ifadə olunur.

CM-in 55-ci maddəsinin göstərişinə uyğun olaraq azadlıqdan məhrum etmə cəzası üç aydan on beş ilədək müddətə müəyyən edilir. Qanuna görə, ictimai işlər, islah işləri və ya azadlığın məhdudlaşdırılması cəza növləri azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edildikdə, azadlıqdan məhrum etmə üç aydan az müddətə də təyin edilə bilər. Məcmuya az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər daxildirsə və məhkəmə bu cinayətlərə görə təyin etdiyi azadlıqdan məhrum etmə cəzasını tamamilə və ya qismən toplayaraq qəti cəza təyin edirsə, bu halda qəti cəzanın müddəti on beş ildən çox ola bilməz (CM-in 66.3-cü maddəsi). Eləcə də, qanuna görə hökmlərin məcmusu üzrə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilən hallarda azadlıqdan məhrum etmənin müddəti iyirmi ildən artıq ola bilməz (CM-in 67.3-cü maddəsi).

Müddətli azadlıqdan məhrum etmə yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində təyin edilən hallarda onun müddəti on ildən artıq ola bilməz (CM-in 85.5-ci maddəsi).

Məhkəmə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edərkən, hökmdə cəzanın çəkiləcəyi cəzaçəkmə müəssisəsinin növünü müəyyən edir. Cəzaçəkmə müəssisələrinin müxtəlif

növlərinin mövcudluğu ilk dəfə cinayət törədən məhkumları residivistlərin mənfi təsirindən qorumaq, törədilən cinayətin ağırlığından və eləcə də məhkumun şəxsiyyətindən asılı olaraq onları ayrıca saxlamaq zərurətindən doğmuşdur. Məqsəd islah təsir tədbirlərini daha səmərəli etməkdən ibarətdir.

Azadlıqdan məhrum etmə növündə təyin edilən cəzanın çəkiləcəyi cəzaçəkmə müəssisəsinin növü CM-in 56-cı maddəsinə əsasən müəyyən edilir. Müddətli azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza aşağıda göstərilən cəzaçəkmə müəssisələrində çəkilir:

– *məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində* ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərə görə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmiş şəxslər cəza çəkir;

– *ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində* böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır və ağır cinayətə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olan şəxslər, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilən şəxslər cəza çəkir;

– *ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində* xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə ilə dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum edilmiş şəxslər, əvvəllər qəsdən cinayət törətmək üstündə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən və məhkumluğu götürülməmiş və ödənilməmiş yenidən qəsdən cinayət törədib azadlıqdan məhrum edilən şəxslər, habelə xüsusilə təhlükəli residiv hesab edilən qadınlar cəza çəkir;

– *xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində* cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivinə görə məhkum edilən şəxslər, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilən şəxslər cəza

çäkirlər;

– ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən məhkumlar *həbsxanalarda* cəza çäkirlər. Azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın icrasının şərtləri və qaydaları Cəzaların İcrası Məcəlləsi ilə müəyyən edilir.

Xüsusilə ağır cinayətləri törətməyə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə cinayətlərin xüsusilə təhlükəli residivi zamanı cəzanın bir hissəsinin həbsxanada çəkilməsi müəyyən edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası CM-in 56.4-cü maddəsi cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün dəyişdirilməsinə yol verir. Qanuna əsasən cinayətə görə təyin edilən cəza daha yüngül və ya daha ağır cəza ilə əvəz edilən hallarda cəzaçəkmə müəssisəsinin növü məhkəmə tərəfindən dəyişdirilə bilər (CM-in 56.4.1-ci maddəsi).

Respublikanın CİM-in 70-ci maddəsinə əsasən ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum olunmuş şəxslər istisna olmaqla davranışından və əməyə münasibətindən asılı olaraq məhkumlar cəzaçəkmə müəssisəsinin bir növündən digərinə keçirilə bilərlər.

Müsbət xarakterizə edilən məhkumlar cəzanın qalan hissəsini çəkmək üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin *bir növündən digərinə* aşağıdakı hallarda keçirilə bilərlər:

— həbsxanadan cəzaçəkmə müəssisələrinə – məhkəmənin hökmü ilə həbsxanada çəkilməsi müəyyən olunmuş cəzanın ən azı yarısını çəkdikdə;

— ümumi və ciddi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrindən məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrinə – cəza müddətinin ən azı üçdə birini çəkdikdə; xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilən və müəyyən müddətə azadlıqdan məh-

rum etmə növündə cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş, lakin cəzanın çəkilməmiş hissəsi dövründə yeni cinayət törədən və azadlıqdan məhrum edilən şəxslər cəza müddətinin ən azı üçdə ikisini çəkdikdə.

Qanuna əsasən aşağıda göstərilən məhkumların məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisəsinə keçirilməsinə yol verilmir:

1) xüsusilə təhlükəli residiv sayılan şəxslər;

2) ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzası müəyyən müddət azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz olunan şəxslər;

3) tibbi xarakterli məcburi tədbirlər keçməli olan şəxslər.

Cəzanın icrasını qərəzli pozan məhkumlar məhkəmənin qərarı ilə daha sərt rejimi olan aşağıdakı cəzaçəkmə müəssisələrinə keçirilə bilirlər:

— məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisəsindən məhkəmənin öncə hökmündə göstərilən cəzaçəkmə müəssisəsinə;

— məhkəmənin hökmü ilə məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisəsinə göndərilən şəxslər ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsinə;

— ümumi, ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrindən üç ildən çox olmayan müddətə həbsxanaya.

1) ömürlük azadlıqdan məhrum etmə

Azadlıqdan məhrum etmənin bu növü Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğv edilməsilə əlaqədar cinayət qanununa daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğv edilməsi ilə əlaqədar 1998-ci il fevralın 3-də Respublikanın Milli Məclisinə müraciət etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Res-

publikasında ölüm cəzasının ləğv olunması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Cinayət, Cinayət-Prosessual və Cəzaların İcrası məcəllələrinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında 10 fevral 1998-ci il tarixli Qanun qəbul etmişdir¹.

Bu qanunla ömürlük azadlıqdan məhrum etmə müstəqil cəza növü kimi Respublikanın 1960-cı il CM-in 21-ci maddəsində müəyyən edilmiş cəzanın sisteminə daxil edilmişdir. Eyni vaxtda Cinayət Məcəlləsinə ömürlük azadlıqdan məhrum etmənin anlayışını müəyyən edən xüsusi norma (maddə 22-1) daxil edilmişdir. Köhnə Məcəllənin ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını nəzərdə tutan 22-1-ci maddəsində qeyd edilən cəza növünün qanunvericilik qaydasında faktiki anlayışı verilmirdi. Lakin maddədə qeyd edilirdi ki, qanunda xüsusi olaraq nəzərdə tutulan hallarda ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilir.

Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixdə qəbul edilən Cinayət Məcəlləsində ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzanın sisteminə daxil edilmişdir (CM-in 42.0.13-cü maddəsi). Məcəllənin 57-ci maddəsində ömürlük azadlıqdan məhrum etmənin məzmununa aydınlıq gətirilir. Qeyd edilən maddənin birinci bəndində deyilir ki, «ömürlük azadlıqdan məhrum etmə yalnız sülh və insanlıq əleyhinə, müharibə cinayətləri ilə əlaqədar, şəxsiyyət, ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda və dövlət hakimiyyəti əleyhinə törədilmiş xüsusilə ağır

---

¹ Бу Ганунла юмцрлцк азадлыгдан мящрум етмя мцстягил ъяза нювц кими Республнканын 1960-ъы ил ЪМ-ин 21-ъи маддясиндя мцяййян едилян ъязанын системиня дахил едилмишдир. Ейни вахтда Ъинайят Мяъяллясиня юмцрлцк азадлыгдан мящрум етмянин анлайышыны мцяййян едян хцсуси норма (маддя 22-1) дахил едилмишдир. Кюцня Мяъяллянин юмцрлцк азадлыгдан мящрум етмя ъязасыны нязярдя тутан 22-1-ъи маддясиндя ганунвериъилик гайдасында гейд едилян ъяза нювцнцн фактики анлайышы верилмирди, лакин маддядя гейд едилирди ки, ганунда хцсуси олараг нязярдя тутулан щалларда юмцрлцк азадлыгдан мящрум етмя ъязасы тййин едилир («Азярбайъан» гязети, 21 феврал 1998-ъи ил, № 41).

cinayətlərə görə müəyyən edilir». Ümumiyyətlə, azadlıqdan məhrum etmənin bu növünü nəzərdə tutan CM-in Xüsusi hissəsinin sanksiyalarında ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müddətli azadlıqdan məhrum etmə cəza növü ilə alternativ formada nəzərdə tutulur. Qanuna görə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə qadınlara, cinayət törədərkən on səkkiz yaşı tamam olmamış şəxslərə, habelə hökm çıxarılanadək altmış beş yaşına çatmış kişilərə təyin edilmir.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza həbsxanalarda çəkilir.

Ömürlük azadlıqdan məhrum edilən şəxs cəzadan şərti olaraq azad edilə bilər. Qanuna görə məhkəmə, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən məhkumun azadlıqdan məhrum etmənin ən azı iyirmi beş ilini həqiqətən çəkdiyini, həmçinin onun bu cəzanı çəkdiyi müddətdə qəsdən cinayət törətmədiyini nəzərə alaraq və məhkumun həmin cəzanı çəkməsinə daha lüzum olmadığı qənaətinə gələrək, onu müəyyən müddətə *azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edə* və ya məhkumu bu cəzadan şərti olaraq *vaxtından əvvəl azad edə bilər*.

Məhkəmə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanı müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz etdikdə, təyin edilən müddətli azadlıqdan məhrum etmənin müddəti on beş ildən artıq ola bilməz (CM-in 57.4-cü maddəsi).

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası əfv qaydasında iyirmi beş ildən çox olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilə bilər (CM-in 82.3-cü maddəsi).

ӘДӘБИYYAT

Baqriy-Şaxmatov L.V., Quskov V.İ. Teoretıçeskie problemi klassifikasiı uqolovnix nakazaniy. Voronej, 1971.

Buşuev İ.A. İspravitelğnie raboti. M., 1968.

Dementğev S.N. Lişenie svobodı: uqolovno-pravovıe i ispravitelğno-trudovıe aspektı. Rostov-na Donu, 1981.

Karpeü İ.İ. Nakazanie: soüialğnie, pravovıe i kriminaloqiçeskie problemi. M., 1973.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 2. Obhaə çastğ. M., Zerüalo. 1999.

Naumov A.V. Cinayət hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. M., İnfra· M-Norma, 1997.

Uçebnik uqolovnoqo prava. Obhaə çastğ. M., Spark, 1996.

Uqolovnoe pravo Rossiyskoy Federacıı. Obhaə çastğ. M., Öristğ, 2001.

XVI FƏSİL CƏZA TƏYİN ETMƏ

§ 1. Cəza təyin etmənin ümumi başlanğıcları

Törədilən kriminal əməl cinayət məsuliyyəti yaradan hüquqi fakt olduğu kimi cəza təyinetmənin də zəruri şərti olur. Məhkəmə baxışında şəxsin cinayət etməkdə təqsirli olduğu tam sübut edildikdən və məhkəmə hökmündə törədilən cinayətə düzgün hüquqi qiymət verildikdən (əməl tövsif edildikdən) sonra cəza təyin etmək üçün qanuni əsas yaranır.

Cəza təyinetmənin ümumi başlanğıcları cəzanın fərdiləşdirilməsini və onun səmərəli olmasını təmin edir. Cəzanın düzgün fərdiləşdirilməsi hər bir halda kriminal əməlin düzgün tövsifindən asılıdır. Əməlin düzgün tövsifi qanunçuluq prinsipinin tələblərindən irəli gəlir. Düzgün olmayan tövsif, təqsiri olmayan şəxsin məsuliyyətə alınmasına, yaxud cinayət etməkdə təqsiri olan şəxsin məsuliyyətdən kənar qalmasına, cəzanın növünün və həddinin əsassız olaraq seçilməsinə, bir sıra başqa hüquqi məhdudiyyətlərin tətbiqinə, ya da tətbiq edilməməsinə (məsələn, cəzaçəkmə müəssisəsinin növünün müəyyən edilməsinə, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmənin tətbiqinə, ittiham hökmünün icrası müddətinin həllinə, məhkumluğun ödənilməsinə və s.) səbəb ola bilər. Buna görə də məhkəmələr cinayət qanunvericiliyinin tələblərinə dəqiq və dönmədən riayət etməli, əmələndə cinayət tərkibi olmayan şəxslərin mühakimə olunmasına, eləcə də, əməlin düzgün olmayan tövsifinə və işin vəziyyətini və təqsirkarın şəxsiyyətini nəzərə almadan cəza təyininə yol verməməlidirlər. Törədilən cinayət qanuna müvafiq olaraq bu əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən maddə ilə

dəqiq tövsif edilməli və bu tələbdən kənara çıxmağa yol verilməməlidir.

Qüvvədə olan CM-in 58-ci maddəsi cəza təyinetmənin ümumi müddəalarını müəyyən edir. Qeyd edilən maddənin 1-ci hissəsində göstərilir ki, cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə, Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınmaqla Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hədlərdə ədalətli cəza təyin edilir.

Cəza təyin edilərkən törədilmiş cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, təqsirkarın şəxsiyyəti, o cümlədən, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar, habelə təyin olunmuş cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır. CM-in 58-ci maddəsində məhkəmələrin konkret iş üzrə cəza təyin edərkən rəhbər tutmalı olduğu müəyyən tələblər (meyarlar) təsbit edilmişdir. Başqa sözlə, təyin edilən cəza aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- 1) cəza ədalətli olmalıdır;
- 2) cəza Məcəllənin Xüsusi hissəsinin maddəsinin sanksiyası ilə müəyyən edilən hədudlarda təyin edilməlidir;
- 3) cəza təyin edilərkən Ümumi hissənin müddəaları nəzərə alınır;
- 4) cinayətin xarakteri və təhlükəlilik dərəcəsi nəzərə alınmaqla cəza təyin edilir;
- 5) cəza təyin edilərkən təqsirkarın şəxsiyyəti nəzərə alınır;
- 6) cəza təyin edilərkən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar nəzərə alınır;
- 7) cəza təyin edilərkən, cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 58-ci maddəsi Respublikanın 1960-cı il CM-in 35-ci maddəsilə müqayisədə cəza təyinetmənin ümumi müddəalarını daha aydın formulə etmişdir.

Bununla belə, qüvvədə olan Məcəllənin 58-ci maddəsi köhnə Məcəllənin 35-ci maddəsinin cəza təyininə dair praktikada özünə haqq qazandıran bəzi müddəalarını saxlamışdır. Həmin müddəalara cəza təyin edilərkən nəzərə alınan cəzanın Məcəllənin Xüsusi hissəsinin normasının müəyyən etdiyi həddə təyin edilməsi halı, habelə cəza təyin edilərkən nəzərə alınan Məcəllənin Ümumi hissəsinin müddəaları, cinayətin xarakteri və təhlükəlilik dərəcəsi, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar aiddir. Eyni zamanda qüvvədə olan cinayət qanununun 58-ci maddəsi cəza təyində məhkəmənin öz mülahizəsinə görə fəaliyyətini məhdudlaşdıran yeni müddəalar da nəzərdə tutur.

Qüvvədə olan CM-in cəza təyininə dair prinsipə yeni olan müddəalarına aiddir:

— təyin edilən cəza ədalətli olmalıdır;

— törədilən cinayətə görə sanksiyada nəzərdə tutulan daha ciddi cəza növü yalnız o halda təyin edilir ki, az ciddi cəza növünün tətbiqi cəzanın məqsədinə nail olmağı təmin edə bilmir (bu müddəa cəzaya qənaət prinsipini ifadə edir);

— cəza təyin edilərkən cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır.

Qüvvədə olan cinayət qanunu respublikanın 1960-cı il CM-in 35-ci maddəsində təsbit edilən «Məhkəmə cəza təyin edərkən hüquq düşüncəsini rəhbər tutur» – müddəasından imtina etmişdir. Zənn edirik ki, belə müddəa daha anlaşılan olan sanksiyada nəzərdə tutulan hədlərdə «...ədalətli cəza təyin edilir» müddəası ilə əhatə olunur.

Cəza təyinetmənin prinsipləri və ümumi müddəaları (Məcəllənin 58-ci maddəsində «müddəaları» əvəzinə «ümumi əsasları» ifadəsi işlədilmişdir) bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olsa da, bunlar cinayət hüququnun müstəqil kateqoriyalarıdır və müstə-

қил оларға да арашдырылмалыдыр¹.

Синайәт һуқуқ әдәбиyyатында принцип синайәт һуқуқ нормаларында тәсбит едилән үмүми рәһбәр идея кими изаһ едилир. Синайәт һуқуқунун үмүми принциплери илә синайәт һуқуқ ярадычылыгы, мәсулиyyәтин диференсiasиясы вә синайәт қанунунун тәтбиқи үзрә фәлиyyәтин башлыча истиқамәтлери мүйәyyән едилир. Синайәт һуқуқунун принциплери өзүнүн функсионал тәйинатына вә мәзмунуна гөрә сәза тәйинетмәнин үмүми мүддәаларында фәрқләнир. Үмүми принципләрин мәзмуну сәза тәйинетмәнин мүддәаларында мәзмунундан даһа гиш анлама маликдыр.

Сәза тәйининин үмүми мүддәалары сәза тәйининә дайр қанунун тәләбидир. Белә тәләб, һабелә синайәт һуқуқунун принципләринин мүддәалары мәһкәмә тәрәфиндән сәза тәйин едиләркән нәзәрә алынмалыдыр.

Синайәт һуқуқунун үмүми принципләриндән (қанунчулуқ, қанун қаршында бәрәбәрлик, тәқсирә гөрә мәсулиyyәт, әдаләт, һуманизм) анчақ тәқсирлилик² вә әдаләтлик сәза тәйинетмәнин үмүми мүддәалары илә янашы, СМ-ин 58-ци мәддәсиндә тәсбит едилмишдыр.

Сәза тәйин етмәнин үмүми мүддәалары, тәксә мәһкәмәнин сәза тәйини сәһәсиндә имканлары дейил, һәм дә қанунун мәһкәмә үзәриндә мүйәyyән тәләблери нәзәрә алмақ сәһәсиндә мүйәyyән етдиyi өһдәчилликдыр. Буна гөрә дә сәза тәйинетмәнин үмүми мүддәалары тәксә мүйәyyән принципал мүддәалары тәсбит ет-

¹ Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. М., 1988. С. 87; Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 1. Общая часть., М., 1999. С. 65-74.

² Ынайәт щцгуг ядыбийәтында ыза тәйин етмянин цмуми мүддәалары сырасына ынайәт қанунунун цмуми принципляриндән аныаг «ядаләтлик» принципинин даһил едилдиyi гәйд едилир. Биз белә мүйә илә разылашмырыг. Фикримизъя, Ынайәт Мәъяллясинин 58-ы мәддәсиндяки «Ынайәт тюрятыкдә тәгсирли билинән шәхсә... ыза тәйин едилир» әюстяриши ынайәт щцгугунун тәгсиря әюрә мясулийәт принципини дя ифәдә едир.

mək deyil, həm də məhkəmə üçün onları nəzərə almaq öhdəliyi olub, belə müddəaların realizəsidir.

Beləliklə, cəza təyinetmənin ümumi müddəaları hər bir konkret iş üzrə məhkəmənin rəhbər tutduğu cəza təyinetmənin qaydası və hədləri haqda cinayət qanununun istiqamətləndirici tələbləridir.

Cəza təyinetmənin ümumi müddəaları Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il CM-in 58-ci maddəsində formulə edilmişdir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Məcəllənin 58.1-ci maddəsində göstərilir ki, cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə, bu Məcəllənin Ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınmaqla, Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hədlərdə ədalətli cəza təyin edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, cəza təyininin ümumi müddəalarının hər biri müstəqil əhəmiyyətə malikdir, cəza təyində onlar ayrılıqda nəzərə alınır və məcmu halında vahid «fokus» nöqtəsində «cəmləyən» ədalət prinsipinin ölçüləri zəminində ədalətli cəza təyin edilir.

Təyin edilən cəza o halda ədalətli ola bilər ki, konkret iş üzrə cəza təyin edilərkən cəza təyininə dair bütün müddəalar nəzərə alınmış olsun. Belə ki, ilk növbədə cəza CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulan hədlərdə təyin edilir.

Törədilmiş cinayət üçün qanunun məsuliyyət nəzərdə tutan maddəsi ilə müəyyən olunan cəzanın növü və həddi cəza təyində məhkəmələrin fəaliyyəti üçün qoyulan hüduddur. Bəhs etdiyimiz meyarın tələbinə görə, məhkəmə CM-in Xüsusi hissəsinin maddəsilə müəyyən edilən həddə cəza təyin edir. Cəzanın həddi cinayət qanununun müvafiq maddəsinin sanksiyasında göstərilən aşağı və yuxarı həddir. CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrində cəzanın aşağı həddi göstərilməyən hallarda hə-

min cəza növü üzrə CM-in Ümumi hissəsinin normalarının müəyyən etdiyi hədd rəhbər tutulur. Maddənin sanksiyasında cəzanın yüksək həddi həmişə, aşağı həddi isə CM-in Ümumi hissəsində müəyyən edilən həddən ancaq fərqlənən hallarda göstərilir.

Qanunun maddələrində sanksiyaların alternativ və nisbi müəyyən şəkildə olması daha ədalətli cəza təyin etməyə imkan verir.

CM-in alternativ sanksiyalı maddələrinin tətbiqində məhkəmə sanksiyada göstərilən əsas cəzalardan birini seçməklə, ancaq seçilən bu cəza növü üzrə müəyyən edilən həddə cəza təyin etməyə haqlıdır.

Sanksiyada azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı, daha yüngül cəza növü alternativ formada nəzərdə tutulursa və azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzanı tətbiq etməklə cəzanın izlədiyi məqsədə nail olmaq mümkündürsə, məhkəmə dövlət məcburiyyət tədbirlərinə qənaət prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq təqsirkar barəsində azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəza növünü təyin edir.

Qüvvədə olan CM-in 58-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin göstərişinə görə, sanksiyada göstərilən ciddi cəza növü yalnız o halda təyin edilir ki, az ciddi cəza növü cəzanın məqsədlərini təmin edə bilmir.

Məhkəmə, tətbiq edilən maddənin sanksiyasında göstərilməyən, habelə növünə görə daha ağır olan cəza növünü seçməyə haqlı deyildir.

Sanksiyada nəzərdə tutulan daha yüngül sayılan cəza növünün seçilməsində məhkəmələrə verilən geniş imkan və təyin edilən cəzanın yüksək həddi ilə əlaqədar qanunla onların səlahiyyətinə qoyulan məhdudiyət cinayət qanunvericiliyində humanizmin ifadəsidir.

Məhkəmə yalnız iki halda cinayət qanununda nəzərdə tutulan maddənin sanksiyasından kənara çıxmaqla cəza təyin edə bilər. **Birinci**, cinayətə görə müəyyən edilən cəzadan daha yüngül cəza təyin edilən hallarda (CM-in 62-ci maddəsi); **ikinci**, cinayətlərin və hökmlərin məcmusuna görə cəza təyinetmə hallarında (CM-in 66 və 67-ci maddələri).

CM-in 58-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin göstərişinə görə, məhkəmə cəza təyin edərkən Məcəllənin Ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınır.

Cəza təyin edilərkən Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin müddəaları nəzərə alınır.

Bu halla əlaqədar CM-in 3-cü maddəsinin göstərişi üzrə məsuliyyətin faktiki və hüquqi əsaslarının, şəxsin əməlində cinayət tərkibinin olub-olmaması araşdırılır, hansı əmələ görə ona cəza təyin ediləcəyi aydınlaşdırılır. Daha sonra, əməlin hansı məkanda (CM-in 11-12-ci maddələri) və hansı zamanda (CM-in 10-cu maddəsi) baş verdiyi, əməlin, az əhəmiyyətli olduğundan ictimai təhlükəli olmayan əməllər kateqoriyasına mənsub olub-olmaması (CM-in 14.2-ci maddəsi), cinayətin hansı kateqoriyadan olması (CM-in 15-ci maddəsi), təkrar, məcmu, residiv cinayətin olub-olmaması (CM-in 16-18-ci maddələri), cinayətin başa çatıb-çatmaması (CM-in 27-29-cu maddələri), cinayətdən könüllü imtinanın olub-olmaması (CM-in 30-cu maddəsi), cinayətin təkbaşına və ya iştirakçılıqla törədilməsi (CM-in 31-35-ci maddələri), əməlin ictimai təhlükəliliyini istisna edən halların olub-olmaması (CM-in 36-39-cu maddələri) aydınlaşdırılır. Məhkəmə, qanunun başa çatmayan cinayətlərə, residiv cinayətlərə, habelə iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə dair müddəaları ilə yanaşı, bu cinayətlərə görə cəza təyininə dair Məcəllənin 63-65-ci maddələrinin göstərişlərini də nəzərə alır.

Cəza təyin edərkən iş üzrə cinayətin subyektinin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs olduğu müəyyən edilən hallarda, məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinə dair CM-in 84-92-ci maddələrinin müddəalarını rəhbər tutur.

Məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanlara törətdikləri cinayətə görə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin etdikdə, tətbiq edilən maddənin sanksiyasında müəyyən edilən azadlıqdan məhrum etmənin müddəti on ildən artıq olsa da, təyin edilən azadlıqdan məhrum etmənin müddəti on ildən artıq ola bilməz.

Məhkəmələrin cəza təyində nəzərə aldığı hallardan biri də ***cinayətin xarakteridir***. Bu, konkret cinayətlərin tipik əlamətidir. Cinayətin xarakteri müəyyən qrup, yaxud da növ cinayətlər üçün təsnifat meyarı rolunu oynayır. Belə ki, konkret əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakterinə, onun hansı qrupa – böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər qrupuna mənsub olmasından, CM-in Xüsusi hissəsinin hansı fəslinə daxil olmasından asılı olaraq qiymət verilir. Məsələn, şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlər xarakterinə görə iqtisadi fəaliyyət sahəsində edilən cinayətlərdən daha təhlükəlidir.

Beləliklə, məhkəmələr cəza təyin edərkən əməlin təhlükəlilik dərəcəsinə görə hansı cinayətlər qrupuna aid olduğunu, CM-in Xüsusi hissəsinin hansı fəsilində nəzərdə tutulduğunu, belə cinayətlərlə dövlətin cinayət-hüquqi mübarizə siyasətini nəzərə alır.

Məhkəmələr inadkarlıqla islah olunma yoluna düşmək istəməyənlərə, residiv və ağır cinayətləri törədənlərə qanuna əsasən daha ciddi cəza təyin edilməsini təmin etməlidirlər. Bununla bərabər, qanunla azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı, daha yüngül cəza nəzərdə tutulan hallarda böyük ictimai təhlükə

kə törətməyən cinayət törətmiş və cəmiyyətdən təcrid etmədən tərbiyələndirilməsi mümkün olan şəxslər barəsində azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın tətbiqinə, bir qayda olaraq, yol verilməməlidir.

Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi konkret əməlin fərdi əlaməti olub, edilən cinayətin ağırlığını müəyyən edir. Cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, edilmiş konkret əməlin həmin növdən olan başqa konkret cinayətlə müqayisədə fərqlənən təhlükəliliyidir.

Təhlükəliliyinə görə bir-birindən fərqlənən cinayətlərə cinayət qanunu müxtəlif qiymət verir. Bu da müəyyən növ cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan ayrı-ayrı maddələrin sanksiyalarında öz əksini tapmışdır. Cinayət tərkiblərində göstərilən əlamətlər, habelə cinayət tərkiblərinin növlərə ayrılmasında qanunun meyar kimi istifadə etdiyi əlamətlər heç də konkret əməlin deyil, müəyyən sinfə daxil olan əməllərin təhlükəlilik dərəcəsinə xarakterizə edir. Bununla yanaşı, eyni sinfə daxil olan konkret əməllər müxtəlif təhlükəlilik dərəcəsinə malik olur.

Cəzaların növünü və həddini nəzərdə tutan normanın sanksiyası qanunverici orqanın müəyyən sinfə daxil olan cinayətlərin (müəyyən növ cinayətin) ictimai təhlükəliliyinə verdiyi qiyməti əks etdirir. Məhkəmə isə konkret cinayətin ictimai təhlükəliliyinə qiymət verir. Məsələn, əmlak bir halda 200 manata qədər məbləğdə, başqa halda isə 900 manata qədər məbləğdə oğurlana bilər. Hər iki əməl eyni norma ilə, maddənin eyni hissəsi ilə tövsif edilsə də, sonuncu hal daha ağır olduğundan, məhkəmə cəzanı fərdiləşdirərkən bunu nəzərə alır.

Əksər hallarda qanun cinayətin nəticəsini, edilmə üsulunu, hərəkətin intensivliyini, qəsd və ya ehtiyatsızlığın növünü, cinayətin motiv və məqsədini səciyyələndirən əlamətləri cinayət

tэrkibинэ daxil etmir. Halbuki, müxtəlif üsulla, müxtəlif motiv və məqsədlə edilən eyni növdən olan cinayət əməli müxtəlif dərəcədə ictimai təhlükəli olur. Eləcə də, əməlin nəticəsini dərk etmək dərəcəsinə görə, qəsdin yaranma vaxtına görə (birbaşa qəsd, dolayı qəsd, qəflətən yaranan qəsd, əvvəlcədən düşünülmüş qəsd və s.) fərqlənən cinayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi də müxtəlif olur. Odur ki, əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi müəyyən edilərkən, həm cinayət tərkibində bu və ya başqa əlamətin nəzərdə tutduğu hallar konkretləşdirilir (məsələn, «külli miqdar»), həm də tərkibə daxil olmayan hallar araşdırılır və cəzanın fərdiləşdirilməsində nəzərə alınır.

Beləliklə, cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, bir qayda olaraq, cinayətin obyektiv cəhəti, cinayətin xarakterini isə cinayətin obyektiv və subyektiv cəhəti xarakterizə edir. Cəza təyində törədilən cinayətin xarakteri və təhlükəlilik dərəcəsi müəyyən edilərkən konkret cinayətlə bağlı bütün hallar məcmu qaydasında götürülərək nəzərə alınır.

Cəza təyini zamanı təqsirkarın şəxsiyyəti nəzərə alınır.

Cinayət təqsirkarın çoxcəhətli fəaliyyətində xüsusi hal olduğundan, onun şəxsiyyətini tamamilə xarakterizə etmir. Eyni bir cinayət müxtəlif şəxsi keyfiyyətlərə malik olan şəxslər tərəfindən törədilir. Bu səbəbdən də eyni əməli etməkdə təqsirli olan şəxslərə bərabər olmayan cəza təyin edilir.

Cəza təyini üzrə məhkəmə fəaliyyəti proqnozunun nəzəri tədqiqatçıları fərdi məhkəmə proqnozuna məhkumun gələcək davranışını əvvəlcədən aşkar edən proses kimi baxır.¹

Həqiqətdə də, məhkəmənin cəza təyini fəaliyyəti eyni zamanda məhkumun gələcək davranışını proqnoz etməyi nəzərdə tutur. Digər hallarla yanaşı, təqsirkarın şəxsiyyətini öyrənmək-

¹ Рагимов И.М. Теория судебного прогнозирования. Баку, 1987. С. 113.

lə verilən proqnoz təyin edilən cəzanın xüsusi xəbərdaredici məqsədinə nail olunacağına məhkəmədə inam yaradır.

Fərdi davranışın proqnozu etibarlı informasiyaya əsaslanmalıdır. Bu isə cəza təyini zamanı təqsirkarın şəxsiyyətinin daha ətraflı öyrənilməsinə tələb edir.

Cəza təyin edilərkən təqsirkarın sosial və psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Sosial xüsusiyyətlərə təqsirkarın cinsi, yaşı, ictimai vəziyyəti, təhsili, ailə vəziyyəti (sosial demoqrafik əlamətlər), peşəsi, vəzifəsi, həyat tərzi, əməyə, təhsilə, birgəyaşayış qaydalarına, qanunlara, insanlara münasibəti, təbiətin qorunmasına, uşaqların tərbiyəsinə göstərdiyi qayğı, vətəndaşlıq vəzifələrinə olan münasibəti (sosial mövqeyi və sosial münasibətlər) daxildir. Təqsirkarın psixoloji xüsusiyyətlərinə onun xarakteri, iradəsi, sərvət meylləri, yönəlişləri, işlədiyi kollektivdə nüfuzu və s. bu kimi hallar daxildir.

Təqsirkarın əxlaqa zidd həyat tərzi, ictimai faydalı əməkdən yayınması, qanunların, birgəyaşayış qaydalarının tələblərinə laqeydliyi, ehtiraslı oyunlara, spirtli içkilərə və narkotik maddələrə aludəçiliyi və s. bu kimi hallar onun nisbətən yüksək sosial təhlükəli olmasını göstərir. Xüsusən cinayət təqsirkarın cəmiyyətə zidd dərin vərdişləri və yönəlişləri ilə bağlı olduqda belə şəxslərin islah olunması üçün xeyli uzun müddətə vaxt tələb olunur. Şübhəsiz, şəxsiyyəti belə kriminogen xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunan şəxsə sanksiya daxilində daha sərt cəza təyin edilməlidir. Əksinə, təqsirkarın ictimai faydalı əməyə bağlılığı, mənəvi prinsiplərə əsaslanan həyat tərzi, xeyirxahlığı, yaxud adamlar barəsində qayğıkeşlik göstərməsi və s. bu kimi alicənablığı səciyyələndirən xüsusiyyətləri isə onu müsbət mövqedən xarakterizə etdiyindən, törədilən kriminal əməlin onun həyat tərzi ilə əlaqədar olmadığını, onun üçün təsadüfi hal olduğunu göstərir. Buna görə də əgər birinci halda məh-

kəmə təqsirkarın şəxsiyyətini mənfі cəhətdən xarakterizə edən halları nəzərə alaraq, məsuliyyəti ağırlaşdırırsa, ikinci halda, təqsirkarın şəxsiyyətini müsbət cəhətdən xarakterizə edən hallara əsasən məsuliyyəti yüngülləşdirir.

Cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallardan fərqli olaraq cinayətkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən sair hallara ayrı-ayrılıqda deyil, bütövlükdə əhəmiyyət verilərək cinayətkarın şəxsiyyəti nəzərə alınır.

Məhkəmələr hökmdə sadəcə olaraq cinayət törədən şəxsin şəxsiyyətinin nəzərə alındığını qeyd etməklə kifayətlənməməli, məhkəmə iclasında tədqiq olunan və təsdiq edilən, habelə şəxsiyyəti müsbət, yaxud da mənfі cəhətdən xarakterizə edən halları göstərməlidirlər¹.

Cinayət Məcəlləsinin 59-cu və 61-ci maddələrində göstərilən hallar birbaşa və ya dolayı yolla təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə etsə də, cəza təyinində müstəqil olaraq nəzərə alınır. Bu baxımdan, cinayət törədən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallardan fərqlənir.

Bəhs etdiyimiz maddədə nəzərdə tutulmayan və cinayət törədən şəxsin şəxsiyyətini mənfі xarakterizə edən hal (məsələn, tüfeyli həyat tərzi, əxlaqsızlıq və s.) cəza təyinində ayrılıqda cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilə bilməz.

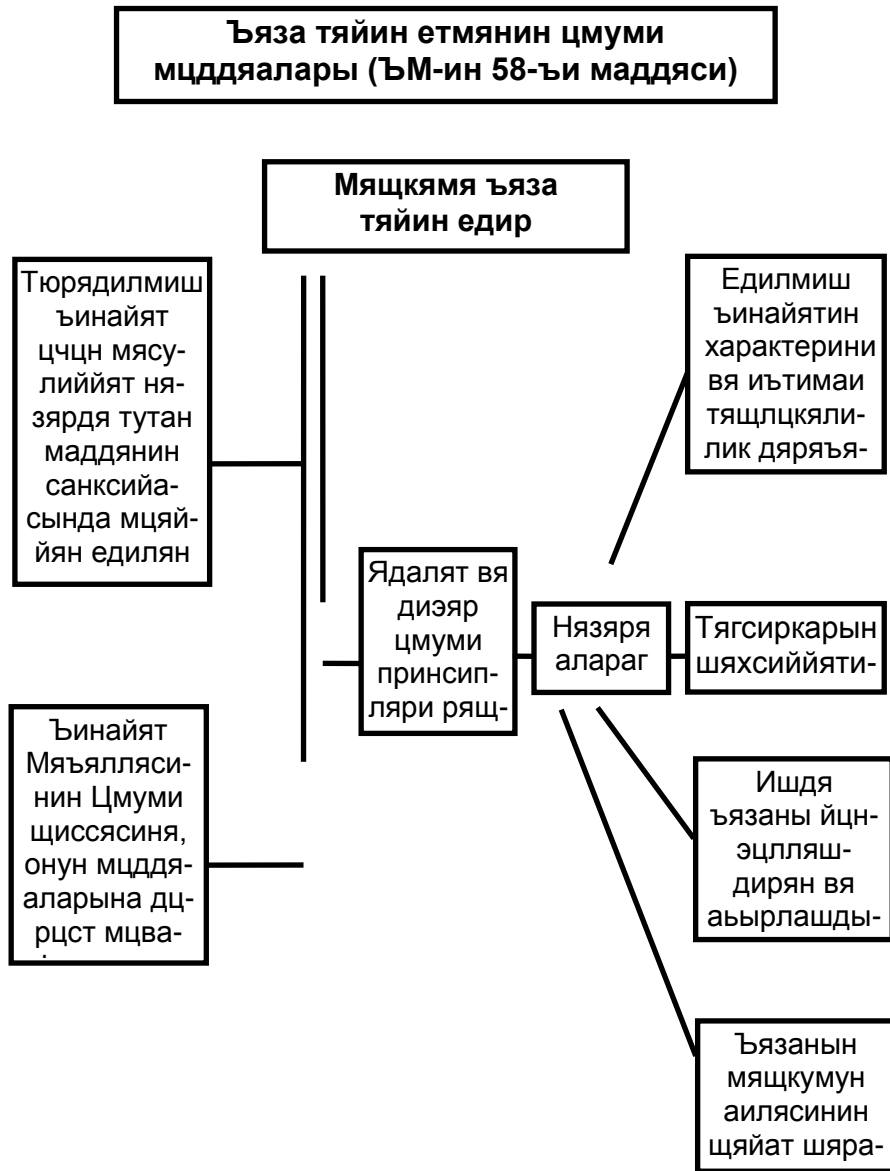
Cəza təyin edilərkən cəzanın məhkumun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır. Bu, cəza təyininin ümumi müddəaları sırasına gətirilən yeni haldır.

Qeyd edilən hal məhkuma təyin edilən cəzaya bir halda müsbət, başqa halda mənfі mövqedən təsir göstərə bilər. Məsəl-

---

¹ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда Азербайджанской ССР (1961-1983). Баку, Азернешр, 1987. С. 235.

лән, әгәр тәqsirkar ailәdә yeganә әмәk qabiliyyәtli шәxsdirсә, onun himayәsindә qoca vә хәstә valideynlәri, mәktәb yaşı uшаqları vardırса, belә ailә vәziyyәti ona tәyin edilәcәk cәzanın yumшaldılmasının әsası ola bilәр.

Başqa halda, əgər təqsirkar müntəzəm sərxoşluq edirsə, ailə üzvlərini döyürsə, ailədə uşaqların tərbiyəsinə mənfi təsir göstərirsə, aldığı əmək haqqını israf edirsə, ailənin büdcəsinə müntəzəm ziyan yetirirsə, şübhəsiz, belə hal ailənin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması xatirinə təyin ediləcək cəzanın sərtləşdirilməsinə təsir göstərəcəkdir.

Cəza təyin edilərkən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar da nəzərə alınır. Belə hallar cinayət məsuliyyətinə *iki cür* təsir edir. *Birinci*, Məcəllənin 59-cu və 61-ci maddələrində nəzərdə tutulan hallar 58-ci maddənin göstərişinə görə sanksiya həddində cəza fərdiləşdirilərkən seçilən cəzanın növünə və həddinə təsir göstərir. *İkinci*, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar Məcəllənin Xüsusi hissəsində əsas tərkiblərə, yaxud da məsuliyyəti yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran halı olan tərkiblərə cəzanı yüngülləşdirən, yaxud da ağırlaşdıran əlamət kimi daxil ola bilər.

Cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar Məcəllənin Xüsusi hissəsində müəyyən edilən cinayət tərkiblərinə müstəqil tərkib əlaməti kimi daxil edilən hallarda, həmin hallar təkrarən cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınmır.

Bəzi müəlliflərin fikrincə, cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar cinayət tərkiblərinə daxil edilsə də, əgər belə əlamət ölçüyə gələndirsə və onun ifadə etdiyi dəyər minimum həddən dəfələrlə artıqdırsa (məsələn, əvvəlcədən əlbir olan kriminal dəstə iki-üç nəfər deyil, on-on beş və ya daha artıq saydadırsa, yaxud da oğurluqla vurulan ziyan «külli miqdar» meyarından dəfələrlə çoxdursa), belə hallarda cinayət tərkibində əlamət kimi nəzərdə tutulan cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran

laşdıran hallar tək cəza cinayətin tövsifində iştirak etmir, həm də cəza təyin edilərkən nəzərə alınmalıdır¹. Biz belə mövqe ilə razılaşırıq. Belə mövqe məhkəmənin öz mülahizəsinə görə qanunun tətbiqi sahəsində səlahiyyətini süni surətdə genişləndirərdi və qanunun praktikada bir qaydada tətbiq edilməsi sahəsində xeyli çətinliklər yaradardı.

Cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran halların hüquq ədəbiyyatında müxtəlif səpkidə təsnifatına rast gəlinir. Əksər müəlliflər belə təsnifatı cinayətin obyektiv və subyektiv xüsusiyyəti üzrə aparır².

Belə təsnif də dəqiq kriteriyaya söykənmir. Belə ki, cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran elə hallar vardır ki, onlar eyni vaxtda həm cinayətin obyektiv, həm cinayətin subyektiv xüsusiyyətilə bağlı olur. Məsələn, cinayətin «təkrar törədilməsi», «cinayətin xüsusi amansızlıqla edilməsi» və s. hallarını həm obyektiv, həm də subyektiv xüsusiyyətə aid etmək olar.

«Cinayət hüququ kursu»nun müəllifləri belə halları təqsirkarın şəxsiyyətinə və cinayətə görə təsnif etməyi təklif edirlər. Onların fikrincə, cəzanı yüngülləşdirən (CM-in 59-cu maddəsi) və ağırlaşdıran hallar (CM-in 61-ci maddəsi) cinayəti və eyni zamanda həm də təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edir³.

§ 2. Cəzanı yüngülləşdirən hallar

İş üzrə cəzanı yüngülləşdirən hallar mövcuddursa, belə hallar məhkəməyə: a) əməlin tövsif edildiyi maddənin sanksiyası-

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 2. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 92.

² Герцензон А.А. Уголовное право. М., 1958. С. 458; Карпец И.И. Отягчающие и смягчающие обстоятельства в уголовном праве. М., 1979. С. 38-103.

³ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 2. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 93.

na uyğun seçilən cəza növünün aşağı həddinə yaxın həddə cəza təyin etməyə; b) alternativ sanksiyaya malik maddələrlə məsuliyyət həll edilərkən daha yüngül sayılan cəza növünü seçməyə; c) qanunda nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəza təyin etməyə (CM-in 62-ci maddəsi); ç) şərti məhkum etmə institutunu tətbiq etməyə (CM-in 70-ci maddəsi); d) təyin edilən cəzanın nisbətən yüngül rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində çəkilməsini müəyyən etməyə hüquq verir.

Azərbaycan Respublikası CM-in 59-cu maddəsində cəzanı yüngülləşdirən halların aşağıdakı növləri nəzərdə tutulur:

Hadisələrin təsadüfi axarı zəminində ilk dəfə olaraq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətin törədilməsi. Cəzanı yüngülləşdirən bu hal üç əlamətlə bağlıdır: cinayətin ilk dəfə törədilməsi; törədilən cinayətin böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər qrupundan olması; cinayətin müxtəlif hadisələrin təsadüfi rəbitəsində baş verməsi. Bu hallar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduqda cəzanı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilir.

Cinayətin ilk dəfə törədilməsi, ümumiyyətlə, şəxsin öncə heç bir vaxt cinayət törətməməsini nəzərdə tutur. Şəxs əvvəllər cinayət törətsə də, belə cinayətin hüquqi nəticələri aradan qalxdıqdan sonra onun cinayət törətməsi yenə də ilk dəfə törədilən cinayət sayılacaqdır.

Cinayətin hüquqi nəticələrinin aradan qalxması dedikdə, törədilən cinayətə görə məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin (CM-in 75-ci maddəsi), yaxud da hökmün icrası müddətinin (CM-in 80-ci maddəsi) keçməsi, yaxud da əvvəl törədilən cinayətlərə görə yaranan məhkumluğun ödənilməsi, yaxud da götürülməsi (CM-in 83-cü maddəsi) nəzərdə tutulur.

Böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə azadlıqdan

məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza nəzərdə tutulmuş əməllər, yaxud qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi iki ildən artıq olmayan əməllər hesab olunur (CM-in 15.2-ci maddəsi).

*Az ağır cinayətlər*¹ qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilməsinə görə barəsində nəzərdə tutulmuş azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi yeddi ildən artıq olmayan əməllər hesab olunur (CM-in 15.3-cü maddəsi).

Həm də sadalanan kateqoriyadan olan əməlin törədilməsi obyektiv, yaxud da subyektiv xarakterli halların təsiri altında baş verməlidir. Belə hallar şəxsin azad davranış variantı seçmək imkanını məhdudlaşdırır (məsələn, xəstə valideyninə dərman almaq üçün pul tapmayan şəxsin oğurluq etməsi), yaxud da qeyd edilən hallar elə münaqişəli şərait yaradır ki, şəxs belə şəraitin təsiri altında cinayət etməyə vadar olur.

Ümumiyyətlə, ilk dəfə törədilsə də, belə əməl şəxsin cəmiyyətə zidd və qeyri-əxlaqi sosial-psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlı olmur.

Cinayətin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs tərəfindən törədilməsi. Qüvvədə olan cinayət qanunu cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanların cəzasının yüngülləşdirilməsi və ya onların barəsində cəza əvəzinə, cəza sayılmayan tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi imkanlarının diqqətlə araşdırılmasını vəzifə kimi müəyyən edir.

Burada cəzanın yüngülləşdirilməsinin əsası yetkinlik yaşına çatmayanın psixi xüsusiyyətləridir.

---

¹ Русийа Федерациясынын 1996-ы ил ЫМ-ин 61-ы маддясинин эюстяри-шиня эюря, илк дяфя тюрядился дя, лакин едилян Ынайт аз аьыр Ынайт-ляр группа дахилдирся, беля ямялин тюрядилмясиня Ыязаны йцнэцплляшди-рян щал кими бахылмыр.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarda kifayət qədər əqli yetkinliyin, həyat təcrübəsinin olmaması, iradələrinin zəifliyi üzündən tezliklə xarici təsir altına düşmələri kimi xüsusiyyətlər vardır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar həm də tərbiyəvi təsir tədbirlərinə daha həssasdırlar və buna görə də yaşlılara nisbətən daha tez islah olunurlar.

Qüvvədə olan qanunvericilik yetkinlik yaşına çatmayanın psixi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, CM-ə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və cəzası məsələlərini tənzim edən xüsusi beşinci bölmə ayırmışdır. CM-in beşinci bölməsinin göstərişinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə tətbiq edilən cəzaların növləri məhduddur. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ancaq cərimə, ictimai işlər, islah işləri və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalar tətbiq edilə bilər. Daha sonra qanunla, yaşa dolmuş məhkumların ancaq böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə məsuliyyətdən azad edilməsinə yol verildiyi halda, yetkinlik yaşına çatmayanlar həm də az ağır cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilərlər (CM-in 88-ci maddəsi).

Cinayətin hamilə qadın tərəfindən törədilməsi. Qüvvədə olan cinayət qanunu ilə cinayətin hamilə qadın tərəfindən törədilməsinin cəzanı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilməsi, ananın və gələcəkdə doğulacaq uşağın mənafeyinin mühafizəsi barəsində humanizm prinsipinin ifadəsidir.

Hamilə qadınlar onların orqanizmində baş verən bir sıra psixofiziki dəyişikliklərin təsiri altında yaranan səbirsizlik, əsəbilik, tez təsirlənmə, tündməcazlıq və sair bu kimi xüsusiyyətlərə malik olurlar. Bunlar hamilə qadının öz davranışına rəhbərlik etməsini zəiflədir, onu münaqişəyə meyilli edir. Cinayət əməli isə müəyyən dərəcədə bu xüsusiyyətlərin təsiri altında

baş verir. Hamiləlik vəziyyəti müddətindən asılı olmayaraq, törədilən cinayətin ağırlığına fərq qoymadan cəzanı yüngülləşdirən hal sayılır. Bundan əlavə, hamilə qadınlar və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadınlar tərəfindən törədilən böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətə görə seçilən cəzaların icrası uşaq səkkiz yaşına çatana qədər təxirə salına bilər (CM-in 79.1-ci maddəsi).

Cinayəti törədən şəxsin himayəsində azyaşlı uşağın olması. Cəzanı yüngülləşdirən hal kimi bu hal Respublikanın 1960-cı il CM-də nəzərdə tutulmurdu. Lakin məhkəmə təcrübəsində hakimlər təqsirkarın himayəsində azyaşlı uşaqların olması halını məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirirdi.

Qüvvədə olan CM-də qeyd edilən hal cəzanı yüngülləşdirən yeni hal kimi müəyyən edilmişdir. Bu hal həm azyaşlı uşağı olan kişilər, həm də qadınlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə cəza təyin edilərkən cəzanı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır. Qeyd edilən halın cəzanı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınması üçün təqsirkarın azyaşlı uşağının olması, azyaşlı uşağın təqsirkarın himayəsində və tərbiyəsində olması, onun uşağı maddi cəhətdən təmin etməsi faktı müəyyən edilməlidir. Ancaq təqsirkarın azyaşlılarla qeyd edilən bağlılığı əsasında bu hal cəzanı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

Azyaşlı uşaqlar on dörd yaşa çatmayan yaşda olan uşaqlardır. Azyaşlı uşağı olsa da, onlara qayğı göstərməyən, onların tərbiyəsi ilə məşğul olmayan, yaxud da valideynlik hüququndan məhrum edilən şəxslər tərəfindən törədilən cinayətə görə cəza təyin edilərkən, bu hal cəzanı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınmır.

Cinayətin ağır həyat şəraiti nəticəsində və ya mərhəmətlik niyyəti ilə törədilməsi zamanı təqsirkar xarici amillərin təsiri altında (şəxsi, ailə, qulluq) yaranmış vəziyyətdən çıxış yo-

lunu tapmamaq üzündən əməli törədir.

Ağır həyat şəraiti müxtəlif səbəblərlə bağlı ola bilər. Şəxsin uzun müddət iş tapa bilməməsi, yaxud da uzun müddət cüzi əmək haqqı ilə yaşaması, ailənin minimum tələblərini ödəyə bilməməsi, özünün və ya yaxınlarının ağır xəstəliyə mübtəla olması, ailə üzvlərindən birinin müntəzəm əxlaqsızlığı və s. bu kimi amillərin təsiri ilə yaranan şəraitin neqativ təsiri altında cinayət törədilə bilər. Sadalanan amillər cinayəti törədənin davranışı ilə səbəbli əlaqədə olduqda, ona cəzanı yüngülləşdirən hal kimi əhəmiyyət verilir.

Mərhəmətlilik duyğularının təsiri altında cinayətin törədilməsi cinayət hüququna gətirilən yeni anlayışdır. Məsələn, mərhəmətlilik motivi ilə yaşamasına ümid olmayan ağır xəstəni əzablardan xilas etmək üçün artıq dozada yuxu dərmanı verməklə onun həyatdan məhrum edilməsi.

Cinayətin fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında, yaxud maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılılıq nəticəsində törədilməsi. Şəxs fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında, yaxud xidməti və ya sair cəhətdən asılılıq üzündən tam azad davranış variantı seçə bilmir. Məsələn, şəxs fiziki və ya psixi təzyiq altında cinayət törətməyə məcbur olur. Şəxs işini itirəcəyi, yaxud da maddi köməkdən məhrum olacağı qorxusu altında, qulluq tabeçiliyində olduğu şəxsin təhriki ilə cinayətə yol verir. Sadalanan səpkidə fiziki və ya psixi məcburiyyət, sair cəhətdən asılılıq olmazdysa, ehtimal ki, şəxs cinayət etməyə vadar olmazdı. Qeyd edilən halların kriminogen xüsusiyyətinin şəxsi cinayətə vadar etmək həddi (dərəcəsi) məhkəmə tərəfindən qiymətləndirilir. Sadalanan halların yaratdığı şəraitin təsiri altında cinayətin edilməsi şəxsi cəzadan azad etmə, ancaq cəzanı yüngülləşdirir.

Psixi və ya fiziki məcburiyyət təqsirkarın iradi fəaliyyətini

tam istisna edən hallarda, şəxsin azad davranış seçmək imkanı aradan qalxır və o, məsuliyyətdən azad edilir.

Fiziki məcburiyyət müxtəlif üsullarla insana zor göstərilməsində ifadə olunur. Belə zorakı hərəkətlər təqsirkarın döyülməsində, onun boğulmasına yönələn hərəkətlərdə, şəxsin bədəninə elektrik cərəyanı keçirmədə, bədən xəsarəti yetirmədə və s. sağlamlığa zərər yetirən hərəkətlərdə ifadə oluna bilər.

Psixi məcburiyyət bilavasitə, yaxud da sifarişlə, yazılı məlumatla və s. üsullarla göstərilə bilər. Lakin hər bir halda psixi məcburiyyət real xarakterdə, yəni həyata keçirilən səciiyyədə olur. Psixi məcburiyyət bilavasitə təqsirkara, yaxud da onun yaxın adamlarına qarşı istiqamətlənir. Məsələn, bir halda təqsirkar onun sağlamlığına zərər yetirilməsilə, həyatına qəsd edilməsilə hədələyə bilər, başqa halda, övladının oğurlanması ilə, övladının həyatına və ya sağlamlığına zərər yetirilməsilə hədələyə bilər.

Psixi məcburiyyət təkcə həyat və ya sağlamlığa zərər yetirilməsilə hədələmədə deyil, həm də mülkiyyətə qəsd etməklə, əmlakı məhv etməklə, əmlak xarakterli ziyan yetirməklə hədələmə ilə bağlı ola bilər. Hədə-qorxu müəyyən hallarda müstəqil cinayət tərkibi də yarada bilər (CM-in 134-cü maddəsi).

Cinayətin maddi, xidməti asılılıq zəminində edilməsi halında, təqsirkarın asılılıq dərəcəsi aydınlaşdırılmalıdır.

Maddi asılılıq hallarında təqsirkar onu cinayətə təhrik edən şəxsdən maddi cəhətdən asılı olur. Təqsirkarın, özünün və ailə üzvlərinin yaşaması üçün başqa gəlir mənbəyi olmur. Təhrik edən şəxsin ayırdığı vəsait təqsirkarın və onun ailəsinin yaşaması üçün əsas maliyyə mənbəyi olur. Maddi asılılıq həm də kreditorla borclu arasında mövcud ola bilər. Kreditor təqsirkarı borc öhdəçiliyindən azad etməyi vəd etməklə onu cinayətə vadar edə bilər.

Xidməti asılılıq şəxsin xidmət üzrə başqasının tabeçiliyində olmasını nəzərdə tutur. Tabeçilikdə olan şəxs (təqsirkar) vəziyyəli şəxs tərəfindən cinayətə vadar edilə bilər. Məsələn, rəis şəxsi işdən çıxarmaqla hədələyir və şəxs işdən çıxarılacağı halda özünün və ailəsinin ciddi çətinliklərlə üzləşəcəyindən qorxaraq cinayət etməyə razılıq verir. Rəisin şəxsə yüksək vəzifə verəcəyini vəd etməklə onu cinayətə vadar etməsi, zənn edirik ki, cəzanı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilə bilməz.

Digər asılılıq ailə üzvləri arasında (məsələn, ər ilə arvad arasında, gəlinlə qayınana arasında), müəllimlə tələbə arasında, oğlanla qız arasında və s. formada ola bilər.

Cinayətin zəruri müdafiənin, ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxsin tutulmasının, son zərurətin, əsaslı riskin, əmrin və ya sərəncamın icra edilməsinin qanunla müəyyən edilmiş şərtlərini pozmaqla törədilməsi. Göstərilən hallarda törədilən əməllər qanunla müəyyən edilən şərtləri pozmaqla bağlı olsa da, belə əməllər ictimai faydalı motivlərlə bağlı olduğundan, qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyilə cinayətin belə hallarla bağlı törədilməsi cəzanı yüngülləşdirilən hal kimi müəyyən edilir.

Qeyd edilən cəzanı yüngülləşdirən hallara aydınlıq gətirmək üçün CM-in 36-40-cı və 122, 123, 129, 130-cu maddələrinin mətni ilə tanış olmaq lazımdır.

Cinayətin zərərçəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində törədilməsi. Burada cəzanı yüngülləşdirən üç hal nəzərdə tutulur: a) cinayətin zərərçəkənin qanunsuz hərəkətlərilə bağlı törədilməsi; b) cinayətin zərərçəkənin əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında törədilməsi; c) cinayətin zərərçəkənin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri ilə bağlı qəflətən baş vermiş güclü ruhi

həyəcan (affekt) vəziyyətində törədilməsi.

Qüvvədə olan CM cinayətin zərərçəkənin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri ilə əlaqədar törədilməsini ilk dəfə cəzanı yüngülləşdirən hallar sırasına daxil etmişdir. Zərərçəkənin qanunsuz hərəkətləri onun başqasının bədəninə ağrı yetirən hərəkətlərindən, döymədə, işgəncə vermədə, təhqiredici, böhtançı, ələsalıcı hərəkətlərində və s. qeyri-hüquqi hərəkətlərində ifadə oluna bilər.

Əxlaqsız hərəkətlər mənəviyyata, məişətdə qəbul olunmuş etik qaydalara zidd olan hərəkətlərdir.

Cinayətin zərərçəkənin qanunsuz və ya əxlaqsızlıq hərəkətlərinin təsiri altında törədilməsi, əgər Məcəllənin Xüsusi hissəsinin maddələrinə tərkib əlaməti kimi daxil edilmirsə, belə hallar konkret cinayətlərə baxılan zaman aşkar edildikdə, məhkəmə onlara cəzanı yüngülləşdirən hal kimi qiymət verir.

Beləliklə, cinayətin zərərçəkmiş şəxsin qeyri-hüquqi (qanunsuz), yaxud da əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında baş verməsinə, belə neqativ təsirin təqsirkarı güclü ruhi həyəcan vəziyyətinə (fizioloji affekt) salıb-salmamasından asılı olmayaraq, cəzanı yüngülləşdirən hal kimi qiymət verilir.

Zərərçəkənin qanunsuz, yaxud da əxlaqsız hərəkətləri təqsirkarı qəflətən baş verən güclü ruhi həyəcan vəziyyətinə salırsa və bu vəziyyətdə şəxs CM-in 122-ci maddəsində (qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən adam öldürmə), habelə 129-cu maddəsində (qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində qəsdən sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurma) göstərilən əməllər törədirsə, qeyd edilən hallar cinayət tərkibinə daxil olduğundan, onlar təkrarən cəzanı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınmır. Bütün digər hallarda cinayət zərərçəkənin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətləri ilə bağlı qəflətən baş verən güclü ruhi həyəcan vəziyyətində törədilirsə,

həmin hallar cəza təyini zamanı cəzanı yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınır.

Zərərcəkənin qanunsuz və ya əxlaqa zidd hərəkətləri, eləcə də belə hərəkətlərlə bağlı təqsirkarda yaranan güclü ruhi həyəcan vəziyyəti kriminogen amil kimi təqsirkarı cinayətə vadar edən determinat kimi çıxış edir.

Məhkəmə qeyd edilən neqativ hərəkətlərlə bağlı yaranan güclü ruhi həyəcan vəziyyətində törədilən cinayət üzrə cəzanı nəinki yüngülləşdirməli, həm də daha yüngül cəza təyin etməlidir.

Könüllü gəlib təqsirini boynuna alma, cinayətin açılmasına, onun digər iştirakçılarının işə edilməsinə, cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına və tapılmasına fəal kömək etmə. Bu hallar təqsirkarın daha tez islah ediləcəyinə ümid verən ilkin şərtlərdir.

Könüllü gəlib təqsirini boynuna alma hər bir halda səmimi peşmanlıq ifadə etməsə də, təqsirkarın özünü istintaq və təhqiqat orqanlarına könüllü təqdim etməsi, törəttdiyi cinayət, yaxud da onda iştirakı barədə düzgün məlumatlar verməsi müəyyən dərəcədə onun səmimiliyini göstərir. Cinayətin açılmasına fəal kömək göstərmək, törədilmiş cinayətlə əlaqədar təqsirkarın ona məlum olan bütün hallar haqqında istintaq zamanı düzgün ifadə verməsində, cinayətin iştirakçılarının, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş predmetlərin, yaxud alət və vasitələrin tapılmasında, cinayətin izinin aşkar edilməsində istintaq orqanlarına kömək göstərməsində ifadə olunur.

Səmimi peşman olan şəxs öz əməlini nəinki etiraf edir, həm də buna görə özünü daxilən mühakimə edir, cinayətin açılmasına, vurulmuş ziyanın aradan qaldırılmasına kömək edə biləcək halları düzgün göstərir, təqsirini «yumağa» çalışır. İstintaqda aşkar edilən sübutların təsiri altında təqsirkarın işə aid

olan halları etiraf etməsi səmimi peşmanlıq kimi qiymətləndirilə bilməz.

Səmimi peşmanlıq hətta şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin əsası ola bilər. Qüvvədə olan CM-in 72-ci maddəsinə əsasən ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət etmiş şəxs könüllü gəlib təqsirini boynuna aldıqda, cinayətin üstünün açılmasına fəal kömək etdikdə və cinayət nəticəsində dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri aradan qaldırdıqda, cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər.

Cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi və ya digər yardım göstərilməsi, cinayət nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi zərərin könüllü olaraq ödənilməsi və ya aradan qaldırılması, zərərçəkmiş şəxslə razılıq əldə etməyə cəhd edilməsi, zərərçəkmiş şəxsə dəymiş zərərin azaldılmasına yönəldilmiş digər hərəkətlərin edilməsi. Təqsirkarın cinayət törətdikdən sonra cinayətin maddi və mənəvi zərərli nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində fəaliyyəti müxtəlif motivlərlə bağlı ola bilər: zərərçəkənin halına yanma hissləri, cəza qarşısında qorxu hissi, məsuliyyətinin yumşaldılmasına ümid hissi, törətdiyi əməldən peşmançılıq hissi və s.

Zərərçəkənə tibbi və ya digər yardım göstərilməsi cinayət törədildikdən sonra zərərçəkənə yardım etmək üçün təcili tibbi yardım xidmətini çağırılmasında, zərərçəkənin tibb müəssisəsinə çatdırılmasında, zərərçəkənin hansı tibb müəssisəsində yerləşdirilməsinə dair onun ailəsinə məlumat verilməsində, tibbi yardım edildikdən sonra zərərçəkənin evinə çatdırılmasında və s. ifadə oluna bilər. Zərərçəkənə tibbi yardım göstərilməsi cinayət törədildikdən dərhal sonra göstərməlidir.

Zərərli nəticə həm cinayət qanununun Xüsusi hissəsinin maddələrində göstərilən nəticələri, həm də cinayət tərkibinə daxil edilməyən, lakin obyektiv xüsusiyyətinə görə əhatəyə,

müxtəlif dəyərlərə zərər yetirən sair dəyişiklikləri nəzərdə tutur. Bu hal cinayətin doğuracağı obyektiv zərəri azaldır və təqsirkarın etdiyi əməldən peşman olduğunu göstərir.

Cəzanı yüngülləşdirən hal kimi edilmiş cinayətin zərərli nəticələrinin qarşısını alma, cinayətdən könüllü imtina etməyə yol verilən belə hərəkətlərdən onunla fərqlənir ki, birinci bitmiş cinayətlərdə mümkün olduğu halda, sonuncuya ancaq bitməmiş cinayətlərdə rast olunur.

Vurulmuş ziyanın könüllü surətdə ödənilməsi təqsirkarın cinayəti törətdikdən sonra istintaq və təhqiqat orqanlarının məcburiyyəti olmadan öz təşəbbüsü ilə zərərçəkənə yetirdiyi maddi ziyanı aradan qaldırmasıdır. Məsələn, təqsirkar oğurladığı əmlakı zərərçəkənə qaytarır, yaxud da belə əmlakı qaytarmaq mümkün deyilsə, onun pulla ifadə olunan dəyərini ödəyir.

Vurulmuş zərərin aradan qaldırılması cinayətin nəticəsinin natura formasında tamamilə və ya qismən aradan qaldırılmasıdır. Məsələn, nəqliyyatda hərəkət təhlükəsizliyinin pozulması ilə əlaqədar baş verən cinayətlərdə zədələnmiş əmlakı təmir etməklə əvvəlki vəziyyətinə qaytarmaq; zədələnən müəyyən şeyin yenisini alıb zərərçəkənə qaytarmaq; şərəf və ya ləyaqət əleyhinə olan cinayətlərdə zərərçəkəndən kollektiv qarşısında üzr istəmək və s.

CM-in 59-cu maddəsində sadalanan cəzanı yüngülləşdirən hallar Məcəllənin Xüsusi hissəsinin normalarında tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmadıqda, məhkəmə konkret cinayət işi üzrə (belə hallar konkret işdə mövcud olduqda) cəza təyin edərkən, onlara cəzanı yüngülləşdirən hal kimi əhəmiyyət verir (CM-in 59.3-cü maddəsi).

CM-in 59-cu maddəsində göstərilən cəzanı yüngülləşdirən hallardan əlavə, məhkəmə iş üzrə xüsusən məhkumu müsbət mövqedən səciyyələndirən digər (qanunda göstərilməyən) hal-

ları da cəzanı yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirə bilər (məsələn, cinayət törədən şəxsin peşəkar mütəxəssis olması, müharibə və ya əmək veteranı olması, vətən və xalq qarşısında digər xidmətlərinin olması və s.).

Şərhini verdiyimiz cəzanı yüngülləşdirən hallar içərisində qanunda iki halın cəza təyini zamanı təyin edilən cəzanın həddinə göstərdiyi təsir formal kriteriya əsasında dəqiqləşdirilmişdir. Bu sıraya aiddir: təqsirkarın könüllü gəlib təqsirini boynuna alması, cinayətin açılmasına fəal kömək göstərməsi (CM-in 59.1.9-cu maddəsi) və cinayətin törədilməsindən bilavasitə sonra zərərçəkmiş şəxsə tibbi yardım göstərilməsi, cinayətlə vurulan maddi və mənəvi zərərin aradan qaldırılması (CM-in 59.1.10-cu maddəsi).

Qüvvədə olan CM-in 60-cı maddəsində qeyd edilən halların cəza təyininə göstərdiyi təsir həddinə dair göstəriş vardır. Orada deyilir ki, göstərilən cəzanı yüngülləşdirən hallar olduqda və əgər cəzanı ağırlaşdıran hallar yoxdursa, təyin olunan cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş daha ciddi cəza növünün son həddinin *dördə üçündən* artıq ola bilməz.

§ 3. Cəzanı ağırlaşdıran hallar

Cəzanı ağırlaşdıran hallar cinayətin, yaxud da təqsirkarın şəxsiyyətinin təhlükəliliyini yüksəldən, lakin cinayət tərkibindən kənar qalan, cinayətlə və ya təqsirkarın şəxsiyyəti ilə bağlı olan hallardır.

Qüvvədə olan CM-in 61-ci maddəsində cəzanı ağırlaşdıran halların siyahısı verilmişdir. Bu məsələdə qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi respublikanın 1960-cı il Cinayət Məcəlləsi-

nin cəzanı ağırlaşdıran hallarla bağılı mövqeyini əsasən saxlamışdır.

Cəzanı ağırlaşdıran hallar aşağıdakılardır:

Cinayətlərin təkrar törədilməsi, cinayətlərin residivi. Əvvəllər edilən əmələ görə şəxsin mühakimə edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, törədilən əməl bu əməllə təkrarlıq yaratdıqda, ona cəzanı ağırlaşdıran hal kimi baxılır.

Cinayət əvvəllər mühakimə olunmuş şəxs tərəfindən edilirsə (residiv), bu, bir tərəfdən, cinayət–hüquqi təsir tədbirinin lazımı səmərə vermədiyini, digər tərəfdən isə təqsirkarda ictimai təhlükəli vərdişlərin davamlı olduğunu göstərir. Buna görə də residiv cinayətləri törədən şəxslərə təyin edilən cəzanın daha təsirli olmasına nail olmaq məqsədi ilə təkrarlığa hər bir halda cəzanı ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verilməlidir.

Əvvəllər edilən cinayətə görə məhkumluq müddəti və ya məsuliyyətə cəlb etmə müddəti keçmişsə, ya da məhkumluq şəxsin üstündən götürülmüşsə, sonradan edilən cinayət təkrarlığı yaratmır.

Cinayətin təkrar edilməsi halı tətbiq edilən maddədə cinayət tərkibinin ünsürü kimi nəzərdə tutulursa, buna eyni vaxtda cəzanı ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verilə bilməz.

Təkrarlıq bəzən cinayətin dəfələrlə (iki dəfədən artıq), yaxud müntəzəm surətdə (bir-biri ilə daxili əlaqədə olan cinayətlərin dəfələrlə edilməsi) törədilməsi ilə əlaqədar olur. Belə təkrarlıq öz xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə müxtəlif cinayətlərin yaratdığı təkrarlıqdan daha təhlükəli olduğu üçün hər bir halda cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Qanuna görə, birinci cinayətin xarakterindən asılı olaraq məhkəmə müəyyən halda həmin cinayəti cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirməyə də bilər. Məsələn, törədilən cina-

yət eyni, ya da eyni növdən olan cinayət deyildirsə, həm də sosial təhlükəlilik dərəcəsinə görə bunlar bir-birindən əhəmiyyətli surətdə fərqlənirsə, məhkəmə cəzanın fərdiləşdirilməsinin başqa prinsiplərinin tələblərini də nəzərə alıb təkrarlığa cəzanı ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verməyə bilər. Belə ki, əvvəllər cinayət törətmiş şəxsin yenidən törətdiyi kriminal əməl, cinayətlərin məcmusunu yaradan hallarda təkrarlıq cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınmır.

Beləliklə, aşağıdakı hallarda təkrarlıq və residivlik cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınmır:

1) cinayətin təkrar törədilməsi Məcəllənin Xüsusi hissəsində tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulan hallarda;

2) residivlik Xüsusi hissənin normasında cinayət tərkibinin əlaməti kimi müəyyən edilən hallarda;

3) təkrarlıq cinayətin məcmusunu yaradan hallarda;

4) ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə birinci cinayətlə ikinci cinayət arasında kəskin fərq olduqda;

5) ehtiyatsızlıqdan cinayət törədib məhkum edilən şəxs cəza çəkdiyi dövrdə, yaxud da məhkumluğu ödənilməmiş, yaxud götürülməmiş, yenidən qəsdən cinayət törətdikdə (residivlik yaratmadığı üçün);

6) uzanan və ya davam edən cinayətlərin törədilməsi hallarında.

Cinayətin ağır nəticələrə səbəb olması. Cinayətin ağır nəticələr verməsi dedikdə, törədilmiş cinayət nəticəsində elə ziyanın vurulması nəzərdə tutulur ki, bu, eyni növdən olan başqa cinayətin vurmuş olduğu ziyanla müqayisədə daha ağır olur. Kriminal əməllə bağlı baş vermiş nəticənin ağır nəticə hesab edilməsini məhkəmə hüquq düşüncəsinə əsasən həll edir. Məsələnin həllinə cinayətin vurduğu ziyanın böyüklüyü, qəsd obyektinin mühümlüyü təsir göstərir. Kriminal əməllə bağlı vu-

rulan ziyan cinayət tərkiбində nəticə kimi nəzərdə tutulmursa, belə ziyan ağır nəticə kimi cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilə bilər. Məsələn, qüvvədə olan CM-in Xüsusi hissəsinin xeyli normalarında cinayətin ağır nəticəsi cinayət tərkiбlərində nəzərdə tutulmur. Belə tərkiбlərə Məcəllənin 137, 140, 146, 256, 258-ci və s. maddələrində təsadüf edilir. Sadalanan maddələrdə göstərilən cinayətlər törədilərsə və ağır nəticə baş versə, belə nəticələr həmin maddələrin dispozisiyalarında nəzərdə tutulmadığından, onlara cəzanı ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verilə bilər.

Cinayətin ağır nəticələri konkret cinayət tərkiбlərində nəzərdə tutulduqda, bu hal sanksiyada nəzərə alınmış olur və ona görə də cəza təyini zamanı CM-in 61.2-ci maddəsinə istinad edilmir.

Cinayətin nəticəsi tərkiбdə nəzərdə tutulsa da, eyni vaxtda tərkiбə daxil olan belə nəticə ilə müqayisədə daha ağır nəticə, yaxud da tərkiбdə alternativ formada nəzərdə tutulan nəticələrdən ikisi və ya daha artıq sayda nəticə baş verə bilər. Belə hallarda nəticə tərkiб əlaməti kimi nəzərdə tutulsa da, daha ağır nəticəyə və ya baş verən alternativ nəticəyə cəzanı ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verilir. Məsələn, bir gözün itirilməsi ağır zərər kimi qiymətləndirilir. Təqsirkarın yetirdiyi zərər nəticəsində zərərçəkən hər iki gözünü itirirsə, belə halda əməl CM-in 126.1-ci maddəsilə tövsif edilsə də, cinayətin doğurduğu nəticəyə həm də cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymət verilir.

Cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədilməsi. Cinayətin bir nəfər tərəfindən törətməsilə müqayisədə, onun dəstə tərəfindən törədilməsi daha yüksək sosial təhlükə yaradır. Cinayətin dəstə tərəfindən törədilməsi cinayətin törədilməsinə mütəşəkkillik verir, böyük ziyan vurmağa imkan yaradır,

belə cinayətin qarşısını almaq, yaxud da onun izinə düşmək, açmaq xeyli çətin olur.

Cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi o halda mövcud olur ki, əvvəlcədən əlbir olan dəstə tərəfindən törədilən cinayətdə icraçı qismində ən azı iki nəfər iştirak edir.

Mütəşəkkil dəstə tərəfindən cinayətin edilməsi cinayət etmək üçün əvvəlcə razılığa gələn və sabit dəstə halında birləşən iki və ya daha artıq şəxsin cinayət etməsini nəzərdə tutur¹. Mütəşəkkil dəstə üzvlər arasında vahid məqsəd birliyinə, qarşılıqlı inam və etibarın olmasına, habelə sıx əlaqə ilə bağlılığa söykənir.

Əməlin cinayətkar təşkilat tərəfindən törədilməsi cinayətin sabit birliyə malik olan mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsini, habelə ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmək üçün yaradılan sıx birləşən mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsini nəzərdə tutur.

Məcəllənin 61.1.3-cü maddəsində sadalanan kriminal dəstə formaları bir-birindən məzmununa və sosial təhlükəlilik dərəcəsinə, mütəşəkkillik dərəcəsinə görə fərqlənilir. Buna görə də cəza təyin edilərkən onların təyin ediləcək cəzaya təsir həddi, birliyin hansı formaya malik olmasından asılıdır.

Cinayətin törədilməsində xüsusilə fəal iştirak etmə. Cinayət iştirakçılıqla, həm mürəkkəb, həm də birgə icraçılıqla törədilən hallarda, bu və ya başqa iştirakçının fəallıq dərəcəsinə qiymət vermək olar. Şəxs iştirakçılıqla törədilən cinayətdə iştirakçılar arasında xüsusi fəal mövqeyinə görə seçilən hallarda, eyni zamanda, özünün yüksək sosial təhlükəliliyini təsdiq edir. Cinayət qanunu cinayətdə iştirak edən şəxsin sadəcə fəal rolu

---

¹ Бинайятдя иштиракчылыыын формалары иштиракчылыг мювзусунда шярщ едилмишдир.

nu deyil, «xüsusilə fəal rolunun» olmasını qeyd edir. Burada da xüsusi fəallıq şəxsin sadəcə cinayət edərkən təşəbbüs göstərməsini, müəyyən təklif verməsini, qarşıya çıxan maneələrin dərhal çevikliklə aradan qaldırılmasını nəzərdə tutmur.

Xüsusilə fəal iştirak, dəstə daxilində möhkəm intizam yaranandan, dəstə üzvlərinin sıx birliyini təmin edən, yüksək təşkilatçılıqda, habelə liderlikdə özünü göstərən fəaliyyəti nəzərdə tutur.

Psixi pozuntulardan əziyyət çəkən və ya sərxoş vəziyyətdə olan şəxslərin, habelə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan şəxslərin cinayət törətməyə cəlb olunması. Qüvvədə olan cinayət qanunu ilə psixi pozuntusu olan və ya sərxoş vəziyyətdə olan şəxslərin, habelə cinayətin subyektinə ola bilməyən yeniyetmələrin cinayətə təhrik edilməsi cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edilərkən nəzərə alınmışdır ki, təqsirkar burada cinayət törətmək məqsədini başqalarının əli ilə həyata keçirməyə cəhd edir.

Psixi pozuntusu olan şəxs və ya sərxoş vəziyyətdə olan şəxs, başqasının təhriki ilə törətdikləri cinayətin subyektinə ola bilmədikdə, təhrikçi cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməyən şəxslərdən istifadə etməklə cinayəti törətmiş icraçı sayılır (CM-in 32.2-ci maddəsi).

Psixi xəstə olan, habelə sərxoş vəziyyətdə olan, yaxud yaşına görə cinayətin subyektinə ola bilməyən şəxslər, fiziki və psixi xüsusiyyətlərinə görə, ətraf sosial mühitlə davranışını düzgün əlaqələndirə bilmir, yaxud da mövcud həyat şəraitini kifayət qədər aydınlıqla dərk etmir. Belə psixi və fiziki xüsusiyyətə malik olan şəxslər başqalarının xahişinin mahiyyətinə varmadan bu və başqa hərəkət etməyə tezliklə razılıq verir, əməllərinin heç bir zərərli nəticə doğurmayacağına sadələvhlüklə inanır, tez təsir altına düşürlər.

Psixi pozuntulardan əziyyət çəkən şəxs müvəqqəti, yaxud da daimi psixi xəstəliyi olan şəxsdir.

Sərxoş vəziyyətdə olan şəxs narkotik maddədən sərxoş olan, yaxud da spirtli içki qəbul edən, qanında alkoqolun olduğu qeydə alınan şəxsdir.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmayan şəxslər ictimai təhlükəli əməli törədərkən on dörd yaşa çatmayan şəxslərdir.

Cinayətə təhrik edilən psixi pozuntusu olan şəxs, habelə sərxoş vəziyyətində olan şəxs törətdikləri cinayətə görə subyekt olsalar da, təhrikçiliyə yol verən şəxsə cəza təyin edilərkən təqsirkarın təhrikçilik hərəkətinə cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymət verilir.

Təqsirkar yaşına görə cinayətin subyektinə ola bilməyən yeni-yetməni cinayətə təhrik etdikdə, təhrikçinin özü cinayətin icraçısına çevrilir.

Yeni-yetmələrin cinayət etməyə təhrik olunması və ya onların cinayətdə iştirak etməyə cəlb edilməsi böyüməkdə olan gənc nəslə pozucu təsir göstərdiyindən, onların mənəviyyətinə zərərli baxışlar aşılacağından cəzanı ağırlaşdıran hal hesab edilir.

Yuxarıda sadalanan şəxsləri cinayətə təhrik edən şəxsin əməlinə təhrikçilik, yaxud da icraçılıq kimi qiymət verilməsindən asılı olmayaraq, onun fəaliyyətinə cəza təyin edilərkən cəzanı ağırlaşdıran hal əhəmiyyət verilir.

Cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm, digər şəxslərin qanuni hərəkətlərinə görə qisas almaq zəminində, tamah məqsədi ilə və ya sair alçaq niyyətlərlə, habelə başqa cinayəti ört-basdır etmək və ya onun törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədi ilə törədilməsi. Milli, irqi və ya dini düşmənçiliyin salınması qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi ilə

müstəqil cinayət kimi nəzərdə tutulur (CM-in 283-cü maddəsi). Bundan əlavə, milli, irqi və ya dini qrupu bütövlükdə və ya qismən məhv etmək məqsədilə qrup üzvlərini öldürmə, sağlamlıqlarına ağır zərər vurma, onların bütövlükdə və ya qismən fiziki məhvinə yönələn əməl qüvvədə olan cinayət qanunu üzrə soyqırım sayılır, sülh və insanlıq əleyhinə edilən xüsusilə ağır cinayət kimi müəyyən edilir (CM-in 103-cü maddəsi). Daha sonra Məcəllənin 120-ci maddəsində milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyətilə adam öldürmə ağırlaşdırıcı halı olan tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulur (CM-in 120. 2.12-ci maddəsi).

Cinayətin milli, irqi və ya dini düşmənçilik, dini fanatizm və s. bu kimi motivlərlə bağlı törədilməsinə görə məsuliyyət CM-in 103-cü, 120.2.12-ci, habelə 283-cü maddələri ilə həll edilən hallarda, şərhini verdiyimiz hal cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilmir. Əksinə, milli, irqi və dini mənsubiyyətinə görə nifrət etmə, bu zəmində düşmənçilik salma və qisas alma cinayət tərkibində əlamət kimi müəyyən edilmirsə, ona cəzanı ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verilir. Milli, dini mənsubiyyətinə görə başqa millətin, dinin nümayəndəsinə düşmən münasibət bəsləmək, belə motivlə digər millətin və ya onun dini nümayəndəsinin barəsində təhqirə, böhtana yol vermə, döymə, xəsarət yetirmə, əmlakını məhv etmə və s. bu kimi əməllərlə cinayətlər törədildikdə, qeyd edilən hal cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilir.

Cinayət milli və ya irqi düşmənçilik zəminində törədildikdə, zərərçəkənin milli və irqi mənsubiyyəti təqsirkarda cinayət etmək qətiyyəti yaradan motivə çevrilir. Belə motivlə cinayət törədilərkən şəxsin kriminal əməlinə «haqq qazandıran» kənar heç bir neqativ təsir mövcud olmur. Cinayətdən zərər çəkən şəxs çox halda onu gözləyən təhlükədən xəbərsiz olur.

Təqsirkarın cinayət yolu ilə mənfəət əldə etməsi (pul, əmlak, əmlaka olan hüquq və s.), yaxud buna cəhd göstərməsi cinayətin tamah motivi ilə edildiyini göstərir.

Cinayət tamah motivi ilə edildikdə və bu əmələ görə məsuliyyət nəzərdə tutan normada tamah motivi bilavasitə göstərilmədikdə, buna cəzanı ağırlaşdıran hal kimi əhəmiyyət verilir. Lakin tamah motivi bir sıra cinayət tərkiblərində düzünə göstərilməsə də, bəzi tərkiblərdə ehtiva olunur (məsələn, CM-in 177-184-cü və 311-ci maddələri) və buna görə də bu qəbildən olan əməllər üstündə cinayət məsuliyyəti məsələsi həll edilərkən tamah motivi cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilmir.

Alçaq niyyət dedikdə, qanunvericilik cinayətin mənsəbpərəstlik, paxıllıq, xuliqanlıq, qorxaqlıq və s. bu kimi əxlaqa zidd hisslərin təsiri altında edilməsini nəzərdə tutur. Belə niyyətlə törədilən cinayətə görə məsuliyyətin həllində, əməlin «alçaq niyyətlə» törədilməsinə cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymət verilir.

Bu qrupa daxil olan cəzanı ağırlaşdıran digər hala «...şəxsin qanuni hərəkətlərinə görə qisas almaq zəminində...» cinayətin törədilməsi daxildir. *Qanuni hərəkət* dedikdə, zərərçəkənin qanuna və digər normativ aktlara zidd olmayan hərəkətləri başa düşülür. Məsələn, vətəndaş xuliqanlıq edən şəxsə onun qanunsuz hərəkətlərinə görə irad tutur. Belə irada görə şəxsin barəsində cinayət edilirsə, məsələn, zərərçəkənin həyatına və ya sağlamlığına xuliqanlıq edən şəxs tərəfindən qəsd edilirsə, belə hallarda cinayət törədənə cəza təyin edilərkən, cinayətin faydalı hərəkətə qarşı edilməsi halı cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınır.

Cinayət başqa cinayəti ört-basdır etmək məqsədilə törədildikdə, belə hal cəzanı ağırlaşdıran hal kimi nəzərə alınır. Mə-

sələn, M. zərərçəkəni onun evində öldürür, sonra da cinayətin izini itirmək üçün onun evini yandırır.

Cinayətin törədilməsini asanlaşdırmaq məqsədilə təqsirkar zərərçəkəni öldürür, məsələn, zərərçəkəni öldürməklə onun əmlakını oğurlayır. Belə hallarda cinayətin edilməsini asanlaşdıran digər cinayət sanki əsas kriminal məqsədə çatmağın vasitəsinə çevrilir. Qeyd edilən halda şəxs törətdiyi cinayətlərə görə mühakimə edilərkən, həm də cinayətin edilməsini asanlaşdıran əməl cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilir.

Cinayətin təqsirkar üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadına, habelə azyaşlı, qoca və ya köməksiz vəziyyətdə olan və ya təqsirkardan asılı vəziyyətdə olan şəxsə qarşı törədilməsi. Hamilə qadın barəsində cinayətin törədilməsi təqsirin qəsd formasını nəzərdə tutur, çünki qanunda «cinayətin təqsirkar üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətində olan qadın»a qarşı törədilməsi göstərişi vardır. Təqsirkar üçün hamiləliyin hansı müddətdə olmasını bilmək zəruri deyildir, lakin onun zərərçəkənin hamilə olmasını yəqinliklə bilməsi tələb olunur. Təqsirkar qadının hamilə olduğunu bilə-bilə onu döyür, xəsarət yetirir, təhqir edir, söyür və s. Təqsirkar hamilə vəziyyətdə olan qadın barəsində törətdiyi cinayətə görə mühakimə edilərkən, həm də bu hal cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilir.

Azyaşlılar uşaqlar və 14 yaşına qədər olan yeniyetmələrdir.

Qocalar yaşı qocalığa görə pensiya almaq üçün qanunla müəyyən edilən yaş həddini aşmış şəxslərdir. Burada zərərçəkənin fərdi xüsusiyyətləri də nəzərə alınır.

Köməksiz vəziyyətdə olan şəxslər öz yaşına, xəstəliyinə və ya başqa səbəblərə görə ona qarşı edilən cinayətdən özünü müdafiə etmək, yaxud başqa cür qorunmaq imkanı olmayan şəxslərdir. Köməksizlik həm fiziki, həm də psixi vəziyyət və qü-

surla da əlaqədar ola bilər (məsələn, yuxu, tam sərxoşluq, kəmağıllılıq, şikəstlik və s.).

Göstərilən hallar cinayətkarın pozğun mənəviyyata malik olduğunu, onun qəddarlığını, dərin egoizmini xarakterizə edir.

Təqsirkardan asılı olan şəxs zərərçəkənin təqsirkardan maddi, qulluq asılılığı, işə görə, təhsil üzrə, fiziki (əlil olduğu üçün təqsirkarın köməyindən asılı olması) cəhətdən və s. asılılığı olan şəxsdir. Əgər təqsirkar ondan asılı olan şəxs barəsində cinayətə yol verirsə, təqsirkar törətdiyi cinayət üstündə mühakimə edildikdə, belə asılılıq onun üçün cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilir.

Cinayətin öz qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxsə və ya onun yaxın qohumlarına qarşı törədilməsi. Qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxslər dedikdə, təkcə hakimiyyət nümayəndələri deyil, həm də digər vəzifə sahibləri nəzərdə tutulur. Sonuncu qəbildən olan vəzifə sahiblərinə dövlət idarələrində, kommərsiya təşkilatlarında, xüsusi firmalarda əmək müqavilələri (kontrakt) əsasında fəaliyyət göstərən vəzifəli şəxslər aiddir. Onların fəaliyyəti qüvvədə olan qanunvericiliyə zidd olmur.

İctimai borcu yerinə yetirən şəxs, həm xüsusi olaraq üzərinə müəyyən vəzifə qoyulan və səlahiyyətə malik olan şəxs, həm də hər bir sıradan vətəndaş ola bilər. Məsələn, öz təşəbbüsü ilə cinayət törətmiş şəxsi yaxalamağa cəhd edən vətəndaş barəsində cinayətin edilməsi buna nümunə ola bilər.

Qanuna görə, cinayət təkcə qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxs barəsində deyil, həm onun yaxın qohumları barəsində törədildikdə, bu, cəzanı ağırlaşdıran hal sayılır. Yaxın qohumlar dedikdə, ilk növbədə uşaqlar (oğul, qız), ər və ya arvad, valideynlər, bacı və qardaş nəzərdə tutulur. Burada vacib olan məsələ yaxın qohumlar barəsində edilən cinayətin

şəxsin qulluq və ya ictimai borcun yerinə yetirməsilə bağlı olmasının müəyyən edilməsidir.

Qeyd edilən hal CM-in Xüsusi hissəsinin bir sıra maddələrində cinayətin zərərçəkən şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özünün və ya yaxın qohumlarının barəsində törədilməsi cinayət tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulur. Məsələn, bu hal CM-in 120.2.3, 126.2.3, 277-ci, 287 və 315-ci maddələrində tərkib əlaməti kimi müəyyən edilmişdir. Cinayətin öz qulluq və ya ictimai borcunu yerinə yetirən şəxsə və ya onun yaxın qohumlarına qarşı törədilməsi, konkret cinayət tərkibində nəzərdə tutulmayan hallarda ona cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymət verilir.

Cinayətin zərərçəkmiş şəxsə qarşı xüsusi amansızlıqla, əzab və ya işgəncə verməklə törədilməsi. Şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərdə bu hala daha çox təsadüf edilir. Xüsusən həyata, sağlamlığa qəsd edən cinayətlərdə xüsusi amansızlıq seçilən üsulla əlaqədar olur. Xüsusi amansızlıq çoxlu sayda bədən xəsarəti yetirməklə, xüsusi əziyyətverici zəhərdən istifadə etməklə və s. yolla zərərçəkənə verilən əzab və işgəncədə ifadə oluna bilər. Azyaşlı uşaqların gözü önündə anaya işgəncə verilməsi də xüsusi amansızlığın forması kimi qiymətləndirilir.

Zərərçəkən şəxsə əzab və ya işgəncə verilməsi cinayət törədilərkən zərərçəkmiş şəxsin ələ salınmasını, şəxsi ləyaqətinin təhqir edilməsini, ona mənəvi yolla da fiziki əzab verilməsini nəzərdə tutur. Fiziki əzab zərərçəkənə çoxsaylı yaralar yetirilməsində, işgəncə verilməsində, müntəzəm surətdə şəxsin amansız şəkildə döyülməsində, son dərəcə soyuq yerdə saxlanması və s. ifadə oluna bilər.

Cinayətin qeyd edilən üsullarla törədilməsi konkret əmələ

görə məsuliyyət müəyyən edən normada bilavasitə tərkib əlaməti kimi nəzərdə tutulmursa, ona cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymət verilir.

Cinayətin odlu silahdan, partlayıcı vasitələrdən və ya digər ümumi təhlükəli üsullardan və texniki vasitələrdən istifadə etməklə törədilməsi. Cinayətin odlu silahdan, partlayıcı vasitələrdən və ya texniki vasitələrdən, ümumtəhlükəli üsullardan istifadə etməklə törədilməsi törədilən əməlin sosial təhlükəliliyini artırır və bu halın cəzanı ağırlaşdıran hallar sırasına aid edilməsinə əsas olur.

Odlu silah barıtın və ya digər alışan maddələrin yanmasından yaranan qaz təzyiqi hesabına gülləsi istiqamətlənən, müəyyən məsafədə hədəfi zədələmə və ya məhv etmə təyinatına malik olan xüsusi hazırlanmış alətdir. «Xidməti və mülki silah haqqında» Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli Qanununda silahın anlayışı verilir.

Partlayıcı maddələr kimyəvi çevrilmə xüsusiyyətinə görə partlama qabiliyyətinə malik olan barıt, dinamit, trotil və digər kimyəvi maddələrin qarışığıdır.

Cinayət ümumtəhlükəli üsulla törədildikdə elə hərəkətlərə yol verilir ki, bunlar nəinki qəsd edilən obyekt, həm də başqa obyektləri, adamların həyatını da təhlükə altına alır. Belə üsullara partlatma, yandırma, suya vermə, nəqliyyat qəzasına məruz qoyma və s. aiddir: məsələn, başqalarının əhatəsində olan şəxsi öldürmək məqsədilə ona avtomatdan, digər odlu silah növlərindən atəş açmaq.

Cinayətin edilməsi üçün seçilən üsul ümumtəhlükəli üsul sayılırsa, nəticənin baş verib-verməməsindən asılı olmayaraq, bu hal cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymətləndirilir.

Cinayətin texniki vasitələrdən istifadə etməklə törədilməsi dedikdə, məsələn, minanın və ya partlayıcı maddənin məsafə-

dən idarə edən qurğulardan və s. vasitələrdən istifadə etməklə partladılması nəzərdə tutulur.

Cinayətin fəvqəladə vəziyyət, təbii və ya digər ictimai fəlakət, habelə kütləvi iğtişaşlar zamanı törədilməsi. Fəvqəladə vəziyyət – ölkənin, regionun xüsusi hüquqi vəziyyəti olub, müstəsna hallarda, müəyyən dövrdə ictimai asayışı qorumaq üçün xüsusi tədbirlərin tətbiqini nəzərdə tutur. Fəvqəladə vəziyyət şəraitində xüsusi səlahiyyətə malik orqanların yaradılması nəzərdə tutulur. Belə vəziyyətdə fəvqəladə mühafizə tədbirləri nəzərdə tutulur, inzibati hakimiyyətin və idarəçilik orqanlarının səlahiyyətləri genişləndirilir.

Fəvqəladə vəziyyət müvəqqəti tədbirdir, ölkədə, regionda şəraitin tezliklə normallaşdırılmasını, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının bərqərar edilməsini, vətəndaşların təhlükəsizliyini qorxu altına alan təhlükənin aradan qaldırılmasını və onlara zəruri kömək göstərilməsini nəzərdə tutur.

Fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsinin səbəbi kimi ölkənin konstitusiyaya quruluşunun zorla dəyişdirilməsi təhlükəsinin yaranması, zorakılıqla bağlı olan kütləvi iğtişaşların davam etməsi, beynəlxalq münafişənin yaranması, insanların həyatı üçün təhlükə yaradan epidemiyanın başlaması (və yayılması) və s. hallar ola bilər.

Cinayətin fəvqəladə vəziyyət şəraitində törədilməsi belə əməlin ictimai təhlükəliliyini daha da artırdığından qanunverici orqan belə vəziyyətdə cinayətin törədilməsini cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edir.

Cinayətin ictimai fəlakət şəraitindən istifadə olunaraq edilməsi əməlin ictimai təhlükəliliyini artırır. Baş vermiş fəlakət şəraitindən alçaq niyyətlə istifadə etmə təqsirkarın fərdiyyəçiliyini, neqativ mənəviyyətə malik olduğunu göstərir.

Cinayətin ictimai fəlakət şəraitində edilməsi onun açılmasını

xeyli çətinləşdirir, ictimai fəlakətin nəticələrini aradan qaldırmağa yönələn insanların səyini və mütəşəkkilliyini pozur ki, bu da cinayət törədənin şəxsiyyətinin yüksək sosial təhlükəliliyini göstərir. Bu səbəbdən də qanun cinayətin ictimai fəlakət şəraitində törədilməsini cəzanı ağırlaşdıran hal sayır.

Cinayətin hakimiyyət nümayəndəsinin xüsusi geyimindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə törədilməsi. Cinayətin hakimiyyət nümayəndəsinin xüsusi geyimindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə törədilməsi ilk dəfə cinayət qanununa cəzanı ağırlaşdıran hal kimi daxil edilmişdir. Hakimiyyət nümayəndəsinin geyimindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə cinayətin törədilməsinə təsadüf edildiyindən, qanunverici orqan bu halı cəzanı ağırlaşdıran hallar sırasına daxil etmişdir.

Hakimiyyət nümayəndəsinin xüsusi geyimindən və ya sənədlərindən istifadə etməklə cinayətin edilməsi cəmiyyətə və ayrı-ayrı insanlara zərər yetirir. Belə üsulla törədilən əməllər hakimiyyəti nüfuzdan və gözdən salır, hakimiyyət nümayəndələri haqqında yanlış təsəvvür yaradır, onları etibardan salır.

Cinayət törədərkən hakimiyyət nümayəndəsi geyimində olarkən və ya belə səlahiyyəti təsdiq edən sənəddən istifadə edərkən, vətəndaş belə şəxslərə etibarla yanaşır, baş verəcək cinayət haqqında başqa cür təsəvvürə malik olmur, cinayətə qarşı tədbir görməyə daxilən hazır vəziyyətdə olmur. Yanlış «inam» əsasında vətəndaş belə şəxslər tərəfindən törədiləcək cinayət qarşısında tərksilah olunmuş vəziyyətə düşür. Araşdırılan hal cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edilərkən qeyd edilən halın təhlükəliliyi nəzərə alınmışdır.

Cinayətin qulluq mövqeyinə və ya müqaviləyə əsasən təqsirkara göstərilən etimaddan istifadə etməklə törədilməsi zamanı cinayət törədən şəxs qulluq mövqeyindən sui-istifadə edir, yaxud da müqaviləyə əsasən ona göstərilən etimaddan is-

tifadə edir. Təqsirkar cinayət törədərkən özünün qulluq mövqeyindən istifadə etdiyini, yaxud da bağladığı müqavilə üzrə mənafeyini qorumalı olduğu zərərçəkəni aldatdığını dərk edir.

Qulluq mövqeyindən istifadə edərək cinayət törədən şəxs dövlət məmurudursa, belə əməllə o, təkcə zərərçəkənə deyil, həm də dövlətin nüfuzuna ziyan yetirir. Xüsusi şəxs isə müqavilə üzrə ona göstərilən etimaddan istifadə edərək zərərçəkənin mənafeyini müdafiə etmək əvəzinə, onun mənafeyi zərərinə olaraq dələduzluq etməklə, habelə digər qanunsuz hərəkətlərlə cinayət törədib zərərçəkənə ziyan yetirir. Belə əməldən həm də insanlar arasında formalaşan qarşılıqlı etibar və etimadla bağlı əxlaqi dəyərlər ziyan çəkir.

Araşdırılan hallarda törədilən cinayət özünün motivinə və xarakterinə görə xüsusi təhlükəliliyi ilə fərqləndiyindən, qanunverici orqan qeyd edilən halı cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən etmişdir.

Cəza təyin edilərkən CM-in 61-ci maddəsində göstərilməyən, lakin cinayətin təhlükəliliyini artıran və ya təqsirkarın şəxsiyyətini mənfi mövqedən xarakterizə edən hallar cəzanı ağırlaşdıran hallar qismində nəzərə alın bilməz.

§ 4. Cinayətə görə nəzərdə tutulan cəzadan daha yüngül olan cəza təyin etmə

CM-in 62-ci maddəsi üzrə cəza təyini Məcəllənin 58-ci maddəsinin tələblərinə uyğun sanksiya hüdudunda cəza təyindən kənara çıxan hallardandır.

CM-in 62-ci maddəsinə əsasən cəza təyin etmək zərurəti o halda yaranır ki, əməlin tövsif edildiyi maddənin sanksiyasında göstərilən yumşaq cəzanın aşağı həddində belə, təyin edilə-

cək cəzanın işin vəziyyətinə və təqsirkarın şəxsiyyətinə görə adekvat cəza olmadığı müəyyən edilir. Məhkəmə ədalətlik prinsipinin fərdiləşdirici meyarının tələblərini rəhbər tutaraq məhkuma sanksiyada göstərilən cəzadan daha yüngül olan cəzanın təyin edilməsinin zəruri olduğunu müəyyən edib CM-in 62-ci maddəsini tətbiq edərək, belə cəza təyin etməyə haqlıdır.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də də belə institut (maddə 40) nəzərdə tutulurdu.

Respublikanın qüvvədə olan CM-in 62-ci maddəsi bu məsələni nisbətən başqa səpkidə həll edir. Məcəllənin 62-ci maddəsində deyilir: «Cinayətin məqsədi və motivi, təqsirkarın cinayətin törədilməsində rolu, cinayətin törədilməsi zamanı və bundan sonra onun davranışı ilə bağlı müstəsna hallar, habelə cinayətin ictimai təhlükəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaldan başqa hallar olduqda, eləcə də iştirakçılıqla törədilmiş cinayətin iştirakçısı həmin cinayətin açılmasına fəal kömək etdikdə, bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş aşağı həddən də az cəza təyin edilə bilər və ya məhkəmə həmin maddədə müəyyən ediləndən daha yüngül cəza növü təyin edə bilər, yaxud təyin edilməsi məcburi olan əlavə cəzanı təyin etməyə bilər.

Cəzanı yüngülləşdirən həm ayrı-ayrı hallar, həm də bu cür halların məcmusu müstəsna hal hesab edilə bilər».

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində qanunda nəzərdə tutulandan da yüngül cəza təyin etməyə imkan verən «işin müstəsna vəziyyəti» anlayışı ətrafında uzun müddət mübahisə olmuşdur. Müəlliflərin bir qrupunun fikrincə, sanksiyada nəzərdə tutulduğundan da yüngül cəza təyin etməyə əsas olan müstəsna hallar elə hallardır ki, onlar cəzanı yüngülləşdirən hallar sırasında nə-

zərdə tutulmur¹.

Digər müəlliflərin fikrincə, cəzanı sanksiyada göstəriləndən aşağı həddən də aşağı yüngülləşdirməyə əsas ola bilən müstəsna hallar – həm qanunda göstərilən (CM-in 59-cu maddəsi) cəzanı yüngülləşdirən hallar, həm də göstərilməyən, lakin cinayətin ictimai təhlükəliliyini azaldan hallar ola bilər².

Uzun illərin məhkəmə təcrübəsi sonuncu təklifi qəbul edir. Başqa sözlə, CM-də göstərilən cəzanı yüngülləşdirən hallar, həm də göstərilməyən, lakin məzmununa görə cəzanı yüngülləşdirən hal kimi götürülə bilən hallar qanunda nəzərdə tutulduğundan da daha yüngül olan cəza təyin etməyə əsas olan müstəsna hal kimi qiymətləndirilə bilər.

Rusiyada yeni Cinayət Məcəlləsinin layihəsi hazırlanan dövrdə belə bir təklif də səslənmişdi: «Məhkəmə işin müstəsna hallarını nəzərə alaraq cinayətin kateqoriyasını yumşalda bilər və bu yolla qanunda nəzərdə tutulduğundan yüngül olan cəza təyin edə bilər»³.

Qeyd edilən sonuncu təklif kifayət qədər əsaslandırılmırdı. Belə ki, cinayətin kateqoriyası qanunla müəyyən edilir. Bu və ya başqa cəzanı yüngülləşdirici hala görə cinayətin kateqoriyası dəyişə bilməz. Həm də belə dəyişmənin müəyyən edilməsini məhkəmənin subyektiv mülahizəsinə aid etmək qəbul edilə bilməz. Əks halda belə vəziyyət qanun pozuntusuna gətirib çıxarırdı.

CM-in 62-ci maddəsi ilə cəzanın üç növ yüngülləşdirilməsinə yol verilir:

¹ *Брайнин Я.М.* Принципы применения наказания по советскому уголовному праву. Киев, 1953. С. 227.

² *Карпец И.И.* Отягчающие и смягчающие обстоятельства в уголовном праве. М., 1959. С. 111-112; Курс советского уголовного права. В 6-и томах. Т. 2. Часть Общая. М., 1970. С. 359-361.

³ Уголовный закон: опыт теоретического моделирования. М., 1987. С. 171.

- Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində sanksiyada müəyyən edilən aşağı həddən də az cəza təyin edilə bilər;
- Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsinin sanksiyasında göstərilməyən daha yüngül cəza növü təyin edilə bilər;
- sanksiyada göstərilən və təyin edilməsi məcburi sayılan əlavə cəza təyin edilməyə bilər.

Birinci halda, cinayətə görə sanksiyada nəzərdə tutulan cəzanın aşağı həddindən də az olan eyni növ cəza təyin edilir. Fərz edək ki, şəxs qanunsuz silah gəzdirmək üstündə CM-in 228-ci maddəsinin 2-ci hissəsilə mühakimə edilirsə, CM-in 62-ci maddəsinin tətbiqinə əsaslar olduqda, məhkəmə bu maddənin sanksiyasında göstərilən azadlıqdan məhrum etmənin aşağı həddindən – üç ildən də aşağı olan müddətə eyni növ cəza təyin edir. Belə hallarda azadlıqdan məhrum etmənin təyin edilən daha yüngül olan müddəti üç aydan az ola bilməz.

İkinci halda, törədilən cinayətə görə şəxs mühakimə edilərkən ona maddənin sanksiyasında göstərilməyən başqa daha yüngül olan cəza növü təyin edilir. Belə olan hallarda Məcəllənin tətbiq edilən maddəsinin sanksiyasında göstərilən cəza növü ilə müqayisədə cəzanın sistemində (CM-in 42-ci maddəsi) göstərilən daha yüngül olan başqa cəza növü təyin edilir. Məsələn, şəxs işgəncə verməyə görə mühakimə edilərkən, ona CM-in 133.1-ci maddəsinin sanksiyasında göstərilən azadlıqdan məhrum etmə əvəzində, bu maddənin sanksiyasında göstərilməyən daha yüngül olan iki il müddətinə islah işi təyin edilir.

Məhkəmə tətbiq edilən maddənin sanksiyasında göstərilən cəza növündən yüngül olan hər hansı cəza növünü seçmədə haqlı deyildir. Hər halda burada seçilən yeni cəza növü yüngül olsa da, törədilən cinayətin ağırlığına az da olsa uyğun olmalıdır.

Üçüncü halda, CM-in 62-ci maddəsində göstərilən əsaslar olduqda Məcəllənin Xüsusi hissəsinin maddəsinin sanksiyasında tətbiqi məcburi olan əlavə cəzanın təyin edilməsindən imtina edilir. Məsələn, vəzifə səlahiyyətlərini aşma əməli üstündə mühakimə edilən şəxsə CM-in 309-cu maddəsinin 2-ci hissəsinin sanksiyası üzrə cəza təyin edilərkən, burada ona tətbiqi məcburi sayılan müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə əlavə cəzanı təyin etməkdən imtina edilir.

Tərədilən cinayətə görə sanksiyada nəzərdə tutulan cəzanın aşağı həddindən də aşağı, yaxud da sanksiyada göstərilməyən başqa daha yüngül cəza növü təyin edilərkən, habelə sanksiyada tətbiqi məcburi sayılan əlavə cəzanın tətbiqindən imtina edilərkən, məhkəmə hökmdə müəyyən edilən və işə müstəsna lıq verən halları, onu daha yüngül cəza təyin etməyə vadar edən digər əsasları göstərməyə borcludur.

Qüvvədə olan cinayət qanunu CM-in 62-ci maddəsinin tətbiqi ilə cəzanın yüngülləşdirilməsini cinayətin hansı kateqoriyaya aid olmasından asılı etmir.

Cinayət qanununda «... müstəsna hallar»a izah verilmir. Eyni zamanda, qanunvericilik hər bir konkret iş üzrə məhkəməyə işin bütün hallarını məcmu halında götürməklə, bu məsələni həll etməyə imkan verir. Bununla belə, CM-in 62-ci maddəsinə müstəsna hala aid edilə bilən bir sıra halların siyahısı verilir. Bu sıraya cinayətin motivi və məqsədi, cinayətin törədilməsində təqsirkarın rolu (başqa sözlə, təqsirkarın cinayətdə iştirak dərəcəsi, «münaqişəli amillər»), onun cinayəti törədən zaman və cinayətdən sonrakı davranışı və s. hallar aiddir. Bundan əlavə, təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən, qanunda təsbit olunan və olunmayan cəzanı yüngülləşdirən hallara da müstəsna hal kimi baxıla bilər.

Məhkəmə təcrübəsində, adətən, iş üzrə cəzanı ağırlaşdıran hal olmayan hallarda və cəzanı yüngülləşdirən hallar mövcud olduqda, məcmu halında götürülərək onlara müstəsna hal kimi əhəmiyyət verilirdi. Bununla belə, ayrıca götürülən cəzanı yüngülləşdirən hal da işə müstəsna lıq verən hal kimi qiymətləndirilə bilər.

Hər bir halda cəzanı yüngülləşdirən hal, yaxud hallar cinayətin və təqsirkarın şəxsiyyətinin təhlükəliliyini xeyli dərəcədə azaltdıqda, belə hallar CM-in 62-ci maddəsinin tətbiqinin əsası ola bilər.

§ 5. Başa çatmayan cinayətə görə cəza təyin etmə

Qüvvədə olan CM-də cəza təyini zamanı başa çatmayan cinayətlərə görə cəzanın yumşaldılmasının məcburi qaydaları nəzərdə tutulur. Respublikanın 1960-cı il CM-də başa çatmayan cinayətlər barəsində cəza təyininə dair ümumi xarakterli göstərişlər mövcud idi. Qüvvəsini itirmiş Məcəllənin 15-ci maddəsinin 3-cü bəndində deyilirdi: «Cinayətə hazırlıq və cinayətə sui-qəsdə görə cəza, qanunun bu cinayət üçün məsuliyyət nəzərdə tutan maddəsi üzrə təyin edilir. Məhkəmə cəza təyin edərkən müttəhimin etmiş olduğu hərəkətlərin xarakterini və ictimai təhlükəlilik dərəcəsini və cinayət niyyətinin yerinə yetirilməsi dərəcəsini və cinayətin başa çatdırılmaması səbəblərini nəzərə alır».

Məhkəmə təcrübəsində başa çatmayan cinayətlərə görə, bitmiş cinayətlərlə müqayisədə nisbətən yüngül cəza təyin edilərsə də, məhkəmələrə cinayətə cəhd hallarında sanksiyaların yüksək həddində cəza təyin edilməsi də qadağan edilmirdi və bu məsələ məhkəmənin səlahiyyətinə aid edilirdi.

Başa çatmayan cinayətlərin iki mərhələsi – cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhd mərhələləri fərqləndirilir. Bu fərq onların faktiki tərəflərində və ağırlığında özünü göstərir. Cinayətə hazırlıq əvvəla, hələ edilməsi planlaşdırılan cinayətin icrasına yönələn əməl olmadığından cinayətə cəhddən həmişə az təhlükəli olur. İkinci, qanunla ancaq ağır və xüsusilə ağır cinayəti törətməyə yönələn hazırlıq hərəkətlərinin kriminallığı müəyyən edilmişdir.

Cinayətə hazırlıq cinayətə cəhddən az təhlükəli olduğundan, qanunda cinayətə hazırlığa görə cinayətə cəhdlə müqayisədə nisbətən yüngül cəza təyin etməyə imkan verən qayda təsbit edilmişdir. Məcəllənin 63.2-ci maddəsində deyilir: «Cinayətə hazırlığa görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin yarısından çox ola bilməz».

Cinayətə cəhd, öz növbəsində cinayətə hazırlıqdan daha təhlükəli, başa çatan (bitən) cinayətlərdən nisbətən az təhlükəli əməldir. Buna görə də cinayətə cəhdə görə cəza təyin etməyə dair müəyyən edilən formal kriteriya, cinayətə hazırlıqla müqayisədə cinayətə cəhdə görə daha ciddi cəza təyin etməyə imkan verir. Belə ki, Məcəllənin 63.3-cü maddəsində deyilir: «Cinayət etməyə cəhdə görə cəzanın müddəti və ya həcmi bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində başa çatmış cinayətə görə müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün yuxarı həddinin dördə üçündən çox ola bilməz».

Cinayətə hazırlıqdan fərqli olaraq cinayətə cəhdə görə cəza təyini cinayətin kateqoriyasından asılı deyildir.

§ 6. İştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə cəza təyin edilməsi

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 17-ci maddəsinin son bəndində iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə cəza təyin edilməsinə dair ümumi formada göstəriş var idi. Orada deyilirdi: «Cinayət edilməsində iştirakçıların hər birinin iştirak dərəcəsi və xarakteri məhkəmə tərəfindən cəza təyin edilərkən nəzərə alınmalıdır».

Qüvvədə olan CM-də iştirakçılıqla törədilən cinayətlərə görə cəza təyin edilməsinə dair ayrıca maddə (CM-in 64-cü maddəsi) təsbit edilmişdir. Doğrudur, Məcəllənin 64-cü maddəsində cinayətin iştirakçılarına təyin ediləcək cəzaya dair konkret formal kriteriya müəyyən edilməsə də, iştirakçılıqla edilən cinayətlərdə cəza təyində nəzərə alınmalı olan halların dairəsi konkretləşdirilir. Məcəllənin 64-cü maddəsində deyilir: «İştirakçılıqla törədilən cinayətə görə cəza təyin edilərkən iştirakçılardan hər birinin cinayətin törədilməsində faktiki iştirakının *xarakteri* və *dərəcəsi*, cinayətkar məqsədə nail olunmasında belə *iştirakın əhəmiyyəti*, *vurulmuş zərərin həcmində* və *xarakterində* onun *təsiri* nəzərə alınır».

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə hər bir iştirakçının əməlinə cinayət tərkibi olduğu üçün müəyyən mənada müstəqil surətdə onların məsuliyyəti yaranır, yəni cinayətin təşkilatçısının, təhrikçisinin və köməkçisinin məsuliyyəti heç də cinayətin icraçısının məsuliyyətindən asılı deyildir. Bununla belə, iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə, 64-cü maddənin müəyyən etdiyi tələblərə uyğun olaraq, dəstə tərkibində hər bir iştirakçının hansı funksiyanı – təşkilatçı, təhrikçi, köməkçi qismində fəaliyyəti yerinə yetirdiyi aydınlaşdırılır. Məhkəmə eyni zamanda cinayətin iştirakçısının hər birinin fəallıq dərəcəsinə qiymət

verir, kriminal nəticənin baş verməsində onların «xidməti»ni qiymətləndirir.

Mürəkkəb iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın xarakteri (öncə törədilən cinayətin xarakteri ilə) yerinə yetirilən funksiya ilə, iştirakın dərəcəsi isə bu funksiya yerinə yetirilərkən şəxsin göstərdiyi fəallığın səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Lakin biz cinayətin iştirakçısının fəallıq dərəcəsinin onun əməlinin tövsifini də dəyişə bilməsinə dair söylənilən (ekstsess halları istisna olmaqla) fikirlə ilə razı deyilik¹. Belə mövqe iştirakçılıqla törədilən cinayətlərin zəruri əlaməti olan «cinayətin qəsdən birgə törədilməsi» əlamətini rədd edir.

Cinayətin iştirakçısının cinayətdə iştirak dərəcəsi təkcə bir funksiya daxilində məhdudlaşmır. Bəzən təşkilatçı və təhrikçi qismən köməkçilik funksiyasına daxil olan işləri də görə bilərlər. Buna görə də cinayətin iştirakçısının cinayətdə iştirak dərəcəsi təkcə bir funksiya daxilində icra edilən işləri deyil, həm də bu funksiyadan kənara çıxan işləri əhatə edə bilər və cəza təyininə bu cəhət «iştirak dərəcəsi» anlayışı altında nəzərə alınmalıdır.

Birgə icraçılıqla edilən əməllərdə də cinayətin törədilməsində bütün icraçılar eyni funksiyaları yerinə yetirərsələr də, onların cinayətin edilməsində icraçılıq dərəcəsi müxtəlif ola bilər. İcraçılardan biri cinayətin obyektiv cəhətinin icrasında qismən, digəri isə tam iştirak edə bilər. Məsələn, zorlama cinayətində icraçılardan biri zərərçəkənə hədə-qorxu gəlir, lakin zərərçəkənlə cinsi əlaqədə olmur, digər icraçı isə nəinki hədə-qorxu gəlir, həm də fiziki zor göstərməklə zərərçəkəni zorlayır. Burada hər iki iştirakçı icraçı funksiyasını yerinə yetirsə də, cinayətdə icraçılıq dərəcəsi müxtəlifdir və bu hal cəza təyininə nəzərə alın-

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 2. М., 1999. С. 130.

malıdır.

Qüvvədə olan CM-in 64-cü maddəsinin 2-ci hissəsinin göstərişinə görə, cəzanı yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar iştirakçılardan birinə aid olduqda, cəza təyin edilərkən yalnız həmin şəxsə münasibətdə nəzərə alınır. Məsələn, cinayətin iştirakçılarından biri yetkinlik yaşına çatmayan yaşda ola bilər, digər iştirakçının isə məktəb yaşlı uşaqları, qoca və xəstə valideynləri ola bilər. Lakin dəstənin başqa iştirakçılarındakı cəzanı yüngülləşdirən belə hallar olmaya da bilər.

Cinayətin iştirakçılarının şəxsiyyətlə bağlı cəzanı yüngülləşdirən halları ayrılıqda nəzərə alınır. Bir iştirakçı ilə bağlı olan hal digər iştirakçıya şamil edilə bilməz.

Cinayətdə iştirakçılıqda xüsusi məsələ icraçının ekstsessi məsələsidir. Qüvvədə olan cinayət qanununda ilk dəfə cinayətin icraçısının ekstsessinin anlayışı verilmişdir (CM-in 35-ci maddəsi). Məcəllənin 35-ci maddəsinin göstərişinə görə, icraçı tərəfindən razılaşdırılmış ümumi niyyətdən kənara çıxmaqla, yəni cinayətin digər iştirakçılarının qəddi ilə əhatə olunmayan başqa cinayətin törədilməsi, icraçının ekstsessi hesab olunur. Ekstsess cinayətin tövsifinə təsir edir. Ekstsess cəzanı ağırlaşdıran hal sayılmır. Lakin iştirakçılıqla törədilən cinayətlər, adətən, əlbir olan dəstə, mütəşəkkil dəstə və s. tərəfindən törədilir. Qüvvədə olan qanunda (CM-in 61-ci maddəsi) cinayətin qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədilməsi cəzanı ağırlaşdıran hal sayılır.

§ 7. Residivə görə cəzanın təyin edilməsi

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunve-

riciliyində ilk dəfə residiv cinayətlərə görə cəza təyin etmənin qaydalarını nəzərdə tutan xüsusi norma müəyyən edilmişdir.

CM-in 18-ci maddəsilə 65-ci maddəsinə düzgün əlaqələndirmək üçün 65-ci maddənin mətninə düzəlişlərlə bağlı aşağıdakı təkliflərin irəli sürülməsini zəruri sayırıq:

1. Məcəllənin 65.1-ci maddəsinin mətninin əvvəlinə (yəni birinci sətirin əvvəlinə) «sadə residivə...» ifadəsi əlavə edilsin.

2. Məcəllənin 65.2-ci maddəsinin əvvəlinə aşağıdakı məzmununda mətn əlavə edilsin: «Sadə residiv ancaq ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə, habelə öncə qəsdən törədilən cinayətə görə məhkum edildikdən sonra yenidən ehtiyatsızlıqdan cinayət törədən şəxsə təyin edilən cəza sanksiyada göstərilən nisbətən sərt cəzanın üçdə birindən az, əvvəl törədilən cinayət ehtiyatsızlıqdan, lakin sonradan törədilən cinayət qəsdlə bağlı olduqda isə təyin edilən cəza sanksiyada göstərilən nisbətən sərt cəzanın yarısından artıq ola bilməz».

Qüvvədə olan CM-in 65-ci maddəsində residivə görə cəza təyinetmənin əsasları və hədləri konkretləşdirilir. Məcəllənin 65.1-ci maddəsində residiv cinayətə görə cəza təyin edilərkən nəzərə alınması məcburi sayılan halların siyahısı verilir. Orada deyilir: «Residivə, təhlükəli residivə və xüsusilə təhlükəli residivə görə cəza təyin edilərkən əvvəllər törədilmiş cinayətlərin sayı, xarakteri, ağırlığı və nəticələri, əvvəlki cəzanın islah təsirinin yetərli olmamasına səbəb olan hallar, habelə yeni cinayətin xarakteri, ağırlığı və nəticələri nəzərə alınır».

Qanunun qeyd edilən tələbləri residiv cinayətləri törədən şəxslər barəsində, onların törətdiyi cinayətlər haqqında bütün məlumatları nəzərə almaqla cəzanı fərdiləşdirməyə imkan verir.

Məhkəmələr cinayət qanununun hər növ residiv üçün müəyyən etdiyi formal kriteriyalara riayət etməklə cəza təyin edir.

Qanuna görə, residiv nə qədər təhlükəlidirsə, ona təyin edilən cəzanın minimum həddi də bir o qədər yuxarı olur.

Sadə residiv üçün cəzanın müddəti, törədilmiş cinayətə görə bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində müəyyən edilmiş daha ciddi cəza növünün son həddinin yarısından, təhlükəli residivə görə üçdə ikisindən, xüsusilə təhlükəli residivə görə isə dördə üçündən az ola bilməz.

Əgər residiv CM-in Xüsusi hissəsində tərkib əlaməti kimi müəyyən edilirsə, ona cəzanı ağırlaşdıran hal kimi qiymət verilməz. Belə hallarda residiv cinayət törədən həmin şəxsə cəza təyin edilərkən Məcəllənin 65-ci maddəsinin müddəaları və tətbiq ediləcək cəzanın həddinə dair onun göstərişləri nəzərə alınmır.

§ 8. Cinayətlərin məcmusu üzrə cəzanın təyin edilməsi

Cinayətlərin məcmusu Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri ilə məsuliyyət yaradan iki və ya daha artıq cinayətin edilməsi ilə mövcud olur, həm də məcmuya daxil olan cinayətlərə görə şəxsin məhkum olmaması və bunların heç birinə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməməsi tələb edilir. Bununla belə, əgər şəxs öncə törətdiyi cinayətə görə amnistiya (CM-in 81-ci maddəsi) və ya əfv etmə (CM-in 82-ci maddəsi) qaydasında, yaxud da digər əsaslarla (CM-in 72-75-ci maddələri) məsuliyyətdən azad edilmişdirsə, yenidən törədilən başqa növdən olan cinayət cinayətlərin məcmusunu yaratmır.

Bir maddənin bir neçə ağırlaşdırıcı halı üzrə məsuliyyət yaradan cinayətə yol verilirsə, məsələn, şəxs həyat və ya

sağlamlıq üçün təhlükəli olmayan zor tətbiq etməklə soyğunçuluq edirsə (CM-in 180.2.4-cü maddəsi), eyni vaxtda bu əməllə külli miqdarda ziyan (CM-in 180.3.2-ci maddəsi) vurursa, belə hallarda cinayətlərin məcmusu yaranmır. Bu halda şəxs ancaq daha ağırlaşdırıcı halı nəzərdə tutulan tərkib əlaməti üzrə məsuliyyətə alınır.

Əgər bir normanın ağırlaşdırıcı hallarını yaradan əməllər eyni şəxs tərəfindən müxtəlif vaxtlarda törədilirsə, belə hallarda cinayətlərin məcmusu yarana bilər. Məsələn, yuxarıda göstərdiyimiz hal üzrə şəxs həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli olmayan zor göstərməklə soyğunçuluq edir. Təqsirkar bir neçə ay keçəndən sonra yenidən külli miqdarda ziyan vurmaqla soyğunçuluq edir. Bu halda təqsirkarın CM-in 180.2.4-cü və 180.3.2-ci maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlərin məcmusu üzrə məsuliyyəti yaranır. Şəxsə CM-in 66-cı maddəsinə əsasən cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilir.

Beləliklə, CM-in 66-cı maddəsində müəyyən edilən cəza təyin etməyə dair qaydalar üzrə həm müxtəlif maddələrlə tövsif edilən iki və ya daha artıq cinayətlər üzrə, həm də bir maddənin müxtəlif hissələri ilə məsuliyyət yaradan cinayətlərə görə cəza təyin edilir.

Şəxs tərəfindən törədilən əməllərdən biri başa çatan cinayət, digəri cinayətə hazırlıq, yaxud da cinayət etməyə cəhd kimi tövsif edilən hallarda da CM-in 66-cı maddəsində müəyyən edilən qayda üzrə cəza təyin edilir.

Cinayətlərin məcmusuna görə cəza təyini *iki mərhələdən* keçir: 1) məcmuya daxil olan cinayətlərin hər birinə görə ayrılıqda cəza təyin edilməsi; 2) cinayətlərin məcmusu üzrə qəti (yekun) cəzanın təyin edilməsi.

Məcmuya daxil olan cinayətlərin hər birinə görə ayrılıqda

cəza təyin edilməsi CM-in 58-ci maddəsinin tələbləri ilə bağlıdır. Cinayətlərin hər birinə görə ayrılıqda cəza təyinetmə amnistiya və bağışlama aktının düzgün tətbiqinə imkan verir. Belə qayda yuxarı instansiya məhkəmələrində işlərə apellyasiya, yaxud kassasiya qaydasında baxılarkən, məhkəmələrə hökmdə ayrıca cinayətə görə təyin edilən cəzanı yumşaltmağa, yaxud da qismən işi xitam edib cinayətlərdən birinə görə təyin edilən cəzanı hökmdən çıxarmağa imkan verir.

Məhkəmə məcmuya daxil olan cinayətlərin hər birinə görə ayrıca cəza təyin etməklə CM-in 58-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq faktiki cəzanı fərdiləşdirir.

CM-in 66.1-cı maddəsində qeyd edilir: *«Cinayətlərin məcmusu üzrə məhkəmə hər bir cinayətə görə ayrılıqda cəza təyin edərək, az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək yolu ilə və ya təyin olunmuş cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edir».*

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin etmənin qaydalarını müəyyən edən 38-ci maddəsinin müddəaları ilə qüvvədə olan CM-in 66-cı maddəsinin müddəaları arasında xeyli fərqli cəhətlər mövcuddur. Qüvvədən düşmüş CM-in 38-ci maddəsində, *əvvəla*, cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin etmədə əhatə etmə, yaxud da toplama qaydasının tətbiqi ilə qəti cəza təyin etmə məsələsinin həlli cinayətlərin kateqoriyasından asılı edilmirdi. *İkinci*, məcmuya daxil olan cinayətlər üzrə qəti (yekun) cəza təyin edilərkən, az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmə, yaxud da toplamaqla cəza təyin etmə qaydalarından hansının tətbiq edilməsi məsələsini məhkəmə öz mülahizəsinə görə, işin konkret vəziyyətinə görə həll edirdi.

Qüvvədə olan CM-in bu məsələni tənzim edən 66-cı maddəsində isə məcmuya daxil olan cinayətlər, əgər böyük ictimai

təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasından olarsa, habelə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmazsa, ancaq bu halda məhkəmə az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmək, yaxud da cinayətlərə görə təyin edilən cəzaları toplama üzrə qaydalardan birini seçib tətbiq etməklə yekun cəza təyin edir. Məhkəmənin bu halda təyin etdiyi yekun cəzanın həddi məcmuya daxil olan cinayətlərdən ağırının müəyyən etdiyi sanksiyadakı daha ciddi cəzanın yüksək həddini aşmamalıdır.

Məcmuya daxil olan cinayətlərdən biri az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərdədirsə, bu cinayətlər üzrə təyin edilən cəzaları tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə qəti cəza təyin edilir. Bu halda azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəzanın müddəti on beş ildən çox ola bilməz.

Cinayətlərin məcmusuna görə qəti cəza təyin etmənin digər qaydası toplamaqla cəza təyin etmədir. Məcmuya daxil olan cinayətlərə görə təyin edilən cəzalar tam və ya qismən toplanıla bilər. Bununla belə, bu əsasda təyin edilən qəti cəza məcmuya daxil olan ayrılıqda hər bir cinayətə görə təyin edilən cəzadan daha ciddi olur. Tam toplamada qəti cəza təyin edilən cəzaların hamısının toplanmasından alınan yekun cəzadır. CM-in 66-cı maddəsinin göstərişinə görə, cinayətlərin məcmusuna daxil olan cinayətlərə görə təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə cəzaları toplanılarkən onun yekun həddi on beş ildən artıq ola bilməz. Qanunda məhkəmənin hansı hallarda tam, hansı hallarda isə qismən toplamaqla yekun cəza təyin etməsinə dair göstəriş yoxdur. Məcmuya daxil olan konkret cinayətlərə görə təyin edilən azadlıqdan məhrum etmənin müddətindən asılı olaraq, bir halda tam toplamaqla, başqa halda isə qismən toplamaqla yekun cəza təyin edilir.

Ümumiyyətlə, cəzaları tam toplamaq mümkün olmayan hal-

larda, yaxud tam toplama mümkün olsa da, bunun tətbiqi cəzanın fərdiləşdirilməsi prinsipinin tələblərinə cavab verməyən hallarda, qismən toplama tətbiq edilir.

Cinayətlərin məcmusuna görə tam və qismən toplama qaydasında qəti cəza təyin edilərkən yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində azadlıqdan məhrum etmənin müddəti haqqında cinayət qanunvericiliyinin göstərişi rəhbər tutulur.

Məcmuya daxil olan cinayətlərə görə təyin edilən cəzalar eyni növlü olmadığı hallarda, nisbətən yüngül sayılan cəza növünü daha ağır olan cəza növü şəklinə salmaqla, onların tam və ya qismən toplanmasına yol verilir. Bu halda təyin edilən müxtəlif növlü cəzalar bir növə gətirilərkən CM-in 68-ci maddəsinin göstərişi rəhbər tutulur.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə, habelə cərimə və ya islah işləri, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma və ya azadlıqdan məhrum etmə ilə toplandıqda, onlar müstəqil icra olunur.

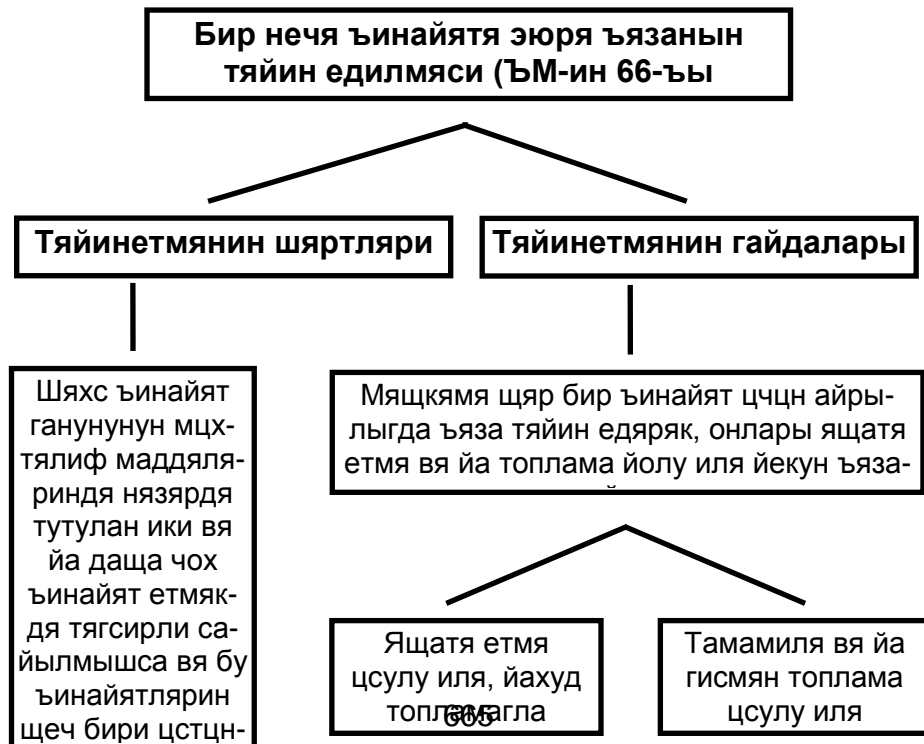
CM-in 66-cı maddəsinin göstərişinə görə, cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən, bu cinayətlər üçün nəzərdə tutulan hər hansı bir əlavə cəza əsas cəzaya birləşdirilə bilər. Lakin məcmuya daxil olan cinayətlərə görə cəza fərdiləşdirilərkən, bu cinayətlərin heç birinə görə əlavə cəza təyin edilməmişdirsə, məhkəmə tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan hər hansı əlavə cəzanı qəti cəzaya birləşdirməkdə haqlı deyildir.

Cinayətlərin məcmusu üzrə təyin edilən əsas cəzaya bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində həmin cinayətlərə görə müəyyən edilmiş əlavə cəza növləri təyin edilmişdirsə və bu cəzalar eyni növlü cəzaladırsa, belə əlavə cəzalar

da tam və qismən toplana bilər. Tamamilə və ya qismən toplamaq yolu ilə təyin edilən qəti əlavə cəzanın müddəti həmin cəza növü üçün bu Məcəllənin Ümumi hissəsində müəyyən edilmiş yuxarı həddən çox ola bilməz.

Əgər ayrı-ayrı cinayətlərə görə təyin edilən əlavə cəzalar xarakterinə görə müxtəlif növlüdirsə, onlar nə əhatə edilə, nə də ki toplana bilər. Onların hər biri qəti cəzaya birləşdirilir və müstəqil icra edilir.

СМ-ин 66-сı maddəsinin göstərişinə görə, iş dair hökm çıxarıldıqdan sonra məhkumun hökmə qədər başqa cinayəti etməkdə təqsirli olduğu məlum olarsa, ona yenə eyni qaydalarla cəza təyin edilir. Məhkəmə həm əvvəlki, həm də sonrakı hökmlə müəyyən edilmiş cəzaları əhatə etmə və ya toplama qaydasında birləşdirib qəti cəza təyin edir. Bu halda birinci hökmə əsasən tamamilə və ya qismən çəkilən cəza yeni cəza müddətinə hesablanır.

Əvvəlki hökmə müəyyən edilən cəzanın çəkilmiş hissəsi yeni hökmə əsasən təyin edilən cəzanın müddətinə hesablanarkən, cəzanın qəti müddətindən birinci hökm üzrə çəkilmiş cəzanın adi hesabi formada çıxılmasına yol verilmir. Bunun üçün yeni hökmə təyin edilən qəti cəzanın icrası birinci hökmə təyin edilmiş cəzanın icrasına başlanılmış olduğu gündən müəyyən edilir.

Cinayətlərin məcmusu üzrə işə dair hökm çıxarıldıqdan sonra şəxsin birinci hökm çıxarılmazdan əvvəl başqa iki və daha artıq cinayəti etməkdə də təqsirli olduğu müəyyən edilərsə, qəti cəza müəyyən olunarkən, birinci hökmə cinayətlərin cəmi üzrə təyin edilən cəzaya bir cinayətə görə təyin edilən cəza kimi baxılır.

§ 9. Hökmlərin məcmusu üzrə cəzanın təyin edilməsi

Hökmlərin məcmusu cinayət törətmiş və barəsində hökm çıxarılmış şəxsin cəzanı çəkib qurtarmamış yenidən cinayət etməsilə yaranır. Beləliklə, hökmlərin məcmusunun mövcud olması: a) müəyyən cəza növünə məhkum olunmuş şəxs barəsində hökmün çıxarılmasını; b) təyin olunmuş cəzanın icrasının başa çatdırılmamasını; c) şəxsin yenidən cinayət törətməsini nəzərdə tutur.

Cəza təyin olunmuş və bundan hələ azad edilməmiş şəxsin yenidən cinayət törətməsi ona tətbiq edilən cəzanın lazımi səmərə vermədiyini göstərir. Bu da həmin şəxsin bir neçə cinayət edən və bunlara görə ilk dəfə məhkum olunan şəxsə nisbətən daha təhlükəli olduğunu göstərir. Belə şəxslərin cəzasının fərdiləşdirilməsi üçün cinayət qanununun müəyyən etdiyi xüsusi qayda məhz bu xüsusiyyətlə əlaqədardır. CM-in 66-cı maddəsində müəyyən edilən qaydadan fərqli olaraq burada qəti cəza təyin edilərkən ancaq cəzaları toplama üsulundan istifadə olunur.

Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən yeni hökm üzrə təyin edilmiş cəzaya əvvəlki hökm üzrə təyin edilmiş cəzanın çəkilməmiş hissəsi tamamilə və ya qismən birləşdirilir.

Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin etmə qaydasının cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyinetmə qaydasından xeyli fərqli cəhətləri vardır. *Əvvəla*, cinayətlərin məcmusu qaydasında cəza təyin etmədə məcmuya daxil olan cinayətlərin heç birinə görə şəxs öncə məhkum olmadığı halda, hökmlərin məcmusunda şəxsin öncə törətdiyi cinayətə görə məhkum edilməsi tələb olunur. *İkinci*, hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyində az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etmə qaydası

tətbiq edilmir. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi üzrə hökmlərin məcmusu üzrə (CM-in 67-ci maddəsi) cəza təyin etmədə ancaq tam və ya qismən toplama qaydasını tətbiq etməklə yekun cəza təyin edilir.

Bununla belə, qanunda (CM-in 67-ci maddəsi) nəzərdə tutulmasa da, müəyyən hallarda hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən çarəsizlikdən əhatə etmək qaydasının tətbiq edilməsinə yol verilir. Əgər şəxs öncə törətdiyi cinayətə görə cəza çəkdiyi dövrdə yenidən cinayət törədirsə və bu əmələ görə ona hökmlə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilirsə, bu halda birinci hökmlə təyin edilən cəzanın çəkilməmiş hissəsini nə tam, nə də ki, qismən yeni hökmlə təyin edilən ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına birləşdirmək mümkün olmur. Məhkəmə burada az ciddi cəzanı (əvvəlki hökmlə təyin edilən cəzanı) daha ciddi cəza (ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası) ilə əhatə etməklə qəti cəza – ***ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası*** təyin edir.

Hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən toplama qaydasının tətbiqi öncə çıxarılan hökm üzrə təyin edilən cəzanın çəkilməməsindən, yaxud şəxsin cəzanı çəkməkdən yayınmasından, təyin edilən cəzaya şəxsin şərti məhkum edilməsindən (CM-in 70-ci maddəsi), yaxud da şəxsin cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsindən (CM-in 76-cı maddəsi) asılı deyildir. Vacib olan odur ki, əvvəlki hökmlə təyin edilən cəza müddəti çəkilib qurtarılmamış şəxs yenidən cinayət törətmiş olsun. Bu halda yeni hökmlə təyin edilən cəzaya əvvəlki hökmlə təyin edilən cəzanın çəkilməmiş hissəsini tam, yaxud da qismən birləşdirməklə yekun cəza təyin edilir.

Hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilmiş və azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan qəti cəzanın müddəti və ya həcmi, bu Məcəllənin Ümumi hissəsində həmin cəza növü

üçün müəyyən edilmiş yuxarı həddən artıq ola bilməz.

Hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə bağlı olduqda, yekun cəza iyirmi ilə qədər təyin edilə bilər (CM-in 67.3-cü maddəsi).

Qanunun göstərişinə görə, hökmlərlə təyin edilən cəzalar azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə bağlı deyildirsə, belə hallarda hökmlərin məcmusu qaydasında təyin edilən qəti cəzanın həddi qanununun bu cəza növü üçün müəyyən etdiyi yüksək həddi aşmamalıdır. Məsələn, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma kimi cəza növlərinin yüksək həddi iki ilə qədər, azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası üçün ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə görə beş il, qəsdən törədilən cinayətə görə üç il, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəza növü üçün beş ilə qədər müddət – yüksək hədd kimi müəyyən edilir.

Əgər hökmlərin birinə görə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə, digər cəzalar isə azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı deyildirsə, belə olan hallarda yekun cəzanın yüksək həddi necə müəyyən edilir?

Zənn edirik ki, belə hallarda CM-in 67.3-cü maddəsinin göstərişi rəhbər tutulmalıdır. Fərz edək ki, məcmuya daxil olan hökmlərdən birində əmək haqqından 10% tutmaqla iki il islah işi təyin edilmişdir. Şəxs islah işinin 6 ayını çəkdikdən sonra qonşuda toy məclisində dalaşaraq zərərçəkənin sağlamlığına ağır zərər vurmada ifadə olunan əməl törətmişdir. Məhkəmə ikinci hökmlə ona 6 il azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin etmişdir. Birinci hökmlə cəzanın çəkilməmiş hissəsinin – bir il altı ay islah işinin üç gününü bir gün azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edib altı ay müddətinə azadlıqdan məhrum etməyə çevirərək, məhkəmə məcmuya daxil olan cəzaları tam top-

lamaqla altı il altı ay müddətinə azadlıqdan məhrum etmə növündə qəti cəza təyin edir.

Başqa misal. Məhkəmə şəxsi döymə cinayətini törətmək üstündə (CM-in 132-ci maddəsi) 240 saat müddətinə ictimai işlər cəzasına məhkum edir. Hökm qüvvəyə mindikdən bir neçə gün sonra məhkum idarə etdiyi avtomaşınla qəza törədir, yoldan keçən piyadanın sağlamlığına az ağır zərər yetirir. Məhkəmə CM-in 263.1-ci maddəsilə şəxsi mühakimə edərək, onu 2 il müddətinə azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaya məhkum edir. Məhkəmə CM-in 67-ci və 68-ci maddələrinin müddəaları üzrə cəza təyin edərkən, öncə hökmlə təyin edilən az ciddi cəzanı daha ciddi cəza növünə gətirir. Təyin edilən **240 saat ictimai işləri** (az ciddi cəzanı), 8 saat ictimai işləri bir gün azadlığın məhdudlaşdırılması hesabı ilə əvəz edərək, bir ay azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəzaya çevirir. Başqa sözlə, hökmlərdəki cəzalar vahid bir cəza növünə gətirilir. Bundan sonra məhkəmə birinci hökmlə təyin edilən bir ay azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası ilə, ikinci hökmlə təyin edilən iki il azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasını tam toplaqla hökmlərin məcmusu üzrə iki il bir ay müddətinə qəti cəza təyin edir.

Hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilən cəzalardan biri **cərimə**, digər cəzalar isə **müddətli cəzadırsa**, hökmlərin məcmusu qaydasında cəza təyin edilərkən, belə cəzaları bir cəza növünə gətirmək mümkün olmadığından, onlar toplandıqda müstəqil icra edilir (CM-in 68-ci maddəsi).

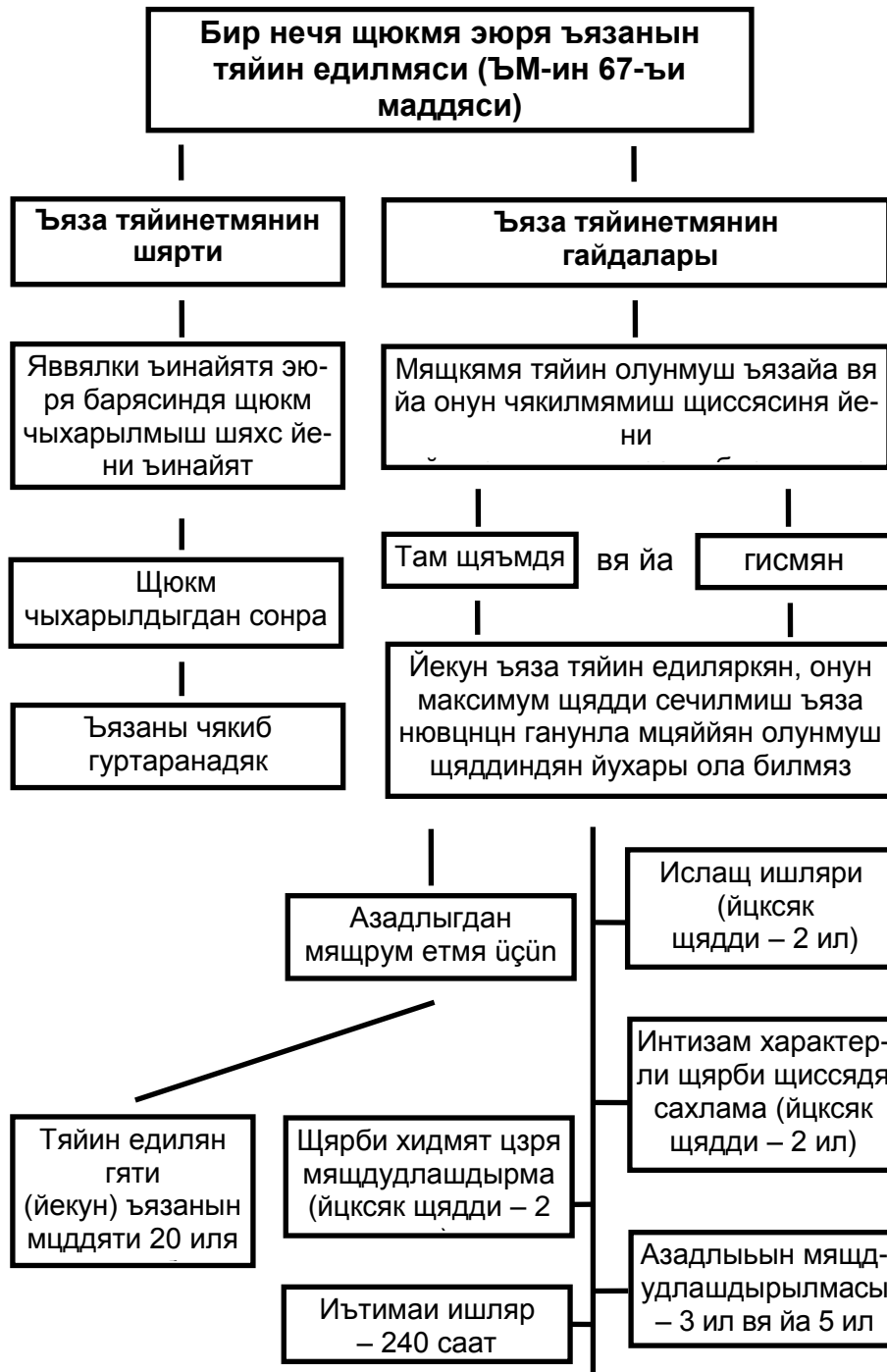
Qanuna görə, hökmlərin məcmusu üzrə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlıdırsa, qəti cəzanın həddi əməlin tövsif edildiyi maddələrin sanksiyalarındakı müddətin həddi ilə məhdudlaşmır. Məsələn, mülkiyyətdə olan əmlakı külli miqdarda gizli yolla talama üstündə (CM-in 177.3.2-ci

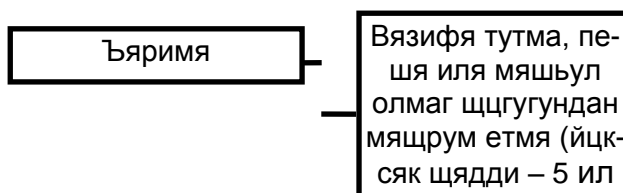

maddəsi) doqquz il azadlıqdan məhrum edilən məhkum cəzasının iki ilini çəkdikdən sonra, cəzaçəkmə müəssisəsində dalaşaraq məhkumlardan birini öldürmüşdür (СМ-in 120-ci maddəsi). Sonuncu əmələ – qətlə görə şəxs mühakimə edilərək on il azadlıqdan məhrum edilmişdir. Məhkəmə yeni hökmlə təyin edilən cəzaya (on ilə), əvvəlki hökmlə (СМ-in 177.3.2-ci maddəsi) təyin edilən cəzanın çəkilməmiş hissəsini (yeddi ili) tam birləşdirərək, 67-ci maddə əsasında on yeddi il müddətinə azadlıqdan məhrum etmə növündə *qəti cəza* təyin edir.

Məcmuya daxil olan hökmlərin hər biri üzrə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilən hallarda cəzaların toplanmasının hansı növünün tətbiqilə qəti cəza təyin edilməsinə dair qanunda xüsusi göstəriş yoxdur. Bu məsələ, zənn edirik ki, hökmlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən hər bir konkret halda işin vəziyyətindən və məhkumun şəxsiyyətinin təhlükəliliyindən asılı olaraq həll edilir.

Fikrimizcə, hökmlərin məcmusu üzrə tam toplama mümkün olmayan hallarda, yaxud da işin vəziyyətinə və cinayəti törədən şəxsiyyətinə görə məhkəmə tam toplamaqla yekun cəza təyin etmənin ədalətli olmasını məqsədəuyğun saymadıqda, qismən toplamaqla yekun cəza təyin etməlidir.

Məcmuya daxil olan hökmlərin birində konkret cinayətə görə cəza təyin edilərkən, həm də əlavə cəza təyin edilmişdirsə, belə əlavə cəza yekun cəzaya qoşula bilər.

Xarakterinə görə təyin edilən əlavə cəzaların toplanması mümkün deyildirsə, onlar qəti cəzaya birləşdirilir və müstəqil icra edilir (CM-in 68.2-ci maddəsi). Təyin edilən eyni növlü əlavə cəzaların toplandığı hallarda tamamilə və ya qismən toplama yolu ilə təyin edilən əlavə cəzanın müddəti həmin cəza növü üçün Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsində müəyyən edilən yuxarı həddən çox ola bilməz.

§ 10. Cəza müddətinin hesablanması və cəzanın hesaba alınması

Cəza müddətinin hesablanmasının məhkəmə təcrübəsi üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Xüsusən cəzaların toplanmasında, cəzanın başqa cəza növü ilə əvəz edilməsində, həbs növündə qətimkan tədbirinin müddətinin hökmlə təyin edilən cəza müddətinə hesablanmasında, cəza müddətlərinin hesablanması kimi məsələ ilə üzləşirik. CM-in 42-ci maddəsində sadalanan bütün cəza növlərinin kəmiyyət tərəfi vardır. Hər bir cəza növü konkret müddətə və ya konkret həcmdə (miqdarda) təyin edilir.

CM-in 69-cu maddəsinin göstərişinə görə, müəyyən vəzifə

tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, azadlığın məhdudlaşdırılması, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalar aylarla, illərlə, ictimai işlər növündə cəza isə saatlarla təyin edilir və hesablanılır. Bu qayda cəza təyini zamanı nəzərə alınır, başqa sözlə, sadalanan cəzalar üzrə cəzanın müddəti günlərlə təyin edilə bilməz.

Bəzi cəza növlərinin icrasından məhkumun qatı surətdə imtina etdiyi hallarda, cəza növləri toplanan hallarda, çəkilməmiş cəza növü yeni təyin edilən cəza növünə hesablanan hallarda, qətimkan tədbiri kimi tətbiq edilən həbs müddəti hökmlə təyin edilən cəza müddətinə hesablanan hallarda cəzanın günlərlə təyin edilməsi mümkündür.

Beləliklə, müddətin hesablanmasında *aşağıdakı variantlar* mümkündür:

– azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilərkən şəxsin çəkdiyi intizam xarakterli hərbi hissədə saxlamanın, habelə qətimkan tədbiri kimi tətbiq edilən *həbsin bir günü azadlıqdan məhrum etmənin bir gününə bərabər tutulur;*

– azadlığın məhdudlaşdırılması növündə cəza təyin edilərkən qətimkan tədbiri kimi *həbsdə saxlamanın bir günü azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasının iki gününə bərabər tutulur;*

– islah işləri və hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma növündə cəza təyin edilərkən qətimkan tədbiri kimi həbsdə saxlamanın bir günü islah işlərinin və hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın üç gününə bərabər tutulur;

– ictimai işlər növündə cəza təyin edilən hallarda, həbsdə saxlanmanın bir günü ictimai işlərin 8 saatına bərabər tutulur.

Aşağıda sadalanan hallarda şəxs müəyyən müddətdə həbsdə

olan şəxs sayılır:

- şübhəli şəxs kimi tutulub saxlanılan şəxsin saxlanıldığı müddət (CPM-in 150.3-cü maddəsi);
- həbslə bağlı seçilən qətimkan tədbiri üzrə şəxsin həbsdə olduğu müddət (CPM-in 158.1-ci maddəsi);
- məhkəmə-psixiatriya ekspertizasının keçirilməsi ilə bağlı şəxsin psixiatriya xəstəxanasında saxlanıldığı müddət (CPM-in 485.5 maddəsi);
- cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxsin psixiatriya stasionarında məcburi müalicə olunduğu müddət (CM-in 97-ci maddəsi).

Bütün sadalanan müddətlər bütövlükdə şəxsə təyin edilən cəzanın çəkilən hissələrinə hesablanır. Əgər şəxsin barəsində öncə çıxarılan hökm ləğv edilirsə və yenidən işə baxılana, habelə yeni hökm çıxarılan qədər şəxs yenə də həbsdə saxlanılırsa, belə hallarda həm birinci hökmə qədər həbsdə olma müddəti, həm də birinci hökmdən sonra həbsdə olma müddəti, yenidən çıxarılan hökmlə təyin edilən cəza müddətindən günəgün hesabı ilə çıxılır. Əgər şəxsin həbsdə olduğu müddətlər, yeni hökmlə təyin edilən cəzanın müddətinə bərabər olarsa, belə hallarda şəxs cəzanı çəkmiş hesab edilir və o cəzanı çəkdiyi üçün cəzadan azad edilir.

Cinayəti törədən şəxs barəsində həbs növündə qətimkan tədbiri seçilmişdirsə və işə məhkəmədə baxılana qədər şəxs həbsdə olmuşdursa, belə şəxs barəsində cərimə, yaxud da müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəza əsas cəza kimi təyin edilə bilər.

CM-in 69.4-cü maddəsinin göstərişinə görə, belə hallarda məhkəmə həbsdə saxlama müddətini nəzərə alaraq təyin edilən cəzanı yüngülləşdirir və ya şəxsi bu cəzadan tamamilə azad

edir.

Şəxsin məhkəməyə qədər həbsdə saxlanması cəza deyildir, lakin qətimkan tədbirinin növü kimi həbsdə saxlama şəxsin hüquq və azadlığını ciddi surətdə məhdudlaşdırır, xeyli məhrumiyyətlər yaradır.

Uzun illərin məhkəmə təcrübəsindən məlumdur ki, bəzən şəxslər məhkəməyə qədər illərlə həbsdə saxlanılırdı. Şəxslərin saxlandığı istintaq təcridxanalarında elementar şərait olmadığından onlar vərəm və digər ağır xəstəliklərə tutulurdular. Buna görə də həbsdə olma müddətinin hökmlə təyin edilən cəzaya hesablanmasının dəqiq qaydaları müəyyən edilməlidir. Qeyd edilən mülahizə baxımından CM-in 69-cu maddəsinin 4-cü bəndinin «Məhkəmə baxışına qədər həbsdə saxlanılan məhkuma cərimə və ya müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə əsas cəza təyin edilərkən məhkəmə həbsdə saxlama müddətini nəzərə alaraq, təyin edilən cəzanı yüngülləşdirir və ya şəxsi bu cəzadan tamamilə azad edir» – göstərişi konkretlikdən uzaqdır, abstraktdır, dəqiq kriteriyaya söykənmir. Belə göstəriş məsələnin mahiyyətə həllini məhkəmənin mülahizəsinə aid etdiyindən, biz onu məqbul saymırıq.

ƏDƏBİYYAT

Bajenov M.M. Naznaçenie nakazaniə po sovetskomu uqolovnomu pravu. Kiev, 1990.

Qorelik A.S. Nakazanie po sovokupnosti prestupleniy i priqovorov. Prinüipy, zakonodatelğstvo, sudebnaə praktika. Krasnoərsk, 1991.

Qorelik İ.İ. Nakazanie i eqo naznaçenie. Minsk, 1978.

Karpeü İ.İ. Individualizaziö nakazaniö v sovetskom uqolovnom prave. M., 1961.

Kruqlikov L.L. Sməqçaöhie i otəqçaöhie otvetstvennostğ obstoätelğstva v uqolovnom prave. Voronej, 1985.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 2. Obhaə çastğ. M., Zerüalo, 1999.

Naumov A.V. Cinayət hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Raqimov İ.M. Teoriö sudebnoqo proqnozirovaniö. Baku, 1987.

Tkaçenko V.N. Naznaçenie nakazaniy. M., 1989.

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. M., 1997.

Üvetinoviç A.L. Dopolnitelğnie nakazaniö. Saratov, 1989.

XVII FƏSİL CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİNDƏN AZAD ETMƏ

§ 1. Cinayət məsuliyyətindən azad etmənin anlayışı

Cinayət qanunvericiliyinin prinsipial mövqeyinə görə, cinayət törədən hər bir şəxsin maddi, mənəvi xarakterli dövlət məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmaq öhdəçiliyi yaranır. Qeyd edilən mövqə xeyli dərəcədə cinayət hüququnun inkişaf tarixində cəzaya dair meydana gələn nəzəriyyələrlə, xüsusən «mütləq» nəzəriyyə ilə bağlı olmuşdur. Belə ideya klassik cinayət hüquq məktəbinin nümayəndələrindən İ.Kantın cəzaya mütləq əvəz kimi baxışı təlqin edən «qəti imperativ» fəlsəfi nəzəriyyəsiyəndən, Hegelin «cinayət, hüququ inkar edən fenomen olduğu kimi, o da cəza ilə inkar edilməlidir» – inkarı inkar haqqında idealist fəlsəfəsindən qidalanmışdır.

Klassik cinayət hüquq məktəbinin banilərindən sayılan Ç.Bekkariya özünün «Cinayətlər və cəzalar» adlı məşhur əsərində yazırdı ki, cinayətdən çəkindirici mühüm vasitə, tətbiq edilən cəzanın sərtliyi deyil, onun labüdlüyüdür.

Bununla belə, məhkəməyə qədər bəraətverici əsasların olması ilə cinayət məsuliyyətindən azad etmə dünyanın bir çox ölkələrinin qanunvericiliyində nəzərdə tutulur. Bu sahədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən aparılan ümumiləşdirmələr göstərmişdir ki, dünya dövlətlərinin cinayət hüquq siyasətinin fərqləndirici xüsusiyyəti məhkəmə icraatına qədər cinayət işlərinin müəyyən hissəsinin müxtəlif əsaslarla xitam edilməsidir. Cinayət işlərinin xitam edilməsinin əsasları müxtəlif ölkələrdə müxtəlif olsa da, onların hüquqi mahiyyəti eynidir – cinayət törətmə faktı mövcud olsa da, cinayət işi xitam edilir.

Dünya ölkələrində cinayət hüquq siyasətinin əsas istiqaməti humanizm, məsuliyyətin diferensiasiyası və fərdiləşdirilməsi prinsipi zəminində, imkan olduqda, cinayət-hüquqi məcburiyyət tədbirlərini realizə etmədən məhkumun islah edilməsinə nail olmaqdır.

Cinayət məsuliyyətindən azad etmə o halda ədalətli sayıla bilər ki, cinayət cəzası tətbiq etmədən belə azad etmə insanların hüquq və azadlıqlarının, hüquq qaydalarının qorunmasına ziyan yetirməsin, cinayət qanunvericiliyinin qarşısında duran vəzifələrin həllinə imkan versin, başqa sözlə, şəxsin təkrar cinayət törətməsinə yenidən imkan verilməsin, başqalarında cəzasızlıq hissi yaranmasın.

Cinayət məsuliyyətindən azad etmə şəxsin törətdiyi cinayətə görə dövlət adından mühakimə edilməməsindən və barəsində ittihamedicini hökm çıxarılmamasından, habelə cəzanın tətbiq edilməsindən imtina edilməsidir.

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq sonuna qədər olan dövr ərzində cəzanı əvəz edən, yaxud cəzaya qoşulan tədbirlərlə yanaşı, cinayət məsuliyyətindən azad etmə, habelə ittihamedicini hökmlər çıxarma kimi tədbirlər cinayətkarlığa effektiv təsir edən forma kimi özünü büruzə verir. Bu meyl beynəlxalq sənədlərdə də öz əksini tapmışdır. Cinayət-hüquqi münaqişələrin məhkəməsiz həlli ideyası, məsələn, Avropa Şurası üzvü olan dövlətlərin Nazirlər Komitəsi tərəfindən bəyənilmişdir. Komitə belə tənziimin əsas modelini özündə təsdiq edən rəsmi zəmanətlər dərc etmişdir. Beləliklə, cinayət məsuliyyətinin konkret alternativ növlərini müəyyən edən tədbirlər müxtəlif dövrlərdə müxtəlif olur.

Hüquq ədəbiyyatında xarici ölkələrin cinayət hüququ sahəsində istifadə etdiyi alternativ tədbirlər sisteminin əsas iki modeli fərqləndirilir. Birinci model Hollandiya-Belçika modeli-

dir. Bu model *ransaksiya* adı ilə tanınır¹. Cinayət məsuliyyətindən azad etmənin bu növünün mahiyyəti onunla izah edilir ki, istintaq orqanları (prokuror, müstəntiq) şəxsi törətdiyi cinayətə görə hər bir konkret halda müəyyən edilən məbləği dövlət nəfinə keçirməyə razı saldıqda, cinayət-hüquqi təqibə son qoyulur, cinayət işi xitam edilir.

Belçikada 1984-cü ildən cinayət məsuliyyətindən azad etmə – müstəqil institut kimi qanunda təsbit edilmişdir. Bu institut barəsində beş ilə qədər həbsxanada saxlamaqla azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulan əməllər barəsində tətbiq edilir. Transaksiyaya cinayət prosesinin məhkəmə mərhələsinə qədər yol verilir. Prokurorluq törədilən cinayətə görə qanunla müəyyən edilən məbləğin miqdarını və onun dövlət hesabına keçirilməsi müddətini müəyyən edir. Bundan sonra pulun dövlət hesabına keçirilməsi ilə bağlı təklif cinayət törədən şəxsə göndərilir. Əgər cinayət törədən şəxs pulu keçirməkdən imtina edirsə, onun barəsində cinayət işinin istintaqı adı qaydada davam etdirilir.

Hollandiyada baş verən cinayətlərin üçdə biri transaksiya əsasında həll edilir.

Xarici ölkələrin cinayət hüququnda cinayət məsuliyyətindən azad etmənin nisbətən geniş yayılmış ikinci modeli *mediasiya* adlanır². Mediasianın sadə və kompleks növləri fərqləndirilir. *Mediasianın mahiyyəti* təqsirkarla zərərçəkənin barışması və təqsirkarın vurduğu ziyanı ödəməsi təqsirkarla zərərçəkən arasında vasitəçilik tədbirlərinin istifadə edilməsilə izah edilir. Mediasiya passiv formada tərəflər arasında barışığın olmaması

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 2. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 151.

² Головки Л.В. Новые основания освобождения от уголовной ответственности и проблемы их процессуального применения // Государство и право, 1997, № 8. С. 77-83.

faktını qeyd etmək deyil, cinayət-hüquqi konfliktin tənzimi üzrə aktiv tədbirləri – təqsirkarla zərərçəkəni barışdırmağa istiqamətlənən xüsusi səlahiyyətli subyektlərin fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Hazırda cinayət məsuliyyətinin alternativ variantı kimi mediasiyadan AFR-də, Avstriyada, Portuqaliyada, Fransada və digər ölkələrdə istifadə edilir.

Beləliklə, bir çox xarici ölkələrdə alternativ cinayət məsuliyyəti tədbirlərindən istifadə edilməsi imkanlarının müəyyən edilməsinə yönələn fəal axtarışlar aparılır. Belə tədbirlər zərərçəkənin hüquqlarını və dövlət marağını gözləməklə istintaq-məhkəmə sisteminin yükünü azaltmağa, cəza-icra müəssisələrində cəza çəkən məbusların azalmasına xidmət edir.

Cinayət məsuliyyətindən azad etmə şəxs törətdiyi cinayətə görə onun dövlət adından mühakimə edilməsindən və barəsində ittihamedicı hökm çıxarılmasından, habelə cəzanın tətbiq edilməsindən imtinada ifadə olunur.

Cinayət məsuliyyətindən azad etməyə verilən anlayış, onu cəzadan azad etmədən aşağıdakı cəhətlərə görə fərqləndirir:

1) cinayət məsuliyyətindən azad etmədə ittihamedicı hökm çıxarılmır. Cəzadan azad etmədə isə öncə çıxarılan hökmə müəyyən edilən cəzadan şəxs azad edilir;

2) məhkumun cəzadan azad edilməsi ancaq məhkəmə tərəfindən həyata keçirildiyi halda, məsuliyyətdən azad etmənin tətbiqi prokuror tərəfindən, habelə prokurorun razılığı ilə müstəntiq, yaxud da təhqiqatçı tərəfindən həyata keçirilir;

3) cinayət məsuliyyətindən azad etmə ibtidai istintaq, yaxud da məhkəmə istintaqı dövründə, lakin ittihamedicı hökm çıxarılan qədər mümkündür. Cəzadan azad etmə isə işə dair hökm çıxarıldıqdan sonra, yaxud da cəzasız ittihamedicı hökm çıxarılmqla tətbiq edilir.

Cinayət hüququ elminin mövqeyinə görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə o hallarda mümkündür ki, əməlin törədilməsi bu institutu nəzərdə tutan normalarda göstərilən şərtlərlə bağlı olsun. Buna görə də cinayət məsuliyyətindən azad etmənin tətbiqi üçün öncə cinayətin törədilmə faktı aydınlaşdırılmalıdır. Törədilən cinayətə əsasən şəxsin cinayətkar olması müəyyən edildikdən sonra onun məsuliyyətdən azad edilməsinin mümkünlüyü məsələsi həll edilir. Şəxsin barəsində cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutunun tətbiqi istintaq, məhkəmə orqanlarının vəzifəsi deyildir. Əlbəttə, buraya istisna hal kimi məsuliyyətə cəlbətmə müddətinin keçməsilə azad etmə aid deyildir. Məsuliyyətə cəlbətmə müddətlərinin keçməsilə cinayət məsuliyyətindən azad etmənin əsasları yarandıqda, belə institutu tətbiq etməklə şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmək səlahiyyətli orqanların vəzifəsidir.

Qüvvədə olan CM-in 11-ci fəslində cinayət məsuliyyətindən azad etmənin müxtəlif növləri təsbit edilmişdir. Bunlara aşağıdakılar aiddir: a) səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə (CM-in 72-ci maddəsi); b) zərərçəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə (CM-in 73-cü maddəsi); c) şəraitin dəyişməsilə cinayət məsuliyyətindən azad etmə (CM-in 74-cü maddəsi); ç) müddətin keçməsilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə (CM-in 75-ci maddəsi). Burada «a» və «b» bəndlərində göstərilən məsuliyyətdən azad etmə növləri yenidir, respublikanın öncə qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmurdu.

Məsuliyyətdən azad etmə amnistiya qaydasında da mümkündür. Bu məsələyə dərsləkdə ayrıca bölmədə toxunulacaqdır. Bundan əlavə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi, cinayət məsuliyyətindən azad etmənin xüsusi növü olduğundan onun şərhini dərslinin sonrakı bölmə-

sində veriləcəkdir¹.

§ 2. Səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə

Səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin anlayışı Məcəllənin 72-ci maddəsində verilmişdir. Orada deyilir: «72.1. İlk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətmiş şəxs könüllü gəlib təqsirini boynuna aldıqda, cinayətin üstünün açılmasına fəal kömək etdikdə, cinayət nəticəsində dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri başqa yollarla aradan qaldırdıqda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilərlər.

72.2. Başqa növ cinayət törətmiş şəxs, bu Məcəllənin 72.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər mövcud olduqda, yalnız bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində bilavasitə müəyyən edilmiş hallarda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər».

Cinayət məsuliyyətindən azad etmə törədilən cinayətə görə dövlətin şəxsi mühakimə etməkdən və cəza tətbiq etməkdən imtina etməsidir.

---

¹ Зянн едирик ки, ЁМ-ин 78.1-ѳи маддясиндя тясбит едилян щалларда ѳязадан дейил, мясулиййятдян азад етмя нязрядя тутулур. Мяѳяллянин 78.1-ѳи маддясинин эюстяришиня эоря, ѳинайт тюрятдиқдян сонра психи хястялийя тутулмуш вя бунун нятиѳясиндя юз ямялинин фактики характерини вя иѳтимаи тящлцкялилийини дярк етмяк вя йа юз щярякятлярини идаря етмяк имканындан мящрум олмуш шяхс ѳязадан азад едилир. Лакин бурада яслиндя иши щяля ибтидаи истинтагда олан, лакин анлагсыз вязиййятдя олдуьундан щяля ѳинайт иши мящкямя бахышынын предмети олмайан шяхсин ѳязадан дейил, йалныз ѳинайт мясулиййятиндян азад едилмяси мясяляси гойула биляр.

Фикримизѳя, ЁМ-ин 78.1-ѳи маддясиндя гейри-дягиглийя йол верилмишдир. Бу маддянин йалныз 2-ѳи щиссясиндя ѳязадан азаетмянин яаслары тясбит едилмишдир. Лакин гейд етмялийик ки, Мяѳяллянин 78.1-ѳи маддясиндя ѳинайт мясулиййятиндян азад етмя анѳаг мящкямя тяряфиндя щялл едиля биляр.

Səmimi peşmanlıq zəminində cinayət məsuliyyətindən azad etməyə dair ötən illərin müsbət təcrübəsini (CM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulan hallar, məsələn, vətənə xəyanət edən şəxsin könüllü gəlib özünü təqdim etməsi və səmimi peşmanlıq çəkməsi və s.) nəzərə alaraq qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi qeyd edilən əsaslarla məsuliyyətdən azad etmənin dairəsini genişləndirmişdir. CM-in 72-ci maddəsində nəzərdə tutulan halla yanaşı, Məcəllənin Xüsusi hissəsinin normalarında qeyd edilən əsaslarla cinayət məsuliyyətindən azad etmənin xeyli növləri nəzərdə tutulur.

Səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etməni cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtinaya görə məsuliyyətdən azad etmədən fərqləndirmək lazımdır. Səmimi peşmanlıq çəkən şəxs başladığı cinayəti başa çatdırır. Könüllü imtina edən şəxs başladığı cinayəti ya hazırlıq mərhələsində, ya da ki, cinayət etməyə cəhd mərhələsində başa çatdırmaqdan könüllü imtina edir.

Səmimi peşmanlıq çəkən şəxs ancaq böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərə görə məsuliyyətdən azad edildiyi halda, cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina edən şəxsin cinayətin kateqoriyasından asılı olmayaraq hər hansı cinayəti başa çatdırmaqdan könüllü imtina etməsi onun cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin əsası olur.

Səmimi peşmanlıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə respublikanın öncə qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə bəlli olmamış, ancaq yeni qəbul edilən CM-də bu hal qanunvericiliyin Ümumi hissəsində yeni institut kimi müəyyən edilmişdir.

Səmimi peşmanlığa görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə üçün şəxsin sadəcə törədilən əməldən peşmanlıq çəkməsi azdır, o, həm də cinayətin neqativ nəticələrinin aradan qaldırıl-

masına fəal kömək etməlidir. Bunun üçün cinayət törətmiş şəxs qanunda nəzərdə tutulan aşağıdakı aktiv hərəkətləri etməlidir:

könüllü gəlib təqsirini boynuna almalıdır;

cinayətin açılmasına fəal kömək etməlidir;

cinayət nəticəsində yetirilən ziyanı ödəməli və ya vurulan zərəri başqa cür aradan qaldırmalıdır.

Qeyd edilən fəal hərəkətlər o halda məsuliyyətdən azad etmə üçün əsas ola bilər ki, *əvvəla*, şəxsin törətdiyi cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına aid olsun, *ikincisi*, belə əməl ilk dəfə törədilsin, *üçüncüsü*, şəxs könüllü gəlib özünü istintaq orqanına təqdim etsin. Böyük ictimai təhlükə törətməyən əməllərin anlayışı CM-in 15.2-ci maddəsində verilmişdir.

Əvvəllər böyük ictimai təhlükə törətməyən əməl etmiş və məsuliyyətdən azad edilmiş, yaxud da cinayətə görə məhkum edilərək cəza çəkmiş, lakin məhkumluğu götürülən və ya ödənilən şəxs də ilk dəfə cinayət törədən şəxs sayılır.

CM-in 72.2-ci maddəsinin göstərişinə görə, başqa növ cinayət törətmiş şəxs CM-in 72.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində CM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində bilavasitə müəyyən edilmiş hallarda cinayət məsuliyyətdən azad edilə bilər.

Başqa növ cinayət adı altında qanun az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayətləri nəzərdə tutur. Başqa növ cinayəti törədən şəxslər CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrində nəzərdə tutulan hallarda məsuliyyətdən azad edilə bilərlər.

Qüvvədə olan CM-in 144, 214, 234, 274, 312-ci və s. maddələrində nəzərdə tutulan cinayətləri törədən şəxslər bu maddələrin qeyd hissəsinin göstərişinə əsasən başladıkları cinayətə son qoyduqlarına görə, habelə bu Məcəllənin 72.1-ci maddə-

sində göstərilən və peşmanlığı ifadə edən digər fəal hərəkətləri etdikdə, törətdikləri cinayətə görə məsuliyyətə alınmaqdan azad edilirlər.

CM-in 72.2-ci maddəsinin göstərişi üzrə digər kateqoriya-dan olan cinayətləri törədən şəxslərin məsuliyyətdən azad edilməsi üçün onların bu cinayətləri ilk dəfə törətməsi də tələb olunmur.

§ 3. Zərərçəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə

Məsuliyyətdən azad etmənin bu növü CM-in 73-cü maddə-sində nəzərdə tutulur. Məcəllənin 73-cü maddəsində məsuli-yətdən azad etmənin bu növünün əsasları müəyyən edilmişdir. Bu normada deyilir: «İlk dəfə böyük ictimai təhlükə törətmə-yən cinayəti törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə barışdıqda və ona dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri aradan qal-dırdıqda cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər».

Zərərçəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyəti-dən azad etmə ancaq müəyyən şərtlər daxilində mümkündür. Belə şərtlərə qanunla aiddir:

a) cinayətin ilk dəfə törədilməsi; b) cinayətin böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasından olması; c) ci-nayət törətmiş şəxsin zərərçəkmiş şəxslə barışması; ç) zərər-çəkmiş şəxsə dəyən zərərin ödənilməsi; d) vurulmuş zərərin aradan qaldırılması.

Cinayətin ilk dəfə törədilməsi anlayışı şəxsin əvvəllər cina-yət törətməməsini və cinayət məsuliyyətinə alınmamasını nə-zərdə tutur. Əvvəllər cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilən, törətdiyi cinayətlərə görə cəzaya məhkum edilən, lakin

cəzasını çəkən, habelə məhkumluğu ödənilən və ya götürülən şəxsin yenidən törətdiyi cinayət də ilk dəfə edilən cinayət sayılacaqdır.

Zərərçəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı məsuliyyətdən azad etmədə şəxsin törətdiyi cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər qrupuna aid olmalıdır. Əgər törədilən cinayət başqa, nisbətən ağır cinayətlər qrupuna aid olan cinayətlərdəndirsə, şəxsin zərərçəkmiş şəxslə barışması onun cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə əsas ola bilməz.

Bu normanın göstərişinə görə, cinayət törədən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə və işin xitam edilməsinə zərərçəkmiş şəxs (təqsirkarla barışdığı üçün) etiraz etməməlidir. Cinayət törədən şəxs zərərçəkmiş şəxslə barışmaqla yanaşı, həm də ona yetirilən ziyanı ödəməli, vurulmuş zərəri aradan qaldırmalıdır.

Zərərçəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutunun tətbiqi məhkəmə, prokuror, müstəntiq və təhqiqat orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Hazırda CM-də nəzərdə tutulan «Zərərçəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə» (CM-in 73-cü maddəsi) ilə yanaşı, xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan cinayətlərə dair işlər üzrə prosesual qaydada cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutu mövcuddur. Məsələn, qüvvədə olan CM-in 128-ci (qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma), 132-ci (döymə), 147-ci (böhtan), 148-ci (təhqir) maddələrində nəzərdə tutulan cinayətlər törədildikdə bu əməllər üzrə cinayət işi zərərçəkənin şikayəti üzrə başlayır. Qeyd edilən qəbildən olan cinayəti törədən şəxs zərərçəkənlə barışdıqda başlanan cinayət işi məhkəmə tərəfindən xitam edilir və təqsirkar məsuliyyətdən azad edilir. Burada təqsirkarın zərərçəkənlə barışması məhkəmənin hökm çıxarmaq üçün müşavirə otağına gedənə

qədər baş verməlidir.

Zənn edirik ki, maddi hüquqda (cinayət hüququnda) nəzərdə tutulan barışma əsasında məsuliyyətdən azad etmə ilə, prosesual qaydada xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan cinayətlər üzrə işlərin barışma zəminində xitam edilməsi və təqsirkarın məsuliyyətdən azad edilməsi arasında bir sıra fərqləndirici cəhətlər vardır. Belə fərqlərə aşağıdakı cəhətlər aid edilə bilər:

– CM-in 73-cü maddəsində nəzərdə tutulan institut əsasında azad etmə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasından olan bütün əməllərə şamil edildiyi halda, prosesual qaydada barışma əsasında məsuliyyətdən azad etmə yalnız xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan cinayətlər üzrə işlərlə məhdudlaşır;

– böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə cinayət işi ümumi əsaslarla başlanıldığı halda, xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan cinayətlərə dair işlər üzrə cinayət işi (belə cinayətlər də böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər kateqoriyasına aiddir) yalnız zərərçəkənin şikayəti üzrə başlanılır;

– zərərçəkmiş şəxslə barışma əsasında təqsirkarın məsuliyyətdən azad edilməsi (CM-in 73-cü maddəsi) üçün cinayətin ilk dəfə törədilməsi tələb edildiyi halda, xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan cinayətlər üzrə işlərdə barışma əsasında məsuliyyətdən azad etmədə belə tələb qoyulmur;

– Məcəllənin 73-cü maddəsində nəzərdə tutulan məsuliyyətdən azad etmədə şəxsin zərərçəkənlə barışması ilə yanaşı, həm də vurulmuş zərərin aradan qaldırılması tələb edildiyi halda, xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan cinayətlərə dair işlər üzrə məsuliyyətdən azad etmə üçün tələb olunan vacib məsələ təqsirkarla zərərçəkənin barışmasıdır;

– Məcəllənin 73-cü maddəsində nəzərdə tutulan məsuliyyət-

dən azad etmə prokuror, müstəntiq, habelə məhkəmə tərəfindən həyata keçirildiyi halda, xüsusi ittiham qaydasında təqib olunan cinayətlər üzrə işlər üzrə məsuliyyətdən azad etmə ancaq məhkəmə tərəfindən həyata keçirilir.

СМ-in 73-cü maddəsində nəzərdə tutulan azad etmə institutunun tətbiqi üçün vacib şərt təqsirkarın zərərçəkənlə barışması məsələsidir. Zərərçəkənin təqsirkarla barışmağa razı olması müxtəlif motivlərlə bağlı ola bilər: cinayət törədildikdən sonra təqsirkarın cinayətin zərərli nəticələrini aradan qaldırması, təqsirkarı cinayətə qədər uzun müddət müsbət tərəfdən tanıması, təqsirkarın halına yanması, keçmişdən aralarında dostluq əlaqələrinin olması, bir yerdə işləmələri və s. Təqsirkarı barışmağa vadar edən bu kənar təsirlər çox olsa da, zərərçəkən barışmaqla bağlı daxili qərarı özü könüllü qəbul edir.

Təqsirkarın barışmağa cəhd etməsi müxtəlif niyyətlərlə – peşmanlıq hissi ilə, xəcalət duyğuları ilə, rüsvay olmaq təhlükəsilə, cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcəyindən və barəsində cəza tətbiq ediləcəyindən qorxu hissi ilə və s. bağlı ola bilər.

§ 4. Şəraitin dəyişməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə

Şəraitin dəyişməsilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin əsasları qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 74-cü maddəsində təsbit edilmişdir. Məcəllənin 74-cü maddəsində qeyd edilir: «*Şəraitin dəyişməsi nəticəsində törədilmiş əməlin və ya bu əməli törətmiş şəxsin ictimai təhlükəli olmadığı müəyyən edildikdə, ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət və ya az ağır cinayət törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər*». Şəraitin dəyişməsi ilə cinayət məsuliyyətin-

dən azad etmə aşağıda göstərilən şərtlər daxilində mümkündür:

- a) cinayətin ilk dəfə törədilməsi;
- b) törədilən cinayətin böyük ictimai təhlükə törətməyən, yaxud da az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olması;
- c) şəraitin dəyişməsi ilə şəxsin təhlükəliliyinin, yaxud da cinayətin ictimai təhlükəliliyinin aradan qalxması.

Bu halda şəxsi cinayət məsuliyyətindən azad etmə təhqiqat və istintaq orqanının, yaxud da məhkəmənin hüququdur, lakin vəzifəsi deyildir.

İlk dəfə cinayət törədən şəxs, əvvəllər, ümumiyyətlə, cinayət törətməyən şəxsdir. Həm də əvvəllər cinayət məsuliyyətindən azad edilən və ya törətdiyi cinayətə görə məhkumluğu ödənilən, yaxud da götürülən şəxs yenidən cinayət törətdikdə, ilk dəfə cinayət törədən şəxs sayılır.

Qüvvədən düşmüş CM-in 46-cı maddəsinin 1-ci hissəsində təsbit edilən bu institut cinayətin ağırlığından asılı olmayaraq şəraitin dəyişməsi ilə bağlı məsuliyyətdən azad etməyə yol verdiyi halda, yeni CM-in 74-cü maddəsi yalnız böyük ictimai təhlükə törətməyən və habelə az ağır cinayət törətmiş şəxslər barəsində məsuliyyətdən azad etmənin bu növünün tətbiqinə yol verir.

Şəraitin dəyişməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutu, həm cinayət işinin istintaqı dövründə, həm də işə məhkəmədə baxılan dövrdə tətbiq edilə bilər. Şəraitin dəyişməsi istintaq zamanı, yaxud da məhkəmədə işə baxılan zaman baş verməlidir.

Şəraitin dəyişməsi dedikdə, cinayət törədilən ana qədər mövcud olan vəziyyətlə müqayisədə şəxsin həyatında şəraitin ciddi surətdə dəyişməsi anlaşılır. Belə hallarda şəraitin dəyişməsi fərdi xarakterdə olub ancaq şəxsin həyatı ilə bağlı olur. Bu, cinayət törədən şəxsin yaşayış yerini dəyişməsində, ali

məktəbə daxil olmasında, həqiqi hərbi qulluğa getməsində və s. ifadə oluna bilər.

Məsələn, A. orta məktəbi qurtarıb sənədlərini ali məktəbə vermişdir. İmtahan vermək üçün şəhərə getməzdən iki gün öncə rayon mərkəzində kinoteatrda B. ilə dalaşmışdır. A.-nın barəsində xuliqanlıq əməli törətməsinə görə cinayət işi başlanmışdır. Cinayət işinin istintaqı başa çatana qədər A. istintaq orqanına ali məktəbə daxil olmasına dair arayış təqdim etmişdir. İstintaq orqanı ali məktəbə daxil olmasını A.-nın şəxsiyyətinin təhlükəliliyini aradan qaldıran şəraitin dəyişməsi kimi qiymətləndirərək onu cinayət məsuliyyətindən azad etmişdir.

Şəraitin dəyişməsi siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə baş verən dəyişikliklərlə də bağlı ola bilər. Belə dəyişiklik ölkə miqyasında və ya müəyyən regionda, şəhərdə və s. ərazidə baş verə bilər.

Şəraitin dəyişməsinin nisbətən geniş miqyasda baş verməsi ictimai münasibətlər sistemində elə dəyişikliyi nəzərdə tutur ki, bunun təsiri ilə cinayət əməli öz maddi əlamətini – ictimai təhlükəliliyini itirir.

Məsələn, Respublikanın bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişafı ölkə miqyasında şəraiti ciddi surətdə dəyişdirmişdir. Bunun da nəticəsində sosializm dövründə təhlükəli əməllərdən sayılan «Valyuta əməliyyatı haqqında qaydaları pozma» (81-ci maddə), «Xüsusi müəssisə sahibliyi fəaliyyəti» (152-ci maddə), «Alver» (153-cü maddə) və s. cinayətlər qanunla rəsmi dekriminallaşdırılana qədər özünün ictimai təhlükəliliyini itirmişdi.

§ 5. Müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə

Latent cinayətkarlığın mövcudluğu cinayət qanununda müddətin keçməsilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutunun təsbit edilməsini və tənzimi zəruri etmişdir.

Müddətin keçməsilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmənin mahiyyəti qanunda göstərilən müddətin keçməsilə ilə əlaqədar şəxsin törətdiyi cinayətə görə cinayət məsuliyyətinin aradan qalxmasıdır.

Cinayət törədildikdən sonra nə qədər tezliklə cəza tətbiq edilirsə, tətbiq edilən belə cəzanın təsiri bir o qədər yüksək olur. Əksinə, törədilən cinayətə görə cəza nə qədər gec tətbiq edilirsə, bu, bir o qədər də belə cəzanın tətbiqi ilə izlənilən məqsədə nail olmağı təmin etmir.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə əsas verən və cinayətin edildiyi gündən hesablanan müddətlərdir.

Törədilmiş cinayətlə həmin cinayətə görə şəxsin məsuliyyətə alınması arasında müddət nə qədər çox uzanarsa, şəxsin mühakimə edilməsi və cəzalandırılması da bir o qədər lüzumsuz olur. Cəza istər xüsusi, istərsə də ümumi xəbərdarlıq baxımından əhəmiyyətini itirir.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti cinayətlərin edildiyi günün sonundan, növbəti günün əvvəlindən başlayır.

Məsuliyyətə cəlb etmə müddəti cinayətin faktiki qurtardığı vaxtdan, uzanan cinayətlərdə təqsirkarın öz təşəbbüsü ilə, yaxud onun iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən cinayətin dayandırıldığı vaxtdan, davam edən cinayətlərdə isə davam edən cinayətin tərkib hissəsi olan sonuncu hərəkət aktının törədildiyi vaxtdan başlanır.

Өvvəlcədən vəd etmədən gizlətmə əməli cinayətkarın gizlədilməsində ifadə olunan hallarda, gizlədən gizlətmə barədə könüllü xəbər vermirsə, müddətin axımı cinayətkarın yaxalandığı vaxtdan başlanır. Gizlətmə alət və ya vasitələrin, yaxud cinayət yolu ilə əldə edilən predmetlərin gizlədilməsində və ya cinayətin izinin itirilməsinə yönələn fəaliyyətdə ifadə olunarsa, cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddətinin axımı, belə alət və vasitələrin, habelə predmetlərin hüquq mühafizə orqanlarına təqdim edildiyi andan başlayır.

Cinayətlərin ideal məcmusu üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddəti məcmuya daxil olan cinayətlərin hər biri üçün eyni vaxtdan başlayır.

Qüvvədən düşmüş CM-in 44-cü maddəsində cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddətinə və şərtlərinə dair müəyyən edilən anlayışla müqayisədə qüvvədə olan CM-in 75-ci maddəsində təsbit olunmuş anlayışda bir sıra ciddi dəyişikliklər edilmişdir. Bunlara *aşağıda göstərilən əlamətlər* aid edilə bilər:

a) qüvvədə olan CM-in 75-ci maddəsində cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin axımının kəsilməsi anlayışı nəzərdə tutulmur;

b) cinayət törədildikdən sonra başlayan axım müddətləri cinayətin kateqoriyalarına görə müəyyən edilmişdir;

c) əvvəl törədilən cinayətə görə məsuliyyətə cəlbətmə müddətinin axımı dövründə ağırlığından asılı olmayaraq yeni cinayət törədilərsə, öncə törədilən cinayətə görə keçən müddətin axımı kəsilmir, yeni törədilən cinayətə görə isə müddətin müstəqil axımı başlayır;

ç) keçmiş CM-in 44-cü maddəsinin göstərişinə görə, cinayət edildiyi vaxtdan on beş il keçdikdə və bu müddət yeni cinayətin edilməsi ilə kəsilmədikdə, belə şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmirdi;

d) köhnə cinayət qanununda törədilən cinayətə görə nəzərdə tutulan sanksiyalara uyğun olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri bir il, üç il, beş il və on il müəyyən edildiyi halda, qüvvədə olan CM cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərini artıraraq onları iki il, yeddi il, on iki il və on beş il müəyyən etmişdir.

CM-in 75.1-ci maddəsində cinayətlərin qanunda fərqləndirilən dörd kateqoriyasına uyğun olaraq dörd növ cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti nəzərdə tutulur. Bunlar aşağıdakılardır:

- böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərin edildiyi gündən iki il keçdikdə;
- az ağır cinayətlərin edildiyi gündən yeddi il keçdikdə;
- ağır cinayətlərin edildiyi gündən on iki il keçdikdə;
- xüsusilə ağır cinayətlərin edildiyi gündən on beş il keçdikdə.

Törədilən cinayət haqqında məlumat istintaq və təhqiqat orqanlarına bəlli olmamışdırsa, yaxud cinayət bəlli olsa da, əmə-

lin subyektinin kim olmasına dair məlumat olmamışdırsa, cinayət törədildikdən sonra bu əməlin aid edildiyi cinayət kateqoriyasına uyğun yuxarıda qeyd etdiyimiz müddətlər keçdikdə, cinayəti törədən şəxs məsuliyyətdən azad edilir.

Cinayət törədildikdən sonra onu törədən subyekt bəlli olarsa, lakin şəxs istintaqdan və məhkəmədən gizlənersə, müddətin axımı dayanır. Bununla belə, keçən müddət öz hüquqi əhəmiyyətini itirmir. Şəxs tutulduğu, yaxud da könüllü gəlib təqsirini boynuna aldığı vaxtdan müddətin axımı bərpa olur.

Törədilən cinayətə qədər ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulursa, lakin şəxs belə cinayət törədildikdən sonra qanunla müəyyən edilən on beş il keçdikdən sonra bəlli olarsa, onun barəsində məsuliyyətə cəlb etmə müddətinin tətbiq olunması məsələsi məhkəmə tərəfindən həll edilir. Məhkəmə müddətin keçməsi ilə bağlı şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad olunmasını mümkün hesab etmədikdə, həmin şəxsə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilə bilməz.

CM-in 75.5-ci maddəsində sülh və insanlıq əleyhinə, terrorçuluq, terrorçuluğu maliyyələşdirmə və müharibə cinayətləri törətmiş şəxslərə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin şamil edilməməsinə dair müddəə nəzərdə tutulmuşdur.

CM-in 75.5-ci maddəsinin sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər, habelə müharibə cinayətlər törətmiş şəxslərə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməsi ilə məsuliyyətdən azad etmənin tətbiq edilməməsinə dair göstərişi Beynəlxalq Konvensiya ilə bağlıdır. «Hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin tətbiq edilməməsi haqqında» BMT Baş Məclisinin 26 noyabr 1968-ci il tarixli Konvensiyasına Azərbaycan Respublikası 1996-cı il mayın 31-də qoşulmuşdur. Bu Konvensiyanın tələblərinə görə

cinayət məsuliyyətinə cəlbətmə müddətlərinin keçməsi hərbi cinayətlərə və bəşəriyyətə qarşı cinayətlərə şamil olunmur.

ƏDƏBİYYAT

Braynin L.M. Uqolovnaə otvetstvennostğ i ee osnovanie v sovetskom uqolovnom prave. M., 1963.

Kelina S.Q. Teoreticeskie voprosı osvobođenİə ot uqolovnoy otvetstvennosti. M., 1974.

Kelina S.Q. Osvobođenje ot uqolovnoy otvetstvennosti kak pravovoe posledstvie soveršenİə prestuplenİə. Uqolovnoe pravo: novie idei. M., 1994.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 2. Obhaə çastğ. M., Zerüalo, 1999.

Naumov A.V. Cinayət hüququ. Bakı, Qanun, 1998.

Uqolovnoe pravo Rossiyskoy Federäüii. Obhaə çastğ. M., Öristğ, 2001.

XYIII FƏSİL CƏZADAN AZAD ETMƏ

§ 1. Cəzadan azad etmənin anlayışı və növləri

Məhkəmənin ittiham hökmü çıxarması, cəza təyin etməsi və onun məhkum tərəfindən çəkilməsi cinayət hüquq münasibətlərinin reallaşdırılmasının qanunauyğun yekunudur. Bununla belə, Respublikanın CM məhkəmə tərəfindən təyin edilən cəzadan tam, yaxud da qismən azad etməklə (məsələn, şərti məhkum etmə, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə) cinayət məsuliyyətinin realizəsini mümkün hesab edir. Cəzadan belə azad etmə cəzanın çəkilməyən hissəsinin icrasının lüzumsuz olması, yaxud da onun icrasının mümkün olmaması ilə müəyyən edilir.

Cəzadan azad etmənin qanunda şərtsiz və şərti növləri fərqləndirilir. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə əsasən cəzadan azad etmənin iki növü şərtsiz xarakter daşıyır: intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza çəkən hərbi qulluqçuların hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düçar olması ilə azad etmə (CM-in 78.3-cü maddəsi) və ittiham hökmünün icrası müddətinin keçməsilə (CM-in 80-ci maddəsi) cəzadan azad etmə.

Qüvvədə olan cinayət qanunu üzrə cəzadan şərti azad etmənin aşağıdakı növləri mövcuddur:

- a) cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə (CM-in 76-cı maddəsi);
- b) xəstəliyə görə cəzadan azad etmə (CM-in 78-ci maddəsi);
- c) hamilə qadınlar və azyaşlı uşaqları olan qadınlar tərəfindən cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması (CM-in 79-cu mad-

dəsi).

Bu sıraya, yəni cəzadan azad etmənin sisteminə, həm də şərti məhkum etmə (CM-in 70-71-ci maddələri) daxil edilməlidir. Fikrimizcə, şərti məhkum etmə institutu kifayət qədər əsas olmadan cəza təyin etmə fəslinə daxil edilmişdir.

Öncə qüvvədə olan CM-də (1960) xəstəliyə görə cəzadan azad etmə nəzərdə tutulmurdu. Bu institut CPM-də təsbit edilmişdi. Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində isə xəstəliyə görə cəzadan azad etmə nəzərdə tutulmuşdur. Lakin Məcəllədə xəstəliyə görə cəzadan azad etmə cəzadan azad etmənin şərti xarakterli növünə aid edilmişdir. Çünki qanunun göstərişinə görə, xəstə olan şəxs tibbi xarakterli tədbirlərin tətbiqi nəticəsində sağaldıqda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və ya ittiham hökmünün icrası müddəti keçməmişdirsə, yenidən cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilər, yaxud da hökmlə təyin edilən cəzanı, yaxud da onun qalan hissəsini çəkə bilər (CM-in 78.4-cü maddəsi).

Təyin edilən cəzanın tamamilə, yaxud da qismən çəkilməsinə gözləmədən cəzanın məqsədinə nail olmaq mümkün olduqda, humanizm və cəzaya qənaət prinsipinin tələblərinə uyğun qanunda xüsusi olaraq nəzərdə tutulan bir sıra hallar cinayət törədən şəxsi cəzadan tamamilə, yaxud da qismən azad etməyə əsas verir.

Cəzadan azad etmə dövləti təmsil edən səlahiyyətli orqan tərəfindən cinayət törətməkdə təqsirli olan və məhkum edilən şəxsə cəzanın tətbiq edilməməsinə, habelə məhkumun cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilməsinə dair qərarın verilməsidir.

Cəzadan azad etmənin bütün növləri üçün ümumi olan bir sıra cəhətlər vardır. Bunlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

Birincisi, araşdırılan institut cinayət törətməkdə təqsirli olan

şəxsi ancaq dövlətin təsir tədbiri kimi məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cəzadan azad edir.

İkincisi, cəzadan azad etmə cinayət mühakimə icraatının müəyyən mərhələsi – ittiham hökmünün çıxarılması ilə bağlıdır. Cəzadan azad etmə cəza nəzərdə tutan hökm qüvvəyə minəndən cəza çəkilib qurtarana qədər olan dövr ərzində mümkündür.

Üçüncüsü, cəzadan azad etmə ancaq məhkəmənin səlahiyyətinə aiddir (bağışlama və amnistiya aktı ilə azad etmə istisna olmaqla).

Dördüncüsü, hökmün icra müddətinin keçməsi ilə cəzadan azad etmə, habelə ağır psixi xəstəliyə tutulmuş məhkumların cəzadan azad edilməsi halları istisna olmaqla, digər halarda cəzadan azad etmə məhkəmənin hüququdur.

Beşincisi, cəzadan azad etmədə ittiham hökmü, eləcə də onunla tənzim olunan hüquq münasibətləri dəyişikliyə məruz qalmır.

Cinayət qanununda cəzadan azad etmə institutunun mövcudluğu mühakimə edilərək cəza almış məhkumlara azadlığa qayıdacaqlarına ümid verir, onlarda güclü islah-tərbiyəedici stimül yaradır.

§ 2. İttiham hökmündə nəzərdə tutulan cəzanın icrası müddətinin keçməsi ilə əlaqədar cəzanı çəkməkdən azad etmə

İttiham hökmünün icrası müddətinin keçməsi ilə bağlı cəza çəkməkdən azad etmənin əsasları CM-in 80-ci maddəsində müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il CM-də hökmün icra müddətinin keçməsilə cəzanı çəkməkdən azad etmə institutu

nəzərdə tutulurdu. Məcəllənin 15-ci maddəsində qeyd edilirdi ki, əgər cəza nəzərdə tutulan ittiham hökmü on il ərzində icra edilməyə yönəldilməmişdirsə, cəza icra edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 45-ci maddəsində hökmün icra müddətləri təyin edilən cəzanın müddətlərindən asılı edilirdi. Ən yüksək müddət on il müəyyən edilirdi. Əgər hökm çıxarılandan sonra on il ərzində icra edilməyə yönəldilməmişdirsə, bu müddət keçəndən sonra hökm daha icra edilə bilməzdi. Lakin burada qanunla iki istisna hal müəyyən edilirdi. **Birinci**, əgər törədilən cinayətə görə ölüm cəzası (ömürlük azadlıqdan məhrum etmə) təyin edilmişdirsə, bu halda hökmün icra müddətinin keçməsinə tətbiq etmək məhkəmədən asılı edilirdi. **İkinci**, məhkum cəzanı çəkməkdən boyun qaçırdıqda, yaxud da müddət qurtarana qədər şəxs bir ildən az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilə bilən yeni cinayət törətdikdə hökmün icra müddətinin axımı kəsilirdi. Yəni hökm çıxarıldıqdan sonra keçən müddət öz hüquqi əhəmiyyətini itirirdi.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsi ittiham hökmünün icra müddətinin keçməsi ilə bağlı cəzadan azad etməni məhkumun şəxsiyyətinin təhlükəliliyinin aradan qalxması ilə əlaqələndirir¹.

Törədilən cinayətə görə məhkəmə tərəfindən çıxarılan hökm müxtəlif səbəblər üzündən icraya yönəldilməyə bilər. Məsələn, hökm çıxarıldıqdan sonra məhkumun xəstələnməsi, müharibə şəraitində məhkumun işğal zonasına düşməsi və s. səbəb üzündən hökmün icrası mümkün olmaya bilər.

Hökmün icra müddəti hökm çıxarıldıqdan sonra qanunda göstərilən elə müddətdir ki, bu müddət keçənə qədər hökm icra edilməmişdirsə, həmin müddətin keçməsi artıq hökmlə təyin

---

¹ *Ткачевский Ю.М.* Давность в советском уголовном праве. М., 1978. С. 79.

edilən cəzanın icrasını lüzumsuz edir.

İttiham hökmünün icrası ilə bağlı qanunda göstərilən müddətlər keçdikdə və müddətin axımı dayandırılmadıqda, bu, şəxsə təyin edilən cəzanı çəkməkdən azad etmənin əsası olur.

Müddət hökmü qüvvəyə mindiyi gündən qanunda göstərilən vaxt keçənə qədər davam edir.

Şəxsin törətdiyi və buna görə məhkum olduğu əməlin hansı kateqoriya cinayətə aid olmasından asılı olaraq qüvvədə olan cinayət qanunu ittiham hökmünün icrasının dörd növ müddətini müəyyən etmişdir:

- böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətə görə – iki il;
- az ağır cinayətə görə – yeddi il;
- ağır cinayətə görə – on iki il;
- xüsusilə ağır cinayətə görə – on beş il.

Hər hansı müddətə təyin edilən islah işləri, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, ictimai işlər, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, azadlığın məhdudlaşdırılması, cərimə növündə cəzaların icrasından şəxsin azad edilməsi üçün iki il müddətin keçməsi tələb olunur.

İttiham hökmünün icrası üçün qanunda göstərilən müvafiq müddətlər dayandırılmamışdırsa, şəxs icra edilməyən həm əsas, həm də əlavə cəzadan azad edilir.

Məhkum edilmiş şəxs cəzanı çəkməkdən boyun qaçırıqda ittiham hökmünün icrası müddətinin axımı dayandırılır.

Cəzanı çəkməkdən boyun qaçırma ittiham hökmünün icrasına imkan verməyən məhkumun qəsdən etdiyi hərəkətlərdir. Belə hərəkətlər məhkumun yaşayış yerini tərk etməsində, soyadını dəyişməsində, dövlət orqanlarına özü barəsində yanlış məlumat verməsində və s. ifadə oluna bilər. Belə hərəkətlər öz-özlüyündə cinayət deyildir.

Qanuna görə, cəzanı çəkməkdən boyun qaçırmada boyun qaçırma faktına qədər olan müddət, habelə məhkumun boyun qaçırdığı bütün müddət hüquqi əhəmiyyət kəsb etmir. Bu halda icra müddətinin axımı şəxs tutulduğu və ya könüllü gəlib təqsirini boynuna aldığı vaxtdan bərpə olunur.

Qanunla ittiham hökmünün icrası müddətinin keçməsinə görə cəzanın icrasından azad etmə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını nəzərdə tutan hökmlərə şamil edilmir. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza on beş il ərzində icraya yönəldilməmişdirsə və şəxs bu müddət ərzində hökmün icra müddətinin axımını dayandıran hərəkətlərə yol verməmişdirsə, müddətin tətbiq olunmasını məhkəmə həll edir.

Məhkəmə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edən hökm barəsində müddətin tətbiq edilib-edilməməsi məsələsini, məhkumun hökmün icra müddəti dövründəki davranışını nəzərə alaraq həll edir. Əgər məhkəmə müddəti tətbiq etməyə kifayət qədər əsas tapmırsa, ömürlük azadlıqdan məhrum etməni müddətli azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edir.

İttiham hökmünün icrası müddətinin başa çatması ilə şəxs çəkməli olduğu cəzadan avtomatik azad edilmir. Buna görə də şəxs onun barəsində mövcud olan ittiham hökmünün icrası müddəti keçdiyi üçün cəzanın icraya yönəldilmədən azad edilməsi ilə əlaqədar məhkəməyə ərizə ilə müraciət edir. Məhkəmə ittiham hökmünün icrası müddətinin başa çatmasına görə məhkumu onun ərizəsi əsasında cəza çəkməkdən azad edir (CPM-in 512-ci maddəsi).

Cinayət Məcəlləsinin 80-ci maddəsinin son bəndinin göstərişinə görə, sülh və insanlıq əleyhinə törədilən cinayətlərə (100-113-cü maddələr), habelə müharibə cinayətlərinə (114-119-cu maddələr), terrorçuluğa (CM-in 214-cü maddəsi), terrorçuluğu maliyyələşdirməyə (CM-in 214-1-ci maddəsi) görə

məhkum edilən şəxslərin hökmünün icra müddəti keçmiş olsa da, onlar barəsində hökmün icra müddətinin keçməsi ilə cəzadan azad etmə institutu tətbiq edilmir.

§ 3. Şərti məhkum etmə

Hüquq ədəbiyyatında şərti məhkum etməyə müxtəlif məzmununda anlayışlar verilir. Ona cəzanın xüsusi növü kimi, cəzanın icrasını təxirə salan institut kimi, məhkumu xüsusi qaydada tərbiyə etmək vasitəsi kimi və s. formada tərif verilir.

Hüquq ədəbiyyatında ən çox geniş yayılan mövqe – şərti məhkum etməyə cəzanın növü kimi baxışla bağlıdır. Belə mövqedə duran müəlliflərin fikrincə, *birinci*, şərti məhkum etmə cəzanın digər növləri kimi dövlət məcburiyyət aktıdır. Məhkəmə təqsirkarı dövlət adından şərti olsa da, mühakimə edir və cəzalandırır.

İkinci, şərti məhkum etmə bütün digər cəzalar kimi məcburetmə elementinə malikdir. Şərti məhkum edilən şəxs sınaq müddəti ərzində özünü müəyyən qaydada aparmalı, yayınan davranışa yol verməməlidir; *üçüncü*, şərti məhkum etmə cəza üçün xarakterik olan xüsusiyyəti, cəzanın məqsədini həll edir; *dördüncü*, SSRİ-nin ilk dekretlərində şərti məhkum etmə cəzanın növü hesab edilirdi¹.

Şərti məhkum etməyə cəzanın növü kimi baxılması mövqeyinə haqq qazandırmaq olmaz. Şərti məhkum etməyə dair dövlətin mühakimə etmə aktı kimi baxış, cəzanın növü kimi şərti

---

¹ Гельфер М. Условное осуждение в СССР // Проблемы социалистического права. 1939, № 2. С. 42; Карпец И.И. Индивидуализация наказания. М., 1961. С. 27; Ривман Д.В. О юридической природе уголовного осуждения и участии общественности в перевоспитании условно осужденных // Вестник Ленинградского Университета. 1965, № 23, сеп.4.

məhkumetmənin hüquqi təbiətini müəyyən etmir. Hətta mülki-hüquqi xarakterli mübahisələrin həlli belə müəyyən hallarda məcburiyyətə söykənir. Lakin belə məcburiyyət cəzaya çevrilmir.

Bəzi müəlliflər tərəfindən şərti məhkum etməyə cəzanın icrasının xüsusi qaydası kimi baxılırdı. Guya belə vəziyyətdə hökm icraya yönəldilmirdi¹. Əslində belə baxış şərti məhkum etməni cəzanın bir növü sayırdı. Bu da 1960-1961-ci illərdə müttəfiq respublikalarda qəbul edilmiş cinayət məəcəllələrindəki şərti məhkum etməyə dair qanunda verilən anlayışla bağlı idi. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının 1960-cı ildə qəbul edilmiş CM-in 41-ci maddəsində qeyd edilirdi: «...Belə hallarda, məhkəmə qərara alır ki, müttəhim məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş sınaq müddəti ərzində yeni cinayət etməzsə, ona göstərilən etimadı nümunəvi davranışı və namuslu əməyi ilə doğruldarsa, hökm icra olunmasın».

Bəzi müəlliflərin fikrincə, 1960-cı il CM-in 41-ci maddəsində şərti məhkum etməyə dair formulə edilmiş anlayışda dəqiqsizliyə yol verilmişdir. Hökmdə göstərilən cəza bilavasitə icraya yönəldilməsə də, ümumiyyətlə, şərti məhkum etməni nəzərdə tutan hökm icraya yönəldilir. Belə ki, əgər məhkum həbsdədirsə, o, həbsdən azad edilir. Şəxs şərti məhkum etmədə təyin edilən sınaq müddətinə məhkum olunmuş şəxs sayılır. Şərti məhkum edilən şəxsə təyin edilən əlavə cəza real icra edilir.

Hər halda şərti məhkum etmə cinayət törədən şəxsin ona təyin edilən islah işi və ya hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, habelə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, eləcə də azadlığın məhdudlaşdırılması, yaxud da müəyyən müddətə azadlıq-

---

¹ *Ефимов М.А.* Условное осуждение и условно-досрочное освобождение от наказания. М., 1963. С. 6.

dan məhrum etmə növündə cəzanı çəkməkdən azad edilməsidir. Daha dəqiq, şəxsin törətdiyi cinayətə görə məhkəmə tərəfindən təyin edilən əsas cəza növündən onun şərti azad edilməsidir.

Cinayət hüququ kursunun müəllifləri araşdırılan institutun qanunda «şərti məhkum etmə» adı altında verilməsini məqbul sayırlar¹. Onların fikrincə, «şərti məhkum etmə»nin qanunda «cəzanın şərti tətbiq edilməməsi» formasında verilməsi daha dəqiq olardı.

Azərbaycan Respublikası CM-in 70-ci maddəsinin göstərişinə görə, islah işləri, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama, azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edən məhkəmə, məhkumun cəza çəkmədən islah olunmasını mümkün sayırsa, həmin cəzanın şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar çıxara bilər.

Göründüyü kimi, şərti məhkum edilən şəxsə qanunla 70.1-ci maddəsində sadalanan cəza növlərindən biri təyin edilir. Təyin edilən cəzanı şərti olaraq tətbiq etməmək haqqında qərar çıxarkən, öncə məhkəmə törədilən cinayətin xarakterini, ictimai təhlükəlilik dərəcəsini, məhkumun şəxsiyyətini, habelə cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halları nəzərə alır. Beləliklə, burada sadalanan hallar (cəza təyinetmənin prinsipləri) faktiki iki dəfə nəzərə alınır: birinci dəfə, məhkuma törətdiyi cinayətə görə cəza təyin edilərkən, ikinci dəfə, təyin edilən cəzanı şərti tətbiq etməmək haqqında qərar çıxarkən (sonuncu dəfə yenə də məhkəmə CM-in 58.3-ci maddəsində təsbit edilən prinsipləri nəzərə alır).

Şərti məhkum etmənin tətbiqi ilə bağlı qanunda (CM-in 70-

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 2. Общая часть. М., Зерцало, 1999. С. 209.

ci maddəsi) cinayətlərin kateqoriyasından asılı olaraq məhdudiyət qoyulmur. Lakin şərti məhkum etməni nəzərdə tutan 70.1-ci maddəsində göstərilən müddətli azadlıqdan məhrum etmə cəzası, sadalanan digər müddətli cəzalarla birlikdə yalnız böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlərə görə müəyyən edilən sanksiyalara alternativ formada daxil edilir. Buna görə də fikrimizcə, şərti məhkum etmə, bir qayda olaraq, az ağır cinayət törətmiş şəxslər barəsində tətbiq edilə bilər.

Praktikada məhkəmələr təyin edilən cəzanı şərti tətbiq etməmək haqqında qərar çıxararkən çox halda məhkumun ailə vəziyyətini nəzərə alır. Lakin qanunda nədənsə bu hal təyin edilən cəzanın şərti tətbiq edilməməsi haqqında çıxarılan qərarın əsasları sırasına daxil edilməmişdir. Biz, cəzanın şərti tətbiq edilməməsi haqqında qərar çıxarılarəkən nəzərə alınması məcburi sayılan hallar sırasına (qanuna), həm də məhkumun ailə vəziyyəti halının nəzərə alınması haqqında göstərişin daxil edilməsini zəruri sayırıq.

Şərti məhkum etmənin tətbiqi zamanı məhkəmə qanunda nəzərdə tutulan istənilən əlavə cəzanı təyin edə bilər. Hətta tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmasa da, lakin məhkəmə zəruri sayarsa, məhkum barəsində müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə növündə cəzanı da əlavə cəza qismində təyin edə bilər. Təyin edilən əlavə cəza əsas cəzadan fərqli olaraq real icra edilməyə yönəldilir. Məsələn, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəza hökmü qüvvəyə minən andan icraya yönəldilir.

Şərti məhkum etmə təyin edilərkən məhkəmə tərəfindən sınaq müddəti müəyyən edilir. Bu müddət ərzində məhkum öz davranışı ilə islah olunmasını sübut etməlidir. Məhkəmə məh-

kumun davranışına nəzarət ediləcək müddəti – sınaq müddətini altı aydan beş ilə qədər müddətə müəyyən edir.

Sınaq müddətinin həddi müəyyən edilərkən məhkəmə təyin edilən, şərti icra edilməyən cəza növünü və onun müddətini nəzərə alır. Şərti icra edilməyən əsas cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olduqda sınaq müddəti nisbətən yüksək həddə yaxın müddətə təyin edilir. Lakin sınaq müddətinin həddi təqsirkara təyin edilən və şərti icra edilməyən əsas cəzaların müddətindən asılı deyildir. Sınaq müddəti təyin edilən əsas cəza müddətindən artıq, yaxud da az ola bilər. Sınaq müddətinin axımı çıxarılan hökm qüvvəyə mindikdən sonra başlayır.

Şərti məhkum etmə institutunun tətbiqi üçün məhkəmə məhkumun şəxsiyyətini ətraflı öyrənməli, onun cinayətə qədər və cinayətdən sonrakı davranışını, törədilən cinayətin ağırlıq dərəcəsini nəzərə almalıdır. Ancaq belə göstəricilər əsasında məhkəmə təqsirkarın gələcək davranışını proqnoz edə və daha inamla şərti məhkum etmənin tətbiq edilib-edilməməsi haqqında qərara gələ bilər.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CM-in 70-ci maddəsinin 5-ci hissəsinin göstərişinə görə məhkəmə cəzaya şərti məhkum edilən şəxslər üzərinə aşağıdakı vəzifələri qoya bilər:

- şərti məhkum edilən şəxslər üzərində nəzarəti həyata keçirən orqana məlumat vermədən daimi yaşayış yerini, təhsil yerini və iş yerini dəyişməmək;
- müəyyən inzibati ərazi hüdudlarından kənara çıxmaq, şəhər daxilində müəyyən yerlərə getməmək və ya belə yerlərdə olmamaq haqqında öhdəçiliyin müəyyən edilməsi;
- narkomaniyadan, alkoqolizmdən, toksikomaniyadan və ya zöhrəvi xəstəlikdən müalicə kursu keçmək;
- ailəyə maddi yardım göstərmək.

Məhkəmə zəruri olan hallarda məhkum üzərinə sadalanan vəzifələrlə yanaşı, digər vəzifələr də qoya bilər. Məsələn, məhkəmə məhkuma işə düzəlməyi, təhsili davam etdirməyi və s. həvalə edə bilər.

Şərti məhkum edilmiş şəxslər üzərində nəzarəti sınaq müddəti ərzində məhkumun yaşayış yeri üzrə *məhkəmə icraçısı*, hərbi qulluqçular üzərində isə *hərbi hissələrin komandanlığı* həyata keçirir.

Məhkəmə icraçısı sınaq müddəti ərzində məhkumların qeydiyyatını aparır, onların işlədikləri yer üzrə işəgötürənin iştirakı ilə məhkumların ictimai qaydalara riayət etməsinə və məhkəmə tərəfindən onlara həvalə olunan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

Məhkuma müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündə cəza əlavə cəza kimi təyin edildikdə, məhkəmə icraçısı onun icrasına da nəzarət edir.

Məhkum müddətli həqiqi hərbi xidmətə çağırıldıqda, hərbi xidmət keçmə yeri üzrə məhkum üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi üçün hökmün surəti tələb olunan digər sənədlərlə birlikdə hərbi komissarlığa göndərilir. Hərbi hissənin komandiri həmin şəxsin qeydiyyatına alınması və ya hərbi xidmətdən tərxis olunması haqqında on gün müddətinə hökmü çıxarmış məhkəməyə xəbər verməlidir (CİM-in 180-ci maddəsi).

Şərti məhkum edilmiş şəxslər məhkəmə tərəfindən onlara həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirməli və məhkəmə icraçısının çağırışı ilə gəlməlidirlər. Üzrsüz səbəblərdən gəlməyən məhkumlar məhkəmənin qərarı ilə məcburi gətirilə bilərlər.

Ancaq sınaq müddətinin qurtarması ilə məhkum üzərində nəzarət dayandırılır və o, qeydiyyatdan çıxarılır.

Qüvvədə olan CM öncə qüvvədə olan Məcəllədən fərqli ola-

raq, sınaq müddəti tamamlanmamış, onun ləğv edilməsinə və ya sınaq müddətinin uzadılmasına yol verir. Belə ki, sınaq müddətinin azı yarısı keçdikdən sonra şərti məhkum edilmiş şəxs öz davranışı ilə islah olunduğunu sübut edərsə, məhkəmə məhkumun üzərində nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanının təqdimatı əsasında şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi və məhkumluğun götürülməsi barədə qərar qəbul edə bilər.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində ilk dəfə olaraq sınaq müddətinin uzadılmasına dair müddəə nəzərdə tutulmuşdur. Məcəllənin 71-ci maddəsinin 2-ci hissəsində qeyd edilir ki, şərti məhkum edilən şəxs məhkəmə tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirməkdən boyun qaçırdığına və ictimai qaydanı pozduğuna görə barəsində inzibati tənbeh tətbiq edildikdə, məhkəmə dövlət orqanının təqdimatı əsasında sınaq müddətini bir ildən çox olmayaraq müddətə uzada bilər.

Məhkum barəsində sınaq müddətinin uzadılması, bir daha məhkuma düşünüb-daşınmaq, islah olunma yoluna qayıtmağa, onun barəsində müəyyən edilən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə münasibəti dəyişməyə imkan verir.

Öncə qüvvədə olan CM-də sınaq müddəti dövründə məhkumun törətdiyi hər hansı cinayət şərti məhkum etmənin ləğv edilməsinin əsası hesab edilirdi. Lakin qüvvədə olan CM-də bu məsələ ilə bağlı humanist yenilik edilmişdir. Belə ki, məhkum sınaq müddəti dövründə böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət törətdikdə, yaxud da ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdikdə şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi, yaxud da saxlanması məsələsinin həlli məhkəmənin səlahiyyətinə aid edilmişdir. Əlbəttə, məhkəmə qeyd edilən məsələni həll edərkən məhkumun sınaq müddəti dövründə özünü necə aparmasını, hökmlə onun üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə münasibətini nəzərə alır. Əgər məhkum sınaq müddəti dövründə islah olun-

ma yolu ilə getmədiyi və hökmlə onun üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmədiyi üçün onun barəsində sınaq müddəti uzadılmışdırsa və bundan sonra məhkum yenidən cinayətə yol vermişdirsə, belə hallarda məhkəmə məhkum barəsində şərti məhkum etməni ləğv etməkdə haqlıdır.

Barəsində sınaq müddəti uzadılan məhkum yenə də islah olunma yoluna düşmədikdə, üzərinə qoyulan vəzifə öhdəliklərini yerinə yetirməkdən mütəmadi, yaxud da qəsdən boyun qaçırdıqda, şərti məhkum edilən şəxsin üzərində nəzarət edən dövlət orqanı məhkəmə qarşısında şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi haqqında məsələ qaldıra bilər. Məhkəmə dövlət orqanının verdiyi təqdimatı araşdıraraq şərti məhkum etmənin ləğv edilməsi və hökmlə təyin edilən cəzanın icra olunması haqqında qərar çıxara bilər.

Şərti məhkum edilən şəxs sınaq müddəti dövründə az ağır, ağır və ya xüsusilə ağır olan cinayət törətməkdən çəkinməlidir. Əgər məhkum sınaq müddəti dövründə qeyd edilən kateqoriyadan olan cinayətlərdən birini törədərsə, məhkəmə şərti məhkum etməyə dair qərarı ləğv edir və həm birinci hökmlə təyin edilən cəzanı, həm də yenidən sınaq müddəti dövründə törətdiyi cinayətə görə təyin edilən cəzanı Məcəllənin 67-ci maddəsinə əsasən toplayaraq, ona hökmlərin məcmusu qaydasında cəza təyin edir.

§ 4. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə

Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə cəza çəkən şəxsin islah olunmaq üçün cəzanı tam çəkməsinə lüzum olmadığı aydın olarsa və cəzanın qanunla müəyyən edilən hissəsi

çäkilersə, məhkum barəsində tətbiq edilə bilər.

Qüvvədə olan CM-də cəzadan şərti azad etmənin tətbiq ediləndiyi cəza növlərinin dairəsi nisbətən genişləndirilmişdir. Belə ki, azadlığın məhdudlaşdırılması və hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma kimi cəza növlərindən şərti azad etmə ilk dəfə yeni cinayət qanununda nəzərdə tutulur.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi cəzadan azad etmənin tətbiqi əsaslarına da yeniliklər gətirmişdir. Qüvvədən düşən qanun məhkumdan cəza çəkdiyi dövrdə əməyə vicdanlı münasibəti və nümunəvi davranışı ilə özünün islah olunduğunu sübut etməyi tələb edirdisə, yeni qanun bunu tələb etmir. Yeni qanunda cəzadan şərti azad etmənin tətbiqi zamanı məhkəmənin şəxsin islah olunması üçün cəzanı tam çəkməsinə lüzum olmadığı qənaətinə gəlməsi kifayət hesab edilir. Bununla belə, məhkəmənin belə qərarı da cəzanın çəkildiyi dövrdə məhkumun islah olunmasını təsdiq edən sabit davranışına əsaslanmalıdır.

Məhkumun islah olunub-olunmamasına qiymət verilməsi üçün qanunda kriteriya müəyyən edilməmişdir. Bu səbəbdən də şəxsin islah olunması üçün cəzanı tam çəkməsinə lüzum olmadığını müəyyən edərkən məhkəmə məhkumun şəxsiyyətini, cəza çəkdiyi dövrdə onun davranışını və s. halları nəzərə almaqla, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin mümkünlüyü məsələsini həll edir. Qanunda cəzadan azad etmənin bu növünün tətbiqi üçün məhkumun tam islah olunması tələb edilmir.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin tətbiq edilmədiyini məhkumların dairəsi xeyli geniş idi. Keçmiş Məcəllənin 50-1-ci maddəsində belə məhkumlar altı kateqoriyaya ayrılırdı. Bunlara aşağıda göstərilən məhkumlar aid edilirdi:

– xüsusi təhlükəli residivistlər;

– xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərə görə məhkum edilən şəxslər;

– banditizm, islah-əmək müəssisələrinin işini pozan əməllərə, qanunsuz silahlı birləşmələr və ya qrupların yaradılmasına, ağırlaşdırıcı hallarda qaçaqmalçılığa, ağırlaşdırıcı hallarda quldurluğa, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı zorla tələb etməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, qəsdən adam öldürməyə, ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən bədənə ağır xəsarət yetirməyə, xüsusilə ağır nəticələrə səbəb olan zorlamaya, adamları girov saxlamağa görə və s. əməllərə görə məhkum edilən şəxslərə;

– ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş, habelə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası əfv qaydasında müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilmiş şəxslərə;

– qəsdən cinayət etməyə görə əvvəllər iki dəfədən çox azadlıqdan məhrum edilməyə məhkum olunmuş, əvvəlki cinayətə görə məhkumluğu qanunla müəyyən edilmiş qaydada götürülməmiş və ya ödənilməmiş şəxslərə;

– əvvəllər məhkəmənin təyin etdiyi cəza müddətini tamamilə çəkib qurtarmadan azadlıqdan məhrum etmə yerlərindən şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmiş və ya əməyə mütləq cəlb olunmaqla şərti azad edilmiş və cəzanın, yaxud mütləq iş müddətinin çəkilməmiş dövründə qəsdən yeni cinayət törədən şəxslərə.

Göründüyü kimi, köhnə qanunda cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin tətbiq edilmədiyi məhkumların dairəsi geniş idi. Bu da göstərilən məhkumları islah olmaq stimülündən məhrum edirdi.

Yeni cinayət qanunu əvvəlki qanundan fərqli olaraq cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin tətbiqinə, törədilən

cinayətin ağırlığından, habelə məhkumun şəxsiyyətinin təhlükəliliyindən asılı olaraq məhdudiyət qoymur.

Qüvvədə olan CM cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin tətbiqinin digər şərti kimi cinayətin kateqoriyaları üzrə təyin edilən cəzanın qanunla təyin edilən hissəsinin çəkilməsi tələbini qoyur.

Cinayətin aid olduğu kateqoriyadan asılı olaraq təyin edilən cəzanın aşağıda göstərilən hədlərinin (hissələrinin) çəkilməsi zəruri sayılır:

böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətə görə təyin edilən cəza müddətinin yarısını;

ağır cinayət törətməyə görə təyin edilən cəza müddətinin ən azı üçdə iki hissəsini;

xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə təyin edilən cəza müddətinin ən azı dördü üç hissəsini;

cəzadan şərti azad edilən, lakin cəzanın çəkilməmiş müddəti ərzində Məcəllənin 76.6-cı maddəsi ilə müəyyən edilən əsaslarla barəsində belə azad etmə ləğv edilən məhkumların da yenidən cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi üçün törədilən cinayətin hansı kateqoriyaya aid olmasından asılı olmayaraq, onlara təyin edilən cəzanın ən azı dördü üç hissəsini çəkmələri tələb olunur.

Qüvvədə olan qanunun göstərişinə görə, cinayətə görə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlıdırsa, məhkumun cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi üçün ona təyin edilən bu növ cəzanın ən azı altı ayını çəkməsi tələb olunur. Qanunun bu göstərişi, fikrimizcə, ancaq böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlərə görə təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə bağlı ola bilər.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilən şəxslər bu cəzanın ən azı 25 ilini həqiqətən çəkdik-

də və cəzanı çəkdiyi dövrdə yenidən qəsdən cinayət törətmədikdə məhkəmə məhkumun cəzanı çəkdiyi bütün dövr ərzində davranışını nəzərə alaraq həmin cəzanın çəkilməsinə daha lüzum olmadığı qənaətinə gələrsə, ömürlük azadlıqdan məhrum edilən şəxsi cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edə bilər.

Köhnə CM-in mövqeyindən fərqli olaraq yeni qüvvədə olan CM-in 76-cı maddəsi şərti məhkum edilən şəxs üzərində nəzarətin həyata keçirilməsinin əmək kollektivinə həvalə edilməsini nəzərdə tutmur. Məcəllənin 76-cı maddəsinin göstərişinə görə, belə nəzarəti müvafiq dövlət orqanı, əgər məhkum edilən hərbi qulluqçudursa, hərbi hissənin komandanlığı həyata keçirir.

Məcəllənin 76.1-ci maddəsinin göstərişinə görə, məhkəmə məhkumu əsas cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edərkən, onu əlavə cəzadan da tamamilə, yaxud qismən azad edə bilər.

Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilən məhkum cəzanın çəkilməyən müddəti ərzində məhkəmənin onun üzərində qoyduğu vəzifələri – ona nəzarət edən orqana məlumat vermədən daimi yaşayış yerini, təhsil və iş yerini dəyişməmək, onun üçün gedilməsi qadağan edilən yerlərə getməkdən çəkinmək, alkoqolizmdən, narkomaniyadan, toksikomaniyadan müalicə üçün müəyyən edilən kursu keçməkdən yayınmamaq, ailəsinə maddi yardım etmək və s. bu kimi vəzifələri yerinə yetirməlidir.

Məhkum cəzanın çəkilmədiyi müddət ərzində yenidən cinayət törətməkdən çəkinməlidir.

Qüvvədə olan CM-in 76-cı maddəsi cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğv edilməsinin əsaslarında xeyli dəyişiklik etmişdir. Cinayət qanununa görə, cəzadan şərti

olaraq vaxtından əvvəl azad etmə haqqında qərar aşağıda göstərilən hallarda ləğv edilə bilər:

a) cəzadan şərti azad edilən şəxs məhkəmə tərəfindən onun üzərinə qoyulan vəzifələri yerinə yetirməkdən qəsdən boyun qaçırıqda;

b) şərti azad edilən məhkum ictimai qaydanı pozduğuna görə onun barəsində inzibati tənbeh tətbiq edildikdə;

c) cəzadan şərti azad edilən məhkumun davranışı üzərində nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanı məhkəmə qarşısında məhkumun cəzadan şərti azad edilməsi haqqında qərarın ləğv edilməsi və cəzanın çəkilməmiş hissəsinin icra olunmağa yönəldilməsi barədə təklif verdikdə.

Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilən məhkum cəzanın çəkilməmiş müddəti ərzində qəsdən, yaxud ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdikdə də onun barəsində cəzadan şərti azad etmə haqqında qərar ləğv edilə bilər.

Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilən şəxs cəzanın çəkilməmiş müddəti ərzində ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdikdə, cəzadan şərti azad etmə haqqında çıxarılan qərarın qüvvədə saxlanması və ya ləğv edilməsini məhkəmə həll edir. Bunun üçün məhkəmə məhkumun şərti azad edilən andan onun ehtiyatsızlıqdan cinayət törətdiyi vaxta qədər keçən dövr ərzində davranışını nəzərə alır.

Məhkəmə şərti azad etməni ləğv etdikdə əvvəlki hökmlə təyin edilən cəzanın çəkilməyən hissəsi ilə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətə görə təyin edilən cəzanı toplayaraq hökmlərin məcmusuna görə cəza təyin edir.

Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilən şəxs cəzanın çəkilmədiyi müddət ərzində qəsdən cinayət törətdikdə cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etməyə dair qərarın ləğvinə hər bir halda əsas yaranır. Belə hallarda məhkəmə cəzadan şərti azad etməyə dair qərarı ləğv edir, vaxtından əvvəl

şerti azad etmə ilə bağlı cəzanın çəkilməyən hissəsini və yenedən qəsdən törədilən cinayətə görə təyin edilən cəzanı toplamaqla CM-in 67-ci maddəsi ilə müəyyən edilən qaydada, yəni hökmlərin məcmusuna görə cəza təyin edir.

Qüvvədə olan cinayət qanunu cəzadan şerti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin tənзимini müəyyən edən köhnə cinayət hüquq normasından imtina etmişdir. Hazırda cəzadan şerti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə üzrə cinayət işlərinə baxılması ilə bağlı yaranan hüquq münasibətləri cinayət-prosessual qanunverciliklə tənзим edilir.

Məhkum təyin edilən cəzanın qanunla müəyyən edilən hissəsini çəkəndə cəzanın icrasını həyata keçirən müəssisə, yaxud dövlət orqanı məhkumun cəzadan şerti azad edilməyə təqdim edilməsi, yaxud da edilməməsi ilə bağlı mülahizəsini bildirən qərar verməlidir.

Cəzanın icrasını həyata keçirən müəssisə və ya orqanın cəzadan şerti olaraq vaxtından əvvəl azad etməyə dair qərar verib-verməməsindən asılı olmayaraq məhkumun cəzadan şerti azad edilməsi ilə bağlı ərizə ilə məhkəməyə müraciət etmək hüququ məhdudlaşdırılmır (CPM-in 513-cü maddəsi; CİM-in 170-ci maddəsi).

Məhkəmə cəzadan şerti olaraq vaxtından əvvəl azad etmədən imtina etdikdə, həmin məsələyə qərar çıxarıldığı gündən azı altı ay keçəndən sonra təkrar yenidən baxıla bilər.

Cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə məhkumun islah edilmə prosesinin sürətlənməsinə, onun normal sosial faydalı həyata qayıtmasına yardım edən institutdur.

Qüvvədə olan CM əvvəlki Məcəllədən fərqli olaraq cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsini müstəqil institut kimi müəyyən edir. Bu institut cəzadan

şerti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə (CM-in 76-cı maddəsi) institutundan özünün əsaslarına və tətbiqi şərtlərinə görə fərqlənir.

Cəzanın çəkilməmiş hissəsinin başqa yüngül cəza ilə əvəz edilməsi yalnız azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilən şəxslər barəsində tətbiq edildiyi halda, başqa cəza növlərinə məhkum edilmiş şəxslər barəsində bu institut tətbiq edilmir.

Cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi bütün kateqoriyadan olan cinayətlər barəsində deyil, yalnız böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətləri törətmək üstündə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilən şəxslər barəsində tətbiq edilir.

Cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmə institutunun tətbiqi üçün yalnız şəxsin cəza çəkdiyi dövrdə davranışı nəzərə alınır. CM-in 76-cı maddəsi ilə 77-ci maddəsinin müqayisəsindən belə nəticə hasil olur ki, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin başqa yüngül cəza ilə əvəz edilməsi institutunun tətbiqi üçün məhkumun islah olunmasına nisbətən az tələb qoyulur. Məhkumun sonrakı dövrdə islah olunmasının davam etdirilməsi üçün onun cəmiyyətdən təcrid edilməsi lüzumu aradan qalxır. Burada məhkumun islah edilməsi prosesinin davam etdirilməsi başqa, nisbətən yüngül cəzanın köməyi ilə mümkün sayılır.

CM-in 77-ci maddəsində cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsinin tətbiqi üçün rəhbər tutulacaq konkret kriteriya müəyyən edilmir. «Məhkumun davranışı nəzərə alınır» ifadəsi isə konkret ölçüyə gələn meyara söykənmir. Bu səbəbdən də bu institutun tətbiqinin mümkünlüyünü həll edərkən məhkəmə cəzanı icra edən orqanın (müəssisənin) mülahizəsini və digər halları da nəzərə alır.

Qüvvədə olan Məcəllənin 77-ci maddəsinin göstərişinə görə, cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsi üçün təyin edilən cəzanın məhkum tərəfindən üçdə birinin çəkilməsi tələb olunur.

Qanunun 77.3-cü maddəsinin göstərişinə görə, məhkəmə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın çəkilməmiş hissəsini başqa yüngül cəza növü ilə əvəz etməyi qət etdikdə, o, azadlıqdan məhrum etmənin çəkilməmiş hissəsini Cinayət Məcəlləsinin 42-ci maddəsində sadalanan istənilən daha yüngül cəza növü ilə əvəz edə bilər. Bunun üçün azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın çəkilməmiş hissəsi yalnız başqa yüngül əsas cəza növü ilə əvəz edilə bilər. Həm də seçilən yüngül cəzanın həddi müəyyən edilərkən qanunla bu cəza növü üçün müəyyən edilən yüksək hədd aşıla bilməz.

Cəzanın çəkilməmiş hissəsinin daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilməsi şərtsiz xarakter daşıyır.

§ 5. Xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə

Cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulan şəxs yol verdiyi əməlin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmirsə, yaxud da dərk etsə də, psixi xəstəliyin təsiri altında öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətinə malik deyildirsə, belə şəxs ona göstərilən islah-təsir tədbirlərinin mahiyyətini dərk edə bilmədiyindən cəzanın tətbiqi ilə izlənildən məqsədə nail olmaq mümkün olmur. Belə şəxslər barəsində məhkəmə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edir.

Məhkum barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi məhkəmənin hüququdur. Psixi cəhətdən xəstə olanın şəxsiyyətini, onun xəstəliyinin ağırlıq dərəcəsini və digər halları nə-

zərə alaraq məhkəmə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinin təyin edilib-edilməməsini həll edir. Məhkəmə psixi xəstəliyə tutulmuş məhkuma tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqini zəruri sayırsa, eyni vaxtda həm də onun cəzadan azad edilməsi məsələsini həll edir.

Cinayət törətdikdən sonra ağır xəstəliyə düçar olan şəxsin cəzadan azad edilməsi nisbətən fərqli əsaslara malikdir.

Cəzanın çəkilməsinə mane olan sair ağır xəstəlik dedikdə, cəzaçəkmə yerində məhkumun həyatını təhlükə altına alan, habelə onun üçün ağır nəticələr doğura biləcək xüsusiyyətə malik olan xəstəliklər nəzərdə tutulur. Belə xəstəliklərin xüsusi siyahısı müəyyən edilməlidir.

Cəzanın çəkilməsinə mane olan xəstəlik müəyyən hallarda məhkumun əmək qabiliyyətini aradan qaldırdığından, bəzi cəzaların icrasını da qeyri-mümkün edir.

Məhkum cəzanı çəkməyə mane olan ağır xəstəliyə tutularsa, cəzaçəkmə yeri üzrə birinci instansiya məhkəməsi həkim komissiyasının rəyi əsasında onu cəzanı çəkməkdən azad edir.

Məhkəmə məhkumun cəza çəkməkdən azad edilməsi haqqında məsələyə onun müdafiəçisinin və ya qanuni nümayəndəsinin ərizəsi, yaxud cəza çəkmə yerinin müdiriyyətinin təqdimatı əsasında baxır.

CM-də xəstəlik üzündən hərbi qulluqçuların cəzadan azad edilməsinin xüsusi qaydaları müəyyən edilmişdir. Qanuna görə, intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza çəkən hərbi qulluqçular, hərbi xidmətə yararsız hesab edilməsinə səbəb olan xəstəliklərə düçar olduqda cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edirlər. Belə hallarda cəzanın çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilə bilər.

Hərbi qulluğunun tutulduğu xəstəlik hərbi qulluğun davam etdirilməsini qeyri-mümkün etsə də, cəzanın çəkilməsinə mane

olmaya da bilər. Məhkumun tutulduğu xəstəlik, həmçinin hərbi qulluğun çəkilməsini qeyri-mümkün etdikdə, hərbi qulluqçu tamamilə cəzanı çəkməkdən azad edilir.

Məhkumun tutulduğu xəstəlik onun digər cəza növlərini çəkməsinə mane olmazsa, onun cəzasının çəkilməmiş hissəsi başqa yüngül cəza ilə əvəz edilə bilər.

Xəstəliyə düçar olan şəxs sağaldıqda, əgər hökmün icra müddəti keçməmişdirsə, o, cəzasını çəkmək üçün yenidən cəzaçəkmə yerinə qaytarıla bilər.

§ 6. Hamilə qadınlar və azyaşlı uşaqları olan şəxslər tərəfindən cəzanın çəkilməsinin təxirə salınması

Hamilə qadınların və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadınların, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişlərin törətdiyi cinayətə görə təyin edilən cəzanın icrasının məqsədəuyğun olmaması haqqında nəticəyə gələrsə, məhkəmə şərti məhkum etmənin növü kimi cəzanın icrasının təxirə salınması haqqında qərar qəbul edir. Məhkəmə cəza çəkən hamilə qadının və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadının, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin cəzasının qalan hissəsinin çəkilməsini təxirə salarsa, bu, cəzadan vaxtından əvvəl şərti azad etmənin növü kimi mövcud olacaqdır.

CM-in 79-cu maddəsinin göstərişindən aydın olur ki, hamilə qadının, azyaşlı uşağı olan qadınların, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişlərin cəzasının icrasının təxirə salınmasında sınaq müddəti qadının (səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin) uşağının səkkiz yaşa çatmasına qədər olan müddəti əhatə edir. Qanun məhdudiyət qoymasa da, bəzi müəlliflər hamilə qadınların və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadınların, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişlərin yalnız azadlıqdan məhrum et-

mə növündə cəzanın icrasından azad edildiklərini qeyd edirlər. Zənn edirik ki, hamilə qadınlar və ya azyaşlı uşağı olan qadınlar, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin hətta təyin edilmiş islah işləri növündə cəzanı çəkməkdən azad edilə bilərlər.

Qüvvədə olan cinayət qanununda yalnız şəxsiyyət əleyhinə ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmiş və beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən hamilə qadınlara, yaxud da azyaşlı uşağı olan qadınlara, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərə bu institutun tətbiq edilməməsinə dair göstəriş vardır.

Ədəbiyyatda ümumiyyətlə, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törədən hamilə qadınlara və azyaşlı uşağı olan qadınlara bu institutun tətbiqinə məhdudiyət qoyulmasını məqbul sayan təkliflər də vardır¹. Hətta Moldova və Tacikistan respublikalarının cinayət məəcəllələrində ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilən hamilə qadınların və ya kiçik yaşda uşağı olan qadınların cəzasının icrasının təxirə salınmasına yol verilmir. Belə mövqə humanizm prinsipinin müddəaları ilə uzlaşmadığından onu məqbul saymırıq.

Hamilə qadının və ya azyaşlı uşağı olan qadının, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzasının icrasının təxirə salınması ilə cəzanın real icrasından imtina edilir. Məhkum barəsində ittihamedici hökm çıxarılır və sınaq müddəti dövründə qadın (səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi) məhkum olunmuş şəxs sayılır.

Qeyd edək ki, şəxsə təyin edilən cəza real çəkildikdə, onun yaratdığı məhkumluq müddəti cəzanın icrasının təxirə salındığı sınaq müddəti dövründə yaranan məhkumluq müddətindən dəfələrlə az olur. Məsələn, az ağır cinayət törədərək iki il azadlıqdan məhrum edilən hamilə qadının, yaxud da azyaşlı uşağı

---

¹ Курс уголовного права. В 5-и томах. Т. 2. Общая часть. М., 1999. С. 237-238.

olan qadının, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin cəzasının icrası təxirə salınırsa, bu qəbildən olan qadınlar (səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər) uşaq səkkiz yaşına çatana qədər məhkum olunmuş şəxs sayılacaqdır. Lakin belə cəza real icra edildikdə, qanunla onun yaratdığı məhkumluq müddəti üç ildən artıq olmur.

Aparılan müqayisəyə əsasən cəzasının icrası təxirə salınan hamilə qadının və ya azyaşlı uşağı olan qadının, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin cəzadan tamamilə azad edilməsi üçün onların barəsində müəyyən edilən sınaq müddətinin uşağın səkkiz yaşa çatmasına qədər olan müddətlə əlaqələndirilməsini məqbul sayırıq. Zənn edirik ki, qeyd edilən kateqoriyadan olan qadınların (səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin) icrası təxirə salınan cəzadan tamamilə azad edilməsi üçün qanunda nisbətən qısa olan diferensial sınaq müddətləri müəyyən edilməlidir.

Hamilə qadınların və ya səkkiz yaşa qədər uşağı olan qadınların, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin törətdikləri cinayətə görə onlara təyin edilən cəzanın çəkilməmiş hissəsindən azad edilməsi cəzadan azad etmənin bir növüdür. Cəzadan azad etmənin bu növü şəxsiyyət əleyhinə ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmək üstündə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum edilən qadınlara (səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərə) tətbiq edilmir. Burada şəxsiyyət əleyhinə olan cinayət anlayışı Məcəllənin başqa fəsilərində nəzərdə tutulan insan həyatına qəsd edən əməlləri də nəzərdə tutur (məsələn, CM-in 277, 287-ci maddələri). Bundan əlavə, məhkəmə öncə valideynlik hüquqlarından məhrum edilən, cəza çəkdiyi dövrdə rejim qaydalarını müntəzəm pozan, alkoqol, narkoman və ya toksikoman vərdisləri olub, müalicəsi başa çatmayan, habelə digər ağır xəstəliyə (məsələn, vərəm, süzənək və s.) tutulan məhkum qadınlar ba-

rəsində bu institutu tətbiq etməkdə haqlı deyildir.

Cinayət törətdiyinə görə cəzaya məhkum edilən hamilə qadının və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan məhkumun cəzasının çəkilməsinin təxirə salınması üçün məhkəməyə aşağıdakı sənədlər təqdim edilir: məhkumun məhkəmənin adına yazdığı ərizə; məhkum barəsində xasiyyətnamə; cəzaçəkmə müəssisəsi müdiriyyətinin mülahizəsini əks etdirən təqdimat; məhkum üçün yaşayış şəraiti yaratmaq haqqında qohumlarının yazılı razılığı; qadının hamiləliyi haqqında həkimin rəyi və ya uşağın doğum haqqında şəhadətnaməsinin surəti.

Cəzanın çəkilməsinin təxirə salınmasına dair məhkəmənin verdiyi qərar əsasında cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti məhkum qadını (səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişini) cəzanı çəkməkdən azad edir.

Cəzasının icrası təxirə salınan və bununla əlaqədar cəzanı çəkməkdən azad edilən hamilə qadın, yaxud da səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadın, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi on beş gün ərzində yaşadığı yerin məhkəmə icraçısı tərəfindən qeydiyyatına alınır.

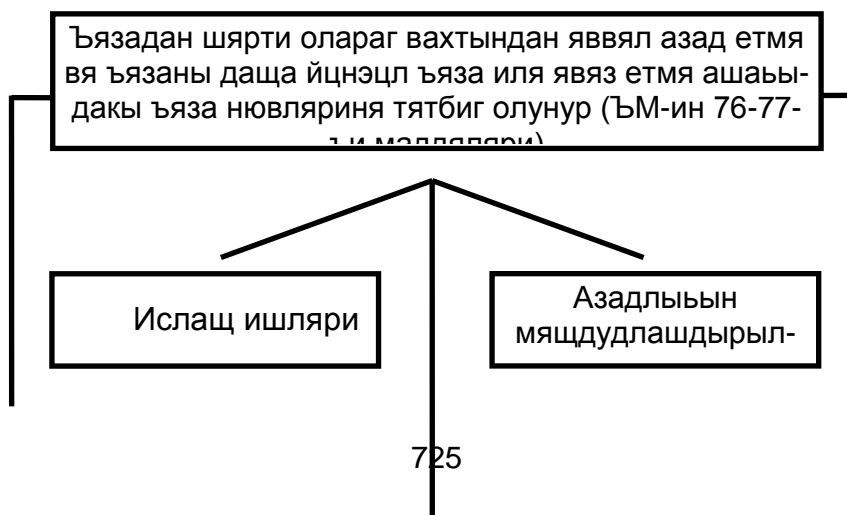
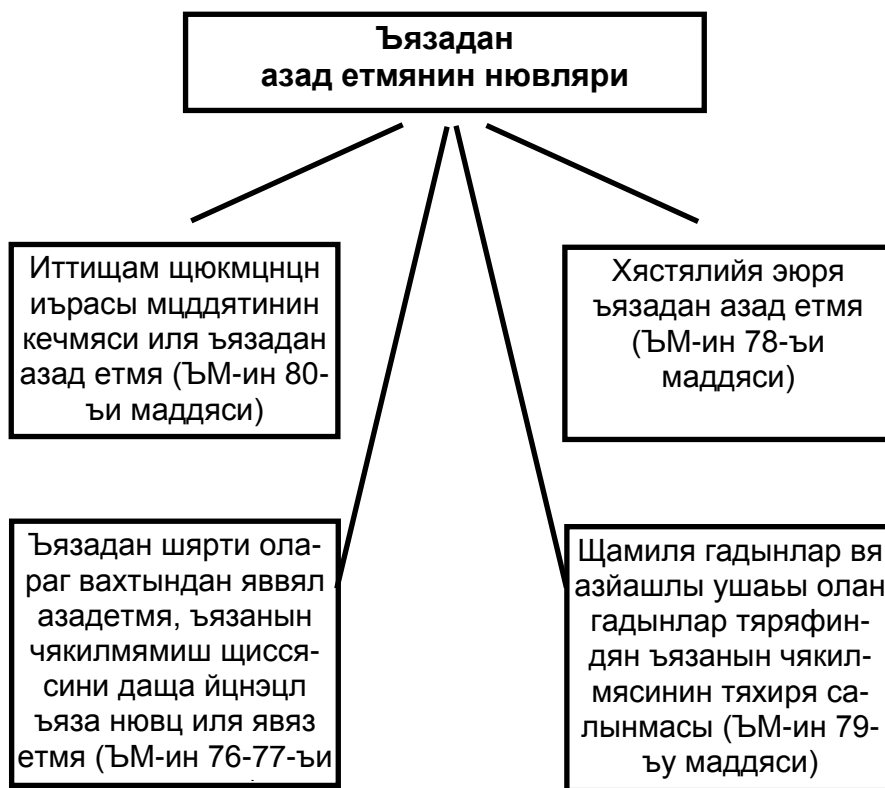
Hamilə və ya azyaşlı uşağı olan məhkum qadınların, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin cəzalarının icrası uşaq səkkiz yaşına çatana qədər təxirə salınır. Cəzasının icrası təxirə salınan qadın (səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi) yaşayış yerində məhkəmə icraçısının qeydiyyatına düşməli, dünyaya gətirdiyi uşağın qayğısını çəkməli, onun tərbiyəsi ilə məşğul olmalıdır.

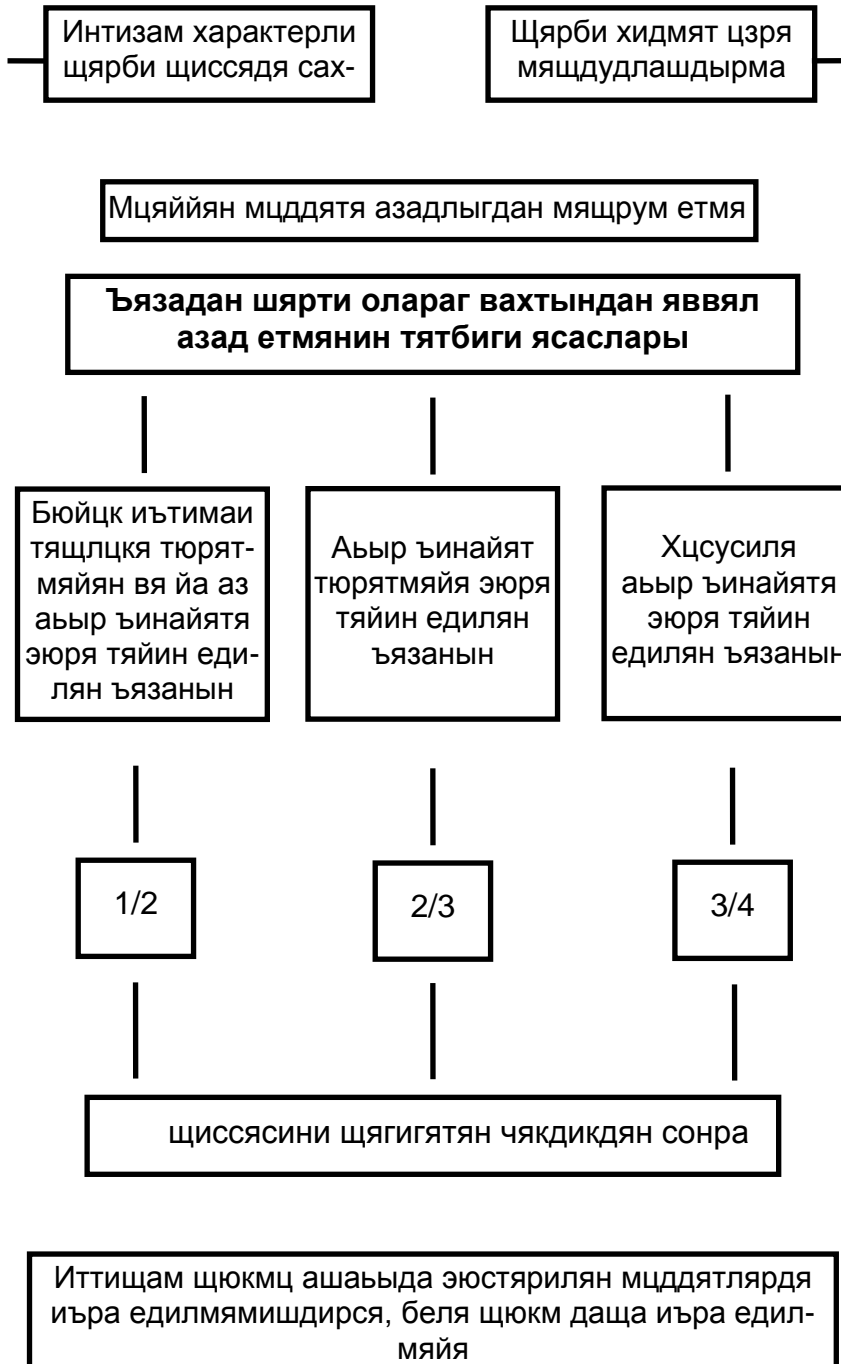
Cəzasının icrası təxirə salınan məhkum qadın (kişi) uşağının tərbiyəsindən boyun qaçırdıqda, yaxud da uşaqdan imtina etdikdə, məhkəmə icraçısı tərəfindən yazılı xəbərdarlıqla belə hərəkətə son qoymaq ondan tələb edilir. Məhkum qadın (səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişi) xəbərdarlıq aldıqdan sonra da uşağı tərbiyə etməkdən boyun qaçırırsa, yaxud da uşaqdan imtina edirsə, məhkəmə icraçısı məhkumun

yaşayış yerinin məhkəməsinə müraciət edir. İcraçı məhkəməyə yazdığı təqdimatda cəzanın icrasının təxirə salınmasına dair qərarın ləğv edilməsini və qadının (səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişinin) cəza çəkmək üçün cəzaçəkmə yerinə qaytarılmasını təklif edir.

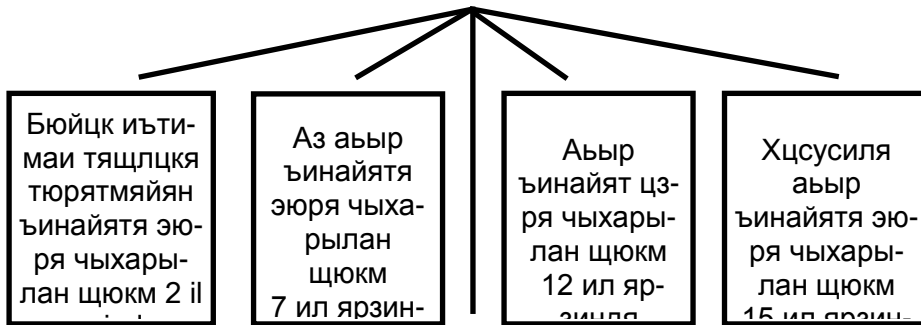
Cəzasının icrası təxirə salınan qadının (kişinin) uşağı vəfat etdikdə, yaxud da səkkiz yaşına çatdıqda məhkəmə məhkum qadının (kişinin) cəzanın icrasının təxirə salındığı dövrdə uşağın tərbiyəsinə münasibətini, qadının (kişinin) özünün davranışını nəzərə alaraq onu ya cəzadan azad edir, ya da cəzanın çəkilməmiş hissəsini başqa daha yüngül cəza növü ilə əvəz edir. Məhkəmə bu sadalanan tədbirlərin tətbiqini məqbul saymadıqda, məhkum qadını (kişini) cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün cəzaçəkmə müəssisəsinə göndərir.

Göründüyü kimi, hamilə qadınların və ya səkkiz yaşına çatmayan uşağı olan qadınların, habelə səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərin cəzadan azad edilməsi **ikipilləli qərarla** həyata keçirilir. **Birinci pillədə**, məhkəmə qadın (kişi) barəsində cəza nəzərdə tutan hökm çıxarır, sonra hamilə vəziyyətini, yaxud da körpə yaşda uşağının olmasını nəzərə olaraq cəzanın icrasını təxirə salır. **İkinci pillədə** məhkəməyə təqdim edilən təqdimat əsasında **üç növ qərar** qəbul edilə bilər: **əvvəla**, icrası təxirə salınan, yaxud da çəkilməmiş hissəsinin icrası təxirə salınan cəza başqa yüngül cəza ilə əvəz edilir; **ikinci**, icrası təxirə salınan cəzanı çəkmək üçün məhkum cəzaçəkmə yerinə qaytarılır; **üçüncü**, məhkumun islah olunduğu nəzərə alınaraq, o, icrası təxirə salınan cəzadan tamamilə azad edilir.

Юмцрлцк азадлыгдан мящрум етмя ёязасына
мящкум едилмиш шяхс барясиндя иъра мцддятинин тятбиг
едилмяси мясялясини мящкямя щялл едир.

ƏDƏBİYYAT

Zelǵdov S.İ. Osvobojdienie ot nakazaniə i eqo otbıvanie. M., 1982.

Mixlin A.S. Problemi dosroçnoqo osvobojdieniə ot nakazaniə. M., 1982.

Tkaçevskiy Ö.M. Zamena nakazaniə v proüesse ispolneniə. M., 1982.

Naumov A.V. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, Qanun, 1998.

Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı, BDU nəşriyyatı, 1999.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 2. Obhaə çastǵ. M., Zerüalo, 1999.

XIX FƏSİL AMNİSTİYA. ƏFVETMƏ. MƏHKUMLUQ

Amnistiya və əfvetmə məhkəmədən kənar qaydada qanunverici və icraedici hakimiyyət tərəfindən qəbul edilən, törədilən cinayətin hüquqi nəticəsini aradan qaldıran aktlardır. Bu aktlar konkret cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən cinayət qanununu, eləcə də cinayət işi üzrə çıxarılan hökmü ləğv etmir, yaxud da dəyişdirmir.

Cinayət törədən şəxs amnistiya və bağışlama aktına görə cinayət məsuliyyətindən və cəzanı (tam, yaxud da qismən) çəkməkdən azad edilir. Amnistiya və bağışlama qaydasında cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə cinayət törətmiş şəxs barəsində göstərilən insanpərvərliyin ifadəsidir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsi tarixində «bağışlama» (amnistiya və bağışlama) institutuna müxtəlif münasibətlər olmuşdur. Belə ki, hələ klassik hüquq məktəbinin əsasını qoyanlardan Ç.Bekkariya cinayət qanununda bağışlama institutunun olmasını məqbul saymırdı. Onun fikrincə, mükəmməl qanunvericiliyi və ədalətli məhkəməsi olan ölkə üçün bağışlama institutunun mövcudluğu lüzumsuzdur. O, qeyd edirdi ki, ədalətsiz qanunların və sərt hökmlərin verildiyi ölkədə bağışlamaya, xeyirxahlıq göstərməyə ehtiyac vardır. Ç.Bekkaria cinayət qanunvericiliyinə «bağışlama» institutunun daxil edilməsinin əleyhinə olmuşdur. Onun mülahizəsinə görə, insanlarda cinayəti bağışlamağa cəzanın cinayətin nəticəsi kimi tətbiqinin məcburi olmamasına, cinayət törədən şəxsə bağışlanmağa şansı olmasına dair inam hissi təlqin edir.

Bağışlama (amnistiya və əfvetmə) əleyhinə tək cəzaya, cinayətə görə əvəz yetirmə nəzəriyyəsi mövqeyində duranlar de-

yil, həm də utilitar nəzəriyyənin nümayəndələri də çıxırdılar.

Cinayət hüquq elminin müasir tədqiqatçıları arasında da bağışlama institutuna münasibət birmənalı deyildir. Bəzi müəlliflərin fikrincə, «bağışlama» aktı (amnistiya və ya əfvətmə) ədalətlik prinsipini pozur, buna görə də cinayət qanunvericiliyinə belə institut lazım deyil¹. Başqa bir müəllifin fikrincə, amnistiya cəzasızlıq hissi yaradır, cəzadan azad edilənlər sırasında residivliyi artırır².

Digər müəlliflər isə amnistiyanı (bağışlamayı) cinayət hüququnun humanist və zəruri institutu sayır, onun cəzaya qənaət prinsipinin məqsədlərinə cavab verdiyini qeyd edirlər³. Amnistiya institutunun tətbiqinin nəticələrini effektiv etmək üçün onların fikrincə, cəzadan azad edilənlər barəsində diqqətlə düşünülmüş sosial proqram həyata keçirilməlidir: onlar işlə, yaşayış yeri ilə və s. təmin edilməlidirlər.

Beləliklə, hüquqi hadisə kimi amnistiyanın əsas xüsusiyyətlərinə diqqət yetirək.

§ 1. Amnistiya

Amnistiya aktının hüquqi təbiəti ətrafında mübahisə mövcuddur. Müəlliflərdən İ.Marqulovanın fikrincə, amnistiya aktı hüquqi təbiətinə görə digər normativ aktların hüquqi təbiətindən fərqlənir. Əvvəla, amnistiya növündə normativ akt hüquq normasını dəyişdirmir və ləğv etmir. Cinayət qanununun zamanına görə qüvvəsinin müddəaları amnistiya aktına aid edilmir.

---

¹ *Сабанин С.Н.* Амнистия и помилование в уголовном законодательстве России // Государство и право. 1995, № 11. С. 81.

² Амнистия: благо и зло? // Юридический вестник. 1992, № 5. С. 12-13.

³ *Маргулова И.* Амнистия и помилование: актуальные проблемы // Уголовное право. 1997, № 4. С. 55-58.

Hətta amnistiya aktları cari qanunlar külliyyatına daxil edilmir. Amnistiya aktından dövlətin ali hakimiyyət orqanı, cinayət-hüquqi siyasətin düzgün istiqamətlənməsinə yönələn tədbir kimi istifadə edir. Qeyd edilən səbəblərə görə amnistiya aktı guya normativ xarakterli deyildir¹.

Cinayət hüququ kursunun müəllifləri belə mövqeyi bölüşümlər. Onların fikrincə, amnistiya aktı müəyyən spesifik xüsusiyyətlərə malik olsa da, dövlətin ali hakimiyyət orqanı tərəfindən müəyyən edilən, icrası bəzi kateqoriya subyektlər üçün məcburi olan hüquq normasını nəzərdə tutur. Belə normanın (amnistiya aktının) tələbləri xüsusi səlahiyyətli şəxslərin (cəzaçəkmə müəssisəsi və ya təcridxana rəisinin, təhqiqat və ibtidai istintaq orqanlarının, məhkəmənin) qərarı ilə həyata keçirilir. Şübhəsiz, amnistiya aktı xüsusi hüquqi sənəddir. Onun xüsusiyyəti ilk növbədə amnistiya aktının zamana görə təsir qüvvəsi ilə bağlıdır. Amnistiya aktı ancaq verilən ana qədər törədilən cinayətlərə şamil edilir. Həm də amnistiya aktının qüvvədə olacağı müddət haqqında amnistiya aktının özündə göstəriş olur.

Hüquq ədəbiyyatında amnistiya aktının hansı hüquq sahəsinə aid edilməsi məsələsi də mübahisə doğuran məsələlərdən sayılırlar. Bir qrup müəlliflər amnistiya aktını dövlət hüququnun institutu olduğunu qeyd edirlər. Digər müəlliflər isə onu cinayət hüququ sahəsinə aid olan məsələ sayırlar. Amnistiya aktının cinayət hüququ sahəsinə aid olmayan institut olmasını rədd edən müəlliflər qeyd edirlər ki, bu aktla cinayət hüququ ilə bağlı olmayan məsələlər də, məsələn, inzibati-hüquqi məsələlər də həll edilə bilər.

Amnistiyanın çoxfunksiyalı akt olması şübhə doğurmur. La-

---

¹ Йеня орада. С. 57.

kin amnistiya aktı ilə başlıca olaraq məhkum cinayət məsuliyyətindən, cəzadan azad edilir, onun cəzası yüngülləşdirilir. Buna görə də zənn edirik ki, əksər müəlliflər haqlı olaraq amnistiya aktını cinayət hüququnun institutu sayır.

Qüvvədəən düşən CM-də (1960) amnistiyanın və əfvətmənin adı ilə bağlı xüsusi maddə nəzərdə tutulmurdu. Ancaq Məcəllənin 52-ci maddəsinin mətnində amnistiya və əfvətmə qaydasında cəzadan azad etməyə yol verildiyi qeyd edilirdi.

Qüvvədə olan CM-də isə amnistiya, əfvətmə və məhkumluq başlığı altında xüsusi fəsil müəyyən edilmişdir. Biz yeni cinayət qanununun belə mövqeyini müsbət hal kimi qiymətləndiririk.

Cinayət hüquq normaları təkcə cinayət-hüquqi məsuliyyətin yaranma əsaslarını deyil, həm də cinayət hüquq münasibətlərinin xitam olunması əsaslarını da tənzim etməlidir.

Amnistiya (ümumi əfv) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi müəyyən kateqoriya şəxslərə şamil edilən normativ hüquqi aktdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə, amnistiya aktı vermək ancaq Milli Məclisin səlahiyyətinə aiddir.

Amnistiya dövlət hüquqi akt kimi aşağıdakı əlamətlərlə səciyyələnir:

a) amnistiya aktı normativ xarakter daşıyır. Bu akt fərdən qeyri-müəyyən şəxslərə və hansı prosessual mərhələdə olmasından asılı olmayaraq, qeyri-müəyyən sayda cinayət işlərinə şamil edilir;

b) amnistiya aktını vermək təşəbbüsü həmişə ali dövlət orqanına məxsus olur;

c) amnistiya aktı, bu aktı tətbiq edəcək hüquq mühafizə orqanları üçün məcburi xarakter daşıyır;

ç) amnistiya aktında müəyyən kateqoriya şəxslərin azad

edilməsinin hüquqi əsası, qaydaları və şərtləri təsbit olunur.

Amnistiya aktı cəza və məsuliyyət məsələsinə aşağıdakı formalarda təsir göstərə bilər:

- a) cinayət məsuliyyətini aradan qaldırır;
- b) cəzadan (əsas və əlavə cəzadan) tamamilə azad edir;
- c) cəzanın müddətini azaldır;
- ç) cəzadan şərti azad edir;
- d) təyin edilən cəzanı (cəzanın çəkilməmiş hissəsini) başqa yüngül cəza ilə əvəz edir;
- e) əlavə cəzadan azad edir;
- ə) məhkumluğu götürür.

Verilən bir amnistiya aktında yuxarıda sadalanan məsələlərin hamısı həll edilməyə də bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin «Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul edilməsi münasibətilə amnistiya haqqında» 2001-ci il 1 fevral tarixli qərarında müəyyən şərtlərlə cinayət törədən şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi (amnistiya aktının 4-cü bəndi), məhkumların cəzadan azad edilməsi, cəzaların yarıya qədər azaldılması, cəzaların çəkilməyən hissəsinin yarıya qədər azaldılması, cəzaların üçdə bir hissəsinin azaldılması, məhkumların əlavə cəzalardan azad edilməsi və s. formada vəziyyətin yüngülləşdirilməsi təsbit edilmişdir. Qeyd edilən amnistiya aktı ilə qüvvədə olan CM-in 81-ci maddəsinin məzmununa uyğun çərçivədə cəza çəkən məhkumlar cəzadan azad edilmiş, yaxud da onların cəzaları yüngülləşdirilmişdir.

Məcəllənin 81.2-ci maddəsində məsuliyyətdən və cəzadan azad etmə ilə bağlı məsələlərin dəqiq tənzihi təsbit edilmişdir. Orada deyilir: «Cinayət törətmiş şəxslər amnistiya aktı ilə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilərlər. Cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş şəxslər isə cəzadan azad edilə bilərlər,

yaxud onlara təyin olunmuş cəzanın müddəti azaldıla bilər və ya belə şəxslərin cəzasının çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilə bilər və yaxud belə şəxslər əlavə cəzadan azad edilə bilərlər. Amnistiya aktı ilə cəzasını çəkmiş şəxslərin məhkumluğu götürülə bilər».

Amnistiya aktı belə akt verilənə qədər törədilən cinayətlərə şamil edilir. Əgər uzanan və davam edən cinayətə amnistiya aktı verilənə qədər son qoyulmamışdırsa, belə cinayəti törədən şəxsə amnistiya aktı tətbiq edilmir. Lakin bu cinayətlərə münasibətdə amnistiya aktının tətbiqinə dair aktda əlavə şərtlər nəzərdə tutula bilər.

Amnistiya aktına əsasən, məhkum cəzadan şərti azad edilmişdirsə və cəzanın çəkilməmiş dövründə o, yenidən cinayət törətmişdirsə, məsuliyyət hökmlərin məcmusu qaydasında həll edilir.

Amnistiya haqqında aktda bu aktdan irəli gələn azad etmə tədbirlərini həyata keçirəcək orqanların fəaliyyətinə dair göstərişlər də olur. Belə ki, amnistiya aktı əsasında müstəntiq cinayət işinə xitam verilməsi haqqında qərar qəbul edir, hakim məhkəmədə baxılan cinayət işinə xitam verilməsinə dair qərar çıxarır, xüsusi təşkil olunmuş komissiyanın qərarı ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən məhkumlar cəzadan azad edilir.

Törədilən cinayətə görə barəsində cinayət işi başlanılan şəxs amnistiya aktına əsasən məsuliyyətdən azad edilə bilərsə, lakin şəxs törədilən cinayətdə özünü təqsirli bilmirsə və məhkəmədə işə baxılmasını təkid edirsə, belə şəxs barəsində amnistiya aktı tətbiq edilmir.

Amnistiya aktının tətbiq edilməməsi və ya düzgün tətbiq edilməməsi haqqında məhkumun ərizəsinə amnistiya aktı və cinayət qanununun müddəalarına müvafiq olaraq cəzanı icra

edən müəssisə və ya orqanın mülahizəsi nəzərə alınmaqla, cəzanın çəkildiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən baxılır.

Amnistiya aktı ölkənin həyatında baş verən əlamətdar tarixi hadisələrlə bağlı verilir.

§ 2. Əfvetmə

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 22-ci bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin əfvetmə səlahiyyəti vardır. Cinayət qanununda Prezidentin bu səlahiyyətini məhdudlaşdırıla bilən heç bir norma nəzərdə tutulmur. Bununla belə, əfvetmə cinayət qanununun realizə üsulu da deyildir. Azərbaycan Respublikası CM-in 82-ci maddəsində müəyyən edilsə də, əslində «əfvetmə» Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin sistemində daxil deyildir, Ümumi hissənin institutları ilə əlaqələndirilmir.

CM-in 82.2-ci maddəsində göstərilir: «Cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş şəxs əfvetmə aktı ilə cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilə bilər, yaxud ona təyin olunmuş cəzanın müddəti azaldıla bilər və ya belə şəxsin cəzasının çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilə bilər». Əfvetmə aktı ilə cəzasını çəkmiş şəxsin məhkumluğu götürülə bilər (CM-in 82.4-cü maddəsi).

Tərədilən cinayətə görə barəsində ibtidai istintaq gedən, yaxud cinayət işi məhkəmə baxışında olan şəxslər əfvetmə aktı ilə məsuliyyətdən azad edilə bilməz.

CM-in 57.3-cü maddəsi ilə 82.3-cü maddəsi arasında uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq üçün 82.3-cü maddənin aşağıdakı redaksiyada müəyyən edilməsini təklif edirik: «Ömürlük azad-

lıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxs əfv qaydasında cəzadan azad edilə bilər, yaxud da məhkumun ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilə bilər».

Amnistiya aktı ilə əfvetmə aktı arasında *aşağıdakı fərqlər* mövcuddur:

a) əfvetmə aktı amnistiyadan fərqli olaraq normativ xarakterli deyildir. Əfvetmə konkret hallar üzrə tətbiq edilən aktdır;

b) əfvetmə aktı fərdən məlum şəxslər barəsində tətbiq edildiyi halda, amnistiya fərdən qeyri-müəyyən məhkumlar barəsində tətbiq edilir;

c) əfvetmə aktı birbaşa konkret məhkumun, yaxud da fərdən bəlli məhkumların cəzadan azad edilməsinin hüquqi əsası olduğu halda, amnistiya aktının icrası həvalə edilən orqanın verdiyi akt əsasında cinayət törədən şəxslər məsuliyyətdən və cəzadan azad edilir;

ç) əfvetmə aktının verilməsinə dair vəsatət məhkum, məhkumun qohumları və ya cəzaçəkmə müəssisəsinin idarəetməsi tərəfindən verilir. Belə vəsatəti törətdiyi cinayətə görə respublikamızda cəza çəkən əcnəbilər barəsində xarici dövlətlərin səlahiyyətli orqanları da qaldıra bilər. Amnistiya aktı qaldırılan vəsatətə görə deyil, səlahiyyətli hakimiyyət orqanının təşəbbüsü ilə verilir.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsində ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza xeyli sanksiyalarda nəzərdə tutulur. Əfvetmə belə cəza növünə məhkum edilmiş şəxslərin azadlığa çıxmasına ümid verən başlıca vasitələrdən hesab edilir. Əfvetmə institutu ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən şəxslərin islah edilməsinə stimulyaradan əhəmiyyətli institutdur.

Amnistiya və əfvetmə ilə reabilitasiyanı (bərət verməni)

eyniləşdirmək olmaz. Amnistiya və əfvətmə cinayət törədən şəxslər barəsində tətbiq edildiyi halda, reabilitasiya əsassız repressiyaya məruz qalan, təqsirsizliyi müəyyən edilən şəxslərə tətbiq edilir.

Amnistiya və ya əfvətmə aktı ilə məsuliyyətdən və ya cəzadan azad etmə heç də azad edilən şəxsi törətdiyi cinayətlə bağlı zərərçəkənə vurduğu ziyanı ödəməkdən azad etmir.

§ 3. Məhkumluq

Məhkumluq törədilən cinayətə görə çəkilən cəzanın hüquqi nəticəsi olub, şəxsin üzərinə cinayət-hüquqi və digər ümumi xarakterli müəyyən məhdudiyyətlərin qoyulması ilə bağlıdır.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi qanunçuluq prinsipinə uyğun olaraq məhkumluğun hüquqi əhəmiyyətini və onun ödənilməsinin və götürülməsinin cinayət-hüquqi nəticələrini müəyyən edir. Qanunvericilikdə məhkumluqla bağlı şəxslərin sayının və mülki hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının imkan daxilində azaldılması məqsədi güdülür. Belə ki, məhkumluq müddətindən və bu müddətin axımının hər hansı mərhələdə olmasından asılı olmayaraq, qüvvədə olan CM-in 83-cü maddəsi məhkumlara cəza çəkdikdən sonra nümunəvi davranışları ilə islah olunduqlarını sübut etdikdə, vaxtından əvvəl məhkumluğun götürülməsi ilə bağlı məhkəməyə ərizə ilə müraciət etmək hüququ verir.

Qüvvədə olan cinayət qanunu uzun müddət çəkilən cəzaya görə yaranan məhkumluq müddətinin axımının yenidən törədilən cinayətlə kəsilməsinə dair keçmiş qanunla müəyyən edilən qaydanı aradan qaldırmışdır.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi şəxsin məhkumluğunun

başlanğıcını və qurtarma anını müəyyən edir. İttiham hökmünün qüvvəyə mindiyi an şəxs barəsində məhkumluğun başlanğıc, məhkumluğun ödənildiyi və ya götürüldüyü an isə onun son anı sayılır.

Məhkumluq bir sıra cinayət-hüquqi nəticələr doğurur:

– məhkumluğu olan şəxsin yenidən törətdiyi cinayət residiv yaradırsa, belə hal qüvvədə olan cinayət qanunu ilə cəzanı ağırlaşdıran hal kimi müəyyən edilir (CM-in 61.1.1-ci maddəsi);

– məhkumluq zəminində şəxs residiv, təhlükəli residiv və xüsusilə təhlükəli residiv kimi tanınır və məhkumluq bu növ residivlərə görə cəza təyininə nəzərə alınır (CM-in 65-ci maddəsi);

– məhkumluq CM-in Xüsusi hissəsinin bəzi fəsilərində tərkiblərə məsuliyyəti ağırlaşdıran, yaxud da xüsusilə ağırlaşdıran hal kimi daxil edildiyindən (CM-in 177.3.3, 178.3.3, 179.3.3, 180.3.3-cü və s. maddələri) müvafiq cinayətlərin tövsifində iştirak edərək məsuliyyəti ciddi surətdə ağırlaşdırır;

– məhkumluğu olan şəxs törətdiyi cinayətə görə azadlıqdan məhrum edildikdə, o, cəzasını ciddi və ya xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkir;

– məhkumluğu olan şəxs yenidən cinayət törətdikdə, ona hökmlərin məcmusu qaydasında daha sərt cəza təyin edilir;

– iki dəfə və ya daha artıq halarda azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən şəxslər barəsində amnistiya aktı tətbiq edilmir.

Bundan əlavə, məhkumluğu olan şəxs müəyyən əmək funksiyalarını yerinə yetirə bilməz. Məsələn, belə şəxslər polisdə, prokurorluqda işləyə bilməz, hakim vəzifəsində çalışa bilməz. Ağır cinayət törətmək üstündə məhkum edilən şəxs ordu sıralarına qulluğa qəbul edilmir.

Məhkumluq qanunda nəzərdə tutulan hallarda cəza çəkmiş şəxslər barəsində yaşayış yeri seçmək, müəyyən növ fəaliyyəti və peşəni seçmək sahəsində də ümumi hüquqi xarakterli məhdudiyyətlər yarada bilər.

CM-in 83-cü maddəsinin göstərişinə görə, ittiham hökmünün icrası müddətinin keçməsi ilə cəzadan azad edilən şəxslər (CM-in 80-ci maddəsi); xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad edilən şəxslər (CM-in 78-ci maddəsi); şərti olaraq məhkum edilmiş, lakin sınaq müddətində yeni cinayət törətməmiş şəxslər (CM-in 70-ci maddəsi); cəzasının icrası təxirə salınan hamilə qadınlar və səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadınlar da məhkumluğu olmayan şəxslər hesab edilir.

Əgər məhkum edilən şəxs xəstələnənə qədər cəza çəkmişdirsə, yaxud da xəstəliyə görə cəzadan azad edilmiş, lakin sonradan sağalmışsa və bu müddət ərzində ittiham hökmünün (barəsində ittiham hökmü çıxarılmamış şəxsin törətdiyi əmələ görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddəti keçməmişdirsə) icrası müddəti keçməmişdirsə, belə şəxslər Məcəllənin 78-ci maddəsinin son bəndinin göstərişinə görə, cəza çəkmək üçün cəzaçəkmə yerinə qaytarıla bilərlər. Barəsində ittiham hökmü çıxarılmayan, sağalan şəxslərin işi yenidən təzələnilir və baxılmaq üçün məhkəməyə göndərilir.

Göründüyü kimi, xəstəliyə görə cəzanı çəkməkdən azad etmə yalnız xəstəlik dövründəki müddətə azad etmə ilə məhdudlaşır. Qeyd edilən hallarda şəxsi məhkumluğu olmayan şəxs saymaq olmaz.

Bu müddəalar hamilə, yaxud azyaşlı uşaqları olan qadınlara da aiddir. Əgər belə qadınlar hökm qüvvəyə minəndən sonra cəzalarının müəyyən hissəsini çəkmişlərsə, yaxud da hökm qüvvəyə minən kimi dərhal onların cəzasının icrası təxirə salınmış olsa da, qadın hamiləlikdən xilas olduqdan sonra hima-

yəsində olan uşaq səkkiz yaşa çatdıqda (yaxud da uşaq öldükdə) məhkəmə onu cəzanı çəkmək üçün yenidən hökmlə müəyyən edilən yerə göndərsə, belə şəxsləri də məhkumluğu olmayan şəxslər saymaq olmaz.

Ümumiyyətlə, şərti məhkum edilən şəxslər sınaq müddəti dövründə, eləcə də cəzasının icrası təxirə salınan hamilə qadınlar və ya səkkiz yaşına qədər uşağı olan qadınlar da, uşaq səkkiz yaşına çatana qədər müddətə məhkumluğu olan şəxslər sayılır.

Müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan və cinayət törədən (yaxud kontrakt əsasında sırası və gizir vəzifələrində hərbi xidmətdə olan) şəxslərin barəsində tətbiq edilən intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəzaların tam, yaxud da qismən çəkilməsi də, qanunda başqa göstəriş olmadığından, məhkumluq yaradır.

Qüvvədə olan cinayət qanunu məhkumluq müddətlərini törədilən cinayətlərin kateqoriyasına müvafiq olaraq müəyyən edir. Məcəllənin 83-cü maddəsi dörd növ məhkumluq müddəti nəzərdə tutur. Bunlara aiddir:

– törədilən cinayətə görə təyin edilən cəza azadlıqdan məhrum etməyə nisbətən daha yüngül cəzadırsa, belə cəzaların icrası başa çatdıqdan sonra – bir il;

– böyük ictimai təhlükə törətməyən, yaxud az ağır cinayət törətməyə görə azadlıqdan məhrum edilən və cəzanı çəkmiş şəxslər üçün – üç il;

– ağır cinayət törətmək üstündə məhkum edilən və cəzasını çəkmiş şəxslər üçün – altı il;

– xüsusilə ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilmiş və cəzasını çəkmiş şəxslər üçün – səkkiz il.

Törədilən cinayətə görə hökmlə təyin edilən əsas və əlavə cəza çəkilib qurtardıqdan sonra yuxarıda sadalanan müddətlər

keçərsə, məhkumluq avtomatik olaraq ödənilmiş olur və şəxs daha məhkumluğu olan şəxs sayılmır.

Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmədə və ya cəzanın çəkilməmiş hissəsi daha yüngül cəza növü ilə əvəz edilən hallarda məhkumluğun ödənilməsi müddəti əsas və əlavə cəzanı çəkməkdən azad edilən vaxtdan hesablanır CM-in 83.4-cü maddəsi). Bununla belə, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmədə, habelə cəzanın qalan hissəsinin başqa yüngül cəza ilə əvəz etmə hallarında məhkumluq müddətinin hesablanmasına dair qanunda göstəriş yoxdur.

Qanunda başqa göstəriş olmadığından cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə zamanı, sınaq müddəti tamamlanandan sonra, habelə cəzanın çəkilməyən hissəsini başqa yüngül cəza ilə əvəz etmədə, əvəz edilən yüngül cəza çəkildikdən sonra məhkumluq müddəti şəxsə hansı kateqoriya cinayətə görə cəzanın təyin edilməsindən asılı olaraq müəyyən edilir. Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmədə və ya cəzanın çəkilməmiş hissəsini daha yüngül cəza növü ilə əvəz etmədə məhkumluq müddəti cəzanın faktiki olaraq çəkilən hissəsinə görə hesablanır, müddətin axımı isə şəxsin cəzadan (əsas və əlavə cəzadan) azad edildiyi gündən başlanır.

Köhnə cinayət qanunu cəzanın başqa yüngül cəza ilə əvəz edilməsi hallarında məhkumluq müddətinin hesablanmasını nisbətən fərqli qaydada həll edirdi. Belə ki, qeyd edilən hallarda məhkumluq müddəti cəzanın faktiki çəkilən hissəsinə əvəz edilən yüngül cəzanı əvəz edən cəzaya ekvivalent olan hissəsinin cəminə görə hesablanırdı.

Qüvvədə olan cinayət qanunu üzrə belə hallarda məhkumluq müddəti ancaq cinayətin kateqoriyalarına görə müəyyən edilir. Əvəz edilən yüngül cəza isə məhkumluq müddətinin hesablanmasında nəzərə alınmır. Çünki qüvvədə olan cinayət qanunu

üzrə məhkumluq müddəti təyin edilən cəzanın müddətindən deyil, törədilən cinayətin mənsub olduğu kateqoriyadan asılıdır. Lakin belə hallarda məhkuma müddətli əlavə cəza təyin edilməmişdirsə, əvəz edilən yüngül cəzanın çəkilməsi başa çatdırılan andan məhkumluq müddətinin axımı başlayacaqdır.

Qüvvəsini itirmiş cinayət qanunundan fərqli olaraq, yeni Cinayət Məcəlləsi məhkumluğun vaxtından əvvəl götürülməsinə çəkilən cəzanın müddətindən və məhkumun şəxsiyyətinin təhlükəliliyindən asılı olmayaraq məhdudiyət qoymur. Məcəllənin 83-cü maddəsinin göstərişinə görə, cəza çəkilib qurtarıqdan sonra məhkum islah olunduğunu zənn edirsə və bunu təsdiq edən göstəricilər varsa, o, məhkumluğunun vaxtından əvvəl götürülməsi ilə bağlı məhkəmə qarşısında vəsatət qaldıra bilər. Məhkəmə belə vəsatətə baxarkən məhkumun cəzadan azad edildikdən sonrakı dövr ərzində ailədə, yaxın əhatədə, əmək kollektivində davranışını nəzərə alır.

Qüvvədə olan cinayət qanunu məhkumluğun ancaq ödənilməsi qaydasını nəzərdə tutur. Cəza çəkildikdən sonra məhkumluğun ödənilməsi üçün cinayətlərin kateqoriyası üzrə qanunda göstərilən məhkumluq müddətlərinin ödənilməsi (əgər məhkumluq müddəti vaxtından əvvəl götürülməmişdirsə) tələb olunur.

Məhkumluq müddətinin ödənilməsi və götürülməsi ilə məhkumluğun cinayət-hüquqi və ümumi hüquqi xarakterli nəticələri tamamilə aradan qalxır.

ƏDƏBİYYAT

Qolina V.V. Poqahenie i snətie sudimosti po sovetskomu uqolovnomu pravu. Xarğkov, 1979.

Zelǵdov S.İ. Uqolovno-pravovie posledstviä sudimosti. Ordjonikidze, 1986.

Maroqulova İ. Amnistia i pomilovanie: aktualǵnie problemı // Uqolovnoe pravo. 1997, № 4.

Sabanin S.N. Amnistia i pomilovanie v uqolovnom zakonodatelǵstve Rossii // Qosudarstvo i pravo. 1995, № 11.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 2. Obhaä çastǵ. M., Zerüalo, 1999.

Uqolovnoe pravo Rossiyskoy Federäüii. Obhaä çastǵ. M., Öristǵ, 2001.

XX FƏSİL YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİ

§ 1. Yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində cinayət məsuliyyətinin və cəzasının xüsusiyyətləri

Qüvvədə olan CM-in 84-cü maddəsində 14 yaşdan 18 yaşa qədər olan şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanlar qrupuna aid edilərkən, onların kifayət qədər əqli yetkinliyə çatmaması və həyat təcrübələrinin az olması halları nəzərə alınmışdır. Buna görə də cinayət qanunvericiliyində yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə məsuliyyətin həllində və cəza təyində onların əqli və iradəvi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması məcburi sayılır.

Əvvəllər qüvvədə olan CM-də yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə məsuliyyətin və cəzanın həllində xeyli güzəştlər müəyyən edilirdi. Lakin bütün bunlar köhnə qanunun müxtəlif fəsillərində pərakəndə formada təsbit edilirdi.

Qüvvədə olan cinayət qanunu yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinin və cəzasının xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələləri müstəqil bölmə və fəsil altında vermişdir (V Bölmə, 14-cü fəsil). Cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddini müəyyən edən Məcəllənin 20-ci maddəsi istisna təşkil edir və bu maddə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti və cəza məsələsini tənzim edən normaların cəmləşdiyi 14-cü fəslə daxil edilməmişdir.

Məcəllənin 84-cü maddəsində ilk dəfə olaraq cinayət-hüqu-

qi məsuliyyətin subyekti kimi yetkinlik yaşına çatmayanların anlayışı verilir.

Şəxsin 14 yaşa çatması onun doğulduğu gün deyil, həmin günün son saatının son dəqiqəsi tamam olan andan, yəni həmin gün gecə saat 24-dən sayılır.

Qüvvədə olan cinayət qanunu ilə törədilməsinə görə 14 yaşdan məsuliyyət yaradan cinayətlərin dairəsi məhduddur.

Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə tətbiq edilən cəza növləri və tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər BMT Baş Məclisinin 1985-ci il 29 noyabr tarixdə qəbul etdiyi «Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar minimum standart qaydalar»a tamamilə uyğundur. Qeyd edilən beynəlxalq akta uyğun olaraq məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanın cinayət işi üzrə qəbul etdiyi qərarın və seçdiyi təsir tədbirinin tək cəza işin hallarına və hüquq pozuntusunun ağırlığına uyğunluğu prinsipi-nə deyil, həm də belə tədbirin yetkinlik yaşına çatmayanın vəziyyətinə və marağına uyğun olmasını da rəhbər tutur. Əgər yetkinlik yaşına çatmayanın əməli başqası üzərində zor tətbiq etməklə bağlı deyildirsə, habelə yetkinlik yaşına çatmayan dəfələrlə ciddi hüquq pozuntusuna yol verməmişdirsə, onun barəsində azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edil-məməlidir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin «Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri, onları cinayətkar və sair cəmiyyə-tə zidd fəaliyyətə cəlb etmə işləri haqqında SSRİ Ali Məhkə-məsi Plenumu qərarının Azərbaycan SSR məhkəmələri tərəfin-dən yerinə yetirilməsinin gedişi haqqında» 26 aprel 1988-ci il tarixli 1 №-li qərarında yetkinlik yaşına çatmayanların törətdi-yi cinayətlərə görə cəza təyini təcrübəsində sərt cəzaların tətbi-qi tənqid edilmişdir. Qərarda məhkəmələrə tövsiyə edilirdi ki,

böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət edən yetkinlik yaşına çatmayanların islah edilməsinə və yenidən tərbiyə edilməsinə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi ilə nail oluna bilərsə, onların barəsində cinayət cəzasının tətbiqinə yol verilməməlidir.

§ 2. Yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən cəzanın növləri.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin etmə

Cinayət Məcəlləsinin 85-ci maddəsi cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində tətbiq edilən cəza növlərinə məhdudiyət qoyur. Cinayət törədən yaşadılmışlardan fərqli olaraq yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ancaq dörd növ cəzanın tətbiqinə yol verilir.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə, azadlığın məhdudlaşdırılması, əmlak müsadirəsi, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə, habelə cinayət törədən hərbi xidmətdə olan şəxslər barəsində tətbiq edilən cəzalar yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində tətbiq edilmir.

Qanunun göstərişinə görə, cərimə növündə cəza ancaq müstəqil əmək haqqı alan və ya cərimə cəzasının icrasına yönəldilə bilən əmlakı olan yetkinlik yaşına çatmayalar barəsində təyin edilir. Həm də yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən cərimənin miqdarı otuz manatdan altı yüz manatadək miqdarda müəyyən edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanın müstəqil əmək haqqının olması əmək qanunvericiliyi ilə tənzim edilən daimi və ya müvəqqəti iş yerinin olması və burada onun tətbiq etdiyi əməyə görə

эмэк хаqqы алмасыны нэзэрдэ tutur.

Yetkinlik yaşına çatmayanın kontraktla yerinə yetirdiyi işə görə aldığı эмэк хаqqına da cərimə yönəldilə bilər. Cərimə cəzası, həm də yetkinlik yaşına çatmayanın ümumi mülkiyyətdən onun payına düşən pul və ya natura formasında olan məlum əmlaka qarşı da yönəldilə bilər.

Cərimə yetkinlik yaşına çatmayanın şagird, yaxud da təcrübəçi qismində işə görə aldığı эмэк хаqqına da yönəldilə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanın təqaüd, yaxud da maddi yardım formasında aldığı vəsaitə qarşı cərimə yönəldilə bilməz.

Tərədilən cinayətə görə yetkinlik yaşına çatmayanlar bərəsində tətbiq edilən cəzalardan biri də ictimai işlərdir. İctimai işlər qırx saatdan yüz altmış saata qədər həddə tətbiq edilir. Bu cəza növü məhkumların təhsilindən və əsas işindən kənar asudə vaxtlarda onları bacardıqları işlərə cəlb etməklə yerinə yetirilir. On beş yaşa qədər olan yetkinlik yaşına çatmayanlar bu cəza növünün icrasına hər gün iki saata qədər, yaşı on beşdən on altıya qədər olanlar isə gündə üç saata qədər cəlb edilə bilərlər.

Səhiyyə Nazirliyi эмэк qanunvericiliyinin müəyyən etdiyi qaydaları nəzərə almaqla yetkinlik yaşına çatmayanların «bacardığı işlərin» siyahısını müəyyən etməlidir.

İctimai işlər məhkumun təhsilindən və əsas işindən kənar asudə vaxtlarda yerinə yetirilməlidir. Ən mühümü, məhkumlar təhsil müəssisələrinin axşam şöbələrində, yaxud da qiyabi yolla təhsil alırlarsa, onların ictimai işlərə cəlb edilməsi təhsillərinin davam etdirilməsinə mane olmamalıdır. Xüsusən imtahan sessiyaları dövründə ictimai işlərin yerinə yetirilməsinə yol verilməməlidir.

Əgər məhkum həm işləyir, həm də təhsil alırsa, hökmdə ictimai işlərin ancaq istirahət günlərində icra edilməsinə dair gös-

təriş olmalıdır.

Yaş a dolmuş məhkumlara təyin edilən islah işlərindən fərqli olaraq, yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən islah işlərinin müddəti bir ildən artıq ola bilməz. Həm də iki aydan bir ilə qədər müddətə təyin edilən islah işləri ancaq daimi iş yeri olan yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində tətbiq edilə bilər.

Qüvvədə olan əmək qanunvericiliyinə görə, 14 yaşdan 15 yaş a qədər olan şəxslərin əmək münasibətlərinə girməsinə yol verilmir. Buna görə də islah işləri ancaq 15 yaş ı tamam olan və bundan artıq yaşda olan yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində tətbiq edilə bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində bu cəza növü tətbiq edilən hallarda onların əmək haqqından beş faizdən iyirmi faizə qədər dövlət nəfinə tutmaya yol verilir. Bu cəza növü tətbiq edilərkən yetkinlik yaşına çatmayanların sağlamlığının və əməyinin mühafizəsi qaydaları nəzərə alınmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar təyin edilən islah işlərini çəkməkdən qəti surətdə boyun qaçırdıqları hallarda islah işlərinin çəkilməyən hissəsi Cinayət Məcəlləsinin 49-cu maddəsinə əsasən azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edilməlidir.

Cinayət Məcəlləsinin yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın müddətinin on ildən artıq ola bilməməsinə dair göstərişi humanizm və ədalətlik prinsipinin müddəaları ilə bağlıdır. Lakin yetkinlik yaşına çatmayanlara residiv, təkrar cinayətlər, habelə cinayətlərin məcmusu üzrə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilən hallarda bu həddin gözlənilməsinə dair qanunda bilavasitə göstəriş yoxdur.

Bununla belə, zənn edirik ki, yetkinlik yaşına çatmayanlara residiv, təkrar cinayətlər, habelə cinayətlərin məcmusuna görə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilən hallarda

da onlara t y n edilən cəzanın müddəti on ili ařmamalıdır.

Törətdiyi cinayətə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən yetkinlik yařına çatmayan qızlar, habelə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən yetkinlik yařına çatmayan ođlanlar ümumi rejimli tərbiyə m assis lərində cəza  ekirl r.

Yetkinlik yařına çatmayan ođlanlar törətdikləri cinayətə görə təkrar azadlıqdan məhrum edildikdə, onlar cəzalarını möhkəm rejimli tərbiyə m assis lərində  ekirl r.

Cinayət Məcəlləsinin 86-cı maddəsi yetkinlik yařına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə cəza təyininə dair ümumi bařlanđıcları (CM-in 58-ci maddəsi) konkretleřdirir. Bunun  c n, xüsusən, CM-in cəza t y n etməyə dair 58-ci maddəsində təsbit olunan və cəza t yinin d  rəhbər tutulan təqsirkarın ř xsiyy tin  dair müddəalar, yetkinlik yařına çatmayanlara cəza t y n edilərkən onların psixi inkiřaf səviyyəsini, ř xsiyy tl rinin digər x susiy tl rini öyrənməklə nəzərə alınır.

Yetkinlik yařına çatmayanlara ədalətli cəza t y n etmək  c n əlavə olaraq onların ř xsi mövqeyinin p xt leřm si v  davranıřlarının motivinin yaranması  c n mühüm əhəmiyyəti olan həyat və tərbiyə ř raiti, kənar ř xsl rin onlara təsiri də nəzərə alınır.

Cəza t y n edərkən yařa dolmayanın psixi inkiřaf səviyyəsi nəzərə alınır. Psixi inkiřaf səviyyəsinə d ř nc  tərzinin və idrak fəaliyyətinin vəziyyəti, emosional iradi x susiy t, bilik ehtiyatları, təsəvvürlər və s. daxildir.

ř xsiyy tin digər x susiy tl ri – yetkinlik yařına çatmayanların cəmiyyətə və onun dəyərlərinə münasibətini, sosial mühitə uyurmađa hazır olmaq, mikrom hitin neqativ təsirinə qarřı durmaq,  z davranıřına rəhbərlik etmək qabiliyyətinə malik olmaq kimi x susiy tl ri nəzərdə tutur. Bu məlumatla-

ra və şəxsiyyətin diaqnostik psixoloji ekspertizası məlumatlarına əsaslanmaqla yetkinlik yaşına çatmayanın cinayət əməlinə yaşın psixoloji xüsusiyyətlərinin göstərdiyi təsir dərəcəsi aydınlaşdırılır və bundan asılı olaraq təsir tədbirləri seçilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanın yaşla bağlı bəzi psixoloji xüsusiyyətləri – təlqin etməyə meyllilik, təsir altına düşmə yönəlişinə malik olma, tez təsirlənmə (impulsivlik), xəyalpərəstlik və s. onları kənar şəxslərin təsirinə daha çox məruz qoyur.

Göstərilən xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsi yetkinlik yaşına çatmayanların məsuliyyətinin və cəzasının daha ədalətli fərdiləşdirilməsinə kömək edir.

Davranışın uşaq sadələvhlüyü ilə motivləşdirilməsi psixi pozuntu ilə (psixi xəstəliklə) əlaqədar deyildirsə, bu, yetkinlik yaşına çatmayanın genetik mənşə ilə və ya kəllə-beyin zədəsi ilə bağlı olan, psixi inkişafındakı geriliyi göstərən ilk «sıqnal» ola bilər. Başqa hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların psixi inkişafındakı gerilik dərəcəsini müəyyən etmək üçün psixoloji ekspertiza təyin edilir. Ekspertizanın rəyindən asılı olaraq məhkəmə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər, yaxud da cəza tətbiq edilməsini qət edir.

Məsuliyyət və cəza məsələsinin həllində yetkinlik yaşına çatmayanların həyat şəraiti və tərbiyəsi, onlara yaxın əhatənin, yaşlılarının və yaşlı şəxslərin təsiri nəzərə alınır. Yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyəti, onun tərbiyəsi və həyat tərzi ilə əlaqədar məlumatlar tam toplanılmamışdırsa və onları məhkəmə iclasında aradan qaldırmaq mümkün deyildirsə, bu, işin əlavə ibtidai istintaqa qaytarılmasına əsas ola bilər¹.

Yetkinlik yaşına çatmayanlarda kriminal motivin formalaşmasına fiziki və psixi məcburiyyət təsiri, ağır həyat şəraitinin

---

¹ Азярбайъан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун гярарлар мяъмуяси (1961-1997). Бақы, Щцгугу ядябийяаты, 1998. С. 225.

təsiri altında cinayətin edilməsi, yetkinlik yaşına çatmayanları cinayətə vadar etmək üçün onların yaşlılar tərəfindən sərxoş hala gətirilməsi və s. məhkəmə tərəfindən işə baxılarkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Cinayət Məcəlləsinin 86.2-ci maddəsinin göstərişinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyin edilərkən cəzanı yüngülləşdirən hallarla yanaşı, cəzanı ağırlaşdıran hallar da kompleks halında nəzərə alınır. Xüsusən məhkəmələrin yetkinlik yaşına çatmayanları ancaq cəmiyyətdən təcrid etməklə onların islah olunmasını mümkün hesab etdiyi hallarda onlar barəsində azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdiyi cinayətə görə cəza fərdiləşdirilərkən məhkəmələr azadlıqdan məhrum etmə cəza növü ilə bağlı olmayan cəzaların təyin edilməsinə üstünlük verməlidirlər. CM-in 58.1-ci maddəsində təsbit olunmuş cəzaya qənaət prinsipinin – sanksiyada müəyyən edilən «... daha ciddi cəza növü yalnız o halda təyin edilir ki, az ciddi cəza növü cəzanın məqsədlərini təmin edə bilmir» – göstərişinə daha çox yetkinlik yaşına çatmayanlara cəza təyini zamanı üstünlük verilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət üzrə işə baxılarkən məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanın cəza tətbiq etmədən məcburi tərbiyəvi təsir tədbirlərinin köməyi ilə islah olunacağını mümkünlüyü məsələsini araşdırmalıdır.

§ 3. Yetkinlik yaşına çatmayanları cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə

a) yetkinlik yaşına çatmayanları cinayət məsuliyyətindən azad etmə

Qüvvədə olan CM-in 88-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyə və ya az ağır cinayət etdikdə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onların islah olunması mümkün sayılarsa, belə şəxslər cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumu bir sıra rəhbər qərarlarında yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işlərinə baxarkən hər bir halda onlara cinayət cəzası tətbiq etmədən tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin köməyi ilə islah olunacaqlarının mümkünlüyünü xüsusi olaraq müzakirə etməyi məhkəmələrə tövsiyə etmişdir¹.

Tərbiyəvi xarakterli məcburi təsir tədbirləri cəzanın məqsədini tam, yaxud da qismən yerinə yetirsə də, cəzadan keyfiyyətə fərqlənir. Dövlət məcburiyyət tədbiri kimi tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər əksər hallarda daha yumşaq formada yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün tərbiyəedici mühiti qoruyur və bu zaman diqqət cinayət qanununun dövlət məcburiyyət tədbirlərinin bu növünün qarşısına qoyulan məqsədə nail olunmasına istiqamətlənir.

Cəzadan fərqli olaraq tərbiyəvi xarakterli dövlət məcburiyyət tədbirlər cəzanın doğurduğu sosial və hüquqi nəticələri do-

---

¹ «Щядди-бцлуьа чатмайанларын ынайтляри барядя ишляр цзря мящкямя тярцбяси щаггында» Азярбайъан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун 7 май 1964-ъц ил вя 25 март 1983-ъц ил тарихли гярарлары / Азярбайъан Республикасы Али Мящкямяси Пленумунун гярарлары мяъмуяси (1961-1997), Бакы, Щцгуг ядябиййаты, С. 180-183.

ğurmur.

Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi də cəzanın tətbiqində rəhbər tutulan qanunçuluq, ədalətlik, humanizm, təqsirə görə məsuliyyət və s. prinsiplərə söykənir. Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin növləri tətbiq edilərkən cəza təyin etməyə dair CM-in 58-ci və yetkinlik yaşına çatmayanlara cəzanın tətbiq edilməsinə dair 86-cı maddəsinin müddəaları rəhbər tutulmalıdır.

Qanun yetkinlik yaşına çatmayanlara tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə cinayət məsuliyyətindən azad etməyə üç şərtlə yol verir:

- a) törədilən cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən, yaxud da az ağır cinayətlər kateqoriyasına aid olmalıdır;
- b) belə kateqoriyadan olan cinayətlər ilk dəfə törədilməlidir;
- c) cəza tətbiq etmədən, lakin tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə yetkinlik yaşına çatmayanların islah edilməsi mümkün sayılmalıdır.

Yetkinlik yaşına çatmayan ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən, yaxud da az ağır cinayət etdikdə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin mümkünlüyü məsələsi cəza tədbirlərinin tətbiqinin lüzumlu olub-olmaması, törədilən əməli və yetkinlik yaşına çatmayanın şəxsiyyətini xarakterizə edən bütün halların məcmusu əsasında həll edilir.

Qüvvədə olan cinayət qanununa görə, məhkumu cəzadan azad etməklə onun barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri tətbiq etmək məhkəmənin mütləq səlahiyyətinə aiddir.

Cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanları cinayət məsuliyyətindən azad etməklə onların barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər həm məhkəmə tərəfindən, həm də ibtidai istintaq zamanı müstəntiq, prokuror tərəfindən tətbiq edilə bilər.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin dairəsini xeyli məhdudlaşdırmış, «töhmət elan etmək», «şiddətli töhmət elan etmək» kimi az təsirli tədbirlər qanundan çıxarılmışdır. Bununla yanaşı, yetkinlik yaşına çatmayanlara daha effektiv tərbiyəvi təsir göstərən, onlara nəzarət etməyə və kömək göstərməyə, onların sosial problemlərinin həllini təmin etməyə imkan verən tədbirlər qanuna daxil edilmişdir.

Qanuna görə, cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanlar valideynlərinin, onları əvəz edənlərin, yaxud da xüsusi ixtisaslaşdırılmış dövlət orqanının tərbiyəsinə verilir. Bu orqanlar islah təsir tədbirlərini tətbiq etməyi və onların davranışı üzərində nəzarəti təmin edir.

Qanunda belə ixtisaslaşdırılmış dövlət orqanının adı konkretləşdirilmir. Lakin tam aydınlığı ilə belə orqanın dövlət orqanları sisteminə daxil olduğu, hüquq pozuntusuna yol vermiş yetkinlik yaşına çatmayanların yenidən tərbiyə edilməsi məsələsinin dövlət problemi olduğu aydınlaşır.

Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-in 56-cı maddəsinin göstərişinə görə, tərbiyəvi xarakterli tədbir kimi cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayanları ictimai təşkilatların, əmək kollektivlərinin razılığı olduqda, onların, habelə ictimai tərbiyəçilərin nəzarətinə vermək nəzərdə tutulurdu. Əslində bütün bunlar formal xarakter daşıyırdı. Xüsusən ictimai tərbiyəçilər yetkinlik yaşına çatmayanlarla profilaktik iş aparmaq üçün nə maddi bazaya, nə də ki, real imkana malik idilər.

Bu sahədə xarici ölkələrdə bir sıra xidmət orqanları, yaxud da sosial mərkəzlər fəaliyyət göstərir. ABŞ-da və İngiltərədə hüquq pozuntusuna yol verən yetkinlik yaşına çatmayanlarla profilaktik iş aparan «probasiya xidməti» orqanları vardır. Fransada Ədliyyə Nazirliyinin müşahidəsi altında Mərkəz, Al-

maniyada gənclərin iŐi üzrə Ali idarələr və onun yerli orqanları yetkinlik yaŐına çatmayanların hüquq pozuntusunu v  Ő xsiy tini öyrənməklə v  profilaktik iŐl  m Őguldur.

CM-in 20-ci və 88-ci maddələrinə görə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər cinayət törədərkən 14 yaŐı tamam olan Ő xsl r barəsində tətbiq edilə bilər. Cinayətin subyekti olmaq  c n tələb olunan yaŐ həddinə  atmamaŐa görə cinayət iŐinin xitam edilməsi Məcəllənin 88-ci maddəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin tətbiqini dayandıra bilməz.

Belə hallarda cinayət tərkibi olmadıŐından iŐi xitam edən orqan materialları yetkinlik yaŐına çatmayanların hüquq pozuntularının profilaktikası ilə m Őg l olan orqana göndərir. Onlar  z səlahiyyətləri daxilində yetkinlik yaŐına çatmayanlara kömək etməli və tərbiyəvi təsir göstərməlidirlər.

Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin dairəsi dəqiq m  y-y n edilmiŐdir və onların geniŐl ndirilmif yozumuna yol verilmir. CM-in 88.3-c  maddəsinə görə, cinayət etmiŐ yetkinlik yaŐına çatmayana eyni vaxtda bir ne  tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbir tətbiq edilə bilər.

Eyni vaxtda qanunla bir ne  tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirin tətbiqinə yol verilməsi, bir daha belə tədbirlərin cəza tədbiri olmamasına, tənbeh deyil, tərbiyəvi funksiyaya malik olmasına dair əminlik yaradır. Məsələn, cinayət əməlinə yol verən yetkinlik yaŐına çatmayan eyni vaxtda həm valideynlərin nəzarətinə verilə bilər, həm də cinayətlə vurulmuŐ ziyanın ödənilməsi vəzifəsi onun üzərinə qoyula bilər. Belə vəziyyət tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tərbiyəvi təsirinin imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə geniŐl ndirir.

Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri m unt z m surətdə yerinə yetirməmək dedikdə, nəzarət altına verilmiŐ yetkinlik yaŐa çatmayanın ən azı  c dəfə hüquq pozuntusuna yol vermə-

si, yaxud da üç dəfə xəbərdarlıq edilməsinə baxmayaraq, müəyyən edilən müddətə vurulmuş ziyanı ödəməməsi və s. nəzərdə tutulur.

Barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilən şəxs müntəzəm surətdə hüquq pozuntusuna yol verdikdə, müvafiq dövlət orqanı yetkinlik yaşına çatmayanın cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə dair qərarın ləğv edilməsi və onun cinayət məsuliyyətinə alınması ilə bağlı məhkəmə qarşısında vəsatət qaldırır.

CM-in 88.4-cü maddəsinin göstərişindən bəlli olur ki, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri tətbiq etməklə məsuliyyətdən azad etmə yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin şərti növünə aiddir.

CM-in 87-ci maddəsi tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin məzmununu açır.

Xəbərdarlıq yetkinlik yaşına çatmayanın əməlinə mənəvi-hüquqi baxımdan verilən qiymətdir. Xəbərdarlıq tədbirlərinin tətbiqi yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndəsinin iştirakı ilə aparılır.

Xəbərdarlıq şifahi formada olsa da, onun qeydiyyatı yazılı aparılır. Protokolda yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi əmələ görə məsuliyyət müəyyən edən cinayət qanununun maddəsi göstərilir. Əməllə yetirilən ziyan qeyd edilir. Protokolda belə əməl təkrar törədiləcəyi təqdirdə onun doğuracağı nəticələr də izah edilir. Bütövlükdə xəbərdarlıq tədbiri yetkinlik yaşına çatmayanın hüzurunda onun valideynlərinin, yaxud qanuni nümayəndələrinin iştirakı ilə həyata keçirilir.

Cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanlarla tərbiyəvi iş aparmaq və onların davranışına nəzarət etmək vəzifəsi yetkinlik yaşına çatmayanların valideynləri, yaxud da qanuni nümayəndələri, habelə «Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hü-

quqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə» 31 may 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə rayon (şəhər) komissiyaları (yerli komissiyalar), Bakı şəhər icra hakimiyyəti yanındakı komissiya, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti yanındakı komissiya, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanındakı komissiya tərəfindən həyata keçirilir. Məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan üzərində nəzarət müəyyən edənə qədər nəzarət edəcək subyektlərin buna imkanının olmasını, belə nəzarəti həyata keçirməyə səriştə və təcrübəsinin olmasını və s. nəzərə alır.

Yetkinlik yaşına çatmayanların vurduğu ziyanın aradan qaldırılması aşağıdakı variantlarda həyata keçirilə bilər:

a) zərərçəkmiş şəxsə ziyan yetirilən əmlakın əvəzində ona bərabər olan əmlak verilir;

b) ziyan yetirilən əmlak təmir edilir və o, əvvəlki vəziyyətinə qaytarılır;

c) tam, yaxud qismən yararsız vəziyyətə salınan əmlaka vurulan ziyanın miqdarı mütəxəssis rəyi ilə müəyyən edilir və zərərçəkmiş şəxsə müvafiq məbləğdə kompensasiya verilir.

Vurulan ziyanın aradan qaldırılması yetkinlik yaşına çatmayanın üzərinə qoyulduqda, onun əmlak vəziyyəti nəzərə alınır. Əmlak vəziyyəti dedikdə, yetkinlik yaşına çatmayanın valideynlərinin əmlak vəziyyəti deyil, onun özünün əmlak vəziyyəti nəzərdə tutulur. Bunun üçün yetkinlik yaşına çatmayanın aylıq əmək haqqı, əmanəti, təqaüdü, pensiyası və s. nəzərə alınır.

Yetkinlik yaşına çatmayanın əmlakı, daimi iş yeri və ya kifayət qədər əmək vərdişləri yoxdursa, belə vəziyyətdə vurulan ziyanın ödənilməsini yetkinlik yaşına çatmayanın üzərinə qoy-

maq mənasız olardı.

Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin digər növü asudə vaxtın məhdudlaşdırılması və yetkinlik yaşına çatmayanın davranışına qarşı digər məhdudiyyət tədbirlərinin qoyulması ilə bağlıdır. Belə məhdudiyyətlər aşağıdakı formalarda müəyyən edilə bilər:

nəqliyyat vasitələrini idarə etməyə məhdudiyyət qoyma;

müəyyən yerlərə getməyi qadağan etmə;

günün müəyyən vaxtlarında evi tərk etməyi qadağan etmə;

müvafiq dövlət orqanına məlumat vermədən yaşadığı inzibati ərazini tərk etməmə;

işə düzəlmə, ictimai faydalı əməklə məşğul olma;

məktəbə qayıtma, təhsili davam etdirmə.

Asudə vaxtın məhdudlaşdırılması yetkinlik yaşına çatmayanlara kriminogen əhatənin, zərərli yönəliş və maraqların təsirindən xilas olmağa, həyat planlarının dəyişdirilməsinə kömək etmək məqsədi güdməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların davranışı barəsində xüsusi tələblərin həyata keçirilməsinin reallığı, onların icra edilməsinə təminat olacağı imkanları nəzərə alınmalıdır.

b) yetkinlik yaşına çatmayanları cəzadan azad etmə

Qüvvədə olan CM-in 89-cu maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanların cəzadan azad edilməsinin əsasları nəzərdə tutulur. Məcəllənin 89-cu maddəsinin müddəələrindən bəlli olur ki, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tək-cə törətdiyi cinayətə görə məsuliyyətdən azad edilən yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində deyil, həm də cəzadan azad edilən yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində tətbiq edilir.

Törətdiyi böyük ictimai təhlükə törətməyən, habelə az ağır cinayətə görə mühakimə edilən yetkinlik yaşına çatmayan

məhkəmə tərəfindən Məcəllənin 87.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilməklə cəzadan azad edilə bilər.

Cinayət məsuliyyətindən azad etməklə barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etmədə sadalanan kateqoriyadan olan cinayətlərin ilk dəfə törədilməsi tələb edilir. Məcəllənin 88-ci maddəsində nəzərdə tutulan və barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilən yetkinlik yaşına çatmayanlar məhkəmə tərəfindən mühakimə edilmir, onların barəsində ittiham hökmü çıxarılmır, cəza təyin edilmir. Məcəllənin 89.1-ci maddəsinin göstərişinə görə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayət etmiş yetkinlik yaşına çatmayan məhkəmə tərəfindən mühakimə edilir, ona cəza təyin edilir, lakin şəxs bu Məcəllənin 87.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilməklə cəzadan azad edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət əməlini dəfələrlə törətmələri və cəzaya məhkum edilmələri onların cəzadan azad edilərək barələrində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsini istisna etmir.

Məhkəmələr böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən cəzanı çəkməkdən onların azad edilməsinə və onlar barəsində tərbiyəvi xarakterli tədbirlər tətbiq edilməsinə ehtiyatla yanaşmalı, onların qərarı yetkinlik yaşına çatmayanda və onun əhatəsində cəzasızlıq hissi təsəvvürü yaratmamalıdır.

CM-in 89-cu maddəsində cəzadan azad edilənlər barəsində eyni vaxtda iki və ya daha artıq tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirin tətbiqinin mümkün olmasına dair göstəriş yoxdur. Fikrimizcə, Məcəllənin 88.3-cü maddəsinin yetkinlik yaşına çatmayana eyni vaxtda bir neçə tərbiyəvi xarakterli məcburi təd-

biri tətbiq edilə bilməsi haqqında göstərişi Məcəllənin 89-cu maddəsi üzrə cəzadan azad edilənlərə də aiddir. Çünki qanunun özündə başqa məhdudiyyətlər müəyyən edilmir.

Az ağır cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanlar cəzadan azad edilərək **qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə** və **tibbi-tərbiyə müəssisələrinə** göndərilirlər.

Öncə qüvvədə olan cinayət qanunu yetkinlik yaşına çatmayanların xüsusi təlim-tərbiyə və ya müalicə-tərbiyə müəssisələrinə göndərilməsini tərbiyə xarakterli məcburi tədbirlərin növü kimi müəyyən edirdi. Qüvvədə olan qanunvericilik isə xüsusi təlim-tərbiyə və tibbi-tərbiyə müəssisələrinə göndərməni tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər sırasına daxil etmir.

Qüvvədə olan CM-də belə tədbirlərin xarakteri dəyişmişdir. Onları yalnız məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanın cəzasını əvəz edən tədbir kimi tətbiq edir.

Qanunda ilk dəfə olaraq **qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə** və ya **tibbi-tərbiyə** tədbirlərinin tətbiqi müddətinə dair göstəriş nəzərdə tutulur. Belə tədbirlərin tətbiqi müddətinin həddi yetkinlik yaşına çatmayanın **törətdiyi cinayətə görə CM-də nəzərdə tutulan cəzanın yüksək həddi** ilə müəyyən edilir.

Qüvvədə olan CM yeddi ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalar nəzərdə tutan cinayətləri az ağır cinayətlər qrupuna aid edir. Beləliklə, məhkəmə az ağır cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayana təyin edilən yeddi ilə qədər müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzadan onu azad edərək, həmin müddətə qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinə göndərir.

Yetkinlik yaşına çatmayana hökmlə təyin edilən cəzanın müddəti ilə qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbi-

yə müəssisəsinə göndərildiyi müddət arasında onların yaşından asılı olaraq fərq ola bilər. Məsələn, on beş yaşa çatan yetkinlik yaşına çatmayana törətdiyi az ağır cinayətə görə hökmlə təyin edilən cəzanın müddəti beş ilə qədər də ola bilər. Cəzadan azad edilərək onun qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsi qət edilərsə, bunun müddəti üç ildən artıq ola bilməz. Ümumiyyətlə, cəzadan azad edilən şəxs qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə məktəblərinə göndərilərkən, onun belə müəssisədə qalacağı müddət hökmdə göstərilir. Burada müddətin həddini faktiki onun 18 yaşa çatmasına qədər olan dövr müəyyən edəcəkdir.

Yetkinlik yaşına çatmayan 17 yaşında az ağır cinayətə yol verirsə və cəzaya məhkum edilirsə, onun cəzadan azad edilərək qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinə göndərilməsi fikrimizcə, lüzumsuz olardı.

Xüsusi qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisələrinə göndərilən yetkinlik yaşına çatmayanların orada saxlanma müddəti üç amillə müəyyən edilir: sosial reabilitasiyanın başa çatması; onların əmək fəaliyyətinə imkan verəcək ümumtəhsil və peşə hazırlığının təmin edilməsi; şəxsiyyətində, həyat mövqeyində dəyişikliklərin baş verməsi. Bütün bu parametrlər yetkinlik yaşına çatmayanların gələcəkdə cəmiyyət üçün təhlükəsiz davranışını proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Xüsusi müəssisələrdə yerləşdirilən yetkinlik yaşına çatmayanların islah olunması və bununla bağlı qeyd edilən tədbirlərin tətbiqinə zərurətin aradan qalxması barədə yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə rayon (şəhər) komissiyalarının, Bakı şəhər icra hakimiyyəti yanındakı komissiyanın, Naxçıvan MR Nazirlər Kabineti yanındakı ko-

missiyanın, AR Nazirlər Kabineti yanındakı komissiyanın yazdığı rəydə yuxarıda qeyd edilən islah olunmanın göstəricilərinə istinad edilməli və bu, əsaslandırılmalıdır. Müvafiq komissiya belə rəyi hazırlayarkən xüsusi tərbiyə müəssisəsi müdiriyyətinin mülahizəsi də nəzərə alınmalıdır.

Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsində yerləşdirilən yetkinlik yaşına çatmayanlar vaxtından əvvəl islah olunarlarsa və onların həmin müəssisədə saxlanmaq lüzumu aradan qalxarsa, əsasən, məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanı xüsusi tərbiyə müəssisəsində saxlanmaqdan vaxtından əvvəl azad edə bilər.

Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və tibbi-tərbiyə tərbiyə müəssisəsində yerləşdirilən yetkinlik yaşına çatmayanlar belə müəssisələrdə olduqları dövrdə 18 yaşa çatdıqda yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə müvafiq komissiyanın təqdimatı ilə onlar belə müəssisədən islah olunduqları üçün azad edilir, yaxud da yetkinlik yaşına çatmasalar da, islah olunmadıqları üçün cəzanın icrasından azad etməyə dair qərar ləğv edilir və onlar cəzalarının qalan hissəsini çəkmək üçün cəza çəkmə yerinə qaytarılır¹.

Cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanların cəzadan azad edilməsi və onların qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilməsi bütövlükdə öz təbiətinə görə tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirdir. Lakin bu

---

¹ Хцуси тѣлим-тѣрбийя вѣ йа тибби-тѣрбийя мѣссисясиня эюндѣрилян йеткинлик йашына чатмайанлар гѣти сурѣтдѣ тѣлим-тѣрбийя вѣ йа тибби-тѣрбийя тѣдбирляриндѣ мѣнтѣзѣм йайынырларса, хцуси сѣлащийѣтли дѣвлят органларынын тѣгдиматы иля бѣля шѣхслѣр барѣсиндѣ ѣязадан азад етмѣйя даир гѣрар лѣвв едилмѣли вѣ йеткинлик йашына чатмайанлар ѣязачѣкмѣ йерляриня эюндѣрилмѣлидирляр. Бу щал ганунда нѣзѣрдѣ тутулмур. Зѣнн едирик ки, ЫМ-ин 89-ѣу маддѣясиня мѣвафиг мѣзмунда мѣтнин ялавя едилмѣсиня ещтийѣ вѣрдыр.

tədbirlərin tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər sisteminə daxil edilməməsi onların müəyyən qədər azadlığı məhdudlaşdırma xüsusiyyətinə malik olması ilə izah edilir.

Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisələri cəza-icra sisteminə deyil, təhsil sisteminə daxil olan müəssisələrdir.

Qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisələri yetkinlik yaşına çatmayanların sosial və tibbi reabilitasiyasını, təhsil-peşə hazırlığını təmin edir. Bu da BMT-nin hüquq pozuntusuna yol verən yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsi azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının azaldılmasına dair minimum standart qaydalarının tələblərinə tam cavab verir.

Tibbi-tərbiyə müəssisələrində fiziki və ya psixi qüsuru olan, eləcə də anlaqlılığı istisna etməyən psixi pozuntusu olan yetkinlik yaşına çatmayanlar yerləşdirilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, respublikada belə müəssisənin yaradılması hələ başa çatdırılmamışdır.

Cinayət törədən yetkinlik yaşına çatmayanlar eyni zamanda alkoqoliklik, narkomanlıq və ya toksikomanlıq kimi diaqnoza malikdirsə, onlar tibbi-tərbiyə müəssisələrində yerləşdirilə bilməzlər.

Yuxarıda şərh edilənləri ümumiləşdirərək aşağıdakıları qeyd edirik:

1) qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsi cəzaçəkmə müəssisəsi deyildir, belə müəssisələr təhsil orqanlarının, habelə səhiyyə orqanlarının nəzdində yaradılır;

2) məhkəmə az ağır cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayana təyin edilən cəzanın məqsədinə – cəzanı icra etməyə yönəltmədən qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsinə yerləşdirməklə nail olmağı mümkün hesab edir;

3) məhkum edilən yetkinlik yaşına çatmayan ailədən təcrid

edilir, xüsusi rejimli müəssisədə yerləşdirilir;

4) qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisəsi cinayət törədən və cəzaya məhkum edilən, cəzası icraya yönəldilməyən yetkinlik yaşına çatmayanın yerləşdirildiyi xüsusi peşə-texniki məktəbidir. Belə məktəb xüsusi tərbiyə şəraitinə, ciddi pedaqoji rejimə malik olur. Tərbiyə işləri ümumi politexnik təlimlə və əmək fəaliyyətilə əlaqələndirilir.

5) xüsusi tibbi-tərbiyə müəssisəsi – məktəb-internat növündə müalicə müəssisəsidir. Cinayət törədərək məhkum olunmuş, barəsində hökm çıxarılmış və cəza təyin edilmiş, lakin cəzası icraya yönəldilməyən şəxs tibbi-tərbiyə müəssisəsinə göndərilir. Belə şəxslər ağır xəstəlik keçirdiyindən əqli geriliyə malik olur və belə gerilik onların inkişafına mənfi təsir göstərir, yaxud onlar ümumi fiziki və ya psixi çatışmazlığa malik olurlar;

6) məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayanın xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsində qalacağı müddəti müəyyən etmir;

7) xüsusi təlim-tərbiyə və ya tibbi-tərbiyə müəssisəsində olan şəxs məhkum olan şəxs sayılmır.

§ 4. Yetkinlik yaşına çatmayanların şərti olaraq vaxtından əvvəl cəzadan azad edilməsi

Qüvvədə olan CM-in 90-cı maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanların şərti olaraq vaxtından əvvəl cəzadan azad edilməsinin əsasları təsbit edilmişdir.

Cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə, yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətə görə islah işləri, habelə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cə-

za təyin edilən hallarda tətbiq edilə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayanların məhkum olunduęu cinayətin kateqoriyasından asılı olaraq, onların cəzadan azad edilməsi u n qanunda aŗaęıdakı diferensial müddətlərin  akilməsi müəyyən edilmiŗdir:

böyük ictimai təhlükə törətməyən, habelə az aęır cinayətə görə təyin edilən **cəzanın u cd  bir hissəsinin;**

aęır cinayətə görə təyin edilən **cəzanın yarisinin;**

xüsusilə aęır cinayətə görə təyin edilən **cəzanın u cd  iki hissəsinin.**

Qüvvədə olan cinayət qanunu cəzadan vaxtından əvvəl azad olmaq u n hökmlə təyin edilən cəzanın müəyyən hissəsinin  akm k tələbindən kənar əlavə Őert müəyyən etmir.

Bununla belə, qüvvədə olan CM-in 76-cı maddəsində cəzadan Őerti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ümumi m dd  ları müəyyən edilir. Zənn edirik ki, burada müəyyən edilən bəzi müddəalar yetkinlik yaşına çatmayanların cəzadan Őerti azad edilməsinə da Őamil edilməlidir. Belə ki, 90-cı maddəyə əsasən, hökmlə təyin edilən cəzanın qanunla müəyyən edilən hissəsinin  akilməsi v  cəzanın  akildiyyi dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanın davranıŗı nəzərə alınır. Bu əsasda cəzanın tam  akilm sin  lüzum olmadıęı məhkəmə tərəfindən aydınlaŗdırılır v  yetkinlik yaşına çatmayan cəzadan Őerti olaraq vaxtından əvvəl azad edilir.

Cəzadan Őerti azad etmə institutu tətbiq edilərkən məhkəmə CM-in 76-cı maddəsinə əsasən məhkum barəsində əlavə öhdəliklər müəyyən edə bilər: məsələn, asudə vaxtın m hdudlaŗdırılması, müəyyən müddətə iŗ  düzəlmək və ya təhsili davam etdirmək öhdəliyinin həvalə edilməsi və s. Bunlar cəzadan vaxtından əvvəl azad edilən Ő xsl r u n Őertl r kimi müəyyən edilə bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərə təyin edilən cəzanın çəkilən hissəsi altı aydan az ola bilməz.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayətlərin, yaxud da hökmlərin məcmusuna görə mühakimə edilmişdirsə, burada cəzadan vaxtından əvvəl azad etmək üçün məcmuya daxil olan cinayətlərin ağırlığının müddətindən asılı olaraq, yetkinlik yaşına çatmayanın cinayətinin kateqoriyası və çəkilməli olacaq cəzanın müddəti aydınlaşdırılır.

Əgər cinayətlərdən biri şəxsin yetkinlik yaşına çatmadığı dövrdə, ikinci əməl isə onun yetkinlik yaşına çatdığı dövrdə baş vermişdirsə, bunların ağırlığına uyğun nəzərdə tutulan cəzaya görə cinayətin kateqoriyası və çəkilməli olacaq cəzanın müddəti müəyyən ediləcəkdir. Məcmuya daxil olan cinayətin ağırlığı yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə törədilmişdirsə, çəkilməli olan cəzanın müddəti Məcəllənin 90-cı maddəsinə, məcmuya daxil olan nisbətən ağır cinayət 18 yaşdan sonra törədilmişdirsə, çəkilməli olan müddət CM-in 76-cı maddəsinə əsasən müəyyən edilir.

Cəzadan şərti azad edilən yetkinlik yaşına çatmayanların davranışına nəzarət xüsusi dövlət orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Yetkinlik yaşına çatmayan məhkum cəzasının çəkilmədiyi dövrdə (sınaq müddəti ərzində) yenidən qəsdən cinayət törətdikdə məhkəmə ona CM-in 67-ci maddəsində müəyyən edilən qayda üzrə hökmlərin məcmusu qaydasında cəza təyin edir. Əgər cəzadan şərti azad edilən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cəzanın çəkilmədiyi dövrdə törətdiyi cinayət yenə də yetkinlik yaşına çatmayan dövrdə baş vermişdirsə, ona hökmlərin məcmusu qaydasında təyin edilən azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın müddəti on ildən artıq ola bilməz.

CM-in 90-cı maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanların

cəzalarının başqa yüngül cəza ilə əvəz edilməsinə dair göstəriş yoxdur. Zənn edirik ki, CM-in 77-ci maddəsinin müddəaları yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlar barəsində də tətbiq edilməlidir. Məcəllənin 77-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanların cəzasının başqa yüngül cəza ilə əvəz edilməsinə aşağıdakı şərtlər daxilində yol verilir:

1) əgər yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin məhkum edildiyi cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlər kateqoriyasına aiddirsə;

2) məhkum ona təyin olunmuş cəza müddətinin ən azı üçdə bir hissəsini çəkmişdirsə.

Əgər yetkinlik yaşına çatmayan məhkumun cəzası başqa yüngül cəza ilə əvəz edilirsə, CM-in 85-ci maddəsində sadalanan nisbətən başqa yüngül cəza növündən biri seçilə bilər. Məhkəmə cəzanın çəkilməmiş müddətini başqa müddətsiz cəza ilə, məsələn, cərimə ilə də əvəz edə bilər.

Əgər cəzanın çəkilməmiş hissəsi başqa yüngül müddətli cəza ilə, məsələn, islah işləri ilə əvəz edilirsə, belə şəxs barəsində cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl cəzadan azad etmə institutu tətbiq edilə bilər.

§ 5. Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin, habelə onlar barəsində çıxarılan hökmlərin icra müddətlərinin keçməsi ilə məsuliyyətdən və cəzadan azad etmə. Məhkumluğun ödənilməsi müddətləri

Yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin keçməsi,

habelə onlar barəsində çıxarılan hökmün icra müddətinin keçməsi ilə məsuliyyətdən və cəzadan azad etmə məsələləri CM-in 91-ci, habelə 75-ci və 80-ci maddələrinin göstərişlərinə əsasən həll edilir.

Qüvvədə olan cinayət qanunu yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilməsi üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətlərinin, habelə hökmün icra müddətlərinin hesablanmasının yeni prinsiplərini müəyyən etmişdir. Həmin müddətlər yaşlı məhkumlarla müqayisədə yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində iki dəfə azaldılmışdır. Bu da cinayət hüququnun yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində humanizminin aşkar ifadəsidir.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə əsas verən və cinayətin edildiyi gündən hesablanan müddətlərdir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs yeni cinayət törətdikdə hər bir cinayətə görə müddətin axımı müstəqil hesablanır.

CM-in 91-ci və 75-ci maddələrinin göstərişlərinin müqayisəsindən belə nəticə çıxır ki, qüvvədə olan cinayət qanunu ilə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin aşağıdakı diferensial müddətləri müəyyən edilmişdir:

böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətin edildiyi gündən bir il keçdikdə;

az ağır cinayətin edildiyi gündən 3 il 6 ay keçdikdə;

ağır cinayətin edildiyi gündən 6 il keçdikdə;

xüsusilə ağır cinayətin edildiyi gündən 7 il 6 ay keçdikdə.

Cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan şəxs istintaqdan və ya məhkəmədən gizlənməmişdirsə, müddətin axımı belə hərəkətlərlə dayandırılmamışdırsa, cinayət törədildikdən sonra yuxarıda qeyd edilən müddətlər keçmişdirsə, belə şəxslər daha

cinayət məsuliyyətinə alın bilməzlər.

Məsuliyyətə cəlb etmə müddəti cinayətin faktiki başa çatdığı vaxtdan, uzanan cinayətlərdə təqsirkarın öz təşəbbüsü ilə, yaxud onun iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən cinayətin edilməsi dayandırıldığı vaxtdan, davam edən cinayətlərdə isə davam edən cinayətin tərkib hissəsi olan sonuncu cinayət əməlinin edildiyi vaxtdan başlanır.

Qüvvədə olan cinayət qanunu yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cəza nəzərdə tutan hökmün icrası müddətinin keçməsi ilə onları cəzanın icrasından azad edir. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi məsuliyyətə cəlb etmənin diferensial müddətləri ilə hökmün icra müddətləri arasında fərq qoymur.

İcra müddətləri hökm çıxarıldıqdan sonra qanunda göstərilən elə müddətlərdir ki, bu müddətlər keçənə qədər hökm icra edilməmişdirsə, belə müddətlərin keçməsi artıq hökmə təyin edilən cəzanın icrasını lüzumsuz edir. İttiham hökmünün icrası ilə bağlı qanunda göstərilən müddətlər keçmişdirsə və müddətin axımı dayandırılmamışdırsa, şəxsə təyin edilən cəza, hökmün icrası müddəti keçdiyindən, daha icra edilə bilməz.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində humanizm prinsipinin tələblərinə uyğun olaraq daha qısa məhkumluq müddətləri müəyyən edilmişdir. Qanunla yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində məhkumluq müddətləri ilə bağlı edilən güzəştlərə CM-in 83-cü və 92-ci maddələrini müqayisə etməklə aydınlıq gətirmək olar.

Qüvvədə olan cinayət qanunu ilk dəfə olaraq yaşa dolmuş məhkumlarla yetkinlik yaşına çatmayanların məhkumluq müddətlərinin ödənilməsi ilə əlaqədar fərqli diferensial müddətlər müəyyən edir. Cinayət qanunu yaşa dolmuş məhkumlarla müqayisədə yetkinlik yaşına çatmayanların məhkumluq müddətlərini iki dəfə azaldır. Belə mövqe qüvvədə olan cinayət qanu-

nunun yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində humanizmini ifadə edir.

Barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad edilən yetkinlik yaşına çatmayan şəxs məhkumluğu olmayan şəxs sayılır.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əlaqədar olmayan digər cəza növlərinə məhkum edilən və belə cəzaları çəkən yetkinlik yaşına çatmayan şəxs məhkumluğu olmayan şəxs sayılır.

Qüvvədə olan cinayət qanununa görə, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayəti və ya az ağır cinayəti etməyə görə azadlıqdan məhrum edilən və belə cəzanı çəkən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər bir il müddətinə, ağır və ya xüsusilə ağır cinayət etmək üstündə azadlıqdan məhrum edilən və belə cəzanı çəkən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər isə üç il müddətinə məhkum olmuş şəxslər sayılırlar.

Məhkumluğu ödəyən müddətlər cəzanın çəkilib qurtardığı gündən başlanır. Məhkumluq ödənildikdə, şəxsin məhkumluğu olmayan şəxs hesab edilməsi cinayət qanununun özündən irəli gəlir və bunu təsdiq edən heç bir başqa sənəd tələb edilmir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanı çəkib qurtardıqdan sonra CM-in 83-cü maddəsinin göstərişinə görə, vaxtından əvvəl məhkumluğun götürülməsi ilə bağlı məhkəməyə müraciət edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

Zabranskiy Q.İ. Soüiologiyə prestupnosti nesoverşennoletnix. Minsk, 1997.

Qaverov Q.S. Problemi nakazaniə nesoverşennoletnix prestupnikov. İrkutsk, 1986.

Ribalğskaə V.Ə. Problemi borğbı s prestupnostğö nesoverşennoletnix. İrkutsk, 1994.

Prestupnostğ i pravonaruşeniə. M., 1997.

Həsənov E.H. Yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlərin qarşısını almaq məsələləri. Bakı, Maarif, 1991.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 2. Obhaə çastğ. Pod redaküiey *N.F.Kuzneüovoy i İ.M. Təjkovoy*. M., Zerüalo, 1999.

Uqolovnoe pravo Rossiyskoy Federäüii. Obhaə çastğ. M., 2001.

XXI FƏSİL

TIBBI XARAKTERLI MƏCBURI TƏDBİRLƏR

§ 1. Cinayət hüququnda tibbi xarakterli məcburi tədbirlər institutunun inkişaf tarixi haqqında

Psixi xəstəliyi olan, cinayət qanununda göstərilən əməlləri törədən şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi institutunun qədim tarixi vardır.

Psixi xəstə olan şəxsin törətdiyi cinayətin cəzalandırılmayan əməl olmasına dair XIV əsr ingilis-sakson hüququnda və 1532-ci ildə V Karlın zamanında qəbul edilən cinayət qanunnaməsində – «Karolina»da xüsusi normalar mövcud olmuşdur.

Fransanın 1810-cu il Cinayət Məcəlləsində belə bir müddəa təsbit olunmuşdur: şüursuz vəziyyətdə olan şəxsin törətdiyi əməl nə cinayət, nə də ki, hüquq pozuntusu sayıla bilər.

Burjua cinayət hüququnun mütərəqqi müddəalarından biri də ruhi xəstəliyə tutulan şəxsin törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ görə onun cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi halının nəzərdə tutulması olmuşdur.

Fransız psixiatri F.Pinelyan (1745-1826) ilk dəfə olaraq psixiatriya sahəsində apardığı tədqiqatlarla ruhi xəstələrin törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ görə onların cəzalandırılmasının yol-verilməzliyini sübut etmişdir. Məhz onun tədqiqatları əsasında ictimai təhlükəli əməli törədən ruhi xəstə olan şəxslərə qarşı daha cinayətkar kimi deyil, xəstə kimi münasibət formalaşmışdır.

Rusiyada 1776-cı ildə II Yekaterinanın verdiyi fərmana əsasən ictimai təhlükəli əməli törədən ruhi xəstələr Suzdal monastırında saxlanılırdılar. Rusiyanın 1832-ci il cinayət qanunların-

da ilk dəfə ruhi xəstəliyi olan şəxslərin törətdiyi əmələ görə cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutu nəzərdə tutulurdu. Qeyd edilən qanunda ilk dəfə cinayət törədən ruhi xəstələrin məcburi müalicəsi müəyyən edilirdi.

Rusiyanın 1845-ci il Cinayət Qanunnaməsində anlaqsızlığın daha əhatəli anlayışı nəzərdə tutulurdu. Qeyd edilən qanuna əsasən cinayət törədən ruhi xəstələr xüsusi olaraq tikilmiş evlərdə saxlanılırdılar.

Rusiyanın 1903-cü il Cinayət Qanunnaməsində anlaqsızlığa verilən anlayışda ilk dəfə onun tibbi və hüquqi kriteriyaları xeyli dəqiqliklə müəyyən edilirdi. Sonradan Sovet Rusiyasında 1921-ci və 1926-cı illərdə qəbul edilən Cinayət Məcəllələrində anlaqsızlığa verilən anlayış 1903-cü il Cinayət Qanunnaməsinə verilən definisiya zəminində formulə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının 1922-ci il CM-in 17-ci maddəsində anlaqsızlığın anlayışı verilirdi. Anlayışda anlaqsızlığın tibbi ölçüsü xroniki ruhi xəstəliklə və ruhi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması ilə əlaqələndirilirdi. Anlaqsızlığın hüquqi (psixoloji) meyarı isə ancaq əqli momentin olmaması ilə, yəni şəxsin ictimai təhlükəli əməli törəyərkən öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək imkanının olmaması ilə əlaqələndirilirdi. Həmin anlayışa görə, psixi xəstəliyin təsiri altında şəxsin öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətinin olmaması anlaqsızlıq yaratmırdı və iradəvi ünsürün olmaması şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinə əsas vermirdi.

Cinayət törəyərkən anlaqsız hesab edilən şəxslər CM-in 46-cı maddəsinə əsasən əqli və mənəvi cəhətdən qüsurlu olan şəxslər üçün ayrılan müəssisələrdə yerləşdirilirdi. Onlar məcburi qaydada müalicə edilirdilər. Belə şəxslərə bu və ya başqa vəzifə tutmaq, müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq qadağan edilirdi.

Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il Cinayət Məcəlləsinin 11-ci maddəsində anlaqsızlığın anlayışı xeyli dəqiqləşdirilmişdir. Məcəllənin 11-ci maddəsində əvvəlki Məcəllədə olduğu kimi «anlaqsızlığın» adı çəkilməsə də, onun məzmunu xeyli aydınlıqla təsbit edilmişdi. Hətta 1927-ci il CM-in 11-ci maddəsində anlaqsızlığın hüquqi (psixoloji) kriteriyası dəqiqləşdirilirdi. Bu anlayışa həm də «iradəvi» ünsür – «öz hərəkətlərini idarə etmək imkanının olmaması» da daxil edilirdi.

Azərbaycan Respublikasının 1927-ci il CM tibbi xarakterli sosial müdafiə tədbirləri tətbiq edilən şəxsləri mühafizə altında olan müalicə müəssisəsində yerləşdirməni və məcburi müalicəni, habelə təcrid etməklə müalicə-tərbiyə müəssisələrində yerləşdirməni nəzərdə tuturdu. İnqilabdan əvvəlki qanunvericilikdən fərqli olaraq, tibbi xarakterli məcburi müalicə tədbirləri Xalq Ədliyyə Komissarlığı ilə Xalq Səhiyyə Komissarlığının birgə hazırladığı təlimatla tənzim edilirdi. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər daha əhatəli formada Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il CM-də müəyyən edilmişdi. Məcəllənin 54-cü maddəsində ilk dəfə olaraq tibbi xarakterli məcburi müalicə tədbirlərinin növləri və onların tətbiqi şərtləri göstərilirdi.

Xəstəliyin xarakterindən, törədilən cinayətin ağırlığından, şəxsiyyətin təhlükəliliyindən asılı olaraq məcburi tədbirlər **ümumi tipli**, yaxud da **xüsusi tipli** psixiatriya xəstəxanalarında həyata keçirilirdi. Xüsusi tipli psixiatriya xəstəxanaları Daxili İşlər Nazirliyi sistemində idi və nazirlik tərəfindən idarə olunurdu.

Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 18 fevral 1988-ci il tarixli Fərmanı ilə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin sisteminə dəyişiklik edildi: CM-in 54-cü maddəsinin mətni yeni redaksiyada verildi.

Qeyd edilən dəyişiklikdən sonra anlaqsız vəziyyətdə cinayət

törädən şəxslər aşağıda göstərilən psixiatriya xəstəxanasında yerləşdirilirdi:

- 1) adi müşahidə altında psixiatriya xəstəxanasına qoyma;
- 2) güclü müşahidə altında psixiatriya xəstəxanasına qoyma;
- 3) ciddi müşahidə altında psixiatriya xəstəxanasına qoyma.

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin təyin edilməsi, dəyişdirilməsi və dayandırılması qaydaları Cinayət Məcəlləsində müəyyən edilirdi. Sərxoş vəziyyətdə cinayət törədən alkoqoliklər və narkomanlar barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqini nəzərdə tutan norma ilk dəfə olaraq cinayət qanununa daxil edildi (CM-in 55-ci maddəsində dəyişiklik edildi).

Güclü və ya ciddi müşahidə altında psixiatriya xəstəxanasına qoyulan şəxslər onların yeni ictimai təhlükəli əməl törətməsini istisna edən şəraitdə saxlanılırdılar.

Məhkəmə tibbi xarakterli məcburi tədbir təyin edilməsini zəruri hesab etdikdə, həmin tədbirin növünü şəxsin ruhi xəstəliyindən, onun etdiyi əməlin xarakterindən və ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən asılı olaraq seçirdi.

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər institutunun sonrakı inkişafı respublikaların yeni cinayət məəcəllələrinin model layihəsinin hazırlanması ilə bağlı olmuşdur. Bu sahədə əsas yenilik ondan ibarətdir ki, ilk dəfə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər, tərbiyəvi xarakterli tədbirlərdən ayrılıqda verilmişdir. Öncə qüvvədə olan 1960-cı il CM-də bu tədbirlər bir fəsildə nəzərdə tutulurdu. Lakin bu tədbirlər hüquqi təbiətinə, əsaslarına və tətbiqi məqsədinə görə bir-birindən fərqlənirdi. Bu səbəbdən də qeyd edilən institutların bir-birindən ayrı halda təsbit edilməsinə ehtiyac var idi.

Qüvvədə olan CM-də tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin daha aydın əsasları müəyyən edilmişdir: a) cinayət qanununda nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməlin törədilmə-

si; b) şəxsin psixi xəstəliyinin olması, yaxud onun alkoqolik və ya narkoman olması; c) psixi vəziyyətinə görə şəxsin əhatəyə və ya özünə zərər yetirmək təhlükəsinin olması.

Əvvəlki qanundan fərqli olaraq qüvvədə olan cinayət qanununda tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin məqsədi qanunda təsbit edilmişdir. Belə məqsəd psixi xəstə olan şəxsi müalicə etməkdən, yaxud da şəxsin psixi vəziyyətinin dəyişdirilməsinə nail olmaqdan ibarətdir.

Qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 93-99-cu maddələrində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərlə bağlı məsələlər tənzim edilir.

§ 2. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi əsasları və məqsədləri

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər cəzaya bənzəsə də, cəzanın növü sayılmır. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlər məhkəmə tərəfindən dövlət adından tətbiq edilir, onların icrası dövlətin məcburiyyət qüvvəsinə söykənir.

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi əsasları, tətbiqi məqsədləri, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin növləri, belə tədbirlərin tətbiqi, onların müddətinin uzadılması, dəyişdirilməsi və dayandırılması, bunların cinayət-hüquqi əhəmiyyəti kimi məsələlər CM-in 93-cü maddəsi ilə tənzimlənir.

CM-in 93-cü maddəsinin göstərişinə görə, tibbi xarakterli məcburi tədbirlər cinayət törədən aşağıdakı şəxslərə tətbiq edilir:

cinayət törədən zaman anlaqsız vəziyyətdə olan şəxslərə;

cinayət törətdikdən sonra cəzanın təyin edilməsini və ya onun icrasını istisna edən psixi xəstəliyi müəyyən edilən şəxs-

lərə;

cinayət törətmiş və anlaqlılığı istisna etməyən psixi pozuntuya mübtəla olan şəxslərə;

cinayət törətmiş, alkoqolizmdən və ya narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslərə.

Cinayət törədən və psixi pozuntuya mübtəla olan yuxarıda sadalanan şəxslər özü üçün, cəmiyyət üçün, yaşadığı və olduğu əhatə üçün təhlükə yaratdıqda onların barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir.

CM-in 93-cü maddəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin anlayışı verilmir. Bu tədbirlər müalicə-reabilitasiya xarakterli tədbirlərdir. Onlar cinayət törədən şəxs barəsində tətbiq edildiyi üçün belə tədbirlərin tətbiqi əsası cinayət qanunvericiliklə, onların tənzihi cinayət-prosessual qanunvericiliklə, icrası qaydaları isə cəza-icra qanunu ilə həyata keçirilir.

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi şəxsi psixi pozuntu halından çıxarmaqla müalicə etmək, yaxud da onun psixi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, bununla onu cəmiyyətin təhlükəsiz üzvünə çevirmək, yaxud da yeni ictimai təhlükəli əməlin törədilməsi ehtimalını minimuma endirmək məqsədi güdür. Buna görə göstərilən tədbirlər: a) öz məzmununa görə xəstənin əhatəsinin və müalicə dövründə onun özünün təhlükəsizliyini təmin edir; b) məhkəmənin qanuni və əsaslı qərarına əsasən xəstə şəxsin arzusundan, onun razılığının olub-olmamasından, qanuni nümayəndəsinin arzu və istəyindən asılı olmayaraq tətbiq edilir və hüquqi məcburiyyət qaydasında həyata keçirilir.

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin təyin edilməsi, davam etdirilməsi, dəyişdirilməsi və dayandırılması həkim-psixiatriyin diaqnozuna və psixi pozuntunun inkişafı proqnozuna əsaslanır. Belə tədbirlər təyin edilərkən şəxsin yol verdiyi hərəkətin (yaxud hərəkətsizliyin) xarakterini dərk etmək və ona rəhbərlik

etmək qabiliyyəti, onun ictimai təhlükəli əməldən özünü çəkindirmək imkanlarına malik olub-olmaması həkim-psixiatrın verdiyi qiymətlə əlaqələndirilir.

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi, onların dəyişdirilməsi və dayandırılması məhkəmənin müstəsna səlahiyyətinə daxil olan məsələlərdəndir. Psixiatriya ekspertizasının rəyi məhkəmə üçün heç də həmişə məcburi deyildir. Xəstənin şəxsiyyətini və davranışını xarakterizə edən, onun əhatə və özü üçün təhlükəli olub-olmamasına münasibətdə qeyd edilən ekspert rəyinə başqa sübut mənbələri ilə birlikdə eyni mövqedən qiymət verilir.

Ümumiyyətlə, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi şəxs barəsində məhkumluq yaratmır.

Cinayət törədən və anlaqlı vəziyyətdə olan şəxs barəsində eyni vaxtda həm cəza, həm də tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmişdirsə, şəxsin amnistiya, yaxud da bağışlama aktına əsasən cəzadan azad edilməsi, onun barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirin dayandırılmasına əsas ola bilməz. Başqa sözlə, cinayət törədən və barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilən şəxs amnistiya və ya bağışlama qaydasında belə tədbirlərdən azad edilə bilməz.

Psixi pozuntusu olan şəxsin törətdiyi cinayət qanuna əsasən dekriminallaşdırılırsa, şəxs barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqini zəruri edən şərait aradan qalxır. Belə hallarda müvafiq istintaq orqanı şəxsin psixi pozuntusu ilə bağlı olan materialları onun müalicəsini təşkil etmək üçün səhiyyə orqanlarına, yaxud da ümumi əsaslar üzrə psixonevroloji müəssisələrə göndərir.

Reabilitasiyaya əsas olmadan şəxsi cinayət məsuliyyətindən (CM-in 72-75-ci maddələri), yaxud da cəzadan azad etmədə (CM-in 89.2-ci maddəsi), CM-in 93.2-ci maddəsinin göstərişi-

nə uyğun olaraq, belə şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi istisna edilmir.

Cinayət törədən və anlaqlılığı istisna etməyən psixi pozuntu vəziyyətində olan şəxslərə də tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edilə bilər.

CM-in 93.4-cü maddəsinin göstərişi cinayət törədən və sər-xoşluğa, eləcə də tibbdənkənar narkotik maddələrin qəbuluna meyl göstərənlərə aid edilir. Bu bənd «alkoqolizm» və ya «narkomaniya» xəstəliyi diaqnozu ilə və onlara qiymət verilməsi ilə bağlıdır. Şəxsdə alkoqola və narkotik maddələrin qəbuluna fizioloji və psixoloji qarşısızalmaz bağlılığın olduğu verilən tibbi arayışla, xəstəlik tarixindən çıxarışla deyil, məhkəmə ekspertizasının rəyi ilə müəyyən edilməlidir.

Məcəllənin 93-cü maddəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin dairəsi dəqiq müəyyən edilmişdir. Törətdikləri cinayətlərə görə cəza çəkən məhkumlar psixi xəstəliyə tutulduqda onların müalicəsinin təşkili CİM-ə əsasən həyata keçirilir. Belə hallarda CM-in 93-cü maddəsi üzrə müəyyən edilən tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilməz.

Psixi xəstəliklərdən və ruhi pozuntulardan əziyyət çəkən məhkumlar, belə xəstəlik onları anlaqsız vəziyyətə saldırsa, həkim müşahidəsi altında xüsusi müəssisələrdə yerləşdirilirlər. Əgər psixi xəstəlik belə məhkumları anlaqsız vəziyyətə saldırsa, onlar cəza çəkməkdən azad edilməli, sosial psixiatrik reabilitasiyası vacibdirsə, onların müvafiq səhiyyə orqanlarında müalicə üçün yerləşdirilməsi razılaşdırılmalıdır.

Məhkəmə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər təyin edərkən onun tətbiq edilən müddəti göstərmir, belə tədbirlərin icra edildiyi yer haqqında da göstəriş olmur. Məhkəmə qərarında tibbi xarakterli məcburi tədbirin icra ediləcəyi psixiatrik müəssisənin növü göstərilir. Belə qərarın icrasının təşkili isə müva-

fiq əraziyə xidmət edən səhiyyə orqanına həvalə edilir.

Müstəntiqin və ya məhkəmənin icraatında olan iş üzrə psixi pozğunluqla bağlı köməksiz vəziyyətdə olduqlarından, əhatə və özləri üçün təhlükə yaratdıqlarından şübhəli şəxsə, təqsirləndirilən şəxsə təxirəsalınmaz psixiatrik yardım zəruri olduqda belə kömək göstərmək müvafiq səhiyyə orqanına həvalə edilir.

CM-in 93.1-ci maddəsində sadalanan hər hansı hal üzrə (CM-in 93.1.1-93.1.4-cü maddələri) cinayət törədən şəxsin psixi vəziyyətinə görə artıq yenidən ictimai təhlükəli əməl törətmək ehtimalı olmazsa, məhkəmə CM-in 93.4-cü maddəsində göstərilən qaydada qərar qəbul edə bilər. Qeyd edilən halda məhkəmənin səlahiyyəti materialları səhiyyə orqanına göndərməklə məhdudlaşır. Buna o halda zərurət yaranır ki, cinayət törədən şəxsdə psixi pozğunluğun olduğu və ona ümumi əsaslarla psixi yardım edilməsinin zəruri olması haqda səhiyyə orqanına ilk məlumat verilir. Səhiyyə orqanı materialı qəbul etdikdən sonra görülən tədbir haqqında məhkəməyə məlumat verir.

Cinayət qanununda ilk dəfə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin məqsədi müəyyən edilmişdir. Belə tədbirlər öz məzmununa görə tibbi xarakterli olduğundan onların tətbiqində birinci dərəcəli məqsəd şəxsin müalicə edilməsidir.

Cəzadan fərqli olaraq, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi sosial ədaləti bərqərar etmək məqsədi güdmür. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqində güdülən ikinci məqsəd şəxs tərəfindən törədilə biləcək yeni ictimai təhlükəli əməlin qarşısını almaqdan ibarətdir.

Anlaqsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əmələ yol verən şəxsə tətbiq edilən tibbi xarakterli məcburi tədbirlər cinayətlə bağlı olmadığından, belə tədbirlər cəzanın funksiyası ilə nə tam, nə də qismən əlaqədə olur.

Anlaqlı vәziyyәtdә cinayәt törәdән, lakin sonradan psixi pozuntuya mәruz qalan şəxslәр barәsindә tәtbiq edilән tibbi xarakterli mәcburi tәdbirlәр dә müstәqil mәqsәdlә realizә edilir. Belә mәqsәd cәzanın mәqsәdi ilә birbaşa baęlı olmur. Bununla belә, şəxsin psixi vәziyyәtinin yaxşılaşması, onun müalicә olunması cәzanın mәqsәdinә nail olunmasını asanlaşdırır.

Şəxsin müalicә olunması, psixi vәziyyәtinin yaxşılaşması vә bәrpа olunması, mәhkumun islah tәsir tәdbirlәrinә həssaslığını artırır, onun sosial reabilitasiyaya hazır olmasını fәallaşdırır.

CM-in maddәsindә *iki müstәqil mәqsәd* fәrqlәndirilir: *şəxsin müalicəsi vә psixi vәziyyәtinin yaxşılaşdırılması* vә *onun tərəfindән törәdilә bilәcәk yeni ictimai təhlükәli әmәlin qarşısının alınması*. Burada qeyd edilән ikinci mәqsәd şəxsin yēnidән ictimai təhlükәli әmәl törәtmәsinin qarşısını almaq, birinci mәqsәddән – onun müalicә olunmasından, psixi vәziyyәtinin bәrpasından, emosional-iradi qüsurunun aradan qalxmasından, tәnqidi tәfәkkürünün bәrqәrar olmasından asılıdır.

Törәtdikləri cinayәtә görә cәza çәkән mәhdud anlaqlı şəxslәр, alkoqolik vә narkomanlar barәsindә tibbi xarakterli mәcburi tәdbirlәrin tәtbiq edilməsi dә onların islah edilmәsinә kömək etmәk mәqsәdi güdür.

§ 3. Tibbi xarakterli mәcburi tәdbirlәrin növlәri

Qüvvәdә olan cinayәt qanunvericiliyi әvvәlki CM-dән fәrqli olaraq sәhiyyә haqqında qanunvericiliyin müәyyән etdiyi prinsiplәrә riayәt etmәklә tibbi xarakterli mәcburi tәdbirlәrin növlәrini konkretləşdirmişdir.

Mәcburi tәdbirlәrin növlәri mәhkәмә psixiatriya ekspertizasının rәyi nәzәrә alınmaqla müәyyән edilir.

СМ-in 95.1-ci maddəsində məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatriya müalicəsi tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin müstəqil növü kimi müəyyən edilir.

Məcburi ambulatoriya müşahidəsi və müalicəsi o zaman təyin edilir ki, psixi vəziyyətinə görə şəxsin psixiatriya stasionarlarında yerləşdirilməsinə və müalicəsinə ehtiyac olmasın.

Tibbi göstəricilərdən asılı olaraq ambulatoriya psixiatrik kömək – məsləhət, müalicə köməyi, yaxud dispanser müşahidəsi növündə ola bilər. Belə müşahidə xroniki və uzanan müddətə psixi pozuntunun ağır sabit, yaxud xəstəliyin dərinləşməyə doğru istiqamətlənməsi hallarında şəxsin razılığında asılı olmayaraq müəyyən edilir.

Məcburi ambulatoriya müşahidəsi və psixiatr müalicəsi törədilən cinayətin və şəxsdə baş verən psixi pozuntunun xarakterinə görə, bir qayda olaraq, cəmiyyət üçün böyük təhlükə törətməyən şəxslər barəsində tətbiq edilir.

Psixiatriya stasionarları səhiyyə sisteminə daxildir. Məhkəmənin qərarı ilə psixiatriya stasionarında yerləşdirilərək məcburi müalicəsi müəyyən edilən xəstələrin hüquqları «Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu ilə təmin edilir.

Məhkəmənin qərarı ilə psixiatriya stasionarında müalicə olunan şəxs hər hansı bir işə cəlb edilərsə və tətbiq etdiyi əməyə görə ona əmək haqqı verilməzsə, şəxs bu barədə hakimiyyət və icra orqanına, prokurorluğa, məhkəməyə senzurdan kənar ərizə, yaxud şikayətlə müraciət edə bilər. Başqa xəstələrlə bərabər psixiatriya stasionarında müalicə edilən şəxsin qanunda nəzərdə tutulan hüquqları şəxsin özünün və digər xəstələrin mənafeyini və təhlükəsizliyini nəzərə almaqla məhdudlaşdırıla bilər.

Psixiatriya stasionarında yerləşdirilən şəxslər belə müalicə

mərkəzində olduqları bütün müddət ərzində əmək qabiliyyəti olmayan şəxslər sayılır və onlar dövlətdən ictimai sığorta üzrə müavinət almaq, yaxud da ümumi əsaslarla pensiya almaq hüququna malikdirlər.

СМ-in 95-ci maddəsində məcburi müalicənin həyata keçirildiyi psixiatriya stasionarının üç növü fərqləndirilir:

ümumi tipli psixiatriya stasionarı;

ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarı;

intensiv müşahidə rejimi olan ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarı.

Ümumi tipli psixiatriya stasionarında məcburi müalicə keçən şəxslər adi xəstələrin saxlandığı şəraitə uyğun şəraitdə saxlanırlar.

İxtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarında məcburi müalicə olunan xəstələr tərəfindən yenidən törədilə biləcək ictimai təhlükəli əməllərin qarşısını almaq məqsədi ilə onlar üzərində gücləndirilmiş nəzarət həyata keçirilir.

İntensiv müşahidə gücləndirilmiş nəzarət altında ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarında məhdud dairədən olan (anlaqsız, yaxud da psixi pozuntuya məruz qalan), özünün psixi vəziyyətinə və törətdiyi cinayətin xarakterinə görə cəmiyyət üçün xüsusi təhlükə təşkil edən və gücləndirilmiş müşahidə şəraitində saxlanmağa və müalicəyə ehtiyacı olan şəxslər saxlanılır.

Alkoqoldan və narkotikdən asılı olan (aludə olan), yaxud psixi pozuntuya mübtəla olan, lakin anlaqlılığını aradan qaldırmayan cinayət törədən şəxslər barəsində məhkəmə yalnız cəza təyin edərkən tibbi xarakterli məcburi tədbir də təyin edir.

Təyin edilən cəza azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan hallarda tibbi xarakterli məcburi tədbirlər müvafiq müalicə və əmək rejimi olan (məsələn, psixonevroloji dispanserin

narkoloji şöbəsi), başqa sözlə, onlar üzərində məcburi ambulator müşahidəsi həyata keçirən və psixiatr müalicəsi apan tibb müəssisəsində icra olunur.

Törədilən cinayətə görə azadlıqdan məhrum edilən şəxsin alkoqoldan və narkotik maddələrə aludəçilikdən xilas olması, habelə mövcud psixi pozğunluğunun müalicəsi üçün tibbi xarakterli məcburi tədbirlər cəzaçəkmə müəssisəsi rejimi çərçivəsində icra edilir. Cəza çəkilib qurtardıqdan sonra, əgər məhkəmə belə tibbi xarakterli tədbirlərin tətbiqinin davam etdirilməsini zəruri sayırsa, belə məcburi tədbirlər məhkumun yaşayış yeri üzrə mövcud səhiyyə müəssisəsində həyata keçirilir.

Məcburi ambulatoriya müşahidəsi altında olma növünün seçilməsi üçün əsas göstərici cinayət törədənin psixi vəziyyətidir. Psixi vəziyyətinə görə belə şəxsə psixiatriya stasionarında müalicə təyin etməyə ehtiyac olmur.

Ambulatoriya müşahidəsi altında olmanın zəruriliyi haqda qərar məhkəmə-psixiatriya ekspertizası keçirilən zaman həkim-psixiatr komissiyası tərəfindən qəbul edilir. Ambulatoriya müşahidəsi məcburi xarakter daşısa da, şəxsi azadlıqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı deyildir. Bu, məcburi müalicənin ən yumşaq növüdür. Məcburi ambulatoriya müalicəsi o halda tətbiq edilir ki, xəstə özünün əsas həyatı tələbatlarını müstəqil həll etmək imkanına malik olur.

«Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu ambulator psixiatrik köməyin iki növünü müəyyən edir: məsləhət-müalicə yardımı və dispanser müşahidəsi. Bunlardan ancaq ikinci növ tədbir tibbi xarakterli məcburi tədbir qismində tətbiq edilir. Buna görə də məhkəmə öz qərarında ancaq ambulator (dispanser) məcburi müşahidəsi və müalicəsini təyin etdiyini göstərməlidir.

Həmin qanunda cinayət törədən şəxsin vəziyyətinin həkim-

psixiatr tərəfindən müayinə edilməsi, zəruri müalicə və sosial yardım göstərmək yolu ilə müntəzəm müşahidənin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Barəsində belə məcburi müalicə təyini edilən şəxs dispanserə gəlməkdən imtina etdikdə, yaxud da həkim-psixiatr xəstənin yaşadığı mənzilə buraxılmadıqda, polis əməkdaşlarının köməyi ilə belə maneələr aradan qaldırılır, xəstənin dispanserə gəlişi təmin edilir.

Psixiatriya stasionarında yerləşdirmək üçün əsaslar «Psixiatriya yardımını haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmişdir. Psixiatriya stasionarında yerləşdirmək üçün əsas, şəxsdə psixi pozuntunun olması və stasionar şəraitində müayinə və müalicə aparılması haqqında həkim-psixiatrın rəyi və ya məhkəmənin qətnaməsidir.

Şəxs psixiatriya stasionarında o halda yerləşdirilir ki, onda ağır xarakterli psixi pozğunluğun olduğu müəyyən edilir və onun yalnız stasionar şəraitində müayinəsi və müalicəsi mümkün sayılır.

Belə psixi xəstələr özü və əhatəsi üçün bilavasitə təhlükə yaradırlar: onlar öz həyatı tələbatlarını müstəqil ödəmək qabiliyyətinə malik olmurlar; onlara psixiatrik yardım göstərilməzsə, psixi vəziyyətləri daha da pisləşir və nəticədə onların səhhətinə ciddi ziyan yetirilmiş olur.

Məhkəmə psixiatriya stasionarı növünü təyin edərkən şəxsin psixi vəziyyəti nəzərə alınır. Anlaqsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əməli törədən, cinayət törətdikdən sonra anlaqsız vəziyyətə düşən şəxslər, eləcə də cinayət törədən və anlaqlılığını itisnə etməyən, lakin psixi pozğunluğa malik olan şəxslər, eləcə də cinayət törədən, lakin alkoqolizmdən və narkomaniyadan müalicəsi zəruri hesab edilən şəxslər psixiatriya stasionarında yerləşdirilə bilərlər.

CM-in 95-ci maddəsində müxtəlif dərəcədə psixi pozğunlu-

ğa malik olan şəxslərin yerləşdirilə biləcəyi psixiatriya stasionarlarının tipləri müəyyən edilir.

Məhkəmə şəxsin psixiatriya stasionarına göndərilməsi haqda qərar çıxararkən xəstənin barəsində tətbiqi təmin edilə bilən müalicə və müşahidə şəraitini nəzərə alır.

Psixiatrik stasionar müəssisələr məcburi müalicənin aşağıdakı növlərini təmin edir: a) müşahidə; b) intensiv müşahidə; c) daimi müşahidə; ç) daimi və intensiv müşahidə.

Ümumi tipli psixiatrik stasionarda intensiv müşahidəyə ehtiyacı olmayan, psixi vəziyyəti ancaq stasionar müalicə və müşahidə tələb edən şəxslər yerləşdirilir. Müşahidənin intensivliyi dedikdə, müalicə aparən müəssisənin xəstənin üzərində həyata keçirdiyi nəzarətin dərəcəsi anlaşılır.

Məhdudiyətləri nisbətən yumşaq olan *stasionar psixiatrik yardım* imkan daxilində xəstənin və digər şəxslərin təhlükəsizliyini təmin edir. Eyni zamanda xəstənin tibb heyəti tərəfindən hüquqlarının qorunması da həyata keçirilir.

CM-in 93-cü maddəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair təsbit olunan göstəriş, öncə qüvvədə olan CM-in 54-cü maddəsində məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair müəyyən edilən əsaslardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. 1960-cı il CM tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqini tək-cə şəxsin psixi vəziyyətindən deyil, həm də törədilən cinayətin xarakterindən asılı edirdi. Şəxsin törətdiyi cinayət şəxsiyyət olan edilən cinayət deyildisə, belə ruhi xəstələr güclü müşahidə altında olan psixiatrik xəstəxanaya göndərilirdi.

Qüvvədə olan cinayət qanununun 95-ci maddəsində isə psixiatriya stasionarının tiplərinin fərqləndirilməsi ancaq tibbi kriteriyaya söykənir. Şəxsin psixi vəziyyətindən asılı olaraq müxtəlif dərəcəli intensivliklə müşahidəsi olan stasionar tiplər müəyyən edilir.

Daimi müşahidə elə müşahidədir ki, burada müalicədə olan xəstə öz psixi vəziyyətinə görə tibb işçilərinin daimi nəzarəti altında olur.

İntensiv və daimi müşahidə müəyyən edən ixtisaslaşdırılmış psixiatriya stasionarlarında psixi vəziyyətinə görə özü və kənar şəxslər üçün xüsusi təhlükə təşkil edən şəxslər barəsində məcburi müalicə aparılır. Belə stasionarların məzmunu güclü nəzarətlə bağlıdır. Səhiyyə haqqında qanunvericilik psixiatrik yardımın həyata keçirilməsi üçün təhlükəsizlik tədbirləri müəyyən edir. Bununla bərabər, belə müəssisədə müalicə olunan şəxsin hüquqlarının qorunmasını təmin etmək üçün nəzarətin intensivlik həddi müəyyən edilir.

Şəxsin hərəkətlərinin özü və kənar şəxslər üçün yaratdığı təhlükənin başqa yolla aradan qaldırılması mümkün olmayan hallarda, onun barəsində fiziki məcburiyyət və təcrid etmə tədbiri tətbiq edilə bilər. Psixiatriya stasionarında müalicə şəraiti və müşahidə metodu Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

§ 4. Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinin uzadılması, dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi

Məcburi müalicənin gedişi prosesində şəxsin psixi vəziyyəti yaxşılaşa, yaxud da əksinə, pisləşə bilər. Nəticədən asılı olaraq qüvvədə olan cinayət qanunu məcburi müalicənin dəyişdirilməsini, davam etdirilməsini, habelə dayandırılmasını nəzərdə tutur.

Öncə qüvvədə olan cinayət qanunundan fərqli olaraq, qüvvədə olan cinayət qanunu tibbi xarakterli məcburi müalicə tədbirlərinin təyini və icrası prosesi üzərində nəzarəti xeyli güc-

lөndirir.

Qüvvədə olan qanunvericilik tibbi xarakterli məcburi müalicənin təyin edilməsini və müalicə müddətinin uzadılmasını ancaq məhkəmənin səlahiyyətinə aid edir. Ümumiyyətlə, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin dəyişdirilməsi və dayandırılması qanunla dəqiq tənzim olunur. Xəstənin psixiatriya stasionarında müalicə keçməsi qaydası və müalicənin müddətinin uzadılması «Psixiatriya yardımı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir.

Məhkəmə ilk dəfə tibbi xarakterli məcburi müalicəni təyin edərkən onun müddətini müəyyən etmir. «Psixiatriya yardımı haqqında» 12 iyun 2001-ci il tarixli Qanuna əsasən, hakim ictimai təhlükəli əmələ yol verən şəxsin xəstələnməsinə görə onun barəsində müalicənin müəyyən edilməsinə dair verdiyi ərizəyə baxır, onu ya təmin edir, yaxud da rədd edir. Ərizənin təmin olunması barədə hakim qərar verdikdə, belə qərar xəstənin xəstəxanaya qəbul edilməsi və bundan sonra da psixiatriya stasionarında saxlanması üçün əsas olur.

Psixiatriya stasionarında yerləşdirilmiş xəstənin psixiatriya yardımı göstərilərkən hüquqlarını və qanuni mənafələrini pozan tibb, sosial təminat və təhsil işçilərinin hərəkətlərindən qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada yuxarı orqana (yuxarı vəzifəli şəxsə), prokurorluğa və (və ya) bilavasitə məhkəməyə şikayət edilə bilər.

Barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etmək üçün psixiatriya stasionarında yerləşdirilən şəxsin müalicəsi buna nə qədər əsas varsa, bir o qədər davam etdirilir.

Şəxsin psixi vəziyyəti üzərində nəzarətin və məcburi müalicənin effektivliyi olub-olmamasını müəyyən etmək üçün müəyyən zaman intervallarında müntəzəm həkim psixiatr komissiyası xəstəni rəsmi müayinədən keçirir, belə komissiyanın gəldiyi

qərarda müalicənin uzadılıb-uzadılmamasına dair xüsusi qeyd olur.

Altı aydan artıq psixiatriya stasionarında müalicə olunan şəxsin psixi vəziyyətində dəyişikliyin baş verib-verməməsinə, müalicənin uzadılmasına dair qərara gəlmək üçün hər altı aydan bir həkim-psixiatr komissiyasının müayinəsi keçirilir və rəsmi rəy yazılır. Həkim-psixiatr komissiyasının rəyinə əsasən, müalicə aparan tibb müəssisəsinin müdiriyyəti hakimə məcburi müalicənin uzadılmasına dair təqdimat verir.

Qanuna görə, psixiatriya stasionarında məcburi qaydada yerləşdirilən şəxs ilk altı ay ərzində ayda bir dəfədən az olmayaraq hospitalizasiyanın uzadılması haqqında məsələni həll etmək üçün psixiatriya müəssisəsinin həkim-psixiatr komissiyası tərəfindən müayinə olunmalıdır. Həkim-psixiatr komissiyasının müayinəsi zamanı şəxsin psixi xəstəliyinin olub-olmaması müəyyən edilir, onun psixiatrik köməyə ehtiyacının olub-olmaması, hansı növ köməyin göstərilməsinin zəruri olduğu aydınlaşdırılır.

Məcburi tədbirlərin dayandırılmasına və ya dəyişdirilməsinə əsas olmadıqda, məhkəmə psixiatrik müalicənin uzadılmasına dair qərar qəbul edir. Məcburi müalicənin ilk dəfə uzadılması müalicənin başladığı gündən altı ay keçdikdən sonra həyata keçirilir, bundan sonra məcburi müalicə müddətinin uzadılması hər il həyata keçirilir. Qanunun bu göstərişinə uyğun olaraq psixiatrik müalicənin uzadılması haqda hakim hər il qərar qəbul edir (adı çəkilən Qanunun 29-cu maddəsi).

CM-in 98.3-cü maddəsində məcburi müalicənin dəyişdirilməsi və dayandırılması qaydaları nəzərdə tutulur.

Stasionarda saxlama və müşahidə rejiminin yumşaldılması və ya sərtləşdirilməsi xəstənin psixi vəziyyətində baş verən dəyişiklikdən asılıdır. Məhkəmə müalicə edilənin psixi vəziyyə-

tində baş verən dəyişiklik əsasında psixiatriya stasionarının tipini dəyişə bilər, yaxud da stasionar müalicəni ambulator müalicə ilə əvəz edə bilər.

Xəstənin psixi vəziyyətində baş verən dəyişiklik həkim-psixiatr komissiyasının rəyində təsbit edilir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində məcburi müalicənin tətbiqinin dayandırılmasından doğan nəticələrə ciddi dəyişiklik edilmişdir. Öncə qüvvədə olan qanuna görə, məhkəmə məcburi müalicəni dayandırdıqda psixi xəstə qohumlarının himayəsinə verilir. Qüvvədə olan CM-in 98.4-cü maddəsinin göstərişinə əsasən, şəxsin psixiatriya stasionarında məcburi müalicəsi dayandırıldıqda, məhkəmə məcburi müalicədə olan şəxs barəsindəki materialları, onun müalicə edilməsi məsələsini həll etmək üçün, yaxud da səhiyyə qanunvericiliyində nəzərdə tutulan qaydada onun sosial təminatlı psixonevroloji müəssisədə yerləşdirilməsi üçün səhiyyə orqanına göndərir.

Xəstənin qeyd edilən tiptən olan müalicə müəssisəsində yerləşdirilməsinin əsası həkim-psixiatrın iştirakı ilə həkim komissiyasının rəyi hesab edilir. Komissiyanın rəyinə əsasən, məhkəmə şəxsin barəsində tətbiq edilən məcburi müalicəni dəyişsə də, psixi vəziyyətinə görə onu psixonevroloji müəssisədə yerləşdirir.

Psixonevroloji müəssisədə yaşayan şəxs psixiatriya stasionarında müalicə olunan şəxsin hüquqlarından istifadə edir. Müdiriyyət hər dəfə belə şəxsin psixi vəziyyəti ilə bağlı həkim-psixiatr komissiyasının rəyini alır, onun yenə də psixonevroloji müəssisədə saxlanılmasının zəruri olub-olmaması aydınlaşdırılır.

Psixiatriya stasionarında olma vaxtı, belə müəssisələrdə şəxsin faktiki müalicə olunduğu müddəti nəzərdə tutur. Şəxsin stasionarda olduğu müddətin başlanğıcı uçot sənədlərində apa-

rılan qeydiyyat tarixindən hesablanır. «Psixiatriya yardımı haqqında» Qanuna əsasən, şəxsin psixi vəziyyətinə dair rəy verildiyi müddət də şəxsin psixiatriya stasionarında olma müddətinə daxil edilir. Qanuna görə, psixiatriya müəssisəsinə daxil olan şəxs barəsində həkim-psixiatr komissiyası tərəfindən 48 saat ərzində rəy verilir. Qəbul edilən rəydə hospitalizasiya əsaslı sayıldıqda, xəstə şəxsin stasionarda qalması məsələsini həll etmək üçün həkim-psixiatr komissiyasının rəyi 48 saat ərzində məhkəməyə göndərilir. Beləliklə, şəxsin psixi vəziyyətinin aydınlaşdırılması ilə bağlı rəyin verildiyi müddət, habelə rəyin məhkəməyə göndərildiyi müddət şəxsin məcburi psixiatrik müalicəsi müddətinə daxil edilir.

Cinayət törətdikdən sonra şəxsdə yaranan psixi pozuntu onu anlaşıq vəziyyətə salmışdırsa, yaxud şəxs anlaşsızlıqla əlaqədar olmayan psixi pozuntuya məruz qalmışdırsa və buna görə də psixiatriya stasionarında müalicə edilmiş şəxslərə müalicə olunduqdan sonra cəza təyin edilərsə, yaxud da əvvəlcə təyin edilən cəzanın icrası bərpa olunarsa, onların stasionarda qaldıqları və müalicə olunduqları müddət günə-gün hesabı ilə çəkməli olacaqları cəza müddətindən çıxılır.

CM-in 99-cu maddəsinin belə mövqeyi insan hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması haqqında Avropa Konvensiyasının mövqeyinə uyğundur. Belə ki, Konvensiyanın 5-ci maddəsində ruhi xəstələrin, alkoqoliklərin və narkomanların qanuni saxlanması azadlıqdan məhrum etmənin növü kimi qiymətləndirilir.

CM-in 99-cu maddəsində psixi xəstə olan, psixiatriya stasionarında məcburi müalicə edilən və müalicəsi başa çatdırılan şəxslərə azadlığın məhdudlaşdırılması, islah işləri və ya ictimai işlər növündə cəza növləri tətbiq edilərsə, psixiatriya stasionarında qalma müddətinin qeyd edilən cəza növlərinə hesab-

lanması qaydası nəzərdə tutulmur. Zənn edirik ki, belə hallarda CM-in 68-ci maddəsinin göstərişi rəhbər tutulmalıdır. Burada psixiatriya stasionarında qalmanın bir günü, azadlığın məhdudlaşdırılmasının iki gününə, islah işlərinin və ya hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırmanın üç gününə, ictimai işlərin səkkiz saatına bərabər tutulur.

Müəyyən hallarda cinayət törədildikdən sonra psixi pozuntuya məruz qalan şəxsin məcburi müalicəsinin davam etdirildiyi müddət ona xəstələnməyə qədər təyin edilən, lakin çəkilməyən cəzanın müddətindən, eləcə də məcburi müalicədən sonra sağalan şəxsə təyin edilən cəzanın müddətindən çox ola bilər. Belə hallarda şəxsin müalicəsi üçün keçən müddət ona təyin edilən, lakin çəkilməyən cəzaya bərabər olduqda, yaxud da bundan artıq olduqda şəxs artıq cəzanı çəkmiş sayılır.

ƏDƏBİYYAT

İsmayılov N.V. Psixiatriya. Bakı, Maarif, 1992.

Protçenko B.A. Prinuditelñne merı mediüinskoqo xarakteru. M., 1976.

Sudebnaə psixiatriə. M., 1998.

Uqolovnoe pravo. Obhaə çastğ. M., 1997.

Uqolovnoe pravo Rossiyskoy Federacii. Obhaə çastğ. M., Öristğ, 2001.

Kurs uqolovnoqo prava. V 5-i tomax. T. 2. Obhaə çastğ. M., Zerüalo, 1999.

XXII FƏSİL

CINAYƏT HÜQUQ ELMİNDƏ ƏSAS MƏKTƏBLƏR: TARİX VƏ MÜASİRLİK

I. CINAYƏT HÜQUQ ELMİNDƏ «KLASSİK» HÜQUQ MƏKTƏBİNİN MEYDANA GƏLMƏSİ

Cinayət hüquq ədəbiyyatında, adətən, cinayət hüquq elminin üç tədqiqat – klassik, antropoloji və sosioloji hüquq məktəbləri – istiqamətləri fərqləndirilir. Qeyd edilən məktəblər içərisində «klassik» hüquq məktəbi burjua cinayət hüququnun inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır.

«Klassik» hüquq məktəbi ideya mənbəyinə görə özündən öncə formalaşmış bir çox təlimlərdən, xüsusən maarifçi-humanist təlimdən qidalanmışdır.

§ 1. Maarifçi-humanist istiqamət

Cinayət hüququnda maarifçi-humanist istiqamət, əsasən, Monteskyenin, Volterin, Helvetsinin, Didronun və ictimai fikir tarixinin digər işıqlı mütəfəkkirlərinin qabaqcıl cinayət-hüquqi baxışları zəminində feodalizm cəmiyyətində mövcud olan özbaşnalıqlara qarşı mübarizədə formalaşmışdır.

XVIII əsrdə meydana gələn cinayət hüququnda maarifçi-humanist istiqamətin yaratıcılarının gələcək burjua cəmiyyətinin ideoloqları kimi, cinayət siyasəti ilə bağlı cinayət-hüquqi baxışları onların feodal hakimiyyətinin devrilməsinə istiqamətlənən söyləri ilə bağlı olmuşdur.

Maarifçi-humanist istiqamət 1789-cu il Fransa burjua inqilabının ideya proqramının tərkib hissəsi olmuşdur.

XVIII əsr maarifçi-humanist istiqamətin yaratıcılarından bi-

ri Şarl Monteskyedir (1689-1755). O, 1714-cü ildə hüquq təhsilini başa çatdırdıqdan sonra parlament yanında məsləhətçi vəzifəsində çalışmışdır. Ş.Monteskye orta əsr despotik qanunvericiliyin amansızlığını, onun xalqa zidd xarakterini ifşa edirdi. O, bu münasibətlə yazırdı ki, despotik dövlətlərdə qanun yoxdur, burada məhkəmə özünü qanunla əvəz edir. Monarxist dövlətlərdə isə qanun dəqiq olan yerlərdə, o, yaşayır. O yerdə ki, qanun dəqiq deyil, abstrakt xarakterdədir, burada qanunun ruhunu məhkəmə müəyyən edir.

Monteskye qanunvericiliyin xalqın ruhuna uyğun gəlməsi tələbini irəli sürürdü. O, qeyd edirdi ki, qanun hazırlanarkən və verilərkən xalqın idrak səviyyəsi, onu qəbul etməyə hazır olma vəziyyəti nəzərə alınmalıdır. Onun fikrincə, qanunun hazırlanmasında onun daha təsirli olması üçün xalqın adət və ənənələri də nəzərə alınmalıdır. Qanun çox irəli getməməlidir, bununla onun həyatdan ayrı düşməsi təhlükəsi yaranır.

Ş.Monteskyenin cinayət və cəza haqqında ən qiymətli fikirləri «Qanunun ruhu haqqında» məşhur əsərində verilmişdir. Müəllif əsəri 20 ilə yazmışdır. Əsər ilk dəfə iki cildə Cenevrə şəhərində dərc edilmişdir.

Ş.Monteskye «Qanunun ruhu haqqında» əsərində öncə feodal cinayət hüququnun din sahəsində cinayət sayılan əməllərin dairəsinin məhdudlaşdırılmasını, təhlükəli fikrə və ya sözlərə görə deyil, ancaq insanın təhlükəli davranışına görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsini bir prinsip kimi qətiyyətlə irəli sürürdü.

Monteskye cəza haqqında da qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, hər bir cinayətə görə müəyyən edilən cəza obyektiv zərurətdən irəli gəlməlidir. Cəzaya qənaət prinsipinin zəruriliyi Monteskye tərəfindən daha inandırıcı surətdə əsaslandırılmışdır. Monteskyenin cinayət hüququna dair irəli sür-

düyü prinsiplər öncə mövcud olan cinayət hüquq yaradıcılığının, qanunun tətbiqi ilə hüquq yaradıcılığının, qanunun tətbiqi ilə bağlı tarixi təcrübənin təhlilinə və idrakına əsaslanmış, təbii hüquq haqqında təlimə söykənmişdir. Onun fikrincə, cinayət hüququnun prinsipləri insanın təbiətindən və cəmiyyət həyatının təbii şəraitindən doğur. Monteskye cinayət hüququ ilə bağlı aşağıdakı prinsipləri irəli sürmüşdür:

- cinayətkarlıqla mübarizəyə qanunun sərtliyi deyil, məsuliyyətin labüdlüyü kömək edə bilər;
- cəza cinayətin ağırlığına uyğun gəlməlidir;
- baxışlara və inamlara görə cinayət-hüquqi təqibə yol verilməməlidir; qanun ancaq insanın xarici aləmdə təzahür edən hərəkətinə görə cəzanın tətbiqinə yol verməlidir;
- cinayət və cəza vəzifəli şəxslərin mülahizəsinə görə deyil, xalqa bəlli olan qanunla müəyyən edilməlidir.

Maarifçi-humanist istiqamətin inkişafında Ç.Bekkarianın (1738-1794) da xüsusi xidməti olmuşdur¹. Digər müasir müəlliflərin əsərlərində isə Ç.Bekkarianın maarifçi-humanist cərəyanına mənsub olduğu fikri söylənilir².

Ç.Bekkaria özünün «Cinayətlər və cəzalar haqqında» əsərində (1764) kriminallaşdırma məsələsini ictimai müqaviləyə əsasən həll edirdi. Onun fikrincə cəmiyyətin bütövlükdə mənafeyinə zərər yetirən əməllər kriminal əməl kimi müəyyən edilməlidir. Buna görə də qanunda dəyişiklik edildikdə, bu məsələ ümumxalq iradəsi ilə həll edilməlidir³.

Ç.Bekkaria kriminallığı müəyyən edilən əməllərin ağırlığına

---

¹ Енрико Ферри юзцнцн мяшщур «Ынайттин сосиолозийасы» ясяриндя Ынайт щцгуг мяктябинин Ч.Беккариадан башладыыны гейд едир (Ферри Э. Уголовная социология. М., 1908. С. 1).

² Учебник уголовного права. Общая часть. М., Спарк, 1996. С. 392; Наумов А.В., Ынайт щцгугу. Бакы, Ганун, 1998. С. 608.

³ Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М., 1939. С. 214.

görə təsnifin meyarını əməlin ictimai və ya şəxsi mənafeyə qəsd etməsindən asılı edir. Onun fikrincə, ictimai mənafeyə qəsd edən əməllər ən ağır, şəxsi mənafeyə qəsd edən əməllər isə nisbətən az ağır cinayətlərdir. Şəxsi mənafeyə qəsd edən cinayətlərdən başlayaraq, ictimai mənafeyə doğru istiqamətdə əməllərin təhlükəliliyi müəyyən edilməlidir. Beləliklə, Bekkaria cinayətlərin ağırlığını, onların ümumi mənafeyə hansı dərəcədə qəsd etməsində görürdü. O, cinayətin təhlükəliliyinin yeganə meyarının cinayətin yetirdiyi zərərlə müəyyən edilməsi mövqeyində dururdu¹.

Ç.Bekkaria çox sayda hərəkətləri qadağan etməklə onların cinayət hesab edilməsinin əleyhinə çıxardı. Onun fikrincə, hər bir yayınan hərəkətin cinayət hesab edilməsi lüzumsuz olaraq hərəkətləri cinayətə çevirir və nəticə etibarilə bu, qanunun nüfuzuna ziyan gətirir.

Ç.Bekkarianın fikrincə, psixi oyanmaların sayı ilə törədilməsi ehtimal olunan cinayətlərin sayı arasında proporsional asılılıq əlaqəsi olduğu üçün cinayət hesab edilən əməllərin miqyası nə qədər genişləndirilsə, bir o qədər çox cinayət törətmək ehtimalı artır. O, qeyd edirdi ki, cəzalandırmaqdansa, cinayətlərin qarşısını almaq lazımdır.

Ç.Bekkaria cinayətlərin qarşısının alınmasının başlıca yolunu xalqın maarifləndirilməsində görürdü. Beləliklə, o, istər əməllərin kriminallığının müəyyən edilməsi, istərsə də cinayətkarlığın qarşısının alınması məsələsini maarifçi mövqedən izah etmişdir.

Fransız maarifçiliyinin görkəmli nümayəndələrindən biri də Volter olmuşdur. Volterin əsl adı Fransua Mari Arue olmuş, lakin dünya tarixinə o, «Volter» təxəllüsü ilə daxil olmuşdur.

---

¹ Йеня орада. С. 227-228.

O, feodal hakimiyyətini, onun hüquq sistemini ifşa edən əsərlərinə görə iki dəfə Bastiliyada həbsdə olmuş, sonra da Londona sürgün edilmişdir. O, feodal cinayət qanununun ədalətsizliyini addımbaşı ifşa etmiş, işgəncələrlə bağlı olan inkvizisiyanı, kilsənin amansızlığını və dini nadanlığı müntəzəm olaraq kəskin tənqid etmişdir.

Onun cinayət və cəza haqqında baxışları bir sıra publisistik və bədii əsərlərində, xüsusən, «Kandid», «Əcaib kraliça», «Kenriada» və s. adlı əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Volterin məhkəmə, cinayət hüququ və cinayət prosesi mövzularında yazdığı məqalə və digər əsərlər toplanıb dərc etdirilərsə, təkcə bu sahədə cildlərlə əsərlər yarana bilər¹. O, hakimiyyətə gəlməkdə olan burjuaziyanın ideoloqu idi. Feodal bərabərsizliyinə və despotizminə qarşı amansız mübarizə aparan Volter, cəmiyyətdə ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasının çıxış yolunu islahatların aparılmasında, xalqın maariflənməsində görürdü.

Volterin təşəbbüsü ilə İsveçrənin Bern şəhərində fəaliyyət göstərən «İqtisadi cəmiyyət» maarifçilik və humanizm ideyaları əsasında cinayət qanunvericiliyi layihələrinin hazırlanmasına həsr olunmuş müsabiqə keçirmişdi. Müsabiqənin təşkilatı işinə Volter yaxından kömək etmişdi. Volter tərəfindən hazırlanan və 1777-ci ildə dərc edilən «Ədalət və humanizm üçün mükafat» adlı əsər belə layihələrin hazırlanması üçün ümumi rəhbər müddəalar rolunu oynamışdır. Müsabiqəyə 1782-ci ildə yekun vurulmuşdu. «Cinayət qanunvericiliyi layihəsi» adı altında müsabiqəyə 44 iş daxil edilmişdi.

Volter «Din azadlığı haqqında traktat» əsərində qeyd edirdi ki, müqəddəs dindən sui-istifadə böyük cinayətlər doğurmuş-

---

¹ Герцензон А.А. Проблема законности и правосудия во французских политических учениях XVIII века. М., 1962. С. 13.

dur. O, «ədalət mühakiməsinin» qılıncı ilə öldürməni adam öldürmənin bir növü sayırdı. Onun fikrincə, pis qurulmuş ədliyyə işi cinayətkarlığın artmasına təsir göstərir.

Volterə görə ölüm cəzası ancaq məhkəmə hökmü ilə tətbiq edilə bilər. Həm də ölüm cəzası müəyyən edən hökm barəsində dövlət başçısına məlumat verilməlidir. Volter cinayət-hüquqi siyasəti inkişaf etmiş profilaktika sistemi olan cinayət qanunvericiliyinin mükəmməlliyi ilə əlaqələndirirdi. Volter cəzanın törədilən cinayətin ağırlığına uyğun olaraq tətbiq edilməsini tövsiyə edirdi. Onun fikrincə, oğurluq edən şəxsə də, adam öldürənə də eyni həddə cəza təyin edilməməlidir.

XVIII əsr maarifçi-humanist cərəyanının digər nümayəndəsi 1789-cu il Fransa burjuva inqilabının görkəmli rəhbərlərindən biri publisist alim Jan Pol Marat olmuşdur.

Burjuva inqilabı illərində Fransanın ictimai-siyasi həyatında Jan Pol Maratın «Cinayətin qanunvericiliyi planı» əsəri mühüm rol oynamışdır. O, müxtəlif feodal qaydalarının xalqa zidd mahiyyətini açıb göstərmiş və belə qanunlardan tezliklə imtina edilməsi məsələsini qoymuşdur. Marat «Cinayət qanunvericiliyi planı» əsərində cinayət hüququnun bir sıra mühüm müddəalarını işləyib hazırlamışdır. Onların bəzilərini qeyd edək:

a) cinayət qanununda təsbit edilən müddəalar dəqiq olmalıdır; hər bir şəxsin qanunu anlaması və qanunu pozmaqla özünü nəyə məruz qoyduğunu bilməsi vacibdir;

b) cinayət-hüquqi qadağalar maksimum məhdud olmalı, insanın azadlığı mənasız olaraq məhdudlaşdırılmamalıdır;

c) cinayət qanunları xalqa çatdırılmalıdır (qanun elan edilməlidir);

ç) cinayətə görə cəzalandırmaqdan daha çox cinayətlərin qarşısının alınmasına üstünlük verilməlidir;

d) cinayət qanununda göstərilməyən əməl cinayət sayılmadığından, belə əmələ görə cəza da tətbiq edilə bilməz;

e) cinayət qanunu qarşısında vətəndaşların bərabərliyi təmin edilməlidir;

ə) cəzanın cinayətin ağırlığına uyğunluğu təmin edilməlidir;

f) fərdi məsuliyyət – cəza cinayət törədənin ailə üzvlərinə, yaxın adamlarına şamil edilə bilməz;

g) məsuliyyətin labüdlüyü təmin edilməlidir¹.

Böyük fransız maarifçi-humanist J.P.Maratın bu əsərini xarakterizə edərək qeyd etməliyə ki, onun «Cinayət qanunvericiliyi planı» tam azad xalqlar üçün nəzərdə tutulurdu. Həqiqətdə də J.P.Maratın cinayət-hüquqi ideyalarının həyata keçirilməsi Fransa burjua inqilabından sonra dərhal mümkün olmuşdur.

Monteskyenin və Bekkarianın ardınca J.P.Marat cinayətlərin qarşısının alınması haqqında, cəzanın cinayətin ağırlığına uyğunluğu haqqında, məsuliyyətin labüdlüyü haqqında və s. bu kimi cinayət-hüquqi ideyaları inkişaf etdirmişdir. Bununla belə, J.P.Maratla qeyd edilən mütəfəkkirlərin cinayət-hüquqi baxışları arasında müəyyən fərqli cəhətlər də var idi. J.P.Marat inqilabçı idi, yakobinçilərin radikal qanadının üzvlərindən biri idi. İnkilab dövründə siyasi düşmənlərinə qarşı terror üsulu ilə mübarizə aparılmasının qəti tərəfdarlarından idi. Bu da onun cinayət-hüquqi baxışlarına təsir göstərməyə bilməzdi.

J.P.Marat qanunlara mütləq riayət edilməsini, xüsusən ədalətsiz qanunlara riayət edilməsini rədd edirdi. Baxışlarındakı bütün bu ziddiyyətlərə baxmayaraq, o, tarixə maarifçi-humanist cərəyanın görkəmli nümayəndəsi kimi daxil olmuşdur.

---

¹ Грецензон А.А. Уголовно-правовая теория плана Поля Марата. М., 1958. С. 104-107.

§ 2. Cinayət hüququnda «klassik» hüquq məktəbinin inkişafı

Cəmiyyətin inkişafı, ictimai həyatda insan şəxsiyyətinin rolunun getdikcə artması qəddarlıq və sərtlik kimi amillərin ictimai münasibətlərin tənzimində yerinin və imkanlarının yenidən idrakını zəruri etmişdir. Bu da vahimə yaratmağın lüzumsuzluğuna inam yaratmış humanist baxışların geniş yayılmasını, sosial proseslərə təsirin, eləcə də cinayətkarlığa təsirin humanistləşdirilməsinin zəruriliyini şərtləndirmişdir.

Humanist baxışların əsasları XVIII əsr böyük maarifçi müfəkkirlərdən Monteskye, Bekkaria, Volter, Didro, Marat və ictimai fikrin başqa işıqlı dühalarının əsərlərində şərh edilmişdir. Onlar cinayətkarlığın bütün təsir sisteminin humanistləşdirilməsini, cəzanın məhrumiyyət tərəfinin (sərtliyinin) azaldılmasını irəli sürürdülər. Bunun üçün insanlar arasında bərabərliyi bərqərar etməyi, yoxsulluğu və hüquqsuzluğu aradan qaldırmağı, bütün silki imtiyazların ləğv edilməsini, insanların işlə təmin edilməsini vacib tədbirlər kimi irəli sürürdülər. Onların fikrincə, belə tədbirlər cəmiyyətdə ahəngdarlıq yaradacaq cinayətkarlığın azalması və aradan qaldırılması üçün ən zəruri tədbirlər olacaqdır.

Maarifçi-humanist cərəyanın nümayəndələri cəzanın yumşaldılması istiqamətində yeni fikirlər irəli sürmüş və əsaslandırmışlar. Həmin fikirlərə, xüsusən, cinayətkarlıqla mübarizədə «... cəzanın sərtliyi deyil, məsuliyyətin labüdlüyü kömək edə bilər» fikrini göstərmək olar. Zərb-məsələ çevrilən – «... bir nəfər təqsirsiz şəxsi məsuliyyətə almaqdansa, onlarla təqsirli şəxsi cəzasız qoymaq daha yaxşıdır...» fikri getdikcə dünyada insanların hüquqi şüuruna hakim kəsilmişdir.

Maarifçi-humanist cərəyanın nümayəndələrinin cinayətə və

cəzaya dair sistemə saldıqları və əsaslandırıldıqları ideyalar sonradan klassik cinayət hüquq məktəbinin yaradıcıları kimi dünya tarixinə daxil olan İ.Bentam, İ.Kant, С.Новард, V.F.Гегел, А.Фейербах və digər görkəmli simalar tərəfindən fəlsəfi və məntiqi cəhətdən əsaslandırılaraq, prinsiplər səviyyəsində formulə edilmiş, belə prinsiplər Fransanın 1810-cu il, Rusiyanın 1845-ci il, Almaniyanın 1871-ci il cinayət məcəllələrində təsbit edilmişdir.

a) İ.Kantın cinayət-hüquqi baxışları

Klassik alman fəlsəfəsinin əsasını qoyan görkəmli nümayəndələrdən biri İ.Kant (1724-1804) özünün fəlsəfi və ümumhüquqi təlimi ilə burjua cinayət hüquq nəzəriyyəsinin yaranmasına ciddi təsir göstərmişdir. O, özünün nəzəriyyəsini «Təmiz idrakın tənqidi» (1781), «Praktiki idrakın tənqidi» (1788), «Mühakimə qabiliyyətinin tənqidi» (1790), «Hüquq haqqında təlimin metafizik başlanğıcları» və s. fəlsəfi əsərlərində şərh etmişdir.

Kantın fəlsəfi və siyasi baxışları son dərəcə ziddiyyətli xarakter daşımışdır. Bu da o dövr alman burjuaziyasının sosial-siyasi mövqeyi ilə bağlı olmuşdur. K.Marks haqlı olaraq qeyd edirdi ki, alman burjuaziyası bir tərəfdən, gizlində feodal qaydalarının ləğv edilməsi arzusu ilə yaşayırdı, digər tərəfdən isə feodal mülkiyyətinə qarşı inqilabi mübarizəyə qalxmağa cəsarət etmirdi. Buna görə də Marksın fikrincə, Kantın fəlsəfəsi Fransa burjua inqilabının nəzəriyyəsi idi. Kantın fəlsəfəsi alman bataqlığı üzərində fransız burjua inqilabının tənqidi ruhunu əks etdirirdi. Bu tənqid alman bataqlığı üzərində olduğundan yarımçıq, ikimənalı və qətiyyətsiz formada idi.

Kant cəmiyyətin inqilabi yolla deyil, təkamüllə təkmilləşdirilməsinin tərəfdarı olsa da, Fransa burjua inqilabına münasi-

bətdə özünün həmrəylik hisslərini gizləyə bilmirdi.

Kantın mənəviyyat haqqında təlimi (bu təlim hüquq haqqında nəzəriyyəni də əhatə edir) «reallıqla» («suheqo»), yaradılmalı olanın («doljnoqo») bir-birinə qarşı qoyulması ideyasına söykənirdi. Kant mövcud olanı (reallığı), insanların mövcud davranışını fəlsəfənin tədqiqat predmeti saymırdı, ona görə ki, Kanta görə mövcud olan **qəti imperativdir**, onun dəyərləridir. Mövcud quruluş, onun dəyərləri (alman feodal qaydaları) o dövrün insan münasibətləri ilə yaşadılırdı. İ.Kantın «şey özündə» imperativi bir tərəfdən, mövcud olanın obyektiv xarakterli olmasını, insanların iradəsindən asılı olmadığını, digər tərəfdən, onun (mövcud olanın) idrakının mümkün olmamasını (transsendentallığını) əsaslandırmaqla, əslində alman feodal cəmiyyətini, onun qayda-qanunlarını toxunulmaz elan edirdi.

İ.Kant insanların necə davranmalı olmasını öyrənməyi fəlsəfənin tədqiqat predmeti sayırdı. Kantın «qəti imperativ»inə görə, insanların həqiqi mənəviyyata söykənən, lakin hər hansı məqsəddə çatmağa yönələn davranışı deyil, qəti imperativin şərtsiz tələblərinə tabe olmasını dərk etmək zərurəti ilə bağlı davranışı məqbul sayılırdı.

Qəti imperativin ali tələbi belə idi: «Elə prinsiplə hərəkət et ki, bunu rəhbər tutarkən, həm də eyni vaxtda sən belə davranışın ümumi qanuna çevrilməsini arzu edə biləsən». Qəti imperativin belə yüksək tələbindən Kant aşağıdakı praktiki imperativi nəticə kimi çıxarırdı: insan elə hərəkət etməlidir ki, məqsəddə çatmaqda başqasından vasitə kimi istifadə etməsin. Kantın fikrincə, hüquq pozuntusunu törədən şəxs başqasının şəxsiyyətindən vasitə kimi istifadə edir. Burada hüquq pozuntusuna yol verən şəxs eyni zamanda «mənəvi imperativ»i pozmuş olur.

Kant məhkəmə hakimiyyətinin müstəqil olmasını, vətəndaşların hüquqlarının qanunvericilik qaydasında təsbit edilməsini

zəruri sayır, qanun qarşısında vətəndaşların hüquq bərabərliyinin müəyyən edilməsi mövqeyində dururdu.

İ.Kant hüququn dövlətdən yüksək olduğunu, buna görə də dövlətin və onun vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətinin hüquqa söykənməsinin zəruriliyini isbat edirdi. O, dövlət quruluşunun hüquqi prinsiplərə uyğun olmasının zəruriliyini qeyd edirdi.

Kanta görə, cinayət məsuliyyətinin əsası şüurlu varlıq kimi hüquq pozuntusuna yol verən şəxsin iradə azadlığıdır. Kanta görə insan ikili təbiətə malikdir. Bir tərəfdən, təbiətin hissəsi kimi zərurətlə bağlı olan hadisələr dünyasının ünsürüdür, digər tərəfdən, şüurlu varlıq kimi «iradə azadlığına» malikdir, lakin «şey özündə» dünyasına mənsubdur.

Göründüyü kimi, Kant insanı və onun davranışını şərtləndirən amillərin idrakını inkar edir, beləliklə, insanla sosial mühit arasında bağlılığı, insan davranışının sosial determinatlarını qəbul etmirdi. İnsanın «iradi azadlığına» o, «mütləq azadlıq» kimi baxırdı.

İ.Kant «yaradılmalı olanı» «mövcud olana» qarşı qoyurdu. O, insanın kriminal davranışı ilə «mövcud olan» arasında əlaqəni rədd edir, onun səbəbini insanın mütləq iradə azadlığında görürdü. Beləliklə, o, sanki, insanın həyatın zərurətinə görə deyil, «alın yazısına» görə hərəkət etməsi mövqeyində dururdu.

Kantın cəza haqqında maraqlı ideyaları olmuşdur. O, özünün cəzalandıran imperativ təlimini işləyib hazırlamışdır. Onun fikrincə «... cəza öz mahiyyətinə görə ... cinayət törədən üçün, yaxud ümumiyyətlə, mülki cəmiyyət üçün, hər hansı başqa dəyər üçün (utilitar məqsədə çatmaq üçün) təsir vasitəsi ola bilməz. Cəza cinayət törədənə tətbiq edilməlidir». Müəllifin fikrincə, müəyyən məqsədə nail olunmasında insandan vasitə kimi istifadə edilməməlidir.

Kanta görə, cəzadan məhkumun (onu islah etmək), yaxud da

digər vətəndaşların (onları cinayətdən çəkəndirmək üçün təsir göstərmək) xeyrinə istifadə etmək fikri yaranandan öncə şəxs (cinayəti törədən) cəzaya məruz qalan şəxs kimi tanınır. Cəzalandıran imperativ qəti imperativdir.

İ.Kant cəzaya dair baxışlarını formulə edərkən belə bir dini ideyadan da istifadə etmişdir: dünyaya insan tərəfindən gətirilən yamanlıq hökmən (açıq və ya gizli formada) onun özünə qayıdacaqdır. Bu ideya vaxtilə Foma Akvinski tərəfindən irəli sürülmüşdür. F.Akvinski belə bir prinsip formulə etmişdir: «...yamanlıq edən yamanlığa, xeyirxahlıq edən xeyirxahlığa düçar olur».

Bu prinsip Kant tərəfindən daha da inkişaf etdirilmişdir. Belə ki, o, müraciətlə deyir: «Sən xalqa etdiyən yamanlıqla öz-özünə yamanlıq edirsən», «başqasını təhqir edirsənsə, özünü təhqir edirsən, başqasını döyürsənsə, yaxud öldürürsənsə, deməli özünü döyürsən, özünü öldürürsən». Beləliklə, Kanta görə cəza məhkəmə çərçivəsində tətbiq edilən əvəzdir (taliondur).

Kanta görə, cinayət hüququ hökmranın (dövlətin) hüququdur. Bu hüquqla hökmran cinayət törədən təbəələrini tənbeh edir (cəzalandırır). Kantı dövlətin azad və şüurlu varlıq olan təbəələri cəzalandırmaq hüququnun fəlsəfi problemi daha çox maraqlandırmışdır. Kanta görə törədilən cinayət kütləvi hüququ pozur, bununla da şəxs özünün həmin dövlətin vətəndaşı olmaq qabiliyyətini itirir.

Kantın cəzanın tətbiqi ilə bağlı irəli sürdüyü cəza nəzəriyyəsi faktiki talion prinsipinə söykənirdi. Kant cəzanın psixi hədə və islahetmə kimi məqsədlərə xidmət etməsini qəbul etmir. Kantın cəza nəzəriyyəsi mütləq xarakterli tələbləri əsaslandırır. Bu nəzəriyyə cinayətlə cəza arasında ədalətli nisbəti – cəzanın cinayətin doğurduğu nəticə ilə adekvat olmasında görür. Kant

hesab edirdi ki, qəti imperativ adam öldürən barəsində ölüm cəzasının tətbiqini, zorlama və uşaqbazlıq əməlini törədən şəxs barəsində axtalamanı, heyvanlarla cinsli əlaqəyə yol verən şəxslərin cəmiyyətdən qovulmasını, təhqir edənin kütlə qarşısında diz çökərək zərərçəkənin əlini öpməsi və ondan üzr istəməsini tələb edir.

Kantın qəti imperativ nəzəriyyəsinin məntiqi nəticəsinə görə dəstə tərəfindən törədilən qətl cinayətində iştirak edənlərin hamısı barəsində ölüm cəzası tətbiq edilməlidir. Kantın qəti imperativi məsuliyyətin diferensiasiyasını və cinayət törədənlərin bağışlanılmasını qəbul etmirdi.

b) klassik cinayət hüquq məktəbinin formalaşmasında Anselm Feyerbaxın yeri və rolu

Anselm Feyerbax (1775-1833) XIX əsrin ən görkəmli burjua kriminalist filosof və alimlərindən olmuşdur. İ.Kantın fəlsəfi müddəaları zəminində A.Feyerbax özünün cinayət hüquq nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır. O, 1813-cü il Bavariya Cinayət Məcəlləsinin layihəsini yaratmış, sonradan bu sənəd əsasında Almaniyanın cinayət qanunvericiliyi hazırlanmış, həmin layihə bir çox Avropa ölkələri üçün cinayət məəcəlləsi «modeli» rolunu oynamışdır.

A.Feyerbax dərin fəlsəfi hazırlığa malik hüquqsünas olmuşdur. O, 20 yaşında fəlsəfə doktoru, 23 yaşında hüquq doktoru dərəcəsi almışdır. A.Feyerbax hər iki sahə üzrə dissertasiya müdafiə etdikdən sonra Almaniyanın bir sıra universitetlərində müəllimlik etmişdir. 1804-cü ildə hökumət ona Bavariyanın Cinayət Məcəlləsini hazırlamağı tapşırılmışdır. Məcəllənin layihəsi 1807-ci ildə artıq hazırlanıb başa çatdırılmışdı. Məcəllə 1810-cu ildə müzakirə edilərək bəyənilmiş, lakin yaranmış beynəlxalq vəziyyətlə əlaqədar 1813-cü il oktyabrın 1-də qüv-

vəyə minmişdir.

A.Feyerbaxın cinayət hüququ sahəsində bir sıra qiymətli tədqiqat işləri olmuşdur. O, 1799-cu ildə «Qüvvədə olan cinayət hüququnun anlayışlarına və əsas müddəalarına yeni baxış» və 1801-ci ildə «Almaniyanın ümumi qüvvədə olan cinayət hüququ dərslisi» kimi əsərlərini yazıb dərc etdirmişdir.

A.Feyerbaxın sosial-siyasi baxışları İ.Kantın baxışlarına yaxın olmuşdur. A.Feyerbax İ.Kantın fəlsəfəsinin müddəaları zəminində cinayət qanunvericiliyi və onun praktiki məsələlərini işləyib hazırlamışdır.

İ.Kantda mənəviyyat və hüquq bir-biri ilə bağlı olub, bir-birini tamamlayırdı. Lakin A.Feyerbax hüquqa müstəqil sahə kimi yanaşır, onun mənbəyini ümumiyyətlə, idrak deyil, praktik idrakın hüquqi funksiyası sayırdı. Əgər İ.Kant hər hansı davranışın, eləcə də hüquq pozuntusu sayılan davranışın mühitlə determinoloji əlaqədə olmasını inkar edirdisə, davranışı «iradə azadlığının» məhsulu sayırdısa, A.Feyerbax insanın davranışının *səbəbiyyət qanununa* tabe olduğunu qeyd edirdi.

İ.Kant cəzanı törədilən cinayətə görə ancaq əvəz hesab edirdisə, A.Feyerbaxa görə cəzanın tətbiqi, pozulması insanların və dövlətin mənafeyinə zidd olan hüququn özünü qorumağa xidmət etməlidir.

İ.Kanta görə, cinayət qanunu «qəti imperativdir». Buna görə də cinayət qanununun tələblərinə sözsüz əməl olunmalıdır. Bununla bağlı A.Feyerbax Cinayət Məcəlləsinin hüquqi zərurət haqqında qəti bəyannamə olduğunu qeyd edirdi.

Cinayət hüququnun əsas prinsiplərini formulə etmək A.Feyerbaxın xidməti olmuşdur. Feyerbaxa görə, onun formulə etdiyi prinsiplər daimidir, dəyişməzdir. Feyerbaxa görə, cinayət hüququnun başlıca prinsipləri aşağıdakılardır:

- 1) «*nulla poena sine lege*» – qanunsuz (qanundan kənar)

cəza yoxdur;

2) «*nulla poena sine crimine*» – cinayət yoxdursa, cəza yoxdur;

3) «*nullum crimen sine poena legali*» – heç bir cinayət cəzasız qalmamalıdır.

Özünün formal-demokratik prinsipləri mövqeyindən çıxış edərək Feyerbax cinayətə hüquq qaydalarına qəsd edən qanunun pozulması kimi baxırdı. Bununla belə o, cinayətin sosial mahiyyətinə, onun real məzmununa əhəmiyyət verirdi. Ancaq cinayət qanununun pozulmasını Feyerbax təqsirkar barəsində cəzanın tətbiqinin həlledici əsası sayırdı.

A. Feyerbax cəza haqqında məsələyə münasibətdə nisbətən fərqli mövqedə dururdu. Onun fikrincə, cəza ümumxəbərdarədicə məqsədə, cinayətkarlığın qarşısını almaq məqsədinə xidmət etməlidir.

Feyerbaxın cəza nəzəriyyəsi mahiyyət etibarilə qorxutma nəzəriyyəsinə söykənirdi. Onun fikrincə, qanunda təsbit olunan cəza hədəsi cinayət törətmək niyyətinə düşən şəxsə psixoloji təsir göstərməli və beləliklə, baş verə biləcək cinayətin qarşısını almalıdır. Feyerbax törədilən cinayətə görə cəzanın tətbiqindən irəli gələn çəkindirici təsirə deyil, cinayət qanununun müəyyən növ cinayətin törədilməsinə görə nəzərdə tutduğu cəza hədəsinin çəkindirici təsirinə üstünlük verirdi.

Feyerbax qanuna nisbi müəyyən sanksiyaların daxil edilməsinin tərəfdarı idi. O, qeyri-müəyyən sanksiyaların qanuna daxil edilməsini rədd edirdi. Onun fikrincə, cinayət törədən, məhkum öncə cəzanın ona yetirəcəyi yamanlığın ölçüsünü bütün aydınlığı ilə dərk etməlidir. Qeyri-müəyyən sanksiya buna imkan vermir.

Cəzanın məqsədilə bağlı Feyerbaxla müasirlərindən K.Qrolman arasında xeyli müddət mübahisə olmuşdur. A.Feyerbax

cəzanın ümumxəbərdarlıq məqsədini cinayətkarlığa qarşı mübarizədə vacib amil hesab edirdi. Həm də Feyerbax cəzanın ümumxəbərdarlıq məqsədini törədilən cinayətə görə tətbiq edilən cəza ilə əlaqələndirmirdi. O, məhkuma nisbətən sərt cəza təyin etməklə başqalarını cinayətdən çəkəndirməyi məqbul saymırdı. Belə müddəa Kant fəlsəfəsinin *qəti imperativindən* irəli gəlirdi: insan «mövcud olan»ın ünsürü olduğundan müəyyən məqsədə çatmada ondan vasitə kimi istifadə edilməlidir.

A.Feyerbax cəzanın ümumxəbərdaredici təsirini cinayət qanununda sadalanan cinayətlərə görə müəyyən cəza sanksiyalarının vətəndaşlarda yaratdığı ümumi vahimə təsiri ilə əlaqələndirirdi.

Bundan fərqli olaraq Karl Qrolman cinayətlərin profilaktikasında cəzanın xüsusi xəbərdaredici məqsədini mühüm sayırdı. Qrolmana görə vacib olan cinayət törədənin yenidən cinayətə qayıtmasına imkan verilməməsidir. Onun fikrincə, məhkum barəsində qeyri-müəyyən hökmlə cəza təyin edilməlidir. Cəza törədilən cinayətə görə təyin edilsə də, cəzanı cinayəti törədən çəkir. Cəzanın effekti məhkumun şəxsiyyətini dəyişdirmək, onu yeni cinayətdən çəkəndirməkdən ibarətdir. Buna görə cəzanın qeyd edilən məqsədinə nail olunana qədər məhkum cəza çəkməyə məcbur edilməlidir.

A.Feyerbaxla K.Qrolman arasında gedən mübahisə, əslində cinayət hüququnda cəzanın cinayətə görə, yaxud da cinayəti törədənin şəxsiyyətinin təhlükəliliyinə görə tətbiq edilməsidir – məsələsi ətrafında idi.

O dövrün kriminalistləri qeyd edilən mübahisədə A.Feyerbaxın mövqeyinə haqq qazandırmışlar. Məhz A.Feyerbaxın ideyaları cinayət hüququ tarixində klassik məktəb təlimi ilə bağlı olan və XIX əsrin 2-ci yarısında qəbul edilən burjua cinayət məcəllələrində öz əksini tapmışdır.

A.Feyerbax cinayət hüququnun əsas prinsiplərini, cəzanın məqsədini formulə etməklə yanaşı, öz əsərlərində həm də «klassik hüquq məktəbi» çərçivəsində cinayət hüququnun mühüm institutu olan *cinayət tərkibi, təqsir, cinayətə cəhd, cinayətdə iştirakçılıq* və s. bu kimi institutların da əsas müddəalarını işləyib hazırlamışdır. Feyerbax, xüsusən cinayət məsuliyyətinin obyektiv və subyektiv əsaslarının fərqləndirilməsinin zəruriliyini göstərirdi. O, qeyd edirdi ki, tək cə şəxsin cinayət niyyətinin olmasını aşkar etmək – əgər belə niyyət onun davranışında ifadə olunmamışdırsa – həmin şəxsin məsuliyyətə alınması üçün əsas ola bilməz.

A.Feyerbax təqsirin qəsd və ehtiyatsızlıq formalarının anlayışını vermiş, onların da hər birinin növlərini fərqləndirmişdir.

A.Feyerbaxın Bavariya Cinayət Məcəlləsinin layihəsi ilə Fransanın 1810-cu il Cinayət Məcəlləsi bir vaxtda hazırlandığından, onların bir-birinə təsirindən danışmaq çətindir¹. Qeyd edilən məcəllələrdə cinayət hüququnun bir çox məsələlərinin həllinə eyni mövqedən yanaşılması, sadəcə olaraq müəlliflərin eyni sosial-siyasi mövqeyə malik olmaları ilə izah edilməlidir. A.Feyerbax Fransanın 1810-cu il Cinayət Məcəlləsi ilə tanış olduqdan sonra, böyük qürur hissi ilə yazırdı: «Napoleon Məcəlləsi hara daxil olursa, orada yeni era, yeni dünya, yeni dövlət yaranır».

A.Feyerbax tərəfindən hazırlanan və qəbul edilən Bavariyanın Cinayət Məcəlləsində əsasən nisbi müəyyən sanksiyalar nəzərdə tutulurdu. Bununla belə, bəzi cinayətlərə görə ölüm cəzası, ömürlük katorqaya göndərmə kimi cəza növlərini nəzərdə tutan mütləq müəyyən sanksiyalar da mövcud idi.

Bütövlükdə Bavariyanın 1813-cü il Cinayət Məcəlləsi XIX

---

¹ Решетников Ф.М. Уголовное право буржуазных стран. «Классическая» школа и антрополого-социологическое направление. М., 1985. С. 36.

əsr burjua cinayət hüququnun inkişafında mütərəqqi hadisə idi. Fransanın 1810-cu il CM-in ardınca Bavariyanın Cinayət Məcəlləsi o dövr dağılmaqda olan feodal qanunvericiliyinin və feodal hüquqi şüurunun qalıqlarına qarşı yönəldilən hiss ediləcək zərbə idi.

§ 3. Hegelin cinayət hüquq nəzəriyyəsi

A.Feyerbaxın qanunvericilik təcrübəsi Hegel tərəfindən əsaslı surətdə tənqid edilmişdir. Böyük alman filosofu Vilhelm Fridrix Hegel (1770-1831) obyektiv idealizmin əhatəli fəlsəfi sistemini hazırlamışdır. Onun fəlsəfəsi İ.Kantın subyektiv idealizmi ilə bağlı fəlsəfəsindən xeyli dərəcədə fərqlənirdi. Bununla belə, onların cəza barəsində baxışları xeyli yaxın olmuşdur.

Hegel cinayət və cəza haqqında daha bitkin nəzəriyyə yaratmağa səy etmişdir. Hegel cinayətkarlığın təbiətini hüquqi qanunların xüsusi mahiyyəti ilə əlaqələndirirdi. Onun fikrincə, iki növ qanunlar yaşayır: təbiət qanunları və hüquqi qanunlar. Təbiət qanunları mütləqdir və necə varsa, elə də gücə malikdir. Təbiətdə qanunun mövcudluğu ən böyük həqiqətdir. Hüquqi qanunların tələblərə malik olması və qüvvəsinin olması, onun mövcudluğuna görə müəyyən edilmir. Burada hər bir insan hüquqi qanunun onun şəxsi kriteriyasına uyğun olması tələbini qoyur. İnsanların şüurundan asılı olmayan hüquq (ədalətlik) mütləq ideyanın təzahürü kimi yaşayır.

«Hüquq ümumiyyətlə, müqəddəsdir, ona görə ki, hüquq varlığına görə mütləq anlayışdır»¹.

Hegələ görə, mütləq olan yaradandır (allahdır). İnsan mütləq

---

¹ Гегель В.Ф. Философия права. М., 1990. С. 90.

hüququ dərk etməyə və onu qanunda əks etdirməyə çalışır. Lakin heç də həmişə qəti adekvat inikasa nail olunmur. Beləliklə, burada mövcud olanla yaradılmalı olan arasında kolliziya yaranabilir. Özündə hüquqla (mövcud olanla) özü üçün olan hüquq (yaradılan hüquq) arasında ziddiyyətlər yaranır. Belə ziddiyyət ədalətli olmayan qanunun qiymətləndirilməsinin mənbəyi kimi çıxış edir, qanunun pozulmasına subyekt haqq qazandırır. Hegelə görə, hər bir insan ədalətlik haqqında şəxsi təsəvvürə malik ola bilər və özünün şəxsi hüququnu ədalətli saydığı davranış normasını təsdiq edə bilər. Belə normalar cəmiyyətdə qəbul edilən hüquqi qanunlarla həmişə uyuşmaya da bilər. İnsanlar çox halda dövlətin qanunlarına deyil, özlərinin qəbul etdiyi normalara riayət etməyə üstünlük verirlər.

Hegelin qeyd edilən ideyasının dərin mənası vardır. Onun fikrincə, ədalətli qanuna ölkənin əksər vətəndaşları haqq qazandırmalıdır. Qanunun mövqeyi nə qədər çox vətəndaş tərəfindən müdafiə olunursa, bir o qədər də belə qanunu ədalətli qanun saymaq olar.

Hegel hər bir şüurlu insanın öz hüququnu təsdiq etmək hüququnu qəbul edirdi. Bunun üçün hər bir şəxs həm də hüququn tələbini özünə şamil etməlidir. «Tərədilən cinayətdə dövlətin cinayət törədəni mühakimə hüququ təsbit edilmişdir. Hegelə görə, potensial qatilin davranışı «həyata hörmət etmək lazım deyil...» fikrini daxili qanuna çevirən düşüncə ilə bağlı olur. Cinayətkar özünün əməli ilə ümumilikdə bunu bəyan edir, bununla da o, özünə ölüm hökmü çıxarır.

Hegelə görə cəza cinayətkara «şərəf» gətirir. Hegel cəzaya cinayət törədənin şəxsi hüququnun məzmunundan doğması, cinayətkarın öz əməli ilə hesablaşması kimi qiymət verirdi. Əgər cəzanın xarakteri və ölçüsü şəxsin törətdiyi əməlin özündən götürülməzsə, onda tətbiq edilən cəza onu şərəfləndirməyəcək-

dir.

Beləliklə, Hegel İ.Kantın ardınca cəzanın ümumi və xüsusi xəbərdarlıq məqsədini inkar edirdi. Hegelə görə, cəza ədalətliyin təzahürüdür. Cəzaya belə münasibət onun humanist mahiyyətilə bağlı idi. Hegelə görə, başqasını öldürən özünü öldürür, başqasının əmlakını oğurlayan belə miqyasda özünə ziyan yetirir.

Hegel cəza təyininə dair dəqiq elmi kriteriya işləyib hazırlamağa cəhd etmişdir. Nəzəri cəhətdən o, buna nail olmuşdur. Cəza cinayəti aradan qaldırır. Cinayət özünün keyfiyyət və kəmiyyət tərəfinə malik olduğundan, onun inkarı üçün inkaredən də ona adekvat həcmdə olmalıdır. Konkret cinayətlərə görə adekvat olan cəza növlərinin seçilməsi məsələsində Hegel müəyyən çətinliklərlə üzləşmişdir. Qətlə yol verən şəxs eyni zamanda öz ölümünə qərar verir. Lakin oğurluq edən şəxs əməlinə görə adekvat olan qərar qəbul etmək imkanında olmaya da bilər. Oğurluq edən şəxsin əmlakı olmaya da bilər və ya şəxs çıxılmaz vəziyyətdə acından ölməmək üçün oğurluq etmək məcburiyyətində qala bilər. Hegel öz təliminə zidd olaraq qeyd edirdi ki, əgər şəxs acından ölmək təhlükəsi qarşısında çıxılmaz vəziyyətdə cinayət edirsə, onun digər azad davranış variantı seçmək imkanı olmazsa, belə şəxs məsuliyyətdən kənar qalmalıdır. Hegelə görə, elmin inkişafı ilə qədim zamanlardan problemə çevrilən, cəzanın cinayətə adekvat olmasını təmin edən kriteriyalar tapılacaqdır.

Hegel cinayətkarlıq fenomenini təhlil edərək cinayətkarlığa təsir üsulları haqda maraqlı fikirlər söyləmişdir. O, cinayətkarlıqla mübarizədə dövlətin ağılasığan quruluşa malik olmasına xeyli yer verirdi. Hegel dövlətin siyasətinə, əhatədə baş verən yeniliklərə haqq qazandırır. Onun aforizmə çevrilən belə bir «mövcud olan ağılasığandır» ifadəsi, şübhəsiz Almaniyada feo-

dal quruluşunun qalıqlarına haqq qazandırır. Bu ifadənin məbədi olaraq belə bir fikir də irəli sürürdü: «mövcud olanın heç də hamısı həqiqi olan deyildir». Hegel «cəmiyyətlə ayrı-ayrı şəxslərin mənafeyini ahəngdar nəzərdə tutan dövləti həqiqi dövlət» kimi qəbul edirdi. Belə ahəngdarlıq olmayan dövlət yaşasa da, o, həqiqi yaşayan dövlət deyildir. Xəstə bədən yaşayan kimi, yararsız dövlət də yaşaya bilər, lakin onlar həqiqi reallıqla bağlı deyildirlər. Hegelə görə həqiqi reallıq daxilən zəruri olandır.

Hegel məcbur etmə imkanlarına ehtiyatla yanaşır. O, yazır: «İnsan canlı varlıq kimi məcbur edilə bilər, başqa sözlə, onun fiziki və ümumiyyətlə, zahiri varlığını bu və ya başqasının hakimiyyətinə (iradəsinə) tabe etmək olar, lakin insanın daxili iradə azadlığını tabe etmək olmaz».

Hegelə görə, cəmiyyətin sağlam qüvvələrinin vəzifəsi öz xalqının daxili azadlığını müdafiə etməkdən və inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Hegelin dialektik inkişafı üçlük formasında baş verir – tezis; onun inkarı – antitezis; inkar edənin inkar edilməsi – sintez. Burada üçlüyün ikinci elementi – antitezis öncə mövcud olan inkişafı inkar edir. Üçüncü element – sintez (inkarın inkarı) təkcə antitezisi rədd (inkar) etmir, həm də öncə mövcud inkişaf üçün dəyərli olanın hamısı bərpa edilir.

Bu fəlsəfi müddəa cinayət və cəza məsələsinə tətbiq edilərkən aşağıdakı malik olur: hamı üçün ümumi olan iradəni ifadə edən mücərrəd hüquq - tezis mövcuddur. Cinayətin törədilməsində ifadə olunan fərdi iradə – mücərrəd hüquq məzmununa inkar edir (antitezis). Cinayət törədən şəxsə tətbiq edilən cəza

isə cinayəti inkar edir, pozulmuş hüquq bərpa edilir (sintez)¹.

Hegelə görə, mücərrəd hüquq hamı üçün ümumi olan mütələq şərtsiz iradənin zahiri ifadəsi olub, insanlar arasında ağlasığan iradə azadlığı çərçivəsində münasibətləri tənzim edir.

Mahiyyəti heçliklə bağlı olan cinayət, Hegelə görə, reallıqda baş verir, əbədi zəruri olan və şərtsiz ağlasığan olan hüququ pozur.

Hegelin fikrincə, dövlətin cəzalandırmaq səlahiyyəti cəzanın vahimə, yaxud islah etmək məqsədilə deyil, pozulan hüququn bərpasının zəruriliyi ilə bağlı olub, ədalətin və cəzanın tətbiqinin labüdlüyündən irəli gəlir.

Hegelin cinayət-hüquqi təlimində cinayət məsuliyyətinin təhlükəli fikirlə, niyyətlə deyil, şəxsin həyatda törətdiyi cinayət əməli ilə əlaqələndirilməsi pozitiv hal idi.

Hegel alman feodal hüququ üçün xarakterik olan obyektiv təqsirləndirmənin, yəni təqsirin olmasını müəyyən etmədən, şəxsin törədilən əmələ və onun nəticəsinə görə məsuliyyətə alınmasının qəti əleyhinə çıxış edirdi.

Hegel cəzanın cinayətə görə əvəz kimi tətbiq edilməsini, Kantdan fərqli olaraq cəza ilə cinayət arasında maddi bərabərlik kimi qəbul etmirdi. Hegel cinayətlə cəza arasında bərabərlik prinsipini, onların dəyərinə verilən qiymətin adekvat olmasında görürdü. Buna görə də, oğurluq cinayətindən mülkiyyət ziyan çəksə də, təqsirkara azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq etməklə şəxsin azadlığına zərər yetirilməsi törədilən cinayətə görə adekvat olan əvəz sayırdı. Burada müəllifin fikrincə, törədilən cinayətlə tətbiq edilən cəza arasında daxili dəyərlərinə görə kəmiyyət bərabərliyinə nail olunur.

Hegelin fikrincə, dövlət cəzanın tətbiqindən müəyyən prak-

---

¹ Решетников Ф.М. Уголовное право буржуазных стран. «Классическая» школа и антрополого-социологическое направление. М., 1985. С. 39.

tiki faydaya malik məqsədə yönələn vəzifələrin həllinə səy etməməlidir. Cəzanın mahiyyəti və mənası pozulmuş hüququn bərpası və onun yenidən inkişafa yönəldilməsi ilə bağlı olmalıdır.

§ 4. С. Hовард cəzanın humanistləşdirilməsi haqqında

С. Hовард (1726-1790) Britaniyada yaşayıb-yaradan alimlərdən olmuşdur. Peşəsinə görə hüquqşünas olan С. Hовард həyatını dünyanın müxtəlif ölkələrində məhkumların saxlanması vəziyyətinin öyrənilməsinə həsr etmişdir. О, 1777-ci ildə «İngiltərədə və Uelsdə həbsxanaların vəziyyəti» adlı monoqrafiya nəşr etdirmişdir. Müəllif bu kitabı Britaniya parlamentinin üzvlərinə paylamışdır.

С. Hовардın monoqrafiyası müasirlərinin ictimai şüuruna ciddi təsir göstərmişdir. О, 1778-ci ildə zəmanəsinin görkəmli alimi Vilyam Blekstonun yaxından köməyi ilə «Penitensiar müəssisələr haqqında akt» adlı qanun layihəsi hazırlamışdır. Qanun layihəsi parlamentə təqdim edilmiş və bir il ərzində qəbul edilmişdir. Bu dövrdə bütün kateqoriyalardan olan məhbuslar həbsxanada birgə saxlanılırdı. С. Hовардın təşəbbüsü ilə hazırlanan və parlament tərəfindən qəbul edilən «Penitensiar müəssisələr haqqında akt» adlı qanunun qəbulundan sonra məhbuslar diferensial qaydada saxlanılmağa başlandı. Bu vaxtdan məhbus qadınlarla kişilər, yetkinlik yaşına çatmayanlarla, yaşa dolmuş məhkumlar ayrıca saxlanıldı. Bundan əlavə hətta məhbuslar törədilən cinayətin növündən asılı olaraq ayrıca saxlanılmağa başlandı.

С. Hовардın məhbusların diferensiasiyasına dair ideyaları

dünya praktikasına böyük təsir göstərmişdir.

C. Hovard müxtəlif dövlətlərdə məhbusların saxlanılmasına və onlara münasibətin humanistləşdirilməsinə şəxsən kömək etmişdir. C. Hovard Rusiyaya gələrək həbsxana islahatının aparılmasında iştirak etmiş və burada da xəstələnərək 1790-cı ildə dünyasını dəyişmişdir.

C. Hovardın əsərləri bütün dünyada cəzanın icrası sisteminin humanistləşdirilməsinə təsir göstərmişdir. Bir müddətdən sonra C. Hovardın həbsxana islahatına dair ideyaları ABŞ-da həyata keçirilmişdir.

C. Hovard məhbusların tək saxlanılmasının əleyhinə çıxırdı. O, Məhbusları psixi deqradasiyadan qorumaq üçün müəyyən kateqoriyadan olan məhbusların birgə saxlanılmasını zəruri sayırdı.

§ 5. «Klassik» hüquq məktəbinin mahiyyəti

Bekkaria, Hovard, Kant, Hegel, Feyerbax kimi tarixi şəxsiyyətlərin və onların ardıcılarının tədqiqatlarından irəli gələn müddəalar əsasında cinayət hüququnda klassik məktəb təlimi formalaşmışdır. Avropa ölkələrində baş verən burjua inqilablardan sonra yaradılan cinayət məcəllələrinin, xüsusən Fransanın 1810-cu il Cinayət Məcəlləsinin prinsipləri və institutları məhz klassik hüquq məktəbinin ideya və müddəaları zəminində formulə edilmişdir.

«Klassik» məktəbin əsas müddəalarına aşağıdakılar aiddir:

– cinayət törətməyə dair qərar qəbul etmə prosesi şəxs üçün müəyyən əhəmiyyət kəsb edən psixi fəaliyyətdir; insan törədəcəyi cinayətin xeyirli və zərərli nəticələrini ölçüb-biçir və özü üçün onu faydalı saydığı hallarda belə cinayəti törədir;

- cəmiyyət cəzanı gücləndirməklə cinayətin «cazibədarlığını» gözdən salır, bu yolla insanları cinayət törətməkdən çəkindirir;
  - qanunvericinin peşəkarlığı və onun humanizmi cəza «nə qədər çox sərtləşdirilərsə, bir o qədər yaxşı olar» prinsipi üzrə deyil, cəza «cinayətin cazibədarlığını gözdən salmaq üçün nə qədər lazımdırsa, bir o qədər sərtləşdirilməlidir» – prinsipi üzrə həyata keçirilməlidir;
  - insan iradə azadlığına malikdir və cinayət onun azad seçiminin nəticəsidir; insan mənəvi azadlığa malik olduğundan, mövcud davranış variantları içərisində yamanlıqla bağlı davranışı seçdiyinə cəzalanmalıdır;
  - cinayət əməlinin determinatları cəmiyyətin ziddiyyətləri ilə, sosial mühitlə əlaqələndirilmirdi; bu da cinayət hüquq normalarının ancaq məntiqi, qrammatik, semantik çərçivədə (*doqmatik*) araşdırılmasını müəyyən edirdi;
  - qanunda nəzərdə tutulmayan cəza tətbiq edilə bilməz – «*nulla poena sine lege*»;
  - cinayət yoxdursa, cəza da yoxdur – «*nulla poena sine crimine*»;
  - heç bir cinayət cəzasız qalmamalıdır – «*nullum crimen sine poena legali*»;
  - cəza ümumi və xüsusi xəbərdaredici məqsədə xidmət etməlidir;
  - cəza şəxsə, onun «təhlükəli vəziyyətinə» görə deyil, cinayət əməlinə görə tətbiq edilməlidir;
  - törədilən əməlin obyektiv və subyektiv əlamətlərini nəzərdə tutan cinayət tərkibinin yaranması məsuliyyətin əsası ola bilər;
  - təqsir törədilən ictimai təhlükəli əmələ qəsd və ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətdən ibarətdir;
  - cinayətlər və cəzalar diferensiasiya edilir.
- Cinayətkarın şəxsiyyətinin tədqiqinə lazımınca əhəmiyyət ver-

mədiyindən klassik məktəbin nümayəndələri müntəzəm tənqid edilmişdir. Xüsusən cinayət hüququnda sosioloji məktəbin banilərindən sayılan E. Ferri bu münasibətlə yazırdı: «Kriminalistlərin, hakimlərin və qanunvericilərin fəaliyyətində üç cəhət – cinayət, məhkəmə və cəza mərkəzi məsələ sayılır». E. Ferri «klassik» məktəbin nümayəndələrinin «cinayətkarı» tanımadıqlarını qeyd edirdi.

Onun fikrincə, «cinayətkar» cəmiyyətin cinayətkarlıqdan ictimai müdafiəsində başlanğıc və son məqsəddir.

Əlbəttə, müəllifin klassik hüquq məktəbinin ünvanına söylədiyi tənqid bütövlükdə məqbul hesab edilə bilməz. E. Ferrinin cinayətkarlığın başlıca səbəbini birbaşa insanla, insanın şəxsiyyətilə bağlaması əsasən yanlış fikir idi.

«Klassik» hüquq məktəbinin müddəaları o dövrün fəlsəfi və psixoloji fikrinin inkişaf səviyyəsinə söykənmirdi. Təsadüfi deyildir ki, qeyd edilən məktəbin irəli sürdüyü müddəa və prinsiplər öz zəmanəsinin qabaqcıl elmi nailiyyətlərinə əsaslanırdı. Bu səbəbdən də klassik hüquq məktəbinin müddəaları çox az dəyişikliyə uğramış və o, bu gün də yaşayır, dünyanın əksər ölkələrində cinayətkarlığa qarşı mübarizədə başlıca təsir sistemi kimi qalmaqdadır.

II. ANTROPOLOJİ MƏKTƏB

Klassik hüquq məktəbinin nümayəndələri cinayəti şeytan əməli, günahın təzahürü saymırdılar. Onların fikrincə, cinayət tam iradə azadlığına malik insanın şüurunun nəzarəti altında baş verən əməldir. Klassik hüquq məktəbi öz növbəsində insanın xeyirlə şəər arasındakı seçimini, tərbiyə prosesində onun davranışının mənəvi qaydaları nə qədər mənimsəməsindən ası-

lı edirdi. Bu nəzəriyyənin mövqeyinə görə, cəza özünün sərtliyinə görə deyil, labüdlüyünə və ədalətliliyinə görə insanları cinayət törətməkdən çəkindirməlidir.

Klassik hüquq məktəbi üçün bütövlükdə idealist rəasionalizm xarakterik olmuşdur. Onun zəif yeri cinayəti törədənin şəxsiyyətinə (fiziki varlığına), obyektiv sosial amillərə, cinayətkarlığı şərtləndirən amillərə (determinantlara) kifayət qədər diqqət yetirilməsi ilə, cəzanın tərbiyə roluna və maarifləndirmənin uğurlarına olduğundan artıq dərəcədə əhəmiyyət verməsi ilə bağlı olmuşdur.

Klassik hüquq məktəbi cinayət hüquq normalarının varlıqla əlaqəsinə əhəmiyyət vermədən onların doktrinal tədqiqinə üstün yer vermişdir.

Klassik hüquq məktəbi insanın davranışını, eləcə də kriminal əməlin mütləq iradə azadlığına malik olmasını elan etməklə, faktiki cinayətkarlıqla cəmiyyətin ziddiyyətləri arasındakı əlaqəni inkar edirdi. Bununla bərabər, klassik hüquq məktəbinin ideyaları öz zəmanəsi üçün sözsüz mütərəqqi idi. Onun obyektiv rəasional başlanğıcları bütün sonrakı dövrdə cinayət hüququnun və kriminologiyanın inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

XIX əsrdə cinayətkarlığın sürətlə inkişafı dünyanın əksər dövlətlərini, hökumətləri və dövlət başçılarını ciddi narahat etmişdir. Cinayətkarlıq və onun səbəbləri elm adamlarının təfəkkürünü də məşğul etmişdir. Cinayətkarlıqla mübarizədə klassik hüquq məktəbinin irəli sürdüyü müddəalar və onların tətbiqi lazımınca effekt vermirdi. Məhz belə şəraitdə cinayətkarlıqla mübarizəyə dair burjua cinayət hüququnda *antropoloji təlim* meydana gəlmişdir.

Antropoloji məktəbin əsasını italyalı psixiatr alim Çezare Lombrozo (1835-1909) qoymuşdur. Ç. Lombrozonun nəzəriyyəsi

yəsi pozitiv fəlsəfədən və vulqar materializmdən qidalanmışdır.

Ç.Lombrozonun antropoloji təlimi cinayətkarlığın səbəblərini cinayətkarın şəxsiyyəti və onun bioloji təbiətilə əlaqələndirirdi. Müəllifin fikrincə, cinayətkarın şəxsiyyətini, onun xüsusiyyətlərini öyrənməklə cinayətkarlığın səbəblərinə aydınlıq gətirmək olar.

Ç.Lombrozo ilk dövrdə qeyd edirdi ki, hər bir cinayətkar özünün anatomik, fizioloji və psixoloji xüsusiyyətlərinin təsiri altında kriminal əməli törədir. Cinayət törədən şəxsə kriminogen vərdişlər formalaşmır, o, cinayətkar kimi doğulur.

Ç.Lombrozonun tədqiqatının əsasında dünyasını dəyişmiş 383 adamın kəllə sümüyünün, 3839 nəfər həyatda yaşayan adamın kəlləsinin, eləcə də 26886 cinayətkarın, 25447 nəfər tələbənin, əsgərin və s. cinayətdən uzaq olan şəxsin müayinəsinin yekunlarından əldə edilən məlumatların ümumiləşdirilməsi və müqayisəsi dururdu¹.

Ç.Lombrozo 1876-cı ildə «Cinayətkar insan» adlı monoqrafiya yazıb nəşr etdirmiş və burada *anadangəlmə cinayətkar* haqqında nəzəriyyəni işləyib hazırlamış, cinayətin təbii hadisə olduğunu elan etmişdir². Onun fikrincə, cinayətkar meyllər şəxsə anadangəlmə xüsusiyyətdir, buna görə də müəyyən anatomik və psixofizioloji əlamətlərə malikdir.

Cinayətkarın xüsusi təbii tip olması Ç.Lombrozonun əsas ideyası olmuşdur. Onun fikrincə, cinayətkarın təqşirindən de-

---

¹ Читаков С.М. Зарубежная криминология. М., 1997. С. 47.

² Ч.Ломброзо 26 йашындан психиатрия профессорун олмушдур. О, узун мцддят Италийада рущи хястяликляр хястяханасынын рящбяри олмуш, рущи хястялярин давранышына иглим шяраитинин тясирини юйрянмишдир. Сонрадан о, мящкямя тябабяти вя мящкямя психиатрийасы цзя профессор олмуш, криминал антрополозия кафедрасына рящбярлик етмишдир (Сямяндяров Ф.Й. Криминология. Цмуми щисся. Дярс вьсаити. Баьы, 2003. С. 46).

yil, onun xəstəliyindən danışmaq olar. O, iki ayaqlı, vəhşi şirə bənzəyir, qana hərisliyinə görə onu məzəmmət etməyə dəyməz. Müəyyən əlamətlər əsasında cinayətkar insanlar seçilməlidir.

Anadangəlmə cinayətkarların əlamətlərinin öyrənilməsi C.Lombrozonun tədqiqatında mərkəzi məsələ olmuşdur. Onun tədqiqatlarında cinayətkar insan tipləri ilə cinayətin növləri arasında asılılıq olduğu qətiyyətlə irəli sürülürdü.

Lombrozo kəllə sümüyünün forması, gözün, burunun, ağızın, çənənin quruluşu və vəziyyəti, tükün rəngi, sıxlığı, codluğu, yumşaqlığı, sifətdəki qırıqların xüsusiyyəti və s. ilə bağlı anatomik əlamətləri müəyyən edir və qruplaşdırırdı. Onun fikrincə, qatil, oğru, qadını zorlayan və digər cinayətkarlar, ayrı-ayrı anatomik əlamətlər kompleksi ilə səciyyələnir və onlar ayrıca insan tipləri kimi fərqlənilir.

Antropoloji təlim cinayətkarlığın səbəblərinin insanın anatomik-bioloji xüsusiyyətləri ilə bağlılığını elan etməklə, cinayətkarlığın profilaktikası üzrə son dərəcə mürtəcə təkliflər irəli sürürdü.

Bu təlimin müəlliflərinin fikrincə, insanların cinayət törətməsini gözləmək lazım deyil, anatomik-bioloji xüsusiyyətlərinə görə onları seçmək, cəmiyyətdən təcrid etmək, müəyyən qismini cismani surətdə məhv etmək, bəzilərini ömürlük cəmiyyətdən ayırmaq, müəyyən hissəsi üzərində tibbi əməliyyat aparmaq, zorlayanları axtalamaq və s. tədbirlər tətbiq etmək lazımdır.

Təsadüfi deyildir ki, İkinci Dünya müharibəsində Almaniya və İtaliyada antropoloji təlim cinayətkarlıqla mübarizədə dövlət təlimi kimi qəbul edilmişdi. Alman faşistləri yüz minlərlə insanı qaz kamerasında məhv edərkən ilk növbədə antropoloji təlimə istinad edirdilər.

Zaman keçdikcə antropoloji təlimin ideyaları təkamülə məruz qalmış, xeyli dərəcədə biososial istiqamətə doğru transformasiya etmişdir. Bunlar Ç.Lombrozonun ardıcılıları, xüsusən E.Ferri və D.Qarofalonun tədqiqatlarında daha aydın özünü göstərmişdir. Öncə anadangəlmə cinayətkarlarla tibbi üsullarla mübarizə yeganə vasitə hesab edilir və hüququn və məhkəmənin rolu inkar edilirdisə, sonradan bioloji amillərlə yanaşı, sosial, iqtisadi, psixoloji və digər determinantların rolu qəbul edilir, cinayətkarlıqla mübarizədə cinayət hüququnun, məhkəmənin rolu danılmırdı.

Antropoloji təlim Ç.Lombrozodan sonra cinayətkarlığın biososioloji nəzəriyyə adı altında nisbətən geniş yayılmışdır. Xüsusən yeni şəraitdə belə nəzəriyyələrdən biri *linik kriminologiya* adını almış, yeni lombrozoçuluğun müstəqil istiqaməti kimi modelləşdirilmişdir. Bu nəzəriyyə Ç.Lombrozonun ardıcılılarından olan D.Qarofalonun əsərlərindən qidalanmışdır. Müəllif özünün «Təhlükəli vəziyyətin ölçüləri» adlı əsərində irəli sürdüyü ideyaya görə cinayətə meyllilik ayrı-ayrı fərdlərə daxilən xas olan xüsusiyyət olub, onları cinayət törətməyə səmtləşdirir.

Müasir dövrdə fransız alimi Pinatelin əsərlərində klinik kriminologiya ətraflı işlənmişdir. Müəllif *kriminal qabiliyyət* anlayışı və *linik təhlil* əsasında fərdin mənəvi prinsipləri ilə onun törətdiyi cinayətin hədəsinin çəkendirici rol oynaya bilməməsi kimi suallara aydınlıq gətirməyə səy etmişdir.

Cinayətkar qabiliyyətin aşkar edilməsi üçün formal test suallarından istifadə edilir, fərdin vərdiş və yönəlişləri müəyyən edilir.

Potensial və faktiki cinayətkarın davranışını aydınlaşdırmaq üçün psixi təhlillə yanaşı, klinik kriminologiya zorakılıq meyllərinin, təcavüzkarlığın səviyyəsini azaltmaq məqsədilə, elekt-

rotok, cərrahiyyə müdaxiləsi kimi metodlardan istifadə edilir.

Yeni lombrozoçuluğun digər növü cinayətə konstitusion yönəlişlik nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyənin nümayəndəsi alman psixiatri Kreçmer, amerikalı kriminoloq Şeldon, E.Qlyux və başqalarının fikrincə, insanın zahiri görünüşü və onun psixi xüsusiyyətləri və eləcə də kriminal davranışı daxili *sekresiya vəzilərinin* vəziyyətindən asılıdır.

Müəlliflərdən Şel və E.Qluxun «Bədən quruluşu və gənclərin cinayətkarlığı» adlı kitabında potensial cinayətkar anlayışı işlənilib hazırlanmış və belə kriminal potensiyanın böyüklüyü şəxsin fiziki konstitusiyasının (quruluşunun) xüsusiyyətlərilə əlaqələndirilirdi.

Antropoloji məktəb həm də freydizmə əsaslanan nəzəriyyə ilə bağlıdır. Z.Freydin psixoanaliz təliminə görə, insanın davranışını həm də şüurla dərk edilməyən, zaman-zaman itələnilən, «olmaz» sanksiyası ilə altşüur sahəsinə keçirilən, «senzura» altında olan reflekslər (təmin edilməyən meyllər) şərtləndirir. Əgər qeyd edilən altşüurda «mürgüləyən» meyl və tələbləri (refleksləri) «olmaz» sanksiyası altında saxlamaq mümkün olmur, belə reflekslərin təsiri altında şəxs yayınan hərəkətə, eləcə də kriminal əmələ yol verə bilər.

Z.Freyd qeyd edilən reflekslərin yaranmasını xarici mühitlə deyil, insanın daxili aləmilə əlaqələndirirdi. Z.Freydin psixoanaliz təlimi ilə bağlı altşüurda dərk edilməyən reflekslərin oyanması və insanı neqativ davranışa vadar etməsi mövqeyi bir çox psixiatr alimlər tərəfindən qəbul edilir.

Müasir dövrdə genetika elminin inkişafı, insanın genetik kodunun açılması sahəsində edilən kəşflər, yenidən kriminal davranışın fərdin anatomik xüsusiyyətləri ilə izah edilməsinə meyli artırmışdır. Belə ki, qərbdə bəzi kriminoloqlar cinayətkarlığın səbəblərini insan xromosomlarının quruluşu ilə izah edir-

lər. Hər bir insanın, məsələn, qadının hüceyrəsi «XX» xromosomlarından, kişinin hüceyrəsi isə «XY» xromosomlarından ibarətdir.

Hüceyrədə xromosom çatışmazlığı insanı fiziki və psixi cəhətdən qeyri-normal edir. Hüceyrədə xromosomların normaldan artıq olduğu, məsələn, «XY» xromosomları əvəzinə, bəzən «XYY» xromosom quruluşuna malik olan kişilərə rast olunur. Xromosomu artıq olan kişiler yüksək dözümə, böyük gücə və enerjiyə malik olur.

Dünya dövlətlərinin həbsxanalarında cəza çəkən kişi məhbusların bir qismi «XYY» xromosomuna malik olanlardır. Belələrinin kriminal əməli onların hüceyrəsində xromosom artıqlığı ilə izah edilir.

Lakin tədqiqatlar göstərir ki, normal xromosom quruluşuna malik olan şəxslərin (hətta zorakılıq zəminində törətdiyi cinayət əməli ilə), normaldan artıq xromosoma malik olan şəxslərin törətdiyi cinayət əməli arasında fərqli cəhət qeydə alınmamışdır.

Şərh edilənlərə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir burjuva kriminologiyasında çoxsaylı tədqiqatlar aparılmış, lakin cinayətkarlığa dair «bioloji nəzəriyyə» nə «kriminogen meyllərin varisliyini», nə də ki, cinayətin «xromosom artıqlığı» ilə əlaqəsini sübut edən metodlar işləyib hazırlaya bilməmişdir.

III. SOSIOLOJİ MƏKTƏB

Bu məktəb XIX əsrin ikinci yarısında belçikalı riyaziyyatçı, statist alim A.Ketle tərəfindən təklif edilmiş və işlənib hazırlanmışdır. Onun əsas ideyası 1835-ci ildə çap etdirdiyi «İnsan və onun qabiliyyətinin inkişafı, yaxud ictimai fizikanın təcrübəsi» adlı kitabında verilmişdir. Bu nəzəriyyənin davamçıları

E.Ferri, Y.Xilli və b. olmuşdur.

A.Ketle *amillər nəzəriyyəsinin* əsasını qoyan alim kimi tarixə daxil olmuşdur. Müəllif nəzəri müddəalarını cinayətkarlığın kütləvi müşahidəsi zəminində hazırlamış, cinayətkarın cinsi, yaşı, təhsili, maddi vəziyyəti və digər sosial göstəricilərini, eləcə də cinayətin baş verdiyi zaman, məkan, və s. əlamətləri təhlil etmişdir.

A.Ketle belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, *cinayətkarlıq cəmiyyətin məhsuludur* və özünün belə nəzəriyyəsi ilə müəyyən statistik qanunauyğunluğa tabedir. Müəllifin fikrincə, təsadüfi deyildir ki, illər üzrə cinayətkarlığın vəziyyəti və quruluşu nisbi stabilliyə malikdir və demək olar ki, dəyişmir. A.Ketle heç vaxt əhəmiyyətini itirməyən, prinsipcə mühüm olan belə bir nəticəyə gəlmişdir: biz cəmiyyətin sosial sisteminin idarəçilik qaydalarını dəyişməklə, cinayətkarlığın və onun ayrı-ayrı növlərinin dəyişməsinə səciyyələndirən salnaməsini də dəyişmiş olacağıq.

A.Ketle bir çox ardıcılıqları ilə birlikdə (Van-Qomel, Prins və b.) kriminal amillərin dairəsini genişləndirmiş, belə amilləri sistemə salmış və müxtəlif əsaslar üzrə onların təsnifatını aparmışdır. Belə ki, onlar *fiziki amillərə* coğrafi mühiti, iqlimi, ilin fəsillərini, *fərdi amillərə* cinsi, yaşı, irqi, psixofiziki təzadları, *sosial amillərə* işsizliyi, müharibəni, iqtisadi böhranlar, alkoqollu içkilərin, narkotik maddələrin qəbulunu və s. aid edirdilər.

Sonrakı dövrdə sosioloji təlim *amillər çoxluğu nəzəriyyəsinə* transformasiya etmişdir. Cinayətkarlığı doğuran amillər sırasına urbanizasiya, sənayeləşdirmə, rahatlıq uğrunda yarış, ümidlərin puça çıxması (frustrasiya), əhalinin xidmət sahəsi sisteminin təmin edilməməsi, insanların etnopsixoloji cəhətdən uyuşmaması və s. daxil edilməklə kriminogen amillərin dairəsi genişləndirilmişdir.

Diferensial əlaqələr nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyə məşhur amerikalı kriminoloq E.Saterlend, onun tələbəsi D.Kressi və tərəfdarlarının ilk dəfə 1924-cü ildə çap etdirdikləri «Kriminologiyanın prinsipləri» adlı monoqrafiyada şərh edilmişdir. Onlar cinayətkar davranışı, cinayətkar elementlərin üstünlük təşkil etdiyi yaxın ətrafın çoxcəhətli əlaqələri və ünsiyyəti ilə birlikdə «öyrənirdi».

İnteraksion (kənardan müdaxilə) yanaşma nəzəriyyəsi. Cinayətkarlığın səbəblərini izah edən bu nəzəriyyənin yaradıcıları kriminalist alimlər E.Saterlend və F.Tannevaym olmuşlar. Qeyd edilən müəlliflər ötən əsrin 30-cu illərində Q.Bekker, D.Kitsis, K.Eriksonla birlikdə bu nəzəriyyəni yaratmışlar. İnteraksion yanaşma nəzəriyyəsi 1970-ci illərdən başlayaraq geniş yayılmışdır.

Qeyd edilən nəzəriyyənin nümayəndələri hesab edirlər ki, cinayətkarlıq cəmiyyətin kriminogen mühitinə reaksiyanın nəticəsidir. Bu da onu göstərir ki, insan qanunla qadağan edilən əməli törədirsə və cinayətkar kimi tanınırsa, deməli, cəmiyyət ona başqasının damğasını vurur. Belə «ləkələnmə» onun cəmiyyətə qayıtmasına, qanunlara inamı olan adama çevrilməsinə mane olur.

Yeni sosial müdafiə nəzəriyyəsi (cinayət hüquq siyasətində humanist istiqamət). Bu nəzəriyyə keçən əsrin ortalarında Fransada meydana gəlmişdir. Yeni sosial müdafiə nəzəriyyəsinin əsasları hüquqşünas alim Mark Ansel tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Bu nəzəriyyənin əsasən məğzi cinayət törəyənləri cəmiyyət mühitindəki pozitiv şəraitlə əhatə etmək, onları cəmiyyətin qaydalarına uyğunlaşdırmaqdır.

Yeni sosial müdafiə nəzəriyyəsi cinayət hüququnda təsbit edilən «qanunda göstərilməyən əməl cinayət deyildir» prinsipini müdafiə edir, konkret cinayətə görə məsuliyyət haqqında

müddəaların saxlanması, cəzanın humanistləşdirilməsi mövqeyindən çıxış edirdi. Bu nəzəriyyə cəzanın və digər məcburi tədbirlərin əmələ görə deyil, əməli törədən fərdə görə tətbiq edilməsi mövqeyində dururdu.

Yeni sosial müdafiə nəzəriyyəsi cinayət törədən şəxslərə cəza təyini sahəsində məhkəmələrin sanksiyaların seçilməsində səlahiyyətlərinin genişləndirilməsini, məhkəmələrə qeyri-müəyyən hökmlərin çıxarılması üzrə səlahiyyətlərin verilməsini təklif edirdi. Yeni sosial müdafiə nəzəriyyəsinin başlıca tezislərindən biri cəmiyyətə qayıdan məhkumların resosializasiyasına nail olunmasından ibarət idi.

Viktimoloji nəzəriyyəyə sosioloji məktəbin müstəqil istiqaməti kimi qiymət verilir. Bu sahənin tədqiqatçıları viktimologiyanın sosial-bioloji, biopsixoloji və digər elementlərlə bağlılığını qeyd edirlər.

Viktimologiya problemini işləyib hazırlayanların xidməti, zərərçəkən (qurban) haqqında nəzəriyyəni ənənəvi kriminoloji problemlərlə (cinayətkarlıq, cinayət, cinayətkarlar) birləşdirməkdən ibarət olmuşdur.

Viktimologiya – yunanca *victim* (qurban) və latınca *logos* (təlim) sözlərindən olub, *cinayətdən zərərçəkən (qurban) haqqında təlim* mənasını ifadə edir.

Amerikalı kriminalist alim E.Saterlend hələ 1924-cü ildə özünün «Kriminologiya» dərsliyinə cinayətdən zərərçəkən haqqında təlim adlı xüsusi bölmə daxil etmişdi. Sonrakı illərdə viktimologiya ilə bağlı bitkin təlim hazırlanması alman kriminalist alimi Qentiqin adı ilə bağlı olmuşdur. Müəllif 1948-ci ildə ABŞ-da çalışarkən «Cinayətkar və onun qurbanı» adlı xüsusi monoqrafiya nəşr etdirmişdir. Sonrakı dövrdə kriminologiyada viktimologiya sahəsi sürətlə inkişaf etmişdir.

Viktimologiyada zərər çəkənin davranışı ilə kriminal əməlin

həm daxili (motiv), həm də zahiri (qəsd obyektinə istiqamətlənən hərəkət, cinayətin edilmə üsulu, cinayətin edilmə vasitəsi və cinayətin nəticəsi) tərəfi arasında əlaqə araşdırılır.

Sübut edilmişdir ki, zərərçəkənin davranışı, çox halda kriminal fəallığı stimullaşdırır, davranışın realizəsini asanlaşdırır və kriminal nəticənin baş verməsinə kömək edir.

Bir sıra insanların şəxsi keyfiyyətləri (məsələn, tündməcəzlikliyi, yüngülfikirliliyi, nadanlığı, münaqişəyə meyilliliyi, əxlaqsızlığı və s.), müəyyən peşə sahiblərinin – xəzinədarın, inkasatorun, keşikçinin sayıqlığını itirməsi, habelə münaqişəli şəraitlə bağlı hallarda, xüsusən ailə münaqişəsində münasibətlərin aydınlaşdırılması dərin alkoqol sərxoşluğu vəziyyətində olanların davranışının viktimlik səviyyəsini göstərir və çox halda onlar cinayətin qurbanına çevrilirlər.

Şərh edilənlərə əsasən sosioloji məktəblə bağlı aşağıdakıları qeyd edirik:

1. **Sosioloji məktəb** cinayətkarlığın səbəblərini dualizm mövqeyindən izah edirdi. Bu təlim cinayətkarlığın səbəbləri mexanizmində sosial və digər amillərə üstünlük versə də, bioloji amillərin rolunu da inkar etmirdi.

2. **Sosioloji təlim** cinayətkarlığın mahiyyətinin və qanunauyğunluqlarının izahında həqiqətə xeyli yaxın olmuşdur. Lakin bu təlimə cəmiyyətin obyektiv inkişaf qanunları bəlli olmadığından, onun müəllifləri cinayətkarlığın səbəblərini fiziki-mexaniki qanunlarla izah etmişdir.

3. **Sosioloji məktəb** təlimi cinayətlərin səbəblərini sosial amillərlə bağlasa da, belə səbəbləri birinci pillədə qəbul edir, lakin bütövlükdə cinayətkarlığın səbəblərini cəmiyyət miqyasında mövcud ziddiyyətlərlə əlaqələndirmirdi.

ӘДӘБИYYAT

Kurs uqolovnoqo prava. Obhaә çastğ. V 5-i tomax. T. 2. M., Zerüalo, 1999.

Kondratök L.V. Antropoloqiә prestupleniә (Mikrokriminoloqiә). M., Norma, 2001.

Uqolovnoe pravo. Obhaә çastğ. M., İnfra· M-Norma, 1997.

Uqolovnoe pravo zarubecnix qosudarstv. Obhaә çastğ. M., 2001.

Reşetnikov F.M. Uqolovnoe pravo zarubejnix stran. «Klassiçeskaә» şkola i antropoloqo-soüioloqiçesкое napravlenie. Uçebное posobie. M., 1985.

Ferri Gnriko. Uqolovnaә soüioloqiә. M., 1908.

XXIII FƏSİL XARİCİ ÖLKƏLƏRİN CİNAYƏT HÜQUQU

§ 1. Müasir dünyada hüquq sistemləri

Müasir dövrdə dünyada dünyəvi və dini hüquq sistemləri mövcuddur. Dünyəvi hüquq sisteminə roman–german, habelə ingilis-amerikan hüquq sistemləri daxildir.

1. Roman-german hüquq sisteminin mənşəyi

Bu sistem Qədim Roma hüququndan başlayır və hazırda müasir dünya birliyinə daxil olan bir çox dövlətlərin hüquq sistemini birləşdirir. Avropa kontinental hüququ kimi qəbul edilən roman-german hüquq sistemi hazırda Asiyanın, Afrikanın və Latın Amerikasının xeyli dövlətlərini də əhatə edir.

Müasir dövrdə Avropada roman-german hüquq sisteminə daxil olan aşağıdakı dövlətlərin adını çəkmək olar: Almaniya, Fransa, İtaliya, İspaniya, Portuqaliya, İsveç, Danimarka. Bundan əlavə, Latın Amerikasının bütün dövlətləri, Afrikanın bir çox dövlətləri, Yaxın Şərqi bəzi dövlətləri, Çin, Yaponiya, İndoneziya, keçmiş SSRİ və hazırda yaranmış Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olan yeni dövlətlər də roman-german hüquq sisteminə daxildir.

Roman-german hüquq sisteminin başlıca xüsusiyyəti onun Qədim Roma hüququna söykənməsi, onun əsasında formalaşmasıdır. Roma hüququ imperator Yustinian zamanında aparılan kodifikasiyadan sonra 12-13-cü yüzilliklər ərzində, xüsusən XVIII əsrin sonlarına qədər Avropanın kontinental hüququna çevrilmişdir. Lakin XIX əsrdən başlayaraq ayrı-ayrı Avropa dövlətlərində aparılan məcəllələşmə kontinental hüquq

kimi roman–german hüquq sisteminin vahidliyini xeyli pozmuşdur. Öz dövlətlərinin müstəqil hüquq sistemini yaradarkən, ayrı-ayrı Avropa dövlətləri roman-german hüquq sisteminin ümumi prinsiplərini saxlamış, onun hüquq texnikasından, ümumi hüquq kateqoriyalarından və terminlərindən istifadə etmişdir.

Roman-german hüquq sistemi üçün aşağıdakı əsas cəhətlər xarakterikdir: a) qanun və hüquq eyniləşdirilmir, hüquq mənəviyyatla sıx bağlıdır; b) hüquq normaları optimal səviyyədə ümumiliyə malikdir; hüquq normaları kazual halları, konkret presedentləri deyil, qeyri-müəyyən dairədə şəxslər üçün davranış qaydası təsbit edir; c) hüquq müstəqil sahələrə ayrılır; ç) yaxşı işlənmiş qanunvericiliyə malikdir, normativ aktların iyerarxiyası mövcuddur; d) qanunların iyerarxiyası sistemində dövlətin konstitusiyası başlıca yer tutur; e) normativ aktların kodifikasiyası və sistemləşdirilməsi həyata keçirilir; ə) qanun və hüquq eyniləşdirilmədiyi üçün məhkəmələrin qanuna verdiyi izahat müəyyən rol oynayır; f) hüququn mənbələri sırasında hüquqi adətlər məhdud rol oynayır.

Roman-german hüquq sisteminin Asiyanın, Afrikanın, Latin Amerikasının bir çox dövlətlərini əhatə etməsi, başlıca olaraq bu ölkələrdə vaxtilə müstəmləkə asılılığının mövcud olması ilə izah edilir.

Hazırda Latin Amerikasının dövlətləri (eləcə də, Asiyanın və Afrikanın bir sıra dövlətləri) roman-german hüquq sisteminə daxil olsalar da, bu dövlətlərin milli hüquq sistemlərində xeyli ciddi fərqlər vardır. Müasir dövrdə Avropa dövlətləri öz qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsində hüquqi dövlət qurmaq ideyasına istinad edir, ümumbəşəri dəyərlərin qorunmasına, beynəlxalq hüququn müddəalarına üstünlük verir. Lakin Asiyanın, Afrikanın, Latin Amerikasının roman-german hüquq

sisteminə daxil olan dövlətlərində gedən hüquq yaradıcılığı hələlik qeyd edilən qabaqcıl ideyalara kifayət qədər köklənməmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq qeyd edilən dövlətlər roman-german hüquq sisteminin prinsipləri əsasında öz qanunvericiliyini quraraq hüquq yaradıcılığında məhəllilikdən, milli məhdudluqdan xilas olmuşdur.

2. İngilis-amerikan hüquq sistemi

İngilis-amerikan hüquq sistemi ümumi hüquqa əsaslanır. Hazırda bu sistem, bəzi istisna hallar nəzərə alınmazsa, ingilisdilli dünyanın bütün dövlətlərini əhatə edir. Ümumi hüquq ABŞ-ın hüquq sisteminin inkişafına böyük təsir göstərmişdir. İngiltərə ilə ABŞ-ın hüquq sistemi arasında mühüm fərqlər olsa da, bu iki dövlət birgə ümumi hüquq ailəsini yaratmışdır.

İngilis-amerikan hüquq sisteminin təsiri altında Hindistanın, Pakistanın və bir sıra Afrika dövlətlərinin hüquq sistemləri formalaşmışdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ümumi ingilis hüququ ancaq İngiltərənin, Uelsin ərazisində tətbiq edilir. Bu hüquq Şotlandiyanın, Şimali İrlandiyanın ərazisində, La-Manş və Men adalarında tətbiq edilmir. Onların özlərinə məxsus hüquq sistemləri vardır.

İngiltərə hüququ Avropanın kontinental hüququndan fərqli olaraq müstəqil inkişaf yolu keçmişdir. İngilis Ümumi hüququnun inkişafı 1066-cı ildə normanların İngiltərəni işğal etdiyi vaxtdan başlayır. Bu dövrə qədər İngiltərədə milli-məhəlli xarakterli ingilis-sakson hüququ mövcud olmuşdur. Qeyd edilən hüququn yerli xarakterdə hüquq olmasına baxmayaraq, o dövrün hüququnun ingilis-sakson hüququ adlandırılması, indi də ingilis hüquqşünaslarında anlaşılmazlıq yaradır.

Normanlar İngiltərəni işğal etdikdən sonra da ingilis-sakson

hüququ mühafizə olunmuş, yerli hüquq orqanları tərəfindən tətbiq edilmişdir. Lakin hüququn tətbiqində ciddi münaqişə yaranıqda, Kral məhkəməsinə müraciət edilirdi. Kral məhkəməsinə əyalətlərdə ədaləti həyata keçirmək üçün təyin edilən məhkəmələr də daxil idi.

Kral məhkəməsinin səlahiyyətinə Ümumi hüquqla torpaq mülkiyyətilə bağlı işlər və xüsusilə ağır cinayətlər üzrə işlər daxil idi. Xüsusi şəxslərin birbaşa Kral məhkəməsinə müraciət etmək hüququ yox idi. Onlar Krala ərizə ilə müraciət etməli olurdular. Lakin işə Kral məhkəməsində baxılmasına dair faktiki icazə əmrini Lord-Kansler verirdi. İlk dövrlərdə belə əmrlər müstəsna hallarda verilsə də, sonradan zaman keçdikcə belə işlər üzrə məhkəmə qərarları çoxalır, Kral məhkəməsinin qərarları zəminində tədricən yeni hüquq – ümumi ingilis hüququ yaranmağa başlayır. Avropanın kontinental hüquqşünaslarından fərqli olaraq ingilislərin Kral məhkəmələri öz fəaliyyətində nə Roma hüququna, nə də ki, Kilsə hüququna istinad edirdilər. Onların başlıca vəzifəsi spesifik qaydalardan istifadə etməklə ümumi hüququn məsələlərini həll etməkdən ibarət idi. Bu ölkənin hüquqşünasları üçün ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsaslarını, məhkəmə proseslərinin aparılmasını, sübutların tədqiq edilməsini, məhkəmə qərarlarının icrasını müəyyən edən normalar maddi hüquq normaları ilə müqayisədə daha çox əhəmiyyətli idi.

Zaman keçdikcə Kral məhkəmələrinin səlahiyyəti genişlənməmiş, məhkəmələrin aparılması qaydaları təkmilləşdirilmişdir. Orta əsrlərin sonunda qeyd edilən məhkəmələr ədalət mühakiməsini həyata keçirən yeganə məhkəmələrə çevrildilər. Bələdiyyə və ticarət məhkəmələrində nisbətən az əhəmiyyətli işlərə baxılmış, kilsə məhkəmələrində isə ibadət edənlərin, kilsə xidmətçilərinin intizam tənbehinə baxılırdı.

Ümumi hüququn formalaşmasının tarixi xüsusiyyəti onunla bağlı olmuşdur ki, bu hüquq ümumi və xüsusi əlamətlər üzrə bölgüyə məruz qalmamışdır. Roma hüququnun kateqoriya və anlayışlarını ingilis ümumi hüququ qəbul etməmişdir. Ümumi hüquqa söykənən məhkəmə təcrübəsi kontinental Avropa hüquq sisteminə bəlli olmayan özünün kateqoriyalarını işləyib hazırlamışdır.

Formalaşan ümumi hüquq sistemi aşağıdakı mühüm xüsusiyyətlərə malik olmuşdur. Ümumi hüququn əsası kimi, prosessual hərəkətlərin məhkəmə hüquq yaradıcılığının mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Başqa ölkələrdə prosessual hərəkətlərə, ədalət mühakiməsinə sabitlik vermək üçün qanunun köməyindən istifadə edildiyi halda, İngiltərədə formalaşan sistemin sabitliyi məhkəmə təcrübəsilə, məhkəmə təcrübəsinin presedentlərinə ümumi məcburi xarakter verilməsi qaydası ilə təmin edilmişdir. Məhkəmə təcrübəsinin müəyyən etdiyi məcburi presedent qaydasının mahiyyəti belə idi: *bir dəfə konkret iş üzrə formulə edilən məhkəmə qərarı, sonradan rəsmi nümunə kimi həm qərarı verən məhkəmə üçün, həm də bütün digər məhkəmələr üçün məcburi sayılırdı.*

Presedentlər sisteminin yaratdığı qəti bağlı çərçivə daxilindən kənara çıxmaq zəruri olduqda, əvvəllər olduğu kimi, yenə də Krala, yəni faktiki Lord-Kanslərə müraciət edilirdi. Lord-Kansler məsələyə məhkəmədə baxırdı. Kral adından məsələnin fərqli həlli, əslində ümumi hüququn çərçivəsində baş vermədiyini üçün ədalətli sayılsa da, hüquqi qərar sayılmırdı. Ümumi hüququn köhnəlmiş normalarından xilas olunmasında və ədalətli qərarların çıxarılmasında Lord-Kansler tərəfindən Roma hüququnun və Kilsə hüququnun prinsiplərindən istifadə edilmişdir. Bunun da nəticəsində ümumi hüquqla yanaşı, təcricən ədalət hüququ da formalaşmışdır. Əslində ədalət hüququ Lord-

Kansler mühakiməsinin ümumi hüquq çərçivəsindən kənara çıxan fəaliyyəti zəminində yaranmışdır.

Araşdırılan mənbələrdən bəlli olur ki, XVII əsrin əvvəllərində ümumi hüquq çərçivəsində xidmət edən məhkəmələrlə Lord-Kansler məhkəməsi arasında qarşılıqlı güzəşt əsasında konsensus yaranır. Müasir dövrdə ədalət hüququna ingilis məhkəmələri ingilis hüququnun ayrılmaz hissəsi kimi baxılır. XIX-XX əsrlərdə İngilis cinayət hüquq təlimində maddi hüquqa böyük diqqət göstərilir. Öyrənilən maddi hüquq zəminində sonradan Ümumi hüququn qərarları sistemə salınmışdır. XIX əsrin ikinci yarısında Ümumi hüquq məhkəmələri ilə Kansler ədalət məhkəmələri arasında mövcud olan formal fərqlər aradan qaldırılır.

XX əsrdə İngiltərədə qanunların və rəqlamentlərin rolu xeyli artır. İqtisadiyyatın, ticarətin və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına yaranan obyektiv tələbat ingilis hüququ ilə kontinental hüququ bir-birinə xeyli yaxınlaşdırmışdır.

İngilis hüquq sistemi roman-german hüquq sistemindən aşağıdakı cəhətlərinə görə fərqlənir: a) ingilis hüququnda ümumi hüquq və ədalət hüququndan kənar, hüququn ümumi və xüsusi hüquqa, hüququn mülki, ticarət, inzibati və s. hüquq sahələrinə bölgüsü mövcud deyildir; b) fransızların, italyanların və almanların hüququndan fərqli olaraq ingilis hüquq normaları ümumilikdən və mücərrədlikdən xeyli uzaqdır, kazustik xarakterlidir; c) ingilis hüququnun mənbəyini məhkəmə təcrübəsi təşkil edir. Məhkəmələr təkcə «normaları» tətbiq etmir, həm də hüquq normalarının yaradıcısıdır; ç) müasir dövrdə ingilis hüququnun mühüm mənbələrindən birini həm də parlament tərəfindən qəbul edilən aktlar təşkil edir. Lakin ingilis hüququnda qanunların kodifikasiyasına verilən əhəmiyyət kontinental hüquqda qanunların sistemə salınmasına verilən əhəmiyyət qə-

dər deyildir.

ABŞ-a ümumi hüququn gəlişi XVII əsrdən ingilislərin bu ölkəyə gəlişi ilə başlamışdır. Amerikada ingilis hüququnun qəbul edilməsi və inkişafı ingilislərin burada hökmranlığı dövründə, 1776-cı ilə qədər davam etmişdir. 1776-cı ildə ABŞ-ın müstəqilliyi haqqında Bəyannamə qəbul edilmişdir. Bununla da, Amerika ingilislərin müstəmləkə asılılığından azad olmuşdur. Bu dövrdən başlayaraq ingilis və amerikan hüquq sistemləri paralel inkişaf etmişdir.

Hazırda ABŞ-ın hüquq sistemi ingilis hüququndan ciddi surətdə fərqlənir. Amerika hüququ ingilis hüququndan özünün milli xarakteri ilə, ictimai və dövlət quruluşunun, mədəniyyətinin və xalqının adət-ənənəsinin fərqli xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Amerika hüquq sisteminin inkişafında ABŞ Konqresinin, Ali Məhkəməsinin, ayrı-ayrı ştatların qanunvericilik və məhkəmə orqanlarının mühüm rolu olmuşdur. ABŞ-da hüququn mənbəyi kimi *məhkəmə təcrübəsi* tarixən, eləcə də müasir dövrdə üstün yer tutur. Bununla belə, Amerika hüquq sisteminin inkişafında yazılı hüququn, qanunların əhəmiyyəti artmışdır. ABŞ-da hüquq sisteminin möhkəm təməl üzərində inkişafında ABŞ-ın 1787-ci il Konstitusiyasının mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Qanunların Konstitusiyaya uyğunluğu üzərində məhkəmə nəzarəti prinsipinin həyata keçirilməsi ABŞ-da əsas istiqamətlərdən sayılır. Bu prinsip ingilis hüququna bəlli deyildir.

ABŞ-da qanunların sistemləşdirilməsi federal və ştatların səviyyəsində həyata keçirilir. Amerikanın əksər ştatlarında cinayət qanununda nəzərdə tutulmayan əmələ görə cinayət məsuliyyətinin həlli qadağan edilir.

3. Dini hüquq sistemləri

Dini hüquq sistemlərinə ilk növbədə Asiya ölkələrinin hüquq sistemləri daxildir. Bura hind hüququ, qədim Çin hüququ, qədim yapon hüququ, müsəlman hüququ və s. daxildir. Özünün yayılma dərəcəsinə və əhəmiyyətinə görə dini hüquq sistemləri içərisində müsəlman hüququ xüsusi yer tutur. Müsəlman hüququ tarixən islam dininə söykənmişdir. Müsəlman hüququnda din və hüquq ayrılmazdır.

VII əsrdən başlayaraq orta əsrlərdə müsəlman Şərqində hüququn əsas mənbəyi *şəriət* olmuşdur (*şəriət* ərəbcə *şərəə* sözündən olub *istişamət vermək, qanunlar çıxarmaq* mənasını verir). Şəriət müsəlmanın davranışının, dini həyatının və hərəkətlərinin hüquq normaları, prinsipləri və qaydaları kompleksidir. Şəriətdə qanunvericilik dini tərəkürlə bağlı olmuş, ruhanilərin səlahiyyətinə aid edilmişdir.

Şəriətin əsas problemləri müsəlman hüquq nəzəriyyəsi olan fiqhədə həll edilir. Fiqh müsəlman cəmiyyətinin həyat normalarının əməli surətdə hazırlanması prinsiplərini hazırlayır. Fiqh bilavasitə qanunun izahı ilə məşğul olduğu üçün bəzən bu termin geniş mənada dini fənlərin məcmuyunu, müsəlman ilahiyatını ifadə etmək üçün işlədilir. Fiqh şəriətin nəzəri əsası və izahıdır.

Fiqh müsəlmanların həyatının bütün sahələrində göydən nazil olmuş ali dini qanunların düzgün əks etdirilməsi problemləri ilə məşğuldur. Onun səlahiyyətinə dövlət həyatının, dini və mülki həyatın qaydaları, mərasimlərin icra qaydaları, ailə, miras və cinayət hüququ, etik normalar və inzibati idarəetmə qaydaları daxildir.

Fiqhin başlıca nəzəri məsələlərindən biri hüququn mənbələri problemdir, yəni müqəddəs mətnlərdən əməli həyat üçün nəti-

cələr çıxarmağın yol verilən üsulları və mənbələri məsələsidir. Məlum mənbələrdə adamları maraqlandıran problemlər barəsində bilavasitə göstəriş olmadıqda, onlardan istifadə edilməsi metodlarını da mənbə adlandırırlar.

Şəriətin əsas mənbələri *Qurani-Kərim* və *sünnədir*.

Qurani-Kərim – müsəlmanların müqəddəs kitabı olub, *Məhəmməd Peyğəmbərə* vəhy yolu ilə nazil olan ilahi kəlamların məcmuyudur. *Quran* ərəb sözü olub *oxumaq, tələffüz* etmək deməkdir. Qurani-Kərim 114 surədən (fəsildən), müxtəlif qiraət variantlarına və bölgülərə görə 6204, yaxud 6236 ayədən, 77934 sözdən ibarətdir (*surə* ərəb sözü olub *yüksək rütbə, şərəf, uca bina, ayə* ərəb sözü olub *əlamət, nişan, ibrət, dəlil* mənasını verir). Qurani-Kərimdə hüquqi normalar deyil, prinsip formasında olan hökmlər toplanmışdır. Qurani-Kərim müsəlman hüququnun digər mənbələrinin yaradılması və tətbiqi üçün mənbə rolunu oynayır.

Qurani-Kərim bütün müsəlmanlar üçün başlıca dini təlim mənbəyidir. Qnda müqəddəs kəlamlar, etika, hüquq, təsərrüfat xarakterli təlimatlar, qaydalar, habelə qadağalar və göstərişlər də vardır.

Sünnə – Məhəmməd Peyğəmbərin kəlamları, əməl və davranışları, təqdir etdiyi hallardır (*sünnə* ərəb sözü yol, üsul mənasını verir). Müəyyən mənbələrdə sünnə hədis də adlandırılır.

Şəriətin digər mənbələri *icma, qiyas, ürf, fitvadır*.

İcma – Qurani-Kərim və sünnə əsasında tənzimlənə bilməyən məsələlər haqqında görkəmli hüquqşünaslar və ilahiyyatçıların gəldikləri ümumi rəydir (*icma* ərəb sözü olub *bir səsə qəbul olunmuş qərar* mənasını verir).

Qiyas – haqqında hökm olmayan yeni halların (hüquqi hadisələrin) Qurani-Kərim, sünnə və icma ilə müəyyən edilmiş

qaydalara uyğun həll edilməsidir (*qiyas* ərəb sözü olub *müqayisə, bənzətmə, ölçü* mənasını verir). Qiyas yolu ilə həll edilməli məsələ əvvəllər mövcud olan hadisəyə (məsələyə) bənzədilir. Müsəlman hüququnda bir qiyas başqa qiyas üçün mənbə ola bilməz. O, məhkəmə presedentindən bu cəhəti ilə fərqlənir.

Ürf – ərəblərin və digər müsəlman xalqların yerli adət-ənənələridir (*ürf* ərəb sözü olub *adət* mənasını verir).

Fitva – ali ruhani şəxslərin müəyyən məsələlər haqqında hüquqi qüvvəli qərarlarıdır.

Şəriətin göstərdiyimiz bu mənbələri Qurani-Nərimə və sünnəyə zidd olmamalıdır. Müsəlman hüquqşünasları hüquqi məsələləri göstərilən mənbələr əsasında yalnız o zaman müstəqil həll edə bilərlər ki, həmin məsələlər barəsində Qurani-Kərimdə və sünnədə göstərişlər yoxdur. Lakin bütün hallarda onların qərarları Qurani-Kərimin və sünnənin ruhuna və mətninə zidd olmamalıdır.

Şəriət müsəlman dünyasının Cinayət Məcəlləsi sayılsa da, heç də bütün müsəlman ölkələri dini hüquq sisteminə daxil deyildir. Hazırda müsəlman hüququ İran, Səudiyyə Ərəbistanın, Yəmən, Küveyt və bir sıra digər ölkələrdə hakim hüquq sistemi sayılır.

Qərb müstəmləkəçilik rejiminin Asiyanın, Afrikanın bir sıra ölkələrinə daxil olması bu qitələrə daxil olan ölkələrin bir qismini dini hüquq sistemindən ayırmışdır. Məsələn, Şimal-Şərqi Afrikada yerləşən Sudan müsəlman ölkəsi olsa da, ingilislərin müstəmləkə asılılığında olduqları dövrdə bu dövltədə 1899-cu ildə dünyəvi hüquq sistemi ilə bağlı olan Cinayət Məcəlləsi qə-

bul edilmişdir¹.

Türkiyədə respublika quruluşu yarandıqdan sonra bu ölkə dünyəvi hüquq sisteminə keçmişdir. Prezident Mustafa Kamal Atatürkün rəhbərliyi ilə Türkiyədə 1926-cı ildə roman-german hüquq sistemi ilə bağlı mülki və cəza qanunları qəbul edilmişdir (hazırda Türkiyədə 2004-cü il Cəza Qanunu qüvvədədir).

Keçmiş SSRİ-yə daxil olan və sonradan SSRİ məkanında yaranan müstəqil türk dövlətləri dini mənsubiyyətinə görə İslamla bağlı olsalar da, bu dövlətlərin hamısı dünyəvi hüquq sistemi çərçivəsində öz hüquq sistemini yaratmışdır.

Sadalanan hüquq sistemləri ilə yanaşı, qarışıq hüquq sistemləri əsasında öz milli hüququnu inkişaf etdirən dövlətlər də vardır. Belə dövlətlərə İsrail, Cənubi Afrika Respublikası, Filippin və s. dövlətlər aid edilə bilər.

Bu fəsildə roman-german hüquq sisteminə daxil olan Fransa, Almaniya Federativ Respublikası, İtaliya, Türkiyə və Çin Xalq Respublikasının, ingilis-amerikan hüquq sisteminə daxil olan İngiltərə və ABŞ-ın, dini hüquq sisteminə daxil olan İran İslam Respublikasının Cinayət hüququnun əsas cəhətlərini nəzərdən keçirəcəyik.

§ 2. Fransanın, Almaniyanın və İtaliyanın cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin əsas cəhətləri

a) Fransanın cinayət hüququ və onun mənbələri

Fransa roman-german hüquq sistemində daxil olan dövlətlərdəndir.

---

¹ Судан дүвляти 1983-ъц илдя йенидян шярият ясасында Ынайт Мяъялляси гябул етмиш, беляликля дцнйяви щцгуг системиндя имтина етмишдир (*Крылов Н.Е.* Зарубежные страны. М., 1997. С. 32.)

Fransanın cinayət hüququnun əsas mənbələrinə aiddir: 1958-ci il Fransanın Konstitusiyası; 1992-ci il Fransanın Cinayət Məcəlləsi; Xüsusi cinayət qanunları; dövlət hakimiyyətinin icraedici orqanı tərəfindən qəbul edilən qanun qüvvəli aktlar.

Fransa kontinental hüquq sisteminə daxil olsa da, onun cinayət hüququnun inkişafında məhkəmə təcrübəsinin də müəyyən rolu olmuşdur. Fransada Kassasiya Məhkəməsinin cinayət işləri üzrə Palatasının qərarı bəzən hüququn mənbəyi rolunu oynayır. Məsələn, 1992-ci il yeni Cinayət Məcəlləsinin qəbuluna qədər Fransanın cinayət hüququ «son zərurət» institutunu tanıyırdı. Lakin Kassasiya Məhkəməsinin cinayət işləri üzrə Palatasının qərarı ilə bu institut cinayət qanunvericiliyinə gətirilmişdir. Məhz məhkəmə təcrübəsi son zərurət vəziyyətində yətilən ziyanın hüquqiliyi şərtlərini işləyib hazırlamış və ondan məsuliyyətin həllində bəraətverici hal kimi istifadə edilmişdir.

Fransanın cinayət hüququnun maddi mənbələrindən biri də Cinayət-Prosessual Məcəllə sayılır. Hazırda Fransada 1958-ci ildə qəbul edilən CPM son dəyişiklik və əlavələrlə qüvvədədir. Onda cinayət hüququnun mühüm bir prinsipi «qanun əsasında bəraət alan şəxs, eyni əmələ görə yenidən cinayət hüququ təqibə məruz qala bilməz» prinsipi nəzərdə tutulur. Cinayət-Prosessual Məcəllədə kriminal xətanın və kriminal pozuntunun anlayışı verilir (maddə 381; 521). Cinayət-Prosessual Məcəllədə həm də şərti azad etməni müəyyən edən normalar nəzərdə tutulur (maddə 729-733). Məcəllədə, eləcə də bəzi kateqoriya cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətləri, habelə hökmlərin icra müddətlərini müəyyən edən normalar mövcuddur (maddə 706-31).

Fransanın CPM-də, narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı olan cinayətkarların, cinayətin iştirakçılarının ifşa edilməsində eyni vaxtda cinayətə yol vermiş polis işçi-

lərinin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsinin əsaslarını nəzərdə tutan maddi hüquqa aid normalar da mövcuddur (maddə 706-32).

CPM-də cərimə növündə cəzanın icrası mümkün olmadıqda, onun məcburi həbs müddətilə əvəz edilməsinin hüdudları müəyyən edilir.

Fransanın CPM-də məhkəmə iclası zamanı müqavimət göstərən, yaxud qaydanı pozan şəxslər barəsində cinayət məsuliyyəti müəyyən edən normalar vardır. Qanunla belə əmələ görə iki aydan iki ilə qədər həbsxanada saxlanmaqla azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza müəyyən edilir.

Fransanın cinayət hüququnun mənbəyinə həm də hərbi cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən 1982-ci il Hərbi Ədliyyə Məcəlləsi də daxildir. Bundan əlavə, Yol Məcəlləsində (avtonəqliyyatın hərəkət təhlükəsizliyinin pozulmasına görə), Əmək Məcəlləsində, Yaşayış və qeyri-yaşayış binaları üzrə Məcəllədə, Gömrük Məcəlləsində, Vergi Məcəlləsində, Şəhərsalma Məcəlləsində, İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında Məcəllədə də cinayət hüququna aid normalar vardır.

Heç bir Məcəllədə nəzərdə tutulmayan bir sıra kriminal xətalara görə cinayət məsuliyyəti ayrıca qanunlarda nəzərdə tutulur. Məsələn, ticarət cəmiyyəti haqqında 1983-cü il Qanunu, Kredit təşkilatlarının fəaliyyəti və onların üzərində nəzarət haqqında 1985-ci il Qanunu və s.

Fransada cinayət hüququnun mənbələrinə həm də qanun qüvvəli aktlar daxildir. Fransanın Konstitusiyasına görə, dövlət hakimiyyətinin Ali İcra Orqanının (məsələn, Nazirlər Şurasının) cinayət hüququnun mənbəyi sayılan aktlar vermək səlahiyyəti vardır.

Cinayət hüququnun mənbəyi olan qanun qüvvəli aktların iki

növü fərqləndirilir: qanuna bərabər tutulan aktlar və qanuna bərabər tutulmayan aktlar.

Müxtəlif vaxtlarda mövcud olmuş fəvqəladə tarixi şəraitlərlə Fransada parlament olmadığı və parlamentin funksiyalarını hökumət icra etdiyi dövrdə, hökumət tərəfindən qəbul edilən aktlar qanuna bərabər tutulan aktlar hesab edilmişdir. Məsələn, İkinci Dünya müharibəsi zamanı Fransa almanlar tərəfindən işğal edildiyi dövrdə mühacirətdə olan Vişi hökumətinin qəbul etdiyi aktlar, daha sonra Fransanın işğalı dövründə Londonda yaradılmış Fransa Milli Komitəsinin (sonradan bu komitə Fransa Milli Azadlıq Komitəsi adını daşımışdır) verdiyi Ordonanslar, eləcə də Fransanın Əlcəzairdə fəaliyyət göstərən Müvəqqəti hökuməti (Müvəqqəti hökumət 1944-cü ilin iyunundan Fransanın ərazisinə köçmüşdür) verdiyi Ordonanslar qanuna bərabər aktlar olmuş və Fransa hüququnun mənbələrindən hesab edilir.

Fransanın 1958-ci il Konstitusiyasının qəbulundan sonra Konstitusiyaya uyğun hakimiyyət orqanlarının təşkilinə qədər keçən dörd ay ərzində Konstitusiyanın 91-ci maddəsinə əsasən qanunvericilik funksiyası Nazirlər Şurasının səlahiyyətinə aid edilmişdir. Bu dövr ərzində Nazirlər Şurasının qəbul etdiyi Ordonanslar əsasında Fransada cinayət hüququ sahəsində xeyli islahatlar aparılmışdır. Əgər 1958-ci ilə qədər Ordonanslar ancaq fəvqəladə vəziyyətdə verilirdisə, yeni Konstitusiyanın (1958) qəbulundan sonra bu formada qanunvericilik fəaliyyəti adı hala çevrildi. Doğrudur, Konstitusiyanın 34-cü maddəsinə görə, qanunvericilik fəaliyyəti parlamentin səlahiyyətinə aiddir. Bununla belə, Konstitusiyanın 33-cü maddəsinə əsasən hökumət öz proqramını həyata keçirmək üçün parlamentdən müəyyən müddətə qanun qüvvəli aktlar vermək səlahiyyəti ala bilər. Nazirlər Şurası qəbul etdiyi aktı ona verilən səlahiyyət

müddətində parlamentə təsdiq olunmağa təqdim edir.

Qanuna bərabər tutulmayan aktlara hökumət tərəfindən qəbul edilən dekretlər aiddir. Belə dekretlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1) qanunun tələblərinin icrası naminə qəbul edilən dekretlər. Göstərilən dekretlər hökumət tərəfindən qəbul edilir. Dövlət Şurasının iclasında bəyənildikdən sonra Prezident, yaxud da Nazirlər Şurasının sədri bu dekretləri imzalayır. Qeyd edilən dekretlər ölkədə qanunların bir qaydada tətbiq edilməsini təmin etməlidir;

2) Dövlət Şurası tərəfindən Konstitusiyanın 57-ci maddəsinə uyğun olaraq qanunla tənzihi hökumətə həvalə edilən sahələr üzrə dekretlər qəbul edilə bilər. Verilən belə dekretlər ancaq müəyyən sahələrdə qanunların düzgün tətbiq edilməsi işinə xidmət edir;

3) sadə dekretlər yuxarıdakı dekretlərdən həm formasına, həm də məzmununa görə fərqlənir. Sadə dekretlərlə xüsusi, sahə üzrə idarəçiliyin tənzihi həyata keçirilir.

Sadə dekretləri ayrı-ayrı nazirlər verir. Belə səlahiyyəti onlara hökumət verir. Sadə dekretin köməyi ilə xüsusi sahələr üzrə CM-in çoxsaylı blanket dispoziyalarının məzmununu izah edən mənbələr (xüsusi qaydalar) yaradılır.

Fransanın cinayət hüququnun mənbələrindən biri də beynəlxalq müqavilələr, onun cinayət hüququna dair norma və müddəalarıdır. Fransanın 1958-ci il Konstitusiyasında daxili qanunlarla müqayisədə beynəlxalq hüquqa üstünlük verilməsi prinsipi təsbit edilmişdir.

Fransada ilk Konstitusiya aktı 1789-cu il avqustun 20-də qəbul edilən insan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsi aktı olmuşdur. Fransada son 180 ildə Konstitusiya dəfələrlə dəyişikliyə məruz qalmışdır. Lakin Fransada qəbul edilən 1946 və

1958-ci il konstitusiyalarında Fransa qanunvericiliyinin əzəmətli binasının təməlində hüquq Bəyannaməsi dəyişilmədən təsbit edilmişdir, çünki cinayət hüququnun əsas prinsip və müddəaları insan və vətəndaşın hüquq Bəyannaməsindən götürülmüşdür. Bəyannamədə ilk dəfə cinayət qanunu qarşısında vətəndaşların bərabərliyi; qanunda nəzərdə tutulmadan heç bir şəxsin saxlanılmasına, təqsirləndirilməsinə, yaxud da həbs edilməsinə yol verilmir; təqsirsizlik prezumpsiyası; şəxs, ancaq cinayət törədilənə qədər qüvvəyə minən və elan edilən qanunla və qanunun müəyyən etdiyi qayda üzrə məsuliyyətə alına bilər; qanunda göstərilməyən əməl cinayət deyildir – prinsipləri müəyyən edilmişdir.

Bu prinsiplər cinayət hüququnda maarifçi–humanist cərəyanın görkəmli mütəfəkkirləri – italyalı C.Bekkaria, eləcə də Fransa maarifçilərindən Monteskye, Volter, Didro tərəfindən formulə edilmiş və ilk dəfə Fransanın 1791-ci il Cinayət Məcəlləsində təsbit edilmişdir.

Məcəllə feodal dövrünün qanunları ilə müəyyən edilən sərt cəzalardan, xüsusən bədən üzvlərinə zərər yetirən cəzalardan imtina etdi, ölüm cəzasının tətbiqini xeyli məhdudlaşdırdı, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını ləğv etdi. 1791-ci il CM-i qanun qarşısında vətəndaşların bərabərliyi prinsipinə sadıq qalaraq kriminallığı müəyyən edilən əməllərə görə mütləq müəyyən sanksiya nəzərdə tuturdu. Nəhayət, Fransa xalqının həyatındakı təlatümlü illərdə imperator Napoleonun adı ilə bağlı 1810-cu ildə yeni Cinayət Məcəlləsi qəbul edilmişdir.

Fransanın 1810-cu il Cinayət Məcəlləsində klassik cinayət hüquq məktəbinin ideyaları daha dolğun formada öz əksini tapmış oldu. Məcəllə xeyli sərt cəzalar müəyyən edirdi. Belə ki, qanunda ölüm cəzası, müddətsiz katorqaya göndərmə, damğa vurma və s. bu kimi rüsvayedicə cəzalar saxlanılırdı. Bu-

nunla belə, Fransanın 1810-cu il Cinayət Məcəlləsi özünün mükəmməl hüquq texnikası ilə, normalarının sadə və aydın ifadə olunması ilə seçilirdi. Buna görə də, Fransanın 1810-cu il Cinayət Məcəlləsindən özünün kamillik səviyyəsinə görə bir çox Avropa və Latın Amerikasы dövlətlərində cinayət hüququ yaradıcılığının həyata keçirilməsində nümunə kimi istifadə edilmişdir. XIX-XX əsrlər ərzində bu Məcəlləyə xeyli dəyişiklik və əlavələr edilmiş, nəhayət, 180 ildən sonra – 1992-ci ildə bu Məcəllə yeni Cinayət Məcəlləsi ilə əvəz edilmişdir.

Fransanın yeni Məcəlləsi dörd kitabdan ibarətdir. Birinci kitabda cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin məsələləri öz həllini tapmışdır. İkinci kitab Xüsusi hissə ilə bağlıdır. Bu kitabda şəxsiyyət əleyhinə cinayətlərə və şəxsiyyət əleyhinə yol verilən xətalara görə, eləcə də sülh və insanlıq əleyhinə edilən cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edilir. Məcəllənin üçüncü kitabında mülkiyyət əleyhinə edilən cinayətlərə və xətalara görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur. Dördüncü kitabda mülkətə, dövlətə, ictimai qaydalara qəsd edən cinayətlərə və xətalara görə məsuliyyət məsələləri həll edilir. Məcəllənin xüsusi hissəsi üzərində iş hələ tam başa çatdırılmamışdır. Məsələn, növbəti beşinci kitaba ətraf mühitin, habelə digər obyektlərin cinayət-hüquqi mühafizəsini nəzərdə tutan norma və institutlar daxil ediləcəkdir.

Fransanın cinayət hüququ üzrə cinayətlərin kateqoriyaları

Ъинайятляря
эюря юмцр-
лцк азадлыг-
дан мящрум
етмя, мцяййян
мцддятя азад-
лыгдан мящрум
етмя
вя ъяримя ню-
вцндя ъязалар

Хяталара эю-
ря ислащеди-
ъи
ъязалар –
щябс, ъяримя,
иътимаи иш-
ляря ъялбетмя
вя с. тятбиг
едилир

Позунтулара
эюря ъяримя,
мцяййян
щцгуглардан
мящрум етмя,
йахуд щцгугла-
рыны мящдуд-
лашдыран
тядбирляр тят-
биг едилир

**Fransanın cinayət hüququ üzrə
tətbiq edilən cəzalar**

Щцуглардан мящрум
етмя, йахуд
щцуглары мящдуд-

Овчулуг щцгугундан
мящрум етмя

Fransanın yeni Cinayət Məcəlləsi varislik prinsipinə riayət edərək, köhnə Məcəllədə olduğu kimi cinayətlərin üçüzvlü təsnifini – cinayətlər, xətalər, pozuntuları saxlamışdır. Yeni Məcəllədə cinayətə cəhd, cinayətdə iştirakçılıq, məsuliyyətə cəlb etmə müddətləri və bir sıra digər məsələlərin uğurlu həlli verilmişdir.

Fransanın 1992-ci il Cinayət Məcəlləsi cəzanın sistemində, onun tətbiqi qaydalarında və şərtlərində xeyli dəyişiklik etmişdir. Cinayət Məcəlləsində ölüm cəzası nəzərdə tutulmur (bu cəza 1981-ci ildə ləğv edilmişdir). Cəzanın sistemindən köçürmə növündə cəza çıxarılmışdır. Məcəllədə cəzanın sistemində aşağıdakı cəza növləri daxil edilmişdir.

- ömürlük azadlıqdan məhrum etmə;
- müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə;
- cərimə;
- ictimai işlərə cəlb etmə;
- peşə fəaliyyətindən və ya ictimai fəaliyyətdən məhrum etmə;
- sürücülük hüququndan məhrum etmə;
- ovçuluq hüququndan məhrum etmə;
- silah gəzdirmə hüququndan məhrum etmə və s.

Yeni Cinayət Məcəlləsində kriminal xətalara görə cəzanın əvəz edilməsi məsələsi kifayət qədər dəqiqliklə tənzim edilir. Belə ki, qanuna görə həbsxanada saxlama sürücülük hüququndan məhrum etmə növündə cəza ilə, nəqliyyat vasitələrinin müsadirəsi isə 40 saatdan 240 saata qədər məcburi ictimai iş növündə cəza ilə əvəz edilə bilər və s.

b) Almaniya Federativ Respublikasının cinayət qanunvericiliyi və onun mənbələri

Çoxsaylı müstəqil kiçik dövlətlərdən ibarət olan keçmiş alman torpaqlarının birləşdirilməsi başa çatdırıldıqdan sonra

XIX əsrin ikinci yarısında Almaniya imperiyası yarandı. İmperiya dövründə hazırlanan və qəbul edilən 1871-ci il Cinayət Məcəlləsi imperiyanın cinayət qanunu oldu.

Almaniyanın 1871-ci il Cinayət Məcəlləsi burjua cinayət hüququnun nəzəri müddəalarına uyğun idi. Məcəllədə demokratik prinsiplər təsbit olunmuş, cinayət hüququnun Ümumi və Xüsusi hissələrinə aid məsələlərin mükəmməl hüquqi tənziminə nail olunmuşdur.

Cinayət Məcəlləsi vətəndaşların törətdiyi əmələ görə, belə əməl törədilənə qədər qanunda müəyyən edildikdə, məsuliyyətin həllinə yol verirdi. Məcəllədə cinayətlər üç kateqoriyaya – cinayətə, kriminal xəyata və kriminal pozuntuya ayrılırdı. Cəzanın sisteminə ölüm cəzası, azadlıqdan məhrum etmə (azadlıqdan məhrum etmənin həbsxanada saxlama, qalada saxlama, həbs etmə kimi növləri fərqləndirilirdi), cərimə, əmlak müsadirəsi və müxtəlif hüquqlardan məhrum etmə kimi cəza növləri daxil edilirdi.

Hazırda Almaniya Federativ Respublikasının cinayət hüququnun mənbəyinə AFR-in 1949-cu il Konstitusiyası, Almaniyanın 1871-ci il Cinayət Məcəlləsi, Federasiyaya daxil olan torpaqların (dövlətlərin) cinayət qanunvericilikləri, cinayət hüquq norması müəyyən edən beynəlxalq aktlar daxildir.

Almaniya Federativ Respublikasının qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində kifayət qədər kodifikasiya işi aparılmamışdır. Almaniya Federativ Respublikasında Cinayət Məcəlləsi ilə yanaşı, müxtəlif cinayət qanunları da mövcuddur.

1949-cu ildə Almaniya Federativ Respublikası yaradıldıqdan sonra Almaniya Federativ Respublikasında 1871-ci il Cinayət Məcəlləsi üzrə ölkənin inkişaf istiqamətinə uyğun olaraq islahat aparılmasına hazırlıq işləri görüldü. 1951-ci ildən başlayaraq Almaniyanın ali qanunverici orqanı olan Bunderstaq Cinayət Məcəlləsində, öncə

onun Xüsusi hissəsində müntəzəm dəyişikliklər edərək, cinayət qanunundan köhnəlmiş normaları çıxarmışdır.

1954-cü ildə Bundestaq cinayət hüququnda daha əhatəli islahat aparılması üçün Xüsusi Komissiya yaratmışdır. Komissiya 1962-ci ilə yeni Cinayət Məcəlləsinin layihəsini başa çatdırdı. Lakin layihə özünün son dərəcə sərtliyi ilə, cəza siyasətinin sərtləşdirilməsi xəttini müəyyən etməsi ilə fərqlənirdi. Cinayətkarlıqla mübarizədə azadlıqdan məhrum etmənin həbsxana növünün rolu ifrat dərəcədə gücləndirilirdi. Kriminalist alimlər tərəfindən hazırlanan belə layihəyə alternativ olan ikinci layihədə, birinci layihədən fərqli olaraq cinayətkarlıqla mübarizədə çevik cəza siyasəti həyata keçirmək mövqeyindən çıxış edilirdi. Layihənin müəllifləri cinayət qanunvericiliyinin vəzifəsini xeyli liberal mövqedən müəyyən edir, azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəzaların daha geniş tətbiq edilməsini zəruri sayırdılar. 1966-cı ildə Bundestaq cinayət hüququnda islahatlar həyata keçirən yeni Komitə yaratdı. Yaradılan yeni Komitənin vəzifəsi 1962-ci ildə yaranmış və daha sərt islahat proqramı layihəsini təqdim etmiş komissiya ilə, cinayət hüququ üzrə alternativ, nisbətən liberal layihə hazırlamış ikinci komissiya arasında güzəştli konsensus yaratmaq idi.

Yaranmış yeni Komitə islahatı ancaq cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsilə məhdudlaşdırdı. Nəhayət, 1969-cu ildə Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin yeni redaksiyası bəyənilədi. Bununla bərabər, 1871-ci il CM-in Xüsusi hissəsində də bir sıra dəyişikliklər edildi.

Cinayət Məcəlləsinin Ümumi və Xüsusi hissələri arasında zəruri uyğunluq yaratmaq üçün 1974-cü ildə «Cinayət Məcəlləsinə giriş» adı altında 326 maddədən ibarət hissə Cinayət Məcəlləsinə daxil edildi. Cinayət Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsinə yönələn, qeyd edilən islahatlardan əlavə, AFR-də ayrı-

ayrı növdən olan cinayətlərlə mübarizəyə dair də konkret cinayət qanunları qəbul edilmişdir. Məsələn, 1976-cı ildə ölkədə iqtisadi cinayətkarlıqla mübarizəyə dair qanun, 1986-cı ildə terrorçuluqla mübarizə haqqında qanun və s. bu kimi qanunlar qəbul edilmişdir.

AFR-in 1871-ci il CM-ə edilən çoxsaylı əlavə və dəyişikliklər, onun yeni redaksiyasını qəbul etməyi zəruri etdi. 1987-ci ildə AFR-də Cinayət Məcəlləsinin yeni redaksiyası qəbul edildi.

Hazırda Almaniyada 1871-ci il Cinayət Məcəlləsinin 1987-ci il 10 mart tarixdə qəbul edilən yeni redaksiyası qüvvədədir.

AFR-in 1987-ci il Cinayət Məcəlləsində cinayət, cəzanın tətbiqi hədəsi altında cinayət hüququ norması ilə qadağan edilən əməl kimi formal tərif verilir. Məcəllənin 1987-ci il redaksiyası cinayətlərin üç növ kateqoriyaya bölgüsündən imtina etmişdir. Bununla belə, Məcəllədə ikiüzlü – cinayətlər və kriminal xətlər kimi bölgü müəyyən edilir. Məcəllədə hüquqa zidd əməl kimi cinayətlərə bərsində bir ildən artıq azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiqi nəzərdə tutulan əməllər aid edilir. Kriminal xətlər isə bərsində bir ildən az müddətə azadlıqdan məhrum etmə, yaxud da cərimə növündə cəzaların tətbiqi nəzərdə tutulan əməllər kimi müəyyən edilir.

AFR-in Cinayət Məcəlləsində cinayət qanununun zamana və məkana görə qüvvəsi məsələlərinin aydın hüquqi tənzi mi verilir. Məcəllədə ayrıca normada cinayətin edilmə yeri və edilmə vaxtı kimi mühüm praktik əhəmiyyəti olan məsələlərin anlayışı müəyyən edilir. Qanuna görə, cinayətin edilmə vaxtı o vaxtdır ki, belə vaxt ərzində cinayətin icraçısı və yaxud da digər iştirakçıları hərəkət edir, hərəkətsizliklə bağlı əməllərdə isə hərəkət etməli olduğu zaman ərzində hərəkət etmir. Beləliklə, AFR-in Cinayət Məcəlləsinə görə, cinayətin edilmə vaxtı, icti-

mai təhlükəli nəticənin nə vaxt baş verməsindən asılı olmayaraq, ictimai təhlükəli hərəkətin, yaxud da hərəkətsizliyin törədiyi vaxt sayılır.

Cinayət Məcəlləsinə görə, cinayətin edilmə yeri şəxsin hərəkət etdiyi yeri, hərəkətsizlik halında isə, şəxsin hərəkət etməli olduğu və hərəkət etmək imkanına malik olduğu halda hərəkət etmədiyi yeri, habelə kriminal nəticənin baş verdiyi, yaxud da şəxsin mülahizəsinə görə belə nəticənin baş verə biləcəyi yerdir.

Məcəllədə cinayət qanununun məkana görə qüvvəsinin real prinsipi təsbit edilmişdir. Real prinsipə görə, xaricdən Almaniyaya qarşı cinayət törədilərsə, əgər belə əməl törədilən yerin qanunu ilə kriminal əməl sayılmırsa, belə əmələ görə AFR-in cinayət qanunu ilə məsuliyyət yaranır.

AFR-in qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində öz anlaşıqlıq institutu nəzərdə tutulur.

AFR-in Cinayət Məcəlləsində səhvin anlayışını və növlərini nəzərdə tutan norma vardır. Məcəllədə faktiki və hüquqi səhv növləri fərqləndirilir. Faktiki səhv də iki növə ayrılır. Birincisi, şəxs cinayəti edərkən cinayət tərkibinin yarandığı şəraiti anlamır. Belə səhv şəxsin qəsdən törədilən əmələ görə məsuliyyətini aradan qaldırır. Qanunla müəyyən edilən faktiki səhvin ikinci növü üzrə şəxs məsuliyyəti yüngülləşdirən halda kriminal əmələ yol verdiyini zənn edir, lakin faktiki belə hal olmur. Belə səhv məhkəmə tərəfindən şəxsin xeyrinə qiymətləndirilir. O, məsuliyyəti yüngülləşdirən halda qəsdən cinayət törətməyə görə məsuliyyətə alınır.

Hüquqi səhvdə şəxs qeyri-hüquqi əmələ yol verdiyini dərk etmir. Əməlin baş verdiyi şərait şəxsin belə səhvdən qaça bilməyəcəyini sübut etdikdə, belə halda şəxsin barəsində cinayət məsuliyyəti yaranmır.

AFR-in Cinayət Məcəlləsinə görə, zəruri müdafiə həddini aşma, əgər şəxs «qorxu vahiməsi altında, yaxud da işə qarışma ilə» bağlı olduqda cinayət məsuliyyəti aradan qaldırılır.

1990-cı ildə iki alman dövləti birləşdikdən sonra AFR-in 1987-ci il Cinayət Məcəlləsi 1990-cı il oktyabrın 3-dən keçmiş Almaniya Demokratik Respublikasının ərazisində baş verən cinayətlərə də şamil edildi.

1987-ci ildən sonra AFR-in Cinayət Məcəlləsində baş verən dəyişikliklər aşağıdakı məsələlərlə bağlı olmuşdur:

– 1989-cu il 9 iyun tarixli qanunla adamların oğurlanmasına və girov saxlanmasına görə məsuliyyət gücləndirilmişdir (Məcəllənin 239a və 239v paragrafları);

– 1990-cı il 13 iyun tarixli qanunla hava gəmisinin qaçırılmasına görə məsuliyyət müəyyən edən tərkib genişləndirilmiş, bura çay gəmilərinin qaçırılması da şamil edilmişdir (CM-in 316 s. paragrafi);

– 1992-ci il 14 iyul tarixli qanunla insanların alınıb-satılmasına görə cəza genişləndirilmişdir (CM-in 180v, 181-ci paragrafları);

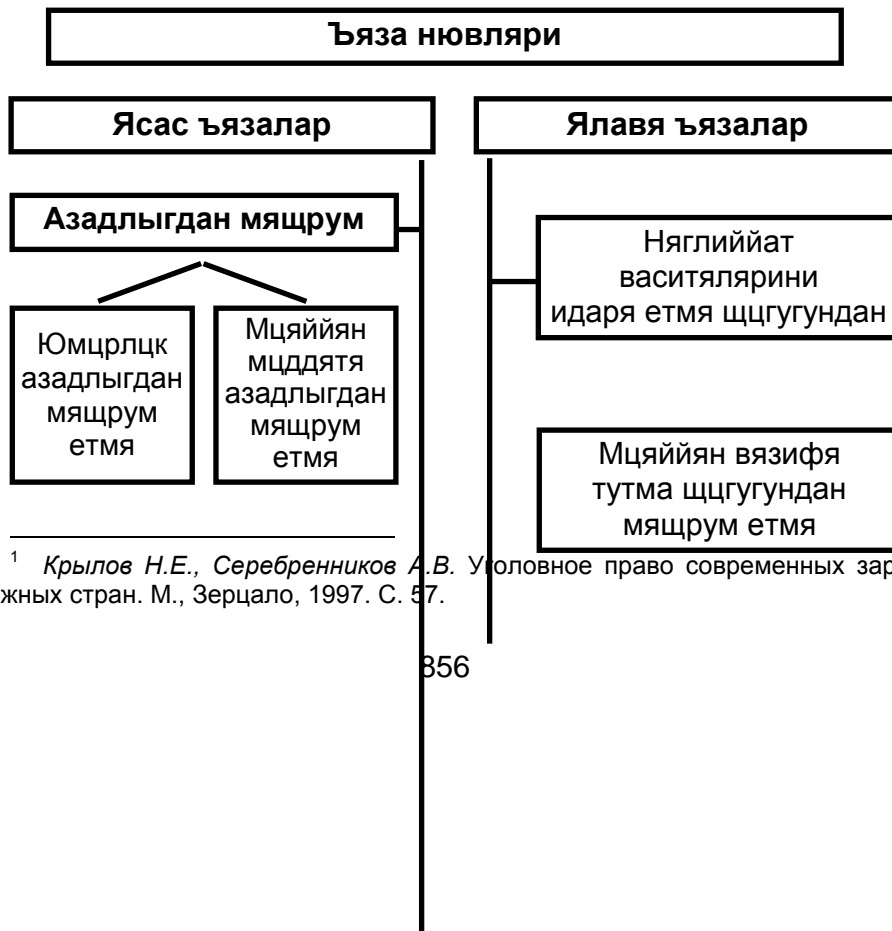
– 1992-ci il 15 iyul tarixli qanunla narkotik maddələrlə qeyri-leqal alver etməklə mübarizəyə görə, habelə mütəşəkkil cinayətkar qrup – banda tərəfindən xüsusilə ağırlaşdırıcı hallarda gizli oğurluq edilməsinə (CM-in 244-cü paragrafi), banda tərəfindən cinayət yolu ilə əldə edilən əmlakın ələ keçirilməsinə və bunun peşyə çevrilməsinə görə (CM-in 260a paragrafi), qanunsuz yolla əldə edilən (çirkli) pulların reallaşdırılmasına görə (CM-in 261-ci paragrafi) cinayət məsuliyyəti gücləndirilmişdir. Bu qanunla həm də CM-in Ümumi hissəsinə əmlak cəriməsi adlanan yeni cəza növü daxil edilmişdir (CM-in 43 a paragrafi).

AFR-in Cinayət Məcəlləsinə 1994-1995-ci illərdə də bir sıra

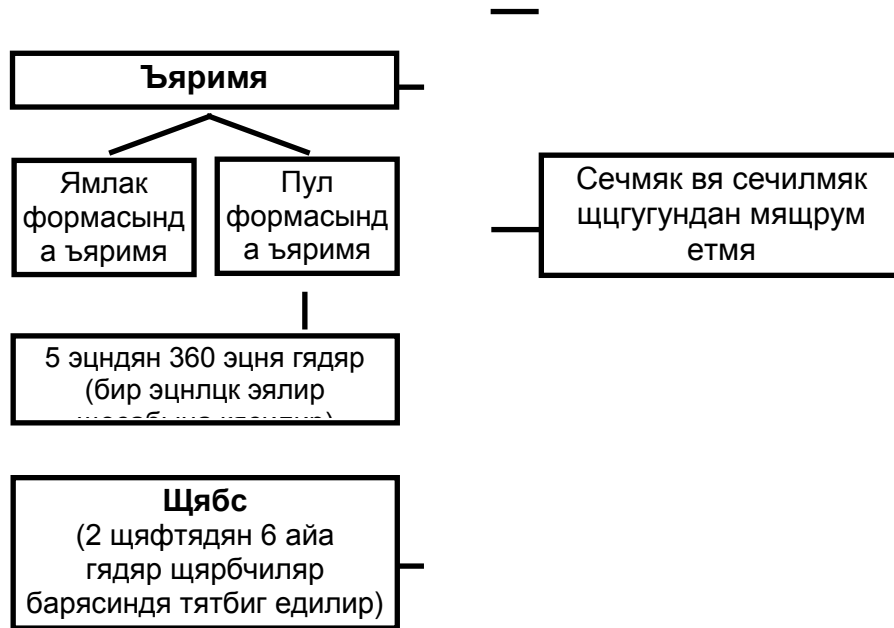
yeni əlavələr edilmişdir. Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinə deputatların pulla ələ alınmasına görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən norma daxil edilmişdir (CM-in 108s paragrafı); homoseksual hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti ləğv edilmişdir (CM-in 175 və 182-ci paragrafları). Bundan əlavə 27 iyun 1994-cü il tarixli qanunla CM-in 28-ci – «Ətraf mühitin təhlükəsizliyi əleyhinə edilən cinayətlər» bölməsinə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişiklik edilmişdir.

AFR CM-in kodifikasiyası hələ başa çatdırılmamışdır. Qeyri-rəsmi hesablamalara görə başqa hüquq sahələrində və dərc edilən mindən artıq müxtəlif normativ hüquqi aktlarda cinayət hüququna aid normalar vardır¹.

AFR-in cinayət hüququ üzrə cəza növləri

¹ Крылов Н.Е., Серебrenников А.В. Уголовное право современных зарубежных стран. М., Зерцало, 1997. С. 57.

Алманиянин цинайят хуууу узрә цинайят әмәлләрinin нөвләри

Алманија Федератив Республикасынын 1871-ци ил Цинайәт Мәцәлләсинә 1987-ци илдә вә 1994-цү илдә edilән көклү дәyişiklikләрдән sonra бу Мәцәллә yeni redaksiyada qәbul edilmişdir.

Алманиянын қүvvәдә olan CM үзrә цинайәtlәр iki kateqoriyaya ayrılır:

- цинайәtlәр;
- хәtalar.

Цинайәtlәрin qeyd edilән kateqoriyaları onların барәsindә tәtbiq edilән cәza нөvlәrinә вә onların һәddinә гөрә bir-birindән fәrqlәndirilir.

Цинайәtlәр барәsindә bir илдән az olmayan müddәtә azadlıqdan мәhrum etmә нөvündә cәza tәyin edilән әмәllәrdir.

Xətalər barəsində bir ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə, yaxud da pul formasında cərimələr tətbiq edilən əməllərdir.

c) İtaliya Respublikasının cinayət qanunvericiliyi

İtaliyanın 1930-cu il Cinayət Məcəlləsi ölkədə faşist rejiminin mövcud olduğu şəraitdə qəbul edilmişdir. Sonrakı illərdə İtaliyanın Cinayət Məcəlləsi müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. İtaliyanın 1930-cu il Cinayət Məcəlləsində «klassik» hüquq məktəbi, habelə antropoloji və sosioloji məktəbin işləyib hazırladığı, burjua cinayət hüququ üçün ənənəvi olan prinsiplər öz əksini tapmışdır.

İtaliya Respublikasının Cinayət Məcəlləsi bir tərəfdən, cinayət məsuliyyətini ancaq törədilən cinayət əməlinə, əməlin edilməsində şəxsin təqsirli olmasına görə həll edir, digər tərəfdən, şəxsin cinayət törətməməsindən asılı olmayaraq, «sosial təhlükəli» sayılan şəxslərə azadlıqdan məhrum etmə, yaxud da digər sosial müdafiə tədbirlərinin tətbiqinə yol verir.

İtaliyada faşist rejimi devrildikdən və 1947-ci il yeni Konstitusiyanın qəbulundan sonra cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyində ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Bunların içərisində mühüm yeri 1 iyun 1955-ci il tarixli 517 №-li qanun tutur. Bu qanunla ibtidai istintaqda təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququ genişləndirilmiş, məhkəmənin hərəkətlərindən şikayət vermək hüququ müəyyən edilmişdir.

Son onilliklərdə qəbul edilən bir sıra qanunlarla cinayət qanunvericiliyi xeyli liberallaşdırılmışdır. 1979-cu il 220 №-li qanunla cəzanın yumşaldılması sahəsində məhkəmənin hüquqları xeyli genişləndirilmişdir. 1981-ci ildə 289 №-li Qanunla Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan müəyyən kateqoriya cinayətlərə görə tətbiq edilən cərimə növündə cəza inzibati təsir tədbirləri ilə əvəz edilmişdir. Bu qanunla həbsxanada qısa

müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası, azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan digər cəza növləri ilə əvəz edilmişdir.

Digər tərəfdən, İtaliyada mafiyaya, terrorçuluqla məşğul olan kriminal qruplara qarşı məsuliyyəti gücləndirən və prosesual hüquqları məhdudlaşdıran bir sıra aktlar da qəbul edilmişdir. Bunlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

- mafiya təşkilatına mənsub olması şübhə edilən şəxslər üzərində nəzarət qoymaq haqqında 1965-ci il 875 №-li qanun;
- ictimai qaydanın qorunması üzrə polis hüquqlarını genişləndirən tədbirlər haqqında 1975-ci il 152 №-li qanun;
- demokratik qaydaların və ictimai təhlükəsizliyin mühafizəsi üzrə təcili tədbirlər haqqında 1980-ci il 15 №-li qanun. Bu qanun həbs etməyə, axtarış aparmağa icazə almaq üçün telefon vasitəsilə prokurora müraciət etməyə ixtiyar verir.

Sadalanan qanunlardan əlavə «Konstitusiya quruluşunun müdafiəsi tədbirləri haqqında» 1982-ci il 304 №-li qanun qəbul edilmişdir. Bu qanunla istintaqın gedişində, yaxud da cəzanın çəkildiyi dövrdə peşmançılıq çəkən terrorçular cinayətin digər iştirakçıları haqqında məlumat verdikdə, onların məsuliyyəti yüngülləşdirilir.

İtaliyanın cinayət hüququ üzrə cinayətlərin kateqoriyalari

İtaliyanın qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi üzrə tətbiq edilən cəzalar:

§ 3. İngiltərənin və ABŞ-ın cinayət hüququnun əsas müddələri

a) İngiltərənin cinayət hüququ

İngiltərədə cinayət hüququnun inkişafı, onun kapitalizm cəmiyyətinin şəraitinə uyğunlaşması özünəməxsus spesifik yolla

getmişdir. XVII əsr İngiltərə inqilabı nisbətən sonrakı dövrdə baş verən burjua inqilablarından fərqli olaraq feodal hüququnu bütövlükdə dağıtmadı və XIX əsrin sonuna kimi onun bir çox cəhətlərini qoruyub saxladı.

Qeyd edilən dövrdə İngiltərədə əksər cinayətlərə görə məsuliyyət ümumi hüquq normaları ilə və çoxsaylı statut normaları ilə müəyyən edilirdi. O dövrdə cəza sistemi müstəsna dərəcədə sərtliyi ilə fərqlənmişdir. İki yüzdən artıq statut aktı ilə yeganə cəza növü ölüm cəzası müəyyən edilirdi. Ölüm cəzası əsas cəza, bütün digər cəzalar isə «ikinci dərəcəli» cəzalar sayılırdı. İkinci dərəcəli cəzalara – katorqaya göndərmə, qandallamaqla gəmidə avarçəkmə işinə məhkumetmə, həbsxanada azadlıqdan məhrum etmə, adamların gözü önündə müxtəlif bədən cəzaları vermə və s. aid edilirdi.

İngiltərədə XVIII və XIX əsrlərdə cinayət hüququ sahəsində aparılan islahatlar nisbətən sərt qanunların ləğv edilməsilə, cinayət qanunvericiliyinin sadələşdirilməsilə bağlı olmuşdur. Ancaq 1830 – 1880-ci illərdə təqribən yarım əsr ərzində ardıcıl surətdə qəbul edilən parlament aktları ilə cinayət hüququ sahəsində həqiqi islahat aparıldı və cinayət hüququ əsasən kapitalizm cəmiyyətinin tələblərinə uyğunlaşdırılmış oldu. İslahatın gedişində yüzlərlə statut aktları ləğv edildi, bunların əvəzində ayrı-ayrı cinayət növlərinə görə məsuliyyət müəyyən edən yeni aktlar qəbul edildi.

Əmlak cinayətlərinə görə ölüm cəzası qanundan çıxarıldı. Eləcə də, bədən üzvlərinə ziyan yetirən rüsvayedicilər digər cəzalar ləğv edildi. Bunun əvəzinə azadlıqdan məhrum etməyə, onun katorqaya göndərmə və həbsxanada saxlama növünə üstünlük verildi.

İngiltərədə cinayət hüququ islahatının keçirilməsi təcridlik, yarımçıqlıq, keçmişlə əlaqəni birdəfəlik qırmamaq, «adətlərə» hörmət etmək və s. bu kimi xüsusiyyətlərlə bağlı olmuş və bu-

na görə də o, süni surətdə uzanmışdı. Bu dövrdə İngiltərədə Cinayət Məcəlləsinin yaradılmasına göstərilən cəhd uğursuzluqla nəticələnmişdir. Lord-Kansler və Baş Attorneyin tapşırığı ilə 1877-ci ildə məşhur ingilis hüquqşünası C.Stifen tərəfindən hazırlanan Cinayət Məcəlləsinin layihəsi hətta parlamentdə belə müzakirəyə çıxarılmadı¹.

Hazırda İngiltərənin qüvvədə olan cinayət qanunlarının söykəndiyi aktlar 1830-1880-ci illərdə qəbul edilmişdir.

Cinayət hüququ sahəsində hüquq yaradıcılığı – ümumi hüquq normaları ilə müqayisədə cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin, demək olar ki, bütün institutlarını əhatə edir. Burada yalnız məhkəmə presedentləri ilə müəyyən edilən konkret təqsirlilik forması və anlaşıqlığın meyarları məsələsi istisna təşkil edir.

Konkret cinayət növünü xarakterizə edən hüquqi əhəmiyyəti olan əlamətlər də bir qayda olaraq, hazırda müvafiq qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulur. Lakin bununla bərabər, bir sıra cinayətlərin, eləcə də sadə və ağır adam öldürmənin əlamətləri ümumi hüquq normaları ilə, belə əməllərə görə tətbiq edilən cəzalar isə parlament aktları ilə müəyyən edilir.

Cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin məsələlərini tənzim edən qüvvədə olan mühüm cinayət qanunlarına aşağıdakı aktlar aid edilir:

1. Kriminal əməllərin təsnifi ilə bağlı cinayətlərin feloniya (ağır cinayətlər) və misdiminoraya (ağır olmayan cinayətlərə) bölgüsünü rədd edən cinayət hüququ barəsində 1967-ci il Qanunu.

2. Cinayətdə iştirakçılıq məsələlərini tənzim edən və Ümumi hissənin bir sıra başqa məsələlərini həll edən cinayət hüququ barəsində 1977-ci il Qanunu.

---

¹ Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. Справочник. М., Юридическая литература, 1993. С. 32-33.

3. İlkim kriminal fəaliyyətə görə məsuliyyətin tənziimi sahəsində ciddi dəyişiklik edən cinayətə cəhd haqqında 1981-ci il Qanunu.

4. Cəza təyini məsələlərini tənziim edən kriminal məhkəmələrin səlahiyyətləri haqqında 1973-cü il Qanunu.

5. Cəzanın tətbiqini tənziim edən məhkumun islah edilməsi barəsində 1974-cü il Qanunu.

Cəza təyini və cəzanın icrası ilə bağlı müntəzəm verilən parlament aktları «Ədalət mühakiməsi barəsində Qanun» adlı məcmuədə müntəzəm dərc edilir.

Yuxarıda sadalananlar cinayət hüququnun Ümumi hissəsilə bağlı olan qanunlardır. İngiltərədə cinayət hüququnun Xüsusi hissəsilə¹ bağlı olan xeyli qanunlar qəbul edilmişdir. Bunlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

- adam öldürmə barəsində 1957-ci il qanunu;
- cinsi toxunulmazlığa qəsd edən əməllərə görə məsuliyyət barəsində 1956, 1967, 1976 və 1985-ci il qanunları;
- uşaqların oğurlanması ilə mübarizə haqqında 1984-cü il Qanunu;
- gizli oğurluqla mübarizəyə dair 1968 və 1978-ci il qanunları;
- əmlaka ziyan yetirən cinayətlər haqqında 1971-ci il qanunu;
- dövlətə xəyanət haqqında 1951-ci il qanunu;
- ictimai qaydaya qəsd edən cinayətlərlə mübarizə haqqında 1986-cı il qanunu;
- yalan məlumat vermə cinayətləri haqqında 1988-ci il qanunu;
- saxta pul buraxma cinayətləri ilə mübarizə haqqında 1981-ci il qanunu;
- bank işi haqqında 1979-cu il qanunu;

---

¹ Инэилтярдя Ёинайят Мяъялляси олмадыындан Ёинайят щцгугуна аид олан актларын Цмуми вя Хцсуси щиссяйя бюлэцсц шярти характер дашыйыр.

- yol hərəkəti haqqında və ya yol hərəkəti qaydalarını pozanlar haqqında 1988-ci il qanunu;
- narkotik vasitələrlə bağlı olan cinayətlər haqqında 1971 və 1986-cı il qanunları;
- irqi münasibət haqqında 1976-cı il qanunu;
- ətraf mühitin çirkləndirilməsilə bağlı 1974-cü il qanunu və s.

İngiltərədə 1965-ci ildə islahat üzrə yaradılmış hüquq komissiyası 1981-ci ildən Cinayət Məcəlləsinin layihəsinin hazırlanması üzərində iş aparır. Komissiyanın tərkibini kriminalist alimlər qrupu təşkil edir. Bu qrup 1984-cü ildə cinayət qanunvericiliyinin kodifikasiyasına və Cinayət Məcəlləsinin ilk layihəsinə dair müzakirəyə xüsusi məruzə təqdim etmişdir.

Bir sıra təkmilləşdirmə işləri aparıldıqdan sonra 1989-cu ilin mart ayında hüquq komissiyası İngiltərə və Uels üçün hazırlanan Cinayət Məcəlləsinin layihəsini Lord-Kanslərə göndərmişdir. Məcəllənin layihəsinin Ümumi hissəsində hazırda müvafiq hüquq institutlarını tənzim edən həm statut, həm də presedent normaları nəzərə alınmışdır. Cinayət Məcəlləsi layihəsinin Xüsusi hissəsi qüvvədə olan ayrıca cinayət qanunlarının cinayətlərin kateqoriyaları üzrə sistemə salınmasına əsaslanırdı.

Cinayət Məcəlləsinin layihəsini hazırlayan Komissiyanın üzvləri, Britaniyanın parlamentində onun bəyəniləcəyinə az ümid edirlər, bununla belə onun qəbul olunması üçün xeyli ciddi dəlillər gətirirlər.

İngiltərə cinayət hüququnun təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də cinayət hüququ haqqında 1967-ci il qanununun 1-ci maddəsilə cinayətlərin feloniya və misdimino-

raya bölgüsünün ləğv edilməsidir¹.

Cinayətlərin feloniyaya və misdiminoraya bölgüsünün ləğv edilməsilə ingilis cinayət hüququnda cinayətlərin «həbslə» bağlı və bağlı olmayan yeni əlamət üzrə təsnifi aparılır. «Həbslə» bağlı olan cinayətlər elə cinayətlərdir ki, belə cinayətlərə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası təyin edilir.

İngilis cinayət hüququnda cinayətlərin digər meyarlar əsasında təsnifatı verilmir. Konkret cinayətlərin anlayışı Ümumi hüquq, yəni məhkəmə presedentləri zəminində yaranır və xeyli dərəcədə kazual xarakter daşıyır.

İngilis cinayət hüququnda təqsir məsələsi spesifik qaydada həll edilir. Cinayət məsuliyyəti üçün niyyət (intent), ehtiyatsızlıq (recklessness) və diqqətsizlik (negligence) növündə təqsirin müəyyən edilməsi zəruri sayılsa da, qanunda kiminalığı müəyyən edən bir çox cinayətlərin sadəcə törədilmə faktına görə məsuliyyətin həllinə yol verilir.

1969-cu ildən İngiltərədə ölüm cəzası ləğv edilmişdir. Lakin bununla belə qüvvədə olan statut aktları ilə dövlətə xəyanət, dəniz quldurluğu, krala məxsus dəniz limanı qurğularını yandırma əməllərinə görə ölüm cəzası nəzərdə tutulur. Lakin belə əməllərə görə bir neçə onilliklər ərzində ölüm cəzası təyin edilməmişdir.

İngiltərədə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müxtəlif sərtliyə malik olan rejimlərdə çəkilir. 1948-ci ildən İngiltərənin cinayət qanunundan katorqaya göndərmə cəza növü çıxarılmışdır. İngiltərədə xüsusən açıq həbsxana yaratma yolu ilə azadlıqdan məh-

---

¹ Ямяллярин фелонийа вь мисдиминорайа бюлэцсц архаик характер дашы-йыр. Бея ки, фелонийайа аьыр ынайтляр аид едилирди вь 18-ьи ясрин сонун а гдяр бу гьбилдьян олан ямяллярэ эюрэ аньаг ямлакы мцсадиря етмякля юлцм ыязасы тятбиг едилирди. Мисдиминора ынайтляриня бцтцн дизяр аьыр олмаян ынайтляр аид едилирди (Крылов Н.К., Серебренникова А.В. Уголовное право современных зарубежных стран. М., 1997. С. 35).

rum etmə cəzasının yeni növlərinin yaradılması ilə əlaqədar, eləcə də gənclər üçün spesifik cəzaçəkmə yerlərinin müəyyən edilməsilə bağlı axtarışlar davam etdirilir.

Cinayət işləri üzrə məhkəmələrin səlahiyyəti haqqında 1973-cü il Qanunu 21 yaşına çatmayanlar barəsində, habelə əvvəllər həbsxanada cəza çəkməyən şəxslər barəsində həbsxanada çəkməklə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiqinə məhdudiyətlər qoyur.

İngiltərədə sınağa çəkməklə məhkum etmə kimi institut da geniş tətbiq edilir. Bu instituta görə cinayət törədən və məhkum edilən şəxs məhkəmənin müəyyən etdiyi bir sıra öhdəlikləri icra edəcəyi şərt ilə azadlıqda saxlanır. Məsələn, məhkum üçün müəyyən yerlərə getməkdən, müəyyən adamlarla görüşməkdən çəkinmək, axşamlar evdən kənara çıxmaq, müntəzəm kilsəyə getmək və s. bu kimi öhdəliklər müəyyən edilə bilər.

Şərti məhkum etməyə dair ingilis qanunvericiliyinə görə üç ilə qədər sınaq müddəti dövründə şəxs məhkəmə tərəfindən müəyyən edilən sınaq öhdəliklərini pozduqda, onun davranışı üzərində nəzarəti həyata keçirən orqanın təqdimatı ilə məhkum cərimə ilə və azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan digər cəza növləri ilə cəzalandırılır. Şərti məhkum edilən şəxs gəncdirsə, onu üzərinə hər gün bir neçə saat «gənc adamlar üçün təşkil olunan mərkəzə» gəlmək öhdəçiliyi qoyulur. 1973-cü ildən İngiltərədə də azadlıqdan məhrum etmə, yaxud da cərimə növündə cəza nəzərdə tutan hökmlərin icrasının təxirə salınması institutu müəyyən edilmiş və bu institut hazırda geniş tətbiq edilir.

İngiltərənin müasir cinayət hüququnun mənbələrinə, əsasən məhkəmə presedentləri və statutlardan ibarət parlament qanunvericilik aktları aid edilir.

İngiltərə cinayət hüququnun başlıca tarixi mənbəyini məhkə-

mə təcrübəsi təşkil edir. XII əsrdən başlayaraq Kral məhkəmələrinin çıxardıqları hökmlər İngiltərə cinayət hüququnun tədricən təməlini yaratmışdır.

XV-XVI əsrlərdə yaranmış siyasi cinayətlərlə bağlı işlərə baxan Ulduzlar palatası adlanan xüsusi tribunal məhkəmələrinin fəaliyyətilə cinayətə cəhd anlayışı formalaşmış və İngiltərənin cinayət hüququnun institutuna çevrilmişdir.

Bir sıra cinayətlərə görə məsuliyyət Ümumi hüquqla müəyyən edilsə də, onların anlayışları statut aktlarında deyil, məhkəmə qərarlarında verilir.

Əlamətləri Ümumi hüquqla müəyyən edilən cinayətlərə görə bəzi statutlarda cəzalar müəyyən edilir. Məsələn, uzun müddət sadə və ağır qətlin kriminallığı ümumi hüquqla müəyyən edilmiş, buna görə də onların anlayışını heç bir statut aktında tapmaq mümkün deyildir. Lakin bu cinayətlərə görə cəza məsələsi 1961-ci ildə qəbul edilən şəxsiyyət əleyhinə edilən cinayətlər haqqında qanunla müəyyən edilmişdir. Hazırda isə adam öldürmənin anlayışı və əlamətləri İngiltərənin 1957-ci il qanunu ilə müəyyən edilir.

Beləliklə, İngiltərənin cinayət hüququ məhkəmə qərarlarına söykənir. Məhkəmə qərarlarından çıxarılan nəticələr yeddi əsr ərzində məhkəmə hesabatlarında müntəzəm dərc edilmişdir.

Cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin bəzi mühüm məsələləri qanunvericilik yolu ilə öz həllini tapsa da, onların xeylisi hələ də məhkəmə presedentlərində formulə edildiyi şəkildə də yaşayır.

Çoxsaylı islahatların aparılmasına baxmayaraq, İngiltərədə məhkəmə sistemi mürəkkəb olaraq qalmaqdadır. Məhkəmə iyerarxiyası sistemində ən yüksək pillədə Lordlar Palatası məhkəməsi durur. Onun qərarı bütün digər məhkəmələr üçün məcburidir. 1960-cı illərə qədər Lordlar Palatası məhkəmələrinin qərarı ancaq qanunla ləğv edilə bilərdi. Lakin 1966-cı ildən

başlayaraq palata belə mövqedən uzaqlaşdı. Ona görə də pre-sedentlərə dönmədən riayət etmək, ayrı-ayrı hallarda ədalətsizliyə gətirib çıxarırdı və bu da hüququn təbii inkişafına mane olurdu.

İngiltərənin məhkəmə sistemində mühüm yeri Ali Məhkəmə tutur. Ali Məhkəmə təkcə ayrı-ayrı işlərə baxmır, həm də prezidentlər yaradır. Ali Məhkəmənin tərkibinə Yüksək Məhkəmə, Kral Məhkəməsi və Apellyasiya məhkəməsi daxildir. Ali məhkəmənin qərarlarından şikayət Apellyasiya məhkəməsinə verilir.

Apellyasiya məhkəməsi üç hakimdən ibarət kollegial məhkəmədir. Apellyasiya üzrə cinayət işlərinə baxan ayrıca kollegiya fəaliyyət göstərir. Bu da Apellyasiya məhkəməsinin cinayət bölməsi adlanır. Bölmənin qərarı bütün aşağı məhkəmələr üçün məcburidir. Apellyasiya məhkəməsinin səlahiyyəti vardır ki, əvvəl qəbul etdiyi qərarı sonradan rəhbər tutmasın. Apellyasiya məhkəməsinin qərarından Lordlar Palatasının Apellyasiya Komitəsinə şikayət verilə bilər. Belə şikayət müstəsna hallarda verilir. Təsadüfi deyildir ki, il ərzində Lordlar Palatası şikayət üzrə 30-40-dan artıq qərar qəbul etmir. Lordlar Palatasında apellyasiya üzrə işə minimum üç lordun iştirakı ilə baxılır. Hər bir lord iş üzrə öz mülahizəsini söyləyir.

Kral məhkəmələri məhkəmə sistemində yeni qurumdur, 1971-ci ildə məhkəmələr haqqında qanunla yaradılmışdır. Kral məhkəmələri ancaq cinayət işlərinə baxır. Cinayətin növündən asılı olaraq Kral məhkəmələrinin tərkibi ya yüksək məhkəmənin üzvlərindən, yaxud da dairə məhkəmələrinin üzvlərindən ibarət ola bilər.

Şəxs törədilən cinayətdə özünü təqsirli bilmirsə, prosesdə andlılar jürisi iştirak edir.

Sadalanan məhkəmələrdən əlavə İngiltərədə çoxsaylı yerli məhkəmələr də fəaliyyət göstərir. Bütün işlərin 90 faizinə yerli məhkəmələr tərəfindən baxılır.

Az əhəmiyyətli cinayət işlərinə magistrələr baxır. Onlar barışıq məhkəmələri rolunu oynayırlar. İngiltərədə belə barışıq məhkəmələrinin sayı 20 minə çatır. Onlar peşəkar hüquqşünaslar sayılmır və fəaliyyətlərinə görə dövlətdən məvacib almırlar. Bu məhkəmələrin qərarları presedent yaratmır. Yuxarı instansiya məhkəmələrinin qərarları yerli məhkəmələr üçün məcburidir.

Beləliklə, presedentlər haqqında müasir ingilis doktrinası aşağıdakı müddəalara istinad edir: hər bir məhkəmə iyerarxiya sistemində özündən yüksəkdə duran məhkəmə qərarını rəhbər tutmalıdır; yuxarı instansiya məhkəmələri aşağı məhkəmələrin qərarlarını, hətta öz qərarlarını da ləğv edə bilər. Bundan əlavə istənilən hüquq normasına, eləcə də presedentə parlament aktı ilə dəyişiklik edilə bilər.

Presedent nədir? Məhkəmənin hər bir qərarı aşağıdakı hissələrdən ibarətdir: 1) işin faktiki hallarının şərh edilməsi; 2) ümumi hüququn ayrıca normasının və prinsipinin formulə edilməsi; işin konkret vəziyyətindən meydana gələn hüquqi problemə aid statut hüquq normasının şərh; 3) cəza təyin edən qərar hissə.

Məhkəmə presedentinin məcburi qüvvəsi dedikdə heç də işin mahiyyəti üzrə bütövlükdə çıxarılan qərar deyil, bu qərarın əsaslandığı hüquq norması nəzərdə tutulur. Qərarın digər iki ünsürü presedentə aid deyildir.

Ümumi hüquq normalarına onilliklər ərzində daima əlavələr edilmiş, yaxud da onlar statut normaları ilə əvəz edilmişdir, bunun da nəticəsində kifayət qədər çevik qaydalar külliyyəti yaranmışdır. Bununla belə, bu gün statut qanunvericiliyi ilə məhkəmə presedentinin sıxışdırılmasını da söyləmək düzgün olmazdı. Hər iki mənbə eyni hüquqludur və bir-birini tamamlayaraq öz varlığını büruzə verir.

İngiltərədə statutlarla yanaşı, cinayət hüququnun mənbəyi

həm də qanun qüvvəli aktlar sayılır. Belə aktları parlament tərəfindən səlahiyyət verilən hökumət orqanları qəbul edir. İngiltərə hüquqşünaslarının fikrincə, hökumət orqanlarının aktlar qəbul etməsi praktikasının üstünlüyü onunla bağlıdır ki, belə praktika parlamentin təsdiqini gözləmədən istənilən vaxt qərarlar qəbul etməyə və dəyişdirməyə imkan verir.

Həm də hökumətin belə qanun qüvvəli aktları faktiki olaraq hüquqi cəhətdən parlament aktlarına bərabər tutulur. Bu şərtlə ki, ali icra hakimiyyətinin verdiyi qanun qüvvəli aktlar parlament tərəfindən bu orqana verilən səlahiyyət daxilində qəbul edilsin. Buna görə də parlament icra hakimiyyətinin qanunverici fəaliyyətinə nəzarət etməlidir. İcra hakimiyyəti orqanları içərisində daxili işlər nazirliyinə daha geniş səlahiyyətlər verilir. Ölkədə cəzanın icrası ilə bağlı bütün məsələləri daxili işlər nazirliyi həll edir.

Müasir cinayət qanunları ilə yanaşı, İngiltərədə qədim qanunlar da qüvvədə saxlanılır. Ən qədim cinayət qanunu 1851-ci ildə qəbul edilən «Xəyanət haqqında» qanundur. Bundan əlavə, ölkədə ictimai qayda və ədalət mühakiməsinin aparılması əleyhinə olan cinayətlər haqqında orta əsr qanunları qüvvədə qalır. İngiltərədə status hüququnun «təftişinə» dair 1948-ci il qanunu ilə 1547, 1558 və 1697-ci illərdə qəbul edilən və qüvvədə olan qanunlar «təftiş» edilmişdir.

İngiltərənin cinayət hüququnun mənbələrinə arxaiklik xüsusiyyəti tarixən xarakterikdir və düşünülmüş surətdə bu gün də qorunur.

Beləliklə, ingilis cinayət hüququ çoxsaylı mənbələrə malikdir və hətta peşəkar hüquqşünaslar belə hüquq labirində çətinliklə düzgün istiqamət seçmə imkanına malik olurlar.

Hazırda İngiltərədə 300 mindən artıq məhkəmə qərarı, 42 cildə toplanmış parlament aktları və 100 cildədən artıq cinayət hüququ ilə bağlı icra hakimiyyəti orqanlarına verilən səlahiyyət

yət üzrə qəbul edilən qanun qüvvəli aktların külliyyəti vardır.

Bununla belə, cinayət-hüquqi məsələlərin əksəriyyəti hüquq mənbələrinə istinad etməklə deyil, məhkəmə qərarlarına və statut hüququna istinad etməklə həll edilir.

İngiltərənin cinayət hüququnun mənbələrinə həm də doktrinal əsərlər daxildir. Bu ölkədə müxtəlif nəsillərin məşhur hüquqşünaslarının elmi işlərindən hörmətlə istifadə edilir. İngiltərədə rəhbər hüquqi ədəbiyyatın iki növündən danışmaq qəbul olunmuşdur. Birinciyə, klassik elmi işlər aiddir və onlardan ümumi hüququn ilk mənbəyi kimi istifadə edilir. Məsələn, K.Kokun «İnstitusiyaları», Heylin, Houksin, Fosterin əsərləri klassik elmi işlər sayılır. İkinci növ doktrinal əsərlərə müasir rəhbər tədris mənbələri aid edilir. Tez-tez istinad edilsə də, əslində onlar heç də məcburi normaların külliyyəti deyildir. Blekstonun 1765-ci ildə dərc edilmiş «İngiltərə qanunlarının kommentariyası» adlı əsəri də cinayət hüququnun mənbələri içərisində nüfuzlu yer tutur. Bu kommentariyadan məcburi mənbə kimi tez-tez istifadə edilir. Həm də İngiltərənin hüquq üzrə yazılan bütün müasir dərslikləri qeyd edilən kommentariyaya söykənir.

b) ABŞ-ın cinayət hüququ

ABŞ-ın hüquq sistemi İngiltərənin hüququ əsasında yaranmışdır. İngiltərənin keçmiş müstəmləkəsi olan 13 Amerika koloniyası birbaşa ingilis ümumi hüququnun prinsipləri əsasında özünün qanunvericiliyinin tədricən yaratmışdır. Sonradan İngilis hüquq sisteminin təsiri altında Amerikanın digər ştatlarında da hüquq yaradıcılığı inkişaf etmişdir.

Amerika hüquq sisteminə İngiltərədə olduğu kimi ümumi hüquq normaları ilə statut hüququnun əlaqələndirilməsi xarakterikdir. Lakin İngilis hüquq sistemi üçün xarakterik olan mühafizəkarlıq xüsusiyyətlərindən, orta əsrlərdə işlənib hazırlanan hü-

quq institutlarını v  prinsiplərini qoruyub saxlamaq s yl rind n fərqli olaraq, amerikalılar  z hüquq sisteminin yaradılmasında « evik hüquq yaradıcılıđı» yolu ilə getdilər. İlk dövrdən məhkəmələrin hüquq yaradıcılıđı səlahiyyətləri n  Federal Konstitusiyaya ilə, nə də ki, Őtatların konstitusiyası ilə məhdudlaşdırıldı.

Amerika hüquq sisteminin baŐlıca x susiy ti onun federalizm Ő raitind  inkiŐaf etməsi və formalaŐması ilə bađlıdır. Hazırda ABŐ-da 53 müstəqil hüquq sistemi inkiŐaf etmiŐ v  formalaŐmıŐdır. Bu sıraya 50 Őtatın, Kolumbiya Federal dairəsinin, «azad birl ŐmiŐ dövlətlər» ərazisi Puerto-Rikonun və Amerika Birl ŐmiŐ Őtatları Federal dövlətinin hüquq sistemləri daxildir.

Amerikada Federal qanunvericilik, Federal hüquq mühafizə orqanları və məhkəmə, federal qanunvericilik hakimiyyəti mövcud olduđu  c n Federal hüquq sistemi də inkiŐaf etmiŐdir. Federal hüquq sistemi bəzi istisnalar olmaqla ölkənin bütün ərazisində, Őtatların hüquq sistemi isə müvafiq Őtatın ərazisində qüvvədədir. Amerikada hüquq sisteminin bu qaydada t Őkili hüquq ədəbiyyatında dualizm mövqeyi yaratmıŐdır.

Müasir dövrdə ABŐ-da cinayət hüququ ilə müəyyən edilən tələblər əsasən statut hüquq normalarında m rk zl ŐmiŐdir. Bu normaları da iki böyük qrupa ayırmaq olar: Federal dövlətin cinayət hüquq normaları; ayrı-ayrı Őtatların cinayət hüquq normaları.

Federal cinayət hüquq normaları ABŐ-ın 1787-ci il Konstitusiyasında, ABŐ Konqresinin qəbul etdiyi aktlarda v  bəzi qanun qüvvəli aktlarda nəzərdə tutulur.

Nisbətən qədim Konstitusiyalardan sayılan ABŐ Konstitusiyasının bir sıra müddələri Amerikanın cinayət hüququnun yarandamasında v  inkiŐafında mühüm rol oynamıŐdır. Belə m dd l r a aŐađıda qeyd edilənlər aid edilə bilər: geriyə Őamil edilən qanunların qəbulunun qadađan edilməsi; sərt və qeyri-adi

cəzaların müəyyən edilməsinin qadağan edilməsi; məhkəmə-dənkənar həyatdan, azadlıqdan və mülkiyyətdən məhrum etmənin yolverilməzliyi; vicdan azadlığından, söz, mətbuat, yığıncaq azadlığından sui-istifadə hallarına son qoyulmasına dair hökumətə müraciət etmək azadlığını və s. məhdudlaşdıran qanunların qəbulunun qadağan edilməsi. ABŞ-ın Konstitusiyasında dövlətə xəyanətin anlayışı verilir.

Konstitusiyada, ümumiyyətlə, qanunvericilik, eləcə də cinayət qanunvericiliyi sahəsində federasiyanın səlahiyyətləri kifayət qədər aydın təsbit olunmamışdır. Bununla belə Konstitusiyanın 1-ci maddəsinin 8-ci bölməsində sadalanan digər məsələlərlə yanaşı, ABŞ Konqresinin həm də zəruri olan bütün qanunları qəbul etmək səlahiyyəti olduğu qeyd edilir.

Konstitusiyanın bu göstərişi əsasında federal cinayət hüququnun bəzi ümumi məsələlərini tənzim edən və konkret növ cinayətlərin əlamətlərini müəyyən edən çoxsaylı federal qanunlar qəbul edilmişdir. Bu qanunların əksəriyyəti ABŞ-ın Qanunlar Külliyyatının 18-ci bölməsinin 1-ci hissəsinə daxil olmuşdur. 1948-ci ildə Konqresin xüsusi Aktı ilə bu Külliyyat sistemə salınmış və vahid qanun kimi elan edilmişdir.

Federal statut hüquq normaları ilə yanaşı, ABŞ-ın cinayət hüququnun mənbəyinə, həm də Prezident, Nazirlik və Federal hökumət idarələri tərəfindən verilən qanun qüvvəli aktlar daxildir. Qanun qüvvəli aktlarda, adətən, konkret cinayət qanunu dəqiqləşdirilir və izah edilir, onun tətbiqi şərtləri müəyyənləşdirilir və s.

Ştatların cinayət hüququnun mənbəyinə aiddir: ştatın konstitusiyası; cinayət qanunvericiliyi; ştatın hakimiyyət orqanları tərəfindən verilən qanun qüvvəli aktlar.

Amerikanın 50 ştatı özünün konstitusiyasına malikdir. Bunların içərisində nisbətən qədimi 1784-cü il Nyu-Hempşir Konstitusiyası, ən yenisi isə 1965-ci ildə Kolorado ştatında qə-

bul edilən Konstitusiyadır. Əksər ştatların Konstitusiyası XIX əsrin ortalarında, yaxud da ikinci yarısında qəbul edilmişdir.

Ştatların Konstitusiyası Federal Konstitusiyadan birinci, həcminə görə, habelə tənzim etdiyi məsələlərin daha çox dəqiqləşdirmə həddinə görə; ikinci, nisbətən mütəhərrik olmasına (qeyri-sabit) görə fərqlənir. Ölkədə baş verən siyasi və iqtisadi dəyişikliklər dövründə əksər ştatların konstitusiyalarına yenidən baxılmışdır. Bəzi ştatlarda bir, yaxud da iki nəslin ömrü ərzində konstitusiya qəbul etmək praktikasını qəbul edilmişdir. Bütün bunlar ştatların Konstitusiyaları arasında xeyli prinsiplial fərqlər yaratmışdır və bu da şübhəsiz, ştatların cinayət hüquq yaradıcılığına müxtəlif cür təsir edir. Bununla belə, Federal Konstitusiyanın yuxarıda qeyd edilən xeyli ümumi müddəaları ştatların konstitusiyalarına daxil edilmişdir.

Digər tərəfdən, ştatların konstitusiyalarında Federal Konstitusiyanın müddəalarını tamamlayan və inkişaf etdirən xeyli normalar da vardır. Məsələn, sərt və qeyri-adi cəzalar müəyyən edən qanunların qəbuluna qadağa qoyan Federal Konstitusiyanın müddəası Oreqon ştatının Konstitusiyasında da nəzərdə tutulur. Lakin ştatın Konstitusiyasında təsbit edilən bu müddəə aşağıdakı göstərişlə tamamlanır: «andlılardan ibarət jürinin verdikti (qərarı) ilə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilən hallar istisna olmaqla, ağır qəsdən adam öldürməyə görə cəza tədbiri kimi ölüm cəzası tətbiq edilir».

Montana ştatının Konstitusiyasına görə, cinayətə görə cəza tədbiri haqqında qanun, məhkumun islah edilməsi və cinayətlərin qarşısının alınması prinsipinə əsaslanmalıdır. Elə buradaca, istisna hal kimi göstərilir ki, bu ümumi qayda heç də qanunverici orqanın ölüm cəzası müəyyən etmək səlahiyyətini istisna etmir.

Cinayətə görə cəzanın tətbiqini tənzim edən normalar içərisində, bir-birinə zidd olan xeyli normalar vardır. Məsələn, Flo-

rida ştatının Konstitusiyası qeyri-müəyyən cəzanın tətbiqini qadağan edir, lakin Miçiqan ştatının Konstitusiyası qanunverici orqana belə cəzalar nəzərdə tutan normalar qəbul etmək səlahiyyəti verir.

Bəzən ştatların konstitusiyalarında nəzərdə tutulan məsələlərin dairəsi Federal Konstitusiyanın əhatə etdiyi məsələlərin miqyasından daha geniş olur. Bəzi ştatların konstitusiyasında ölüm cəzasının icrası haqqında, cəriməni ödəməkdən azad etmə və bir cəzanın digər cəza ilə əvəz edilməsi, şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə barəsində normalar, habelə rüşvət-xorluq, ehtiraslı oyunlarda iştirak etmə kimi cinayət tərkiblərini müəyyən edən normalar nəzərdə tutulur.

Bununla belə, Amerika hüquq doktrinasına görə, bu və ya başqa qərarın əsaslandırılmasında istinad edilsə də, Konstitusiya birbaşa icra edilməli olan akt deyildir. Konstitusiya qanunvericilik qarşısında tələblər qoyan siyasi sənəddir.

Hazırda Amerikanın bütün ştatları özünün cinayət qanunvericiliyinə malikdir. Əksər ştatların cinayət qanunvericiliyinə xarakterik olan cəhət onlarda Cinayət hüququnun Ümumi və Xüsusi hissəsinin məsələlərinin dəqiq, aydın və ardıcıl tənziiminin olmamasıdır. Ştatlarda ziddiyyətli tələblər müəyyən edən, çoxdan köhnəlmiş, xeyli kazual xarakter daşıyan qanunlar mövcuddur. Ştatların qanunvericiliyində çatışmazlıqların, ziddiyyətlərin olması Amerika hüquqşünas tədqiqatçıları tərəfindən dəfələrlə qeyd edilmişdir. Məsələn, Prezidentin tapşırığı ilə yaradılan komissiya cinayətkarlığın vəziyyəti və onunla mübarizə məsələlərini öyrənmiş və 1967-ci ildə məruzə dərc etmişdir. Məruzədə ştatların cinayət qanunvericiliyində böyük sayda ziddiyyətlərin olduğu qeyd edilmişdir.

Ştatların mövcud cinayət məəcəllələri müqayisəli nəzərdən keçirilərsə, belə ziddiyyətlər asanlıqla aşkar edilə bilər. Məsələn, Oreqon ştatının CM-də 1413 tərkib və müxtəlif xarakterli

466 sanksiya nəzərdə tutulur. Qeyd edilir ki, əksər hallarda sanksiyalar cinayətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi nəzərə alınmadan müəyyən edilir. Kolorado ştatının cinayət qanunvericiliyinə görə, birinci dərəcəli ağır adam öldürmə üstündə (adam öldürmənin ağır növüdür) məhkum edilən şəxsin cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilməsi üçün ona təyin olunmuş cəzanın on ilini çəkməsi tələb olunduğu halda, ikinci dərəcəli ağır qətl üstündə məhkum edilən şəxsin (qəsdən adam öldürmənin nisbətən az ağır növü) isə ona təyin olunmuş cəzanın on beş ilini çəkməsi tələb olunur. Bu qanunla itin oğurlanmasına görə on il, başqasının itinin öldürülməsinə görə altı ay azadlıqdan məhrum etmə müəyyən edilir.

Qeyd edilən Komissiyanın rəyinə görə, cinayət qanunlarının qüsurlarının xeylisi sanksiyaların qurulması ilə bağlıdır. Belə ki, sanksiyalara daxil edilən azadlıqdan məhrum etmənin aşağı və yuxarı həddləri arasında interval son dərəcə az olur. Eləcə də sanksiyalara ağırlığına görə alternativ sayıla bilməyən cəza növləri alternativ cəzalar kimi daxil edilir. Məsələn, bəzi ştatların cinayət qanunvericiliyində sanksiyalara şərti məhkumetmə ilə uzun müddətə azadlıqdan məhrum etmə alternativ olan cəza növü kimi daxil edilmişdir.

Əksər ştatlarda cinayətlərin və hökmlərin məcmusuna görə cəza təyin etmədə məcmuya daxil olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən maddələrin sanksiyalarında göstərilən cəzalar məhdudiyət qoyulmadan maksimum həddə toplanır.

Amerikanın qüvvədə olan cinayət qanunları ilə xüsusi mülkiyyətə qəsd edən cinayətlərə görə müqayisəyə gəlməyən dərəcədə sərt cəzalar müəyyən edilir. Belə ki, bir sıra ştatların cinayət qanunlarında xüsusi mülkiyyətdə olan evin yandırılmasına görə 20 il həbsxanada saxlamaqla azadlıqdan məhrum etmə nəzərdə tutulduğu halda, adamlarla dolu olan kilsənin, kinoteatrın binasının yandırılmasına görə nisbətən yüngül cəzalar

müəyyən edilir.

Ştatın hakimiyyət orqanları tərəfindən qəbul edilən qanun qüvvəli aktlarla bir sıra hallarda əməlin cinayət və cəzalanmalı olması müəyyən edilir. Belə aktlar rəsmi olaraq birbaşa cinayət hüququnun mənbələri sırasına daxil edilir. Məsələn, Nyu-York ştatının CM-in 10-cu paragrafının göstərişinə görə, cəza hədəsi ilə qadağan edilən əməlin cinayət olması, ştatın hakimiyyət orqanının verdiyi aktla, yerli özünüidarə orqanının Ordonansı ilə, eləcə də xüsusi səlahiyyət verilən hakimiyyət orqanının verdiyi əmrlə, təlimatla və s. ilə müəyyən edilə bilər.

ABŞ-da cinayət hüququnun mənbələri içərisində ümumi hüququn normaları böyük rol oynayır. Bu normalar ikili vəzifəni yerinə yetirir. Cinayət hüquq normalarının qüsurlarını aradan qaldırır və cinayət hüquq normalarının təfsirini verir. Buna görə də statut normalarının həcmi genişlənir və getdikcə statutla tənzim olmayan münasibətlərin dairəsi kiçilir.

Hazırda Amerikada istər Federal dövlətin, istərsə də əksər ştatların hüququ cinayət məsuliyyətinin ancaq ümumi hüquq normaları əsasında həll edilməsini qadağan edir. Bununla belə, mövcud qanunvericiliyin ziddiyyətlərini aradan qaldırmaq hüququn vəzifəsi olduğundan, bəzən ümumi hüquq zəminində məsuliyyətin həll edilməsi istisna edilmir. Belə ki, qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsi məhkəməyə qanunda birbaşa kriminallığı nəzərdə tutulmayan əmələ görə cinayət məsuliyyəti müəyyən etmək, başqa sözlə, yeni cinayət hüquq norması formalaşdırmaq səlahiyyəti verir. Belə səlahiyyətdən istifadə bir çox şərtliliklərlə bağlı olsa da, faktiki məhkəməyə hüquq yaradıcılığı ilə məşğul olmaq imkanı verilir.

Ümumi hüququn ikinci – qüvvədə olan maddi hüquq normalarının məzmununu (adam öldürməni, cinayətə cəhdin anlaşılmı, həyatın başlanma anını və s.) şərh etmək, dəqiqləşdirmək və konkretləşdirmək vəzifəsindən irəli gələn tələblərin ci-

nayət hüququ üçün mühüm əhəmiyyəti vardır. Bir çox qanunların məna və məzmununun izahında məhkəmələr tərəfindən işlənilib hazırlanan anlayışların əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Çünki statut hüququ formalaşdığı dövrlərdən məhkəmə təcrübəsinin və hüquq doktrinasının işləyib hazırladığı norma və institutların güclü təsirinə məruz qalmışdır.

ABŞ-ın cinayət hüququnda kriminal əməllərin dəqiq təsnifatı verilir. Əksər ştatlarda bütün cinayətlər feloniya və misdiminoraya, habelə pozuntuya və yol xətasına bölünür. Feloniya ağır cinayətlər qrupudur. Bu qrupa daxil olan cinayətlərin özü də beş kateqoriyaya ayrılır. Misdiminoraya ağır olmayan cinayətlər daxildir. Bu növ cinayətlərin də üç kateqoriyası fərqləndirilir.

Cinayətlərin fərqləndirilən kateqoriyaları onlar üçün nəzərdə tutulan sanksiyalardakı cəzanın ağırlığından asılıdır. Müvafiq kateqoriya cinayətlər arasındakı fərqlərin əməllərin tövsifi, ibtidai istintaq, işlərin məhkəmə baxışı, habelə cəzaların çəkilməsi şəraiti üçün əhəmiyyəti vardır.

İstər Federal, istərsə də ştatların qanunvericiliyi üzrə cinayət hüququnda başlıca cəzalar bunlardır: ölüm cəzası, azadlıqdan məhrum etmə, sınağa çəkmə (şerti məhkumətmə) və cərimə. Federal qanunvericilik daha ağır dövləti, hərbi və mülki cinayətlərə görə ölüm cəzası müəyyən edir. Amerikanın Ali Məhkəməsi bir sıra şərtlər müəyyən etməklə ölüm cəzasının tətbiqini məhdudlaşdırmışdır.

Ştatların məhkəməsi ağır adam öldürmə üzrə ölüm cəzası təyin edə bilər.

ABŞ Ali Məhkəməsinin 1988-ci il tarixli qərarına əsasən 16 yaşa qədər cinayət törədən şəxslər barəsində ölüm cəzasının tətbiqinə yol verilmir.

Hazırda 36 ştatın qanunvericiliyində ölüm cəzası nəzərdə tutulur. Ölüm cəzası elektrik stulu vasitəsilə, zəhərli iynə vur-

maqla, qaz kamerasında boğmaqla, yaxud da güllələməklə icra edilir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi ilə adətən azadlıqdan məhrum etmənin minimum həddi müəyyən edilir. Bəzi ştatların CM ilə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı, 30, 40 və hətta 50 il müddətinə həbsxanada saxlamaqla azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edir. Təcrübədə məhkəmələr bəzən 100, 200 və daha artıq müddətə həbsxanada saxlamağa və bir neçə dəfə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum etmə haqqında hökm çıxarır¹.

İstər Federal, istərsə də ştatların cinayət qanunvericiliyi üzrə sınağa çəkmə şərti məhkum etmənin əsas növü kimi geniş tətbiq edilir. Şərti məhkum edilən şəxs sınaq müddəti dövründə sınağa çəkmənin ləğv edilə biləcəyi hədəsi altında məhkəmənin onun üçün müəyyən etdiyi tələblərə riayət etməli olur. Sınağa çəkmə dövründə məhkumun davranışı üzərində xüsusi xidmət üzrə məmurlar nəzarət edir.

Cərimə əsas cəza növü kimi az təhlükəli cinayətlərə, habelə pozuntulara və yol-nəqliyyat xətalarına görə müəyyən edilir. Lakin bununla yanaşı cərimə ağır cinayətlərə görə müəyyən edilən sanksiyalarda uzunmüddətli azadlıqdan məhrum etməyə alternativ kimi nəzərdə tutulur və praktikada hətta ağır cinayətlərə görə belə tətbiq edilir.

ABŞ-ın cinayət hüququnun mənbələri ilə bağlı məsələ araşdırılarkən federal cinayət hüququ ilə ştatların cinayət hüququnun nisbəti haqda məsələni də müxtəsər işıqlandırmaq lazım gəlir.

Nəzəri cəhətdən cinayət məsuliyyəti müəyyən etmək ştatların işi hesab edilir. Federal hakimiyyət orqanlarının cinayət qanunu qəbul etmək səlahiyyəti təsbit edilməsə də, federal dövlət-

---

¹ Учебник уголовного права. Общая часть. М., 1996. С. 387.

tin cinayət hüququ mövcuddur.

Federal cinayət qanunları ilə müəyyən edilən bir sıra cinayətlərin əlamətləri, ştatların cinayət hüququnda nəzərdə tutulan cinayətlərin əlamətlərinə tam, yaxud da qismən uyğun gəlir. Buna görə də, federal cinayət qanunu ilə ştatların cinayət qanunu arasında tez-tez kolliziyalar yaranır. Eyni növ cinayətə görə müxtəlif ağırlıqda sanksiyalar müəyyən edildiyi şəraitdə qeyd edilən kolliziyaların həlli prinsipial olaraq praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Məkana, qüvvəsinə görə federal cinayət qanunlarını iki yerə – bütünlükdə ölkənin ərazisində qüvvədə olan cinayət qanunlarına, habelə ölkənin ərazisinin ayrı-ayrı hissələrində qüvvədə olan qanunlara ayırmaq olar.

Birinci qrup cinayətlər federal dövlətin mənafeyinə qəsd edir: məsələn, federal dövlət orqanında çalışan vəzifəli şəxsə qarşı cinayətin törədilməsi, cinayətin bir neçə ştatın mənafeyinə qəsd etməsi, cinayətin ayrı-ayrı federal hökumət orqanlarına, bütövlükdə ABŞ-ın hökumətinə (ölkənin daxili təhlükəsizliyinə) qəsd etməsi və s.

Federal cinayət qanunları ölkənin bütünlükdə ərazisində qüvvədə olur və bu qanunlar federal orqanlar – prokurorluq, məhkəmə və təhqiqat orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

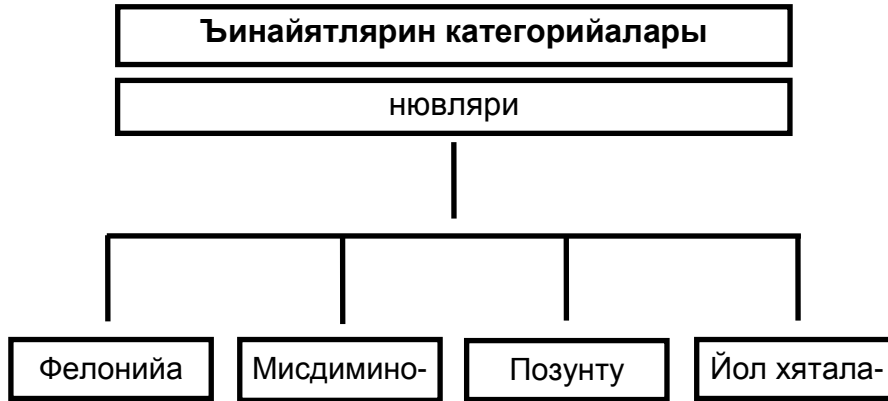
Qüvvədə olan qanunların tələbinə və illərlə formalaşmış məhkəmə təcrübəsinə görə aşağıda adları çəkilən cinayətlərin təhqiqatı və məsuliyyət məsələləri də federal cinayət qanunları ilə həll edilir: narkomaniya ilə bağlı cinayətlər; mütəşəkkil cinayətkarlıq; geniş miqyaslı dələduzluq; maliyyə sahəsində baş verən cinayətlər; habelə federal orqanlar üçün xüsusi maraq kəsb edən cinayətlər. Bundan əlavə gömrüklə, federal vergi ilə bağlı cinayətlər, dövlətə xəyanət, casusluq kimi cinayətlərin təhqiqi və məsuliyyət məsələsi də federal cinayət qanunvericiliyi ilə həll edilir. Eləcə də, cinayət törətmiş şəxsin verilməsini (ekstradisiya) tələb etmək (yaxud da

vermək) məsələsini də federal məhkəmə həll edir.

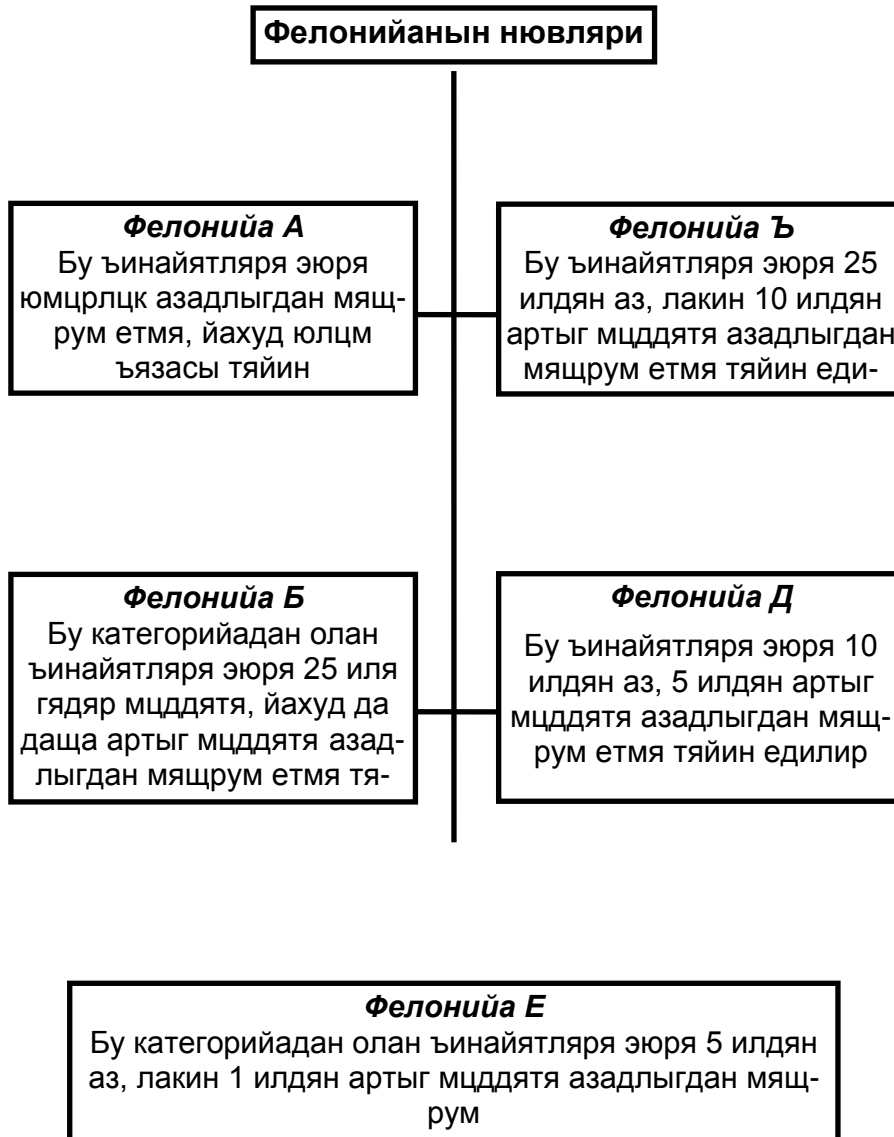
İkinci qrup federal cinayət qanunları ancaq Federal hökumətə tabe olan ərazilərdə tətbiq edilir. Belə ərazilərə milli qoruqlar, hərbi idarələrə aid edilən ərazilər, ABŞ-ın hökuməti tərəfindən dövlət ehtiyatında saxlanılan ərazilər, ABŞ-ın bayrağı altında üzən gəmilər və s. aiddir.

Federal cinayət qanunu ilə ştatların cinayət qanunları arasında kolliziya yarandıqda üstünlük federal qanunlara verilir.

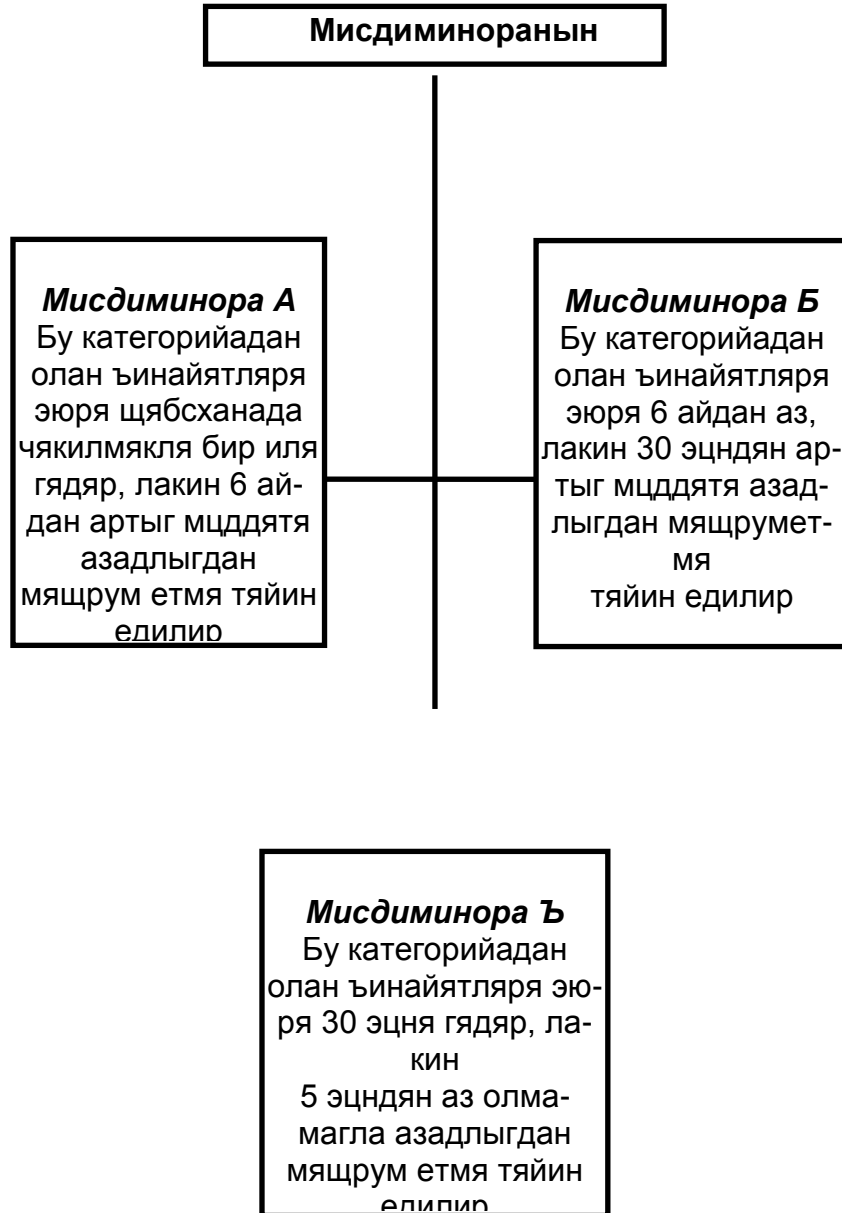
**АВŞ-ин синауэт һуқуқу үзрә
синауәтләрин катеқоријаларı**

**ABŞ-ın qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi
üzrə ağır cinayətlərin – feloniyanın növləri**

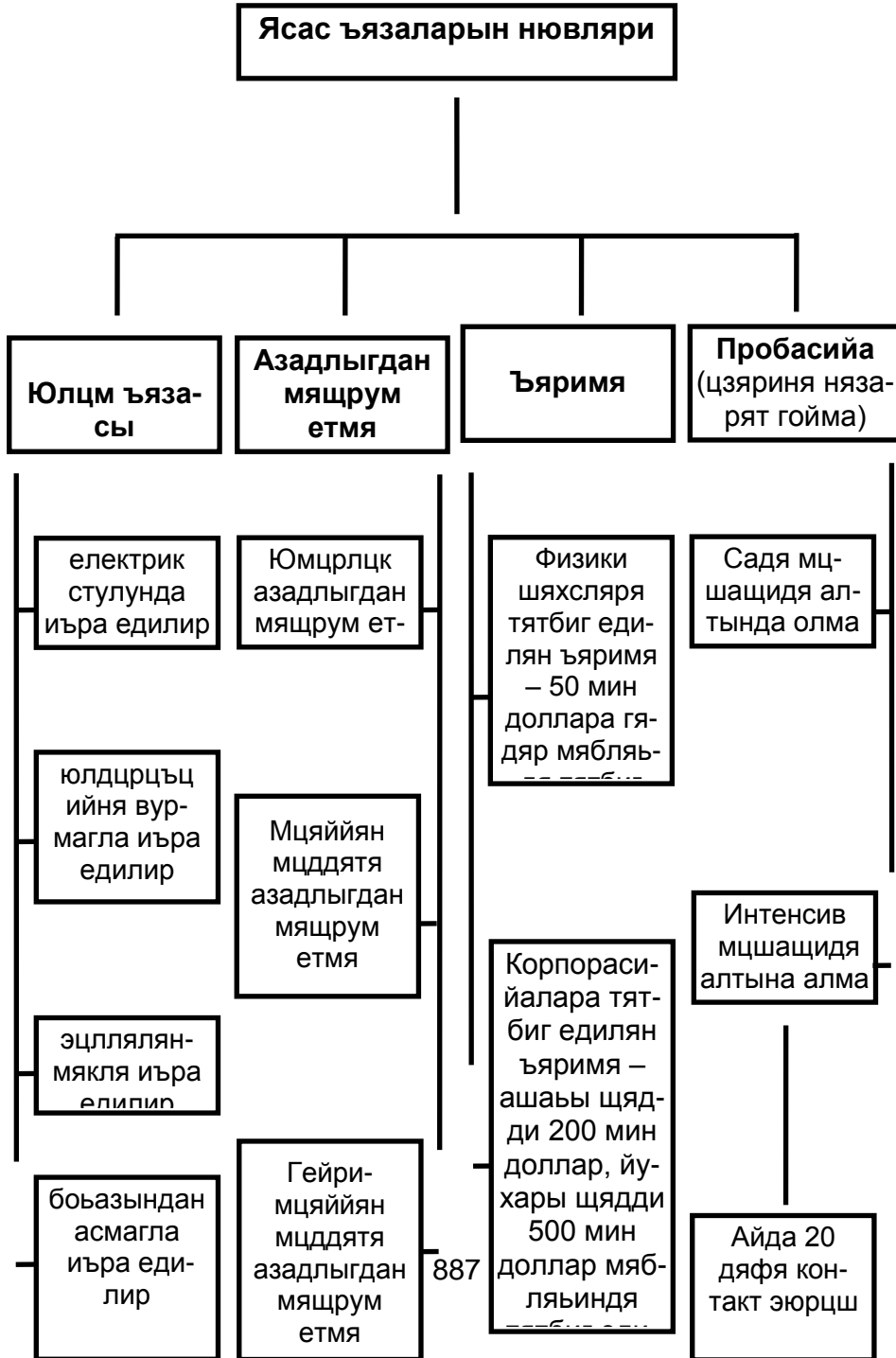
**ABŞ-ın cinayət qanunvericiliyi üzrə az ağır (təhlükəli)
cinayətlərin – misdiminoranın növləri**

АВŞ-ин синауэт һуқуқу үзрә әсас сәза нөвләри

АВŞ-иn синауэт һуқуу үзрә әлавә сәзалар

§ 4. Түркия Республикасы сәза һуқуқунун
Üмуми һиссәсинин әсас сәһәтләри һаққнда

Түркия Республикасынын һуқуқу роман-герман һуқуқ системинә әсасланыр. Түркия Республикасынын сәләфи олан Османли империясында 1840-ци илә kimi һуқуқи тәнзиметмә, о сүмләдән

cinayət-hüquqi məsələlər «Üsulül Fikh» adlanan islam hüququnun əsasları ilə həyata keçirilirdi. 1840-cı ildə fransız cinayət qanunvericiliyi (1810-cu il Napoleon Cinayət Məcəlləsi) əsasında Osmanlı imperiyasının Cəza Qanunu qəbul edildi. M.K.Atatürk dövründə ölkədə aparılan cinayət qanunvericiliyinin islahatı nəticəsində 1826-cı il martın 1-də Türkiyə Respublikasında qəbul edilən Cəza Qanunu başlıca olaraq İtaliyanın 1889-cu il Cinayət Məcəlləsinə əsaslanırdı. Bu qanun 80 ilə yaxın müddətdə ölkədə cinayət və cəza məsələlərini tənzimləmişdi.

Türkiyə Respublikasının hazırda qüvvədə olan Cəza Qanunu 2004-cü il sentyabrın 26-da qəbul edilmiş və 2005-ci il aprelin 1-də qüvvəyə minmişdir.

Türkiyənin 2004-cü il Cəza Qanunu iki kitab, 6 bölmə və 36 fəslə bölünən 345 maddədən ibarətdir. Qanunun birinci kitabına Ümumi hissəyə aid maddələr toplanmışdır və o, 2 bölmə, 5 fəslə bölünən 75 maddəni birləşdirir. Türkiyənin Cəza Qanununun ikinci kitabında Xüsusi hissənin məsələləri əhatə olunmuşdur. İkinci kitabda ölkədə cinayət sayılan əməllərin dairəsi müəyyən edilmişdir. Ona Xüsusi hissəyə aid olan 4 bölmə və 31 fəslə bölünən 230 maddə daxildir.

Qeyd edək ki, Türkiyənin 1926-cı il Cəza Qanununda xətalər haqqında məsələlər də tənzimlənirdi. (Köhnə cəza Qanunu üç kitabdən ibarət olub, birinci kitab Ümumi hissənin, ikinci kitab Xüsusi hissənin məsələlərini, üçüncü kitab isə xətalara aid məsələləri əhatə edirdi). Hazırda isə xətalər haqqında 2005-ci il martın 30-da qəbul edilmiş ayrıca qanun («Xətalər Qanunu») qüvvədədir. Bundan başqa, Türkiyədə cəza nəzərdə tutan bir neçə digər qanun da vardır: 10 iyul 1953-cü il tarixli «Odlu silahlar və bıçaqlar, digər alətlər haqqında qanun», 10 iyul 2003-cü il tarixli «Qaçqınçılıqla mübarizə» qanunu, 3

iyun 1986-cı il tarixli «Narkotik maddələr haqqında» Qanun, 25 may 2005-ci il tarixli «Poçt haqqında» Qanun və s.

Türkiyədə ölüm cəzası 14 iyul 2004-cü il tarixli 5218/1-A sayılı qanunla ləğv edilmişdir.

Türkiyənin Xətalər qanununun 2-ci maddəsinə görə, xəta dedikdə, törədilməsinə görə inzibati tədbir tətbiq edilməsi nəzərdə tutulan haqsız hərəkət başa düşülür.

Türkiyənin qüvvədə olan Cəza Qanununun birinci bölməsində əsas prinsiplərdən və anlayışlardan bəhs edilir. Bu bölmənin birinci fəslı 6 maddədən ibarətdir. Qanunda cinayətə anlayış verilmir. Qanunun 1-ci maddəsində qeyd edilir ki, cinayət qanunun məqsədi insan hüquq və azadlıqlarını, ictimai sabitliyi və təhlükəsizliyi, hüquqi dövləti, ictimai sağlamlığı və ətraf mühiti, cəmiyyətin əmin-amanlığını qorumaq, cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaqdan ibarətdir. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün qanunda cinayət sayılan əməllərin dairəsi, cinayət məsuliyyətinin əsasları, cəza və təhlükəsizlik tədbirlərinin növləri müəyyən edilir və onlardan vasitə kimi istifadə edilir.

Qanunun 2-ci maddəsində cinayət qanunvericiliyində qanunçuluq prinsipindən bəhs edilir. Orada deyilir ki, qanunun cinayət saymadığı əmələ görə heç kimə cəza verilə bilməz və təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq edilə bilməz. Cinayət qanununda göstərilməyən cəzalardan və təhlükəsizlik tədbirlərindən başqa heç bir cəza və təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq edilə bilməz.

İnzibati tənzimləyici normalarla cinayət və cəza müəyyən edilmir.

Türkiyənin qüvvədə olan cəza qanunvericiliyində cinayət və cəza müəyyən edən normaların tətbiqində analogiyaya yol verilmir. Qanunda belə bir göstəriş vardır ki, cinayəti və cəzanı müəyyən edən normalar analogiyaya imkan verəcək dərəcədə geniş

şərh (təfsir) edilə bilməz.

Qüvvədə olan cəza qanunvericiliyi üzrə törədilən cinayətin ağırlığına uyğun cəza və təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqi, cinayət törətmiş şəxsə ədalətli cəza təyini təmin edilir.

Qanunun 3-cü maddəsində qeyd edilir ki, cəza qanununun tətbiqi zamanı irqi, dini, təriqət, milli, cinsi, siyasi və ya digər fikir yaxud düşüncə, fəlsəfi inam, milli və ya sosial mənşə, maddi və digər xüsusiyyətlərə görə ayrı-seçkiliyə yol verilmir.

Cəza Qanununun ikinci bölməsi cinayət məsuliyyəti, qəsd və ehtiyatsızlıq kimi məsələləri tənzim edən normalar müəyyən edir. Qanunda göstərilir ki, cinayət məsuliyyəti fərdi xarakter daşıyır.

Qanununun 21-ci maddəsinin göstərişinə görə, **qəsd** şəxsin əməlin cinayət olduğunu yəqinliklə bilərək və onu arzu edərək həyata keçirməsidir. Türkiyənin Cəza Qanununda yanakı qəsd də nəzərdə tutulur. Qanunla yanakı qəsdlə törədilən cinayətə görə düzünə qəsdlə törədilən cinayətlə müqayisədə tətbiq edilən cəzalar üçdə birdən yarıya qədər azaldılır.

Respublikanın qüvvədə olan cəza qanununun mövqeyinə görə ehtiyatsızlıqdan törədilən əmələ görə qanunda xüsusi olaraq göstərilən hallarda məsuliyyət yaranır.

Cəza Qanununun 2-ci fəslində cinayət məsuliyyətini aradan qaldıran institutları tənzim edən normalar nəzərdə tutulur. Burada əmrin icra edilməsi (maddə 24); zəruri müdafiə və son zərurət (maddə 25); hüquqlardan istifadə və zərərçəkənin razılığı (maddə 26); həddin aşılması (maddə 27); işgəncə və əzabvermə, qorxutma və hədələmə (maddə 28); cinayəti ədalətsiz hərəkətə cavab olaraq törətmə (maddə 29) halları aid edilir.

Respublikanın qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi üzrə cinayətin subyekti 12 yaşdan yaranır. Bu yaşda cinayət törədənələrə ancaq tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir.

On iki yaşdan on beş yaşına qədər olan yetkinlik yaşına çatmayanlar psixi xüsusiyyətinə görə törətdiyi əməli və onun hüquqi nəticələrini dərk edə bilmədiyi halda cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Qanuna görə 15 yaşından 18 yaşına qədər olan şəxslərin törətdiyi cinayətə görə müddətli azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalar tətbiq edilir. Onlara ağır ömürlük həbs cəzası əvəzinə on səkkiz ildən iyirmi dörd ilə qədər həbs cəzası, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə əvəzinə on iki ildən on beş ilə qədər müddətə həbs cəzası müəyyən edilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara təyin edilən digər cəzalar üçdə bir qədər azaldılır, həbs cəzası isə on iki ildən artıq ola bilməz.

Qanunun 32-ci maddəsində anlaşıqlığın anlayışı verilir, bu anlayış tibbi və psixoloji meyarlara söykənir.

Türkiyə Respublikasının cəza haqqında qanununun yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinə dair müddəaları əsasən 21 yaşına qədər karlılığı və lallığı olan şəxslərə də şamil edilir.

Cəza Qanununun ikinci bölməsinin 3-5-ci fəsilərində cinayət etməyə cəhd (maddə 35); cinayətdən könüllü imtina (maddə 36); cinayətdə iştirakçılıq (maddə 37-41); cinayətlərin məcmusu (maddə 42-44) institutlarını tənzim edən normalar nəzərdə tutulur. Qanunda cinayətə hazırlıq institutuna görə məsuliyyət müəyyən edilməmişdir.

Türkiyənin yeni cinayət qanununda cinayətin icraçısının cinayətin törədilməsində rolu və yeri məsələsinə əhəmiyyət verilmir. Ümumiyyətlə, qanunda cinayətin icraçısının anlayışı nəzərdə tutulmur. Həm də yeni cinayət qanunu cinayətin təşkilatçısını cinayətin iştirakçısının növü kimi tanımır.

Cəza Qanununda cinayətlərin çoxluğu növlərindən yalnız

cinayətlərin məcmusunun adı çəkilir. Qanunun 42-ci maddəsində «birləşmiş cinayət» adı çəkilir. Zənn edirik, qanun bununla təkrar cinayətləri ehtiva edir.

Türkiyənin qüvvədə olan cəzaya dair qanunvericiliyinin üçüncü bölməsi dörd fəsildən ibarətdir. Bu fəsillərdə cəzalar, onların növləri, təhlükəsizlik tədbirləri və onların növləri, cəzaların təyin edilməsi, habelə cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə kimi institutlar nəzərdə tutulur.

Qanunda həbs cəzalarının aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- ağır ömürlük həbs cəzası;
- ömürlük həbs cəzası;
- müddətli həbs cəzası.

Müddətli həbs cəzası bir aydan 20 ilə qədər müddətə müəyyən edilir. Bundan əlavə respublikanın cinayət qanunvericiliyində qısa müddətli həbs cəzası da nəzərdə tutulur. Qısa müddətli həbs cəzası bir il və ya bir ildən az müddətə təyin edilir. Türkiyənin cəza qanununda «şerti məhkum etmə» cəza növü kimi müəyyən edilir. Həm də törədilən cinayətə görə iki il və ya daha az müddətə həbs cəzası təyin edilən şəxslər barəsində şerti məhkum etmə tətbiq edilir.

Cəza qanununda müəyyən hüquqlardan məhrum etmə «təhlükəsizlik tədbirləri» adı altında verilir. Təhlükəsizlik tədbirləri sırasına «əmlak müsadirəsi» və «mənfəəti müsadirə» də daxil edilmişdir.

Türkiyənin qüvvədə olan cəza qanunvericiliyində cəzanın sistemində «pul cəriməsi» də nəzərdə tutulur. Pul cəriməsi **beş gündən az və yeddi yüz otuz gündən çox** olmamaqla müəyyən edilir. Cərimə kəsilərkən təyin edilən günlərin sayı cərimənin bir günlük məbləğinə vurulur. Qanunla bir günlük cərimənin pulla ifadə olunan miqdarı ən azı iyirmi və ən çoxu yüz türk lirəsi məbləğində müəyyən edilmişdir. Hakim cərimə növündə

cəza təyin edərkən məhkumun vəziyyətini nəzərə alıb hökmdə cərimənin icrasını bir il təxirə sala bilər, yaxud cərimənin hissə-hissə ödənilməsi üçün qərar verə bilər.

Türkiyənin qüvvədə olan cəza qanunvericiliyinin üçüncü fəslində cəza təyini məsələləri, cəzanı yüngülləşdirən halları, qanunun dördüncü fəslində cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə, müddətin keçməsi ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə, əfv, cəzadan azad etmə və s. institutları tənzim edən normalar nəzərdə tutulur.

Zənn edirik, Türkiyə Respublikasının yeni Cəza Qanunu ümumbəşəri dəyərlərə sadıq qalmış, dünyanın qabaqcıl ölkələrinin mütərəqqi qanunvericilik ənənələrini özündə ehtiva etmişdir.

§ 5. Çin Xalq Respublikası cinayət hüququnun Ümumi hissəsinin əsas müddəaları haqqında

Çin Xalq Respublikası qanunvericiliyi mənsubiyyətinə görə roman–german hüquq sistemində daxil olan ölkələrdəndir. Çinin qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi 1997-ci ilin martın 14-də qəbul edilmiş və 1997-ci ilin oktyabrın 1-də qüvvəyə minmişdir.

ÇXR-in Cinayət Məcəlləsi 2 bölmədən, 10 fəsildən ibarətdir. Qanunun Ümumi hissəsinin məsələləri 5 fəsildə və 101 maddədə əhatə olunur. Birinci fəsildə CM-in rəhbər prinsipləri, vəzifələri və təsir dairəsi müəyyən edilir. Qanunun 2-ci fəslində cinayətin anlayışını, cinayətə cəhdi, cinayətdən könüllü imtinanı və cinayətdə iştirakçılığı və hüquqi şəxslərin məsuliyyət məsələlərini müəyyən edən normalar təsbit edilmişdir.

Məcəllənin 3-cü fəslində cəza məsələləri tənzim edilir. Mə-

cəllənin 13-cü maddəsində cinayətin maddi anlayışı verilir. Qanunda təqsirin qəsd və ehtiyatsızlıq forması fərqləndirilir. Cinayət məsuliyyətinin 16 yaşdan yarandığı elan edilir. On dörd yaşdan on altı yaşa qədər olan yetkinlik yaşına çatmayanlar qanunda sadalanan (maddə 17) bəzi cinayətlərə görə məsuliyyət daşıyırlar.

ÇXR-in qüvvədə olan cinayət qanunu lal və karların, kor olan şəxslərin məsuliyyətini yüngülləşdirir (maddə 19).

Cinayət qanunvericiliyində zəruri müdafiə və son zərurət kimi institutlar nəzərdə tutulur. Qanunda cinayətdə iştirakçılığın qəsdən törədilən cinayətlərdə mümkünlüyü qeyd edilir. cinayətdə iştirakçıların içərisində təşkilatçı ən təhlükəli fiqur hesab edilir.

ÇXR-in qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyində cinayətlərin kateqoriyalara bölgüsü aparılmır. ÇXR-in qüvvədə olan CM-də hüquqi şəxs də cinayətin subyekti kimi tanınır (maddə 30; 31).

Respublikanın qanunvericiliyi üzrə cəzalar əsas və əlavə cəzalara ayrılır. Əsas cəzalara aşağıdakılar aiddir:

- 1) nəzarət;
- 2) qısamüddətli həbs;
- 3) müddətli azadlıqdan məhrum etmə;
- 4) müddətsiz (ömürlük) azadlıqdan məhrum etmə;
- 5) ölüm cəzası.

Əlavə cəzalara aiddir:

- 1) pul cəriməsi;
- 2) siyasi hüquqlardan məhrum etmə;
- 3) əmlak müsadirəsi.

ÇXR-in cinayət qanunvericiliyinə görə əlavə cəzalar müstəqil tətbiq edilə bilər.

Əcnəbi vətəndaşlar cinayətə görə mühakimə edildikdə, onla-

ra ölkədən sürgün etmə cəzası tətbiq edilir.

Çində əsas cəza kimi tətbiq edilən «nəzarət» cəza növü 3 aydan 2 ilə qədər müddətə məhkəmənin hökmü ilə tətbiq edilir. Belə məhkumlar üzərində nəzarəti ictimai təhlükəsizlik orqanları həyata keçirir. Bu orqanın qeyd edilən məhkumlar üzərində həyata keçirdiyi nəzarətin formaları CM-in 39-cu maddəsində sadalanır.

Qanuna görə qısa müddətli həbs 2 aydan 6 aya qədər müddətə tətbiq edilir. Bu cəza növünün icrasına ictimai təhlükəsizlik orqanları nəzarət edir. Qısa müddətli həbs cəzası çəkilərkən məhkumlar hər ayda bir-iki gün müddətinə evə buraxılır.

ÇXR-in qüvvədə olan CM-də müddətli azadlıqdan məhrum etmə 6 aydan 25 ilə qədər müddətə müəyyən edilir. Ölkənin cinayət qanunvericiliyinə görə ölüm cəzası təyin edilən şəxslərin hökmü iki il müddətinə təxirə salına bilər. Ölüm cəzasının icrası iki il müddətinə təxirə salınan şəxslər cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanılır. Həmin müddət ərzində məhkum islah olma yolu ilə getdiyini sübut etdikdə, onun barəsində təyin edilən ölüm cəzası dəyişdirilə bilər.

Ölüm cəzasına və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən şəxslər həmişəlik siyasi hüquqlardan da məhrum edilir.

ÇXR-in CM-in 52-53-cü maddələrində cərimə növündə cəzanın təyini və icrası məsələləri tənzim edilir. Qanuna görə, cərimə işin konkret vəziyyətindən asılı olaraq təyin edilən müəyyən məbləğdir. Cəriməni dərhal ödəmək mümkün olmadıqda, onun möhlətlə ödənilməsi müəyyən edilə bilər. Cəriməni məhkumun ödəmək imkanı olmadıqda cərimə azaldıla, yaxud şəxs cərimədən tamam azad edilə bilər.

ÇXR-in qüvvədə olan CM-in dördüncü fəslində cəza təyin etmənin müddəaları nəzərdə tutulur (maddə 61-64). Məcəllə-

nin 61-ci maddəsinin göstərişinə görə, cəza təyin edilərkən işin vəziyyəti, cinayətin xarakteri, onun vurduğu ziyanın miqyası və qanunun ümumi müddəaları nəzərə alınır.

Qanunda göstərilir ki, konkret iş üzrə hökm çıxarılarəkən məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdırən hallar nəzərə alınır. Lakin cəza təyininə dair qanunun normasında cinayət törədənin şəxsiyyətinin nəzərə alınması ilə bağlı göstəriş nədənsə mövcud deyildir. Eləcə də CM-də residivin və cinayətlərin çoxluğunun anlayışı kifayət qədər mövcud elmi-nəzəri müddəalara söykənmir.

ÇXR-in qüvvədə olan CM-də müəyyən edilən «şərti məhkum etmə» institutu ancaq üç ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilən şəxslər barəsində tətbiq edilir. Bu institut tətbiq edilərkən 1 ildən 5 ilə qədər sınaq müddəti müəyyən edilir. Qısa müddətli həbs cəzasına məhkum edilənlər barəsində şərti məhkum etmə tətbiq edildikdə sınaq müddəti 2 aydan bir ilə qədər müəyyən edilə bilər. Şərti məhkum edilənlər üzərində nəzarəti ictimai təhlükəsizlik orqanları həyata keçirir. Qüvvədə olan CM-də cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə institutu da nəzərdə tutulur. Məcəllədə müddətin keçməsi ilə məsuliyyətdən azad etmə istisna olmaqla, cinayət məsuliyyətindən azad etmənin digər növləri nəzərdə tutulmur.

CM-nin Xüsusi hissəsində sülh və insanlıq əleyhinə törədilən cinayətlərə görə müstəqil fəsil ayrılır.

§ 6. İран İslam Respublikasının cinayət hüququnun əsas müddəaları¹

İran İslam Respublikasının hüquq sistemini əsas mənbəyi şəriət olan dini hüquq sistemi təşkil edir. Ölkənin hazırda qüvvədə olan cəza qanunu da şəriətə əsaslanır. İranın bundan əvvəl qüvvədə olmuş Cinayət Məcəlləsi 1926-cı ildə qəbul edilmiş və onun hazırlanmasında Fransanın cinayət qanunvericiliyinin (1810-cu il Napoleon Cinayət Məcəlləsinin) əsas müddələrindən istifadə olunmuşdu. Qeyd edək ki, islam hüququna görə cinayət sayılan əməllər həmin hüququn müəyyən etdiyi qaydalarla da cəzalandırıla bilərdi. 1979-cu ildə İranda islam respublikası qurulana qədər təcrübədə 1926-cı il Cinayət Məcəlləsinin tətbiqinə üstünlük verilirdi. Çünki bu Məcəllə islam hüququnun müəyyən etdiyi cəzalara alternativ olan Avropa hüququ üçün səciyyəvi sanksiyalara malik idi. 1979-cu il islam inqilabı nəticəsində ölkədə islam respublikası quruldu və 1926-cı il Cinayət Məcəlləsi faktik olaraq ləğv edildi. İran İslam Respublikasının 1979-cu ildə qəbul edilmiş və 1989-cu ildə dəyişikliklər edilmiş Konstitusiyasının 4-cü maddəsində elan edilir ki, cinayət qanunu islam qanunlarına uyğun olmalıdır, həmçinin 156-cı maddəsində göstərilir ki, cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edilərkən şəriət normaları tətbiq edilməlidir. İnqilabdan sonrakı ilk illərdə cinayət işlərinə baxılarkən əsas mənbə kimi İİR-nin Ali Dini Rəhbəri R.M.Xomeyninin fətvaları, habelə onun və digər görkəmli hüquqşünas alimlərin müsəlman hüququna aid əsərlərində təsbit edilmiş müddəalar

---

¹ Мцяллия ИИР-нын ынайт щцгууна аид параграфын йазылмасынын тяшябцскары олмуш вя бу ишдя мцяллия йахындан кюмяклик эюстярмиш Тешран Университетинин щцгуг факцлтясинин мязуну, БДУ-нун щцгуг факцлтясинин кечмиш маэистри, танымыш тядгигатчы ыянаб Мирзя Рясул Исмайылзадя Дцзала юз дярин миннятдарлыыны билдирир.

əsas götürülürdü. 1981-ci ildə İranda Qisas haqqında qanun qəbul edildi. 199 maddədən ibarət olan bu qanunda adam öldürmə və bədən xəsarətlərinə görə cəzalar nəzərdə tutulurdu. Sonra Hüdud haqqında qanun qəbul olundu. Bu qanunda zina, spirtli içkilər qəbul etmə, oğurluq və quldurluq əməllərinə görə məsuliyyət müəyyən edilirdi. Hər iki qanun müvafiq şəriət qaydalarına əsaslanırdı.

1990-cı illərin əvvəllərində cinayət hüququnda aparılan islahat nəticəsində vahid məcəllələşdirilmiş akt – İran İslam Respublikasının Cinayət Məcəlləsi (islam cinayət qanunu, islam cinayət cəzaları qanunu) qəbul olunaraq qüvvəyə mindi. Bu qanun ölkənin son dövrünün qanun yaradıcılığının məhsulu idi. İİR-nin Cinayət Məcəlləsi iki mərhələdə qəbul edildi. Birinci mərhələdə Məcəllənin 497 maddəni və 103 qeydi əhatə edən dörd hissəsi İİR-nin İslam Şurası Məclisinin məhkəmə və hüquq məsələləri üzrə komissiyası tərəfindən 30 iyul 1991-ci ildə (hicri-şəmsi tarixlə 08.05.1370-ci ildə) təsdiq edildi. Bir qədər əvvəl 8 yanvar 1991-ci ildə (hicri-şəmsi tarixlə 18.10.1369-cu ildə) isə bu Cinayət Məcəlləsi üçün 5 illik sınaq müddəti müəyyən olunmuşdu. İkinci mərhələdə İİR-nin Cinayət Məcəlləsinin 232 maddəni və 44 qeydi əhatə edən beşinci hissəsi 23 may 1996-cı ildə (hicri-şəmsi tarixlə 02.03.1375-ci ildə) İİR-nin İslam Şurası Məclisinin açıq iclasında qəbul edildi və həmin il mayın 27-də (hicri-şəmsi tarixlə 06.03.1375-ci ildə) İİR-nin Konstitusiyasının Müdafiəsi Şurasında təsdiq edildi. Beləliklə, İİR-nin Cinayət Məcəlləsi beş hissədən ibarət olub 729 maddəni və 147 qeydi əhatə edir.

İİR-nin Cinayət Məcəlləsinin birinci hissəsində cinayət hüququnun Ümumi hissəsinə aid müddəalar: cinayətin anlayışı, cinayət qanununun məkana və zamana görə qüvvəsi, cəza və onun növləri, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar, əf-

vetmə, cəzanın icrasını təxirə salma, şərti azad etmə, cinayətə hazırlıq, cinayətdə iştirakçılıq, cinayətlər çoxluğu, cinayətlərin residivi, cinayət məsuliyyətinin hüdudları, əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hallar və s. tənzimlənir. Qanunun 2-ci maddəsinə görə «qanunda cəzalandırılması nəzərdə tutulan istənilən hərəkət (hərəkətsizlik) cinayət hesab olunur». Məcəllənin 9-cu maddəsində deyilir ki, şəxsin törətdiyi cinayət nəticəsində əldə etdiyi əmlak onun qanuni sahibinə natural şəkildə qaytarılmalı, həmin əmlak mövcud olmadıqda onun analoqu və ya dəyəri ödənilməlidir. Məcəllənin 11-ci maddəsinə görə cinayət əməli onun törədildiyi vaxt qüvvədə olan qanunla cəzalandırılır. Cəzanı yüngülləşdirən və ya cəzadan azad etməni nəzərdə tutan qanunun geriyə qüvvəsi vardır, cəzanı ağırlaşdıran qanunun qüvvəsi isə geriyə şamil edilmir.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin 12-ci maddəsində cəzanın beş növü müəyyən edilir: 1) hüddud; 2) qisas; 3) diyə; 4) təzir (məhkəmə cəzaları); 5) çəkindirici tədbirlər.

Qanunun 13-cü maddəsinə görə, növü, həcmi və icra qaydası islam dini qanunu ilə müəyyən edilən cəzalar hüddud cəzaları adlanır. Bu cəzalar Qurani-Kərim və sünnə ilə müəyyən edilir. Hüddud cəzalarına ölüm cəzası, çarmıxa çəkmə, əl-ayağın kəsilməsi, sürgün, başın qırılması, şallaqlama daxildir.

Qanunun 14-cü maddəsində qisas cəzasına belə anlayış verilir: «Qisas – həyat və sağlamlıq əleyhinə törədilən cinayətə görə təqsirkar şəxsə həmin cinayətin vurduğu zərərə bərabər zərər vurulmasını nəzərdə tutan cəzadır». Qisas talion prinsipi üzrə cəzalanmanı, yəni adam öldürməyə görə adam öldürməni, təhqirə görə təhqiri, bədən xəsarətinə görə bədən xəsarətini nəzərdə tutur.

Qanunun 15-ci maddəsinə görə, diyə həyat və sağlamlıq əleyhinə törədilən cinayətin vurduğu zərərə görə maddi kom-

pensasiya (təzminat) verilməsindən ibarətdir. Diyənin miqdarı islam dini qanununa uyğun olaraq məhkəmə tərəfindən müəyyən edilir.

Qanunun 16-cı maddəsində göstərilir ki, təzir (məhkəmə cəzaları) – növü və həcmi islam dini qanunu ilə deyil, məhkəmənin mülahizəsi ilə müəyyən edilən intizam və cinayət cəzalarıdır. Məhkəmə cəzalarına həbs cəzası, pul cəriməsi və şallaqlama daxildir. Qeyd edək ki, şallaqlama cəzasının həcmi analoji hüdud cəzasının həcmindən çox olmamalıdır.

Çəkindirici cəzalara ictimai qaydanı qorumaq, ictimai maraqları təmin etmək, dövlət qanunlarının və normativ aktların pozulmasının qarşısını almaq məqsədilə dövlət tərəfindən müəyyən edilən intizam və cinayət cəzaları daxildir. Bunlara aiddir: həbs cəzası; pul cəriməsi; müəyyən vəzifə və ya fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə; sosial hüquqlardan məhrum etmə; yaşayış yeri seçmə hüquqlarının məhdudlaşdırılması və s. (maddə 17).

Qeyd edək ki, ilk üç cəza növü (hüdud, qisas, diyə) İİR-nin Cinayət Məcəlləsinin I-IV hissələrində nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsinə, qalanları isə (təzir (məhkəmə cəzaları), çəkindirici tədbirlər) qanunun V hissəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin törədilməsinə görə təyin edilə bilər.

İİR-nin Cinayət Məcəlləsinin 19-cu maddəsinə görə, qəsdən cinayət törətdiyinə görə məhkəmənin qərarı ilə məhkəmə cəzasına və ya çəkindirici tədbirlərə məhkum edilmiş şəxslərin cəzasını çəkdikdən sonra sosial hüquqları və yaşayış yeri seçmə hüquqları müəyyən müddətə məhdudlaşdırıla bilər.

İİR-nin Cinayət Məcəlləsinin 22-ci maddəsində cəzanı yüngülləşdirən hallar tənzimlənir. Həmin maddəyə görə yüngülləşdirici hallar olduqda məhkəmə təqsirkara məhkəmə cəzaları və çəkindirici cəzalar sırasından daha yüngül cəza təyin edə bi-

lər və ya onu təqsirkarın şəxsiyyətini daha yüksək dərəcədə nəzərə alan digər cəza ilə əvəz edə bilər. Aşağıdakılar yüngülləşdirici hallar sayılır: iddiaçının şikayətdən və ya iddiadan imtina etməsi; cinayətin digər iştirakçılarının ifşa edilməsinə, həmçinin cinayət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın axtarışına kömək etmə; cinayətin törədilməsi üçün xüsusi şəraitin və halların, o cümlədən zərərçəkənin təxribat səciyyəli sözləri və hərəkətlərinin olması və ya təqsirləndirilən şəxsin öz şərəf və ləyaqətini qorumaq üçün əsaslara malik olması; cinayət işi qaldırılana qədər cinayət törətmiş şəxsin könüllü gəlib təqsirini boyununa alması və ya cinayətin açılmasına kömək məqsədilə onun təhqiqat gedişində cinayəti törətməsini etiraf etməsi; təqsirləndirilən şəxsin xüsusi sosial vəziyyəti və onun haqqında əvvəlki ictimai rəy; təqsirləndirilən şəxsin cinayətin nəticələrinin yüngülləşdirilməsinə və cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilməsinə yönəlmiş hərəkətləri və söyləri.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin 22-ci maddəsinin qeydlərində deyilir ki, yüngülləşdirici hallar məhkəmə hökmündə aydın göstərməlidir, cinayətlərin məcmusu zamanı da məhkəmə yüngülləşdirici halları nəzərə almaq hüququna malikdir. Bunlardan başqa, Məcəllənin ayrı-ayrı maddələrində 22-ci maddədə göstərilən analoji yüngülləşdirici hallar olduqda məhkəmə bu maddə əsasında daha yüngül cəza təyin edə bilməz.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsində müəyyən edilir ki, cinayət işi üzrə istintaq hərəkətlərinə, məhkəmə araşdırmasına və ya hökmün icrasına xitam verilməsi üçün əsas olan iddiaçının şikayətdən və ya iddiadan imtina etməsi mütləq olmalıdır. Müəyyən şərtlərlə müşayiət olunan və aydın formulə edilməyən imtina hüquqi nəticəyə malik deyildir. İmtina barədə ərizə ləğv edilə bilməz. Bir neçə zərərçəkən olduqda cinayət işinin qaldırılması üçün həmin şəxslərdən hər hansı birinin şikayəti kifa-

yətdir. Ancaq istintaq hərəketlərinə, məhkəmə araşdırmasına və ya hökmün icrasına xitam verilməsi şikayət vermiş bütün zərərçəkən şəxslərin şikayətdən imtina etməsi halında mümkündür (maddə 23).

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin 24-cü maddəsində əfvətmə ilə bağlı norma təsbit edilmişdir. Həmin maddəyə görə, əfvətmə və cəzanın yüngülləşdirilməsi haqqında qərar islam prinsiplərinə uyğun olaraq məhkəmə hakimiyyəti başçısının təqdimatı ilə ölkənin dini rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin 25-ci maddəsinə görə məhkəmə cəzaları və ya çəkindirici tədbirlərlə bağlı məhkəmə hökm çıxararkən cəzanın icrasını tam və ya qismən iki ildən beş ilədək müddətə təxsirə salmaq hüququna malikdir.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin 38-40-cı maddələrində məhkumların şərti azad edilməsi məsələsi tənzimlənir. Şərti azad etmənin müddəti bir ildən beş ilədək müəyyən edilir.

Məcəllənin 41-ci maddəsinə görə cinayət törətməyə cəhd niyyəti olan və həyata keçirilməyən qəsdən edilən hərəket yalnız onda cinayət tərkibi olduqda cəzalandırılır. Cinayətə hazırlıqdan ibarət olan, ancaq cinayətin törədilməsi ilə birbaşa əlaqəsi olmayan qəsdən edilən hərəket cinayətə hazırlıq sayılmır və cəzalandırılmır. Cinayət törətməyə yönəlmiş və cinayətin əlamətlərinə malik hərəketlərin könüllü dayandırılması cəzanı yüngülləşdirmək üçün əsas sayılır.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin 42-45-ci maddələrində cinayətin birgə icraçıları və köməkçiləri ilə bağlı məsələlər tənzimlənir. 42-ci maddəyə görə başqa şəxslə və ya şəxslərlə birgə, qəsdən və şüurlu olaraq məhkəmə cəzaları və ya çəkindirici tədbirlər növündə cəza nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsində iştirak edən şəxs birgə iştirakçı sayılır. 43-cü maddəyə görə, başqa şəxsi təhrik etmə, dilə tutma, hədə-qorxu gəlmə, ələ al-

ma, yaxud yaniltma və ya aldatma yolu ilə cinayət etməyə sövq edən, cinayətin törədilməsi üçün qəsdən və şüurlu olaraq vasitələr hazırlayan, yaxud cinayətin icraçısını onun törədilməsi üsulu barədə məlumatlandıran şəxs, habelə cinayətin törədilməsi şəraitini asanlaşdırmaq yolu ilə cinayətin törədilməsinə qəsdən və şüurlu olaraq kömək edən şəxs köməkçi sayılır. İştirakçılığın növündən asılı olmayaraq iki və ya daha artıq şəxs tərəfindən iştirakçılıqla cinayət törədilməsi ağırlaşdırıcı hal sayılır.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsində cinayətlərin məcmusuna anlayış verilmir. Qanunun 46 və 47-ci maddələrinin mənasına görə bir hərəkətlə, yaxud müxtəlif hərəkətlərlə bir neçə əməlin törədilməsi cinayətlərin məcmusunu yaradır. Bir hərəkətdə məhkəmə cəzaları və ya çəkindirici tədbirlər növündə cəza nəzərdə tutulan bir neçə əməlin tərkibi olduqda, daha ciddi cəza nəzərdə tutulan cinayətə görə cəza təyin edilir. Cinayətlərin məcmusuna daxil olan əməllər müxtəlif növlərə aid olduqda onların hər birinə görə cəza təyin edilir. Həmin əməllər bir növə aid olduqda yalnız bir cəza təyin edilir, ancaq bu zaman cinayətlərin məcmusu cəzanı ağırlaşdırıcı hal hesab edilə bilər. Əgər qanuna görə bir neçə əməl bir cinayət sayılarsa, onda həmin cinayətə görə qanunda nəzərdə tutulan cəza təyin edilir.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin 48-ci maddəsi cinayətlərin residivinə aiddir. Bu maddədə göstərilir ki, məhkəmə cəzaları və ya çəkindirici tədbirlər növündə cəza nəzərdə tutulan cinayətə görə məhkum edilmiş şəxs cəzasını çəkib qurtardıqdan sonra həmin cəza növləri nəzərdə tutulan cinayəti yenidən törədərsə, məhkəmə zəruri hallarda məhkuma daha ciddi cəza təyin etmək hüququna malikdir.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsində şəxsin cinayətin subyekti olması üçün konkret yaş göstərilir. Yalnız 49-cu maddədə

qeyd olunur ki, azyaşlı uşaqlar cinayət törətdiyi halda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmirlər. Belə uşaqlara tərbiyəvi xarakterli tədbirlər tətbiq edilməsi məhkəmə tərəfindən onların tərbiyəsi ilə məşğul olan şəxslərə və ya zəruri hallarda uşaq islah-tərbiyə müəssisələrinə həvalə olunur. İslam dini qanununa uyğun olaraq yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər azyaşlı uşaq sayılır. Qeyd edək ki, islam dini qanunu yetkinlik yaşına çatmanı oğlanlar üçün 15, qızlar üçün 9 yaş müəyyən edir. Beləliklə, qanunun mənasına görə, kişilər 15 yaşından, qadınlar isə 9 yaşından cinayətin subyekti ola bilər.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin 50-ci maddəsinə görə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs adam öldürmə, bədən xəsarəti yetirmə və ya döymə ilə bağlı cinayət törətdikdə həmin cinayətə görə məsuliyyəti onun qəyyumu, yəni kişi cinsindən olan yaxın qohumu daşıyır. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs əmlak zərəri vurduğu halda məsuliyyət onun öz üzərinə düşür. Belə ki, zərərin ödənilməsi uşağın qanuni nümayəndəsi, yəni kişi xətti ilə kişi cinsindən olan yaxın qohumu tərəfindən uşağın əmlak payından ödənilir. Qeyd edək ki, 18 yaşına qədər olan şəxslərin işlərinə xüsusi uşaq məhkəmələrində baxılır.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin 51-ci maddəsinə görə, cinayətin törədilməsi vaxtı istənilən ağırlıq dərəcəli psixi pozuntusu olan şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir. Cinayət törədərəkən psixi pozuntusu olan və ya cinayəti törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulan şəxs xəstəlik faktını və onun ictimai təhlükəliliyini təsdiq edən tibbi rəy əsasında saxlanılmaq üçün müvafiq yerə göndərilə bilər.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsində əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran halların dairəsi genişdir. Qanuna görə aşağıdakı hallarda cinayət törətmiş şəxs cəzadan azad edilir:

məhkəmə cəzaları və ya çəkindirici tədbirlər növündə cəza

nəzərdə tutulan cinayətin adi hallarda dözülməz olan məcburetə və ya zorakılıq nəticəsində törədilməsi (maddə 54);

şəxsin özünün və ya digər şəxslərin həyatı və əmlakı üçün ciddi təhlükə, məsələn yanğın, daşqın, tufan və digər təbii fəlakət zamanı yarandıqda cinayətin törədilməsi. Ancaq bu zaman həmin şəxs təhlükəni qəsdən yaratmamalı, onun törətdiyi əməl meydana çıxmış təhlükəyə uyğun olmalı və onu aradan qaldırmaq üçün zəruri olmalıdır. Qeyd edək ki, bu müddəa diyənin və əmlak zərərinin ödənilməsinə şamil edilmir (maddə 55).

Qanuna görə, cəzalanmalı olan aşağıdakı əməllər cinayət sayılmaz: yüksək vəzifə daşıyan şəxsin əmri ilə yerinə yetirilməsi məcburi olan və islam dini qanununun normalarına zidd olmayan əməlin törədilməsi; xüsusi mühüm qanunun icrası məqsədilə əməlin törədilməsi (maddə 56).

Cinayət rəsmi şəxsin qanunsuz əmrinin icrası nəticəsində törədildikdə həm əmri verən, həm də onu icra edən cəzalandırılır. Əgər əmri icra edən şəxs səhvən hərəkət etmişdirsə və ya əmri düzgün hesab etmişdirsə, ona yalnız diyə və ya əmlak zərərinin ödənilməsi növündə cəza təyin edilə bilər (maddə 57).

İİR-nin Cinayət Məcəlləsinin məhkəmə səhvlərinə görə müəyyən etdiyi norma da (maddə 58) maraqlıdır. Belə ki, əməlin qiymətləndirilməsində və ya qanunun normasının tətbiqində yol verilmiş məhkəmə səhvi nəticəsində vurulmuş maddi və ya mənəvi zərər səhvi buraxmış şəxs tərəfindən ödənilir. Əgər belə şəxs yoxdursa, vurulmuş zərər dövlətin vəsaiti hesabına ödənilir.

Qanunun 59-cu maddəsinə görə, aşağıdakı əməllər cinayət hesab edilmir:

1) azyaşlı uşaqlara və qəyyumluqda olan şəxslərə qarşı onların valideynləri, qanuni nümayəndələri və ya qəyyumları tərəfindən onların tərbiyəsi və ya hüquqlarının müdafiəsi üzrə təd-

birləri, əgər bu tədbirlər adətin müəyyən etdiyi hüdudları aşmırsa;

2) islam dini qanununun yol verdiyi istənilən tibbi müdaxilə, əgər belə müdaxilə şəxsin özünün və ya qanuni nümayəndələrinin və qəyyumlarının razılığı ilə, həmçinin müvafiq peşə qaydalarına və dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş normalara riayət edilməklə həyata keçirilmişdirsə (ekstremal şəraitdə yuxarıdakı şəxslərin razılığı tələb edilmir);

3) idman məşğələləri nəticəsində vurulan zərər, əgər onlar müvafiq idman növü üçün müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla vurulmuşdursa, öz növbəsində bu qaydalar islam dini qanununun qaydalarına zidd deyildirsə.

Qeyd edək ki, əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran bu halların heç biri Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə məlum deyildir.

Əməlin cinayət olmasını aradan qaldıran hal kimi zəruri müdafiə Qanununun 61-62-ci maddələrində tənzimlənir. 61-ci maddəyə görə şəxsin şəxsiyyətini, şərəf və ləyaqətini və ya əmlakını müdafiə edərkən və ya digər şəxsi istənilən qəsdlərdən qoruyarkən və ya real təhlükə yaranarkən törədilən cinayət əməli yalnız aşağıdakı şərtlərin hamısı olduqda cinayət sayılmır: 1) əgər müdafiə qəsdin və ya hədənin xarakterinə uyğundursa; 2) əgər törədilmiş hərəkət zəruri müdafiə həddini aşmamışdırsa; 3) əgər səlahiyyətli dövlət orqanlarına kömək üçün vaxtında müraciət etmək imkanı yoxdursa, yaxud bu orqanların müdaxiləsi qəsdin qarşısını almağa və təhlükəni aradan qaldırmağa kömək etməmişdirsə.

Qanuna görə, başqa şəxsin şəxsiyyətini, şərəf və ləyaqətini və ya əmlakını müdafiə etməyə yalnız həmin şəxs özünü müdafiə etmək qabiliyyətində olmadıqda və köməyə ehtiyacı olduqda yol verilir. Göründüyü kimi, İranın cinayət qanununda

zəruri müdafiə hüququ ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmışdır.

Cinayət Qanununun 62-ci maddəsinə görə, hüquq qaydalarını mühafizə edən orqanlar öz peşə vəzifələrini yerinə yetirərkən onlara qarşı edilən hərəkət zəruri müdafiə deyildir. Həmin orqanlar öz səlahiyyətlərini aşdığı halda və həmin orqanların hərəkətinin həyat və sağlamlıq üçün təhlükə yaratdığına və ya şərəf və ləyaqətə qəsd etdiyinə əsaslı şübhə varsa, zəruri müdafiəyə yol verilir.

Qeyd edək ki, əməlin cəzalandırılmayan olmasını və müdafiənin hüququayğun olmasını müəyyən edən normalar İİR-nin Cinayət Məcəlləsinin V hissəsində də vardır. Burada da zəruri müdafiə hüququ müdafiə olunanın kömək üçün dövlət orqanlarına müraciət etmək imkanı olduğu və ya onun təhlükədən daha yüngül yolla xilas olması mümkün olduğu hallarda məhdudlaşdırılır. Qanunun 629-cu maddəsində zəruri müdafiə ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi üçün maraq doğuran müddəa təsbit edilmişdir. Həmin maddədə göstərilir ki, ölüm, ağır bədən xəsarətləri və digər fiziki əzablar doğuran qəsddən, habelə müdafiə edilənin və onun yaxın qohumlarının cinsi toxunulmazlığına qəsddən; kobud zorakılıq tətbiqi ilə müşayiət edilən şərəf və ləyaqətin təhqir edilməsindən; oğurluq, soyğunçuluq və ya adam oğurluğundan müdafiə zamanı qəsddən adam öldürmə cəzalandırılmır.

Bu müddəa İranın cinayət qanununun şəxsiyyət, cinsi toxunulmazlıq, şərəf və ləyaqət, habelə mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına çox böyük əhəmiyyət verdiyini göstərir.

İİR-nin Cinayət Məcəlləsinin ikinci hissəsində törədilməsinə görə hüdud cəzaları nəzərdə tutulan əməllərlə bağlı normalar cəmlənmişdir. Hüdud cəzaları Qurani-Kərim və sünne ilə müəyyən edilir. Onlara ölüm cəzası, çarmıxa çəkmə, əl-ayağın kəsilməsi, sürgün, başın qırılması, şallaqlama daxildir. Bu cə-

zalar zinakarlıq, homoseksualizm, qadının qadınla cinsi əlaqəsi, yalan ittiham, spirtli içkilər qəbul etmə, ictimai qaydaya qarşı silahlı qəsd, oğurluq əməllərinin törədilməsinə görə təyin edilir. Məsələn, zinakarlığa, yəni qan qohumları, atanın arvadı, müsəlman qadının qeyri-müsəlman kişi ilə cinsi əlaqədə olmağa, habelə zorakılıq tətbiq etməklə cinsi əlaqədə olmağa görə ölüm cəzası təyin edilir (maddə 82). Nikahda olmayan şəxsin birinci dəfə zinakarlıq etməsi yüz şallaq zərbəsi ilə cəzalandırılır (maddə 88). Bu əməli üç dəfə təkrar edən və hər dəfədə yüz şallaq zərbəsi alan şəxsi dördüncü dəfə ölüm cəzası gözləyir (maddə 90). Oğurluğa görə də sərt cəzalar müəyyən edilir. Belə ki, birinci dəfə oğurluğa görə təqsirləndirilən şəxsin sağ əlinin dörd barmağı kəsilir, baş barmağı saxlanılır. İkinci dəfə oğurluğa görə sol ayağın pəncəsi yarıyacaq kəsilir. Üçüncü dəfə oğurluğa görə ömürlük həbs cəzası təyin edilir. Dördüncü dəfə oğurluğa görə əməl, hətta həbsxanada törədilsə belə, ölüm cəzası müəyyən olunur (maddə 201).

Qanunun üçüncü hissəsi törədilməsinə görə qisas cəzaları nəzərdə tutulan əməllərlə bağlı normaları əhatə edir. Qisas talion prinsipi üzrə törədilmiş əmələ bərabər cəza verilməsindən ibarət olub Qurani-Kərimə və sünnəyə əsaslanır. Qurani-Kərimdə deyilir: «Qəsdən öldürülən şəxsdən ötrü sizin üçün qisas almaq hökmü qərara alındı (vacib oldu). Azad şəxsi azad şəxsin, qulu qulun, qadını qadının əvəzində (öldürə bilərsiniz). («Əl-bəqərə» («İnək») surəsi», 178-ci ayə); «... canın qisası can, gözün qisası göz, burnunku burun, qulağınkı qulaq, dişinki diş və yaralarınkı yaralardır» («Əl-maidə» («Süfrə») surəsi, 45-ci ayə)¹. Qanunda qisasın iki növü fərqləndirilir: bi-

---

¹ Гурани-Кярим (ярәб дилиндян тяръцмә едянляр З.Бцнйадов вя В.Мяммә-дәлийев). Бакы, Азярняшр, 1992. С. 25, 94.

rincisi, qəsdən adam öldürməyə görə adam öldürmə, ikincisi, bədən xəsarətinə görə bədən xəsarəti yetirmə. Qisas cəzası bağışlana da bilər. Bu barədə Qurani-Kərimdə deyilir: «... hər kəs qisası bağışlasa, bu onun üçün kəffərdir (Allah onun günahlarının üstünü örtüb bağışlar)» («Əl-maidə» («Süfrə») surəsi, 45-ci ayə)¹. Qisas və bağışlama hüququna zərərçəkənin qanuni varisləri (arvadı və ya arvadları istisna olmaqla) malikdir (maddə 261). Bu cəza ölkənin dini rəhbərinin razılığı ilə icra edilə bilər. Qeyd edək ki, qisas hüququna malik şəxslə zərərçəkənin qarşılıqlı razılığı ilə qisas diyə cəzası ilə əvəz edilə bilər (maddə 257).

Qanunun IV hissəsində törədilməsinə görə diyə cəzası nəzərdə tutulan əməllərlə bağlı normalar toplanmışdır. Diyə cəzası həyat və sağlamlıq əleyhinə ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə, qisas növündə cəzalanmayan həyat və sağlamlıq əleyhinə qəsdən törədilən cinayətlərə görə tətbiq edilir.

Qanunun 297-ci maddəsinə görə, islam dininə etiqad edən kişi cinsindən olan şəxsi öldürməyə görə diyə olaraq təqsirkar tərəfindən aşağıdakılardan biri ödənilir:

1) heç bir qüsuru olmayan 100 baş altıyaşar kök dəvə; 2) heç bir qüsuru olmayan 200 baş kök cöngə; 3) heç bir qüsuru olmayan 1000 baş kök qoyun; 4) Yəmən parçasından hazırlanmış iki yüz dəst yaxşı vəziyyətdə paltar; 5) hər birinin çəkisi bir misqal (təxminən 3,474 q) olan 1000 xalis qızıl sikkə; 6) hər birinin çəkisi təxminən 0,1 q olan 10000 xalis gümüş sikkə.

Burada göstərilənlər tam diyədir. Təqsirkar şəxs ödəmək üçün burada göstərilənlərdən hər hansı birini sərbəst seçə bilər,

---

¹ Гурани-Кярим (ярәб дилиндяң тяръчмя едяңляр: З.Бцңйадов вя В.Мяммя-дялийев). Бакы, Азярняшр, 1992. С. 94.

ancaq onları qarışıq şəkildə ödəyə bilməz. Qeyd edək ki, təcrübədə diyə natural şəkildə deyil, pulla ödənilir. Tam diyənin məbləği hər il İİR-nın İslam Şurası Məclisində təsdiq edilir. 2007-ci ildə tam diyənin məbləği 30 milyon rial (30 min dollar), 2008-ci ildə 40 milyon rial (40 min dollar) müəyyən edilmişdir.

Qanunda kişinin və qadının öldürülməsinə görə müəyyən edilən diyənin miqdarı fərqlidir. Belə ki, Qanunun 300-cü maddəsində göstərilir ki, islam dininə etiqad edən qadın cinsindən olan şəxsi öldürməyə görə diyənin miqdarı islam dininə etiqad edən kişi cinsindən olan şəxsi öldürməyə görə diyənin miqdarından iki dəfə azdır. Bu, Qurani-Kərimin aşağıdakı ayəsinə əsaslanır: «Allah övladlarınız haqqında sizə tövsiyə edərək buyurur ki, oğula iki qız hissəsi qədər pay düşür» («Əl-nisa», («Qadınlar») surəsi, 11-ci ayə)¹.

Vurulmuş bədən xəsarətlərinə görə xəsarətin növündən və dərəcəsiindən asılı olaraq tam diyənin müəyyən hissəsi ödənilir.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin beşinci hissəsində ölkənin təhlükəsizliyi, şəxsiyyət, hakimiyyət nümayəndələri, ailə hüquqları, ictimai əxlaq, talama, spirtli içkilər qəbul etmə, qızışdırıcı oyunlar, yol hərəkəti təhlükəsizliyi və s. ilə bağlı cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Bu cinayətlərə görə məhkəmə cəzaları və çəkindirici cəzalar nəzərdə tutulmuşdur.

İİR-nın Cinayət Məcəlləsinin cəza sisteminə aşağıdakı cəzalar daxildir: ölüm cəzası, çarmıxa çəkmə, həbs cəzası, sürgün, cərimə, cismani cəzalar (əl-ayağın kəsilməsi, şallaqlama), əmlak müsadirəsi, hüquqlardan məhrum etmə: seçmə və seçilmə hüququndan məhrum etmə; dövlət orqanlarında işləmək

---

¹ Йеня орада. С. 67.

hüququndan məhrum etmə, müəyyən peşə və ya fəaliyyət növü ilə məşğul olma hüququndan məhrum etmə; sürücülük hüququndan məhrum etmə; məişət-kommunal xidmətlərindən (qaz, telefon, elektrik enerjisi, su və s.) istifadədən məhrum etmə; dövlət mükafatlarından, xüsusi və ya hərbi rütbələrdən məhrum etmə; cinayət törətmiş ruhanini müvafiq libas geyməkdən məhrum etmə; vərəsəlik hüququndan məhrum etmə; ticarət obyektini bağlama; qanunu pozan, baha, yaxud keyfiyyətsiz mal istehsal və ya satan şirkət, müəssisə və ticarət obyektlərinin olduğu ərazidə bu barədə məhkəmənin müvafiq qərarını vurma; yaşayış yeri seçmə hüquqlarının məhdudlaşdırılması: sərhədyanı ərazilərdə yaşamanı qadağan etmə; müəyyən müddətə göstərilən ərazidə yaşamanı və ya ora getməyi qadağan etmə.

Qeyd edək ki, İİR-da qanun ölüm cəzasının asma, güllələnmə, daşqalaq yolu ilə icra edilməsini nəzərdə tutur. Şallaqlama cəzası 100-ə qədər şallaq zərbəsinin vurulmasından ibarətdir. Həbs cəzasının iki növü vardır: ömürlük həbs cəzası; müəyyən müddətə həbs cəzası. Qanunda müəyyən müddətə həbs cəzasının aşağı və yuxarı hədləri göstərilir. Əmlak müsadirəsi cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın müsadirəsini, yəni xüsusi müsadirəni nəzərdə tutur. Müsadirə edilən əmlak zəruri hallarda qanuni sahibinə qaytarılır və ya dövlətin nəfinə keçirilir, yaxud dövriyyəsi qadağan edilən əmlak olduqda məhv edilir.

İİR-nin Cinayət Məcəlləsinə görə həbs cəzası cərimə ilə və əksinə, cərimə həbs cəzası ilə əvəz edilə bilər. Bu zaman bir gün həbs müqabilində 300 min rial (30 ABŞ dolları) cərimə nəzərdə tutulur. Qeyd edək ki, İran Ali Məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilən bu məbləğə hər il yenidən baxılır.

İİR-nin Cinayət Məcəlləsində əl-ayağın kəsilməsi, ölüm cəzasının daşqalaq kimi məqbul sayıla bilməyən üsulla icrası nəzərdə tutulsa da, təcrübədə vəziyyət tamam başqa cürdür. Hə-

min cəzaların tətbiq edilə bilməsi üçün qanunda elə şərtlər müəyyən edilmişdir ki, praktikada onların ödənilməsi çox çətin olur. Bu da göstərilən cismani cəzaların tətbiqini demək olar ki, mümkünsüz edir. Bundan başqa, humanizm nöqtəyi-nəzərindən ölüm cəzası daşqalaq üsulu ilə icra edilmir. Göstərilən edam üsulu İran Ali Məhkəməsinin müraciəti əsasında İranın Ali Dini Rəhbərinin razılığı ilə başqa üsullarla, məsələn, güllələnmə ilə əvəz edilir. Bundan əlavə, məhkum əfv olunmasını xahiş etdikdə, yaxud tövbə etdikdə ölüm cəzası ləğv edilə bilər. Cismani cəzalar əvəzinə isə ənənəvi olaraq cərimə cəzası tətbiq edilir. Həbs cəzasının icrası ilə bağlı bir sıra mütərəqqi qaydalar tətbiq edilir. Məsələn, bu cəza icra edilərkən məhkumlar iki həftədə və ya ayda bir dəfə, bayram günlərində, habelə cəzalarını nümunəvi çəkdikləri hallarda bir neçə günlüyə evlərinə buraxılırlar. Cəza çəkən məhbusların ailə üzvləri ilə ünsiyyətə olmasına, onların işləməsinə, təhsil almasına, müəyyən peşə və ya sənət öyrənməsinə şərait yaradılır. Hesab edirik ki, belə humanist və mütərəqqi təcrübə öyrənilməyə və nəzərə alınmağa layiqdir.

İİR-nin hüquq doktrinası Cinayət Məcəlləsinin – İslam Cinayət Cəzaları Qanununun humanistləşdirilməsi istiqamətində çıxış edir.

ƏDƏBİYYAT

Qurani-Kərim (ərəb dilindən tərcümə edənlər: *Z.Bünyadov* və *V.Məmmədəliyev*). Bakı, Azər nəşr, 1992.

Səmədova Ş.T. Cinayətlərin kateqoriyaları. Dərs vəsaiti. Bakı, Adiloğlu, 2007.

Krilova N.E. Osnovnie çerti novoqo Uqolovnoqo kodeksa Franüii. M., Spark, 1996.

Krilova N.E., Serebrennikova A.V. Uqolovnoe pravo sovre-

mennix zarubejnix stran. M., Zerüalo, 1997.

Kitayskaə Narodnaə Respublika. Konstituüiə i zakonodatelğnie aktı. M., Proqress, 1984.

Reşetnikov F.M. Uqolovnoe pravo burjuaznix stran. «Klassičeskaə» şkola i antropoloqo-soüioloqičeskoe napravlenie. M., 1985.

Reşetnikov F.M. Pravovie sistemi stran mira. Spravoçnik. M., Öridičeskaə literatura, 1993.

Uqolovnoe pravo burjuaznix stran. Obşaa çastğ. M., 1990.

Uqolovniy Kodeks Kitayskoy Narodnoy Respubliki. SPb., Öridičeskiy üentr Press, 2001.

Zakon ob islamskix uqolovnix nakazaniəx İslamskoy Respubliki İran. SPb., Öridičeskiy üentr Press, 2008.

İzlojenie naçal musulğmanskoqo zakonovedeniə. SPb., 1985.

Türk Ceza Kanunu və ilgili mevzuat. İstanbul, 1992.

Türk Cəza Kanunu. Ankara, Seçkin Yayınevi, 2005.

Qanune Moczate İslami İran. Tehran, Rəsmi Məcəllə, h. ş. 1375 (m. 1995). – İran İslam Respublikasının Cəza Qanunu. Tehran, Rəsmi Məcəllə, h. ş. 1375 (m. 1995).

Doktor İrac Qoldusiyan. Mohəssaye Qanune Moczate İslami. Tehran, Nəşre «Məcd», h. ş. 1382 (m. 2003). – Doktor İrac Qoldusiyan. İran İslam Respublikasının İslam Cəza Qanununun kommentariyası. Tehran, «Məcd» nəşriyyatı, h.ş. 1382 (m. 2003).